
3 1761 08120919 9

A ZSIBÓI VÁRKASTÉLY.

Báró Wesselényi Miklós

Élete és munkái.

irta:

DR. KARDOS SAMU.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST
LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA
1905.

NYOLCZADIK FEJEZET.

WESSELÉNYI ÉS KOSSUTH EGYÜTTES SZEREPLÉSE.

1833—1848.

„Nagy emberek jellemzik a nagy korszakokat. Bennök jut kifejezésre a kor összes iránya. Egyéniségökben tömörül össze az egész nemzet. Szellemök a kor szelleme, géniuszok a nemzet géniusza. Szívökben dobban a nemzet minden érzése, minden vágya.“ Eme szavakkal vezeti be *Beksics* Gusztáv báró Kemény Zsigmond „A forradalom és kiegyezés“ czímü tanulmányát.

Igaza van. Nincs a magyar nemzet évezredes történelmének olyan korszaka, mely nemes szívek, nagy szellemek és kipróbált jellemek tekintetében gazdagabb lenne, mint az, melyet az új alkotások nagy korszaka név alatt ismerünk. Az ujjáébredés hajnalát a költők és írók egész sorozata nyitja meg; s a mint müveik terjedésével terjed a világosság az elmékben, akként gyarapodik a bátorság is a nemrég még csüggedt szívekben. *Kazinczy* Ferencz, *Berzsenyi* Dániel, *Kisfaludy* Sándor, *Kisfaludy* Károly, *Kölcsey* Ferencz, *Bajza* József, *Czuczor* Gergely, *Garay* János, *Tompa* Mihály, báró *Jósika* Miklós, báró *Kemény* Zsigmond, *Vörösmarty* Mihály, *Arany* János és *Petőfi* Sándor ragyogó csillagsorozatot képeznek a magyar égen. A költők nyomában új hadsereg, a szónokok és államférfiak dicsö serege. Felsöbükki *Nagy* Pál, a szabadelvü eszmék és haladásnak öt országgyülésen át fáradhatlan bajnoka nyitja meg a sorozatot. Öt követik *Bezerédj* István, *Palóczy* László, *Köl-*

csey Ferencz, *Beöthy* Ödön, *Klauzál* Gábor, *Szemere* Bertalan, *Szalay* László. *Pázmándy* Dénes, *Szentkirályi* Móricz, báró *Eötvös* József, gróf *Batthyány* Lajos, gróf *Teleki* László, gróf *Dessewffy* Aurél, gróf *Széchenyi* István, *Deák* Ferencz, báró *Wesselényi* Miklós és bezárja ezt a hatalmas gárdát a magyar géniusznak legfenségesebb képviselöje, *Kossuth* Lajos.

Kossuth Wesselényivel, mint azt a saját maga által szerkesztett Országgyülési Tudósításokból tudjuk, a pozsonyi 1832—36. évi országgyülésnek mindjárt kezdetén ismerkedett meg. Az ismeretség elején mindkét férfiú meglehetős tartózkodó volt egymással szemben és ez természetes is volt. *Kossuth* az 1832—36-iki országgyülésen, mint a távol levők egyik követe (absentium ablegatus) jelent meg. Ezek a követek pedig nem birtak sem szólási, sem szavazati joggal. Helyök is külön volt kerítve az országgyülés többi követeitől. Jelentőségök főképen abban állott, hogy ők képviselték az országgyülésen egyrészt a jelennek kritikáját, másrészt a jövendőnek a reménységét. Mert az országgyülésre meghívott, de valamely törvényes okból távol maradt förendek a magok helyébe az alsó táblára követül rendszerint egyik vagy másik kitünöségét a vármegyék fiatalabb nemzedékének, gyakran saját ügyvédjeiket küldötték fel. Ezeknek a követeknek aztán, különösen ha őket a tanulás és haladás vágya lelkesítette, módjukban állt az országgyülés tárgyalásain jelen lenni s az ott tudások és tehetségök által kimagaslóbb egyénekkel ismeretséget kötni és fogyatékos ismereteiket minden irányban kipótolni.

De *Wesselényi*, ki hat évvel idösebb is volt Kossuthnál s ki az 1832—36.-i országgyülésen már mint viharlátott és kipróbált vezérférfiú jelent meg, Kossuthot nagyobb figyelemre csak akkor kezdte méltatni, mikor ez az általa szerkesztett Országgyülési Tudósításokkal a közfigyelmet mindenek részéről magára vonta. Az Országgyülési Tudósítások szerkesztése nemcsak nagy munkát és fáradságot, de sok gondot is szerzett Kossuthnak. Gondok alatt éppen az anyagi gondokat értem. Lapja eleinte 50—60 példányban jelent meg s előfizetöinek száma a százat sohasem haladta meg, amin, ha tekintetbe veszszük, hogy a lapnak előfizetési ára egész esztendőre kerek 100 forint

volt, a mi mostani pénzértékünk mellett 300 forintnak vagyis 600 koronának felel meg, épen nem csodálkozhatunk. Kossuth lapja mellett állandóan 25—30 leírót foglalkoztatott és ezeknek bizony szép összeget kellett, hogy fizessen. Megtörtént az is, hogy üres volt a bugyellárisa. Ilyenkor rendszerint *Wesselényi* segítette ki nehány száz forinttal. Bizonyságot tesz erről a Wesselényinek* Kossuthhoz 1835 szeptember 7.-ről intézett következő levele:

«Pozsony, VII/9. 1835. Kedves Barátom! Ha szabad volna neheztelnem, neheztelnék a mentegetésekért, melyekkel levelét kezdi. A társas élet hidegebb viszonyaiban maguk helyén lehetnek azok, de úgy hiszem, közöttünk ilyekre nincs szükség. A bizodalom lelkes embertől legbecsesebb ajándék s midőn kegyed köszön nékem oly csekélységet, melyet említeni sem érdemes, sorainak további tartalmában engem kötelez szíves köszönetre bizodalmával, mellyel előttem nyilatkozik. Igenis baráti, sőt testvéri kebelbe tette le kegyed, a mit magános viszonyairól tudat velem. S én az érzést, mely eddigi tetteit vezette, a nemes büszkeséget, a tiszta indulatot nemcsak méltánylani tudom, de mindezt kegyeddel együtt forrón érzem is. A mit ajánltatásáról ír, azt én ott, a hol s a mikor csak lehet örömmel teljesítem, mert tudom és épen harmadfél évi együttlétünkből tudom azt, hogy a legnagyobb szívességet teszem azzal, ki dolgait ajánlásom után kegyedre bízza. Bujanovicsnak tudtomra nálunk ügyvédi összeköttetései nem valának, de utána járok ennek is, s a mit csekély erőm, csekély összeköttetéseim engednek, ebben is, másban is elmulasztva nem lesz. De sok szóra szükség nincs. Boldogságát úgy tekintem, mint barátomét s azon kegyeddel együtt munkálkodni akaratomon sohasem múlik.

Ha a megküldött pénzre csak legkevesebbet is szüksége van, — ha azt csak valamely haszonnal fordíthatja is valamely szükséges előforrására, tudassa velem nyíltan és bizodalommal. Én azt jelenleg igen könnyen nélkülözhetem; és pedig úgy hiszem a diaeta

* Wesselényinek eme eddigelé teljesen ismeretlen levelét, illetve annak hitelesített másolatát *Hentaller* Lajos országgyűlési képviselőtől kaptam. Dr. *Ferenczy* Zoltán a Magyar Történelmi Tar 1903. folyamának I. füzetében kezdi meg Wesselényinek Kossuthhoz intézett leveleinek közlését, de ő sem ismerte e levelet, mert ő csupán a Wesselényi levélmásolati könyvére szorítkozik, mely pedig 1841. február 28.-án kezdődik és Wesselényi eme első levele is nem Kossuthnak, hanem Z. Kiss Károlynak szól. Kossuthhoz intézett első levele, mely a levélmásolati könyvbe fel van véve, 1842 junius 11.-ről Freywaldenből van keltezve, Kossuthhoz intézett utolsó levele pedig ugyancsak Freywaldenből 1848 október 24.-éről.

végéig nélkülözhetem. Vegye nyilatkozatomat oly meleg érzéssel mint én azt írám és szeresse barátját, — br. Wesselényit.»

Mentől jobban közeledett Wesselényi Kossuthhoz, annál jobban távolodott Wesselényitől Széchenyi. És erről a tényről magának Széchenyinek naplófeljegyzései tesznek legmegbízhatóbb tanúságot. Így többek között ezeket olvashatjuk Széchenyi naplójában:

1832 február 8. Wesselényi quasi brullirt. A gőg, az önhittség ördöge bújt belé.

1832 február 10. Wesselényit a kevélység ördöge szállotta meg.

1832 február 19. *Károlyi* ebédet ad, merre *Wesselényit* és *Andrássyt* meghívja, engem nem . . . *egyedül*, elhagyatva állok.

1832 február 27. Wesselényi névtelen leveleket kap, amelyben intik: vigyázzon ételére és italára, mert meg akarják mérgezni.

1832 április 9. Wesselényi magaviselete *Hagen** irányában árnyékot vet reá.

1832 április 12. Wesselényi párbajt vívott egy színésznőért; szúrást kapott a nyakába, tán tüdejébe.

1832 április 13. Wesselényi veszélyen kívül van, Gaskonad inkább mint bármi egyéb. Szörnyen felháborodik, ha sajnálják vagy tudakozódnak . . . «de joue, Heros.» Illuziókban éltem.

1832 április 24. Wesselényi néhány nap óta beteg. Napról-napra több hibát fedezek fel benne. Komédiás! . . . és mélyen uralkodnak rajta szenvedélyei! Szívem vérzik, mert nem hallgatja meg az igaz szót. Il a une bien haute idée de sa persone.

1832 május 24. Nagyon bosszankodtam a kaszinóban Wesselényire. Csak confusiót csinál; halomra döntöite minden tervemet az állattenyésztő társaság háza iránt.

1832 deczember 14. Wesselényi is megérkezett. Meghidegültem iránta. Színész.

* *Hagen* igen jeles bajor színésznő volt és 1832 telén Pesten vendégszerepelt a német színházban. Gróf *Gyürkyné*, kinek házában sűrűn fordult meg Wesselényi, *Hagen* Saroltát is magához hívta ebédre. De az előkelő dámák oly lenézéssel viselkedtek a művésznővel szemben, hogy az sértődötten távozott. Wesselényi másnap ez esetből kifolyólag szóváltásba elegyedvén, a művésznőnek pártját fogja és igy keletkezett párbaja, melyben súlyos sebet kapott.

1833 január 11. József nádor magához hívatta Wesselényit, hogy kipuhatolhassa őt. Ez nagyon hízeleg neki.

1833 február 9. Wesselényi az ő rabulisticus gondolkozás módjával sokkal több kárt okoz, mennyiért egy embernek felelősséget lehet vállalni.*

Mint hatalmas feszítő ék, úgy illeszkedett bele a Kossuth folyton növekedő egyénisége *Széchenyi* és *Wesselényi* közé. *Széchenyi* csodás, mondhatni látnoki szemével 10—12 esztendővel *Kossuth* Lajos országos szereplése előtt megjósolta, hogy Kossuth vagy átka, vagy áldása leend nemzetének. De *Wesselényihez* oly édes emlékek fűzték, hogy bármennyire is erőszakolta, ifjúkori barátja iránti szeretetét és ragaszkodását nem birta kitépni szívéből. És Wesselényiről való szenvedélyes kifakadásai naplójában inkább a keserü csalódás, mint az ellenszenvnek bélyegét viselik magukon. Az igaz, hogy a mikor *Kossuth* és *Wesselényi* egymáshoz mindinkább közelednek, az *Széchenyit* nem csupán keseríti, hanem szinte a dühösségig ingerli. De ezt Wesselényi elött palástolja. Csak 1842 végén, a mikor nyíltan kitör közötte és Wesselényi között az akadémia 1842 november 12.-én tartott ülésének elnöki megnyitójában foglalt kijelentések miatt a harcz, akkor ad számot nemcsak önmaga előtt, de az egész nagy nyilvánosság előtt Széchenyi arról, hogy minő veszedelmet rejt magában az, hogy *Wesselényi* Kossuthhoz átpártolt és az uszályhordozója lett. De naplója, mint fentebb is kimutattam, már tiz esztendővel előbb megmutatja a két férfiúnak egymástól eltérő, sőt egymást keresztező útját.

1835 márczius 3.-tól kezdve 1839 február 1.-ig alig van lapja Széchenyi naplójának, melyben Wesselényiről keserü, gúnyos szavakkal meg ne emlékeznék. Csak a mikor bekövetkezik a katasztrófa és *Wesselényit* elítéli a királyi tábla, akkor támad föl Széchenyi szívében ifjúkori barátja iránt nemcsak a részvét és szánalom, de egyúttal annak a hő vágya is, hogy üldözött és elítélt barátja sorsán enyhíthessen. És valóban kétségtelen, hogy *Deák* után leginkább *Széchenyinek,* ki a nádor előtt

* *Széchenyi* itt *Wesselényinek* e napon a főrendek ülésében a királyi propositiók tárgyában tartott ama beszédére czéloz, melyben Wesselényi a sérelmek orvoslását követelte mindenek előtt, ezért nevezi őt Széchenyi rabulistának.

is nagy tekintélylyel és befolyással bírt, köszönhette Wesselényi azt, hogy budai fogságában teljesen meg nem vakult és hogy megrongált egészsége helyreállítása czéljából a graefenbergi gyógyfürdőbe mehetett.

Régi törvény, hogy közös emlékek és közös szenvedések alkotják a legtisztább barátságot. *Széchenyit* és *Wesselényit* a boldog ifjúkor édes emlékei fűzték egymáshoz. De *Wesselényi* és *Kossuth* barátságát az együtt átélt szenvedések tüze forrasztotta egybe. *Wesselényi* a szólásszabadságnak, *Kossuth* pedig a sajtó, helyesebben az *írás szabadságának* lett rabja és áldozata. Az egyik a börtönből, ha lélekben nem is, de testi erejében megtörve került ki; a másik 3 évig és 3 napig tartó fogságából új életre, új erőre kelve szabadult. Az egyik, mikor a királyi kegyelem számára megérkezett, önmaga mondá magáról, hogy ő már csak *polgári halott;* a másik ellenben úgy érezte, úgy vallotta, hogy az ő tulajdonképpeni szereplésének korszaka csak most kezdődik. Az egyiknek fején a martiromság koszorúja halotti koszorú, a másik fején az örök dicsőség lángsugaraiból volt fonva. Ez a különbség *Wesselényi* és *Kossuth* között. És most vegyük fel ott, a hol elhagytuk, az események fonalát.

Az 1832—36. évi országgyűlést kénytelen a király éppen az állandó sérelmi viták és feliratí javaslatok miatt, még mielőtt az az eléje tűzött törvényhozói munkálatokkal elkészülhetett volna, feloszlatni. A sérelmi vitáknak oka és alapja a *Wesselényi* törvénytelen perbefogatása volt. Bent a követek ülésében *Deák* Ferencz volt az, ki vaskövetkezetességével, mély tudásával és roppant egyéniségével erőt és tekintélyt adott a sérelmi vitáknak és a felirati javaslatnak. Bár az ő komoly, mondhatni komor felszólalásai és megdönthetetlen érvei a főrendek makacssága miatt a trón zsámolyáig nem is juthattak el, de azért neki köszönhető, hogy az udvar, megunva a sikertelen harczot, az üldözöttek- és elítélteknek végre is megkegyelmezett.

De hogy a karok és rendek harcza az idők során tüzéből nem veszített, söt az idők teltével erejében mindinkább növekedett, ez tisztán a *Kossuth* érdeme volt. Igen, mert övé az érdem, hogy ember feletti fáradtsággal szerkeszté és terjeszté az Országgyűlési Tudósításokat; s a mikor az udvar 1836

május 2.-án a pozsonyi országgyülést, mert a rendek ellenállását megtörni nem tudta, királyi leirattal feloszlatta. *Kossuth* Pozsonyból *Pestre* tette át lakását és néhány héttel az országgyülés berekesztése után megindította új vállalatát „*Törvényhatósági Tudósítások*" czíme alatt, amelynek első száma julius 1.-én jelent meg. Utolsó, vagyis 23. száma két nappal *Kossuth* Lajos elfogatása után látott napvilágot.

Kossuth eme új vállalata, melynek *Földváry* Mihály, Pest vármegye volt alispánja kimutatása szerint 200 előfizetője volt s melynek levelezői közé az ország legkiválóbb egyéniségei tartoztak, megdöbbentette, megrémítette a kormányt. Hiszen magát az országgyülést is azért oszlatta fel a kormány, mert nyakát akarta szegni a sérelmi vitáknak és azokat hüséggel visszatükröztető „Országgyülési Tudósítások"-nak.

Alig jelent meg a „Törvényhatósági Tudósítások" első száma, a kormány rögtön rajta volt, hogy a vállalatot csírájában elfojtsa. Ez okból megtiltotta a postahivataloknak az egyes számok szétküldését, *Nagy* Antal budai censort pedig felhívta, tenne neki jelentést arról, hogy mi jogon adja ki *Kossuth* a Törvényhatósági Tudósításokat; egyben pedig utasította a titkos rendőrséget, puhatolná ki, hogy tulajdonképen kik vesznek részt a tudósítások szerkesztésében, miként történik azok sokszorosítása és szétküldése, végre pedig *Kossuthot* a nádor egyenes parancsára a lap további szerkesztésétől és kiadásától eltiltották. A nádor e tiltó rendeletét *Zlinszky* János pestmegyei főszolgabíró kézbesítette *Kossuthnak*, aki nyomban a tiltó rendelet vétele után határozottan kijelentette, hogy ő sem lapot, sem folyóiratot nem szerkeszt és nem ad ki, ő pusztán magánlevelezést folytat a hazában szétszórtan élő barátaival, ezt neki megtiltani pedig nem lehet. Egyidejüleg azonban, jól tudva és ismerve, hogy mennyire irtózik a szó és gondolat szabadságától a kormány és okulva *Wesselényi* és *Lovassy* szomorú példáján, 1836 junius elején beadványt intézett Pestvármegye rendeihez, melyben elpanaszolta eddigi zaklattatását és ügyét e szavakkal ajánlotta* az ország első vármegyéjének pártfogásába:

* Lásd *Ferenczy* József: «A magyar hirlapirodalom története» czimű Budapesten 1887-ben megjelent pályanyertes munkájának 248—49. lapját.

«Tekintetes KK. és RR! — Nemzetiség, Hon és Alkotvány egy erkölcsi testületté olvasztván össze a magyar nemzet minden tagjait, polgári jusaiban sérelmet a legutolsó tag sem szenvedhet a nélkül, hogy a seb fájdalmát s következéseit az egész nemzet ne érezné. Személyekből áll és személyek végett a polgári társaság, s személyek által és személyekben élnek, személyekben támadtatnak meg a Nemzetnek jusai. Nem szükség keserves panaszokkal feléleszteni azon sebek fájdalmát, mellyeknek panaszos jajjai annyi megyék felírásiban s a nemzet képviselőinek 17 izenetiben átfutották hazánkat egyik végitől a másikig. Megmondották nemzetünknek országosan egybegyűlt képviselői, tudta tehát az egész ország és tudják a tek. KK. és RR. is, mik történtek hazánkban a sajtó szabadság ügyében, mi sérelmet szenvedett a szólás szabadsága, mit egy nemes megyének képében a nemes megyék tanácskozási s levelezési jusa. Mindezek után csekély személyemben, mi bármennyire csekély legyen is, de tagja a nemzetnek: s jusa van, mindenkivel egyenlő jusa az alkotmány oltalmára számot tartani; — csekély személyemben az írásnak s magános levelezésnek köznemzeti jusa a megyei tanácskozásnak s végzéseknek nyilvánossága szenved sérelmet! Én azonban sokkal inkább ismerem a felsőség iránt tartozó tisztelet kötelességeit, mintsem hogy magamat, nyomorult magános állásomban, akár véleményben csalhatatlannak, akár a nemzeti jusok felőli ítéletben bírónak felvetni bátorkodnám; de másrészről sokkal melegebben érzem édes hazám iránt tartozó kötelességemet is, mintsem hogy a levelezésnek alkotvány engedte jusát kegyelem tárgyává tenni, avagy nemzetem közös jusának személyemben tapasztalni vélt megsértését hallgatólag tűrve, lelkiösmeretemet azon jusok sértésében lett megnyugvás vétkével terhelni merészleném. A tettes Vármegyék testvéri kapcsolattal övedzett rokon őrjei alkotványunk s egyes polgárok törvényes jusainak; a tettes megyéknek s közöttök a tettes KK. és RR-nek kegyes színe elibe viszem tehát fájdalmas panaszomat azon sérelem felett, melyet..... a tilalom által nemcsak én szenvedtem, de személyemben a közös nemzeti jus is szenvedett; a legalázatosabb tisztelettel könyörögvén, hogy a törvény és alkotvány engedte utakon ezen köz sérelemnek orvoslására bölcsességök s ösmeretes hazafiságuk szerént a törvényszabta lépéseket kegyesen megtenni s igazságos ügyemtől kegyes pártfogásukat meg nem vonni méltóztassanak.»

Pestmegye 1836 junius 15-én tárgyalta e kérelmet és határozatilag kimondta, hogy *Kossuth* nem követ el törvénysértést a „Törvényhatósági Tudósítások“ szerkesztésével, mert a törvényhatóságok tanácskozásai ép úgy nyilvánosak, mint az országgyülésiek; védelmébe fogadta tehát öt és vállalatát s a tiltó

rendeletnek, mint sérelemnek orvoslása iránt felíratot intéztetni határozott a nádorhoz. A többi megyék is magukévá tették Kossuth ügyét, s érdekében *Bihar*, *Tolna*, *Zemplén*, *Békés*, *Gömör*, *Sáros*, *Arad* és *Torna* egymás után szólaltak fel Pestmegyénél és felíratokat intéztek a nádorhoz, mi oly megnyugtatólag hatott a szerkesztőre, hogy a lapok kiadását továbbra is zavartalanul folytatta; pedig gróf *Pálffy* Fidél kanczellár rendeletileg is meghagyta, hogy a „Törvényhatósági Tudósítások" írásában résztvevő ifjak intessenek meg; hagyjanak fel közreműködésükkel, de a figyelmeztetés és rendelet mellőztetett.

Végre a kormány, látva, hogy Kossuth ügyet sem vet a leíratokra és tiltó rendeletekre, hogy őt mégis hallgatásra birja, az országgyülés széjjel lévén oszlatva, arra határozta el magát, hogy *Kossuthot* elfogatja és felségsértési pert indít ellene. 1837 május 4.-e és 5.-e közötti éjjelen *Eötvös* ~~József~~ királyi fiscus 48 főnyi gránátos csapat kíséretében felment Kossuthnak budai hegyek közt levő villájába és felköltvén az alvó Kossuthot, őt elfogatta és a budai József-kaszárnya börtönébe záratta. Még ugyanaz nap reggelén házkutatást tartott *Eötvös* Kossuth pesti lakásán s elkobozta *Wesselényinek*, *Szemerének*, *Ujházy* Lászlónak és *Vukovicsnak* Kossuthhoz intézett több rendbeli levelét. *Kossuth* elfogatása még nagyobb izgalmat szült az országban, mint egy évvel azelőtt Lovassy elfogatása. És növelte az izgalmat még az, hogy a Törvényhatósági Tudósításoknak a *Kossuth* Lajos elfogatását követő harmadnapon, vagyis május 7.-én megjelent számában Kossuth édes atyja, *Kossuth* László a következő nyílt levélben tudatta az országgal fia elfogatását:

«Pest, május 6. 837. Számos nemes Megyék kegyeskedtek a nemzeti lelket s alkotmányos életet fejtő, az értelem haladását, s egyesültét eszközlő Törvényhatósági Tudósításokat nemcsak pártolásukra méltatni, hanem szerkezőjüket, *Kossuth Lajost* megbízott levelezőjüknek nyilatkoztatni, és így ő nem mint magános polgár, hanem mint azon nemes Megyéknek levelezőjük, nemzeti parancs következésében állván e pályán, hatalom karrali leléptetésére annál kevésbbé számolhatott, mentől tisztább lélekkel és szentebb czéllal tölté be polgári kötelességét, mentől melegebb kebellel buzgott a Haza és Fejedelem közös elválhatlan érdekének kifejlődéséért; nem is ok nélkül remélheté, hogy a nemzeti nyilvánosság jogának pártolói, azon

számos lelkes Megyék, melyek e jogot tulajdonoknak vallák, nehéz pályáján fel fogják tartani, és hinnie kellett, hogy a nemzet igazságos és alkotmányos felszólamlása legfelsőbb helyen is viszhangra s méltánylásra fog találni, annyival is inkább remélé pedig ezt, mentől inkább tudta, miszerint a nemzeti nyilvánosság jusa egyes polgárral el nem eshet, annak állásától fel nem függesztethetik, és így a kormány is őt csak mint egyes eszközlőt fogta tekinteni. Azonban f. hó 4-ikéről 5-ikére éjjeli 1 óra tájban, *Eötvös* József kir. fiscalis, egy kapitány, egy strázsamester, és számos katonák társaságában, a Zugligetben, hol két hét óta orvosi javaslat következésében künt lakott, Budára a várban levő katonai laktanyába vitetett, s reggeli 4 óra tájban ugyanazok által pesti szállásán irományai s levelei is lefoglaltattak; mit tisztelt levelezőinek, különösen pedig az őt megbízó nemes Megyéknek alázatosan tudtukra adni kötelességének ismeri az atya,

Kossuth László."

Elfogatása elötti napon *Wesselényi* Kossuthnál ebédelt és ebéd ideje alatt felemlítette elötte, hogy elötte való nap hallotta, miszerint a parancs Kossuth elfogatására ki van adva. Figyelmeztette tehát Kossuthot a közelgö veszélyre s tanácsolta neki, térne ki az elöl és menne biztosabb helyre. Kossuth a válasz helyett kérdéssel felelt: „*És te* — szólt Wesselényihez — *mit tennél helyemben?*" „*Én* — felelte Wesselényi — *maradnék.*" „*Úgy hát én is maradok*" — mondta emelt fővel és határozott hangon *Kossuth.*

Alig jelent meg Kossuth atyjának fenti levele, már *Wesselényi* megindította a mozgalmat Kossuth családja érdekében. És *Deák* támogatásával rövid idön belül nem kevesebb mint 9512 forintot gyüjtött. Elsö levelét *Wesselényi* gróf *Károlyi* Györgyhöz intézte mindjárt másnap a segélygyüjtés tárgyában. E levele így hangzik:

Pest: május 6. 837.

Kedves Barátom!

Kossuthot tegnap éjjel elfogták. Csak őtet érte ez a sors, vagy lettek-e mások is áldozati az erőszakot szülő azon fonák nézeteknek, mellyektől a hatalmasok magukat Haza és Király veszélyére vezéreltetik, nem tudom. Lehet, hogy egy pár nap múlva talán több másokkal én sem fogom már Isten szabad levegőjét szívni. Bármi történjen, nekem s minden velem egyetértőnek keblünk tiszta, a polgári törvény és kötelességeink tellyesítésének érzete ád elég erőt arra, hogy a törvényes jussok törvényes oltalmazásáért reánk mért

bármi üldözéseket s csapásokat férfiasan eltűrjük. Kik a kormányt az erőszak botránkoztató s veszélyes útjára birták, kettőt vehettek czélba: vagy azt, hogy mindenkit a szabadszólástól s alkotmányunk és nemzeti kifejlődésünk melletti törvényszerű törekedéstől elrettentsenek, s így most a Törvényhatóságokat, majd az országgyűlést szolgai szellemműekké varázsolják, vagy pedig másfelől, hogy illy égető fájdalmat okozó ingerlés s keserítés által itt vagy amott tettleges kitörést eszközöljenek, mellyet nemzeti létünk s alkotmányunk letiprására kívánt ürügyül használhassanak: mentse az elsőtől a Magyarok Istene nemzetünket, mentsen a másodiktól ön okosságunk, törvény iránti határtalan hódolás s azon meggyőződés, hogy az elnyomottnak ügyét s igazságát minden újabb elnyomás tisztábbá s erősebbé teszi.

Szegény *Kossuthnak* apja, anyja s testvérei szánakozást gerjesztő állapotban vannak, ez életbeli minden örömüktől, reményüktől s egyedüli istápjuktól megfosztva, elhagyatva állanak: inség és nyomorúság szélin egy borzasztó jövendő örvényébe tekintve. Szent kötelessége most minden magyarnak s becsületes embernek és Törvényhatóságnak a hazafiság és törvényesség ezen nemes lelkű martyrja családját e siralmas állapotjában résztvevő gyengédséggel önmegerőltetéssel s áldozattal is segíteni. Ők most a mi rokonink, mi vagyunk nékik testvéreik és gyermekeik. Erkölcsi jaj s gyalázat lenne az mindnyájunknak s Törvényhatóságainknak, ha azon észszel, tudással s akarattal tündöklő hazafinak családja, ki mindenét feláldozta törvényes kötelessége teljesítéséért, szemünk látára inséggel küzködne. Nehány embernek alamizsna formában s mennyiségben történő adakozása: igaz, hogy mind szerencsétlen barátunkat, mind nemesen érző házanépét sértené, gyalázná; de egy nemzeti adózás, mellyet hazafiak s Törvényhatóságok az értök szenvedő hazafinak szentelnek, illik hozzánk is, hozzá is; ki többet tehet, kinek szíve melegebben ver, áldozzon többet; ki ezt nem teheti, annak kis adománya is szint olly áldást szülő és érdemlő. Külföldön hazájokért szenvedő több nemes férfiak családjai számára gyakran történtek aláírások, s azokat a dúsnak ezrei épen úgy díszesítik, mint a szegény napszámosnak egy két fillérje. Meg vagyok győződve, hogy mind a megye Rendeit e nemes áldozatra birni törekedni fogsz, mind pedig tenmagad leteszed azt e szent oltárra. És ezen áldozatnak sikere és haszna nemcsak szerencsétlen barátunk börtöne kínjait enyhíteni, nemcsak gyászba borult házanépét kétségbeeséstől menteni fogja, hanem az egész hazára is malaszttal teljesen hatand; a kormány kezében vannak ugyanis az ijesztő s büntető eszközök, s ő nála minden csábító módok, s csillámló jutalmak, csak egy puszta helybenhagyás az, mivel a nemzet az érte küzdőket jutalmazhatja, legyen ezen küzdőknek bár azon

vígasztalásuk, hogy ha veszély tellyes pállyájukon áldozatul esnek is, legalább háznépök az inség martalékjává nem válnak. De nem merítek bús lelkemből több szavakat, hogy az ügyet szívedre kössem, tudom, szinte olly melegen érzed azt, mint én; tegyél tehát s tegyetek, a mit csak lehet. Hazafiúi válaszodat minél előbb kikérvén s várván, maradok Pesten május 6-án 1837. barátod

Wesselényi, mk.»

És gróf *Károlyi* rögtön megkezdette az adakozást 1000 pengő forinttal. Az ekként egybegyült 9512 forintból Kossuth 3 évig és 3 napig tartó fogságának ideje alatt annak családja 6500 forint segélyt kapott. A segélydíjakat 3 havi részletekben Wesselényi vagy személyesen vitte el, vagy pesti ügyvédje, *Vörös* Antallal küldötte el. *Kossuth* szüleit e nagy bánatukban senki annyiszor meg nem látogatta, senki oly igaz szívvel meg nem vígasztalta, mint *Wesselényi*. És amikor az elfogatása utáni 70. napon megengedték a fogolynak, hogy szüleinek írhasson, *Wesselényi* a *Kossuth* által 1837 julius 12.-től 1840 április 9-ig szüleihez írott *49* darabot kitevő leveleket sajátkezüleg lemásolta, zöld vászonnal borított füzetbe beírta. És így, miután *Kossuth* eredeti levelei az idők zivatarai között elvesztek, *Wesselényi* gondosságának köszönhető az, hogy e nagybecsü levelek az utókor számára megmentettek.

Kossuth két hónapnál hosszabb ideig sínylődött budai fogságában, mikor megengedték neki, hogy szüleinek írhasson. Első levelét 1837 julius 12.-én írta az édes anyjának. További leveleinek, amelyeket a börtönből írt, keltezése és sorrendje a következő:

1837 julius	20.	ugyancsak édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 julius	27.	ugyancsak édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 augusztus	2.	ugyancsak édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 augusztus	2.	ugyanezen napon külön levelet ír édes atyjának is.
1837 augusztus	10.	ugyancsak édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 augusztus	15.	ugyancsak édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 augusztus	17.	ugyancsak édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 augusztus	31.	ugyancsak édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 szeptember	6.	ugyancsak édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 szeptember	11.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 október	10.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 október	24.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 november	3.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 november	18.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.

1837 deczember	—	édes atyjához intézett levele Kossuthnak nap kitétele nélkül.
1337 deczember	17.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1837 deczember	24.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 január	19.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 február	11.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 február	27.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 márczius	17.	*szüleihez* intézett levele Kossuthnak.
1838 márczius	25.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 április	7.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 április	23.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 május	5.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 május	20.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 junius	5.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 junius	26.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 julius	4.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 szeptember	8.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 szeptember	27.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 október	10.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 október	21.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 deczember	3.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 deczember	17.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1838 deczember	24.	dr. Balogh Pálhoz intézett levele Kossuthnak.
1838 deczember	24.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 január	12.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 február	3.	dr. Balogh Pálhoz intézett levele Kossuthnak.
1839 január	17.	Benyovszky Péterhez intézett levele Kossuthnak.
1839 január	28.	édes atyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 február	6.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 február	24.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 junius	1.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1839 deczember	17.	Vörös Antalhoz intézett levele Kossuthnak.
1840 február	2.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.
1840 április	9.	édes anyjához intézett levele Kossuthnak.

Kossuth eme levelei *egytől-egyig teljesen ismeretlenek*, pedig mindenik külön-külön hatalmas megnyilatkozása az ő nagy elméjének és mert a nagy nyilvánosságnak sohasem valának szánva, épen ezért mélységes bepillantást engednek szívének legtitkosabb redőibe, lelkének legelrejtettebb világába. Azt hiszem, addig is, míg az egész sorozatot közzé tehetem, nem végezek felesleges munkát, ha levelei közül legalább egyet és pedig az édes anyjához 1837 julius 20.-án írt levelét közlöm.

Buda, Julius 20. 837.

«Kedves jó Anyám! Borom elfogyott. Ha nem ismerném kedvesimnek hozzámi ragaszkodásukat s annál fogva nem tudnám, hogy

a bölcs isteni gondviselés által számomra kitűzött tüskés ösvény kedvetlenségeit melegen érezvén némi vígasztalásokra szükségük van, s hogy soraimat látniok szomorú, csekély, de mégis vígasztalás; valóban talán nem írnék, mert az ó világ rejtelmes bölcsességű Mythusának nagy igaza van, midőn a legnagyobb kínt akarván festeni, a Tantalusróli regét alkotta, éhezni, szomjazni, s látni, miként fut vissza mohó kezeiktől az étel és ital; — írhatni: de vagy semmit, vagy haszontalanul, csaknem egyforma állapot. Azonban minthogy édes anyáméknak — a mint írja — írásom örömet tesz, még egyszer próbát teszek, *tudok én sokat írni és mégis semmit?*

Nehezen esik kedves szüleimnek, hogy a szabad levegőre mehetés s meglátogathatás iránti kérelmök már három hónapja válasz nélkül marad? Ne essék! A világon minden csak relatio, jó, vagy rossz, s a magát legboldogtalanabbnak képzelő ember is boldog, ha magát még boldogtalanabbhoz hasonlítja. Ne hasonlítsa magát boldogabbhoz, és nem fog panaszkodni. Nem emlékezik édes anyám hazánk históriájából azon szerencsétlen híres nevű hazánk fiára, kit 20 évig a pittenbergi tömlöczbe (s minő tömlöczbe!) felejtettek szabad levegő nélkül?* Ő rajta ugyan nem volt emberi alak, és elveszté eszét, el szólási tehetségét; de 20 év! Én csak 77 napja nem látom Isten szabad egét s tömlöczöm sem oly kemény, mint *a pittenbergi* s már is békétlenkedjünk? Igaz, hogy nap múlik nap után s a 20 év is csak ily napok múlásából gyűlt össze, de az is igaz, hogy minden nap múltával közelébb vagyunk a szenvedés végéhez; így, vagy amúgy, de végéhez. Aztán minden dolognak, a legrosszabbnak is két oldala van, vagy jó és rossz, vagy rossz és kevésbé rossz, tehát jó. Az életphilosophia nagy titka ebben áll, mindíg csak a jobbik oldalt tekinteni a ki azt tudja, feltalálta a bölcsek kövét, a megelégedést Átalában bármennyire is megkorbácsolta Voltaire Candide-ja a legjobb világ rendszerét, mégis azt hiszem, hogy Leibnicz a legnagyobb jóltevője volna az emberiségnek, ha az ő optimismusát az emberek elhinni akarnák. Egy példát mondok az optimismusról.

Nekem sok ellenséget, de sok jó barátot is adott a sors. Az utóbbiak közt van *Bezerédj* (kit, ha Tolnából hozzánk vetődnék valaki, a legszívesebben tisztelek) a szeretetre legméltóbb emberek egyike, mert a legjobbak egyike; jobb, kedélyesebb (gemütlich) ember már nem is lehet. Ő ezen kedélynél fogva valóságos Himalája az optimisták dombjai között. Pozsonyban mulatásunk alatt egy pusztáján vagy 12000 kereszt reményű aratását jégeső úgy lepocsékolta, hogy sarlóra, aratóra szüksége nem vala. Az öreg szülei lóhalálában

* Kossuth itten nyilván a 20 éven át börtönbe zárt és ott megőrült utolsó *Zrínyire* czéloz.

futottak Pozsonyba őt vigasztalni. De ő mindazon tudományszeres szabályok szerint, miket egy *Humperty*, *Davy*, vagy *Le Brun* az electrumra s Lavoisiere a pruenmatica chemiára nézve felállítottak, mathematice megmutatta, hogy azon jégeső áldás és nem csapás, mert az ily villamos vegetabilis trágya 2—3 évre kétszeres termékenységet ad. Termett-e 24 ezer kereszt életje? nem tudom, úgy azt sem, hányadán áll most optimismusa, de hogy akkor jó öreg szüleit optimismusával megvigasztalta: azt tudom.

Megvallom, hogy ha ablakom alatt a hetenként több ízben szabad levegőre bocsátott rabok lánczait elzörögni hallom, néha felébred bennem a vágy látni kün a kék eket (eget). De csak egy kis optimismus kell hozzá s a vágy enyészik. Ha az engedelem megjött volna, kimehetnék, mikor másnak tetszik s kün fegyver és szuronyok közé vennének s járnék. a hol, s a meddig másnak tetszik. Ez nem nagy öröm s legfeljebb azon foganatja volna, hogy a szobai levegőt nehezebben tűrném, mert tudnám, minő a nem szobai. Most, mert rostély s drót fedte ablakom oly magas, hogy székre állva sem érek a fejemmel a nyíláshoz, különbséget nem ismerek s még csak azt sem tudom, rekedt-e szobám levegője vagy nem? mert megszoktam. Amúgy tán nehezebben tűrném.

Ne is gondolják kedveseim, hogy e miatt beteg leszek. Még jó ideig nincs szándékomban lenni. A komoly uticai Cato szokta volt mondani, hogy *a férfi független az istenektől, ha akaratja erős.* Én ezt nem hiszem, mert keresztény vagyok, de hogy az akarat mégis erős dolog, tudom. Országgyűlés alatt igazán a roskadásig halmozva voltam sorvasztó munkával, de fekvő beteg még sem, mert nem volt mikor betegnek lenni. Most dolgom miatt rá érnék, de nem akarok lenni s még egy darabig elgyőzöm akarattal, azt mondván magamnak, a mit Lionel Falbotnak Schiller drámájában: Es is nicht ermattet hin zu sincken.

Nehezebben tűrném talán a másikat, t. i. hogy kedves szüleimet itt közel tudva sem láthatom. De erre nézve is méltán gyaníthatom, hogy kedves atyám legalább szorult kebellel, édes anyám alig ha nem sírva hagyná el tömlöczömet s az nekem is nehezen esnék. És így ezen nélkülözésnek is van jó oldala. Lám még sem bolondság a *Leibnicz* optimismusa.

Azonban újságul szeretném, sőt szükségesnek tartanám megírhatni, mi légyen oka, hogy azon folyamodás válasz nélkül marad. Mert ennyit tömlöczöm falán is át látok szükségesnek, hogy ezen felvilágosítás a másik folyamodás dolgában is vezérül szolgálhatna. De már ez igazán sem az egészség, sem a házi konyha rubricájába nem tartozván, nem lehet tárgya írásomnak; valamint az sem, mit édes anyám még egy ügyvéd választásról javaslólag ír. Kellene igen

is, sokat kellene előkészülőleg tenni a védelemre. *De minek az ügyvéd, ha vele szabadon nem tanácskozhatom?* s meg nem mondhatom ellenőrség nélkül, hogy így s nem máskép akarok védelmeztetni? Azt mondják a spanyolok. Azonban meglehet, Bécsből ír az agens valamit és valamit tenni kell: és Ágoston nincs itt? Méltóztassanak különösen szükség esetében *Benyovszky* Péter úr tanácsával élni. Ő ugyan temérdek dolgokkal van elfoglalva, de azért tudom, még sem tagadja meg tőlünk szíves kérésünkre érett tapasztalású bölcs tanácsát.

A mit az olvasásról ír kedves anyám, hogy mulattatót olvassak, az valóban mulattat. Mit? talán Erbindát, vagy Saidart és Rurikot. Ha mégis Jósika minden hónapban akarna írni egy regét, azt gyönyörrel olvasnám, mert ő a sors választottja e pályára. És megvallom, ha *Butler* Hudibrasa, *Pope* Dunciadéja és *Gil Blas*, és a Sánta Ördög és a manchai hős a szélmalmokkal küzdő *Don* asztalomon hevernének, szeretném s még jobban *Pyndart* és *Horacot, Schillert* és *Goethét, Corneillét* s *Racinét* (s változtatásul *Béranger* chansonjait) s *Miltont, Byront* és *Addison* Catoját a mi *Berzsenyinkkel, Kölcseynk* s *Vörösmartynkkal*. De ez csak úgy adna gyönyörűséget, ha a mint szeszély, vérvegyület, lélekhangulat unszolnak, szaggathatnék itt egy rózsát, amott egy violát. De hogy előre megmondjam: holnapután reggel búmnak szívemelő eposzra, aztán csillapító lyrára; vasárnap *Cato* monologjára, hétfőn Isten tudja, melyikre lesz szüksége lelkemnek; ily jósló megvallom nem vagyok s ilyen fabricai mechanismussal a mulattatás úgy e nem megyen? De azért ne véljék kedveseim, hogy óráim üresen hosszak. Ha papirosom ki nem fogyott volna s a jelenlévő tiszt úr béketűrésével már is vissza nem éltem volna, megírnám a tömlöczi magánynak igen sok jó oldalát. Ha szabad lesz és meg nem sokalják az ily tartalmú hosszú levelet; majd másszor. Addig Isten velünk. K. L.»

A pesti árvízveszedelem idejében Kossuth még ott sínylődött penészes börtönében. Márczius 13.-án kezdődött a pesti oldalon az árvízveszedelem; s bár az ő börtöne fenn volt a várban fekvő József-kaszárnyában s így öt magát közvetlenül nem fenyegette a veszedelem, nálánál senki nagyobb kínokat a veszedelem óráiban és napjaiban nem szenvedett. Bizonyságot teszen erről márczius 17.-ről kelt ama levele, melyben szüleinek azt írja: „Halálos aggódással nézek egy sor írásnak, egyetlen egy kétségtelen szónak elébe, mely bizonyosságot hozzon, hogy kedveseim élnek.“

Mikor pedig megtudja édes anyja márczius 23.-i levelé-

ből, hogy szülei és testvérei életben maradtak s a mikor anyja soraiból olvassa, hogy Wesselényi a nagy veszedelem idejében hogyan viselte magát, mennyi száznak és száznak mentette meg egymaga az életét, márczius 25.-ről keltezett, édes anyjához intézett levelében így kiált fel: „. . . . . valóban, azon érzés mellett, mit keblemben — a mint kétségkívül minden emberi kebelben kisebb-nagyobb mértékben — a közszerencsétlenség roppant súlya szült: szükségem volt azon vígasztaló gyámolra, hogy édes szüleimet és testvéreimet újabb szerencsétlenségtől Isten megőrizte.“ Sorait e több ívre terjedő levelében *Wesselényiről* megemlékezve e találó szavakkal fejezi be:

«Hogy báró Wesselényi oly dicsőséggel teljesítette az emberi kötelességek legszebbikét, éppen nem lepett meg. Az lepett volna meg, ha kevesebbet tett volna, mint a mennyit ember tehet. Isten áldása reá! Nekem fogságom soha sem fájt nagyobban, mint a veszélynek eme napjaiban. Tapasztalásból és magamról tudom, hogy ily nagy inségben a leggyengébb is sokat tehet, ha Isten azzal áldotta meg, hogy lélekjelenlétét el nem veszti a szerencsétlenségben . . . . Ah! miért nem teljesíthetém én is emberi kötelességemet! Egy pár halottal legalább bizonyosan kevesebbet fájlalnánk. Fogadják szíves fiúi és testvéri csókjaimat. Kossuth Lajos.»

1837 augusztus 23.-án fontos dolgok történtek a királyi táblán. Három külön hütlenségi és felségsértési pert indított a nádor parancsára a királyi közügyek akkori igazgatója, *Beöthy* Sándor. Az elsőt Kéri *Balogh* János, Barsvármegyének táblabírája és volt követe ellen; a másodikat *Rudnyánszky* Flórián, *Sebestyén* Ignácz, *Ambro* Antal, *Máriássy* József és *Szabó* János ellen; a harmadikat *Kossuth* Lajos ellen. *Balogh* Jánost és fentemlített társait azért fogta a királyi közügyek igazgatója hütlenségi és felségsértési perbe, mert ezek Barsvármegyének 1836 deczember 13.-i ülésében felszólaltak *Wesselényi* és az elfogott ifjak érdekében és mert indítványozták, hogy a vármegye újra írjon fel a király ő felségéhez s e felírását küldöttség által terjeszsze elő. És mert az erről szóló közgyülési határozatot a *Kossuth* által szerkesztett Törvényhatósági Tudósítások 1837 február 12.-én megjelent XVII. számában közzétették.

Kossuth Lajos ellen ugyane napon lett beadva és ugyancsak latin nyelven Beöthy Sándor által hütlenség és felség-

sértés miatt a vádirat. A királyi közügyek főigazgatója ugyanis hűtlenséget és felségsértést látott *Kossuth* Lajos ama cselekedetében, hogy a Törvényhatósági Tudósításokat engedelem nélkül szerkesztette, kiadta és terjesztette; és hogy ezt még akkor is folytatta, mikor ezektől a nádor rendelete által eltiltatott; és hogy tudósításaiban nemcsak ő maga izgat a közbéke ellen, hanem másokat is engedetlenségre és ellenállásra hív fel, söt királyi hatalom és tekintély lealázására törekszik. Mindezekért tehát a királyi közügyek igazgatója kéri a táblát, hogy *Kossuth* Lajost az 1586. évi 23. törvényczikk I. részének 13. titulusában meghatározott hűtlenség és felségsértésben bűnösnek kimondani és öt ezért fejének s minden ingó és ingatlan vagyonának elvesztésére ítélje a becsatolt vádpontok alapján.

Kossuth a maga védelmét magyar nyelven 15 külön pontban terjesztette elő. Mindenik pontja egy-egy remekét képezi az erős logikának és mélységes törvénytudásnak. E helyütt védő iratának csak három utolsó pontjára hivatkozom, melyben ama vádkérdésekre felel meg, hogy minő viszonyban állott ő *Lovassy* Lászlóval, annak atyjával: *Lovassy* Istvánnal, továbbá *Szemere* Bertalannal és *Wesselényi* Miklóssal.*

«*Lovassy* István urat — a tíz esztendőre elítélt *László* atyját — ennek előtte sohasem ismertem, hanem a múlt augusztusban elfogott fia ügyének atyai kötelessége szerinti védelmére Pestre feljövén, *Perger* János urat, fiának választott ügyvédét itt nem találván, irántam, kit alkalmasint az Országgyűlési Tudósításoknál fogva ismert, hitében bizodalommal viseltetett, s engem kért meg, tennék fel számára egy folyamodást a t. kir. táblához, melyben fia számára tűrhető bánást és szabad védelmet kérjek. Nemcsak az emberiség kötelessége, a megszomorodott atyának erántami bizodalma, de ügyvédi esküm igaz értelme következésében teljes készséggel ajánltam ügyvédi segédemet, s a mit körülmény szerint tőlem kívánt, megtettem. Tanácsommal élt folyvást s a miket a tek. kir. táblához alázatos esdekléssel benyújtott, többnyire az én tollamból eredtek.»

Majd így folytatja Kossuth:

«Mivel pedig *Lovassy* László perében a rendes törvénykezési formalitások meg nem tartattak, szabad védelem nem engedtetett,

* Lásd bővebben Móricz Pál volt országgyűlési képviselőnek Budapesten 1891-ben «Néhány irat a Lovassy László ellen folytatott perből» czímű munkájának 73., 74., 75. és 76. lapját.

lemarasztaltatását bírói ítéletnek nem tekinthetni; különben sarkalatos szabadságunknak és vele személyes biztosságának vége van. Kegyelemért folyamodásnak csak akkor lehet helye, ha valaki rendes ítélet által marasztaltatott el. *Lovassy* László nem rendes ítélet által lőn elmarasztva és így kegyelemért nem folyamodhatott a nélkül, hogy folyamodásával azt, a mit a Hármas Könyv IX. czikkben az atya folyamodásában felhívott törvényczikkelyek szerint ítéletnek nem tekintetik s így magát helyesen és törvényesen elmarasztottnak el ne ösmerje. Hogy br. *Wesselényi* minő szempontból fejtette ki *Lovassy* István előtt a dolgot, nem tudom, mert jelen nem voltam; de úgy hiszem, közelebbről-távolabbról az én nézeteim hasonlíthattak az övéihez is e tárgyról.

Arra a kérdésre pedig, hogy minő ismeretségben és összeköttetésben állott ő az országgyűlési ifjúság vezetőivel s ezek között különösen *Szemere* Bertalannal, *Kossuth* így felelt:

«Szemerével soha legtávolabbi összeköttetésben sem voltam. Alig láttam egyszer-kétszer a diaeta elején Pozsonyban. Bécsből írt nekem, mint levélben mondja, külföldön magyarországi dolgokról szándékozik valami munkát kiadni s kért engem, hogy mivel a mult diaetát fogytáig én legélénkebb figyelemmel kísértem, adnék neki valami értekezetkét (feljegyzéseket) a mult országgyűlésről. Hasonlót kért *Deák* Ferencztől és br. *Wesselényitől.* Ezek az urak adtak-e neki valamit, nem tudom. Miért volt neki *Deák* Ferencz és br. *Wesselényinek* litteratori talentumához bizodalma, azt ki-ki tudhatja, mert a két urat tiszteli és ismeri az egész ország. Én szerencsésnek tartom magamat, hogy oly férfiunak, mint *Deák* Ferencz és *Wesselényi* — barátságával dicsekedhetem.»

1837 február 27.-én hozza meg a királyi tábla az országgyülési ifjak bünperében a maga szörnyüséges ítéletét, melyben *Lovassy* Lászlót tíz évi súlyos börtönnel, *Lapsánszky* Jánost ugyancsak tíz évi börtönnel, *Tormássy* Jánost pedig másfél évi börtönnel sújtja. *Kossuth* Lajos ez ítélet meghozatalakor még szabad lábon volt. Söt ez időben naplót is vezetett s e napon fájdalmas szívvel emlékszik meg az elítélt ifjak* szomorú sorsáról:

* Kossuth naplója mindössze néhány heti feljegyzést foglal magában. Február közepén kezdi feljegyzéseit, de soká nem folytatta. Ez a naplója Kossuthnak is csak úgy került napfényre, hogy elfogatása után néhány órával a király fiscus Kossuth pesti lakásán házkutatást tartván, ezt a naplót Kossuth többi iratàival egyetemben lefoglalta és a felségsértési per irataihoz csatolta.

«Roppant hazafi gondok foglalták el 4 nap óta szívemet, lelkemet. A szegény ifjak ítélete ki lőn hirdetve. A kir. tábla *Lovassy* Laczit 10 esztendei tömlöczre ítélte. Szegény atya! Majd megrepedt a szívem, hogy vígasztalást nem nyújthattam néked! Látni mint küzd melledben az atyai gyöngédség a polgári erővel, borzasztó látvány volt. Leírtam észrevételeimet e tárgynál. Talán ha többé nem leszek és e magamnak írott sorok valamely hű kezekbe vetődnek, látni jogja majd a boldogabb időkor, mily körülmények közt éltünk mi, kik elsők valánk a küzdésben, hogy törvényes úton kaput nyissunk megbékélni százados vétkeinket s megadni a népnek, mit százados igaztalanság tőle elragadott.»

Szegény *Kossuth* még ekkor nem sejtette, hogy rája és leghübb barátjára, *Wesselényire* is nemsokára hasonló sors vár. Csakhogy míg *Wesselényi* bünperének egész folyama alatt szabad lábon maradott, addig Kossuth pere még meg sem indult, már is elfogatott és nem hetekig, hanem majdnem 21 hónapig ült előzetes fogságban, míg ügyében csak ítélethozatalra került a sor. Huszonkét nappal a Wesselényi ügyében kihirdetett marasztaló ítélet után hozta meg a királyi tábla alábbi ítéletét, melylyel Kossuthot 21 hónapig tartó előzetes fogságán felül még további 3 évi börtönre ítélte.

KOSSUTH LAJOS
FŐBENJÁRÓ PERÉBEN KÖLT KIRÁLYI TÁBLAI ÍTÉLET
Február 23-án 1839.

Előadó Végh Ignácz ítélőmester. A kir. fiscusnak *Kossuth Lajos* ellen folytatott főbenjáró táblai perében a tekintetes királyi Ítélő táblán

Ítéltetett:

A főbenjáró perekben különben is nem a puszta szóváltások, hanem a vád mellett s ez ellen felhozott próbák szolgálván ítélet alapjául, s így mindenkor teljes hatalmában állván az alperesnek, szóváltásai visszavonása nélkül is újabb próbáit előadni; ennélfogva a jelen per véglapjain beigtatott s a pernek végső határt szabó ítélet után a derék védelemről ismét az idézés kérdésére leendő vezetésére intézett prókátori visszahívás, mint a per természetével és törvényes rendszerrel ellenkező, egyébként pedig egyedül az igazság kiszolgáltatásának késleltetésére czélzó, bíróikép elvettetik. A per különben is a vád érdemére nézve kimerítve lévén.

Elég világosan kifejezé az alperes legközelebbi országgyűlés végével közrebocsátott *C)* alatti jelentésében azon czélt, melyet Törvényhatósági Tudósításainak időszakonként leendő kiadásában kitűzött, t. i. hogy a nyilvánosság terjesztésével a jövő törvényhozásban alapul szolgálandó közvélemény előkészíttessék, és eloszolván az országgyűléssel egyszersmind a fénycsomó is, melyben mint valamely gyújtó pontban egyesültenek a nemzeti értelmiség fénysugarai, miután a nemzet municipiális rendszere valamint fönséges eszköz arra, hogy megóvja s megtartsa, mit egyesített ereje tulajdonává tőn, úgy igen rossz annak, mit még nem bír, mit csak országilag közremunkálva szerezhet, kivívására, — ezen tekintetnél fogva kiadandó «Tudósításai» az eldarabolt erők elágazása idejének beléptével az egyezség kapcsolatául s arra, hogy a nemzet országgyűlésén kívül is, nemcsak megyeileg, hanem egyszersmind országilag éljen, eszközül szolgáljanak. Mely jelentésnek tartalma a *Q)* és *R)* alatti naplóval s *FF)* alatti önvallással egybevetve, mint a honi intézetekkel ellenkező és fennálló alkotmányos rendszernek kiforgatására erányzott, nyilván az alperesnek vétkes szándékát kitűntetvén; mikép munkálódott az alperes kitűzött ebbeli czéljának elérésére? jelesen mikép kívánta a közvéleményt előkészíteni? és miben igyekezett mind a közvéleményt, mind az eldarabolt erőt egyesíteni? arra a felperes királyi fiscus által beperesített oklevelek czáfolhatatlan tanúságot szolgáltatnak. Úgy is kitetszik ebből, hogy az alperes országszerte bizonyos levelezőket szerezvén és ezekkel az ön elvei szellemében költ és többnyire elébbi értekezésekre válaszul szolgáló *S), T), U), V), X), Y), Z), AA), BB), CC) GG), HH)* és *TT)* alatt levő levelezésbe bocsátkozván, midőn Hírlapjainak kiadásától az ország nádora ő fensége által eltiltatott, ezen tilalom ellenére *H)* és *K)* szerint a vármegyékhez körlevelet eresztett, s ebben magános ügyét levelezői által mintegy nemzeti ügyet előmozdítani igyekezett. Melynek folytában letiltására nem ügyelve, Tudósításait közrebocsájtván, ezen letiltást tárgyazó beszédeket újabb meg újabb vitatások eszközlése végett nemcsak közönségesekké tette hanem ugyan e tárgyak Tudósításai mindegyikében előforduló gondos megemlítése által ugyanazon vitatásokat folyvást táplálni s ekép vétkes szándékát a közvélemény palástjába burkolni igyekezett. Ugyanezen ösvényt követte az alperes később is, midőn rossz szándéka Tudósításainak tartalmából még inkább kitűnvén, ezeknek folytatásától egyenesen Ő Felsége nevében *F)* szerint eltiltatott, mely eltiltásnak nem hogy engedelmeskedett volna, hanem inkább makacs elhatározottsággal Pest vármegye gyűlésén, mint a *G)* alatt nyomban ellenmondott és ennek (mit általánosan a kérdéses legfelsőbb parancsolatnak a végrehajtásra megbízott tisztviselők által elmulasztott közlése sem igazolhat) magát ellene szegezvén: azután még öszvesen 16 Tudó-

sítást közrebocsátott és épen ezekben a leglázasztóbb beszédeket foglalván, vakmerő ellenszegülését nemcsak Tudósításaiban nyilvánította, hanem egyszersmind a vármegyéknél keresett pártfogás ürügye alatt, hova *I)* szerint folyamodott az említett eltiltás ellen, az ország lakosait lázította.

Ily makacs ellenszegüléssel folytatván Tudósításait az alperes, oda fordítá egész igyekezetét, hogy minden alkotmány és törvényes rendszer elleni elvek, mint például az ország *aristocratico-monarchiai* rendszerébe ütköző személy és vagyonbeli jussok egyenlősége és több efélék Hírlapjai által terjesztessenek.* De mindezeknél vétkesebb alakban tűntetik fel az alperes tettét azon a királyi hatalom, úgy a hármas törvénykönyv II-ik része 3-ik czímje szerint egyedül ő felségénél levő kormány, ország főtörvényszékei, és felsőbb tisztviselők tekintetének lealacsonyítására irányzott és minden józan hazai polgárt megrázkódtató beszédek, melyeket, nehogy a megyékben elhangozván feledékenységbe menjenek, ezen alperes Tudósításai segedelmével országszerte terjesztetett; ilyenek találtatnak a Tudósításoknak csaknem minden lapjain, de többi közt különösen a 18. lapon: «hol annak, hogy Magyarországban, hol annyi érdek, annyiféle az egymással ellenkező rend, annyi a vallás és nyelv, felkelés nem támadhat, utánna ragasztatik: mit fél hát annyira az ausztriai ház? azonban ha ő oly féltékenyen magoknak a törvényeknek megtapodásával tudja őrizni bátorságát, nekünk is kötelességünk mindent elkövetni személyes bátorságunk biztosítására, és miután ennek garantiáját a kormányban nem találjuk, keressük azt ön lelki erőnkben», — a 19-ik lapon az elfogatott ifjak ügyében ejtett kifejezés így áll:« különös parforce vadászat ez, s annál különösebb, hogy itt megfordítva róka és farkasok kergetik az embereket úgy, hogy valóban ez inkább bármely napkeleti zsarnoki tartományban, mint szelídséggel kérkedő kormányunkhoz illenék». A 93-ik lapon nemcsak a megyei közgyűlés szentségével, de a legcsekélyebb míveltség első szabályaival sem egyeztethető gúnnyal, Nérónak példája a kormányra alkalmaztatva említtetik, — a 104-ik lapon ismét az elfogatott ifjak ügyében ily kijelentés foglaltatik: «mondhatom, gyönyörű fabrikája az igazságnak, minek ezen comoedia. Ily formán csak állítsanak hóhér intézetet a pesti piaczon és csapassák el minden figurázás nélkül a szabadon szólók vagy gondolkozók fejeit s építsenek azokból egekig nyúló halmokat, de vigyázzanak, hogy a párolgó gőz a Nemesis orrát

* Ime, a királyi tábla ítéletileg mondja ki, hogy Magyarország alkotmánya aristocratico-monarchiai rendszeren nyugszik és kimondja egyúttal azt is: a ki a személy- és vagyonbeli törvények egyenlősítésére törekszik, az lázítás bűntettét követi el. Igazán szörnyűség csak el is olvasni az ilyen bírói ítéletet.

ne érje, mert ez rettentően szokta megboszulni az ily szenvedelmes játékot»; — a 145. lapon még ekkorig hallatlan vakmerőséggel azon tudósításnak következtében, hogy Pest vármegye küldöttsége ő felsége elé nem juthatott, ámbár az uralkodó felség szentséges személyének kivételével, de mégis a történetre alkalmaztatva, a maczedoniai Fülöp királyhoz szóló asszonynak szavai leggyűlöletesebb alakban említtetnek: — a 171-ik lapon következő szavak: «Sokat szenvedett már a magyar, s legtöbbet az ausztriai ház alatt és mégis mi tisztán áll előtte, mi tisztán áll a világ előtt nemzetünk? vannak népek, kik fejedelmöket földönfutóvá teszik, kik a minisztereket börtönre vetik, kiknél a fejedelem nem mer másképp, mint vassa bélelt kocsikon menni.» stb. — úgy ezek: «a kormány lassú víz gyanánt ássa magát alkotmányunk alá»: — a 182-ik lapon végre ezek: «Erdélyben zsarnokilag a fegyver éle parancsol» olvashatók.

Ezek s más hasonlók mellett szinte oly szorgalommal adatnak elő a kérdésben forgó Tudósításokban mindazok, mik az igazság kiszolgáltatására fennálló királyi ítélőszékek becstelenítésére, részin rágalmazólag, részint fenyegetődzőleg mondattak a végre, hogy az 1790-ik esztendei 12-ik törvényczikkely nyilvános eltapodásával az ország törvényeiben gyökerezett bírói önállás és függetlenség egy törvénytelen ellenőrség s a közvélemény álorczája alatt feltűnő idegen befolyás által korlátoltassék. Példáit látni ennek a 67-ik lapon, hol ez mondatik: «A megye rendei nem képzelhetnek a magyar ég alatt oly elfogult, törvénytudatlan vagy eladékony bírót, ki a közvélemény daczára, az egyetemes nemzet oly nyilván kimondott ítéletének ellenére annyira vetemülne, hogy magára a függőség, kormányunkra az önkény bélyegét nyomva, *Wesselényire*,* a hazának egyik leghívebb jobbágyára, kérdéses beszédje miatt a bűnöst kimondani merészlené», — a 140 és 143-ik lapokon, hol a királyi tábla hasonlóan hitszegőnek, bizodalomra méltatlannak kikiáltatik, — a 171 és 173 lapokon, hol a királyi curia a legbecstelenítőbb kiejtésekkel illettetvén annak ítélete törvény elleninek s kötelező erő nélkülinek nyilatkoztatik. Nem kevesebb gonddal terjeszté végtére Hírlapjai által az alperes azon kicsapongásokat, melyek az ország előkelő tisztviselői tekintetének megrontása végett többek által mintegy vetélkedve előadattak.

Mely eddig például felhozott felette vétkes beszédek és rágalmazások, jóllehet mások által mondattak, mégis az alperest, ki azokat Lapjaiban ismét felvévén, a bennök rejtőző lázítást a felhevült indula-

* Ime maga Kossuth sem akarta elhinni, hogy létezhessen magyar bíróság, mely Wesselényit elítélhesse. Ámde ebben úgy ő, mint annyi más, keservesen csalódott. Az ifjak után jött Wesselényi és utána Kossuth elítéltetése.

tok újabb ingerlésére országszerte terjesztette, legfőbb mértékben terhelvén, e felett —

Terheli őt még azon szoros kapcsolat is, melyben más hasonló kihágások miatt perbe fogottakkal és részint már megítéltettekkel állott, úgy azon befolyás, melylyel ilyeneknek ügyét minden módon nemzeti közügy czímével felruházni s ezzel az ország törvényhatóságait szűnteleni izgatásban tartani iparkodott. Ez volt tulajdonkép czélja, midőn a már megítélt báró *Wesselényi* Miklós ellen indított hűtlenségi pernek számosabb törvényhatóságokkal vétkes szándékból történt közlésében magát egyik főeszközül használtatta, kivel mily szoros viszonyokban volt légyen, a *Q)* és *R)* alatti naplóján és önvallomásán kívül azon rokonérzés szülte bizodalom is mutatja, melylyel az általa gondosan megtakarított *EE)* alatti botránkoztató levél hozzá intéztetett. Ugyanezen törekvésnek tulajdoníthatók az alperesnél gyakrabban tartott s az említett napló és önvallásból, de főkép a *DD)* alatti levélből felvilágosítható öszvejövetelek és tanácskozások; innét magyarázható végre, hogy az alperes más időközben per alá vétetteknek valamint elveiket osztotta, úgy minden alkotványos rendszerrel szembeszökő kicsapongásaikat különös figyelemmel Lapjaiba foglalta, holott a törvény és jó rend, úgy ősi alkotmányhoz ragaszkodóknak nyilatkozásaikat csak egy-két szóval említette vagy egészen elmellőzte vagy félremagyarázva kigúnyolta.

Mindezen elbocsátottak egybevetve elegendő próbáúl szolgálnak arra, hogy az alperes Tudósításainak kiadásával és ezekkel öszvefüggésben levő minden tetteivel nem a törvény engedte nyilvánosság terjesztésére, hanem inkább egy nyilvános pártoskodásnak alapítására törekedvén, a közvéleményt és állítólag eldarabolt erőt abban kívánta egyesíteni, hogy a királyi jusok megszoríttassanak vagy legalább kétségbe hozattassanak, szűnteleni izgatás tápláltassék, a hazai alkotmányhoz ragaszkodók vagy hallgatásra kényszeríttessenek, vagy közgyűlölet tárgyává tétessenek és a fejedelem iránti bizodalmatlanság, most fennálló alkotványos rendszer iránti gyűlölség, törvényes tisztviselők és ítélőszékek lealacsonyítása, minden felsőbbség eránti tekintetnek kiküszöbölése, szóval a teljes mértékű féktelenség gyökeret vervén, országszerte terjedjen; de teljes próbáúl szolgálnak arra is, hogy az alperes ily rosz czél és vétkes törekvés mellett tettleg is munkálódván a királyi méltóság megvetésére és alacsonyítására, ugy az alkotványos rendszer felforgatására irányzott beszédeknek, a királyi hatalom által történt kárhozatatás, valamint a fentebb érdekelt eltiltások után is egyre folytatott közönségessé tétele és ekép elkövetett lázítás által a publicus status ellen nyilván felemelkedni bátorkodott.

Melyek ámbár az alperes vétkességét a bűn magosabb fokára emelik, tekintve mindazáltal az alperesnek azon védelmére, hogy a

legfelsőbb királyi parancsolat a letiltást végrehajtó szolgabíró által véle sürgetése után sem közöltetett, úgy arra, hogy ezen a törvény legszigorúbb súlyát különben maga után vonó gonosz törekedésére egy részben tulajdon vallása szerint a maga s házi népe fentartására megkívántató élelem keresés, más és nagy részben pedig a perbeli iromány ok szerint mások által benne nem kevésbé táplált ingereltség, hiúság és elragadtatás vezérlették: ennélfogva a perbefogott alperes a felperesi vádban felhívott 1723-ik eszt. 9-ik törvényczikkely által kiszabott büntetés súlya alól feloldoztatik, magának vétségéhez mért fenyítékéül azonban, másoknak pedig oktató például eddigi hasonlóul büntetésül beszámlált és 21 hónapot már meghaladó letartóztatásán feljül, még három esztendei fogságra ítéltetik s ennek végrehajtása rendeltetik.

A királyi kuria mindössze annyit változtatott a királyi tábla ítéletén, hogy Kossuth börtönbüntetését három esztendőről négy esztendőre emelte fel.

Kossuth elítélése még jobban elkeserítette a kedélyeket. S a mikor a hétszemélyes tábla az amúgy is súlyos ítéletet még egy évvel megtoldotta, valóságos forrongás keletkezett a szívekben. És alig nyíltak meg az 1839 junius 2.-ára hirdetett országgyülés sorompói, egymás után állottak fel, élükön *Deák* Ferenczczel, a szólás- és egyéni szabadság hívei, hogy az újabban elszenvedett sérelmök feletti fájdalmukat kipanaszolják, azok orvoslását követeljék. 1839 junius 24.-én, julius 3.-án, augusztus 2.-án, október 2.-án, november 21.-én, 1840 márczius 30.-án, április 1.-én, 8.-án és 22.-én mind csupa olyan ülések tartattak, melyeken a rendek egyébről sem panaszkodtak, mint a Wesselényi, Lovassy és Kossuth törvénytelen elítélése s a bennök megbántott egyéni szabadság megsértése miatt.

És a tüz, melyet a reactio bitóval és börtönnel akart elfojtani, egyre terjedt nemcsak széles e hazában, hanem átcsapott a förendek házába is, elpusztítással fenyegetvén a régi, korhadt intézményt. A förendek 1840 április 22.-i ülésében egyébről sem volt szó, mint a szólásszabadságról. A vitában nem kisebb emberek vettek részt, mint gróf *Széchenyi* István, báró *Eötvös* József, gróf *Batthyány* Lajos, gróf *Batthyány* Kázmér, gróf *Teleki* Domokos és gróf *Teleki* László, valamennyien elfogadásra ajánlván a karok és rendek táblája által immár 23

ízben átküldött sérelmi felirati javaslatot. Ellene csupán gróf *Dessewffy* Aurél és gróf *Apponyi* György szólottak. Igaz ugyan, hogy a főrendek ismét elutasíták a rendek táblájának sérelmi feliratát, de a helyzet már teljesen tarthatatlan volt, elannyira, hogy ezt maga a nádor is belátta. Javasolta tehát a királynak, hogy adjon általános közbocsánatot az elítélteknek és a perbe fogottaknak. Így jött létre V. Ferdinánd 1840 április 29.-i leírata, melylyel valamennyi magyarországi hütlenségi és felségsértési per eltöröltetett. A förendek április 22.-i ülésén a magyar közélet annyi kiválósága szólalt fel és az ott elmondott beszédek valóban oly megszívlelendők, hogy én hiányosnak látnám jelen munkámat, mely nemcsak Wesselényi életét, hanem a kort is, melyben ö élt, tárgyalja, — ha legalább egyet ama beszédek közül, melyek ott elhangzottak, le nem közölnék. Talán legérdekesebb lesz, ha az oly tragikus véget ért gróf Teleki Lászlónak* e tárgyban elmondott beszédét iktatom ide; az ö beszéde már csak azért is felette érdekes, mert ö volt az elsö, ki a főrendi táblán a bírói felelösség és elmozdíthatatlanság elvét törvénybe iktattatni és ez által az egyéni szabadság legnagyobb biztosítékát megteremteni óhajtotta.

«Vannak mindenütt oly emberek, és e tekintetben a mi honunk sem lehet kivétel, kik bármi tettnek is csak közvetlen eredményét tudják s tovább ennél nem okoskodnak. Természetes, hogy ezek valamely polgártársok jogtalan háborgattatásában csupán az egyes személy sérelmét tekintik, nem az egész hazáét, melynek ők is részei; mert ezek csak a fát látják, melyet a mennykő már szétzúzott és süketek az égi háborúra nézve, mely még fejök felett dörög.

Nem! Én ezen emberek sorába nem tartozom; mert világos előttem, hogy ugyanaz, mi eddigelé csak nehány polgártársaimat

* Gróf Teleki László 1811 február 11.-én született Pesten. Tanulmányait a berni és pesti egyetemen végezte. Az 1839—40.-i pozsonyi országgyűlésen a főrendi ellenzék egyik legképzettebb és legjelesebb tagja volt. 1848-ban a pesti országgyűlésen mint megválasztott képviselő vett részt, utóbb ő képviselte Magyarországot Párisban a franczia köztársaságnál. A forradalom leveretése után külföldre menekült. 1860-ban Drezdában elfogatott, de a császár megkegyelmezett neki. Még az évben hazatért; tevékeny részt vett az alkotmány helyreállítása iránti mozgalmakban; a határozati pártnak vezére volt; később ellenkezésbe jutván Deákkal s talán némileg önmagával, 1861 május 8.-án szíven lőtte magát. Sírjába a nemzet bánata kísérte.

sujtotta, engem is fenyeget és a közállomány minden egyes tagját; mert érezem, hogy az egyesen elkövetett törvénysértés az egész polgári jólétnek rendíti meg alapját s a törvények szentségén épült közbátorságot. Így tehát nemcsak báró *Wesselényi* Miklós, *Kossuth* Lajos és több mások sorsán aggódtam, hanem a nagy tömegén, mely a kérdésben forgó esetek tanúja volt, s a tömeg közt enmagamén is. És ugyan mi a nagyobb sérelem? Valjon az, mi a tekintetes RR izenetében említtetik s az érdeklett személyeken megtörtént? vagy hogy ugyanaz, mi rajtok történt, mindnyájunkon hasonlóan megtörténhetik? s valjon mit kell nekünk követelnünk? hogy *Wesselényin s Kossuthon* semmi méltatlanság többé el ne követtessék? vagy hogy egyikünk se üldöztethessék oly tettért, mely által a hazafi jogai körén túl nem hágott? Úgy vélem, ez utolsó érdemli a legfőbb tekintetet, s azért, a míg ez iránt biztosítékot nem nyerendünk, nézetem szerint a legfelsőbb királyi kegyelem se változtathatna a dolgok jelen állásán. Vannak olyanok, kik a kormányzást magát tekintik a közállomány legfőbb czéljának, s még át nem tudták látni, hogy az csak eszköz egy magasabb czél elérésére. Az egyedüli nézet, melyből ezek ki szoktak indulni, az: miszerént a kormány hatalmas legyen, s fejhajtást eszközöljön, — ennek elérésére leghelyesebb mód: hogy mindenkit, ki óhajtásainak meg nem felelő, vagy ezekkel talán épen ellenkező tettet követett el, szabadon közkereset alá vehessen; továbbá: hogy soha sem maga el ne ösmerje hibáit, sem másokat intézkedései taglalatába ereszkedni ne engedjen.

Vannak olyanok is, kik a bírói hatalom függetlenségét abba helyezik: miként a bíró teljes önkénye szerint ítéljen s a törvénykönyvek neki csupán ismeretek tárául szolgáljanak, melyekből ha tetszik, bővebb felvilágosítást meríthet, — ha nem tetszik, elhagyja, — valamint a bírák iránti bizodalmat az által kívánják fentartani, hogy a bíró tettei feletti okoskodást tiltják, a mint tiltja a vakbuzgó a gondolkozást hitágazatai felett.

Én mind ezt hibás, s kormány s bíróság hitelére nézve ártalmas rendszernek tartom. Szabad legyen egy hasonlatossággal élnem!

Mi által nevekedhetik leginkább egyesek pénzbeli hitele? nemde ha a késedelmes adósok ellen szigorú törvények hozatnak? S kik javára hozatnak ily törvények? valjon csak a hitelezőkére-e, vagy azokéra is, kiknek kölcsönzésre van szükségök, s kik, az irántok bizalom ez által nevekedvén, könnyebben s jutalmasb feltételek alatt kaphatják meg a számukra megkívántató pénzmennyiséget? Ez ekként áll minden más tekintetben is, s mindenkor nagyobb bizodalmat gerjeszt az, kiről meg vagyunk győződve, hogy törvényeket még akaratja ellen is megtartani kénytelen, mint kinek az csupán lelkiesméretére bízatik. Egyes kormány-embere s bíró lelkületét a nép.

ki mindent csak messziről szemlél, nem ismerheti, épen azért csekély azon nyugasztalás, melyet neki az egyesek jó szándékábani bizodalom nyujthat. Általános bizodalmat csak törvény s alkotmányos institutiók szentsége gerjeszthet, — csak az, ha tudja a polgárság, hogy kormány és bíróság sem fogja soha büntetlen megszeghetni azon szabályokat, melyek alatt áll a nagy egész, s abban minden egyes. Ekkor a polgár hinni fog kormánynak s bíróságnak, mint hiszen oly országban, hol czélirányos adóssági rendszer divatozik, a hitelező hisz adósának, bár sokszor nem igen tud róla egyebet nevénél.

De akármint okoskodjunk, nem rendkívüli, nem természetellenes-e azon elv, mely szerént oly országban, hol mindenki a maga tettéért felelős, bármi csekély körű s következményű legyen az, ezen felelősség alól csak épen bíró s kormány legyenek kivéve, kiknek őrzetére s kezelésére bízatott a nemzet legbecsesb kincse: törvény és alkotmány, s épen ezek ne vonathassanak kérdőre; valjon elpazarolták-e ezen kincset, vagy megőrízték, vagy gyarapították?

Bizonyára nálunk is, mint akárhol másutt, az egész alkotmányos fejlődés lehetősége a bíróság s kormány felelőssége elvének fentartásától függ; — mert ha a kormányra nézve egyedül a közbátorság s jó rend fentartásának (melyre nézve a nézetek igen különbözők lehetnek) általános fogalma szolgálhat vezér fonalul, az általa teendő intézkedésekben, különösen a mi egyes polgárok perbeidéztetését illeti, s ez (t. i. a kormány) azon tekintetből: valjon mi a perbeidézettek által állítólag elkövettetett, azon esetre is, ha reájok teljes mértékben bebizonyosodnék, a bűnök sorába volna-e számlálható, vagy sem? — kérdőre nem vonathatik, — ha a kormány által kinevezett bírónak hatalom adatik büntetést ítélni ott, hol a törvény hallgat, s a köztörvényhozásnak annak vizsgálásába: ezen ítéletek az általa tett rendeleteknek értelmében hozattak-e? ereszkedni nem szabad: úgy, kérdem, mi okból foglalatoskodnék még ezután országgyűlésünk czélszerű intézkedések tételével bármi tárgyban is? kik számára hozna komoly megfontolással törvényeket?

A kormány számára? hisz azt a jó rend fentartásának az állomány természeténél fogva reá háramló kötelessége a törvények szigorú megtartásától felmenti. A bíró számára? — hisz ennek helyzeténél fogva törvényekre nincs szüksége. Az egyes polgár számára? — de ez mi üdvöst tanulhat azokból, midőn tettei csupán egy ily, teljes mértékben független bíró nézetei s lelkiismérete szerént fognak elítéltetni?

Valóban különös lenne azon családfőnek, vagy akármiféle intézetek fejeinek állása, kiknek meg volna engedve parancsolni, de megtiltatnék arra ügyelni: valjon parancsaikat teljesítik-e az alattvalók vagy sem? A magyar törvényhozás helyzete azon értelemben, mely-

ben veszik azt némelyek, nem igen különb ennél. Én megvallom, ha az e tárgyban már annyiszor idézett törvények közt csak Kálmán I. könyv 23-ik czikkjét, az 1498-iki 4-ik és Ulászló VI-ik könyve 7-ik czikkjét tekintem meg, nem képzelem, mi okoskodás útján lehet a magyar bíráknak s kormánynak ezen példátlan hozzáférhetetlenségét kihúzni?

Mondhatom, ezen bírói függetlenség oly rögtön felállított elve, igen rendkívülien illik azok szájába, kik különben helyeslik azt, ha a magyar udvari cancellaria a pedans bírónak ítéleteit megsemmisíti, mert az említett elvnek, ha csakugyan azon értelemben fogadtatnék el, melyben felállíttatott, általánosnak kellene lenni.

De hát mit kívánnak azok? Teljes függetlenséget adni a kormány által kinevezett bírónak, a nemzet által választott bírónak pedig nem? — midőn ugyanazon elv harczol mindkettő mellett!!! Tehát, vagy azon dolgok közé tartozik ezen elv is, melyekről elmondhatjuk Verbőczyvel: «aliquando valent, aliquando non valent»; vagy pedig egyenesen azon önmagával ellenkezéses következményt kell húznunk: hogy egy alkotmányos országban a kormánynak egyoldalúlag több hatalma van, mint a fejedelemnek a nemzettel együtt; — mert amaz olyat teszen s tehet, mitől az összes törvényhozás, melynek a fejedelem is egyik feles része, tiltatik.

Ily egyoldalúság mellett mindenesetre csak egyoldalú czél érethetik el, — az: hogy a bíró független lesz a törvénytől, de függő a kormánytól. Ezek így lévén, egyedüli tekintet, mely bennünket a jelen tárgyban vezérelhet, az: törvényesek, alkotmányosak-e azon elvek, melyeket kormány s bíróság intézkedéseik s eljárásuk által felállítottak? A tárgy bővebb taglalásába nem ereszkedem. csupán nehány ilyes elvet említek.

Az idéztetések és ítéletek egyik fő alapja volt: hogy fejedelem és kormány egyet teszen, és a ki a kormány ellen kél ki, ez által a fejedelmet sérti meg. Min alapul ezen elv? A hármas könyv II. része 3. czímének azon szavain, melyek szerént a regimen és imperium a fejedelemé. De ugyan mit teszen: regimen és imperium? Uralkodást és legfelső hatalmat, mi minden jól elrendezett országban, ott is, hol responsabilitas divatozik, tisztán a fejedelemé. Ezen czím tehát, mivel az említettnél semmi egyebet nem mond, a kérdéses tekintetben semmit sem határoz; — de határoz a rossz tanácsnokok büntetéseiről szóló Ulászló VI-ik könyvének 7-ik czikkje, s az 1559. 8. és 1608. 10. czikk, melyek által megállapíttatik: kik legyenek ő felsége tanácsnokai; — s már ezen kifejezés alatt: «kormány» kiket érthetünk másokat, mint ő felsége tanácsnokait? Egyébiránt minden alkotmányos országban közönségesen elismert igazsággá vált: hogy a felség személye szent és bánthatatlan, s épen azért az, mert kormánya

felelős. Ha a felségnek kormányávali egysége elve elfogadtatnék: abból vagy az következnék, hogy mind kettő szent, és ekkor nem lehetne, nem kellene-e minden sérelem felterjesztését, minden a kormány részéről elkövethető törvénytelen tett feletti panaszt felségsértésnek, hűtlenségnek tekinteni, midőn ő felsége a törvények megtartására esküjét tette le, és mégis az állíttatnék, hogy nem tartotta meg? Vagy pedig az következnék belőle, hogy egyik sem szent; s így egyik esetben az alkotmány, a másikban a monarchia tökéletesen fel lenne forgatva.

Egyik a kérdéses személyek közül azért idéztetett perbe, és azért ítéltetett el, mert a levelezést eltiltó parancsnak nem engelmeskedett. Nem szándékom a felett vitatkozni: mily szelleműek voltak levelezései? csak azt jegyzem meg: hogy ha szabad mindenkinek egy levelet írni, úgy szabad tízet és százat is, s ha szabad, ha tetszik, pénzért, s ha a levél egyoldalúsága és azon szellem, melyben írva van, a levélírás jogátóli megfosztásra elegendő ok, úgy mindnyájan ki vagyunk annak téve, hogy silentiariusokká tétessünk felsőbb parancsok által ismerőseinkkel, rokonainkkali levelezéstől eltiltassunk; mert mindnyájan a mi véleményünk színével és szellemében szoktuk a tárgyakat felfogni és előadni, tehát egyoldalúan.

Ez alkalommal felállíttatott a többek közt azon elv: hogy egyesek a kormány parancsainak még akkor is engedelmeskedni tartoznak, ha azok törvénytelenek volnának, s a ki nem engedelmeskedik, büntetésre méltó. Csodálatos! ugyanazok közül, kik ezt állítják, sokan a bírót, ki szintoly polgár és alattvaló, mint más akárki, még akkor sem kívánják feleletre vonatni, ha a fejedelem és törvényhozó test közös parancsainak, a törvényeknek ítéleteiben nem engedelmeskedett. Ezt csak melleslegesen annak bebizonyítására, mennyire magasabban áll egynémelyek agyában kormányi rendelet törvénynél.

De nézzük ezen felállított elvnek következményeit. Mi a különbség korlátolt és korlátlan egyeduralkodás közt? Az: hogy korlátoltban a fejedelem lelkületén kívül a közboldogságnak még egyéb garantiája is van, törvényben s alkotmányban: minden elv tehát, mely által, ha elfogadtatik, ezen garantiák semmivé lesznek, s a fejedelem jó szándéka marad az egyedüli biztosíték, alkotmányellenes. A most említett elv egészen ilyen. Ha minden egyes tartozik kormányi parancsnak engedelmeskedni, úgy attól az egyes tisztviselő sem lehet kivéve, sőt ennek még inkább kötelessége. Már teszem a kormány a fő- és alispányoknak megtiltja, hogy megyéikben közgyűléseket tartsanak: nekik engedelmeskedniök kell. «Nem» — mondják talán — «lemondani»; — de megtiltja a lemondást, és akkor mit? Vagy megtiltja azoknak, kiknek véleményét nem igen szíveli, hogy közgyűlésekre menjenek, megtiltja másoknak, hogy ott szóljanak, ezen elv szerént

engedelmeskedni kell! A törvényes idő alatt nem tart a kormány diaetát, s megparancsolja a tisztviselőknek: két annyi mennyiségű adót szedjenek be, mint mennyit eddig vettek, s megparancsolja az ellenszegülőknek: engedjenek, — engedelmeskedni kell! — mindég engedelmeskedni! Igy nehány ezer rendeletek útján az egész alkotmányt vitatkozás nélkül tönkre lehet tenni. Könnyű mód, hisz a papiros a mai időben olcsó!!! Ezen említett elvet tehát alkotmányellenesnek tekintem; mert korlátlan egyeduralkodásra vezet. Az én meggyőződésem szerint kormánynak nem is szabad egyesekhez intézni parancsokat; mert az egyesnek közvetlen feljebbvalója a törvényhatóság, melyhez tartozik, mert a végrehajtás utolsó lépcsője már a törvényhatóságok körébe vág: ezekkel lehet tehát a kormánynak dolga, nem egyessel!

Az ítéletben említett egyik fő bűne *Kossuth Lajosnak* az volt: hogy ő a mult országgyűlés alatt fejlődött fogalmakat s véleményeket központosítni, terjeszteni kívánta, s azt akarta elérni, hogy a nemzet országgyűlésen kívül is országilag éljen!

A nemzet felvilágosodottabb része, az, melynek lelkületében s tudományában legtöbb biztosíték van, szokott országgyűléseken összejönni. Hogy azon véleményeknek, melyek ezek közt fejlődnek, központosítása s terjesztése bűn legyen, azt én teljességgel nem képzelhetem, s ha azon elvek terjesztése csakugyan bűn volt, miért nem találtattak azok is bűnösöknek, kik azokat legelébb felállították? miért csak a terjesztő? hisz ez minden esetre a kisebb bűnös! Hogy pedig azt volna bűn kívánni: a nemzet országgyűlésen kívül is éljen, ez még kevésbbé férhet agyamba. Hisz talán az volna bűnös, s vétkeznék hon és állomány ellen, ki azt kívánná: a nemzet országgyűlésen kívül ne éljen, s hosszú álomba akarná a népet meríteni, melyből minden három évben csak nehány hónapi ébredés volna engedve.

Ily elvek fenséges főherczeg, méltóságos főrendek! nem alkotmányosak, nem törvényesek, nem üdvösök: mert azok a polgári közbátorság legfőbb talpkövét rendítik meg. Hogy többet ne említsek, báró *Wesselényi* Miklós nemcsak azon szóért találtatott bűnösnek, melyet maga mondott, hanem azért is, melyet más mondott előtte.

Már ha ilyen dolgok megtörténhettek: — kérdem — ki járhat ezután felemelt fővel közöttünk? ki mondhatja: «engem nem fognak büntetni, mert nem vétkeztem?» Midőn ily bíróságtól függ sorsunk, mely minden felelősségtől mentnek állíttatik, magunk pedig nem csak a mi, hanem más tetteiért is felelősökké tétetünk!!!

Sok volna még, mit előhozhatnék, de nem akarom a méltóságos főrendek figyelmét tovább fárasztani; azzal fejezem be beszédemet, hogy a márczius hó 24-én kelt k. királyi leírat a dolgok állásán nem változtatott, az ország sérelmein épen nem segített, valamint egyesek

megkegyelmezése sem segíthetne; *mert itt elv s nem személy kérdése forog fenn.*

Pártolom tehát a KK. és RR. véleményét; s csak azt vagyok még bátor kijelenteni, miként a törvénytőli eltávozás nem csak az országra, hanem a kormányra magára is soha üdvös következményt nem szülhet, s hogy a kormány akkor érti legbalabban érdekit, midőn ítélet által akar olyanokat megbélyegezni, kiket a közvélemény felmagasztalt.»

Gróf Teleki itt Wesselényire czéloz, ki elítéltetése után még népszerűbb lett.*

1840 május elseje örökké nevezetes nap marad hazánk történetében. Sok szorongó szív szabadult fel e napon a lidércznyomástól. Tömérdek volt a hűtlenségi és felségsértési perbe fogottak száma. Hiszen említettem, hogy Wesselényin, Lovassyn és Kossuthon kívül, kik már el is voltak ítélve, még Kéri *Balogh* Jánost, *Rudnyánszky* Flóriánt, *Sebestyén* Ignáczot, *Ambró* Antalt, *Máriássy* Józsefet és *Szabó* Jánost (valamenynyien barsmegyei nemesek voltak), nemkülönben gróf *Ráday* Gedeont, Pestvármegye egyik követét, hűtlenségi perbe fogta a királyi közügyek főigazgatója. *Wesselényi, Kossuth* és az ifjak elítéltetése után pedig mindenki tisztában volt azzal, hogy mi sors vár az újonan perbe fogottakra.

Nagy volt tehát a közöröm az egész országban, mikor a nádor közhírré tette a királyi kegyelmi leíratot. 1840 május 5.-én lépi át az ország határát a spielbergi várból kiszabadult *Lovassy* László; május 10.-én nyílt meg *Kossuth* budavári börtönének ajtaja; *Wesselényit* a megkegyelmezés híre Graefenbergben, a hová gyógyulást keresni ment, találja. A kegyelem és az azzal járó polgári szabadságnak azonban sem *Wesselényi*, sem *Kossuth*, sem *Lovassy* kellőleg örvendezni nem tudtak. Meg

* *Kölcsey* mellett *Deák* volt az, ki legtöbbet fáradozott Wesselényi érdekében; sőt *Kölcsey* halála, majd pedig Wesselényinek elítéltetése után ő volt az, ki 1839 április havában felmegy Bécsbe, magával viszi Wesselényi önvédelmi iratát, kihallgatást kér a királytól és előterjesztésével annyira megnyeri a különben is jószívű Ferdinándot, hogy a nádor határozott ellenzése daczára beleegyezik, hogy Wesselényi megrongált egészségének helyreállítása végett felkeresse a Graefenberg melletti fürdőket. Valamennyi történetírónk téved tehát abban, hogy Wesselényi közel egy évet töltött a börtönben; fogsága alig tartott 10 hétig, mert *1839 május 20.-ról* már levelet írt Graefenbergből Jósikának.

volt az mind háromukra nézve mérgezve. *Kossuth* édes atyját, *Wesselényi* szeme világát vesztette és siratta. *Lovassy nem siratott semmit*, bár ő vesztett legtöbbet, mert a 3 évig és 11 hónapig tartó börtön szenvedései alatt megőrült és börtönét mint gyógyíthatatlan elmebeteg hagyta el. Alig lépte át börtöne küszöbét *Kossuth*, alig pihente ki magát szerető édes anyja kebelén: már tollat ragadott, levelet írt *Wesselényinek* és levelében soha el nem múló hálájáról biztosította szenvedéseinek leghűségesebb osztályosát, bánatos szülei vígasztalóját. Ime *Kossuth* levele:

«Pest május 14: 1840. Méltóságos báró! Legyen nekem idvez, szívemből idvez, idvez a távolban! F. hó 10-én ölelték 3 évi szenvedés után szabad karjaim családom — *atyátlan!* — tagjait. Atyámnak csak sírját lelém. Ő meghalt, én nem foghattam be szemeit és ő nem adhatá áldását reám.

Mi ketten immár sokat szenvedénk; de én tudom, hogy az ügy szent volt, a miért szenvedénk, és szenvedésünk nem vala eredménytelen. Adjunk hálát Istennek, hogy áldozatul méltatott. Kegyed levelét szabadságom másodnapján vettem s mintha szavát hallanám, akként szólottak sorai fölém. Én megcsókoltam őket és nyelvemen rebegett a költő szava: Après un si long temps . . . oh! que cette parole à mon oreille est chère (oly hosszú idő után, óh mi kedves e beszéd füleimnek).»

Majd így folytatja Kossuth eme örökbecsü szép levelét Wesselényihez:

«Három év előtt künn a hegyen a házi eb szokatlan ugatása fölvert éjféli álmomból, és gyertyasugárt láttam a közel domboldalról ablakomon belövelleni s a mint kitekintettem, szuronyokról csillámlott fölém a gyertyafény. És a polgári kötelesség érzete mellett (nem, ugyebár, ez nem volt gyöngeség?) fejemen egy keserves gondolat villant keresztül, a gondolat: »családodat ez éj mondhatlan nyomorúságba taszítja«, és én büszke valék, hogy e gondolat mellett is polgár tudtam maradni, a szó legteljesebb értelmében, nem külsőleg csak, hanem szívem legbelsőbb rejtekében is. De a gondolat fájt, mondhatlanul. És eszembe jutott, miként Kegyed egykor szemében férfias könynyel mondá nekem: *„ha megtörténnék, ki fogom a fiúi helyet szüleinél pótolni"*. S én tudtam, ki mondá nekem e szavakat, és nyugodt valék. Kegyed fölött megnehezültek a gondok súlyai végetlenül; nagyobban mint sokan megbírnák és mégis elvette az én gondjaimat is vállaira; és helyemet kipótolta szüleimnél. Legyen áldott baráti hűségéért. — És most a visszanyert szabadság első óráiban

ismét nekem s családomnak áldozza gondjait; mert én értem, egészen értem Kegyed levelét, és értem a gyöngéd szellemet, a melly tollát vezeté. Legyen megáldott baráti hűségéért. Kegyednek legméltóbb köszönetül fejezem ki azt, miről — reméllem — egyébként sem kételkedik; hogy t. i. tántoríthatlanul hű maradok örökké azon érzelmekhez, mellyek miatt Kegyed illy barátságra méltatott; és hű a honhoz, emberiséghez, igazsághoz; miképen csak ember a tágas földön volt, van, és leszen. *És ha Kegyednek még útjába vetne valamelly keresztet a sorsveszély; keresztet, minőt még ember sohasem viselt emberért; én rohanni fogok, hogy elviseljem azt Kegyedért.*

Mélyen megilletett engem s mindenkit, kit azóta láttam, a borzasztó hír, hogy megvakulás fenyegeti Nagyságodat. A reménytől nem tud ember megválni, míg nem kénytelen. Reménylem hát én is, hogy e pohár legalább, a magán csapások eme legnagyobbika, el fog vétetni kegyedtől : — de ha csakugyan megtörténnék — vegye kegyed nyilatkozásomat, hogy ezen esetben reám nézve csak egy feladata marad az életnek ; kegyed oldalától soha nem tágítani, s nyujtani annyi enyhítést a borzasztó állapotban, mennyit barátság, hála, részvét, rokonérzelmek által szentesített emberi hűség csak nyujthat az életben. *Miként a hű kutya nem távozik gazdája lábaitól, ez őtet hogyha elrugdossa bár, aként nem távoznék én kegyedtől sohasem. Erről tehát nem kell többet szóllanom.*

Azonban ha e csapást nem ontaná Isten fejünkre, azon esetre engedje Nagyságod csillapult fontolgatás után nyíltan megvallanom, miképpen én egyáltalában úgy vagyok meggyőződve : hogy előttünk a nyilvános közpálya bezárva teljességgel nincs, s mint írók is bocsáthatunk közre egyetmást. Sőt (ez utóbbit nem vitatva) azt tartom, nekünk ha valaha, most kétszeresen kötelességünk el nem vonulni a falusi magány csendébe, el nem hagyni a nyilvános közpálya munkaviharát ; mert egyrészt veszélyes példát nyujtanánk az erőszaknak, ha engednők rajtunk, mi rajtunk ! ! is tapasztalnia, hogy üldözés által letérítheti azokat a nyilvános közpályáról kiket e pályán látni nem szeret ; más részt mystificatio nélkül hihetjük, hogy a mik velünk történtek, azok nemzetünk igen nagy része előtt szavunk súlyát csak növelheték, fontosíthaták ; nekünk jogunk van hinni, hogy sokaknak bizodalma környez bennünket ; ez hatáskörünket tágította, és be teljességgel nem zárta. Nemzet bizodalma nagy kincs azoknál, kik a nemzetnek használni vágynak ; ezzel élni kell, ez nem mindennek adatik. Nem, mi nem lépünk le a nyilvános közpályatérről, sőt kettőztetett részvéttel lészünk ; — csakhogy másrészt állásunkat ösmerve, szemünk előtt fogjuk tartani, miképpen a hatalmasok kényességének jobban fáj az éles szó, mint a mázsás ok ; az igaz ügynek pedig ez használ többet, mint amaz ; — mi hát

vigyázók leszünk, — különben is sohasem volt óhajtásunk *ragyogni*, hanem *használni*, jót tenni, idő s honunk körülményei szerint minden jót, a mit lehet; de e jót is csak törvényes eszközökkel; így érezvén mindketten régóta, ez a kis vigyázat sem munkásságunkban szorítani, sem hatásunkban erőtleníteni nem fog. Ezekről sokat lehetne mondanom, de Nagyságod különben is elgondolja maga mindazt, a mit mondhatnék. Nem, mi nem lépünk le a nyilvános közpályáról, én ezt *Br. Prónay* Albertnek, mint azon megye kormányzójának, mellyben hihetőleg tengni fogok, már őszintén (részemről) meg is mondottam. Ez azonban koránt sem gátol, hogy mint jól mondja kegyed, a jövő kor számára is ne dolgozgassunk s nemzetünk kifejlődésén — tehetségink különböző mértéke szerint — ne munkáljunk.

Ezek az én nézeteim azon becses ajánlatra nézve, mellyet Nagyságod megtisztelő bizodalommal nyujt. Én értem ez ajánlatot egészen. Értem és méltatom. Kegyednek nincs jurium directorra szüksége, mert *Kelemen** él, de (minthogy alkalmasint még darab ideig kárhoztatva leszek kenyeremet a nem kedveltem ügyvédi pályán keresni) ha valamit itt reám bizand, hogy senkinek örömestebb nem szolgálandok, mint Nagyságodnak, nem kell mondanom; de kegyednek nincs jurium directorra szüksége; és kegyedet megőrzi Isten a megvakulástól, és kegyed és én is nem fogunk a magányba vonulni, nem fogunk a nyilvános közpályáról lelépni; és egy czélt űzve, egy pályán működve, mi csak akkor fogunk talán megválni, ha kegyed elmegyen körültekinteni, mi idvest honosíthatna külföldről, s én e körültekintésben szűk financialis helyzetem miatt — nem kísérendhetem.

Most tanácsát kérem ki: Nagyságod gondoskodása elhárítá a nyomorúságot családomról; de én hiszem, nem teszi fel felőlem azt a nemtelenséget, hogy az evégre gyűjtött summát megtartani csak álmodjam** is; — holnap után megyek ki *Rádayhoz*, (ő röpült be hozzám, s mutattam neki Nagyságod nemes indulatú levelét, és *Benyovszkynak* és *Ujházynak*) hogy megtudjam, kiknek tartozom köszönetemet kijelenteni; egy pár hónapig, még valami útonmódon jövendőmet elhatározom, kénytelen vagyok a pénzből használgatni, ezt nem tagadom, de mihelyt a dolog mibenlétéről, az adókról s adományuk mennyiségéről értesülök, azonnal megkérek kitkit, fogadja vissza tőkéjét; — azonban tudom, igen kevesen vagy éppen nem lesznek, kik kérésemnek engedjenek; ezen esetre előre ki fogom kérni engedelmöket, hogy adományukat nevökben valami

* *Kelemen Benjámin* báró *Wesselényi* jószágigazgatója volt 1817-től Wesselényi haláláig, sőt azután is.

** Lásd erről a bevezetést, mely szerint 9512 frt gyűlt be, mit azonban ekkor még egész pontossággal Kossuth nem tudhatott.

közhasznú czélra felajánlhassam. Azt gondolom, *iparegyesületet alkotnánk* 5—10 frt évenkénti részvénynyel. Talán inger volna a részvényesítésre ; ha a provisorius indítók azzal léphetnének föl, hogy imé már van a czélra mintegy 8000 (vagy mennyi) ezüst forint. *Balgaságnak* tartanám arról álmodni, hogy Hazánkból hirtelen iparműves országot alkossunk, ez sem lehet, sem kívánatos, jól tudom én, hogy Honunknak nem csak még igen sokáig kiváltképen földmívelő országnak kell maradni : (sőt azzá kell lennie, mert még nem az, mert földje még nem szabad) és átalában is tudom, hogy azon nemzet jóléte áll csak szilárd alapon, hol a műiparos munkálatra csak azon erőtömeg fordul, mely a földmívelés szükségeitől fennmaradott : de azt is tudom, hogy a földmívelésnek még csak azon alacsony foka, midőn a földműves hegyezett *bottal* szúr lyukat a földbe, hogy búzaszemét belé ültesse, még ez sem nélkülözheti a kézműves segedelmét, mert meg kell hegyezni a szúró botot s a hegyezéshez késre van szükség ; hát még a földmívelés magasb fokán ? Mindég lesz tehát igen sok kézmíves honunkban, miért ne iparkodnánk ezeket tökéletesíteni ? miért ne ügyekeznénk a technicai tudományokat élesztő viszonyba hozni műhelyeikkel, miként másutt van ? miért kell 10—20 év multával és akkor is csak egy vándorló legény történetes kóborlásából megismerniök avagy csak egy szerszámjavítást is, melly által a külföldi mesterember már 10—20 év óta magán a munkában könnyített, művén pedig javított sat. Iparegyesület tehát. Egy pár terem, hol a «*Society for the diffusion of usefull Knowledge*»* által állítattak példájára a kézműves osztály «skilled labourers» oktató olvasmányt találjon, hol az egyesületben részvényes mesteremberek egy-egy szekrényt tarthassanak, műveiket ismertetendők, — talán egy olcsó műlap kiadása is, — egy pár tanitó, kik legalább vasárnaponként a mesterlegényeknek a technicai tudományokból népszerű leczkéket adjanak ; egy másik, ki a mesterinasokat magyar nyelvre tanítsa, — egy szerszámgyűjtemény, minő Bécsben a Polytechnicumban van ; majd műkiállítások is Pesti vásáronként ; s iparműveink és művészeink ösmertetése honunkban s velök a technicai előmenetel olcsó vagy ügyes lapok által : — mindezeknek itt-ott a hazában fiókintézetei s. a. t. a mire és a mennyire tudnillik a pénz telnék . . . ilyes gondolatok forognak elmémben, melyeknek létesítésére egyesületet alkotni, s alkotása ingereül azon nehány ezer forintot használni gondolnám. A tervhez én magamat nem kötöm ; ha ki jobbat javasland, örömest hozzájárulok. Kérem Nagyságodat, közölje velem ítéletét, s ha történetesen talán hely-

* Kossuth 3 évig és 3 napig tartó fogságának ideje alatt megtanult és pedig oly tökéletesen angolul, hogy az egész szentírást könyv nélkül tudta angol nyelven elmondani.

ben hagyná czélomat, legyen segedelemmel a terv kifőzésében. Szeretném a Berliner Gewerbverein alapszabályait általában, különösen pedig a mesterlegényeknek Geometriában, Phisica és Experimentalis physicábani oktatásuk módjáról ismerni. A «Verein» elnöke Beuth, Director der Ministerialabtheilung für Handel und Gewerbe. Graefenberget sok porosz látogatja, talán akadna, ki által ezekre szert tehetnénk, vagy talán angol is akadhatna ott, ki által Broughamnak nagyhatásu munkácskáját a kézművesek képezésére szolgáló eszközökről és intézkedésekről, úgy a hasznos ismereteket terjesztő egyesület munkálódásainak eredményeit s.a.t. megszerezhetnők. Nekem az is jutott eszembe, hogy herczeg *Eszterházyt* jó volna ilyes egyesületnek érdekébe vonni, ha talán pártfogónak választatnék, s az angolhoni segédeszközök megszerzése iránt megkéretnék. Ez mind csak rapsodicus gondolat; de legalább czéljában érdemel annyi figyelmet, hogy Nagyságod ítéletét reménylem megtudhatni.»

«Isten tartsa Nagyságod egészségben és részesítse legszebb áldásaiban, miután annyi szenvedésekben részesítette. Annyit szeretnék írni, annyiról értekezni, de sokakat barátság és rokonérzet, sokakat talán csak bámész vágy is látogatásomra hoz; nem vagyok és nem leszek magam e napokban csak egy pár óráig is egy huzomban, azért írom e sorokat is oly zavartan.

Még egyszer áldja az ég legszebb áldásaival Nagyságodat. Idvezlem meleg tisztelettel s ha szabad mondanom, meleg barátsággal . . . . *Kossuth Lajos.*"»

Wesselényi Graefenbergből csak 1840 szeptember elsö napjaiban jön Pestre. Alig érinti lába a hazai földet, mindenütt tisztelet és lelkesedés környezi, szeptember 7.-én pedig a pesti ifjúság fáklyás zenével tiszteli meg. Az ünnepi szónok ez alkalommal gróf *Vay* Dániel* volt. Erről a fáklyás zenéről és ünnepi szónoklásról Széchenyi is megemlékezik naplójában: „tömérdek nép jelent meg *Wesselényi* lakása előtt és hogy a Rákóczi-indulót, melynek hangjai mellett az ifjúság felvonult, katonabanda játszotta. *Kossuth* és *Meszlényi* Teréz nevű kisasszony együtt jelentek meg — jegyzi meg Széchenyi. Az ifjúsági szónok üdvözlő beszédére *Wesselényi* bölcsen és mérséklettel felelt."

* Gróf *Vay Dániel*, a pozsonyi országgyűlési ifjúságnak 1832—36-ban egyik vezértagja, később az 1843—44.-i országgyűlésen Korpona városának követe, a 60-as években rövid ideig Szabolcsmegye főispánja volt. Kitűnő szónok hírében állott. Élete utolsó éveit Debreczenben töltötte el csendes visszavonultságban. Három kötetes történelmi munkája 1889-ben jelent meg.

Kossuthnak kiszabadulása után nehéz anyagi gondokkal kellett küzdenie. Különösen az bántotta nagyon lelkét, hogy fogságának ideje alatt a Wesselényi által összegyűjtött segélypénzből családja 6500 forintot vett igénybe. *Kossuth* sokkal büszkébb volt, semhogy bárkitől, még nemzetétől is, ajándékot elfogadni hajlandó lett volna és ezt kiszabadulása után úgy *Deáknak*, mint *Wesselényinek* megmondotta, kijelentvén, hogy mihelyt körülményei engedik, a felhasznált összeget valamely közalapra fogja befizetni. És *Kossuth* szavát csakugyan beváltotta, mert a fenti összeget a gróf Batthyány Kázmér és általa 1844-ben megteremtett honi ipar-védegylet javára fordította. *Kossuth* nem is sokáig maradt kenyér és kereset nélkül, mert — a mint később látni fogjuk — elfogadta *Landerer* Gusztáv ajánlatát s 1841 január 2.-án megindította harmadik ujságvállalatát és megkezdte a most már nyomtatásban megjelenő „Pesti Hírlap“ szerkesztését.

WESSELÉNYI ÉS SZÉCHENYI UTAI ELVÁLNAK EGYMÁSTÓL.

Széchenyi 1791-ben született, *Wesselényi* 1796-ban, *Kossuth* 1802-ben; *Széchenyi* elsö nagyobb munkáját, a „Hitelt“ 1830-ban tette közzé, *Wesselényi* „Szózat“-ját 1833-ban adta ki; *Kossuth* „Törvényhatósági Tudósításai“-nak első száma 1836 julius 1.-én jelent meg. *Széchenyi* politikai vezérszereplése teljes 15 évre, 1825—1840-ig terjed; *Wesselényi* életének fénykora rövidebb: csak 10 esztendöre, 1830—1840-ig terjed; *Kossuth* elsö szereplése ugyan már az „Országgyűlési Tudósítások“ kiadásával 1832-ben kezdödik, jelentöséget nyer 1836-ban, mikor a „Törvényhatósági Tudósítások“-at adja ki, de vezérszerepre csak akkor jut, mikor a börtönböl való kiszabadulása után, vagyis 1841 január 2.-án mint a „Pesti Hírlap“ felelős szerkesztője jelent meg a nemzet elött; *Kossuth* hatása nemzetére ettől kezdve azon irányban nött, a mint a Széchenyié, később pedig a Wesselényié is folyton fogyott.

Széchenyi és Wesselényi közszereplése együtt indult meg és együtt is haladt jó darab ideig; kisebb-nagyobb eltérések, úgy az uralkodó eszmék felfogásában, mint a czélok és esz-

közök megválasztásában, már a harminczas évek elején mutatkoztak a két vezérférfiúi között, de sem útjaik, sem érzelmeik még nem keresztezték egymást. Kossuth második felléptével a „Törvényhatósági Tudósítások" szerkesztésével, mivel ezen irott lapok kiadása az országgyülési szünetre esett, sokkal többet nyert jelentőségében, mint a mennyit az elött bírt. És ezen jelentőségét Széchenyi és Wesselényi egészen különbözőképen ítélték meg. Többször említettem, hogy Széchenyi nem szerette, nem állhatta Kossuthot, fázott a nevétől is, elannyira, hogy a mikor meghallotta, hogy Wesselényi öt, t. i. Kossuthot, az általa alapított casinóba felvitte, szinte kétségbeesetten kiáltott fel (1835 márczius 3.-i naplófeljegyzése): „Wesselényi mindent elront, összegázol, a mit oly régóta annyi fáradsággal vetettem" ; ellenben mentől jobban nött jelentőségében Kossuth, Wesselényi, kinek szívében az írígységnek és féltékenységnek szemernyi hely sem jutott, annál jobban közeledett úgy is, mint ember, úgy is mint közügyekben vezérszerepet játszó férfiú Kossuthhoz.

Széchenyi Kossuthtól honát és nemzetét féltette, *Wesselényi* nemzete nagyságát és boldogulását várta, remélte *Kossuthtól.* Elkerülhetetlen volt tehát a dolgok kérlelhetetlen logikájánál fogva, hogy *Széchenyi* és *Wesselényi*, az egykoron hü barátok és fegyvertársak, az idők és események fejlődésével mint ellenfelek ne kerüljenek egymással szembe. És ez 1842 végén be is következett.

Igen, bekövetkezett és be kellett ennek következnie, mert *Széchenyi* egész politikájának alapgondolatát felfelé, vagyis a koronával szemben *a megnyerés és kiengesztelés*, lefelé a nemzettel szemben a *gazdasági megerösödés és anyagi függetlenség* képezte, míg a *Wesselényi* politikájának alapgondolatát felfelé az *ellenállás minden vonalon, lefelé pedig az elszakadt történelmi fonal felvétele, Erdélynek Magyarországgal való egyesítése és a teljes politikai függetlenségnek törvényes és békés eszközökkel való kivívása. Kossuth* átvette *Széchenyitől* a gazdasági megerösödés alapeszméjét, egyetértett *Wesselényivel* a külön szakadt két ország egyesítésének kérdésében, valamint a magyar nemzet politikai függetlenségének kivívásában, ámde lényegesen eltért töle az

eszközök megválasztásában. *Kossuth* eleinte beérte volna azzal, hogy a magyar korona országai az uralkodóház hozzájárulásával függetleníttessenek az osztrák örökös tartományoktól, nem kötvén össze őket semmi egyéb, mint a közös uralkodó személye; később, vagyis 1848 őszén már Magyarországnak külön (bár a *Habsburg-Lotharingen-házból*) fejedelmet óhajt és e tervének szerette volna *István* nádort megnyerni, mi tudvalevőleg nem sikerült. A mikor pedig az 1848 deczember 2.-án bekövetkezett események folytán nyiltan szembekerült a nemzet az uralkodó-házzal, *Kossuth* már el volt tökélve, hogy szakít a Habsburg-családdal és előbb-utóbb detronizálni fogja őket, mit 1849 április 14.-én meg is tett.

E három vezérférfiúnak egymástól eltérő vezérgondolata egyrészt a saját magok egyéniségéből, másrészt az uralkodóház és a nemzet erőviszonyainak különböző megítéléseiből származott. *Széchenyi* István, a II. József császár alatt is főispánságot és aranygyapjat viselö *Széchenyi* Ferencz fia, születésénél, neveltetésénél, hajlamánál és gondolkozásánál fogva mindenkor *udvari* párti ember volt s mint ilyen az *udvar* erejét és hatalmát a valóságnál *többre*, ellenben a *nemzet* erejét és önbizalmát pedig a valóságnál *kevesebbre* becsülte. *Wesselényi*, a kufsteini várban közel öt évet fogságban töltött vad *Wesselényi* egyetlen sarja, születésénél, neveltetésénél, hajlamánál és gondolkozásánál fogva a legerősebb nemzeti érzésektől áthatott, igazi *fajmagyar* politikus volt, ki sokkal többet várt a nemzet erejétől, mint az udvar kegyétől. De a dinasztiávali szakítás gondolata soha, még a börtön sötét falai között sem hatotta át lelkét, a mint erről 1848-ban oly fényes bizonyságot tett.

Kossuth, az igénytelen udvardi *Kossuth* Lászlónak fia, ki egyszerü zemplénmegyei ügyvédből előbb az „Országgyülési Tudósítások“ és „Törvényhatósági Tudósítások“ megteremtője, majd pedig a „*Pesti Hírlap*“ páratlan hatású szerkesztője és *Pestvármegyének* az 1847. évi pozsonyi országgyülésre óriási többséggel megválasztott követe lett, két dolgot sohasem feledett, egyik az, hogy a *Habsburgok* nem abból a vérből valók, mint az a magyar nemzet, a mely felett uralkodnak; a másik pedig az, hogy az igazi önállóságot és függetlenséget nem lehet

kikunyorálni, kialkudni és szerződésekkel biztosítani, hanem bármi nagy áldozatok árán is, kivívni és intézményileg biztosítani kell. Biztosítékul pedig szerinte a régi rendi alkotmány nem lévén alkalmas, azt eltörölni és helyébe a népképviseletet, sajtószabadságot, esküdtszéki intézményt, közteherviselést, törvény előtti jogegyenlőséget, önálló nemzeti bankot és külön magyar hadsereget és udvartartást kell felállítani.

Ha *Széchenyit* hibáztatni lehet azért, mert mindig *gyöngének*, minden nagyobb ellenállásra képtelennek tartotta nemzetét, úgy *Kossuthot* nem kevésbé lehet hibáztatni azért, mert viszont ő *túlságos* nagy bizalommal volt a középkor mindent lenyűgöző békóiból alig kiszabadult magyar nemzet ereje iránt, de főleg azért, mert nem számolt azzal a veszedelemmel, melyre pedig *Wesselényi* nemzetét 1843-ban megjelent „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében“ czímű munkájában figyelmeztette és a mely veszedelmet Magyarországon „nemzetiségi kérdés“ név alatt ösmerünk olyan régóta.

Fél századnál nagyobb idő telt el a vérben és dicsőségben megfürösztött 1848—49. évi események óta, de ki merné kétségbe vonni azt, hogy egész más sorsa lett volna az 1848 márczius 23.-án felterjesztett és április 11.-én szentesített törvényeknek, ha a nemzetiségeket mi nyerjük előbb meg a szabadság és haladás ügyének s nem várjuk be összetett kézzel, míg természetes és történeti szövetségeseinket az udvar elszánt és vakmerő emberei velünk szembeállítják, reánk tűzzel-vassal törni, vagyont és életet pusztítani uszítják. És maga a szabadságharcz is, ki merné kétségbe vonni, érhetett volna-e oly gyászos és szomorú véget, ha erőink legjavát északon, délen és keleten nem a nemzetiségi forrongások kötik le? Hiszen a történelem arról tesz tanúbizonyságot, hogy a szabadságharczok győzelemmel csak akkor végződhetnek, ha rövid ideig tartanak. Minket 1848-ban a végső diadaltól az ütött el s elbukásunkat 1849-ben az okozta, hogy erőink nagy része a fellázadt nemzetiségi területeken volt lekötve s így az ország szívében nyert számos csaták csak az erkölcsi diadal jelentőségével birtak. Erőink szétforgácsolásában rejlett gyászos bukásunk igazi oka.

De térjünk vissza tárgyunkhoz; lássuk, hová fejlődtek az események az 1840 április 29.-én kelt kegyelmi leírat kihirdetése után.

Már előbb is említettem azt, hogy *Wesselényi*, *Lovassy* és *Kossuth* megkegyelmezése, valamint a *Rudnyánszky* Flórián és társai: *Kéri Balogh* János és gróf *Ráday* Gedeon ellen folyamatba tett hütlenségi perek eltörlése a kedélyeket némileg megnyugtatta. De valami sokáig ez sem tartott. A nemzet felébredt hosszú, dermedt álmából. Ébredésével öntudatra jutott és mint szemérmes ifjú, kit álmában gonosz kezek ruháitól megfosztanak: akként szégyenkezett a nemzet is, hogy mennyire hátra maradt. *Széchenyi* eddigi alkotásai csak az új alkotások nagyobb szükségét jelentették. Megvolt ugyan már az akadémia, a casino, az első gőzhajó, a lovaregylet, sőt a nemzeti színészet is hajlékot kapott, de hiányzott az, ami az annyi politikai pártra, vallásfelekezetre és társadalmi osztályra széttagolt népet (mert nemzetnek még alig volt mondható) egybeforraszsza. Hiányzott a szabad sajtó, a közös teherviselés, a törvény előtti jogegyenlőség, a bírói igazságszolgáltatásnak a kormánytól való függetlenítése, a szabad választás, az esküdtszéki intézmény s ami mindezeknek vért és életet ad: a népképviseleten nyugvó parlamenti és a parlamentnek felelősséggel tartozó kormányrendszer.

Ezeket az intézményeket csak megismertetni és megkedveltetni a rendi alkotmányhoz, vagy mint akkor mondani szokás volt, *az ősi szabadsághoz* ragaszkodó nemességgel, mely maga képezte és képviselte politikailag a nemzetet is, felette nehéz feladat volt. És erre a nehéz feladatra egy ember vállalkozott. Ez ember *Kossuth* volt, a ki e feladatát fényesen megoldotta. *Széchenyi* „*Hitel*“-je, mely 1830-ban jelent meg, csak felrázta a nemzetet dermedt álmából, *Wesselényi* „*Balítéletek*“ czímű munkáját nagyon kevés ember értette meg és méltányolta, de a *Kossuth* által 1841 január 2.-án megindított „*Pesti Hírlap*“ alig néhány rövid hónap alatt valóságos forradalmi lázba hajtotta a nemzetet. Nem volt és talán nem is lesz sohasem eset reá, hogy egy közönséges ujság (mert hiszen a „*Pesti Hírlap*“ is az volt) ilyen, az eszméket felrázó, az eszméket megtisztító

és megérlelő, szóval döntő befolyással legyen egy nemzet fejlődésére, mint a „Pesti Hírlap“ volt a magyar nemzetére.

1840 deczember 31.-én jött létre a szerződés *Kossuth* mint szerkesztő és *Landerer* mint kiadó között. E szerint Kossuth a szerkesztést teljes jogkörrel vállalta el, a kiadó a lap igazgatására semmi befolyást nem gyakorolhatott, míg a szerkesztő a kihirdetett programmhoz alkalmazkodik. A szerkesztő díja mindaddig, míg az előfizetők száma a kétezerötszázat meg nem haladja, 1200 pengő forintban állapíttatott meg, ezentúl minden 100 előfizető után a szerkesztő díja 50 forinttal emelkedik. Az előfizetési árat félévre helyben 5 forintban, vidékre 6 forintban állapították meg. A szerződést egyelőre 6 évre tervezték, kölcsönösen fél évi felmondást kötvén ki. De Kossuth, mint később látni fogjuk, 1844 julius 1.-én megvált a lap szerkesztésétől. A „Pesti Hírlap“ előfizetőinek száma mindjárt az első félévben 5000-re rugott, később még ez a szám is megkétszereződött.

Ha csak egyetlen évfolyamát is veszszük kezünkbe a „Pesti Hírlap“-nak, úgy csodálkozással kell látnunk, hogy ez az újság maga köré tudta vonni az ország majdnem valamennyi szellemi kiválóságát. Vezérczikkírói, belmunkatársai és külső levelezői között ott találjuk *Deák* Ferenczet, *Wesselényi* Miklóst, *Jósika* Miklóst, *Bezerédj* Istvánt a már ismert gárdából, *Pulszky* Ferenczet, ifjú *Pázmándy* Dénest, *Trefort* Ágostont, *Fáy* Andrást, *Gorove* Istvánt, *Ujházy* Lászlót, *Lukács* Móriczot, *Kazinczy* Gábort, *Lónyay* Gábort, *Klauzál* Gábort és *Szemere* Bertalant az ifjabb nemzedékből.*

Ha Széchenyi „Hitel“-ének megjelenése 1830 január havában korszakos eseménynek nevezhető, mert ez adta meg az első lökést a lethargiába sülyedt nemzetnek az ébredésre, úgy még korszakosabb eseménynek kell neveznünk a Kossuth által megteremtett „Pesti Hírlap“ megjelenését 1841 január havában, mert ez a lap csakhamar arról tett bizonyságot, hogy a nemzet

* A «Pesti Hírlap» keletkezésének, fejlődésének és hatásának történetét, a honnét ez adatok nagy része is kivéve lett, lásd Ferenczy József «A magyar hírlapirodalom története» czímű, Budapesten 1887-ben megjelent munkájának II. fejezetében.

dermedt tagjaiba új és friss vér költözött és hogy az öntudatra ébredett nemzet nem éri be a lassú haladás kenetteljes eszközeivel, hanem mankóit eldobva, saját lábain kíván állani és járni, saját erejével kivívni és elérni ama czélokat, melyek egyedül tehetnek nagygyá és boldoggá olyan nemzetet, a minő multjánál és hivatásánál fogva a magyar.

Széchenyi, ez a legszövevényesebb elme az összes magyar politikusok és államférfiak között, félelemmel és aggódással nézett az új vezérre, Kossuthra. Wesselényi, ki Kossuthban szintén felösmerte a jövő nagy emberét, szeretettel s bizodalommal kísérte annak minden lépését. Az első az eddig kivívott eredményeket s talán az azok kivívása körül szerzett érdemeket is féltette Kossuthtól; a másik, mint bölcs és fenkölt gondolkozású mester, a nálánál jelesebb és szerencsésebb tanítványra úgy nézett fel Kossuthra, attól várván és remélvén azt, hogy teljesíti vágyait és az ígéret földjére viszi népét.

Nagyon természetes tehát, hogy Kossuth ereje és befolyásának növekedtével Széchenyi hatalma és népszerüsége hanyatlott és még természetesebb, hogy ez Széchenyinek úgy is, mint embernek, úgy is mint vezérnek, nagyon fájt. Azt is tudta Széchenyi, hogy Wesselényi hatalmas vállai azok, melyekre Kossuth támaszkodva az egekig nő. Ezért tehát szívében, ha nem is haraggal, de bizonyos keserüséggel gondolt a hozzá hütlenné vált és Kossuthhoz szegődött barátra és bajtársra.

Egyik hét mult a másik után s egyik hónap követte a másikat. Kossuth ereje és befolyása napról-napra növekedett, Kossuth és Wesselényi barátsága napról-napra erősbödött, ellenben Széchenyi és Wesselényi között az érintkezés ritkábbá és feszültebbé lett. Egy családi esemény, mely 1842 május havában történt Széchenyiéknél, adott rövid időre új tápot a régi baráti érzelmeknek. Széchenyi mostoha leánya, Zichy Karolin jegyesévé lett Festetich Dénes grófnak. Erről Széchenyi Wesselényit Pestről 1842 április 4.-én e sorokkal értesítette:

«Kedves barátom! Crescence parancsából (de a nélkül is megfogtam volna cselekedni) örömmel jelentem, hogy Caroline leányunkat Festetich Dénes feleségül veszi. S úgy legyen! A fiú csinos, pénzecskéje is van, s mi több ennél: lelke is szép és művelt is . . . miszerint

— mennyire emberi eseményekbe pillanthatni — azt hiszszük, azt reméljük: gyermekünk földi sorsa, földi úta biztosítva van. Kesertől menten éldeljük is ez okért a reánk szállott menyei áldást; s midőn ezt tennénk, lehetetlen megfeledkezni Wesselényi Miklós barátunkról, kit — *habár sokban nem is osztozunk véle* — becsülni, szeretni soha meg nem szűntünk.»

Wesselényi betegen feküdt Graefenbergben, mikor barátja e levele megérkezett, de alig lett jobban, tollat ragadott s megírta Széchenyi levelére a feleletet.

«Graefenberg, 1842 május 12.

Nagyon betegen s láz közepette vevém s olvastatám leveledet s egyelőbb azt hittem, hogy lázas képzelődés idézte azon felejthetetlen szép időt vissza, midőn köztünk szív s rokonérzett szülte barátság örömöt s fájdalmat osztó bizodalomban találta táplálékát s élvezetét. Lázas állapotomban is édes volt e képzet, de még édesebbé vált, midőn kiocsúdván láttam, miszerint nem csalódás, nem álom, hanem való a régi jó idők ezen visszasugárzása.

Sajnálandó azon körülmény, miszerint elvek vagy talán inkább nézetekben szétváltunk s e szétvállás elveink s nézeteink szabta utainkat is szétválasztá. Éltem egyik legszebb virágát gázolta el ezen szétválás, mert azóta barátságunk korántsem bomlott ugyan fel, de — csak valljuk meg igazán — oly szíves és meleg, mint volt azelőtt, megszűnt lenni; én pedig e szíves, e meleg baráti érzetet s annak birását éltem legszebb örömei közé számláltam s azt sírunkig birhatni reményltem.

E szerencsétlen szétválás talán hazánkra is káros volt; egyesített erőnk talán többet birt volna, s az, ki most egy párt erőszakának áldozata s polgárilag meg van ölve, hihetőleg még az élők közt lenne s munkálhatna; ha tőled szét nem kell vala válnia s ha azon borongó időkben annyi rokonérzetűtől meg nem tagadtatik s el nem hagyatik. Szent volt az ügy s örök az igazság, mi mellett én küzdöttem, egyenes és tiszta pályám, melyen verejtékeztem, szeny nélküli a fegyver, melylyel vívtam, mert az a helyesség és törvényesség pályája s annak fegyvere volt. Oly szent ügyért s oly szent fegyverekkel való küzdés mindég diadalt szül, ha a vívók szilárd bátorsággal s kitűréssel birnak; mert a gonoszság lehet hatalmas, de hatalma helyesség ellenében, soká nem tarthat, csak hogy ennek bajnoki vívni ne szűnjenek s rendíthetetlenek maradjanak. Hittem s tudtam én azt, hogy ezen párt s azon törekvés, mely atyáskodó fejedelmünk helyzetével ellentétben jogaink s a kor szellemének daczára rettegést kíván terjeszteni s erőszakot űzni, soká nem létezhetik és sokat nem tehet, hahogy az egyetérzők egymást meg nem tagadják s egymást

el nem hagyják; hanem egymás mellett s egymásért állva a törvényesség s helyesség egész súlyát vetik a mérlegbe. De mindez másként történt. Én elhagyatva könnyű prédává lettem. Társasági s polgári létem feldúlatott s élet és munkásság nélkül teng már csak növényi, sínlődő életem.

Te a hatalmasok, mint eszközök által vélvén a hazának legbiztosabban, legvalódibban használhatni, ezeknek bizodalmáért — de a mit meg nem nyertél — koczkáztattad a nagyobb s jobb rész bizodalmát, s népszerűséged, vagyis hatási és használhatási valódi eszközöd nagy részét elvesztetted. S így én elhunyt magamnak felejtendő emléke, te hajdani magadnak töredéke létezünk. Ez szomorú s fájdalmas, de hála az égnek, hogy nemzetekre nézve in nemine salus! S így a mult borúk s viharok nekem csak síromra, de a hazára napfényre derültek. Áldom e napfényt, habár az nekem csak síromra süt, s az irgalmas Isten ajándékának tekintem, mert valóban azt nem érdemünk s nem bölcseségünk idézte elő. Hogy e napfény meddig tart, az Ég tudja. De éppen azért igyekezni kell azt használni. Tömérdek jót s hasznost fejthet ki ennek jótékony melege; csakhogy e napfényt fellegek ne borítsák, melyeket gyanakodások s gyanúsítások leghamarább idéznek elő; s csakhogy melegét se szűkkeblűség, tespedés hideg gőzei által, se az előretörekvés, habár jó, de rosszul számító törekvés vihara tőlünk el ne zárja.

Adja az ég, hogy te, ki még a polgári munkásság terén állsz, e jobbra vált borúnkban még sokat és sokáig használhass és használj.

Szíves örömmel töltött el, hogy a szeretetre oly igen méltó szép Karolina egy derék s lelkes hazánkfia s barátunk hitvese leend. Áldja az ég legjobb malasztjaival e szép szövetséget. Mint az apának és tisztelt anyának hív barátja az ezen eseményen való családi örömöket egész mértékben érzem és osztom; de azonkívül mint hazafi is szívemből örülök e házasságnak, mert fájdalom, hogy ez így s hogy ritkaságáért van így, de hazánkra nézve egy jó magyar, de azonban művelt háznak s jó magyar ivadékokat ígérő családnak alakulása s az ilyeknek csak egygyel is szaporodása még mind nagy nyereség. Igen tisztelt grófnődnek kezeit csókolom s neki kegyeibe, neked barátságodba ajánlott maradok . . . . . Wesselényi Miklós.»

Széchenyi élénk figyelemmel kísérte a „Pesti Hírlapot“ s megdöbbenéssel vette észre, hogy az igénytelen külsejű újság nap-nap után mennyi új tért foglal el és hány ezer lelket hódít meg. De észrevette azt is, hogy a „Pesti Hírlap“ növekedö térfoglalásával a szívek *tőle el* és *Kossuth felé* fordulnak. Megszünt, mint annyi idökön át volt ö egyedüli irányítója,

tényezője lenni a nemzet gondolati és érzelmi világának. Új hangok vegyültek a légbe és a hangok senkinek sem valának oly kellemetlenek, mint épen *Széchenyinek.* Nemzete békés fejlődését, saját népszerüségét és befolyását, vagy mind a hármat féltette-e *Széchenyi?* azt nem tudhatni. De hogy türelmét veszíteni kezdé és hogy türelme vesztével alig néhány hónappal a ,,Pesti Hírlap" keletkezése után a *„Kelet népe"* czímü munkájában irtóztató támadást intézett *Kossuth* ellen, az kétségtelen. És a mikor *Kossuth* Széchenyi e támadására 1841 augusztus havában megjelent *„Felelet gróf Széchenyi Istvánnak"* czímü munkájában válaszolt: *Széchenyi* kénytelen volt bevallani, hogy hiába nevezi öt *Kossuth* ezen munkájában a ,,legnagyobb magyarnak", a szellemi párbajban, melyet a két óriás vívott, nem ö, hanem *Kossuth* lett a györztes, ki nemes önérzettel, büszke méltósággal és minden személyeskedés nélkül válaszolt *Széchenyi* támadásaira. *Kossuthnak* nem hogy ártott volna, de határozottan használt *Széchenyi* kíméletlen fellépése, igazságtalan támadása. Használt annyiban, hogy a közérdeklődést és közfigyelmet még jobban felébresztette iránta s ez által híveinek, tisztelöinek, bámulóinak serege csak gyarapodott. Ellenben *Széchenyitől* épen fellépésének kíméletlen és igazságtalan volta sokakat eltántorított. Söt még azok között is, kik *Kossuth* táborába sohasem tartoztak és *Széchenyi* hívei lenni soha meg nem szüntek, akadt igen sok, ki határozottan roszalta, elítélte Széchenyi kirohanását.

Azt hiszem, elég lesz, ha e tekintetben *báró Eötvös Józsefre,* illetve annak *Széchenyihez* 1841 márczius 1.-én intézett levelére hivatkozom. Báró *Eötvös* József* eme levelében azt írja Széchenyinek:

«Én a Pesti Hírlap ellen való fellépésedet oly dolognak tartom, mely minden most történhető között a legkínosabb s melyről mint *Mirabeau* hallgatásáról elmondhatnám: «c'est une calamité publiqué». Figyelmessé téve azok által, miket midőn utólszor veled valék, a hírlapról mondtál, mihelyt haza jöttem, vezérczikkhelyeit az elsőtől az utolsóig végig olvastam, s ha erántok való véleményemben csalód-

* Eötvös eme levelét dr. Ferenczy Zoltán közli «Báró Eötvös József élete» czímű, 1903-ban Budapesten megjelent munkájában.

tam is (mert én megvallom, jól megfontolva mindent őket lázítóknak nem tartom), legalább azon meggyőződéshez jöttem a czikkelyek olvasása után, hogy ellenök való fellépésed nem e lap szerkesztője, *hanem erántad csökkentené meg a közbizodalmat,* hogy pedig ez a közügyek legnagyobb kára nélkül nem történhetik, azon úgy tartom, senki kételkedni nem fog.

Jól tudom én nézeteidet a közvélemény iránt s magam is egyike lévén azoknak, kik inkább magok lábain állanak, mint hogy a tömeg által felemelve ide és tova hurczoltassanak, helyeslem e nézeteket. A közvélemény eszköz, a többségnél ön egyes becsületes embernél a közjó előmozdítására, de eszköz mindíg és nem egyéb; ki neki néha ellentállani nem tud s laptaként kezébe adja magát, mint lapta pillanatokra magosra jut, de csak hogy annyival inkább sülyedjen ismét. A jövő a maga férfiait nem a kor kedvenczeiből szokta választani s annyi emlék között, mely való érdemnek állíttatott, nincs talán egy, melynek mintája nem készülhetett volna azon sárból, mely az élő érdemesre hajíttatott; de mindemellett a közvélemény hasznos eszköz marad mindég s épen azért, mert a leghatalmasabb, azért szorgalmatos munkás, mint te, nem veti kezéből a legszükségesebb eseten kívül, hogy pedig a jelen eset nem tartozik azok közé, arról kételkedni nem lehet; nem mert most, hogy a vidéki véleményeket ösmerem, biztossá tehetlek, hogy e lapnak hatása távolról sem oly ártékony, mint gondolád, de mert meg ha azon esetben ez volna, fellépésed — bármi nagy legyen is annak fontossága és tekintete — azt nem fogná változtatni.

Legérdekesebb azonban báró *Eötvös* József fenti levelének következő része:

«Te a haladás embere vagy. Mit ez ügy mellett tevél, több, mint hogy barátaid, vagy elleneid elfelejthetnék; a hírlapban nincs egy elv, mely nem volna *Stádiumodban* felállított elveidnek világos következménye, s valjon ha ellene fellépnél, azokból, kik elleneid; már csak azért is mint név, mint a tied, nem lehet írígyek nélkül, nem találkoznának-e számtalanon, kik e lap védelmére felhozhatnak, csak már mert téged elleneik között látnak, valjon nem fognának-e táltott torokkal változékonyságodról kiáltani? s végre magokkal ragadni azon egész csoportot, mely emelkedni gyönge, megelégedni aljas, állásával hiú, s abban keresi egyenlőségét, hogy minden ellen, ki magasabban áll, harczra kél. Hidd el barátom! nem lehet más következése fellépésednek, mint ez, s ki azon bámulatot, melyet barátidnál ezen dolognak csak mende-mondája gerjesztett, azon közörömet, melyet a haladás emberei szólottak — látta és hallotta, az nem késelkedhetik ebbeli helyességem meggyőződéséről. És ha a

közjó csakugyan szívén fekszik, nem tehet mást: *mint arra kérni téged, hogy e feltételről mondjál le.*»

De *Széchenyi* nem mondott le; söt megragadott minden alkalmat, hogy a sasszárnyakon emelkedő *Kossuth* Lajos ellen síkra szállhasson, annak merész és szerinte honára nézve végzetes emelkedését megakadályozza. Az akadémia 1842 november 27.-én tartott díszülésén *Széchenyi*, ki annak egyik alelnöke volt, tartotta a megnyitó beszédet. Ebben az elnöki megnyitóban Széchenyi elítélöleg nyilatkozott ama túlzó sovinizmusról, mely nálunk nem akar tekinteni a nemzetiségek jogos és méltányos kívánságaira, mindenütt és mindenben csak a magyar nyelv feltétlen uralomra jutását követeli. *Széchenyi* elnöki megnyitójában ezt a kritikát a túlzó magyarok ellen, nem mint a maga egyéni véleményét fejezte ki, hanem a roszalás olyformán volt kifejezve, mintha az egyúttal az akadémia igazgatóságának is hivatalos véleménye volna. *Kossuth* a „Pesti Hírlap“-ban szóvá tette *Széchenyinek* ezt a sajátos véleményét. De tartózkodott még akkor annak erösebb megbírálásától, mert várta, remélte, hogy Széchenyi majd kimagyarázza esetleg félreértett szavait. Napok és hetek múltak el a nélkül, hogy bárki részéről bármi helyreigazítás történt volna. A hír, mely *Széchenyi* István tisztelöi közül nem egyet kellemetlenül érintett, eljutott *Freywaldauba* is, a hol a honából számüzött *Wesselényi* lakott. Wesselényi nem tartozott a könnyen hivök és felületesen ítélök közé. Meglepték, megdöbbentették *Széchenyinek*, a magyar tudományos akadémia egyik alelnökének, épen a magyar tudományos akadémia nyilvános ülésében a magyar nyelvröl mondott szavai. Nem akart a történtek valóságában hinni, ö is várta a czáfolatot. De mikor erre heteken át hiába várt, 1842 deczember 8.-ról keltezve a következö nyilt levelet intézte *Kossuth* Lajoshoz, a „Pesti Hírlap“ szerkesztöjéhez:

«Elszomorodva olvasám a «Pesti Hírlap» 200-ik számában a magyar tudós társaság nov. 27-én nyilvános üléséről írottakat. Szegény haza, boldogtalan nemzet!

Ha a hírlap idézett számában a nézetek és állításokra nézve nem létezik hiányos felfogás szülte tévedés, hanem azok valóban oly értelemben mondattak a m. t. társaság közülésén és mondattak épen

az elnöki székből: ezen esetre kényszerítve érzem magamat, mint a m. t. társaság igazgató és tiszteletbeli tagja felszólalni.

Azon állítást, mintha a szláv mozgalom a magyar nyelv melletti túlbuzgóság okozta reactio volna, — alaptalannak nyilvánítom; hogy az rosszul fedő palást és erőltetett ürügy gyanánt használtatik, azon t. i. szláv mozgalmak valódi eredete, minősége és fedezésére, arról szintén meg vagyok győződve; hogy sem törvényhozás, sem törvényhatóságok, sem egyének tettei azon állításra bevehető (elfogadható) okot nem adtak, állítom és be is merem bizonyítani; hogy azon hamis váddal minket akarnak a kül- és belföld előtt gyűlöletessé tenni és végre hogy a honunkban és azon kívül látszó szláv mozgalmak — egész Európát — de különösen honunkat nagy veszélylyel fenyegetik, azt hiszem és vallom. Következésképen hiszem, hogy azon helytelen vádnak elösmerése nemzetünkre nem érdemlő gyalázat bélyegét süti: hiszem, hogy azon vádnak közhitté válása azon szent pajzstól fosztana meg, mely leginkább védhet, s mely ha veszni kell is, akkor a nemzet sírját magasztalva fedné. Megfosztani t. i. jó ügyünknek tiszta fényben állásától: hiszem továbbá, miszerint azon mozgalmak fenyegető veszélye, létezésének tagadása, — az ébrenlétet legsürgősebben parancsoló órákbani — veszélyes elaltatás.

Ezekre nézve a m. t. társaság nyilvános ülésében, elnöki székben mondott beszédet magán nézetnek, magán véleménynek, mit különben, mint szellemi tulajdont, mindég tisztelek, nem tekintvén; mert ott a beszélő nemcsak mint elnök a társasághoz szólván: ezennel ünnepélyesen tiltakozva mondok ellene a közlött nézetek és állításokból mindannak, mi fentebb elősorolt meggyőződésemmel és tudásommal ellenkezik. És nyilván kifejezem, miszerint azokat a m. t. társaság létező és létezhető nézeteinek és állításainak el nem ösmerem.

Merőben tagadom, hogy azon reactióról való állítás megállhatna, s a szlávok által ellenünk emelt azon vád rágalomnál egyéb lenne; tagadom, hogy alkotmányilag szabad szellemű magyart a nemzetisége és nyelve iránti legforróbb buzgalma is a szlávok üldözésére, vagy ezek elleni gyűlölségre birna és birhatna. Én határozottan állítom, hogy valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajúak és ajkúak elleni erőszak által akarnák emelni vagy terjeszteni: jog és ész ellen vétkeznek; szintúgy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik s ama mozgalmakat pártolja, előmozdítja — tudva, vagy nem tudva — legszentebb érdekeinknek ellensége.»

Amily egyszerüek, amily világosak, éppen oly megdönthetetlenek *Wesselényinek* ama érvei, hogy senkivel sem lehet, senkivel sem szabad a magyarság iránti szeretetből az idegen

ajkúak iránti gyülöletbe átcsapni, de viszont azt sem szabad elhinni és elfogadni, hogy saját nemzetiségünk szeretete és ápolása volna oka és alapja a minket fenyegető nemzetiségi veszedelmeknek. Nem a szeretet, de a közöny, melylyel saját ügyeink iránt viselkedünk, tette nagygyá és veszedelmessé saját honunkban a nemzetiségeket.

Kossuth *Wesselényi* nyilt levelét a „Pesti Hírlap“ 1842 deczember 12.-i számában nemcsak hogy közzé tette, de azt olyan kommentárral kísérte, mely míg egyrészről feltétlen elismerést és hódolatot fejezett ki *Wesselényivel* szemben, másrészt kemény kritikával sujtotta a *Széchenyi* István, vagy a mint ő nevezte: „a nemes gróf“ elnöki megnyitóját. És hogy még erősebben ráczáfolhasson *Széchenyire*, illetve ennek a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjára, lapja deczember 18.-i számában mutatványt közölt *Wesselényi* Miklósnak még csak kéziratban meglevő „Szózat a magyar és szláv nemzetiségek ügyében“ czímű munkájából. A dolgok belső összefüggése miatt kénytelen vagyok a *Kossuth* kísérő levelét és a vonatkozó töredéket itt közölni.

«A nemes báró, — írja Kossuth — kinek távolbani hosszas szenvedését a két Magyarhon fájdalmas részvéte kíséri, e jelen férfias nyilatkozatát azon feltételhez kötvén, hogy ha a dologban hiányos elfogás szülte tévedés nincs, kötelességemnek tartom kijelenteni: miképen a kérdéses beszéd nyomtatásban ugyan még most sem jelent meg, azonban mind saját hallomásom, mind másoknak, igen sokaknak hallomása után vallom, hogy azon nézetek és állítások elnöki székből igen is oly értelemben mondattak, mint a mikép a «Pesti Hírlap» 200. számában említve voltak. Igenis gr. Sz. I. úr a szláv mozgalmakat reactiónak nyilvánítá, melyet a magyar nyelv melletti túlbuzgóság okozott; igenis a nemes gróf ezen túlbuzgóság mint positiv tény iránt ismét és ismét vádat emelt; igenis gr. Sz. I. úr, midőn egyrészről a latin nyelv helyébe a magyar nyelvnek helyezését jogszerűnek, helyesnek mondá, más részről pedig nyelvünknek ezen határvonalon túlkényszerített erőszakoltatását (méltán) roszalá; azt panaszlotta, hogy ő ezen utóbbi véleményével a honban csaknem egészen isoláltan áll, s hogy őt e részben még a nemzet jelesbjei is elhagyák! igenis a méltóságos gróf azt, hogy a szláv mozgalmakban más ellenséges irány is rejlik, mint puszta dícséretes reactio, rágalomnak gyanúsításnak bélyegezé. Hogy ezek mondattak, s ily értelemben

mondattak, határozottan állítani merem. Így hallották, így értették azt mindazok, kikkel e dologról szóllottunk, — emberre, ki máskép hallotta, máskép értette volna, nem akadánk: s hallomásunkban, felfogásunkban tévedés nincs, azon körülmény is tanúsítja, miszerint már két hete mult, hogy a méltóságos gróf elnöki beszédének ily módon történt felfogásáról egy nyilvános lap — melylyel elég sokat foglalatoskodni a nemes gróf haszontalan munkának épen nem tartá — jelentést tőn; s a tisztelt gróf úr egy szót sem emelt, mely a közönséget e véleményből kivehetné. Hahogy a kérdéses elnöki beszéd kinyomtatása késni találna: én magam is kénytelen leszek a nyilvánosan tartott szózat iránt véleményemnek okokkali előadását nem késleltetni; mert az, kitől e szavak eredtek, e nemzetben sokkal nagyobb tekintetű férfiú, s a beszéd helye, alkalma sokkal ünnepélyesebb, mintsem attól tartani nem kellene, hogy a kérdéses beszéd a magyar nyelv és nemzetiség ügyére káros hatással lehet, annak barátait kétkedőkké teheti; ellenségeinek pedig fegyvert köszörül; és pedig annyival inkább, mivel a nemes gróf állításai nem egy, vagy más személy avagy párt, hanem minden párt és színezet ellen valának intézve, s még a nemzet jelesebbjei által is elhagyottnak panaszolá; és így a magyar nyelv ügyében a jogtalan bánás bélyegét az egész nemzetre reá süté.»

Mikor Wesselényi fentebbi levelét Kossuthnak elküldötte, már készen volt „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében“ czímü munkájával. Mielőtt azonban azt sajtó alá bocsátotta volna, beküldötte olvasás és felülbírálás végett Kossuth Lajosnak. Kossuth elolvasta Wesselényi munkáját, söt lapja deczember 12.-én megjelent számában néhány meleg, mondhatni nagyon elismerö szó kíséretében abból közölt is érdekes részletet.

Nem sokkal ezután Wesselényi munkája Lipcsében Wiegand Ottó kiadásában meg is jelent. Az egész munka hét fejezetből áll és pedig: az I. fejezetben tárgyalja Wesselényi a szláv nemzetiségnek, illetve abból reánk származó veszedelem eredetét; a II.-ban a veszély megérésének okait; a III.-ban a veszély anyaga ellen alkalmazható különbözö óvó és orvosló szereket; a IV.-ben Oroszország régibb állását, mostani befolyását és politikáját tárgyalja; az V.-ben Európa jövöjét ösmerteti; a VI.-ban Európa teendöiröl beszél, végre a VII.-ben azt a veszélyt festi le, mely a szlávság folyton növekedö erejéböl és

szaporodó népességéből reánk magyarokra háramlik. És ugyancsak ebben a fejezetben mondja el nézeteit a felől, hogy mit kellene és kell saját jövőnk biztosítása czéljából a magyar nemzetnek cselekedni. Ha Wesselényi soha egyetlen lépést hona érdekében nem tett volna, ha egyetlen sort nemzete javáért nem írt volna, akkor is megérdemelné az utókor tiszteletét és háláját ezen egyetlen könyvéért is.

WESSELÉNYI „SZÓZAT“ CZÍMŰ MUNKÁJA.

«Polgári halott szólal meg ezennel, — e szavakkal vezeti be munkáját Wesselényi — lelki és testi csapások s akadályok által tevési köréből kivetve, cselekvéstől elzárva s száműzve, nincs az többé, mint élő tag, nemzete nagy családjában. Csak képe létezik már honfiai között. Ezen kép, míg eredetije élt, a nemzet kedvencz s dísztermeiben találta helyét; meleg s magasztos érzet ecsetje által festve, s lelkesedés alkotta fényes rámákba foglalva, s így valóban díszt s becset is nyerve: a legkijeleltebb helyeken állott. Polgári szilárd munkájok közt verejtékező hazafiak rokonérzettel, s új erőt merítve tekintettek ezen előttök álló képre; lelkes hölgyek keblökben hordozták azt; s annak látására a serdülő ifjúság keble szent esküre dagadott. Most már mind ez máskint van: a polgári elhúnytnak képe csakhamar a dísztermekből s csarnokokból mellékszobákba, folyosókra, s padlásra vándorlott. Feledékenység pora kezdte lepni, s hajdani fényét és színét haloványítni. Csak kevés egyéneknél maradt meg régi helyén. Hogy ez így van, természetes; halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk s felejtessünk. De regék beszélik, miszerint ősképek is megszólamlottak, midőn balsors és veszély fenyegette szerette családjukat; de ily képnek nem lehet megszólalása oly gyors, szava oly erős, mint élőnek. Az élet-nélküliség elleni kínos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már nem illeti. A most megszólaló polgári elhúnyt is rég érzé gyötrelem s kínok közt azt, mit polgári élte végszavaiban — ha csak kevesektől hallva s pusztában elhangozva is, de a szomorú jövendőt látva — már mondott; azt, mit rég és sokaknak ismételve kell vala mondaniok; minek minden szunyadást s álmot felrázva kell vala a nemzet minden sorain át dörgeni. Igenis évek óta küzd az elhunyt a szavát lelánczoló dermedtség ellen; küzde, míg szólamlása már csaknem s jórészt időn túlivá válék; mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett, s bajosan kikerülhető; és mert többek és élők lelkes szót emeltek ez ügyben. De, ha későn is, nem emelkedhetik e tárgyban sem annak vészterhes fontosságát, sem gyászos közönyösségünket

tekintve, elég gyakori s elég erős szózat; s így hadd hangozzék a polgári elhunytnak is sírja mélyéből emelkedő szava. Bár lenne képes a gond- s aggodalomnélkülieket lelkök mélyében megrázni, gondolkozásra s cselekvésre ébreszteni. És a sírból kísértetileg felrezgő e szózat ezt mondja: «*Veszély fenyeget óh hon! veszély olyan, milyen még sohasem!*» Elmondom hét éjfélnek óráiban a veszélyt s annak eredetét; mostanra lett megérésének okait; annak Európa országait illető jelen állását: az északi óriás fenyegető helyzetét s viszonyait; a jövendőt, mi Európára nehézkedhetik: elmondom, hogy ez ellen mit kellene Európának tenni; és elmondom, hogy jelesen honunkat minő veszély fenyegeti, s mit kell ennek elhárítására tenni.»

Wesselényi „Szózat“ czímü munkája tulajdonképpen két nagy kérdéssel foglalkozik. Az egyik Magyarország helyzete az európai nemzetközi viszonyok között, a másik pedig Magyarország nemzeti egységes állammá való kiépítésének útjait és eszközeit jelöli meg. Munkája első részében rámutat arra a lappangó gyülölségre, mely a francziák és németek között a Rajna-vidék teljes birtoklása miatt létezik, de rámutat arra a nagy versengésre is, mely a tengerek feletti uralom tekintetében Anglia és Oroszország között csakhamar kitörni fog. Világosan megjósolja, hogy a franczia-német háborúnak kell bekövetkezni, mely az elbízott francziák leveretésével fog végződni. De megmondja azt is, hogy az esetleges franczia-orosz szövetség a németek hegemoniájának fog gátat vetni.

Minket munkájának inkább ama része érdekelvén, melyekben az utakat és módokat tárja elénk, hogy miként lehet és kell a magyar nemzeti államot kiépíteni, érzéseiben és müveltségében egységessé tenni, én egyedül arra kívánok szorítkozni, hogy nagy müvének eme kérdéseket tárgyazó — fájdalom — *most is napirenden levő* és mindnyájunk okulására szolgáló részét, vagyis munkája utolsó fejezetét ösmertessem meg olvasóimmal.

«Hogy a népnevelés minő nyomorú állapotban van jelenben mi nálunk, vagy jobban mondva, mennyire nem létezik: azt mindenki tudja. Igen sok faluk, sőt egész vidékek vannak, hol oskolának híre sincs. A létező falusi oskolák — kevés kivétellel — a lehetőségig rosszul rendezettek. Helyenkint annak — úgyszólván — csak neve, s legfeljebb épülete létezik. Az úgynevezett oskolamester, kántor, legfeljebb templomi s temetéseknéli fülrepesztő működéseire alakít

magának néhány rikácsoló segédet ; másutt napszámosoknak használjá a gyermekeket; többnyire durvasággal, rossz kedvét s haragját azokon töltve, veszővel s ostorral veri beléjök a Catechismus értetlen könyvnélkülözését. Néhány szajkókint megtanult imádság s ének, baktató olvasnitudás, haszonvehetlen írás, számvetésből alig valami, szokott — még jobb esetekben is — az egész eredmény lenni. Erkölcsnek szívbe csepegtetése, kötelességekkeli megismerkedés, olyannak tanulása, mi a gyermeket jobbá s ügyesebbé tenné, s minek egykor hasznát vehetné ; mind erről szó sincs, vagy legalább elegendőleg s czélszerűen nincs! Az időt vesztő, kedvet ölő, fárasztó, de sikert még sem nyujtó tanításmódról nem is szólok.

Népiskolákra nézve más országokban már oly sok s annyi czélszerű tétetett, miszerint a kész s gyakorlatilag próbált rendszereket csak alkalmazni s követelni kell. Ily észszerű rendszernek eredményei felségesek, s lelket emelő látása: hogy mi könnyen, mennyi jóra s hasznosra lehet azon korlátolt időben s körülmények közt is, melyek a földmíves vagy mesterember gyermekeire s falusi oskolákra nézve léteznek, azokat tanítani.*

Az eléggé ösmert vagy könnyen megösmerhető tanítási rendszer s tárgyakról bővebben nem is szólván, s csak azokra utalván, mik másutt oly szépen gyümölcsözve gyakorlatban vannak, a következőt jegyzem meg. Igaz és józan vallásosságnak, tiszta erkölcsnek, s a gyakorlati életre szükséges ismereteknek, erkölcsre s észre jóltevőleg ható és sikert biztosító módon, a gyermekek szívébe s fejébe beleolvasztása mellett saját körülményeink még két dolgot tesznek múlhatlanul szükségessé.

Minden nép s minden elemi iskolákban a gyermekbe illető felsőbbsége iránti tisztelet s engedelmesség érzését már jókor bele kell vésni. Meg kell ismertetni helyzetével s abból folyó kötelességeivel ; meg előbb a törvényhatóságnak, hol él, szerkezetével, aztán a hon polgári léte képével. És mind ezt akkor kezdve, midőn vallási tárgyakra kezd taníttatni.

«Mit» — hallom mondani — «a kis gyermeknek tanítani azt, mivel rendszerint a tanulási pályát végezni szoknák? Hogyan? publicistákat, vagy jogtanárokat faragni a szántóvető s mesterember hason hivatású gyermekéből?» — Jókor kell igenis mind ennek

* Hihetetlennek látszik, hogy valaki 60 évvel ezelőtt a mi közoktatási viszonyainkról így gondolkozott és így írt volna. Hiszen Wesselényi e sorait olvasva azt hiszszük, hogy valamelyik lelkes képviselőnk, ki a magyar faj és nemzet érdekeit nemcsak a száján hordja, de szívén is viseli, beszélt így ***tegnap*** vagy a ***mult héten*** a képviselőház ülésében. Még hihetetlenebb és még szomorúbb az, hogy most, 62 évre Wesselényi e munkájának megjelenése után, még mindig csak beszélünk, de cselekedni vajmi keveset és vajmi ritkán cselekszünk.

történni: akkor — mondám — midőn vallás tanítása kezdetik. De hát a mondottak elméletibb s bajosabban megfogható tárgyak-e a vallásnál? Nem lehet-e mind azt oly kicsiny mintába öntve, oly nemcsak nép-, hanem gyermekszerű modorban előadva tanítani, hogy a legzsengébb korú is azt felfogni s megtanulni képes legyen?

Mind az, mit mondottam, épen nem abstract tárgy. A családi s tanulói helyzetből, melyben a gyermek van, mit legelőbb kezd tudni s érezni, lehet kiindulni; s mind azt ezekre mint alapra építeni. Azon előbb nagyon kicsiny mintát s teljesen gyermekszerű modort, a gyermek értelmi fejlődéséhez képest, koronkint bővíteni s szilárdítani kell, sem értelmi tehetségének, sem helyzete szükségének körét soha is át nem hágván. Ezt vévén zsinórmértékül, nem búvárkodó publicistává s jogtanárrá idomítás szintoly helytelen, mint nevetséges czélja fog eszközöltetni. Eszközöltetni csak az fog, de az is fog — miszerint az így nevelt jövő úrbéres, mesterember sat. helyzetét s kötelességeit ismervén annak képzetéhez úgy hozzá fog szokni, hogy a más sors- és állásbeliek helyzetéről valódi, nem pedig írígység vagy gyűlölség festette képre teend szert: hogy megismeri mind a hozzá közelebb viszonyban állók, mind az egész iránti kötelességeit s tartozásait. És így helyzetével és sorsával megelégedni s abban megnyugodni kész leend; megtanulván: miszerint az a létező viszonyok természetes következése s azoknak szükséges eredménye. Abból váland legbiztosabban jó úrbéres, szorgalmas mesterember, sat. szóval békés és munkás polgár, kibe már mint gyermekbe, elöljárói, létező rendszabások s törvény iránti tisztelet s engedelmesség belenőtt.

Tudás, ha nem fonák, minden helyzetben üdvös és soha nem káros. Megelégedésnek is igazi s lehetségszabta korláton túl nem erőlködő tudás legbiztosb kútfeje. Még a rab is nyugodtabban hordja lánczait s nem gyötri magát széttépésök hiú erőlködésével, ha azoknak szét nem szaggatható voltát igazán tudja. A rabszolga is, ha szomorú helyzetének balsorsszabta változhatlansága s viszonyai felől igazán van értesítve, kevesbbé hajlandó kétségbeesés általi elcsüggedésre vagy szilaj kitörésre, mint kinek viszonyairól s jövendőjéről csak indulatok s szenvedéstől ingerelt érzete fest képet. Békétlenség s ellenszegülés egyik főoka abban van, hogy az emberek személyeknek tulajdonítják azt, mit sors mért rájok. Ha tudnák a bajnak ezen okát, nem okoznának s gyűlölnének érte másokat. *Sors kénytelenségétől békében tűri el az ember azt, mi emberektől jőve tűrhetetlennek látszik.*

Ily móddal tanított és neveltek képesek és érdemesek is lesznek az elősoroltam jogok birására s helyes használatára.

És az ilyeknek ama jogokat megadván, s így őket az alkotmány malasztaiban részesítvén: szorosan leendenek annak érdekeihez kap-

csolva; s a nemzet jó és szilárd akaratú, roppantra növekedendő tömeggel fog szaporodni.

A másik tárgy, mire nálunk fő ügyletet kell fordítani: a magyar nyelv. Erőszak minden helyzetben és korban ellenhatást szül: de erőltetés viszásabb hatást s az ellencselekvés vagy nemcselekvés ösztönét egy korban sem idézi inkább elő, mint a gyermeki években. Azért a magyar nyelvet idegen ajkú gyermekek közt nem erőltetve s büntetéssel, nem anyai nyelvök eltiltása által: hanem ahoz édesítve, szelíd módon s azt jutalom s örömnyerhetés eszközévé téve, kell tanitani. Tudjuk, mi könnyen tanul gyermek nyelvet. Tanítónak szorgalma s helyes modora eleinte nagy akadályra nem talál. Magyarul épen nem tudó növendékei közül, ha előbb csak nehányat is annyira visz, hogy magyarul kezdjenek beszélni; s ha ilyen egy iskolában csak néhány van, könnyű versenyébresztés által ezeknek számát lassankint többséggé emelni: midőn ez el van érve, a kevesebb szám a többséget önként követi.

Anyai nyelvünknek ily módoni terjesztése a mellett, hogy a halomra felhordott okoknál fogva nemzetiségünk öregbítésére elkerülhetlen; a mellett, hogy a mondott jogok elnyerése egyik feltétének kell lenni; és a mellett, hogy *ez mind nyelvünk, mind fajunk elleni gyűlölség enyészletésére főeszköz,* — mivel azt, mit tudunk, nem gyűlölni, sőt ahoz bizonyos vonzódással lenni az emberi természetben fekszik: ezen okok mellett — mondom — a magyar nyelv megtanulását könnyűvé tenni s azt eszközölni — mint már kifejeztem — épen idegen ajkú honosink iránti szoros kötelesség. Magyar nyelvet ugyanis törvény s közigazgatás nyelvévé tenni, s az ez által elkerülhetlenné vált, s magány életben s tudomány és mesterségek mezején is naponkint szükségesebbé váló magyar nyelvet mindenkinek nem tanítani: nem csak bűnös hanyagság, hanem valódi kegyetlenség lenne.

Népiskolákra nézve lelkipásztorok igen sokat tehetnek; s szent hivatásuknak ennél szebb feladata nincs is. Idvezítőnk példája szerint, a kisdedeket maga körül gyűjtve ápolva s oktatva lelkipásztori tisztében jár el tiszteletet s áldást aratandó.

Vannak, kik e mezőn most is jótevőleg működnek. Áldás nevökre! az ég soksorozza számukat!

Falusi s városi népiskolák mellett múlhatatlanul szükségesek nálunk *kisdedóvó intézetek.*

Kisdedóvó intézet az, minél korunknak szelíd emberiséget jellemzőbb, áldottabb s dicsőbb szüleménye nincs.

Jóltevő harmatkint szállott az menyből emberi nemünkre: zaj és pompa nélkül, de sikerrel csíráztatva a jót s terjesztve az áldást.

Ez ég malasztját a jó Isten, úgy látszik, mintha épen rajtunk könyörülve bocsátotta volna a földre. Ezen intézet az, mely elérhetővé

teszi azt, mi ránk nézve a legnagyobb nyereség és kincs; s miért azon égadta intézet nélkül csak siker nélküli fohászainkat lehetne égre emelnünk. Ezen intézet szert nyújt biztost és könnyűt oly baj orvoslására, mi különben csak kínos és veszélyes műtételek által s hosszas szenvedés után, vagy hihetősebben úgy sem lenne gyógyítható.

Igenis kisdedóvó intézetek azok, mik által nemzetiségünk terjedését s *nemzeti egységet*, ezen minden áldások egyik főbbikét legkönnyebben s legbiztosabban elérhetjük ; ez az, mi által a fenyegető veszélyeket legkönnyebben s legsikeresebben távoztathatjuk el. És ezért nincs tárgy, mire honfiaim figyelmét vonni s munkás részvétöket feléleszteni inkább óhajtanám, mint kisdedóvó intézetekre.

Ily intézetek annyira a létező szükség s az élet kellékeiből merítvék s annak megfelelők: miszerint kedveltetnek oly míveletlen földnépe által is, mely különben javításnak s újításnak épen nem barátja, s a melyet sem szép szó, sem erő nem igen tud gyermekeinek más falusi oskolába járatására birni. A szegény sorsú, munkával és dologgal elfoglaltakat apró gyermekeikkeli bíbelődéstől menti fel. Nem kénytelenek dolgukat mulasztani s honn ülni a családanyák, vagy a már dologtehető nagyobb testvérek : ha a kisdedeket jó gond alatt tudják, nem kell félniök, hogy vagy szekér, s marha gázolja el utczán, vagy tűznek teszik magukat s szüleik vagyonát martalékává. Ezért a legvadabb nép is örömest adja gyermekeit kisdedóvó intézetbe.

A tót, rácz, oláh, vagy német kis gyermek megtanul magyarul munka s fáradság nélkül. Gyermek egy nyelvet oly könnyen kezd beszélni, mint mást. Mi könnyű ily intézetnek már fennállásakor, kivált a legkisebb gyermekeket magyarul szólaltatni meg; s midőn pár év múlva egy része, t. i. a nagyobbacskák már beszélnek magyarul, az intézetbe később jött kisebbek maguktól s önként fognak hasonlóan szólalni meg. Egész helység népessége, a kisdedóvó intézet létrejöttétől számított húsz év múlva, meg lesz magyarosítva, azaz fog tudni s beszélni magyarul. Magyarosítás alatt ennél többet nem lehet s nem kell érteni. Sem szükség, sem czél, hogy az idegen ajkúnak anyai nyelvöket elfeledjék. Arra, mi nekünk kell, s mind arra, mit eszközleni szándékunk s kötelességünk: elég, hogy magyarul tudjanak.

Kisdedóvó intézetből minő romlatlan, mennyi játszva szerzett tudással s hasznos ismeretekkel, mennyire ügyesedve s csinossághoz s rendhez szokva, s vallásos, erkölcsi s értelmi míveltségre mily fogékonyan megy a gyermek 7—8 éves korában falusi s más népiskolába. És ott ez alapra czélszerűn építve, értelem, becsületesség s munkásság bizonynyal még terjedtebbé váland ; mint most tudatlanság, henyeség s minden bűnök oly roppantra terjedt csoportja.

Kisdedóvó intézet azért — újra meg újra mondom — legyen törvényhozásunk, törvényhatóságaink s mindnyájunk egyik legfőbb gondja s igyekezete.

Van agarász társaságunk, van gazdasági egyesületünk, vannak Casinó társaságaink s hangász egyesületünk: van vívó intézetünk s állat-tenyésztő társaságunk; keletkezik iparegyesület s honi gyárok előmozdítását czélzó társaság. És mind ezek hála az égnek! részvét s közremunkálás által meglehetősen díszlenek. Van kisdedóvó intézeti társaságunk is; s ez hanyatlik. És épen ez részvét hiánya miatt — óh bűn és gyalázat! — kénytelen úgy is kicsinyre szabott s kevés költséget kívánó körét szűkíteni, hogy lelketlenség s hidegség elölő fagya közt még fenntarthassa sínlődő létezését.

Honom jobbjai, s tehetősebbjei! és a ki csak ember-társa javítását, a bűnök kevesítését s hazája legszentebb érdekeit csak valamennyire is becsben tartja, s ki csak keveset szakaszthat is elkerülhetlen szükségeiből, sürgetőn s esdekelve szólítom fel mindnyájatok részvétét! E szent oltár megkívánja a szegény fillérét úgy, mint a gazdag dús ajándékát. Bár mi és mennyi szent czélra s bár menynyit szenteljen valaki, csonka lesz áldozatja, s hiányozand az, mi az emberiség s nemzet nemtője előtt legkedvesebb, ha e szent oltáron is nem füstölgend adománya.*

Öregeink számítása szerint helyes és illő volt, minden búzaasztag vagy kazal után egy pár vadászebet tartani. Kinek van egy vagy több faluja, húzhat, húznia kell abból annyi hasznot, hogy minden helységében nagy maga megerőltetése nélkül kisdedóvó intézetet állíthasson, s a falusi oskolákat jó karba helyezhesse. Egy- két ezer forinttal fel van egy kisdedóvó intézet állítva s örök időkre megalapítva; és soha nem hervadandó érdem szerezve az emberiség s nemzet ügyében.

Egy oly társaság alakítására szólítlak fel honom gazdagabbjai, melynek becsületdús körébei léphetés s taggá válhatás feltéte legyen: birtokában lévő falujában, vagy faluiban ily intézetet, vagy intézeteket állítani.

Ily társulat sem jogot, sem külső fényt — igaz — nem adhat; de — istenemre mondom — az emberiség s nemzet hálájára jogosítottabb s igazi fénynyel tündöklőbb ennél még sem lehetne.

* Hogy ki állította fel Magyarországon az első kisdedóvót: Wesselényi-e, avagy nemeskeblű barátja, Bezerédj, azt pontosan megállapítani képes nem vagyok, de azt tudom, hogy 1843 október 10.-én Wesselényi panaszos levelet ír Debreczen város polgármesterének, Poroszlay Frigyesnek, melyben szemére lobbantja Poroszlaynak, hogy a leggazdagabb város csak most akar óvót állítani és hogy a felállítandó óvójához a nála 9 esztendő óta működő mestert az ő tudta nélkül fogadta fel. Így tehát Zsibón már 1834-ben óvónak kellett lenni. De a zilahi kisdedóvót is ő alapította, amint ez Zilahi Kiss Károly egyik leveléből kitűnik.

Helységekben, hol több birtokosok vannak: mi egyre esik, minden esetre birtokához s hasznához képest oly arányban esik, mennyit tennie nehéz semmi esetre sem lehet.

Mind falusi oskolák, mind kisdedóvó intézetek alkalmas tanítókat tételeznek fel. Ily néptanítókat alakító intézetek költségesebbek. Ezeknek felállítása a gazdagabb egyházi s világi személyek szép s írígylésre méltó feladata.

Nem egy-kettő, hanem feles ilyen kell. De ha minden gazdag pap s mágnás, ki ilyet maga megrontása nélkül állíthatna, állítana is: sokkal több keletkeznék, mint a mennyire szükség van. *Oh emberiség és nemzetiség szent lelke szálld meg őket!*

A törvényhozás hatalmas akaratján s egyének lelkességén kívül, egyesületek s törvényhatóságok is hozhatnak ily népnevelőket alakító intézeteket létre.

Falusi oskolák számárai tanítókat, vagyis úgynevezett — oskolamestereket formáló intézet több költséggel járó, mint kisdedóvókat alakító. De ez is kivált létező nagyobb oskoláknál s azokkal kapcsolatban — épen nem oly költséges, hogy az egyeseknek csak mérséklett hozzájárultából gyűlő öszveg által is ne fedeztethetnék.

Kisdedóvók intézete pedig igen egyszerű s minden intézetek közül, melyek czélja már élemedettebb személyeket valamire idomítani; bizonynyal legkevesebbe kerülő. Természetes ez; mert erre sem sokféle tanári szék, sem költséges könyvtár, műszerek s készületek nem szükségesek.

Alkalmas népnevelők nemlétének az is adatik okául, miszerint kevés — kivált valamire való — ifjú szánja magát reá. Igaz, miszerint nálunk azon fonákság nagyon divatos, hogy minden, ki csak jócskán is tanult, vagy csak az iskolai esztendőket átnyomorogta, s oskolai bizonyítványt nyerhet: *ügyvédi* s polgári közhivatalos pályára akar lépni. Ez s reáliskolák nem léte oka annak is, hogy oskolákból oly kevesen adják magukat kézmívességre, mesterségekre s kereskedésre; s hogy hivatás nélkül is felsőbb tudományok ilyeknek nem gyümölcsöző mezején annyin gyötrődnek elérhető czél és siker nélkül. E tudóssá válni akarás nem annyira viszketege, mint szokássá váltsága, s közhivatalokra túlságos vágy — igaz — egyik oka annak, hogy oly kevesen szánják magukat néptanítóságra. De ha azon eszme, miszerint ez a hivatások legszebb s tisztesbjei közé tartozik: hogy e téren az igen sokat használhat s becsültetést arathat, ki máson haszon s név nélkül olvadna a csekélyek s kontárok csoportja közé: — ily nézetek terjedésével — mondom — mit pedig a felsőbb tanodák tanárai nagy részben eszközölhetnek, reménylhetőleg ez üdvteljes pályára magukat szánók hiányozni nem fognak.

Ez említettnél ama hiánynak nevezetesebb oka: a népnevelők-

nek mostani alárendelt s tekintet nélküli, hogy ne mondjam — megvetett s *szánásra méltó szigorú anyagi sorsuk.* E bajokon segíteni kell. Ha e személyek, mint a mondott jognyujtó tulajdonokkal természetesen felruházottak, azon jogokat birandják, tekintetök mindjárt olyan leend, mi helyzetöket kívánatossá teendi. Anyagi helyzetök javítása is első szükségű tárgy. Ez a községek készségét s áldozatját is, tehetősebbek bőkezűségét s a törvényhozásnak is munkás figyelmét — kötelesség parancsával igényli ; de ez utakon könnyen el is érhető.

Mind az, mi eddigelé mint teendő elésoroltatott, s mikből sokat egyéneknek kell s lehet tenni, törvényhozás hozzájárultát is feltételezi. Azért lássuk teendőink közt negyedszer azt, miket törvényhozásnak lehetne s kellene tenni.

A helyes követelések megadása s törvényben kimondott biztosítás általi kibékülés s egyesség előidézése nagy és felséges művére elkerülhetetlen, hogy a törvényhozás ily értelmű törvényt alakítson :

«Erőpontosítás lévén a hon fenmaradása s boldogsága feltéte, erre pedig nemzeti egység s egyezség fő eszköz : bánattal tapasztalja a törvényhozó test honunk különböző ajkú lakosai közt a károsan s veszélyesen növekedő súrlódást. Minek megszűntetésére s a kedélyek megnyugtatására nyilván kifejezi, miszerint :

1. Az idegen ajkúakat anyai nyelvöktől megfosztani, s annak magány életben s társas viszonyokbani használatától eltiltani korántsem szándéka ; sőt annak szabados használata iránt azokat biztosítja. Valamint

2. A hozzá kapcsolt Horvát- és Tótországokban, azoknak törvényesen létező saját nemzetiségét a magyar alkotmány oltalma s biztosítása alá helyezvén : ezen országokra nézve az ott divatozó nyelv magány s társas életbeni használatán kívül, keblökbeni közdolgok s közigazgatás folytára s minden hivatalos íratokra nézve az eddig ott divatozott s divatozó szokást fentartandónak határozza.

3. A különböző ajkúak közti viszálkodásokat károsoknak s veszélyeseknek ismervén el, az arrai okadást bűnösnek nyilvánítja. Mire nézve

4. Az idegen ajkúakat — legyenek azok németek, tótok, oláhok, vagy más nyelvet beszélők — anyanyelvök magány s társas körökbeni használatában akadályozni, s azokat erőszakkal a magyar nyelv használatára szorítani sem törvényhatóságoknak, sem egyéneknek nem szabad. Nemkülönben

5. Az idegen ajkúakat nyelvökért s fajukért gúnyolni és sérteni, azok ellen ingerelni, — akár szóval, akár írásban, avagy tettel történjék is — tilalmas. Másfelül

6. A magyar nyelv lévén törvényhozásnak, közigazgatásnak s törvénykezésnek eredeti nyelve, s ezekbeni központosulás s egység a közboldogság feltétele; azért a magyar nyelv törvény rendelte használata s terjedése ellen, bár minő igenleges vagy nemleges merény; valamint az és az azt beszélők elleni gúny s ingerlés, tiltatik.»

Ily czélzatú törvényt haladék nélkül már a *legközelebbi ország-gyűlésen* szükséges alkotni.

A nemzetiség szilárdítására s terjesztésére — kétségkívül — az alkotmány s nemzet érdekéhez mentől többeknek kapcsolása fő eszköz. Ennek létesítésére bizonnyal legsikeresebb mód az alkotmányos jogoknak feltételekhez kötött s a mondottak szerinti kiterjesztése. Ha a mondottak törvény által létesülnének: mint varázsvessző által, egyszerre lenne a nemzeti egység s erő biztos kifejlésének szilárd alapja megvetve.

A mennyit törvényhozásunk — kor kívánatait megértve — a mondottakból oly móddal létesít, hogy a többi bekövetkezésének útja meg legyen nyitva: annyiban lesz a nagy czél megközelítve, s annyiban a veszély ellen gát emelve.

Minden esetre időhaladékot nem szenvedőleg teendő:

1. Az alkotmányos jogoknak a mondott mód s feltételek értelmében a városok összes polgárságárai kiterjesztése.

2. A terjedt értelemben vett honoratioroknak (tiszteseknek) — mi alatt értelmi fejlettségnél egyebet érteni nem lehet; de azt lehet is, kell is — az elősorolt polgári jogok s javadalmakbani részesítése.

E kettő már létező törvényeinkben találja kész alapját. A meglévőnek vagy megjelenni kelletőnek kiépítése az, mi előttünk áll, s mi nemcsak alkotmányunkkal nem ellenkezik s azt nem csorbítja, sőt abból szükségképpen foly, s annak kiegészítésére múlhatlan.

Van még egy harmadik, mi a nemzetiségnek érdekek összeolvasztása általi öregbítésére, törvényhozásnak mentől előbb meg kellene tenni; minek eszközlése szintoly üdvös, mint halasztása káros, megtagadása pedig veszélyes. *Ez a nemességnek háziadóbani részesülése.*

Senki sem fogja tagadni — mi már annyiszor mondatott — hogy nemzeti egység mind közvetve, mind közvetlen, érdekek közössé tétele által eszközöltethetik leghamarább s legbiztosabban. Érdekek egyenlősége s egysége sok másnemű egyenetlenséget, s különbséget képes kiegyenlíteni. Hason érdekek felszólamlása ellenkező érzeteket, sőt szenvedélyeket is gyakran hallgatásra bir. Kinek érdekét a magunkéhoz kapcsoljuk, frigyesünkké teszszük azt; habár addig érdeke s törekvése ellenünk volt is. Érdek szorosabban s rokonná tevőbben nem igen kapcsoltathatik, mint terheknek, abbani osztály által esz-

közlött könnyítésével. Tehernek együtti hordása, kötelességnek együtti teljesítése rokonérzetre, egymáshozi ragaszkodásra s egymásoni segítésre felhívó czím s helyzet. Terhen — kivált súlylyal nyomón — könnyítés lekötelező, de nincs lekötelezőbb, mondhatni szívet megnyerőbb, mint midőn a könnyítés oly móddal történik, hogy a tehernek egy részét a súlyosan nyomott vállakról le, és tulajdon vállainkra veszszük. Már ezen tekintet elég lehet s elégnek kell annak lenni arra, hogy a nemesség a közterhek legalább egy részét magára vállalja; s így az annyira nyomott és terhelt köznépen könnyítvén, azt mind maga iránt lekötelezze, mind ez által is érdekeihez csatolja.

Azon mindennél fonákabb képzet, mintha nemfizetés szabadságnak lenne feltéte s következése : szűnjék meg már köztünk eszünk vagy akaratunk gyalázatjára még tovább is létezni. Honosodjék meg már valahára nálunk azon fogalom, miszerint fizetni, úgy hogy a fizetés mennyisége s czélja hozzájárultunk s mirei használata s mikénti kezelése tudtunk nélkül történjék, igenis szolgaság bélyege; ellenben szabadság következése : fedezni s fedezhetni saját szükségeit. Valamint egyén, a szó valódi értelme szerint, az tehetős, ki sokat költhet, s azon sokból, mit pénzzel tenni lehet, mentől többet tehet : úgy nemzet annál tehetősb, s annál távolabb van szolgaságtól s annál közelebb urasághoz, mentől többet fizethet s fizet maga számára, s mentől többnek tételére képes az által. És váljék közöttünk is honossá azon világszerte elismert eszme, hogy ily tehetős s annálfogva előkelő s kijelelt nemzet közt megint csak az lehet kijelelt, ki fizet ; s csak olyan mértékben lehet előkelő, milyenben járul a köztehetőség létesítéséhez.

Mind ezen nézetek s igazságok annyira szólnak a nemesség adófizetésbeni részesülésének illő, helyes és szükséges volta mellett: miszerint minden más indok nélkül arra készszé kell lennie. De ezenkívül az örök igazságnak ez iránti parancsa tiszta s elhatározott minden adóra, de főkint a *házi adóra nézve.*

Ideje már, hogy megszünjünk nem látni azt, mi oly szégyenítő meztelenségben áll az egész világ szeme előtt ; s nem hallani azt, mi oly ideget rázón harsog s annyira égre kiáltó : hogy t. i. *nálunk épen az s csak az fizet, kinek nincs, kinek van, nem fizet;* hogy a terheket az és csak az hordja, ki gyenge, kinek pedig vállai izmosak, ki a terhet hordani jól birná, az mindentől ment ; és a mi még több, hogy azon költségeket is, melyek legközelebbről a nemességet illetik, úgy mint igazgatásának s hivataloskodásának házi költségeit is egyedül s kirekesztőleg a földnépe s parasztság hordja. Mi által ezen egész testület, mely a nemesség szép nevét hordja s e névre nem kis mértékben büszke, azt teszi, mit közűle egyéni s társas viszonyaira nézve a legutolsó is nemtelennek tartana s szégyenlene

tenni: azaz házi s egyéni költségeit, s érette s számára tett kiadásokat mással fizetteti. E helytelenségnek s e szégyennek oly régóta s oly nagy mértékben nőtt súlya alól a helyesség s nemzeti becsület szent nevéért menekednünk kell.

A házi adóbani részesülés tömérdek hasznú, helyes és szükséges volta sokak előtt áll honunkban tiszta fényében. E valóban nemesek törekvése hatott a nemesség nagy számára, melyben jó iránti fogékonyság s készség nem hibázik; s melyben e tárgy iránt is a helyesnek s illőnek érzete — habár sokakban csak sejtelemkint, vagy másokban szűkkeblűség, előítéletek, s önzés által háttérbe nyomva — létezett.

Lelket emelő s a legszebb reményekkel biztató volt az ezen ügy iránti készség terjedése. Ekkor felléptek többen. A köznemesség tömegben gyűjtetett fel s csődíttetett a törvényhatóságok teremeibe. Szóltak ezeknek régi megrögzött nézeteikhez, szóltak a nálunk annyira honos fizetéstőli undorodáshoz; hiúságnak s gyengeségnek hízelegtek; másfelől nemes társaik gyászos tudatlanságát* használták költött rémképekkeli ijesztgetésökre. Az így felingerelt s elcsábított tömeg helyenkint megbuktatta az ügyet; s több törvényhatóságban jövő országgyűlésre, vagy a házi adóbani részesülés elleni, vagy azt mellőző utasítások készültek s készülnek.

És buta tömeggel és nyers erővel részint a legbotrányosabb módon s erőszakkal, ily végzéseket tétetők, olyanok voltak-e, kik helyzetök következtében a tárgy illő, helyes, hasznos és szükséges volta iránt, természetes vagy legalább menthető tévedésben vagy tudatlanságban lehetnek? Fájdalom, nem. Nagyobbára főrendűek, felsőb körök tagjai, magas állásúak s hivatalbeliek tették ezeket. Ilyenek léptek fel: mint a nemfizetés, s a szennyes mássalfizettetés, s máson — még pedig a legszegényebbekeni — élősködés apostolai. Használtak nyers tömeget s erőszakot oly elvek megbuktatására, melyek a világ minden czivilizált nemzetei által elméletileg s gyakorlatilag el vannak fogadva.

Mondják ugyan némelyek, miszerint többeknek túlhevű buzgósága, s jelesen a «Pesti Hírlap» ez ügy melletti erőszakoló felszólalásai reactiót szülve s ellenhatásra késztetve, okozták mind ezen ellenszegülést.

Igaz, többen s a «Pesti Hírlap» is férfiasan s erőteljesen fejezték ki több javítások s azok közt a háziadóbani részesülés sürgető szükségét. Ily elhatározott szavak, melyekben nem felekezet kívá-

* Wesselényi itt Forintos György hírneves kortesre czéloz, ki Zalamegyében Deák Ferenczczel szemben megbuktatta a megyén azt, hogy vétessék követi utasításba, hogy a nemességnek házi adót kell fizetni. Ez volt aztán oka annak hogy Deák 1843-ban követséget nem vállalt.

nata, nem személyek sürgetése, hanem a helyesség s okosság követelése fejeztetik ki, — hitem szerint — senkit sem ingerelhetnek, senkit sem birhatnak megátalkodottságra. Ha mégis volna, kire ily szavak azon hatással lennének, az ama gyermeknél is gyermekebb lenne, ki a kemény földre haragszik, melyhez orrát csapta, s azt üti hiú boszújában; amaz ugyanis még ennél is nevetségesebbet tenne — s haragudnék azért, s vakon követett útját átalkodottan folytatná, azon okból, mert megmondták neki, hogy ez úton bukni fog, s orrát zúzandja; s mert megmutatták neki az utat, melyen biztosan s kényelmesen járhat s kívánt czélra juthat. Hogy ilyesmiért emberek boszúra lobbanjanak, s azt, ki a körülmények s következések mind jó mind rossz oldalát mutatja, azért üssék s gyűlöljék, alig hihető; de még hihetlenebb, hogy valaki boszúját azzal kívánja kielégíteni, miszerint készakarva s vakmerőn a megmutatott s leleplezett veszélynek rohanjon.

Ha ily gyermekinél gyermekesebb makrancz létezhetik, azt legfeljebb oly míveletlen s értelmileg kisdedkorúaktól lehetne várni, kik polgárilag — mondhatni — még jobb és bal kezök közt sem tudnak különbséget tenni. De ha — fájdalom! — vannak is ilyenek még nálunk, korán sem ezek azok, melyekre az említett férfias felszólalások s hírlapi czikkek (melyeket ezek nem is olvasnak, nagyobbára olvasni sem tudván) az említett hatást gyakorolták. Ezen értelmileg kiskorúak csak eszközök voltak, kiket térszülte ingerültségre vezettek s úgy használtak olyanok, kik sem helyzetök, sem nevök, sem nevelésök következtében, ama kiskorúak közé nem tartozhatnak s tartozniok nem szabad. Ezeknél semmi esetre sem lenne menthető: ha eszély s helyesség melletti ama nyilatkozatok, s a közjó s ön fenmaradás nevére tett azon felszólítások ily makranczosságra birták volna. Valóban nagy csökönyösségi hajlam, s valóban oly állathozi hasonlatosság kellene arra, melynek csökönyösség leginkább fekszik természetében, hogy oly figyelmeztetésekre s intésekre, milyek amaz íratok s czikkekben voltak, a sülyedő parton önveszélyökre magukat megbakolva ellenszegüljenek.

Ilyet a kérdésben forgókról feltenni nem akarván s fel nem tehetvén; nem marad egyébb hátra, mint azt hinnem, miszerint ezeknek ellenszegülését azon gyanúsítások szülték, melyekkel vörös fonalt, forradalmi kort s hősöket, vagyontalanoknak vagyonosok elleni törekvését s harczát, sat. emlegetvén, keblöket nyugtalansággal s fejöket rémképekkel töltötték el.

Akárhogy legyen, károsabb s nemzetünkre veszélyt s szégyent hozóbb tett nem lehet, mint a házi adóbani részesülés elleni törekvés, s korkívánta ezen szent ügynek megbuktatása.

Adja Isten, hogy tévedések, helytelen felfogás s rossz akarat

daczára is, ez ügyet eszély s nemes érzet, miknek az postulatuma, már közelebbi országgyűlésünkön kivívhassák; s mentse az ég honunkat ennek megbukása szégyenétől s veszélyétől.

A nyelv terjesztése tekintetében mit törvényhozás tehet s mit tennie kell, részint nagyon könnyű, mert csak nehány sorba kerül; részint költséges s áldozatot is követel.

Az elsőhez tartozik kimondása annak:

1. Hogy a *magyar nyelv*, valamint a törvénynek s országos és törvényhatósági tanácskozásoknak s érvényes határozatoknak, úgy a közigazgatásnak is hívatalos nyelve. Hogy minden hívatalos munkálatok s íratok, melyek iránt a törvény ellenkezőleg nem rendelkezik: csak magyarul folyjanak s szerkeztessenek. Ily kivétel lenne a Horvát- s Tótországi megyékre nézve: keblökben köz- és magándolgaik hivatalos folytatása, melyekre nézve a *latin* nyelv használatában továbbra is meghagyatnának.*

Ugyan ezeknek szabadságukba helyezvén a felséghez, az ország főkormány székeihez s törvényhatóságaihoz latin felíratokat, jelentéseket s leveleket intézni; valamint a felsőbb ítélőszékek elébe pereiket *azon* nyelven vinni fel. Oda értetvén, hogy mind ezen helyekről hozzájok csak *magyar nyelven* intézendő minden irományokat elfogadni tartozzanak.

2. Kifejtése annak, *miszerint a közoktatási nyelv a magyar.* Mi annyival is inkább nem lehet máskint; mivel — mondhatni — esztelen fonákság, hogy a közoktatás nyelve más legyen, mint a közigazgatásé. Erre nézve is nyilván kifejezendő: hogy a classicus, s mint ilyen annyira szükséges s teljességgel el nem hanyaglandó latin, valamint a német nyelv is, miként taníttassék, és minő tudományokban, és miként használtassék.

3. *Hogy minden falusi s városi népiskolákban a magyar nyelv taníttassék, a kisdedóvó intézetekben pedig csak az divatozzék.* Minélfogva természetes, hogy valamint törvény által már kimondatott, miszerint lelkészeknek (kik hasonlólag népnevelők is) magyarul kell tudniok; úgy az is kimondassék, miszerint népoktatókul s nevelőkül — a mennyire lehet már most is — olyanok alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak. Hogy pedig ez teljesen lehetségessé váljék, s hogy az épen említett rendszabás a magyar nyelvnek minden népiskolákban leendő tanítása s minden kisdedóvó intézetbeni divatozása iránt mentől előbb teljesen végrehajtható legyen, természetes, hogy magyarul tudó népnevelők s oktatóknak elegendő számbani létezéséről gondoskodni kell.

* Wesselényi tehát — ellentétben Deák Ferenczczel — a horvátoknak azon ügyekre nézve, melyekben nekik törvény vagy szerződés autonomiát biztosít, nem a horvát, hanem a latin nyelv használatát kívánta csupán megadatni.

Ily magyarul tudó, de különben is alkalmas népnevelőknek s kisdedóvóknak elegendő számbani idomításáról azon kívül, mi ezen egyik első rendű és főszükségünk iránt már mondatott, még azt; mi erre nézve törvényhozás körébe tartozik, még utóbb.

Már sokszor volt mondva s világosabb, hogysem ismételni kellene, miszerint a magyar nyelvnek azon állásából, melyen már áll s melyre még hágand, folyó kötelessége a törvényhozásnak s épen a magyarul nem beszélők iránti szoros kötelessége: azokat a magyar nyelv megtanulására s az által egy oly soknak elérésére vezető s annyira szükséges és hasznos eszköznek megszerzésére vezetni.

Épen azért *Horvát- és Tótországra is kiterjesztendő a magyar nyelvnek tanítása.*

Ez említetteken kívül, melyet a törvényhozás egyedül akaratjának kimondása által eszközölhet, vannak még teendők, melyek költséget s lehet, áldozatot is követelnek.

Ilyen az, mely — mint látók — a népnevelésnek alapja, t. i. népnevelőket s oktatókat alakító intézeteknek felállítása.

Falusi s városi népiskolák s kisdedóvások czélszerű s a mondottak szerinti létezése alkalmas oktatókat tételezvén fel; s ilyenek nélkül, bár mi jó akarat s bár minő költség sem lévén képes azokat előteremteni: azért annyival inkább kell mindenek előtt ily népoktatókról gondoskodni, mivel a népiskolák s kisdedóvások sem értelem s erkölcs, sem nemzetiség terjesztésének valódi tényezőivé nem válhatnak, míg elegendő alkalmas népoktatók s kisdedóvók nem léteznek, s míg nem lesznek számosan olyanok, kik a tót, oláh vagy német ajkú vidékeken alkalmazandók, azon illető nyelvet tudják, de azonban természetesen magyarul is beszéljenek.

Már mondatott: miszerint létező nagyobb s kisebb tanodákban nem sok költséggel s kevés bajjal lehet ily képező intézeteket létre hozni. Hogy mindenütt, hol a tanoda kiterjedése s czélzata engedi, ez történjék: azt a törvényhozásnak rendelni kell.

Szükséges azon kívül nehány nagyobbszerű s kiterjedésű intézet népnevelők, oktatók s kisdedóvók képezésére; oly intézetek, hol az ön költségökön levőkön kívül számos stipendiumok legyenek ilyetén növendékek számára.

Ily intézetekhez, valamint a létező tanodákban felállítandókhoz czélirányos a helybeli népiskolát, t. i. a nyolcz éven felüliekből állót és a kisdedóvó intézetet hozzá csatolni; miszerint népiskolai tanítóságra s kisdedóvóságra készülők felügyelet alatt gyakorlatilag képezzék magukat.

Ily intézetek alapítása s létbe hozatala tetemes pénzmennyiséget igényel; de korántsem annyit, mi a szükség nagy voltát s a közeli

siker tömérdekségét felvéve, országos rovatal által könnyen elő ne idéztethetnék.

Ha tíz év előtt csak egy milliót szánt volna erre az ország; s mi egy millió Magyarország népességét, kiterjedését s vagyonosságát is tekintve! Erdélyben egy ember, a már nevezett tisztelt emlékű püspök *Bab* János egyedül tett annyi értékű alapítványt. És csak egy millió jól alkalmazva s használva, mennyi eredményt nem idézett volna az óta elő. De vesztett idő s elhanyagolt tett csak a bánat fúlánkját hagyja kebelben, s még boldog egyén s boldog ország, mely drágán fizetett tanulságát hasznára tudja fordítani; s vesztett idő után még többet veszteni, s mulasztott teendőt még tovább is mulasztani megszűnik.

Csak egy milliót tehát a népnevelés előmozdítására közelebbi országgyűlésen. Ezzel oly teendő lesz megkezdve s olyannak alapja megvetve, minél sürgetőbb semmi sincs.

Ezen egy millió, habár sem az adó országot, sem a czélt, mire adatik, felvéve nem sok is, de soknak lehet s leend is magköve: mert fel kell tennünk azt, mit fel nem tennem honosim sértése lenne, miszerint ezen kicsiny rovatal által sem törvényhatóság, sem egyének nem fogják magukat azon emberi s hazafiúi kötelesség alól feloldozottaknak tekinteni, minek következtében ki-ki maga körében tehetsége szerint, törvényhatóságul, egyénileg s egyesületek útján a népnevelést előmozdítani tartozik.

Kimondván a törvényhozás azt: hogy a magyar nyelv minden népiskolában — hol és mihelyt azt magyarul tudó tanító szerezhetése lehetővé teszi — s kisdedóvókban a magyar nyelv legyen divatozó; mondja ki azt is, hogy ezen s ezen tanítási rendszer, bánásmód, s ilyen és ilyen tanítási tárgyak mellett — minden népiskolában az illető növendékeknek a hon állása s abbani helyzetök s kötelességökkeli megösmertetése, oly értelemben s czélból, mint már mondatott, taníttassék.

Mindezeknek eszközlésére szükséges:

1. Hogy a törvényhozás egy bizottmányt nevezzen ki, mely a legczélszerűbb s gyakorlatilag legjobbnak elösmert, s helyzetünk s népünk jelleméhez s állásához alkalmazott népnevelési rendszert s bánásmódot — nem vélemény gyanánt, hanem mint tüstint gyakorlatba veendőt — elhatározza.

2. Hogy az alkotmányos lét, az abból jövő viszonyok s folyó polgári kötelességek kézikönyvét, a fejedelemhez s honhoz buzgón hű s törvényt tisztelő polgárokká leendők számára kidolgozza. És ezt kiterjedésére s modorára nézve egyszer a lehető alakban, a kisebb korúak, azután valamivel bővebben az egy pár évvel nagyobbak, és egy harmadik még terjedtebb s szilárdabb alakban a serdültek szá-

mára; de ezt is még korán sem oly bő s annyira kimerítő minőségben, milyenben polgári alkotmányunkat a joghallgatóknak felsőbb tanodáinkban tanítatni kell.

Ezen bizottmány, s az ez által teendők mellett állítson fel a törvényhozás népnevelési kormányt.

E kormány tartozzék a rendszeres, czímzett s fizetéses hivatalnokságok közé. Czímzete s rangja, valamint fizetése is legyen nagy fontosságához s hasznos voltához illő s olyan, mi azt kívánatossá tegye.

E kormánynak álljon tisztében felügyelni s eszközölni:

1. Hogy a törvénynek népnevelés iránti rendeletei egész kiterjedésökben és a törvény czéljával s szellemével megegyezőleg hajtassanak végre.

2. A népoktatókat s kisdedóvókat képező intézetekrei felügyelés s azoknak igazgatása: újak létre hozatalának eszközlése.

3. A néposkolákra s kisdedóvó intézetekrei felvigyázat; s ezeknek gyarapítása s terjesztése.

Népnevelés nálunk oly első rendű szükség, oly mindenek felett hasznos eszköz, s az a körüli munkásság s annak előmozdítása oly érdem, mi a hon méltó háláját s elösmerését követeli, s mire buzdítani helyes és szükséges. Ennélfogva illő s hasznos lenne: miszerint a törvényhozás az e téreni munkásságnak érdemdús voltát törvény által mondja ki; s oly fényes például tűzze ki, mely a legkijeleltebbek verejtékére méltó.

Érdemrend is, melyel király s nemzet ily érdemeket jutalmazna, nem lenne sem a honra valódi dísz, sem az ügyre tetemes haszon nélküli.

Ki ellenséget győz le, ki ellenséges várat vesz meg: méltán kap díszjelt a hon hálája s érdeme jeléül. Hát ki a hon legnagyobb ellenségéből: butaság-, erkölcsi romlottság- s nemzetelleniségből oly sokat győz le; ki a hon legbecsesb birtokát, az az értelmes és hű polgárai számát újakkal, százakkal s — tetteinek halálán túl is hatása által — ezrekkel neveli, kevesebbet érdemel-e? Azon érdemjel, mit népnevelés körüli érdemért hordana valaki: istenemre mondom — bárminő magas állásúnak s bár mennyi fénnyel borítottnak is mellét díszesítené; s ezen emberiség s nemzet ügyeért, király s nemzet által nyújtott díszjel fénye — semmi másnak sugárai közt el nem haloványodnék.

Törvényhozásnak, az elmondottakon kívül, még egy szükséges és sürgető tenni valója van.

Férfias ellentállás nélkül győzetni le, gyáván esni el: magánál a legyőzetésnél s elesésnél is rosszabb. Nagy a szégyen bélyege, s égető, mit gyávaság emberre süt; de a gyalázat egy része csak társaságilag felállított, s részint előítéletes képzetek szüleménye; s gyáva

azaz félénk ember lehet különben jó. sőt érdemteljes is, de gyáva nemzet semmire sem jó, létre nem méltó és sírját jelen s jövő kor megvetése gyalázza. Nemzet pedig készületlen, fegyvertől elszoktatva s elpuhulva könnyen játszhat gyáva szerepet; szinte lehetetlen, hogy olyat ne játszodjék. Szent kötelességét felejti azért hon iránt és súlyosan vétkezik az ellen, mely hanyagság által ily jövendőt tesz lehetővé s hihetővé.

Hogy a legmélyebb s tartósabbnak látszó béke is csak oly édes álom nyugalma, mit nem várt zörrenés félbe szakaszthat, kiki tudja. És minket a forradalmi mozgalmak kísértetei s az északi óriás torz képe nem háborgatnak-e sokkal inkább, hogysem a béke karjai közt szunnyadozni sokáig reménylhetnénk?

Béke felbomlása s veszély kitörése mennyikint s mennyi felől fenyeget, ismételve mondhatom; s mindenki kénytelen látni. Hogy ez előbb vagy utóbb történvén, minket készületlen s magunkat védni nem tudó állapotban ne találjon; nemzeti lét s becsület parancsolta gondoskodás. Sok eseményi s jellemi körülmények összehatása a hajdan harcz edzette magyar nemessel, ritkán nyugvó frigyesét, a fegyvert, félre tétette; de az iránti joga s tartozása egyenlőn s egymást feltételezve maradt fenn. Törvényeinkben mulasztásunkért szemrehányólag áll fegyverforgatás s abbani gyakorlás rendelete. Nemesi felkelésnek elegendő gyakorlat nélkül csak képzete is gúny. De mind e gyakorlatnak mind magának a felkelésnek a hadi mesterség mostani míveltsége s kellékei szerintinek kell lenni, hogy sem játék, sem ürügy, sem gúny, hanem czéljának, a hon védelmének megfelelő legyen.

Ha minden nemes minden rang különbség nélkül — csak a papok s tanítók kivételével — tartoznék 2—3 évig szolgálni; ha a fegyvernemek különbözősége szerint jól rendeztetnének, gyakoroltatnának, s jó szellem terjesztetnék s tartatnék fenn közöttök; minő hatalmas hadsereg lenne hon s király védelmére mindíg kész, s bár minő támadó ellenséggel szembe szállható. Ha a két három esztendeig szolgáltak minden évben csak nehány hétre gyűlnének össze ezredeik fenálló vázát kiegészítve, nagyobb vagy kisebb csapatokbani gyakorlat végett; szükség esetére biztos, izmos, és minő nagy számú őrsereg kelhetne így síkra! S nem lenne-e ez czélirányossága mellett a nemesi kötelességnek s hajdani szellemnek teljesen megfelelő?* Poroszország e rendszer által emelte magát alárendelt helyzetéből Europa egyik első rendű fegyveres hatalmává. E rendszerben van

* Íme, a nemzeti hadsereg megteremtésének szükségességét Wesselényi még 1843-ban, tehát 36 évvel az általános védkötelezettség behozatala előtt — mint a nemzeti állam leghatalmasabb és legbiztosabb alapját — hangsúlyozta és hangoztatta.

királyának hatalma ; de ebben — értelmessége mellett — a nemzetnek is azon biztosítéka : miszerint kormánya a nemzet óhajtásainak s szükségeinek, tetemesen vagy sokáig soha is ellene nem szegülend.

Midőn nálunk örök igazság ki fogja vívni azt, — mi bár mentől előbb történnék — hogy kiváltságok, a szabadság ezen bitangjai helyébe, annak ezek által bitorlott örökjébe, törvényes szülöttei, t. i. a jogok lépendenek ; midőn a házi s más országul országos czélokra határozandó, s kezelendő adókban a nemesi rend is részt veend ; és midőn feltételek mellett mások is fognak polgári jogok gyakorlatában részesülni : természetes, miszerint a tehernek egy részbeni könnyebbülése s a jogbírás nyeresége következtében a személyes katonáskodás tartozásának is többekre kell terjedni. Minek növekedése emelendi a trón és hon erejét, biztosságát és fényét.

Erdélyre is értvén a mondottak közül azokat, mik ott létesíthetők ; az ottani oláhokat illetőleg még egy rövid szót.

Ezen tömegnek helyzetét, mind anyagilag, mind szellemileg javítani oly sürgető szükség, minek mulasztását emberi s erkölcsi érzet szintúgy tiltja, mint eszély s polgári kötelesség. Ha e nép sorsa javuland, ha állása jogszerű s biztos leend, szűnni fog a magyar nemzet s nemesek iránti viszás érzete s gyűlölsége. Nevelés, és ez úton a magyar nyelvnek nem kevesebbé mint értelmességnek köztüki terjesztése által őket jogok birására képesekké s érdemesekké tévén, s utóbb jogokban részesítvén is, ellenfelekből frigyesekké válandanak. Hogy így ezek velünk egybeolvadhatnak, azt nyilván bizonyítja az Erdélyben feles számban létező oláh nemesség, melyre nézve az egybeolvasztás létesítésének két kelléke, t. i. jogokbani részesítés, s nyelvtudásárai juttatás közül csak az első alkalmaztatott ; s mégis annyira tekinti magát velünk egynek, hogy ha nevelés által a nyelv tudása reájok általánosan ki lenne terjesztve, bizonynyal teljes lenne velünki összeforrottsága.

Az oláhokra nézve még nagy figyelmet érdemlő, miszerint 200,000-nél több lakja közülök a szászokkal együtt az erdélyi szabad királyi földet. Ezeket illetőleg nem kell semmi áldozat, semmi új intézkedés, csak törvényes pártolás. Ezeket felszabadítván azon törvény elleni nyomás alól, mely most a szászok részéről reájok nehezedett, nemzetiségünk részére meg lesznek nyerve.

Jogszerű helyzet s a nyelv tudása mellett, mennyire enyészik a külön nemzetiség, vagy legalább abból az, mi káros divergentiát okoz : annak az örménység is példája. Ezen faj szám szerint kisebb lévén, hogy sem magát nemzetileg s nyelvileg elszigetelhette volna, s — nagyára — kereskedői életmódja a magyar nyelv megtanulására birván, másfelől pedig jogszerű helyzetben lévén : a magyar nemzettel elegendőleg ugyanazonosult.

Hogy mind az, mi mondatott, vagy annak csak egy része is létre jöhessen ; hogy egyének s törvényhatóságok lelkességét s munkásságát süker koronázza; s annyival inkább, hogy törvényhozás az átalakulás nagy művében jól eltalálja azt, miket kell legelőbb s mikint tenni ; s hogy azokat valóban létre is hozhassa : mind erre még kettő szükséges.

Két oly szükséges teendő, mit helyesebben nem a többi után, hanem előtt kell vala mondanom ; mert ezek a többinek lényeges feltételei.

Egyike e kettőnek : egyesülés s egyesség.

Honunk különböző fajú s ajkú népe közt valódi egységet csak létező sok előítélet, elfogultság, félreértés s viszás érzet legyőzte után érhetni el; ez pedig viszont feles alkotmányos javítástól, s így eszközlendő érdekekbeni egyesülés, nézetekbeni közeledés s egymásnak megértésétől reménylhető. Mind ez időt kíván ; s valamint a magyarok, úgy a többi fajbeliek részéről is értelmi fejlődést s jogérzet s eszély szabályai iránti hódolatot igényel, s azt tételez fel. Idő kell, míg ingerült s fellázadt kedélyek csillapodnak, idő, míg egymáshoz símul, mi egymás ellen szegült.

Nekünk magyaroknak szoros kötelességünk : az engesztelésre s kibékülésre mindent elkövetnünk ; szoros kötelességünk gondosan távoztatni nem csak mi sért, de mi ingerelhet is. Mind törvényhozási s törvényhatósági tanácskozásokban, mind társasági s irodalmi körben kerülnünk kell, mit más fajú s nyelvű honosink erőszakolásnak vagy megvetésnek csak magyarázhatnának is. Ilyesminek tett vagy szóvali merénye, minden gőg s az ő rovásukrai elménczkedés, mint bűnös oktalanság távol legyen tőlünk. Testvéri jobbunk nem csak kibékülésre, hanem együtti hű munkálásra legyen nekik nyujtva ; s nyujtva még azon esetben is, ha ők azt elfogadni nem akarnák. Jó szándéknak s őszinte akaratnak folytonos nyilvánítása — nem lehet, hogy ha egyszerre nem is, de később bár minő hidegség — sőt ellenséges idegenségnek is jegét fel ne olvaszsza ; nem lehet, hogy bizodalmat ne gerjeszen. Ha ez kezd csírázni, ha valódi érdekeinket megértjük, derülend egünk, s egyetértés áldása szálland reánk.

Mi tegyük meg becsülettel s emberséggel, mit eszély s helyesség parancsol ; a többit várjuk Istentől. Méltán és bizton várhatunk s reménylhetünk az idegen fajú s ajkú honosink közt — hála az égnek — nagy számban létező józan eszűektől s minden jóra hajló keblűek készségétől is ; csak legyünk igazságosak követeléseinkben, s reményeinket s várakozásainkat vérmes túlságra ne magasítsuk.

Így a velünk nem egy fajúakkali ügyesség — bármi kívánatos legyen is — nem függ egészen tőlünk ; ellenben teljesen hatalmunkban áll : nekünk magyaroknak mi magunk közt szorosan egyesülni.

Nincs teendőink közt ezen egyesülésnél szükségesebb. E nélkül minden, mit jóra termett kebelnek óhajtani kell, sőt fenmaradhatásunk is csak hiú álom. Azért egyesség közöttünk, magyarok közt.

Szorosan egyesüljön minden magyar, kit hon s király magáénak nevezhet, ki magát hű polgárnak tartja, ki hon és trón javát óhajtja, s ki ennek eszközlését vallja törekvése czéljának. Mind ezek számának pedig nagynak kell lenni; mert ezek közé kell mindennek tartozni, ki nem áruló. Ezen nagy számot jelenben szoros egyesség kötheti össze s annak kell össze kötnie, mert jelenben annyira van hon, nemzet és kormány érdeke egybe kötve s ugyanazonosítva, miszerint többé két zászló nincs, s két tábor nem lehet.

Egy nagy szám együtt s egybevetett vállakkal sokat s nagyot tehet; megoszolván: erőnek s tehetőségnek nem felével vagy harmadával — hány felé lett oszlottsága szerint — bir, hanem még annál is sokkal kevesebbel; mivel az egyik töredéknek munkásságát a másiknak ellentörekvése nyűgözi s gátolja.

Hol czél egy, hol a főbb eszközök is félre nem érthetőleg ki vannak jelölve: ott, ha alárendelt módok s modorért egyesség hiányzik s szakadás létesül; többnyire egymást nem értés s félre ismerés létezik; s ezek s ha gonoszság nem is, de szenvedélyek űzik játékukat.

Ember legszerencsétlenebb tehetségei közé tartozik: voltaképen nem lényeges tárgyakat, indulata s ingerültsége növekedő fokozatain fontossá s nagygyá magasítani.

Ezen ingerültség kór állapot, mely midőn személyek ellen van intézve, különböző jelenségei vannak: hidegség első fokozata; de hév s epés kitörések gyakran s hamar követik. Ily kitörés sért, s viszont ingerel.

Nekünk közös nagy czélunk legyen egyesítő jelszavunk ; ahozi buzgóságunk a szent hit, mely rokonná tegyen.

E szent egyességnek nagyobb ellensége nincs, mint gyanú s gyanúsítás. Gyanú azon féreg, mely emberi kebel békéjét ha rágja: annak édenét pokollá varázsolja át. Gyanúk titkos vagy nyilvános gyilkai alatt, szerelem, barátság, hűség s a menny minden több küldöttei martalékul hullnak. Gyanúsítás minden más fegyvernél gonoszabb: ejtett sebei kínosak s ritkán gyógyulhatók, mert a kétség mérgét oltják be.

Gyanúsítás egyességnek mindenütt sírt ás; de tágabbat s mélyebbet sehol sem, mint nálunk. Könnyen hívő, könnyen bízó, s azért könnyen is csalódó s annyiszor csalatott nemzetünknek ugyanis bélyegző jelleme közé tartozik a gyanakodás. E nemzet kész valakit kis okért már felmagasztalni; de képzelt ok készszé teszi ugyan azt csakhamar sárral dobálni. Egy két tapsszülő beszéd közkedveltségre emel valakit, s a jó ügy hősének neveztetik; ugyanazt, ha népszerűt-

lennel bizodalmasan szólni látják, lehet, hogy épen az ügy érdekében vagy talán a legközönyösebb tárgyakról, már gyanakosznak; s ha épen az alkalom s meggyőződése úgy hozza magával, hogy szólnia kell higgadtabban, hogysem az a már csak csípőst ízletesnek találó ínyeket ingerelhetné: már közönyösségről s elhülésről vádoltatik, vagy épen elpártoltnak kiáltatik ki.

Ily gyanúságrai fogékonyságnál gyanúsítás sokszorozott hatású.

Istenért, ne gyanakodjunk s ne gyanúsítsunk. Ki nem megy velünk mindíg ugyanazon úton, ne tartsuk, ne hírleljük mindjárt ellenkező úton s más czélra törekvőnek. Ugyanazon czélra több útak is vezetnek; s ugyanazon út nem mindennek való. Nagy s szükséges polgári erény: mások iránti türelem s mások cselekvésének méltánylása. Alkotmányos életben, szerep, tárgy, hely és idő szerint változik. Nem lehet mindenben ugyan az vezér, de mindenkor sem; s tudni kell, s szoros kötelesség: véleményt s tettet olykor másokéinak rendelni alá s a közvitézek sorába vonulni, vagy zászlót ragadva előlépni, mint azt a szükség kívánja. Vezéri tulajdonoknak pedig, egyik főbbike: hol nem szükség, nem vezérkedni, s olykor vezetve vezérszerepet mással játszodhatni.

Két egymás ellen álló seregnek hosszas vívása s csatái után, szokás és ingerültség következtében — a béke helyreállása után s a két seregnek már közös együttmunkálása közt is, természetes: hogy még darabig, míg amaz ingerültség zajgása okát túl éli, ujraszokás kell frigyesnek s rokonnak tekinteni, kit oly sokáig ellenségnek tekintettünk. Annál természetesebb ez, midőn a kötött béke s a már egy zászló s egy ügy melletti állás még sokak által nem tudatik. Nálunk pedig — fájdalom! — ez az eset. Ezért megfogható, ha nálunk az eddig úgy nevezett kormány emberei s úgy nevezett ellenzéki párt, kik bona fide voltak ezek úgy mint amazok, még tartózkodnak egymástól, feszülten vannak s készek már csak közös czélra fordítandó fegyveröket egymás ellen is fordítani. A kedélyek csillapodása s a dolog igazi állásáróli értesülés azonban véget vetend — s oh vessen is mentől előbb! — az ily viszálkodásoknak.

De midőn azok, kik törvény s nemzeti jogok zászlaja alatt híven s együtt küzdöttek, kiket a nemzet övéinek nevez, s kiknek neveit szívébe s reménye tábláira metszette; midőn ilyenek közt viszálkodás létezik, midőn köztük személyes sértés és gyanúsítás éles fegyvere villog: ezen jelenetet, önkebelben saját kezekkeli ily marczangoló dúlást a pokol káröröme s gúnykaczaja követi. Még egyszer s ezerszer: ne gyanakodjunk s ne gyanúsítsunk.

A gyanúk legveszélyesbike az, mintha köztünk magyarok s szabadszelleműek közt létezett volna s léteznék forradalmi czélzat s törekvés és forradalom lehetsége.

E gyanút valamely ellenséges daemon a kormány keblébe csepegtette. Ott ez régi nézetekre oltva sarjadzott. E fonák hitnek, e veszélyes agyrémnek voltak azon terroristicus lépések szüleményei, melyek a honra gyászt s aggodalmat hoztak: annyi jóra fordítható erő s idő pazarlását, s a kormány iránti bizodalomnak oly tőbőli megrázkódtatását okozván.

Hogy e boldogtalan hit a kormánynál enyészett: azt annak tettei hálát érdemlőleg tanúsítják.

A kormányt újra e tévedésbe vezetni: az, és a nemzet elleni súlyos bűn lenne.

Honosink s főként birtokosabbjaink keblébe ezen gyanú mérgének öntésével minden jóra törekvés s minden józan haladás békés lehetségének útja lenne elvágva.

Hogy e gyanú képtelen, nem szükség fejteni. Az úgy nevezett ellenzék sok éveken s embernyomokon át csak fenálló, s századok lefolyta s királyi hit által szentesített törvényeket védett; azokat sértő lépések ellen szólott és küzdött. Védette a létezőt s létezni kelletőt a kormány az elleni lépései s merényei ellen. Melyik volt tehát a törvény stabilitásának, s melyik a mozgalomnak pártja?

A szabadszelleműek s ellenzéki párt korszerű javításokat óhajtott. minek szükségét koronás fejedelme is kimondta; ezen eléhaladást fenálló alkotmányához, történeti előzményeihez s jelen viszonyaihoz a lehetőségig alkalmazni, s egyedül törvényhozás útján létesítni: volt nyilván kifejezett törekvése. Ily törekvés forradalmi pártot s czélzatot jellemez-e?

A szabadszelleműek a földnépe helyzetét közelebb kívánták hozni s hasonlóbbá tenni az austriai parasztéhoz; azaz tartozásainak örök megválthatását, s földbirtok-szerzés lehetségét kívánták számára megnyitni. E helyes szándok s czélzatnak mintája csakugyan nem volt a forradalmak országitól kölcsönözve; mégis sok vádat és üldöztetést is idézett elő. Utóbb ennek egy része a kormánynak kész hozzájárulta által törvényé vált.

Ezen ügy és a szabad szólás s hatósági levelezés törvényes jogának sértve látása törvényhatóságokban s törvényhozás teremeiben erőteljes és nyílt szavakat idéztek elő.

Ezek voltak a nemzet életműködése, jelenetei az 1832/6-iki országgyűlés végével. És ily érütésekből vélték forradalmi láz jelenlétét vagy közelgetését gyaníthatni. Az állapot egész minősége lathatón létezett a test külszínén; mert nyilvánosság volt az óhajtások czélja s cselekvések eszköze; de a főcsóváló gyógyászok rejtett kóranyagot képzeltek. Puhatolások s vizsgálatok pióczái s körpölyei és égető ingerszerek alkalmaztattak; de a gyanított kóranyagra nem akadtak, mert nem létezett. Szerencsétlen orvosok! szegény orvosolt!

Ha ez orvoslandónak különben sok részt gyengélkedő testalkata nem volt volna épen a gyanított kóranyagtól annyira ment, sőt arra minden fogékonyság nélküli: a fonák szerek a nem létezett bajt kezdhették volna létesíteni; de így a lappangó rosszaktól biztosító hajlam, t. i. a nyilvánosságrai törekvés fenmaradt, s ez jellemzette tovább is a nemzet életét.

Az előbbi sérelmek, az alkalmazott szerek által nagyítva s élesítve és egy világos törvény s annak 50 éves gyakorlata ellen egyháziak által tett vallásos békét háborító lépések — a tanácskozások teremeit újra élénk, s az előbbieknél még ingerültebb vitatkozások küzdhelyévé tették.

Nem a sérelmek valódi orvoslása, hanem csak a sértések további s újabbi folytatásának s a rágó szerek alkalmazásának megszüntetése következett be az utóbbi országgyűlés alatt s végével; s a gyógyulásra annyira hajlandó testen csakhamar hegedni kezdtek a sebek, s az életmüködés rendesebb és szabályosabb lőn.

Azóta szabadszelleműek munkássága megint nyilvános egyesületekben s törvényhatósági tanácskozásokban nyilvánult.

Amazok a közjólét, hon s emberiség ügye előmozdításának bélyegét nyilvánabban hordják magukon, s a kormány helybenhagyását s pártolását is inkább birják, hogy sem a legfeketébb rágalom is merhetné gyanúsítani.

Törvényhatósági tanácskozásokban a javítások s előhaladás mezején előkészületek s a hatóságok cselekvési körébe eső lépések voltak szőnyegen.

Közdolgaik belfolytának sikeresebbé tétele, a törvénykezések biztosítása s gyorsítása, börtöneik javítása, népnevelés, tisztválasztások körül elharapódzott zabolátlanság s vétkes tettek gátlása, létező, de elhanyagolt törvények életbe léptetése: voltak a teendők főbb tárgyai. E lépések közül némelyt a kormány törvényhatóság körén túlinak ítélt; s az ilyenek parancsára megszűntek.

Az előkészületeket illetőleg pedig a föld népe sorsának javítása, törvénykezés rendbehozása, büntetőjog elrendezése, városok szabályozása s méltó panaszaik megszűntetése; a föld becsére s birtok biztosságára az ősiség káros befolyásának megszűntetése, a nemességnek is a közterhek egy részében, t. i. a házi adóbani részesülése: voltak azon kérdések, melyeknek majd törvényhozás útján leendő s mikinti ellátása iránt folytak a vitatkozások, hely s idő szerint különböző eredménynyel.

Irodalmunkban is ugyan ezek voltak fejtegetések-, eszmecserék-, de gyakran viszálkodásoknak is tárgyai. Sajtó útjáni veszélyes törekvés, s törekvésnek veszélyes következése már azért sem igen lehet, mivel nyilvános; veszélynek, főkint forradalmi veszélynek pedig fő

műhelye a titok éjjele ; de íratok s elmeszülemények, melyek censurán mennek át, s főkint oly censurán, mint a honunki, melyet túlságos szabadszelleműséggel csakugyan legbőszültebb ellensége sem fog vádolhatni, valóban árthatlan lények. Ilyek még ott sem idézhetnének forradalmat elő, hol a gyúlanyagok legnagyobb tömege s legkészebb minősége léteznék ; annyival kevésebbé minálunk, hol mind az nincs ; s hol a legkeresetebb könyv vagy röpírat is 2—3 ezer vevőre, s a legkedveltebb hírlap is 5—6 ezer olvasóra alig kap.

Ilyek és ezek valának az utóbbi időkben egész mostanig nemzetünknek, s abban a szabadszellemű pártnak minden működése s egész cselekvési köre. Ez és csak ez ; mert e cselekvési téreken kívül rejtett úton s módokon semmi sem történt ; magyar titkos társaságról s szövetségről, az egykor tervezett, de létre nem jött «Tripartitumon» kívül, tudtomra soha szó sem volt; s merem mondani, miszerint ilyennek létezését senki sem is állíthatja.

Ennyire czáfolják tények a magyar forradalmi törekvések s czélzatok iránti kába vádakat. Ezen vádaknak képtelensége — ha lehet — még szembetűnőbbé válik, ha a tárgyat a lehetség kérdésének mezejére állítjuk.

Nemzetünk, mely — fájdalom ! — nem tömött test, nem tömeg; hanem vallások, karok és rendek, kiváltságok, polgári helyzetek és érdekek által annyi felé s oly különböző részekre van szaggatva : most két országban s elszórva létezik. Ezen különálló keleti raj, ezen mintegy 4.600.000-nyi népességre nézve, a forradalom lehetsége tekintetében a ki? kivel? mivel? mikint és miért? kérdésekre — általában nincsennel és nemmel kell felelni.

Hol vannak a fegyvertárok ? hol fegyverben edzett sereg vagy csak ahoz szokott népesség is? Hol hadi tudomány vagy katonai s vezérkedhető személyességek ? És hol a pénz ? mik pedig forradalom nem csak sikere, de lehetségének is feltételei.

És a magyar nemzetnek mely része akarhatna s eszközölhetne forradalmat ?

Az egyházi s világi főrendek régi hatalma, s a politicai mérlegnek békére vagy ellenállásra hajlását elhatározó súlya s jelentősége — hála az égnek ! — már elenyészett.

A birtokosabb nemességnek s tehetősebb polgárságnak is a meglévőnek meg és fentartása áll érdekében. Ezek forradalom által mindent veszthetnének ; nyerni pedig bajosan lehetne reményök. De mind ezeket, vagy legalább nagy többségöket gyanú alá nem is vonták ; sőt épen ezektől intézvék a gyanúsítások.

Tehát a közrendű nemesség? Ennek t. i. a magyar közrendű nemességnek mennyisége sem megy koránt is forradalmi anyagot alkotható számra. De különben is e közrendű nemességnek egy jó

részét a proletariusok közé számítani nem lehet; s ezeknek kicsiny birtokuk szintoly kedves, mint a gazdagoknak sok vagyonuk s szintoly kevéssé hajlandók azt veszélyeztetni. Forradalom által pedig nem csak ezt, hanem kiváltságaikat is veszélyeztetnék, mihez nem kis mértékben ragaszkodnak. Forradalmat kiváltság nem igen szokott túl élni.

Ezen nemességnek e szerint sem érdeke forradalmi, sem arra való száma vagy módja nem lévén: a magyar parasztságban keresik-e a forradalmi anyagot? Ennek száma már nagyobb. De ezen tömeg nem nemzeti érdekben s nem mint magyar lázadhatna fel. Ezen szenvedésnek előbb el kell felejtetni, hogy magyar. S ha egyenlő nyomás és nyomor a szláv érdekekhez s azok törekvéseihez köti: gonoszok bujtogatásai által s vezérlete alatt igenis lázadás köztök történhetik; s az forradalommá is válhat. És ez az, minek lehetsége, mint annyira komoly tárgy már s több ízben mondatott. De hiszen ez nem magyaroktól eredő, s nem magyar forradalom lenne: sőt annak épen ellenkezője. És ez ellen épen a magyar nemzetiség s a magyar érdekek a legbiztosabb mentő s óvó szerek.

Egyéb iránt, akármi részről, akármikint mutatkozó magyar mozgalmat kormányunk ereje, jól rendezett s gyakorlott hadserege, sőt annak csak egy részecskéje is tüstint elfojtani s szétmorzsálni képes lenne.

De minő érdek, minő czél késztethetné a magyar nemzetet forradalmi merényre? Aristocratai forrongások ideje már lejárt. Ezen felekezet, ha köztünk száma s ereje nem lenne is oly csekély s parányi, sem Európa népei rokonérzetére, vagy segedelmére nem számíthatna: sem a honbeli köznépet saját czéljára nem használhatná. Nép szellembeni forradalomra nézve pedig, a mellett hogy erre honunkban a születési s birtoki ellensúly igen nagy: minő balga lenne, ki nem látná, miszerint ily forradalom, mely a mostani uralkodóház és a német elem ellen lenne intézve, ezen egész törzsököt s annak érdekeit ellenünk sorompóba hívná? Ki ne látná, hogy így a helyett, hogy az austriai háztól elszakadva önállású magyar birodalom keletkeznék, mostani nemzeti s polgári létünk is sírba döntetnék s meghódított nép gyászos sorsa várna reánk.

Ennyire nem lévén magyarok közt és által eredő forradalomnak sem lehetsége, sem oka: Istenért, szűnjünk meg mind kormányunkat nyugtalanítani, mind minmagunkat ijesztgetni.

Sok különben nem nyúlszívű embernek dajkájától hallott mesék oly mélyen fészkelvék keblébe, hogy szívesebben megy ágyúteleppel szembe, mint éjfélkor egy templom vagy sírbolt magányába, s rémképek képzetére sokan borzadnak, kik valódi veszélynek bátran néznek szemébe. Ily vérünkbe áthatott s második természetté vált

rettegéshez hasonló az attóli irtózás, mit revolutioról s jacobinismusról gyermekkorunkban hallottunk, s mi már belénk oltatott. E szörnyek, mint valóban létezők borzasztók is; de ama gyermekesnek nevezhető rebbenczesség következtében sokan minden bokorzörrenéskor azon kísértet jelenlétét képzelik, s ezen képzelt veszélytőli remegés annyira kápráztatja szemöket, hogy a valódi szörnyek közellétét látni nem képesek. Másfelől vannak tárgyak, melyeket ha fenyegetve s veszedelemben képzelünk, a leghiggadtabb s különben elszántabb kedélyre is rémítve hatnak: ilyen vagyonunk. Mi csoda hát, hogy midőn kikiáltatik, hogy vagyon van veszélyben, s hogy a régi revolutio s jacobinismus szörnyei közelgenek: sokaknak a félelem jéghidege futja el hátukat. De nyugalmat ok nélkül zavarni bűn is, káros is; s ily ijesztgetés a legjobb esetben rosz tréfa. Sokszor történt már, hogy a halálra ijesztett a kísértetnek véltben legkedvesebb rokonát gyilkolta meg. Azért ujra meg ujra: ne gyanakodjunk s ne gyanúsítsunk.

Talán mondani fogják: miszerint mit veszélyesnek s bűnösnek állítok, magam követem el; a szlávok ellen gyanúkat terjesztvén s őket gyanúsítván.

Ámbár én csak a köztünk magyarok közti gyanakodások s gyanúsítások káros és vétkes voltáról szólok; de mivel ok nélküli gyanú általán véve helytelen, s bár kinek is alaptalan gyanúsítása hiba helyzetünkben pedig idegen fajú s ajkú honosink ellen ilyesmit követni el kettősen hibás s szintoly eszélytelen, mint bűnös tett lenne; azért, ámbár nem hiszem, hogy engem ily vád méltán érhetne, mégis félreértés mellőzéséért nehány szót.

Nem említem, miszerint olyanról tenni fel ellenünki érzetet s törekvést, ki sok tekintetben s nemzetileg és helyzet következtében mint ellenfél szembe áll velünk: korán sem hordhatja úgy és annyira gyanú nevét, mint önnön vérünk s felekezetünk, s azok elleni vádok, kiket nemzetiség s más érdekek tőlünk el nem különöznek. Azt sem említem, miszerint olyaknak felhordása, mik köztudaton vannak, miknek jelenségei minden nyomon mutatkoznak, gyanúsításnak nem neveztethetik; s párhuzamba teljességgel nem jöhet oly, csak levegőből szítt s — mondhatni — hajánál fogva vont következtetésekkel, milyen p. o. az: hogy köztünk magyarok közt forradalmi szellem léteznék; hogy a fenálló alkotmányt s rendet felforgatni akarnók; vagy hogy köztünk a vagyontalanok a vagyonosok ellen sorompóba lépnének stb.

Azon vád ellen, hogy én honunk idegen fajú s ajkú lakosi, jelesen a szlávok ellen gyanúkat terjesztenék s azokat gyanúsítanám: a következőket hozom fel.

Eléggé kifejeztem s nyilván vallom: hogy a szláv mozgalmak világeseményeknek következni kelletett és kellető eredményei; s

hogy az miszerint Európán elterjedt ezen szláv mozgalom szláv honosink közé is hatott: nem tőlök eredő dolog, s nem szabad választásuknak, hanem a kor fejlődött szellemének s alakulásának míve. Továbbá tisztán kimondtam: miszerint mi magyarok voltunk és vagyunk okai annak, hogy szlávjainkra ama világesemények szülte mozgalmaknak ily minket fenyegető hatása van, s hatásának kell lenni.

Ezek következtében önbűnük elösmerése mellett csak a dolgok állását adtam elő. Sem honunkbeli, sem azon kívüli szlávokat általában véve épen nem kárhoztattam; sőt sorsuk iránt azon meleg részvétet táplálom, mely elnyomottakat illetőleg minden romlatlan kebelnek sajátja.

A mozgalmaknak a szlávok valódi érdekét is veszélyeztető mentérei figyelmeztetés által minden szlávok iránt világpolgári, szláv honosink iránt pedig testvéri kötelességet véltem teljesíteni. Minden óhajtásaimban s ezekből folyó javallatimban: nemzetem s honom fenmaradása s öregbedése mellett, a szlávok érdekeit s boldogságát rokonérzettel kívántam szem előtt tartani.

Egyébiránt habár rémítő nagynak tartom is azoknak számát, kik — hiszem ugyan — többnyire nemes érzetből, de rosszul számító hév s ábránd következtében tévútra léptek, vagy arra vezettettek; de másfelől örömmel ösmerem el: hogy honunkban sok szlávok vannak, kiket értelem, nemes érzet s jó akarat honunk ügyének, s így a mi és az ő közös érdekeinknek hív és buzgó pártolóivá tesznek; s kik szeretetünket s tiszteletünket teljes mértékben érdemlik.

Ily módon s ily czélból tett nyilatkozatok gyanú terjesztésnek s gyanúsításnak hitem szerint nem vétethetnek.

Kérek is minden szlávot, az igazság s méltányosság nevére kérem őket: miket mondottam, hibáztató vádnak s ellenséges érzet sugallatinak ne vegyék; mert semmit sem szándéklottam mondani, mi a nagy szláv törzsök helyes ügyének valódi érdekei ellen lenne; s minden szavamat azon meggyőződés szabályozta, miszerint honunkban a szlávok polgári függetlensége s jóléte egyedül csak honom s nemzetem fenmaradása s öregbedése által — de az által bizonyosan is — eszközölhető.

Ez lévén nézetem s hitem; szláv honosinkhoz is merem ez esdeklő szavaimat intézni: Istenért ne gyanúsítsunk, s ok nélkül ne gyanakodjunk.

A másik, mi minden óvó és védőszer sükeresítésére, minden jónak s üdvösnek lehetővé tételére a közegyességnél nem kevesebbé szükséges: a kormányhozi szoros ragaszkodás s azzali szoros szövetség.

Bajosan lehet ember, ki belhelyzetünket, s külviszonyainkat és mind azt, mi azokról mondatott meggondolván, csak egy pillanatig is kételkedhetnék abban: hogy a magyarra nézve nincs remény,

nincs kilátás másutt, mint a német elemben. Hogy csak ehez csatlakozva szilárdulhat a fenyegető veszélyeknek ellent állani képessé; s hogy csak ezen szövetségben foglalhat az európai álladalmak közt nemzeti s polgári jólétnek s becsületnek megfelelő helyet.

És ki ne lenne teljesen meggyőződve, miszerint nemcsak öregbedése s fejlése nemzetiségünknek s alkotmányos létünknek, sőt létünk s fenmaradásunk is egyedül mostani uralkodó házunk alatt és által lehetséges. És ez nem csak azért, mivel ennek európai súlya, jelentősége s hadi ereje minket velünk együtt védeni képes; nem csak azért, mivel a nem elég számos s nem elég erős magyarnak, hatalmas uralkodó alatti lét s annak népeiveli védszövetség hasznos: hanem épen azért, mivel ezen uralkodó ház német, s a német fejedelmi házak legfőbb s legtiszteltebbike.

Ezen uralkodóház alatti állás azon szoros kötelék, mely a magyart azon néptörzsökhöz s azon elemhez kapcsolja, mely vele egyedül van s lehet érdeki rokonságban ; s mely azért neki egyedüli s természetes szövetségese. E körülmény oly fontos, miszerint ha nemzeti kötések s századok által szentesített jelen viszonyunk nem léteznék, s nem a Habsburgi Grófok császári ivadékait emeltük volna trónunkra: most volna ideje, most sürgető szüksége azt tenni. E nézeteknek s e hitnek vérünkbe kell átmenni, s minden magyar belső meggyőződésévé válni.

Ezen igazság, mi jelen viszonyok s változott körülmények szüleménye: sok tekintetben teljes szerepváltozást okozott s követel.

A magyar nemzet ugyan régi időkben is a német népekre nézve hasznos volt. Ellenfal s védbástya volt ugyanis a töröknek áradó hatalma ellen. E hatalomtóli menekvést pedig viszont a magyar is sok részben a németnek köszöni. De másfelől e két nemzet egymáson is sok sebeket ejtett; s okkal vagy ok nélkül, de mélyen gyökerezetté terjedt és erőssé lett az egymás elleni gyűlölség. A magyar századokon át anyja tejével szívta és szívtuk a német iránti kedvetlen s viszás érzetet. Nem lehet tagadni, nagy változás s átalakulás kelletik arra, hogy a magyar valódi rokonának a németet tekintse. De változtak a körülmények s idők; s nekünk is változnunk kell.

Hogy a német egyedül valódi s természetes szövetségesünk, érdeki rokonunk, ez jelenben tagadhatatlan igazság s czáfolhatlan tény. Ténynek s igazságnak pedig nézetre s meggyőződésre, s ez által érzetre szabályzó hatalommal kell birni.

Századoknak számtalan nemzeti sebekkel jelelt folytán keresztül volt a magyar kínosan kénytelen polgári alkotmányát kormánya ellen védeni.

Ez — mint már láttuk — a magyar nemzetiségben ellenségét gondolta szemlélni. Az erőteljes magyar oligarchia által gyakran létét,

de hatalmát mindíg fenyegetve látta. A magyar alkotmányos lét, többi országai feletti határtalan uralkodásával össze nem férhetőnek s magávali ellenkezésnek mutatkozott.

Mind ez, ha nem helyessé s menthetővé sem, de megfoghatóvá teszi — a kormánynak mostoha, s majd mindenben mutatkozott ellenséges bánásmódját. E bánásmód viszont természetessé teszi azon bizalmatlanságot s azon viszás érzetet, melyet a magyar kormánya iránt érzett; s mely újabb meg újabb sérelmek fájdalma s az alkotmány s nemzeti lét szűnteleni védelmének kénytelensége által folytonosan tápláltatott.

Számtalanszor volt, sőt többnyire létezett azon eset, hogy ki honához s nemzetéhez hű akart maradni, kormány embere nem lehetett. Kik e két szerep egyesítését próbálták, többnyire — öntudatok álomban okoskodván — önmagukat vagy hazájokat csalták.

Bizodalomról sok szép szó hallatott; de e menny ajándéka csak tényeknek lévén szüleménye, a szép szavak igévé sokáig nem váltak. Igy állottak a dolgok, s állottak oly sokáig, s mondhatni egész a minapig.

De mind ez már máskint van. A viszonyok s események hatalma a tévedéseket egész meztelenségökben, s a dolog valódi állását annyira kitűntette, hogy most napvilági fényben áll: miszerint jelenben az austriai háznak nem csak érdeke, sőt léte is a magyar nemzet érdekeivel s létével kapcsolatban áll; miszerint Austria császárja csak úgy s csak addig lehet hatalmas, míg a szabad s alkotmányos magyar nemzetnek leend királya; mi e nemzetnek vesztét, az neki is romlását okozná.

Ez igazságokat s az eddigi tévedéseket s azoknak káros voltát bizonnyal a kormány is kezdi már látni s érezni. Meggyőződéssé kell ennek benne válni, s cselekvési rendszerét vezetni. Át fogja látni: miszerint országai egyikében, s talán az egész világon sehol sem lehet oly kevéssé forradalomtól — s csak lázadástól is félni, mint Magyarországon a magyar nemzet részéről. El fogja ösmerni, hogy a magyar nemzetiség a legszilárdabb szellemi erő, mit természetes ellensége ellen védelmére s hatalma biztosítására s öregbítésére használhat. Es át fogja látni: miszerint valamint általában alkotmányos szabadsági elvek pártolása s alkotmányok létesítése, — legbiztosabb s hatalmasabb frigyese; ugy főkint Magyarhon — s Erdélyre nézve csak ez úton nyerheti meg s birhatja ez országok bizodalmát, szeretetét s mindenre kész lelkesedését; — s hogy ez országokat csak alkotmányos létök fentartása, szilárdítása s jog- és korszerű javítása által teheti azon őrbástyává, melyen ártalom nélkül fog megtörni forradalmi szélvészek ostroma úgy, mint az északi ár dagályozó hulláma.

Ily meggyőződés s ez által vezetett irány már is látható kor-

mányunk tetteiben. De még jobban s egészen láthatóvá kell lenni; ha hogy Isten végzésének örök könyvében az ő s a mi vesztünk elhatározva nincsen.

A változott meggyőződés, a változott viszonyok, s a kormány részéről már is kezdett s teljessé leendő szerepváltozás részünkről is hasonló szerepváltozást parancsol. — A még mind sajgó előzmények után természetes, hogy soknak az új szerep furcsának fog tetszeni. Szabadszellemű igaz hazafi, mint kormány embere — s pedig ennek kell lennie — alig fog magára ösmerni. — Ki első ifjusága óta s köz élete egész folyta alatt megszokta kormányi rendeletek ellen szólni s tiltakozni; ki e kellemetlen s kétes pályán törvényeket s nemzetiséget védve verejtékezett; — vagy ki csipős szónoklatokkal az ingerült kedélyek tapsát idézve elő, a népszerűség gyakran felette olcsó s olykor csak bitorolt diadalát élvezte : mind ezek bajosan fogják magukat új szerepjökbe bele találni.

A szerepváltozás e szüksége, s annak már is megkezdett gyakorlati létezése sokat az eddigi kormányi tábor közül zavarba hoz s kényelmetlen helyzetbe tesz. Nem tudják megfogni: hogy azokkal együtt s egy czélra kelljen s lehessen munkálniok, kik ellen vívni s küzdeni kötelességöknek ösmerték.

Kik ama szerepet valóban is kötelességnek s hivatásnak s helyzetök föltételének tartották vagy tarthatták; azokra nézve kengyelt vesztett helyzetök annyival kellemetlenebbé válik: mert ezentúl kormánynak nem lesz szüksége remény s adományok által, hivatalokon s fény s czímeken vásárolni magának párthíveket. Híve s buzgó pártolója leend minden — jutalom s hívatal nélkül is, — ki honát s nemzetiségét szereti; s ki alkotmányos létét szolgai vagy gyarmati helyzettel, s a magyar nemzeti függetlenséget más nemzetek alá vetett sinlődéssel felcserélni irtózik ; — szóval, ki sem orosz kancsukának, sem illyr forradalmi vörös sapkának nem embere.

Valamint honához csak az valóban s észszerűleg hív, úgy királyának is buzgó híve leend minden, ki meg van győződve arról — mi minden igaz honfi szent hite s vallomása: miszerint a magyarnak jövendője van — biztos s dicső, de csak nemzetiségének terjesztése s mívelése, polgári intézeteink kor- és jogszerű javítása s törvényes kormányávali szoros egybekötés s egyremunkálás által; és ki hiszi és vallja, hogy a magyar nagy lehet és boldog; de csak mint értelmileg kifejlett, polgári alkotmánya s nemzetisége iránt munkásan buzgó s törvényes jó királyához rendíthetlen hív nemzet.

Még ugyanabban az esztendőben és ugyanazon könyvkiadónál, hol Wesselényi a maga „Szózat" czímű munkáját kiadta, jelent meg névtelen szerzőtől „Néhány észrevétel Báró

Wesselényi Miklósnak ezen munkájára — Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében" czím alatt 59 lapra terjedő röpírat. A névtelen szerző, a kiben Metternich Kelemen herczeg titkárát, Wirkner Lajos udvari tanácsost sejtem, a Szózatnak egyedül a külpolitikai kérdésekre vonatkozó részével foglalkozik és többek között ezeket írja Wesselényiről és munkájáról:

«Báró Wesselényi Miklós közelebbről kiadott könyvében az orosz propagandáról és azon módokról beszél, melyekkel a magyarok ezen propagandának ellent állhatnának. Szép, egy hosszú és sanyarú szenvedések által megtörődött embertől, hogy élete és ereje utóját is hazájának szenteli. Szép egy embertől, ki honfitársai ellen panaszra kelhetne, hogy szűntelen minden gondolatját reájok fordítja. Báró Wesselényi oly ember, kit régtől fogva mélyen tisztelek, hazafiságának tehát ezen utóbbi jele, melyet írásával, fájdalmai daczára, magánya mélyéből, minden legkisebb mellékczélzat nélkül és reményt magáért nem is táplálva, bizonyít, mert könyvét saját vallomásaként szomorúan mint egy polgári halott kezdi, nem lepe meg.»

Ezek után áttér a névtelen bíráló Wesselényi külpolitikai fejtegetéseinek ama részére, melyben a franczia és német nemzet közötti ellenszenvvel foglalkozik. Idézi Wesselényi munkájából a következő sorokat és azok idézése után elmondja a maga véleményét. Ám lássuk, hogy a bekövetkezett nagy történelmi események kinek adtak igazat? A vak Wesselényinek-e? Avagy a mély belátásu diplomatának? Wesselényi könyvében a francziák és németekről ez van írva:

«A francziára — a forradalom és császárság idejéből — a Rajna birtokának vágya — hagyományként maradt; oly hagyományként, mi nyugtát zavarja, s veszélyt szülhető pörpatvart okozand. A németek iránti lappangó, az angolok ellen pedig kitörni mindég kész gyűlölet, nem kevésbé van a francziákba belé rögződve. Ama vágy szintugy mint e gyülölet, a *francziát hihetően az orosz frigyesévé teendi*, mert az oroszok háborúja a németek és Brittania ellen lesz intézve. Ily háboru, mind a németek s angolok elleni gyűlöletnek táplálékot nyujtana s az ősi versenytárs s ellenség legyőzhetésére, mind a Rajna megszerezhetésére alkalmul tekintetnék.»

Wesselényi eme politikai felfogására, melyet egyrészt az 1870.-i franczia-porosz háború, másrészt a később létrejött franczia-orosz szövetség létrejötte és a most kialakuló félben

levö angol-orosz ellentétek oly fényesen beigazoltak, a „mély belátásu osztrák diplomata“ a következöket jegyzi meg röpiratában :

«Engedelmet kérek arra, — mint franczia, az az mint oly ember, ki Francziaország érdekeit és rokonszenveit tudhatja — (a névtelen szerző, hogy szavainak nagyobb súlyt adjon, magát francziának adja ki) — megvizsgálnom, mennyibe lehetséges egy orosz szövetség? Báró Wesselényi főképen igen jó hazafi. — Ő mint ilyen fél a franczia-orosz szövetségtől, mely neki Európára nézve igen veszélyesnek látszik, ha megmutathatom, hogy *orosz szövetség a francziákkal lehetetlen*, azt is megmutatom egyszersmind, hogy a nagy veszedelem nem létez Európára és következőleg hazájára nézve, melynek ő fog leginkább örülni és meg fog engedni, hogy vele megvívni bátor vagyok.»

Engedjük el a derék és „mély belátásu diplomatának“ a bajvívást, ne legyünk kíváncsiak okaira és érveire, melyekkel kimutatni akarta, hogy szerinte *az orosz szövetség a francziákkal lehetetlen*, valamint azt is, hogy Anglia és Oroszország soha sem fognak egymással versenyre kelni a világuralom felett, mert az egyik tengeri kereskedelmi, a másik pedig szárazföldi katonai hatalom ; hanem utaljunk egyszerüen a bekövetkezett világeseményekre, *melyek Wesselényi feltevéseit csodálatos módon beigazolták.*

Nem a magam nézetét, hanem igen tekintélyes magyar publicista véleményét mondom el, ki nem régen azt írta, hogy a másik század nagy reformkorszakának összes kimagasló alakjai közül *egyedül Wesselényi volt az, ki a nemzetiségi kérdésekhez alaposan értett, és a kinek a nemzetközi viszonyok alakulata tekintetében is leghelyesebb felfogása volt.* A baj csak az volt, hogy a vak Wesselényinek, mikor a küszöbön álló veszedelmekre figyelmeztette nemzetét, senki hinni nem akart.

Wesselényi „Szózat“-jának tartalmáról és jelentőségéről még sokat lehetne és kellene írni, de remélhetőleg erre akkor leszen alkalom, mikor Wesselényi két önálló nagy munkájának, a „Balítéletek“-nek és a „Szózat“-nak uj kritikai kiadását fogja valamelyik élelmes és hazafias kiadó czég sajtó alá rendezni — hiszen a 60—70 évvel ezelőtt rendezett kiadás tel-

jesen elfogyott, ma már teljes ritkaság számba megyen egy-egy példány az első kiadásból — második kiadás pedig sohasem volt.

Most más dologra kell áttérnem, t. i. arra, hogy miként kísérlette meg *Széchenyi* régi fegyvertársát és barátját visszahódítani.

Az első alkalmat erre az a családi esemény szolgáltatta, hogy Széchenyi mostoha leányát, Zichy Carolina grófnőt eljegyezte Festetich Dénes gróf. Erről az örvendetes eseményről Széchenyi 1842 április 4.-én levélben értesítette régi barátját, Wesselényit. Wesselényi nagyon meleg és szivélyes hangu válaszban köszönte meg a figyelmet. Közbejött azonban 1842 november 28.-án Széchenyi beszéde az akadémiában és Wesselényi deczember 8.-i nyílt levele a Pesti Hírlap deczember 8.-i hasábjain. Ez bírta aztán arra Széchenyit, hogy ő is nyiltan panaszolja el sérelmeit és az egész nagy közönséget hívja fel bíróul a maga és Wesselényi ügyében; így született és jelent meg 1843 január havában a Jelenkor hasábjain az alábbi czikke:

WESSELÉNYI- ÉS KOSSUTHRÓL.*

Ha Wesselényinek őszinte barátja többé nem vagyok, s magasb czélom sincs, mint teljes világba állítva látni *Kossuth* Lajos érvetlenség és tapintatlanságbeli lényegét, — minek eltakargatásában azonban ő oly nagy mester, — csakhogy hiába, kitör, kitör biz az néha: akkor a «Pesti Hírlap» 205-ik számában felhozott nyilatkozatát a megnevezett, s általam szakadatlan régi barátomnak oly kevéssé érintem, de csak egyetlen egy kis szóval, valamint *Kossuth* Lajosnak ahhoz ragasztott «verdiktjét» (!?) sem illustrálom bár legtávolabbról is. A «*Pesti Hírlap*» 205-ik számában előforduló iker nyilatkozat, mint áll, minden legkisebb hozzájárulás nélkül, maga magától feltár minden józanabb magyar előtt egy, bár felette epesztő, de azért tán nem kevésbé tanulságos látványt. Kezébe fogja ő természetesen venni, mert alkalmasint nem magyar, ki lefolyt tizenöt, húsz évi honi küzdelmeinknek tanuja volt, s kit az ellenem gördített hírlapi óvás és tanubizonyság közelebbről távolabbról ne érdekelne — kezébe veendi, mint mondom, az éretlen, vagy legalább minden esetre idő előtt, t. i. mult évi deczember 18.-án született ivadékot, s kezébe

* Ez a czikksorozat a Helmeczy Mihály által szerkesztett „Jelenkor“ czímű folyóirat 1843. évi január havi számaiban jelent meg.

veendi egyszersmind ugyanazon évi november 27.-én elszavalt, de nyomtatásban csak deczember 26.-án megjelent, s ekkép teljes s kétségbe nem vehető világosságba nyolcz nappal később állított academiai előadásomat és ezeket egybe fogja hasonlítani. S mit fog látni, mit fog tapasztalni? Nem kevesebbet, hanem hogy nem vonakodik barát a legszigorubb anathemát kiáltani régi, s mondhatom hű barátja fejére; s egy *rögtönző* nem kétkedik több mint tizenhét katonai és tizenhét polgári éves szeplőtlenül leélt hazafi homlokára minden tartalék nélkül sütni a legocsmányabb hazafitlanság bélyegét, minek előtte egyik vagy másik előtt nem csak eldönthetlen igazságilag, de csak félig meddigi valósággal is ismeretes lett vala előadásom; mi a hírlapi két adatból s előadásomból, ha összeillesztetnek, minden tagadást lehetetlenné levőleg önyként kisül, hogy t. i. megelőzte az ítélet — mint valóban egész nyolcz nappal meg is előzte — a teljes bizonyosságba állított tényt. Mi egyéb eránt minden elfogulatlan előtt mind a nélkül is kisül; mert olvassa csak bárki előadásomat hideg vérrel el, s fogja-e mondhatni, hogy a kettős vád s ítélet illik reá? Valóban borzasztó. Ámde ha illenék is reá, nem kívánhatja-e barát, s nem követelhetem-e én mint hazafi bármely magyartól azt, hogy legalább annyi méltánylattal, annyi igazsággal viseltessék irántam, mint a mennyit a legaljasabb bűnös, a legszenyesb rabló is megkívánhat okvetlen, hogy t. i. őt legalább addig el ne ítéljék, addig ki ne végezzék, mielőtt a vádtények teljességgel leleplezve nincsenek. S hogy még ennyire sem valék méltó, bizony mondom, szomorú, és tán több joggal, mint ellenem történt, sohajthatnék ekkép fel: Óh szegény haza; óh boldogtalan nemzet, hol így alkalmazzák — a barátnak igazirul hallgatok — az emberiség jussait!

Miután azonban sem barátságos érzelmim, sem hűségem *Wesselényihez* épen nem változtak, *Kossuth* Lajos személyénél pedig sokkal magasbra állítom nemcsak honunk ügyét, hanem azon viszonyt is, melyben egykor *Wesselényihez* állék, kötelességemnek tartom, kivált miután *Wesselényi* felszólalt és ekkép én sem vagyok köteles hallgatni többé, hogy most és más alkalommal is őszintén kitárjam — mert ez igen sok világosságot fog hozni azon súrlódásokra, melyekbe most legújabban bocsátkozám s melyekbül alkalmasint oly sebesen ki nem bonyolódom, — mi hozott légyen *Wesselényit* és engem össze s mily lánczolat szövé létünket keresztül; s viszont mi szakítá ezt ketté ismét, és miért nem maradt a barátságénál egyébb kötelék köztünk fenn?*

* Olvassa el bárki a vele meghasonlott Wesselényiről irott jellemzést, hasonlitsa össze azt azzal, mit Kemény Zsigmond esztendővel írt halála után Wesselényiről és látni fogja azt, hogy a Wesselényi által megtámadott Széchenyi több igazságszeretettel írt élő támadójáról, mint Kemény Zsigmond meghalt barátjáról.

Wesselényivel ez előtt huszonhárom évvel találkoztam legelőször Debreczenben. Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása, és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, majd elbájolá keblemet. S miután szívemben napról-napra erősödött azon hit, hogy az ember csak annyit ér, a mennyi hasznot hajt embertársának, hazájának, s ez által az egész emberiségnek, *Wesselényi* is érzett vonzalmat felém, s tán azon okból is, mert számosb utaim, hosszabb tapasztalatim után én sem ítélék a dolgokról épen mindennapi alacsony szempontilag; és így lőn, hogy csakhamar a legőszintébb barátság és leggyöngédebb méltánylat lánczolata szövé egybe létünket, mely részemről azóta soha legkisebbé nem is gyengült meg. Mindketten pirultunk hazánk, hátramaradt vérünk oly annyira elaljasodott léte fölött, s mindketten érzénk magunkban kimondhatlan vágyat, habár egy mákszemmel is járulhatni honunk, vérünk ápolásához. «Ápolásához» mondom, mert azon időkben, midőn barátságunk keletkezett, vérünknek nem felemelése, nem feldícsőítése vala napirenden még, hanem «megmentése», azon zordon időkben, melyeket, noha éltemnek férfi tavaszkorát oly bájtelien akkor éltem, soha nem kívánok vissza többé; mert mind nemzetiségünk legerősb záloga, honi nyelvünk, mind alkotmányunk, s tán leginkább azért, mert rútul elhanyagolák elődink azt, lánczba verve és elnyomatva, porban hevert.

Bejártuk egymással Német-, Franczia- és Angolország nagyrészét; s valamint tágultak ismereteim, nézeteim, sőt mondhatom, tágult lelkem azon érintkezés által, melyben a legnemesb, leghűbb kedélylyel valék naponta, mit soha nem változó hálával mindíg elfogok ismerni; úgy *Wesselényi* sem lett — lelkiismeretem legalább így vígasztal — ismeretségem és társaságom által bármi tekintetben is rosz ember. Ó! mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkínosb epedéssel fel-feltűnék néha előttünk egy reménysugár, hogy talán még sem fognánk mi magyarok lenni a civilisationak egyedüli száműzöttjei, hanem reánk is fogna tán bekövetkezni még idő, mikor sajátságos lényegünkbe kifejtve, mi is, habár kisebb körben, még is díszteljesen fognánk állni a civilisált nemzetek fénykörében. Egészen elérzékenyülve érzem magam, ha éltemnek ezen keser-édes pillanataira emlékezem vissza, mikor a külföld, s kivált *Brittánia* nagyságát kimondhatatlanul írígyelve, mindinkább megismerkedénk azon lelki kéjekkel, melyek angyali harmoniában sugallák, hogy anyagi örömök vadászata, bármily csábteliek lennének is azok, s melyekbe fájdalom annyi magyar merült, még korántsem oltanák azon szomjat el, melyet minden magasb czél után sovárgó hord keblében; hanem hogy e szomjat egyedül azon őszinte közmunkásság enyhíthetné valódilag, melyhez képest, családi kötelességeit szigorúan bevégezve, bármily kis körben mindenki tehet-

sége szerint járulna, és buzogva hordana, ha csak egy parányit is vérének, hazájának és ez által az emberi nemnek javához és feldicsőítéséhez. És e nézet, e hangulat annyira *azonosítá* magát egész lényegünkkel, hogy eltökélénk magunkban, s minden kötés vagy épen titok nélkül, — mert minek oda kötés, hol minden csepp vér kezes; vagy titok, hol inkább kérkedésre, mint pirulásra volna ok? — hogy mi ketten, ha senki más, szigorúan elfogunk járni, bár sikerrel, bár nem, hazafiúi kötelességeinkben, a mennyire azt körülményeink és nem egészen egyenlő állásunk — minthogy ő minden szolgálaton kívüli, én pedig katona valék — csak engedni fognák.

És ekkép erősödött naprul-napra, valóban sem kisded hiúságtul, sem önző hajlamoktul el nem rútított szövetségünk.

Nem lehet ez alkalommal, e hírlap szoros határai közt czélom, mindazon részletekbe bocsátkoznom, mily módon gondoltuk, ha így mondhatni «respektiv tehetségünket lehető legmagasb kamatokra adni ki» — mihez képest azon vágyunknak «vérünket és honunkat aljas állásából kiemelve látni» némi sikere és látszata is legyen; mindezen részletekbe, mondom, most nem bocsátkozhatom, annyit azonban ez alkalommal is állíthatok, hogy sem *Wesselényiben,* sem bennem nem lappangott *dynastiánk ellen, de legkisebb oly érzet is*, melyet bár a legkajánabb indulat hűtlenségi színbe és szagba állíthatna, és a mely miatt ekkép *Wesselényinek* vagy nekem bármily távolról is takargatásra vagy napfénykerülésre lehetne okunk. Czélunk, túlszerénység nélkül mondhatom, «*nemes és hozzánk illő volt*».

Az 1825-iki országgyűlés viradt e közben reánk; s természetesen nagyobb világba állítá barátságunkat és mind azt, mi az előtt inkább csak köztünk vagy kisebb körökben jöhete szőnyegre.

Felfogásom szerint 1825-ben «független» embernek lehetetlen volt az oppositio során nem állni. És így történt, hogy én is, jólehet katona, de azért mégis független, igenis független, mert soha lelkiismeretemet bármiért is árúba nem bocsátám, e felül, mint hű katona és hű hazafi nem úgy hittem kötelességemet teljesíteni fejedelmem és hazám iránt kellőleg, ha a bajt és a mi fáj, elferdítem, beleplezem, sőt épen eltitkolom; hanem ha férfiasan, de illendően, s kivált mint királyi levél által jogszerűleg meghívott magyar mágnás, tartaléktalan kitárom keblemet; és így történt, mondom, hogy én is azok sorában lelém helyemet, kik őszintén kimondták, hogy bizony mind nemzetiség, mind alkotvány, részint lelánczolva, részint halálos sebekkel csordultig megrakva, a végvonagláshoz már oly közel hozatott, s ez nekünk annyira fáj, annyira tűrhetlen, nekünk, kiket veszély és csábítás idején hűségben a közbirodalom egy népsége sem múlt fel, mikép élni sem kívánnánk inkább, mint alkotványilag s nemzetiségileg is örök hervadásra bilincselve.

Wesselényi, kinek akkori körülményei nem engedték, hogy ő is tettlegesb vagy legalább nyilvánosb részt vegyen az érintett ország-gyűlésen, nem örvendhetett azon, a világ előtt is bebizonyított független álláson eléggé, melyet magamnak szerzék. Látta ő ez által, — mert én tudom legjobban, mily nehezen esett és mily maga meggyőződés kellett ahhoz, hogy a hosszas katonai rendszer alatt férfiúvá lett. magyarul darabosan szóló, és nyilvánosan soha nem szólt kapitány előterjeszthesse mondandóját, — látta, mondom, ő ez által, hogy szándékom komoly vala s meggyőződésem szerint, akarni is tudnék, mi akkori időkben — s bocsánat ezen indiscrétnek látszó nyilatkozásért, de az igazságnak tartozom azzal — kitűnőbb volt, mert oly sok vala akkor. ki csak akarni sem mert; mind ezt látta, tapasztalta *Wesselényi,* s hajlama, barátsága hozzám aránylag nőtt, midőn viszont személyem — mert hajlam hajlamot táplál, és barátság barátságot növeszt — ő hozzá is mind erősb s erősb vonzalommal bájoltaték, míg elvégre a viszonyos megbecsülésnek és legtisztább barátságnak oly frigye támadt köztünk, melynek gyöngédségét sem idő, sem körülmények, sem politicai elágazások, sem ellenségek ármányai, sem jó, sem estelen barátok ügyügykedései — Geschäftigkeit — soha szétbontani nem fogják, legalább részemről nem, s szeretem hinni, sőt tökéletesen megvagyok győződve, *Wesselényinek* részéről sem.*

Az 1825-ik év óta azonban mik történtek? A kormány mily mezőre állott. mily utakat folytat? kérdem egyszersmind: lehet-e oly megátalkodott vak, oly szennyes bűnös, vagy oly pajzán iskolás e világon. ki tagadni merné, hogy ha a mai napot, melyben élünk, az 1825-iki évnek napjaival hasonlítjuk össze, mikor e nevezetes ország-gyűlésünk első tárgyalási ülésit tartá, akkor mind alkotványunkra nézve a mai nap, bármily gyenge lábon álljanak is ezek egyébbiránt, ma mégis oly fényben ragyog azon elfelejthetlen sötét napokhoz képest, mikor még oly rosszul valánk, hogy halálos bajainkat felette sok nem is érezte többé, mint a legkisebb életszürkület is gyönyörű fény annak. ki alatt a kapzsi halálnak fekete mélysége irgalmatlanul tátongott már; jóllehet a nyavalygó csak akkor érzi marczona fájdalmit leginkább, csak akkor látja, mily kétségbeesési létben feküdt már, és ekkép csak akkor iszonyodik maga magán el és szokott kapkodni maga körül, mikor jobbra fordul, fellábodása, ha saját magát meg nem rontja. szinte bizonyos. és már örvendve kezd bízni az orvos.

* És hogy ebben a tekintetben Széchenyi igazat mondott — és hogy Wesselényiben, mint barátban sohasem csalódott, legszebb bizonyítékát az képezi, hogy a mikor az 1848. évi szeptemberi események Széchenyit az őrületbe kergették és őt a kicsinyhitűek oly nemtelenül meggyanúsították, Wesselényi az ő volt régi barátja és fegyvertársa mellett a Pesti Hírlap és a Kossuth Hírlapja hasábjain nemesen síkra szállt.

S így nemzeti álladalminkat tekintve! Mert bár orvos, bár nem, de a legfelszínesb, leggyengébb gondolkozó is megvallani kénytelen, hogy az érintett 17—18 év leforgása után, ma már oly jó színben van a magyar mind nemzetiségre, mind alkotványra nézve, ha e színt azon haloványsággal és fekete sárgasággal hasonlítjuk össze, melyben 17—18 év előtt sínylődött, hogy valóban kétségbeesésre nincs, vagy legalább nem volna ok, ha nemzeti testünk ezen normális visszatéréséből az egészséghez, éretlen kísérletekkel és tapintatlan rögtönzésekkel ki nem zavartatnék.

Ámde javulásunk, nem egy fájdalmas visszaeséstől kísérve, felette lassú és csak lépcsőkénti volt, és ekkép azon okok kitapintgatása is csak lassabban jöhete némileg tisztába: hogy ugyan miknek köszönhetnők jobbra fordulásunkat leginkább. S ím ezen okok felfogásában, mely körül forgott és forog felemelkedésünk vagy bukásunk — mert az alkalmas gyógyszer életre, a nem alkalmas halálra vezet — már 1830-ban nem tudtam *Wesselényi* nézetét helyesleni; valamint hinnem kell, mert nem hajlott rá, ő sem hagyá helyben az enyimet.

Rendszerint kérkedő és indiscrét követelés szokott lenni, ha író saját régibb íratira utasítja vissza az olvasót; de azért vannak kivételek, és tudom, lesznek e sorok olvasói közt elég méltányosak, kik nem veendik rosz néven, sőt megbocsátják, ha őket már 1831-ben írt „*Világ*“ czímű munkámra ezennel visszaidézni bátorkodom; hol nyilván kimondám, mennyire mutatkozik előttem honunk diagnosisa megváltozottnak, és mennyire volna e szerint minden magyar, ki honi dolgainkban kivált vezető szerepet viselni bátorkodik, köteles saját magaviseletét is a megváltozott körülményekhez szabni, ha csakugyan és őszintén hordja szívén vérünk, honunk ügyét, és véletlenül vagy tévedésből — mi, fájdalom, néha-néha megtörténik — nem teszi annak elibe saját hasznát és saját fényét.

Méltóztassanak csak oly kegyesek lenni és érintett munkámat egy kissé forgatni, és megfogják látni, hogy ha nem is a felhozott szavakkal, de többnél több állítás találtatik ott, mely a felhozottal eredvényre és czélra nézve egyhangú. Mit mind azért vagyok bátor itt megemlíteni, mert mindenkinek, ekkép személyemnek is van joga követelni, hogy őt bármiben, és ekkép politikai pályáján követkzetlennek ki ne állítsák, ki ne trombitázzák — mire annyi jóakarómnak oly nagy kedve volna — ha kivált több mint ezer nyomtatott példányban be tudja bizonyítani, mint én a világnak „*Világ*“ czímű munkám által, hogy már tizenkét évvel ezelőtt kezdettem divergálni *Wesselényi* és iskolájától azon mód iránt, mely szerint legjózanabb és czélravezetőbb volna, vérünk és honunk állását lassankint egy lehető legtökéletesb egészségi léthez hozni mind legközelebb.

S ugyanis már 1830-ban, mikor Konstantinápolyból, hol súlyos

betegségbe estem, térék vissza, már 1830-ban állott előttem tisztán, hogy kormányunk alkotványunkat és nemzetiségünket valódilag méltánylani kezdi, és nem azért jő jobb vágásba minden oly lassan, vagy sok épen nem jő vágásba, mert a kormány megmaradt vala, habár soha ki nem is mondott, de azért még is folyton folytatott centralisatioi és összeolvasztási systemájánál, hanem azért nem tért a kormány azon térre rögtön, melyen tüstént látni kívánta azt *Wesselényi* és iskolája, mert ezer bonyodalmi közt és számtalan körülmény miatt, melyeket most nem sorolhatok elő, ezt szaporán és szökésekként legjobb akarattal sem teheté.

Wesselényi langyos akaratot, sőt tervezett planumokat vélt szemlélni mindenütt, hol én egyedül szövevényt, tán egyes személyek langyosságát, s inkább tervnélküliséget, mint terveket birtam látni. S innen támadt azon legelső divergentiánk, mely szerint *Wesselényi* — s itt semmi titkot nem tárok ki, mert hiszen későbbi útja által, melyet nélkülem járt, maga magából kiviláglik az egész, — mindíg küzdve, valami elkeseredett belső érzelemmel s ebből származó «daczczal», «terrorizmussal» és ekkép úgyszólván valami intimidatióval gondolta honi ügyünket kormányunk átellenében legbiztosabban s legsikeresebben rugtatni egy-egy lépéssel elő; midőn én viszont legszigorúbb lélekismeretem szerint arra mertem volna kötni lelkemet, hogy efféle politicai eljárás nemcsak előmozdítani nem fogná honunk ügyét, de azt egyenesen visszalökné, sőt a legaggasztóbb veszélyekbe is bonyolítná, s inkább a persvasionak, a kölcsönös érdekek viszonyos megmutatásának volna helye, és in ultima analysi csak ilyes procedura emelhetné vérünket.

Ha én fontolám: «ugyan miért nem pusztult el a magyar, és miért fordult ismét az élethez?» a jó szerencsén kívül, ím ezen okoknak valék azt kénytelen tulajdonítani:

1. Alkotványos, mint nem különben nemzet fentartási küzdelminknek helyes, s Isten, valamint minden igazságos ember előtti «igaz volta» vagy tán rövidebben mondva «jó igazunk».

2. Azon éberség és hű érzelem, melyhez képest vérünknek bár végtére úgyszólván csak töredéke, de azért épen meg nem tört része mindíg buzgott e «jó igazunk» védelmében, s hogy újabb korban nagyobb szám hevült ily kötelesség érzetre föl; s

3. Dynastiánk embersége s nagylelkűsége,* mely szerint

* Hogy Széchenyi vajjon hitte is azt, a mit hirdetett a dynastia emberségéről és nagylelkűségéről, avagy csak okosságból hirdette e tant, azt megmondani nem tudom; de inkább hitte is, a mit hirdetett, mert jellemének egyik legszebb vonását az képezte, hogy csak olyasmit hirdetett, a miben maga is hitt. Kossuthot is, a mint ezt maga Kossuth nyíltan elösmeri, nem személyi, de elvi okokból gyűlölte.

nem képes alattvaló népeinek jó igazával, melyek oly tiszták s kétségbe nem vehetők, mint mieink, zsarnokilag szembeszállni s megholtakként bánni oly népekkel, melyek annyi meg nem tört, sőt tán — szeressük hinni — annyi fiatal erőt fejtének ki, mikor létük végveszélyben vala, mint a magyar vér mutatott kivált újabb küzdelmiben.

Wesselényi az eredvényeket az okokkal egybevetvén a kérdésben levő tárgyat illetőleg, alkalmasint szintily árnyéklatú feloldásokra jutott, csakhogy és itt lappang azon elválasztási pont, mely minket mindinkább elágoztata — hogy t. i. ő és iskolája, mely még most is nagy ágú Magyarországban, mind azon — nem bánom, nevezzük addig úgy, míg bizonyos kitételeket jobban definiálni leend alkalmam — concessiokat, melyek a kormány részéről jönnek, sokkal inkább hajlandó a «zavar» — embarras — hogy ne mondjam, félelem eredvényeinek tulajdonítni, melybe a kormány helyeztetik, mikor hangos követeléssel jő érintkezésbe; holott én nem zavart, nem félelmet vélek észrevenni, hanem azon nagylelkű és nem kevésbé józan felfogású vágyat, a magyarral tökéletesen kibékülni, s azt, legyen jó szívűleg, legyen helyes számításilag, regeneratioi küzdelmiben alkotvány- és nemzetileg elősegíteni. S szintígy hajlandó *Wesselényi* és iskolája a kormány minden amissioiban s hanyagságiban, mint már fentebb említém, inkább mostoha, idegenkedő érzelmet észrevehetni; midőn én részemről, mindazt, vagy annak legalább lehető legnagyobb részét, mi ferdén, visszásan, sőt éppen nem történik és nem ritkán az egész álladalom legnagyobb kárára elmarad, nem annyira «személyeknek» mint a dolgok szövevényinek s egybebonyolult létének tulajdonítom; és hogy — ha örökön örökké nem akarjuk csalni magunkat — nem áll a magyar kormányával azon viszonyban, mely közt minden túlféltékenységet száműzve, bizalmas és szálkanélküli hangulatban fontolóra lehetne venni a nagy közérdekben egybefolyó viszonyos két érdeknek kérdéseit, miről azonban majd más alkalommal és akkor bővebben.

Jóllehet, mint itt előadám, hathatósan megcsorbult bennem azon bizodalom, melylyel *Wesselényi* politikai józan látása iránt viseltetém, és napról-napra skeptikusabb lettem választott útját és modorát illetőleg, azért még sem bíztam saját szemeimben és felfogásimban anyit, hogy politicai elválásunk röktön bekövetkezhetett volna, sőt mondhatom, daliás egyenes nézetei, férfiúi tétovátlan bánásmódja, hős kedélye, s kivált azon őszinte barátság, melylyel viseltetém hozzá, mindezek, mondom, mindíg inkább bennem keresteték a hibát s hogy tán mégis én volnék nézetimben a rászedett.

S így éltünk, részemről legalább a legkeser-édesb viszonyokban évekig, s pedig váltva oly édes és megint oly keserű napok közt

azért, mert barátságunk napról-napra nőtt, politikai útunk ellenben mindinkább elágazott, s így úgy szólván, naponta jött a legfájdalmasb súrlódásba a meleg baráttal a hű hazafi.

Igen tudtam én méltánylani azon féltékenységet és republikánus óvakodást, melylyel *Wesselényi* el vala telve; mert hiszen alkotványos nemzetnek egyáltaljában soha nem lehet mottója a «határtalan bizalom» meg a «semmibe nem avatkozni akarás», és e felett még a feltételezett bizodalom sem lehet rövid napok gyümölcse, és ha van nép, melynek igen meglehet bocsátani, ha még ma sem bízik nagyon, ez bizonyosan a magyar; tudtam én méltánylani mindezt, de azért még sem birtam helyesleni *Wesselényinek*, ha így lehet mondani, daczczal követelő, kicsikarni akaró modorát, mert hiszen én napról-napra inkább megvalék győződve, hogy nem mostoha szándok, nem rosszakarat volna háttérben, de átalján véve emberi gyarlóság és feltornyosult szövevény; és ekkép az engesztelő, felvilágosító, egymást erkölcsileg meggyőző bánásmódot és eljárást hittem czélravezetőbbnek, mint az elkedvetlenítőt, ingerlőt, s mondjuk ki: boszantót,* «igen, boszantót.»

* * *

Minden emberi viszonyban többé kevésbé, mint szokás mondani: kettőn áll a vásár. S ha sikert akarunk s nem elégszünk meg már azzal, mikép kötelességinket teljesítők, vagy «quia non voluisse sat est», vagy belső megnyugtatásunk végett «pilátusi kézmosással» még be nem érjük, de mint mondom, sikert óhajtunk, akkor nem elég csak azt fontolóra vennünk s csak arra vigyáznunk: cselekedetink jó, tiszta szándékból erednek-e; hanem azt sem szabad s pedig legnagyobb figyelmünkből eresztenünk, hogy azokra nézve, kikkel visszonyban állunk, s kikkel haszonnal vágyunk végezni, valjon mily benyomást tesznek s mily világban mutatkoznak tényeink; minthogy az emberi felfogások árnyéklatai millárdok, és a legtöbb emberi zavar és baj félreértésekből támad.

A gyakorlati élet minden helyzetei oly annyira bizonyítják a most felhozottnak valódiságát, mikép nem hiszem, nagyon vétenék, ha azt most következő okoskodásom talpkövéül állítnám minden tétova nélkül. Már pedig, ha áll, mikép két viszonykodó — transigáló — lény közt nem elég, hogy mindkettőnek szándoka becsületes és őszinte legyen, de szükséges e fölött még az is, miszerint mind egyik mind másik előtt ily őszinte és becsületes szándok tisztába is álljon: ha mondom, ez már a legkissebb emberi társas cselekvésnél is elkerül-

* Széchenyi e megjegyzése nem Wesselényire, hanem Kossuthra vonatkozott.

hetlen, hogy annak hihetőleg valami hasznos eredménye legyen; akkor talán ki merné tagadni, mihez képest ily viszonylagi jó szándékú tisztában állásnak szüksége még elkerülhetlenebb a politica szövevényes mezején, kivált udvar és alattvalók közt? Ezt úgy hiszem, senki sem veheti kérdésbe. Ámde ha ez szilárd sarkalaton fenekül, akkor ugyan ki lehetne azon elfogult, ki előtt tisztán ne derülne tüstént fel, hogy a magyar egyed csak úgy hajthat vérünknek és honunknak főkép kitűnőbb, nagyobb figyelmet magára vonó helyen és tágabb körökben, valódi és nagyobbszerű hasznot, ha oly világba s oly szakba állítja magát, mely nem jelenik meg azon fél előtt, melylyel dolga van és melyen szintúgy áll a vásár, nyugtalanító, sőt provocáló alakban.

S ím itt hibázta el *Wesselényi*, valamint az előtt Magyarországnak nem egy hőse, a mélyebb felfogású modort, vagy ha az elhibázott utat közönséges kitétellel akarjuk megnevezni: «a gyakorlati élet irányát».

Annak megmutatására, hogy *Wesselényi* e lehető legfontosb kérdésben elhibázta a gyakorlati élet irányát, azonban korántsem elég az, mit felhoztam; mert mindenki azt kérdezhetné s méltán, hogy ugyan mit vétett tehát, mit követett el, mi nyugtalanító, sőt provocáló lehetett volna az udvarnak átellenében?

De erre így válaszolok: Meg akarom engedni, sőt elhinni, s azért nem vizsgálom, *Wesselényi* semmit sem vétett és semmi reprobálandót nem követett el a politica mezején, ha szavait s tényeit magyar és alkotmányos magasb s «általjános» szempontból ítéljük meg; ámde kimondhatlan nagyot hibázott és legsürgetőbb *életkérdéseinket compromiltálta és lökte hosszabb, tán örökre háttérbe, ha szavait és tényeit viszont közbirodalmi és alkotmánynélküli szempontok szerint vagyunk képesek megbírálni.*

Tudom sok előtt, s kivált a szilárdabb lelkületű s fiatalabb és hevesebb vérű előtt, még most sem vagyok elég világos. S természetes, mert ezen osztály — s kivált Magyarországban — maga pezsgő erejében bizakodván, felette hajlandó, mint a német közmondás tartja: «mindent a gazdávali számolás nélkül végezni», s aztán mert egyáltaljában s főkép fejletlen közértelmesség közt csak felette kevés képes felfogni azt — s itt vigyázzunk — hogy jóllehet in ultima analysi senki sem lehet jó politicus tökéletesen talpra esett becsületesség és erényesség nélkül: azért még korántsem következik, hogy annak, ki bármily gyönyörűen ragyogjon becsület s erénytől, azért annak már jó és kivált józan politicusnak is keljen lennie.

Azokra nézve, kik a statustudomány e sark elveinél sem emelkedének magasabbra — és ilyeseknek száma hazánkban, hol min-

denki, vagy legalább a nagyobb szám, valamint «született katonának» úgy «világra jött nagy politicusnak» is hajlandó hinni magát, valóban «Xerxesi», — azokra nézve, mondom, kik még csak ily világosságra sem emelkedhettek, azok számára még világosabban kell szólnom. S ugyanis azt mondám:

Hogy *Wesselényi*, megengedem, épen nem hibázott — mit nem tartok szükségesnek vizsgálni — ha politicai eljárását magyar alkotmányos szempontból bíráljuk; de annál mélyebbre sülyed a gazda nélkül számoló theoreticusok sorába, kik theoriaik közt kalandozván, nem tudnak az élet-gyakorlatnak útjára lépni, és ekkép soha nemcsak czélhoz nem jutnak, sőt rendszerint mások műveit is compromittálják, ha tényeit viszont közbirodalmi alkotmánytalan nézpontról tekintjük. S kérdem, erre figyelmünk ne legyen?

Ámde ha nem tagadhatni, mikép mint csak most érintők, a legegyszerűbb viszonykodásban is mellőzhetlen, ha sikert akarunk, hogy cselekvésünk ne csak szeplőtlen legyen, de annak szemében sem jelenjék meg nyugtalanító, háborító színben, kivel dolgunk van s kivel sikeresen akarunk végezni, ha nem tagadhatjuk továbbá, hogy ezen ildomos eljárás — mindíg feltéve, ha sikert óhajtunk — a politica szövevényes mezején természetesen még annál sürgetőbben megkívántató, mint az alárendeltebb viszonyokban: ugyan lehet-e tagadni, és ki oly ábrándos és annyira befátyolozott-szemű, ki tagadni merhetné, hogy bizony saját körülményink között még nélkülözhetlenebb azon «ildom» kivált egy kissé kitűnőbb helyzetben, ha t. i. sommás tehetségünket hazánkra nézve lehető legnagyobb haszonnal kívánjuk adni, hogy t. i. ne csak ide benn legyenek tényeink fényesek, vagy legalább kérdésbe nem vehetők, de oda künn sem jelenjenek meg nyugtalanító s provocaló színben s formákban; s pedig mert:

«Két félen áll a vásár», s mi ennél sokkal nevezetesb szempont — mire különösen bátorkodom a nyájas olvasó figyelmét felhívni — mert mint íratimban már több helyen érintém, sőt egyenesen ki is mondám: mert oly közbirodalommal vagyunk egyházasítva s oly elvekkel jön szünet nélkül érintkezésbe a magyar kormány, melyek nem alkotmányosak; mikép — bár akarjuk, bár ne — valamint saját szemeinkben mutatkozik alkotmányos levegőnkben nem egy szabály, nem egy rendelet, mely felülről jő, tespedési sőt ellenkezőleg néha zsarnoki színben; úgy jelenik meg nem egy magyar tény is — mely jóllehet csak alkotványos határok közt forog, — odafent megint — mert hiába, mint *Cicero* mondja, ha jól emlékezem, bizony csak azon levegőt vagyunk kénytelenek színi, melyben élünk — egyenesen ingerlő, boszantó, sőt hűtlenségi szagban.

S ki ezen anomáliának philosophiáját, «hogy t. i. nem ugyan ex principio, hanem de facto — és ennek, s nem annak alapján

fejlik ki legtöbb dolog a gyakorlati élet mezéjén — alkotmányos országa — a külföld hiedelme szerint tartománya — vagyunk egy alkotmány nélküli absolut közbirodalomnak», nem fogta fel, s nem emészté meg, s bármily aránylag alárendelt politikai lépteiben nem tartja szünet nélkül szem előtt: az, kivált ha kitűnőbb, sőt vezető szerepre vágyik emelkedni, bármily ragyogók és tiszteletreméltók legyenek is egyébb tulajdoni, bizony a magyar politicának annyira szövevényes mezejét illetőleg, mindíg feltéve, t. i. ha honunk boldogságát és jövendőjét nem csak ámításilag levegőbe, de valódilag igazi és egészséges alapokra állítni sovárog, bizony még sem egyébb tisztelet, becsület, de igazság is, — mint politicai kontár.

És e legmélyebb sarkalat körül forog létünk és jövendőnk; mihez csak azt ragasztom, hogy én legalább ez uttal nem bocsátkozom annak fontolásába: «ez jól, rosszul van-e?» s «elvekkel mennyire ütközik össze, mennyire nem», okoskodásom és eszközlésem sarkalatául elégségesnek s tökéletesen meggyőzőnek tartván tudni, hogy a dolog így van.

S valóban tagadhatlanul így van. Mihez képest nem átallom ezennel kimondani, hogy mindaddig, míg honi vezéreink és vezetőink a dolognak e legmélyebb fekvését kiábrándultan fel nem fogják, mindaddig nemzeti testünket csak úgy és ekkép épen csak annyi sikerrel fogják orvosolgathatni, mint azon felszínes gyógyászok cselekszenek, kik közel fekvő és szembetűnő jelenetek után ítélve — és itt minden gyűlöletesre csavarható magyarázat ellen magamat előre mentesítni kívánván — felejtik azon chronikus tényezőt, melyből legtöbb baj veszi eredetét, hogy t. i. a közbirodalomnak nincs, országunknak ellenben van alkotmánya, és így éppen nem csuda, ha egy félreértés, és ehhez képest egy baj követi a másikat, midőn valóban legnagyobb csuda volna, ha ez lehető legsűrűbben nem történnék; s pedig, mert emberek, bármely kitűnő tulajdonokkal lennének is egyébb iránt felékesítve, csak emberek maradnak, s ekkép valamint nemzeti színt sem ölthetnek magukra huszonnégy óra alatt, a nélkül hogy mindenki tüstént rá ne ismerhetne, hogy ez csak maskara: úgy bizony majd alkotmányos majd absolut elveket sem vehetnek nedv- és vérükbe tetszésük szerint be, a nélkül, hogy magokkal szünetleni ellenmondásokba ne jőjjenek, és ekkép meg nem szűnő következetlenségbe ne tévedjenek; s pedig mert ha van is oly hajlékony felfogás, oly rabulistikai ügyesség, mely szinte annyi győző okot tud kifejteni egy mint más részre, azért alkotmányos és nem alkotmányos dolgokban még sem hozta eddigelé tudtomra legalább senki is oly művészfokra — Meisterschaft — hogyha efféle felfogások nincsenek nedv- és vérben, mégis úgy tudná némi következetességgel eljátszani majd e, majd ama szerepét, mikép az egy kissé

mélyebbre tekintő előtt minden efféle áldemonstratio egyébként mutatkoznék, mint komedia.

Ha ennélfogva azt mondom — mit már annyiszor és annyi változatban mondék, de azok, kik számára volt mondva, és írva, nem akarták vagy nem birták felfogni — hogy nincs tán a földtekén bokrosabb feladat, mint körülményeink közt a valóban hasznos polgárnak szerepét, kivált egy kissé tágabb s felsőbb körökben eljátszani, azt hiszem, tán nem állítok épen valami egészen alaptalant; mert hiszen vagy odafent csökken felette könnyen az ember hitele és ekkép némileg paralysálva van, ha idelent nagyon is nagy fényben ragyog az; vagy viszont idelent tornyosul gyanú gyanura azon arányban, melyben az embert kedvellik odafent jobban s jobban. S nincs-e ez nem ugyan könyvekből, de az életből merítve? kérdem. S pedig ezen nyomoruság — valóban nem lehet ily viszonyt egyébnek, mint nyomornak nevezni, mikép elvégre is meg kell szűnnie, — nem alapszik személyességeken, sőt egyes személyeken, mint azt sok felszínes hiszi és nagy bölcsen szónokolja; de nem egyébb, mint alkotmányos és alkotmánytalan összeköttetésünknek maga-magából folyó lehető legtermészetesb eredvénye, minek gyógyszere ennélfogva ha éppen nem lehetetlen is, de legalább nem könnyű, s kivált nem gyermeki játék.

S ha most, közbevetőleg érintve, miután nehéz lesz kérdésbe vonni a kérdések alaposságát s hogy ily körülmények közt a sikeres gyógyszert nem lehet csak úgy út s útfélen feledni, de ide a legmélyebb felfogás kell, ha most azonban, mint mondom, magunk körül tekintünk, s látjuk, hány ifjoncz, hány tapasztalatlan, hány felszínes bátorkodik nemzeti újraalakulásunk kolompját minden tétova, sőt legkisebb kétkedés nélkül saját nyakába kötni, a nélkül, hogy a magyar politicai eljárás most érintett felette bokros feladatának elkerülhetlen szükségét csak sejdítné is, vagy azt legalább hiú gőgjében csak egy kis méltánylatra tartaná érdemesnek: ugyan nem jövünk-e bizonyos zavarba, hogy valljon nevessünk vagy sírjunk-e honi álladalmunk mesterségesen, vagyis inkább oly könnyelműn, oly rögtönözve s oly gyermeki kedélylyel egybezavart diagnosisán?

* * *

Wesselényi e pont körül hibázta el, mint állítám, a gyakorlati élet irányát, mely azon elvek között forog mindíg, minthogy ezeket annyiszor ahányszor kineveti az élet; de tények közt, melyeket sem dacz, sem bátorság, felingerlett akarat nem dönt helyükből. S így hibázta el a politicának gyakorlati útját — mint fentebb szinte érinték — az előtt Magyarországnak nem egy hőse.

Vegyük elő Magyarország évrajzait, s mit fogunk általánosan

tapasztalni? általánosan mondva kérdem, mert kivétel mindkét részről megengedem, több van mint egy. Azt fogjuk tapasztalni, hogy vérünk ezen új összeköttetésbe magát soha tökéletesen belé gondolni és abba beleszokni nem birván, legtöbb idejét álmakban s kivált édes reminiscentiákban tölté, a helyett, hogy az élet gyakorlati mezejére szállott volna le; mihez képest több symptoma mellett, melyek állításomat bizonyítják, hazánknak azon előkelői is, kik születés, állás, személyes tulajdon és gazdagság által leginkább eszközölhették volna Magyarország előmenetelét, felvirágzását, vagy elszédítve az udvari fénytől, elfelejték a szegény hont, sőt e boldogtalannak megrövidítésében saját hasznuk és fényükért nem ritkán még ők vettek legbuzgóbb részt; vagy ezeknél, ezen nyomorultaknál hősebb keblűek, nemesb lelkűek, kerülték ugyan a csábfényt, de e helyett fájdalom, rendszerint szerencsétlenek, hogy ne mondjam: ügyetlenek valának viszont s valóban azt hiszem egyedül a most bővebben előhozott okok fel nem fogása miatt — «magokat mindíg valami pártütési, rebellioi nimbussal venni körül», minek borzadalmas következelmit nem egy véres év bizonyítja évlapjainkban; úgy hogy azon históriai «kihiggadt» előtt, ki nem azon kategoriába esik, ki a fáktól nem látja az erdőt, hanem ki alárendelt részletek által, melyekkel annyinak feje telve, nem veszti az egészről ítélhetési magasb szempontot, alkalmasint még fejletlen probléma: valjon azok ártottak-e honunknak többet, azon kötelesség felejtők, kik vérüket fitymálták, sőt elárulták; vagy azon gyönyörű kedélyek-e, kik csak honunk javát szomjazták ugyan, de elég mélység nélkül a honnak legszentebb érdekeit, a visszahatás természetesen bekövetkező törvényi szerint, halálos sebekkel megrakák?

És most vérünk állását udvarunknak átellenében tekintve, ez alkalommal csak ennyit.

Wesselényivel mint mondám, nemcsak barátsági lánczolat, de politicai hit is kapcsolt össze. Midőn azonban az érintett lánczolat részemről legalább soha sem gyengült, politicai hitem azon arányban ágazott az ő politikai vallásától el, a milyenben mindinkább és inkább kimutatá ezen szövevényei és bonyodalmai között az udvar, hogy szándoka csakugyan szilárd volna: «magyar népével mind alkotmány mind nemzetiség tekintetében kibékülni». Miszerint természetes, hogy *Wesselényinek* modora nekem többé nem tetszhetett, mely felette helyes volt ugyan oly kormánynyal szemközt, mely «nem akart», és ekkép tökéletesen igazunkban valánk; ámde napról-napra gyakorlatnélkülibb és ekkép visszásb lőn oly kormány általellenében, mely nem azért nem állott máról holnapra hű magyarjának, s megengedem, legigazságosb követelésire, mert «nem akart», hanem azért, mert

ily műtételnek teljesítése minden helyzetek közt, és ekkép annál inkább közbirodalmi szövevényeinkben, sokkal könnyebben van kimondva és követelve, mint teljesítve; és e szerint «jó igazunk», melyre sarkalhatnók hangosb s nem annyira válogatott szavakkal is követelésinket, háttérben részint nem létezett többé, részint napról-napra kissebb pontra olvadt.

S most kérdem minden elfogulatlantól, ki egy kissé mélyebben tud a dolgok szövevényeibe hatni, mint angol monda szerint az, ki mindíg a kérdésnek csak felét birja felfogni, és ki egyébbiránt nem néz egyedül vármegyei, vagy legfeljebb magyarországi ablakokon ki, onnan az egész világról nagy bölcsen ítélgetvén, de ki előtt az ausztriai közbirodalomnak szövevényei is ismeretesek és kinek keblében elég igazságszeretet is él, kellőleg méltánylani: mily felette bokros mű olyannyira sok ágú és sok színű körülmények közt, mint a mennyiek a közbirodalomban összefolynak, sőt néha ellenkezésbe is jőnek, a gyeplőt úgy tartani, hogy abban hibát senki se találhasson — mire nállunk most, de szinte még nem egy kicsapott iskolás is oly felette hajlandó — kérdem, az, ki csak egy kissé van így felkészülve, mint érintém, s több mint daczos, házsártos, akadékoskodó, vagy minden gyakorlat nélküli zugjogász, ugyan mondhatja-e, hogy az utolsó tizenhét év leforgása alatt nemzet alakulási vágyaink iránt rossz akaratot mutatott volna az udvar?* vagy nem lesz-e kénytelen megvallani, hogy tán azért történt a lefolyt tizenhét évben oly kevés, s csak oly kis vonású, mert a helyett, hogy udvarának hajlamát, becsületes szándokát ildomilag jól használta, s ébren ugyan, de elfogultlan s nyájas kedélylyel annak is elébe jött volna a magyar, e helyett kolomposaitól és kivált *Wesselényi* iskolájától felhevítve jobbadán azon intractabilis különcznek ölté magára és viselte szerepét, ki mint a mese tartja, szőrszálhasogató prokátorilag mindíg morgott, mindíg harapós volt, bár verték bilincsbe, bár vittek számára legízletesb eledelt, míg természetesen — minthogy soha nem volt benne köszönet, elvégre saját tehetetlen sorsára hagyák őt.

Nekem e modor nem tetczhetett, mondom, mert czélom: siker volt, siker hazánknak előmenetelét, feldicsőítését tekintve; ilyest pedig mikép remélhetek oly eljárás következtében elérhetni, mely ingerlő léte által meg nem szűnő fagyos vizet öntött udvarunk jó szándokára, melyet ítéletem szerint sokkal ildomosabb, sokkal bölcsebb lett volna lehetőleg ápolni és érlelni, s az ebbeli jó szándokot kitelhető minden módon segíteni elő.

* Széchenyi feledi, vagy feledni akarja az ifjak, a Wesselényi és Kossuth perbe fogatását, az erdélyi rendek hazakergetését, a magyar megyékben pedig a szólásszabadság elnyomatása iránti törekvését az udvarnak. Hiszen ezek mind a 17 éven belül történtek; ő csak azt látja, a mit ő alkotott.

Minderről azonban hallgaték, mint sír. És pedig, mert tudom, mivel tartozom a barátság szent érzetének, *Wesselényi* megrontotta egész politicai pályámat; és miután több mint húsz éve, hogy úgyszólván egyedül Magyarország lebeg lelkem előtt, mondhatom, megrontá éltem legérdekesb s leghaszonhajtóbb részét.

Azt senki sem tudta, vagy legalább nem tudta a nagy közönség, mily meg nem szűnő súrlódások, s állíthatom, sőt meg is mutathatom, epedések közt éltem *Wesselényivel* sok éven át, s mily kínos pillanatokat, sőt napokat tölték vele sokszor, mikor eljárását magára s kivált hazánkra nézve veszélyesnek és kárthozónak tartván, mindent elköveték, mit a leghűbb hazafiság, a leggyöngédebb barátság csak sugallhat, hogy őt csalképzetiből kivegyem ; de ő ingerlékeny felfogásában, mely szerint ő mind azokkal, kikkel a magyarnak dolga vala, kevés kivétellel, egyedül roszakarót, ellenséget, sőt árulót birt látni, egy hüvelyknyit sem tágított ; vagy ha néha hajlott is okoskodásom súlya, — vagy legalább jó szándékú voltára egy kissé, a legelső alkalommal, kivált ha a sokaság tetszésével jött érintkezésbe, azt tüstént szemből szalasztá ; mi által napról-napra bizonyosabbá vált előttem, hogy *Wesselényi* minden kitűnő tehetségei mellett — miket legnagyobb ellensége sem tagadhat meg tőlle — valamint emberi ismeretében, úgy körülmények megkülömböztetésében de legtávolabbról sem gyakorlati ; mihez képest politicai vitáink is — mert legjobb szándékom, legnagyobb iparkodásom is hasztalan volt — lassankint megszűntek.

A helyett, hogy karöltve s magasb felfogásilag, ellenzői lettünk volna minden nemzetietlen s alkotmánytalan kormánynak, sőt minden efféle lépésnek; oly kormányi eljáráson ellenben lehető leglojalisb érzettel iparkodtunk volna részünkről is, mennyire csak birtuk vala, könnyítni, mely nemzeti s alkotmányos mezőn áll, és ekként lassankint többeket ily elvekhez és magunkhoz csatolván, hitelünk odafenn is nőtt volna, és ott oly színben állottunk volna, mint alkotmányos magyarok, kik készek bár éltüket koczkáztatni vérük és alkotmányuk védelmében; ámde ha e kincsüket kímélve sőt pártolva látják, tüstént a legházsártosbaktól lehető legtractabilisabbakká lesznek, anélkül mindazonáltal, hogy ezért elaludnának, vagy épen az udvari fénytől magukat elszédíttetni hagynák; mihez képest hitelünk ide lent is nőtt volna aránylag, mi — s itt vigyázzunk — egyedül következetes testületnek sikerülhetne s ilyesnek lehetne hatása; midőn egyes embernek ilyféle eljárás — jóllehet ez a legfüggetlenebb szerep — a sok féleszű, kaján és indulatos felfogásúakban, mely ingrediensekből a publicum legnagyobb része áll, mindíg valami nádszál alakjában jelenik meg, mely majd ide, majd oda hajlik, s azért nincs hatása; ámbár egyedül az ily jellem a következetes, mert csak az ilyes tart magával s

egyedül az által látszik hajlékonynak, mert midőn szilárdul áll, majd egyik, majd másik tétovázó rész hajlik rája; a helyett, mondom, hogy karöltve és magasb felfogásilag ily állásra emelkednénk, hol tán több haszonnal költénk vala, legalább az én felfogásom szerint, honunk hasznára Istentől nyert tehetséginket, mint most, midőn mindketten megzsibbasztva, épen nem, vagy csak felett kis körben és ezer akadály közt járhatunk el mindennapi fanyar munkáinkban; e helyett, ismételve mondom, elkülönzött utakon folytatók politicai pályánkat.

Mi lett *Wesselényi* eljárásának végeredménye, kiki előtt ismeretes és valóban felette nehezen esik azt ismét szőnyegre hoznom; ámde az egésznek világosba tételére szükséges.

Wesselényi ha éppen nem ölte is meg politikailag magát — mert hiszen az ő évkorában e latin monda szerint: qui perdidit numerum, incipiat iterum» még nem késő újra kezdeni — ámde mindenesetre hosszabb évekre bilincsekbe verte oly szép tehetségeit, melyek azóta annyi szép, annyi hasznos gyümölcsöt érlelhettek volna hazánknak gyámolást oly igen megkívánó terén. S reám nézve ez vala oly komoly, azon felette szomorú pillanat, mikor legédesb s valóban merem állítni, nem ábrándimból, de leghietőbb alapokon állított reményimből kivetkezve, az élet virág nélküli zordon mezejére érzém lökve magamat, hol valamint az előtt derült kedvvel és szenvedélylyel, ezentúl egyedül, csak kötelességérzetim parancsa után fogném eljárni magamban, felesküdt hazafiúi tisztemben.

E komoly, e felette szomorú pillanatkor leszállni érzém csillagomat, s mindenkorra megvala törve véremért, hazámért hűn érző kedélyem.

Tisztán állott lelkem tükre előtt: karöltve, együtt munkálva *Wesselényivel*, mennyi hasznost, mennyi nemest fogtunk volna hazánk földén életbe hozni, *Wesselényivel*, kinek lángoló hazaszeretete, emberséges szándoka, férfiúi szilárdsága, szóval: különösen szép és nemes lelke olyannyira vala ismeretes előttem, mit ma is hódolva említek; tisztán állott előttem ez, s nem ámításilag, hanem mint kiábrándult nézet csalhatlan eredménye, mint szilárd valóság, és — — el lőn törve.

Magamra valék hagyatva, s nem úgy, mintha tehetségem legnagyobb részét veszítvén ugyan, legalább fennmaradó csekély erőmmel folytathattam volna hazafiúi pályámat szeplőtlen; nem úgy hagyatám magamra, s tudja az ég, egész keserűségében érzettem ezen epesztő állást; hanem hitelemben, mint barát, mint hazafi megtörve, és még a legengedékenyebb előtt is legalább nagyon megcsorbítva.

A nagy közönség azt vélte, azt hitte, mivel barátságunk politicai elágazásink miatt nem szenvedett, hogy nemcsak barátilag és elvileg, de eljárásilag is egyetértenék *Wesselényivel*, és ekkép bennem a félénket, a gyávát látta, ki veszély óráiban barátjáért síkra ki nem áll,

midőn odafent, — mert hiszen ott is oly színben mutatkozék azon viszony, melyben *Wesselényivel* valék — bennem megint egy nyugtalan, megelégületlen, házsártost véltek látni szűntelen, ki azonban csak csalfább, ravaszabb volna *Wesselényinél,* s jobban ki tudná kerülni a hurkot; s így estem — mire már többször tettem czélzást — két pad közzé, hol mint langyos barát, félénk hazafi, hitelt nem érdemlő jobbágy évekig megtörve ugyan, de panaszban sínylődtem, s hol egyedül azon öntudatú lelkület — büszke érzéssel mondhatom — tartott fenn némileg s nem engedett egészen elcsüggednem, hogy nincs borzalom, nincs kín, melylyel nézetimért és feltett szándékomért ne volnék daczolni kész, s ekkép *Wesselényinek* sorsában nem csak osztozom, de fel is keresem minden bizonynyal, bármilyes lett volna is az, s nem vagyok oly gyáva, oly alacsony, őt sorsának hagyni át, ha eljárásában csak távolról is egyetértek vala; midőn, mi hazafiúi és jobbágyi érzelmimet illeti, nyugodt lélekkel így kiálthatok fel: «bár ne volna nálamnál egy is langyosabb, egy is hűtlenebb!»

S így megzsibbasztva, így megtörve szenvedtem, tűrtem évekig a nélkül, hogy nyilvános panaszra fakadtam volna; mert tudom, mennyire vagyok köteles a barátságnak. Ámde azért, mert e kötelességet oly szentnek tartom, azért nem tudtam megfelejtkezni azon kötelességekről is, melylyekkel valamint minden magyar, úgy én annál inkább vagyok kapcsolva véremhez és hazámhoz, mennyivel több javaival áldott meg a sors. Nem a kötelességimről nem tudtam hű barátságomnál fogva megfelejtkezni, mi Magyarországban oly mindennapi eset, hol gyermekkorunk, vagy legalább fejletlen, jellemünkhöz képest, akárhány a jó pajtás, a hű czimbora, a nyájas collega, de annál gyérebb a hazafi, kit én tartok érdemesnek e czímre, ki t. i. nem mindíg csak az embert, a barátot, meg pártját, meg statusát s. a. t. látja, hanem ki becsületesen megadván mindenkinek magáét, minden személyes hajlam és vonzalom nélkül, magasb szempontból és öszvegben is felfogni birja a hazát és ennek üdvét.

Wesselényit illetőleg az által fizettem le baráti kötelességem díjját, hogy hallgattam, és évekig birtam viselni, ha nem is mindenki, de bizonyosan soknak szemében az álbarátság, kétszínűség undok homályát, egy oly barátét, ki el tudja hagyni veszély óráiban nem csak hitét, de barátját is, a nélkül, hogy magamat a világ előtt kitisztítni akartam volna, csakhogy barátomat ne compromittáljam, és én is ne járuljak súlyos léténck még nagyobb elkeserítéséhez; honunkhoz, vérünkhez viseltető kötelesség tartozásomat ellenben az által iparkodtam, törekedtem leróni lassankint, hogy kis körben ugyan s kevés sikerrel, de el nem csüggedve folytatám az érintett csüggesztő időszak után is legjobb hitem szerint hazánk szolgálatjára napontai hangya-munkámat.

Vagy tán mást kellett volna tennem? Tán nekem is azon hézagos hófuvatagon száguldanom, melynek leszakadását úton-útfélen a legkisdedebb is prognosticálta? Vagy nekem is kellett volna járni azon szembekötősdi politicai tarantellát, mely közt nem volt előre látni nehéz : majd-majd el lenne törve a mesterségesen kirakott tojás, és elkoczkázva a díj? Vagy legalább felszólalnom s vínom kellett volna tán oly tényekért, oly eljárásért, melyekben nem csak nem osztoznám, de azokat minden módon hátráltatni iparkodám, sőt minden alkalommal — jóllehet rendszerint négyszemközt — egyenesen még kárhoztattam is?

Elhiszem, helyzetemben nem egy kapott volna mohón ez alkalmon, mint én a hiú magyart ismerem, mihez képest Damon szerepét ügyesen játsztva, s a nélkül, hogy csak bőrén is karczoltatnék meg, magát a jószívűség és baráti elszántság oly szép világába állítsa, miszerint csak ő róla volna szó s csak ő lenne a köztetszésnek, közdícséretnek ünnepeltje.

Nekem azonban ily szerepeskedés nem lehetett ínyemre, mert valamint soha nem vala sóvárgásom oly taps után, melynek alapja nincs — s hogy lehetne oly tapsnak alapja, mely meggyőződés elleni tényért jutalmaz — szintúgy nem vágytam soha is az olcsó martyrok sorába állni, azokéba t. i. kik ingyen, vagy felette kevés haszonnal tán csak ideáért költik éltüket; s éppen oly kevéssé vágytam valami regehősnek, vagy valami oppositionalis vezérnek diadaltalapzatára emelkedni s ott fénydegélni, mely sors tán, könyörületre könnyen hajló s ekkép minden csábnak martalékul kitett szívandalgó honi állapotunknál fogva meglehet, igen könnyen kerekedhetett volna személyemre, ha t. i. elég ügyes is lettem s ilyes módokhoz leereszkedni, vagy inkább lesülyedni akartam is volna, hogy meggyőződésem ellen viseljem a pártoló vagy együttbukó barátnak bitorlott tisztét.

Nem, ennél — azt hiszem — felfogásom hazafiúibb volt ; s ha most visszatekintek azon évekre, melyek az 1839-iki febr. 9-ki gyásznap óta lefolytak,* lehetetlen, mikép némi megelégülést ne érezzek, hogy úgy cselekvém, mint cselekedtem, és nem máskép ; mert hiszen ha azóta általam hazánkat illetőleg nem is történt sok, vagy valami felette különös, azért azt gondolom, szabad állásomban mégis inkább hordhattam egy-egy mákszemet az egészhez, mintha egy kis ephemer fényért én is megzsibbasztom magam és én is úgy sínylem évek óta valami külföldi exiliumban, mint tisztelt barátom.

* A hétszemélyes tábla ezen a napon erősítvén meg a királyi táblának azon ítéletét, melylyel Wesselényi a terhére rótt hűtlenség és lázítás miatt 3 évi börtönnel sujtatott. Wesselényi még az nap megkezdette büntetését a budai katonai börtönben, a hová akkor tájban a politikai elítélteket vinni szokták.

Mi azonban ennél tán magasb szempont, az, hogy most, miután itt van mind a magyar vért illetőleg — ha saját magunknak legnagyobb ellenségei lenni nem akarunk — a viszonyos tökéletes és nemcsak elv szerinti és papirosra mázolt pandecták és pacta conventák utáni, de nedvbe vérbe átmenő őszinte kibékülésnek, egyetértésnek, s együtt munkálásnak ideje: azt hiszem, tán én lehetek, — ha életemben nem, legalább halálom után — én, ki megtörve vagyok ugyan mindkét részről, de bilincselve egy részről sem, én lehetek, ha mondom — kivált ha nem felejtjük, hogy az égi lakosok malasztos negédje nem ritkán a legkissebbek által szeret végbevitetni leghasznosbat — azon kiábrándult felfogásnak — ha úgy lehet mondani — «alkusza», megkedveltetője, melyhez képest mindenki előtt teljes felfogásba jőne: hogy Magyarország csak úgy lehet lehető legboldogabb, ha udvarával lehető legbarátságosb viszonyban áll; ennek elérésére pedig semmi sem vezet oly biztosan — egy-két szóval mondva, mielőtt e sarkkérdésről bővebben volna alkalmam értekezni — mint először: ha a kormány figyelmét soha nem kerüli el, hogy a magyar nem akar, nem tud egyébb lenni, mint alkotmányos magyar — ez által könnyül, nehezül-e a kormányzás, ide számításba sem jövén; — s másodszor: ha viszont a magyar sem felejti, hogy nem önálló, «nőtelen», de házas, és ekkép — bár tessék, bár ne, mi szintoly kevéssé veendő számba — bele kell magát gondolhatnia és ildomosan bele is illeszthetnie azon nemzetek családi körébe, melyek a közbirodalmat képezik, s melybe beleiktatá őt a sors, az isteni végzés, vagy akármi — minek hasonlag hasztalan kifürkészni titkát, valamint hasznát is; minthogy az, mi van s létezik, nem kíván megmutatást, mert e nélkül sem vétethetik kérdésbe.

Igen, itt van a kiábrándulás s kibékülés ideje. S azért kössünk mi is, drága barátom *Wesselényi* — a multra leplet vonván — ismét frigyet! Csekély a honi erő, s ekkép kár volna, de csak egyetlen hű és kifejlett kedélyt is parlagon, sőt elkerülten hagyni e haza aránylag oly szűk terén, s annál is inkább oly jeles, oly kitűnő tulajdonokat, mint a milyenekkel *Téged* áldott meg a sors.

Igaz éltünknek, vagy legalább az enyimnek, az annyival idősbnek, legszebb, legjobb szaka lejárt immár, s így némileg tehetséginket tekintve bizony mi is tűzrehánytuk Sybilla legbecsesb könyveit, ámde azért nem vagyunk még minden tartalék kincs híjával, és ekkép vajmi sok szépet és hasznost hozhatnánk karöltve, vállvetve, életbe még, mielőtt a nagy természetnek vissza volnánk fizetni kénytelenek az élet nagy kölcsönét.

Kössünk ennélfogva új frigyet. Hiszen ha nem csalatkozom, te szintén látszol ezt kívánni — én legalább ennek veszem — mert

máskép hogyan lehetne, mikép engem régi jó barátodat, s mielőtt a dolog előtted tökéletes tisztába jött volna, egy puszta ujságczikk vagy valami indulatos egyoldalú értesítés és koholmány következtében úgyszólván a legundokabb hazafiatlanságról vádolhatnál — mint azt a «Pesti Hírlap» 205-ik számában, academiai beszédemet, mely nyolcz nappal későbben jelent meg a vádnál. illetőleg olvasom. — hogy lehetne, mikép mondásim ellen. mielőtt azok előtted tökéletesen tudva lettek volna, oly erős óvásokkal élhetnél, mintha valóban nem volna a magyarnak kajánabb ellensége, s ellenségeinek derekabb czimborája, mint én; holott idővel, tán idővel kisül, mint már — s belérzettel mondom ezt — már többször kisült ilyes, hogy nemzet-emelési tekintetben honunkban nállamnál sokkal ügyetlenebb van akárhány; mikép hozhatnád tehát mindezt ellenem elé. kérdem, ha kibékülésünket szintén te is nem óhajtanád, s megtámadásod által nem akartál volna nekem úgy szólván jogot adni s alkalmat nyújtani. hogy végre nyíltan én is kitárhassam keblemet. mi nélkül alkalmasint soha nem jövünk tökéletes magyarázásra; mert ha te nem szólalsz fel. mi nyelvemet elvégre — s azt hiszem teljes joggal — szintén felszabadítá. hidd el: úgy bizony én sem motszanok, és oly elszánással hordom kétszínűségem látszatát holtomig. mint eddigelé.

*

És azért barátom *Wesselényi*, miután. mint mondom, felszólalásodat arra magyarázom, hogy ismét tettleges részt kívánsz venni honi ügyeinkben, másrészről pedig nem tudom, nem akarom hinni, hogy ellenségileg léphess ellenem fel. most, miután a zordon élet oly keserves iskoláján mentél keresztül, s komoly sorsodat oly bajnokilag viselted, ám frigyesülj velem, Te, ki tudom, annál nem vagy kisebb, bárki legyen is az, ki magasabbra tudja emelni a hazát, mint önmagát. Kiábrándult, kijózanult ember kell közzénk; s hiába. valljuk meg; e kisurlódás forró keleti vérünknél s kivált nemzeti aljas állásunk s abból minél előbb kiemelkedni törekvő sóvárgásunknál fogva, bizony nállunk néha későbben és lassabban megyen végbe, mint hidegebb vérű népeknél, de azért minden józanabbnál csakugyan végbe megyen az mégis.

Küszöbén állunk egy új reggelnek. Vagy gyönyörű, mindenkire meleget, éltet és áldást terjesztő kikeleti vidor nap lesz az, vagy borongós, sötét felhőkkel megtelt őszi alkony. melyhez közel áll a komor, mindent dermedésre, halálra fagyasztó tél.

Térj tehát ismét közzénk. Tudod nem vagyok elbízott jellemű; de azért, valamint noha bárcsak közsoron álló katonát, ki emberül állja csata hevében helyét, szintúgy illeti aránylag a győzelmi repkénynek bizonyos részlete, mint bár a legfelsőbbet, s ekkép neki is

szabad felkiáltani: «kivíttuk a csatát!» úgy jóllehet nélkülem és nélküled is boldogulhat a haza, nem kétlem; ámde más részről szintúgy érzem, s bízom bennem s bízom benned, hogy nemzet ujraalakulási küzdelminkben, vagy inkább vitáinkban, noha aránylag kis tehetségűek, mégis mozdíthatnánk mi egy-egy követ elé, s ehhez képest mi is hasonló jussal egekbe harsogtatnánk: «*megmentettük, feldicsőítettük a hazát!*» s kivált egyetértve, vállvetve.

Siess azért ismét közzénk. Nem lehet, minden elmélet mellett, jelen viszonyinkról józan s igaz felfogásod, ha nem tartózkodol köztünk legalább egy darabig, minthogy nállunk — a nélkül igaz, hogy ezt mindegyik észrevenné — minden forr, minden pezsg; mihez képest nem általlom erősítni, hogy az, ki csak nehány évig is lakott Magyarországon kül, bár mennyire lenne is nedv- s vérében magyar, s bármily magas szempontilag lennének is előtte honunk körülményei ismeretesek, azért mégis a dolgok s kivált ezek állási veleje körül bizony mégis incompetens bíró, ha hogy részrehajlatlan hírek s kimerítő tudósításokkal nem pótolja hiányit; mert oly igen nem hasonló az egy kissé utóbbi Magyarország lényege, vagy inkább diagnosisa az egy kissé előbbi Magyarországéhoz; hírek, tudósítások után pedig mily nehéz ítélni csak félig meddig is igazságosan, ha ezek bár a legbiztosabb kútfőből látszanak is eredni, azt tudom, életedben már nem egyszer tapasztalád, mi — közbevetőleg legyen mondva — nem egy félreértésnek, s ekkép nem egy honi bajunknak oka, hogy odafent t. i. sokan — mert már számosb esztendeje nem csak nem laktak Magyarországban, de azt nem is látták, s e szerint azt hiszik, csak annyira van kifejtve, mint idejükkor — még mindíg azon gyógyszerek- és expediensekkel állnak elő, melyek egykor tán igen, de most már legkisebbé sem illenek gyors fejlődésben levő honi testünk szükségeihez.

Jer tehát közzénk! Hagyj fel azon öröki vízivás- és locsolással, mi hidd el semmi nem egyébb, mint túlzás, és mindenesetre «medicina pejor morbo»; s azért siess közzénk. Ha nem tart is mindnyája köztünk téged felette mély politicusnak, s azt hiszi: senkinek sincs kevesb emberi ismerete, mint neked, és senki sem választ, bár mily czélod elérésére is viszásb és felszínesb utakat, mint te, ezt fel sem vedd és ne bánd; mert hiszen nincs, ki ne tisztelne, ne becsülne, ne szeretne. Elégülj meg ezzel, hiszen lehet e hiúságból kitisztult kebelnek nagyobb kéj, mint a közméltánylatnak ily jutalmát éldelhetni?

Lásd ebben sokkal boldogabb vagy nálamnál; mert midőn politikai elmeélemet, emberismeretemet, s czélérésre választott eszközeim helyességét hasonlag nem egy veszi kérdésbe, — s köztünk maradjon a szó — néha szinte közvetlen még az iskolai padról is le — s nem ám arról, melyen a professor — hanem a tanuló! — ül: az

alatt az egyik oly hazafinak tart, ki mindent csak hiúságból teszen s mást ragyogni látni nem tűrhet; másik olyasnak, ki mindíg haboz, mindíg tétováz, s teli tervvel, teli nehézségekkel, teli tartalékgondolatokkal, bátran soha ki nem mer állni síkra, mint oroszlán; harmadik olyasnak, ki maga sem tudja, mit akar, minthogy egyszer ellenzi a kormányt, egyszer vele tart, mert hiszen — mellékesen legyen itt érintve — egyik kormány csak olyan, mint a másik, egyik sem jobb, egyik sem rosszabb (!!), és ekkép az volna a következetesség (?) azt mindíg ellenzeni, habár egész Magyarországot megaranyozná is (!!), s így tovább, szóval: míg politikai felfogásom s mélységem felette sok előtt hasonlag vajmi gyenge hitben áll, mint mondom: addig, politicai hitem, sőt — fájdalom — becsületességem is nem egy által vétetik kérdésbe: mert sok még most sem tudja, hányadán van velem, mi egyébiránt — hogy t. i. fel nem fog — az ő hibája-e vagy enyim, azt majd az idő döntendi el; és engem ekkép inkább csak tűrnek, egy kissé itt-ott tán tisztelnek, de hozzám nem éreznek vonzalmat és nem szeretnek; midőn *Te* nemcsak a köztiszteletnek s tulajdonidhoz csábító vonzalomnak, de a legőszintébb közsympathiának és szeretetnek vagy tárgya.

Elégülj meg ezzel; mert kérdem: politikai pályán kinek sorsa méltóbb írígylésre? S ha engem nem tántorít, s azért tehetségem szerint szilárdul betöltöm helyemet, habár — mint említém — nemcsak hézagos és különczködő politicusnak tart sok, de még olyasnak is, kiben nem igen bízhatni: akkor neked valóban annál kevesebb okod lehet azon vélemény ellen legtávolabbról is panaszkodnod, melyben sok előtt politicai tehetségedet illetőleg állsz; minthogy e bírálatnak, megengedem, némileg fájós és ingerlő léte — mert hiába, kinek nem buzog egy kissé vére, ha szemére lobbantják, hogy «hibázott» s «útját nem jól választá» — a lehető legjobb szándéknak és lehető legnemesb lelkületnek annyira kecsegtető s minden becsületes embert váltig megjutalmazó közelismerés írjával oly különösen helyre van ütve és pótolva az, hogy valóban itt inkább kéjnek, mint búnak van helye.

Jőjj tehát minél elébb közzénk! nemcsak falusi és városi lakom, de karjaim is tárvák számodra. S ha igaz, hogy szemed világa elhagy, mi lehető legsúlyosb isteni látogatás, ámde sok mégis vidor elszántsággal tűri azt, és így *Te* sem fogsz, tudom, e csapás súlya alatt, jóllehet borzalmas, leroskadni — akkor hadd ápoljunk Tégedet. Hű feleség és nem egy nyájas remény és kisded alak van házkörömben; s így ha pillanatid nem is lesznek édesek, fogadom, legalább nem lesznek keserűk. Mi ketten pedig játszuk a két megcsonkultnak meseviszonyát. Én még jól látok, ámde testem napról-napra gyengül, alig birnak lábaim; lépjünk ennélfogva, mint a mese tartja — mert hiszen

neked viszont erőd van váltig, látásod ellenben gyenge — *a sántának és vaknak szövetségére;* s ki tudja, így tán egymással vajmi nemes czélt érünk még el; hiszen, tudom, emlékezel reá, mikor La trappe monostorból, miután hetvenkét óráig legkisebb táplálékkal sem élénk, elgyengültségemnél fogva, Te, mint annyival erősb, szinte hátadon vittél el; emlékezel azon derült napokra még, mikor mindketten Schiller «Ideál»-ján innen valánk?

Szövetkezzünk ennélfogva minél előbb, vagy ennek lehetőségét legalább kísértsük meg; mert lehetetlen, hogy neked most viszonyunk, kormányunk átalellenében sokkal megnyugtatóbb, kölcsönös bizalomra gerjesztőbb színben ne mutatkozzék, mint a milyenben akkor vélted látni azt, mikor más uton, mint azon, melyet én hittem czélszerűbbnek, gondolád sikeresben folytathatni pályádat. Megváltoztak a körülmények és azért hajolj felém; hiszen azóta, hogy elválánk, ha aránylag nem is történt hazánkat illetőleg felette sok, s annyi, a mennyinek rémítő fogyatkozásinkhoz képest történnie kellett, és teljes meggyőződésem szerint történhetett volna is, ha udvarunk hajlamát, kedvező jó hangulatát kellőleg használni valánk képesek: azért azóta még is felette sok lélekemelő, szívbátorító jött életbe.

Magyar nyelv a törvény nyelve; ez nem kevesebb, mint új élet, új kezdet; és ezen fölül annyi jeles törvény hozatott, hogy az, ki a kormányban még ma is systematicus magyarolvasztót és alkotmánycsorbítót lát, az valóban gyógyíthatlan, és alkalmasint azt sem hiszi, mikép a hold éjjel, a nap ellenben nappal világít és nem viszont; csakhogy mindazon gyönyörű törvények alkalmazásával, melyeket hoztunk, nem vagyunk tisztában, t. i. sehol sincsenek azok szigorún és minden szeplő nélkül végrehajtva, mi azonban inkább saját szemünkre lobbantható, mint a kormányéra, melynek beavatkozását oly féltékenyen kerüljük.

S azért próbáljunk legalább újra szövetkezni. Hátra lévő napjaink már rég megszámítvák, s ki tudja, aránylag mily felette rövid pillanatokra vannak azok szabva. Töltsük ezeket egymással, vagy legalább szomszédilag, lehető legjobb barátságban s ha lehet, politicai egyetértés és barátságban is; mert előttem legalább úgy rémlik, hogy bekövetkezik idő, melyben *Te* sem lészesz, én sem leszek többé, midőn az akkoron élő nemesb ivadék hantinkat tán felkeresve, elérzékenyült s keserű indulattal tán így lenne kénytelen rebegni csontaink fölött, ha hogy a barátság és együtt járás minden kötelékei nem fűznének újra s mielőtt késő volna, össze, vagy ennek lehetőségét minden módon legalább megkísérteni elmulasztanók: «*Átok fekszik e nyomorúlt hazán, hogy e két elhunyt is, miután mindkettő bizonyosan egyet akart, csak egy czélt szomjazott, «honunk boldogságát, fejedelmünk dicsőségét» még is nemcsak egymást elősegítve egy úton*

nem járt, de istentől nyert tehetségit elkülönözve fecsérlé, sőt egymás hitele, tiszta szándoka s jó neve csorbításában pazarlá el! sat.» mitül mentsen meg a nagy Isten!

S ha visszaemlékszem azon felejthetlen kéjpillanatokra, melyeket mindíg honunk s vérünk boldogságát tartva szemben — s lelkületünket napról-napra szeplőiből kitisztítni s nemesítve törekedve — egymással töltének, mikor néha a halandó maga magán túlragadtatva, fölnyílik előtte az ég, és lelke legmélyében érzi, hogy nem csupa agyag: akkor, barátom, nem kerüljük el azon dilemmát, mely szerint vagy kezet kell fognunk ismét, vagy legalább mindent megkísértenünk, mikép előttünk tisztába jőjjön, hogy ezt hidegvérű megfontolás után lelkiismeretünk nézete szerint nem tehetjük, és így a saját vélemény szentségéhez képest kölcsönösen excupálva vagyunk; mert ha sem az, sem az nem történik — mire t. i. hogy történjék, ím a barátság legtisztább érzetével felhívlak — akkor csontaink fölött okvetlen ily szigorú ítéletet fog felőlünk elmondani egykor a magát elcsábíttatni és megvesztegettetni nem hagyó jövendő: «*az itt nyugvók közül mindkettő, vagy legalább egyik, — talán még sem szerette a hazát annyira, mint önmagát.*» Élj addig is — míg remélem nemsokára meglátjuk egymást — boldogul!

Hiába festette *Széchenyi* az ördögnél is feketébbre *Kossuthot* Wesselényi előtt és hiába hívta föl az ifjúkor és a barátság édes emlékeit *Wesselényi* előtt: a két férfiú útjai már ekkor annyira szétváltak, hogy a visszatérésre és a gróf Széchenyivel való együttműködésre komolyan gondolni sem lehetett. *Wesselényi* tüzes lelke a maga ideálját nem a habozó *Széchenyiben*, hanem a nálánál is tüzesebb és rajongóbb *Kossuthban* találta fel. A harcz kitört nem *Széchenyi* és *Wesselényi*, hanem *Kossuth* és *Széchenyi* között és többé véget sem ért soha. A koczka el volt vetve.

«Nem ok nélkül rettegtem e harcztól, — írja *Wesselényi Kossuthnak* Freywaldauból 1843 márczius 14.-ről kelt levelében — szomorú jelenetei és következései már mutatkoznak s azokat még mind szomorúabbak és károsabbak váltandják fel.»

És igaza volt ebben is *Wesselényinek*. A magyar nemzet régi átka békében és háborúban mindíg az volt, hogy a vezérek között viszálykodás tört ki. És *Kossuthnak* igazán fátumát képezi, hogy az az ember, kit ő tett meg a legnagyobb magyarnak, lenézte, gyűlölte őt; *Wesselényivel* pedig, kinek vállain

emelkedett országos jelentőségre s kinek kezéből vette át a vezéri pálczát, 1848 augusztus havában került olyan összeütközésbe, mely nemcsak a politika szeszélyes útjainak szétválasztását, de a barátság szent kötelékeinek a széttépését is jelentette a két férfiúnál. De Kossuth életében a legnagyobb fátum s a legszörnyűbb tragédia az volt, hogy *Görgey*, kit viszont *Kossuth* emelt föl egyszerü, igénytelen őrnagyból a magyar hadak fővezérévé, nem szerette s tán még *Széchenyinél* is jobban lenézte *Kossuthot*. *Széchenyinek* nagyon fájhatott a Pesti Hírlap 1842 deczember 8.-i számában megjelent nyílt levele *Wesselényinek*. És a seb, mit a baráti szíven a baráti kéz ütött, nagyon nehezen s talán sohasem gyógyult be egészen.

Tanúbizonyságul hívom fel erre magát *Széchenyit*, ki 1842 márczius 20.-tól 1844 junius 21.-ig, tehát két és fél éven át megállotta, hogy *Wesselényinek*, kinek nevével feküdt le és nevével ébredt fel hosszú éveken át, egyetlen sort se írjon.* Persze *Wesselényi* sem nagyon zaklatta leveleivel *Széchenyit*.

De annál sürübb lett a levélváltás *Kossuth* és *Wesselényi* között. Megindul a levelek egész sorozata Freywaldauból Pestre *Kossuthhoz:* 1842 junius 11, junius 26, julius 17, augusztus 15, november 25, november 29, deczember 1, deczember 8, deczember 25, majd 1843 február 17, április 12, május 9, május 13, május 15, május 18, május 27, május 29, május 30, junius 11, junius 20, junius 29, julius 1, julius 7, julius 10, julius 15, julius 20, augusztus 4, augusztus 5. Valamennyi telve bizalommal, barátsággal és szeretettel.

Ekkor szünet áll be, mert 1843 augusztus 24.-én elindul *Wesselényi* Freywaldauból; előbb Pozsonyba megy, hol két hetet tölt régi barátai és ismerősei társaságában; onnét Pestre rándul le, hová szeptember 20.-án érkezik. Itt 8 napot tölt *Kossuth* és *Bártfayék* társaságában. Pestről Kolozsváron át *Zsibóra* megy, a hova 1843 október 2.-án érkezett meg 8 és fél évi távollét után.

De alig szedi rendbe Zsibón magándolgait, már újra megindul a levelek árja Pestre *Kossuthnak*. 1843 október 19,

* Lásd: Mayláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei czimű gyűjteménye III. kötetének 127. és 298. lapjait.

november 14.-ről két levél, november 19, 1844 január 14, márczius 11, április 23, május 4, május 15, junius 1, junius 4, junius 19, junius 21, julius 10, julius 31, szeptember 4, szeptember 16, október 27, november 11, 1845 január 2, márczius 6, márczius 17, április 7, április 10, április 13, junius 23, október 4, november 6, deczember 1, deczember 15, 1846 január 27, márczius 5, május 7, junius 13, junius 15, julius 12, julius 29, szeptember 3, szeptember 21, október 4, október 22, október 27, november 16, november 19, november 30, deczember 10.-ről két levél, továbbá 1847 április 8, julius 19, szeptember 30, november 5, november 28, deczember 17, deczember 20, deczember 21, deczember 31. Ezek mind Zsibóról keltezett levelek. Ugyancsak Zsibóról keltezettek az 1848 január 6, január 20, február 20, február 28, márczius 6, márczius 13, márczius 23.-ról szóló levelek. Több levelet Wesselényi Zsibóról nem írt Kossuthnak, mert 1848 márczius 25.-én megírja végrendeletét és másnap már indul a pesti új nemzetgyülésre.

Kossuth a fogságból való kiszabadulása elött alig váltott Wesselényivel nehány levelet; s róluk el lehet mondani, hogy szíveiket és lelkeiket nemcsak a nagy czélok elérése iránti vágy és küzdelem, hanem a harczban kapott sebek és közös szenvedések emléke is forrasztotta egybe. Hang, modor megváltozik mindkettőnél abban a pillanatban, a mikor visszanyerik szabadságukat. Nem az előkelő mágnás és pártvezér beszél a szerény ügyvéd és hírlapíróval, hanem a barát szól a baráthoz, a hazafi a hazafihoz a szeretet és bizodalom édes, meleg hangján. *Kossuthnak Wesselényihez* fogságából való kiszabadulta után intézett levelei sorozatát itt közlöm: Pest 1840 május 14. Pest 1840 julius 1. Balatonfüred 1842 julius 25. Pest 1842 szeptember 12. Pest 1842 deczember 14. Pest 1843 április 17. Pozsony 1843 május 21. Pozsony 1843 május 26. Pest 1843 junius 11. Tinnye 1843 junius 28. Pest 1843 november 9. Pest 1843 deczember 6. Pest 1844 április 18. Pest 1844 április 30. Pest 1844 május 15. Pest 1844 augusztus 15. Fridrich gőzösön a Dunán 1844 október 4. Pest 1844 november 15. Tinnye 1846 május 27. Pest 1847 február 15. Pest 1847

szeptember 16. Pozsony 1847 deczember 23. Pozsony 1848 február 17.

Később is írnia kellett *Kossuthnak Wessselényihez*, de ezen levelek, úgy látszik, elvesztek. Nekem legalább későbbi leveléről tudomásom nincsen. *Kossuth* és *Wesselényi* levelezését eddigelé legteljesebben dr. *Ferenczy* Zoltán állította össze és közölte a Történelmi Tár 1903. évi I., II., III. és IV. füzetében. A két nagy férfiú minden egyes levele feltétlenül érdemes volna arra, hogy én is közöljem. De akkor külön kötetet kellene szentelnem egyedül ezen levelezésnek.

Néhányat azonban úgy a *Wesselényi*, mint a *Kossuth* levelei közül közölnöm kell, tekintet nélkül arra, hogy ezek közölve lettek-e már, vagy sem, mert ezek ismerete nélkül a két embernek egymáshoz való viszonyát és különösen a két férfiúnak a közdolgokra való hatását megérteni és megítélni nem lehet. Közlöm tehát *Wesselényinek* Freywaldauból 1843 május 27.-röl, 1843 május 29.-ről és 1843 május 30.-ról keltezett leveleit. Közlöm továbbá ugyancsak *Wesselényinek* Zsibóról 1844 szeptember 16.-ról és november 11.-ről kelt, továbbá 1845 január 2.-ról, 1846 január 27.-ről és 1847 deczember 27.-ről *Kossuth* Lajoshoz írt leveleit.

Viszont eme levelek helyes megértése czéljából közlöm *Kossuthnak* 1843 április 17.-ről, 1844 április 18.-ról, 1844 május 15.-ről, 1844 augusztus 15.-ről, 1844 októbor 4.-ről, 1846 május 27.-ről és 1847 deczember 23.-ról *Wesselényihez* intézett leveleit.* Az 1848. évi levelezést úgyis külön fejezetben méltatom.

* Wesselényinek 1830 október 5-től 1848 szeptember végéig az erdélyi és magyarhoni országgyűléseken, a vármegyék és városok közgyűléseiben tartott beszédeit összegyűjtöm s azokat a Deák Ferencznek Kónyi Manó által összegyűjtött beszédei mintájára kiadom. Hogy hány kötetre fog rugni Wesselényi egybegyűjtendő szellemi hagyatéka : azt még most meg nem mondhatom ; de az valószínű, hogy levelezése *4* kötetet, naplója *2* kötetet és beszédei szintén *2* kötetet fognak kitenni. Ehez jönne még végezetül a *«Balítéletekről»* és *«Szózat»* czimű munkájának újonan rendezendő kritikai kiadása, a mi szintén két külön kötetet teszen ki. Az egész gyűjtemény tehát 10—12 kötetre rugna, melyből évenként 2—2 kötet jelennék meg.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELEI KOSSUTH LAJOSHOZ.

I.

Freywaldau, 1844 május 27.*

Kedves Barátom! f. hó 21-ikről Pozsonyból írt leveledet csak a mai pósta hozá meg. Nem tudom, mi lehet a késedelem oka. Ha ezen levelem is oly csigamódra utazand, tartok tőle, hogy már nem talál Pozsonyban. Említett dolgozatomat két ízben küldöttem neked, de természetesen Pestre előbb egy részét f. hó 13.-án, a többit 18-án. Czímet elfelejtettem neki adni, kereszteld, minek tetszik.

A «Szózat»-róli kedvező ítéletednek örülök. Bár lenne azon munkának valami hatása; de vagy két ujságlap után nézve (mert egyéni tudósítást semmit sem vettem) tartanom kell, hogy süker nélkül hangzand el. Ez vagy a munka, vagy az olvasók hibája lenne; mentsen Isten az utolsótól: aggasztó kórságunk legaggasztóbb jele volna ez. Hogy a «Jelenkor» 38. száma Budapesti naplója (ki ennek írója?) könyvemről oly en bagatelle szól, nem csodálom; nem azért ugyan, mivel e lap tulajdonosa legrégibb barátom — ámbár reám nézve ez is okúl szolgálhatna — (kinek üldöztetésére legrégibb baráti használtatták magukat legjobban); de nem csudálom azért, mert a szegény tarka «Jelenkor» nem tudom, függetlenségének bebizonyítására-e, vagy annak megmutatására, hogy a tarkának is van valami alapszíne, nem kíván sympathiát mutatni vagy csak gyaníttatni is azoknak egyike iránt, kiket mestere** partnak, még pedig veszélyesnek kürtöl ki s napszámosai utána sípolják. Miként is merhetné ezen független synteticus lap olyannak dícsérni és helyeselni munkáját, ki az ő mestere némely állításai ellen fel mert szólamlani, s az által annak nem annyiban peleusi mint ulyssesi haragját vagyis bosszúját maga ellen lobbantotta; s miként követné el azon ildomtalanságot, miszerint egy olyannak munkáját figyelemre méltatván, az által annak súlyát vagy érdekét emelje. Mindezeket, mondom, természetesnek találom; hanem hogy ezen készsége s buzgósága arra bírja, miként a közfigyelmet s méltatást nem csak azon munkáról, hanem azon tárgyról igyekszik elvonni, mely minden tárgyak legmázsásbika: ez polgári bűn; és hogy most a német nemzetiség ellen bujtogat, azt gyanúsítja, attól idegenít, ki most természetes s egyedüli frigyesünk s reményünk lehet, ez csakugyan a taktikák legostobábbika 's az ildomtalanságok legildomtalanabbika. E bűn és hiba egyenlőn megrovást érdemel s követel. Ha hírlapi har-

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának első füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

** Széchenyit érti alatta.

czokra nézve nem volnék silentiarius, felszólamlanék; úgy azt mástól kell várnom s másra bízom. A Honderű is a Szózatot megemlítette, igen laconice s annyiban lapidarius stilusban, a mennyiben e kitételt a megkövezés eszméjével rokonítni lehet. Ez felejtvén, hogy mi licet — azaz eltűretik — Jovi, non licet bovi. Igaz, hogy ezen állathoz ő legkevesebbé hasonlít, mert hiszen «bovis omnia magna», ő pedig mind részenkint, mind egészben, mind anyagilag, mind szellemileg mi parányi! de nemcsak a jó ökörnek, hanem a majomnak sem szabad mindaz, mit a «nagyszemöldökű» tehet; s nevetségesen szajkózza utána *Sz.* kedélyszínű, de gyöngédtelen invitatióját. Azonban ezen emberke nem a munkáról szól, mihez teljesen joga van, sem az író invitálgatásával — mitől magát megkímélhetné — be nem éri; hanem egy két szóval olyasmit érint, mihez nyúlni sem ő, sem más bárki is jogosítva nincs; s oly sértőleg teszi ezen érintést, minél sem ármány, sem erőszak többet, sőt ahoz foghatót sem tehetne. Azt mondja ugyanis: «a ki ilyeket ír, az nem halott, ha csak magamagát nem akarja eltemetni.» Hiszem ugyan, hogy szegényke bántani nem akart; mert nem képzelem, hogy ezt miért akarná tenni; s az irántami negativságával már biztosítja magát a *Széchenyi* salonja rosszalása ellen; positiv bántásomat pedig nem gondolom, hogy azok is óhajthatnák; azért lehet, hogy a homunculus csak gondatlanságból vagy talán épen valami udvariság gyanánt írta az említetteket s furcsálkodni akart. De az eredményre nézve mindegy: akár készakarva sujtson valaki, akár ügyetlenül hadarászván üssön, vagy nem birván botját, fejünkre ejtse. Az idézett nehány szó sem kevesebbet, sem többet nem tesz, mint egyfelől, hogy nem igaz, mit állapotom felől állítok, vagyis hogy hazudok s komédiáskodom; továbbá azon általa igaztalannak bélyegzett állításom szerint cselekedvén, mint mondja «magamat temetem el», mi pedig vagy gyávaság vagy henyeség, vagy minden kötelességrőli megfeledkezés szüleménye és semmi egyéb nem lehetne. Ily néhány szóval — mondhatni — egy rövid lélekzettel bajosan lehet több kedvetlent és sértőt és potencirozottabb rágalmat s gyöngédtelenséget kiböffenteni: mert oly szomorú helyzetbelit, mint én, épen helyzetét illetőleg érinteni ily váddal, sujtani ily rágalommal és még gúnynyal tenni ezt, valóban gyomorémelyítő. Mostani helyzetem tudva van; magam is ábrázoltam azt soknak s az unalomig sokszor s részletesen. Hánynak s hányszor nem írtam meg, hogy az egész telet fűtetlen szobában s bármi zivatar közt is nyitott ablak mellett ülve, vagy a szabad ég alatt kellett töltenem; hogy a dohányfüstöt szemem teljességgel nem tűri; — s hogy mihelyt szobába — ha nincs is fűtve — csak egy félórát töltök, — mihelyt szememet — habár künn is — pipa — s főként cigarofüst éri; mihelyt hosszasabban élénkséggel s erősebben beszélek

vagy valamire huzamosabb feszült figyelmet fordítok, avagy valami kedvetlenség s bosszúság ér, látásom mindjárt megzavarodik s elhomályosodik ; mi gyakran, sőt többnyire oly fokra hág, hogy csak mint sűrű köd vagy fátyolon át inkább csak sejdítem, mint látom a tárgyakat : s mely állapot mindaddig tart, míg csendesen alhatom, mi hogy ily hangulatban nem könnyen történhetik, képzelhetni. Már ki ily helyzetben van, nincsen-e az nemcsak a polgári közéletbeni részvét minden lehetségétől, hanem a társas élettől is teljesen elzárva; lehet-e ilyennél akár polgári, akár társadalmi tekintetben még lélekző lény kevesebbé létező és valódibb halott? Az emlitettekhez járul, hogy nem tudom s nem lehet tudnom : valljon ez a gyógymód s az itteni mulatás tartogatja-e szemem világát? Erre mutat az, hogy az egyik szemem fekete hályogszülte vaksága négy év óta a másikra még egészen át nem ment, mi különben majdnem kivétel nélkül mindennél igen hamar át szokott menni. Az, hogy állapotom mindamellett is roszszúl, nem czáfolja azt, hogy az itteni mulatás tartogatja szememet, hanem csak menthetlen voltát bizonyítja. Már ezen lehetőségben s hihetőségben magam iránti kötelesség az itteni unalmas és gyötrelmes mulatás : mi ellenkező — hasonlón lehető — esetben ok- és haszonnélküli önkínzás. Ily kínosan leláncczolt embert invitálgatni s vele furcsálkodni oly otrombaság s gyávaság, minek bélyegzésére új szót kellene találni, mert a létezők mind igen gyengék. Helyzetemet a Honderű szerkesztője ha ismerte, mit mondjak tettéről ; ha pedig azt vallja, hogy nem ösmerte, úgy maga tanusítja, hogy ő is halottnak tartott s tart ; mert honunkban minden ismertebb élő embernek sorsát s mikéntlétét ő minden aprólékában tudja, s tudnia is kell. Meglátom : leszek-e kénytelen a beteg oroszlán (sans comparaison) szerepét annyira játszódni, hogy magam nem mozdulhatván, még a Honderű is (hasonlóan sans comparaison) senkitől sem büntetve fogjon rugdoshatni?

Leveled több pontjaira jövő postával, de már Pestre ír

Barátod Wesselényi.

II.

Freywaldau 1843 máj. 29.*

Kedves Barátom ! Tegnapelőtt félbeszakított válaszomat folytatván, legelőbb is ki kell a királyi előadásokoni örömömet fejeznem, korszerűek s okosak. Ezeknél jobbak mostanság bizonnyal nem voltak. A nagyok nyilatkozatai is igen örvendetesek. Mondod, hogy nagy az idő hatalma. Igaz, az idő, ezen nagy zsarnok, személyünknek ezen soha nem nyugvó ellensége, nemzetek s az emberi nem

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának első füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

ügyét tekintve gyakran a legjóltévőbb frigyes s leggondosabb ápoló, sok jót fejt ki, sok nagyot épít, ha szinte később önmaga által újra felforgatandót s megemésztendőt; de ezeknek felemésztésre szánt s azzal végezendő létezésök hosszabbra s szabály szerint annyira van mérve, hogy mi sokkal múlékonyabbak, saját pillanatnyi létünkhöz mérvén a létezést, hosszúnak találjuk amazt; s építőnek, fentartónak véljük, s mint olyat áldjuk az időt, melynek személyünkre s tettünkrei hatásának dúló erejét keserűen érezzük s az ellen méltán panaszkodunk; pedig minket is ő alakít s tart szintúgy, mint nemzeteket és országokat, de ezeket is épen úgy mint minket csak azért, hogy megint felfaljon. Nemcsak egyénekre, de nemzetekre nézve is áll, a «laetus in praesens animus oderit curare quod ultra est»; csakhogy a «laetus» az okos használást tegye, s az «oderit curare» nem buta fatalismusbani megnyugovásban, hanem a változandóság változhatlan törvényének mindíg szem előtti tartásában álljon. Nekünk is a jelen kedvező körülményeknek örülnünk kell s a lehetőségig használnunk, még pedig idővesztés nélkül; mert e kedvező körülmények a mulandóságok mulandóságai közé tartoznak.

Kérlek, ha érkezel, rajzold nekem néhány vonással a követ kar személyzeti állásának képét.

Ha ezen levelem még Pozsonyban érne, kérlek, kérdezd meg Rádaytól, megrendelte-e számomra az országgyűlési irományokat s a RR és Fő RR naplóját, valamint a *Záborszky* tudósításait, amazokat ez időszerint magánál megtartván, ez utolsót pedig rendesen ideküldvén. *Rádaynak* f. hó 23-án írtam, innen odautazó főhadnagy Nádas által.

Stoklassaért a jótállást 400 frtig elvállalom; odaértvén, hogy általa a rendes havi fizetés iránt biztosítva legyek. De hát azon kölcsönzendő pénz kamatjának fizetése miként történendik? A dolog elrendelését s *Wodianerreli* eligazítását vállald, kérlek, magadra, ott helyben azt személyesen Te könnyebben tehetvén, mint én innen levél által.

Szegény *Lovassyra* nézve örömest tenném bárkinek is felszólítását, de az érdeklettekkeli ösmeretségem nem oly természetű, hogy sikert remélhetnék. Ha aláírás nyittatik, engem is írj be 20 vagy 40 conv. frttal ahoz képest, mint a körülmény kívánandja. De ugyan miként van, hogy 1000 frt kívántatik számára egy évre; ez nekem nagyon soknak látszik.

A nőnevelő intézetre nézve felszólítást én tehetek, de csak ez is az, mit fogok tehetni; mert comité alakítását én a távolban nem eszközölhetem. Még nem kaphattam elegendő adatokat arra, hogy a felszólítást valami, ha csak rövid tervvel is egybeköthessem, mit pedig szükségesnek tartok. Az 500 frtot nem váltóban, hanem ezüstben értettem. Ez iránti tudakozódásaim s tapasztalásim szerint 500

e. frt. jórészt kell. Tartás, tanítás, ruházat sat. sokra megy; leánykáim, kik *Täntzeréknél* vannak, évenkint mintegy 1300 e. frtra mennek, pedig feleslegesen s fényűzőleg semmi sincs. Nem tudnád-e a hernalsi vagy más ily intézetek leírását, szabályait nekem megszerezni? én Bécsbe írtam *Nagy* Károlynak, de nem vettem még válaszát.

A táblabírák iránti felvilágosítást köszönöm. Nem tisztán ugyan, de ilyenformán tudtam én is a dolgot; azért iratomban nem a magyarországi t. birákról, hanem az erdélyi magyar assesorokról szóltam.

A «Szózat» mind a magyar lapokban, mind az Allg.-ban 2 f. 40 kr.-ral van hirdetve; pedig *Wieganddali* egyezésem következtében 2 frtnak kellett volna a bolti árnak lenni. Tartok tőle, hogy ezen árfelemelés következtében nehezen kellend; pedig nemcsak financialis tekintetben. hanem az ügyért hamari kelését nagyon óhajtottam volna.

Az úrbérről Erdélyt illetőleg írtam volt a múlt erdélyi országgyűlés alatt valamit s még Decz.-ben megküldöttem a Híradónak; de nem jelent még mindeddig meg, a cenzura akadékoskodván, mit nem tudok megfogni: mert annál sokkal keményebb czikkek is jelentek és jelennek meg a Híradóban. Ezen íratomnak megjelenését Erdélyre nézve nagyon szeretném. Lehet, hogy a napokban meg fogom azt neked küldeni, azon kéréssel: kísértsd meg Pesten kapni reá «imprimatur»-t. Ha ez sikerülne, röpirat-alakban bocsátanám közre. A Hírlapban nem követelek számára helyt, az inkább csak erdélyi érdekű lévén.

Regalist* a napokban kaptam, miután az iránt a cancellárnak írtam. Azonban hasznát vehetni nem fogom. Nem tudom, fogok-e a nyáron Pestre s onnan haza mehetni; — mi körülményeimre nézve felette szükséges lenne. Egészségi állapotom a mellett, hogy rosz és gyötrelmes, nagyon habozó s változékony.

Nem írod, hogy fiúval vagy leánynyal ajándékozott-a meg az ég Téged s te a hont? Isten veled.

III.

Freywaldau 1843 máj. 30.**

Kedves Barátom! Postán volt már tegnapi levelem, midőn ma 26-iki soraidat vettem. Nagyon sajnálom leveledből nem láthatni, vetted-e második közlésemet is? Véleményem szerint ezen második közlés kifejezett aggodalmidra nézve tesz a dologban változást. Észre-

* Regalisnak nevezték a királyi meghívó levelet az országgyűlésre; azt pedig, a kinek a meghívó levél szólott, regalistának hívták.

** Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának 1-ső füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

vételeidet csak úgy foghatnám teljesen fel, ha tudnám, hogy azok az értekezésnek csak az első részét vagy az egészet illetik. Nem tudván előre: lesz-e a kir. előadásokban a tárgyról említés, természetesen nem alkalmazhattam magamat a szerint. Ennek tudása — hihetősen — az értekezésnek vagy legalább némely részeinek más fordulatot adott volna. Ezen tekintetben az egésznek megjelenése már megkésett s egy részben idejét múlta. Annak előérzete, vagy sejdítése, miszerint a törv. hozás az általad említett két veszély közt leend, okozta azon óhajtásomat s annak javallatát, hogy a tárgyban legtöbbet magok a t. hatóságok tegyenek, minek reménylhetésére psychologiai okok is jogosítottak s a szathmári sat. legutolsó határozatok csaknem teljes biztosságot adnak. Ezért érdekeltem a törvényhozás által teendőket csak általánosan s inkább mellékesen. Mind a kormány, mind a törvényhozás részéről inkább a történtek büntetését s orvoslását óhajtottam; s a jövőre a rend biztosítására javallt módok per excerpta leendő létesítését véltem legtanácsosabbnak s egyszersmind kivihetőnek, de azonban elkerülhetlennek is. Megyei coordinatiobani kérdés nemcsak igen hosszadalmas s nemcsak épen a létező bajok által gátolt út, hanem veszélybe vezető is lenne.

Egyébiránt kérded: «tanácsosnak tartom-e a megyei kicsapongások kérdését most azon szempontból venni discussio alá, (s pedig most, épen most, midőn azok a megyei köztanácskozások szőnyegén forognak) hogy a nemesség tömege eszeveszett csoport, hogy a nagy számnak választásokba s köztanácskozásokba befolyása vétkes, káros, botrányos képtelenség; hogy a dolog jobban volna, ha minden választás a kormány kezében volna, minthogy a buta tömegnél van sat.; mondom tanácsos-e a thesist úgy állítani, mintha csak anarchia és absolutismus közt kellene választanunk» sat. Én mindezt tanácsosnak épen nem tartom; s ha értekezésemnek egésze akaratom ellen ily értelművé alakult, úgy kétségen kívül azt közrebocsátani nem lehet. Azonban én nemcsak akartam azt kimondani, hanem nyilván ki is fejeztem, hogy nem a választási jognak közös volta, hanem a joggal bíróknak elvetemedettek által eszköz gyananti használata botrányos és káros; és hogy nem a köznemességnek köztanácskozásokban való befolyása, hanem ezen befolyásnak közvetlenül s elámított, megvesztegetett és dühödtté tett tömeg általi gyakoroltatása vétkes, káros s botrányos képtelenség. Ezt pedig ki kell s épen nekünk kell kimondanunk. Ha ezt mi nem mondjuk s a megyék érezni nem fogják: remélni nem lehet, hogy a különben idves dolognak kárhozatos alkalmazásán változtassanak; s ha mi nem mondjuk ki, minő hatályossá tesszük ennek elleneink általi kimondását s ügyünk elleni felhasználását. Ha nem volna más választás, mint megvesztegetett, elámított, vérengző csoport bottal s bicsakkali határozatai által eszköz-

lendő, vagy egyenesen a kormány kezében lévő igazgatás- és a hivataloknak vagy ezen csoportoktóli megvásárolhatása vagy a kormánytóli kaphatása közt: úgy természetesen ezt választanám; de hogy ezen két extremum s az anarchia vagy absolutismus közt kellene választanunk, az talán állításaimból nem foly s azokból — azt hiszem — kifacsarni nem lehet.

Mindemellett is a távolból a körülmények képét s azoknak főként rejtettebb oldalait oly kevéssé ismerem, s az ügyet oly szentnek, de egyszersmind oly kényesnek vallom, miszerint felszólításodra s kérdésedre egyenesen nem felelhetek, hanem felhatalmazlak s kérlek: nehány barátainkkal, u. m. *Klauzállal, Bezerédivel, Beőthyvel* s még a kivel jónak látandod, közöld az értekezést; fontoljátok s rostáljátok meg: egészen tőletek függjön meg- vagy meg nem jelenése. Ha jónak látjátok, azt sem bánom, hogy belőle valamit kihagyjatok, változtassatok vagy hozzáadjatok. Hiszen nem írói viszketegségből és szeszélyből írtam: hanem azért, hogy valami olyan jelenjék meg, minek haszna legyen. E czél elérésére még arra is kész lennék, hogy valami olyan jelenjék meg nevem alatt, mibe *Ti* változást tettetek s miből törültetek vagy mihez hozzáadtatok. Az igazításokat azonban velem mentől elébb közöljétek, nem azért, hogy a megjelenés ettől legyen felfüggesztve, hanem azért, mivel lehet (de csak lehet) hogy még fogok egy czikket pótlólag írni, s ezt igazításaitok szerint akarnám alakítani. Ezen pótlékban a kir. előadások e tárgy iránti pontját, valamint oly szerencsés körülményt említvén, mely az iratom végén kifejezett reményem teljesülésére mutat, arról szólandok, hogy mind a t. hozás, mind a törv. hatóságok előtt minő sikerdús, de egyszersmind kétes mező nyílik meg; s előadandom előfordulandó ellenvetés alakjában mindazt, a mit írsz, hogy az olygarchia bujtogatásúl mondand, mind pedig annak szükségét, hogy épen ezért kell a t. hatóságoknak tenni s tevésök által az országgyűlés teendőit elősegíteni, nehogy csak anarchia vagy absolutismus közti választásnak lehetsége álljon elő. Mentől előbbi válaszodat kéri barátod Wesselényi.

U. i. Értekezésem megjelenése esetében jó lenne előrebocsátólag megemlíteni: miszerint ezen értekezés még május elején íratott, hanem akadályok mián mind megküldése, mind megjelenése elkésett.

Meg volt már ezen levelem írva, midőn eszembe jutott, hogy a második czikk végéhez, vagyis a 41-ik §. után is még szúrjak valamit közbe, az általad kifejtetteket tartván szem előtt. Ezt el is készítettem, de még nincs leírva, azért csak a közelebbi postával küldöm.

IV.

Zsibó, 1844. szept. 16.*

Kedves Barátom! Utóbbi levelemben írám, miszerint közelebbről — ha lehet — többet s egyebet, tehát többet ugyan nem sokkal, de egyebet.

Már nagyon régen áll tisztán előttem azon felette káros hiány s hanyagság, miszerint honunk polgári állását s alkotmányát illető jó, könnyen érthető, nem hosszú s népszerű munka nem létezvén: az iskolában ifjaink ilyetén ismeretek nélkül nőnek fel egész addig, míg jogászokká lesznek, s ekkor is a magán, római, egyházi s ég tudja mi minden jogot inkább tanulnak, mint *honunk* közjogát.

Hogy pedig azt korához s értelméhez alkalmazva már a gyermeknek s mentől jókorabb s azt kora haladtával bővítvén s szilárdítván, mind folytonosan kellene tanulni, ezt azt hiszem, velem egyenlően fogja minden érezni, ki e tárgy felől józanon tud s akar gondolkozni. Részemről ez iránti nézeteimet mind a *Balítéleteknek* nevelést érdeklő szakában, mind a *Szózatnak* ugyanezt tárgyazó czikkében kifejtettem. Később többeket kértem meg s szólítottam fel egy ily s ilyetén végre használható munkácska vagy munkácskák készítésére, de siker nélkűl. Nekem ilyesmire mostanság sem érkezésem nem volt, sem — a mi igen természetes — elegendő kedvem sincs; de nem is birok arra elegendő ismeretekkel. Nem ismerek ezen nem nagy, de mégsem könnyű munkára *Nálad* képesebbet; s nem ismerek ezen tárgynál méltóbbat arra, hogy mostani — talán valamivel kevesültebb — foglalkozásaid közt néhány órát szentelvén, egy oly munkával ajándékozd meg a hont, melynél tetemesb hiányt egy sem pótolhatna s nagyobb hasznot valami más alig tehetne Modorának — azt hiszem — kérdésekben és feleletekben levőnek kellene lenni. Ha ily munka létrejönne, én azt mindjárt egy vagy két iskolában használatba tudnám vétetni.** — Kérlek édes Barátom, vedd e tárgyat szívedre.

Engem az, hogy a *Landerer* hírlapja szerkesztését s az abbani dolgozást a tudvalevő egyének — mondhatni tekintélyek — vették át s ez által azon gazembernek gaztettét méltó büntetés helyett jutalmazták — ezen tény, mondom, engem szomorított s boszantott; kifejeztem ezt egész őszinteséggel egy levelemben *Lukács* Móricznak. Ő nekem mentségül azt írta, miként az ő tudta szerint Landerer nem külső ármány következtében, s nem gonosz czélból csele-

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának 2. füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

** Wesselényi itt nyilvánvalóan a zilahi és nagyenyedi főiskolákra gondol, mely iskoláknak ő tudvalevőleg elöljárója volt.

kedett: hanem hogy csak financiális összeütközés miatt *Te* mondtál le a szerkesztőségről. Károsnak látom, hogy *Lukács* s a többiek ezen tévedésben legyenek; azért Lukácsot arra utasítottam, hogy értesítesse általad magát jobban a dolog állása felől.

A részbeli megyék közül e napokban Szolnok az exemtio bebocsátását, Kraszna pedig be nem bocsátását határozta el közgyűlésileg; de a követküldés iránt egyik sem tett határozatot. Ez által mindkettő elég nyilván megmutatta, hogy azon okot, miért elmarasztaltatott, t. i. a követ nem küldést, megszűntetni nem akarja; következőleg nekik újra pörbe kell idéztetniök.* Jó lesz erre a pozsonyiakat figyelmeztetni. Ha az újbóli idézés megtörténik, azt hiszem, lehet a még e jelen — hihetőleg hosszabbra nyúló — országgyűlésre leendő követküldést vinni; mert a követküldés ellen ármánykodó főispán s csatlósai már nagyon meg vannak zavarva s ijesztve. Áldjon az ég! maradok barátod.

V.

Zsibó, 1844 nov. 11.**

Szeretett Barátom! Fogadd buzgó hálámat nagybecsű soraidért. Rég nem érzett élvezést nyújtott annak olvashatása, búsultam, midőn végezték a néhány lapból álló levelet, hogy miért nem legalább két olyan hosszú. Beh szép! alkalomhoz jutni oly emberrel úgy szólhatni s még mennyivel szebb azon alkalmat a becsületes ember szilárdsága mellett oly ügyességgel is használni, mint a hogy *Te* használtad. A vén diplomatának ezen dialogja koszorút nem fűz diplomatai tehetségére. A Metternich roppant tudását, tapasztalását, sokoldalúságát s ügyességét is kétségbe ki hozhatná? de eszére nézve ép oly kolosszusnak, mint a milyennek tekintik, sohasem tartottam. Igaz, hogy a monarchiában mindent ő igazgat s a világ folytára is nem kis hatást gyakorol, s igaz, hogy gonoszúl bonyolódott dolgok vitele az ő szintoly bajos mint kényes feladata, de másfelől az is igaz, hogy a dolgok gonosz rosszúl s még rosszabb jövendő felé folynak, mely folyami irány akár azért van, hogy azt ő adta és adja, akár mert változtatni nem tudja, egyenlően az ő hibája. Hogy teremtsen újat és nagyot, arra — lehet — alkalma sem volt s nincs, de azt hiszem, képes sem lett volna: foltozgatás, férczelés volt s marad legfőbb mestersége; s mivel a foltozás és férczelés műve s szerepe is bizonyos kisszerűség, sőt nevetségesség színezetével is bir, azért örökké volt

* Közép Szolnok és Kraszna vármegye még az 1836. évi 21. t. cz. által lettek az anyaországhoz visszacsatolva, de a Részek egyesítését gátló reactio mindig meg tudta akadályozni egészen 1848-ig, hogy e megyék követeiket Pozsonyba küldjék.

** Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának 2. füzetében.

és marad ezen különben nagyszerű alakon egy bizonyos vonása vagy bélyege az aprólékosságnak. A hányszor e statusember politikai szereplését s megtartását elgondolom, mindannyiszor egy jelenet *jut* eszembe, milyenben egykor én őt láttam volt. 825-ben látogattam olykor a *Zichy* Ferraris családot, ő már akkor mostani nejének tevén a szépet sokat volt ottan. Egy reggel a *Klamm* nője albumába rajzolta s a diplomata egész méltóságában s komolysága teljes pompájában ült : a mellette levő asztalon állott a rajzoló nőnek egy kis angol reszelős gépe, melyen szokták a rajzónokat hegyesíteni. *M.* e gépet nem ismervén, kezébe vette, s rövidlátó lévén, oly közel vitte szeméhez, hogy hatalmas nagy orrának czimpája tőle fekete lett, mit ő nem is sejtvén, előbbeni magatartásában maradt s magát tovább rajzoltatta. Abból, hogy a vén diplomata minő bizalmason s sikerre számítva terítette ki számodra is a hálót, helyesen következteted s méltán fájlalod, hogy minő készséggel kellett az embereknek e háló alá menni, sőt sietni. De hiszen ezt csodálni nem lehet : eredetótai sajátsága az embernek, hogy olcsón adja el magát ; ez talán legméltányosabb tette is ; mert valóban sokat nem is ér. Becsületes embernek ára nincs, eladóért kicsiny ár is sok. Lehet, hogy hírlapot nem kapsz ; de ez az öreg elgyengültségének leend példája, mert ennél valamivel magát inkább nem fogja compromittálhatni. Kérlek, tudasd velem, leveled közölhetem-e többekkel?

Ismételnem kell a *Jósika* által küldött levelemben tett azon kérdésemet : hogy szeptember 4 és 16-iki levelemet vetted-e? Az e megyéből ment petitio, mint az ujságból látom — részvéttel pártoltatott. De a tárgyat korántsem merítették a szónokok úgy ki, s fogták azon szempontból fel, mint reméltem s remélhettem azon adatok s nézetek után, melyeket én velök közlöttem. Ezen iratokat *Kubinyi* nem mutatta-e Neked? Azóta mint tudod az executio kijött s az ezen megyében a gubernium ez iránti rendelete következtében s annak előmutatása mellett visszautasíttatott. Ez által a dolog új térre jutott, vagyis inkább az eddigi most leplezetlen áll. A gubernium ugyanis nyíltan szerepel, midőn ama törvény s törvényes eljárás gátlója. Ha ezen visszautasításra hatalomkar nem rendeltetik, új compromissio — ha pedig igen, új bonyolodás a kormányt illetőleg.

Kérlek tudasd velem, hogy a keresk. társaságra lehet-e még részvénynyel aláírni s a mostani aláírás fizetésének sora és ideje mikor lenne? A négy már meglevő részvényeimért októberben reméllem a fizetést *Wodianer** megtette. Hát a közelebbi fizetés mikor leend s 100-tól mennyivel?

* Wesselényi a két Wodianerrel, Móriczczal és Sámuellel áll összeköttetésben. A Wodianer testvérek ugyanis már akkor nagy tekintélyű gyapjúkereskedők és dúsgazdag pénzemberek voltak. Ők voltak Wesselényi bankárjai is.

U. i. Kérlek tudósíts arról is, hogy czukorgyári részvényt lehet-e még s tanácsos-e venni? *Batthyány* felszólított: de csak oly pénzt fordíthatnék erre, mit veszélyeztetnem nem szabad, t. i. gyermekeimét. Csak tegnap értém a Jelenkorból, hogy a főrendek a különben is nyomorult mennyiségre összezsugorodott subsidiumot egy millióra filléreztték le. Gyalázat azokra, kik ennek okai.

Hogy levelemet be ne zárjam hogylétem felőli tudósítás nélkül, annyit írok, hogy lábam valamivel jobban van: de azért még szintoly lassan s nehezen járok s haladok, mint nálunk a valódi szabadelvűség: szemem előtt pedig szintoly egyptomi sötétség borong, milyen aristokratiánk nagy részét borítja. Jelentsd nődnek tiszteletemet. Áldjon az ég.

VI.

Zsibó, 1845 jan 2. (Postán).*

Nov. 15.-én írt leveledet későn azaz decz. 6.-án vettem. Annak egyik ágára t. i. a küldött védegyleti íveket illetőre darabig nem lehetett válaszolnom, mert azon íveknek szétküldözése csak alkalom szerint történhetvén. az időbe került: most már nagygyára szét vannak küldve, s a még kezem közt lévő néhányt is mentől előbb elküldöm. Mielőtt leveled másik ága felől szólnék, egy pár szót a védegyletről. Én ennek szándékát teljesen méltánylom. valamint szükségét és hasznát is: de megvallom, hogy szerettem volna, hogy ezen derék munka, — hogy úgy fejezzem ki — czím s főként a szerző neve nélkül jelenjék meg, vagyis hogy sok nagyobb és apróbb védegyletek lépjenek a hon közepében s minden tájain életbe; hogy sajtó útján s megyei közgyűléseken az eszme mentől népszerűbbé, divatosabbá s közönségessé tétessék; és hogy miután már voltaképen léteznék, akkor — ha szinte az több hónapok vagy év múlva, történt volna is, adassék meg neki az országos név s alak. Az ily sokhelyt s lassankénti létrejötte a dolognak kevesebb figyelmet okozott s nem zaklatott volna ki indolentiájából sokat, ki most haragból vagy félelemből mozog. A rosszakaróknak sem lett volna oly könnyen megmarkolható fogantyújok az ügyet pártkérdéssé facsarni. Midőn pedig a dolog már megért s az ügy barátainak száma nagyra nőtt, akkor ezen rosszakarók is mint már úgy sem sokra segítő fortélyt, hihetősen abba hagytak volna sokat, mit mások tettek s tesznek; s minek czélja egyedül az embernek visszatartoztatása. Hogy kevesebb zaj s a tárgynak pártszíntőli volta mellett a siker is biztosabb arra adatul: Itt Zilahon már egy év előtt pendíttetett meg egy védegyletnek,

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának 2. füzetében, dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

még pedig a mostaninál sokkal szigorúbbnak eszméje; mondhatni minden kabátos részes lett, s ezen akkor teljes készséggel hozzájárulóknak nagy része most nem ír alá, mert nem mer, átalja s. t. e. f. Azonban már bele van vágva a fába a fejsze s habár nagy és szíjjas is e fa, és épen mivel olyan, azért kötelesség erélyt és eszélyt fordítani rá, hogy a fejsze bele ne szakadjon. A szabályok azon pontjának, miszerint a részt venni nem akarók feljelentessenek vagy jegyeztessenek, czélját jól értem, vagy amennyiben értem, helyeselni nem tudom. Hát miként fog annak rossz oldala kikerültetni, hogy ha az eddigi sok apróbb czéhek mellett és felett egy általános czéhe alakulna a honi kézműveseknek, kik arra építvén, hogy oly sokan vannak rájuk szorulva, a külföldieknél drágábbak s a helyett, hogy azokkal versenyeznének, mindíg sokkal rosszabbak maradnának. A honi név s czím alatt beözönölhető s hihetően özönlendő osztrák, cseh s morva iparműczikkek elleni védeszközök felől hihetően fog az egyesület gondoskodni. Talán jó lenne a közönséget mind arról, hogy ez miként lehet s leend eszközlendő, megnyugtatólag felvilágosítani, valamint arról is, hogy a honi kézművek monopolizálása miként lesz meggátolandó.

Leveled másik részére azért nem siettem felelni, mivel soraidat úgy értettem, hogy azon megválasztást csak mint később, talán egy év vagy még azután történendőt említed s ezt így is kell értenem; mert hogy Deczemberben vévén leveledet s ezután nem tudom, mikor megválasztatván, mindjárt felszedjem a sátorfát s még e télen Pesten teremjek, ezt tőlem sem kívánni nem lenne helyes, s várni sem lehetne. Dolgait mindenki így, vagy amúgy, de előre rendezi el; már a ki mind házát, mind dolgait s gazdaságát, mind pedig költségei viszonyait úgy rendezte el, hogy otthon maradjon, az hopp ide, hopp oda, rögtön nem kerekedhetik fel, s nem öltheti hevenyében magára a falunlétel pongyolája helyett a városi lakás feszes és súlyos öltönyét. De hát még egy nyomorék, mozogni nem tudó beteg, vak ember mint én, miként tehetné ezt? Csak később tudtam meg, hogy most Januárban van közgyűlés. Leend-e ezen elnökválasztás, nem tudom; a Magyar Gazdában azon közgyűlés teendőiről hirdetményben arról szó nincs. Ha azonban a választás megtörtént, vagy meg kellett volna történnie, úgy válaszom már úgyis elkésett, mi különben a fentebbiekben van s mondhatni a körülményekből folyván, magában érthető. Egyébiránt a Pestre menetelemet s költözésemet *Széchenyi* megvakulásom után mindjárt s már kétszer sürgeté. Ez tőle következetes. Hiszen már ama famosus czikkjében ajánlott volt a vakulandónak lakást, ételt s ápolást. Akkor ez tőle kíméletlenség volt; mostani felszólítása talán szívesség; de megvallom, ha körülményeim, melyekről hihetősön még neked írni fogok, később megengednék is

a Pestre mehetést, az ottani mulatásnak reám nézve sok tekintetben kívánatos voltát az egyik név nagyon gyengíti, épen a *Széchenyiveli* viszony: ezt ha nem magyarázom is, hiszem, érteni fogod. A másik, mi engem Pestre most teljességgel nem vonz, azoknak, kikkel társalkodni akarnék vagy társalkodnom kellene, annyira egymás ellenében álló két párttá lett válása. A gazdasági egyesület elnökségét illetőleg azt is meg kell jegyeznem, hogy vak és nyomorék ember azt úgy, mint kellene, nem vihetné; én pedig, mit nem birhatok, azt nem is vállalhatom.

Már nov. 11-iki levelemben is kérdeztelek, hogy szept. 4., 16., okt. 27-iki leveleimet vetted-e? Kérlek tudósíts erről s írj mentől előbb s ha lehet jó sokat, erre kér barátod.

VII.

Zsibó, 1846 január 27.*

Kedves barátom!

Elválásunk óta egy fél év folya le s most telik el az új évnek is első hava. És e hosszú hét hó alatt mind hiába várék tőled levelet; várék választ négy hozzád intézett leveleimre. Nem panaszkép mondom ezt; mert hála az égnek, hogy volt mindíg cselekvő erődhöz s munkásságodhoz méltóbb s hasznosb elfoglalásod, mint nekem, a sorompón kívül állónak, vagyis inkább roskadtan heverőnek írogatni. Ily levelezés, ha nyujt is élvet, de a vaskezű Götz szerint: Ist ein geschäftiger Müssiggang. Boldog, kinek inaiban van még elég erő s ki előtt áll még nyitva mező, hogy nem szorulván a levelezés vagy bármi más puszta írásbeli cselekvési surrogatumra, tettek körében mozoghat. S hála az égnek azért is, hogy miután e tér roppant erőd s szilárd akaratod számára — bárha korántsem ahhoz arányban lévőleg s ahhoz illően — de mégis nyílt maradt, működésidet siker követte, nem teljes ugyan, de mégis szép és üdvös. És ezért ujra is mondom, nem panaszkodom, hogy nekem nem írtál. Ki előtt annyi tenni való van, mint előtted, kinek annyi rosszakarat, írígység, léhaság s közönyösség ellen kell vívni, mint neked: drágák annak pillanati. Irni is annak a nagy közönség s olyak számára kötelessége, kik a köz- és társas élet színpadán még szerepelnek; mert ezekre hatván, ezek által készíti el s eszközli azt, mit neki keble Istene sugal. A csatában elesett nem igényelheti, hogy küzdő bajtársai s annyival kevésbbé, hogy azoknak vezérei vele bibelődjenek, sebeit kötözzék s szomját enyhítsék: s azért még ha baráti kegyelet arra bírna is téged, hogy a harczon tágítva velem bajlódj,

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évi második füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

érzek magamban kötelesség tudása szülte annyi erőt s ismerem magamat s helyzetemet annyira. hogy oda utasítnálak s arra emlékeztetnélek, hol küzdenek s a mit tenned kell. Jól tudom s keserv nélkül érzem, hogy én már alig tehetek, alig használhatok valamit. — nem csak azért, mert béna és vak vagyok, hanem *mivel lejárt időm*. Ki darab ideig nem használtatik, könnyen ószerű czikké válik; hamar vetnek szögletbe s hamar kerülünk ha nem szemétre is, de a *Zakata* közé (in die Rumpelkammer), honnan ritkán keresnek megint elő hacsak ó időbeli példány vagy rokokó czikk gyanánt nem. Nemzetek is csak gyermekek s mint gyermekeknek bábokra van szükségök; — s játszanak a bábokal; szeretik, imádják azokat s felpiperézik: de majd reá unnak s ha bábjok törik vagy kopik, félrevetik, ha szinte még lehetne s kellene is azt használniok. Midőn nemzetem szeszélye bábként ápolt, czifrított: ennek valóban nem, de annak igenis örvendettem, hogy mint játéka s azért kedveltje, rossztól tartoztathatom el s vezethetem jóra; és most nem az fáj, hogy a gyermekes ékekkel másokat cziczomáz; de sajnálom azt, hogy megszűnvén játéka tárgya lenni, hasznára sem lehetek. Gondoltam, hogy visszaemlékezés ereje is tehet tekintélylyé s adhat hatást. A színpadtóli lelépés után is próbáltam mozogni: írtam könyvet, írtam czikkeket; de mindaz hatás nélkül maradt és marad: *mert lejárt időm*. De nem baj. Mit tesz, hogy egy porszem léte s emléke a mindenség üre s örökkévalóság özönében egy pillanattal elébb vagy utóbb fuvassék el? hiszen leszünk, hogy enyészszünk s élünk, hogy felejtessünk. Azonban a felejtés ezen közös és örök sorsa alá bármi nyugodtan vetem is magamat; de nem szeretném, hogy az új élet picziny körében azok, kiket szeretek s tisztelek, felejtenének. De nem is félek ettől; s így azt is nemcsak erősen hiszem, de tudom, hogy azért, mert hallgattál, nem feledtél. Újra is mondom, jól tetted s köszönöm, hogy a nekemi írogatásnál jobbat s a honnak sok hasznost tettél. Hanem volt mégis leveleim közt kettő, a két utolsó, melyre szerettem volna, hogy válaszolj bármi röviden, vagy ha erre nem értél, izentél volna. Vannak a barátságnak is jogai s tudod, hogy jog és kötelesség egymástól elválhatlan. Baráti szent jogod volt, hogy azt mit Nov. 20-a s Decz. 14-dike nekem adott, tőlem gyorsan és tőlem tudd meg; s midőn én ebbéli kötelességem teljesítettem, mi jól esett volna hallani tőled azt, mi felől egyébiránt úgy sem kételkedtem s kételkedem, hogy t. i. örömmel értetted azon eseményeket s hogy elfogadod kis fiam keresztapaságát. Azonban én azt hiszem, hogy ama két levél eltévedett; de hiszem azt is, hogy azon tudósítások különben megfoghatlan kimaradását Te sem tetted az én rovásomra, hanem gondoltad s hitted, miszerint azok eltévelyedtek. Ha nem is azon levelekből, de fogtad hallani nősülésemet, mind azt, hogy egy

derék kis fiam van. Engedd, hogy újra ajánljam őket szívességedbe. Te, kit az ég egy derék nővel áldott meg, teljesen ismered becsét egy ily kincsnek, s te, ki élvezted s élvezed az atyai örömöket, bizonynyal áldani fogod velem a mennyet, hogy annyi csapás, annyi szenvedés után nyujtá nekem az örömök ezen legédesbikét. Jó nőm igen-igen szívesen tisztel. Kis keresztfiad derék gyerek: hatalmason nő s izmosodik.

Miket feljebb a nemhasználhatás és nem hatásról mondék, nem tartóztat el engem attól, hogy untalan s végig ne próbálják szóval vagy írással tenni, ha szinte jó részt előre látom is, hogy sikere nem leend. Így tisztán kötelesség érzetből eredtnek vegyed, kérlek, e mostani megújítását egy eszmének, melyről siker nélkül ugyan, de gyakran szóltam és írtam. Emlékezel, mi sokszor szóltam s szólaltam fel azon általad s több barátink által is méltányolt eszme mellett, miként valamit tennünk, hogy a külföld helyzetünk s eseményeink felől igazán s teljesen értesüljön, s kell tennünk, hogy a hazugságok s ellenünki rágalmak mindíg megczáfoltassanak. E végre alkotandó egylet, felállítandó bureau sat. miket terveztem, lehet s hiszem is, hogy nem voltak jól vagy legalább könnyen kivihetők, mégis lehetett s talán kellett is volna azokból valami gyakorlatilag jót s létezhetőt alkotni s alakítani. Most még szükségesb e tárgyban lépést tenni, mint eddig; mert eddig csak inkább vett fel az Augsburgi egy-egy mellettünk szóló czikket is; de most úgy látszik, hogy felülről kapott intést, minek fog az is következése lenni, miként már *Lukácsnak* nem jelenteti meg a czikkeit, sőt már sürgető leveleit is felelet nélkül hagyja. Jelenben a feladat elsője lenne oly német lapot találni, mely czikkeink számára hasábjait megnyitná s melyekben egyszersmind az Augsburgi szennyes részrehajlása is köztudattá tétetnék. A teendők másodika lenne vállalkozót vagy vállalkozókat találni, kik az időről időre megjelenendő felvilágosításokat s czáfolatokat szerkesztenék; és a harmadik a minderre szükséges költségek megszerzése. Mit gondolsz e tárgy felől? Nem lenne-e jó felszólítanunk *Batthányi Lajost* és *Kázmért?*

A Jelenkor a múlt év végével közölt Erdélyből egy czikket „Erdélyi úrbér elősajgásai“ czíme alatt. Ez oly logica nélküli, fonákságokkal teljes s alaptalan irat, hogy ha az azt olvasandók józan eszébe csak keveset is lehetne bízni, legkisebbet sem kellene káros hatásától félni. Ámde a józan ész s elfogulatlanság ritka; s tiszta látásra s ítéletre nem lehet kivált akkor számítani, midőn a megítélendő érdekeinket legyezi. E czikk azt, mit még a legönzőbbek s legilliberalisabbak sem mertek nyilván kimondani, fenhangon mondja, hogy t. i. ne alkottassék úrbér. És e szennyes óhajtás szülte tant meglehetős stylbe foglalt s jogszerűség és liberalitás foltjaival

díszített palásttal fedi, s ezért sokan, nagyon sokan lesznek nálunk, kik ugyanazon szennyes óhajtásaik s vágyaik ledezésére használandják e palástot. Mi miatt meg kell ama czikknek többek, még pedig tekintélyek által czáfoltatni. E czikk írója elég szemtelen botrányos állítása s javaslata mellett reád is, mint auctoritásra hivatkozni. Ez is nyujtott alkalom és felhívás a felszólalásra; de e felett ama czikkben az úrbér egészen a status gazdaság terére van állítva s annak következtében az az iránti nyilatkozat, vagyis annak czáfolata egyenesen a Hetilap körébe tartozik. És ha ebben írsz felőle, igen hasznos dolgot teendsz, kivált most, midőn Erdély az országgyűlés s az úrbérnek előlegesen leendő tárgyalása küszöbén áll.

Hogy a Hetilap s ebbeni dolgozataid igen-igen örvendeztetnek, képzelheted. Adja az ég, hogy a censura elleni küzdelmeket meglábolhassátok.

A Pesti Hírlap programmjának is nagyon örülnék; de tartok tőle, hogy abban halálos ítéletet mondott maga felett ki. Azok ugyanis, kik ármány által téged a szerkesztőségből kinyomtak, a a liberalis színt le nem tett s az ő színöket fel nem öltött Pesti Hírlapot csak azért tolerálták, mivel átlátták, hogy mind genesise, mind centralisatioi doctrinái miatt a régi Pesti Hírlap emberei organumjokká nem teendik, s mivel tudják, hogy a municipalitások megtámadása által gyűlöltebbé teendi magát, hogysem hatásától félhetnének; de mert ezek változtával ha a Pesti Hírlapot valódi ellenzéki organummá válni látandják, szintúgy üldözendik, mint az elsőt. Előbb a censura kínpadjának minden fokozatira vonandják a szerkesztőséget, majd ezt s ennek embereit igyekezendnek a maszlagok s horgok sok nemei valamelyikével kezökre keríteni. Ha ez sem használ, vagy ki fognak mindent, mi nekik nem tetszik, törölni kímélet s tétova nélkül, vagy más úton s más ármány által eszközlendik, hogy azon lap a most nyilvánított szellembeni, vagyis ellenzéki organummá ne legyen, ne lehessen. Azon felső irány, mi mind a megyékben, mind Horvátországban, mind a küldöttségeket illetőleg mutatkozik, valóban gyászos és leverő. A párt, mely ezeket eszközli, vesztünkre esküdt s vesztére az összes monarchiának s uralkodó házunknak. Lehető-e még mentség s honnan várandó, nem tudom. Épen ma van, mint tudom, gyűlésetek. Védjen s vezéreljen az ég! Valamint nem tudom: nem lett volna-e jobb küldöttséget nem küldeni; úgy nem látom, hogy ez ügyben bármi erélyes határozattal is mi sikeres és tartós jót lehessen várni.* Ama felső párt

* Pestmegye 1845 november 12.-én kinevezett küldöttségéről van szó, melyet a horvátországi abnormis állapotok miatt küldött Bécsbe a királyhoz deczemberben, de nem fogadta; ellenben a délszláv küldöttséget ugyanakkor fogadta.

már magát elég erősnek s minket elég gyengéknek lát vagy tart minden külszínt s illedelmet félretéve, ellenink mellett nyilatkozhatni. És — úgy látszik — elhatározta magát minket magunk által veretni meg. Mit Hontban akart és tudott tenni, fogja akarni, fogja tehetni s tenni másutt is s talán mindenütt. Óh borzasztó vakság s gyászos tévedés volt oly erőket idézni fel s hozni mozgásba, melyeknek kezünk közti rugói, t. i. pénz s jutalmazás, remény s félelem parányi s hamar elfogyó volt; amazok kezében pedig bővön vannak s leendenek. Isten védje a nemzetet!

Jelentsd tisztelt nődnek szíves üdvözletemet s csókold nevemben gyermekeidet. Áldjon az ég! barátod.

VIII.

Zsibó, 1847 decz. 17.*

Szeretett Barátom! Bízottaink mennek. *Décsei* László, *Katona* Miklós, *Deáki* Sámuel. Ők szintoly jártasok a részek helyzete s belállapotja körül, mint a mi buzgók igaz ügyünk iránt. Hogy ők kikhez menjenek és miként informáljanak, azt ti fogjátok a körülmények szerint elhatározni. Adatot bőven eleget visznek annak bebizonyítására, hogy minő ördögi mesterségekkel csábították s kényszerítették ezen törvényhatóságokat s főként Szolnokot, Krasznát és Zilahot a visszacsatolás elleni demonstratiokra. Arra is megy elég adat, hogy Kővár 1732 előtt is önállóan s képviseleti joggal is biró törvényhatóság volt, valaminthogy *Zilah* is ugyanezen idő, sőt a separatio előtt is hasonlón önállással birt. Ismételem, mit már előbbi leveleimben is érdekeltem, mi szerint mi úgy látjuk, hogy a részek ügyét illetőleg mindenekelőtt a 21-ik t.-cz. egyfelőli megsértéseért másfelőli végre nem hajtásáért elhatározottan és eszélyesen kell felszólalnotok, szintúgy kell felszólalni azon botrány ellen, miszerint a kir. tábla törvényes ítéletét évek óta végrehajtatlan hagyják, mintha repulsio ítéletet megsemmisíthetne. Mi ha lehetne, gúny lenne minden ítélő hatalom s bírói eljárás. Ezen hármas kérelem közt az elsőül említett, t. i. a Kővár meg nem hívása, elég tisztán áll, miután a 21-ik t.-czikkben a külön említett Kővárról épen úgy mondaték, hogy az országgyűlésre meghívassék s hogy ott ülési és szavazati jussával éljen, mint Szolnokról, Krasznáról, Zarándról. Következőleg az ő meg nem hívása szintoly sértése azon t.-cz.-nek, mintha a többieknek valamelyike vagy valamennyi hívatlan maradt volna. Vannak, kik az azon t.-cz.-ben «visszaadott» kitételből akarják kiokoskodni, hogy csak azoknak adtak képviseletet, melyek azzal

* Megjelent a Történelmi Tár 1903. évi 3. füzetében dr. Ferenczy Zoltán közlésében.

régebb is bírtak, csak azt lehetvén valakinek visszaadni, mit előbb már birt. *Kővár* pedig oly joggal nem birt, tehát stb. Ezen okoskodás nem áll, mindenek előtt azért, mert az, mire építve van, nem igaz. *Kővár* ugyanis külön törvényhatóság s képviselettel biró volt akkor is, midőn 732 előtt Magyarországhoz tartozott. De azért is helytelen azon okoskodás, mert törvényhozás hatása s méltósága elleni bűn azt csak fel is tenni, hogy olyan «nesze semmi fogd meg jól» formán adományozzon. A «visszaadott» szó nem is az országgyűlésrei meghívásnál áll, hanem csakis ülés és szavazatok jussával élhetés megemlítésénél. Az, hogy Kővár is meghívassék az országgyűlésre, minden mellékes kitételek nélkül, egyenesen van mondva, parancsolva. Szintén ily tiszta, de megtámadási fegyvert még többet s még élesebbet nyujtó a más két sérelem, t. i. hogy a kormány 11 évig nem teljesítette azon törvény végrehajtásának különben is őt illető, de jelen esetben még ígéretek által potenczírozott kötelességét, sőt az ellen tört s mesterkedett, és hogy kir. legfőbb törvényszék ítéletét végre nem tudta, vagy végre nem akarta hajtani. Ezen két rendbeli sérelmet illetőleg oly rossz védelmi téren áll a kormány, mint 823 óta talán egyszer sem, mert saját eljárása, embereinek őt terhelő cselekvések nemcsak törvény elleni bűnök, hanem kormányzási vétkeknél terhesebb hibák halmazát képezik. Az adatok figyelmes átolvasása tagadhatatlanná teszi ezen állítást.

Az ezen sérelmek, botrányokérti mindenesetre szükséges felszólalás, megrovás mértékét azt hiszem annak kell elhatározni, hogy mennyire mutatnak szándékot az eddigi gonosz útról jobb útra térni. Ezen jobb, azaz törvényes út, természetesen nem lehet más, mint 1° Kővár meghívása, 2° a kir. tábla hozott ítéleteinek valódi végrehajtása, 3° visszakapcsolásnak tettleges eszközlése. — E harmadikra mutató szándéknak lehet és kell a törvényjavallatoknak az országgyűlés elébe lett terjesztését venni. Azért szükséges ezen előterjesztést a visszakapcsolás elhatározott szándéka, vagyis már annak valódi megkezdése gyanánt tekinteni s annak canonisálni, hogy a kormány többé vissza ne léphessen, mire viszont az szükséges, hogy mentől kevesebb gáncs s ellenvetésre találjon a mondott törvényjavallat; mert csak ilyesmi adhatna visszalépésre alkalmat s ürügyet; ellenben ha az ország rendei elfogadják minden vagy legalább lényeges változtatás nélkül azt, a mit a kormány javall, be van visszaléphetési útja vágva!

Van azonban baj, mert kétségen kívüli, miszerint semmi sem szükségesebb, mint annak gondos kikerülése, hogy a 21 ik t. cz. új vitatás alá ne kerüljön, hanem mint okvetlen végrehajtandó, teljesen kötelezőnek tekintessék s bántatlan és bontatlan hagyassék. E mellett nagyon kívánatos, hogy a most kormányilag előterjesztett tör-

vényjavallat megerősítése által a visszakapcsolás gyakorlatilag s részletekben is bevégzett ténynyé váljék. Ugyde ha a 21-ik törvény épen s teljesen marad, úgy a törvényjavallatnak első, vagyis territorialis czikkje nem elfogadható; ha pedig éppen ezen territoriális czikket támadják erősen meg, majd a kormány azon állítás mögé búvik, miszerint Kővár magában fenn nem állhat, — mi egyébiránt nem is igaz — s így a visszakapcsolás kényteiensége alul kibúvik. Meggyőződésem szerint itt a helyest eltalálni nem könnyű, terhes feladat lévén a 21-ik t. cz.-nek, mint a visszakapcsolás kezünk közt lévő garantiájának épségben hagyása mellett, a mostani törvényjavallatot, mely pedig ama 21-ik t. cz.-kel egy részben ellenkezik, elfogadni anélkül, hogy annak ama t. cz.-be ütköző, vagy egyébként terhes pontjai ellen annyira szegüljenek, miként alkalom nyíljon vagy a 21-ik t. cz. kérdésbe hozatalára, vagy arra, hogy a kormány projectált t. cz.-jeit, vagyis a visszakapcsolás okvetleni eszközlését elmellőzhesse. Azt hiszem, hogy ezen kormány javallta czikkeket meg kell ragadni, nem kell a dolgon tágítani. Lehet s azt hiszem, kell és ugyan főként a territoriális czikkre s a többiekre nézve is az észrevételeinkben javallt változások s módosítások eszközlését s hozzáadásként az unitáriusok s kiváltképen a só ára biztosítása felőli rendelkezés létesítését megkísérteni; de csak úgy, hogy a miatt út ne nyíljék a kormánynak a törvényjavallatátóli visszalépésre. Légyen bár nem egészen kedvező a törvényjavallat, de terhelőbb feltételek alatti visszakapcsolás elmaradásánál: azért igyekezni kell, hogyha másként nem bizonyos, a törvényjavallat teljes elfogadása árán is eszközöltessék a visszakapcsolás; csakhogy egyszer meglegyen; majd talán lehet azokon, mik nem lesznek jók, változtatni, javítani. Hogy az általunk javalt változásokat s hozzáadásokat (melyeket s azok közül főként a fennemlítetteket, újra is mondom, igen jó lenne még most létesíteni) mennyire lehessen sürgetni az egésznek veszedelmeztetése nélkül, azt ti fogjátok a körülményekből megítélni.

Ha a kormányi törvényjavallat módosítással vagy a nélkül, el leend fogadva, az az iránti felíratban jó lesz kifejezni, miszerint a 21-ik t. cz.-kel, valamint az ország rendei a visszakapcsolás tényének közjogi részét azonnal létesítették, kimondván, hogy a nevezett törvényhatóságok üléssel s szavazattal birnak s azért az országgyűlésre meg is hívassanak: úgy szint t. cz. további rendelete által a visszakapcsolás másik, azaz: közigazgatási ágára nézve a törvényhozás a végrehajtó hatalmat bízta meg annak létesítésére. Erre nézve a bizalmat egyedül szülhető s egyedül táplálható őszinteségöknél fogva az ország rendei sem az iránti sajnálkozásukat nem hallgathatják el, miszerint a meghívandónak rendelt Kővár vidéke meg nem hívatása által az említett t. cz. sértve lőn, sem pedig az iránti aggodalmu-

kat el nem rejthetik, hogy a meghívott, de meg nem jelent részbeli megyék ellen hozott törvényes ítélet a bírói hatalom nagy kisebbségére mindeddig teljesületlen maradt. Továbbá az iránti mély fájdalmukat is ki kell fejezniök, hogy a visszakapcsolás közigazgatási része, melynek eszközlése a kormányra volt bízva s melynek végrehajtását a kormány ígéretek mellett vállalta magára, a végrehajtó hatalom tekintete nem kis mértékbeni csökkentésére 11 éven keresztül s mindeddig végrehajtatlan maradt. Azonban ha szinte hű alattvalói s honfi kötelességük szerint bár mitsem óhajtottak volna az ország rendei inkább mint a törvény végrehajtása körül azon erélyt szemlélhetni s tisztelhetni, mely alkotmányos létnek szintúgy, mint közdolgok rendes feltéte; s ha szinte azt sem titkolhatják, miként mélyen sebzi a királyi törvényes hatalom s a törvényhozás méltóságát féltékenyen őrző kebleinket, miszerint tűrve lőn, hogy részint a testvérhon kormánya, részint egyének annak, mit koronás királyunk törvényes hatalma szerint s mit törvényhozásunk parancsol s rendel, titkon és nyilván ellenszegültek; mindazonáltal az ezekérti fájdalmat enyhíti s a történteket felejteti felséges urunknak alkotmányosság iránti elannyira hódoló kegyessége, miként még azt is, mi egyenesen kormánya által leendő eszközöltetésére volt bízva s így teljesen végrehajtó hatalma körébe tartozott, t. i. a részek visszakapcsolása közigazgatási ágának mikénti elrendezését is a törvényhozás terére bocsátani s az iránt a rendek elébe törvényjavallatot terjeszteni méltóztatott.

A törvényjavallatot s azokra tett észrevételeinket illetőleg bizonyos, a mint már többször kifejezém — miképen igen kívánatos és szükséges lenne, hogy Kővár és Zilah önállóságukat s képviseletöket el ne veszítsék. Szüksége annak, hogy Kővár Szolnokhoz s ebből egy rész Krasznához adassék, nem létezik. Kővár most 30000 forint pengő adót fizet. Lévén neki 25 portája, az ezután eső hadi adója leend 17313 frt. 20 kr., maradhat tehát 12686 f. 40 kr. házi adóul. Mostani belköltségei mennek 5243 frt. 30 kr.; épen említett háziadója még tetemesen növekedvén azzal, mit majd összes birtokossága fizetend abba. Látható ebből, hogy belköltségeit, habár a tisztek fizetése háromszor nagyobb leend is a mostaninál, mégis fedezheti azt s egyébb belköltségeit is. Krasznának mostani összes adója 23000 frt. Úgyde portája csak 16 van s ezután hadi adója 11081 frt. 36 kr. leendvén, 11918 frt. 24 kr. marad belköltségeire, megint a nemesség háziadóbani részvéte által szaporodni fog. Igy Kraszna is megállhat magában a nélkül, hogy Szolnokból egy darabot elvegyen. Szolnok habár Krasznánál is, Kővárnál is jóval nagyobb, de 42 portája lévén, a miatt majd hadi adója 29089 fr. 12 krra menendvén, s tehát háziadóul mintegy 8000 frt. maradván, most 6716 frtra menő, de természetesen jóval növekedendő fizetését tiszteinek s egyéb belköltségeit

még a nemességnek abbani részvéte után is csak fedezendheti, ha postái számát kevesítni fogják. Ezeknek fontolgatása után, úgy hiszem, legegyszerűbb s legjobb lenne, ha mind a háromnak territoriuma a mostani maradna.

Mind a három megyében sok az adót fizető nemesség. Ezekre nézve felette keserítő leendene a törvényjavallat szerinti azon intézkedés, miként ők nem azért, mivel egész magyar honban fizetend a nemesség, nem is azon adónemet, melyet amazok fizetendenek, hanem egészen az eddigi törvénytelen tehernek rájok nézve történő canonisálása s örökösítése mellett. Jó lenne kimondani, miszerint ezen adófizető apróbb nemesek csak úgy s csak olyan adót fizetendenek, hahogy és amilyen adót a többi nagyobb nemesek is fizetni fognak, Hogy ez jó vért, ennek ellenkezője pedig nagyon is rosszat csináland, — bizonyos. A só eddigi ára megmaradása iránti biztosítás hasonlón igen jó hatást gyakorland. Azonban ha nem édesgetné is az embereket a visszakapcsoláshoz annyira, mint az épen említettek s a Kővár és Zilah bántatlan hagyása; de a visszakapcsolás ellen törekvők izgatódásait jórészt megszűntetné az, (mi azt hiszem, hogy el sem maradhat) mi szerint a kir. táblai fent említett már létező ítélet rögtön teljesítésbe vétetnék: és a most megint meg nem jelent megyék haladék nélkül megpöröltetnének s haladék nélkül exequaltatnának. Ha ebből s a kormánytól eredő egy-két komoly intés következtében látni fogják, hogy a kormány már nem ellenzi a reincorporatiot, fogadni lehet, hogy a reincorporatio legdühösebb ellenei is, milyenek a szolnoki főispán s krasznai administrator, eddigi izgatásaikkal azonnal fel fognak hagyni. Már pedig minden kétségen kívüli, hogy a nevezett két megyében a visszakapcsolás ellen minden mozgalom egyedül csak azon két ember műve.

Innen menő s fennevezett megbízottainkon kívül *Teleki* Domokos, *Teleki* László s *Kemény* Zsigmondot is felszólítottuk, hogy ügyünkben mindenütt, hol kell, informáljanak s mindent, mi szükséges, tegyenek Mostani küldötteink körülményeik következtében sokáig nem fognak fenn mulathatni; de reménylem, hogy még leindulásuk előtt fel fog érkezni egy más megbízottunk, *Buda* Sándor, ki az erdélyi országgyűlésen Kővárnak volt követe, ki mind a három megyében birtokos s mindeneket jól ösmeri. Ő az egész telet fenn fogja tölteni s folyvást adhat felvilágosításokat. De én reménylem és adja is az Isten, hogy ne legyen sokáig ügyünk függőben.

Fogod talán tudni, hogy *Batthyány* Lajos írt *Bethlen* Jánosnak, nézetei közlését s felvilágosításokat kérvén tőle a részek dolga felől. *Bethlen* János meleg részvéttel vette a felszólítást, maga is többek nevében fog mentől előbb válaszolni.

Lelkesítő örömmel olvasám már több beszédedet s meglepő

örömmel a dolognak reményem feletti jó menetelét. Légyen az ég áldása véled és véletek! Óhajtva várom ígért becses tudósításaidat. Tudván, hogy a polgári hullámok közt is részvéttel vagy barátaid iránt, jelentem, miként kis fiam, hála az égnek, jól vannak; de szegény áldott nőm darab idő óta, fájdalom, beteges. Élj boldogul, barátod.

U. i. Az adatok közt sokat fogsz találni Kővár vidéke régibb állásáról. Ezeket azon kevés iratok közt kapták, melyeket az egyik levelemben említett égéskor csakugyan megmentettek volt.

IX.

WESSELÉNYI MEGÍRJA KOSSUTHNAK, HOGY MEGVAKULT.

Zsibó, 1844 julius 31-én.

Kedves Barátom! Falusi magányodban fogod hihetően venni ezen levelemet, melyet én a teljesen rám borult örök éj* borzalmi közt mondolok. E borzalmak Barátom rémítőbbek és gyötrőbbek, mint a milyeneknek azokat még én is képes voltam előre gondolni, ki pedig azokra évek óta készültem s azok eléggé feketéni festésére képzőtehetségemet a lehetőségig felcsigáztam.

Azonban erős vállak sokat birnak s az enyimek még nem roskadnak s roskadni reméllem nem is fognak. Igenis barátom: reméllem, hogy lelkem és idegeim szilárdsága megmentend a szenvedések legsúlyosbikától, t. i. hallásától azon gúnykaczajnak, mely a huzamosig rendítlenül állott törpülésekor a pokol diadalma. Ha a pokolnak e diadalt nem engedem is, de részesül abban, mi annak, ha nem fontos győzelme is, de valódi öröme lehet, az az sötétségbe taszíthatni a világot keresőt és imádót. Talán én nagyzástól szintoly távol mint hízelgéstől, méltán állíthatom, hogy az én örök éjbe taszíttatásom s a Te világító fényednek láthatárunkról kiszorítása**

* Wesselényi szembaja közvetlenül a pesti árvízveszedelem után kezdődött; hihetőleg ama minden emberi erőt és képzeletet felülmúló megerőltetésekből származott, melyet az árvízveszedelem idején 72 óra alatt kifejtett. Aggasztóvá e baja csak akkor lett, amikor 1839 február havában a királyi tábla által elítéltetvén, kénytelen volt büntetését a budai kaszárnya penészes börtönében megkezdeni. Habár a börtönben nem sok ideig volt — mert Deák és Széchenyi közbenjárása folytán — már 1839 május elején becsületszóra szabadlábra helyeztetett — mégis a gyógyíthatlan bajt itt kapta. Előbb egyik szemevilágát vesztette el. Ez 1841 január havában történt. Ettől kezdve rendszeres levél-másolat könyvet vezetett egész élete fogytáig. 1841 februártól 1850 április haváig 45 kötetet tesznek ki levél-másolati könyvei. Ebből a 45 kötetből készült az én levél-másolati gyűjteményem is. 1844 julius haváig még akadunk olyan levelekre is, melyeket Wesselényi egész terjedelmében maga írt meg, de 1844 julius havától kezdve leveleit kivétel nélkül tollba mondta — és azokat csak aláírásával látta el — néhol két helyen is, tudniillik fent a dátum előtt és lent a szöveg befejezése után.

** Kossuth éppen ezen hónap elején volt kénytelen a „Pesti Hírlap" szerkesztésétől megválni. Erre czéloz Wesselényi.

a gonosznak egynemű örömet okozó, csakhogy engem illetőleg öröme maradandó, Téged illetőleg pedig reméllem mulandó leszen s ha az én éjem a sírboltig nyúl is, de a Te világod nemsokára élesztve s melegítve fog újra feltűnni.

KOSSUTH LAJOS LEVELEI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ.

I.

Pest. Ápril. 17. 1843.

Mélyen tisztelt barátom!

Ha életedzett gyakorlatos bölcseségedtől nem remélhetném, hogy helyzetemet méltánylod, kétségbe kellene esnem bocsánatod iránt, miért hogy oly ritkán írok. De fontold meg, kérlek alásan, helyzetemet, — ha én csak Hírlapot írnék!; ámbár ez is elég egy ember egész életét elfoglalni; — — — de ez talán legkevesebbje mindennapi foglalatosságaimnak, melyek közt a leghaszontalanabbak legtöbb időt rabolnak el. Szerkesztő lévén, ajtómat nem zárhatom be, mert meglehet, ajtómat zárva, oly értesítést, oly látogatást zárnék el, melyre múlhatatlanul szükségem van; — s ó Istenem, minő kín ennek kénytelenségénél fogva, az a tömérdek haszontalan látogatás, mely után sokszor pamlagra kell vetnem magamat, annyira meg vagyok kínozva; — és mennyi idővesztés! Hírlapomnak ritkán van száma, melyet nem éjféltájban, s reggel 4—5 órakor írok. Aztán vármegye, egyesületek, privát dolgaim; házi bajok; betegség, Isten tudja mi minden; — megszökném ez átkozott existentiától, ha kedves jó nőmnek angyal kedélye nem vidorítna munka s kín közben. Külföldi hírlapot van két hónapja, hogy nem olvastam. Sőt többet mondok, nincs annyi lelkem, hogy az iparegyesületi Jelentést, melyből már két ív szét van küldve, megírni tudjam. Most privát bajaimat kipanaszlám s ez mind csak hagyján, mert minden embernek van életterhe; — de a hon tisztelt barátom: — a szegény haza. A Hírlapból átlátod, mi történik, miként jutánk oda, hogy csak kettő közt kellett választani: vagy hallgatni örökre a reform kérdésekkel s elveszni pulyán, nemtelenül; vagy pedig oly erővel kifejteni azokat, hogy holmi *Uray*, *Eördögh*, *Bory*, *Forintos** uraiméknak alkalom nyíljék a nyers tömegeket felzúdítani s e dolgot oda vinni, hogy a nemesség, vak eszköz az ő rosszlelkűségök kezében, talán a hont is, de magát bizonyosan semmivé tegye. Ha mind e jel nem csal, nagy dolgok előestéjén vagyunk; ámbár az ország-

* Forintos, híres zalamegyei kortes, a ki arról lett nevezetes, hogy a bocskoros nemességet fellovalván, Zalában megbuktatta a liberális programmot, mit Deák Ferencz képviselt.

gyűléstől a kir. városok s tán egy fiumei vasút ügyén kívül keveset várok. Ezek közt is a kir. városok iránt csak azért hiszem, hogy fog történni valami, mivel az adó elleni izgatás detournirozná a tömegek figyelmét s tán a vezérek magok sem fogják fel, mi fekszik a városok kérdésében.

Hogy *Deák* más megyéből követül menni nem akar, emberileg igen természetes gyöngédség, mert csak jó megyéből mehetne, s jó megyéből jó embert kellene kiszorítani, s ezt oly szerény ember, mint ő, tenni nem tudja, de midőn agitur de republica, az embernek háttérbe kell állni a polgár előtt; és én polgárilag nem látom motiváltnak ellenkezését; s attól, hogy diaetán nem lesz, nem csak azért félek, mert most nélkülözhetlen, hanem azért is, mert a politikai élet olyan, mint a folyó, nem szenved maga előtt űrt; hanem betölti azt, ha egyébbel nem; sárral, iszappal, — én félek, ha *Feri* most nem lesz a diaetán, helye jövendőre is betöltve marad; sárral, iszappal talán, sőt bizonyosan, de be lesz töltve; s az ő munka köre aligha összeforraszthatlanul meg nem szakad. Ez kimondhatatlan szerencsétlenség. Félek pedig maga akadályozandja, hogy Zalában a dolog hirtelen jobbra fordulna, mert csak roppant agitatioval történhetnék s ezt ő — kivált hol személye is az érdekben van, meg nem engedi.

A Gömöri csapás is iszonyú, melyről a holnapi Hírlap viszen hírt; de *Klauzál* igen kétes állása e pillanatban javult. Hozzá van remény. Gondolnád-e, ki az, kiről a Pesti követválasztási czikkben (238 sz.) írva van: hogy a követségre per planam successionem spekulált? *Bánfy* Pál. Most rövid válaszaim következnek. Köszönöm szíves részvétedet a *Széchenyiveli* harcz iránt. Magam is sajnálom, hogy némelyeket úgy írtam, a miként írtam, bár itt az ország publicuma előtt, hidd el sokat veszítek, ha kevésbbé erősen írok. Az én helyzetem nagyon criticus; nincs ember, kinek ellensége annyi mint nekem; de vannak barátaim is; s engem amazokkal szemközt, ezeknek irántami hitét, bizodalmát, elvhűségen kívül, csak bátorság tarthat (így!) fel; bátorság szemben magával az ördöggel is. Azonban ne tarts tőle, hogy a dolog annyira megy, mint mitől tartani látszasz; s nemcsak azért, mert annyira menni nem hagyandom, hanem mert *Széchenyinek* igen impracticus, igen korszerűtlen téren mozgó handabandája egyrészről, másrészről a körültünki események roppant fontossága, mindkettőnket háttérbe szorítanak, s kivált háttérbe békaegér harczunkat. Ő most, midőn Magyarország pillanatai oly drágák; kitér a *Soproni*, ki a *Pesti*, ki minden megyei gyűlés elől; s a közönség, mely csak várta, csak várta már, hogy megtudjuk, mint s miként akar a *gróf:* e kikerülési manoeverektől hidd el bosszankodva fordul el.

A nőnevelőket képző intézet, hogy szükségeink egyik legfőbbike, már 6 év előtti beszélgetéseinkből meggyőződtem. De a miként nehéz kérdés. Én Bécscsel összeköttetésben nem vagyok. Gondolom a Hernalsi nevelőház igazgatójának kellene írni s kik külföldre utaznak, azoknak szívökre kötni, hogy figyelmöket ez intézetekre fordítsák. Tán jutalom kérdésül is jó volna föltenni a kérdés megoldását. *Fáy* munkája jó, de csak elméleti rész, t. i. csak azt mutatja, hogy a dolog szükséges. Én azt gondolom, financziális tekintetben háromszoros alapra kellene fektetni az intézetet; 1) hogy bevétessenek olyak, kik fizetni képesek, mert folyton az intézetben kellene minden tanítványnak laknia, következőleg élelemmel is elláttatnia; 2) hogy adományokat szerezzünk szegény leányzók tartására; 3) kiszabni, hogy a ki pl. 2000 p. forintot kötelez, vagy kamatját fizeti, annak joga van egy leányt neveltetni. Ez utolsó pontra nézve figyelmemet főkép a magyar városokra fordítanám. *Debreczen*, *Miskolcz*, *Eger*, *Jászberény* stb. Nagyon rosszul érteném a dolgot, ha ki nem tudnók vinni, hogy 12—15 város akadjon, mely ily alapítványt tegyen, mi szerint biztossá legyen, hogy kap leánynevelőket, kiknek most annyira érzi hiányát. Hogy a leánynevelő intézettel egy leány gyermeknevelő minta iskolának is össze kellene köttetni, azt igen természetesnek találom.

A Magyar Életképeket megrendelém s a kijötteket küldöm. A Magyar Gazdát is elküldém Kolozsvárra. Régibb számai nem kaphatók. *Kisfaludy* Sándor drámáit s *Vörösmarty* munkáit is küldöm. *Vörösmarty* házasodik, elveszi *Bajzáné* öcscsét, egy 17 éves gyermeket. Quod Dii bene vertant (sic !).

Wodianer gondolom írt a kölcsön iránt; itt abból semmi sem lesz romlás nélkül. Én írtam iránta Amsterdámba. Ha választ kapok, tudósítalak.

A crimin. választmány* munkálata még sajtó alatt van. Még nem kaphatni, de gondolom, Május elején kapható lessz. Cserepest én nem ismerem, de tudakoztam iránta, igen becsületes embernek hallom és ügyesnek is.

II.

«Pest, Apr. 18. 1844.**

Tisztelt szeretett barátom !

A budai urak igen neki bőszültek volt mindennek, a mi «Egyesület» nevet visel. Annyira ment a dolog, hogy még már azt sem

* Az anyagi és alaki büntetőjog reformja tárgyában kiküldött választmányt érti Kossuth, melynek tagjai között Deákot, Klauzált, Szemerét, Pulszkyt, Szalayt, Eötvöst és Bezerédjt találjuk.

** Megjelent a «Történeti Lapok» 1874. évi 8. számában Kolozsvárott.

volt szabad hirdetnem, hogy a keresk. társaságnak Májusban közgyűlése leend, — hogy az iparegyesület vasárnapi leczkéjén, mellyben örömöd lelnéd, ha látnád, ez s ez nap, az emeltyű törvényeiről, s a víz vegytani elemeiről lesz szó. Mindenre az volt a felelet, hogy nincs concessionálva, tehát a hírlapokban nem szabad róla szóllani. Emlékezesz talán, hogy pár hetek előtt a RR. Pozsonyban zárt conferentiát tartottak két nap; az egyesületek miatt történt az — a Nádor a tilalmat a kormány részéről desavouirozta, s félreértésnek tulajdonítandónak mondotta; és ismét tágult hát a tilalom, csökkent a censorok hatalma (így félelme) míg végre körülmény szerint merhetni véltem a külföldnek irántunki felvilágosítására tervezett egyesületi javaslataidat megkísérteni; ez ügygyel-bajjal, capacitatióval, káromkodással csakugyan szerencsésen keresztül csúszott, s ott áll a közönség előtt a P. Hírlap mai számában.

Az eszme — kivel csak szólhaték iránta — tetszik mindenkinek általánosan. Légy kegyes engem értesítni, mit teendsz életbeléptetésére javaslatodnak, s mit parancsolsz, hogy én tegyek. Kivisszük minden esetre.

Kölcsey irataira nézve parancsodhoz képest a magyar Académiánál tudakozódtam. Ők *Kölcseytől*, egy-két beszéden kívül — mit az académia körében mondott, vagy mondatott, s nehány bírálaton kívül, miket a megítélésül reá bízott pályamunkákról, s beküldött dolgozatokról tőn, teljességgel semmit sem birnak. Azt hiszem, boldogult barátunk munkáiról legtöbbet tudnak azok, kik munkái kiadására szövetkeztenek, s ezek közt különösen *B. Eötvös*, mint főnökünk. Parancsolod, hogy nálla is kérdést tegyek? mit egy-két hét alatt Pozsonyba rándulok, személyesen szólhatok vele.

Minő átkozott élet ez az enyim. Bele vasalva a nap utánni nap ezerféle bajaiba; még csak legszeretettebb barátaim állapota felől sem szerezhetek magamnak tudomást; még csak velök sem közlekedhetem. Nem mondhatom, mint aggódom feletted.

Deákról mult Október óta, midőn együtt valánk, szintúgy egy szót sem tudok.

Helyesled-e az utat, mit Széchenyi telekdíjára követek? Mióta a Hírlap által nagyobb közönség elibe vitetett a kivihetőség valószínűsége, növekszik. Azonban ki tudja annyi mindenféle akadály közt; annyi előzvények, concomitans intézkedések szüksége, annyi corollariumi nehézségek mellett; lehet-e valami az országgyűlésen a dologból? Azt hiszem, kötelességem vala pártolni; bár ha *Széchenyitől*, vagy magától az ördögtől jönne is, mit lelkiisméretem jónak mondott. Én megteszem magamét becsületesen, hogy hatásom nem nagyobb, mint a minő, arról nem tehetek. *Pesten* keresztül vittem, a mint tudod.

Egyik leveledben szíves valál írni, hogy a pénzt, mellyel a kanczákért adósod vagyok, a kereskedelmi társaságra szántad részvényül; úgy azt is, mit szózatod fordításából beveendesz. Azonban fel nem hatalmazál nevedet a részvényesek közt kihirdetni. Akarod-e hogy tegyem? s hány részvénynyel?

A kanczák nagyon jók; igen-igen köszönöm szívességedet. A Kriskától már egy szép csikóm is van. Tulipán nem vemhes; nem is akar azzá tétetni.

Engem alig ha a journalismus mezejéről le nem intrigálnak. Annak áldoztam tehetségemet, annak minden összeköttetéseimet, más mezőn, mellyekkel birhattam volna; s most még végtére oda visznek, hogy az élelem gondjai is nyomjanak, s sok ezer egyébb gondok közt, mik hazafiúi, emberi, baráti, fiúi s testvéri keblemet nyomják. Isten neki. Elmondom röviden: mert ismerem lelkedet; tudom, érdekel.

A hírlap szerkesztéshez mikint jutottam, tudod. Én azt, hogy Landerernek nem ellenzik, engem a szerkesztőséggel megkínálni, a kiengesztelődési hajlamra vagy ha úgy tetszik szükség érzetire magyaráztam — megkísértém, lehet-e becsülettel e pályán mozognom, — úgy találtam, hogy valami kis jót így is csak lehet tenni; s kötelességnek véltem, megadni magamat a korlátoknak, mik nélkül bár menynyire kérkedjünk is sajtószabadságunk papiros jogával: írni nem engedtetik.

Ti — tisztelt barátaim — ösztönül szolgáltatok, buzdító véleménytökkel a kitűrésre; mert azt mondátok, nem egészen haszontalan, a mit mívelek; ti mondátok, hogy csekély kis valamit használ honomnak hű törekvésem.

Te tudod — mert baráti s hazafiúi részvéttel kísértél becses figyelmeddel pályámon — te tudod, mennyi ezernyi szörny állta utamat; felzúdultak ellenem a hatalmasok, gúny, rágalom, üldözés, s az ármánynak leggyalázatosabb minden nemei mozgásba tétettek ellenem; nem volt egy napom, melyben sértetlen indulattal, ingerültség nélkül, nyugodt kedélylyel hajthattam volna kifáradt fejemet álom párnámra; — én mentem előre; — «tu contra audentior ito» mondám magamnak s negyedfél év múlt és politicai állásom szilárdabb, mint valaha; elvhűségemen, az el nem tántorodásom, az ingatlanságon megtört az ellenkezés; s most igazán gyakorolhatnék némi hatást, s nyugodtabb kedélyel dolgozhatnám; — s — — most fogja a titkos ármány bevágni utamat.

Én nem is álmodám, midőn a szerkesztést átvettem, hogy illy nagy publicumra számolhassak. Nem bíztam eszembe, mindíg rettenetesen nyomott, s nyom most is készületlenségemnek, ismereteim csekélységének érzete; s a hírlap kiadási materialismusban is járatlan

valék; szemközt velem pedig Landerer, egy routinirt speculans. Én igénytelen ember ajánlatait szó nélkül fogadtam el. Fizetett tehát 1841-ben havonként 200 frtot, tehát egész évre 2400 frtot és többet semmit. Ebből házamat sem tarthatám ki; annál kevésbé menekülhettem a terhek özönétől, mik a múlt nehéz években családomat nyomva reám hárultak.

És *Landerer* már az első évben talpra állott munkámból. A bukás szélén vala, midőn velem szövetkezett 2—300 frtos adósságocskák miatt perben; — typographiájában, nehány rossz fa sajtó kongott; — de a Hírlapból csakhamar talpra állott: most intézetében 3 gyors sajtó, s nem tudom hány kézi vas sajtó szünetlen mozog; hitele megszilárdult; czifra lovak állanak istállójában, 4—5 kocsi félszerében; s pazar maitressek zsoldjában. Én pedig adósságot csináltam, hogy élhessek. Így volt 1841 végével a dolog.

Landerer félt, hogy a munka s nyereség közti aránytalanság sérteni fog; önként ajánlott más feltételeket: mondván, legyek a tiszta haszonnak $^{1}/_{3}$ részben osztályosa; elfogadtam: megcsalt ezernyi piszkos számadással; felírta 40—42 frton a bál papirost, mit 28 frton vett; s egy ív nyomtatásért felrovott 82 frtot, mit másnak 65-ért szívesen megtett, — láttam, de hagytam, gondolván, ki tudja megbirom-e állásomat az ezernyi megtámadás között hosszabb ideig tartani: és kaptam 1842-ben 6000 pfrtot illy számadás mellett is. Összeszámítani két évi jövedelmemet, két évi kiadásaimmal: fedezve voltak; de alig maradt egy pár száz forintom; s ennyi sem maradt volna, ha kedves nőm — ki éveken még soha egy borult pillanatot nem csinált — nem oly mondhatlanul számítva viszi háztartásomat.

Ámde én apa valék, egészségem hanyatlásnak indult, családom jövendője szorongatott. Tinnyét megvettem; mert állásom múlhatatlanul megkívánta, hogy Pesten birtokom legyen; de megvettem adóságra, 6000 pfrttal, még most is tartozom árában egy jó barátomnak, ki hitelével segített.

És én látván 1842 végével, hogy publicumom a megtámadások között nem vész, sőt növekszik, joggal gondolám *Landerernek* mondani: Uram! mint typographus keresett az úr általam két év alatt 40000 pfrtot, mint Hírlap kiadó, minden fáradtság nélkül is eltett legalább is 30000 pfrtot, — én halandó ember vagyok, a tömérdek munkát soká nem birom; ha az úrnak áldozom minden tehetségemet, részesítsen akként a jutalomban, hogy gyermekeimnek munkám után félre tehessek valamit; különben elválok az úrtól. És ő rimánkodva kért, ne hagyjam el.

És léptünk új szerződésre 6 évre. 1843 Január 1-ső napján: mellynek alapja az, hogy levonatván az egész évi 12 pfrt előfizetési

díjból a postabér, posta expeditionális tized, papiros és nyomtatási költség, az a mi fennmarad az az 5 f. 45 kr osztassék három felé, s abból a kiadó kapjon tisztán egy harmad részt, minden további költség nélkül: és azon felül minden hirdetések egész jövedelmét; én pedig $^2/_3$ részt, de úgy, hogy ebből minden kigondolható szerkesztőségi költségeket, személyzetet, levelezőket, levélpostát, hírlapokat, könyveket, szóval mindent viselni s fizetni tartozzam. Ennek resultatuma alatt, hogy *Landerer* a múlt évben kapott a pesti hírlapból typographusi keresetet mintegy 18000 pfrtot, az előfizetőktől mint kiadó tisztán 8500 frtot, tehát a typographusi kereseten kívül mintegy 13000 pfrtot — én pedig kaptam 17000 pfrtot; de ebből minden szerkesztőségi költséget viseltem (8000 pfrtot), marad magam jutalmául 9000 pfrt. Én megelégedtem s elégedett vagyok most is, mert ekkint évenként 5000 pfrtot félre tehetek, de azt hiszem *Landerer* még inkább meglehet elégedve, mert sok idő kell, míg egy magyar kiadó illy brilliánt vállalatot fog csinálhatni.

Megkötők tehát, s pedig az ő rimánkodására 6 évre kötöm meg a szerződést. Én írásba foglaltam, s leküldtem aláírás végett; nehány nap múlva tett kérdésemre azt felelte, hogy egy pár csekély mellékes kifejezésen kívül, nincs ellene észrevétele, s a fizetések mentek a szerződés szerint rendesen. Majd nehány hét mulva ismét sürgetém az aláírást, felelete volt, hogy társa Heckenást, kinél van minden iromány, *Londonba* utazott; majd ha vissza jő. Majd elkövetkezett az országgyűlés. Landerer Pozsonyban betegen feküdt 4 hónapig, szóval mindenféle igen ártatlan színezetek alatt elmaradt az aláírás, de minden sürgetésre az volt a válasz, miként csak reményli, hogy nem vagyok bizalmatlan ellene; hiszen én teszek neki szívességet, nem ő nekem.

És elmúlt egy év a hat évből. Év végével számolnunk kellett, s ekkor már nem lehetett halogatni az aláírást; — és gondolnád-é? Landerer ekkor aláírás helyett azt mondja, ha akarom szerkeszteni a hírlapot, tegyem olcsóbban, mert ő ennyit többé nem fizet. Feleltem neki: «Uram! ha látnám, hogy az úr magából a Hírlapból 2—3-szor annyit nem kap, mint egyébb vállalatából, nem szóllanék, ha nem tudnám, hogy az urat a bukás örvényétől rántottam vissza; ha nem látnám, hogy a Hírlap publicuma nemcsak nem fogy, sőt folyton növekszik (most 5200-on áll; ennyi soha sem volt), nem akadnék fel az úr váratlan beszédjén; de így emlékeztetnem kell, hogy szerződésünkből még 5 év van hátra, s én magamat úgy, mint az urat kötve hiszem ezen időre». És ő lesütött fővel mondja: «ja aber unser Contract ist nicht unterschrieben». Igazán mondom: békés ember vagyok, de alig tudtam magamat legyőzni, hogy szeme közzé ne köpjek; ajtót nyitottam, s ezt mondám neki: Úgy-e? az úr

egy aláváló gazember, háládatlan impostor, takarodjék szobámból; illy emberrel egy pillanatig sem leszek a féléven túl összeköttetésben, milliókért sem.

Tehettem-e másként? ha becsületérzésemet megtagadni nem akartam? Nem, semmi áron; ha talán a haza megmentése forgott volna szőnyegen, lehet, hogy kötelesség volt volna ama Rómait utánnozni, ki a Claudiumi szorosnál azt mondá, hogy hazánknak nem csak életünkkel, de becsületünk feláldozásával is tartozunk; de midőn egy nyomorult hírlap szerkesztőségről volt szó, a haszon, mely ebből a hazára hárulhat, sokkal csekélyebb, mintsem hogy becsületemet árúba bocsáthassam egy gazembernek. E szerint a Pesti Hírlappali viszonyomnak vége van örökre.

Tettem lépést nyomban a Jelenkornál, *Helmeczy* kimondhatatlanul zsidóskodott. 6750 frt árendát kért, — s nem tantiemül, hanem fixumul. Erre nem állhattam; azonban megtudám, hogy egy már létező lap szerkesztőségének átvételére nézve szintúgy folyamodás kell, mintha új lapot akarnék alapítni; s én hajlandó valék, unatkozottan visszalépni, nyugalomban Tinnyére vonulni. Azonban barátaim nekem estek, mondák, hogy lelépnem nem szabad; hogy szükséges vagyok s mit én tudom mit. Én ezt nem hiszem; ők engem s hatásomat túlbecsülik; én tudom, hogy ha ma lelépek, egy fél év múlva hírem sem lessz a népkegy ajkain — azonban engedtem nézeteiknek: s ők azt mondják bolondság nem kérnem magamnak privilegiumot; lehetetlen, hogy a kormány az előzvények után megtagadhassa; lehetetlen, hogy olly illoyalis legyen, miszerint a mit 3½ évig nyomorult speculans számára tennem nem elleneztetett, magam számára elleneztessék stb.

Én reám hatott azon körülmény, hogy ha magamnak volna lapom, 8—10 ezer frttal többet fordíthatnék becsének emelésére, s összhangzásba hoznám általa a socialis életet a politicaival. Litteraturát, ipart, kereskedést, mezei gazdaságot, realismust, statisticát, nevelést felkarolnám; s rendes rovatul a legkitűnőbb notabilis szakértőkkel vitettném, s *Feuilletont* is adnék, s így minden nem s osztály találna érdekébe vágót; én pedig rá önteném az egészre az egység harmonicus irány fluidumát; minő lap volna ez barátom! s minő hatást igérhetnék, nem magam csekélységénél, hanem azon notabilis erők közrehatásánál fogva, miket egyesítenék. Engedtem tehát s benyújtám a folyamodást, megtettem minden becsületes lépést sikerére; a dolog függőben van; de hosszú volna mindent elmondanom — legyen elég — minden valószínűség szerint megfogják tagadni. Húzni egy pár hónapig, s aztán megtagadni.

Landerer nem bolond ember. Ő olly tömérdek pénzt nem dob ki az ablakon calculus nélkül.

Azóta hitelesen tudom a dolog kulcsát. *Landerer* egy nyomorult parányi eszköze a fekete seregnek. Ezen összeköttetésnél fogva egy őt pártoló s vele parancsoló *Camarilla* kivívta neki, a *Nádor* háta megett, s tudta nélkül, hogy nekem szabad legyen a Hírlapot szerkesztenem, de olly feltétel alatt, hogy a mikor tőlle kívánni fogják, minden esetre útat-módot keressen engem eltávolítni. Ez a praemissa. S most midőn beadván legfelsőbb helyre a folyamodást; azt a Nádornak is bemutattam; mondván, hogy constitutionalisabb útat nem ismerek, mint a Nádorságot, annak ki kérelem levelemet átnyujtá, szóról-szóra így nyilatkozott: „Vannak, kik *Landerernek Kossuth* iránti engedékenysége hiányát azon viszonyban vélik feltalálandónak, mellyben Landerer bizonyos urakkal létezik, kik nyilvános úton járni nem szoktak, s vele elhitetvén, hogy a kormánynak érdekében állana *Kossuthot* a szerkesztéstől kizárni, meghagyták neki, hogy azt illy módon ügyekezzék kieszközölni.»

Ebből látod édes barátom, hányat ütött az óra? a melly Camarillának czélja ez; az bizonynyal elég erős lessz akár melly más lap szerkesztésében is gátot vetni; mert hiszen alkalmasint mindegy akármelly lapot venném kezem közzé.

És így a jövő félévben alkalmasint paraszt ember leszek. Semmi; azt gondolom nállam nélkül biz ellehet a hon. Egyébkint henyélni ott, s úgy sem fogok. Első pillanatban egy kis zaj sat. leend talán belőle, de a szalmatüzű magyar majd hamar el is alszik. Jó éjszakát.

Ebből azonban gondolom, még jókor volna lármát csinálni, — ne hogy ha contra omnem verosimilitatem mégis szerkeszthetnék valami lapot, a közönség előre el legyen riasztva.

Talán rossz néven is veszed a hosszú haszontalan beszédet. Én tartozni véltem azzal, hogy értesítve légy. Bocsáss meg hosszadalmasságomért. Isten áldása veled. Élj boldogul!

tisztelő barátod
Kossuth Lajos.»

Wesselényi Kossuth eme levelére nyomban annak vétele után következőleg válaszolt:

«Zsibó, 1844 ápril 23.

Kedves Barátom! Kellemetlenül hatott reám s lepe meg az, mit ápril 18-iki leveledben journalisticai jövendőd kilátása felől írsz. A közlött körülmények engem is azon hiedelemre kényszerítenek, miszerint tagadó választ fogsz kapni. Lehet-e valami észnek és erénynek hódolóra botránkoztató; lehet-e honfit szomorítóbb, mint hogy van Európának polgárosodást igénylő részében egy hely és hogy e hely épen honunk, hol arról kell most gondoskodni, hogy

Frederic Bar

Sibó Apr. 24-n 844.

Kedves Barátom! Tegnap vevék Kossuthtól levelet. Ide mellékelem, mit szerkesztőséges felől ír. Nagy lesz a veszteség ha ő a journalisticai pályáról lelépend. Bizonnyal egyet értendesz velem abban, miszerint szégyenítő s aggasztó körülmény honunkra nézve, hogy lehetséges sőt hihetséges azon tünödni: miből éljen s miként dolgozhasson s használhasson egy olly ember mint Kossuth, millyennel, csak jó kedvében pazarlott a menny egy egy nemzetet ollykor megajándékozni, s millyen másutt a fény és jólét s a használhatás felső fokán állana bizonnyal. E tünödés következő eszmét támasztá bennem. Ha Kossuth, ujságszabadalmat érdeklő kérésére tagadó választ kap, — mi több mint hihető — úgy lehetne talán mind a hon-, mint az ő veszteségét ha nem is teljesen, legalább egy részben pótolni olly móddal, hogy az Erd. Hiradó uj birtokosai Kossuthal megegyezvén, közelebbi félév vége felé kihirdetnék: miszerint ezentúl azon hirlapban Kossuth fogja a vezérczikkeket szerkeszteni, s ő fog a lapnak irányt adni. Ez által azon lap olly közönséget nyerne, s azt olly tökélyre s kiterjedésre lehetne vinni miszerint a mellett, hogy mindaz, mi eddig a P. Hirlapban volt belemehetne; még az erdélyi érdekekre is elég figyelem fordittathatnék, s arra elég hely is maradna, vagy akár arra külön mellék lap is lehetne szánva. Azonban az annyival nevekedett jövedelemből Kossuthot is illőleg lehetne s kellene részesiteni. Igy ő is legalább a jelenre biztositva lenne, s journalisticai hatási köre

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE WEÉR FARKASHOZ, DOBOKAMEGYE KÖVETÉHEZ, 1844 ÁPRILIS 24.-ÉRŐL KOSSUTHNAK AZ „ERDÉLYI HIRADÓ"-HOZ VALÓ SZERZŐDTETÉSE TÁRGYÁBAN.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

egy Kossuth! miként élhessen meg és miként dolgozhasson. E kérdés és ez aggodalom előttem már oly váratlanná és meglepővé lett volt, miszerint magamat beletalálni sem vagyok még képes.

Most hirtelen következő ötlött eszembe: az Erdélyi Híradót közelebbről 4 jó ember vette meg, kik közt *Teleki* Domokos és két Kemény, ha uj fent tagadó választ kapsz, a közelebbi félév vége felé a Híradóban kikürtölhetnők, miszerint te annak dolgozó és iránytadó, vagyis vezető tagja leendesz. Erre a híradó birtokosai, ha józanul gondolkodni és számítani tudnak és akarnak, reá állanak s ha reá állanak, lapjok becse annyira fog növekedni, hogy örömest léphetnek veled oly egyezésre, mi reád nézve a dolog anyagi részét illetőleg legalább a körülmények lehető jobbra fordultáig elfogadható lehetne s neked, ha a mostanival talán fel nem is érő, de mégis nagyon hasznos munkásságig kört nyitna.»

Wesselényi — amint ezt már az eddigiekből is láttuk — rendkívüli szeretettel viseltetett Kossuth iránt. Bátran el merem mondani, hogy Kölcseyt és Deákot kivéve senkit annyira nem szeretett, mint éppen Kossuthot. Csakhogy míg Deák és Kölcseyvel szemben mindíg Wesselényi volt a lekötelezett fél, mert hiszen ez a két férfiú dolgozott és fáradozott legtöbbet az ő szerencsétlen kimenetelű hűtlenségi perében, addig Kossuthtal szemben mindíg Wesselényi volt a lekötelező fél. Az „Országgyülési Tudósítások" és a „Törvényhatósági Tudósítások" kiadásában anyagilag segélyezte, mikor az utóbbi miatt Kossuth börtönt szenvedett, családját istápolgatta, kiszabadulta után, mikor Kossuth a „Pesti Hírlap" szerkesztését elvállalta, nemcsak pontos előfizetője, de hűséges munkatársa is lett a Kossuth lapjának. És most, hogy Kossuthnak az általa megteremtett „Pesti Hírlap"-tól meg kellett válni, Wesselényi minden erejéből rajta volt, hogy Kossuth kenyér nélkül ne maradjon. Erre vall Wesselényinek alábbi levele, melyet a Kossuth levelének vétele utáni napon, vagyis április hó 24-én Kolozsvárra volt követtársa, Weér Farkashoz írt:

«Sibó, ápril 24. 844.

Kedves Barátom! Tegnap vevék Kossuthtól levelet. Ide mellékelem, mit szerkesztősége felől ír. Nagy lessz a veszteség, ha ő a journalisticai pályáról lelépend. Bizonynyal egyetértendesz velem abban, miszerint szégyenítő s aggasztó körülmény honunkra nézve, hogy lehetséges, sőt szükséges azon tűnődni; miből éljen s miként

dolgozhasson s használhasson egy oly ember. mint Kossuth, milyennel csak jó kedvében szokott a menny egy-egy nemzetet olykor megajándékozni, s milyen másutt a fény és jólét s a használhatás felső fokán állana bizonynyal. E tűnődés következő eszmét támasztá bennem.

Ha Kossuth ujság szabadalmat esdeklő kérésére tagadó választ kap, — mi több mint hihető — úgy lehetne talán, mind a hon, mind az ő vesztését, ha nem is teljesen, legalább egy részben pótolni oly móddal, hogy az Erdélyi Híradó új birtokosai Kossuthtal megegyezvén, közelebbi félév vége felé kihirdetnék: miszerint ezentúl azon hírlapban Kossuth fogja a vezérczikkeket szerkeszteni s ő fog a lapnak irányt adni.

Ez által azon lap oly közönséget nyerne, s azt oly tökélyre s kiterjedésre lehetne vinni, miszerint a mellett, hogy mindaz, mi eddig a Pesti Hírlapban volt, bele mehetne s még az erdélyi érdekekre is elég figyelem fordíttatnék, s arra elég hely is maradna, vagy akár arra külön melléklap is lehetne szánva. Azonban az annyival nevekedett jövedelemből Kossuthot is illőleg lehetne és kellene részesíteni. Így ő is legalább a jelenre biztosítva lenne, s journalisticai hatásköre nyitva maradna, a nélkül hogy arra felsőbb engedelem kellene. Kérlek, szólj s írj ez iránt az illetőknek. Én írtam már e felől Kossuthnak; kérlek azonban, hogy a dolgotköztudatra ne bocsásd, mert a mint leveléből láthatod, Kossuth nem óhajtja, hogy mostani kétes állapotja a dolog eldőltéig köztudatra jőjjön.*

Még egy tárgyról barátom. Hihetősen olvastad a «Pesti Hírlap» 344-ik számában felszólításomat: én e tárgyban egy ívet szándékozom köröztetni, s azt, miután jó és számos aláírásokkal el lessz látva, felküldöm Pestre és Pozsonyba, hol hasonló aláírási ívek köröztetnek. Ezen aláírási ívet ezennel küldöm s küldök több neveket, kiket hogy aláírjanak, gondolatom szerint reményleni és óhajtani lehet; azonban igen jó, ha ezeken kívül más becsületes emberek is aláírnak. Kérlek téged és a jó ügy többi buzgó barátait,

* Két hónappal ezen levél megírása után már teljesen megvakult Wesselényi és bár már ekkor is csak keveset látott, mégis úgy a Kossuthhoz április 23.-ról, valamint a Weér Farkashoz április 24.-ről intézett levelét egész terjedelmében sajátkezűleg írta meg. Sőt a Weér Farkashoz intézett leveléhez hozzácsatolta egész terjedelmében a Kossuth által hozzája április 18.-ról intézett levelét a maga keze által készített másolatban. Ez a gyorsaság és munkakészség, melylyel a félig már vak Wesselényi a Kossuth ügyében eljárt, újabbi fényes bizonyítékát képezi Kossuth iránti odaadó szeretetének és önfeláldozó barátságának. Wesselényinek ezen, úgy tartalmánál, mint írója egyéniségénél fogva felette érdekes levele Weér Farkas leányának, Weér Katalinnak hagyatékából került az én gyűjteményembe.

legyetek ezen aláírás eszközlésében munkások. Miután a Kolozsvártt levők aláírnak, küldjétek el az ívet Enyedre, Vásárhelyre s a hová még jónak és szükségesnek vélitek. Áldjon az ég — barátod

Wesselényi.»

III.

Pest, Május 15. 1844.*

Tisztelt barátom!

Én Pozsonyban valék a keresk. társulat organisatiója s Bécsben annak megtudása végett, hogy a Hírlappal mikint vagyok. Nagy udvariassággal fogadtak ugyan; *Metternich* $2^{1/2}$ órát vesztegetett a velemi beszélgetésre, (ha ki azon discursust leírhatta volna!! minő emberek azok barátom! minő kevés hittel az erény, charakter törhetlensége iránt s a mellett minő könnyen hivőknek hisznek másokat, gondolván, hogy a mézes szavak minden magyart elkábítanak!) — hinnéd-e, hogy *Metternich* reformernek, sőt még a centralisatio emberének is vallá magát előttem és bevallá, hogy a kormány Magyarország irányában sokat és nagyot hibázott — de most sem idő, sem alkalom jelentést tennem ezen comoedia játékról. — Elég az hozzá, hogy bár egyenesen nem nyilatkoztak (kivévén a Cancelláriai Referendáriusokat, kiknek legnagyobb része határozottan pártolást igért, de azt is elmondá, hogy a Cancellária egy cseppet sem kormány) igen megerősödtem azon hitben, hogy a Hírlap kiadási concessiót nem adják meg, az pedig, hogy a dolog végeldöntése a folyó féléven túl messze haladand, már bizonyos: — hiszen május közepén vagyunk; ma 15-töd napja, hogy a consilium a dolog pertractatióját elvégezte s nem éppen rossz véleményt adott; — de azt még maig sem birám kivinni hogy Mérey a 14 nap óta kész felírást a Cancelláriához expediáltassa. — Hiában barátom, én neki nem adok egy vak poltrát sem, ha soha nem expediáltatja is; mert azt hiszem, a becsület s erény nem csak azt kívánja, hogy magunkat megvesztegetni ne engedjük, hanem, hogy másokat se vesztegessünk. — Menykő vigye az egész piszkos dolgot.

Nem tudom, mintegy 14 nap előtt írott s postára Váczon tett levelemet vetted-e? Scrupulusaimat adtam abban elé az Erdélyi Híradóval ajánlott viszonyra nézve. — Szeretném mégis tudni, mit kívánnának s mit ajánlanának annak birtokosai; ha junius elején a Hírlapokban kijelenteném, hogy addig, míg a saját hírlapom kiadhatásának ügye eldőlend, a *Hiradót* választom nézeteim organumául, hetenkint legalább egy vezérczikket írandok bele.

* Megjelent a «Történeti Lapok» 1874. évi 9. számában Kolozsvártt.

Azonban egy sokkal fontosabb dologról akarok Neked írni tisztelt barátom. Utósó leveledet, mellyben egy homoepatha orvosnak leküldésére szólítasz fel, én még nem láttam. Távollétemben érkezvén parancsod szerint *Lukács* Móricz bontotta fel, én tegnap övén haza, még Lukácscsal sem szólottam; csak sógorom mondá szóval, hogy mi van a levélben s hogy azt utánnam küldték Pozsonyba. — Én a mint e levelet megírom, azonnal megyek orvost keresni, amint kívánod; azonban lelkemre nem vehetem, hogy egy dologra ne figyelmeztesselek s igen igen ne kérjelek, méltóztassál azt tekintetbe venni. Nyitra megyében Rudnón van egy falusi Cathol. pap, csudahírű orvos s valóban méltán csudahírű. *Stáhly* meglátogatá s azon ítélettel jött tőlle, hogy úgymond tanulhat tőlle az egész orvosi kar s fiát hozzá vitte gyakorlatra. Az ember nem charlatán, nem valamely új rendszer-teremtő, mint a nagyhírű csudaorvosok, irgalmas szerzetbeli barát, s mint ollyan tudományosan tanult orvos, kinek más orvos felei előtti elsősége a csudával határos kórismeretben áll; a bámulatig híven mondja el egy kis figyelmes vizsgálat után a beteg baját, symptomáit, okait s következményeit s aztán ilyenkor májusban hat hétig botanizál a hegyekben, maga szedi össze gyógyfüveit, a mik pedig itt vadon nem teremnek, tudományos szabatossággal míveli saját kertjében s adja át a szomszéd város (úgy tetszik Galgócz) gyógyszerárúsának, magát mindenkép biztosítván, hogy a kirendelt szerek minden tekintetben olyanok legyenek, — minőkre ő a hatás végett számított vala. Pénzt senkitől el nem veszen, de élelmi szereket igen; mert számosan feküsznek nálla messze vidéki szegény betegek, kiket gyógyítás alatt táplál.

Ezen ember 20 éven át volt a hegyközi vidék szegény lakosainak védangyala; s nem ismerteték innen a hegyeken: pár év előtt egy nagyúri gyerek vetődött hozzá, ő meggyógyítá, s azóta országszertéről tódulnak hozzá a betegek és igen kevés jő vissza tőlle vígasztalatlanul; nem hiteget, nem áltat senkit, de segít, hol már minden orvos mestersége kudarczot vallott. Nem mende-monda után beszélek; hanem positiv tudomásból. Egy sógoromat tüdővészből gyógyította ki; házi aszonyom csaknem egészen elveszté már szemevilágát; mit a Rudnói pap annak tulajdonít, hogy utolsó szülésekor (tán 24 év előtt vérébe vette magát a tej) és segített rajta; *Fiáthné* köszvényes fájdalmak következtében megvakult; a pap meggyógyította — lát, ép egészségesen; — tudok esetet, hogy egy vakon születettnek, tudok mását, hogy egy 15 év óta vaknak visszaadá szeme világát, nem operatio, hanem belső gyógyítás által stb. általában legkedvenczebb gyógyítása a belbajok hatásából eredett szemnyavalyák; — mondja, hogy nem ismer istenibb éldeletet, mintha vaknak világot adhat. — Barátom, kérlek Istenre, kényszerítlek a

hon s barátság szent nevére, ülj kocsira s vitesd magadat bármi lassan, bármi bajosan ez emberhez; ő, ki annyi reménytelen családot vígasztalt meg már, talán hogy visszaadja hajdoni erődet, épségedet hazádnak, hazádnak s nekünk szerető barátaidnak: ha nem képes, nem fog áltatni s te férfiú vagy, mint más kevés, s legalább elmondhatandod, hogy nem hagytál semmit kísérletlenül; nem bántandja lelkedet azon bánkódás, hogy talán — ha megkísérted — ő segített volna bajaidon. Kérlek Istenre, tedd meg e kísérletet s áldjon az ég

tisztelő barátod
Kossuth Lajos.

IV.

Pest, augusztus 15. 1844 *

Mélyen tisztelt szerencsétlen barátom!

Reszkető kézzel fogok tollat kezembe Julius 31-kérőli boldogtalan levelednek megérkeztét tanúsítani. — Egy egész nap késtem a válasszal, — idegeim eltompultanak, eszem szívemnek, kezem eszemnek megtagadják a szolgálatot.

Tehát csakugyan? te vak? *te, te vesztéd el szemed világát, ki szegény hazádnak világot adtál*, ki — — de hagyjuk ezt, te férfi vagy, erős s határozott, mint tán senki más s barátaid is csak férfiak lehetnek. Láttalak derült, láttalak borult napjaidban, egyenlőn *nagynak* mindenkoron. Láttalak vészek közepette, miként állottál; mint egy szikla hegy, rendíthetetlenül, megtörhetlenül, nem hiú daczból, hanem az erők büszke érzetében, mellyek kebledben egyesültenek s ha leélt napjaimból nekem is nyújt valamit az emlékezet, mire némi önérzettel szabad gondolnom; *a te példád volt erőm forrása*; — de nagyobbnak soha nem láttalak, mint minőnek a levél tanusit, melly vakságodat hírül hozá. — Légy nekem idvez nagy férfiú, légy nekem idvez világtalan óriás, hazámnak így is első bajnoka. Szegény árva magyar de nehéz súlylyal fekszik hazádon a fatum keze, hogy legjobb fiaidban annyi csapás ér. Azonban légy te vezérünk ezentúl is, mint eddig valál; éleszd kettős lángra lelked szellemi szövétnekét, hogy kipótolja testi szemednek vesztett világát: légy magad egy világító oszlop, mint volt, melly a vándor Izraelt vezeté; és istenem engem akkint áldjon meg, mikint híven követni fogom a vak vezérnek fényszövetnekét; talán hogy meghallod egy jobb jövőnek hajnal hasadtát; ha látni nem fogod is — hisz e nép nem lesz talán érzéketlenebb Memnon szobránál, melly megkondult, midőn a nap sugár reá lövelt.

* Megjelent a «Történeti Lapok» 1874 évi 12. számában Kolozsvártt.

Szeretném — mint látod — szavak árjába temetni a gyengeséget, melly rajtam erőt vesz, ha rád gondolok, szeretnék erősnek látszani — én balgatag! s a könyű, melly róllam alá hull, kigúnyolja törekvésemet. Mit erőködjem? én nem szégyenlem e könyeket: — hiszen barátomért hullanak. Én magam is a szenvedésnek gyermeke vagyok, nehéz napok vonultak el vállaim felett; ki látott valaha csak pillanatra is meghajlani saját sorsomnak súlya alatt? — de a csapás alatt, melly téged ért, lelkem barátja, testvérem czélban s irányban, munkában, szenvedésben! e csapás alatt erőm megrendült De te erősebb leszesz, s tűrni birandod, mit én gondolni alig birtam meg. De hogy tűrni bird, erő kell hozzá, mert:

Sterben ist nichts — doch leben und nicht sehn
Das ist ein Unglück.*

Leveled soká utazott. Csak Augusztus 11-én jött meg Tinnyére, hová én 13-kán jöttem meg. Az egyesületi agendák gyakran kiszóllítanak falusi magányomból, s kedves enyimek karjai közzül. — (Ah! miért nem adott Isten neked egy angyal nőt, mint nekem adott!!) — most is a Czukorgyár miatt jöttem be; — holnap fogom azt a várostól a társaság számára átvenni. — Iparegyletünk gyönyörűen virágzik. — A kereskedelmi társaság remény felett jól indul dolgaiban. Részvényeidért a Juliusi illetéket kifizettem. Ezen három egyesület, s hozzá még a jégkármentő egylet; — a lefolyt három évnek munkája nekem sok elégtételt, sok vígasztalást nyujt. Most tűzzel-vassal a fiumei vasút körül munkálódom; a fiumei társaság meghatalmazottjai, útasítva lévén küldőitől, hogy nállam nélkül semmit ne tegyenek, Tinnyén meglátogattak, s kertem telelő szobácskájában vetők meg alapját a 18 millió pftos roppant vállalatnak; — a dolog már tractátusban van az Ország Rendeivel — rövid időn hallani fogsz felőle.

Journalisticai jövendőm még mindíg mérlegben libeg, — in casum pessimum *Oroszszal* alkudtam meg, a Hírnök átvétele iránt, természetesen teljhatalommal; de feltételül szabám, eszközölné ki, hogy privilegiuma Pestre áttétessék, — ez nem magától függ, — de ennyit nem tagadhatnak meg oda fenn. Mondják H. *Metternich* akkint nyilatkozott beszélgetésünk után, mellyel még adósod vagyok, «gewinnen können wir Ihn nicht; wir müssen uns hüten Ihn zu erbossen; er ist ein kühler besonnener Mensch, und besonnene Agitatoren sind die gewaltigsten, die gefährlichsten.»** Furcsa emberek ezek barátom; beh! kevés becsületes emberrel kellett találkozniok életök-

* A halál — semmi, — de élni és nem látni semmit, az szerencsétlenség.

** Magunknak őt (t. i. Kossuthot) megnyerni képesek nem vagyunk; óvakodnunk kell őt megharagitani, ő egy hideg meggondolt férfiu és a meggondolt agitatorok a leghatalmasabbak, a legfélelmesebbek.

ben, — mondám — hogy azt a keveset nem tagadhatják, s így tán meglehet, hogy azt adják meg, a mi több, a Concessiót egy új hírlapra. A dolog in thesi egyre megy; csak hogy ez a grationale; amazzal pedig nem lenne mit kérkedniök; mert évenkint 6—8 ezer pforintomba kerül; — már ugyan mond meg, miért kell ezt kivenniök zsebemből, midőn magoknak vele hasznot nem tesznek. — *Metternich* 11-én érkezett a porosz királylyal Ischelből Bécsbe: — minden nap várom a Cabinet tanácskozásának resultatumát. A privilégium iránt a Consilium kedvező véleményt adott, de a Cancellária nem kedvezőt. Azonban *Bartal*, *Plathy* és *Stettner* separatum votumot intéztek a Status tanácshoz. — Meglátjuk, mit sütnek a bölcs szakácsok. — E tárgyról sok érdekes írni valóm lesz.

Deákról — mult október óta, midőn utólszor együtt láttuk: semmit sem tudok. — Egy betűt sem írt. Leveledet, melyet hozzám utasítál, elküldém neki. Akkor Füreden volt, kapta, mikint *Csapody* mondá nekem, ki tegnap nállam *Tinnyén*, akkor pedig *Deákkal* volt Füreden. — A *Stullernek* szóló levelet is átadtam. Mindenütt keresek olly ifjút, a minőt kívánsz; de még nem találtam. — Diogenesi munka barátom. Szomorú, hogy oly kevés az ember az emberek közt. Erszényem nem győzi, hogy minden hírlapot járassak; az Erd. Híradót hát nem járatom; s így semmit sem tudok azon czikkekről, miket említesz; — senki se figyelmeztete kívüled, most itt Pesten majd csak előkerítem, megolvasom, s írok neked irántuk. Hagyd rögtön bezárnom levelemet, nehogy ismét gyöngévé legyek. Ajánlak nem az égnek, mert az elhagyott, hanem lelked s erényeid erejének nemes barátom.

Kossuth.

V.

Fridrik gőzösön, a Dunán octób. 4. 1844*

Mélyen tisztelt kedves Barátom! A hullámzó Duna hátán egy igen zivataros út hosszas óráit nem tölthetem be hasznosabban, s kellemetesebben, mintha téged értesítlek némelly dolgokról, miket tudnod kell, tudnod annyival inkább, mert egy hatalmas ügy van közöttük — ha Isten úgy akarja — nagy dolgok magvát magában rejtő, mindenesetre irányt adó a legközelebbi egy-két év törvényszerű mozgalmainak.

De mielőtt erről szólanék, némieket előre kell bocsátanom journalisticai helyzetemről.

Lépést tevén egy heti lap kiadási engedély iránt; barátaim azon véleményben valának, hogy szóllanom kell a dolog felől Bécs-

* Megjelent a «Történeti Lapok» 1874. évi 13. számában Kolozsvártt.

ben személyesen többekkel, de kivált Hg. *Metternichchel*, annyival inkább, mert hiteles kútfőkből tudom. miként ha felmegyek is; kétséges ugyan, beváltja-e személyemnél a kormány azon reform szellemi hajlandóságot, mellyet az általánosság olcsó szavaiban austriai tétlenséggel affectálni szeretett a legujabb időben is; de ha fel nem megyek, meg nem adják az engedélyt bizonyosan.

Az hivém, jellememhez, mint hitemhez egyedül illvén az egyenes út, a Nádort, alkotmányos állásánál fogva is, nem kell, nem lehet mellőznöm. Vele szóllottam hát legelőbb. — Szokott udvariasságával fogadott, melynek külszíne a szívességig emelkedett. De mi, tisztelt barátom, nehezebb iskolában tanultuk ismerni az életet, sem mint ahogy külszínt a belső lélek hű tükörének könnyen fogadnók; ámbár talán épen a jobb emberek sajátja, hogy könnyen higyjenek; mert ki színlelni nem tud, színlelést nem örömest teszen fel másokról is. A Nádor nyilvánosan jól viselte magát hírlap kiadási ügyünkben; ismételve írt fel Bécsbe, nem csak következetlenség nélkül mellőzhetlennek mondván az engedélyt, de károsnak s inpoliticusnak is a megtagadást. Azonban megmondá, hogy lesznek nehézségeim; mert előzvények szólnak azon kormányelv mellett, hogy a polit. hírlapok száma ne szaporíttassék, s hogy az okért hasonló engedély *Széchenyitől*, *Desseőffytől* is megtagadtatott. Azonban hozzá tevén, hogy azt csak mint nehézséget említi, tehát elhárítható. Magány lépései mennyiben állanak összhangzásban nyilvános lépéseivel? nem tudom, de annyit látok a sikeretlenségből, hogy erőssen akarni nem látszik, — pedig nálla nagy külömbség van a közt, ha véleményez, s ha akar.

Tőle Bécsbe mentem. A független állású honfinak — tudod barátom — a kormánynál azon előnye meg van, hogy gyorsan nyílnak előtte a hatalmasok ajtai; mert tudják, hogy az előszobákat könnyen ott hagyná. Aztán legalább újságvágyból szeretik látni színről-színre az elhíresztelt vadállatokat. Az apróbb népek Isteneit elhallgatom: *Kollowrath* maga küldé hozzám emberét tudtomra adni, hogy haladék nélkül elfogad s csaknem gyanítani vagyok hajlandó, hogy szokott órám előtt Rotteckben átnézte a «Constitution» rovatot, olly otthonosan pengette a Repraesentative és Stände-Verfassung közti külömbségek systematicus szakszavait.

Metternichcheli beszélgetésem nevezetes volt. Közel 3½ óráig ülénk szemközt egymással — *én és Metternich*! mi különös az élet Barátom! Elküldött egy pár követet, el reggelijét, el nejét, ki fogott kocsival várakozott reá órákig; elparancsolt minden embert, hogy szoba tudákoson hosszú német szabatossággal tegyen én nekem politicai hitvallomást. Elég ostobának vélte, hogy a négyszem közti beszélgetést veendem lelke tükörének, ki őt szerencsétlen hatású

nyilvános pályájának tetteiből ismerem? vagy az öregség gyarlósága — a «garrulitás» vett rajta erőt? nem tudom. — Gazdag ismeretekkel bir, de abstractabb német szabása van gondolatainak, mint az ő helyzetéről lehetőnek véltem volna; — igen bő beszédű — büszke, a büszkeségnek azon nemével, mely szerénységbe burkózik — gyakorlott lélek — halász úgy látszik, ez választott studiuma, s fájdalom, olyannak tapasztalám, ki becsületes embert alig hiszen, mert ilyennel csak fehér hollókint találkozott. — Ez rettenetes! mert nem az ő hibája, hanem a koré, s minket illetőleg a nemzeté. Mikint higyjen az emberi lélek tántoríthatatlanságában, kinek mézes szavai vagy enyves ujjai előtt annyi vélt tölgy-character hajlott meg, mikint nyomorú nádszál.

Azon kezdi beszédét, hogy őt ugyan 25 év óta Európa eseményei sokkal inkább homloktérbe tolák, mint sem hogy joga nem volna mondani «Man kann mich hassen, Man kann mich lieben, aber kennen muss mich jeder denkende Mensch»*; azonban bármily következetesen követte is ¼ századon át a Conservativ iskolának béke fentartó tanjait. Magyarország viszonyai mégis sokkal sajátságosabbak, mint sem, hogy feleslegesnek tartaná elmondani előttem politicai hitvallomását. El mondá tehát, hogy ő Conservativ ugyan, de nem a rideg megállapodás, hanem a természetszerű kifejlődés értelmében: ő ép azért, mert Conservativ, barátja a haladásnak — és a mint nem barátja a chartáknak, mellyeket itt egy minister szeszélye, amott népszenvedély rögtönöz, s mik aztán a szabadságnak valóságos carricaturái — ép úgy barátja az alkotmányosságnak; mellyet adni, csinálni nem lehet, s melly maga magát csinálja századokon át. A magyarnak illy alkotmánya van, s ő azt szereti, ő akarja, hogy Magyarország saját alkotmánya útján boldoggá legyen; ő illy alkotmány ellenében gyűlöli a centralisatiot, megtanulta azt gyűlölni a franczia centralisatio carricaturájában stb. Lám-lám, Barátom, mi szép volna a szó, ha az öreg *Talleyrand* szerint azon átkozott tulajdonsága nem volna, hogy gondolatinknak nem kifejezésére, hanem eltakarására szolgáljon.

De tovább. Alapos historiai fejtegetés után bevallá, mikint az austriai kormány eljárása Magyarország irányában nem volt egyébb, mint egy hosszú hiba, de a kormány nem annyira az által hibázott, hogy rosszat tett volna, hanem inkább, hogy jót nem tett. De ennek úgy mond, meg kell változni — én akarom, hogy megváltozzék, pedig midőn azt mondom, hogy «én» «bitte ich die Regierung zu verstehen». A kormány activ fog föllépni M. ország boldogí-

* Lehet engem gyűlölni, lehet engem szeretni, de ösmerni köteles engem minden gondolkozó ember.

tására, a jövő országgyűlésére már kidolgozott törvényjavaslatokkal lépend fel, s nem fog semmit elmulasztani, hogy Magyarország saját institutioi útján, saját alkotmányos ösvényén boldoggá legyen, — ámde mivel éppen ezt s mivel így akarja — mondja meg nekem az úr «úgy mond» mikint számíthat legkisebb sikerre, ha a közvélemény által csatlakozó bizodalommal nem pártoltatik? ha azok által, kik mint független önállású férfiak polgártársaikra hatással vannak, nem támogattatik. Lássa az úr — folytatá — én nyíltan akarok az úrral szólani. Engem sem személyes antipathia, sem személyes sympathia az úr irányában nem vezet; nekem az individuum semmi; nekem a Status minden. Én magam szoktam beretválkozni s a tompa borotvát nem állhatom, így az embereknél is, nekem olyan ember kell, ki éles eszköz, sokat árthat, de sokat is használhat — attul függ, mikint élünk vele. Én az úr pályáját nagy figyelemmel kísérem évek óta, s megmondom az úrnak nyíltan, én az urat *Magyarország első politicai írójának tartom:* publicisticai capacitását igen méltánylom. (Látod-e barátom, mint kezd kinyúlni a lóláb a köpeny alól) — ezt azért mondom, hogy ne legyen oka az úrnak hinni, mintha én önt vagy nem ismerném, vagy elfogult volnék iránta; de ön befolyása, ön hatásköre iránt sem vagyok elfogult, sőt kimondom nyíltan, hogy a kor, melyet élünk, az önöké, a politicai írók kora; egy politicai hatályos író nagyobb, állandóbb befolyással lehet most a nemzete sorsára, jövendőjére, mint akár melly magas állású diplomata. Ön hírlapot akar kiadni, hagyja ezt ön, én ismerem e pályának nyomorult matériális oldalait, kár önnek erre vesztegetni idejét, ön lelke függetlenségében helyezi büszkeségét, pedig egy hírlapíró nem is lehet egészen független, kell hogy híve legyen közönsége gyengéinek, különben nem lesznek olvasói, és így jövedelmeinek rabjává lészen. Én az úrnak függetlenebb pályát mutatok. Álljon az úr mint független politicai író, ki organumhoz, nyelvhez nincs kötve, s csak arra szólítom fel, hogy a hol és a mikor a kormány lépései ön lelkiismeretével, meggyőződésével összeegyeznek, pártolja, támogassa azokat tehetsége szerint, itt is, ott is, a hol a legjobb alkalom nyílik reá. (Nem tartózkodhatám, hogy egy mély tekintetet ne vessek reá, — s ő a 70 éves diplomata elpirult! Én pedig gondolám, ekkint fogták meg Genezet egykoron!) Ne magyarázza félre szavaimat — folytatá a mindenható minister — én nem akarom önt megvesztegetni, én gyűlölöm, a ki veszteget, s megvetem azt, ki magát megvesztegetteti — (Büszkén emeltem rá egy merő tekintetet, ő pedig lesüté arczulatját.) Nem kívánom én — mondja tovább — ön meggyőződését kényszeríteni, nem kívánok semmit, mi becsületérzésével ellenkeznék, nem arra szólítom fel, hogy ott s akkor dolgozzék, hol s a mikor nézetei meg nem egyeznek az enyimekkel,

— hanem azt kívánom, hogy ha meggyőződése a kormány intentioival találkozik, ne vonja meg pártolását. És álljon az úr függetlenül, — de minthogy önnek dominiumai nincsenek, az pedig igen természetes, — hogy a ki az oltárnak szolgál, az oltárból éljen, — határozza meg ön maga fáradtsága jutalmát, tessék választani, a mit, s mint tetszik, biztosítom önt, hogy a legdelicatusabb módon, minden harmadik személynek közben jötte nélkül teljesítem kívánságát.

Eddig valánk — nekem minden vérem agyamba szökelt, s egy elzúzó pillantatot veték felé —, de mely az ő szemével nem találkozék, mert a kisbiró nem engedé, hogy rám tekintsen. — És megszántam őt — de mivé lett e nemzet ó barátom! hogy fiaival így beszélnek a hatalmasok! Legyen megátkozva az árúba bocsátott lelkek serege, mely felhatalmazá a vén diplomatát, hogy egy magyarral ekként szólhasson. — Azonban egy pillanat alatt leparancsolám a fellobbanást, és meggondolám, hogy miután oly modorban szóllott, mint a minőben, — és annyira marquirozá, hogy vesztegetni nem akar — nincs jogom kirugni a széket magam alul s szemébe menydörögni, hogy másutt keressen gazembert, én nállam nem talál, ha még olly csinos alakban nyujtja is felém az ártatlanná mázolt maszlagot — tehát hidegen ekkint válaszolék:

«Ugy látszik, Herczegséged téved a magyar oppositio fogalmára nézve, midőn kételkedik, valjon támogatandja-e az oppositio a kormányt, ha ez jót s alkatmányos úton akarand. — Amott nyugaton az oppositio azon párt, melly a kormányra jutásért küzd, mi nállunk ezen fogalom magában elesik, mert nekünk nincs — fájdalom — parlamentáris kormányunk, s személy változással csak személy, nem rendszer változik. Az oppositionak tehát nállunk nem a hatalomra vágyás, hanem más két hivatása van, egyik felvigyázni, hogy a kormány a Constitutionális kerékvágásból ki ne zökkenjen, s ha kizökkenne, erélyes felszólítással őt útba téríteni; másik initiálni a reformokat. Ez mi nállunk kitűnőleg oppositionális hivatás; mert nállunk az olygarchia nagy befolyású activ tényező a házában, s érdekei — akarva vagy akaratlanul — túlnyomók a kormánynál, pedig az olygarchiai érdekek a reformnak természetes ellenségei. Ezen jellemzésből természetesen következik, hogy *a magyar oppositiót* (nem értem a selejteseket, minők minden pártnál vannak) *cselekvéseiben nem azon vágy vezérli, hogy a mi a hazának jó, az ő általa történjék, hanem hogy megtörténjék.* Én tapasztalásra hivatkozom: *Hséged* emlékezzék meg, mikint 1832 óta valahányszor a kormány olyasmit akart, — bár mi czélból akarta légyen is — mely az oppositio nézeteivel megegyezett; — az oppositio volt az, melynek segedelmével a dolog kivívatott, — például az úrbéri materiális engedélyeinél. *A kormányt minden ilyes tárgynál saját pártja elhagyá: míg az oppositio támo-*

gatá. Sőt a közadóztatás kérdésénél — melly lehetetlen, hogy a kormánynak is érdekében ne álljon: *az oppositio saját népszerűségét, legszebb individualitásainak politicai állását koczkára dobá:* míg a kormány magáért egy lépést sem tőn. Én tehát Herczegségedet a magyar oppositio nevében — melyhez tartozni büszkeségemnek tartom — bátran biztosítani merem, s szavamért minden felelősséget elvállalok, hogy a hányszor a kormány, mint sikeretlen puszta assecuratiok általánosságában, hanem speciális alkalmazásban, határozottan tettleg fellépve, jót akarand tenni e nemzettel, s azt alkotmányos úton akarandja, az oppositióban fogja mindenkoron fellelni leghűvebb, legállhatatosabb, legloyalisabb támaszát.

A mi különösen személyemet illeti, ha Hséged csekély tehetségeimnek a közvéleményre némi hatást csakugyan tulajdonít, szavamat adom Hségednek, hogy valahányszor a kormány hazám boldogítására cselekvőleg fellépend, legszentebb kötelességemnek tartandom számot vetni lelkiismeretemmel, s ha meggyőződésem a kormány intentioival megegyezend, azokat nyíltan, őszintén minden kitelhető energiával pártolni. Hogy is lehet erre nézve Excellentiádnak legkisebb kétsége, hiszen ez a legegyszerűbb polgári s hazafiúi kötelesség. De épen mivel ily tiszta hazafiúi kötelesség, *Hséged* igen természetesnek fogja találni, hogy annak becsületes ember szemében sokkal szentebbnek kell lenni, mint sem hogy azt privát engagementok, jutalmazások, szerződések alacsony fokára sülyeszthetné. A *hazafiúi kötelesség*, uram Herczeg, *nem portéka, melynek ára van,* s nem szolgálat, mely fizetéssel jár. Ha tehát *Herczegséged* tőllem semmi mást nem kíván, mint azt, hogy ha meggyőződésem a kormány szándokaival megegyezik, azokat pártoljam, én ezért semminemű jutalmat el nem fogadhatok, a hazafiúi kötelességet privát szerződés tárgyává nem sülyeszthetem; ha pedig *Hséged* valami többre czélozna, valami mást akarna velem — de hiszen *Hséged* határozottan mondá, hogy vesztegetni nem akar — s azért nincs is egyebet mit szóllanom, mint azt, hogy ez különben is a mily sértő, ép oly haszontalan törekvés volna, — én, uram *Herczeg*, nem vagyok eladó.

Nekem hát nincs semmi más kérni valóm, mint az, hogy ne akadályozza a kormány, miszerint a journalisticai pályán, mellyen $3^1/_2$ év óta nem minden siker nélkül, s ha igaz, hogy az uralkodó ház érdeke a hon érdekétől nem különbözhetik, merem állítani, annak is jól felfogott érdekében működtem; tovább is működhessem. A külömbség különben is csak az volna multam s jövendőm között, hogy materiális tekintetben ne egy piszkos érdekű speculans, hanem magam számadására dolgozzam — mit akadályozni talán a kormány magas állásához nem is illenék. — És én azt gondolom, hogy nem akadályozni, miszerint minden pártnak legyen nyilvános organuma,

kivált pedig azt meg nem tagadni azon párttól, melyhez én is tartozom, s mellyről mondani merem, hogy ha nem elég erős is, miszerint maga minden másoktól elleneztetve, s a kormány által sem gyámolítatva, valamit kivigyen: de mindenesetre elég erős arra, hogy nélküle alkotmányos úton semmi ki nem vitethetik: — mondám, nem akadályozni, hogy minden párt nyilvános organummal birjon, talán épen a kormánynak volna legfőképen érdekében: miután — mint *Hséged* mondja — a kormány akarja Magyarország javát, tehát akarnia kell a haladást. — *Hséged* maga elismeré, hogy a kormány nem nélkülözheti a közvéleménynek csatlakozását; és ez tökéletesen igaz — bár soha sem feledkeznének meg erről Constitutionalis nemzetek kormányai. Én hát az kérdésre nézve: hogy mikint biztosíthatja magát a kormány a reformok ösvényén a közvélemény gyámolítása felől? Csak egy feleletet ismerek: t. i. engedje a kormány, hogy a pártok szabadon nyilatkozzanak, engedje, hogy ők, kik a néppel s a népben élvék, a közszükségeket leplezetlenül ismerik, javítási kérdéseket, az eszme súrlódás mezején initiálják, előkészítsék: engedje a pártok szellemi erejét szabadon mérkőzni, kísérje figyelemmel a reform kérdések progressioját, s ha látja, mikint az oppositio valamely kérdést annyira előkészített, miszerint ha a kormány mellé nyilatkozik, kivitele már már bizonyos, rántsa ki a szőnyeget az oppositio lábai alól, álljon a kérdés kivitelének élére maga a kormány, — s arassa kivitelének dicsőségét, népszerűségét; — mert ahhoz valljon *Deáknak, Wesselényinek, Széchenyinek, Kossuthnak* vagy mit én tudom kinek a népszerűsége vagy nem? az ország java nincs hozzá kötve; de ha a kormánynak nincs népszerűsége, az nemzeti szerencsétlenség, miután népszerűtlen kormány alkotmányos országban még jót sem tehet. — Én legalább akkint képzeltem a kormány hivatásának philosophiáját korunkban: — mert hiszen maga Herczegséged mondá, mikint a kormány eljárása egy század óta nem volt egyébb egy hosszú hibánál. Hja! uram Herczeg, ha illy antecendentiak után a kormány valamit maga initiáland, a nélkül hogy előbb a pártok állását azon kérdés iránt ismerné, bukásnak teszi ki magát minden bizonynyal, mert hiában — *száz esztendős tényekből eredt bizodalmatlanságot nem lehet oly könnyen levetni, mint egy öltönyt:* ellenben ha kormány szabad véleménysúrlódást enged a politicai pártoknak: s ha látja, mikint az oppositio valamely kérdést annyira előkészített, hogy kivitele kétséget nem szenvedhet, akkor a kormány maga veszi a kezébe azon kérdést; Compromissiotól, bukástól nem lehet tartania, mert az oppositio — ha jóakarat nem tétetnék róla fel, holott mint már említém, teljes joggal megérdemlené, hogy rólla feltegyenek — előzvényeink következetességénél fogva kénytelen volna a kormányt cserben nem hagyni,

— és a kormány aratná a reformatori név minden dicsőségét, mit neki minden magyar forróan vágyik átengedhetni.

De ha sajtó utjáni szabad működés, a kérdéseknek elkészítése meg nem engedtetik: honnan fogja a kormány a reform kérdések állapotját, érettségét megismerhetni: talán a főispányok jelentéseiből? — — vagy a megyék határozataiból, mellyek az esetleges vagy becsődített többség szerint ingadoznak — s a közvélemény biztos fokmérőjének nem nézethetnek.

Úgy látszik nekem, hogy valami ilyen meggyőződés lebeghetett a kormány előtt, midőn a jelen országgyűlésre sok olly kérdést tűzött ki tárgyalásul, mellyeket a párt, melyhez tartozom, előkészített; — csak hogy már most az általánosságban maradó reform hajlami fitogtatás czélra nem vezethet; — a kormánynak részletekben, alkalmazásban kell a reform iránti hajlandóságát a tettek mezején bébízonyítania — mi fájdalom — eddig teljességgel nem történt; — nem országgyűlés előtt — mert hiszen a kormánynak legegyszerűbb nyilatkozata bizonyossá tehette volna a házi adó diadalát; melly egyenesen azért bukott meg, mivel a nem adózó agitatorok a kormány indolentiájában is, sőt némely olly emberek iránt, mint a *Veszprémi* püspök, Uray stb. mutatott pártolásában így meríték erejöket, nem történt az országgyűlés alatt, sőt ellenkező történt, mert a nemzet a főrendű tábla többségét a kormánytóli függésben hiszi lenni, és ímé látjuk, hogy mit csinál az.»

Illy forma vala beszélgetésünk, tisztelt barátom, a $3^1/_2$ órának $^2/_3$-án Metternich beszélt, én hallgatám; szavamba gyakran, hol helyeslőleg, hol czáfolólag közbevágott, — az ellen sok idegenséget mutatott, hogy magát, ha szabad úgy mondanom, az oppositio kötelékéhez csatolja: — s úgy látszott, nem akart azon véleményről lemondani, hogy talán csak mégis reá birom magamat, hogy fényes ajánlatokkal ketsegtetőleg felém nyújtott jobbját elfogadjam. Azt láttam, hogy az embert meglepé hideg határozott visszautasítása a kormány kegynek; s egy kis embaras-ba jött, midőn ezen komoly visszautasítást minden felhevülés nélkül, szelíd illedelemmel látta történni. Végszava volt, hogy mégis csak kér, vegyem fontolóra ajánlatát s ha mi mondani valóm van, adjam azt *Wirkner* által tudtára.

Kikísért az előterembe; s a várakozó csoport kíváncsilag bámészkodott az egyszerű magyarra, kit a hatalmas Minister $3^1/_2$ órányi conferentiára méltatott.

Én kijöttem, az, a ki bementem volt, egy tapasztalással öregebb t. i. hogy a diplomaticai lég depraváltabb még mint gondolám is — mert polgári erényt még nem is hiszen. De meg nem állhatám, hogy az utczáról, bámulva ne tekintsek vissza a palotára; csudálkozva futván végig agyamon a gondolat; mi különös alakulása a viszo-

nyoknak, hogy én, ki 3 év előtt még üldözött politicai fogoly valék; nyitva találtam magam előtt a palotának ajtajait, melynek küszöbén független lelkének mocska nélkül még talán kevés ember lépett ki — s jól esett nekem a gondolat, hogy a német kormány, talán megtántorodik hitében, ha vélte, hogy minden magyar szemében kábító az udvari fény.

Mondják, hogy egyéniségem nem rosz benyomást tőn a bécsieknél, ők bennem egy faragatlan betyárt, egy vérivó heves ázsiait gondoltak látni: s azért lepte meg őket az, hogy a mint később másoknak mondák: «vollendeter Gentlman»-nek czímével kellett megtisztelniök. Volt, ki azt mondá felőlem: «ich erwartete einen aufbrausenden leidenschaftlichen Agitatoren zu treffen, und fand einen ruhigen besonnenen Mann, die sind die gefährlichsten Agitatoren*.» Mondják, *Metternich* így nyilatkozott volna: «Gewinnen kann Man ihn nicht, Man muss sich hüten, ihn zu reitzen».

Másnap útnak indultam hazafelé, *Wirknerrel* nem szóllottam: nem volt neki semmi mondani valóm, s több önérzetem vala, mintsem hajlandó lehettem volna neki alkalmat adni, hogy szavaimat, ha nem hűtelenül, legalább tökéletlenül referálja.

Azonban értésemre esett, mikint a consilium felküldé a nádorhoz hírlap ügyem iránti véleményét, s onnan a Cancelláriához sok idő multával még sem ment fel. Hetek multak el, s még mindíg nem ment. Nőm gondolta volt, hogy hátha azért nem küldetik tárgyalás alá, mert egyetértőleg várják, hogy tán mégis rágondolom elfogadni a kínált kormány-kegyet. Mert ezen emberek nem hisznek polgári erényt, s így tán mégis jó volna, ha lépést tennék, melly ezen várakozásnak véget vessen. Ezen sejtés nekem nem látszott alaptalannak: s én írtam *Wirknernek* német levelet, kérvén őt, hogy a herczeg meghagyásából írván, legyen szíves neki levelemet eredetiben bémutatni. Válaszolt, hogy megtevé. Levelem tartama (egykor majd elolvasom neked, ha személyesen tisztelhetlek) az valami beszédemé, t. i. hogy polgári kötelességért jutalmat el nem fogadok; azt privát engagement tárgyává nem alacsonítom, eladó pedig semmi áron se vagyok.

S mi lett a dolog vége? az, hogy hírlap ügyem eldőltve maiglan sincs. Azzal menték magokat, hogy a Herczegnek Triestbe kellett a királyt kísérnie. Oh! ez igen szép! a magyar diétának zárnapot szabnak s a kormány el megy utazni 200 mértföldnyire.

Nekem úgy látszik, hogy journalistai pályámnak vége van. Isten neki; annál több időm marad a megyei életre — melyen egy kis

* Azt hittem, hogy egy lobbanékony, szenvedélyes agitatort találok — és íme egy nyugodt, meggondolt férfiúra akadtam — ezek a legveszedelmesebb agitatorok.

jelét, azt hiszem már is adám annak, hogy alunni nem szándékozom — és annál több időm az egyesületi munkálkodásokra, melyektől körülményeink között többet várok, mint a diaetától, sőt ettől csak úgy várok, ha a socialis téren útját készítjük. A kereskedelmi társaság, minden magasztos reményimet meghaladólag fényes sikerrel működik: csak két hava dolgozik még s már *Európai* roppant hitellel bir. *Pest* bámul belé, eszméje sem hatott ki illy rögtöni tekintély lehetségeig. Már terhelt hajóink ússzák a tengereket. Hamburgi s Belga legelsőbb házak bizományában *Constantinápolytól—Liverpoolig* a legelső házak nyitának hitelt s összeköttetést intézetünknek. Rosszul fog dolgunk menni, ha mindjárt első évben csak 12 perczent százalékot adhatunk; hetet már e pillanatban adhatnánk. E nyáron többet laktam a *Dunán* fel s lejártamban, mint házamnál. A középponti czukorgyárt is megalapítók. Most azért megyek *Posonba*, hogy barátainkkal kezet fogva létesítsük a nagyszerű eszmét, mellytől honunknak jövendője függ — az országos iparvéd egyesületét. Alapszabályait én dolgoztam ki, *Teleky* Laczi s *Perczel* Móricz — utóbb egy nagyobb választmány *Batthyanyi* Kázmér elnöklete alatt átvizsgálta s október 6-án alakító közgyűlést tartunk.

Pozsony októb. 7. Megvan! fényesebben, mint gondolám — de beteg vagyok — igen beteg, — erről majd többet. Elküldöm alkalommal *Batthyany* elnök beszédét s az alapszabályokat, választmányi tagul lett kinevezésedet a hazafiúi tisztelet robajzó kitörése kísérte. Előttem roppant munkatér nyílik — csak olly beteges, s olly igen szegény ember ne volnék. Aldjon meg hazádban az ég, melly személyedben ostoroz. Utinam te fortuna publica consolaretur

tisztelő barátod:
Kossuth.

VI.

Tinnye, május 27. 1846.

Tisztelt, szeretett Barátom!

Egy hét óta falun vagyok családommal, melyet azonban e napokban magára kell hagynom. Jövő héten Pesten vásár lévén, hol az Iparműtárnak ekkorra határozott megnyitása, a védegyesület vásári ügyei, *Deáknak* s több barátainknak vásárra ígért látogatása s végre a pesti közgyűlés hosszabb jelenlétemet igényelik.

Nekem pedig, megvallom, a Pesten lét a mint terhemre van, úgy undort is okoz. Terhemre, mert erszényem nem birja a pesti lakást. A védegyesület azon nyomorú pár ezer forintját, mely a félben-harmadában beküldött félhuszasokból, első évi ügyvitelén, tömérdek nyomtatványainak fedezésén s a rendeltetésével járó áldozatokon felül maradt, szegényebb iparűzőknek kihitelezvén, ezeknek egyike

Bärr.

Tinnye 10. Maj 1845.

Euer Wohlgeboren!

Baron Niklas Wesselényi schreibt mir, dass Sie wenn ich Sie in seinem Auftrage darum ersuche, die Güte haben wollen für Ihn die nöthigen Einzahlungen bei der Magyar Keresk: társaság zu leisten. – Ich habe die Ehre mich dieses Auftrags hiemit zu entledigen.

Mein Freund der B. Wesselényi hat bis jetzt für 4. Actien gezeichnet. Die erste 15 pCentige Einzahlung habe ich besorgt darum sind die Interimsscheine in meinen Händen, die 2te 10 pCentige Einzahlung aber würden Sie die Güte zu besorgen. Ich bin daher so frei, die Interims Scheine in Ihre Hände zu legen, mit der Bitte, sowohl die bereits geleistete Einzahlung darauf schreiben zu lassen, als auch die Andere, am 10ten April fällige, – falls Sie es noch nicht bezahlt hätten – zu leisten und darauf ebenfalls quittiren zu lassen.

Außerdem bat der Herr Baron noch weitere 8. Actien für Ihn vormerken zu lassen. Was ich auch gethan, und obschon die Emmission bereits sistirt ist wollen wir uns dem Baron gefällig erweisen. Wenn Sie demnach die Güte haben wollen, für diese 8 Actien die bereits fälligen 35% samt Verzugszinsen zu leisten, wird die Direction der Gesellschaft, die Actien Scheine ebenfalls verabfolgen.

Ich zeichne mich mit aufrichtiger Hochachtung

Euer Wohlgeboren

ergebenster
Ludwig v. Kossuth

KOSSUTH LAJOS LEVELE 1845 MÁJUS 10.-ÉRŐL BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS BANKÁRJÁHOZ, KAPRIORIAI WODIANER SÁMUELHEZ, MELYBEN KÉRI WODIÁNERT, HOGY A WESSELÉNYI ÁLTAL UJABBAN JEGYZETT 8 DRB MAGYAR KERESKEDELMI TÁRSASÁGI RÉSZVÉNYEK UTÁN ESEDÉKESSÉ VÁLT 35 %-OT FIZESSE BE.

Eredetije. Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

megszökik, másika csalárdul megbukik, harmadika halasztást kér, executiókhozi nyúlást helyzetünk nem enged ; a dolog vége, hogy az egyesület pénztára üres, s én igazgatói honorariumomról lemondani valék kénytelen. Engem mindíg kimondhatatlanúl arczpirította, hogy fizettetésemről csak szó is vala ; de a dolog akkint állott, hogy vagy az igazgatóságot nem fogadhatám el, vagy a fizetést el kellett fogadnom, nélküle *Pesten* nem lakhatván, barátink mondák, hogy múlhatatlanúl szükséges az igazgatóságot elvállalnom. Megtettem, s ezen állásom, minthogy az egyesületnek pénze nem lévén, minden szükséget, minden hiányt állásomnál fogva nekem kellett fedeznem, annyi költségbe kevert, hogy aligha kis birtokom utánna nem vész. Másfél év alatt adósságom 7000 p. frttal szaporodott. A csődök, úgy látszik, az oppositionál divatba jőnek. Rossz divat ; mert talán ez egyik oka, hogy a jellemgyenge nyomorult emberek, kikben annyi erő sincs, hogy a szegénységet megbirják, eladóvá teszik lelköket s a haza ügyét, melynek most inkább mint valaha, van tántoríthatlan védekre szüksége.

Mondám, hogy undort is okoz a pesti lakás. Igen. Mert úgy látszik, Isten kiválasztott minden gúnynak, rágalomnak, bántalomnak, akadályozásnak tárgyául. Legyen gyarlóság, de meg kell vallanom, hogy testben, lélekben kifáradtam s csaknem vágykórságig erősödik bennem az óhajtás, magányba vonulni, elzárkózni ; mindenek felett pedig felejtetni a világtól. Sokszor vádoltak arról is, hogy nagyravágyón hiú vagyok. Különös neme a hiúságnak, mely azon vágyban áll : bárcsak lételemet se venné észre senki is, bár felejtenének annyira, hogy csak nevem se legyen említve soha is. Ha ez is nagyravágyás, meg kell legalább vallani, hogy igen comicus szabású.

Meg fogsz· botránkozni kedélyem ezen typusán. Méltán. De hiában ember vagyok, kiveszen sodromból annak tapasztalása, mennyi erőfeszítésbe kerül valami jót megteremtenem, s ha végre óriási küzdelmek közt megteremtém, minő alacsony utakon rontják meg sikerét mindennek elleneink, minő léha közönyösséggel hagynak mindent veszni barátaink. Szegény, szegény hazám !

Hadd pletykázzak egy kissé. Pletykáim közepett be-becsúszik itt-ott egy vonás, mely közügyeink állását ismerni segítendi éles fogalmú lelkedet.

Először a politikáról. Bécsi dolgokba nem vagyok avatva. De furcsa hírek szárnyalnak. *Apponyi* et comp. (hová a capite *Széchenyit* számítsd) organumaik által mindíg tevékenységet hirdetnek, s mikint fog a kormány ennek élire állni. De semmit sem tesznek. Semmit sem specifikálnak szándokaikból s egyedüli tevékenységök a vármegyék demoralisatioja, többségszerzés ismeretlen czélokra ; és a gyávák odaadják magokat, nem tudva mire, vakon. Aztán tégy e nemzetből

valamit. Azonban rebesgetik, hogy a galicziai borzalmak, melyek annyi szenvedéssel torlott szathmári szavaidat oly irtózatosan s irtózatos hamar igazolák, a kormányt azon kénytelenségbe tevék, hogy a jobbágyviszonyoknak végkiegyenlítéséről a császárságban gondoskodni kénytelen. Mikint oldják meg bölcseik a csomót? ki tudná megmondani; de a kénytelenség igaz, s hogy akkor nálunk sem maradhatnak a dolgok, a mint vannak, az is igaz. Mondják hát, hogy az úrbéri tárgy a kormány egyik designált tárgya. Másika az adó közössége. És *Apponyi* minket mégis üldöz! pártunkat semmivé tenni ígérkezett. Már aztán kivel akarja e dolgokat keresztül vinni, ha velünk nem: a jó Isten tudja. Az oligarchia már csak e hírekre is dühöng; a clerust phrenesisbe hozza a hír, hogy jószágainak elvételéről tanácskozik Bécsben a financzialis szorultság. Oly szép zavar, melyben sátánnak öröme lehet; de melynek, félek, a szegény magyar alkotmányos élete utánna dűl. Ők akarandnak tenni valamit kétségtelenül, mert a kor szükségei fejökre, szívökre nőttek s mi a kor kívánatait agitatiónkkal jogkövetelés polczára emelők; de teendik azt az absolutismus érdekében, az alkotmányosság, a nemzetiség, a magyar önállás rovására. És ha ezt tenniök sikerül!! én legalább nem fogom tudni túlélni a nemzet öngyilkolásának gyásznapját.

Nem tudom, hallottad-e, hogy Apponyi azt indítványozta, mikint minden Kreishauptmannt el kell csapni, a ki nem tudott megyéjében többséget csinálni; s az elcsapottakat a septemviratushoz csapni. Majláthék ellenezték, mondván, hogy a septemviratus nem Rumpelkammer, hová minden haszontalan szert beszórjanak. — És Majláth megbukott. — Az epuratiót pedig elkezdték. Nálunk *Prónayt* addig tetézték tehetetlenségi szemrehányásokkal, míg megunta s resignált. Adák helyébe *Földváryt.* De furcsa dolog történt. — A nádor, mint tudod, kényes helyzetére; a pesti főispánságot szereti s oly jogának nézi, melyet illettetni nem enged; — azért eddig is ő választá helyetteseit, legalább pro forma, ő tudósítá róla a megyét, ő kezeibe tették esküjöket, mit ő a megyével tudatni szokott s főispányi jogainak tetszés szerinti gyakorlatát magának feltartá. Most a bécsiek ezt nem respektálták. Leírtak a megyének s leküldtek egy ostoba esküformát, melyben ilyenek voltak: «*Az ausztriai ház barátainak barátja, ellenségeinek ellensége leszek*» stb. mintha az administrator most is hadvezér volna, a Caraffák, Schwendik sat. idejéből, s nem is a magyar király, hanem az ausztriai ház hadvezére. — Mi persze azon esküt el nem fogadtuk volna és lesz vala harcz és háború; pedig szeretnék jó lábon állani Földváryval, mint állánk Prónayval. Lőn tehát értekezés Földváryval, melynek következtében ez a nádorral értekezett; — jogai bántalmának színét vette fel a dolog; s elég az hozzá, utoljára is mentegeték magokat Bécsben, hogy

nem tudták a szokást, hogy félreértésből történt, s az esküformát és decretumot visszavették, mit *Szentkirályi* csak reversalis mellett adott ki, — s most a dolog úgy történt, hogy *Földváry* a nádor kezeibe esküdött, s ő erről értesíté a megyét régi módon egyszerűn. Tudom, hogy theoriában botrány nem a megye színe előtt esküdni; de a nádori levélben a szokott eskü lévén említve, praxisban alkalmat leltünk megyénk nyugalmát s erőegységét fentartani. Nálunk tehát ez úttal még baj nem lesz. S ez jó; mert Pest megye megzavarodása csapás volt volna a hazára.

Még egyet a Kreishauptmanok tragicomoediájából. Tudod, menynyire őrizték a titkos kormányiak annak napfényre jutását, hogy csakugyan új rendszert hoztak be az administratoroknál s főispányoknál. Im az e napokban tartott zólyomi gyűlésen *Inkey* gyönyörű naivsággal az egész dolgot bevallá. Halld csak. Mulatságos.

Inkey nagyon hiú. Tetszik magának a hitben, hogy Zólyomban népszerűsége van. Administratorból főispánynyá levén, múlt februárban, hogy kissé szívesen fogadtassék, becsületszavát adá *Radvánszky* Józsinak, hogy a törvényszéken nem fog akarni elnökölni. — Installáltatott, és becsületszavát szegé. *Elnökölt. Radvánszky* nem adta ki neki az actákat, míg a cameralis fiscalisokból összegyúrt gyáva sedria határozatilag rá nem parancsolt. E napokban a dolog gyűlés elibe került. *Radvánszky* oly hangon, minőre becsületszavát szegte emberről szólani kell, vonta szégyenpadra a főispányt; a megyét kérvén, mondja ki, helyesli-e, hogy az actákat ki nem adá? Beszédében természetesen előadá, miért tevé; s az okok közt ott volt, hogy *Inkey* nem oly főispán, mint az eddigiek, kormánytól húz fizetést, törvénytelen új rendnek embere sat. — És mit felelt *Inkey*? — bizonyosokká tette a Tettes Rendeket, hogy ő nem az új rendnek következtében elnökölt a törvényszéken, mert neki az új rendszert magában foglaló instructio még csak 12 nap óta van kezénél!! hogy ő nem húz fizetést a kormánytól, mert azon nehány ezer frt, mit neki a kormány ad, nem fizetés, hanem grationale, melyről azt sem tudja, megadják-e esztendőre is, vagy mennyit adnak? — hogy ő nem ígérhette meg a nem elnöklést, mert hiszen ő nem is ígérhet semmit, ő kénytelen vakon teljesíteni, a mit neki felülről parancsolnak sat. — Ugy-e gyönyörű? *Zólyom* határozatba tevé, hogy a főispán sedrialis elnökletét jövendőre is annál kevésbbé fogadja el, mivel ő maga diplomatice bevallá, hogy ő új rendszerű, tehát nem törvényes főispán. — Budán már írják a rendelményt, mely e határozatot cassálja. Lesz belőle körleveles scandalum.

Tudod-e, hogy Jósika azért resignált, mivel a bécsiek elhatározák, Erdélynek nem törvényhozás, hanem kormánycsapás útján adni urbariumot, — elhitetvén velök, vagy színlelvén a hitet, hogy

diaeta útján behozni lehetetlen? — Sátáni Machiavellismus! Emlékezz szathmári szavaidra, s mondd, nem értesz-e velem egyet, ha mondom, hogy Erdély ne úrbérről gondoskodjék, hanem arról, hogy úrbérre szüksége ne legyen? — Az úrbérek ideje lejárt. — A feudalismus romjainak bukni kell; s ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetetlenül, s esett áldozatul nem a szabadságnak, hanem a kormánykénynek, az absolutismusnak. — De azért Jósikáról ne ítélj hamar. Aligha alkotmányos érzelem vezette resignatiójában. — Aligha nem igen finom játékot űz. A jövendő majd megmutatja.*

Mi a sérelmek tömegét összeállító zalai körlevél folytában arról tanácskozandunk Pestben: mit kell tenni, hogy alkotmányos életünket a kormány ellenséges invasioi ellen megóvjuk. S feleletünk első szava lesz: «*Egyesülnünk kell érdekben a néppel, hogy erősebbek legyünk, mintsem kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket.*»

Általánosságban nagy, de könnyü szó; de a mikint? mely rendben? ez nehéz kérdés.

Halld nézeteimet: Míg a feudalismus maradványaiból, a boldogtalan úrbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesítésről szó sem lehet. Itt van a kölcsönös bizalmatlanságnak, a nép gyűlölségének kiapadhatatlan forrása. — A magyar törvényhozás az úrbéri viszonyokat mindíg fonák szempontból fogta fel; t. i. juris privati kérdésnek tekintette, holott az, ha van is *juris privati* oldala, főképen *juris publici* kérdés. — Ezen tévedésnél fogva nézte azt oly kölcsönös kötelezettségi viszonynak, mely — mint az ily természetű magánjogi szerződések — csak mindkét fél megegyezése által szűntethetik meg. Innen az engedélyező örökváltság, melynek anomáliáját még azzal is tetézé a törvényhozás, hogy itt is rá ütné a a népre a kiskorúság alacsonyító bélyegét s a statusnak gyámsági helybenhagyását tartotta fel. — De a következetlenségeknek is megvan saját logikája; s ha a történeti eventualitások csendesen hagynák legombolyodni százados jövendőn keresztül a mult idők hibájának fonalát, a jobbágyra nézve optionalis, a földesúrra nézve kötelező örökváltsági törvénynyel, vagy két század alatt talán ki lehetett volna bontakozni az úrbéri viszonyok gonosz hálójából. — De közbejött a galicziai szerencsétlen zavar s oly borzasztó jelenetet idézett elé mely örök gyalázatként égend az ausztriai kormány emlékén; de mely egyszersmind kénytelenséggé tevé ott, s ha ott, a monarchia többi részeiben is, végkép megoldani az úrbériség csomóját. (És tudjuk is,

* Itt nem Jósika Miklósról, a költőről, a ki soha kormányhivatalt 1848-ig nem viselt, hanem Jósika Samuról van szó — a ki már ebben az időben Bécsben lakott — mint az erdélyi ügyek alkancellárja.

hogy a ministerium gondjainak ez a főtárgya.) Ezen kikerülhetlen változás a szomszédban hazánkat nem hagyhatja érintetlenül, sőt az úrbéri kérdést elannyira homloktérbe löké, hogy ha ennek végmegoldásával késünk, vagy ki nem elégítő fellépésekhez nyúlunk, a nép itt is azzá leszen a kormány kezében a nemesség ellenében mivé Galicziában lett s mivé leendését már 1834-ben megjósoládt. Az úrbér statusbetegséggé lőn. Ennek gyógyítását nemcsak a földesúrnak, de még a jobbágynak tetszésétől vagy érettségétől sem lehet felfüggeszteni. Partialis váltság nem segít. Ma hozassék kényszerítő váltsági törvény (mikint nevezni szoktuk azt, hogy a földesúr ne ellenezhesse a váltságot), sőt alkottasék váltsági bank is, honnan a jobbágy hosszú törlesztésre pénzt kaphasson váltsága végett, mégis ötven év sem volna elég arra, hogy a boszú s gyűlölség ezen hinárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanul bontakoznia, különben a nemesség kaszára kerül s e tor egyszersmind a magyar alkotmány s magyar nemzetiség hálálnapja lesz.

Az úrbéri viszonyokat tehát meg kell szüntetni A népet s a nép földjét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre. — Ezt pedig nem lehet magánjogi eljárásoktól felfüggeszteni. Az országlásnak kell azt kezébe venni s mint «Staatsmaassregelt» keresztül vinni. De az 1847-iki országgyűlés, mint pusztán privilegialis elemekből álló, nem lesz, nem lehet 1789-iki «constituante». A magyar aristocratia nem fogja megczáfolni a természetét; inkább veszni fog, hogysem az úrbéri jogokat kárpótlás nélkül feladja. Ez világos. Tehát kármentesíteni kell a földes urakat. De kármentesíteni s mégis az egész országban egyszerre rögtön keresztülvinni, úgy, hogy a nép viselje a váltság egész terhét, materialis képtelenség. A jobbágyi viszonyokat még sehol sem szűntették meg máskép, mint revolutionalis csapással, vagy pedig úgy, hogy a váltság egy részét a status viselte. Nálunk is ez utóbbi kell. A status vállalja el a váltság terhének felét: tegyen végette financialis operatiót; fizesse ki a nemességnek egyszerre, hogy jószágát instruálhassa; a másik felét fizesse a jobbágy 10—12 év alatt; de az úrbériség rögtön szűnjék meg, mihelyt evalválva s meghatározva lesz a váltsági összeg az egész országra.

Azonban még e másik felét is csak úgy fizetheti a jobbágy, ha adójában annyi könnyítést veend, miszerint a váltsági fizetés is közadólag manipuláltatván, ezzel többet ne fizessen, mint most adóba fizet. Míg a nép maga nem határoz adója felett, terhét nevelni annyi, mint nevelni gyűlölségét a nemesség ellen.

Tehát az érdekegyesítésnek s általa a nemzeti erő nevelésének concomitans második eszköze, egyszersmind az úrbér megszüntethetésének postulatuma az, hogy minden közterhekben osztozzunk a

néppel. Házi adó nem elég. A víz ajkainkig ér. Arra gondolni többé, tetszik-e valami a nemességnek vagy nem? nincs idő: főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesülni.

Ha minden terhekben osztozunk: a nép vállairól lehárul mintegy 5 millió évenkinti teher. Ha ennyit 12 éven át váltsági felbérül fizet: leszen 60,000.000 pfrt, másik 60 milliót a status fizesse egyszerre a földesúrnak; s ha felveszem, hogy sok contractualis helyek vannak, hol a jobbágyi tartozás alig megyen 4—5 frtra évenkint, hogy vannak váltságolt helyek is, a cameralis és papi javakban pedig csak Isten és ember igazsága szerint lehetend jól becsülni a datiákat, azt hiszem, 120 millió pfrt körülbelől váltságul elégelhető, mert nem kell felejteni, hogy nem a telek váltatik meg, hanem a datiák: tehát kilenczed = körülbelől 4 pfrt, füstpénz = 1 pfrt, s 52 robotnap = 52 huszas = 14 pfrt, összesen mintegy 20 pfrt; vagyis 5-től százat számítva 400 pfrt tőke egy telektől. Középszámmal beszélek. A tót határszéleken nem ér annyit, Torontálban többet.

Hogy ezen statusintézkedés keresztül vitele végett az úrbéri rendezést és elkülönözést is a statusnak kell szabott idő alatt keresztülvinni, s keresztülvitelével, enyhítésül, a felszabadítást összekötni, hogy rendezéseknél — ha a jobbágynak tetszik — a jobbágyi állomány vagy legalább a legelői illetőség reductioja váltságban elfogadható stb. magában értetik.

Tervem aprólékos részleteibe levélben nem ereszkedhetem. A kérdés bokros nehézségű. De az rendíthetlenül áll lelkemben, hogy ha ezt nem teszszük, elvesztünk. Lehet, hogy a nemesség reá nem áll. Nem tehetek róla. Legalább mentsük meg a historiát. Azt pedig semmi esetre se engedjük, hogy ezt a kormány initiálja, hogy ő vigye keresztül a nemesség ellen. Megteszi pedig, ha mi nem teszszük. Erre esküszöm, mert kénytelen vele.

Harmadik érdekegyesítési postulatum, legalább a községeknek adni képviseletet a megyékben.

Ha a nemesség a gyűlölség kövét a népnél elhárította, földjét, kezét szabaddá tette, terheiben megosztozott s bevitte a politikai jogállományba: megtette, a mivel tartozott. Többet nem kénytelen. Mert a mely népnek tehetség adatott akaratát a status mérlegébe vetni s dolgai felől intézkedhetni, annak minden megadatott; ha mégis elhagyná magát nyomni a kormány által, nem érdemelné, hogy éljen s élete nem is volna semmi galvani batteriák által feltartható.

Ez az én hitem. Mit mondasz reá?

Akarok még egyesületi életünkről is írni valamit.

A kereskedelmi társaság folyvást gyarapodó állapotban van. A mostani irtózatos financzialis krisisben is, melyhez hasonlót Európa 30 év óta nem ért, s mely már októbertől tart, s annyi elsőrendű

hely

T. cz. Wo

1844-ki maju

igazgatóra ruházott meg

MAG

egy választmányi tagnak

Méltóztassék ez

PEST, augustus 31-én 1845

helyben

T. cz. Wodjaner és fia uraknak

1844-ki majus hónap 5-én tartott közgyülés által az akkor választott ideiglenes választmányra 's igazgatóra ruházott meghatalmazás mai nap lejárván, megszün ifjabb Szabó Pál igazgató a'

MAGYAR KERESKEDELMI TÁRSASÁGÉRT

egy választmanyi tagnak kellő ellenczimzése mellett aláirni.

Méltóztassék ezt, 's a' tullaponi körlevelet tudomásul venni 's alázatos tiszteletunket elfogadni.

Magyar kereskedelmi társaság.

Kossuth Lajos megszün ellenczimezni *Kossuth*

Liedemann J. S. Frigyes . „ *Liedemann*

Robitsek József . . . . „ *Robitsek*

Szentkirályi Móricz . . „ *Szentkirályi*

Valero J. A. . . . . „ *Valero.*

P. Ullmann

AZ 1844 MÁJUS 5.-ÉN MEGALAKULT „MAGYAR KERESKEDELMI TÁRSASÁG" CZÉGJEGYZÉSE.

**

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyüjteményében.

házat döntött meg Európában, társaságunk nemcsak egyetlen egy hitelét sem vesztette el, sőt újabb hitelkiterjedést nyert. — A folyó félévben teljes kereskedelmi pangás uralkodván, nem nagy munkálatokat tehetének, de a mult félévből $10^1/_2$ pcent. dividendánk van. — A tengerhajózó társaságot egy hajóvali kezdetre számítók s kettővel indítók meg; a kiviteli lisztőrlő bánáti malomra az aláírások szintúgy fedezve vannak; szóval még eddig csak igen kevés helyütt ért csekély veszteség, — mi kereskedésnél egészen kikerülhetetlen — s csaknem minden vállalatunk sikerült; — és mégis! nem képzelhetnéd azon temérdek rágalmat, pletykát, alávaló bujtogatást, melylyel a pesti kereskedelmi kar ezen nagyreménységű intézet hitelét aláásni folyvást törekszik. — Egy nyomorult 1800 frtos váltót egy bécsi ház nem honorált, mivelhogy postarendetlenség miatt az aviso a váltóval nem egy napon jutott kezéhez; s már tele lármázták Pestnek minden zugát, hogy külföldön a M. K. társaság elvesztette minden hitelét; ámbár Sina ép akkor szólíta fel, hogy lépjünk vele összeköttetésbe, *Rothschild pedig panaszos leveleket írt,* miért nem használjuk nagyobb mértékben a hitelt, melyet nyitott; — *Szabó* a fiumei vasút financziális része, némely örökváltsági kölcsön s egy iparbank ügye végett megbízásunkból külföldre indul, s nyomban tele töltik Pest és Bécs minden zugát, hogy a társaság bukó félben van, mert a direktor a pesti vásár előtt megszökött; — úgy hogy kénytelenek volnánk őt negyedrész útjából haza téríteni: miszerint a vásár alatt itt legyen; természetes, hogy ezen örökös pletyka, örökös gyanusítás a combinálni nem tudó félénk magyarra nem marad befolyás nélkül s a szándékosan megrémített gyáváktól 75 pcentjével veszik össze kéz alatt az alávaló uzsorások a részvényeket. És ez mindaddig így fog tartani, míg az actiák teljesen befizettetvén, a dividenda nem takarékpénztárba tétetik, hanem kifizettetik. *Szabónak* élete örökös méreg és bosszúság. Engem magamat is, mondhatom, lelkem mélyében fellázaszt ez örökös alávalóság s az általa folyvást táplált kebelingerültség. — Unni kezdem az élet e nyomorult nemét s gyakran merül fel keblemben a kérdés: kell-e, hogy én örökös bolondja legyek kötelességérzetnek akkor is, midőn a gyalázatosok, kiknek közös javáért fáradok, gúnyt, epét, rágalmat szórnak reám s utamat állják mindenütt? — Unom, unom: s lelkem vágyódik magány s elvonulás felé.

Az iparegyesület, Istennek hála, fejlik naponta. Augusztusban nagy iparmű kiállításunk lesz. Légy, kérlek, te is gonddal, hogy az erdélyi industria, a mennyiben van, képviselve legyen. — Ezen kiállítás nagyszerűségét életkérdésnek kell mondanom. Bajom van elég. Sok fortély után az új Muzeumban adtak lokálét; de az alsó osztály (kocsikra, gépre, vasra stb.) nem elegendő, — és mennyi megszorí-

tással ! ! — egy szeget nem szabad sehol a falba vernünk ! ! kénytelen vagyok minden termeket szabadon álló, mesterségesen összekötött gerendába vert deszkákkal, léczekkel kibélleltetni ; — ez maga közel 2000 pfrtba kerül — s nekem az egyesület minden néven nevezett összes iparműkiállítási költségre 1000 pfrtot rendelt ki ; — többet nem tehetett, mert nincs pénze, a sok cathedra sokba kerül ; már most 10 tanszékünk van : u. m. *physika, mechanika, chemia, számtan, technologiai botanika,* technologiai *mineralogia, építészet* és *rajzolás,* magyar kereskedelmi *könyvvitel, mesterinas iskola, magyar nyelv, franczia* nyelv ; de azt tudom, hogy az ausztriai kormány a bécsi kiállítás költségeire 80,000 pfrtot, a franczia a párisira 300,000 frankot adott, s én teremtsem ki 1000 frtból — megőszülök bele ! — Nagyszerű sorsjátékot rendezék 20,000 pfrt értékig iparművekben, — az első nyeremény lesz egy hölgyhálószoba minden legkisebb készülettel 5000 pfrt értékben ; minden szeg magyar mű, — a bécsi királyi lak nem mutathat hasonlót ; — meg akarom mutatni a gazdag magyar uraknak, hogy nem kell külföldre menniök palotáik bútorzatáért ; második nyeremény egy fegyvertár 1200 pfrt értékben ; — aztán egy férfi dohányzó terem 1000 frt ; — asztali készület 24 személyre, thea készület 12 személyre sat. De legalább 30,000 sorsjegynek kell elkelni, hogy kijőjjek, 40 ezernek, hogy a kiállítási költségeket fedezni tudjam (egy jegy ára egy forint); — a látogatási díjakat felemészti a medaille jutalmazás, mert egyetlen arany medaille 70 pfrt ; csak 15 aranyat adjunk, már 1050 frt s 6300 látogató kell, hogy ezt fedezze ; hát a tömérdek felvigyázó személyzet, nyomtatás, kárpótlás sat. megőszülök bele. Utolsó killítás, melyet én rendezek.

A védegyesület megtermette gyümölcsét ; a hazai iparnak gyökereit földbe bocsátá kiirthatatlanul, de közvetlen aktiv működésében felakad — pénze nincs — s a magyar indolentia, az elhamvadó szalmaláng ! — senki sem segít, senki sem enyhít gondjaimon. Óh barátom ! beh gyáva nép vagyunk. — Az iparműtárt mégis megteremtém ; de mily csonkán ezt is ; mennyit rimánkodtam, hogy az alapítványjegyek árát küldjék be április végéig, miszerint a mostan vásárra sortirozott gyűjtelékkel nyithassuk meg a tárt. Gondolod, tették ? Nem küldtek be 10,000 frtot ; most már vásár alatt, mikor már késő, tán beküldenek ismét vagy 5—6 ezeret; de a tervezett 100,000 frt össze nem jő két év alatt is. Sikertől függesztik fel részvétöket, s felejtik, hogy előleges részvét a siker feltétele. — Azonban ezt már megszokám. Az iparműtárt a vásár második hétfőjén mégis megnyitom.

Gyárállításba ez idén nem fogok; nincs pénz. Nagy az inség tavalyról; ez idén még nagyobb lesz, az Istenek is ellenünk esküsznek. De a gyáralapító társaságnál csakugyan reámentünk, hogy már csakugyan építi Budán a nagyszerű gyapjúfonó gyárat.

A fiumei vasútnál van azonban a legirtózatosb küzdelmi tér. *Széchenyi* be nem éri azzal, hogy a hatalommal rendelkezhetik ellenünk; ármányhoz is nyúl. Ki győzzön ellene? Kivált miután a gyáva fiumeiak vakon bókolnak tekintélyének, mely őket semmivé teendi.

Széchenyi ő excellentiája komoly szavakkal biztosít, hogy a fiumei ügynek barátja; nekem szörnyű jó tanácsokat adott; intett siessek a concessió kéréssel: ha még oly felületesek is az előmunkák, csak nyujtsam be; majd segít ő. Azonban mit teszen kéz alatt? Bécsben a magyar urak közt aláírási ívet köröztet *sopron—trieszti* vasútra; Angliában ágense Blackwell által egy mappát circuláltat a financziális világban, melyen a magyarországi vasuthálózat le van rajzolva. Ott van Sopron—Varasd—Marburg, Balaton—Marburg, Mohács—Pécs—Kanizsa—Marburg, Vukovár—Zágráb—Marburg; szóval van minden és mind Triesztbez: a magyar tengerparthoz *semmi*. Ezen tervére capitalistákat szerez, aláírásokat colportiroztat, s ép azon házaknál is, melyekkel mi vagyunk összeköttetésben, argumentumul használván, hogy tervünket a kormány sohasem fogja pártolni. Ez mind tény, — birjuk a mappát Angliából. Mi tehát terve? Minket bele akart vinni, hogy csak készíttessük minél felületesebben az előmunkálatokat, miszerint azt a consilium által in sensu legis visszavettethesse; azalatt ő Angliában a pénzt a Vukovár—Zágráb—Trieszti vonalra kicsinálja; a concessiót magának könnyen kieszközölje — s így mi megbuktunk; mert ha Vukovártól Zágrábon át Trieszthez parallel vonala lesz consessionálva: a mi aláírásaink semmit sem érnek; nem lesz oly bolond külföldi tőkepénzes, a ki egy garast is befizessen. A magyar pedig? hol veszel Magyarhonban 100.000 embert, a ki 200 frtos actiát vegyen? bár tehetné, mert 7—8 év alatt 10 pcentes rátákban kellene csak befizetni, s ez bizony meg nem ölné, a magyar kereskedés önálló jövendője pedig meg volna mentve; de más agyagból kellene gyúrva lennünk, hogy megtegyük; ámbár a trieszti vasút már az idén Cilliig megnyílik; s ha még egy évet elvesztünk, ha a kereskedés ezen vonalnak vette útját, egy örökkévalóság sem segít többé. Politikai reform mulasztást in casu pessimo egykori revolutio orvosolhat. Ezt semmi.

Nekem védtervem volt: mihelyt a vonal egy részére (a Száva és Károlyváros között) elkészülünk az előmunkálatokkal, azonnal concessiót kérni, feltartva a vonal továbbvitelét ide Vukovárig a Dráva völgyén, hogy a szomszéd magyar megyék sympathiáját biztosítsuk, amoda Fiuméig; s hogy az aedilis directiót, melynek vizsgálatától függ a tervek jóváhagyása, érdekünkbe vonjuk s a superrevisio stadiumát megkíméljük: nagy ügygyel-bajjal reábirtuk a fiumeieket, hogy magával az aedilis directióval csináltassuk az előmunkákat; — folyamodtunk — megtagadták a consiliumnál; — újra

folyamodtunk; a megbecsülhetlen derék *Batthiányi* Kázmérral csúsztunk, másztunk, antichambriroztunk fűnél-fánál, fenyegetőztünk, hízelegtünk a nádornál, — és megadták. (Széchenyi nem volt Budán.) Kirendelték Kecskés főmérnököt; én megteszem vele az okulátát, meghatározom az irányt, Kecskésnek már dologhoz kellene fogni s augusztusig kicsinálnók a concessiót, vagy legalább dacouvriroznók a kormány ellenséges indulatát; ekkor Széchenyi megálljt kiált! s Kecskést elveszi a Tiszaszabályozáshoz; mintha már ez az egyetlen ember volt volna, ki a Tiszát megzabolázhatja; (NB. vízi szabályozást éltében sohasem dolgozott) — nekünk más embert helyébe nem adnak; és mi itt állunk a faképnél!! Járhatunk, kelhetünk mérnök után vagy 3—4 hónapig; ez alatt a financzialis conjuncturák folyvást nehezülnek; vasúti vállalat mindíg nehezebb; mi tavaly könnyű volt, esztendőre lehetetlen lesz, és — — így tesznek semmivé! De mi magyarok ezt mind szépen tűrjük, s én egyedül állok, csak kevesek által lágymelegen pártoltatva, meleg honszeretettel, óriás akarattal s munkakészséggel keblemben, vérkönyűket sírva tehetetlenségem felett, ennyi ármánynak, ennyi akadálynak ellenében. Óh! Barátom! ez fáj, keservesen fáj, s féreg gyanánt rág gyönge életemen.

És most záradékul egy pletykát. Pletykát, mondom, mert anynyira mégsem hiszek embert sülyedettnek, hogy ezt pletykánál többnek vegyem, melynek egyedüli czélja nyugtalanítani lelkemet, keseríteni életemet. De mint pletykát, mégis elmondom. Discretiódban bízom, nem fogod sem te, sem titoknokod tovább mondani.

Midőn deczemberben a pesti küldöttséggel Bécsben valék, levelet kapok ott Pestről, melyben mondhatatlanúl aggodalmas kifejezésekben intenek, ne háljak meghitt barát nélkül bécsi szálláson, ne egyem kétszer egymásután egy fogadóban, ne fogadjak el senkitől szivart, burnótot, stb., mert veszély környez; ellenségeim, kik vesztemre esküdtek, nagyok és hatalmasok. Én az ily leveleket rég megszokám; — csomóstul kapom évek óta, hol méreggel, hol golyóval, hol tőrrel fenyegetőket. Nem zavarták soha álmomat. Mert ki ilyest akar, meg nem írja, gondolám. A különös csak az volt, hogy ezen utolsó levél nem volt névtelen, mint a többiek, s oly nevet láttam aláírva, melyről tudám, hogy Széchenyivel hivatalos házi viszonyban állott. Azonban fel sem vevém. Hazajöttem. A levél írója meglátogatott. És ezeket beszéllé:

Ő állásánál fogva hozzájutott a Széchenyi és Apponyi közti correspondentia olvasásához. Széchenyi — úgymond — midőn Deák ellen az ismeretes ostoba leveleket írta a Jelenkor-ba, Apponyihoz levélben azon kérdést teszi: mint van ezen ostorozással megelégedve? Kérdi: mit tegyen Deákkal tovább? figyelmezteti reám, mint oly emberre, kit vagy utilizálni kell, vagy fel kell akasztani.

S utasítást kér, miként viselje magát irányomban a fiumei vasút ügyében?

Erre Apponyit következőleg válaszoltnak mondja: Deákot s benne az oppositiót jól megostorozád. Azonban Deák csak országgyűlésen hatályos, azonkívül nem veszedelmes: «*denn er spricht wenig, thut noch weniger, schreibt nie; — ganz anders verhält es sich mit Kossuth; der ist thätig, unermüdlich, energisch, (s már csak elmondom, a mint nekem mondák) talentvoll und hungrig. Füttern liesse er sich vielleicht eine zeitlang. aber er wäre uns nie treu, denn er ist ein Rebell. Das andere (aufhängen) wäre freilich das beste, aber leider ist es bis jetzt nicht möglich. Indessen beruhige dich, unsere Mittel sind reichhaltig und unsere Arme reichen weit. Wenn er fortfährt einen modernen Zrinyi spielen zu wollen, wird sich schon für ihn ein Wallenstein finden. Was die fiumaner eisenbahn betrifft: suche dich Kossuth zu nähern, ertheile ihm gute Rathschläge, sei unbesorgt; es wird nie was daraus werden.*»*

Mosolyogva hallgatám a furcsa hírmondást. Fölvetém Fesslert, hol a Zrinyi és Wallenstein közti ellenségeskedések elsorolása után ezek állanak: «Dies konnte ihm der Friedländer nie verzeihen, und nachdem ihm mehrere Racheversuche an Zrinyi misslungen, lud er ihn zum Male; setzte ihm zur Vorkost eine vergiftete Rettigwurzel vor, wovon der junge Mann gierig genoss, und nach drei Tagen unter unseligen Schmerzen starb.»**

Az egész dolog mese; de mi czélra koholják? . . . Ilynemű «Staatsmaassregelek» kimentek immár divatból s nem a szegény, tehetetlen Kossuth Lajosnak kellene lennem, hogy végettem ismét divatba hozzák. Aztán Széchenyi és Apponyi lehetnek a magok módja szerinti kormányférfiak, kik előtt sok dolog nem szent, s kik talán szívből hál' Istennek-et mondanának, ha engem az ördög

* Apponyi válasza magyarra fordítva így hangzik: „Deák csak országgyűlésen hatályos, azon kívül nem veszedelmes; mert keveset beszél, még kevesebbet teszen, írni meg nem ír sohasem. Egészen másként áll a dolog Kossuthtal; ez tevékeny, fáradhatatlan, erélyes, tehetséges és eszes. Lehet, hogy bizonyos ideig engedné magát általunk hizlaltatni, de sohasem lenne hozzánk hű, mert rebellis természetű. A másik mód (tudniillik felakasztani Kossuthot) legjobb volna, fájdalom azonban, ez mostan még nem lehetséges. De azért csak légy te nyugodt, gazdag eszközeink vannak nekünk; karjaink messzire érnek. Ha tovább megy azon az úton, hogy a modern Zrinyi szerepét játsza, majd neki is akad Wallensteinja. A mi a fiumei vasútat illeti, igyekezzél Kossuthhoz közeledni, adjál neki jó tanácsokat, ne búsulj, úgy sem lesz abból soha semmi sem.

** Ezt nem tudta neki a friedlandi (herczeg Wallenstein) soha megbocsátani, és miután több rendbeli boszútervével kudarczot vallott Zrinyivel szemben, lakomához hívta meg; előételnek mérgezett retket tett elébe, a miből a fiatal ember mohón evett és három nap mulva meghalt kegyetlen kínok között.

elvinne; de privát jellemük ily gyalázatos nem lehet. Az egész egy nevetséges compactura; de mi czélra? — a ki ezt nekem megmondaná!

Csak egy különös: az t. i. hogy Széchenyi mult október-novemberben valóban «suchte sich mir zu nähern, ertheilte mir gute rathschläge», s kedvencz utilizálási eszméinek fonalán hízelgések között magamnak mondá, mikint Lajos herczegnek azt tanácsolta, *hogy engem vagy utilizálni kell, vagy felakasztani.* Azaz minthogy én eladó nem vagyok, tehát aufhängen! Ugy-e szép sz . . . . . . ség kell, ilyesmit az embernek olyformán szembe mondani, mintha valami hízelgőt szólna. Én ezekről mind nem szóltam senkinek; honnan tehát ez a feltűnő összevágás Apponyi állítólagos levelével?

De én több megfoghatatlanságot is értem már. Ezzel nem törődöm. Mesének tartom. Jobb ember vagyok, mintsem többnek tartanám mesénél. Csak azt bánom, hogy elég gondatlan valék nőmmel közleni a comoediát. Ő szegény aggódik kimondhatlanúl. Én bizony nem: de bánt az, hogy nincs egy millió frtom; mennyi jót tudnék vele tenni a hazának, míg magam örömest rágnék száraz kenyérhéjat. Egyesületi úton, pénz nélkül, csakugyan nem megyünk semmire. Ha százezeren volnánk, kik évenkint 5 frtot adnánk, csodákat mívelnénk; de így, mikor a védegyletnek annyi pénze sincs, hogy szegény Stullert a pénztárnokságért fizetni tudja, kitől e miatt ügyvédi pártolói jobbadán elröppentek, — ugyan kérlek, mire menjünk? s nem megbocsátható-e, ha megadom magam a kénytelenségnek, s pokolnak dobva keblem hazafivágyait, mívelni megyek piczi telkemet, mint hazánkfiainak más milliói.

Talán nem nehezteled hosszú levelemet. Úgy veszem, mintha oldalad mellett ülnék, testvéri kebledbe öntve gondjaim tengerét. Áldjon az ég. Nődet szívesen tisztelem. Áldásom gyermekedre. Isten adjon boldogabb időket, ha majd eléri a cselekvő hazafiság korát.

Hű barátod
Kossuth.

VII.

Pozsony, 1847. Decemb. 23.

Tisztelt Barátom!

Közléseidet a Részek dolgában igen-igen szívesen köszönöm, nagy hasznát fogom venni. A karácsonyi szünidő után azonnal megteszem e tárgyban indítványomat, hamarább csak azért nem tevém, mert a verificationalis választmány jelentését, s a múlt országgyűlési perek kimeneteléről a personalis hivatalos tudósítását kellett bevárnom, hogy erélyes fellépésünknek diplomaticai alapja legyen. Én e

részben minden bűnt egyenesen a kormány nyakába fogok hárítani, magát propositionalis törvényjavaslatát is. Isten és ember igazsága szerint kizsákmányolom, mert ha még volt volna adatra szükség, hogy a reincorporationak practicai akadálya nincs, a törvényjavaslat ezt megadá, ha volt volna adatra szükség, hogy a kormány a reincorporatio ellen par force ellenszenvet akar támasztani, a törvényjavaslat erre is adat. Attól ne tarts, hogy mi a már sanctionált törvény végrehajtását új tractatusoktól felfüggeszteni engednők. Ezt tenni nem fogjuk, hanem én saroknak szorítom e kérdésben a kormányt, mint még soha nem volt, s vagy meg lesz a reincorporatio kis idő alatt, vagy Ulászló VI. Decret. 7. és 8. czikkelye alapján látni fog a világ jeleneteket, minőket régen látott. Én barátom, nervosussá leszek. ha a Részekre gondolok. Ennyi gyávaságot, ennyi botrányt és bűnt gyomrom láz nélkül nem birhat meg. Alkalmasint a *Nádor* intermediatioját is ki fogom kérni, van okom reá, hogy ezt jónak lássam. Teendő indítványomat e napokban irásba foglalom s leküldöm Neked. Hogy a R. R. táblája minden szavamat magáévá teendi, bizonyos vagyok, mert pártunk compact egységben áll, s a miben előlegesen tanácskozva megállapodunk, a mellett megáll, mint a kőszírt. Igaz, hogy utasításokat is felvéve, az oppositio csak 21 voksot számít, melly minden kérdésben együtt áll, de többje a kormánynak sincs, s mi ezeken felül van, az határoz és inkább velünk tart, részint mert mi a kétséges elemek felhasználásához jobban értünk, részint mert individualitás tekintetében az oppositionak 55 követje van, s a kormánynak csak 45. Kezedbe adtam ezekkel kulcsát azon csak 3 hónap előtt is, még tán senki által nem reménylt jelenetnek, hogy 3 éves kreishauptmánkodás daczára a K. K. és R. R. teremében mi vagyunk a gazdák, — s vagy eszközlünk jót e szegény hazának a a reformok útján, vagy megkergetjük a kormányt, mint az űzött vadat, míg összerogyik. Kár, hogy tellyességgel lehetetlen megírnom a közélet belső történeteit. Az utóbbi három év a magyar közélet olly historiájára nyújtana anyagot, minővel ekkorig még nem birunk, de hiába, a pihenés nélküli örökös cselekvés memoirok írásával össze nem fér. Talán majd egykor, ha pihenni megyek, ha ugyan ez országgyűlés alatt a föld alá nem dugnak, mire nagy kilátásom van, mert egészségem nem ér egy fapótrát, s mondhatom, csak azért élek, mert nincs időm meghalni.

Hanem a Részekre nézve még egy dologgal rajtunk mondhatlan segíthetnél. Én felállítottam azon thesist, hogy a kinek ez országgyűlésen részt venni joga van, annak részvéte a kir. meghívástól vagy meg nem hívástól nem lehet feltételezve. Thesisemet a kormányrészről is senki sem merte ellenezni. Eszközölni fogom, midőn a Részek iránt indítványt teendek, hogy ez különössen Kővárra,

s a Részekbeli mágnásokra nézve, formális határozatba is menjen. Kővár nincs meghíva, de ha jól tudom, választott követeket. Az Istenért eszközöld, hogy ezek mihamarább vidékök credentionálisával ellátva, Pozsonyban megjelenjenek. Mindennel, a mi ember előtt szent, — jót állok, hogy el fognak fogadtatni, s megjelenésök napján követi széket ülnek és voksolnak. Hogy megjelenjenek, ebben mondhatlan érdek fekszik. Ha itt lesznek, a reincorporatio ki nem maradhat, s ha itt lesznek, Kővár törvényhatósági állása, s országgyűlési képviselete biztosítva van, mert a mely hatóság egyszer követi széket űl, azt onnan a sátán sem veti ki, de a ki benn nincs, az meg lehet, hogy be sem jő. Sapienti pauca. A kővári követek, ha önmegyéjök, ha a részek, ha a haza ügye szívükön fekszik, ne jőjjenek, hanem repüljenek, s eljövén, hozzánk csatlakozzanak. Mit várhat Kővár a kormánytól, láthatja a propositiokból. Jövendője vagy általunk s velünk van, vagy nincs. Ha nem gazdag emberek, ha pénzök nincs, s diurnumot rögtön nem kaphatnak, ne gondoljanak vele, *ha kell, megosztom velök csekély vagyonomat*, — szűkölködni nem fogjuk hagyni. És «kommt Zeit, kommt Rath», csak jőjjenek. Te pedig, tisztelt barátom, vedd elő törhetlen erélyedet, mert ekkor tudom, hogy ha lehetetlen, a mire kérlek, — postafordultával azt fogod írni, hogy meglesz; — ha pedig lehetséges, azt fogod írni, — *megvan*.

Hát nehány jó mágnás a partiumból nem jöhetne fel?

Köztünk legyen mondva a Szathmári: *Kende* velleitásokat érez magában az ellenzékhez szegődni. Írt haza fiainak, hogy az utasítások körül illy szellemben működjenek. (A cancellári csillag leszálló félben van: elfordulnak tőle hívei.) Károlyi György, mint tudod, kivívta az egri nevet, Szathmárban befolyása nem lesz többé ellenünk, sőt azt hiszem, velünk. Írjál, kérlek, Eötvös Miskának egy-pár szót. Ne maradjon hátra Szathmár, Honthnak és Árvának mögötte, mellyek hiszem, egy-pár hét alatt mieink lesznek. S most áldjon meg az ég, híved

Kossuth Lajos.

VIII.

Pozsony, febr. 17-én, 848.

Tisztelt Barátom!

Egy fárasztó kerületi ülésből, rövid ebéd után, egy — még fárasztóbb választmányi ülés munkája végeztével, szegény beteg nőm ágyánál virasztva írok egy pár sort, nem azért, hogy tudósítsalak a leélt napoknak nehéz küzdelmeiről, aggodalmimról, gondjaimról, hanem csak hogy bocsánatodat kérjem azért, hogy nem írok.

Reám ez évben Isten súlyos keze mondhatlanul megnehezedett' Nem képzeled, mennyi szerencsétlenség ért új év óta. — és milly helyzetben ért? midőn a haza gondjainak nagy része, az országgyűlés menetének felelőssége jobbadán vállaimon feküszik! És a balga emberek ezt dicsőségnek nevezik! vannak kik még írígyelnek is — míg én görcsösen vonaglom éltem köz és magány súlya alatt, s az ő úgynevezett dicsőségüket, még egy-pár életév reá toldásával is örvendve adnám oda egy nyugodt óráért. Azonban hagyjuk ezt; én majd csak húzom az igát, míg birom. De ne volnék csak olly balga, hogy ezt a szegény hazát olly mondhatlanul szeretem; — beh oda dobnám nekik e dicsőség kínjait — melyet egy favágó becsületes álmáért marokkal adnék cserébe.

Ha Isten egyszer egy nyugodt perczczel megáld, megírom neked az országgyűlés titkosabb történeteit. — Borzasztók azok. De hiszen te tudod, hogy a haza sorsának ebédjét nem a nyilvános ülésekben főzik. Ott csak tálalnak, s megeszik a tálaltat s ha néha egy kissé el van sózva, azt vélik: a szakács hibázott, s nem tudják, hogy a praefidens tudatlanság, az arrogans írígység, a becsületes szándokú ügyetlenség, a gonosz ármány, a titokban ólálkodó cselszövény s az áruló apostasia hát megett marokkal szórták étkeinkbe a keserű sót. S aztán készíts jó étket, ha tudsz. — Ej! barátom, beh nehéz sorom van! beh keserves kenyér ez az enyim!!

Most legközelebb is — elkezdték az alkut a Kreishauptmann system miatt — hátunk mögött. Két-három becsületes embert addig ámították, míg megígérték odaadni árnyékért a falatot — s feladni szent ügyünk igazságos fegyverét. Aztán jött három-négy apostata, s ama jó emberek azon vették észre magukat, hogy a szegény hazára ugyancsak reá van terítve a vizes pokrócz. De megmentettük, Istennek hála — óriási erőködéssel, de megmentettük. Ominosus historia. Majd elmondom egyszer, de most nem birom, félszemem s lelkem egészen kedves betegem mozdulatin csügg. Csak házi boldogságomban ne bántana a fatum; a polgár elég terhet visel, az ember megérdemelne egy kis kíméletet a gondviseléstől.

A Részek ügye, hidd el nekem, körülmény szerint úgy van a legjobban, a mint tevénk; vagy így, vagy sehogysem, erős meggyőződésem. Három nap előtt ezt mondá a Nádor, tetszik vagy nem tetszik *B. Jósikának,* meg kell lenni. Meglesz. Tudod, én nem vagyok optimista, elég módom volt kiábrándulni. De én szavának biztosítékát a körülményekben találom. Kérdé: mi lesz jobb? valljon azon felelet: hogy királyi szóval biztosít, miszerint a visszacsatolás országgyűlés folytán mindenesetre múlhatatlanul meglesz, s azért csak tárgyalják a RR. a propositionalis javaslatokat, mert meglesz iránτuk az egyezés, vagy nem lesz, a törvény mindenesetre végre-

hajtatik: kérdé, mondom: ő adja-e ezen feleletet az intermediatio után? Válaszolni akartam, de kért, ne tegyem, gondolkozzam, felmegy Bécsbe, orientálja magát, egy hét mulva majd hívatni fog. — Vederemo. — Ne félj, egyszerű eszem józan tapintata nem veszteti el velem a kengyelt: a becsületes szív felér tacticában egy fél mindentudással.

Mulatságul mégis küldöm az izenetet. Így láttam jónak. A fő RR. még nem tárgyalták.

Ugyan excellentias barátodat, a mosonyi követet,* nem volna kedved installálni Madagascarban császárnak? Hidd el nekem, nagyon derék ember lehetne ott, vagy akár a chinai thronuson, melyet neki szívemből óhajtok. Itt ugyan sok bajt csinál. Nem a mosonyi széken, tőszomszédomban, de szállásán. Ütné meg a mennykő diplomatiájának tekervényes útjait. Mindíg csak szakadáson dolgozik, — pártocska — centrum, ez rögeszméje. És tudod, vannak gyenge emberek, kik dicsőségüknek tartják horgán akadni. És senkisem horgoztatja fel magát nagyobb készséggel, mint — — Tarnóczy. NB. ez nálunk még csak nem is újság. Tarnóczy már 8 év óta megugrott, de mivel utasítása ellenzéki s társa talpig becsületes ember, most a párton kívüli állást affectálja. Auch gut.

Keresztfiad ** pogány egy kölyök, csak úgy bugyog az ész belőle, nem győzöm elzárni előle a tudományt, a mellett izmos, mint Toldy (de nem Schedel-Toldy) Miklós fattyú korában. De furcsa ember vagy — te édes jó Miklósom; minő diplomatice kicombinálod az ajándék sorát. Tehát fiamnak lova is volt, el is adták, 1000 pftot is kapott érte s ezt mind híre-tudta nélkül. — Értem. — Köszönöm gyöngédséged indulatát. Úgy látom, nagyon ismersz s azért lettél irányomban olyan nagy diplomata. Mit tehetek? megadom magamat s ha már csakugyan nekem kell de jure rendelkeznem: arra kérlek, tedd el kötelezvényedet irományaid közzé, tisztelt Barátom! s ha csakugyan par force fizetni akarsz keresztfiadnak, fizetgesd a kamatot időnkint a hozzád legközelebb fekvő takarékpénztárba — hadd nőjjön, míg majd a fiú is nől s megérik, hogy egy kis európai utazásban megszerezze rajta a legbecsesb kincset, a tapasztalást. Nálam pénze veszélyben forogna; mert egy az, nem hiszem, hogy a csődöt kikerüljem (már $3^1/_2$ éve, hogy nem foglalatoskodom a jövedelemért dolgozás profanus gondjaival, ellenben egyesületek alapítására kiszórtam véres verejtékkel szerzett 12,000 pftot), más az, hogy a bécsi financia minden órán egy új statusbanquerott körül jár s ez tán a ti

* Kossuth itt Széchenyire czéloz, kit kevéssel az előtt neveztek ki valóságos belső titkos tanácsosnak, mely kitüntetéssel tudvalevőleg az excellentiás czim jár.

** Kossuth Ferencz, a függetlenségi és 48-as párt mostani elnöke és vezére.

takarékpénztáraitok kevésbbé sínlendik meg «Procul a Jove, procul a fulmine».

Tetszik a hetilapi czikk? Örvendek, nem én írtam; de azon vámügyi értekezésemből van kiírva, melyet a védegylet egyik közgyűlésén tartottam, s melyet per extensum feltalálhatsz «Magyar Szózatok» czímű munkácskánkban. Ezt és az ellenzéki kör most megjelent Ellenőrét ajánlom figyelmedbe. Furcsa dolgokat firkáltunk össze belé.

És most isten áldjon, tisztelt barátom! Lásd, szinte neki derültem, hogy veled csevegheték a távolból, de éjfél után két óra, a roskadozó test megkívánja a természet adóját. Szemem csak úgy hányja a kék pengő karikákat maga körül. Még egyszer áldjon az ég, —

híved

Pozsony, febr. 17. 1848. Kossuth Lajos.*

Amint *Kossuthnak Wesselényihez* 1844 április 18.-áról intézett leveléből kitünik, Kossuth nem töltötte ki a hat esztendőt Landerer szolgálatában. Landerer valószínüleg idegen vagy felsőbb befolyásnak engedve, holmi csekélységen összeveszett Kossuthtal és Kossuth 1844 julius elsején kénytelen volt az általa megteremtett Pesti Hírlaptól megválni és a szerkesztői tollat *Csengery* Antalnak átadni. Wesselényinek Kossuthhoz írott leveleiből kitetszik az is, hogy a mikor barátja a Pesti Hírlaptól megvált, Wesselényi azzal a tervvel lépett elö, hogy Kossuth vegye át az „Erdélyi Hírlap" szérkesztését. De Kossuth erre nem állott rá. Készebb volt inkább egyelőre visszavonulni a közügyektől, sem mint végleg eltávozzék Pestről, mely már akkor az országnak nemcsak irodalmi, de politikai központja is volt.

Nem sokáig kellett Kossuthnak tétlenül maradnia. Mélyebben vésödött be *Kossuth* eddigi munkássága a nemzet köztudatába, semmint sokáig lehetett volna az ö nagy tudását, hatalmas tüzét és munkaerejét nélkülözni. 1844 öszén megindult az a nagyon egészséges mozgalom, melynek czélja a ser-

* Ez utolsó ösmert levele Kossuthnak Wesselényihez. Kétségtelen ugyan, hogy *Kossuth* a márcziusi nagy napok bekövetkeztével roppantul el volt foglalva és így a levelezésre, még a Wesselényivel való levelezésre is nem igen jutott többé ideje, de viszont a Wesselényi által késöbben Kossuthhoz intézett levelek tartalmából egész biztonsággal lehet megállapitani, hogy nem ez volt az utolsó levele Kossuthnak Wesselényihez.

dülö korát élö magyar ipar megerősítése, megvédése volt. Így jött létre 1844 október 6.-án az országos ipar-védegylet, melynek elsö elnökévé gróf *Batthyány* Kázmér, alelnökévé gróf *Teleki* László, igazgatójává *Kossuth* Lajos, igazgatósági tagokká pedig *Deák* Ferencz, *Fáy* András, *Vörösmarty* Mihály és *Wesselényi* Miklós választattak meg, míg a jegyzői tisztet *Gorove* István töltötte be. *Széchenyi* nem vett részt az ipar-védegylet megalakításában; valószínüleg azért, mert ez egylet megalakításában *Kossuth* és *Batthyány* vitték a vezérszerepet és így ő, ki minden nagysága és érdemei mellett is nagyon hiú és érzékeny ember volt, sértve érezte magát. *Deák* és *Wesselényi* ellenben nemcsak hogy elvállalták az igazgatósági választmányba való megválasztatásukat, hanem mindketten jelentékeny vagyoni áldozatot is hoztak a védegylet részére, amennyiben 1000—1000 forint értékü részvényeket írtak alá. Deák még ennél is sokkal többet tett, a mennyiben szülővármegyéjében valóságos mozgalmat indított a védegylet érdekében; söt Zalamegye *Szentgróth* mezővárosában fiókvédegyletet alakított és ezen fiókegylet ünnepélyes megalakulása alkalmával, vagyis 1845 február 9.-én a megvalósítandó czélhoz méltó, olyan szép beszédet* tartott, melyet itt annál inkább kell közölnöm, mivel ez nemcsak a védegylet akkori czélját és feladatát világítja meg, hanem máiglan is megszívlelendö tanúságul szolgál mindazoknak, kiknek a honi ipar emelése és megvédése nemcsak a szájukon van, de a szívükön is fekszik.

«Ipar és szorgalom boldogítja a népeket; hogy mi ezekben hátra vagyunk, senki sem tagadja, de hátramaradásunk okát sokan sokfélében keresik. Egyik azt mondja: a mult idők mostohasága; a másik: nem, hanem a kormány; a harmadik: ez sem, hanem mi vagyunk okai hátramaradásunknak. Mindegyiknek igaza van, legigazabbja mégis annak, ki mindezeknek összefolyásában találja az egész okot. Vannak minden időnek saját kötelességei: apáink pánczélban fizették le a hazának tartozásukat; de míg ők nem egyedül tűzhelyükért, hanem egész Európáért küzdött nehéz harczokban évek hosszú során szívök vérét folyatták, addig más nemzetek a béke

* Lásd: Kónyi Manó «Deák Ferencz beszédei» czímű gyűjtemény I. kötetének 536. és következő lapjait. Megjelent 1882-ben a Franklin-társulat kiadásában Budapesten.

olajága alatt az ipar és szorgalom pályáján előre haladtak. Megtették tehát apáink, a mit tenniök kelle: mert hazát tartottak meg és hagytak hátra nekünk. Azonban igen rosszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harczok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más, lassúbb, de dísztelen és aljas nemzeti halál is: a közelszegényülés, vagy nemzeti sorvadás. Ettől hazánkat megóvni a jelen időnek föltétlen parancsa, nekünk legszentebb kötelességünk, legmagasztosb honfitisztünk. Mennyire elszegényült a nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család, holott csak 50 évvel ezelőtt a magyar családok még jól birták magukat; és mivel az egyes polgárok gazdasága összevéve teszi a nemzeti gazdaságot, akkor az egész nemzet jól állott. 1802-ben Ausztria gyárakat állított, a magyar pedig könnyelműleg pazar fényűzésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorolt át a haza határain, sokkal nagyobban, mint kebelébe vissza. Csak pamutszövetekért évenként 17 millió szivárgott ki, és így több, mint a mennyi minden főárúczikkeinkért visszajöhetett; mi természetesebb tehát, hogy nekünk mindíg szegényülnünk és a nemzeti sorvadás azon stadiumára kelle jutnunk, melyen jelenleg tengünk. Mely gazdaság évenként többet kiád, mint bevesz, annak előbb-utóbb tönkre kell mennie; épen így áll a nemzetek sorsa. Nemzetünk végre öntudatra jött és most az a kérdés: hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást apasztani. Mi a jövedelem szaporítását illeti: Magyarország a mezei gazdaságban. ezen egyetlen neki jövedelmező téren, 50 év óta nagy lépést tett előre; azóta egy atyának javain három fiú osztozott, és jelenleg egy is termeszt osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészben termesztett; mind e mellett ír bajainkra nem jött, sőt nem is remélhető, hogy ily körülmények közt jöhet valaha; nincs tehát egyéb hátra, hanem a lehetőségig apasztani a kiadást. Midőn a gazda év végén számít magával, sokat talál kiadási közt, mit nélkülözhetett vala, következve jövőre számolásából egészen kitörölhet. Így kell nekünk is tennünk. Nemes önmegtagadással töröljünk ki jövőre sokat kiadási lajstromunkból, mások helyébe pedig írjunk honi kelméket. A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok; átok azért, mert csak innét szívja külkezekbe a pénzt, míg más országokban a gazdagok jövedelmöknek fölöslegét iparűző honfiaik kezébe rakják, mi által az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökélyesítésére rugonyt, a belfogyasztás szaporodására hathatós eszközt és a pénznek a nép minden osztályai közötti elszéledésére alkalmat szolgáltatnak. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a védegylet, melyben minden egyes tag becsületszavával köti

le magát, hogy honunkban is kapható kelméket kívülről nem vesz, nem visel, nem használ. A csudák ideje lejárt, de elég csodaerő rejlik magában az emberben, ész és szilárd akarat mit nem vitt már véghez? A czél nem csekélyebb, mint a hazának a temetkező sír partjáról visszarántása, s csak összetett vállakkal akarnunk kell, sikerül magasztos vállalatunk.

Panaszkodunk ügyetlen kézműveseink ellen, és ezt adjuk okul, hogy külföldön dolgoztatunk; azonban nem veszszük észre, mily furcsán találkoznak egymással szemközt az okok. Vagy nem így áll-e a legtermészetesebben a kérdés és felelet: miért dolgoztatunk külföldön? mert nincsenek honn ügyes kézműveseink; s miért nincsenek? mert külföldön dolgoztatunk. Minél ügyesebb a kézművek embere, annál jobban kikeresi letelepedési helyét; legjobb hely pedig számára az: hol biztosítva van készítményei kelendősége felől. Ha tehát a külföldi kézművesek iránti előszeretetünket legyőzve, elég erősek, állhatatosak leendünk kezdetben hazánkfiai tökéletlenebb készítményeivel is megelégedni: úgy kétségtelenül áll, hogy sok, hazát kereső értelmes kézműves nálunk fogja elvetni vándorbotját, hazánkfiai pedig, kik tapasztalás és tanulás végett külföldre utaztak, bármily tökélyre emeljék tudományukat, nem maradoznak el, hanem visszasietnek kebelünkbe; és így lesz a haza jó kézművesek hazája. Azonban ne feledjük, miszerint nem egyes, bármily nagy, hanem egyesített, habár parányiakból összegyűlt, edzett erő tehet csak valamit; azért ezen egyletben minden választó falak ledülnek: gróf, kereskedő, kézműves, jobbágy, conservativ, liberalis itt egymás mellett állnak a sorban. Egykor egy francziát arról kérdeztek, ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, mondá, és még 70 ezer. Szinte ezen társulat is olyan, hogy annak minden egyes tagja, ha Isten úgy akarja, magáról egykor elmondhatja: én, és még ennyi millió védegyleti tag mentette meg a sorvadó hazát.

Nem védegyletet, kiáltják némelyek, hanem gyárakat és jó törvényeket! így jönnek hozzánk az ipar, pénz és jólét. Igen, de védegylet nélkül Magyarországban jelenleg gyárak magukat fönn nem tarthatják, törvények pedig pénzt nem teremtenek. A külgyárak a befektetett alaptőkét már rég bevették, sőt azon felül nyereségük is tömérdek, ellenben nékünk még csak most kell bele fektetnünk pénzünket, mely mint a mag idővel hozhat gyümölcsöt. Tegyük tehát, hogy védegylet nélkül gyárakat alapítunk; kívülről tudni fogják, mit kelljen cselekedniök, hogy bennünket megbuktassanak: leszállítják veszteségre kelméik árát, mit ők annyi nyereség után gyáraik veszélyeztetése nélkül tehetnek, de mit mi kezdők nem tehetünk, és így magukévá téve minden piaczot, a mi gyáraink rendre dülni fognak. Ekkor a külföld ismét egyedül állván a mű-

ipari mezőn, hogy kárát velünk megfizettesse, tetszése szerint emelendi gyártmányai becsét, míg mi magyarok mindinkább sülyedni és a szegénység sorvasztó kínjai között veszni fogunk. Törvények az ipar és szorgalom elől csak akadályokat hárítanak el, maga pedig az ipar és szorgalom mindíg a socialis téren marad; azért a legjobb törvények mellett is, habár talán más alakban, de csakugyan mégis oda kellene a dolognak kerülnie, a hol most áll.

Vannak emberek, kik politikai és rossz czélokat gyanítnak a védegylet alatt; de ezek nem jó emberek, mert a jó ember mindenkit, még a bélyegzett személyt is jó oldalról iparkodik megítélni, ki pedig előtt eszenytelen jellemmel áll, arra tisztelettel tekint. Vannak emberek, kik, mivel kedves maguk mesterkélt és tekervényes utakon bukdosni szeretnek, nem akarják hinni, hogy az egyszerű dolgok oly tiszták lehetnek, mint külszínben mutatkoznak. Egyébiránt is a magyarnak nagy hajlama van a gyanusításhoz. Midőn követ voltam, találkoztak némely öreg urak a követi karban, kik, valahányszor valamit kivinni akartunk, mondani szokták: «nem kell hinni, valami fekszik alatta». Uram bátyám! kérdettük mi, tehát mondja meg: mi fekszik alatta? majd kiugrassuk a nyulat a bokor alól, de a mi urambátyánk mást ismét nem tudott mondani, hanem: hogy fekszik valami alatta — és mi ezen valamivel nem törődve, kivittük vállalatunkat, a következés pedig megmutatta, hogy a dologban semmi rossz, ellenben jó igen sok feküdt. Vannak emberek, kik egy-két, nézetük szerint hiányos szabály miatt az egész vállalatot rohanják meg; megvallom, némelyeket a védegyletben én is másképp szeretnék, de azért az egészet nemcsak meg nem vetem, sőt mint sok üdvöst magában foglalót, forrón ölelem. Úgy hiszem, ez a józan ész szava. Bizony az egész védegylet igen egyszerű és ártatlan, mert az alatta fekvő valami nem más, hanem, hogy hazánkban is kapható kelméket külföldtől nem veszünk; már pedig azért, mivel hazámfiainak akarom adni pénzemet, vétkes talán csak nem vagyok.»

Ezután a szónok a védegylet ellenségeinek nyilvánította mindazokat, kik erőszakkal vagy csak a társalgási illemet legkevésbé is sértve, nem pedig kölcsönös barátságos értesülés útján törekednek azt terjeszteni. Beszéde végén lelkes szavakat intézett a haza leányaihoz, hogy e gyenge csemetét forró kebelükre öleljék s csüggedni nem tudó kitartással ápolják, főleg pedig a fényűzést, mely annyi átkot hozott a hazára, gátolják meg.

Deák Ferencz, ez az Istentől megáldott férfiú, első nyilvános szereplésétől, a botbüntetés korlátozásáról 1833 április

15.-én tartott beszédétől ama hattyúdaláig, melyet 40 évvel később a vallás- és lelkiismereti szabadság érdekében a képviselőházban tartott, osztatlanul birta mindenkinek becsülését és tiszteletét. Egyszerű, kissé nyers, de természetes modora, mélységes tudása, melyet azonban egyhangúvá lenni a csillámló humor sohasem engedett, minden hiúságtól és beteges törekvéstől ment őszinte lelkülete, aczélnál is erősebb logikája, az elképzelhetőt a valóságban fölülmúló, páratlan emlékező tehetsége, meleg emberszeretete, tiszta gondolkozása, világos előadása olyan erőt és tekintélyt adtak egyéniségének és fellépésének, hogy azt — legalább a kudarcz veszedelme nélkül — megostromolni nem merte senki.

Fájdalom, mégis akadt oly férfiú és a mi még fájóbb, ez a férfiú senki más, mint maga Széchenyi István gróf volt. Igaz, hogy e vállalkozásával szörnyű kudarczot vallott. A dicsőség kizárólagosságára szomjúhozó lelke elnézte, eltűrte jó darabig Wesselényinek és Deáknak is népszerűségét, de a *Kossuthét sohasem.* És a mikor *Wesselényi* nyiltan *Kossuthhoz* csatlakozott, nyiltan szakított Wesselényivel is. És a mikor *Deák* Ferencz a védegylet kérdésében *Kossuth* mellé állott, *Széchenyi* nem késett őt ezért a Jelenkor 1845. évfolyamának 38. számában nyíltan megtámadni. De hogy támadása ne legyen olyan fájdalmas és keserű, előbb megédesítette, elmondván bevezető soraiban, hogy milyen páratlanul nagy ész, tiszta jellem ez a Deák Ferencz és mennyire büszke ő a *Deák* barátságára. De csakhamar rátért a dolog velejére és így írt Deákról.*

«Ámde azért, mert ily érzelmek csatolnak engem hozzá, — írja Széchenyi — s alig ismerek Magyarország határai között egyedet, kinek tántoríthatatlan hazafiságában többet bíznám, mint Deák Ferenczében, azért csalhatatlannak őt nem tartom, s kivált nem a politika mezején, mikor oly kérdések forognak fenn, melyek nézetem és teljes meggyőződésem szerint csak akkor oldhatnak jó sikerrel fel, ha azok *nem egyoldalú magyar, de minden oldalról közbirodalmi szempontokból fogatnak fel.* Volna Magyarország minden összeköttetés

* Lásd: Gróf Széchenyi István egybegyűjtött munkái III. kötetének 155. lapját; megjelent Budapesten Heckenast Gusztáv kiadásában 1871-ben «A védegylet és Deák Ferencz» czím alatt.

nélküli magán álló királyság, meg akarom engedni, hogy tán nem volna egyed, ki hazánk külviszonyi jogait józanabb s talpraesettebb diplomatikával tudná védeni, mint ő; de miután szoros s legalább eddig még igen egybebonyolult összeköttetésben élünk s ily körülmények közt in ultima analysi, mint én birom felfogni a dolgok mélyét, nem egyoldalú jogi allegatio és ilyesmire alapított cselekvési rendszer, mely a hevesebb vérűeknél oly könnyen fajult daczra, ujjhúzásra és innen el nem maradó reactiót szül, hanem a gyakorlati életre alapított közös érdek megismerés s lehető legbarátságosabb kiegyenlítés emelheti a magyart magosbra.

Ily körülmények közt mondom s pedig az épen most érintett okoknál fogva: «*én Deák Ferencz politikája básisát oly hézagosnak, oly hiányosnak tartom, hogy arra bármit építsen, annak előbb-utóbb, de elvégre — s tán hazánk legnagyobb kárára — bizonyosan roskadnia, enyésznie kell.*»

Azt hiszem, ennél sujtóbb kritikát még sohasem mondott senki Deák Ferenczről és annak politikai belátó képességéről.

Hosszú időkön, mondhatnám, félszázadon át anathemát kiáltottak arra, ki a *Széchenyi* nevének említésekor nyomban nem tette utána, hogy ö a *legnagyobb és a legtökéletesebb* magyar. Csak a mikor 1890-ben megjelent a lángeszü *Grünwald* Bélának „Az új Magyarország" czímü munkája, kezdett a közvélemény fölocsúdni és eszmélni, elkezdett gondolkozni s rájött arra, hogy *Széchenyinek* is voltak emberi gyöngéi, neki is voltak hibái és tévedései. *Beöthy* Ákos „A magyar államiság fejlődése és küzdelmei" czímü 1902-ben megjelent munkájában tovább megy, mint Grünwald Béla; ö egyenesen rámutat azokra a hibákra, azokra a gyengeségekre s azokra a nagy tévedésekre, melyek szerinte *Széchenyi* egész politikai szereplését jellemzik. Kemény, szinte kegyetlen az a kritika, a melyet *Beöthy* Ákos Széchenyi tudása, Széchenyi belátása és Széchenyi következetessége felett gyakorol. Hosszú íveken át taglalja és bonczolgatja minden egyes cselekedetének rugóit és esélyeit. Én e helyütt könyvének csak 172. és 173. lapjaira utalok. Itt mondja el ugyanis Beöthy, hogy Széchenyi a magyar nemzetnek csakis aristocraticus alapon való fenntartását czélozta; folyton azt hangoztatta, hogy a democratianak térfoglalása a magyar nemzetet a legnagyobb mértékben veszélyezteti. Nála a robot és ősiség eltörlése, söt még a szabad tulajdon is aggodalmat kelt; az

örökváltság és közös teherviselés kérdései megoldásának egymástól függővé tételét (vagyis az együttes megoldást) *forradalomra* vezető eljárásnak, a nemesség megadóztatását igazságtalanságnak s vagyoni állása megingatásának tartotta. A népnevelés előmozdítását illetőleg is komoly aggályai vannak, mindezekben veszélyt lát a magyar nemzetre nézve, *a zsidók emancipátiójának pedig ellen szavaz.* A 173. lapon pedig ezeket írja Beöthy:

«Rá kell még egy másik fontos körülményre mutatnom, mely *Széchenyinél* határozottan politikai érzék hiányára vezethető vissza. Ezen körülmény pedig abból áll, hogy ő, ki annyit volt Angliában, sőt abban szenvedett, a mit anglo-maniának neveznek, Anglia alkotmányát, közéletét korántsem becsülte kellőképen; figyelmét általában nem költötte annyira fel, mint a hogy az ember ezt egy politikustól megvárhatja. S ez annál sajnálatra méltóbb, mert azon korszak, melynek fejlődését sokszoros ottléte folytán szemlélhette, Angliának egyik legnagyobb és tanulságosabb korszakának tekinthető. Akkor fejeződött ugyanis be az alkotmány súlypontjának az alsóházba való végleges áthelyezése, akkor kezdődött a democratia mindinkább térfoglaló érvényesülése: azok a gyökeres reformok, a katholikusok emancipátiója, a választási jog kiszélesítése, a szabad kereskedés térfoglalása, mind ezen időknek voltak eredményei.»

Nem a Széchenyi kétségtelenül nagy érdemeit akarták kisebbíteni *Grünwald* Béla és *Beöthy* Ákos, mikor Széchenyi ezen fogyatkozásaira és tévedéseire rámutattak, csupán jó meggyőződésüket követték és a történelmi igazságot kívánták szolgálni. Szerintem is nem lehet és nem szabad embert, bármily nagy volt is, a többiek rovására kor- és küzdőtársai fölé emelni; még kevésbé illik és szabad azt, a ki kezdetben az ő tanácsadója, későbben hüséges fegyvertársa és amikor 1848 szeptember havában szerencsecsillaga végképen és örökre lehullott, egyetlen oltalmazója és védelmezője volt, egyszerüen a feledés homályának átadni.

1850 április 21.-én hal meg Pesten Wesselényi, *1860 április 8.-án* oltja ki önkezével Döblingben életét Széchenyi, *1860 október 12.-én* tarja díszközgyülését az akadémia s ebben mondja el emlékbeszédét báró *Eötvös* József Széchenyi István és gróf *Teleki* Domokos Wesselényi Miklós felett. Azóta esztendőről-esztendőre ünneplik Széchenyit, — a mi szép és helyes

dolog; de már sem nem szép, sem nem helyes, hogy negyed századnál hosszabb időnek kellett eltelnie, míg jelentkezett a szerény erdélyi tudós tanár, *Szilágyi* Ferencz, ki a magyar tudományos akadémia 1876 február 27.-i ülésében felolvasást tartott a nagy Wesselényiről. És azt sem hagyhatom felemlítés nélkül, hogy míg Széchenyi levelei, beszédei és naplói már régóta összegyűjtve s éppen az akadémia által kiadattak, addig *Wesselényi* mesésen gazdag szellemi hagyatéka szétszórtan hever a nemzeti múzeum, a magyar tudományos akadémia, az erdélyi múzeum, az országos levéltár, a képviselőház irattára és egyes vármegyék és családok levéltáraiban. Rendszeresen csak az van egybegyűjtve, a mit ő maga és elsőszülött fia gyűjtött össze gondos kézzel a családi levéltárban és szellemi hagyatékának az a töredéke, mit az idők hosszú folyamán nem kis fáradtsággal s talán erőimet fölülmúló anyagi áldozatok árán egybegyűjtenem és a jövő számára megmentenem sikerült.

KILENCZEDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI ÉS AZ 1848-IKI ESEMÉNYEK.

Elérkeztünk ahoz a határvonalhoz, mely a régi rendi Magyarországot az új Magyarországtól örökre elválasztja. Mielőtt azonban a határt átlépném, számot kell vetnem önmagammal és azzal a feladattal, melynek megoldására e munka megírásában vállalkoztam. És ha számot vetettem úgy a feladattal, mint fogyatékos erőimmel, akkor bármily csábosak is reám nézve az egymásra tóluló nagy események, az azokat szülő okok s az azokat követő hatások, ezek fejtegetéséről le kell mondanom. Le kell mondanom pedig azért, mert e nagy nemzeti és világesemények megírása és méltatása más útra tartozik és mert e nagy események s azokkal járó harczokban *a mi Wesselényink szereplése már csak járulékos volt.* A vezérlő és vezető hősnek dicsőséggel és felelőséggel terhes szerepe másnak jutott osztályrészül. Ez a férfiú Wesselényi egykori kedvencz tanítványa, a mestert is fölülmúló szellemóriás, — *Kossuth* Lajos volt.

1847 szeptember 17.-éről van keltezve az a királyi leirat, melylyel a magyar országgyűlés főrendiháza és az országos KK. és RR. Pozsonyba 1847 november 7.-ére egybehíva lettek. *Kossuth,* bár már 1825-ben, *Vukovics Sebő állítása szerint,* mint az ifjak egyike jelen volt az országgyülésen s bár azóta négy országgyűlési cziklus folyt le, úgy mint az 1830. évi, az 1832/36. évi, az 1839/40. évi és az 1843/44. évi, — mégis e nagy időszak alatt követi megbízatást nem kapott,

de nem is igen keresett. Nem kapott és nem keresett pedig azért, mert 1832—36-ig az „Országgyülési Tudósítások"-at szerkesztette; 1837 május 7.-től 1840 május 10.-ig börtönt szenvedett a „Törvényhatósági Tudósítások" szerkesztése miatt; 1840 január 2.-től 1844 julius elsejéig a *„Pesti Hírlap"* szerkesztésével volt elfoglalva. 1844 közepétől 1846 végéig pedig minden idejét és tevékenységét az általa és gróf *Batthyány* Kázmér által alapított „Honi Ipar Védegylet" vette igénybe.

1847 nyarán azonban lényegesen megváltoztak a viszonyok. A haladó- és reform-párt tagjai rendszeres programm szerkesztését határozták el és ennek elkészítésére *Deák* Ferencz, *Batthyány* Lajos, *Szentkirályi* Móricz személyében három tagú bizottságot választottak. A programm-tervezetet, mely javarészt *Deák* Ferencz tollából került ki, 1847 junius 7.-én mutatták be az ország minden részéből egybegyült jelesebb ellenzéki férfiaknak. Az egybegyült vezérférfiak által elfogadott programm-tervezet a következő öt, főbb pontozatból állott:

1. A közterhekbeni osztozás, vagyis a közteherviselés kiterjesztése a nemzet minden rétegére.

2. A közhivatali képesség kiterjesztése a nemzet minden rétegére, tehát a nem nemesekre és jobbágyokra is.

3. A törvény előtti teljes jogegyenlőség.

4. Az úrbéri viszonyoknak törvény általi megszüntetése és az ebből folyó kármentesítésnek országos erőből való eszközlése.

5. Az ősiség eltörlése s ezzel kapcsolatosan a hitel és birtokszerzés biztosítása.

Nagyon szép, de mérsékelt irányú volt ez a programm-tervezet. Hiszen, hogy többet ne említsek, *a sajtószabadságról, esküdtszéki intézményről, népképviseletről, nemzeti hadseregről és parlamenti felelősséggel biró független kormányról* még csak említés sem tétetett ebben a tervezetben.

Csakhamar be is bizonyosodott, hogy azzal, a mi ebben a programm-tervezetben van, már nem éri be a magyar nemzet. *Széchenyi* korszakos munkái, *Wesselényi* tüzes beszédei, *Kossuth* páratlan hatású hírlapi működése a lefolyt két évtizeden át sokkal jobban átjárták a nemzet minden rétegét, sokkal nagyobb

öntudatra ébresztették a nemzet régóta szunnyadó erejét, semmint félúton megállani, félrendszabályok által az ifjú erőktől duzzadó nemzet hö vágyait kielégiteni lehetett volna. És bár még fönnállottak a régi alkotmány sorompói, melyek a milliókat kizárták a politikai és társadalmi jogok legtöbbjéből, de azt mindenki tudta és érezte, hogy *ezeket a sorompókat mentől hamarább és önként meg kell nyitni*, ha csak azt nem akarják, hogy a fölingerelt tömeg, megunva a hosszas várakozást, maga törje át romboló erejével a korlátokat.

Más szóval, a századok hosszú elnyomása alatt nyögö milliók érettnek tartották magukat a szabadságra s elérkezettnek az idöt emberi és polgári jogaik kivívására és biztosítására. Csatára készen s a legnehezebb küzdelemre elszántan állt az a hadsereg, *mely most már nem a kiváltságosok százezreiből, hanem a népek millióiból* alakult ki. Csak vezér és vezető kellett ennek a hadseregnek, csak egyetlen férfiúra volt szükség, a ki megértve az idök jelét, habozás és félelem nélkül vegye kezébe azt a zászlót, mely alatt a diadalt kivívni lehet, kivívni kell — és akkor vakon megy a csatába.

És a gondviselés ezt a férfiút is megadta a nemzetnek. Megadta a *Kossuth Lajos személyében*. Az ország első vármegyéje, Pestvármegye léptette fel követéül s a magyar főnemesi rend legkiválóbbjai szállottak síkra, hogy az egyszerü, szegény köznemest diadalra juttassák. Báró *Podmaniczky* Frigyes a Budapesten 1887-ben kiadott „*Naplótöredékeiben*“ érdekesen írja le Kossuth Lajos jelöltségét és követté való megválasztatását. Onnét veszem át a következő adatokat :

«A Kossuth Pestmegye követévé megválasztatását illető első értekezlet gróf *Ráday* Gedeon lakásán a Szép-utczai László-féle házban tartatott meg 1847 október elején. A házigazdán kívül jelen valának gróf *Batthyány* Lajos, gróf *Batthyány* Kázmér, gróf *Teleki* László, báró *Majthényi* Ignácz, *Patay* József 'és báró *Podmaniczky*. A jelölés mellett leghatározottabban gróf Teleki László, gróf Batthyány Lajos és báró Majthényi Ignácz nyilatkoztak. *Nyári* Pál, kit szintén vártak az értekezletre, nem jelent meg.

Alig ment híre a Kossuth jelölésének Pestmegye követi állására, máris szörnyű zavar, félelem és ijedtség támadt az u. n. hivatalos körökben. Kiadatott a jelszó, hogy *Kossuthot* minden áron meg

kell buktatni, be kell zárni előtte a törvényhozás kapuit, mert bejutása könnyen veszedelmet hozhat az egész országra nézve. Ezt a jelszót maga *Széchenyi* adta ki és hogy *Kossuth* szereplését az alsóházban, ha megválasztatnék, ellensúlyozhassa, ő maga is fellépett követül *Sopronban*, ott ugyan elbukott, de Mosonyban sikerült magát megválasztatni.

Közeledett *október 18.-ika.* E napra volt a pestmegyei választás kiírva. A *nádor, Széchenyi* és *Apponyi* kanczellár minden lehetőt elkövettek, hogy *Kossuthtal* szemben ellenjelöltül olyan egyént állítsanak fel, a ki nevénél és népszerűségénél fogva nehézzé és kétessé tegye Kossuth megválasztását. E czélból *Patay* Józsefet, ezt a daliás szépségéről s nemes magatartásáról főváros- és megyeszerte ösmert és kedvelt férfiút akarták megnyerni. De *Patay* kereken kijelentette, hogy készebb a megyéből kiköltözni, semmint Kossuthtal szemben fellépjen. Végre is *Balla* Endre pestmegyei főjegyző személyében állapodtak meg, ki a jelöltséget el is vállalta. De már minden késő vala. A *két Podmaniczky,* Frigyes és Ármin, a két *Majthényi*, Ignácz és Péter, a két *Teleki*, Domokos és László, a három *Batthyány,* Lajos, Kázmér és Odön, úgy fellelkesítették az egész megyét, hogy — a mint Podmaniczky írja — az ő járásából, a váczi járásból, nem kevesebb, mint *3000 nemes ember* jött be leadni votumát Kossuth Lajos mellett. Szép, ragyogó őszi nap volt, mikor a lelkesedéstől izzó hatalmas menet élén, részint ragyogó keleti díszben, részint czifrán kivarrott virágos szűrben, lengő árvalányhajjal a Kossuth-kalap mellett lovagolt a magyar arisztokráczia dísze, virága, gróf Batthyány Lajos, Batthyány Kázmér és Batthyány Ödön, továbbá gróf Teleki Domokos és László, gróf Ráday Gedeon, a két Podmaniczky báró és Beniczky Ödön. A mikor pedig a menet a vármegyeháza elé ért, *Batthyány lekapta süvegét* s messze áthаtó érczes hangon kiáltá:

«Egy halálom, egy életem,
Kossuth Lajos a követem.»

Akik látták és hallották azt a nagy örömrivalgást, mely Batthyány szavait követte s mely hatalmas hangjával, míg a szíveket átjárta, még az ablakokat is megremegteté, azt mondják, hogy ezt a jelenetet soha életökben feledni nem tudták. Oly nagy volt a tüz és lelkesedés, hogy *Kossuth* a hivatalos körök által olyannyira pártfogolt Balla Endrével szemben nem kevesebbel, mint 1600 szótöbbséggel győzött. Férfikorának delén állott már Kossuth, mikor tettre és dicsőségre szomjas lelke előtt 1847 őszén az országgyülés kapui megnyílottak. És

bevonult Kossuth az országgyülés házába, akkora fényt és dicsöséget szerezvén ott magának és szórván onnét nemzetére, aminöt senki, sem elötte, sem utána fel nem mutathat.

Talán a véletlen, talán a gondviselés vagy a történelem kérlelhetlen logikája okozta, hogy a pozsonyi országgyülésen a vezérszerep majdnem kizárólagos hatalomkörrel *Kossuth* kezébe jutott. *Széchenyi*, a nemzeti élet és nemzeti lélek felébresztője, ujjáteremtője már csak régi dicsösége romjaiból éldegélt. *Deák* Ferencz, kit mindenek osztatlan tisztelet és közbecsülésben részesítettek, eleinte mandátumot sem akart vállalni, s Pozsonyba is csak a márcziusi nagy események lefolyta után, vagyis márczius 20.-án érkezett, amint ez sógorához, Oszterhuber Tarányi Józsefhez *Pozsonyból 1848 márczius 28.-áról* intézett leveléből kitünik. De Deáknak nem sokáig kellett Pozsonyban lenni, hogy az idők és események veszedelmes, végzetes voltát felösmerje, mert éppen a fentidézett levelében már ezt írja sógorának:

«Az ország állapota nyugtalanító; ott fenn nem tudják megszokni a dolgok új rendjét s minden dolog több nehézségre talál, mint a mi e pillanatban tanácsos. Pesten minden órán tarthatni valamely indulatos, meg nem fontolt s a hazát veszélyeztető zendülés kitörésétől. S e pillanatban senki nem képes a legközelebbi jövendőt még csak sejteni is. Hazánk talán nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak-e el bennünket vagy ismét az ausztriai hatalom, vagy talán a legborzasztóbb anarkia? azt csak az Isten tudja! Minden pillanatunk bizonytalan.»

Wesselényi pedig, amint ez Kossuthhoz 1847 deczember 17.-ről kelt s az előző fejezetben ösmertetett leveléből kitünik, vaksága és állandó betegeskedése miatt követi megbízást nem akart vállalni s nem is vállalt. S a pozsonyi országgyülésre csak akkor ment fel, mikor már Közép-Szolnok vármegye főispánjává s a Részek visszakapcsolására királyi biztosnak lett *kijelölve* és felkérve. Ez pedig 1848 április elején történt, tehát akkor, mikor az összes 48-as törvények meghozattak, csupán azok szentesítése s az országgyülés ünnepélyes berekesztése, ami tudvalevőleg április 11.-én történt, volt hátra.

Hogy milyen villamos feszültséggel terhes volt a levegő

még a törvények szentesítése előtt néhány nappal is, kitűnik abból a párbeszédből, a mely egyrészt *Somsich* Pál, Baranyavármegye akkori követe, a képviselőháznak pedig az alkotmány helyreállítása után hosszú időkön át előbb alelnöke, később elnöke és gróf Batthyány Lajos meg Kossuth Lajos között 1848 márczius 16.-án Bécsből visszajövet a hajón lefolyt s melyet Kónyi Manó tett közzé „Deák Ferencz beszédei" czímű vállalata II. kötetében.

«Tagja voltam — írja Somsich Pál * — azon nagyszámú küldöttségnek, mely Bécsbe ment a királyhoz és meghozta a magyar miniszterelnök kinevezését. Hajón mentünk és hajón jöttünk, de mielőtt Pozsonyban kikötöttünk, *Batthyány* Lajos gróf, a kinevezett miniszterelnök, hozzám közeledve felkért, hogy estére mennék el hozzá conferentiára. «Én, gróf úr?» kérdezém meglepetve. «Igen, igen. viszonzá ő, meg kell szűnni minden pártoskodásnak, sorakozni kell most minden becsületes magyar embernek és jó hazafinak a rend és közbéke érdekében.» Mert az ellenzéki urak sem voltak minden aggodalom nélkül, kivált a Pestről érkezett hamis, vagy eltorzítva nagyított hírek folytán, Bécsben pedig Apponyi beteg, Metternich herczeg meg nagyon öreg lévén, egészen megzavarodtak és mint mondani szokás, fejöket vesztették.»

«Jó — válaszolám — elmegyek.» És el is mentem életemben legelőször *Batthyány* Lajos grófhoz. Ezen az értekezleten kimondatott és tettleg elhatároztatott az úrbériség azonnali megszűntetése stb. Mindezek már akkor postulatumai voltak az inaugurált békés forradalomnak. A mint Batthyánytól távozva ketten együtt lementünk, köztem és Kossuth között párbeszéd folyt le a lépcsőn :

«A véletlen — így szóltam *Kossuthhoz* — kezedbe adta Magyarország sorsát; bocsáss meg, ha azt mondom, hogy a véletlen, mert hát derék, geniális, tudós és minden tekintetben kitűnő fia vagy a

* Somsich Pál született Sárdon 1811 január 13.-án, meghalt Budapesten 1888 márczius 7.-én. A közszolgálatot szülővármegyéjében, Somogyban kezdette meg és pedig oly fényes sikerrel, hogy az 1843—44.-i országgyűlésen már mint Somogymegye egyik követe jelent meg, a hol is kezdettől fogva a konzervativekhez csatlakozott, kiknek csakhamar vezére lett. 1847-ben ismét Pozsonyban találjuk őt, most is mint a mérsékelt párt egyik leghatalmasabb tagját. A nagyszabású válaszfelirati vitákban ő képviselte Kossuth Lajossal szemben pártja álláspontját. A pozsonyi országgyűlésnek 1848 április 11.-én történt berekesztése után haza ment Somogyba és ott élt elvonulva a szabadságharcz egész ideje alatt. 1861 és 1865-ben azonban újra követté választották és ez időtől kezdve haláláig megszakitás nélkül tagja volt a képviselőháznak, sőt 1869-től 1872-ig annak elnöki méltóságát is viselte. *Wesselényivel* közelebbi barátságban sohasem állott.

hazának; de vannak nehányan hozzád legalább is hasonlók, azért ismétlem: a véletlen úgy akarta, hogy te legyél az, ki a jelenben Magyarország sorsa felett intézkedik. Jó tanácsot, bárkitől jőjjön is az, meghallgat, esetleg elfogad az okos ember. Azért ne vedd rossz néven, ha két dologra bátorkodlak figyelmeztetni: *1-ször. Ne bántsd a Dynasztiát,* mert mellőzve minden más tekinteteket, a monarchikus érdek Európaszerte oly hatalmas, hogy ezt nem tűrné el és a Dynasztiának még az ellenségei is védelmére sietnének. *2-szor. Ne alapítsd Magyarország jövőjét népképviseletre,* mert evvel akaratlanul a nemzetiségek harczát idéznéd elő. Őseink bölcsességéről tanúskodik, hogy ily polyglott országban a hatósági képviseletet törvényesítették. Ragaszkodjál ehez, mint a mely kiterjesztve a királyi és nagyobb mezővárosokra, századokra biztosíthatja a magyarság fensőbbségét, holott ellenkezőleg, ha nem is veszélyeztetve, de folytonos támadásoknak lessz kitéve a különböző nemzetiségek rószéről.»

Erre Kossuth szóról-szóra ezeket válaszolta: «Mit! Azt gondolod te, hogy *én* — most, midőn a hatalom kezemben van, azon elveket, melyek nem ifjúi ábrándok, hanem egy átvirrasztott férfiúi kornak meggondolt resultatumai, nem fogom életbe léptetni?!... *Egytől-egyig mind!*»

«Engedje az Ég, — viszonzám én — hogy kétségkívül legjobb szándékú intézkedéseid annyi századokig tartsák fenn hazánkat, mint megvédték azt ősi intézményeink nyolcz század alatt.»

Erre Kossuth így felelt: «Kicsinyhitűek — nem ösmeritek ti — a szabadságnak varázshatalmát; erősebb az, mint a vallás, a vér és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban.»

Amíg a pozsonyi országgyülés küldöttsége Bécsben járt, illetve onnét a már kész miniszteri lajstrommal visszatért, azalatt *Pesten* lefolyt a nemzeti történet egyik legszebb — és mert vértelen volt — egyik legdicsőségteljesebb napja. Ez márczius 15.-e, vagy mint mondani szokás, a paraplé-forradalom dicső napja volt. Kívül esik e munka körén e nap történetét, jelentőségét leírni és méltatni. Hiszen egész könyvtárt tesznek ki a márczius 15.-éről szóló müvek. Megvan ennek a napnak minden órája, minden percze prózában és versben örökítve. Arról tehát, hogy kik készítették és hogy készítették elő ezt a napot, kit illet a nagyobb dicsőség: az ifjúságot-e, amely elől ment, a polgárságot-e, mely az ifjúságot követte, avagy Pest város okos és nemes tanácsát, mely nemcsak tanácskozási termeit, de szívét is megnyitá a nép jogos kívánságai előtt,

erről nekem felesleges szólanom. Legyen e helyen elég egyszerűen rámutatni és közölni azt a proklamácziót, melyet a „közcsendi bizottmány“ elnöke, *Rottenbiller* Leopold, Pest városának akkoron polgármestere és a 12 bizottmányi tag aláírt s az esti órákban százakra menő falragaszokon közhírré tétetett. A proklamáczió így szól:

„PEST VÁROS KÖZÖNSÉGE NEVÉBEN!

alólírottak szerencsések hívatalosan értesíteni a magyar nemzetet, hogy a mi más országokban polgárvérbe került, — a reformot Buda-Pesten 24 óra alatt békés és törvényes úton kivívta a törvényes egyetértés. A városi tanács ugyanis a választó polgársággal értesülvén arról, mikép a város polgárai és lakosai vele együtt akarnak értekezni az idők komoly fejleményei felett, a tanácskozási teremek századokon át zárva volt ajtajit 1848-dik évi martius 15-kén délután 3 órakor a népnek megnyitá, s miután megértette annak *törvényes* kívánatait, azokat mint nagyobb részt már eddigelő is kebelében ápolt hazafiúi óhajtásokat, egy szívvel, egy akarattal elfogadta, magáévá tevé, sőt *azon tizenkét pontot,* mellyeket nagy részben a nemzet 1790. év óta törvényhozás útján is annyiszor sürgetett; ezen közgyűlésben az országgyűléshez intézendő kérelmezéskint aláírta.

A nemzet óhajtásainak említett pontjai következők:

1. Sajtószabadság a censura eltörlésével.
2. Felelős ministerium Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlés Pesten.
4. Törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereg.
6. Közös teherviselés.
7. Úrbéri viszonyok megszűntetése.
8. Esküttszék, képviselet, egyenlőség alapján.
9. Nemzeti bank.
10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.
11. A politicai statusfoglyok szabadon bocsátassanak.
12. Unio Erdélylyel.

Következtek a közgyűlés határozatai, miszerint *a)* Pest város iménti közkívánatait egy választmány haladéktalanul személyesen terjeszsze elő az ország rendeinek, Ő Felségét pedig, hódolva szeretett koronás királyunkat kérje meg, hogy ezen országgyűlést minél előbb *Pestre* tegye át. *b)* A közgyűlés alólírt választmányt bízta meg, hogy a rend fentartásául czélszerűen intézkedve, határozatait foganatosítsa.

Melyeknek teljesítéseül alólírt választmány kiküldetéséhez képest

a) Tüstént átmene Budára a Nagyméltóságú magyar királyi helytartó tanácshoz, s ugyanott azon kormányszéki határozatot nyerte, mely szerint a censura nyomban megszűntettetett, a sajtó annyi százados bilincsei alól fölszabadult, s addig is, míg sajtó törvények hozatandnak, a sajtókihágások felett a nemzet bizodalmát biró s a Nagyméltóságú helytartó tanács által a hozandó törvényig ideiglenesen kinevezendő egyének fognak ítélkezni a fenálló törvények szerint. Ime e lapok is tanúsítják a határozat foganatát.

b) Kieszközöltetett, hogy a sor-katonaság nem fog a rend fentartásába elegyedni, melynek biztosításául alólírt választmány intézkedett, hogy a pesti polgári őrsereg eddigi száma jelenleg 1506-ra szaporíttassék s mint nemzeti őrsereg nemzeti színekkel ékesíttessék.

c) Kieszközlötte, hogy Stancsics Mihál hazánkfia, ki azért, mert szabadon írt, mint statusfogoly Budán le vala tartóztatva, bírói ítéletig nyomban szabadon bocsáttatott, s a nép kíséretében családjának adatott vissza.

Ily békés és törvényes úton minden vérontás és csendzavar nélkül kivívott nagyszerű reform-diadal megünnepléseül holnap Budapest ki leszen világítva, s innentúl Pest város, mint a haza szíve törvényházának tornyán nemzeti színű zászló lobogand.

Budapest a törvény és béke korlátait nem sérté meg, s miután a rend fentartása hazafiúi érzelmű lakosainak kezébe tétetett, reményli: hogy az egész haza ebben is követni fogja példáját.

Költ Pesten, 1848-dik évi martius 15-kén.

Rottenbiller Leopold sk. választmányi elnök.	Molnár György sk.
Klauzál Gábor sk.	Irányi Dániel sk.
Nyáry Pál sk.	Vasváry Pál sk.
Egressy Sámuel sk.	Petőfi Sándor sk.
Irinyi József sk.	Tóth Gáspár sk.
Staffenberger István sk.	Gyurkovics Máté sk.
	Kacskovics Lajos sk.

Wesselényi, mint már fentebb is említettem, az 1847.-i pozsonyi országgyűlésre nem vállalt mandátumot, annak megnyitásán meg sem jelent és így azokban a harczokban és küzdelmekben, melyeket a nagy reformok megvalósítása tárgyában *Kossuth* heteken és hónapokon át vívott s mely 1848 márczius 13.-án a válaszfelirat elfogadása által teljes győzelemmel végződött, részt nem vett. Ott ült a világtalan hazafi zsibói magányában, csendes, de figyelmes szemlélődéssel kísér-

vén az eseményeket. De a mikor a márcziusi nagy napok bekövetkeztek, ő is megszólalt. Első ilyen levele *márczius 13.-áról* van keltezve és Kossuth Lajoshoz van intézve. Ebben a levelében azt írja *Zsibóról Pozsonyba:*

«Tisztelve hajlok meg barátom márczius 3.-i beszéded szónoklati fénye előtt. Mint rokonimat ölelem annak eszméit, áldván az Eget, hogy ők, kiket távolról s csaknem lappangatva kellett ezelőtt nehány évvel honosainkkal megösmertetni, most általad mutatva be, nyíltan léphettek fel az ország színe előtt és nyílt karokkal fogadtattak. Roppant fontosságú körülmények reánk nézve igen szerencsés egybetalálkozása oly kedvező pillanatot idézett elő, milyent az Ég ritkán juttatott számunkra. Ritkán tudták nálunk a szerencsés körülményeket használni. A ki tudta és tudja, nagy annak érdeme. A márczius 3-iki indítványodnak mérhetetlen nagy lehet és leend honunkra, sőt a monarchiára is üdvös hatása, hogyha fogjuk és fogják azt használni tudni *s hogyha a körülmények kedvezők maradnak.*

A most előttetek álló működéseitekben nemcsak lelkes örömömnek, de szent kötelességemnek is tartanám bármi csekély részt is venni. Haladék nélkül indulnék közitekbe, de nőm terhes beteg sat. sat. Így tehát csak áldásomat küldhetem nektek.»

A márcziusi nagy napok (márczius 13, 14 és 15) eseményeinek híre *Bécsből, Pozsonyból* és *Pestről* csak márczius 22.-én jutott el *Zsibóra.* A vak Wesselényit a rohamosan fejlődő események meglepték, azt is lehet mondani, hogy kellemesen lepték meg és hogy szívét örömmel töltötték el. De Wesselényi sokkal okosabb, tapasztaltabb és mélyebb belátású férfiú volt, semmint a tisztának tetsző láthatáron vak ember létére is a fekete foltot, mely a vészteljes zivatar közeledését hirdette, észre ne vette volna. Ő, kit a *legmagyarabb magyar* névvel tiszteltek meg, már ekkor félt a nemzetiségek, különösen pedig a horvátok és oláhok fellépésétől és ebbeli aggódásairól a magát egészen a vérmes reményeknek átadó Kossuthot alábbi levelében figyelmeztette is.

Zsibó, 1848 márcz. 23.

Szeretett Barátom! Csak tíz nap előtt írt levelem s e jelen közt eseménydús egész életidő fekszik. Hála az égnek, nem tévedtem, mondván a minapi levelemben, miszerint a márcz. 3.-i indítványodnak mérhetetlen nagy lehet és leend honunkra, sőt a monar-

chiára is üdvös hatása, hogyha fogjuk és fogják azt használni tudni s hogyha a körülmények kedvezők maradnak. Áldás reád s mindazokra, kik azt tudtátok használni s áldott legyen az Úr szent neve, hogy a körülmények kedvezők nemcsak maradtak, sőt még reményfeletti jó s kedvező fordulatot vettek. E kedvező fordulat s az események ellenállhatatlan gyorsasággal fejlődő folyamának kell tulajdonítanunk, hogy indítványod mennyei szikrája derítő, melegítő s tenyésztő fénynyé s lánggá vált ország s országokszerte. Oly lélekemelő s kebeldagasztó mindaz, mi azóta történt, miszerint természetesnek látnám, hogy bárki is azokat hallván s olvasván, szemeit dörgölve, igyekezzék meggyőződni arról, hogy nem alszik s nem álmodik? A lelkesültség örömviharában bajos higgadtan fontolni s jónál és felségesnél egyebet látni. Rajtam azonban az öröm élvezete közt nehéz gondok ülnek. *Az absolutismus* átkos rendszerének a *zsoldos* katonaságon kívül három gonosz tényezője van: *hierarchia, olygarchia* és *bureaucratia.* Ezek nálunk is nagyon s szintoly fájdalmasan mint veszélyesen lőnek a legközelebbi események által sértve. Nem fognak-e ezek bármi erőfeszítéssel *reactión* dolgozni s *reactiót* eszközölni? Reform mindíg az értelem s azért időszerűbb — kivált nálunk — egy kisebb szám vagy kevesek műve, de e mű bármi fényben és gazdag remények közt jelenjék meg: szappanbuborékként pattanhat szét, ha nincs jóra kész s legalább valamennyire művelt és értelmes nép. Ez hiányzik nálunk. Pedig csak ehez támaszkodva verheti vissza, nyomhatja el a reform a reactio titkos és nyílt megtámadásait. A mi népünk, mely Pesten és másutt mint ilyen jelent meg s demonstratiókat tett, szinte csak annyira létezik s szinte csak úgy igazi nép, mint voltak faluk és városok, melyeket a Catharina utazásában hízelgői festve helyzettek útja közelébe. Csak mesterkélt népség a mienk egy-két maroknyi lelkesült ifjak s írókból improvisálva. A valódi tömeg legfeljebb a látványban gyönyörködni vagy bámészkodni gyűl egybe lélek s részvét nélkül. Egy része pedig e városi tömegnek s még inkább a faluk népessége, sokkal kevésbé érzi a szellemi nyomást, — mely ellen a reform tüstënti sikerrel működhetett s működött — mint a szegénység rögtön nem orvosolható nyomását. És ezen nyomás alóli egyszerrei felszabadulását reméli úgy lehet már is s követelendi talán nemsokára Nemzeti dal-ból az «esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk»-et; csakhogy könnyen megeshetik, miszerint azt értendi rajta, hogy sem megyei, sem földesúri elöljáróinak az eskü kimondása után többé ne engedelmeskedjék. Igaz, példás mérséklet jellemzé eddig mindenfelé e jelen mozgalmakat s hála Istennek, nálunk is. Azonban bár az általam szeretett és becsült ifjúság inkább lelkes és buzgó eszköz volt volna, higgadtabb s érettebbek vezérlete

alatt; mert már is mondattak s írattak olyanok, melyeket rosszakarat ellenünk s ügyünk ellen fog felhasználhatni. Igen jó, hogy *Klauzál* Pesten van, bár *Deák* is lenne ott.

A másik, mi nekem sok aggodalmat okoz, az, hogy Pozsonyban a *horvátok* sem maguk nem nyilatkoztak, sem általatok felszólítva nem lőnek. Ők ellenszenveikkel, igényeikkel szintoly tekintélyes, mint fenyegető Európaszertei szláv combinatioikkal nem ignorálhatók; és az sem képzelhető, hogy nyugton engedjék magukat a magyar szellem által absorbeáltatni s elmulasszák rokonaikkal fogva kezet, nemzetiséggel vívni ki maguknak azt, t. i. alkotmányosságot és önállást, mit velünk együtt csak nemzetiségük árán nyerhetnek meg. *Én a szlávok vagy horvátok részéről hallgatást csak vihar előtti csendnek tekintem.**

Fogtad már hallani, miszerint Erdélybe s Kolozsvárra is hatott az események ereje. Az ellenzékiek s köztök conservativek is, p. o. *Jósika* Lajos s *Toroczkay* Miklós tanácskoztak s többek közt kimondták az általános és teljes unio óhajtását s annak eszközlésérei készséget. Számos ellenzékiek felszólítottak engem is: menjek Pozsonyba, ez ügyben működendő. E felszólításban nemzetem szavát véltem hallani, s fájlaltam, hogy azon órában, vagyis tegnap tüstént nem indulhattam. Beteg ágyából csak most felkölt nőm, valóban nőmhöz illő buzgósággal hallotta a felszólítást s minden eseményeket, új élet és erő hatotta át s képesnek nyilatkoztatta magát utazni s késznek azon áldozatra is, hogy imádva szeretett kisebbik fiunkat, ki még ilyen utazásra igen kicsiny, — itthon hagyja.

Én ugyan látom, hogy a felmenetel reá s nagyobbik fiunkra nézve is épen nem veszély nélküli. Hogy a sokat szenvedett polgárban épen polgári kötelessége teljesítésekor az igazságos ég kímélettel leend az ember iránt: veled együtt remélve, indulok hozzátok, mihelyt e napokban dolgaimat csak valamennyire is rendezhetem. Kérlek, szereztess számunkra szállást. Bár jót kaphatnék.

Áldjon az ég azért is, hogy alkotmányunkat s képviseletet, úgy mint parlamenti kormányt, megyei s törvényhatósági élet megtisztítandó s egyszersmind szilárdítandó alapjára akarod fektetni.

Mennyivel több események tudásával olvasod Te e soraimat, mint a mennyivel én írom azokat; még csak 17-iki *Hírlapot* olvasám. Adja az ég, hogy láthatárunkat azóta semmi se borúsította légyen.

Nődet tiszteljük, gyermekeidet csókoljuk nőmmel együtt, ki téged igen szívesen köszönt. Élj boldogul addig is, míg baráti jobbodat a leghívebb s legforróbb érzettel szorítandja

Wesselényi.

* Wesselényi prófétai jóslata bevált.

Két nappal ezen levelének megírása és elküldése után Wesselényi magához rendelte tiszti karának két kipróbált emberét, *Kelemen* Benjamin jószágigazgatót és *Nagy* Lázár tiszttartót. Miután ő maga teljesen vak volt, tollba mondotta Kelemennek terjedelmes végrendeletét. A végrendeletet, melyben minden vagyona örököseivé két fiát, de azok nagykorúságának elértéig, illetve az özvegyi fátyol viseléséig feleségét, Lux Annát téve, sajátkezüleg *aláírta*, czímeres bárói pecsétjével ellátta és a fentnevezett két tanuval előttemeztette. A fiúk vagyonának kezelésével unokaöcscsét, báró *Wesselényi* Ferenczet bízta meg, nevelésökre való felügyeletre pedig Wesselényi Ferenczen kívül még *Kossuth* Lajost, *Deák* Ferenczet és *Ujfalvy* Sándort kérte fel. A végrendelkezés ekként megtörténvén, bár neje alig lábolt fel régi betegségéből, felkészült s maga mellé vevén nagyobbik fiát, Miklóst, kisebbik fiát, Bélát pedig a Lux Annával való házassága előtti időből született hajadon leányára, *Versényi Katinkára* * bízván, elindult Szilágy-Somlyó, Margitta, Debreczen, Karczag, Szolnok, Abonyon át Pestre.

Wesselényi Pesten nem sokáig időzött, de azért a mit ott barátjaitól hallott és megtudott, éppen elegendő volt, hogy aggódásait, melyeket a nemzet bizonytalan jövője iránt táplált, még növeljék. Megtudta ugyanis azt, hogy minden hatalom, tekintély és befolyás a *Kossuth* kezébe jutott és hogy Kossuth kész a végletekig elmenni, kész a kardra és ágyúra is, mint végső eszközhöz nyúlni, ha a nagy nemzeti vívmányokat akár a bécsi udvar megátalkodottsága, akár pedig a nemzetiségek bérenczhada megtámadni, megostromolni elég merész lenne. Sietett tehát fel *Pozsonyba* s elfoglalta, mint született törvényhozó, helyét a főrendiházban s részt vett annak tanácskozásaiban.

* Wesselényinek, még mielőtt Lux Annával házasságra lépett vagy azt ösmerte volna, négy természetes gyermeke volt és pedig két lánya és két fia. Ezeket mind *Versényi* névre kereszteltette és íratta az anyakönyvbe. A legidősebb *Róza* volt, utána következett *Kata*, majd *István* és *László*. A fentemlített végrendeletében mindenik természetes gyermekének 10.000—10.000 pengő forintot hagyott, melyet örökösei tényleg ki is fizettek. *Wesselényi* sohasem titkolta és sohasem tagadta ezen gyermekeinek létezését. Velök mindig szívélyesen érintkezett, sőt *Katinka* lányát magával vitte 1848-ban Pestre és onnét Gräfenbergbe. *Katinka* volt az, a kinek Wesselényi annyi sok és fontos, mondhatni történeti becsű levelet vakságának ideje alatt tollba mondott.

Két ülésében a förendiháznak fel is szólalt. Először az 1848 április 7.-én tartott ülésben, mikor az ország közhivatalnokairól szóló törvényjavaslat került tárgyalás alá. Az ülés egyik vezérszónoka gróf *Teleki* Domokos volt; nyomban utána következett *Wesselényi*:

«Országgyűlésünk végpillanatában az idő oly drága, — e szavakkal kezdi rövidre szabott beszédét Wesselényi — hogy azzal nemcsak gazdálkodni, hanem fukarkodni is kötelesség, az pedig időkímélésre nem vezetne, ha azok, mik az elmozdítható főispányok szavazatáról mondattak, a t. RR. eleibe terjesztetnének, ez még hosszabb discussiora adna alkalmat. Ezen dologban én is némi ellenvetést látok: ugyanis a főispánnak szava van alkotmányunk szerint a főrendi táblánál hivatalánál fogva s ha a főispánnak hivatala megszűnik, azt gondolom, kötelessége is megszűnik és ha hivatala megszűnik, úgy az, mi arra építve van, szintén megszűnik, mert az alapja el vész. Másfelől, ha egy oly megkülönböztetést teszünk, mint itt a koronaőrtől hallottam, az ismét kényes dolog, hogy t. i. a kormány felhatalmaztassék arra, hogy a hivatalos teendőktől elválaszsza a szavazati jogot. A hivatalok olyanok, melyekben a felelős ministeriumnak teljes hatalmának kell lenni, hogy a személyeket változtathassa, de a jogoknak és kötelességeknek egy részét meghagyni, másik részét pedig elvenni nem látom jó következésűnek. Azért legfőbb időkímélésből azt gondolnám, ne tétetnék azon felszólítás a Tekintetes Rendekhez, hanem fogadtatnék el a törvényjavaslat úgy, a mint áll. Mi lesz annak következése, fog-e a ministerium elmozdítani valakit, vagy nem, nem tudom, de azt vélem: hogy a ki egyszer *nem főispán*, de csak azért birt itt szavazattal, mert főispán volt, miután megszűnik főispán lenni, *nem is lesz szavazata*, hacsak más jogczímnél fogva meg nem tartja szavazatát. Tehát időkímélésből fogadjuk el a T. Rendek javaslatát.»

Másnap, vagyis április 8.-án, *Majláth* György országbíró elnöklete alatt újra ülést tartott a förendiház, tárgyalás alá vevén a felelős miniszterségnek a közlekedési tárgyak iránti teendöit. Elsőnek *Széchenyi* István, a kijelölt közlekedési miniszter szólalt fel, később *Wesselényire* került a sor. Ez volt utolsó és együttes szereplése Széchenyinek régi barátjával, Wesselényivel. Ebben a beszédében *Wesselényi* erösen melléje állott a sokfelől szorongatott *Széchenyinek*.

Ez volt a régi förendi táblának utolsó érdemleges ülése. Április 10.-én megérkezett V. Ferdinánd Pozsonyba testvére,

Ferencz Károly s ennek elsőszülött fia, a 18 éves *Ferencz József* kíséretében és másnap, április 11.-én megtörtént a világtörténelmi nagy esemény: *az 1848. évi törvények szentesítése.* A király fényes kíséretével megjelenvén az egybegyült főrendek, karok és rendek előtt, e szavakkal adta át az immár szentesített törvényeket unokaöcscsének, *István* nádor főherczegnek :

«Hív magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát: mert abban találom fel a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel át is adom neked, kedves öcsém! s általad az egész nemzetnek, úgy mint a kinek hűségében leli szívem legfőbb vígasztalását és boldogságát.»

István nádor főherczeg pedig átvéve királyi nagybátyja kezéből a szentesített törvényeket, a nemzet és a maga nevében e szavakkal köszönte meg a király nagy és nemes cselekedetét :

«Nagyobb örömmel nem tölthette volna el Felséged hív magyarjait, mint hogy ezen örökre emlékezetes országgyűlés berekesztésére személyesen megjelenni méltóztatott. Egy boldogított, háladatos nép környezi Felséged királyi székét, s a nemzet szíve soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most Felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk *újjáalkotója* lett. Szegény a nyelv, hogy ezért Felségednek illő köszönetet mondhasson : hálánkat tetteink fogják bizonyíthatni. Mert valamint új, életerős alapra fektettetett ezen törvények által a magyar alkotmány: úgy biztosabb alapot nyert általok azon szent frigy is, mely e hazát Felségedhez s királyi házához édes kapocscsal köti. Legyen Isten áldása Felségeden; koszorúzza hír és szerencse Felséged fejét, ezt óhajtjuk szívünk mélyéből s magunkat és édes hazánkat Felséged királyi kegyelmébe hódolattal ajánljuk.»*

Megtörtént tehát a világra szóló esemény. Meghozva, szentesítve, kihirdetve lettek az 1848. évi törvények; ki voltak ne-

* És valóban, úgy látszott, hogy a törvények szentesítési záradékában foglalt eme királyi kijelentést, mely szerint: *a beiktatott törvényczikkelyekben foglaltakat mind Mimagunk megtartjuk, mind pedig minden más híveink által megtartatjuk* — csakugyan mindenki komolyan veszi, igazán elhiszi. Maga Wesselényi is ebben a hitben élt egészen 1848 szeptember 4.-ig. De azt a hitét, hogy az uralkodóház és a nemzet között később felmerült ellentéteket békésen ki lehet egyenlíteni, ép úgy, mint barátja, Batthyány, ekkor sem adta fel.

vezve a 1848. évi III. t.-cz. alapján és értelmében az első független felelős magyar miniszterium tagjai. Az elnöki tárczát gróf *Batthyány* Lajos, a közlekedésügyi tárczát gróf *Széchenyi* István, a pénzügyi tárczát *Kossuth* Lajos, az igazságügyi tárczát *Deák* Ferencz, a belügyi tárczát *Szemere* Bertalan, a vallás- és közoktatásügyi tárczát báró *Eötvös* József, az ipar- és kereskedelemügyi tárczát *Klauzál* Gábor s a hadügyi tárczát *Mészáros* Lázár vállalta el. Az erdélyi honfiak közül senki tárczát nem kapott, maga *Wesselényi* sem, ki arra, mint vakságánál fogva testileg béna, igényt és számot sem tartott. Egyedül báró *Kemény* Dénes volt az, a ki a központi kormányzatban magasabb állást töltött be, a mennyiben *Szemere* Bertalan mellett a belügyek államtitkárságát vállalta el, de ezt sem tölthette be valami sokáig, mert 1849 elején Budán váratlanul elhunyt.

Az ország központi kormányzatában tehát *Wesselényi* részt nem vett, de azért nem kell hinni, hogy Wesselényinek szerep nem jutott, vagy hogy ő daczára megrongált egészségének és teljes vakságának, félrevonult volna a közügyek intézésétől. 1848 április 17.-éről keltezve két okirat jelent meg a hivatalos közlönyben *István nádor*, mint teljhatalmú királyi helytartó aláírásával és *Szemere* Bertalan belügyminiszter ellenjegyzésével. Az egyikben a nádor öt nevezi ki az 1836. XXI. t.-cz. által visszakapcsoltatni rendelt Részek — Partium — vagyis Közép Szolnok-, Kraszna-, Zarándmegye. Kővár vidéke és Zilah városának az anyaországgal való egyesítése keresztül vitelére királyi biztosul, melléje kisegítőül Beöthy Ödönt rendelvén. A másikban ugyancsak öt nevezte ki István nádor *Közép Szolnok vármegye és Zilah városa főispánjává*. A mikor pedig 1848 május 5.-én megjelent I. Ferdinándnak. mint Erdélyország nagyfejedelmének báró Apor Lázár alkanczellár által ellenjegyzett ama rendelete, melylyel az erdélyrészi karok és rendek 1848 május 29.-ére Kolozsvárra közönséges országgyülésre egybehíva lettek, Wesselényi mint *Udvarhelyszék* város egyik követe jelent meg az utolsó erdélyi országgyülésen Kolozsvárt.

Messze túlhaladná az én munkálatom körét és feladatát a csakhamar bekövetkezett világtörténelmi eseményeket vagy ezen események okait és hatását tüzetesen ösmertetni. E nagy

korszak történelmének megírása más útra és nálam különb emberre tartozik. Az én feladatom, a ki mindössze élet- és korrajzot írok, nem terjedhet túl azon a szerepen és jelentőségen, mely szerep és jelentőség Wesselényinek magának részint nagy multjánál, részint hatalmas egyéniségénél és e kettőből folyó tekintélyénél és népszerűségénél fogva 1848-ban kijutott.

És én abban a hitben vagyok, hogy feladatomnak csak úgy felelhetek meg, ha életét és működését azzal a hűséggel és pontossággal kísérem tovább, melyet pillanatig sem akartam és nem akarok szem elől téveszteni. Ki akarom és ki fogom mutatni, hogy *Wesselényi* mint főtisztviselő, mint szónok és különösen mint önzetlen és áldozatra kész hazafi mindvégig hűséggel kitartott nemzete jogai mellett, kivette részét minden küzdelemben, végig járta újra a szenvedések kálváriáját és hogy a szentséges ügynek gyászos elbukása után ő is, mint annyi sok más jelesünk, keresztre nem feszíttetett, az pusztán a véletlen müve volt.

De hogy ezt kimutassam, szükséges felvennem az események fonalát ott, a hol elhagytam, tudniillik *Pozsonyban* és végig kell kísérnem *Wesselényit* egészen odáig, míg az egymásra torlódó események minden békés kibontakozásnak lehetőségét és reménységét elvágva, őt egyenesen arra nem kényszeríték, hogy nem annyira a maga, mint fiatal neje és picziny gyermekei életét megmentendő, újra kibujdosson hazájából s ott a Gräfenberg melletti kies Freywaldauban keressen már nem enyhet, *de legalább menedéket a maga és övéi számára*, *míg a vihar lecsendesül.* E rövid kitérés után ám lássuk, hogy miként vélekedett Wesselényi a történtekről és a történendőkről. Ezt két tényéből tudom legtisztában megállapítani. Az egyik az a bizalmas levél, melyet egy nappal a törvények *szentesítése előtt* ügyvédje, Z. Kiss Károlynak Zilahra küldött, a másik az a nyílt levél, melyet a *Csengery* Antal által szerkesztett „Pesti Hírlap“ április 15.-i számában erdélyi honfitársaihoz intézett egy nappal a törvények *szentesítése után.*

Pozsony, 1848 ápr. 10.*

Kiss Károlynak áldást.

Harmadikán írt levelét ma vevém. Annyival inkább megörvendeztetett annak tartalma, mert Bagosi a legijesztőbb híreket hozta ide: hogy az ellenfél szörnyü készületeket tett; hogy a nagy rémülés következtében a zilahiak nagy része a szöllőhegyekre költözött ki sat. Hála az égnek! hogy mindezzel ellenkezőleg a dolgok oly békével s csendben, s oly jó szellemtől ihletve folytak le. Csudálom s egyszersmind sajnálom is, hogy megbízó oklevelem nem érkezék fel. Ha azt a gyűlésből mingyárt felindítják, két nappal is előbb felérkezhetik futár, vagy staféta útján. Így a mai kerületi s országos ülésekben — melyek utolsók valának — nem foglalhaték helyet; megválasztatásom csak más követ által jelenteték be, mint hiteles tudomásra jött dolog a végre, hogy megválasztatásomnak maradjon a naplóban nyoma.**

Az ország gyűlését holnap 10 órakor rekeszti be a király személyesen, s ma estve 6 órakor érkezett ide, s nagy pompával és örömmel fogadtatott.

Feljövetelem s Pesten mulatásomról írtam Nagy Lázárnak. Fogta ő ezt önnel közleni. Ahhoz csak azt teszem, mi — mennyire tudom — a hírlapokban nem jelent meg; hogy t. i. 3-ika estvei fáklyás zene valóban nagyszerű volt, némelyek 800, mások 1200 fáklyát mondanak, népet pedig 25—30,000 közt. A nagy piaczon fogadtam, azon ház erkélyén, melyben Klauzál lakik. Pest városa főjegyzője *Kacskovits* a város részéről, az ellenzéki kör s ifjúság nevében pedig *Emődy* köszöntöttek készült s derék beszédekkel. Én hosszan feleltem; s a mennyire emlékszem, nem rosszul. Ezuttal is nyíltan s hízelgés nélkül szóltam a néphez s annak vezetőihez; *rendre, békére s törvényes kormányunk iránti engedelmességre intettem, kértem.*

Ide 5.-én hajnalban értünk, t. i. mult szeredán. Roppant elfoglaltságban s terhes munka, — s terhes aggodalmak közt találtam az országgyűlést. Ily állását a dolgoknak mindjárt reggel hallottam *Deáktól,* ki szintúgy, mint én, a Zöldfában lakik. Ugyanitt találtam *Weér* Farkast, de őt szegényt betegen. *Kemény* Domokos s *Mikes* Bécsben voltak. *Bethlen* János az előtti nap ment le. Nőmet felvittem mind az alsó, mind a felső tábla üléseibe a karzatokra. *Kossuth* másnap Bécsbe ment *Batthyányival,* mert még sem a ministerek, sem sok nevezetes, fölterjesztett törvényczikkek megerősitve nem voltak. Az Unio dolgában már feljövetelem előtt szerkesztettek az

* Megjelent a «Szilágy» IV. évfolyamának 43. számában (1886 október 24). Közli: Urházy György országgyűlési képviselő.

** Wesselényi később Deáky Sámuel javára lemondott a követségről.

erdélyiek egy törvényjavaslatot, de a melyet én nem szerettem. Én e napokat részint az ülésekben, részint értekeződésekben éltem át. Szóltam néhányszor a fő RR-nél, *de csak röviden*, mert midőn még csak ily kevés óra van annyi tömérdek tárgy leőrlésére, vétek hosszú beszédeket tartani. Szeretem, hogy az unio dolgában szólhattam, s szintúgy szeretem, hogy alkalmam volt *Széchenyit pártolni*, még pedig akkor, midőn azok által, kiket ő pártolt eddig, megtámadva indítványa — melyhez ő helyéni megmaradását kötötte — már szinte megvolt buktatva. Jó részt pártolásom fordította meg az ügyet s az indítvány nagy bajjal keresztül ment.

Midőn *Kossuth* visszajött Bécsből, kielégítő híreket hozott; — az értekezés odafenn már nem volt cancellariai egyének s régiféle ministerekkel, hanem csak *Ferencz Károlylyal történt*. Azonban Isten tudja minő kilátás, vagy minő befolyás következtében megint kezdett a taréjok nőni, s conferentiakat tartottak, melyen *sem Batthyányi, sem herczeg Eszterházy* — ki hasonlón fenn volt — jelen nem voltak. Egy pár törvényczikk s azok közt éppen az unioróli volt a botránykő. Megbicsakolták magokat. *Batthyányi* törvényczikkek nélkül volt kénytelen lejőni. Még tegnap is egész estig úgy álltak a dolgok, miszerint azt lehetett s azt kellett hinnünk, hogy törvény nélkül menendünk szét. Ez esetben nem hiszem, hogy lehetséges lett volna a kitörést, *kivált Pesten*, megakadályozni. Az őrültségig neki bőszült s keseredett nép s ábrándos vezérei *kikiáltották volna a Nádort királynak, vagy a köztársaságot*. Hogy ennek mi lesz vala a következése, az Ég tudja. Annyi bizonyos, hogy a közelebbi eredmény: pusztítás, vér s a magyar nemzetiség végveszélye volt volna.»

Másik és pedig nyilt levele,* melyet az erdélyi honfiakhoz intézett április 12.-én Wesselényi, így hangzik:

«Mondják, miként *Erdélyben* helyenként még arról gondolkoznak, hogy a parasztságot puszta capacitálással nyugtassák meg, s elégítsék ki. Ez arra mutat, hogy ott sokan hiszik, miként lehet még fillérezve az elavult, de kedvelt helytelenségekből jó sokat megtartani; s így képesnek s lehetőnek képzelik, hogy világeseményeknek daczolhassunk a mi gyöngeségünk közepette, a világ egyik legkisebb szögletecskéjében. Ezen urakat mindenre, mi előttök saját személyöket, vagy hozzájokat illetőleg drága és szent, kérem és kényszerítem: higyjenek nekem s több erdélyi itt levő honfitársainknak, kiknek nevök Erdélyben szintoly ismeretes, mint kedvelt és tisztelt, higy-

* Megjelent a Pesti Hirlap 1848. évi április 15-iki számában, a hová Kemény Zsigmond vitte el, kinek ezt Wesselényi Pozsonyból külön levélben küldötte el.

jenek, mondom nekünk, kik itt inkább láttuk s láthattuk a monarchia s honunk sorsa fölött határozó események alakultát, és higyjenek a felszabadulás egész Európát átdörgő szavának s értsék meg a pillanat intését, melyet büntetlen mellőzni nem lehet. E dörgő szó, e félreérthetlen intés tisztán mondja, miszerint azon szintoly magasztos lélek, mint helyes számítás szülte szó, mely Magyarhonban a *robotot* és *dézsmát* eltörölte, menthetetlenül elveszetté tette azt nemcsak a szomszéd Erdélyben, hanem túl azon s minden szomszédain keresztül egész *Péterváráig*. Igen is, honfitársaim! nincs arról többé kérdés: maradjanak-e meg a *robot* és *dézsma*, vagy eltöröltessék? vége van annak örökre s menthetlenül; nincs hatalom, mely annak létét fentartani vagy visszavarázsolni képes lenne. Most csak a körül forog a kérdés: hát nálunk Erdélyben mi szabadítsuk-e föl a parasztot; vagy ő törje szét bilincsét s rázza le görbesztő terhét nyakáról: avagy a kormány vegye azt le róla.

Ha az elsőt nem tesszük, a kettőnek valamelyike bizonynyal s közelebbről meg fog történni. Borzasztó következésű leendene, ha a parasztság a régi — részint helytelen, de megfogható s valóban létező — gyűlölségét s bosszuját jelen nem akarásunk méltó botrányának kövén még élesebbre köszörülvén erővel ragadná ki kezeinkből azt, mit, hogy nekiek adjunk s engedjünk, már annyira ütött az órája.

Ha mi nyiltan ki nem fejezzük a *robot* és *dézsma* eltörlése iránti készségünket s elhatározott szándokunkat: úgy a kormány fogja — még pedig hihetően sietve — azt megtenni. És ekkor a parasztságnak nem kettőztetett leendene e haragja ellenünk, s nem mondaná s mondhatná-e méltán: «ímhol! mióta biztat a nemesség, hogy segít rajtunk; ad úrbért s engedményeket s lám utoljára is a kormány kénytelen azokat tőle számunkra s javunkra kicsikarni?»

Én azt, hogy népesség bármelyik osztálya hálát érezzen a kormány iránt, s ragaszkodjék ahoz; ha t. i. kormány valóban alkotmányos és nemzeti, olyan, milyet most Magyarhonnak van szerencséje birni, épen nem tartom bajnak, sőt ily esetben a kormányhozi csatlakozást szerencsés és szükséges körülménynek tartom. Azonban, valamint merek kezeskedni arról, hogy a mostani felelős magyar Ministerium világért sem akarná a nemesség s birtokosság rovására tenni magát a parasztság előtt népszerűvé; úgy vallom azt is, miként, ha az erdélyi kormány nagyon s a birtokosságot megelőzni kívánván — sietne az úrbér s dézsmaeltörlések kihirdetésével: állna rá nézve az, minek állított mondásaért *engem üldöztek* s *bebörtönöztek*; de a mit, ha a terrorismus amaz átkos időszakra még mind tartana is, nyíltan kimondanék, hogy t. i. azon kormány, parasztmentői álarcz alatt gonosz szándék ocsmány képét rejti. Egyébiránt semmi sem lehetne

Erdély mostani alkotmányossága s magyar nemzetisége tekintetében veszélyesebb, mint még inkább felharagítani a parasztságot, melynek Erdélyben legnagyobb része *oláh*, a birtokosság ellen, melyben létezik ott a magyar nemzeti legfőbb elem és erő. Ezt bizonynyal senki sem hozza kétségbe, a ki tudja, hogy az orosz a vele egy valláson levő *oláhra* minő hatalmas befolyást gyakorolhat s gyakorol is ; és a ki tudja, hogy a szomszéd *Oláhország* és *Moldova*, mennyire számít *Erdélyre*, már rég kifőzött s hihetőn nemsokára eszközlésbe veendő tervében, egy önálló *oláh királyság* felállítását illetőleg. Éltünk s kedveseink élte ; vagyonunk s mindenünk forog tehát közvetlen veszélyben : s ha mi vonakodunk a magyarhoni legújabb engedményeket erdélyi parasztjainkra kiterjeszteni, ugyanazon, habár talán később, de hasonlóan bekövetkezhető veszélyek fenyegetnek, ha makacsságunk által az erdélyi kormánynak ürügyet adunk, vagy kényszerítjük arra, hogy ő szabadítsa fel parasztjainkat. Ennélfogva a legelvakultabb s egyszersmind bűnös makacsság lenne most még a régi rendszer, vagy annak csak egy része megtarthatásán működni, vagy csak azt álmodni is.

Engedjük azért addig is, míg Erdélynek országgyűlése a *robot* és *dézsma* eltörlését elhatározná : a mostani robotot kevesebbre, tudniillik az ökörrel szolgáló embereket hetenként két ökörrel egy napra és a tenyérrel szolgálókat hetenként két napra.

Országgyűlésünkön pedig a *robot* és *dézsma* eltörlését a Magyarhonnali teljes *unio* kimondásával kössük össze ; mert a robot és dézsma megszüntetéseért bizonynyal mindnyájan kárpótlást óhajtunk. Már pedig kárpótlást csak úgy remélhetünk, ha Magyarhonnal *egygyé* válandunk. Ily kárpótlást ugyanis csak statuskölcsön által lehet eszközölni. Ilyetén nagyszerű statuskölcsönt Magyarhon és Erdély együtt mint egy ország bizonynyal kaphat : ellenben ha Magyarhon maga eszközölheti is a neki kellető kölcsönt, de Erdély különválva nem. Igaz, hogy Erdélynek, t. i. az országnak szép jövedelmi forrásai vannak, például : arany és ezüstbányái, s mindenek felett a *só*. Ezekből természetesen a mostani erdélyi kormány semmit sem adna a mi kárpótlásunkra. Ha létesülhetne is az, mi szintoly képtelen mint káros is lenne, hogy t. i. Erdély egészen független felelős kormánynyal s financziával biró országot, vagyis *országocskát* képezne, még akkor is állana az, hogy minden létezhető bő jövedelmi forrásai mellett, még sem lenne kölcsönkaphatásra hitele ; mert hitelre nemcsak az kell, hogy legyen birtok vagy jövedelmi forrás, hanem az is, hogy mindez biztos is legyen ; de ugyan a kis Erdély az oláhok szomszédságában s a muszkának annyira keze ügyében, mivel és miben nyujthatna függetlenséges fenmaradása felől biztosságot.

Mindezekért eszközöljük törvényes legrövidebb úton a *robot* és

dézsma eltörlését, s eszközöljük a Magyarhonnali teljes uniót, mint azon módot, melytől egyedül remélhetünk a mindenesetre elveszendő robot és dézsmáért kárpótlást s a mi különben is egyedüli biztosítéka alkotmányos létünk s nemzetiségünk fenmaradásának s üdvös fejlődésének. Pozsony, 1848. április 12. *Wesselényi*.»

Ezt a nyílt levelet *Wesselényi* nem egyenesen a „Pesti Hírlap"-nak, hanem barátja *Kemény* Zsigmondnak küldötte be 4 rövid sor kíséretében azon kéréssel, hogy azt a nevezett lapban tétesse közé. *Kemény* Zsigmond a megbízatásnak hűségesen megfelelt, mert a nyílt levél már az április 15.-i számában a „Pesti Hirlap"-nak megjelent. Pozsonyból Wesselényi Pestre jött le; április 18.-án még Pesten volt, de április 19.-én már családjával együtt a Tolnamegyében fekvő *Szedres* faluba ment, ott lakó apósát, *Lux* Ferdinándot meglátogatni és hogy feleségét és kis gyermekeit e csendes, kis faluban biztonságba helyezze. Itt maradt egy hétig. Innét küldött számos levelet Zsibóra tiszttartójának, *Nagy* Lázárnak, Pestre gróf *Batthyány* Lajosnak, *Kossuth* Lajosnak, *Szemere* Bertalannak, báró *Eötvös* Józsefnek, *Klauzál* Gábornak és *Kemény* Zsigmondnak. Kossuthnak szóló levélben azt írja Wesselényi, hogy ő arról értesült, miszerint Kossuth új hírlapot szándékozik alapítani, e czélból ö *Kemény* Zsigmondot ajánlja, mint kipróbált hazafit és nagy tudásu férfiút szerkesztőül. Ebből az ajánlásból ugyan nem lett semmi, mert *Kossuth* 1848 julius elsején csakugyan új lapot indított, mely a „*Kossuth Hírlapja*" czímet viselte, de ennek szerkesztésével nem kisebb embert, mint *Bajza* Józsefet bízta meg. Szemere, Klauzál és Eötvösnek szóló levelekben is egyes egyénekre teszen ajánlásokat Wesselényi. Legfontosabb azonban az a levele, melyet *április 20.-áról keltezve Batthyányhoz intéz.* Ebből a levélből, melyet alább egész terjedelmében közlök, megállapítható az, hogy beavatott körökben már akkor beszélték, hogy *Jellasich* fegyveres betörést szervez Magyarország ellen.

Szedres, 1848 április 20.

Bocsánat, hogy drága pillanatidból egy nehányat elrabolok. Oly formát hallottam, mintha a *Jellachich* ellenszegülő magaviseletében nyilatkozó horvát állapot gonosz irányát illetőleg talán remélni lehetne.

hogy abban *Nugent* * valamit fordítani vagy legalább simítani képes lenne. Ha *Nugentnak* írni vagy íratni lenne szándék s ha őt Horvátországba lenni gondoljátok, jelenteni kívánom, miszerint ő most *Bécsben* van, terhes beteg és fekszik. Azonban ha neki írni kell, parancsoljatok velem s írd meg, mit írjak. Én őt közelről ösmerem és ösmerem nézeteit s irányát. Ő most, a mint tudom, nem pánszláv s tractabilisebb a többinél. Engedd, hogy e kóranyagunkról még egy pár szót szólljak. *Jellachichnak* közbeszéd tárgyává vált azon nyilatkozata, *miszerint a nádort nem maga felett, hanem csak maga mellett ösmeri el;* hogy a magyar miniszteriumot s közelebbi törvényeket pedig el nem ösmeri s a királytól csak kicsikartaknak lenni állítja már ez magában véve sem igen teszen egyebet, mint nyilvános törést, de ha összevetem azzal, hogy *Gáji* (ki az ő embere)** császári tanácsossá neveztetett s így az osztrák császár a magyar király ellenségit jutalmazza, az egész arra mutat, hogy *Jellachich* bízik s bízhatik A megbukott párt titkos ugyan, de nagyon is élénk működéseiben. Könnyen lehet, hogy általa akarnak egy reactiót és *contra revolutiót* eszközölni. A számítás a kamarilla, az azt pártolók s attól remélők részéről nem rosz. Már nem miszerint mindent, mit tett s jóváhagyott, csak kényszerítés következtében tette s hagyta jóvá. Királyunkkal, ha ilyen tétetnék s ha a nemzet gyáva resignatióval el nem tűri az előbbi vagy rosszabb helyzetbei sodortatását, úgy — s ebbe kétkedni nem lehet — kikerülhetlen a nyílt szakadás. Egyfelől álland a király, az új rendszerből egyet-kettőt, például a parasztok felszabadítását, mint *kegyelme kifolyását* proklamálván, a többit pedig kárhoztatván;

* Gróf Nugent Lavall római herczeg, osztrák táborszernagy, az arany gyapjas rend lovagja született Angliában, helyesebben Irországban 1777 november 3.-án, meghalt a *Károlyváros* mellett fekvő Basziljevo várában 1862 augusztus 21.-én. Mint 16 éves ifjú lépett az osztrák hadseregbe s miután magát 1813 s 1815-ben a Jenő és Murath alkirályok elleni háborúban Olaszországban kitüntette, 1816-ban őt a pápa római herczeggé nevezte ki. 1848-ban *Radetzky* mellett külön hadtestet vezényelt Piemontban, később részt vett, mint osztrák táborszernagy a magyarok elleni hadjáratban is. Rendkívül szenvedélyes vadász és nagy lókedvelő volt, innét származott *Wesselényivel* való ismeretsége és barátsága is. Ezt a barátságot akarta Wesselényi nemzete javára hasznosítani. Arról azonban nem tudtam meggyőződést szerezni, vajjon megbízta-e *Batthyány* Wesselényit azzal, hogy írjon gróf Nugentnek és ha igen, írt-e neki s amaz válaszolt-e levelére vagy sem. Annyi azonban tény, hogy Jellasich már julius 10.-én betört az országba.

** Gáj Lajos az újabb horvát irodalom megalapítója, született 1809 julius 8.-án, meghalt Zágrábban 1872 április 20.-án. Első munkája «A horvát-szláv helyesírás története» Budán jelent meg 1830-ban. Ezt követte 1833-ban a «Jos Hrvatska nij propole» czímű (Horvátország még nem ment tönkre) nemzeti hőskölteménye, mely őt egyszerre a népszerűség tetőpontjára emelte. Az ő izgatásának köszönhető részben az, hogy 1848-ban a horvátok oly mélységes gyűlölettel voltak eltelve a magyarok iránt. Jellasichnak kedvencze volt.

másfelől fog a nemzet, vagyis az új rendszer állani.* Mihelyt így két zászló leend egymással szembe ellenségesen kitűzve, a parasztság s köznép minden legkisebb kétségen kívül nem azon zászlót, melyet ő a *nemességének* nevez, hanem a *királyét* követendi. Ha a parasztlázadás minden szörnyeivel, vagy legjobb esetben csak paraszt ellen mozgalom és nem lenne elég az új rendszert semmivé tenni. A horvát bán adandna annak magyargyűlölő horvátival legalább is *nyolczvanezerből* álló jól felfegyverkezett hadával több mint elegendő súlyt. A megbukott bürokratia, a vesztéssel megbarátkozni sem tudó, sem akaró nagy része az oligarchiának és aristocratiának és a teljes bukását előre látó hierarchia szintúgy kezet fogna a contra revolutióval, mint a *felföldi tótság.* Amazok ugyanis jól vagy rosszúl, de arra számítnának, hogy bármi történnék a nemzetiséggel, a régi rendszer legalább egyrészbeni helyreállításával, ők közelítenének előbbi kedvelt helyzetükhöz. A szlávok pedig, a déliek úgy, mint északiak, hasonló kétes számítással, de bizonynyal abban bíznának, miként a szabadság ügye világszerte biztosítottabb, hogysem magokra nézve azt illetőleg sokat veszélyeztetnének, hogy ha darab időre az absolutismust pártolják az ő nemzetiségök felemelése s a mienknek megsemmisítése nagy áráért. A belháború vagy legalább belzavar e szomorú esetében az *orosznak* is legjobb módja nyílnék, mint rendet helyreállító vagy kibékítő lépni fel s *lépni nyakunkra.* Az absolutismus lenne azután képes a régi rendszert vagy annál még rosszabbat helyreállítani s a helyreállítottat megtartani, nem tudom. Lehet, hogy minden reactio daczára e föld, mely a Kárpátok s Adria közt fekszik s melyet mi Magyarhonnak nevezünk s álmodunk, *szabad és később talán boldog is, de magyar sohase lenne.* Mindezeket megfontolván, azt hiszem, hogy ki kell kerülnünk mindent, mi a bánnak s horvátjainak módot s ürügyet adhatna nyílt szakadás kimondására s eszközlésére. *Horvátországot, mint sajátunkat nem lehet megtartani, hagyjunk fel az azt czélzó s hasznot nem, csak kárt okozható törekvéseinkkel.* Lépjünk a horvátokkal őket elismerő, függetlenségüket biztosító, de kereskedésünket s a tengerparti közös birtokot hasonlón bíztosító szerződésre. Ha ez iránt biztató kilátás nyujtatik nekik, azt hiszem, a jövő országgyűlés ez iránti rendelkezéséig nyugodtan leendnek. A Pesti Hírlapban közlött 19. számú s a Wiener Zeitung 107-ik számából vett azon kabineti irat is nagyon csudálatos, április 7-ikéről szól s mégis csak most, hírlap útján jő köztudomásra. Az összes statusadósság egynegyedének általunki átvételét kéri vagy követeli s e végre *évenként 10 milliót.* Hivatkozik a pragmatica sanctiora, nemes érzetre stb.

* Hat hónappal később, vagyis Ferdinánd királynak 1848 október 20.-áról kibocsájtott manifestumában szóról-szóra az következett be, mit Wesselényi április 20.-án megjósolt.

A czélt nem érés esetében a kitörés előidézésére van-e vajjon ez is számítva. Tarthatná-e meg ugyanis magát a miniszterium ily terű elvállalás ajánlata mellett s a különben is már nagyon megtámadott pragmatica sanctio gyengült kötelékei nem szakadnának-e el? ha azokra ily terhet akasztanának. Már pedig most csak a *pragmatica sanctio* az, a mi a békét s abból következőleg fennmaradásunkat biztosíthatja. Újra is bocsánatot kér a rablott pillanatokért

barátod:
Wesselényi.*

Nem kevésbé érdekes, habár nem is ily nagy fontosságú ügyre vonatkozik Wesselényinek ugyancsak *Szedresről* április 24.-éről zsibói tisztartójához, *Nagy* Lázárhoz intézett alábbi levele:

Nagy Lázárnak áldást! Itt létünk, az az folyó hó 18-ik óta tegnap vevénk *Zsibóról* legelébb tudósítást. Ezen levele is (folyó hó 13-iki) nagyon rövid. Hála az égnek, hogy abból mindennek a maga rendén s békébeni folytát, Katinkának nőmhöz intézett leveléből pedig a kedves kis *Béla* s mindnyájuknaki egészségbeni létét érthettük. *Katinkát* szívesen csókoljuk s mivel most nem írhatok neki, szólljanak e sorok neki is. Mi egyébiránt jól vagyunk, hanem a kis angyal nehány nap, inkább pedig ma reggel óta gyakran köhög, de bízunk Istenben, hogy minden rossztól megment. Itt jó nőm a legtisztább örömöktől körül özönölve tölti szűkre mért s fájdalom már csak kevésre apadt óráit. Nem *Bezerédinél,* hanem Luxéknál lakunk; tegnapelőtt s tegnap azonban mind Bezerédinél ebédeltünk, délutánonként pedig igen víg táncz volt, mely tegnap éjfélig tartott. Tegnapelőtt is, tegnap is több helységekből voltak küldöttségek, papok, pusztai és más birtokosok és tisztek üdvözlésemre. Tegnapelőtt Szekszárd város s Tolna megye küldöttségei szerencséltettek megjelenésökkel. Aligha csodálkozás s meg egy kis émelygés nélkül is fogja hallhatni, hogy a Bezerédinél megjelent tisztelgőim közt volt mostani *Septemvir Jesenszky,* ki mint királyi táblai ülnök *halált* mondott volt fejemre és most bókot-bókra halmoza. Nőm tegnap lovagolt s ma is fog lovagolni *Bezerédivel,* neki egy igen jó kis lován. Innen holnap délbe indulunk a gőzösön vissza. Reméllem, mit nagyon óhajtok is, hogy eddig április 6. 13. 17. 19. s huszadiki leveleimet vette. Azok közzül többekben s jelesen az utolsóban olyanok voltak. mint a robot megszűnte, közelebbről s legfeljebb hazamenetelemkor bekövetkezendő esetére értendők. Többet írtam volna, de a posta indul. Éljenek boldogul.
Wesselényi.

* Wesselényi levélmásolati könyve 37. kötet. 348. sz.

Míg Wesselényi Pozsonyban járt s onnét Pestre ment; Pestről Szedresre és visszament — addig a gondjaira bízott Részekben erősen kavarodni kezdődtek a dolgok. Ő mindezekről csakis gróf Kuun Gergelynek 1848 április 22.-éről kelt leveléből értesült, mely levelét Kuun Gergely grófnak azonban csak Szedresről Pestre való visszatérte után kapta meg. Pesti élményeit és különösen a radikál-körben tartott beszédét, valamint Kuun Gergely levelét alább ösmertetem.

Április 28.-án vagy 29.-én érkezett *Wesselényi* vissza Pestre, itt is nagy kitüntetéssel fogadták, különösen a radikál-párt tagjai. A pártkörben lakomát rendeztek tiszteletére. Ő megjelent a kör elnöke, gróf *Teleki* László kíséretében és ott tartotta meg április 30.-án az egybegyült óriási közönség jelenlétében alábbi lelkesítő szónoklatát, melyben a polgárságot fegyverre szólította fel:

«Polgártársaim! fegyverre minden, ki azt csak valamennyire is birja! — Használjunk föl sajtót, fel a szónak hatalmát és a petitio jogát, igaz ügyünk mellett minden becsületes ember és az egész világ rokonérzetét felkölteni. Tudassuk a hon lakosaival és tudassuk a föld minden népeivel az illirek merényének vétkességét s az orosz kormány átkos czélzatát. Szóljunk magunk az illirek s horvátok jobbjai józanabb eszéhez s helyesebb érzetéhez. Mondjuk meg nekik, minő kétes az út, merre csábíttatnak, s hogy hasonlíthatlanul jobb reájok nézve a szabadságot, melyet oly örömest osztunk meg velök, élvezni velünk, s azt együtt összes erővel védve, folyvást és biztosan élvezni, mintsem vér és átok bérén vásárolni valamit, minek eredménye nagyon is bizonytalan. Szólítsuk fel tót honfitársainkat a kivívott közös szabadság nevében, mondjuk meg nekik: hogy habár fajrokonaik is azok, kik mi ellenünk törnek: de az ő szabadságuk ellen is törnek azok s rájok is a régi rosszak özönét akarják visszaidézni. És mondjuk a monarchia minden részeinek, melyekre mostan általánosan derült az alkotmányosság napja: miként *Jellachich* illireivel nemcsak mi ellenünk, hanem szintúgy izent ellenük háborút. Azt akarja ő semmivé tenni, miért Bécs nemes fiainak vérök folyt s mit a legjobb király áldásként nyujtott hű népeinek. Járuljunk továbbá illő petitioval ministeriumunkhoz; kérjük meg azt, szólítsa fel jó királyunkat, hogy sem mint magyar király, sem mint többi tartományainak fejedelme ne szenvedje azon egyenesen személye ellen intézett csúfos rágalmat, mintha azt, mit jósága, he-

lyességérzete s jót eszközlő hatalma teljességében önkéntesen tett, csak gyalázó kényszerítés következtében tette volna.*

Ily szellemben, ily czélra szólaljunk mi fel mindenütt és untalan; de tegyünk is a mellett, tegyünk mindent, a mit csak a legfeszítettebb áldozat mellett tenni képesek lehetünk. Fegyverre azért! legyünk szilárdul elhatározva, küzdeni ernyedetlen; s ha a sors enyészetet mér ránk, ne korcsosodás s lankadtság sorvasztó rút halálával múljunk ki a nemzetek közül. Rabigában görnyedni egy nyomorú élet fentartásáért gyalázó! Ne engedjük soha, hogy a szolgaiság mirígye nemzetünket s szabadságunkat izmonként rothassza le rólunk s úgy undor halált haljunk; lehető legdrágábban eladva s habár mindent, de a becsületet el nem vesztve, szálljunk a dicsők sírjába.

Fegyverre polgártársak! elszánt ember kevés is sokat tehet. Engem a balsors megfosztott attól, hogy *zászlót ragadva felkereshessem azt a helyet, hol legtöbb a veszély s legméltóbb a küzdés.* De így is nemzetünknek néhány ellenségét fojtandja meg ez az izmos két kar, mielőtt honomnak még szabad földén elvérzendem. Élet vagy enyészet vár-e nemzetünkre, isten kezében áll; de a mi kezünkben van becsületünk s a nemzet becsülete. Azért éljünk vagy haljunk, de maradjunk magyarok s szabadok végleheletünkig.»**

Gróf Kuun Gergely levele, amelyben a Részekben történt zavargásokról értesíti Wesselényit, a következő:

Kedves barátom!

Az új események következtében szükséges rendbeszedését gazdaságomnak elintézendő, az anyámhoz kellett Téglásra mennem s e'

* *Wesselényi* nagyérdekű és nagyértékű beszédei sem összegyűjtve, sem kiadva nincsenek, alig 5—6 beszéde ösmeretes, pedig 1830 október 5-étől — 1848 deczember 15-ig nagyon sok fontos ügyben hallatta szavát. Az én gyűjteményemben legalább 50 beszéde van meg Wesselényinek, de ez sem teljes, — mert a vándorpatrióta korabeli beszédeinek nagy részét minden utánjárásom és személyes kutatásom daczára sem sikerült megtalálnom.

** A radikál-kört — melynek programmja a következő 3 pontból állott: *a)* Egy és oszthatatlan Magyarország teljes önállással és függetlenséggel. *b)* Magyarországnak demokrata köztársasággá való alakítása. *c)* És ezen magas czélok elérése végett *minden fél-rendszabály* elvetése — gróf *Teleki* László alapította meg 1848 április 5.-én. 122 tagja közt az országnak igen sok politikai és irodalmi kitűnősége foglalt helyet. Igy pl. Ujházi László, Horváth Boldizsár, báró Majthényi József, Vörösmarty Mihály, Kricsfalussy Lajos, Boér Antal, Irányi Dániel, Szacsvay Imre, Somogyi Antal, báró Fiáth István, Fábián Gábor, gróf Batthyány István, Osztrovszky József, Riskó Ignácz, báró Kemény Zsigmond, Pompéri János és Irínyi József. Maga Wesselényi sohasem volt ennek a körnek tagja, sőt ezen esetet kivéve nem is fordult meg többet annak helyiségében. A túlzók tábora ebből a clubból került ki.

volt oka annak, hogy tégedet sok körülményekről eddigelé nem tudósítottalak.

a) Kraszna megyében az új változások a régi rendszerrel még küzdésben vannak, a választmányi bizottmány nem annyira előre, mint hátra néz ; *b)* a m. országi már létező intézetek esmeretlenek; *c)* az ujonnan lett honpolgárok mély tudatlanságba sülyedtek; *d)* a főispányi helyettes elvonulva; *e)* a helyettesített alispány meghalt, az őtet kipótló főszolgabíró gyáva, s a dolgok vezetésibe bé nem avatott; *f)* a megyei tisztek ok nélküli rendeletek által a kétségbeesésig fárasztva, kik az oláh nyelvet, de a jelen forradalmak bölcs elrendezését is nem értvén, magyarázatjaik által nemhogy lélektanilag hatnának, sőt a népet egymással ellenkező szónoklatokkal zavarba hozzák; *g)* a köznép, mely már sok helyt tettleg a szolgálattól magát felmentette, szorgalom helyett dorbézol, hasára fekszik s renyhe életét még renyhébben kezdi folytatni, ezek rögtöni orvoslást kívánnak, véleményem szerént e szerént: *a)* a 21. t. cz. végrehajtására a biztosnak lejövetelét sürgetni kell, vagy ha ez nem történhetik, a ministerium különös és sajátságos rendelkezésekkel szükséges, hogy a partium dolgait egyenlősítse a m. országi állapotokkal: *b)* különösen Magyarországon az igazgatást nagyon elősegítik a helységek jó és betanult jegyzői, itten a jegyzőinasokból, kicsapott rectorokból, tudatlan és szegény nemesekből vagy helyet nem kapott tiszttartókból állanak, kiket a megyei főnökök intésére, a túlig engedelmeskedő szolgabírák tettek. — Jegyzőkönyv sehol sincs, jó volna rendelkezni, hogy minden jegyző a m. országi mód szerént jegyzőkönyvet vigyen s azon jegyzőkönyvek készítésére egyelőre a szolgabírók a megyéhez jelentéstétel kötelessége alatt felügyeljenek; *c)* hogy az újonnan lett honpolgárok sülyedett állapotjokból kiemeltessenek, jó volna, ha a ministerium a magyar és oláh helységeknek a helységek cassájából leendő visszafizetés mellett egy-egy példányt küldene azon már életbe léptetett népszerű oláh és magyar lapokból; *d)* a főispányi helyettes állásáról s viszonyairól a megyéhez a kis gyűlés már a ministeriumhoz jelentést tett; *e)* a mi a v. alispány halála által okozott hiányokat illeti, orvoslása legnehezebb, mert a reincorporatio ellen felizgatott nemesség még mind dohogván tisztújítást a biztos lejövetele nélkül megejteni bajos volna: *f)* a nép zavarba hozása s úgy a tisztek oknélküli zaklatására nézve, ha helyes idő lenne, számos példákat hozhatnék elő, itt csak az orvoslásra nézve annyit írok, hogy elég lenne megtiltani, hogy a megye szükség fölött utaztassa a szolgabírákat s csak alkalmatosság szerint menjenek ki a helységekbe; — itten egy példát mégis el nem mulaszthatok előhozni: — rendelés tevődik a szolgabíráknak, hogy a helységekbe kimenvén, azoknak jobbacska lakósait több számmal a rend és csend fentartá-

sára névszerint felelősökké tegye; Szentmarjai kimegyen Győrfalvára, összegyűjti a népet, de nem szól nekik semmit, míg a szomszéd Hídvég helységéből is oda rendelt lakósok meg nem érkeznek, kik megérkeztük után a győrfalviakkal egybeolvadva, a szolgabíró által ekként szólítattak meg: «A megye rendeletéből felszóllítlak, hogy ezután parancsolataimnak s bíráknak, kik tőlem kapnak rendeletet, engedelmeskedjetek, az uraknak híven szolgáljatok, melyre is mindnyájan esküdjetek,» — a két helység oláh lakósai egybebeszélve, ezt a nyilatkozatot tették: «Mi a rendet, valamint eddig, úgy ezután is fenntartjuk, erre nem szükség az esküvés, mi a nagy hétben nem fogunk esküdni, minden felől halljuk, hogy jó császárunk a szolgálatot Szent György nap után általunk tétetni elengedte s a nemesség eskü által akar kötelezni, hogy azon jótéteményben ne részesüljünk, mi a békét magunk közt fenntartjuk, de a szolgálat tételre esküvel magunkat le nem kötelezzük!» — s a szolgabíró kéntelen volt a dolgot eligazítatlan onnan elvonulni, s tekintete visszaállítása iránt a bizottmányhoz folyamodni; ily esetek már számosak adták elő magokat különböző alakban; azt lehet mondani, hogy a bizottmány különböző elvekből kiindult, tarka-barka protokoluma csak 4 hét mulva is orczapirulás nélkül nem fog olvasódni akármelyik tagja által is; *g)* a nép renyhe állapotján rögtön nem lehet segíteni, de mégis a papok s különösen a vikárius sokat tehetne némű felvilágosítások által a predicáló székből, ha t. i. egyszerűen felvilágosíttatnék a nép, hogy azon napszámokat, melyeket a robottóli felszabadítás által nyertenek, a magok hasznokra fordítsák, pénzért elmenvén a birtokosokhoz szolgálni; s egyszersmind az adószedőkhöz rendelet menne, hogy az adó bevételében pontosak legyenek s az eddigi mód szerint kisebb mennyiségben is a köznéptől bevegyék.

A kanczákat hágatni Zsibóra elküldöttem; én magam szerencsétlen vagyok az idén, mert 3 kanczám az ellésben megdöglött, okának tulajdonítom a kövér legelőt, a meleg napokat és hideg éjszakákat; 2 közülök megellett, de azután csikójuk éppen úgy mint ők megdöglöttek. — A méhek brandos és vérrel teli volt; egy kanczámnak a kehe az orrán megindult döglése előtt 1 órával, vizet adtam neki inyja, egy-két korty lenyelése után megrázta fejét és rögtön megdöglött. Sok kanczám volt beteg, őket e szerint gyógyítottam, csudasót és salétromot adtam nekik, a legelőt megváltoztattam, a dombos helyekre, este istállóba hajtattam és szalmát adattam nekik, reggel a harmat felszáradtáig ki nem bocsátottam a legelőre, a betegség megszűnt.

Zsibóra egy csíkos kancza is hágatni nem küldődött, a melyek elküldődtek, a dög kiütése előtt el voltak küldve; fiatal és meddő

lovaimnak nincsen és nem volt semmi bajok. Ezeket megnyugtatásodra írom, vagyok

barátod

Bályakon, Április 22. 1848-ban

Kuun Gergely.*

Amint Wesselényi a Kuun Gergely levelét kapta, azonnal kocsira ült, sietett honába vissza; 1848 május 4.-én már Kolozsvárt van és még ugyanazon napon levelet ír Kossuthnak és arra kéri őt, hogy a Közép-Szolnok vármegyében szervezendő nemzetőrségnek legalább kaszákkal leendő felfegyverzésére küldene Kossuth azonnal ezer pengő frtot. Ezt az összeget Kossuth nyomban utalványozta is.

1848 május 5.-éről van keltezve V. Ferdinándnak, mint Erdély nagyfejedelmének és székelyek grófjának ama rendelete, melylyel 1848 május 29.-re az utolsó erdélyi országgyűlést egybehívja. Az V. Ferdinánd által sajátkezűleg aláírt s báró Apor Lázár erdélyi udvari alkanczellár által ellenjegyzett történelmi okirat** így hangzik:

«Méltóságos, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes, tisztes és vitézlő, nemes, okos, értelmes és őszintén kedvelt híveink! A jelenkor eseményei többféle nagyfontosságú törvényes intézkedéseket igényelvén, hogy atyai szívünk vonzalma szerint kedvelt Erdély nagyfejedelemségünk karaival és rendeivel tanácskozhassunk f. 1848. évi pünkösd hava 29.-re szab. kir. *Kolozsvár* városunkba közországgyűlést rendelendőnek és hirdetendőnek elhatároztuk, és arra tekintetes és nagyságos báró *Puchner* Antal v. b. t. t. Mária-Terézia rend jeles katonai lovagját stb. altábornagyunkat, 3-ik sorszámú gyalogezred tulajdonosát és az említett nagyfejedelemségünkben *hadi fő kormányzónkat* teljes hatalmú kir. biztosnak kineveztük. Mivégre kegyes kir. előterjesztményeinket nektek hű karainknak és rendeinknek a következendőkben nyilvánítjuk, és pedig:

1-ör: hogy minden más tárgy feletti tanácskozást megelőzőleg az üresedésbe jött erdélyi udvari *korlátnoki* hivatalra választást az 1791. XX. t. cz. értelmében vigyétek véghez s azt előnkbe kegyelmes kinevezéseink végett haladék nélkül terjeszszétek fel. — Nem különben

* Eredetije a zsibói levéltárban.

** Lásd a királyi főkormányszék által engedélyezett, Kolozsvárt 1861-ben Demjén László által kiadott Erdély nagyfejedelemség 1848 év május 30.-ára hirdetett és 1848 junius hó 18.-án bezárt országgyűlésének jegyző és irománykönyvét.

2-or: hogy azon nagyfejedelemségben kir. táblánál megüresült *elnöki* hivatalra is hasonlólag válaszszatok, és azon választást felségünkhöz megerősítés végett küldjétek fel.

3-or: hogy Erdélynek Magyarországgali *egyesítésének* kérdésére nézve, a közelebb múlt országgyűlés végével, jelesen 1847. év Szent András hava 3-án kelt felírástok nyomán a fennálló honi törvényekhez, a 3 nemzet alkotmányos viszonyaihoz és a tárgy fontosságához képest komolyan tanácskozzatok.

4-er: hogy minek utána abbeli atyai szándékunkat, miszerint az úrbéresek sorsán minden módon és minél előbb segítve legyen, f. évi Szent György hava 3-án kir. kormányszékünkhöz intézett kegyelmes leíratunkban kinyilatkoztattuk: ehhez képest a létező *úrbéri viszonyoknak*, a jelen körülményeket tekintve az illető földesuraknak adandó méltányos kárpótlás melletti megszüntetése iránt tanácskozástokat akkép siettessétek, hogy az e tárgyban legfelsőbb jóváhagyásunk alá terjesztendő és általunk megerősítendő törvényeket még a jelen országgyűlés folyama alatt kihirdetni és teljesedésbe vétetni lehessen.

5-ör: Hogy a *közterheknek* az ország minden lakósai közt személyes különbség nélküli *aránylagos hordozása* iránt czélszerűleg tanácskozzatok.

6-or: Arról is végezzetek, hogy Erdélynek nagy részét lakó *oláhok állapota*, mind *polgári*, mind *vallási* jogok tekintetében hozandó törvény által biztosíttassék; és

7-er: hogy a *szabad sajtóvali* élés és ebbeli kihágások korlátozása iránt czélirányos javaslatot terjeszszetek fel.»

Ugyanezen napról, vagyis 1848 május 5.-éről keltezve jelent meg az a másik királyi kegyelmes leirat, melyben az országgyülésre meghívott királyi hivatalosak névsora közöltetik. Összesen 244 egyén hívatott meg, mint regalista. Ezek között első helyen áll gróf *Teleki* József, Erdély királyi főkormányzója; aztán sorban következnek: gróf *Mikó* Imre, Erdély királyi kincstárnoka, báró *Kemény* Ferencz erdélyi országos elnök, báró *Bruckenthal* József erdélyi kormányszéki titkos tanácsos, gróf *Dégenfeld* Ottó erdélyi kormányszéki titkos tanácsos, báró *Bornemisza* János erdélyi kormányszéki titkos tanácsos, gróf *Wass* Albert erdélyi kormányszéki titoknok, gróf *Kálnoky* Pál erdélyi kormányszéki titoknok, gróf *Bethlen* Imre erdélyi kormányszéki számfeletti titoknok, gróf *Teleki* Miklós az erdélyi királyi tábla törvényes bírája, báró *Bánffy* Miklós Alsófehér

megye főispánja, gróf *Kálnoky* Dénes Felsőfehérmegye főispánja, gróf *Thoroczkay* Miklós Tordamegye főispánja, báró *Bruckenthal* Károly Fogaras vidéke főkapitánya, gróf *Toldalagi* Ferencz Marosszék főkirálybírája. Ezek után következett a báró *Apor*-családból három tag: Apor Lázár, Apor József és Apor Károly. A báró *Bánffy*-családból négy tag: Bánffy Albert, Bánffy Ádám, Bánffy Dénes és Bánffy Zsigmond. A gróf *Bánffy*-családból két tag: Bánffy Dénes és Bánffy József. A gróf *Béldy* családból három tag: Béldy Ferencz, Béldy György és Béldy Gergely. A gróf *Bethlen*-családból tizenhárom tag: Bethlen Ádám. Bethlen Sándor, Bethlen Domokos, Bethlen Ferencz, Bethlen Gábor, Bethlen János, Bethlen Leopold, Bethlen Lajos, Bethlen Mihály, Bethlen Pál idősebb, Bethlen Pál ifjabb. A gróf *Eszterházy*-családból három tag: Eszterházy Dénes, Eszterházy György és Eszterházy László. A gróf *Gyulay*-családból két tag: Gyulay Ferencz és Gyulay Lajos. A gróf *Haller*-családból két tag: Haller Ferencz és Haller Gábor. A báró *Jósika*-családból négy tag: Jósika Lajos, Jósika Sámuel, Jósika János és Jósika Miklós, a költő. A báró *Kemény*-családból két tag : Kemény Domokos. Kemény Ignácz. A gróf *Kemény*-családból : Kemény József és Kemény Sámuel. A gróf *Kuun*-családból : Kuun József és Kuun Gergely. A gróf *Rhédey*-családból 3 tag : Rhédey Ádám, Rhédey Ferencz és Rhédey János. A báró *Splényi*-családból két tag: Splényi Károly és Splényi Mihály. A gróf *Teleki*-családból hét tag : Teleki Ádám, Teleki Ferencz idősebb, Teleki Ferencz ifjabb, Teleki János, Teleki József és Teleki Sámuel. A gróf *Toldy*-családból két tag: Toldy Lajos és Toldy Sámuel. A gróf *Wass*-családból két tag : Wass Imre és Wass Miklós. A báró *Wesselényi*-családból két tag : Wesselényi Farkas és Wesselényi Ferencz. De királyi meghívót nem kaptak azok a mágnások, kik a régebbi erdélyi országgyűléseken az ellenzék vezérférfiaiként szerepeltek. Nem kapott tehát első helyen báró *Wesselényi* Miklós; de nem kapott báró *Kemény* Dénes, báró *Kemény* István, báró *Kemény* György sem. Nem kapott továbbá : gróf *Bethlen* Gábor, gróf *Bethlen* Farkas, gróf *Bethlen* János, valamint báró *Bánffy* János, báró *Bánffy* Dániel, gróf *Kuun* Kocsárd és gróf *Teleki* László sem. Ellenben Wesselényi közelebbi táborából meghívót kaptak: unoka-

bátyja, *Cserey* Farkas és barátja: *Ujfalvy* Sándor, valamint a három *Ugron:* Ugron Gáspár, Ugron Lázár, Ugron István.

1848 május 20.-án történtek meg az egyes vármegyék, székely és szász székek, valamint vidékek és városok, vagy taxalis helyek részéről a választások. És a választások úgy lettek megejtve, hogy azok, kiket a királyi hivatalosak lajstromából kihagytak, majdnem kivétel nélkül, *mint követek* jutottak be az országgyűlésbe. A részek, *Közép Szolnok, Kraszna, Zaránd* megye, *Kővár vidéke* és *Zilah* városa követeiket már nem a kolozsvári, hanem a *pesti* országgyűlésre küldötték fel. *Wesselényi* Miklóst, ki Közép Szolnok vármegyének főispánja és a Részek visszacsatolására kirendelt királyi bizottság elnöke volt, *Udvarhelyszék* városa választotta és küldötte a kolozsvári országgyűlésre. Régebbi fegyvertársai közül *Boér* Antal, mint Fogaras vidékének, *Weér* Farkas, mint Belső Szolnok vármegyének, *Szász* Károly, mint Vizakna városa és *Zeyk* József, mint Dobokamegye követe jelent meg az erdélyi országgyűlésen.

De még meg sem nyíltak az utolsó erdélyi országgyűlés kapui, már is nagyon veszedelmes tünetek mutatkoztak az erdélyi részeken. Az *oláhság* mozogni kezdett s az erdélyi nemességet nagy nyugtalanság szállotta meg. Kitetszik ez báró *Jósika* Miklósnak* Wesselényihez intézett, jelentés számba menő alábbi leveléből:

Kolozsvár, 1848 április 5.

Kedves Druszám!

Tegnap 5 órakor délután érkeztem meg *Désről.* Leveledet mintegy 7 óra tájban vettem. Irod, hogy az erdélyi események részleteiről tudósítsalak s a mint látod, az első posta napot t. i. a holnapit akarom e tudósításokra használni. Leend-e ezekben logikus rend, alig hiszem, mert érdekedben lévén körülményeinkből minél többet tudni, rendszeres sorozás helyett, mely fogalmazást föltételez, jobb ha *in medias res* lépek s a dolgokat úgy vetem írlapra, miként azok eszembe jutnak.

Előre pár sort magamról s a magaméiról. Désen április 3-án *marcalis*** volt. Sokat beszéltek arról, hogy a köznemesség a lekö-

* Gyűjteményemben báró Jósikának 99 darab Wesselényihez intézett levele van. Habár azok kivétel nélkül, úgy irodalmi, mint politikai szempontból nagyon értékesek, kettőnél többet — helyszűke miatt — nem közölhetek.

** Nemesek megyei gyűlése.

szönt *Kozma* és titkos ügyvivői *Berzenczei* M. és *Kelzeli* által felbújtogatva seregestől s fegyveresen jő be. Ez okon a nemzeti őrség. mintegy 400 ember *bene-male* fölfegyverkezve, de az idő rövidségéhez képest jól begyakoroltatva, hatályos állást vőn. De a hír hiusult s marcalisunk egy volt a legcsendesbek s összhangzóbbak közül. *Weér* Farkas és *Torma* József egyhangúlag s nagy lelkesedéssel követeknek kiáltattak fel. Pótló követet a megye kettőt kívánt s így *én* és *Torma* Pista választattunk el azon kikötéssel, hogy az előadandó esetben a pótlás elsősége *engemet* illessen. Én épen így óhajtottam a dolgot. Az erdélyi országgyűlésben alkalmasint mint *regalista* jelenhetek meg, mert hallom, szabadelvűek választattak s te a megnevezettek egyike vagy. Pestre *Torma* József alig megy s így ott én fogom őt pótolni.

Miklós fiam Veronából írt április 14-ikéről (így!) A még márczius 5.-én indított 200 p. frtot nem kapta, pedig az ezred bécsi agensének volt átadva a pénz. Igen-igen sokat szenvedett szegény. Hosszas volna leírni. Szerencsére egészsége még van, de mindenét elrabolták. Gyakran volt ellenség előtt, Verona táján kétszer verekedtek az olaszokkal, ő azt állítja, hogy az olaszok verettek meg. Gyulám gyakran ír s napam jó gondját viseli.

Miklós fiam leveléből látom, hogy ott felét sem tudják az itt történteknek s a mit tudnak is, rosszúl. Levelemben mindent megfejtettem neki, főleg azt, mennyire szükséges, hogy a katonaság *(a magyar) minél előbb haza jőjjön* s hogy soha a katonaság nagyobb becsben nem volt, mint most.

Én Julievel,* Geizával, Leóval a *Rhédey-ház* II. emeletében vagyok igen jól és igen olcsón szállva. Van 6 szobám s félévre *100 frtot* fizetek.

Ennyit rólam. De most már hogy kezdjem? Mivel nem tudhatom mennyi ismeretes előtted az itteni körülményekből. Legjobb, ha *mindent*, a mi csak eszembe jut, megírok s aztán pár külföldi hírt is közlök veled, ha történetesen útközben ezekről nem hallottál valamit, jó lesz pótlásul.

Hogy Erdély minden városa az egy *Szebent* kivéve az Unio mellett nyilatkozott s hogy a polgárőrség felállítása kisebb-nagyobb élénkséggel, erélylyel és hozzáértéssel nemcsak a városokban, hanem itt-ott faluhelyen is foly. Ezt ha nem hallottad, ezennel én írhatom.

Kolozsvárt mintegy 1400 gyalog, 100 lovas, melyek közül 60-nak már lova is van s 150 lövész gyakorolja magát s teszi a szolgálatot. *Mikes* János a fő. *Splényi* Mihály az altábornok. A kapitányok közt van: lovas *Mikes* Kelemen, gyalog *Huszár* Károly, Bethlen Poldi, *Zeyk* József s többen.

* T. i. feleségével, báró Podmaniczky Juliával.

A kormányzó állítólag a Pozsonyban történtek hallatára azonnal levelezésbe tette magát *Jósika Samuval*, de 5—6 stafétájára nem jött válasz, végre az udvarhelyszéki deputatio oly erélylyel agitált s a kormányzót annyi oldalról fogták körül, még a kormányszék tagjai is, hogy ex pleno május 29-dikére az országgyűlését kihirdette s határozatát fel is küldötte. Később hallottuk, hogy a kanczellária a határnapot előbbre 22-dikére tette, de ez még sanctiót nem nyert s a regalisok is 29-dikére szólnak.

E közben *Salmen a szász gróf* * a frankfurti nagy német parlamenthez követeket nevezett ki s ezek elindulók is valának, de a többi circumspectus városok, főleg *Brassó* követei, kinyilatkoztatták, hogy ők e tettben, mely az unionis juramentum ellen van, részt venni s így notat injurálni nem akarnak. *Salmen* úr is tehát e részben bevonta farkát s más neméhez a bujtogatásnak fogott. Értésére adatván a szász földön lakó oláhságnak, hogy mindenkép igyekezzenek az uniót megakadályozni, mert ha az unio életbe lép, a *nem oláh* elem nyer túlnyomóságot, ellenben ha az unio nem létesül s az oláhság kezet fog a szászokkal, a nagyobb szám az övék lévén minden hivatalból s befolyásból kirekeszthetik a magyarokat és székelyeket. Mennyi sikere volt eddig *Salmen* úr intrikájának, a legközelebbi idő tanusítandja. Ellenben annyi megnyugtató van a dologban, hogy a többi szász városok az unio mellett nyilatkoztak.

A mint már utóbbi levelemben megírtam neked: a magyarhoni események után Erdély több részében a parasztság önfejűleg megtagadta az úrbéri szolgálatot. Egyes helyeken még az allodialis földek felosztását is tervezgették, különösen *Mócson*, *Borsán* s vagy 9—10 helységben Borsa körül. A népet bujtogatták, lázították fel különösen. Itt Kolozsvárt egy *Mihály* nevü zugügyvéd, ki — ha igaz — nem kevesebbet akart, mint az egész *nem oláh* népesség legyilkoltatását s communisticus határosztályt. Mondják, a dominus egy zsuki maliciosus oláh parasztnak fia, ki pénzre verekedvén úrrá lett s a néptől fukarsága s kegyetlensége miatt gyűlöltetik. A dominus-questionis, ki itt a városházánál lyukban dicséri az istent, monpják ostobább a lónál, de vakmerő és elszánt. Egészen egy magosságon lévén a legbutább oláhval s minden símasága csak posztó kaputja által lévén képviselve, annál veszedelmesebb, mert az oláh csak a magához hasonló embereknek hisz. Ez a fogoly madár minden 3—4-ik nap végveszélylyel fenyegeti Kolozsvárt. Darabig enni sem akart, félvén, hogy nadragulyát kap; de azért Kolozsvár még

* Báró Salmen Jenő született Nagy-Szebenben 1828-ban; 1847-ben az erdélyi kormányszéknél vállalt titoknoki hivatalt, egyike volt azoknak a makacsfejű szász atyafiaknak, kik az uniot minden áron meggátolni akarták.

áll s hallom most ő is eszik. Most e hónap 9-dikére hirdeti Kolozsvár végpusztulását.

Ezen profétán kívül *a vajdaházi pap* a legélénkebb bujtogató s őt több oláh papok követik. Többi közt galgói, kettősmezei, borsai, mócsi, kalocsai, tihói s többen.

A kormányzó a püspököket szólította fel a nép lecsendesítésére s hallom a disunitus püspök a dologban erélyesen el is járt s a disunitusok részéről aránylag kevesebb kihágás történik. De *Leményi ő püspöksége* neki áll s egy papigyűlést hirdet Balázsfalvára, oly utasítással, hogy minden helységből a pópák, 7—8 *értelmes!!* oláh jelenjen meg Balázsfalvára. Körülbelől mintegy 6000—8000 ember gyűlt volna ott össze. Ezt az *abderitaságot* megtudván a kormányzó, *ellenrendelést küldött* s oda mintegy 600 katonát rendelt. Az ellenparancs kissé megzavarta ugyan a dolgot, de Balázsfalván mégis mintegy 2000 *értelmes?* oláh azaz 2000 oktondi oláh jelent meg, *de csak 120 katona* s azok is igen semlegesen viselték magukat. Az oláhok a lehető legnevetségesebb és ostobább részeg gyűlést tartván, ott mindenféle sületlenségeket össze-vissza hadartak, gondolom, jól össze-vissza pácholták egymást, azután végre abban állapodtak meg, hogy még várjanak és most egyelőre semmihez se fogjanak. Azután szerte szélyel mentek a nagy tervektől akkorára nőtt főkkel, mint egy cseber. A bölcs *Leményi* ezen sem okulva, hallom, most egy más telivér pópagyűlést hirdetett. Mi leend eredménye nem tudhatni. Gondolom nem sok *jó*.*

Drágon, Mócson, Borsán, stb. katonaság van, de nem lép erélyesen föl s a nép nem tudja egyébként mint előnyére magyarázni e jámborságot. *Borsán* hallom legtöbb eredménye a katona demonstratióknak abból állt, hogy a vitéz urak nem akarnak puliczkát enni s a borsaiak keservesen látják a szelíd báránykákat s a jármos ökröket felfalatni. Ez okon meg is unták a katonaságot és ingadoznak.

Mindezeknek kivonata az, hogy az *oláhság* nemcsak az úrbéri tartozások teljesítésétől vonakodik már is igen sok helyt, hanem még az uraság földjeit is *bonne prise-nak* akarja tekinteni. Katonaság pedig kevés lévén s még kevesebb energia a parancsnokokban, ha ez sokáig így tart, aligha komolyabb zavarok nem történnek, bár általános elvül vehetni azt, hogy a híreknek többnyi $^{3}/_{4}$ része nem igaz, sőt legtöbbször a kerengő hírek puszta koholmányok.**

Bár már együtt volnánk az ország teremében s volna a régi hiusági abnegatio főleg fiatalabb képviselőinkben, a pokolba hagyni a frasisokat s az egész országgyűlését 2—3 sessio alatt bevégezni.***

* Ezt a másik gyűlést 1848 május 15.-én meg is tartották.

** Fájdalom, a hírek valóknak bizonyultak.

*** Az utolsó erdélyi országgyűlés mindössze 8 napig tartott.

Nekünk most *feltétlen unio kell*, ez a conditio sine qua non. Ha nem akarunk anarchiát, azonnal az unio nyilatkozata után Erdélyt mindenestől via facti a miniszterium hatalma alá kell helyeznünk. Erre pár nap elég s adja Isten, hogy ezt oly világosan átlássa mindenki, mint én és igen-igen sokan velem együtt.

Most meg a *székelyekről* írok valamit.

Mondják, a székelyeket többen arra bujtogatják, hogy a fegyvert tegyék le s hogy valóban a két székely ezredek egyike a vett parancsra ki nem akart a Székelyföldről mozdulni. Ez most igen igen rosz számítás, mint fájdalom ily kivételes időkben annyi sok rosz számítás történik.

Mikes János és többen a napokban elmentek Székelyföldére, talán sikerül nekik a jó góbékkal megértetni, hogy igenis az *unio* következtében határőri minőségük átváltozik polgári s nemzetőrségi minőségre, de addig ki ne adják a fegyvert a kezükből, sőt jőjjenek ide, nehogy az oláhok, csak látván, hogy alkuszik, felül ne kerekedjenek. *Mikes* reméllte, hogy talán idehozza őket. Ez legjobb mód lenne az oláhok lecsillapítására is, mert hangjuk igen jó van, de a kurázsi nem épen a bakja, főleg ha szuronyt lát.

Most még nehány hír, *fides penes auctores,* de nehány igaz belőle.

A kormányzó a kolozsvári, dési, stb. őrseregek számára fegyvert kért *Puchnertől (én parancsoltam volna).* A fegyver megígértetett, valami csekélység ki is osztatott. De midőn a város gazdája a többi után *Naszódra* elment s azt neki átadták, szekerekre rakták s már indulni akart, egyszerre egy ellenparancs érkezett *Puchnertől* s a fegyvereket visszatartóztatták.

Ennek következtében g. *Teleki* József *azonnal* éjjel szekérre ült és *Szebenbe* sietett, hogy a commandirozóval, ki ismételt felszólítására ide jönni vonakodik, értekezhessék. G. *Teleki* már visszajött, de a fegyverek kiadását nem eszközölhette ki. Az ok erre nincsen legalább még eddig tudva. Mondják, hogy állítólag a katonaságnak, talán a felállítandó 4-dik battalionok számára nincs elég fegyverük. Annyi igaz, hogy Teleki *igen jó kedvvel jött vissza.* Ezt én meg nem foghatom.

Ha igaz, hogy *Krakkót* az ausztriai seregek demoliálták Galicziában, a nép mellett a nemesség ellen dolgoznak s *Radeczky*, mikép ezt a hírlapok írják, egy olasz várost a másik után hódoltat meg s kapituláltat. De meg nem foghatom jókedvét leginkább egy parancsával ellenkező alárendeltnek látogatásából jövén vissza!

De sok van föld és hold közt, mit a föld fia meg nem foghat!

Kossuth betegsége is nagy aggodalmat szül, úgyszintén az, hogy *Mészáros*, kire annyi szükség lenne, hogy erélylyel emancipálja

katonaságunkat a Hof Kriegsrath vasverése alól, *mindíg késik* s még egy nyilatkozatát sem olvastuk.*

Bezárom ezúttal levelemet s kérlek:

1. Az Erdélyi Hírlapban két vezérczikkemet elolvasni. Egyik így van aláírva: *Jósika Miklós* s a másiknak czíme: *Néhány szó a maga idejében* s alá van írva: *Többen*. Ezek az utóbbi 4—5. szám valamelyikében megtalálhatók s némi világot derítenek jelen állásunkra.

2. Kérlek a mi e rapszodikus levelemben hiányos, tulajdonítsd annak, hogy mindenről akartam írni. Most már körülbelül currensben lévén, ezutáni tudósításaimban több logicus rendre számíthatsz, ha azok tudniillik unalmadra nincsenek. Kérlek ha valamit jobban akarsz tudni, vagy valami tégedet inkább érdeklő részleteket kifeledtem volna, figyelmeztess s mindent megírok.

Igaz-e, hogy Kabos ellen Kraszna hatalmas protestatiót adott be? Itt azt erősítik.

Isten áldjon. Julie s fiaim mindnyájatokat a legszívesebben tisztelnek, én pedig velek egyesítvén szíves köszöntésemet, nőd kezeit csókolva vagyok

hű barátod és ha kell szorgalmas referensed
Jósika Miklós m. k.**

Ami még 1848 április elején csak egyszerű mozgalom volt az *oláhok* között, az már *május közepén* hatalmas demonstratióvá nőtte ki magát. Ezen a napon tartották az oláhok, vagy mint ők e naptól kezdve magokat nevezik, *románok* *Lemény* János gör. kath. és *Saguna* András gör. kel. püspökök, *Barnuciu* Simon és *Barnuciu* György néptribunok elnöklete és illetve vezérlete alatt a Balázsfalva mellett elterülő réten, melyet ők szabadság-térnek neveztek el, népgyülésöket. Erre a népgyülésre Erdély minden részéből összeseregleltek az oláhok, illetve románok, sérelmeiket és kívánságaikat a következő 16 pontba foglalván össze:

1. Hogy a román nemzet alkotmányos, a többiekkel egyenrangú nemzetnek nyilváníttassék; évenként nemzeti gyülést tarthasson s állandó nemzeti bizottmánya legyen. (Az oláhok ettől a naptól fogva „nemzetnek“ nevezték magukat.)

* Mészáros Lázár ekkor még Olaszországban volt.

** Eredetije a családi levéltárban.

2. Hogy az oláh egyház minden felekezetiség s az unitus és nem unitus elnevezések eltörlésével egygyé olvasztatván, minden más ajkúak egyházaitól független legyen és mindazon jogokkal felruháztassék, melyekkel más nemzetségek élnek. Minden évben egyházi zsinat tartassék, melyben polgári rendüek is részt vegyenek. E vegyes zsinat válaszsza a püspököket, *Balázsfalván érsekség* állíttassék fel.

3. Hogy az úrbéri viszonyok s a dézsma kárpótlás nélkül töröltessenek el. (Az oláhok nem akarták, hogy a földesurak kárpótlást kapjanak.)

4. Hogy minden czéh és külvám szünjék meg. Az ipar és kereskedés teljesen szabad legyen.

5. A török kormánynyal s a dunamelléki tartományokkal az erdélyi oláh juhászokra kötött szerződés akként újíttassék meg, hogy a kettős adó megszünjék.

6. Hogy a bányatized töröltessék el.

7. A szólás korlátlanul, a nyomtatás minden kezességi összeg nélkül szabad legyen.

8. A népgyülések és egyesületek semmi módon ne korlátoztassanak.

9. Esküdtbíróság állítassék fel, s ítélet elött senki se fogassék el.

10. A végvidéki katonasággal kapcsolatban felállítandó nemzetörségnél csak román nemzetbeliek alkalmaztassanak tisztségekre.

11. A hajdan románoktól birt, s most mások kezén levö földek amazoknak adassanak vissza. A királyföldön és egyébütt lakó románok sérelmei orvosoltassanak.

12. A román papok a status által láttassanak el egyenlöleg a többi felekezetek papjaival (1848. évi XX. t. czikk.)

13. Elemi, tudós, ipar és katona iskolák a románok számára *államköltségen* állíttassanak; de a tanárok a *nemzet által* választassanak.

14. Adót és más közterhet mindenki aránylag viseljen.

15. A szabadság, egyenlöség és testvériség alapján új alkotmány és új büntetö törvénykezési rendszer készíttessék.

16. Az unio kérdése mindaddig ne tárgyaltassék, míg a román, mint alkotmányos nemzet, nem lesz képviselve az országgyülésen.

Ha egybevetjük a balázsfalvi népgyülésen hozott és írásba foglalt kívánságokat az 1848 április 11.-én már a király által szentesített törvényekkel és az erdélyi rendekhez 1848 május

5.-én intézett királyi leiratban foglalt javaslatokkal, úgy látni fogjuk. hogy a kívánságok egyik része már idejét múlta és felesleges, másik része pedig nem teljesíthető. Igy pl. a 3, 4, 5., 6., 7., 8., 9., 14. és 15. pontba foglaltak már törvényileg szentesítve valának; az 1., 2., 10.. 11., 12. és 13. pontba foglaltak pedig olyan természetüek, melyeket öngyilkosság nélkül sem a román, sem más nemzetiségnek meg nem adhatni. A 16. pont teljesítése pedig egyenlő lett volna az unio kérdésének messze időkre való elodázásával. Hiszen, hogy többet ne említsek, a Részek visszacsatolását már az *1836. XXI.* t.-cz. rendelte el s mégis 12 esztendőnek kellett eltelni és oly viharos időknek következni, hogy az írott és szentesített törvényből élő valóság váljék. Az unio kérdésének megoldását halasztani tehát nem lehetett és nem is volt szabad. A századok óta ketté szakadt két ország egyesítésének nagy érdeke szempontjából azt mielőbb meg kellett valósítani. De különben is az unio nem jelentett egyebet, mint hogy Erdély Magyarországgal közjogilag és közigazgatásilag egyesíttetik, Erdély specialis jogainak *sok tekintetben* épségben tartásával. Végre elérkezett a várva várt idő s 1848 május 29.-én megnyílt az erdélyi országgyülés. Az első nap formalitásokkal és pedig a meghívó és megbízó levelek átvételével, felülbírálásával s a bíráló bizottság megalakításával telt el.

A második napon került az unio tárgyalására a sor. Az országgyülés a régi monostor utczai, most unio utcza 21. számú házban tartotta üléseit.

Wesselényi ugyanebben az utczában lakott. S mert már teljesen vak volt, két barátja kíséretében ment fel az emeleten levő terembe. Az ülést báró *Kemény* Ferencz országgyülési elnök nyitotta meg szép beszéddel. Ezután került az unio tárgyalására a sor. Mindenki tudta, hogy *Wesselényi* mennyit küzdött, mennyit fáradott és szenvedett Erdélynek Magyarországgal való egyesítéséért. Temészetesnek találta tehát mindenki, hogy az érdemekben megőszült, szenvedésekben megvakult nagy hazafi emelje fel elsőnek szavát a két országra szóló kérdésben. Síri csend volt, mikor Wesselényi felállott. És nem is dörgő hangon, hanem lassú, szinte vontatott hangon

kezdte meg beszédét.* A mint azonban beszédjében tovább haladt, előadása mind érczesebb és eröteljesebb lett; s a mikor e végső szavakat kiáltotta, hogy: *„Éljen és örökre létezzen az unio!“* hatalmas hangja, mint menydörgés viharzott át az óriási termen és száz meg száz torokból hangzott fel egyszerre az *„éljen“*. *Wesselényi* eme történelmi nevezetességü beszéde így hangzik:

„Hallottam a királyi előadásokat s kétséget nem szenved, miszerint a 3 első pont oly szoros kapcsolatban áll egymással, hogy egyiknek megoldása által van feltételezve a más kettő: természetes hát, mikép e 3 pontot együtt kell tárgylás alá venni és közülük is legelőbb a fölött határozni, melytől függ sorsa a más kettőnek. És e pont az, mely a két haza egyesüléséről szól. A 3 pont közül azért is bir minden más tárgy feletti elsőséggel az «*Unio*», mert azt felséges urunk. királyunk legfelsőbb kir. akaratával már egyszer szentesítette s csak a mi megkérdezésünket hagyta fenn: akarunk-e mi is járulni a honegység kimondásához, vagy nem?

Véleményem tehát az, hogy itt mindenek előtt az Unióról kell tanácskoznunk; bátorkodom ismét emlékezetbe hozni, miszerint a két hon egyesülését felséges urunk már előre megerősítette a pozsonyi 1848. évi VII. t. cz.-ben. Ott t. i. ki van mondva az Unio üdvös és elkerülhetetlen volta, ki van mondva, hogy a magyar király óhajtja létesültét és ki van mondva, hogy Erdély mikép vesz részt a legközelebbi *közös* országgyűlésen. Mihez képest azt hiszem, hogy az uniot illetőleg legelőször arról kell szólanunk, az 1848. VII. t. czikket elfogadjuk-e, vagy nem? E kérdés az, melyre a KK. és RR. országosan még nem mondtak ugyan feleletet, de a melyet a közvélemény menydörgő szózata a két hazában már rég megoldott, s melyre úgy hiszem: nincs királya és honához hű magyar polgár. ki «igen»-nel ne feleljen.

Az unio üdvös voltát hosszas szónoklattal bizonyítgatni még akkor is fölösleges volna, ha idő volna rá, mennyivel inkább az most. midőn minden percz tenni, sürgetően tenni parancsol. Nem akarom hát a drága időt hosszas beszéddel elrabolni. Annyit legyen szabad nyilvánítanom, miként boldognak érzem magamat, hogy nekem

* Ezeket a részleteket dr. *Kőváry* László, Erdélynek maig is élő tudós és nagyérdemű történetírója, beszélte el nekem Kolozsvárt, a ki maga is jelen volt, mint fiatal cancellista az országgyűlésen. *Kőváry*, a ki most *86* éves, 1819 junius 15.-én született, 1848-ban az Ellenőr szerkesztője volt, junius 2.-án aztán nemzetőrnek csapott fel, junius 8.-án lett a statisztikai osztályhoz titkári ranggal kinevezve. Később Kossuth *Bem* táborába küldötte hadi tudósítónak. A fegyvert 1849 *október 20.-án* tette le Zsibón. 1850-ben szeptember 2.-án elfogták, de hat hónapi raboskodás után kibocsátották, azóta Kolozsvárt lakik.

jutott osztályrészűl a szerencse egy oly magasztos ügyben, melyért fiatal korom első éveitől küzdöttem, melyért szenvedtem, most már szenvedéseimre enyhítő balzsamul, mely valóban nagyobbszerű küzdelmeknek is méltó bére lehet, én emelhetem fel a diadalmas lobogót. E szent lobogó alá hívom fel a Tek. rendeket, mondják ki egy lélekkel, egy szívvel: nekünk unio kell az 1848. VII t.-cz. szerint! (Ekkor egy hatalmas «unio!» reszketteté meg a terem falait s az utczán való roppant tömeg által való viszhangzása emelé a jelenet nagyszerűségét.) Ez örömrivalgás, — szólott Wesselényi — a hon buzgó óhajtásának e menydörgő kifejezése sokkal ékesebben és szívre hatóbban szól az Unio mellett, mint ahogy én támogathatnám indítványomat; azért még egyszer kiáltom: Éljen s örökre létezzen az unio!»

És most leírhatatlan lelkesedés zaja tölté meg a termet. A lelkesedés a teremből az utczára és az utczáról az egész városra villámsebesen terjedt. Az öröm és boldogság mámorában úsztak a szívek. Bent a teremben Wesselényi után báró Kemény Domokos, majd Roth Ágoston brassói szász követ, végül Lemény János fogarasi gör. kath. püspök szóltak, valamennyien az Unio mellett. A határozatot egyhangúlag hozták meg, az erdélyi rendek azt nyomban megszövegezték, aláírták, pecséttel ellátták és Pálfy János udvarhelyszéki, meg Weér Farkas belsőszolnokmegyei követek személyében meg is választották a küldöttséget, mely vinné nyomban fel a királyhoz megerősítés és szentesítés végett a törvényczikket és ugyanezen ülésből ugyanezen küldöttséggel felíratilag üdvözölni remélték úgy István nádor főherczeget, mint a kormányt.

Ferdinánd, ki tudvalevőleg ekkor még mindíg Innsbruckban lakott, 1848 junius 10-.én már szentesítette is az utolsó erdélyi országgyülés I. törvényczikkét.

Wesselényi pontosságára, munkabirására és kötelességérzetére vall az, hogy még ugyanazon napon, vagyis 1848 május 30.-án, — amikor a kolozsvári országgyülésen Erdélynek Magyarországgal való *unióját* a rendek kimondották — a nagyfontosságú történelmi eseményről külön levélben értesítette barátját, *Deák* Ferenczet. Wesselényinek *Deákhoz* intézett eme levelét itt közlöm:

«*Szeretett Barátom!* Nagy ünnepünk van. Az unio kimondatott teljes közakarattal, legkisebb ellenmondás nélkül. Az egész ország-

gyűlésnek minden tagja kivétel nélkül, szóval, felállással s kendők lobogtatásával nyilatkoztatta ki megegyezését.

Nekem jutott a szerencse s tisztelet az előadást megtenni. Az unióról, vagyis a VII. t.-cz. elfogadásáróli t.-cz. még ma elfogadtatván, azzal holnap jókor reggel indulnak a futárok. *Veér* Farkas és *Pálffy* János mennek azon meghagyással, hogy *Pesten* vegyenek tőletek utasítást s a szerént menjenek tovább a felséghez, vagy pedig bízzák a czikk szentesítését reátok. Itt — mint az óhajtások maximuma — létezik az, hogy a *nádor,* Batthyányi vagy bár a kettőnek egyike, menne fel a szentesítést sürgetendő. Átlátja azonban majd mindenki, mikép ezen óhajtás bajosan teljesülhet. Ezen esetben az lenne a kívánság, hogy a ministerium többi tagjai közül menne fel valaki. Ezen igen-igen fontos feladat megoldására igen sokan nagyon alkalmasnak gondolják *Széchenyit.* Ezt én is hiszem, kivált ha még vele együtt menne *Pulszky* is. Azonban ezen igen kívánatos esetben is szükségesnek tartanám, hogy *Veér* Farkas és *Pálffy* is felmenjenek.*

Ezen törvénynek szentesítése mondhatlan sürgető, mert a pesti hongyűlés már oly közel van előttünk, hogyha a confirmatio késése miatt követeink választása is sokat késik: úgy azok az országgyűlés kezdetén nem leendenek jelen. Már pedig — azt hiszem — hogy az országgyűlésnek már kezdetén mindjárt igen fontos tárgyak jövendenek szőnyegre. Kétségen kívül a hon védelme leend a mindenek előtti s feletti tárgy. Ha már követeink nem lesznek ennek tárgyalásán jelen, a hongyűlés vagy nem kaphat Erdély részéről katonát s subsidiumot, vagy pedig azt Erdély hozzájárulta nélkül kell reá rónia. Az első a mostani körülményekben nagyon érzékeny és káros hiány lenne; a másik pedig igen visszás és kedvetlen benyomást okozna. E bajon segítve lenne úgy, mint én javalltam, t. i. hogy a mostani itt lévő követek menjenek interimaliter föl, míg a rendesen választandók felmenvén, őket — ha már nem lenne késő — felváltanák. Azonban e véleménynek nincs többsége. Mint expedienst, azt javallta *Perényi,* hogy mihelyt a most felmenő czikk szentesítve lejön, azonnal tartassék minden törvényhatóságban a XV-ik t.-cz. értelmében s jelleme szerinti közgyűlés, vigyázván arra, hogy helységenként ne felette nagy szám után menjen egy-egy képviselő, hanem menjen annyi, mi a közgyűlés régi tagjainak számával legalább egyenlő legyen. Ily közgyűléseknek úgy is kell az *Unio* iránti sanctionált törvény itteni kihirdetése után rögtön tartatni; mert csak olyakon választathatik a törvényválasztást vezető választmány; igen lényeges lévén, hogy a nép közbenjöttével választandó követek választása ne tiszta aristocra-

* Gróf Batthyány Lajos és báró Eötvös József tényleg el is mentek Innsbruckba.

ticus elemek által eszközöltessék, ily választó bizottmány a nép befolyását teljesen semmivé tehetvén. Ezen az említett közgyűlésen kellene tehát az idő megnyeréséért azon kérdést intézni az egybegyűltekhez, hogy akarják-e ők a kolozsvári küldött követeket felhatalmazni, hogy ideiglenesen képviseljék őket Pesten, míg rendesen választottakat küldhetnének helyekbe. A legtöbb helyt bizonynyal a mostaniakat hagynák meg; hol pedig az ellenkező eset lenne, ott annak rende szerint történnék a választás. Természetes, hogy a bizonynyal csak kevés ideig együtt maradandó hongyűlésnek — mint mondám — nemcsak kezdetére nem, de talán végére sem érnének fel követeink: — úgyde nem lenne legalább Erdély képviseletlen s a rendes választás mindenütt s a fennemlített mindkét esetben végbevitetvén, vagy még a közelebbi együttléte vagy az azutáni egybejövetelére egészen más képviselet szerinti követei lennének mindenik törvényhatóságnak. A választásra nézve azonban minden esetre szükségesek némi szabályok, melyek az erdélyi sajátságos viszonyokból folynak. Ezeket ki kell itt dolgozni s felküldeni, mint az 1848-iki választásról szóló törvény kiegészítését, vagyis Erdélyrei alkalmazását. Más tárgyakra nézve azt hiszi *Perényi,* miként nem kellene olyak felől, mik a 848-iki törvények közt, mint reánk alkalmazhatók megvannak, új törvényt hozni, vagyis új alakba önteni a már meglévőt, hanem csak a körülmények s helyzet igényelte módosításokat vagy hozzátételeket kellene azokhoz ragasztani vagy csatolni; kimondván, miként az *Unio* kimondása után és által a 848-iki organicus törvények a miénkek is, következőleg minket is kötelezőkké válván, csak az ezen szabály alóli azon kivetések lennének megemlítendők, melyeket a lehetőség, vagy nem lehetőség tekintete tenne szükségesekké. *Perényinek* e véleményét, — mely az én veled már közlött nézeteimmel nagy részt egyezik — többen — mondhatni legokosabbjaink — elfogadták ma reggel; most este nagyobb számmal mentek *Perényihez:** s ott volt *Kemény* Dénes is, ki ma reggel nem volt jelen. Nekem el kelle onnét jőnöm mulaszthatatlan dolgaim mián; nem tudom, nyert-e többséget *Perényi* nézete; mert azt hiszem, *Kemény* Dénes ellene volt. Ő pedig oly elhatározott, hogy ne mondjam, megátalkodott, s gorombának mondani nem akart, de polgáriasodottnak is teljességgel nem nevezhető modora által szokta vezetni, kergetni vagy hurczolni az embereket. (Az erdélyi mágnások Perényi kissé nyers modorához nem voltak szokva).

F. hó 26-án sürgöny által küldött csakugyan a fennebbieket érdeklő levelemre nagyon óhajtom válaszodat. Wesselényi».

* Báró Perényi Zsigmond Ugocsamegye főispánja és a magyar főrendiház alelnöke ebben az időben Kolozsvárt időzött, de nem hivatalos minőségben.

«U. i. Kérlek, közöld e levél tartalmát *Batthyányival, Klauzállal, Szemerével, Eötvössel* s ha megint Pesten van, *Kossuthtal.* Megbocsáss, hogy egy kéréssel alkalmatlankodom. Igaz, hogy bűn idődet, mely neked is, nekünk is oly drága, egyéneket illető tárgygyal foglalni el. Irnék oda, hová a dolog egyenesen tartozik, t. i. a *hadügyministeriumhoz,* de ott senkit sem ismerek s időm sincs több levélírásra, mert már éjfél után az óra s én vagy *8 nap óta alig aludtam* többet összesen, mint egy jóravaló apát 24 óra alatt szokott. A dolog ez: 1. *Katona* Miklós,* ki Pozsonyban volt a reincorporatio iránti petitionkkal, a Szegedre menendő hadseregbe akar állani. Ő 12 évig volt részint gyalog, részint lovaskatona; mint mondják, kijelelt katona volt. Most kérése az, hogy mivel azon 10 év óta, mióta elhagyta a katonaságot, ő folytonosan polgári hivatalban lévén, ezen szolgálata s annak ideje is számítassék rangra nézve katonai szolgálatja idejének. Mint volt katonát sokat üldözték. Ő pedig buzgón pártolta a jó ügyet.»

Pesten az unio keresztül vitele s az úrbériség megszüntetése igazi nagy örömet okozott. Az erdélyi országgyülés küldötteit, *Pálfy* Jánost és *Weér* Farkast, kik az erdélyi rendek üdvözlő feliratát hozták és az erdélyi rendek által elfogadott törvényeket az Innsbruckba menekült királyhoz, mint Erdély nagyfejedelméhez vitték, nagy szivélyességgel és ünnepélyességgel fogadták. És a magyar öszminiszterium, élén gróf Széchenyivel, be sem várva a küldötteknek Innsbruckból való visszatértét, 1848 junius 14.-éről keltezve gyönyörü átiratban, mely állítólag *Deák* Ferencz tollából került ki, üdvözölte Erdély országosan egybesereglett karait és rendeit. Ez az üdvözlet, melyet alább közlök, hivatalosan ugyan az erdélyi rendeknek szólt, de annak meleg hangjából kiérzett a *Wesselényi* érdemei iránti szeretet és elismerés.

* Katona Miklós, Katona Zsigmond Kővár vidéke főkapitányának fia, született Berkeszen a XIX. század első évtizedében — kitűnő érzésű, daliás termetű, de csekély tehetségű férfiú volt. Részt vett Erdélyben a nemzetőrség szervezésében, sőt éppen a Wesselényi ajánlata folytán, mint nemzetőrségi őrnagyot a felkelő sereg élére állították. Egyike volt a szabadságharcz szerencsétlen vezéreinek. Ő volt ugyanis az, ki 1848 november 25.-én, bár 10 ágyúja és 15,000 embere volt, Deés mellett az Urbán császári alezredes vezérlete alatt álló, jóval kisebb számú osztrák és oláh csapatoktól csúfos vereséget szenvedett. A honvédelmi bizottmány e miatt hadi törvényszék elé is állította, de a hadi törvényszék azzal az indokolással, hogy: «ez az ember nem áruló, hanem teljesen tudatlan», felmentette ugyan, de rangjától és állásától elmozdította. A szabadságharcz után külföldre menekült s ott halt meg.

Erdély országosan egybesereglett Karainak és Rendeinek!

Erdélynek Magyarországgali egyesülése forró örömmel tölté lelkünket. Boldogítóbb és egyúttal fontosabb eseménynek híre nem juthatott hozzánk.

Meg voltunk lepetve nem az örömnek véletlenségétől — mert mi teljes hittel reméltük a két testvér nemzet egygyéölelkezését, — de meg voltunk lepetve azon büszke öntudat nagyságától, hogy egyesülten e hazát többé sem ármány sem erőszak nem leend megdönteni képes.

S nem késtünk mindent elkövetni, hogy az egyesülés iránti törvény a fejedelem által is szentesíttessék. A *ministerelnök* rögtön utazott az országos küldöttekkel koronás királyunkhoz, hogy fejedelmi szavát és áldását sietve kikérje a testvéri frigyre. És nem tért előbb vissza, mint a bevégzett viszontegyesülésben meghozta jövendő nagyságunk örök alapját.

Míg hajdan e két hon egy vala, mindnyájunkat nagyság, fény és nemzeti dicsőség környezett. A mely nap elszakadtunk egymástól, azon napon kezdtünk gyengülni, aljasulni és szolgaságba jutni. Egyesült erőnkön megtört a hódítók hatalma, szétválasztva egyenként rabokká lettünk és eltűntünk az önálló nemzetek sorából.

Minket Isten! közös vérkötelék! és nemzeti multunk! testvérekké parancsol lenni, nem csak szomszédokká, mint eddigelé voltunk. A szomszéd nem sokat törődik szomszéda sorsával. Mi Erdélynek és Magyarországnak minden lakósai több vagyunk egymásnak. Testvérek vagyunk, a kik szeretik egymást, közös boldogságot akarnak s egyik a másik javáért élni kíván és halni tartozik.

Az *Unio,* e nemzeti testvérségnek újabb nyilvános elösmerése Európa színe előtt. A mit a vér egyesített, ezredéves közös történet örömei és fájdalmai szentesítettek, azt ma örökké megtartandónak nyíltan bevalljuk a világ előtt. És e két honnak s minden népeinek egyesülése még többet is jelent. Jelenti azt, hogy mi ismét, mint egykoron, közös erővel, közös kitűréssel és buzgósággal azon törekvendünk, hogy Magyarország *nagy* és *boldog* legyen, népe *hatalmas* és *dicsővé* váljék. Ez legyen első és legszebb gyümölcse három százados elszakadásunk utáni testvéri egyesülésünknek.

Mi elválva is egyek valánk. A tettleges egyesülést most meg szentesíté koronás királyunk fejedelmi szava. Nincs egyébb hátra, minthogy Isten áldása koronázza meg e szövetséget, a mely minden nyelvű és vallású népekre nézve a *szabadság*, *egyenlőség* és *testvériség* örökké szent elveit fogja hinni, vallani és alkalmazni.

Buda-Pest, junius 14-ikén 1848.

Gróf Széchenyi István;	Kossuth Lajos
Klauzál Gábor;	Báró Eötvös József
Gróf Batthyány Lajos;	Deák Ferencz
Szemere Bertalan;	Mészáros Lázár.

1848 junius 6.-án került tárgyalás alá az utolsó erdélyi országgyűlésen az úrbériség vagyis a robot és a dézsma végleges megszüntetésének nagyfontosságú kérdése. És ebben a kérdésben ugyan ki szólalt volna fel elsőnek, ha nem az a Wesselényi, aki ennek a kérdésnek *18 év óta* előharczosa, bajnoka volt, később pedig martyrja lett.

«Szent az ügy, mely mellett most szavamat emelem» így kezdi beszédét az ősz hazafi — «szent, mert az Emberiség ügye ez. Ügye — egy milliónál több és igazságtalan teher alatt nyögő — embertársainknak. Azon embertársainknak ügye, kiknek kezemunkája után éltünk mi kényelemben és munka nélkül; kik hordozták helyettünk még az adó terheit is; kik verejtékeztek a közmunkában és kiknek nyakukra kényszerítve volt a véradó is.»

«A ki ez ügyet igaz részvéttel nem hordja kebelében; kinek kettőztetve nem ver a szíve a vágytól az ügyet szeretettel karolni fel s látni el: annak szájában nem valóság, csak *pengő üres hang* a kor három dicső jelszava, átalakulásunk e három tényezője: *szabadság, egyenlőség, testvériség.* Ezen szavaknak jelszavakuli kitűzése csak czafrang, melylyel magunkat külsőleg cziczomázzuk, sőt Istent boszszantó kigúnyolása amai menyei szavaknak mindaddig, míg azoknak lényege, valója alkalmazva s teljesen alkalmazva nincs, az eddig jobbágyságban tartott, nálunknál annyival nagyobb számú lakósaira honunknak.

Reméllem, s hinni akarom, hogy nincs senki itt, ki ne érezné vagy át ne látná örök igazság szabta helyességét s körülmények parancsa szülte szükségét annak, hogy mi is tegyük azt, mit a most már közös, akkor még csak testvér Magyar hon ez ügyben már havak előtt tett.

Ha mégis volna itt ilyen, *távozzék az innen!* mert fertőztetné jelenlétével ez nap a teremet, mely ha Isten úgy akarja, ma a valódi szabadság, az igaz egyenlőség s a cselekvő testvériség szent temploma leend, s melyben mi az örök igazság papjaiként áldozandunk buzgó ihletéssel s magasztos közlelkesedéssel.

Fogjunk hát tisztelt polgártársaim a szabadság, egyenlőség és testvériség szent nevében az áldozathoz!

Nekem jutott a szerencse Isten igéjét e tárgyban elől mondani ki, s hiszem mindnyájatok ajkairól harsogva fognak az ima s áldozat szavai visszahangzani. Érzem mostani szerepem megtisztelő nagyszerűségét. Jutalom ez, méltó és *teljes* azon üldözésekért s szenvedésekért, melyek engem elnyomott embertársaink, az eddigi parasztok ügye áldozó papjává szenteltek fel.

Imám szavai ezek: *Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette.* Legyenek az eddigi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, *misera plebs*, hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!»

Fejezzük ki jelen pillanatban ezen óhajtásunkat, minél kedvesebbet nem fejeztünk ki most, midőn azt Magyar hon már életbe is léptette s midőn az eddig Erdélyhez tartozott, de Magyar honhoz visszacsatolt törvényhatóságokban az szintugy már létezik.

Kifejezvén ezen óhajtásunkat s szándékunkat, mondjuk ki azt, mi abból önként s múlhatatlanul következik és innepélyesen mondjuk ki, miszerint a *robot* és *dézma*, melylyel az eddigi jobbágyok és zsellérek tartoztak, ezennel eltöröltetvén, azok az e napokon következő pünkösd utáni első, azaz a *Szent-Háromság* vasárnapjával egyszerre s örökre megszűnnek, hogy így ama polgári szentháromság: a szabadság, egyenlőség s testvériség malasztja áradjon ama szent napon reájok, és hogy az azután nemsokára következő második felét ez üdvdús évnek, Isten kegyelmét áldva s irántunk, értök oly roppant sokat áldozottak iránt, hálát érezve úgy kezdhessék, mint szabad polgárok.

Mondjunk ez imánkra oly «Ament», mely részünkről a helyesség érzete szülte lelkesedéssel s részükről a hála elragadtatásával honunk egyik szélétől a másikig harsogjon!

Megtevén a szent áldozatot, merülnek fel annak nehány természetes és szükséges következései, melyeket ezennel előadok:

1. Igtassuk törvényczikkbe azt, mit most a körülmények igénylése s szívünk és meggyőződésünk parancsa következtében életbe léptetőleg tettünk. Meg lehetünk győződve, hogy kegyelmes urunk, királyunk, mint népei atyja, megerősítendi azt, mit teljesen az ő kegyes akarata szellemében tettünk s tennünk kellett.

Ezen törvényben fejezzük ki főbb elveit a robot és dézma eltörlésének és annak, minek ez csak következése t. i. hogy az eddigi jobbágyok és zsellérek kezeik közt levő s lenni kellető colonicalis földeket — de csakis azokat — országul örökre nekik ajándékozzuk, azokat a földes uraktól e végre kisajátítván.

2. Honunk most azzá vált új polgárainak közhírré teendő s közrebocsátandó proclamatioban adjuk tudtokra s magyarázzuk meg, hogy mit és miért tettünk értök; magyarázzuk meg neki a szabadság, egyenlőség és testvériesség valódi értelmét. Jeleljük ki annak, mit nekik adunk, határát, ne hogy azon túl csapongjon, tévútra tért

vagy vezetett reményök, óhajtásuk s törekvésök saját kárukra s a közbátorság s törvényes rend és csend veszélyére.*

3. Fejezzük ki határozatilag azt, mit honunk jelen körülmények következtében, de fájdalom még inkább a bujtogatások által előidézett ingerült állapotban törvényes engedelmesség és nyugalom fentartására minden kihágások és erőszakok meggátlására szükségesnek tartottunk. — E dicső napnak és ebben tett dicső áldozatunknak bel- és külbecse, teljesen üdvös hatása csak úgy lehet, ha a mit adunk, azt a szívesen adás és lelkesedés magasztos nimbusa fényében adjuk. Azért a kor és pillanat komolyan parancsoló intését megértve, fogadjuk el jelen indítványomat közakarattal s jelesen, hogy a *robot* és *dézsma eltöröltetett* s hogy az a Szent-Háromság vasárnapjától kezdve teljesen megszűnik; mondjuk ki: *egy szívvel, egy szájjal.*»

És az erdélyi rendek hallgatva a vak Wesselényi nemes és bölcs szavaira, egy szívvel s egy lélekkel kimondották, hogy a szolgaság utolsó maradványát, a robotot és dézsmát örökre eltörlik s emberi jogok tekintetében az utolsó oláh jobbágyot is egyenlővé teszik az első magyar nemes emberrel. Miként mondották, úgy cselekvének.

Hogy miként hálálták meg az oláhok aztán a magyarok e nagylelkűségét, az más lapra tartozik; itt legyen elég annyit felemlíteni, hogy az elkövetett gazságok és kegyetlenségekért a történelem ítélőszéke előtt első sorban azok a lelketlen bujtogatók a felelösek, kik azt igyekeztek a tudatlan oláhokkal elhitetni, hogy a robotot és dézsmát az „imperatulu" vagyis a császár már tíz esztendővel ezelött eltörölte, de a czudar magyar nemesség volt az, mely a maga önzésénél fogva eme régóta meghozott üdvös törvények életbeléptetését konokul megakadályozta. Ime tehát beteljesülének Wesselényi jóslatszerü szavai, miket 1834 deczember 9.-én Szatmármegye rendeinek közgyülésében mondott: „legyilkolt tetemek és füstölgő romok fogják jelezni a fellázadt tömeg utját, ha maga a nemesség és nem a kellö idöben fogja a jobbágyságot felszabadítani."

Wesselényi még a kolozsvári országgyülés megnyitása elött

* Valamint Kossuth 1848 julius 11.-én tartott ama beszéde, melylyel a képviselőháztól 42 millió frtot és 200.000 katonát kért, valamennyi beszédei között a legszebb marad, mert a legnagyobb hatást érte is el, úgy Wesselényi eme beszédéről is elmondhatjuk, hogy Megváltó sem beszélhet szebben és nemesebben az elnyomott nép érdekében, mint akkor Wesselényi.

külön levélben értesítette Zilah sz. kir. város polgárságát, hogy föispáni székét május 17.-én fogja ünnepélyesen elfoglalni. A zilahiak, kik Wesselényinek, már az ösi iskolájokkal szemben tanusított áldozatkészségeért is lekötelezettjei voltak, de öt úgy is mint szükebb körü hazájok legnagyobb fiát nagyon sokra becsülték, fényes ünnepségek között fogadták újonan kinevezett főispánjokat, a ki egyuttal a „Részek“ visszakapcsolására kirendelt királyi biztosság elnöke is volt. Wesselényi Zsibóról Asztalos Pál és Bay Ferencz királyi biztossági küldöttek kíséretében Zilahra érkezvén egyenesen a közgyülési terembe ment s mint a királyi biztosság elnöke a következő beszéddel nyitotta meg a közgyülést:

Nemes sz. kir. Zilah városa Tisztelt Polgárai!

A legrégibb őskorbeli e város eredete. Az idők viharai között századok hosszú során keresztül tartotta fenn magát, de fejlődése lassú volt. Csak alig haladhatott, mert hol nyomasztó gyámság, hol külső körülmények akadályozták, bár viszonyait és tulajdonát koronként nagy teher és fejlődését gátló bilincsek nyomták és nyűgözték. Ezeknek előbb vagy később többi részéről, habár áldozattal növekedett szabadságának derülte óta több lelkes polgárai működése és közremunkálása, és öregbedő népes iskoláinak hatása s közremunlása által is többet haladt elő érzelmi és érzéki gyarapodást, mint az előző századokon át; s ez idő készítette arra, hogy e nagy napot elérhesse, azt megéretten érhesse el.

Nagy és dicsőséges lépéseket tett e város a jobb lét felé, de hogy reá nézve a szabadság dicső napja azon délpontjára lépjen, melyen állva mindenkire egyenlőn s legkevesebb árnyat vetve hathat, fénye melege: hogy a törvény előtti egyenlőség a szabadság tenyésztő ereje által az ész és örök igazság földében meggyökeréztetett s szilárdra nevelt fája árnya alatt biztosan lehessen, megnyugodhasson, és hogy e fának tápláló, s értelmesség és erkölcs által mindég megújuló s megérlelendő gyümölcsei között a legédesebbet, a testvériséget most és folytonosan élvezhesse: mindezen áldást e városra nézve a nagy magyar honnali egyesülésére mind csak az által eszközölhetőre volt fenhagyva.

Hálát adhatunk s adjunk az égnek, hogy megtörtént és hogy a törvénynek oly sokáig önkény által bitangolt hatalma helyre állításával történt meg az, minek fenn volt hagyva e városra a fönnebb mondott áldásokat árasztani t. i. a magyar honhozi visszakapcsolást.

Rég kelle vala ennek megtörténnie, mert törvény, királyi név

s szó által szentesített törvény parancsolta, de elfogultság, szennyes érdekek s szolgaság működött. S magasan állók s parányiak fondorkodásaik s ármányaik mertek daczolni királynak és törvénynek, de annak és ennek hatalma, habár a bűnös játékot kárt okozó hosszúságra engedte is nyúlni, megtörte a bűnös és nevetséges daczot s a daczolók, — nagyok és parányiak — összeroskadtak.

Szerencsésnek tartom magamat, hogy a királyi akarat és törvény parancsa diadalának én lehetek hirdetője s végrehajtója az 1830-ik XXI-ik t.-czikknek. A felséges urunk-királyunk akaratából folyt rendeletet hallották, mint a hogy felolvastatott.

Ezen rendelet szerint tehát mi királyi bizottmányul annak nevében, mint királyi biztos legelébb is e nemes várost szabad királyi városnak nyilatkoztatom, s mint olyat üdvözlöm. Nyilatkoztatom továbbá ünnepélyesen, miszerint e szabad királyi Zilah városa ez órától fogva Magyar-hon kiegészítő része, attól soha el nem válhatólag, azzal egy test, így egy vér. Végre kijelentem ünnepélyesen s maradandólag és törvény s király nevében rendelem, hogy Erdélynek sem kormány, sem ítélőszékeitől e megye s annak lakosai többé nem függenek s ne is függjenek. És hogy mind adói, mind törvénykezési, mint minden más viszonyaiban egyenesen a magyar felelős kormány s a magyar törvények alatt állanak.

Ezen ünnepélyes és teljes visszacsatolás részletes alkalmazását a kir. bizottmány illő fontolás s minden érdekek tekintetbe vétele mellett a ministeriumtól kapott utasítás értelmében fogja eszközölni, s e munkálása eredményét haladék nélkül köztudás s ahozi alkalmazás végett kihirdetendi.»

Harsogó éljenzések és örömnyilatkozások után a város rendes főbírája, *Éltető* Péter polgármester a következő beszéddel üdvözölte báró Wesselényi főispánt, úgy is mint királyi biztost:

Örömmel várt mélyen tisztelt királyi Biztos Úr! s tisztelt bizottsági tagok!

Midőn ötezer tiszta magyar ajkú Zilah városi szabad nép, polgártársaim képekben, a mélyen tisztelt kir. biztosságot üdvözlendő, e nagy pillanattal meglepetve rebegő ajakkal felszólalok, keblemben felrajzott érzelmek tömegén áthatott hangon köszöntöm önöket, Isten hozta! Isten áldja meg! Isten áldás dús sikert árasszon e nagy fontosságú küldetésükre! Eljöttek önök, hogy a Részek visszacsatolása, végrehajtása iránt hozott s legjobb királyunk által szentesített új törvény értelmében Zilah városát is a szép szabad magyar honhoz örökre visszacsatolják, s bennünket, kik mihelyt az édes anya hon szabad szavát, független parancsolatát megértettük, azonnal szívben-lélekben s intézkedési készségünkben visszacsatlakozottnak találának.

E kisded városban vett egykor a hatalmas Martinuzzi György a szerencsétlen Izabella királynétól búcsút. Sok vész vonult el azóta, e város szegény népe s bár magára hagyatva s a napi élet terheivel küzködve s a kisebb városok sorából kivergődni nem tudott is, mégis az isteni gondviselés által kiszabott eddigi helyzetéhez képest szigorúan megőrzötte keblében a magyarnak legdrágább kincsét, nemzetiségét; mert a kebelében megtelepedett idegen ajkúakhoz is illő türedelemmel viseltetvén azokat időről-időre maga között felolvasztotta, úgy hogy jelenleg is tiszta magyar ajkú néppel dicsekedhetik. A szelídebb erkölcsök és tudományok művelésére maga gyermekeinek s a vidéki növendékeknek több mint kétszáz évekkel ezelőtt oskolát nyitott s azt a terhes idők viszontagságai között is századokon át kitartott buzgósággal ápolta. A társadalmi élet alapjait, az igazság és emberiség szavát megértve, már ezelőtt szinte egy századdal az újabb kor múlhatatlan követelései közül többeket önkéntesen életbe léptetett: s így önállósága s szabadsága jeges nézeteire, nemcsak kiváltságai holt betűire, de erkölcsi és polgári kötelességének körülményeihez és erejéhez képesti hív betöltésére hivatkozhatik. Európa nagy családú nemzetei sok millió népet számlálnak, azon sok millió számhoz képest az 5000 szám kicsinységnek tetszik ugyan, de ha a népek Istene úgy akarta, hogy épen azon nagy számú népeknek a keresztényileg védpajzsául szolgáló magyar nép folytonos küzdelmei s a követett ezer inségek között megfogyott, óh! akkor kis városunknak tiszta és őszinte öröme lehet, hogy az anyai tűzhelyhez a megdicsőülendő magyar honhoz 5000 tiszta magyar ajkú fiait csatolhatja vissza ezen Tisztelt kir. bizottmány. Épen ezért leborulva a magyarok jó Istene előtt szent imára nyílnak meg ajkaink, hogy a magyar nemzet újjá születése nagy napját nemcsak megérnünk engedte, hanem a szép és szabad magyar honhoz lett visszacsatoltatásunkat legottan megengedte.

Nemzeti hála és örökös tisztelet árad azokra, kik a testvéreket egymásra ösmerni, s így egymásnak testvéri kezeket nyújtva az anyai tűzhelyhez összegyűjteni kitartó erénynyel törekedtek és törekszenek.

Ezerszer üdvözlöttek legyenek tehát Onök mélyen tisztelt kir. biztos urak közöttünk. Ösmeretes bölcsességük, hazafi ernyedetlen buzgóságuk s ezeken alapuló a néppel együtt bizodalmunk önök iránt kezeskednek arról, hogy a visszacsatolás nagy fontosságú munkáját a nemzet érdekében városunk szebb jövendője alapjai lerakásával oldandjuk meg.

Innen visszatértökkel vigyék meg önök a mi legjobb, legkellemesebb királyunk Ő Felségének örökös mély hálánkat, tántoríthatlan hív hódolatunkat; vigyék meg a Nádor kir. helytartó Ő Fenségének hálás ragaszkodásunkat; vigyék meg a közbizalom kiszemelte magyar

Miniszteriumnak ernyedetlen hazafi buzgóságunkat kitartásukért e városi közönség osztatlan bizodalmát. Valamint felejthetetlen lesz e nagy és örvendetes nap a jövendő kor előtt, úgy az Önök neves hazafi érdemök T. kir. biztos urak késő maradékainknak hálás keblében, jó emlékében felejthetetlenül élni fog. Városunkat, annak jobb és szebb jövendőjét s egyenként minden lakosait önök kegyébe s hazafi szíves jó indulatjukba tisztelettel ajánljuk.

És most már Isten hozzád szép Erdélyhon! Isten hozzátok, jóbaroszba annyi századokon keresztül hív bajtársaink, erdélyi testvéreink! Legyetek meggyőződve, hogy a tőletek való válás bár az anyai kebelre a szép magyar honhoz örökre visszavitt légyen is, s a szép jövendő reménye magasztos örömöket keltett is fel keblünkben, de ha tökéletes tiszta meggyőződésünk a neve lenne, hogy a ti, s mindnyájunk buzgó imáját a magyarok jó Istene meghallgatva tiszta szándékotokat sikerrel koronázva nemsokára véletek együtt egy és osztatlan magyar nép s magyarhoni testvérek leszünk; úgy őszintén higyjétek meg a határtalan édes örömünk körébe búcsunkba feljajduló keserű fájdalmakat is éreznünk! Oh jőjjetek, jőjjetek mentől előbb féktelen bizodalommal az anya hon megifjult karjai közé; — hogy úgy nemzetünk egy tűzhelynél örökre egygyé léve, az újjászületés nagy munkáját együtt végezve, együtt foglalhassunk helyet Europa műveltebb nemzetei sorában — együtt kiálthassuk feldicsőülve: Éljen az egygyé lett Magyarhon! Éljen V. Ferdinánd, a magyarok legjobb királya!*

Erdélyországnak és a Részeknek Magyarországgal való tényleges egyesítése éppen egy hónappal Wesselényi főispáni beigtatása után vagyis 1848 julius 17.-én ment végbe. Ekkor jelent meg ugyanis a hivatalos lapban István nádor királyi helytartónak Szemere Bertalan belügyminiszter által ellenjegyzett következő rendelete:

«Báró Apor Lázár úrnak, az erdélyi kanczellária helyettes elnökének

Bécsben.

Magyar- és Erdélyországnak egyesítése iránt az erdélyi ország-gyűlésen alkotott törvény ő felsége koronás királyunk által Innsbruck-

* Wesselényi székfoglalóját — valamint Zilah városa akkori főbírájának, Éltető Péternek meglepő szép és lendületes beszédét — a bizottsági közgyűlés egész terjedelmében jegyzőkönyvbe igtattatni rendelte; úgy bukkantam én kutatásaim közepette e két érdekes beszédre, melyeket aztán Zilah város mostani kitűnő polgármesterének, báró Diószeghy Zsigmondnak engedelméből a város régi jegyzőkönyveiből 1902 nyarán kimásoltam.

ban f. évi junius 10-én kegyelmesen szentesíttetvén és ekképen a két ország, a két törvényhozás, a két végrehajtó hatalom egygyéolvadván s különösen a most említett törvénynek 3-ik §-a szerint az udvari kanczellária megszüntettetvén.

Ennélfogva önnek ezennel meghagyom, hogy e rendeletem vételével munkálkodását az udvari kanczellária azonnal szüntesse meg. És egyrészről sietvén a már bevégzettek elküldözésével, másrészről a be nem végzetteket azon osztályozás szerint tegye át az illető magyar miniszterekhez, a mint a közhírré tett rendeletekhez képest a tárgyak osztályozása a miniszterium által megállapíttatott.

Ezen rendelet végrehajtásának eszközlésével a külügyminiszter távollétében Pulszky Ferencz álladalmi titkár mai napról különösen megbízatván. — Budapest, junius 17.-én 1848. István nádor királyi helytartó. — Szemere Bertalan, belügyminiszter.»

Két nappal későbben vagyis 1848 junius 19.-én ugyancsak Szemere Bertalan belügyminiszter ellenjegyzése mellett báró Vay Miklós koronaörhöz intézett másik rendelete is jelent meg István nádor királyi helytartónak. Ez a rendelet, melylyel báró Vay Miklós Erdély királyi biztosává kineveztetett, következöleg hangzik:

Báró Vay Miklós úrnak.

Alig történt meg a két testvérhon rég óhajtott egyesülése — alig hangzott el felséges urunk s királyunk ajkairól e rokon frigy felett kimondott megerősítő atyai áldás, — máris egyetemes kedves hazánk határain belől és határszélein, különféle alakban, oly törekvések merülnek fel, melyek nemcsak a közösen élvezni reménylett szabadságra nézve ellenségesek, hanem a királyi koronának jogai s magának a hazának épsége ellen irányozvák.

Kétséget nem szenved, hogy a legtávolabbi mozgalmak is összefüggésben látszanak lenni és előleges kiszámítással történnek.

De épen azért szükséges, hogy legyen egy központosított hatalom, mely az ármányt, bujtogatást és ellenségeskedést nyomról-nyomra kísérje, üldözze, és ha kell, meg is boszulja.

Mindezeknek legyőzését nehezíti az, hogy az új szabadság vágyakat és hiedelmeket ébreszt a népben, melyek azt kihágásokra, rendetlenségre csábítják.

Megfontolván ezenfelül még azt is: hogy Erdély innen a központtól messze esik, — hogy a szászok és oláhok közötti bujtogatások folytonos szemmeltartást kívánnak, hogy az ottani sajátságos viszonyok sajátságos intézkedést igényelnek, melyek csak rögtönöztetve birhatnak sikerrel; továbbá, hogy a havasföldi és oláhországi

szomszédság annál fontosb tekintet, minél inkább kell óhajtanunk hogy lakosaival egyetértő, békés és bizodalmas viszonyban élhessünk s őket közös érdekek alapján biztos szövetségeseinkké tehessük.

Mindezeknél fogva a haza azon részére nézve, mely eddig Erdély névvel neveztetett, királyi biztosul ön küldetvén ki, teljes hatalommal felruháztatik, a csend és rend fentartását mindazon módokkal eszközölni, melyek a czélt, a jog és törvény korlátai között, de egyszersmind a korona és álladalom magas érdekeinek épségben megőrzésével, okvetlenül biztosítják.

A rendkívüli eszközök közé soroztatik a rögtönítélő bíróság is, melyet királyi biztos úr a legfelsőbb rendszabályokban kijelölt eseteken felül, az ország békéjének, a közcsendnek, erőszakos kitörésekkel kísért lázadás, lázítás, lázadásra bujtogatás s annak következtébeni gyilkosságok, rablások és gyujtogatások általi megháborítása eseteire, sőt az e részben megkísértett, de közbenjött törvényes erő által végrehajtásban meggátolt merényekre is világosan ki fog terjeszthetni.

Az előbocsátottak folytán az erdélyi kir. főkormányszék felhívatott, hogy önnek mind maga buzgó segédkezet nyujtson és engedelmeskedjék, — mind pedig eszközölje, mikép az engedelmesség és segedelem mások által se tagadtassék meg.

Egyszersmind valamint egy részről a hadi miniszterium által a hadi főkormánynál megtétetvék a kellő intézkedések az iránt, hogy a katonaság királyi biztos úr parancsait haladék nélkül teljesíteni tartozzék, úgy más részről, az engedelmességre kötelező rendelet nem csak minden hatóságnak megküldetett, hanem azok oda is utasítvák, hogy a rend és csend állapotáról önnek és a kormányszéknek ötöd naponkint jelentést tenni és a rögtönítélő bíróságot, az e részben királyi biztos úr által adandó rendelet vételével, azonnal kihirdettetni és felállítani hazafiúi tisztöknek ismerjék.

Egyébiránt királyi biztos urat ezennel felhívom arra, hogy a viszonyok állapotáról és a figyelmet érdemlő eseményekről legalább 5—7 naponkint értesítsen.

Budapest, junius 19.-én 1848. — István nádor királyi helytartó. — Szemere Bertalan, belügyminiszter.

RENDELET

Azon legfontosabb eseményeknél fogva, mellyek európaszerte mind kedves hazánk körül, mind annak kebelében naponként változó és napról napra aggasztóbb alakban mutatkoznak, ugy a korona és az ország s kapcsolt részek épségben maradásának, mint a legközelebb mult törvényhozás által megalapitott szabadság biztositásának érdekében, elkerülhetlenül szükségesnek itéltem, Ő Felsége nevében, az országgyülést már e folyó esztendő szent Jakab hava második napjára eső Pünkösd utáni III dik vasárnapra, Pest városába, sebten össze hivni.

Az országos tanácskozás tárgyai főkép azon eszközök kiállitása és megszerzése levén, mellyek által a vésztől környezett királyi koronának s hazánk díszes, szilárd és független fenállhatása biztosittathatik, Önnek ezennel meghagyom, hogy a fölebb kitett helyre és időre személyesen megjelenni, s az országgyülés tanácskozásaiban résztvenni, a köztörvényekben megrendelt büntetés terhe alatt, kötelességének ismerje.

Költ Budapesten, Junius 2án 1848

István Nádor
k. helytartó

Belügyminiszer
Szemere Bertalan

KIRÁLYI MEGHIVÓ LEVÉL AZ 1848. ÉVI JULIUS 2.-ÁRA PEST VÁROSÁBA HIRDETETT ORSZÁGGYŰLÉSRE A FŐRENDIHÁZ TAGJAI RÉSZÉRE.

Eredetije. Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében

TIZEDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI ÉS KOSSUTH MEGHASONLÁSA.

WESSELÉNYI VISSZAVONULÁSA FREYWALDAUBA.

Alig pihente ki 3 évig és 3 napig tartó rabsága szenvedéseit *Kossuth* szerető édes anyjának ölelő karjai között, már tollat ragadott és levelet írt *Wesselényinek.* Levelet, melynél szebbet kevés ember írt vagy olvasott. Levelet, melyben e szavakkal köszöni meg Kossuth Wesselényinek azt, hogy míg ö a börtönben szenvedett, a kenyérkeresöjök és büszkeségöktől egyszerre megfosztott öreg szüleit nem hagyta a nyomorúságban elpusztulni, hanem fiúként pótolta náluk a fiút:

«Legyen megáldott baráti hűségéért! — írja 1840 május 14.-ről keltezett levelében Kossuth. Kegyedhez legméltóbb köszönetül fejezem ki azt, a miről remélem egyébként sem kételkedik, hogy t. i. tántoríthatatlanul hű maradok örökké azon érzelmekhez, melyek miatt kegyed ily barátságra méltatott és hű a honhoz, emberiséghez, igazsághoz, miképen csak ember a tágas földön volt, van és leszen. És ha kegyednek még útjába vetne valamely keresztet a sorsveszély, keresztet, minőt még ember soha sem viselt emberért: én oda fogok rohanni, hogy elviseljem azt kegyedért.»

Későbbi részlete a fent említett levélnek pedig így szól:

«*Vegye kegyed nyilatkozatomat, hogy ezen esetben reám csak egy feladata marad az életnek: kegyed oldalától soha nem tágítani s nyujtani annyi enyhítést a borzasztó állapotban, mennyit barátság, hála, részvét, rokonérzelmek által szentesített emberi hűség csak nyujthat az életben. Miként a hű kutya nem távozik gazdája lábaitól, ez őtet, hogyha elrugdossa bár, akként nem távoznék én kegyedtől sohasem.*»

Igazán meghatóan szép és nemes szavak; méltók, hogy Kossuth írja Wesselényinek; méltók, hogy két egymásért hevülő

szívet a barátság szent kötelékeivel örökre egymáshoz lánczoljon. És ha e szép és nemes szavak, melyek, a mikor irattak, az emberi szív legtisztább forrásából fakadtak, később csak szavak, puszta és üres szavak maradtak, ez nem jelent egyebet, mint hogy az események kérlelhetetlen ereje mindig nagyobb és hatalmasabb, mint a leghűségesebb barátok érzelme. Kossuth, ki az Istentől kapott lángeszén kívül legtöbbet Wesselényinek köszönhetett, Wesselényihez ugyan a szó *közönséges* értelmében soha hűtlen vagy hálátlan nem volt; de 1848 julius elején utaik örökre elváltak egymástól és utaik szétágazása lassankint maga után vonta a baráti szívek meghasonlását is. Annyi tény, hogy az egymásért hajdan hevülő barátok hidegen váltak meg egymástól és hogy Wesselényi több ízben keserűen fakadt ki a miatt, hogy Kossuth vele szemben ridegen viselkedett, vele méltatlanul bánt.

De most vegyük fel ismét a történelmi események fonalát.

Az 1848 május 29.-ére Kolozsvárra hirdetett utolsó erdélyi országgyülés a maga tanácskozásait 1848 junius 10.-én befejezvén, az általa elfogadott törvényeket pedig a király 1848 junius 22.-én végleg szentesítvén, Erdély 308 évi különállása után tényleg és jogilag egyesíttetett az anyaországgal, Magyarországgal. Az ekként egyesített két ország törvényhozóit, vagyis a főrendiháznak részint származásuk, részint pedig hivatali állásuknál fogva tagjait és a most már népképviseleti alapra fektetett alsóház tagjait, vagyis a képviselőházat, a király 1848 junius 26.-áról Innsbruckból keltezett következő leiratával hívta egybe a Pesten 1848 julius 2.-ára már előzetesen kihirdetett országgyülésre:

Mi első Ferdinánd Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik, Dalmát-Horvát-Tót-Halics, Lodomér stb. királya, Erdély nagyfejedelme, sat.

Miután azon óhajtásunk s legkegyelmesebb kir. igéretünk teljesítésében, miszerint hű Magyar s vele egyesült Erdélyországunknak, általunk f. évi julius 2.-ára sz. kir. Pest városunkba egybehívott országgyűlését személyesen megnyitni és legfelsőbb királyi személyünkben vezérelni szándékozánk, súlyos betegség által akadályoztatunk, ezennel legkegyelmesebben tudósítjuk hűségtöket: miként a jelen országgyűlésnek legfelsőbb királyi nevünkbeni megnyitására

kedves öcsénket Fenséges István császári kir. főherczeg nádort és királyi helytartónkat, mint egyenesen e végre meghatalmazott királyi biztosunkat biztuk meg, ki is hűségtök előtt magyar királyi koronánk épsége az általunk szentesített törvények sértetlen fentartása s az ezzel ellenkező lázítások és háborgások kárhoztatása iránti kegyelmes királyi akaratunkat s királyi házunk minden tagjainak egybehangzó indulatát legkegyelmesebb különös meghagyásunk folytán élő szóval is nyilvánítandja.

Az országgyűlési egyezkedések s törvényszerzések, nemkülönben az országlás akadéktalan folyamáról mai napról kelt s hűségteknek nevezett kedves öcsénk által kézbesítendő külön legkegyelmesebb rendeletünk intézkedvén.

Hozzátok egyébiránt csász. kir. kegyelmünkkel állandóan hajlandók maradunk. Kelt a mi őszintén kedvelt hívünk méltóságos és nagyságos herczeg Eszterházy Pál legmagasabb személyünk körüli miniszterünk kezéből, Tyrol grófsági Innsbruck városunkban, junius huszonhatodik napján, az úrnak ezer nyolczszáz negyvennyolczadik esztendejében.

Ferdinánd s. k. H. Eszterházy Pál s. k.

A választások megejtetvén, az egyesített két hazából 415 országgyülési képviselő jelent meg, illetve mutatta be mandátumát a julius 2.-ára kihirdetett országgyülésen. A 415 képviselő közül 16 gróf, 10 báró, 122 hivatallal, illetve oklevéllel biró tisztviselő és ügyvéd volt, a többi 267 képviselő nagy része a vidéki birtokos nemes osztályból került ki, mert tanár mindössze 3, orvos meg csak 1 volt köztük.

A régi gárdának ama jelesei közül, kik az 1825—27.-i, 1830.-i, 1832—36.-i, 1839—40.-i és 1847—48.-i pozsonyi országgyüléseken és a régebbi erdélyi országgyüléseken szerepeltek, mint követek, most mint képviselők megjelentek a következők: báró *Kemény* Domokos Alsófehérmegyéből, *Zeyk* József Aranyosszékből, *Batthyány* Kázmér Baranyamegyéből, *Lónyay* Menyhért Beregmegyéből, *Beöthy* Ödön Biharmegyéből, báró *Eötvös* József Borsodmegyéből, *Somogyi* Antal Csongrádmegyéből, *Klauzál* Gábor Csongrád városából, *Komlóssy* Imre Debreczen városából, *Madarász* József Fehérmegyéből, *Boér* Antal Fogaras vidékéről, *Ragályi* Ferdinánd Gömörmegyéből, *Almássy* Pál Gyöngyös városából, báró *Kemény* Dénes Gyulafehérvárról, *Szentkirályi* Mór a Jász-Kún-kerületből, gróf *Mikes* János és *Zeyk* Károly

Kolozsmegyéből, báró *Kemény* Zsigmond Kővár vidékéről, gróf *Haller* Lajos és gróf *Teleki* Domokos Küküllőmegyéből, *Asztalos* Pál Máramarosmegyéből, *Szemere* Bertalan és *Palóczy* László Miskolcz városából, *Pulszky* Ferencz Nógrádmegyéből, *Nyáry* Pál, gróf *Teleki* László és *Pataky* József Pestmegyéből, *Kossuth* Lajos, *Irányi* Dániel és *Trefort* Ágoston Pest városából, gróf *Széchenyi* István Sopronmegyéből, *Vukovich* Sebő Temesmegyéből, *Bezerédj* István Tolnamegyéből, *Borsiczky* István Trencsénmegyéből, ifjú gróf *Bethlen* János Udvarhelyszékből, *Deák* Ferencz Zalamegyéből, *Lónyay* Gábor Zemplénmegyéből, gróf *Batthyány* Lajos Vasmegyéből, *Horváth* Boldizsár Szombathely városából, id. *Szász* Károly Vizakna városa részéről, *Pálfy* János Udvarhelyszékből.

Az új képviselők között ott találjuk: *Vörösmarty* Mihály bácsalmási, *Klapka* György szirmabessenyői, *Damjanich* János szolnoki, ifjú *Pázmándy* Dénes nagyigmándi, *Kazinczy* Gábor sátoraljaujhelyi képviselőt, *Décsey* Lászlót, az országgyülési ifjak egyik vezéralakját, mint a zsibói kerület képviselőjét.

A magyar képviselőház a maga tisztikarát, a házszabályok értelmében, választás útján következőképen alakítá meg. Elnök ifjú *Pázmándy* Dénes lett. Alelnökök: *Almásy* Pál és *Pálfy* János. Jegyzők: *Závolszky* Alajos, *Zákó* István, *Ludvigh* János, *Irányi* Dániel, *Keller* János és *Kazinczy* Gábor.

Főrendiházi elnökké *Majláth* György országbíró, alelnökké pedig báró *Perényi* Zsigmond Ugocsa vármegye főispánja lett kinevezve. Báró *Wesselényi* Miklós, mint született főnemes és mint Közép-Szolnok vármegye főispánja a főrendiházban foglalta el helyét, miután a neki Zilah városa részéről felajánlott képviselői mandátumról *Deáky* Sámuel javára lemondott.

Wesselényi a kolozsvári országgyülés berekesztése után, a mi tudvalevőleg junius 10.-én történt, nem ment haza. Ott maradt Kolozsvárt junius 21.-ig s csak azután ment haza Zsibóra, ahol junius 25.-ig maradt. Zsibóról visszament Kolozsvárra, a hol junius 28.-ig maradt. Kolozsvárról Bánffy-Hunyad, Nagyvárad, Debreczen, Törökszentmiklós és Szolnokon át Pestre utazott, a hová épen az országgyülés ünnepélyes megnyitása előtti napon érkezett meg, a mint ezt a levélmásolati könyve

alapján általam készített és alább közölt időrendi levéljegyzékből a legnagyobb biztossággal megállapítani tudom.

WESSELÉNYI LEVELEZÉSE.

(1848 junius 16—1848 julius 16-ig.)

1. Szemere Bertalannak junius 16. 2. Wodianer Samunak junius 16. 3. Széchenyi Istvánnak junius 16. 4. A belügyminiszternek junius 16. 5. Deák Ferencznek junius 16. 6. Beöthy Ödönnek junius 16. 7. Nagy Lázárnak junius 17. 8. Szemere Bertalannak junius 18. 9. Klauzál Gábornak junius 18. 10. Fischer Ernesztnek junius 18. 11. Szemere Bertalannak junius 19. 12. Nagy Lázárnak junius 19. 13. Nagy Lázárnak junius 20. 14. Bálint Eleknek junius 20. 15. Peley Lajosnak junius 20. 16. Szemere Bertalannak junius 20. 17. Fischer Ernesztnek junius 21. 18. Asztalos Pálnak junius 21. 19. Bay Ferencznek junius 21. 20. Bálint Eleknek junius 21. 21. Teleki Sándornak junius 21. 22. Margita város előljáróságának junius 21. 23. Székelyhíd város előljáróságának junius 21. 24. Nagyléta város előljáróságának junius 21. 25. Kaba város előljáróságának junius 21. 26. Karczag város előljáróságának junius 21. 27. Kisújszállás város előljáróságának junius 21. 28. Törökszentmiklós városa előljáróságának junius 21. 29. Wodianernek (3 drb) junius 21. 30. Szék városnak junius 21. 31. Szemere Bertalannak junius 21.	Kolozsvár 1—31.
32. Bethlen Jánosnak junius 22. 33. Bálint Eleknek junius 22. 34. Kiss Károlynak junius 22. 35. Bálint Eleknek junius 24. 35. Id. Bethlen Jánosnak junius 24. 37. Beöthy Ödönnek junius 2[illegible]. 38. Szemere Bertalannak junius 25. (2 drb). 39. Bányai Dánielnek (szolgabiró) junius 25. 40. Kővárvidék közönségének junius 25. 41. Beöthy Ödönnek junius 25.	Zsibó 32—41.
42. A fenséges főherczeg, kir. helytartónak junius 26. 43. Bálint Eleknek junius 27. 44. Kiss Károlynak junius 27.	Kolozsvár 42—44.

45. Bálint Eleknek junius 27.	Kolozsvár 45—48.
46. Nagy Lázárnak junius 27.	
47. Perényi Zsigmondnak junius 27.	
48. Nagy Lázárnak junius 27.	
49. Idősb Bethlen Jánosnak junius 28.	Nagyvárad 49—56.
50. Bálint Eleknek junius 28.	
51. Kelemen Benjáminnak junius 29.	
52. A csucsai fogadósnak junius 29.	
53. A feketetói postahivatalnak junius 29.	
54. Báró Vay Miklósnak junius 29.	
55. Albrecht századosnak junius 29.	
56. Nagy Lázárnak junius 29.	
57. Bálint Eleknek junius 30.	Török-Szent-Miklós és Szolnok közötti úton.
58. Versényi István és Lászlónak junius 30.	
59. Nagy Lázárnak julius 2.	
60. Kelemen Benjáminnak julius 2.	
61. Nagy Lázárnak julius julius 6.	Pest.
62. Bálint Eleknek julius 7.	
63. A belügyminiszternek julius 10.	
64. Deák Ferencznek julius 11.	
65. Nagy Lázárnak julius 12.	
66. Stuller Ferencznek julius 12.	
67. Kemény Dénesnek julius 12.	
68. Kemény Zsigmondnak julius 12.	
69. Nagy Lázárnak julius 13.	
70. Kelemen Benjáminnak julius 13.	
71. Egloffstein Bélának julius 13.	
72. Bártfay Lászlónak julius 14.	
73. Versényi Rózának julius 15.	
74. Kiss Károlynak julius 15.	
75. Klauzál Gábornak julius 16.	

A népképviseletre fektetett és Pestre, mint az ország fővárosába hirdetett új országgyülés ünnepélyes megnyitása 1848 julius 5.-én folyt le. Lelkesedés a szívekben, öröm az arczokon és boldogító remény a lelkekben. De hogy mindez oly hamar eltünik s az örömmámor keserüséggé válik, ha némelyek sejtették is, kimondani senki sem akarta, senki sem merészelte.

Háromnegyed 12 órakor ágyúk dörgése hirdette, hogy a budai Mátyás-palotából a menet elindult.

Az utat a helyszínéig mindenütt nemzetőrök s sorkatonák lepték el, kik közt a menetet *Perczel* Mór rendőri osztályfőnök vezette.

A miniszterek párosával ülve szekérben a nádor után mentek, kit a meghívó küldöttség fogadott s vezetett a terembe.

A roppant tömeg lelkesedését leírni lehetetlen volna.

A miniszterek két oldalt állva maradtak; jobbról a miniszterelnök, a pénzügyi, közoktatási és közlekedési, balról a belügy-, kereskedelmi-, igazság- és hadügyi miniszterek.

Ugy a képviselőház tagjai, mint a jelen volt felsőtáblai tagok, az érkezőket állva fogadták.

Az örömzaj lecsillapultával ő fensége ekként szólt:

«Fölséges urunk királyunk hű magyar népének országgyűlését folyó hó másodikára méltóztatott kegyelmesen összehívni. Atyai legkegyelmesebb szándoka volt az országgyűlést ön felséges személyében megnyitni s vezérleni. De hű népeinek mély fájdalmára súlyos betegség gátolja ő felségét ezen atyai szándokának teljesítésében; s legkegyelmesebb királyi rendelete által én vagyok megbízva, hogy felséges nevében s személyében ezen országgyűlést megnyissam.

Általadom tehát ezen kegyelmes királyi rendeletet s általadom ezennel ő felségének azon kegyelmes királyi rendeletét is, melyben ő felsége, legkegyelmesebb urunk-királyunk, az ország rendeinek kegyelmesen tudtokra adja, hogy addig, míg betegsége általi akadályoztatása tart s e miatt hű magyarjai közt meg nem jelenhet, Magyar- és vele egyben Erdélyországban és minden Magyarországhoz kapcsolt országokban, ide értve a határőrvidékeket is, felséges királyi személye képviselőjének engem méltóztatott kegyelmesen kinevezni.»

Ekkor a belügyminiszter felolvasta a királyi rendeletet, ő fensége pedig így folytatá:

«Én tehát ő felségének, dicsőségesen uralkodó királyunknak ötödik Ferdinándnak fölséges nevében és személyében a jelen országgyűlést ezennel megnyitom.

Az országnak rendkívüli körülményei tették szükségessé, hogy nem várva mindazon javaslatoknak s intézkedéseknek előkészítését s bevégzését, melyeket ő felsége felelős miniszteriumának a közelebb lefolyt országgyűlés rendeleténél s megbízásánál fogva előkészíteni s bevégezni kell vala, ezen országgyűlés haladék nélkül összehívassék. Horvátországban nyílt lázadás van; Magyarország aldunai vidékén fegyveres csoportok zavarták meg az ország békéjét; s valamint ő felségének legforróbb óhajtása, hogy a polgári háború elkerültessék, úgy más részről meg van győződve ő felsége, hogy a nemzetnek összegyűlt képviselői gondoskodásuk első és legfőbb tárgyának tekintendik mindazon eszközöknek előállítását, mik a megzavart békének helyreállítására s a magyar szent korona épségének megóvására s a törvények sérthetlen szentségének ótalmára szükségesek.

Az ország védelme s pénzügye lesznek tehát azon főtárgyak, melyekre a jelen rendkívüli körülmények között, ő felsége nevében, a nemzet képviselőinek figyelmét s gondoskodását különösen felhívom.

Ő felségének felelős ministerei elő fogják terjeszteni az e tárgyakra vonatkozó javaslatokat. Biztosan reméli ő felsége, a nemzet képviselői gyorsan és czélszerűen fognak intézkedni mindazokról, miket a honnak biztossága s boldogsága mindekelőtt megkíván.

Fájdalmas érzéssel és legmélyebb nehezteléssel értette ő felsége, hogy ámbár ő az ország minden lakosainak boldogságát mindenkor atyai szívén viselve, ön kegyes indulatának sugallatát követte akkor, midőn a legközelebb lefolyt országgyűlésen hű magyar nemzetének kérelmére legfelsőbb királyi helybenhagyásával szentesítette azon törvényeket, melyek a hon jobblétének felvirágzására a kor igényei szerint szükségesek valának; találkoztak mégis, különösen a kapcsolt országokban s Magyarországnak aldunai vidékén rosszakaratú lázítók, kik az országnak különnyelvű s vallású lakosait álhírekkel s rémítésekkel egymás ellen ingerelték, s azon alkoholmánynyal, mintha az említett törvények nem ő felsége királyi akaratának szabad kifolyásai volnának, arra izgatták, hogy a törvények rendeletének s a törvényes hatalomnak tettlegesen ellenszegüljenek; sőt némelyek annyira vetemedtek lázításaikban, hogy a tettleges ellenszegülést, ő felségének s fölséges királyi házának érdekében, ő felsége, vagy királyi háza tudtával s elnézésével történteknek hirdetgették. Az ország minden nyelvű és vallású lakosainak megnyugtatására tehát felséges urunk királyunk legkegyelmesebb különös meghagyása folytán s fölséges nevében és személyében ezennel kijelentem: hogy ő felsége erősen s változhatlanul el van határozva, magyar királyi koronájának egységét s épségét minden külmegtámadás ellen királyi hatalmával megvédeni s az általa szentesített törvényeket mindenkor sértetlenül fentartani. S amint egyrészről ő fensége a hon polgárainak törvény által biztosított szabadságát senki által csonkíttatni nem engedi: úgy más részről mind ő maga, mind királyi házának minden tagjai szigorúan kárhoztatják azoknak vakmerőségét, kik bármely törvényelleni cselekvést vagy a törvényes hatalom iránti engedetlenséget, ő felsége legmagasabb akaratával megférhetőnek, vagy éppen királyi háza érdekében történhetőnek merik állítani.

Erdélyországnak Magyarországgali egybeolvadását a legszívesebb atyai indulattal szentesítette ő felsége, azért is, mert ez által igazán kedvelt hű magyar- és erdélyországi népének buzgó óhajtását teljesítette; de azért, mert az ekképen egybeforrt két ország most már egy országgá alakulva, erejének, felvirágzásának egyesült kifejlődésével még erősebb támasza leend a trónnak és szabadságnak. Ő fel-

ségének magyar ministeriuma elő fogja terjeszteni mindazokat, mik ezen már megtörtént egybeolvadás részleteire nézve a törvényhozás által még elintézendők.

A külviszonyokat illetőleg: a lombard-velenczei királyságban, hol a szardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harczczal támadták meg ő felségének seregeit, a háborút bevégezni nem lehetett. Minden egyéb külhatalmasságokkal sértetlenül fennáll a békés egyetértés, melynek állandóságán annyival kevésbbé kételkedik ő felsége, minthogy fejedelmi legfőbb gondjai közé számította mindenkor, semmit el nem mulasztani, mi királyi széke méltóságának s hű népei biztosságának és jogszerű érdekeinek sérelme nélkül a külhatalmasságokkali békés egyetértést szilárdíthatja, s méltán reméli, hogy valamint ő más hatalmasságok belviszonyaira nézve a nem-avatkozás elvét követi, úgy ezen nem-avatkozás a külhatalmasságok részéről is teljes mértékben fog viszonoztatni.

Nem kételkedik ő felsége, hogy az országgyűlés a királyi széknek és alkotmányos szabadságnak elválaszthatlanul egyesült érdekében haladék nélkül fog intézkedni mindazokról, miket a hon java oly igen sürgetőleg kíván. Én pedig ő felségének legmagasabb meghagyását teljesítem, midőn az országgyűlést s az egész hű nemzetet felséges urunk-királyunknak legmagasabb kegyelméről s atyai legszívesebb indulatáról bizonyosokká teszem.»

A trónbeszéd után, melynek főbb helyei kitünö tetszéssel fogadtattak, a miniszterelnök ő felsége nevében az országgyülést megnyitottnak nyilvánítván, a királyi helytartó nádor a miniszterium és udvara kíséretében, miként jött, riadó éljenzés közt távozott.

Az országgyülés felsöháza a maga alakuló ülését még ugyanezen napon tartotta meg. Ezen az ülésen Ujházy László, Sárosmegye föispánja azt az indítványt tette, hogy ezentúl ne czímeztessenek a főrendek méltóságos főrendeknek, hanem egyszerüen használtassék megszólításképen a „tisztelt felsöház“ elnevezés. Beöthy Ödön, Biharmegye föispánja pártolta ezt az indítványt és a főrendek, szemben Majláth György, az elnöklő országbíró álláspontjával, kimondották, hogy megelégesznek a „tisztelt felsőház“ egyszerübb és sokkal demokratikusabb czímezéssel. Julius 8.-án a felsőház ismét ülésezett. Ezen az ülésen tette Beöthy a felsőháznak modern és demokratikus alapokra

leendő átalakítása iránti inditványát. Gróf Teleki Samu, gróf Eszterházy Mihály és a fiatal Andrássy Gyula gróf pártoló felszólalása után kimondotta, hogy az új törvényjavaslatnak a jövő országgyülésre való* elkészítésével a miniszterium megbízatik.

A felsőház julius 14.-én tartott ülésében szólalt fel először a pesti országgyülésen Wesselényi. Ebben az ülésben ugyanis újólag felolvastatott a trónbeszéd és választatott 11 tagból álló bizottság a válaszfelirat elkészítésére. A bizottság tagjaivá a következő főrendeket választották: gróf Majláth Antal, gróf Pálfy József, gróf Ráday Gedeon, gróf Andrássy Gyula, báró Radvánszky Antal, báró Perényi Zsigmond, báró Wenckheim Béla, Lonovich József püspök, idősb Pázmándy Dénes főispán, Beöthy Ödön főispán és báró *Wesselényi* Miklós főispán. Az elnök éppen fel akarta oszlatni az ülést, mikor Wesselényi fölkelt és szót emelt.**

«Tisztelt felső tábla! Tudjuk mindnyájan, mikép ide ily idő előtt a haza veszélyben léte miatt jöttünk. Ezt érezve, nem hiszem, hogy valaki nyugodt kebellel, örömtelten jött volna, de jött aggodalommal, búval és szorongással. S hogy mégis mindeddig, hogy mindjárt első egybejövetelünkkor nem törtek ki köztünk a hazán segíteni akarás hangjai, csak annak tulajdonítom, mert néha valamely érzeménynyel nagyon is túlterhelt kebel nem talál szavakat, és tulajdonítom másfelől annak, hogy mindenki szükségtelennek hitte oly valamiről beszélni, mit mindnyájan egyenlően vallunk.

Most azonban, midőn a dolog már annyira szőnyegen van, miként arról említést nem tenni nem lehet, mert ez a bizottmány munkálkodásának is főinduló pontja leend, indítványozom, hogy a haza veszélybeni fájdalom érzetét szavakban is kimondjuk és kimutassuk. Lehet tán mondani, hogy a veszélynek megismerése a védelemről gondoskodást már szükségesen föltételezi: úgy de a segély megajánlása nem e táblát illeti, ez az alsóház dolga. Hanem a honiránti

* Még ma is késik. A főrendiház szervezete alapjában még ma is a régi.

** Wesselényinek az 1848.-i országgyűlés felsőházában julius 14.-én, julius 21.-én és augusztus 25.-én tartott beszédeit Pap Dénes «A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban» czímű, Pesten 1866-ban megjelent munkája alapján közlöm. Feltűnő az, hogy Wesselényi, ki a régi pozsonyi és erdélyi országgyűléseken oly hosszasan szeretett beszélni, 48-ban már úgy a kolozsvári, mint pesti országgyűlésen csak felette röviden beszélt, ami arra vall, hogy Wesselényi az időt, mely akkor nagyon drága volt, kellőképen megbecsülte.

érzet kijelentése nemcsak az alsóházé, ez a mienk is, ez közös mindnyájunkkal. — Midőn a magyarok bájos nőkirálya kisdedét hozta a nemzet elébe, az alsó- mint felsőház lelkesülve kiáltá a *vitam et sanguinem*-et. Hát mi nem volnánk-e unokái ama dicső fajnak? Avagy tán kevesebb lelkesedésre van szükségünk, mint őseinknek, mert kevesebb veszély fenyegeti a hont, mint akkor? Bár úgy volna! de fájdalommal kell bevallanunk, hogy a veszély most sokkal fenyegetőbb, sokkal csoportosabb, mint vala akkor. Bizonyos tehát, hogy most e lelkesedésre még nagyobb szükségünk van; azért a válaszfelirat előtt fejezzük ki a nemzet előtt azt, mikép mi készek vagyunk minden áldozatra, hogy a veszélyt érezzük nem csüggedten, de férfihoz illőleg, ki erejét túl nem becsüli, de a veszélyt a valóságnál kisebbnek tekinteni nem szokta; fejezzük ki, hogy e hont megmentjük, vagy vele együtt veszünk, és határozzuk el, hogy ezen érzet kifejezése foglalja el a válaszfelirat kezdetét. Ennyiből áll indítványom, melyet azzal végzek be, hogy kiáltsuk egy szívvel és lélekkel, hogy e veszélyektől fenyegetett hazát megvédjük s érte életet és vagyont áldozni készek vagyunk.»

Erre a felsőház valamennyi tagja ünnepélyes felállással nyilvánította Wesselényi indítványához való hozzájárulását.

Julius 21.-én került tárgyalás alá a felsőházban a trónbeszédre adandó válaszfelirati javaslat. A felirati javaslatot a főrendiháznak akkor még fiatal jegyzője, gróf Andrássy Gyula olvasta fel teljes szövegében.* A javarészt az ő tollából származott válaszfelirati javaslat így hangzik:

«Felséges Császár és Apostoli Király!

Atyai gondoskodásának újabb tanúságát adá felséged, midőn nem várva az utóbbi országgyűlés határozata által magyar felelős miniszteriumára bízott intézkedések előkészítését és bevégeztét, hű magyar népének országgyűlését rendkívülileg egybehíván, tért nyitott a nemzetnek, hogy a jelenről intézkedve s rendkívüli belkörülményeiből kibonyolódva jövőjét szilárd alapra fektesse.

Hazánk e nagy feladatának semmi sem biztosíthat vala fényesebb sikert, mint ha felséged atyai szándékához képest a nemzetnek annyi

* Gróf Andrássy Gyula született 1823 márczius 3.-án Kassán, meghalt 1890 február 18.-án Voloscában. Első fellépése és szereplése 1845-re esik, a mikor Széchenyit a Tisza-szabályozásnál körútjában elkísérte. A pozsonyi 1847—48.-i ülésre mint Zemplénmegye egyik követe ment fel. 1848-ban a pesti országgyűlésen a felsőtáblán már mint Zemplénmegye főispánja jelent meg. Kossuth mellett mindvégig kitartott, sőt ő képviselte a magyar ügyeket 1849.-ben Konstantinápolyban. 1851-ben in effigie felakasztották; 1867-ben Magyarország kormányelnöke lett.

hű reményeitől környezett magas személyében vezérelte volna törvényhozásunk súlyos munkáit.

Körünkben még inkább tapasztalta volna felséged, hogy a magyar szent korona, a nemzet szabadságának és a fejedelem jogainak századok óta jelképe, az európai viharok közepette is ingatlanul áll a felkent királyi főn, és hogy átalakulása jelen időszakában nemzetünknek királyához bizalma s hűsége még rendíthetlenebb, mint századokon át vala.

Ezektől felséged betegsége fosztott meg. Fogadja felséged mély fájdalmunk, őszinte részvétünk kijelentését. Lelkünkből fakadt buzgó óhajtásunk felségedet mielőbb egészségben láthatni és hosszas ideig tisztelhetni köztünk, hű magyarjai közt.

Addig is vegye felséged hódolatteljes köszönetünket, a magyar nép szívéből vett azon választásáért, mely által királyi személye teljhatalmú képviselőjévé István főherczeget, országunk hőn szeretett nádorát s királyi helytartóját méltóztatott kinevezni.

Fájdalommal tölt el bennünket, hogy Horvátországban nyílt támadás, az alsó-dunai és tiszai vidékeken fegyveres csoportok zavarták meg az ország békéjét.

A századokon át létezett testvéries egység felejtve, a történeti rokonszenv kötelékei megtágítva, a közös haza szent neve megtagadva a támadók által, kikkel a szabadság minden áldásaiban testvériesen osztozánk.

Ily viszonyok közt első és legszentebb kötelességünknek tartottuk, mindenek előtt egy szívvel-lélekkel nyilvánítani, hogy a nemzet becsületét, a magyar szent korona épségét, bármi veszély ellen életünkkel és vagyonunkkal megvédeni készen állunk.

Azonban a magyar nemzet szilárd elszántságához illő mérséklettel feladatának ismeri elhárítani a közhazától a polgári háború iszonyait: és azért óhajtja, hogy a kapcsolt részekkeli viszonyaink, a százados testvéri viszonyok megerősítése, a törvény szentsége és a nemzet becsülete érdekében a méltányosság útján egyenlíttessenek ki.

Az alsó-dunai és tiszai rablócsapatokat illetőleg, határozott szándékunk a példátlan elbizottsággal terjengő lázongásoknak haladéktalan megsemmisítését eszközölni.

Nagy megnyugtatásunkra szolgált felséged a rosszakaratú lázítók ámításai ellenében tett és a nemzet határozott szándékával találkozó azon ünnepélyes nyilatkozata, miszerint «változhatlanul el van határozva, magyar királyi koronájának egységét s épségét, minden kül megtámadás és belső szakadás ellen királyi hatalmával megvédeni» szigorúan kárhoztatván maga és királyi családja nevében azoknak vakmerőségét, kik a törvényes hatalom iránti engedetlenséget felséged legmagasabb akaratával megférhetőnek, vagy épen királyi háza érde-

kében történhetőnek merik állítani. Felséged ezen királyi nyilatkozatában, mely népeire kétségtelenül üdvös leend, újabb zálogát látja a nemzet azon vallásos buzgóságnak, melylyel atyai gondviselésére bízott népeinek jogai és boldogsága fölött őrködni meg nem szűnik.

Erdélynek Magyarországgali egybeolvadása által a nemzetnek százados törvényes kívánata teljesült.

Felségedé a dicsőség, hogy az egymással elszakított két testvérhon egy közös hazává alakult.

Ez egyesülés által kétszerezett erő annál szilárdabb oszlopa leend a hon boldogságával válhatlanul egybeforrott királyi szék dicsőségének.

Felségednek a külviszonyokra vonatkozó nyilatkozata, mikép majd minden hatalmasságokkal sértetlen áll békés egyetértése, és annak állandóságán — a be nem avatkozás elvének teljes mértékbeni viszonoztatása reményében — nem is kételkedik, nagy örömünkre szolgál.

Annál aggasztóbban hatott reánk annak értése, hogy a lombard-velenczi királyságban, hol a sardiniai király s más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei harczczal támadták meg felségednek seregeit, a háborút mindeddig bevégezni nem sikerült.

Keblünk mélyéből szólalunk fel: mennyire óhajtjuk nemzetünk érdekében szinte, mint elődienk példája nyomán, erőteljesen hozzájárulhatni a közbirodalom említett háborús visszonyainak a trón méltóságával és igazaival egyeztethető alkotmányos szabadság elve szerinti kiegyenlítéséhez; minek eszközlését, ha megzavart belbékénk felséged királyi hatásának mérlegbe vetése által helyreálland, erélyesen elősegíteni készek leszünk.

S midőn ily érzéssel fogunk a királyi széknek és alkotmányos szabadságnak elválaszthatlanul egyesült érdekében azoknak feladatunkhoz képesti elintézéséhez, miket a hon java oly sürgetőleg kíván: újabb meg újabb jeleit óhajtjuk nyujtani azon, őseinktől öröklött tántoríthatlan ragaszkodásnak, melylyel felséged királyi háza és alkotmányos létünk iránt, jó és bal szerencse közt, egyaránt viseltetünk.»

A felirati javaslathoz első helyen *Ujházy* László, Sárosmegye, majd *Beöthy* Ödön, Biharmegye főispánja szólottak, utánuk *Szemere* Bertalan belügyminiszter és *Géczy* Pál hontmegyei főispán, majd báró *Eötvös* József kultuszminiszter, gróf *Pálfy* József pozsonyi főispán és idősb *Pázmándy* Dénes komáromi főispán. Csak ezután következett báró *Wesselényi* Miklós alábbi szintén nagyon rövid beszéde. Wesselényi sza-

vaira gróf *Teleki* Samu reflektált, mire Wesselényi néhány szóval felelt.

T. Felsőtábla! Tisztelt barátom, a sárosi főispán előadására hosszasan kellett volna felelnem ; de a belügyminiszter előadása ezt fölöslegessé tevé. Én a válaszfelírat két pontját szoros egybeköttetésben látom, azt t. i., mely a horvát és a mely az olasz viszonyokat tárgyazza. Amazon már átmentünk és oly szellemben szóltunk, miként becsületét érző nemzet szólhat, de békes szellemben. Ezt javalja a testvériség érzete, mely polgárvér ontásától undorodik, de ezt javallja helyzetünk eszélyes felfogása is. De ennek részletes taglalásába nem ereszkedem, ha felhíva nem leszek. Annyi azonban áll, hogy békés szellemben nyilatkoztunk. S itt látom a pontot, melynél a horvát és olasz kérdés összevágna. Mert mi úton s módon remélhetjük a horvát viszonyok kiegyenlítését? Nyíltan kimondom, csak úgy: ha azon eszközökhöz járulunk, melyek okai voltak, hogy Horvátországban béke helyett támadás lett. Nyíltan kimondom, hogy a horvát támadóknak s a kötelességéről feledkezett volt bán Jellachichnak soha bátorsága nem lesz azt tenni, mit tőnek, ha felsőbb helyre nem támaszkodhatik. Felséges urunk miként vette e dolgot, azt lelkes, jó királyhoz illő nyilatkozatában kifejezte. És mi történik? Jellachich Innsbruckban megjelen, a királyi család által fogadtatik, bánnak szólíttatik, érzékeny jelenletek fejlődnek ki, hírök Horvátországba eljut s a lázadók merészsége növekedik. Szóló például idézi tisztelt nádorunk arczképének elégetését s a királyi proclamatio terjesztőinek halálra üldöztetését. Meg kell tehát szűntetni s magunk részre megnyerni azon sympathiát, melyet a volt bán oly ügyesen ki tudott zsákmányolni. Innsbruckban léte alatt t. i. az olaszországi hadvezértől sürgöny érkezik, melyben segítségkérés van; különben Carlo Alberto Bécsben fogja diktálni a békét. Erre ő lovagiasan állott fel, vagy inkább tetteté s 50,000 embert segítségül ígért. Ez tagadhatlanul argumentum ad hominem, ha az ember szorultságban van. És ily nyilatkozatra az osztrák kormány, mely Olaszhon elvesztésével a bankrótot érzi berontani, kétségkívül sympathiát mutat. Így levén a dolgok, mit parancsol az eszélyesség? Azt, hogy ha a horvát viszonyok békés eligazítását akarjuk, akarnunk kell az erre vezető legfőbb eszközt: a dynastia s az ausztriai kormány sympathiáját. 200,000 fegyveresünk van már papiroson (remélem, miszerint nem marad ott), de mondhatom, hogy a dynastia rokonszenve ennek legalább felével felér. Szóló ezeket a szerkezetnél még világosabban fejezte volna ki, conditio sine qua non-ná tevén egyfelől azt, hogy ő felsége eszközölje köztünk a béke tökéletes helyreállítását, másfelől, hogy a szabadság biztosítva legyen. Ily értelemben minden civilisált nemzet

rokonszenvét reméli szóló, mert önérdekünkben olyat tevénk, mi nincs a szabadság ellen.»

Wesselényi beszédére jegyezte meg gróf Teleki: hogy nemcsak a mások, hanem a nemzet saját sympathiájára is figyelni kell, már pedig nálunk az olaszok elleni háború iránt nem nyilatkozik rokonszenv. Mire Wesselényi azt felelte: hogy becsületünkre válik, miszerint más nemzet elnyomására nincs bennünk rokonszenv.

A felsőház legközelebbi ülése julius 25.-én volt. Ebben az ülésben lett kijelölve és megválasztva az a 15 tagú küldöttség, melynek az tétetett feladatává, hogy a fent ösmertetett és a főrendek által elfogadott válaszfeliratot az akkoron még Innsbruckban idöző király kezeihez juttassa. A küldöttség egyik tagjává Wesselényi, ki a felirati javaslat készítésében is tevékeny részt vett, szintén kijelöltetett, de ő vakságára való hivatkozással kitért a megtisztelő megbízatás elöl.

Julius 5.-töl julius 25.-ig nagyon nevezetes események történtek az országban és az országon kívül egyaránt. Egész Délmagyaroszág lángban állott. Valóságos csaták vívattak; julius 11.-én Versecznél, 13.-án Szent Tamásnál, 17.-én Ófuttaknál és 18.-án Földvárnál. Még nagyobb csaták vívattak julius 23., 24. és 25.-én Felsőolaszországban Voltánál és Custozzánál. Délmagyarországon a magyar hadak állottak szemben a felkelő ráczokkal. Felsőolaszországban az osztrák hadak az egyesült szárd és piemonti hadakkal.

A hadi szerencse kivételesen az osztrák fegyverekhez szegődött Felsöolaszországban, miben kétségtelenül Radetzky vezéri képességén kívül a magyar fiúk vitézségét illeti az oroszlánrész, akik ekkor még az osztrák lobogó alatt harczoltak a szabadságukért küzdő olaszok ellen.

Mindezen váltakozó események felséges képekként tükröződnek vissza a pesti nemzetgyülés képviselőházának akkori üléseiről felvett jegyzökönyvekben. A képviselőház julius 11.-én tartott ülése, melyben Kossuth a veszélyben levő haza megmentésére 42.000,000 forintot és 200,000 katonát kért, örök időkig egyik legszebb tényét, legdicsőségesebb lapját fogja képezni hazánk történelmének. Nem kevésbé fontos a képviselő-

ház julius 20.-i ülése, melyben *Kazinczy* Gábor,* Zemplénmegye egyik követe és Wesselényi egyik legrajongóbb tisztelője és mindhalálig hüséges barátja olvasta fel a képviselőháznak a trónbeszédre adandó következő válasziratát:

A magyar nemzetet, az átalakulás nagy munkája közben, künn és benn tornyosuló vész jelentkezései találták.

Fölséged, atyai aggódó szívvel, egybehíván a haza képviselőit, tért nyitott alkotmányszerűleg, hogy a jelenben intézkedve határozzanak a jövő felett.

S Magyarhon képviselői az édes haza ily szorongó helyzetében is azon biztató reménynyel gyűlének egybe, hogy koronás királyuk fölséges személyében leend tanúja e hálás nemzet ünneplő hódolatának.

Annyival inkább vala szabad ezt remélniök, miután fölséged hű Magyarországa szívből fakadó emez óhajtásának teljesítését legújabban kegyelmesen megígérni méltóztatott.

Annál sujtolóbb fájdalommal értesültek, miszerint fölséged atyai szándékának kegyelmes teljesítésében súlyos betegség által lőn ez időre akadályozott.

S vallják bár a legforróbb hála érzéseivel, hogy az uralkod óház országosan tisztelt egyik tagjának, István főherczeg s nádornak, fölséged legmagasb személye teljhatalmú képviselőjévé választását, mint e nemzet enyészhetlen rokonszenveivel találkozót, fölséged atyai hajlamának új drága zálogául tekintik: mind a mellett sem birnak azon magasztos reményről lemondani, hogy fölséged, egészsége helyreállásával — mit Istentől forrón esdekelnek — hű népeit boldogító jelenlétével megajándékozza királyi legfensőbb jogainak személyes gyakorlata végett, kegyelmes ígéretét is beváltani méltóztatandik. (Harsány éljenzés.)

E vallásos ragaszkodás érzetében, Európa jelen mozgalmai között a királyi szék s nemzeti létünk válhatlan érdekében hazafiúi

* Kazinczy Gábor született Zemplénmegyében, Berettőn, 1818 julius 18.-án, meghalt Bánfalván, Borsodmegyében, 1864 április 18.-án. Iskoláit Késmárkon végezte. 1836-ban Pestre jött tanulmányai folytatása végett. Szemere Pálnál és Fáy Andrásnál, kik rokonai voltak, gyakran megfordult. Ezek házában ösmerkedett meg Wesselényi Miklóssal, Vörösmarty Mihálylyal és Toldy Ferenczczel. Wesselényi iránt kezdettől fogva rajongó lelkedéssel viseltetett. Csodálta és bámulta őt, mint a nemzet bálványozott hősét 1838-ban, vígasztalta őt vakságában és bánatában 1848-ban és megsiratta, mikor Pesten 1850 április 21.-én oly váratlanul elhunyt az István főherczeg-szállodában. Kazinczy egyike volt a 1848—49-es országgyűlés legkitűnőbb embereinek, fényes tolla, ragyogó ékesszólása, nemes szíve és puritán jelleme osztatlan becsülést szereztek számára, ennek köszönhette, hogy a nagy időkben a képviselőháznak egyik jegyzői tisztét töltötte be.

legfőbb kötelességünknek véltük, fölséged királyi felhívását követve, oda fordítni gondjaink elsőjét, hogy hazánk önállása s függetlensége s a korona egysége s méltósága az események bármely fordulatában biztosítassék. S azért megelőzve e rendkívüli körülmények között azon javaslatok s intézkedéseknek tárgyalását, melyeket fölséged felelős ministeriumának a legközelebbi országgyűlés rendeleténél, vagy megbízásánál fogva is, előkészíteni s bevégezni kell vala, felhatalmazást szavaztak az ország kormányának rendkívüli időkben rendkívülileg: a nemzet tábori erejét, a kifejlendő szükséghez képest, 200 ezerig emelni, a fölszerelésre kellő 42 millió pfrtot, mindent áldozni kész lelkesedéssel megajánlván.

Megtevők, mit tőlünk a királyi szék s a hon egységes érdeke igényelt, híven, öntekintetlenül; megtevők azon mély érzelmével e nemzet nagyszerű hivatásának: lenni, ha kell, miként a multban, védbástyája a polgárisodásnak; megtevők azon öntudattal, hogy e magasztos köteleztetésnek méltóan úgy felelhetünk meg, ha az anyagi erőn túl, alkotmányos teendőink következetes és czélszerű tovafejlesztésében keressük azon erkölcsi alapot, min e nemzet s trónja érdeke nyugodjék rendíthetetlenül.

Ily körülmények közt annál méltóbb fájdalommal kell vala, hogy sujtson azon nyílt támadás, melynek a kapcsolt részek lőnek egyik színtere, miket e hazához századokon át jó és bal- de mindíg közös szerencse szőtt. Mert nyugodtan hívhatja föl e nemzet a századok végítéletét: volt-e egy, de csak egy jog is, melyben meg nem osztozék testvérileg; volt-e egy, de csak egy méltányos tekintet is, mely önkéntesen mellőztetett? S a mily bátran tárhatja fel tanúságul e nemzet a multnak évkönyveit, oly nyíltan ismételi, hogy valamint bármi áldozatra kész, mit önállósága s koronájának épségben tartása s becsülete igényelne: úgy más részről hű rokonkezet nyujt, hogy a kapcsolt részek mindazon óhajtásai, miket a százados, testvéri viszony megállapít, a méltány útján békésen egyenlíttessenek ki, szintoly határozottan nyilatkozván azon rablócsoportok lázongásának megsemmisítése fölött, melyek szilaj elbizakodással terjengnek az ország alsó részein.

S ily állásban is kétszeres fájdalommal sujtá e hű nemzetet, hogy ámbár fölséged, önatyai indulatának sugallatát követte, midőn a közelebb lefolyt országgyűlésen legfelsőbb királyi helybenhagyásával szentesíté azon törvényeket, melyek a hon jobblétének felvirágozására a kor igényei szerint szükségesek valának: mind a mellett is találkoztak rosszakaratú lázítók, kik annyira is vetemültek, hogy a törvényes hatalomnak tettlegesen ellenszegülve, kárhozatos eme merényöket fölségednek s fölséges királyi házának érdekében, fölséged vagy királyi háza tudtával s elnézésével történtnek hirdet-

gették. A vakmerész ármány eme bűnmerénye ellenében fölséged atyai nyilatkozatában, mely szerint erősen el van határozva magyar királyi koronájának egységét s épségét minden kül megtámadás s belső szakadás ellen királyi hatalmával megvédeni s az általa szentesített törvényeket mindenkor sértetlenül megtartani, kienyészhetlen hálaérzettel leljük mi újabb zálogát azon vallásos ragaszkodásnak, melylyel fölséged s a fölséges uralkodó ház a korona egység s épségben megóvása s a törvények megtartása iránt viseltetni méltóztatik; nyujtván nekünk az ünnepélyes nyilatkozat szentsége oly erkölcsi erőt, mely a királyi szék és nemzet egy és oszthatlan érdekeinek magában is minden egyéb fölött hatalmas védbástyája lesz.

És midőn Fölséged atyai indulata kegyelmeit tetézve hű magyar és erdélyországi népének buzgó óhajtása szerint a testvérhont egymásnak visszaadta annyi század után ; az ekként egygyé forrt két ország, erejének s felvirágzásának egyesült kifejlődésével, a trón és szabadság mierősb támasza leend.

A mily hő örömmel érté a nemzet, miszerint fölséged s a külhatalmasságok legtöbbjei közt sértetlenül fönnáll a béke s egyetértés, mit jövőre fölséged kegyelmes atyai gondjai csak állandósíthatnak : oly sajnálattal értesült, hogy a lombard-velenczei királyságban, hol a szardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak seregei harczczal támadták meg fölséged seregeit, a háborút bevégezni nem sikerült. És a mily őszinte azon hódolat, melylyel hű Magyarország fölséged iránt viseltetik : szintúgy óhajtja, hogy e kérdés, a trón méltóságához s a viszonyos jogos igényekhez képest, oldassék meg.

S midőn egy alkotmányos nemzet ily érzelemmel fog a királyi széknek s szabadságnak elválaszthatlanul egyesült érdekében mindannak elintézésébe, mit a hon java oly igen sürgetőleg kíván : ebben fölséged legbiztosb kezességét találandja azon tántoríthatlan ragaszkodásnak, melylyel e nemzet a királyi ház s ön alkotmányos létele iránt viseltetni meg nem szűnendik.»*

A javaslat felolvasása után újra Kossuth szólalt fel. Ezután következett *Irínyi* József, a ki azt mondotta, hogy ő a sympathia-politikára nem sokat tart. „Én a politikában — úgymond Irínyi — az érdek embere vagyok. Nem azt nézem,

* Wesselényi és Kossuth beszédei még eddig összegyűjtve és kiadva nem lévén, azokat különböző források után kellett közölnöm. Első helyen a Bajza József által szerkesztett «Kossuth Hírlapja» czímű politikai lapnak 1848 julius—deczember 31.-i számait kell megneveznem. Nagy hasznát vettem Szilágyi Sándor «A magyar forradalom története» czímű Pesten még 1850-ben megjelent munkájának, végül Papp Dénes «A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban» czímű 2 kötetes munkájának is.

hogy a franczia, angol mit gondol és mit mond, hanem hogy mit kíván a nemzeti becsület." Irínyi után *Ágoston* József, báró *Eötvös*, majd *Kubinyi* Ferencz és *Halász* Boldizsár szólaltak fel. Halász beszédére Kossuth felelt, utána *Nyáry* Pál, majd gróf *Batthyány*, végül *Deák* Ferencz beszélt. Deák után ismét Kossuth válaszolt. A Ház az eredeti javaslatot fogadta el nagy többséggel.

Ez volt egyike a magyar képviselőház legnagyobb és legnevezetesebb üléseinek. Jelentőség tekintetében csak a julius 11.-i, szeptember 5.-i, szeptember 27.-i, október 10.-i és deczember 7.-i ülések, illetve az azokban hozott határozatok versenyezhetnek vele.

Bármily röviden is vázoltam a nagy eseményeket, a gondolkozni szerető olvasó előtt el nem titkolható az, hogy Magyarország ügyeiben a kezdeményezés, a vezetés és kivitel egyaránt egy ember kezébe központosult. Széchenyi, Deák és Wesselényi, akármily nagy érdemeik is voltak a multban, mégis sokkal kevesebbet számítottak ekkor együttvéve, mint Kossuth egymagában. A kiegyenlítés és kibékítés politikája, a mi Széchenyinek egyik vezérelve volt, egyszerűen a lomtárba került. A történelmi jogfolytonosság és törvényesség nagy eszméje, a mi úgy Wesselényinek, mint Deáknak vezérelvét képezte, volt még az az egyetlen és vékonyka kapocs és reménysugár, mely a hazáért aggódó lelkeket a dinasztiához fűzte és a vészes fellegekkel borított eget halvány sugarával némileg megvilágította. De a kapocs is csakhamar széjjelszakadt. A reménysugár is eltűnt a sötétség éjszakájában. A nemzet és dinasztia közötti százados kapcsolatot szentségtelen kezekkel széjjeltördelte az ármányos és vakmerő bécsi reactio; és a magyar politikai láthatár vak sötétségét egyedül a csakhamar megdördülő ágyúk villanása oszlatta szét, bíborban, vérben és dicsőségben fürösztvén meg a szűz Máriás lobogót, de talán csak azért, hogy annál ijesztőbb sötétség boruljon a magyar Golgotára és az osztrák börtönökbe hurczolt, rabbilincsekbe vert honfiakra.

Wesselényi vakságánál fogva nem vehetett részt a csaták

mezején vívott véres harczokban. Sámsoni ökleit nem éreztethette a magyar szabadságot tipró zsarnokság zsoldosaival, de ha maga nem is mehetett a vészes csatákba, odaküldte véréből származott fiait* és tettekre buzdítá honfitársait. Nem szünt meg pillanatig sem tevékenysége, járt-kelt, írt-szónokolt és lángszavával buzdított. Buzdította a haza védelmére a honfiakat; okos szóval, bölcs mérséklettel és méltányos engedményekkel pedig megnyerni vagy legalább semlegesíteni óhajtá a mindjobban fészkelődő oláhokat.

1848 augusztus 25.-én ugyanis a felsőház ülésében szóba kerülvén a nemzetiségek mindinkább növekedő nyugtalansága s az ebből származó veszedelem, Wesselényi az alábbi törvényjavaslatot terjesztette elő és indokolta meg. A javaslatból — fájdalom — törvény sohasem lett. Már késő volt. A tárgyalás menetét itt közlöm:

«Báró Wesselényi Miklós indítványt tőn a különböző nemzetiségek megnyugtatására s e czélból felszólíttatni kívánja a minisztériumot, miszerint e tárgyban törvényjavaslatképen a Ház elé terjeszsze azt, mit röviden formulázott.

Sárközy L. jegyző olvassa a javaslatot: *A agyében hozandó határozat.*

A felsőház kifejezi s az alsóházat is barátságosan felszólítja annak kifejezésére: miszerint a házak s az összes törvényhozás a honunkban lakó különböző fajúak s ajkúak s azok közt az oláhok, vagyis románok iránt rokon s testvéries érzettel viseltetik; velök a nemzet minden megosztható jogait szívesen megosztja az alkotmányos közös szabadság, jog- és kötelezettségbeli egyenlőség által, sorsukat úgy, mint érdekeiket a saját magáéihoz kívánja csatolni s azokat az alkotmány oltalma alatt állóknak vallja. Ezen nyilatkozatnak testté tétele végett felszólítja a ház a minisztériumot: miszerint terjeszsze a házak elébe, mint törvényjavaslatot, a következőt:

«*Törvényjavaslat.* A hon románajkú polgárainak nyilvánult aggodalmai s óhajtása tekintetéből rendeltetik: 1. §. A görög egyesült és nem egyesült polgárok a többi keresztény vallásokkal s vallásbeliekkel, az egész honban egyenlő jogokkal birván, az eddigi Erdélyben is, egyesült úgy, mint nem egyesült vallásúak, egyházi dolgaik felett, a felelős minisztériumnak alkotmányos felügyelete alatt

* Versényi László és Versényi István természetes fiai voltak a nagy Wesselényinek.

szabadon rendelkezhessenek. 2. §. Ezen egyházi belügyek folytatásáról szóló jegyzőkönyveiket szerkezzék magyar és román nyelven. 3. §. Elemi iskoláikban is a tanítás nyelve román lehet, a magyar nyelv a mellett taníttatván. 4. §. A románajkú községekben a falusi jegyzők által vinni kellető jegyzőkönyvek román és magyar nyelven szerkezendők. 5. §. A román nyelven írt kér-, köt- s más magánoklevelek mindenhol elfogadandók, hogy ha latin betűkkel s orthographiával írvák, — mi a 2-ik és 4-ik §-ban érdeklett jegyzőkönyveket illetőleg is értendő. Báró Wesselényi Miklós.»

B. Wesselényi M.: A javaslatban az oláhok románoknak neveztetnek, leginkább azért, mert ők nem ezt óhajtják és nekik valami kedvet tenni, a mi kár és praejudicium nélkül történhetik, czélszerűnek vélem; de továbbá azért is, mert ők a régi románoknak ivadékai: mutatja ezt alakjok, arczvonásaik, ábrázatjok, szokásaik és mindenek felett nyelvök. Másfelől, tisztelt ház, való ugyan, hogy újabb időben jutott e név közhasználatra és e név egy politikai pártot jellemez s e politikai pártnak csak a «daco»-román névből is kitűnő irányával kezet fogni nem fogunk, de nem ezen politikai értelemben véve vagyok hajlandó reájok ruháztatni e nevezetet, hanem csak származásukat tekintve, s ezt annyival inkább gondolom megtehetőnek, mert eddig is a magok nyelvökön közönséges rumunyoknak nevezték magukat. A javaslatban legelőször is a görög nem egyesült vallásról szólok. Igaz, hogy a mint mondám, minden helyes aggodalom meg lehet szüntetve az iránt, hogy ezen vallás a régi üldözéseknek most már kitéve nem lesz s nem lehet kételkedni azon, hogy az egész honban e vallás mellett szóló törvények reájok is szóljanak. Azonban bizonyosan tudom, hogy ez igen nagy megnyugtatásukra fogna szolgálni és hogy ezt nagyon óhajtják s elegendő okot látok benne arra, hogy annak megadását óhajtsam és kérjem. Továbbá a valláson kívül nyelvök az, a mihez oly híven ragaszkodnak az oláhok. Ezt illetőleg azt hiszem, hogy a mennyit magunk jogai veszélyeztetése nélkül tehetünk, mint itten ki van fejezve, annyit tennünk kell; de ennél többet nem szabad, ennél többet téve veszélyt idéznénk magunk ellen; és, tisztelt ház, arra vagyok bátor figyelmeztetni oláh atyánkfiait, hogy ha egy lépéssel tovább mennénk, nekik is kárt okoznánk. Hiszem, hogy kedves lenne nekik egyelőre, ha köztanácskozásaikban és törvénykezésükben a román nyelvet használhatnák; úgy de azt is fontolják meg, miszerint a nyelv elsősége feletti kérdésben nemcsak a magyar és oláh szerepelne, hanem több is; és akkor a kérdésnek kimenetele bizonytalan, de reájok nézve bizonyos az, hogy a kimenetel kedvező nem lehet, mert magyar, oláh, tót között az oláh — mely a más kettőnél számszerint kevesebb, mely értelmileg a magyarnál kevesebbé van kifejlődve — nem

gondolhatja, hogy a nyelvvitának diadala részére esnék ki, és ha egy más nyelv erőszak által tolatnék reá, rosszabb lenne reá nézve, mint most, midőn a magyar e jogot gyakorolja, s pedig békés úton hozott törvények következtében. Ezeknél fogva én oláh polgártársaink rokonérzetét felkérem: fogadják tőlem az indítványtételt azon szívességgel, mint a milyen jóindulatból azt tettem. Ha ezt a törvényhozás elfogadván, törvényre emeli, fogadják azon béke szellemében, mely bizonynyal annak életadásánál leginkább szerepel, és kérem továbbá, méltóztassanak soha nem felejteni, miszerint a románoknak honunk határain belül és kívül jövendőjüket tekintve, érdeke azt kívánja, hogy a magyarhoz hajoljanak és a magyarral fogjanak kezet, mert nincs nekik természetesebb szövetségesök, mint a magyar; már azon sorsrokonság is létezik közöttük, hogy ők mindenkép elszigetelve, magokra hagyatva vannak, míg a szlávok és németek egy nagy törzsöknek ágai, melyektől szívhatnak táplálékot; de a magyar úgy, mint az oláh, csak önerejére, sorsára van bízva. Az oláhok szomszédja egyfelől a zsarnok török, másfelől pedig a kancsuka és így csak mi vagyunk azon szomszéd, melylyel mint polgárosodott néppel, mint alkotmányos szabadságot élvező nemzet szövetkezhetik. Azt kérem, ne feledjük még, hogy ha az oláhnak legtermészetesebb szövetsége a magyar és annak szövetsége nagyon fontos, azt kell óhajtanunk és eszközölnünk, hogy mi ne gyengüljünk meg, hanem erősödjünk; mert tudatlan volna az, ki a szövetségest akarná gyengíteni, azon szövetségest, a ki erejének hasznát akarja venni. Már pedig semmi minket inkább nem gyengíthet, mint nyelvük elleni oly követelések, melyek rosz példája gyanánt hatnának másokra is s melyek nemsokára nemzeti életünket ásnák alá és semmisítenék meg. Tisztelt ház! én nemcsak kérem, de esdeklek érte, méltóztassanak indítványomat kegyesen elfogadni, mert meg vagyok győződve, hogy az a jelen pillanatban szintoly szükséges, mint hasznos, s mert meg vagyok győződve és tudom, hogy ez eszközlendi azt, a mi még honunk érdekében és a magyar nemzet fenmaradhatására legszükségesebb: az egyetértést és a békét.»

Hogy mikor történt Kossuth és Wesselényi útja között az első elhajlás, azt egész biztossággal megállapítani nem tudom. De hogy julius közepén már közöttök erösebb véleményeltérés volt, mely szeptember elején már kiélesedett, szeptember végével pedig nyilt szakításba ment át, azt a következö, teljes hitelt érdemlő és megczáfolhatatlan történelmi eseményekkel tudom igazolni. 1848 julius 17.-én ugyanis Wesselényi Kossuth Lajoshoz Pestről keltezve a következö sorokat intézte:

«Szeretett Barátom! Fájt nekem, hogy tegnap nem lehetének egy értelemben. Nincs elszomorítóbb, mint midőn meggyőződésünk tilt vélekedésben kezet fogni azzal, kinek jobbját az élet minden viszontagságai között híven szorítottuk és szorítandjuk sírunkig.»

A két férfiú közötti nézeteltérés ugyanis abból keletkezett, hogy Wesselényi azt óhajtotta, hogy a trónbeszédre adott válaszfeliratban helyezze a nemzet kilátásba, hogy a dinasztiának az olasz háború sikeres befejezésére megadja az 50,000 katonát az esetre, ha az uralkodó és családja lejön Budára s ez által ünnepélyesen kinyilatkoztatja a magyar nemzethez való hüségét és szeretetét. „Van ugyan 200,000 fegyveresünk már papiroson, — mondotta Wesselényi julius 21.-i beszédében — de mondhatom, hogy a dinasztia rokonszenve legalább ennek felével felér.“ Wesselényi tehát a dinasztia rokonszenvét 100,000 fegyveresre becsülte.

Ezzel szemben Kossuth a képviselőház julius 20.-i ülésében világosan kijelentette, hogy ő egyetlen katonát sem szavaz meg, sőt beszédében kijelentette az egész kormány nevében, hogy midőn a miniszterium az országbani rend helyreállításának és az ország önálló, anyagi és erkölcsi épségének biztosítása esetére ő felségének külmegtámadás elleni oltalmazására a pragmatica sanctio értelmében ígérkezik, világosan megjegyezni kívánja:

Miként az ellen, hogy ezen ígéret a lombard-velenczei olasz nemzet elnyomásábani részvét szándokára magyaráztassék, világosan tiltakozik; s ez ügyben csak arra lehet a fentebbi esetben segédkezet nyújtani, hogy a lombard-velenczei nemzettel oly béke és egyezség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt ő felsége méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak és méltányos kívánatainak egyaránt megfelel.

1848 márczius 18.-ától a kezdve *Habsburg-ház* nyilt háborúban állott Felső-Olaszországban a szardiniai és piemonti hadseregekkel. A harcz jó ideig változó szerencsével folyt, úgy hogy az ellenfelek hosszabb fegyverszünetre is léptek. A fegyverszünet letelte után gróf *Radetzky*,* az egyesült osztrák hadak

* Gróf Radetzky János József az osztrák tábornagyok közt egyike azon keveseknek, a kik harczi dicsőséget szereztek a kétfejű sasos, sárga-fekete lobogónak és egyike azoknak, kikben a katonai vitézség igazi műveltséggel és lovagias-

fővezére a julius 23, 24, 25 és 26.-án vívott véres csaták után *Custozza és Volta mellett* széjjelverte a piemonti sereget úgy, hogy már augusztus 6.-án győztesen bevonulhatott Milanoba s az olaszok kénytelenek voltak Lombardiát kiüríteni és újolag fegyverszünetet kérni, amit meg is kaptak.

Az olasz ügyek szerencsés fordulata a magyar ügyek szerencsétlen fordulatát jelenti, azért tartottam szükségesnek azt röviden megemlíteni. Mert míg az osztrák hadak nagyobb tömegei Felső-Olaszországban le voltak kötve, addig a bécsi reactio bármenynyire szerette volna is vérbe fojtani a márczius 15.-én vér nélkül kivívott szabadságokat és jogokat s bármilyen szívesen is dobta volna máglyára az április 11.-én királyilag szentesített törvényeket, nem tett, legalább nyiltan, semmit a nemzet *integritása* ellen, mert gyengesége tudatában döntő lépésre nem tudta és nem merte magát elhatározni. De hogy a magyar ügyek semmiképen jóra ne fordulhassanak, ez időt is pompásan felhasználta, amennyiben titokban folyvást bujtogatta a ráczokat, oláhokat és horvátokat, aminek hogy mily szomorú következményei voltak, mutatják azok a véres csaták, melyeket julius 10.-től kezdve augusztus végéig a magyar hadaknak a ráczokkal és horvátokkal délen vívniok kellett és mutatják ama szomorú események, melyeknek *Erdély és a Részek* csakhamar színhelyévé lettek. Mihelyt azonban Bécsben és Lombardiában tisztulni kezdett a helyzet és *Innsbruckból* visszatért a király *Schönbrunnba*, csakhamar megváltozott a magyar ügyekkel szemben úgy a politika, mint a taktika.

Ekkor már a reactio elég erősnek érezte magát, hogy levesse az álarczot és nyiltan fellépjen Magyarország integritása ellen. 1848 augusztus 31.-éről van keltezve, de senki által sincs ellenjegyezve Ferdinand királynak István nádor főherczeghez intézett eme legmagasabb leirata:

sággal párosult. Radetzky Csehország Trebnitz nevű községében született 1766 november 2.-án és Felső-Olaszországban Milanoban halt meg 1858 január 5.-én. Már a Napoleon elleni hadjáratokban 1809-től kezdve egészen a nagy Napoleon teljes legyőzéséig részt vett s a wagrami csatában különösen kitüntette magát. De legnagyobb érdemét akkor szerezte, mikor 1848 julius havában Custozza és Volta mellett az egyesült olasz hadseregeket tönkre verte. A dinasztia ezért mindvégig nagyon hálás volt vele szemben; 1892-ben Bécsben hatalmas lovasszobrot is állíttatott emlékének.

«Kedves Uröcsém, főherczeg István! Bécsben létező miniszteri tanácsom egy emlékiratban, melyet kedvességeddel ezennel közlök, mindazon bajos állapotot kifejtette, mely az utolsó pozsonyi országgyűlés óta, különösen a magyar miniszterium részéről követett irány által, az összes birodalmat már-már fenyegeti és mennyire sürgőssé vála a hasonlás kikerülése végett egymást megérteni és a minden oldalról tagadhatatlan támaszpontnak elismert pragmatica sanctiot terjes kiterjedésében és hatásában érvényessé tenni. Az én osztrák-német miniszteri tanácsom már 1848-ik május 10.-én, mint ez kedvességed előtt 1848 május 12.-ki kabineti iratomból tudva van, oly ajánlattal fordult a magyar miniszteriumhoz, hogy bizonyos, az összes birodalmat és a kölcsönös viszonyokat illető állapotok iránt ezentúl egyetértésbe s közös tanácskozás és tárgyalás által összeegyezésbe lépjen. Az én osztrák-német miniszteriumom most újra ezen útra lépést hiszi ajánlatba hozni, hogy egyrészről oly elhatározó intézkedésbe egyesüljön, mely által a Lajtán túl és inneni álladalmi kormánynak egysége biztosíttassék, más részről pedig a Magyarország s hozzátartozó királyságok és őrvidék közt létező és már sietős határozatot igénylő viszálkodások békés úton elintéztessenek.

Ez utóbbira nézve eddigelé reményleni lehettett, hogy nagy úrbátyám Főherczeg János a reá 1848-ik junius 19-én bízott közbenjárói tisztet szerencsésen bevégzendi; azonban ennek időközben a német birodalom kezelésére történt hívatása a Magyar- és Horvátország közti alkudozásokat nemcsak félbeszakasztotta, hanem annak most egyhamarjába lehető megújítását is hihetetlenné tette, úgy hogy az altiszai és dunai polgári háborgásoknak és erőszakoskodásoknak fenyegető öregbedése miatt én már most továbbra nem halaszthatom, hogy Bécsben létező miniszteri tanácsomnak, kedvességeddel, oly felszólítással ne közöljem, miszerint azokat, a magyar miniszteriumhoz tüstënti megfontolás végett utasítsa. Ugyanis

Az előmbe terjesztett ajánlatok nyomán, melyektől jóváhagyásomat meg nem vonhatom, a magyar miniszterium némely tagjainak minél hamarább Bécsbe kellene jönnie, hogy az említett kettős czélzatú alkudozásokat az én osztrák-német miniszteriumommal azonnal megújítsák. Mivel azonban a horvát kérdésre nézve, érett vigyázattal, békés úton, csak úgy lehetne tartós kiengesztelést reményleni, ha minden halasztás nélkül békés állapot jelentetik ki és tartatik fenn, a magyar miniszteriumnak jelenleg meg kell engedni, hogy az osztrák-német miniszterium, a horvát kérdés feletti további alkudozásokra nézve, következő előfeltételekre támaszkodhassék:

1. A bécsi alkudozásokhoz báró Jellachich vagy annak és az illető országrészek meghatalmazottját kell alkalmazni.

2. Minden támadások, ellenségeskedések, készületek Magyar-

ország részéről Horvát-, Tótország és az őrvidék ellen, s viszont azonnal megszüntessenek és ne folytassanak.

3. A bán és metropolita személye ellen kezdett intézkedések visszavétessenek.

4. Az őrvidék ideiglenesen a bécsi hadi miniszter vezérletére bízassék.

Minthogy magyar miniszteriumomnak nyilt készsége felől magamnak ígérhetem, hogy kezet nyujtand a polgári háború undokságainak minélelőbbi gátlására, ennélfogva bizodalmam van, hogy az, haladék nélkül, ha lehet 8—14 nap alatt, a czélbavett alkudozásokra Bécsbe megjelenend. Ezen tekintetben időnyerés végett jelen határozatomat báró Jellachichcsal oly meghagyással tudatom, miszerint magát az utazásra készen tartsa s erre való nézve úgy intézkedjék, hogy az én mindkét miniszteriumomnak alkudozásai, a fentebbi előfeltéteknek részéről mulasztása vagy nem teljesítése miatt, akadályt ne szenvedjen.*

Schönbrunn, augusztus 31. 1848. Ferdinánd s. k.»

Hogy mi volt az István nádor-főherczeghez írt leirathoz mellékelt emlékiratban, minek mondanám el hosszasan? Elég,

* István főherczeg, az utolsó magyar nádor, született 1817 szeptember 14.-én, meghalt 1867 február 19.-én, elsőszülött fia volt József főherczegnek, ki félszázadnál hosszabb időn át viselte a nádori méltóságot igazi méltósággal és a kiről 1847 január 13.-án bekövetkezett halála után Pestmegye 1847 január 25.-i közgyűlésében tartott ünnepi beszédében e szavakkal emlékezett meg Kossuth Lajos: «Főherczeg József halála a magyar nemzetcsaládra közegyetemes bánatot hozott» — és a kinek maradandó érdemeit a hálás magyar nemzet az 1848. évi I. törvényczikkbe iktatta. István főherczeg, kit a rendek, éppen édes atyja érdemeit jutalmazandók — mindjárt az 1847.-i pozsonyi országgyűlés megnyilta után egyhangúlag tettek meg nádornak, sem eszét, sem erélyességét nem örökölte nagynevű atyjának, de azt, hogy a magyarok iránt mindvégig jóindulattal, rokonszenvvel viseltetett, tőle a pártatlan történetíró meg nem tagadhatja. — Mert igaz ugyan, hogy 1848 szeptember 22.-én olyan körülmények között és olyan előzmények után hagyta el Budát, melyet inkább gyáva megfutamodásnak, mint bármi másnak lehet nevezni, de a magyar ügyeknek tudva soha nem ártott, sőt a felelős miniszteriumnak 1848 márczius 23.-án történt kinevezése egyenesen az ő érdeme, mert állását kötötte ahhoz, hogy Batthyány és társai az udvar által acceptáltassanak és miniszterekké tényleg kineveztessenek. Budáról történt távozása szeptember 22.-én éjjel és titokban történt, erről mást, mint az oly tragicus véget ért Batthyányt, nem értesített. Batthyánynak is azt adta okul, hogy a király vele mint főherczeggel rendelkezett és írásban megparancsolta neki, hogy többé a magyar ügyekbe ne avatkozzék ; de a királyi rendeletet, melyre hivatkozott, felmutatni nem akarta, miből Batthyány nem ok nélkül azt következtette, hogy ilyen formális rendeletet soha nem kapott. Budáról Bécsbe ment audienciára, de a reactio vezetői a király elé sem bocsátották, mire szeptember 25.-én állásáról lemondott és mint kegyvesztett Németországba, illetve édes anyjának Schaumburg-Nassauban fekvő birtokára vonult.

ha egyszerűen azt mondom, hogy a nemzettől nem kívántak egyebet, mint hogy öngyilkosságot kövessen el és annak is azt a csúnya fajtáját, mit keleten harakiri-nek neveznek. Négy nappal a fenti leirat kelte után, vagyis 1848 szeptember 4.-én újabb, szintén minden ellenjegyzés nélküli leiratot intézett a király, de már nem a nádorhoz, hanem Jellasich horvát bánhoz. Ez a leirat így hangzik:

Kedves báró Jellachich!

Hűségének és dynastiánkhoz való ragaszkodásának kétségbevonhatatlan bizonyságai és az összes monarchiánk érdekei iránti hő részvéte, melyeket ön bánná kinevezése óta ismételve tanúsított, valamint azon készsége, melylyel parancsaimnak a magyar ministeriummal való kiegyezésre nézve engedelmeskedett, arról győztek meg, hogy önnek soha sem lehetett szándékában parancsaimnak hazaáruló módjára ellentállani, vagy azon kapocs meglazítására törekedni, mely a Magyarországhoz kapcsolt országokat századok óta köti a magyar koronához és a mely ezentúl is az általános jólét megalapítására és gyarapítására szolgáljon.

Különös megnyugtatásul szolgál atyai szívemnek, hogy azon itéletemet megváltoztathatom, melyet folyó évi julius 10-én kelt leiratomban egy ön ellen indítandó vizsgálatra és önnek a báni méltóságtól és minden katonai szolgálattól való ideiglenes felfüggesztésére nézve bizonyos vádak következtében hozni szükségesnek láttam, mely vádak az ön tényleg bebizonyított hű ragaszkodása által legtökéletesebben megczáfoltattak.

Midőn e tekintetben a szükséges rendeleteket unokafivérem, István főherczeg, Magyarország nádorához elküldöttem, ezentúl is elvárom az ön kötelességérzetétől és loyalis gondolkozás módjától, hogy azokban az állásokban, melyekre önt bizalmam emelte, csak az összmonarchia javára, a magyar korona épségben maradása és a Magyarországhoz kapcsolt részek üdvös fejlődésének sikeresítésére fog működni.

Schönbrunn, 1848 szeptember 4.-én.

Ferdinand s. k.

Mintha bomba csapott volna be az Úrnak áhítatos hívőkkel telt templomába, oly megdöbbentő hatást keltett Ferdinándnak augusztus 31.-éről István nádor főherczeghez minden ellenjegyzés nélkül küldött rendelete. Sokan megijedtek, sokan megrémültek, sokan kétségbeestek, sokan elcsüggedtek, reménytelenekké lettek s keleti fatalizmussal várták a történőket. Csak

egy embernek nőtt meg az ereje és bátorsága a növekedő veszedelemmel szemben s ez Kossuth volt. Félig betegen jelent meg a képviselőház szeptember 4.-i ülésén és tartotta a következő beszédet:

Tisztelt Képviselőház! Kimondhatlan szerencsétlennek érzem magamat, hogy éppen a jelen perczekben, mikor minden embernek kettőztetett erőre van szüksége, engem a betegség annyira elnyomott, hogy alig tudok megállani, és alig tudok szólani. (Üljön le!) Akkor nem fogják hallani, a mit mondok. (Tessék leülni; leül.) Ne méltóztassanak várni, hogy valami hosszas motivált előadást tegyek, csak egyszerűen és röviden kívánok szólani azon hitben, hogy a tisztelt képviselőház előadásomnak motivumait a körülményekben találandja. A mult országgyűlés végével a miniszterium átvette a kormányzást, esküt tevén le hűségre a király és alkotmány iránt és engedelmességre a törvény iránt. A haza felett összetornyosuló vészeknek ellentállani a miniszterium ezen helyzetben csak úgy és akkor lett volna teljesen képes, ha mindazon constituált hatalmak, a melyeknek kifolyását képezi csak egy miniszterium, annak működését őszintén előmozdítják. A miniszterium ilyen előmozdításra nem talált. Ő felsége a király iránt a legtisztább hűséggel viseltetve hónapokon keresztül csak azért esedeztünk, nem hogy ő felsége valamely rendkívüli erővel támogassa az országot, csak azért esedeztünk előtte, hogy hű magyarjai közötti megjelenésével adja meg az új alkotmányból kifolyó új kormánynak azon morális támaszt, a mely a monarchia eszméjében és a magyar nemzetnek a fejedelem iránti pietásában helyeztetik. Öt hónapon keresztül esedeztünk ezért — és még sem történt meg.

Egy hadsereggel találkoztunk pártütés és zendülés ellenében, a mely pártütés és zendülés a fejedelem nevében mondja magát működni. Mi volt természetesebb, mint hogy ő felségétől kértük, hogy a hadsereg, mely egyedül volt még és van Magyarországban még most is, ő felsége által hozassék a hűség tiszta eszméjére vissza, mely nem abban áll, hogy ő felsége nevében a magyar király ellen pártot üssenek, hanem, hogy ő felsége kormányának engedelmeskedjenek. Ő cs. és kir. felsége méltóztatott e részben egy pár manifestumot kibocsátani; hanem őszintén megvallom, nekem erős meggyőződésem, hogy az ő felségét legközelebb környező körökből sok történt ezen parancsok sikerének meghiúsítására, sok történt arra nézve, hogy a hadseregben azon szellem foglaljon helyet, miképen ő felségének talán nem is az az akarata, mi azon parancsokban foglaltatik. A bécsi kormány részéről — mely fejedelmünknek egységénél fogva kétségtelenül, nem mondom, hogy közre dolgozni,

azon egy fejedelem a magyar király koronájának épségben megtartására, tartozott volna, de legalább nehézséget nekünk nem tenni, ellenkezőt tapasztaltunk. És mindezek ellenében a miniszterium, mely hűséget a király és alkotmánynak és engedelmességet a törvénynek esküdött, igen természetes, hogy csak a törvényes eszközökkel élhetett, a melyek minden oldalról elzsibbasztattak, míg végre nyilt kijelentésekben nyilvánult a hadsereg nagy részéről az, hogy a határőrök, a horvátok, szóval a hadseregnek eddigi zászlója alatt küzdők ellen ők nem fognak küzdeni ; voltak, kik nem mondták ezt, de a nagy rész igen. E mellett csak még a kinevezés hatalma is törvény által megkötve lévén, teljes lehetetlenné tétetett a miniszterium kezében, hogy átalakíthassa ezen sereget.

Én, tisztelt ház, erősen meg vagyok győződve, hogy vagy végének kell szakadni tüstént ezen állapotnak, vagy pedig a nemzet kénytelen lesz ideiglenesen oly végrehajtó hatalomról gondoskodni (Igaz!), a mely végrehajtó hatalom ne legyen kénytelen a maga eljárásának eszközeit a törvényből, hanem a haza veszélyéből meríteni. (Igaz!) A miniszterium, a mely így meg van kötve, mint ez, nem mentheti meg a hazát (Igaz!) és ha én e perczben még arról a székről (miniszteri székére mutat) léptem a szószékre, csak azért tettem, mert két minisztertársunk Bécsben van, nem akartam, hogy az mondassék, hogy a végső kísérleti eljárásban, melyre ki vannak küldetve, rögtönzött idő előtti lemondásom által már gátat okoztam. Én azon készséggel és elhatározással, azon meggyőződéssel, hogy az ekképen megkötött miniszterium, a mint van, szemközt az ellenséges hatalmakkal, — nem azért, mert én, vagy más a miniszter, hanem azért, mert olyan a miniszterium a maga constitutiójában, mint a minő, meg nem mentheti a hazát. Felkérem a házat, hogy nagy határozatokra és eltökélésekre készülve, az utolsó lépések sikerének megkísértésében a még most létező miniszteriumot támogassa. A miniszterium Beöthy kormánybiztos urat lerendelte a táborba teljes hatalommal s azon megbízással, hogy állítsa fel a hadsereget, szóljon hozzá a hazának nevében, lelkesítse, buzdítsa őt hűségre, tegye biztossá a nemzet méltánylásáról és hálájáról a híveket s birjon hatalommal az ott levő hadügyminiszterrel egyetértőleg rendkívülileg is tenni mindent, mit a fenforgó körülmények a haza megmentésére szükségessé tesznek. A ministerium midőn ezt tette, tette egy oly hatalom nevében, mely ma van, holnap nincs; ezen eljárásnak mélyebb, biztosabb, állandóbb alapot kell adni, s azért kérem a házat, nyilatkozzék, ha Beöthy kormánybiztosnak e részbeni felhatalmazását a nemzet képviselői részéről helyesli-e? (A képviselőház tagjai néhány kivételével mind felállván helyeslést mondanak.) Bechtold vezér lemondott állásáról, a ministerium felszólította a hadügyminisztert, ismerje köte-

lességének ott maradni a vész helyén, a tábort rendben tartani s a körülmények szerint a haza megmentésére intézkedni s onnan el nem jönni, míg oly kezekbe nem adhatja és nem adja a vezérletet, mely kezek a harczmezőn kivívott érdemeknél fogva, szintúgy a hadseregnek, mint a nemzetnek bizalmát birják. Kérem a házat, hogy e részben a vezérnek, olyan vezérnek kinevezésére egyenesen a hadügyminisztert határozatilag a maga részéről utasítsa. (Helyes!) De tisztelt képviselőház! velünk rút ocsmány játék játszatik. (Már régen.) A mívelt világnak morális ereje az igazságos ügyet támogatja. Felhívom a házat: a nemzet képviselőinek nevében, készítsen rögtön manifestumot Európának, melyben el legyen mondva a magyar nemzet szenvedése, el legyen mondva a magyar nemzet joga, mérsékeltsége, hűsége, minőhöz hasonlót a legközelebbi időben Európa példája nem mutat, hogy nyiltan álljon Európa előtt, miszerint annyi ármányok által mérséklett követeléseink és elidegeníthetlen jogaink alapján megdöntöttek bennünket s bennünk a czivilizácziónak elő-bástyája és a szabadság egyik oszlopa rendíttetik meg. Kívánom, hogy a ház appelláljon Istenre és Európának igazságszeretetére s készítsen egy manifestumot.

A ministerelnök és igazságügyminister felküldettek Bécsbe a ministerium határozatából a végett, hogy egyszer már végkép lássuk tisztán, határozottan: hogy áll irányunkban a dynastia, hogy áll Ausztria? Ne mondjunk gyanúsításokat, ne használjunk ellenséges indulatokat, hanem határozott tények álljanak elő. Esedeztünk ő felségének, méltóztassék a Magyarországban levő bármely fegyverzetű hadseregnek saját aláírása alatt szétküldendő tábori parancsokban kijelenteni, mikép ő felsége minden katonától, bármi rendű, bármi fegyverzetű legyen is, szorosan megvárja és parancsolja, hogy a míg Magyarországban van, a magyar kormány parancsai szerint a hon minden ellenségei ellen szint azon hűséggel és vitézséggel szolgáljon, mint a magyar hadseregek most ő felsége trónjának támogatására híven és bátran szolgálnak, még a hont fenyegető veszélyeknek hírétől is elzárva.

Másodszor kértük ő felségét, hogy miután az ő felhívása következtében a magyar nemzet, mindjárt országgyűlés elején, magáévá tette és elfogadta a ministeriumnak azon nézetét, hogy a horvátok irányában minden méltányos és igazságos kívánataik teljesítésére kész: ennélfogva a horvát mozgalmat, mennyiben horvát mozgalom és nem más természetű mozgalom, békés úton kell a két nemzet között elintézni; mert nem lehet, hogy két nemzet idegen bujtogatások következtében, idegen czélok végett, egymást rontsa, pusztítsa, szenvedésekkel és vérrel áraszsza el hétszázados kapcsának terén; mivel a mennyiben a horvát kérdést barátságosan kell kiegyenlíteni,

küldjön parancsot Horvátországba, hogy Magyarországot megtámadni ne merészeljék.

Harmadszor kértük ő felségét: méltóztassék napot határozni a közelebbi időre, mikor fog ide lejönni, s méltóztassék hosszas ittmulatása által azon moralis súlyt, mely a királyság eszméjében fekszik, megadni saját trónjának megtartására: — mert azért küzdöttünk, azért vagyunk veszélyben. Ha nem vezérelt volna bennünket ezen nézet, s a trón iránti hűség azon napokban, mikor az ausztriai háznak semmi támasza nem volt a föld kerekségén, midőn szétbomlott a csekély, Olaszországban levő hadsereg, ha mondom azon hűség nem lett volna bennünk, sok dolgok másképen állanának. De általlengette mindíg a hűség ezen nemzetet, s azért megkívánhatja, hogy ő felsége nyujtson segédkezet trónjának megtartására, ha ezt megakarja tartani. Azért kértük ő felségét, méltóztassék lejönni (Nyáry közbeszól: követeljük) esedezem alázatosan, méltóztassék egy kis türelemmel lenni. Kértük ő felségét, hogy méltóztassék lejönni, s a háznak tudtára adni, s kinyilatkoztatni, hogy a végett jön le, miszerint a törvények, s az alkotmány fentartásában és jogaink megőrzésében, mely nemzeti jogaink trónusának existentiájával kapcsolatban vannak, hosszasb itt mulatása által, közre kíván dolgozni. Egyszersmind felküldöttük a hadügyi és pénzügyi törvényeket szentesítés végett. Kértem a házat, addig ne tegyünk semmit, míg a siker reménye el nem érkezik: de már nyolcz napja, hogy fentvannak társaink, és most is hogy mennek a dolgok? mintha a halasztás mérlegén nem feküdnék egy felől nemzetek sorsa, másfelől nem feküdhetnék koronáknak existentiája. Kérem a házat, méltóztassanak egy küldöttséget küldeni ő felségéhez, jőjjünk tisztába dolgainkkal: de ne a végett menjen a küldöttség, hogy ott heteket mulasson, hanem nyisson magának utat a fejedelem trónjához, mondja meg, hogy a haza veszélyben van, és veszélyben a trón, tehát akarja-e ő felsége megtenni azt, mi a nemzetnek megtartására szükséges. Nem várhatunk napokat s heteket, miután hónapokon által az intriguák minket veszélybe döntöttek; gyors határozatot akarunk, dűljön az jobbra vagy balra, hogy számot vethessünk magunkkal, mivel tartozunk a hazának, (éljen!) ne mulasson ezen küldöttség ott 24 órát, tudni fogjuk, ha nem fogadtatik el, hogy mit akarnak Bécsben. Kérem a házat, méltóztassék ezt megtenni s a ministerium részéről most kísérletben levő utolsó lépést — mert természetesen utolsó lépés a törvényhozás részéről — támogatni. s a nemzet erejével sikerre vagy valóságra vezetni.

Végre, mert semmi a világon lelkemnek nem fáj annyira, mintha az ármánynak azon diadalát látom, hogy nemzetek — mert nemzetek nem ismerhetnek nagyobb kincset a szabadságnál — ármá-

nyok következtében, a szabadságnak szent neve alatt, egymás ellen vérontásra izgattatnak, kérem a házat, méltóztassék egy kis bizottmányt nevezni, mely a ministeriummal értekeznék a horvát ügyek iránt, mely elő fogja terjeszteni mindazon hosszadalmas adatokat, melyek kezénél vannak, e dologban terjeszszen elő a háznak javaslatot. Meggyőződésem szerint, ha e dologban valamit kíván a ház tenni és mennyire van határozva, jobban lesz így előkészítve, mint ha egy javaslattal a ministerium előállana; mert most méltóztassanak elhinni, tiszta őszinteséggel teszem azon nyilatkozatot, hogy rendkívüli hatalmakra lesz szüksége a nemzetnek; a ministerium, mely a törvénynek korlátai közé van szorítva, nem mentheti meg a hazát. Én, a miniszter, nyilatkoztatom ezt ki a háznak. Tehát ennek nem ministeriális kérdésnek, hanem a közveszélynek és a közhaza iránti kötelességnek érzetéből mindnyájunk emanatiójának kell lenni. Tehát kérem a házat, méltóztassék egy bizottmányt kirendelni. A mondottakat mind reassumálni alig birom, ha jól emlékezem, esedeztem a háznak, Beőthy Ödön kormánybiztosra nézve, 2-or kértem a házat, hogy manifestumot bocsásson Európához, s kösse össze ezt egy felszólítással a magyar nemzethez, melyben világosságra legyen hozva, hová vezettetik a nemzet, és hogy biztosok fognak neveztetni az országban a ház részéről, a kik élőszóval mondják meg a népnek, hová ragadtatik, hová vezettetik, és gyűjtse össze, ha kell a hazának összes erejét, a haza megmentésére. 3-or küldöttség neveztetnék Bécsbe, és 4-er egy bizottmány a horvát ügyek iránti előkészítésére. Méltóztassanak megbocsátani, többet nem szólhatok, mert beteg vagyok. (Éljen! Elfogadjuk! Mondassék ki a végzés.)

Erre a Ház Kossuthnak valamennyi indítványát elfogadván, meghozta a következő öt határozatot:

I. Beöthy Ödön kormánybiztos a bácsi (délmagyarországi) táborban teljhatalommal ruháztatik fel.

II. Gróf Bechtold állásáról lemondván, a hadügyminiszter mindaddig lenn marad, míg a nemzet más vezért nem nevez ki.

III. Egy bizottság rendeltetik ki, hogy készítsen a nemzethez és Európához manifestumot.

IV. Egy másik bizottmány rendeltessék ki, mely készítene tervet a horvát ügyek lehető kiegyenlítése tárgyában.

V. A házelnök vezetése alatt száz tagu küldöttség menjen fel Bécsbe a királyhoz a békés megoldást még egyszer megkísérlendö.

A képviselőház sorsolás útján állította egybe a száz tagú küldöttséget, ellenben a főrendi ház, mely még ugyanazon nap e tárgyban szintén ülésezett és a maga részéről 20 tagot rendelt a küldöttségbe és választás útján állította össze a küldöttséget. Ezen 20 tagú küldöttséghez tartozott Wesselényi is, a ki társaival még aznap, a délutáni hajóval Bécsbe indult.

A százhúsz tagból álló küldöttség, melyhez a Bécsben időző Batthyányi és Deák Ferencz is csatlakozott, nem sokat végzett Bécsben. Eleinte a király elé sem akarták őket bocsátani, napokig megvárakoztatták; a Pázmándy által elmondandó beszédet német nyelvre lefordíttatták és pedig Deák Ferenczczel, egyes keményebb kitételeit megczenzurázták és úgy ment aztán szeptember 8.-án hosszú kocsisorban a küldöttség Schönbrunnba a király elé. A király a Pázmándy által nemes hévvel, igaz méltósággal elmondott gyönyörű beszédre érdemben nem is válaszolt, hanem kezébe véve egy papírlapot és arról halk, szaggatott hangon leolvasta a következőket:

«Nehezen esik szívemnek, hogy az országos választmány által kifejezett nemzeti kívánságnak lejövetelem iránt elgyengült egészségi állapotom miatt eleget nem tehetek.»*

«A törvényjavaslatokat meg fogom vizsgálni — folytatá a király — és ha azokra nézve valami észrevételem lenne, azt senki se magyarázza úgy, mintha a már fennálló törvényeket félrevetni vagy megsérteni akarnám. Ismétlem, hogy eltökélt akaratom magyar koronám birodalmának törvényeit, integritását és jogait, királyi hitem szerint fenntartani. A mi az önök által érintett többi pontokat illeti: ezek részint már a nemzet kívánata szerint elintéztettek; részint a legrövidebb idő alatt a miniszterium útján fogom nyilvánítani irántok szándékomat.»

Ehez a királyi válaszhoz nem sok magyarázat kellett. Ott volt mindenek előtt a báró Jellasichhoz szeptember 4.-éről intézett ama legfelsőbb kézirat, mely a pártütő Jellasichot a legnagyobb dícséretekkel halmozta el. S azután következtek még csak a szomorúbbnál szomorúbb események, melyeknek

* Horváth Mihály a király ezen kijelentésére azt jegyzi meg, hogy a király jobb egészségnek soha nem örvendett, mint éppen ez idő tájban. (Lásd: Horváth Mihály «Magyarország függetlenségi harczának története» czimű műve I. kötetének 436. lapját.)

azonban részletes ismertetése nem ez útra tartozik. Egy dolgot azonban ösmertetnem kell, mert ez szorosan összefügg Wesselényivel s a legszebb fényt veti ezen igazán nagy ember nemes gondolkozására, Nagy Sándori jellemére. Ez pedig nem egyéb, mint régi barátja, hosszú éveken át hűséges fegyvertársa, gróf Széchenyi István megdöbbentő tragoediája. A szeptember 4.-i ülésen történtekről, Kossuth beszédéről és a Ház határozatáról Kemény Zsigmond értesítette Széchenyit, felkeresvén őt budai palotájában. Míg Kemény beszélt, Széchenyi izgalma folyton növekedett. Halántékain kidüledeztek és kezein szinte bogot képeztek a feldagadt ütőerek. Majd két kezével fejéhez kapván felugrott és így kiáltott fel könyek között:

«Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építénk. Óh! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán pedig lángbetűkkel vonúl végig a *Kossuth* neve: *Flagellum Dei.*»

Másnap vagyis szeptember 5.-én Széchenyi palotájából hintó gördült ki, benne ült megüvegesedett szemekkel Széchenyi, mellette titkára, szemben orvosa, dr. Balogh Pál, a ki aztán leírta és közzétette valamennyi pesti lapban Széchenyi tragoediájának történetét. A közlemény az alábbi:

«Az ujabbkori események váratlan kifejlései és rendkívüliségei minden érző kebelre, mondhatlan hatást gyakoroltak. Nincs köztünk senki, kinek lelkülete azok által kisebb vagy nagyobb változást ne szenvedett volna. És még korán sincs vége a drámának! Senki sem számíthatja ki, miként jutand el az átalakulás vészteljes viharai közt az új aranykor élvezéséhez. Mert a sors nem szokta olcsón adni javait, egyeseknek úgy, mint nemzeteknek. Szerencsés az, ki cum mente sana in corpore sano juthatand el a mindnyájunk által buzgón óhajtott, de csak becsületteljes úton kivívandó béke basisához. Ezen szerencsében fájdalom! nem részesülhete hazánkfiainak legnagyobbika s átalakulásunk legrégibb hőse gr. Széchenyi István, ki élete legfőbb feladatául tűzé ki, boldognak és nagynak látni e hont. az oly rég, s oly sokkép zaklatottat.

A néhány hónap előtt kifejlett világrendítő események, melyek által egy egész lap fordult meg Európa sorskönyvében, a nagy férfiú folytonos küzdelmek közt levő elméjére megrázó hatással voltak,

s felszólíttatván ő is nemzetünk életbárkájának vezetésére, aggodalmai nőttön nőttek, midőn látta minden emberi kiszámítások csalékonyságát, s midőn látta, miként esküdt össze ármány és cselszövény, árulás és gazság az oly szerencsésen kivívott szabadság megbuktatására. A naponkint vészteljesben tornyosuló felhők imádott hona láthatárán visszatükröződtek lelkében, s ő, ki a béke olajágával óhajtá legyőzni hazánk daemonait, borzasztó sejtelmeket érze keletkezni keblében, midőn az alacsony..... cselszövények és ármányok által gyujtatott polgári háború lángjai csapkodni kezdenék az egekre, s pusztítani szép hazánk határait.

Lelkének folytonos feszülésben volt húrjai lankadni kezdének, s ő, ki hona javáért oly fáradhatlan tevékenységet tanusított, ki nem olcsó szavakkal, hanem nagy tettekkel bizonyítá be jelleme valóságos becsét, naponkint szenvedélyesb szerepet kezde játszani.

Bizodalma a nemzet sorsába csökkenni kezdett, s a láthatár, melyen epedve várjuk mindnyájan nemzetünk nagyságának fénysugarait fellövelni, előtte naponként sötétebb homályba merült. Mint kinek lelke a legborzasztóbb vészjóslatokkal teljes, úgy növekedének a nagy férfiú szorongatásai és nyugtalanságai.

Családja pár hét előtt nyári lakába költözőtt, s ő ezen lelki levertségben magára hagyatva, az aggodalmak és szorongattatások kínjai közt élt, s minden kedvetlen hír, minden nem várt esemény megrezzentette keble húrjait.

Az annyi küzdelmek közt rendíthetlen hős ezuttal ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan éjjeli virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket, melyek ellen lelke, diadalt vívni ki, képes többé nem vala. És ezen lelki küzdelmekhez azon gondolat csatlakozott legkínosb hatással, hogy imádott hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga, ő ébresztvén fel a nemzetet százados álmából. Ha magas lelki ereje legyőzé is ottan a túlságos képzeletek, s kínos gondolatok furdalásait, annál nagyobb rohammal támadák meg azok egész valóját, s a legkeserűbb kitörésekre nyujtának alkalmat. Ilyenkor minden józan előterjesztés, minden nyugtató szó sikertelen volt. Az étvágy már régóta elhagyá.

Folyó hó 4.-én kijelentém a grófnak, hogyha egészségét visszanyerni kívánja, innen tüstént távoznia kell; hogy gyógyulásának múlhatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol minden szó, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit; de a gróf nem vala hajlandó az üdvös tanács elfogadására. Nem akarta hinni, hogy beteg. Az ingerültség pírjával festett arczot mutató tükör folytonos csalódásban tartá őt. Csak következetes sürgetések, többszöri szándékváltoztatások után szülének végre benne elhatározást. Másnap (kedden) csakugyan kocsira ült a gróf társasá-

gomban, nem határozva hova és merre, de Buda alig vala hátunk megett s már a gróf leszállt, vagyis inkább kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat sem, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter helyét el nem hagyhatja, s hogy ő együtt kíván veszni, ha kell, honfitársaival. Csak erélyes sürgetések után sikerült őt reá birni, hogy ismét kocsiba üljön. A haladás azonban csak nevelé a gróf sötét melancholiáját. Szüntelen hazája szerencsétlenségét emlegeté s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs többé menekülés nemzetünkre nézve. Beteg képzeleteinek tükrében már látta ő hazánk fővárosát vad csordák által elpusztítva; a század egyik legpompásabb mesterművét, a budapesti lánczhidat a hullámok mélyébe temetve, s mint Marius Carthago düledékein, úgy képzelé ő magát elpusztult hazája romjain. És mikor a szerencsétlen grófot meglepi az eszelősség haragja — mint Esquirol a dühöt nevezi — az eltorzult arcz barázdáin gyakran a kétségbeesés keserű könnyei görgedeznek le. Ilyenkor gyakran megkísérté őt az öngyilkosság daemona is, de lelki ereje nem engedé lesülyedni őt, a rosz jétékosok ezen utolsó menhelyéhez, mint Napoleon nevezé. Ellenben számtalanszor nyilvánítá, mi örömmel ölelné a halált, mint ki már gyógyíthatlan, s ki többé hazájának hasznos tagja nem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az azon vallásos túlingerültség, mely a szemrehányások keserű fulánkjait mérges nyilakká változtatja. Ily leírhatlan kínos gyötrelmek közt, mint a gróf sokszor nyilvánítá, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, s a legdühösb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szívvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedvelt családjától s idegen arczoktól környezve, kik nem értik lelke magas vágyait s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.

Mint a nemes gróf házi orvosa, kötelességemnek tartottam mindezt némi részletességgel közölni a közönséggel, különösen azon gyöngédtelenek irányában, kik felejtve nagy hazánkfiának halhatlan érdemeit, felejtve, hogy ő ujjászületésünk történetében oly fénypontot foglal el, nem átallották őt, kit leláncolt Prometheusként, hona vészteljes sorsáni kétségbeesése mardosó féreg gyanánt gyötör, alacsony gúnyaik, gyanusításaik és rágalmaik tárgyaúl tűzni ki.

Hazánk, mely nagy férfiakban oly szegény, mint tétlen szóhősökben gazdag, méltán fájlalhatja egy oly fiának szerencsétlenségét, kinek keble tettdús életének minden perczében csak hazája dicsőségéért és boldogságáért dobogott, ki ezért annyit áldozott, mint századok lefolyta alatt egy magyar sem, s ki most is ezer örömmel váltaná meg élete árán hona megszabadulását.

Meg is vagyok győződve, hogy hazám nemesb keblű polgárai

közt nincsen egy sem, ki a nemes gróf halhatatlan érdemei iránt hálaérzetében buzgón ne óhajtaná, hogy az égen borongó sötét felhők minél előbbi szétoszlásával oszoljanak el a gróf lelkéről is azon sötét felhők, melyek most annak tehetségeit oly kínos zsibbadásban tartják, s hogy a gróf léphessen fel ismét minél előbb a nagy tettek színpadára, melyen ő annyi éveken át oly fényt árasztva működött, s melyen őt minden honszerető polgár oly bús szívvel nélkülözi.»

Balogh Pál orvos nyilatkozatára az adott okot, hogy nemcsak a reactio emberei vesztették el fejöket, hanem a mi táborunkban is akadtak olyanok, kiket a viharzó események megfosztottak a helyes gondolkozástól, a józan itélőképességtől, sőt a túlzók egyik-másika még az emberiesség érzetéből is kivetközött. Csak néhány rövid példára hivatkozom. A képviselőház julius 8.-i ülésében tárgyalta 176 kúnszentmiklósi választópolgár azon panaszát, hogy jelöltjöket, Petőfi Sándort, az ellentábor jelöltje lázítónak és orosz kémnek nevezte, kit agyon kell verni, ha a községbe lábát be meri tenni. Így bántak el *Nagy* Károly és kortesei a nemzet legnagyobb költőjével és a szabadság dalnokával. És viszont Petőfi is, akinek első felösmerője és pártfogója Vörösmarty volt, azért, mert Vörösmarty a képviselőház augusztus 21.-i ülésében nem Madarászékkal szavazott, hanem elfogadta Mészáros hadügyminiszter ama indítványát, hogy egyes csapatoknál ne azonnal, hanem csak fokonként hozzák be a magyar vezényletet, megírta híres versét azzal a sértő refrainnel:

„Nem én téptem le homlokodról, magad tépted le a babért.“

Csoda-e tehát, ha a féket vesztett túlzók nemcsak babérait tépték le Széchenyinek, de még sárral is megdobálták az egykor annyira dicsöitett nagy embert. S vajjon ki volt az, aki megtépett és megdobált barátjáért kiállott a síkra? — ugyan ki lett volna más, mint Wesselényi Miklós. Bécsből hazajövet első dolga volt megírni és közzétenni a „Kossuth Hírlap“-jában és a „Pesti Hírlap“-ban a következő nyilatkozatot:

Pest, 1848 szeptember 9.

Részint vad, részint szennyes érzetek szokták azon űrt megszállani, melyet a kebelből elköltözött kegyelet hagy.

A kegyelet — szép és magasztos tettek e hatályos tényezője —

ha a nemzet kebeléből távozik, búsító és szomorító; mert a jelennek a múlttali legszebb összekötő fonalai metszetnek el: úgy el azon szálak is, melyeknek tovább fonása a jelennek a jövendőt biztosítja.

Az érdemnek legszebb jutalma s egyik legnemesebb rugója veszve van. Fájdalom, nálunk újabb időben kegyelethiány sokképen s nagy mértékben mutatkozik. Azonban mégis reménylem: nemzetem nagy többségében van még elég kegyelet arra, hogy az, mi a «Tizenötödik Márczius» 151-ik számában gróf Széchenyiről áll, közbotrányt okozzon.

Gróf Széchenyiről én, régi és hű bajtársa, olykor napszámosa is, már évek óta gyakran vagy inkább többnyire véleményben s eljárásban eltértem, különböztem. Meg lőn tehát az elvrokonság köztünk többként ingatva. A személyes barátság azonban remélem, nem. Én legalább annak érzetét híven tápláltam keblemben. Mindig nagyon fájt nekem, hogy magam előtt sem tudtam, s nem a világ előtt menteni azt, miként ő e közelebbi években oly ügyet, melynek sokáig volt buzgó harczosa, s oly személyeket, kik a jó ügynek mindég hív bajnokai voltak s maradtak, gyöngédtelenül támadott meg. Nem tagadom azon hitemet, hogy Széchenyi a jó ügynek, melynek ő elébb oly roppant sokat használt, később — bár használni akarva — sokat ártott. (?)

Azonban expiálta ő e bűnét. Honához hív szíve, honáérti keservében tört meg. S e keserv a hite szerint már eltávolíthatatlan azon borzasztó veszély látására nehezedett reá, mely veszélyt események szerencsétlen összeütközése, gyalázatos pokolbeli ármány, s részünkről, s okszerű megvétett lépés s eszély hiány idézett e honra. A csapások legborzasztóbbika érte őt, s hogy ez őt érte, s éppen most érte, midőn hajdani ereje s tevékenysége által oly sokat használhatott volna, nagy csapás e honra nézve is. És az e csapás feletti bú s az annyi hálát érdemlő férfi iránti meleg részvét helyett, gúnyos és goromba szavakkal támadják meg őt, gyanúsítás, hazugság s rágalom fegyverét használva.

Ha a czikkíró hiszi azt, mit írt, hogy t. i. *Széchenyi* nem beteg: úgy én alacsony rágalmazónak nyilatkoztatom őt s mindenkit, ki azt merné állítani, hogy Széchenyi képes lehetne hona ügyét bármikor is, s annyival inkább a vész óráiban elhagyni, s a veszély elől megszökni, vagy épen a bűnkoholta gaz reactio vétkes és gyalázatos pártfogására vetemedni.

Ha pedig a czikkíró tudta s hitte a nagy csapást, mely Széchenyit érte: úgy iránta s barátai s családja iránt rút kíméletlenséget követett el, csaknem gúnynyal szólván oly szerencsétlenségről, mely minden mívelt s el nem vadult kebelben részvétet s annak érzetét gerjeszti, miként társadalmi s erkölcsi kötelesség ily körülményben a dologról minél kevesebbet szólani.

Van, hála az égnek, remény, hogy honunk nagy polgárát, lélekben s testben épen, nemsokára visszanyerendjük. Addig minden igaz magyar fájdalmas részvéttel kísérendi sorsát. A kérdéses czikkre nézve pedig méltán kiált fel: «Szegény oroszlány, mire jutottál?»

Wesselényi Miklós.

Szegény vak oroszlán! Ugyebár ekkor még nem tudtad, hogy a kérlelhetetlen események vadul rohanó árja — rövid napok mulva téged, a pesti árvíz rettenthetetlen hősét is el fog sodorni — és hogy az a tömeg, mely annyiszor éljenzett egykor ablakaid alatt, reád is „feszítsd meg"-et fog kiáltani. Az izgalom ezen őrületes napjaiban — de még Széchenyi katasztrófája előtt — történt meg a szakítás Kossuth és Wesselényi között. Élő tanúja már nincsen e nevezetes eseménynek, de a kik megírták, oly emberek valának, kiknek szavahihetőségéhez kétely nem fér. Az egyik báró *Kemény* Zsigmond, a másik Széchenyi volt kedvencz embere és éveken át bizalmas titkára, *Kovács* Lajos. Itt adom teljes hűséggel a két férfiú leírását.

«Még hátra volt Wesselényi számára az utolsó kiábrándulás — írja Kovács Lajos.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje imádott barátjának, *Kossuthnak*, kezdett szándékai fölött aggódni.

Most először sejdíté a mély meghasonlást a ministerelnök és a fináncz ügy kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztítani és consolidálni; a másik képzelődése már az ismeretlen törekvések kelő láthatárán csapongott.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vízmeder porhatag. A kifejlés perczei közelítettek. *Wesselényi* találkozék *Széchenyivel*, a régi és félreismert baráttal. Föl akarta őt szólítani, hogy többekkel egyesülten hassanak Kossuth irányainak mérséklésére. De *Széchenyi* szíve már a honfájdalomban meg volt törve. Néhány nappal utóbb a legmesszelátóbb elme, a jövendő komoly és kísérteti arczára tekintvén, megtébolyodott, s a *Wesselényi* keze volt az, mely a Zsibón kimondott átok daczára *Széchenyi* mellett a *Pesti Hírlapban* védő szavakat írt le, a legmélyebb boszankodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja megtámadni és tervének eltakarása végett magát őrültnek tetteti.

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Ah! csakhogy a rendkívüli ne lenne többnyire oly keserű!

Midőn *augusztus* vége körül csodálatos hírek terjedtek a *Kossuth* házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi összeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresi és szakadatlan barátságuk emlékeért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekeljen tőle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hosszasabban beszélhetnek, sikerülend meggyőzni őt arról, azon nézetek veszélyei felől, mellyek a koczkáztató lépésekben látták a jövendő biztosítékait; a rémuralkodás rendezésétől várták azon egyértelműséget, mely — hitök szerint — egyedül vezethet czélra, és a könnyelműség rózsaszín szemüvegén tekintettek a forradalomra. *Wesselényi* tudta, hogy *Kossuth* vérmérsékénél fogva nem lehet a terrorizmus barátja, s hivé, miként a budai vár elleni tervek sem birnak komoly színnel. Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasíttatott; mert a ministernek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szíves buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás fölött fagyosan és visszataszítólag bánt vele. Mondá: hogy a «Corpus jurissal» már többé meg nem menthetjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösen szorította a követ kezét, míg megvetéssel szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezérére; de sikerült keblébe fojtani óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsúztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.

«*Egy Wesselényivel beszélt így Ő! Engemet akart megalázni, kit sérteni még senki nem mert!*» — E szavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsőn, az utczán, leírhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.

Midőn hazaérkezett, arczán a vihar fellegei voltak.

Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindíg bosszúsan.

— *A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szerettük őt!* — mondá neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer is találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midőn Zsibóról elindulánk, hogy végtére láthatjuk *Kossuthot,* házunk legjobb barátját! És Zsibón mint ügyeltem minden bútorra, mily tisztán tartottam a szobákat, melyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd belé fáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jő, készen és rendszerezve találja szállását! Már ezentúl nem említjük többé az ő nevét. Nincs mit keressen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla *Wesselényi*, végig simítva kezét neje arczán, és oly szelíd kifejezéssel, mintha egy láthatatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata fölleplеztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is *Kossuth szobái fognak lenni*, s te oly gondosan ügyelsz rájok, mint eddig. Hiszen ő most kilépett magából. A világ, a hízelgők, az események elszédítették. Most kiki tömjényez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott megint vissza fogja nyerni magát. *Ő megint a régi Kossuth lesz.* S mi jól fog szívének esni, ha az üldözőktől, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csendes magányba, hol minden úgy maradt, mint régen volt. *Ugy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira.*

Ezen jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scénát is, azon képviselőtől hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.*

Sem a nemeslelkűség szerény diadala, sem a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért említsem, hogy Wesselényi, midőn Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdődött, száműzte magát a hazából, melyet ily időszak alatt szolgálni úgy sem tudott: de elmondom, mit kevesen tudnak, azt t. i., hogy Jellachich közelítésekor Kossuth is útlevelet kívánt magának kieszközölni egy megbízatással Francziaországba. A képviselő, ki ügyében eljárni igyekezett, a ministerelnököt, a vendégei közül, kik még asztalnál ültek, félre híván, megsúgá e kívánságot. Batthyány haragosan kérdé: talán azért küldjem el, hogy Francziaországban compromittáljon?

Az útlevélről többé szó sem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagyközségek lelkesítéséhez kezdett.

Cromwell is — ha jól emlékszem — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Mily hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gréfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösön tüdőgyuladást kapván, 1850 tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabadított ki a halál karjaiból.

* Ez más, mint Kazinczy Gábor nem lehetett. Kazinczy, amint már említettem, nem közönséges rokonszenvvel, de valóságos rajongással viseltetett Wesselényi iránt. Az ő izmos karjain ment rendszerint Wesselényi Pest utczáin és ő kísérte mindannyiszor az országgyűlés tanácskozó termeibe és haza.

Kovács Lajos „Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve“ czímű, Budapesten 1889-ben megjelent munkája III. kötetének 288. és 289. lapjain következőképpen adja elő Kossuth és Wesselényi meghasonlásának történetét *Kazinczy* Gábor szem- és fültanú előadása nyomán:

«Egy napon *Kazinczy* felkereste Kossuthot, kinek ő az időben még a leglelkesültebb híve volt.

Belépve előtermébe ott nehány embert talált *Kossuth* környezetéből és meglátja báró *Wesselényit* egy szögletben ülve.

Azonnal odasiet báró Wesselényihez és felgerjedéssel kérdi: mit csinálsz itt?

Némi zavarral mondá neki báró Wesselényi: Kossuthtal szeretnék beszélni és már (ha jól emlékszem a számra) tizenegyszer vagyok itt és nem juthatok hozzá.

Erre *Kazinczy* nagy haragosan támadja meg Kossuth embereit, hogy azok *Wesselényi* ittlétét nem jelentették s be nem vezették azonnal s karon fogva Wesselényit, vezeti őt minden bejelentés nélkül *Kossuth* szobájába.

Ott Kazinczy szokott élénkségével panaszolja fel *Kossuthnak*, hogy emberei oly figyelmetlenek, hogy Wesselényit már tizenegyszer hagyják itt várni a nélkül, hogy ittlétét bemondanák és bevezetnék.

Kossuth habozva mentegetőzött roppant elfoglaltságával, de nem adta *Wesselényinek* és *Kazinczynak* azon elégtételt, hogy embereit rendreutasította volna.

Wesselényi helyet foglalva, lelke mélyéből kezdé elmondani mély aggodalmait — rimánkodva kérte *Kossuthtot*, ki most mindenható, ki egy szavával megállíthatja a vihart, ne engedné törésre vinni a dolgokat, miből csak a nemzet végpusztulása következhetik okvetlenül.

Elmondani ma már ki tudná, mi mindent felhozott Wesselényi, ki ismerve az erdélyi oláh nép között szórványosan lakó magyarság helyzetét, ismerve a könnyen lázítható erdélyi oláhság hangulatát, leginkább látta a veszedelmet, mely polgárháború esetében fajunkat fenyegeti.

Felhozott mindent, mivel csak *Kossuthra* hatni gondolt, azon baráti hű ragaszkodást, melylyel hosszú évek során megtagadva *Széchenyit*, legbensőbb korábbi barátját, oldala mellett küzdött, mint legkitartóbb bajtársa, minden üldöztetéseinek osztályosa stb.

Mondott volna még sokat Wesselényi felelevenült aggodalmainak árjában, de közben *Kossuth* kérte, sietne mondandóival, mert perczei ki vannak mérve, mire *Wesselényi* elhallgatott, várva válaszát.

Nem mernék belefogni, hogy Kossuth ékes nyelvén elmondott válaszát reproducáljam. Annyit mondhatok annak benyomásáról Wes-

selényire, hogy az volt a legszerencsétlenebb viszonzás, a mit *Kossuth* őszintén aggódó hű barátja töprengéseire választhatott. *Wesselényi* lelkében mélyen találva felállt s röviden köszöntve — elment.

Tőle tudjuk, hogy mélyen sértve hagyta el régi jó barátját.

Kossuth megfoghatatlan tapintatlansággal azon kezdette: menynyire fáj neki s minden hazafinak azon sorscsapás, mely *Wesselényit* érte szemevilágának elvesztésével. De ez, fájdalom, megtörtént. Ez az oka, hogy ő, a férfiúbátorság egykori mintaképe, most nem láthatva a dolgokat, képzeletében rémeket teremt és annak képeivel nyugtalanítja magát. Aggodalmainak forrása nem a tényekben, de szerencsétlen helyzetében van. Remegéseivel csak megzsibbaszthatja mások tevékenységét, pedig a haza megmentésében minden erő s lelkesedésre van szükség. Engedje azért őket tenni, kiket a sors megkímélt s kik látnak és a haza sorsát ép úgy szívükben hordják, mint ő. Legyen nyugodt és bízzon bennök, ne lohaszsza tűnődéseivel azon isteni ihletet, a lelkesedést a hazafiakban, mi most egyedül képes a hazát megmenteni még a pokol hatalma ellen is. Kérte végül, maradjon a szerencsétlen fátuma által kényszerült tartózkodó állásban az események közt.

Wesselényinek mélyen fájt, hogy *Kossuth* minden érvelése világtalan állapota körül forgott és hogy tagadta illetékességét a dolgok megbírálásában.

Tudtommal ez volt utolsó beszélgetésök az életben. Igy vált el a két régi barát egymástól.

E látogatás után Wesselényi a grófot (Széchenyit) kereste fel.

Képzelhetik már most, t. olvasóim, e találkozás megható komorságát. Wesselényi, mint megtörött bűnbánó, panaszolta el találkozását Kossuthtal.

A gróf nem vígasztalhatta felindult barátját. Végtelen fájdalommal látta teljesedve aggodalmait. Midőn még lett volna mód fékezni e veszélyes hatalmat s ő síkra szállt, az egész nemzet elhagyta őt. Előérzete nem csalt s fájdalom, e hatalom ma már nem fékezhető többé és elbizakodásában okvetlenül örvénybe sodorja magával a szerencsétlen hazát, azon ponton épen, midőn az ujjászületés és szabad fejlődés minden eszközeit megadta az idők kedvezése.

Lelkéből kibúsulta magát a haza sorsán a két barát, kik húsz évvel előbb annak szolgálatára fiatal lelkesedéssel fogtak kezet.

Igy írja le Kovács Lajos* Wesselényi és Kossuth meghasonlását.

* Kovács Lajos képviselő és publicista született 1812 február 25.-én Homokon, meghalt Szathmáron 1890 deczember 19.-én. Alsó iskoláit Nagybányán végezte. 1827-ben Pozsonyba ment bölcsészetet és jogot hallgatni. Széchenyivel, kinek nevét már ekkor az Akadémia alapitása körüli érdemei a hír és dicsőség

Ha Wesselényi nem is helyeselte azokat az elveket és eszközöket, melyeket Kossuth a nagy politikában a maga czéljaira jóknak tartott, de ama tevékenységében, melylyel Kossuth a nemzeti hadsereget megteremteni és a nemzet ellenállását szervezni akarta — mindenekben segédkezett neki. Ő maga testi bénaságánál fogva nem vehetett részt közvetlenül a harczokban, de szóval és tollal lelkesítette híveit, sőt amint alább látni fogjuk, felfegyverezte és csatába küldötte véréből származott házasságon kívüli gyermekeit.

Pestről 1848 julius 20.-áról ugyanis ezt a levelet intézte idősebbik fiához, Istvánhoz:

«Werzsényi Istvánnak áldást! A Bethlen Gergely és Mikes Kelemen által most felállítandó lovasönkéntesek közé lesz legjobb neked s Lászlónak (így hívták Wesselényi kisebbik természetes fiát) saját lovaitokon lépnetek. A megkívántató egyenruhával és lószerszámmal, valamint fegyverrel is el foglak én titeket *Kelemen* és *Nagy* Lázár által láttatni. Ha gondolhatni, hogy a *László* lova igen gyenge alája, jó lesz megcserélnetek lovaitokat. Mai nap írok *Kelemen* úrnak s *Nagy* Lázárnak is.

Éljetek boldogúl, míg becsülettel élhettek. Remélem, hogy azon lovas sereg nemsokára ellenség elébe kerül, azon mezőre, hol dicsőség vagy gyalázat aratandó. A fegyvert, melyet kezetekbe adandok, hiszem, hogy becsületetekre és becsületemre hordozandjátok s használandjátok. A napokban kerüle az első nemzeti őrsereg ellenség tüze, nem is mondhatni elébe, hanem közelébe s óh szégyen és gyalázat, *elfutott!* Oly csorba ez a nemzeti becsületben, hogy az nem másként, mint minden egyes önkéntes vagy nemzeti őr nemcsak el nem futása, hanem positiv maga kijelölése által üttethetik helyre. Ha vitézséggel ellenség előtt, engedelmességgel elöljáróitok iránt, szelídséggel a fegyvertelenekhez s szilárd jellemmel és erkölcscsel tünte-

szárnyára emelték — ekkor ösmerkedett meg a rendkívül eszes és kellemes modorú fiatal ember. Széchenyi eszméi és reformátori tervei annyira megragadták, hogy eleinte ő is a közgazdasági pályára szánta magát. Ez okból Selmeczre ment és ott elvégezte a bányászati akadémiát. Kihirdettetvén az 1831. évi erdélyi országgyűlés, Kovács Lajos, ki szathmármegyei születésű volt, ismereteinek kibővítése czéljából elment Erdélybe s Kolozsvárt ösmerkedett meg báró Kemény Zsigmonddal és az ő útján Wesselényi Miklóssal. Széchenyiről írott 3 kötetes munkájában többször foglalkozik Wesselényivel s bár mindig nagy tisztelettel adózik Wesselényi személyének és érdemeinek, nem tudja neki sohasem megbocsátani, hogy Széchenyit elhagyva Kossuthhoz pártolt. 1848-ban Nagybánya városát képviselte az országgyűlésen s az úgynevezett békepártnak egyik lelkes híve volt Kaziinczy Gáborral és Kemény Zsigmonddal egyetemben.

titek ki magatokat, úgy és csak úgy fog áldásom követni. Apátok Wesselényi.»

Amikor pedig meghallotta, hogy gróf *Károlyi* István összes gazdasági alkalmazottjait felfegyverzé, sőt maga is lóra ült, gyönyörü nyilt levelet intézett hozzá, melyet mint a lelkes hazafiság szép tanúbizonyságát, a „Kossuth Hírlapja" augusztus 10.-én megjelent számában tett közzé. A levél így hangzik:

NYILT LEVÉL KÁROLYI ISTVÁNNAK.*

Halál vad keze tarolta le házi boldogságod legszebb virágait. Szívrepesztő keserv feldúlta kedélyedet s annak lőn martaléka egészséged. Nyomorék lettél s pár éven át alig valál képes, addig erős és mozgékony, mankók segítségével vánszorogni. Átfuvallá világrészünket a szabadság szelleme, megrázta az önkény és rabság gőztorlatai alpesit. Honunk is új életre riada. De gonoszság nem akará, hogy békében élvezhessük ez új életünket. Butaságot s ellenszenveket felhasználó ármány fegyverrel támadta meg. A megtámadt hon minden hű fiát segítségére hívá fel. Te érteni tudád s akarád a felhívás szent szavát. Áthatott téged a szabadság s nemzeti érzet villanyos ereje s bizonyságára annak, hogy jóra termett kebelre a szabadság ügye minő varázserőt gyakorol s hogy a megtámadott hon védelmére hívó szó igaz magyarnak a halottakat álmaikból felrázó végtrombita harsogához hasonló hatással bir. Veled csuda történt. Elvetéd mankóidat s kardot ragadtál; szabadság s honszeretet bűvös ereje képessé tett rég nyugvó paripád hátán élére állani általad lelkesített zászlóaljadnak. Zászlód alá állítá dicső példád házad s gazdaságod hivatalnokait; mindkét fiad kisér, a kisebbiket azon boldogságban része-

* Gróf Károlyi István, Károlyi József grófnak legidősebb fia, Lajos és György grófok testvérbátyja, született 1797 november 18.-án, meghalt 1881 julius 21.-én. Egyike volt Magyarország leggazdagabb és legbőkezűbb főurainak. Első neje Polignac herczeg franczia miniszterelnök sógora, gróf Dillon Eduárd ezredes Georgina leánya volt, kit 1820-ban vett feleségül, de ki csakhamar elhunyt. Második neje gróf Eszterházy Miklósnak Francziska leánya volt s ettől született 1831 november 10.-én máiglan is élő Sándor nevű fia. Második nejével is mindössze 14 évet töltött Károlyi, mert 1844 február 13-án tüdősorvadásban ez is elhunyt. Erre a kettős csapásra czéloz Wesselényi fenti levelének bevezető szavaiban. 1848-ban fóthi birtokán a nemzetőröket maga látta el lóval és fegyverrel, s maga oktatta a katonai gyakorlatokban. Ezen felül egész huszárezredet állittatott fel saját költségén, amennyiben az úrbéri kárpótlásból neki adományozott összeget e czélra adományozta. 1849 április 3.-án elfogták és csak nagytekintélyű családja hosszas utánjárásának köszönhette, hogy 1850-ben életét és szabadságát 400,000 forintért megválthatta.

síted, hogy még zsenge korában hőskeblű atyja oldala mellett édes hona szent ügyéért fegyverrel küzdhessen.

Boldog te, hogy így és ily czélra mehess. Üdvezel téged s áldását mondja rád egy régi barátod a gyámoltalan tehetlenség azon éjjeléből, melybe sorsa bilincselve tartja. Évek óta csendesen tűröm a keserves nélkülözések halmazát, zúgolódást, mint vétkest s gyalázót kerültem, de kitör az most azon sóhajjal, hogy bár a világnak csak annyi sugara hatna éjjemen át, mely képessé tenne menni honomért, ha nem sikerrel vívni s győzni, de legalább annak használva halni meg.

Nállam százszor boldogabb barátom! Szép példád hasson honosinkra tündérerővel, ne legyen vén, ne ifjú, ki henyélve nézte, hogy honát ellenség dúlja, véreit öldösi; lássa minden azt, hogy most városban járdát taposni vagy faluhelyt gyönyöreinek s még gazdaságának is élni, bűn is, szégyen is, mert minden, ki nem teljes nyomorék, kit hona iránti szent kötelesség nem lánczol helyéhez, s itt vagy másutt lézeng, bár legyen az nagy úr vagy szegény, megérdemli, hogy újjal mutassanak reá, mint gyávára s kötelességéről elfelejtkezettre.

Pest, augusztus 8. 1848. Wesselényi Miklós.

És most térjünk vissza az erdélyi állapotokhoz. Az 1848 május 29.-ére Kolozsvárra hirdetett országgyűlés ünnepélyesen junius 10.-én lett berekesztve. A magyarországi összminiszterium junius 14.-éről keltezett átiratában üdvözölte Erdély országosan egybegyült rendeit. Ugyanezen napon bocsátott ki *Szemere* Bertalan is mint belügyminiszter az erdélyi királyi kormányszékhez rendeletet, melyben többek között így szól a Magyarországgal egyesített Erdély polgárságához:

«Az Unio napja reátok és ránk nézve is a boldogság, a dicsőség és a szerencse napja. A két haza egy lett, határai közt nincs többé különbség. A két nemzet egy lett, egymásnak minden jogaival és szabadságaival bir. A nyelv és vallás sem ad, sem vesz el jogot. A törvény előtti egyenlőség elvére lesz alkotmányunk fektetve. Igazság és méltány lesz jelszavunk. Ily nézetekkel vesszük át ő felsége nevében Erdély kormányát. A hatalmat hozzá ti adátok; a bizodalmat mi kérjük tőletek. Szerencsésebb időben az Unio nem történhetett, épen most van az egyesülésre a legnagyobb szükség. Tudjátok: a haza veszélyben van. Éljük a szabadság és veszély napjait egyetemben. A királyi szék állandósága és a haza épsége roskadoz. Tehát e kettőnek megmentése körül találkozzunk elsőbben is. Most mindenek előtt vívnunk és áldoznunk kell, hogy utóbb a szabadság jótéteményeit biztosságban élvezhessük.»

Három nappal később, vagyis junius 17.-éröl keltezve jelent meg *Szemere* Bertalan ellenjegyzése mellett István nádor királyi helytartónak báró *Apor* Lázárhoz, az erdélyi kanczellária helyettes elnökéhez intézett ama rendelete, melylyel a Bécsben székelö erdélyi udvari kanczellária 158 évig tartó fennállása után végleg megszünt. És ugyanazon napon Kolozsvárról keltezve jelent meg gróf *Teleki* Józsefnek, Erdély utolsó fökormányzójának kiáltványa, melylyel a 334 esztendö óta fennálló dézsma és robot örök idökre eltöröltetett.

Két nappal később vagyis junius 19.-éröl Budapeströl keltezve és *Szemere* Bertalan által ellenjegyezve másik két külön rendelete jelent meg *István* nádor királyi helytartónak. Az elsöben értesíti az erdélyi rendeket, hogy a közönséges országgyülés julius 2.-ára ki lett hirdetve Pest városába s felkéri az erdélyi karokat és rendeket, hogy a pesti országgyülésre a magok képviselöit Pestre küldjék fel, az úgynevezett regalistákat — királyi hivatalosokat — pedig arról értesíti, hogy törvényhozási joguk gyakorlása végett a pesti országgyülés förendi házában jelenjenek meg. Másik rendeletében, melyet egyenesen báró *Vay* Miklós koronaörhöz intéz, öt nevezi ki Erdély területére királyi biztosul, felruházván öt teljes hatalommal, hogy a csend és rend fenntartását mindazon módokkal eszközölje, melyek a czélt a jog és törvény korlátai között, de egyszersmind a korona és álladalom épségben megörzésével, okvetlenül biztosítják, feljogosítván különösen öt *a rögtön ítélö bíróságok* felállításával járó intézkedések sürgös megtételével.

Egy nappal a fenti rendelet megjelenése után vagyis junius 20.-án a szász nemzet követei már külön emlékiratba foglalták s a Felség elé terjeszteni rendelték azokat a sérelmeket, melyek szerintök az unioból rájok származtak. Julius 3.-án pedig már másik emlékiratot szerkesztettek a szászok német nyelven és 11 pontba foglalták azokat a feltételeket, melyek mellett ök az uniot elfogadni és létesíteni hajlandók. Ezt az emlékiratot már nem a Felséghez, hanem a magyar országgyüléshez intézték.

A szászok fészkelödése és a reactio embereinek bujtogatása okot és alkalmat szolgáltatott arra, hogy az eddig való-

ságos szolgaságban sinylődő, de éppen a 48-as törvények által szabaddá tett oláhság is vérszemet kapjon és folyton fenyegetőbb magatartást kezdjen tanúsítani, amihez nem csekély mértékben hozzájárult az is, hogy báró Puchner, Erdély hadi főkormányzója, titokban szitotta az oláhság elégületlenségét és báró *Vay* Miklósnak, Erdély polgári királyi biztosának rendeleteit jóformán semmibe sem vette. Az elégületlenség és feszültség az oláhság és magyarság, különösen pedig a székelység között napról napra nőtt. Kisebb-nagyobb kitörések és lázongások az oláhság kebelében minduntalan előfordultak. A vagyon és életbiztonság az oláhság lakta vidéken teljesen megrendült. A gyujtogatások, fosztogatások, rablások, söt agyonverések napirenden voltak, elannyira, hogy 1848 junius 28.-án gróf *Batthyány* Lajos indíttatva érezte magát arra, hogy az oláhokhoz külön békítő és őket hazafias kötelességükre buzdító rendeletet intézzen. És miután *Batthyány* jól tudta, hogy az oláhok bujtogatása főképpen az alsó papságtól származik, a Pesten idöző *Szaguna* András gör. kel. püspököt rábírta, hogy ő, mint püspök és főpásztor, hasson oda, hogy a mesterségesen felizgatott kedélyek lecsillapodjanak s az oláhság bízva a törvények szentségében, várja be békében azok életbe léptetését és végrehajtását. *Szaguna* engedett is a kérelemnek és 1848 junius 30.-án Pestről keltezve kibocsátotta békítő pásztorlevelét. De itt is bebizonyosodott, hogy könnyebb tüzet kelteni, mint tüzet oltani. Már pedig *Szagunának* nagy része volt a tűz felkeltésében.

Erdélyből a tűz csakhamar átharapódzott a Részekbe vagyis *Közép Szolnok, Kraszna, Zarándmegyékbe és Kővár vidékére.* Az úgynevezett Részek királyi biztosa, mint tudjuk, *Wesselényi* Miklós volt. Neki kellett ott a rendet biztosítani és fenntartani. Ő ugyan egyéniségénél és természeténél fogva sokkal erélyesebb ember volt, mint báró *Vay* Miklós, de rajta is bebizonyosodott — minden erélyessége mellett — az a régi közmondás, hogy *pénz, fegyver és katona* nélkül nem lehet csatába menni, annál kevésbé győzni. Hiszen említettem már, hogy Wesselényi még a kolozsvári országgyülés megnyitása előtt Kossuthtól 1000 forintot kért, hogy legalább kaszákkal lássa el embereit.

Arra nézve, hogy Erdélyben miből és hogyan keletkezett az oláhság között a forrongás, mely később nyilt lázadásba tört ki, magára Kossuthra* hivatkozom, aki „Iratai"-ban ekként adja elő a dolgokat:

«A szerbek után a bécsi udvar az *erdélyi oláhokat* lázította fel — írja Kossuth. Ezeknek — tartózkodás nélkül bevallom — addig, míg Erdély 1848-ban mind a két törvényhozás megegyezésével Magyarországgal nem egyesült, méltó okuk volt volna panaszkodni, mert Erdély alkotmánya egy nagy anomália volt. Négy vallásra és három nemzetre volt alapítva s a görög nem egyesült hitű oláhok, bár Erdélyben többségben vannak, sem mint nemzet, sem mint vallás az alkotmányos tényezők közé nem számíttattak. Ámde épen ezen anomáliának vetett véget az Unio. Egy lett a jog, egy a törvény Erdélyben s Magyarországon s ez a törvény egyenlő jogú polgárokká tette az ország minden keresztény lakosát faj-, nyelv-, vallás különbség nélkül. Ez erdélyi oláhok minden közjogi sérelmei egy tollvonással orvosoltattak. Hálával is fogadta az erdélyi oláhság e jótéteményt, a míg az osztrák ármány s ennek pártfogása alatt az ország feldarabolására törő izgatók a vak szenvedély tüzét fel nem gyujtották.

Urbán császári határőr-ezredes azon hazugsággal lázította az erdélyi oláhokat, hogy a *„kegyes osztrák császár"* már tíz év előtt eltörölte a jobbágy-robotot, de a *„gonosz magyar urak"* eltitkolták a «császár» rendeletét a nép előtt, s az e hazugsággal fellázított vad tömegeket azon igérettel eskette fel hűségre az «osztrák császár» iránt, hogy ha segítségre lesznek a magyarok ellen, a császár nekik két évi adómentességet ad és megengedi, hogy mindent megtartsanak, a mit a magyaroktól elvehetnek s még azt is kilátásba helyezte, hogy az «urak» földbirtokait maguk közt fel fogják oszthatni.

És ember, kinek szivében érzelem van, nem is képzelheti: minő prédasóvár hyéna-dühhel estek neki a felbőszült csordák a «kegyes császár» engedelmének hasznát venni. Még most is fagyást érzek ereimben, a mint az általuk elkövetett irtózatosságokra visszagondolok. Oly lap, mint a minőt azok ott betöltöttek, nincs az emberiség történelmében; még a vadság őskori szakában sincs, még a scalpirozó veres indiánok véres száguldozásainak történelmében sincs.

S mikor azután ezrenként lettek a szerencsétlen családok a legirtózatosabb kínok közt lemészárolva, falvak, városok a császári tisztek szeme láttára kiölve, kipusztítva, leégetve s boldogtalan hazám

* Lásd: Kossuth Lajos válogatott munkáinak 1903-ban megjelent első kötetének 116, 117, 118, 119, 120. lapjait.

egy sírmezővé lett: akkor a dühöngő csordák egyik legtevékenyebb vezére: *Janku* felment Bécsbe, hogy a fiatal császár kezéből jutalmat vegyen. És kapott érdemkeresztet és kapta a császár ajkairól az elismerést: «Nagy dolgokat cselekedtél *Janku!* Bizony nagy dolgokat cselekedtél!»

Ennyi elég lesz a polgárháború keletkezésének megértésére s most már csak a bécsi udvar által használt csalétket kell még megemlítenem, miszerint kevés szóval megadhassam a feleletet a már előbb felvetett kérdésre: hogy mi czéllal, minő számítással lettek a fellázadt nemzetiségek vezéreik által a bécsi udvar pártosaivá szegődtetve?

Már szólottam a nemzetiségi izgalom felől, mely az utóbbi két évtized alatt a «divide et impera» jelszó oltalma alatt lábra kapott. Az ekként felizgatott nemzetiségi érzelemmel üzérkedve a bécsi udvar egy izgató szót vetett ki csalétkül, melyet határozatlan értelménél fogva alkalmasnak itélt arra, hogy a magyar népfajokat a magyar nemzetnek, mint különböző ábrándjaik akadályának leverésére pártosaivá szegődtesse.

Ez izgató szó: a nemzetiségek egyenjogúsítása (Gleichberechtigung der Nationalitäten) volt.

A magyar nemzet a szót szélesebb értelemben megvalósította, mint akárhol a világon megvalósítva van, de természetesen megvalósította az államban, nem az állam fölött, megvalósította az ország területi épségének s politikai egységének keretében, miként azt sehol a világon másként megvalósítani nem is lehet a nélkül, hogy maga az állam, mely a nemzetiségek létezésének tere és kerete, a nemzetiségi elvnek áldozatul dobassék.

De nem, a magyar nemzetiségek körében két évtized óta szítogatott izgalom vezérei az «egyenjogúsítást» akként értették, hogy Magyarország, melyet egy ezredéves történelem Magyarországgá alkotott, Magyarország lenni megszűnjék s nyelvek szerint felosztva darabonkint a rokon nemzetiségű szomszédokhoz csatoltassék, Horvátország pedig a magyar koronától elszakadjon.

A mi ez utóbbit illeti: *Horvátország* nemzet, nemcsak nemzetiség. Nekem, mint már említém, régen elvem volt, hogyha megunták a magyar koronával hatszáz év óta fennállott kapcsolatokat, hát menjenek isten hírével, mi nem állunk nemzeti fejlődésüknek útjába, ők se álljanak a mienkébe; ha tehát csak az volt volna vágyuk, hogy tőlünk elszakadjanak, nagyon rossz számítás volt ellenünk fegyvert fogni. De nekik messzebb vágó terveik voltak, arra speculáltak, hogy Styriával, Karinthiával, Karnioliával, Istriával, Illyriával egyesülve egy független nagy Illyrországot alkotandnak, melyhez majd a török birodalom rokon fajú szomszéd népei is csatlakozandnak. E czélból a

mozgalom vezére: Gáj, már egy új «Illyr» nyelvet és irodalmat is kezdeményezett s a párt is magát nyiltan illyr-pártnak nevezte és ez a párt, mely *Horvátországot* terrorizálta, úgy okoskodott, hogyha Magyarország, teljes épségben fentartva, az osztrák házzal békében marad, erős támasza leszen a dynasztiának, s ekkor a «független nagy Illyrország»-ra nem lehet kilátásuk; ha ellenben segítik az osztrák házat, hogy határtalan uralmi vágyból minket, dynasticus fennmaradása legerősebb támaszát, maga törjön meg és segítik az országunkbeli nemzetiségeket, hogy hazánkat, mint a Krisztus palástját feldarabolják, akkor annyival inkább kilátásuk lehet, hogy a «független nagy Illyrország» markukba hull, minthogy a 48-iki izgalmak közben az osztrák ház hatalma alapjaiban ingadozott, Olaszország elveszettnek látszott, *Prága* fegyverben állott, *Bécs* a dynastiát menekülni kényszerítette s az összeolvadhatlan elemek ama természetellenes zagyvaléka, melyet osztrák birodalomnak neveznek, szétbomlás felé látszott közeledni. Ez volt a számítás, mely a horvátországi illyrpártot az ellenünk való fegyverfogásra indította s e számítás láthatárára a világuralomra áhítozó panslavismus vészcsillaga vöröslött.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a horvát pártütés császári vezére, *Jellasics* az illyr-párt fanatismusát csak eszközül használta. Neki is voltak szlávhatalmi aspiratioi, ő is uraknak akarta a szlávokat, de uraknak az egységes osztrák birodalomban, nem azon kívül. Neki a «birodalom egysége» volt czélja, ezért ajánlkozott eszközül a bécsi udvarnak közreműködtetni nemzetét Magyarország megtörésére, mely az egyesítésnek útját állta.

A tény tehát az, hogy a horvát nemzet kezdettől fogva végig a macska szerepét játszotta, mely nem maga számára kapargat gesztenyét a parázsból. Igaz, hogy kapargatása nem igen volt eredményes más számára sem ; csak saját körmeit égette meg; de kapargatott.

A magyarországi szerbek s erdélyi oláhok vezéreinek és a *Hurbán-féle* szlovák panszlávoknak pedig Magyarország feldarabolása lebegett mint czél szemük előtt s ők így okoskodtak: «Vágyaink valósításának útjában a magyar áll; az uralkodó ház felhív: működjünk közre a magyarok eltiprására; használjuk fel az alkalmat, midőn az uralkodó iránti hűség színe alatt s a királyi pártfogás által fedezve szabad büntetlenül pártot ütnünk. Igaz, hűséget kell színlelnünk a dynastia iránt s felsőségét elismernünk, — de csak legyen megtörve a magyar nemzet; mi, a horvátokkal egyesülve, majd megadjuk az utolsó lökést az úgyis roskadozó osztrák birodalomnak. S mi szerbek, kiszakítva Magyarországnak azon áldott részét, melyet szerb vajdaságnak neveztünk el, azt a szomszéd Szerbiához csatoljuk, — mi oláhok levágva a magyarok jobbkezét: Erdélyt s azt Moldva-Oláhországgal egyesítve, leteszszük az alapot egy hatalmas dákó-román

állam alapításához, mint örökösei *Decebalus Dácziájának*, mely mgé nem halt meg, csak aluszik, hiszen még csak ezerhétszáznegyvennégy esztendeje, hogy *Trajanus* császár által a föld színéről elsepertetett, — mi pedig szlovák panszlávok Csehországgal, Morvával, Sziléziával *Szvatopluk* nagy Maharaniáját helyreállítjuk, lépcsőül a panslavismus világuralmához.

Ezen aspiratiók adtak fegyvert a bécsi udvar által ellenünk feluszított nemzetiségek kezébe. Az erdélyi szászok is pártot ütöttek ellenünk; pártot ütöttek, gyámolították az osztrák seregeket, de maguk nem verekedtek. Ez nem igen van természetükben. Nem hallottam hírét, hogy seregeink valaha egy szász zászlóhaddal találkoztak volna a csatatéren, hanem e helyett ők voltak az elsők a szomszéd Oláhországban lesben álló oroszokat be «invitálni». A szászok magukat mindig a német birodalomhoz s ennek megszüntével az osztrákokhoz számították és nagyon tetszett nekik a gondolat, hogy 1848-iki törvényeink felforgattatnak, mert ezek jogegyenlőséget állítottak fel a hajdani privilegiumok helyébe, melyek a szászoknak uralmat adtak volt a szász földön lakó oláhok fölött.»

Aranyigazságok ezek, miket itt *Kossuth* felhoz. Csak az a kár, hogy *Kossuth* eme igazságok felösmerésére későn jutott, pedig ideje és módja lett volna az erdélyi ügyeket jobban megfigyelni és még a katasztrófa bekövetkezte előtt megösmerni, mert *Wesselényi* évekkel azelőtt felhívta arra Kossuth figyelmét. A helyes politika az lett volna, elébb megnyerni Erdélyt a magyar ügyeknek és csak azután részesíteni Erdély minden rendü és rangu lakosait, tehát az oláhokat is, az 1848. évi nagy törvények áldásaiban. Mit ért az unio a papíron, ha a felszabadítók és félrevezetett oláh parasztság halomra gyilkolta a védtelen magyar családokat.

Amióta Ferdinándnak István nádor főherczeghez 1848 augusztus 31.-éről keltezett, de senki által ellen nem jegyzett leirata köztudomásúvá lett, azóta alig volt egyetlen nap is egész szeptember és október hónapban, a mely bármi nemű vígasztalót is hozott volna azoknak, akik még mindíg reménykedtek, hogy az összebonyolított gordiusi csomót nem kell majd karddal ketté vágni.

Szeptember 8.-án délután indul Bécsből a százhuszas küldöttség hajón vissza Pestre. Szeptember 9.-én írja meg

Wesselényi védő nyilatkozatát a semmi szentet és érdemet nem ösmerő, sárral dobálni szerető túlzók támadása ellen *Széchenyi* mellett. Szeptember 10.-én báró Jellasich horvátországi bán már átlépi a Drávát 60.000 embert meghaladó seregével. Szeptember 11.-én tudatja *István* nádor a képviselőházzal, hogy a kormány összes tagjai *Kossuth* és *Szemere* belügyminister kivételével tárczáikról lemondottak. Szeptember 12.-én teszi meg *Zsembery* ama nevezetes indítványát, hogy az országgyülés és illetve a népképviselök azért lettek egybehíva, hogy a hazának törvény biztosította függetlenségét megvédjék és a független hont koronás királyunknak megtartván, annak esküjét beváltsák, mondja ki tehát a képviselőház: „*hogy míg a magyar birodalomban a béke és törvényes rend a nemzet önállásának és alkotmányos jogainak tökéletes biztosításával helyre nem állíttatik, addig eloszolni nem fognak és gyülésüket állandóan kinyilvánítják.*“

Zsemberynek a képviselőház permanentiájára vonatkozó eme indítványa rettenetes vihart támasztott. Többen szólottak hozzája, ellene és mellette. És már azon ponton volt a képviselőház, hogy az állandó ülésezést kimondja és a képviselőket együtt tartja egészen addig, míg a bajok orvosolva, a nemzet és a király közötti ellentétek kiegyenlítve nem lesznek. Hiába figyelmeztette *Batthyány* a képviselőket, hogy ez nyilt hadüzenetet jelentene a koronával szemben, az izgatott és vérig zaklatott képviselők nem hallgattak reá, söt *Palóczy* László egyenesen azt hozta fel követendö példáúl, hogy mikor 1789 augusztus 4.-én XVI. Lajos gárdakapitánya belépett a franczia képviselőházba és azt mondotta a képviselőknek: „Oszoljatok szét, mert a király azt parancsolja“ — *Mirabeau* egyszerüen azt felelte a gárdakapitánynak: „Mondd meg az uradnak, hogy minket csak szuronynyal verethet szét ebből a teremből.“

Míg a harcz ekként és ilyen elkeseredéssel folyt bent a teremben, addig *Bezerédj* István a közelben lakó *Wesselényi* Miklósért, *Klauzál* Gábor pedig *Deák* Ferenczért küldött, kérve, sietnének megmenteni, ami még megmenthető. *Deák* és *Wesselényi* majdnem egyszerre érkeztek a redoutte termébe, ahol a képviselők ülésezték. Szörnyű izgalom uralkodott bent a Házban,

de mikor a képviselők meglátták együtt a két nagy embert, pillanatra lecsendesedtek a kedélyek. *Wesselényi* nem volt képviselő s így a házszabályok szerint törvényes joga nem is lett volna neki oda belépni, de a „salus rei publicae suprema lex esto“ elvénél fogva ö minden engedelem nélkül belépett és mindenki tudván, hogy a nagy hazafinak nagy oka lehet e lépés megtételére, senki azon meg nem botránkozott, söt ellenkezőleg meghallgatták *Wesselényit*, mert róla igazán tudta mindenki, hogy sértett hiúság, önzés és nagyravágyás távol állnak lelkétől, mert egyedül a hazának él és a hazáért küzd. *Wesselényi* csillapító és *Deák* felvilágosító szavainak megvolt a kívánt hatása. *Zsembery* belátta, hogy indítványa korai, azt visszavonta, a vihar elnémult, de el nem múlt.

Szeptember 13.-án a képviselőház ismét ülést tartott. Ebben az ülésben *Batthyány* már újolag, mint miniszterelnök jelent meg és hosszabb beszéd kíséretében ösmertette az általános helyzetet. Elmondotta, hogy a sokfelöl megtámadott haza védelmére miket cselekedett ez ideig és tudatta a Házzal, hogy a dunántúli megyéket általános és rögtöni felkelésre hívta fel. *Madarász* László nem volt megelégedve *Batthyány* eddigi tevékenységével és bizalmatlanságot kívánt a miniszterelnöknek szavaztatni. De a Ház *Kossuth* felszólalása után, ki *Batthyánynak* erélyesen pártját fogta, bizalmat szavazott a miniszterelnöknek. Szeptember 14.-én épen az erdélyi ügyeket tárgyalták. Ugyanis Urbán, a naszódi határörvidék alezredese, még szeptember elsö napjaiban kiáltványt bocsátott ki, melyben megtiltotta fajrokonainak, az oláhoknak, hogy a magyar miniszteriumnak engedelmeskedjenek, söt felhívta öket, hogy a császár védelmére keljenek fel és a császár védelmére küldjenek minden száz lélek után egy ujonczot Naszódra. A magyar kormány ezzel arra felelt, hogy jutalmat tüzött ki a lázadó Urbán fejére. Szeptember 15.-én Kossuth indítványára elhatározta a képviselőház, hogy nagyobb számú küldöttséget fog meneszteni az örökös tartományok országgyüléséhez, részint, hogy rokonszenvét fejezze ki a küldöttség a magyar nemzet nevében az örökös tartományok képviselöinek, részint, hogy ajánlatot tegyen a Bécsben székelő országgyülésnek a két birodalom közt fenn-

forgó kérdések és ellentétek megvitatása és békés megoldása tárgyában. A képviselőház tizenkét tagú küldöttséget jelölt ki e czélra.

Ugyanezen tárgyban volt szeptember 16.-án a felsőházban ülés, mely alkalommal a felsőház a maga részéről báró *Perényi* Zsigmondot, gróf *Andrássy* Gyulát, báró *Jósika* Miklóst és báró *Wesselényi* Miklóst jelölte ki. A kormány tagjai részéről báró *Eötvös* József és *Deák* Ferencz mentek fel a küldöttséggel, mely szeptember 18.-án érkezett fel Bécsbe. A bécsi nép nagy lelkesedéssel fogadta a magyarokat s amikor a bécsiek a menet élén haladó vak *Wesselényit* felösmerték, odarohantak, megállították a menetet s felkérték, hogy tartson nekik beszédet. Hamarjába egy hordót kerítettek, arra állították fel a világtalan hazafit. És Wesselényi engedve a kérésnek beszédet tartott hozzájok: figyelmeztette őket arra, hogy a két állam népei között nincsen ellentét és — hogy közös ellenségeikkel csak úgy birkózhatnak meg, ha kezet fognak egymással.

Míg Wesselényi és a magyar országgyülés küldöttsége Bécsben járt, addig Pesten is nevezetes események folytak le. A képviselőház szeptember 19.-én tartott ülésében mindjárt a jegyzőkönyv fölolvasása után az erdélyrészi szász követek, névszerint *Schmidt* Henrik, *Rosenfeld* József, *Friedenfels* Jenö, *Branusch* Mihály, *Schnell* József és *Fabini* Frigyes sorban felállottak s mind a hatan azon indokolással, hogy szerintök a magyar képviselőház a törvényesség teréről lelépett, képviselői megbízatásukról ezennel lemondanak. A szászok eme hazafiatlan és arczátlan eljárására *Kossuth* adta meg az illendő választ e szavakban:

«Tisztelt ház! Ha az örökkévaló istentől kezdve az utolsó emberig, kit a természet kissé ép ítélettel s becsületes szívvel megáldott, akárkinek is ítéletére bocsátjuk azt, hogy Magyarország jelen helyzetében ki van a törvénytelen lábon, azt hiszem: sem a jelenben, sem a jövőben a historia soha nem fogja azt mondhatni a magyar országgyűlésről, hogy ő . . . sőt azt fogja mondhatni, hogy nagyobb mértékben tűrte a törvénytelenség minden nemeit, mint a mennyit önérzettel biró nemzetnek tűrni szabad. Már kérem, mikor egy király megesküszik a törvényre, mely Magyarország önállását biztosítja és nem új adomány gyanánt biztosítja, hanem mint teljesítését azon

feltételnek, mely mellett az ausztriai ház a magyar nemzetnek szabad akaratából kapta a koronát, s melyre 14 király esküdött meg, . . . (Éljen ! Úgy van.) Ha visszaállítja a király ezen törvényes jogát Magyarországnak és akkor pártot ütnek ellene a törvény és király esküje ellen, s Magyarország a hűség ösvényén van, s emberek akadnak, kik azt merik mondani, hogy ezen törvénytelen irány politicai meggyőződésökkel nem egyező irány. Kérem uraim! hát melyik ösvényen van a magyar országgyűlés? A magyar országgyűlés van a törvény megtartásának, az ország védelmének a pártütés elleni ösvényén. Ki tehát azt mondja, hogy ezen irány nem az övé, annak tehát az ellenkező irány az övé, a pártütés iránya. (Úgy van.) Mert hát támadók mi voltunk? Nem vagyunk-e mi a védelem terén? lételünknek, nemzeti szabadságunknak és törvényeinknek védelmi terén? Akinek ez nem iránya, annak Jellachich iránya az övé, a ki szintúgy pártütő, mint az, ki az országgyűlés irányát magáénak nem vallja. Én uraim! tehát azt hiszem, hogy a magyar nemzet türelmének végének kell lenni, s minden embernek, körében vagy körén kívül legyen, ki ezen iránynyal ellenkezik, azzal úgy kell bánni, mint pártütővel. *Meglehet, hogy veszni fogunk, de esküszöm az istenre, hogy nem leszünk utolsók, kik elveszünk, hanem holt testeiken az árulóknak fogunk keresztül a sírba bukni.* Ezt írja fel magának mindenki. Ezt előre bocsátva, a mi szorosan a formát illeti: a ki itt a képviselői kötelességet elvállalta, annak helyén kell állani addig, míg küldői mást nem választanak helyette, mert küldői jogával senki sem játszhatik hűtelenül. Én uraim azt mondom, hogy tegnapelőtt este nem volt szerencsém a házban jelen lenni, hanem mint hallom, biztosok küldettek ki a ház részéről a toborzás előmozdítására, vagy pedig a kormány útján, akár más úton küldettek ki az egyes követek, azoknak oly czél végetti eltávozása olyan helyes ok, melyet a háznak köszönettel kell fogadni, de épen azért nem szabad ilyen helyes ok nélkül senkit elereszteni, mert olyan eltávozók, a kik szeretnének köpenyeg alá bujni, nem fognak bennünket oda vezetni, hogy kiszámláljuk a házat minden nap. Indítványozom tehát: nyilatkoztassa ki a ház, hogy azon uraknak, kik beadták lemondásukat, nem szabad eltávozni helyükről addig, valameddig küldőik által más követ nem fog ide küldetni és nyilatkoztassa ki a ház, hogy a ki engedelem nélkül székét elhagyja, azzal úgy fog bánni, mintha pártütőkkel szövetkeznék, vagyis mint árulóval. Ebből áll indítványom.

Ugyanazon napon, vagyis szeptember 19.-én a „Kossuth Hirlapjá“-ban egymás mellett két külön czikk jelent meg *Kossuth* tollából. Az egyikben, mely „Jóslat“ czímet viselte, lángoló szavakkal hívta fel a nemzetet a fegyveres ellentállásra ; —

a másikban történeti visszapillantást vetve a közel mult eseményeire, beszámolt nemzete előtt azokról ezen czím alatt:

LEMONDÁSOM S A MI UTÁNA KÖVETKEZETT.

1848. szeptember 19.

Kötelességnek érzem, röviden számot adni polgártársaimnak. A márcziusi napok nem ember műve. Az örökkévaló istené. Nekem csak annyi művem volt benne, hogy határozottan megragadám az események fonalát.

Mielőtt Bécsbe menénk, az országgyűlés küldöttei, *Batthyány* Lajost leendő első magyar ministerelnöknek kiáltám ki a pozsonyi erkélyről a nép ezreinek, s isten azt mondá: «Amen.»

Úgy lőn.

Egy perczig Bécsben magában oly hatalom állott kezemben, melynek emlékezetére is borzadok.

Intésemtől függött, mi történjék a bécsi «Burg»-gal.

És én azt mondám az ausztriai háznak; «Híved vagyok; nekem nem kell semmi, én nem ismerek nagyravágyást eddig. Adja meg a király Magyarországnak, a mihez ennek régi joga van, a mire 14 király megesküdött, *s esküjét egy sem tartotta meg*; adja meg neki önálló, független kormányzatát «und ich werde Ruhe schaffen dem Hause Österreich in Wien.» (és én békét szerzek az ausztriai háznak Bécsben.)

Úgy lőn.

És mi lojális magyarok beértük a legszorosabb igazsággal, kevesebbel, mint az igazsággal, midőn minden kezünkben volt.

Elég kábák voltunk azt hinni, hálásak lesznek a magyar nemzet iránt; még csak seregeinket sem hívtuk vissza külföldről.

A pragmatica sanctio iránti gyöngédségből hagytuk künn támogatni a roskadozó ház oszlopait: benn pedig megszenvedtük az idegen tiszteket, idegen zsoldosokat, s etettük saját kenyerünkkel, fizettük keserves véres verejtékünkkel.

S mi lett belőle? Miként hálálták meg? Seregeink vérével győzelmet víttak ki, s díjul a magyar szabadságot akarják eltiporni; az idegen seregek pedig összeesküdtek az őket tápláló hazánk ellen.

Bécsből megjövénk, a mint nevezének: «magyar argonauták.»

Kértem a ministerelnököt, hagyjon ki engem ministeri combinatiojából, gyomromból útálom a hivatalt.

Azt mondák: nem lehet; nélkülem nem alakulhat ministerium; nem meri senki a financztárczát elvállalni.

Engednem kellett. Meghozám az áldozatot, a legnagyobbat éle-

temben. *Miniszterré lettem*, s a sok kegymosoly csak úgy özönlött reám le a magasból.

S én megborzadtam önmagamtól, midőn a sanctio napján a trónus lépcsőzetéhez kellett állanom. És mondám magamban «Mindenható Isten! miért mérted reám e pohárt?»

Elkövetkeztek a kezdődő vésznek napjai. Elvem volt: igazság, de az igazság mellett kérlelhetlen szigor a kígyófaj ellen, a hol csak fejét felemeli.

Azt mondák: diplomatisáljunk, ne kísértsük energiával a fátumot. Hiszen lehetetlen, hogy elhagyjanak; lehetetlen, hogy ne támogassanak, királyi esküvel szentesített törvény s igazság mellett.

És diplomatisáltunk. És megcsalták szegény hazánkat, rútul, iszonyatosan.

Midőn világos volt, hogy megcsalták, mondám: «Az idő ugyan veszve van, most 10,000 ember kell, hol kétezer elég lett volna.» Azonban bátorság, energia; még veszve nincsen semmi.

És mondák: igen, energia, de a «törvényes formák között, azon túl nem lehet lépni, akármi történik.»

No mondám: formák miatt elvesz a haza. De biz az csak úgy ment, hogy ha valamely parancsnok elárult, írtak neki régi híres lőcsei formára: «Herr N. N. soll sich äussern, miért árulta el az országot?»

Jellasich nem úgy bánt a dologgal, akasztófát állított annak számára, a ki nem akart pártütő lenni, s mikor elég erős volt, azt mondá a péterváradi főhadi kormányzónak, a nálánál öregebb rendjelekkel rakott, érdem s nem pártütés által emelkedett Feldmarschall Lieutenant *Hrabovszkynak* «Kendet a császár tette ide, én pedig leteszem, menjen kend pokolba!»

És elment mondván: majd «satisfactiot kér a császártól», a császár pedig azt mondá: «Mein lieber Jellasich, ön derék, hű, lojalis pártfogóm; biztosítom önt magas császári kegyelmemről.»

És mi mindíg «törvényes formákról» és «diplomatiáról» és «militair reglement»-ról és «Aeusserungok»-ról beszélgettünk.

Százszor mondám: «Resignálok», azt felelék: «Az istenért ne! szétbomlik a ministerium, sohasem lesz többé magyar fináncminister. Én leszek felelős a haza szabadságáért.»

Kínos egy helyzet volt. Öt hónapon át soha egy nyugodt pillanat, soha egy, melyben magammal elégedett lehettem volna. Időközben a császár megszökött Bécsből. Más nemzet azt mondta volna, a mit a nemzetek mondani szoktak, midőn a fejedelmök megszökik.

Mi pedig hű, mindig lojális magyarok kettőztettük hűségünket. A Martius szerkesztője perbe fogatott, mert azt hírlé, hogy *István* főherczeg ideiglenesen kezébe vevé az országlást. Könyörögtünk,

hogy jőjjön a király hű körünkbe s elég naivok voltunk hinni, hogy megteszi, annyival inkább, mert meg is igérte, miként előtte 14 ősei ezerszer megigérték ; és 300 esztendőn át alig töltöttek 300 napot Magyarországon.

Ekkor a vezérpolitika az volt : «Budapest nyugodt legyen minden áron, különben a király el nem jő» és Budapesten e nyugalom végett annyi katona vesztegelt, mennyivel Kis Ernő kiirtotta volna a rabló szerbeket.

Majd mindinkább világosságra jöttek a reactio ármányai ; a katonai parancsnokok részint haboztak, részint nem engedelmeskedtek ; a bécsi «Hofkriegsrath» épületének személyzete mindenütt bemártotta kezét a magyarországi katonaság dolgaiba. Jellasich nyiltan revoltált, külföldről a magyar katonát nem adták ide, hermetice elzárták a magyar kormánynyal való közlekedéstől, ha valamely magyar ezrednek magyar honba való jövetelét megengedték is, a végrehajtás elmaradt. Maga a király is parancsolt, még sem lett semmi sikere, s azt mondák Bécsből: «Mi mindent megtevénk, de ez s ez ezredes s ez s ez parancsnok nem engedelmeskedik.»

Általában ő felsége a király kevés kivétellel mindaddig, míg Olaszországban *Radeczky* nem győzött, mindig kiadta a törvényes parancsokat, *Jellasichot* pártütőnek nyilatkoztatta ; a hadi főparancsnokságoknak, határőröknek megparancsolta, hogy a magyar hadügyministernek engedelmeskedjenek. Ámde parancsainak ritkán engedelmeskedett valaki, s az ellenséges szellemü főtiszteknél azon maxima uralkodott, hogy nem a fejedelem akarata, amit ír, hanem az, amit «mások a fejedelem legközelebbi körében mondanak.»

Igy űzte a kamarilla velünk s a király nevével a legrútabb játékot.

János főherczeg nem ment Horvátországba a fejedelem törvényes akaratát tudtul adni a népnek s határőröknek. *Jellasich* ellenben, kit a király pártütőnek nyilatkoztatott, Bécsben a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből, mint mondák «tévedésből» ágyukat, lőszert, puskát, fegyvereket küldöttek neki ; küldöttek pénzt, nehogy a szegény határőrök szükséget szenvedjenek ; a közös harminczadi hivatalnoknak megparancsolták, hogy a magyar jövedelmeket *Jellasich*-nak adják ki, nyugtatvány mellett ; a Fiume védelmére rendelt magyar gránátosokat «tévedésből» *Radeczky*-hez küldték ; *Dreybahn* alezredest, ki Fejértemplomot oly rútul elárulá, «tévedésből» ezredessé tették ; Majerhoffer ausztriai konzul és tábornok «nehogy polgárvér ontassék,» a határőrezredeket fellázította s a rabló szerbekkel czimborált, miután először Bécsben, onnan Zágrábban megfordult. Szent Tamás körül árulás tette semmivé igazságos reményeinket. A magyar hadügyminister rendeletei ellen minden ember «alázatos

remonstratiókat» tett és senki sem engedelmeskedett, a bécsi ministerium a horvátok részére felmondta a neutralitást ellenünk ; a birodalmi országgyűlés előtt a fellázadt rabló szerbeket «Waffenbrüdereknek,» az ellenök való háborut «természetelleninek» nevezte, a tót, oláh vidékiek Bécsből lázadásra izgattattak, Erdély az unio megtörésére bujtogattatott, szóval mindenütt pártütés, árulás, lázadás és mindenütt a fejedelem iránti hűség, a lojalitás nevében a törvény ellen.

Ezalatt hűtelen vezéreink bécsi táborunkat, mely jól vezetve elég volt volna a szerbeket akár kiirtani, két hónapi tétlenségben, szabad ég alatt, örökösen nyugtalanított állásban elkínozva, elkedvetlenítették, jobb felét betegségnek adák martalékul, végre csatába vezették ; a hadi tanácsban megállapított dispositiókat éjjel megváltoztatták a nélkül, hogy a hű és becsületes csapatvezéreket a változásról értesítették volna, s midőn Bakonyi mindezeknek ellenére már a sánczot meghágta, a győzelem perczében hátrálót fúvattak.

Irtózatos!

Majd ismét Temerin s Járek esett áldozatul, mit a szerb gyujtogatóknak egy kardvágás nélkül feladtak, s visszafoglalni nem is próbálták. Előbb pedig Földvárt elfoglalták, s elfoglalván visszavonultak, átadták a szerbeknek s három héten nézték egy puskalövésnyiről, miként csinálnak ellenünk egy újabb erősséget.

Végre pedig főtisztek és egész seregek — az idegenek közül — nyiltan kijelentették, hogy a határőrök ellen nem fognak küzdeni.

Elvették pénzünket s elárulták törvényünket, és ezt katonai becsületnek keresztelték.

Tényeket mondottam el. Igyekeztem lelkem s minden tehetségem szerint a vészt ellensúlyozni, de a hadi tárcza nem volt kezemben, én csak szólhattam, tennem nem lehetett, lemondásomat pedig a legfőbb veszélynek mondá mindenki, s én hónapokon át azon kínos helyzetben valék, hogy együtt kellett egy oly politika felelősségének színét viselnem, mely vagy nem egyezett az én nézetemmel, vagy későn fogadtatott el, vagy a foganatbavételnél megtörött.

Végre a bajok annyira nőttek, ugyanazon egy fejedelemnek egyik ministeriuma velünk oly ellenséges lábra tette magát, hogy a dolog így tovább már nem maradhatott.

Tisztába kellett elvégre jőni, akar-e a király magyar koronája épségének, hű magyar nemzete törvényes önállásának, s a király által esküvel erősített törvényeinek megvédésében minket gyámolítani, vagy pedig nem?

Mert ezen irtózatos állapot tovább nem húzható, nem halasztható, hogy a pártütők, lázadók, de még a rablók is a fejedelem nevében borítsák vérbe, lángba az országot, irtó háborút viseljenek a magyar faj ellen, a fejedelem közvetlen köréből szőjék Magyarország ellen

az összeesküvést, ha a fejedelem a törvény érdekében parancsol valamit, azt a királyi udvarból tegyék semmivé, a pártütők pedig azzal lázítsák a népet, hogy akkor tesz a királynak kedves dolgot, ha a király törvényes rendeleteinek ellene szegül.

Azért hát — mert ezen borzasztó játék tovább nem tűrhető — a ministerium elvégre belátta, hogy a diplomatizálásnak végett kell vetni s a király akaratával tisztába jönni.

Felment tehát két minister Bécsbe a királyhoz következő törvényes kívánatokkal:

1. Jőjjön le az országba.

2. Összehítta az országgyűlést a végett, hogy a hon védelmére pénzről és katonáról gondoskodjék. Meg van a két törvény, tehát sanctionálja.

3. Ha a magyar katona vérzik érette Olaszországban, tegye kötelességévé az országban levő idegen katonának, hogy engedelmeskedjék a kormánynak, s védje a törvényt a pártütés ellen, s nyilatkoztassa becstelennek, a ki azt nem teszi.

4. Tiltsa meg *Jellasichnak,* hogy Magyarországot ne merje megtámadni.

Ha e szó: «királyi eskü» szent; lehet-e ezeket megtagadni.

Azonban mi történt? Ministereink oda voltak 10 napig s komolyan senki még csak szóba sem állott velük.

Hanem időközben ministereink ott lételét teljesen ignorálva, ő felsége aláírása alatt kelt kézirat kíséretében a bécsi ministerium az ismeretes emlékiratot küldötte le Budára, mely emlékiratnál nagyobb politikai bűnt nem mutathat fel a história.

Hazánk vérben-lángban van a király nevének bitorlása mellett izgatott pártütés által, mi arra kérjük a királyt, segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, királyi széket s a törvényt megvédeni; s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma «A törvény, melyre a király megesküdött, semmit sem ér, Magyarország szünjék meg önálló ország lenni, s a német ministerium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövendőben se számoljanak, mint ekkorig nem számoltak, magyar vitézeink továbbá is a népek szabadságának elnyomására fordíttassanak, mint ekkorig fordíttattak, minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak és legyünk továbbá is egy gyarmattartomány szükségre, nyomorúságra kárhoztatva, mint eddig valánk.»

Ez volt a felelet igazságos kívánatainkra; ez volt a hála hűségünkért, ez volt a köszönet a dynastiához való ragaszkodásunkért.

De még ez sem volt elég, ministeriumunk küldöttei ott vesztegeltek Bécsben eredmény nélkül. Velük a dologról nem is szólottak.

Az országgyűlés látván a kamarilla taktikáját, miszerint haloga-

tással akarja hazánkat elveszteni, küldöttséget küldött Bécsbe a ministerium kívánatainak teljesítését a nemzet nevében követelni.

És minő választ kapott?

Azt, hogy ő felsége beteg, tehát nem jöhet az országba. A törvények sanctiojáról majd gondolkozni fog, s ha volna is ellenök észrevétele, senki arra ne magyarázza, mintha a törvényeket nem akarná megtartani; a többi kívánatok iránt pedig már részint intézkedett, részint majd a ministerium útján kiadandja határozatát.

Szóval a küldöttség is egészen hibásan járt, de mégis..... nem járt hibásan, mert magával hozá ujság gyanánt ő felségének neve alatt kelt egy kéziratot *Jellasichhoz*, melyben őt, ki a törvény ellen fellázadt, ki ő felsége törvényes rendeleteinek fegyveres kézzel ellene szegült, kit ő felsége pártütőnek nyilatkoztatott, — most minden ministeri ellenjegyzés nélkül, tehát a törvény ellenére, hivatalaiba, melyekről gyanusítások alapján függesztette fel, visszahelyezi, őtet eddigi eljárásáért (t. i. hogy a törvény s törvényes kormány ellen fellázadt) megdícséri s azon várakozását jelenti ki, hogy tovább is az összes birodalom érdekében oly hű(!) lojalis(!) ember lesz, mint eddig volt.

Valóban ily rettenetes dolgok csak onnan magyarázhatók, hogy a király, mint maga is mondja, beteg; — de már az csakugyan tűrhetetlen állapot, hogy a király betegségével a titkos kamarilla, a nem felelős udvari tanácsadók annyira visszaéljenek, hogy szegény hazánknak szabadságát, alkotmányát, nemzeti lételét semmivé tegyék, s a király és törvény elleni pártütésre a beteg királynak mintegy helyeslését függeszszék reá.

Az ország ekként el lévén árulva, a királytól, kinek ministerei valánk, elgyengült egészsége miatt így el lévén hagyatva, s a pártütés ellenünk a királyi név tekintélyével gyámolítva, a ministeriumnak természetesen resignálnia kellett.

István nádor a lemondást elfogadta, de más ministerelnököt mindjárt nem nevezett, az ország tehát felelős kormány nélkül volt.

Azon ponton állottunk, hogy a mire a bécsi cselszövények működtek, a mi végett Jellasich fellázadt, t. i. hogy ne legyen magyar ministerium, csakugyan teljesedni fog s visszaesünk a bécsi kamarilla járma alá.

Ezt nem engedhetők. A képviselőház kötelezte a lelépett ministeriumot, folytassa hivatalát addig, míg más ministerium alakíttatik; — a többiek nem akarták, én és Szemere kötelességünknek véltük megtenni; s a ház osztatlan bizalommal kíséré cselekvésünket, melyet arra használtunk, hogy letegyük a magyar hadsereg alapját; s pénzerőt biztosítsunk az ország védelmére.

Fent nagyon haragudtak; de mi azt mondók: itt az országban

ministeri ellenjegyzés nélkül senki sem parancsolhat, tessék ministerelnököt nevezni, annak kezeibe leteszszük a hatalmat, de másnak nem.

Használt — mi lehetetlenné tettük magunkat, de a ministeri kormányformát, s vele Magyarország önállását megmentettük.

Gróf *Batthyány* Lajos ministerelnökké neveztetvén, új ministerium alakításával bizatott meg.

Egyszersmind megérkezett a hír, hogy a pártütő *Jellasich* beütött az országba.

Batthyány a ministerium alakítására feltételül kikötötte, hogy ezen pártütőt ő felsége az országból kiparancsolja.

Három napig vártunk a válaszra. Ezalatt érkezett híre *Teleki* Ádám borzasztó árulásának. Ez alatt szólíttatott fel a nádor, hogy mint az ország főkapitánya, nádori kötelessége szerint menjen személyesen védeni az országot. Mit ő teljesített is.

Végre megérkezett a király válasza. Batthyány ministerelnöknek elfogadtatott, de a pártütőnek az országból való kiparancsoltatása iránt ő felsége azt mondá, hadd lássa először, minő egyéneket teend Batthyány javaslatba ministerekké, s neheztelőleg szólt, miért toborzunk katonát, s miért bocsátunk ki papirospénzt.

Értsétek jól meg, hazámfiai.

A beteg király nevében az adatik tudtunkra, hogy az, vajjon ő felsége kiparancsolja-e a vétkes pártütőt, ki hazánkat jogtalanul megtámadá, s Budának elfoglalásával fenyegetődzik, attól függ, Péter vagy Pál lesz-e ministeri candidatus?

S a beteg király nevében rosszalják, hogy védeni akarjuk az országot, védeni a királyi széket a pártütés ellen, melylyel udvari cselszövény hazánkat megszállotta.

Tehát sanctio nélkül szabad volt pártot ütni, de mi védelem nélkül görbüljünk meg a járom alá s adjuk fel hazánkat gyáván, hűtlenül!

Irtózatos! minő játékot űznek a beteg király esküjével.

Sokan rosszalják talán, hogy ezen elválasztó perczben azon bizalomnál fogva, mely a legközelebbi napokban csekély személyem iránt nyilvánult, nem ragadtam kezeimbe a hatalom gyeplőjét a haza megmentésére.

Nem — hazámfiai — én ezt nem tevém, sőt minden erőmmel oda dolgoztam, hogy gróf *Batthyányit* reá birjuk, alakítson ministeriumot, még pedig akként alakítsa, hogy én s minden oly név mellőzve legyen, mely ürügyül szolgálhatna a királyi helybenhagyást megtagadni.

Istenemre esküszöm, csak így lehetett a haza megmentésére időt nyerni.

Elmondom röviden okaimat.

A nemzet elibe vetett kelepcze nagyon is világos volt.

Bármi borzasztó tömege nehezedett is rá hazánkra az árulásnak, mégis van a jogban s igazságban annyi erő, hogy nem mernék a beteg király nevében *Jellasichnak* az országba való beütést világosan megparancsolni; nem mernék a katonaságot a törvény iránti engedetlenségre világosan utasítani.

Ámde most azt gondolák: *Batthyány* feltétele nem lévén elfogadva: ő le fog mondani az elnökségről, új elnököt nem lehet rögtön nevezni, mert a beteg király Bécsben van; a nádor táborba ment, kormány nélkül azonban az ország egy perczig sem lehet, azt hitték tehát, hogy a sok hitszegés által méltán felingerlett országgyűlés ragadja kezébe a végrehajtó hatalmat, s vagy dictaturát, vagy provisorius kormányt állítand.

És ekkor készen van az árulás által annyira óhajtott ürügy — a beteg király nevében azt mondani: imhol *Kossuth*, *Nyáry*, vagy nem tudom ki — kezökbe ragadták jogtalanul a kormányt, kivetkőztették a nádort törvényes hatóságából, kivették a király kezéből a kormánynevezési jogot, most tehát már a király parancsolja, hogy Jellasich nyomuljon előre Budáig, űzze el a király jogait bitorló kormányt s helyezze be ez s ez ministereket, kik között pénz- és hadügyi, kereskedési s külügyi ministerek nem voltak volna, a többiek pedig azon vétkes kamarillának tagjai voltak volna, mely hónapok óta ármánykodik hazánk szabadsága ellen s kész vért ontani, az országot lángba borítani, a királyi széket a hitszegés útján veszélybe dönteni, csakhogy elveszett hatalmát minden áron visszakerítse.

Ehhez járult még, hogy a nádor a helyett, hogy most az ország védelmében vezérkedik, itt hagyta volna az országot s jöttek volna parancsok királyi névvel, hogy a katonaság ne merjen a provisorius kormánynak engedelmeskedni, Jellasich ellen ne merjen senki harczolni, ne merjen senki önkénytesnek beállani, ne a magyar banknottát elfogadni, szóval lesve lesték az ürügyet, hogy az ország védelmi ereje elzsibbasztatván, a szegény magyar nemzet védtelenül semmisüljön meg, s kitöröltessék a nemzetek sorából.

S most itéljen minden igaz hazafi. Nem követtem volna-e el hazát veszélyeztető bűnt, ha az irántam nyilatkozó bizalomtól elszédíttetve, s engedve azon méltó indignationak, mely minden igaz magyar kebelt elfoga, megadtam volna az árulásnak azon ürügyet, melyre oly régen hiába várakozik.

Nem, én azt mondom, ha van egy mákszemnyi érdem életemben, ha van, a miért hazámfiai szíves hajlandóságát megérdemlem, az által érdemeltem meg, hogy ezt nem tevém.

A képviselőház pedig, mert egyhangú nyilatkozatával Batthyányt

ministerium alakítására reá birta, s Batthyány, hogy ezt elvállalta, a nemzet köszönetére érdemesek.

Most csak az minden hazafi teendője, hogy készüljünk a védelemre addig, míg a nagy bajjal tartogatott törvényességi formák megbuktatására az ármány és árulás újabb ürügyet nem talál.

Keresend s találand kétségtelenül, mint a farkas Aesopus meséjében a bárány ellen talált. De már csak holnap is készültebbek leszünk, mint tegnap valánk, s a farkas nem bárányokra fog bennünk találni

Gondolkozzatok, lelkesüljetek s fegyverre, fegyverre!! az elárult hon védelmében, a hazánkat megszállott ellenség ellen. Őt megbuktatva, megbuktatjuk a gyalázatos kamarillát, s a szegény beteg király s a szegény elárult hon mentve leszen.

Három nappal Kossuth fenti czikkének megjelenése után, vagyis szeptember 22.-én a csendes éjfél utáni órákban feketére festett hintó állott meg Buda várában *István* nádor lakosztálya előtt és a hintóba néhány pillanat mulva *István* nádor szállott be titkárja és bizalmas szolgája kíséretében. Ott hagyta a nádori méltóságot, ott hagyta a három felől rablócsordáktól megtámadott Magyarországot. Sietett Bécsbe. Kihallgatásra jelentkezett a királynál, de a reactio vezető emberei napokig megvárakoztatták a remegő nádort. Végre szeptember 25.-én a király elé jutott s miután látta és érezte, hogy kegyvesztett lett, nádori méltóságáról lemondott és édes anyjának németországi birtokára vonult vissza.

Kossuth iratai második kötetének 266. és következő lapjain azon párbeszédet írja le, mely közötte és *István* nádor között néhány nappal annak eltünése előtt lefolyt. Ezt a párbeszédet, mely élénk világot vet az akkori idők eseményeire és *István* nádor gyönge jellemére, itt közlöm:

Az országgyűlés százas küldöttsége, *Batthyány* és *Deák* fentjártak Bécsben egy utolsó kísérletet megtenni arra nézve — írja *Kossuth* — hogy a bécsi udvart a hit és jog szentségének tiszteletben tartására rábirják. Egy éjjel — későn, éjféltájban — *István* főherczeg magához hivatott, siettem hozzá. Egyedül volt. Nagyon izgatottnak találtam a főherczeget.

«Bocsásson meg, — mondá — hogy ily későn felzavartam. Nem tudok aludni. Nagyon nyugtalan vagyok. Nem kapok hírt Bécsből. Mit tud ön? Miként állanak a dolgok odafenn? Van-e remény?»

Elmondtam, a mit tudtam s az bizony nem volt örvendetes.

«Én Istenem! — mondá a főherczeg — mivé lesznek szép reményeink! Hová fog ez vezetni! Mi lesz ebből!?»

«Mi lesz? — felelém. — Csak nem gondolja fenséged, hogy hazánknak feldarabolását s kitörlését az államok sorából, osztrák tartománynyá sülyesztését, a nemzeti létünkre mért halálos csapást gyáva megadással elfogadjuk? Az emberiség lenyomorultabb söpredékévé lennénk, ha ezt eltűrnők. Tenni fogjuk nemzetünk szent örökségének megóvására, a mit őseink tettek: védeni fogjuk magunkat, lesz harcz, a jog harcza az önkény ellen, az igazság harcza az igazságtalanság ellen, a szabadság harcza az elnyomatás ellen. Lesz harcz, harcz a késig és szálljon a már is kiontott s még patakokban omlandó vér azoknak fejére, a kik kiontását okozták!»

A főherczeg kezeire borítva arczát, lihegő kebellel az előttünk fekvő asztalra borult s kis szünet után szemem közé nézve mondá:

«Tehát harcz! Meggondolta ön, hogy a harcz mit helyezhet kilátásba?»

«Meggondoltam, fenség. Egy oldalon koronát, más oldalon talán vérpadot.»

A főherczeg az elborzadás jeleivel tekintett felém.

«Ne borzadjon, fenséged, — mondám. — A vérpad csak nekünk juthat, s mi, ha isten ezt reánk mérte, zúgolódás nélkül fogadjuk el a hazáért. Fenségednek csak a *korona* juthat.»

«Csak nem teszi fel ön felőlem, hogy én unokatestvéremet trónjától megfosztani képes lehetnék?»

«A kérdés nem így áll. Nem fenséged fosztandja meg. Azok fosztják meg, kik visszaélve testi-lelki állapotával, az ő császári palástjába burkolózva, szakítják szét a hit szentségének kapcsát, melyet közte s a magyar nemzet közt isten és a történelem fűzött. Hiszen csak ne tolakodtak volna közé s közibénk azok a conspiratorok, kik gonosz ármányaik keresztülvitelére a szegény gyámoltalan fejedelem nevével visszaélnek: mi azzal a jó úrral meglehetnénk békében, s magyar loyalitással, magyar hűséggel őrködnénk trónjának dísze, biztonsága fölött. Isten látja a lelkemet: csak lennének igazságosak hazám iránt, az osztrák-háznak sohasem volt hívebb alattvalója, mint én lennék. Fenséged tudja, hogy minő őszinte loyalitással jártam el ez egész válság alatt. Hanem fenséged biztos lehet benne, hogy a conspirator-clique, mely Magyarország vesztére tör, nem soká fogja hagyni azt a jó, de gyámoltalan urat trónusán; a mint a nyilt fellépés idejét elérkezettnek ítélendik, azt a jó urat szépen félreteszik s a trónus üresen marad. Nem első eset lesz az ily félretétel az ausztriai ház történelmében. És az, a mit az a clique most velünk mível, oly valami rettenetes, hogy nem volnánk erkölcsi érzettel felruházott

teremtések, ha azon irtózatos clique tagjai iránt a kegyeletnek csak egy szikráját is érezhetnők. Az a trónus meg fog ürülni, de istenemre mondom, a kit az udvari conspiratio oda szánt, az csak a magyar nemzet holttestén juthatna oda; másként soha! Pedig e nemzet élni akar, nem fog meghalni senki kedvéért s nem oly könnyű lesz azt megölni, mint gondolják. Hát méltóztassék megfontolni; még tisztán dynasticus szempontból is nem sokkal jobb-e, hogy fenséged hagyja magát abba a megüresedő trónusba beleültetni, mintsem hogy az vagy üresen maradjon, vagy valamely idegen ház sarjadéka ültettessék belé, mely az osztrák-háznak nem barátja. Magyarország fenséged uralkodása alatt hű szövetségese, hű támasza lesz az osztrák császári háznak. Austria s Magyarország, melynek egy fejedelem alatt mindig összeütköznek érdekei, két fejedelem alatt nagyon jó s egymásnak kölcsönösen hasznos szomszédok lesznek. És végre is, ha fenségednél a családi gyengédség scrupulusai oly mód nélkül nagyok, még a reversio eshetőségének lehetsége sem volna kizárva, úgy, hogy emberek s viszonyok változtával, a két korona ismét egy fejen egyesülhetne. Bizony-bizony, mondom: még dynasticus szempontból is tanácsosabb kezet nyújtani nekünk arra, hogy a magyar királyság mint «secundo-genitura» az osztrák dynastiánál maradjon. Aztán méltóztassék azt is fontolóra venni: mennyi vért, mennyi szenvedést hárítana el fenséged e szegény, zaklatott hazáról, mely fenségednek is hazája, szülőfölde! Mi egészen más színt öltene a reánk kényszerített önvédelmi harcz a külhatalmak appretiatiojában! Mennyire elsímulna utunkból minden diplomaticai nehézség, ha fenséged megkoronázása által Európát a monarchicus elv, a minden anarchicus rázkódtatásoktól ment rend s Európa érdekeinek tiszteletben tartása felől megnyugtathatnók.»

A főherczeg végighallgatott s azután néhányszor fel s alá menve szobájában, megállt s azt kérdezé:

«És ön gondolja, hogy ez nem találna ellenvetésre az országgyűlésen a nemzetnél?»

Mire én mosolyogva ennyit feleltem:

«Fenséges úr, nekem volt szerencsém fenségednek nádorrá választását előbb Pestmegye gyűlésén javaslatba, utóbb az országgyűlésen indítványba hozni. Hatalmazzon fel engem fenséged, bizalmasan reményt nyújthatni polgártársaimnak, hogy nem fogja nemzetem ajánlatát visszautasítani — és én fejemmel állok jót, hogy 24 órával azután, a mint a bécsi udvari conspiratio evolutioja egy ily eseményre az alkalmat előhozza, az országgyűlés oly lelkesedéssel fogja fenségedet Magyarország királyának üdvözölni, mint a minő lelkesedéssel kiáltotta fel fenséged ősanyjához a «*moriamur*»-t. Nem áltatom magamat azzal, hogy fenséged méltónak tartható egy

ily igénytelen embernek, a minő én vagyok, jellemére figyelmet fordítani, azért kérem fenségedet, ne vegye e biztosításomat elbizakodott kérkedésnek. Én nem vagyok eléggé hiú, hogy az egykori angol Warwick-ok szerepét negélyezzem. Én semmi sem vagyok, de nem egyszer mutattam meg, hogy számba tudom venni nemzetem üterének lüktetését. Midőn fenséged tavaly első körútjából visszatért, én, mint az iparegyesület küldöttségének vezére, azon mondattal üdvözöltem fenségedet, hogy a nemzet behintette fenséged útjait a szeretetnek virágaival. A minő igazat mondtam akkor, — esküszöm — oly igazat mondok most is: hogy ha fenséged vissza nem utasítja tanácsomat, örömrivalgás közt fog a magyar nemzet szívéből e kiáltás felhangzani: «Éljen VI. István magyar király!» és e felkiáltáshoz lelkesült készséggel hozzáteendi azt a másikat is, mely tettekben testesülve meg, Mária Teréziát megmentette, midőn nem volt fejét hová lehajtania.»

A főherczeg elgondolkozott. Aztán kezeit éghez emelve mondá:

«Nem teszem! Nem tehetem! — Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jőjjön, a minek jönnie kell: én az eskümet meg nem szegem. Ne szóljunk erről soha többet.»

Megilletődve tekintettem reá. Egy nehéz sóhaj lebbent el ajkaimról.

«Hát jőjjön a minek jönnie kell» — mondám. «Én tisztelni tudom az érzelmet, mely ez elhatározásnak indoka, hanem az az eskü igen nagy szerencsétlenség! Szegény hazám!»

Bécsből a százas országgyülési küldöttség tagjai egyenként és szégyenkezve szállingóztak Pestre. Vérmes reményekkel indultak el abban a hitben, hogy az örökös tartományok képviselői megértvén az idők intő szózatát, feledik a kisebb-nagyobb súrlódásokat, melyek két szomszédos ország népei között már csak a szomszédos viszonyokból kifolyólag is mellőzhetetlenek, kezet fognak egymással, hogy — a miként azt Wesselényi Bécsben az egybegyült tömeg előtt kifejtette — annál sikeresebben állhassanak ellen a közös ellenségnek: a népek elnyomására törekvő udvari reactionak. De hiába volt a komoly figyelmeztető szó, gróf *Wessenberg* osztrák miniszterelnök minden befolyását latba vetette, hogy az osztrák képviselők a magyar küldöttek békejobbját visszautasítsák. És ez meg is történt, mert az a javaslat, hogy a két parlament egymással szövetkezzen, egymást segítse, 189 szavazattal 108 ellenében megbukott.

A küldetés sikertelenségéről *Deák* Ferencz számolt be a képviselőház szeptember 22.-i ülésében, elmondván, hogy a mint Bécsbe érkeztek, megbízó leveleiket nyomban bemutatták az ottani képviselőház elnökének, ki azt az országgyülés elé terjesztette. Az országgyülés pedig napokig tartó tanácskozás után meghozta azt a kibúvásszerű határozatot, hogy miután a házszabályok szerint maga az országgyülés semmiféle küldöttségeket el nem fogadhat, a magyar küldöttséget sem fogadhatja, mert ennek joga és tiszte a Ház elnökét illeti meg, ennélfogva a Ház megbízza saját elnökét, miszerint az szólítsa fel a magyar küldöttséget, hogy ha vele valami közölni valója volna, nyújtsa azt be írásban az elnökhöz, a ki majd aztán ugyancsak irásban fog erről jelentést tenni a Háznak.

Az osztrák képviselők tehát egy szabad és független nemzet 100 tagú küldöttségét nem akarták, helyesebben nem merték elfogadni és hogy tettöket a történelem itélőszéke előtt menthessék, a Ház elnökéhez utasították a magyar küldöttséget. Azt talán mondani is felesleges, hogy a történtek után a magyar küldöttség vezetői többé szóba sem álltak az osztrák rendekkel s azok elnökével.

Deák Ferencz rövid jelentésének elhangzása után *Kossuth* állott fel s a következő szavakkal jellemezte a társbirodalom képviselőinek eljárását:

«Az ausztriai birodalom némely népei és Magyarország már a XVII. század elején frigyet kötöttek, a mellyel egymás szabadságait biztosították. Közös volt az ellenség, a mely mind a két nemzetnek szabadságait megnyírbálta, az ausztriai kormánynak 300 éven által követett absolutisticus politikája. De mi nem feledkeztünk meg azon barátságos viszonyokról, melyek a fejedelmi egységnél és a szomszédságnál fogva köztünk léteznek, és nem felejtkeztünk meg azon frigyről, melyet őseink a XVII. század elején kötöttek, s azért a márcziusi napokban mi, a kik annyival jobban állottunk, mint Ausztria, mert szólanunk lehetett, felemeltük szavunkat az ő szabadságukért, és a mi szavaink voltak azon mécs, melynél ők szabadságuk fáklyáját meggyújtották. Azóta a reactio emelte fel árulással, hitszegéssel és minden ármánynyal teljes és oly botrányos eljárását, mihez hasonlót nem mutat a historia. Azt kellene mondani, ha a királyságot betegséggel nem mentenők, hogy a király neve az ország törvényei ellen használtatik fel, mert a kamarilla kezét nyujtja a tör-

vény, alkotmány és a magyar szabadság ellen intézett minden törekvések erősbítésére a fejedelem nevében.

Ily helyzetében a dolognak arról lévén meggyőződve, hogy a reactionak sikerül a mi nyakunkra hágni, kétségtelen, hogy a mi nyakunkról az ausztriai szabadságnak is nyakára hág; ha ellenben a reactionak sikerülne az ausztriai szabadságnak nyakára hágni, megkísértené ismét azt, hogy a mi nyakunkra hágjon. Ily körülmények közt azt gondoltam, hogy czélszerű lesz, hogy szóljunk, mint nemzet nemzethez, kiknek közös az ügyünk, közös az ellenségünk, és a szabadságnak kincse önállásunk fenttartása mellett, szinte közös és mindkettőnké. Elment tehát a küldöttség baráti kezet nyujtani s elmondani, mert sok érdektalálkozás foroghat fenn köztünk jövendőben, hogy egyenlítsük ki hát barátságosan a dolgokat, mint szabad nemzet szabad nemzettel. *És ők a küldöttséget el nem fogadták. — Ha hottentottákhoz küldött volna a nemzet egy ily küldöttséget, barátsággal hajolt volna meg előtte*; de a bécsi országgyűlés tette egy impertinens durvaság s szégyen, gyalázat, mely civilisált emberekből álló gyűléshez nem illik.

Azonban a dolog engem nem confundál, mert miképen történhetett az, hogy ott az országgyűlés többsége azt mondotta, hogy a barátságos érzelemmel közeledő magyart meg sem akarja hallgatni, és szóba sem áll vele, miképen történt ez? Csak az által történhetett, mert a bécsi országgyűlés — a többségről szólok — sem érdekben, sem érzelemben, sem elemeiben nem *német*, hanem a többségre nézve *szláv* országgyűlés. Ha az ausztriai birodalmi gyűlés *német* gyűlés volna, lehetetlen volna a magyar barátságát magától eltaszítani, és hogy nem az, azt, a mint tudósítva vagyok, a concomittans jelenetek eléggé bizonyítják. Ha a 108-ból álló kevesebbségnek neveit végignézzük, isten és világ előtt tisztán áll az, hogy ők a németségnek képviselői. Azon 30,000-nyi nép, mely a küldöttségnek tisztelgett, a német nép, és a democratiai clubbok a német népnek valóságos képviselői; ezek nem azon emberek, kik a magyar barátságát eltaszitják, és az aula az ausztriai szabadságnak első szülöttje; ezek azok, kik értik a német érdekét. Ha ez így nem volna, másképen szólanék, hogy mit kellene tennünk azon birodalmi országgyűlés ezen eljárása következtében; de mivel tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a többség *nem* az ausztriai német elemnek képviselője s nem annak érdekében cselekszik, azon méltó indignatiót, melyet ily illetlen durva viselet gerjeszt az ember kebelében, nem akarom annyira kitörni engedni, hogy annak súlyát barátainkkal éreztessük, kiket sokat talált a küldöttség Bécsben. Hanem egyet mondok az ausztriai háznak, nem sokat fog adni rá, de el is vész, mert nem fog rá adni. Az ausztriai háznak jövendője csak azon földté-

tel alatt lehető, ha ő nem szünik meg német hatalom lenni; az ausztriai háznak jövendője csak azon föltétel alatt lehető; ha ő azonosítja magát népei szabadságával; az ausztriai háznak jövendője csak azon föltétel alatt lehető, ha Magyarországnak önállását tökéletesen respectálva a magyar nemzet segéderejére támasztja magát. A két elsőről nem kell szólanom, hogy miért nem lehető az ausztriai ház jövendője, mert nem existálhat, ha német nem lesz, ez igen egyszerű és természetes. A másodikról szólva, hogy miért nem existálhat, ha a szabadságnak ellensége lesz? ismét igen természetes, mert bizony semmi nép nem lesz oly bolond, hogy szeressen akármi dynastiát, mely népeinek ellensége; azt hiszem, ez lehetetlen. A dolgot már ide forsirozták Magyarországban; majd megiszszák a levét annak idejében. Hanem csak azt akarom mondani, hogy miért áll az, hogy nincs Ausztriának jövendője, ha Magyarország szabadságának tiszteletben tartása mellett annak segéderejére nem támaszkodik? Csak azért, mert az ausztriai ház minden népei között csak még a magyar az, a melynek statuspolgári létele nem olyan, hogy ő az ausztriai német birodalom rovására legyen kénytelen jogait kivívni; csak a magyar az, mely az ausztriai birodalom mellett coordinálva állhat; minden más népelem, ha lenni akar, az ausztriai birodalmat kell neki felbontani; ez természetes, oly tisztán áll, mint kétszer kettő négy; következőleg ha az országgyűlés a magyarral, azon magyarral, ki az ausztriai házban egyedül maga fér meg a német mellett, nem akar barátságos viszonyba lépni s nem akarja kiegyenlíteni a köztünk fenforgható kérdéseket, igen tisztán áll, hogy azon országgyűlés érdekben nem német többé.

Én csak egyet jósolok neki, azt jósolom meg, hogy az ausztriai ház azon perczben, melyben a német alapot maga alól ellökte, az ő saját megsemmisülését írta alá; ellökte pedig azon perczben, midőn befolyásával odahatott, hogy az ausztriai birodalmi országgyűlés ne német legyen, pedig már nem német. Én ezúttal a küldöttség jelentésére csak annyit akartam mondani. Tenni valónk nekünk kétségtelen, hogy lesz, hanem ezen tenni való a szerint fog változni, a mint az ausztriai nép rá fogja ütni a népfenségnek szentesítő szavát a birodalmi országgyűlés ezen határozatára, vagy pedig nem; mert ha nem fogja ráütni, akkor ügyünk közös lesz és akkor a nagy leszámolás, melynek meg kell történni, alkalmasint közösen fog megtörténni; ha ellenben ráütné — a mit nem hihetek — az ausztriai német nép a maga szentesítését a magyar barátságnak visszataszítására, akkor azonosította volna magát a birodalmi országgyűlés többségével, akkor a szerint tudnók, hogy mit kell cselekednünk. Én magammal mind a két eventualitásra nézve tisztában vagyok, hanem mert nem tudom azt, hogy melyik fog kettő közül

bekövetkezni, sőt gyanítom, sejtem, s örömmel sejtem, hogy alkalmasint azon eventualitásnak kell bekövetkezni, hogy az ausztriai *német* nép ezen határozatot magáénak nem ismerendi, — nem teszek most a háznak a teendők iránt indítványt, hanem csak annyit jelentek ki: hogy egy ily eljárás, melylyel egy szabad nemzetnek képviselőit illették, nem nekünk válik gyalázatunkra, hanem azoknak üti homlokára a szégyen és durvaság bélyegét, a kik ezt tették, mert a civilisált emberek soraiban a mely nép néppel, a nemzet nemzettel így bánnék, az önmaga széttépte a népiség szentségének meghatalmazó levelét, az önmaga törölte ki magát a civilisált nemzetek sorából, de nem a nemzetek sorából, hanem az emberek sorából. Több indítványt nem teszek, csak azt mondom, rendre el fog következni a leszámolás ideje és remélem, ennek órája közös lesz az ausztriai néppel, melyet ezen határozat szintúgy érdekben sért, mint minket megsértett legbarátságosabb, legemberiebb érzelmeinkben. (Éljen!)

Ezzel a magyar képviselőház napirendre tért a bécsi parlament dolgai felett.

Még ugyanezen éjjel bekövetkezett a magyar nemzet ügyére nézve oly sajnos és végzetes esemény, hogy István nádor főherczeg titokban elhagyta budavári palotáját, felment Bécsbe s onnét többé vissza sem tért soha abba az országba, melyben született és felnevekedett, mely őt édes atyja érdemei után a *nádori* székbe ültette s mely hozzája annyi édes, szép reményt kötött. Ily csúfos véget ért Magyarország 104. nádorának hivataloskodása. *István* nádor szökésének közvetlen oka pedig az volt, hogy Schönbrunnból szeptember 19.-ről keltezve, de miniszteri ellenjegyzéssel el nem látva királyi leirat érkezett, melyben a nádor arra lett utasítva, hogy hivatkozással a királynak már augusztus 31.-én kibocsátott, de miniszteri ellenjegyzéssel szintén el nem látott rendeletére, hívja fel a magyar országgyűlést, hogy minden, a pragmatica sanctioból folyó ügyeket az osztrák miniszterium ama emlékirata alapján tárgyalja le, mely az augusztus 31.-i királyi leirathoz mellékelve volt. Erre az őrültséggel határos tettre felhívni a különben is megbántott, vérig sértett nemzet képviselőit nem volt bátorsága István nádornak. De arra sem volt ám, hogy ezt a törvénytelen királyi rendeletet elutasítsa magától s mivel a reá nehezedő felelősséget sem mint királyi helytartó, sem mint

az ország nádora elviselni nem birta, egyszerüen megszökött hivatalától, elbújt a felelősség elől.

Szeptember 23.-án került tárgyalás alá a képviselőházban a szeptember 19.-i miniszteri ellenjegyzés nélküli, fent említett királyi leirat. Erre a leiratra a képviselőház *Deák* Ferencz felszólalása után kimondotta, hogy mivel sem a királyi kézirat, sem az abban említett emlékirat felelős miniszter által ellenjegyezve nincs és miután az nem is az országgyüléshez lett intézve, arra az országgyülésnek felelni sem szükséges. Magára maradt tehát az ország; beteg és önmagával tehetetlen királyát elidegenítették tőle; királyi helytartója, István nádor főherczeg, kiben oly sokáig bízott a nemzet, cserben hagyta a legnehezebb és legválságosabb időben. *De nem hagyta cserben saját ereje.*

És hogy nem hagyta, ez főként Kossuth érdeme.

Másnap, vagyis szeptember 24.-én *Wesselényi* két kis rövid levelet írt; egyet báró *Kemény* Zsigmondnak, egyet *Deák* Ferencznek. *Kemény* Zsigmondhoz intézett levele így hangzik:

«Édes Zsigám! mit gondolsz, mi fog történni? Mit fogtok tenni? s mit kellene tennetek és tennünk? Hát családommal vajjon mit tegyek? és Dénes mit teend az övével? Vele is szeretnék szólani. Mikor és hol lehetne találni? Jőjj ma hozzánk ebédre. Vár híved.»

Deák Ferenczhez intézett levele pedig így szól:

«Kedves Barátom! Dolgaink úgy állanak, hogy mindenkinek kötelessége neje, gyermekei bátorságba tétele és biztosítása felől gondoskodni. Kétes és lelkiismeretben járó — nemcsak személyemet illető — dolgokban szeretem magam elhatározása előtt megtudni azon kevesek véleményét, kiknek véleményére sokat épitek. Kérlek, írd vagy mond meg nekem, mit tartasz legtanácsosabbnak és czélszerűbbnek, nőmet és gyermekeimet illetőleg tennem? Hová vigyem, vagy hol hagyjam őket? Itt vajjon mi fog történni, a törvényhozó test mit teend és mit teendesz Te? Hol szólhatnék Veled? Bár teljesítenéd ma azon régótai ígéretedet, hogy nálunk ebédelsz. Tedd ezt, erre kér komaasszonyod és barátod — Wesselényi.»

Vajjon Kemény és Deák elmentek-e Wesselényihez ebédre s ha igen, mit tanácsoltak az immár teljesen vak és betegeskedő barátjoknak, azt megállapítani nem tudom: de annyi bizonyos, hogy Wesselényi már ekkor nagyon komolyan fog-

lalkozott azzal a gondolattal, hogy fiatal nejét és két fiacskáját, kik közül a nagyobbik 3 éves, a kisebbik 15 hónapos volt, valahová biztonságba, bátorságba helyezi. *Zsibóra*, *Hadadra* nem vihette, mert mindkét helyen dúlt a lázongás. *Széchenyi* régebben felajánlotta ugyan neki czenki kastélyát, de hát Széchenyi már hetek óta a döblingi tébolydának, nem pedig a czenki kastélynak volt lakója. Ily körülmények között Wesselényi akarva nem akarva *Gräfenbergre* gondolt, a hol egykoron már öt évet töltött és a hol mostani nejével és annak családjával megösmerkedett. Ezt a helyet szemelte tehát ki *Wesselényi*, a mihez még az is járult, hogy Gräfenbergben lakott a hidegvízgyógymód alkalmazásának világhírü mestere: *Prisnitz*, Wesselényi régi orvosa.

Ugyanazon napon, melyen Wesselényi Deák Ferencztől tanácsot kért, hogy szemben a folyton növekedö zavarokkal mitévő legyen, hogy miként biztosítsa családja nyugalmát és fenyegetett életét, más nevezetes esemény is folyt le a képviselöház ülésében. *Jellasich* hadai elözönlötték a dunántúli részeket, pusztítva és rabolva mindenütt. A magyar sorhadi csapatok sokkal csekélyebb számmal valának, semhogy Jellasich 50—60.000 föböl álló seregének sikerrel ellentállhattak volna. A julius 11.-én megszavazott 200,000 honvédból még 10,000 sem volt felszerelve és begyakorolva. A zürzavar tetőpontra hágott. Úgy látszott, mintha a magyar nemzet a csúfos bukás és végenyészet elött állana. Ekkor, vagyis szeptember 24.-én délelőtt Kossuth felállott a képviselőház ülésében és a következő ünnepélyes kijelentést tette:

«Lelkemben fel vagyok indulva azon gondolattól, hogy egy 40—50,000 potom ember bejön az országba s úgyszólván kardvágás nélkül foglalja el az országot. Én nem érzek magamban annyi erőt, hogy ezt tűrjem. Egy félóra múlva, mint a miniszterelnök által kiküldött biztos, megyek a vasúton s megkezdem Czeglédnél felhívni a népet, hogy tömegestől fegyverbe szálljon s így megyek tovább faluról-falura s vagy nem látnak Önök többé, vagy látnak, mint utócsapatát oly seregnek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rablócsordát.»

És Kossuth úgy cselekedett, amint mondá. Elindult Pestről Czeglédre, Czeglédről Szolnokra, Szolnokról Körösre,

Kőrösről Kecskemétre, Kecskemétről Abonyba; félnapot is alig töltvén egy-egy városban. De ez az idö elegendö volt arra nézve, hogy az Alföld romlatlan erkölcsü és hatalmas karú népét fölrázza s táborba szólítsa. — „Gondolkozzatok, lelkesüljetek s ragadjatok fegyvert az elárult hon védelmében a hazánkat megszállott ellenség ellen!“ — ily szavakkal lelkesíté Kossuth az Alföld népét. És el lehet minden költői túlzás nélkül mondani, hogy az első honvédsereget három nap alatt a semmiből varázsszavával teremtette meg. A negyedik napon már visszatért Pestre és egyenesen az országgyülésbe ment.

Még szeptember 25.-éről keltezve bocsájtott ki Ferdinánd király ismét minden miniszteri ellenjegyzés nélkül egy okiratot, melyben gróf *Lamberg* Ferencz tábornagyot minden Magyarországban álló seregei és bármely nevezetü fegyveres csapatok főparancsnokává nevezte ki. Lamberg kinevezéséről pedig másnap vagyis szeptember 26.-án a következő átiratban értesítette a király *Batthyányt:*

«Kedves Gróf Batthyány! A belbéke megzavarásának mind nagyobbodó veszélye s azon szükség következtében, hogy a vérontás lehetőleg meggátoltassék, felhíva érzettem magamat, minden Magyarországban létező haditestek főparancsnokságát Gróf *Lamberg* Ferencz altábornagyomra ruházni. A mellékletben közlöm önnel ez iránti rendeletemet s azon nyilatkozványt, mely nevemben kibocsátandó. Bízom önben, hogy jó szándékú rendelkezéseimet minden erejéből gyámolítandja. Kelt Schönbrunnban, 1848 szeptember 26.-án. Ferdinánd.»

Habár ez a királyi leirat is ellenjegyzés nélkül jelent meg és így az 1848. évi III. t.-cz. 3. pontja értelmében joghatálylyal tulajdonképen nem is birt, Batthyány, ki a békés kibontakozás reményéről még ekkor sem mondott volt le, szinte örömmel fogadta ezt a leiratot és sietett Fehérvárra *Lamberg* elébe, hogy vele a teendők felett kellö időben tanácskozhassék. A képviselőház többsége nem volt egy véleményen a királyi leiratok joghatálya tekintetében *Batthyányval* és *Madarász* László felszólalása után kimondotta, hogy miután gróf *Lamberg* Ferencznek minden miniszteri ellenjegyzés nélkül Magyarország hadseregei főparancsnokává való kinevezése

tulajdonképen annyi, mint a magyar alkotmány eltöröltetése, ennélfogva ez a királyi leirat, mint a törvénynyel ellenkező, nem létezőnek tekintendő.

Még javában folyt a tanácskozás, mikor *Kossuth* megérkezett. *Kossuth* a képviselőházba éppen akkor ért, mikor a Ház a legnagyobb izgalmak között a *Jellasich* Bécsbe küldött, de útközben elfogott leveleit tárgyalta. Ez elfogott levelekből nyilvánvalóvá lett, hogy *Jellasich* gróf Latour osztrák hadügyministertől már 1848 julius havában kapott pénzt a betörésre, mostan pedig ujabbi segedelmet sürget az osztrák hadügyministertől.

Kossuth erre kardosan lép fel a szószékre:

«Fegyveresen jelenek meg a képviselőházban e perczben, nem azért, mert tökéletes meggyőződésem szerint, a hazának megmentése végett, mindnyájunknak karjára és fegyverére szükség van; hanem azért, mert vasárnapi bejelentésem szerint odavoltam a népfelkelés rendezésére. Három nap alatt nehány népesebb városokat, *Czeglédet, Kőröst, Kecskemétet, Abonyt* és *Szolnokot* személyesen megjártam, s mondhatom, hogy a magyar népet e hon megtartására és az alkotmányos szabadság biztosítására elannyira késznek találtam, hogy csak öt helyről is már részint kiindult, részint rendeltetése helyére ért, részint útban van, és 24 óra, az utolsó rész pedig legfölebb 48 óra alatt odaér 12,000 ember körülbelül. (Éljen.) Hanem kötelességemnek véltem, mielőtt a rám bízott munkálkodásban tovább eljárnék, tájékozni a körülmények iránt magamat, s azért ma visszajöttem pár órára, és mély megütközéssel értesültem azokról, miket az előttem szóló követ felolvasott. Mi a nádornak lemondását, s a ministerelnök által proponált ministerium meg nem erősítését illeti, erről majd azután fogunk tanácskozni; most én hát csak arra szorítkozom, mire nézve az előttem szóló képviselő indítványt tett. Egyszerűen szólva tisztelt képviselőház, mert nem akarok dictiózni, gróf *Lamberg Ferencznek* ministeri ellenjegyzés nélkül Magyarország hadseregének és fegyveres csapatjainak főparancsnokává kineveztetése röviden annyi, mint a magyar alkotmánynak eltörlése és igen ügyes fogás arra, hogy a hadsereget, melyet, ha más vezérek vezéreltek volna, már eddig egy pártütő sem tapodná az elárult szegény árva hazának földét; ügyes fogás, mondom, hogy a hadsereg, mely lelkesülve van a törvényesség s haza iránti hűség érzetétől, a győzelem perczében állíttassék meg, midőn semmi árulással nem tudják megállítani és kezére játszani egy parancsnoknak, kit ministeri ellenjegyzés nélkül az alkotmány felforgatására neveztek ki! Ez

a taktika, és mit akarnak véle elérni? A felolvasott irományban megvan: az ausztriai birodalomhoz tartozó magyar és egyéb tartományok egységet stb. Hát hol van megírva, hogy Magyarország valaha az ausztriai birodalomhoz tartozott? Továbbá ki van fejezve világosan, hogy az első Magyarország kormányzatát akarja semmivé tenni, a második Magyarországot kitörülni a létező nemzetek sorából. Tehát az előttem szóló képviselőnek indítványával egyetértve, rögtön — kérem a styluson most ne méltóztassék scandalisálódni — feltettem egy határozatnak javaslatát, melyet kívánnám, hogy a ház fogadná el s tenné közhírré nyomban, és addig egyebet ne csináljunk, míg e dolgot közhírré nem teszszük. Részemről csak annyit nyilatkoztatok ki, ha netalán a háznak többsége, sőt egyetértése nem követné, mert lehetetlen feltennem, hogy egy ember akadhatna, ki azon igen világos dolgot, miszerint Magyarországon a király semmi rendeletet ministeri ellenjegyzés nélkül nem adhat ki, kétségbevonná, részemről legalább kinyilatkoztatom, hogy én, mint a népnek egyik képviselője, ha valaki az ilyen módoni kormányzatot érvénytelennek nem nyilatkoztatná, magam részéről tenném meg a protestatiót Magyarország alkotmányának eltörlése ellen (éljen), mert érdemtelennek tartanám magamat a székre, melyen ülök, ha mint nemzetnek képviselője azon perczben, melyben tudomásra jön, hogy Magyarország alkotmánya felforgattatik, isten és világ előtt fel nem szólalnék s meg nem mondanám a nemzetnek, hogy én egyik szegény, de hű képviselője a népnek azt mondom, hogy az ilyen királyi rendelet érvénytelen, hogy annak engedelmeskedni senki sem tartozik. (Helyes.) Tehát, ha méltóztatnak megengedni, felolvasom alázatos javaslatomat.

A nemzet képviselői a nemzethez és különösen az országbani hadsereghez és mindennemű fegyveres csapatokhoz a következő felhívást intézik:

Miután a f. évi pozsonyi országgyűlésen alkotott III. t. cz. 3. §-ában szószerint ez foglaltatik, hogy:

«Ő felségének bármely rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláiratnak».

Ezt a király elfogadta, helyeselte s megerősítette a törvénybe iktatott ezen szavakkal:

«Mi Első Ferdinánd isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar és Csehország e néven ötödik királya stb. stb. a fennérintett törvényeket — és az azokban foglaltakat helyeseknek és elfogadottaknak vallván, hozzájok királyi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, helybenhagytuk, helyeslettük és megerősítettük biztosítván a hű Karokat és Rendeket a felől,

hogy minden fenbeiktatott törvényczikkelyekben foglaltakat, mind mi magunk megtartjuk, mind pedig minden más híveinkkel megtartatjuk stb. stb.» Ferdinánd m. k. (királyi pecsét.) Ellenjegyezve gróf Batthyány Lajos által.

Igy szól a törvény, mely Magyarország kormányzatának törvényes önállását és felelősségét biztosítja.

Ezen törvény szerint ő felségének a királynak minden oly rendelete, parancsa s kinevezése, mely a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláírva nincs, érvénytelen, s az ily érvénytelen rendeletnek engedelmeskedni: törvény és alkotmánysértés.

A nemzetnek ő felsége által országgyűlésre egybehívott és a nép által szabadon választott képviselői tehát megütközéssel tapasztalták, hogy ő felségének nevében Bécsből szeptember 25.-éről ministeri ellenjegyzés nélkül kelt s Magyarország népeihez és a Magyarországbani hadsereghez intézett, nyomtatott nyilatkozmányok adattak ki, melyek szerint: minden Magyarországon levő hadi seregek és akármily nemű felfegyverkezett csapatok gróf *Lamberg* Ferencz tábornagy főparancsnoksága alá rendeltetnek.

És mivel ezen állítólagos rendelet Budapesten székelő magyar felelős minister által aláírva nincs: — az tehát az 1848: 3.-ik sarkalatos törvényczikk szerint merőben érvénytelen.

Mivel ő felsége a királyi szavával szentesített ugyanazon 1848: 3.-ik t. cz. szerint a végrehajtó hatalmat nem másképp, mint csak a törvények értelmében, független magyar ministerium által gyakorolhatja.

Mivel: ha ministeri ellenjegyzés nélkül kiadott rendeletek által kormányoztatnék az ország, s nem a felelős ministerium útján kinevezett főparancsnok kezeibe adatnék az országbani hadsereg: ez anynyit tenne, mint Magyarország önálló felelős kormányzatát megsemmisíteni, az ország alkotmányát felforgatni, s a nemzet szabadságát elnyomni.

Annálfogva a nemzet képviselői, azon kötelességnél fogva, melylyel az ország alkotmányának megőrzésére kötelesek, ezennel a fentebb érintett s ministeri ellenjegyzés nélkül kelt állítólagos királyi rendeleteket, ha azok nem koholt irományok is, törvényteleneknek, érvényteleneknek és semmit erőknek nyilatkoztatják.

Gróf *Lamberg* Ferenczet a Magyarországbani hadseregek és akármily nemű fegyveres csapatok főparancsnokságától ezennel a törvény s alkotmány nevében eltiltják.

Az országbani minden hadseregnek s akármily nemű fegyveres csapatoknak, tábornokoknak, hadi és várparancsnokoknak, tiszteknek és fegyveres vitézeknek a törvény nevében megparancsolják: hogy gróf *Lamberg* Ferenczet főparancsnoknak elfogadni, őt annak nézni

és tekinteni s neki, mint ilyennek, engedelmeskedni ne merészeljenek; hanem az ország törvényéhez és alkotmányához esküvel fogadott kötelességek szerint hívek maradjanak.

A nemzet képviselői a törvényre, s azt szentesítő királyi esküre támaszkodva kinyilatkoztatják, hogy gróf *Lamberg* Ferencz, ha az országbani hadsereg s akármily nemű fegyveres csapatok főparancsnokságát elfoglalni merészlené, s az országbani hadsereg és fegyveres csapatok összesen és egyenként, ha őt főparancsnoknak elfogadni, s neki mint ilyennek engedelmeskedni merészelnének, az alkotmány és nemzeti szabadság felforgatásának bűnébe esnek.

A nemzet képviselői kinyilatkoztatják, hogy mindazon akár polgári, akár katonai hatóság, avagy hivatalnok, ki a fenérintett érvénytelen s alkotmányfelforgató állítólagos királyi rendelet sikeresítéséhez, vagy annak terjesztéséhez segédkezet nyujtana, magát az ország törvényes alkotmánya felforgatásának bűnében részesítené.

A nemzet képviselői kinyilatkoztatják, hogy valamint magukat az ország alkotmányának sértését, hallgatólag el nem tűrni kötelességeseknek érzik, úgy az ország alkotmányának csonkítlan megőrzését az összes nemzet törvényszerűségétől megvárják.

Ezen határozat a ministerelnök és a képviselőháznak honvédelmi bizottmánya által azonnal közhírré teendő, a legsebesebb úton minden hatóságoknak, s különösen pártütő és lázadó ellenség előtt álló vitéz hadseregnek és fegyveres csapatoknak megküldendő, melyeknek alkotmányhozi hűségétől és vitézségétől megvárják a nemzet képviselői, hogy e szegény elárult magyar hazát az azt megtámadott ellenségtől, bátor győzelemmel, haladék nélkül megmentsék, s megtisztítsák; — s ezzel magokat a magyar haza és törvényes szabadság megmentőinek dicső nevére érdemesítsék.

A ministerelnöknek s a honvédelmi bizottmánynak határozatilag meghagyatik, hogy az ország védelmét s minden védelmi pontjait az alkotmány iránti hűségnek biztosítsák. Senki máskülönben az alkotmány felforgatása bűnének súlya alatt cselekedni ne merészeljen.»

Másnap vagyis szeptember 28.-án megtörtént az a sajnálatos esemény, hogy gróf *Lamberg* Ferenczet, mikor ebéd után úgy két óra tájban Budáról a lánczhídon át Pestre akart menni, hogy *Majláth* György országbírót felkeresse és vele értekezzék, az elöző napok eseményei által felizgatott tömeg felösmerte, kocsiját megállította, kocsijából kihúzta és a szó szoros értelmében agyonverte, holttestét pedig a Károly-kaszárnyába hurczolta.

Wesselényi alig egy órával a szörnyű esemény után értesült a tömegnek eléggé nem kárhoztatható eme kegyetlen tényéről.

Azonnal tollat ragadott s a következő levelet intézte gróf *Batthyány* Lajos miniszterelnökhöz:

«Pest, 1848. szeptember 28.

Tisztelt Miniszterelnök Úr! Itten a dolgok egy borzasztó eseményen oly fordulatot vettek, hogy mint férj és atya kötelességemnek érzem családom bátor létéről gondoskodni. Ha mint polgár oly működési tért látnék itt, melyen bármi keveset is tevőleg használhatok, úgy személyemre nézve itt maradnék, bármit is bevárandó. Azonban ily tér nem mutatkozott, sőt olyat egész a tolakodásig keresve sem tudtam találni. A felsőház hallgatag padjait pedig helyettem más is szintoly sikerrel megülheti.

Ennek okáért távozom családommal; családom nálam nélkül s még inkább én a nélkül bajosan lehetvén el. Mindazáltal ha honom jó ügyének csak kevésre terjedhető, de hív szolgálatomra s e végre jelenlétemre szükség lenne, elveimmel megegyező minden munkára, fáradtságra és áldozatra készen, bármikor is megjelenendek. A felügyeletemre bízott megyét gondjaim főtárgyául tartván, nem szűnendek meg annak igazgatásában a szükséges befolyást gyakorolni. A mi rendeletek hozzám intézendők lesznek, azokat Olmützön át Freywaldauban vagy Graefenbergben veendem. Hazafiúi üdvözlettel

Wesselényi.»

Kossuthot személyesen kereste fel szeptember 28.-án este Wesselényi; megmondotta neki, miszerint nejét és gyermekeit Pestnél nyugalmasabb és bátorságosabb helyre, vagyis *Gräfenbergbe* fogja vinni. De megmondotta Kossuthnak azt is, hogy ha a hon szolgálata úgy fogja kívánni és ha Kossuth azt fogja hinni, hogy ő vak és önmagával majdnem tehetetlen ember létére még használhat valamit hazájának, — úgy írjon vagy izenjen neki s ő azonnal vissza fog sietni hazájába s oda fog állani, a hova a szükség kívánja vagy parancsolja.

A képviselőház szeptember 27.-én hozott határozatával, melyben az 1848 évi III. t.-cz.-re való hivatkozással a képviselőház éppen a Kossuth indítványára mondotta ki azt, hogy a királynak szeptember 25.-éről és 26.-áról keltezett, de miniszteri ellenjegyzéssel el nem látott két rendeletét, mint a szentesített törvények kívánalmainak meg nem felelőt, eredetileg érvénytelennek és hatálytalannak nyilvánítja, — a koczka már el volt vetve. *Lamberg* meggyilkolása pedig nemcsak hadüzenetet jelentett, hanem véres, elkeseredett harczot a végső kimerü-

lésig. *Kossuth* nem kereste a harczot, de nem is félt tőle. Bízott a magyar nemzet ősi erejében, arra pedig nem is gondolt, hogy ha a harczban esetleg a nemzet lesz a győztes, akkor a dynastia, a helyett, hogy a kibontakozást és a félredobott törvények helyreállítását megkísérelné, idegen segélyért idegen hatalomnál fog kunyorálni saját népének leigázására.

Wesselényi önkéntes távozása Kossuth számításait éppen nem zavarta, söt némileg elösegítette. *Széchenyi* István már szeptember elsö napjai óta nem jött számításba, *Deák* nem volt a harcznak és viaskodásnak embere, István nádor pedig szeptember 22.-én megszökött, 25.-én állásáról is lemondott. A régi sasok közül csak *Batthyány* és *Wesselényi* voltak azok, akik esetleg még útjában állottak Kossuthnak s némileg ellensúlyozni tudták volna mindenható befolyását. És most elérkezett a kedvező pillanat, mikor Wesselényi önként bejelenti, hogy nem tud és nem akar tovább Pesten maradni, hanem családjával félrevonul Gräfenbergbe. Habár azt sem Kossuth, sem Wesselényi feljegyzéseiből nem tudjuk megállapítani, mi volt a Kossuth válasza, de hogy az beleegyező volt, kétségtelen abból, miszerint Wesselényi már szeptember 29.-én családjával együtt elhagyta Pestet és egyenesen Pozsonynak tartott, holott ezt *Kossuth* beleegyezése nélkül nem tette és nem is tehette volna.

Ugyanezen a napon báró *Eötvös* József vallás- és közoktatásügyi miniszter is búcsút mondott a háborgó fővárosnak. Pozsonyig együtt ment Wesselényiékkel. Pozsonyban szétváltak útjaik. *Eötvös* Bécsbe ment, hol *Pulszky* Ferencz akkori külügyminiszteri államtitkártól útlevelet szerezvén, külföldre menekült. Wesselényi, ki útközben megbetegedett, ott maradt Pozsonyban egész október 4.-éig. Október 4.-én tovább utazott *Hohenstadtba*. Onnét intézte Kazinczy Gáborhoz az alábbi levelet:

«Hohenstadt, 1848 okt. 4.-én.

Édes Gáborom! Vagy három napot kellett Pozsonyban ülnöm vagyis feküdnöm. Tegnap este jövék el onnan Gänserndorfba hálni, hogy ne kelljen Pozsonyból a gyermekekkel oly jókor indulnom és hogy a sógoroknak elég idejök legyen a vizitálásra. Még Pozsonyban tudók meg *Zichy* Ödön szomorú végét. Bús feje nagy magasztalást sohasem érdemelt, de azt hiszem, ily felmagasztalásra sem volt érde-

mes. Az akasztások, kivált a kaputosok akasztása, ha divatba jön, félhető, hogy ezen divat még több s dühösebb követőkre találhat s még többe kerülend, mint bármely más divat. Sok kendere terem Magyarhonnak, de kevés száron van azon áldás, hogy belőle honáruló számára kötél készüljön, azért nagyon megkellenék válogatni, hogy ezen drága és ritka készítmény kinek nyakára kerüljön. Utunkban sokhelyt hallók, hogy innen Morvából, főként Csehországból sok katonaság (20,000 főnyi) gyűjtetik össze a végre, hogy Magyarországra vitessék Pozsonynál.

Nagyon szeretném, ha *Deák*, *Klauzál*, *Bezerédy*, *Keményék*, *Kovács*, *Somogyi s Te* vagy a táborba mennétek harczolni *Jellasich* ellen, úgy mint az most már mindenkinek, ki teheti, szent kötelessége, vagy magatokat későbbi nem kevésbbé szükséges harczra megtartandók Graefenbergbe jönnétek, stb.»

Azon idő alatt, míg *Wesselényi* Pestről Pozsonyba, Pozsonyból Hohenstadtba és Hohenstadtból a Gräfenberg melletti *Freywaldauba* ment, nagyon nevezetes események történtek úgy Pesten, mint a dunántúli harcztéren. Ugyanis szeptember 29.-én Jellasich serege a fehérmegyei *Sukoro* község mellett vereséget szenvedett, amennyiben a magyar hadak Jellasich öt rohamát visszaverték és öt futásra kényszerítették. Habár *Jellasich* mindössze 102 embert veszített, az elsö diadal, mely a magyar hadak első győzelméből származott, oly nagy örömet okozott, hogy a képviselőház *Moga* altábornagynak és vezérnek köszönetet, *Kollmann* százados és vezérkari főnöknek pedig 500 arany jutalmat szavazott.

Szeptember 30.-án pedig az történt, hogy *Görgey* Arthur, aki még csak augusztus 27.-én lett a nemzetörséghez őrnagygyá kinevezve, a Csepel szigeten gróf *Zichy* Ödön Jenöt, ki Jellasichcsal paktált, elfogatta, haditörvényszék elé állíttatta s még aznap fel is akasztatta. Ezzel nevét egyszerre az egész országban ösmertté, mondhatni rettegetté tette.

Október elsején gróf *Batthyány* Lajos, miután nem sikerült neki Bécsben keresztülvinni azt, hogy a gyülölt és meggyilkolt *Lamberg* helyett más, népszerűbb és vagy általa, vagy az ujonan kinevezendö miniszterelnök által *ellenjegyzett* királyi biztos küldessék az országba, maga helyett miniszterelnöknek báró *Vay* Miklóst hozván javaslatba, állásáról és mandátumáról

lemondott. A király október 2.-án elfogadta ugyan gróf Batthyánynak a miniszterelnökségről való lemondását, de vonakodott az általa javasolt báró *Vay* Miklóst miniszterelnökké kinevezni, hanem e helyett felhívta Batthyányt, hogy báró *Récsey* Ádámnak miniszterelnökké való kinevezését ellenjegyezze. Batthyány jól tudván, hogy *Récsey* Ádám, ki a magyar gárdánál mint alkapitány szolgált, nem egyéb mint tehetetlen eszköz a kamarilla kezében, megtagadta a kinevezési okirat aláírását, mire másnap megjelent báró *Récsey* Ádámnak a saját maga ellenjegyzésével ellátott és miniszterelnökké való kinevezéséről szóló az 1848. III. t. cz. kívánalmainak meg nem felelő vagyis törvénytelen királyi rendelet. És ugyanazon napon ugyancsak Schönbrunnból keltezve és ugyancsak Récsey Ádám mint ujonan kinevezett miniszterelnök által ellenjegyezve megjelent Ferdinánd királynak következő, az országgyűlés feloszlatásáról szóló rendelete:

«Mi első Ferdinánd isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar-, Cseh-, Horvát-, Tót- és Dalmát-országoknak e néven V.-ik királya, Erdélynek nagy fejedelme sat.

Magyar-Erdélyországnak s ahoz kapcsolt országok zászlósainak, egyházi s világi főméltóságainak, nagyjainak és képviselőinek, kik az általunk szabad királyi Pest városunkba összehívott országgyűlésen egybegyűlve vannak, üdvöt és kegyelmünket!

Mély fájdalommal és megütközéssel tapasztalván, hogy a képviselőház *Kossuth* Lajos és társai által nagy törvénytelenségekre magát rávenni hagyta, sőt több törvénytelen végzéseit, királyi akaratunk ellenére, végrehajtotta és közelebbről a béke helyreállítására általunk kiküldött királyi biztosunk, gróf *Lamberg* Ferencz tábornagyunk ellen, mielőtt ez a törvényes formában kiadott megbízó levelünket előmutathatta volna, f. évi szeptember 27.-én egy végzést hozott légyen, melynek folytán a nevezett királyi biztosunk egy a dühösségre felhevült vad csoport által az utczán vakmerőleg megtámadtatott s irtózatosan meg is öletett.

Mi ezen körülmények közt azon királyi kötelességünknél fogva, melylyel az ország biztossága és törvényei megőrzésére köteleztettünk, ezennel rendeljük és végrehajtásul parancsoljuk:

1. Az országgyűlést ezennel eloszlatjuk, úgy hogy a jelen legkegyelmesebb leiratunk közhírré tétele után üléseit azonnal berekeszteni köteles.

2. A jelen országgyűlés és a képviselőháznak általunk nem

szentesített mindennemű végzéseit és rendeleteit törvényteleneknek és semmit erőknek nyilatkoztatjuk.

3. Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja, báró *Jellasich* József tábornagyunk főparancsnoksága alá rendeltetnek minden Magyar és az ahhoz kapcsolt országokban, ugy nem különben Erdélyországban levő hadseregek és akármily nemű felfegyverkezett csapatok, akár azok nemzeti őrök, akár önkéntesek legyenek.

4. Addig, míg a felforgatott rend és béke Magyarországban helyre nem álland, az ország a *hadi törvények* alá rendeltetik és ennek folytán az illető hatóságok mindennemű megyei, városi, vagy kerületi gyűlések tartásától ideiglenesen eltiltatnak.

5. Horvát-, Tót- és Dalmát országok bánja, báró *Jellasich* József, mint királyi felségünk teljhatalmú biztosa küldetik ki, adván neki teljhatalmat és hatóságot, hogy a végrehajtó hatalom körében azon hatóságot gyakorolhassa, melylyel e rendkívüli körülményekben, mint királyi felségünk képviselője, fel van ruházva. Mely királyi legfensőbb felhatalmazásunk következtében mind azt, a mit Horvátországunk bánja rendelend, intézend, végzend és parancsoland, legfensőbb királyi hatalmunk szerint rendeltnek, intézettnek, végzettnek és parancsoltnak nyilatkoztatva, Magyar és Erdélyországnak s a hozzá kapcsolt országok minden egyházi, polgári és katonai hatóságainak, tisztviselőinek, méltóságainak s minden rendű és rangú lakosainak legkegyelmesebben rendeljük és parancsoljuk, hogy báró *Jellasich* József mint királyi felségünk teljhatalmú biztosa által aláírt parancsai iránt mindenekben szintoly hódolók és engedelmesek legyetek, mint a mikép legfelsőbb királyi felségünk iránt lenni tartoztok és tartoznak.

6. Jelesen pedig királyi biztosunk, meghagyásunk nyomán, arra ügyelni fog, hogy gróf *Lamberg* Ferencz királyi biztosunk megtámadói és gyilkosai, általában ezen, a fölségi és emberi jogokat lábaival tapodó ocsmány bűnnek indítói és részesei ellen a törvények teljes szigorúsága alkalmaztassék.

7. A polgári közigazgatás egyéb folyó tárgyai ideiglen az illető ministeriumnak tisztviselői által a törvények szerint vezettetni fognak.

Mikép ennek folytán a közbirodalom közös érdekei biztosítása- és igazgatásának egysége maradólag helyreállítandó, minden nemzetiségek egyenlő feljogosítása szakadatlanul biztosítandó, s ennek alapján a koronánk alatt egyesült országok és nemzetek közös viszonyai elrendelendők legyenek ; mindezek, minden részek képviselői hozzájárultával, tanácskozás alá vétetni és törvényes úton elhatároztatni fognak.

Kelt Schönbrunnban, október 3.-án 1848. Ferdinand m. k. Récsey Ádám m. k. ministerelnök.

Királyi Rendelet.

Báró Récsey Ádámot tábornagyot és a Magyar őrsereg alkapitányát, Magyar Minister elnökömnek nevezem ki, 's egyszersmind új Ministerium alakitásával megbízom. Kelt Schönbrunnban October 3án 1848. Ferdinánd m. k.
Récsey Ádám m. k.

Az eredetivel egyezőnek lenni bezonyitja. Becsben Octob. 5én 1848.

Bérey

BÁRÓ RÉCSEY ÁDÁM TUDATJA AZ ORSZÁGGYŰLÉSSEL, HOGY FERDINÁND ŐT NEVEZTE KI MAGYARORSZÁG MINISZTERELNÖKÉVÉ.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

Míg Bécsben a kamarilla ujjongott a feletti örömében, hogy Batthyány Lajos miniszterelnöki állásáról lemondott s ez által Magyarországnak törvényes kormánya létezni megszünt, addig Kossuth mindenekről jól és pontosan értesülvén, hogy mik készülnek és mik történnek Bécsben, szintén nem maradt tétlenül, hanem felbuzdulva azon a sikeren, melyet szeptember 24, 25 és 26.-án az Alföldnek Pesthez közel eső részében kivívott, ismét útnak indult és Csongrád, Félegyháza, Szentesen át Szegedre ment, a hová október 4.-én érkezett meg Egressy Gábor kíséretében. Szegeden tartotta azt a nevezetes beszédét, mely így kezdődik: „*Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazámnak oszlopa, mélyen megilletődve hajlok meg előtted.*“

Kossuth felségesen értett ahoz, hogy a nép büszkeségét és önérzetét felébreszsze és Szeged népe méltóvá lett *Kossuth* dícséretére, mert Szeged és vidéke néhány nap alatt 10,000-nél több honvédet állított talpra.

Szegedről *Kossuth* visszament Pestre, ahová *október 6.-án* este érkezett meg, tehát ugyanazon napon, mikor Bécsben gróf *Latour* hadügyminisztert a föllázadt tömeg azért, mert Magyarország ellen *Jellasich* támogatására a gránátos hadosztályt akarta útnak indítani, lakásából kihúzta és az első lámpavasra felkötötte.

Másnap, vagyis október 7.-én került tárgyalás alá V. Ferdinándnak a törvénytelenül kinevezett *Récsey* Ádám miniszterelnök ellenjegyzése mellett kiadott ama fentebb ismertetett rendelete, melylyel az országgyülést feloszlatottnak nyilvánította s Magyarországot Jellasich horvát bán hatalma alá helyeztetni akarta.

Némelyek kaczagással fogadták ezen rendeletet, mások meg annak valódiságában kételkedtek, de *Kossuth* felmutatta a nyomtatott példányt, melyet Récsey *Jellasichnak* küldött, de útközben elkobzott iratok között találtak ; ezzel aztán minden kétely el lett oszlatva a rendeletek valódisága iránt.

A képviselőház most már arra lett kényszerítve, hogy a törvénytelen királyi rendelettel szemben megvédje a nemzet önállóságát és alkotmányát. Minden vita nélkül elfogadta tehát

Kossuth következő határozati javaslatát és kimondotta egyhangúlag, miszerint tekintetbe vévén:

1. Miként a mult országgyűlésnek királyi esküvel szentesített III.-ik t.-cz. a 3.-ik §-ban világosan azt rendeli, hogy a királynak bármely rendelete, parancsolata, határozata és kinevezése csak úgy érvényes, ha a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláiratott, s így magának egy új ministerelnöknek kinevezése is csak hasonló aláírás mellett lehet érvényes, *Récsey* Ádám pedig nem Budapesten székelő minister, s ministerségéről az országgyűlés általában semmit sem tud, következésképen a felhívott rendelet minden esetre érvénytelen. Tekintetbe vevén

2. Hogy ugyancsak a mult országgyűlésen alkotott IV.-ik t.-cz. 6-ik §-ának világos tartalma szerint az országgyűlés az utolsó évről̇i számadás és következő évi költségvetés iránti határozatnak meghozatala előtt be nem rekeszthetik, sem az országgyűlés fel nem oszlattathatik; s mivel ezen határozatok még meg nem hozattak, az országgyűlést ő felsége még rendes ministeri ellenjegyzés mellett sem oszlathatja el. És tekintetbe vevén

3. Hogy az országot az ellenségnek kezébe martalékul adni, az alkotmányt s minden alkotmányos biztosítékokat eltörölni s az országot oly hadi törvények alá rendelni, melyek szerint a senkit meg nem támadott, s csak magát a törvényt és az ország lételét kötelessége szerint védelmező nemzet minden tagjainak élete, halála a fegyveres ellenség pártütő vezérének kezébe tétessék, a királynak joga semmi esetben nem lehet. És tekintetbe vevén

4. hogy Magyarországnak saját törvényei szerinti kormányzatát eltörölni, azt ő felsége többi tartományainak birodalmába beleolvasztani s hazánk törvényhozó hatalmát más idegen nemzetek képviselőiből is alakítandó valamely testületre ruházni a király koronázási esküjével s úgy az 1790: 10-dik mint a mult országgyűlésen alkotott sarkalatos törvényekkel merőben ellenkezik:

Mindezeknél fogva a nemzet képviselői a nemzet halálát szentségtelen kezekkel alá nem írhatván, a felhívott állítólagos rendeletet, mind belső tartalmára, mind alakjára s külső formájára nézve törvénytelennek, érvénytelennek és semmit érőnek nyilatkoztatják, törvényhozói kötelességöknek a törvény értelmében folytatását elhatározzák, s ezen határozatuk jogszerűségére nézve az örökké való istenre, a nemzetre s az egész világ közvéleményére annál bátrabban, annál tisztább lélekkel hivatkoznak, mert lehetetlen hinniök: hogy egy derék, békés és hű nemzetnek ily hallatlanul irtózatos módon az élő nemzetek sorábóli kiirtását, s ez által saját lételünknek is erkölcsi bizonytalanságba tételét a világnak bármely mívelt népei hallgatag elnézhetnék.

Mely határozatnak folytán a nemzet képviselői úgy *Jellachich* Józsefet magát, mint mindenkit, a ki őt ez országban bármely hivatalos hatósággal birónak elismerné, neki önkéntesen engedelmeskednék, vagy épen a nemzet alkotmányos szabadságának felforgatására intézett merényleteiben segédkezet nyujtani merészlene, hazaárulónak nyilatkoztatják s a honnak minden becsületes polgárát, de különösen a vitéz magyar hadsereget s az országnak minden hatóságait és tisztviselőit a honárulásbani részvét súlyának terhe alatt arra kötelezik, hogy ezekkel akként bánjanak, mint a törvények a *honárulókkal* bánni rendelik.

Az ország minden hatóságainak pedig különösen is elengedhetlen kötelességükké teszik: hogy megyei, városi vagy kerületi gyűléseiket rendesen folytassák s a közigazgatás minden ágaiban törvényes kötelességük szerint folytonosan eljárjanak. A törvényes büntetés terhe alatt másként nem cselekedvén.

Végezetül minthogy a nemzet képviselői az idézett vagy koholt, vagy alkotmányt felforgató iratot, Récsey Ádámnak, mint állítólagos ministerelnöknek aláírását szemlélnék; és tekintetbe vevén azt, hogy ha magát ez irománynak miniszterelnökké törvényes formában lett kineveztetése nélkül írta alá, mint a ministeri czímnek bitorlója, tőrvényes büntetés terhe alá esik, és tekintetbe vevén különösen, hogy a mult országgyűlésen alkotott III.-ik t.-cz. 32.-dik §-a még a törvényesen kinevezett ministereket is minden oly tettért vagy rendeletért feleletre vonandóknak parancsol, mely tett vagy rendelet az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fenálló törvények rendeletét s az egyéni szabadságot sérti:

Ugyanazért a képviselőház *Récsey* Ádámnak* törvényes kereset alá vonatását s e végett vád alá helyeztetését ezennel elhatározza.

Mindezen határozatainak, részint hozzájárulás, részint pedig az 1848-iki III.-ik t.-cz. 34-ik §-a értelmébeni eljárás végett a felsőházzal leendő közlésére s egyszersmind az ország minden polgári és katonai hatóságaihoz, különösen pedig az ország vitéz hadseregeihez, melyeknek hazafiúi hűségüktől s rettenthetetlen vitézségüktől várja nemzetünk az elárult árva hazának megmentését, megküldésére s általános közhírré tételére a ház elnökét utasítván.»

* Récsey Ádám született Sárdon, Alsó Fehérmegyében 1775-ben. Meghalt Bécsben 1852 október 26-án. Kora ifjúságában a katonai pályára lépett és 1789-ben már mint kadét szolgált a 32. gyalogezredben. 1800-ban kapitány, 1809-ben őrnagy, 1810-ben alezredes, 1813 október 13.-án a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét és ennek alapján később a bárói méltóságot kapta. Mikor Batthyány a miniszterelnökségről lemondott, az általa javaslatba hozott báró Vay Miklós helyett az udvar a magyar viszonyokkal teljesen tehetetlen 72 éves nyugalmazott gárdakapitányt rántotta elő. Récsey beugrott a miniszterelnökségbe, de 3 napig tartó kétes dicsőség után megugrott tőle.

A képviselőház a Récsey-féle királyi leiratot nyilt hadüzenetnek tekintvén a magyar nemzet önállósága, sőt fennállása ellen, arra október 7.-i ülésében hozott határozatában nyilt hadüzenettel felelt. És mintha a gondviselés most a nemzet igazságát akarta volna pártfogolni, még azon napon, pedig erről a Ház még mit sem tudott, váratlan esemény óriási fordulatot adott a magyar ügyeknek. *Roth* és *Filippovics* császári tábornokok horvát csapatai mintegy 7500 ember, 12 ágyú és minden egyéb hadi szerekkel *Perczel* Mór ezredes előtt *Ozoránál* lerakták a fegyvert. Október 8.-án jutott el a hír Pestre, leírhatatlan örömet okozván a lakosság minden rétegében. Még ugyanazon napon történt meg a három tagú honvédelmi bizottmány kiegészítése és az ország kormányzásával való felruházása. Elnökké *Kossuth* Lajos lőn megválasztva. A honvédelmi bizottmány tagjai pedig a miniszterek közül *Szemere* Bertalan és *Mészáros* Lázár, a képviselők közül pedig *Nyáry* Pál, *Pálfy* János, *Patay* József, *Somsich* Pongrácz, *Madarász* László és *Zsembery* Imre, a főrendek részéről id. *Pázmándy* Dénes, báró *Jósika* Miklós, báró *Perényi* Zsigmond és gróf *Eszterházy* Mihály lettek.

Október 10.-én ismét ülést tartott a képviselőház s természetesen most már az *ozorai győzelem* után nemcsak a védelemre gondolt, hanem támadásról is gondoskodni akart. Ezért Kossuth indítványára, amidőn tudomásul vette, hogy Récsey Ádám, három napig tartó miniszterelnöksége után állásáról lemondott, kimondotta, hogy a nemzet nevében megparancsolja:

a) hogy külföldön levő magyar seregek jöjjenek haladéktalanul haza;

b) a külföldön élő magyarok 15 nap alatt szintén térjenek vissza hazájokba s tegyenek eleget a megtámadott hazával szemben honpolgári kötelességöknek. És ha e kötelességök alól magokat kivonnák, úgy velök, mint a hazához hűtlenekkel fognak törvényeink szerint elbánni.

Wesselényi azalatt, míg ezen nagy és nevezetes események hazájában egymásra tolultak, nem ült tétlenül Freywaldauban. És ha már vaksága és Kossuthtal való meghasonlása lehetetlenné is tették számára azt, hogy a nemzet országos nagy ügyeiben vezérszerepet játszon, legalább azon volt, hogy a

gondjaira bízott Közép-Szolnok vármegye és a Részek biztonsága tekintetében tegye meg azt, amit a távolból meg lehetett tenni.

Még Pestről való elutazása előtti napon, vagyis szeptember 28.-án 500 lőfegyvert, ugyanannyi kardot és szuronyt küldött Debreczenen át *Bálint* Elek alispánnak Zilahra. Október 8.-án, Freywaldauba való megérkezése utáni napon levelet írt *Bálint* Eleknek, melyben figyelmezteti őt a Schönbrunnban október 3.-án kiadott ama törvénytelen királyi rendeletekre, melyek egyrészt a Récsey Ádám miniszterelnökké való kineveztetését, másrészt pedig a magyar országgyűlés feloszlatását foglalták magokban.

Október 9.-én pedig báró Vay Miklóshoz, mint az erdélyi részek királyi biztosához fordult Wesselényi a felkelő oláhságtól zaklatott és sanyargatott szülőföldje érdekében. A báró Vay Miklóshoz * intézett levelét itt közlöm:

Freywaldau, 1848 okt. 9.-én.

Tisztelt királyi biztos úr! Honunk fájlalandó utóbbi eseményei következtében, törvényes felsőbb hivatalnokaink hiányoznak. A végrehajtó hatalom körébe tartozók közül még Ön azon egyedüli egy főhivatalnok, ki hivatalból honunk erdélyi részébe, mint királyi biztos törvényesen lőn kinevezve s törvényesen áll helyén. Mint ily törvényes állású s hatóságú és törvényesen működő főhivatalnokhoz folyamodom Önhöz. Igaz, hogy az a mesgyés vidék, melynek ügyében önhöz folyamodom, nem fekszik azon honrész határain belől, hová szorosan véve küldve volt, azonban a jelen rendkívüli körülmények honfi s hivatalnoki szent kötelességekké teszik a hatáskört a szerint

* Báró *Vay* Miklós született Borsodmegyében, Alsó-Zsolczán, 1802 április 29.-én, meghalt Budapesten, 1894 május 14.-én. Középiskoláit Miskolczon végezte, a jogot Pesten hallgatta. Tanulmányai befejezése után *Szögyény* Zsigmond királyi személynök mellé ment gyakorlatra. Jelen volt az 1825—27. évi országyűlésen, a hol egészen a *Széchenyi* gárdájához csatlakozott. 1830-ban szülő vármegyéjét képviselte V. Ferdinánd koronázási ünnepélyén. 1840-ben a tiszáninneni ref. egyházkerület főgondnoka lett. 1844-ben a Rendek koronaőrré választották, s érdemeit törvénybe igtatták. 1847-ben ő kisérte *István* főherczeget országos körútjában. 1848-ban Erdély királyi biztosává neveztetett ki és mikor 1848 október elején Batthyány a miniszterelnökségről lemondott, őt ajánlotta utódjául, de a kamarilla nem fogadta el. A szabadságharcz leverése után őt is elfogták, halálra itélték, majd 4 évre megkegyelmeztek neki. Börtönéből 8 hónapi szenvedés után szabadult ki, s 1860-ig visszavonultan élt birtokain. Később újra megjelent a közélet terén. Életét mint a főrendiház elnöke végezte be 92 éves korában.

nézni, hogy hol van hatásra s működésre szükség s hol lehetséges az. Ehez járul az is, miként megyém s az annak szomszédságában fekvő törvényhatóságok sorsától függ Erdélynek is sorsa.

Kővár vidéke már e hó 2-án (úgyszólván) egészen s általában fel volt zendülve. A kitörések egyenesen a közigazgatásomnak törvényes organumai, a tisztviselők ellen volt irányozva. Könnyen látható, hogy ez nem anarchiára vezetvén, hanem kész és botrányos anarchia lévén, ha el nem fojtatik, minden személy és birtok bátorságának enyészte, öldöklés és rablás leend szintoly bizonyos, mint gyászos következménye.

Ennélfogva felszólítom Önt s folyamodom Önhöz e hon s ezer meg ezer békes polgárok nevében, tegyen erélyes s czélszerű oly lépéseket, melyek által a Kővárban dulongó s hihetően eddig már Közép Szolnokban is kitört lázadás mentől előbb elfojtattasék. Közép Szolnokban sorkatonaság 3 század van a Thurszky ezredéből s van 40—50 legény a hannoverai huszárezred depotjánál. Úgy de a 3 század oly gyenge, hogy a három együtt alig tesz annyit, a mennyiből egy teljes számú századnak kellene állani. Nemzeti őrség nagyon kevés van fegyverrel ellátva s részint olyakból is áll, kikben bízni épen nem lehet. Teljes lehetetlen ily csekély fegyveres erővel helyre állítani s fentartani a törvényes rendet most, midőn ez egyedül fegyveres erő által lehetséges. Rendeljen Ön Kővárba s Közép-Szolnokba valami fegyveres erőt mentől előbb, különben oly tűzhelyévé váland azon környék a parasztlázadásnak és háborúnak, melynek tüze egész Erdélyt feldúlhatja.

Segítség egész reményét Önben helyezvén, tisztelettel maradok hív polgártársa:

Wesselényi.

Másnap, október 10.-én *Bálint* Elekhez, Közép-Szolnok vármegye első alispánjához a következő levelet intézte Wesselényi:

Freywaldau, 1848 okt. 10.

Első alispán Úr!

Tegnap vevém Önnek 791. számú levelét. Szomorú s aggasztó annak tartalma. Reméllem azonban, hogy Isten kegyelme s az Önök következetes czélszerü s erélyt és szelídséget eszélyesen egyesítő eljárásaik talán menten tartotta eddig s menten tartandja ezentúl is megyénket a vétkes lázadás kitöréseitől. Borzadva gondolok arra, hogy halálos ítéletek hozatala s végrehajtása vált vagy válik a rend fenntartására szükségessé. A halálos ítéletek iránti elv, úgymint érzelem szülte ellenszenvemen kívül azon aggodalom is gyötör, nehogy azokat, kik rögtön ítélet következtében kivégeztetnek, a nép

érte szenvedő *martyroknak* tekintse s elrettentés helyett még nagyobb felingerlést szüljön a szigor. Még tegnap írtam báró *Vay* Miklósnak. Ő jelenben úgyszólván egyedüli törvényes felsőbb végrehajtó hivatalnoka honunknak.* Igaz, hogy ő csak Erdélybe volt kir. biztosúl küldve, azonban a jelenhez hasonló körülményekben, azt hiszem, nemcsak, hogy terjesztheti a Meszesen innenre is hatása körét, sőt honfi kötelességéből kell is azt terjesztenie. Neki, mint kir. biztosnak, egyébiránti helyzete s czíme következtében is nagy tekintélye van s menynyire tudom, katonai erő is van rendelkezésére.

Én mint kir. biztos hathattam akkor, s azt hiszem, hatottam is, midőn a kir. biztosi helyzet nálunk még egész szellemi erejével birt. De miután *Kabósnak*, *Mihályinak, Décseynek* kormánybiztosokká lett kinevezésök által ezen helyzet már mindennapivá vált, zománcza lekopott; most már csak oly kir. biztostól lehet valamit reményleni, ki katonákat, ágyúkat stb. rendelhet s adhat.

Károlyban, vagy Szathmáron nincsen-e katonaság? Ha van, azoknak parancsnokait fel kell szólítani részünkről úgy, mint Kővár részéről. A katonaságnak szoros kötelessége nyilvános lázadás helyére, szomszéd törvényhatóságba is azonnal sietni.

Szándékom még ma *Zsibóra* írni az ott lévő fegyvereim iránt, de nem tudom fogok-e írhatni, nem kis mértékben érezvén magamat rosszúl. Kérem azért Önt, rendelkezzék ezen levelem mellett oly móddal, hogy *Nagy* Lázár minden fegyvereimet teljesen biztos emberek kezébe adja s ossza ki, hogy azok addig, míg a törvényes rend helyreállíttatik, ezen szent czélra használtassanak.

Bizonynyal megtették Önök az iránt a szükséges rendelkezéseket, hogy puskaport, ónot és csappantyút sehol is szabadon ne árul-janak s olyasmit bárki is csak tiszti engedelem mellett vehessen. *Nagybányáról* s *Károlyból* is fognak Önök illő mennyiségü port s ónot hozatni. Ez igen szükséges s szükséges töltéseket is csinál-tatni. Ha kivihető s nagy reakcziót nem szülne, jó lenne az is, hogy a gyanus helységekben a kaszák «ad restitutionem» mind elszedes-senek. A lőfegyvereknek pedig ugyanazon helységekröli beszedése már épen szükséges. Szükséges továbbá a boltokban lévő minden kaszákat számunkra elfoglalni, a pénztárból kifizetni, annak rende szerint elkészíteni s biztos egyéneknek kiosztani.

Tudatom Önnel, miszerint a kőnyomda e napokban fog *Pestről Debreczenbe* özvegy Kövérné asszonysághoz utasítva leindíttatni.

* Wesselényi természetszerűleg október 10.-én, mikor e sorokat Freywaldauban írta, nem tudta, de nem is tudhatta, hogy a Récsey-féle államcsíny csúfos kudarcza után az országgyűlés az 1848 szeptember 11.-én megalkotott 3 tagú honvédelmi bizottmányt október 8.-án 12 tagúra egészítette ki és az ország kormányzatát is reá bizta.

Az azért kellető pénzt, azaz 413·30 kr., a melyről való számlát a kőnyomdával együtt küldendem le, Pesten fizettem ki, annak zsibói pénztáram számára a Nagy Lázár kezébe a megyei adópénztárból leendő kiadását kérvén és elvárván.

Néhány nap mulva, vagyis október 18.-áról keltezve ismét írt Bálint Eleknek, melyben figyelmezteti öt, hogy miután sem Nándorunk, sem miniszteriumunk nincs, egyedüli törvényes szervezetnek a honvédelmi bizottmányt tekintse és annak parancsait haladéktalanul teljesítse. Wesselényi tehát ezzel a cselekedetével a honvédelmi bizottmányt és annak fejét, Kossuth Lajost hivatalosan elösmerte, mihelyt annak megalakulásáról értesült.

Az 1848 október 10. és október 31.-e közötti eseményeket röviden a következőkben ismertetem:

Október 11.-én a honvédelmi bizottmány *Görgey* Arthurt a parendorfi táborba küldte, miután előbb részére a következő kinevezési okiratot állította ki:

«Az országos honvédelmi bizottmánytól. Görgei Arthur honvédi tábornok. — Buda-Pesten 1848 október 11.-én. — Tekintetbe véve Önnek a haza iránt tettleg bebizonyított hűségét, a harczmezőn kitüntetett vitézségét, hadvezetésre megkívántató ügyességét, Önt az országos honvédelmi bizottmány ezennel honvédi Tábornokká nevezi ki, teljes bizalommal elvárván Tábornok úrnak szilárd hazafiúságától, hogy hadseregeinket győzelemre vezérlendi, s a vezérletet bölcs belátásával erélyesen intézendi, — illetőségei f. é. október hó 15-től számíttatván.

Az országos honvédelmi bizottmány.

Kossuth Lajos elnök.
Madarász László bizottmányi tag.»

A király október 16.-án Olmützből keltezve és *Wessenberg* osztrák miniszterelnök által ellenjegyezve „Népeimhez“ czím alatt manifestumot bocsájtott ki magyar és német nyelven, melyen elöadta, hogy a Bécsben október 6.-án elkövetett istentelenségek (értsd alatta a Latour gróf meggyilkoltatását) arra indították, hogy kedvencz fővárosát ismét odahagyja; egyúttal azonban kijelentette, hogy miután a bécsi lázadás támasztói a nyilt lázadásban álló szomszéd tartománynyal (így nevezi el Ferdinánd király Magyarországot) fölségsértő szövetkezetet kötöt-

tek . . . bár vérző szívvel, kényszerítve érzi magát fegyverhatalommal leverni a lázadást, *Lamberg* és *Latour* gyilkosain boszút venni. E czélból herczeg *Windisch-Grätz* Alfréd tábornagyot az összes haderők fővezérévé nevezte ki, felruházván egyszersmind a nevezett herczeget a megfelelő hatalommal, hogy a béke müveit birodalmaiban, saját belátása szerint, lehető legrövidebb idő alatt bevégezhesse.

Október 17.-én *Perczel* Mór új és fényes győzelmet aratott a *Murán* átkelni szándékozó horvát csapatok felett s közülök nem kevesebbet, mint 700-at foglyul ejtett.

Október 18.-án Kossuth 6 század pesti nemzetőrrel táborba szállt. Kíséretében volt a pesti nemes ifjúság színe-java; közöttük gróf *Karácsonyi* Guidó, gróf *Almássy* György, gróf *Forgách* Lajos, báró *Eötvös* Dénes, báró *Podmaniczky* Frigyes, *Kussevics* Aurél és az akkor még csak 18 éves *Tisza* Kálmán. Pestről Szönyig gözhajón, onnét kocsival *Győrbe* mentek, a hol *Kossuth* a város piaczán a katonaságot négyszögbe állítván, tüzes lelkesítő beszédet tartott az egybegyült katonák és polgároknak.

Október 20.-án jelent meg Olmützben Ferdinándnak minden miniszteri ellenjegyzés nélküli, a Magyar-, Horvát-, Tótország, Erdély és a katonai végvidék lakosaihoz intézett következő kiáltványa:

Kimondottuk 1848 szeptember 22.-én kelt manifesztumunkban azon szándékainkat, melyek bennünket a mi magyar koronánkhoz tartozó országaink tekintetében vezérlenek és reá mutattunk az okokra, melyek az ország szomorú állapotát, szorongattatásait és szenvedéseit okozták.

A magyar országgyűlés ülésszakának egész ideje alatt annak czáfolhatatlan bizonyságául szolgált, hogy az ország javát nem képes előmozdítani, minthogy magát összejövetele óta mindig egy pártos töredék által vezéreltette és mint eszköz csupán arra használtatta, hogy a törvények értelmét elcsavarja, a koronának az ország javára fentartott jogait megrövidítse és a népeink összeségének javára olyannyira szükséges egyetértést Magyarország és többi örökös tartományaink között meglazítsa. Mindig azon igyekezett, hogy azon kötelességeket, melyek bennünket egyrészről mint ausztriai császárt, más részről mint magyar királyt illetnek (kötelességeket, melyek nekünk egyenlő mértékben szentek), mesterséges összeütközésbe hozza.

Az alatt, míg az ország kincsének elpazarlását tűrte és semmit sem tett, hogy ezen rossznak gátot vessen, egyszersmind a pénzbeli állapotra nézve olyan törvényjavaslatot fogadott el, melynek végrehajtása az általa szándékba vett mértéktelen papirpénz kibocsátása miatt szükségképen a korábbi esztendők szomorú pénzzavarait és következményeit vonta volna maga után. Egy ujonczállítási törvényjavaslatot terjesztett fel nekünk, mely egymástól elválasztani akarta azon hadsereget, melynek katonái mindíg mint vitéz harcztársak testvéri összhangzásban álltak, a kiknek egész hadseregünk szerkezetének egységén alapuló egyetértésén nyugszik főképen minden, következésképen a magyar koronánkhoz tartozó országok biztossága is, belső és külső ellenségek ellen. Végre Horvátország kibékítését az országgyűlés egészen figyelem nélkül hagyta, és már csak akkor tett némely ki nem elégítő lépést ezen tekintetben, mikor a horvátországi bán azon seregekkel, melyeket vezérel, hosszabb idő mulva Magyarország határát átlépte.

Sokáig nem akartunk lemondani azon reménységről, hogy a törvényesség és jogtisztelet végre ösvényt törend magának, és mind a mellett, hogy az országgyűlés bátorkodott végzéseit a papirpénz és ujonczállítás iránt, a mi királyi szentesítésünk nélkül, következésképen törvénytelenül végrehajtásba vétetni, és egyébb törvénytelen intézkedései mellett az országgyűlésnek azon reménység éltetett bennünket, hogy a törvényesség szelleme győzend. Midőn azonban hadseregeink zászlóik és ezredeik önkénytes elhagyására s így hitszegésre és szökésre csábíttattak; és ezen végzés valóban végrehajtatott, a nélkül, hogy meggátolták volna azok, kiknek kötelesség szerint a törvények és rend őrzőinek kellett volna lenni, midőn azon veszedelmet láttuk, melynek a kedélyek ingerültsége mellett, és minden fegyelem megszűnése folytán az országra hárulni kellett, a horvátországi bánnal való összeütközés mindíg fenyegetőbbé lett, s az ugyanazon koronához tartozó polgárok, az ugyanazon uralkodó seregei közti harcznak veszedelme mindíg világosabban előtűnt, akkor tábornagyi helytartónkat, gróf *Lamberg* Ferenczet, a ki nekünk és a hazának mindíg híven szolgált, bizalmunkat teljes mértékben kiérdemlette, és választásunknak ugy nemes tulajdonságai, mint azon különös körülmény folytán lett ajánlatos, mert született magyar, és magyar földbirtokos volt, minden szükséges felhatalmazásokkal felruházva, mint közbenjárót oda küldöttük, hol a harcz kitöréssel fenyegetett.

A magyar miniszterium ez alatt feloszlott, a korona felelős tanácsosai állásukat oda hagyták, az ország nádorispánja leköszönt, mind e mellett, ámbátor az események gyors beavatkozást parancsoltak, meg kívántuk tartani az alkotmányos formákat és törvénye-

ket, és gróf *Batthyány* Lajost, ki ideiglenesen még akkor a miniszteri ügyeket vezette, utasítottuk, hogy a gróf *Lamberg* kiküldését illető s általunk aláírott manifesztumot ellenjegyzésével ellássa.

Az országgyűlés képviselő testülete azonban a nélkül, hogy a dolgok állásáról magának tudomást szerzett, a nélkül, hogy a történetesen akkor Pestről távollevő miniszternek, gróf *Batthyánynak* visszajövetelét bevárta volna, anélkül, hogy az események sürgősségét tekintené, és meg nem emlékezve azon körülményről, hogy a horvát bán ellen folyó évi junius 16-án kiadott manifesztumnak, melyen a miniszteri ellenjegyzés hasonlóképen hiányzott, mindig törvényes hatályt tulajdonított, a *Kossuth* Lajos által vezérlett említett töredék ösztönzéséből egy végzést hozott, mely gróf *Lamberget* a közneheztelésnek átadván, annak, a mi királyi biztosunknak meggyilkolását vonta maga után, kit mi a vérontás megelőzésére, a polgári háboru meggátlására küldöttünk.

Egy kötelességét felejtő gyülekezet bűnös gyengeségét és vakságát a szándékosan felbőszített népsöpredék dühöngésének útálatra méltó kitörése nyomon követte, a képviselők testületének törvénytelen és képmutató végzésére amazok cselekvése tette fel a koronát, kik gyáván és kegyetlenül egyszersmind megölték a béke követjét.

A jó rendnek minden kötelékei közel állanak Magyarországon a tökéletes elszakadáshoz. Egy kis töredék vakmerősködik magát a hazával és nemzettel, törvénytelen erőszakoskodásait az ország törvényes jussaival, közromlást okozó törekedéseinek kiküzdését az alkotmányos szabadság elnyomásával azonosítani. Nincs eszköz, melyet ezen pártos töredék elég rosznak tartana, hogy önhaszonleső és áruló czéljait elérhesse. A képmutatás, hazugság és ámítás minden formáit kimerítette, hogy azon bekapásokat a mi jussainkba, melyeket magának megengedett, a mellőzhetlen szükség fátyolával vonja be, s azon árulást, melyet a haza legszentebb érdekei ellen folyvást elkövet, a ragaszkodás és hűség csalfa színével vegye körül, és a zsarnokságot, melyet gyakorol, azon veszedelemnek hazug álokával, melyben állítólag a haza létezik, melyet pedig a valóságban épen ezen pártos töredék idézett fel, szépítgesse.

E gyalázatos ármánykodások következménye gyanánt most egy oly harcz fenyeget kitöréssel, melynek, bárhogy forduljon, nagy szerencsétlenséget kell hozni az országra. Már keresi a pártgyűlölség áldozatait, hogy rajtok a haza megfertőztetett nevében boszúját tölthesse, a személyes szabadság minden neme elnyomattatik a politikai jogok védelmének színe alatt, az önkényes uralkodásnak egész rendszere készül emelkedni, és a személy és birtok minden biztosságát megsemmisíteni.

A dolgok ez állapotában, mely a legmélyebb fájdalommal tölti

be szívünket, azon meggyőződésnek kellett bennünk támadni, hogy Magyarországon a valódi szabadság, törvényesség és a rend ellen egy oly háború létezik, melynek véget vetni a béke rendszerinti eszközeivel lehetetlen. Mi ennek következtében, minek utána az általunk kiküldött közbenjáró megöletett, folyó évi okt. 3-án kelt leiratunk által a magyar országgyűlés kártékony munkásságának véget vetni, és azt feloszlatni elhatároztuk; továbbá minden Magyarországon, Erdélyben, Horvát, és Tótországban és a katonai végvidékeken álló seregeinknek egy főparancsnokot neveztünk ki oly czélból, hogy a megkívántató fegyveres hatalom segítségével, az egy pártos töredék által előidézett törvénytelen állapotnak vége vettessék, a polgári háború megszűntettessék és a belbékességnek helyreállítása által az alkotmányos szabadság állandó felépítése, a rendnek és mindenfelőli biztosságnak erős alapján lehetővé tétessék. Ezeknél azon meggyőződés által vezéreltettünk, hogy ama szerencsétlenségekkel szemben, melyekkel ez a pártos töredék a közös hazát fenyegeti, mindenek előtt szükséges a rendet és azon békességes állapotot visszaállítani, mely nélkül egy minden oldalról kielégítő és tartósságot ígérő kiegyenlítése a különféle kéréseknek és követeléseknek, alkotmányos úton lehetetlen.

Az említett okt. 3-iki leirat kibocsátása óta méltó megütközéssel értesültünk, hogy a magyar országgyűlés annyira feledte kötelességét, hogy tovább követte az egyszer választott ösvényt és közkárt okozó munkásságát. Izgatva és elnyomva az említett pártos töredék által, további törvénytelen végzéseket hozott, és további beavatkozásokat engedett magának a mi jussainkba és a végrehajtó hatalom hatáskörét bitorolva, egy választmányt nevezett ki, és azon hatalmat, mely csak törvényes kormányt illethet meg, vakmerően magának tulajdonítja és önkényes munkásságát egész a legnyilvánosabb zsarnokságig viszi.

Itten meg nem állapodván, bátorkodott intézkedni, hogy királyi szavunk népeinkhez el ne juthasson, és megkísértette örökös tartományaink nem magyar részeinek lakosait, öröklött uralkodójok ellen ellentállásra felingerelni. Végre, hogy kártékony munkásságának mértékét betöltse, félrevezetve és megrémítve az említett pártos töredék által, annyira ment, hogy magyar hadseregeinket ellenséges berontásra hatalmazta és hívta fel a mi örökös ausztriai tartományainkba.

Ezeket tekintetbe véve, akarjuk, hogy a magyar koronánkhoz tartozó minden nyelvű és származású népeink értesíttessenek róla, mit szándékozunk tenni királyi jussaink és kötelességeink érzetében, Tudomásukra adjuk és kinyilatkoztatjuk tehát ezennel, hogy szándékunk oda irányul, hogy állandóan biztosítsuk népeinknek a béke, rend és ebből származó közjólét áldásai között azon szabadság teljes élvezetét, mely egy töredék hazaáruló ármánykodásai következtében mostan köznyomorúsággá változott.

Nálunk minden nemzetiség mindíg ótalomra, és bennünk békés kifejlődésének gondos ápolójára talált. Ezen irányzatot fogjuk mindíg követni és soha nem tűrjük, hogy egy nemzetiség a másikat elnyomja. Mindnyájoknak egyenlő jogokkal felruházása a mi czélunk, s ezt a rendelkezésünkre álló eszközökkel az alkotmányos törvények alapján, magyar koronánkhoz tartozó országainkban is, el akarjuk érni. A mi különösen a *magyar nemzetiséget* illeti, tanuja uralkodásunk egész időszaka azon gondnak, melyet gyarapodására fordítottunk. Soha nem fogja őt a mi részünkről veszedelem fenyegetni, s a felelősség azon veszélyekért, melyek őt a körülte élő összes nemzetiségekkel megkezdett harcznak következtében érhetik, csupán színlett barátainak esztelenségét, elbizakodását terhelheti. Hangosan kinyilatkoztatjuk, hogy a magyar nemzetiség állásának és gyarapodásának biztos kezességét az *ausztriai császárban* és összes népeink békés egyesülésében, egy összhangzó nagy és hatalmas egészszé, mindíg feltalálja.

Az engedmények, melyeket a földmívelő népnek törvény útján, a folyó évi ápril 11-én berekesztett országgyűlésen a jobbágyi állapotok tekintetében adtunk, előttünk is szentek. Semmi oldalról nem szándékoltatik ezen engedmények megszorítása, és nem is fog szándékoltatni. Alattvalóink erős akaratunkban és királyi hatalmunkban, minden esetre mindíg azon oltalomra fognak találni, melyet dicső emlékezetű elődeinknél elnyomás és önkényes bánásmód ellen, bárhonnan jött legyen is az, mindíg találtak.

Ezek folytán a jelen királyi szózat mint *utolsó felszólítás* intéztetik mindazokhoz, akik magukat az említett pártos töredék által elámíttattak, hogy kötelességükhöz a király és haza iránt haladék nélkül térjenek vissza és az ország említett ellenségeivel minden öszszeköttetésről mondjanak le. E reményben kimondjuk ama királyi szándékunkat, hogy az elcsábítottakat a csábítóktól kegyelmesen megkülönböztetjük, míg más részről erősen el vagyunk határozva, ez utóbbiak ellen oly szigort alkalmaztatni, minőt érdemelnek, és a minőt a közjóra és a jövő biztosítására való tekintet mellőzhetlenül előnkbe szab.

Végezetül parancsoljuk, hogy szept. 22-ik és 25-ikéről kiadott manifestumaink ujra nyomtatásba adassanak és a népnek a divatozó nyelveken, a jelenleginek kíséretében azonnal tudomására juttassanak. Kelt Olmützben október 20-án az ur 1848-ik, uralkodásunknak 14-ik esztendejében. Ferdinánd sk. (P. H.)

V. Ferdinánd e kiáltványa, a magyar képviselőháznak 1848 október 8.-án elfoglalt és előbb ösmertetett álláspontjánál fogva éppen nem jött többé szóba s ennélfogva a hivatalos lap-

ban sem hirdettetett ki, így tehát majdnem egészen ismeretlen maradt az ország lakossága előtt.

Utolsó kisérletet a helyzet jobbra fordulása érdekében nem is a képviselőház vagy a főrendiház, hanem a magyar püspöki kar tett az október 25.-én ő felségéhez intézett alázatos föliratban. Hogy ennek a fennforgó körülmények közt semmi gyakorlati sikere nem lehetett és csak arra szolgálhatott, hogy a magyar egyháznagyoknak azon megnyugtató önérzetet adja, hogy a borzasztó polgárháború és a feltorlódó nagyobb veszedelmek közepette hazafiúi kötelességét teljesítette, az magától értetődik. Mindazonáltal a Horváth Mihály csanádi püspök tollából kikerült mesteri feliratot írója és tartalma érdekességénél fogva, de úgy is mint nagybecsü történelmi okiratot itt közlöm:

Felséges császár és apostoli király!

Szivünk legmélyebb fájdalmával szegény, annyi sok viharnak kitett hazánk szomorú sorsa fölött, alázatossággal fordulunk felségedhez, azon vígasztaló reménytől bátorítva, hogy kegyelmesen fogadja felséged azoknak kérelmét, kik felséged kegyelme által a magyar egyház igazgatóságával bízattunk meg, szóval és tettel bizonyítottuk hűségünket és ragaszkodásunkat felséged iránt, s kik legszigorúbb egyházatyai kötelességüknek tartják a haza, az egyház és a kir. trón érdekében felszólalni. Felség! Lehetetlennek tartjuk azt, hogy felséged távol elárvult hazánktól annak jelen szomorú sorsáról híven legyen értesülve és helyes fölfogása legyen azon nagy veszélyekről, melyek, ha felséged kegyes atyai szívének suggalatait követve, királyi hatalmával mielőbb közbe nem lép, nemcsak a hazát, hanem a királyi trónt is irtózatosan fenyegetik.

Valóban szomorú és aggasztó hazánk jelen állapota. Az alsó vidéken egy néptörzs már hónapok óta a legborzasztóbb fölkelésben tört ki, mely, noha a többi honlakosokkal egyaránt részesül minden jogban és szabadságban, de elcsábítva, félrevezetve, felbujtogatva cselszövő lázítók által, a kir. trón legszilárdabb támaszait, a magyar és német fajt ki akarja irtani. Már számtalan virágzó város és falu romboltatott le és pusztult el, a lakosok hajléktalan tévelygőkké lettek vagy a legkegyetlenebbül legirtózatosabban meggyilkoltattak. Nem akarjuk felségedet ezeknek tüzetes és részletes leírásával terhelni, csak röviden említjük fel, hogy valamennyi népfaj, mely hazánkban lakik, a legaljasabb ármányokkal bujtogattatott föl a magyarok ellen és több ezer fegyveres ellenséges nép támadta meg hazánk különböző vidékeit mindent pusztítva, s a békés polgárokat mindenütt kirabolva és gyilkolva.

Felség! A magyar nemzet már számtalanszor rendíttetett meg, mint a kereszténység és az európai civilisatio védfala Európa évezredes viharai által, de még soha sem hálózták így be a leggyalázatosabb csalás szálai, soha sem volt annyi kegyetlen és borzasztó üldöztetésnek kitéve. És mind ez, mint ezt nagy fájdalommal tapasztaljuk, felséged uralkodása alatt, ha ugyan tudtán kívül is, de mégis felséged nevében történik. Felséged legfelsőbb nevében bombázzák és gyujtják föl legvirágzóbb városainkat; kir. felséged nevében gyilkolják népünket és igyekeznek a magyar és német népfajt kiirtani. Mind ez felséged nevében történik, kinek atyai jó szivéről és hű szeretetéről népei iránt leginkább azon körülmény tesz tanúságot, hogy Magyarország azóta, mióta felséges királyi családja a magyar trónt birja, nemzetiségi tekintetből még egyik királyának sem köszönhet annyit, és hogy annak jóléte, szabadsága és boldogsága még egy király alatt sem gyarapodott annyira, mint felséged uralkodása alatt, kivált mióta felséged az utóbbi pozsonyi országgyűlésen a magyar nemzet kívánságait meghallgatta és az idők követeléseinek engedve egy uj, legszélesebb alapon nyugvó alkotmányt és egy tökéletesen független kormányt méltóztatott legmagasabb szentesítése és királyi beegyezése által adományozni.

És épen azért, kir. felség! mivel a magyar nemzet atyai jóságát mindíg hálásan ismerte el és jó szivétől, ha felséged annak suggalatait követte, csak jót szokott volt várni, épp úgy nem hiheti, mint mi sem hihetjük, hogy felséged híven van tudósítva arról, hogy nemzetünk és a szabadság ellenségei nevét szentségtelenítik és azzal visszaélnek és az eddig békében és testvéries egyetértésben egymás mellett lakott néptörzseket egymás ellen bujtogatják és az egész államépületet alapjában megrendítik. A felséged magas beegyezése és szentesítése által behelyezett törvényes hatóságokat, a népünk szívében mélyen gyökerezett kegyeletet a kir. méltóság iránt az által irtják és semmisítik meg, hogy nem átalják azt híresztelni, hogy felséged a kir. esküje által szentesített magyar törvényeket és jogokat semmivé akarja tenni, az utóbbi pozsonyi országgyűlésen kir. szentesítés által megerősített törvényeket és szabad alkotmányt megsérteni, a nemzet független kormányát elvenni és megsemmisíteni, az országot rabiga alá kényszeríteni és tartománynyá aljasítani.

Felség! Minthogy ezek az uj törvények, ezen uj kormányforma a népszabadságnak uj biztosítékokat nyujtanak, rövid idő alatt a nép szivében oly mély gyökereket vertek, hogy egyházatyai kötelességünknek tartjuk, felségednek megmondani, hogy nemzetünk oly gyakran és híven tanusított kegyeletét és tiszteletét a királyi trón iránt kénytelelen lesz elveszteni, ha azt akárják vele elhitetni, hogy a felséged által szentesített törvények és a felséged által kinevezett kormány megtámadásai felséged beegyezésével történnek.

A magyar nemzet ezt minden ármánykodás daczára sem hiheti el, és valamint mi is, meg van róla győződve, hogy midőn önvédelmére kelt, azon a téren, melyre lépett s a melyet nem csak önfentartási ösztönből, hanem szent kötelességérzetből is véd, hogy a királyi méltóságot és királyi tekintélyt sértetlenül tartja fenn és védi meg azok ellen, akik nem ijednek vissza a kir. trón és a nép boldogságával való borzasztó játéktól.

Felség! Mi, mint e nemzet nagy részének lelki pásztorai, nagyon jól ismerjük annak érzelmeit és bizonysággal állíthatjuk, hogy mint ezt a történelem is bizonyítja, fejedelme iránt hűbb nép a magyarnál nincsen, hogyha törvényesen kormányozzák.

E meggyőződéstől áthatva, mi, Magyarország római katholikus szentegyházának püspökei, épp úgy szentegyházunk érdekében, mely felségedben első szülöttjét tiszteli, valamint hazánk iránti kötelességünk érzetében alázatosan kérjük felségedet, fontolja meg kegyesen azon szomorú állapotot, a melyben hazánk oly sok ezernyi embere a legnagyobb nyomornak zsákmányul odavettetett és melybe hibája nélkül jutott. Hazánkban patakzik a honpolgári vér, felséged hű alattvalói ezrenkint gyilkoltatnak le, vagy hajléktalanul tévelyegőkké tétetnek, virágzó városok és helységek romokká gyujtattak és pusztíttattak, a szünetnélküli háború által a templomok elhagyatnak és üresek, egyházunk gyászol a vallás és nevelés ez elhanyagolásán és romlásán, ezernyi borzasztó alakban mutatkozik a nyomor, a szükség növekedik és a nemzet erkölcsisége és jóléte a belháború által tökéletesen tönkre jut. Fontolja meg felséged ezen pusztító háború szomorú következményeit nemcsak a polgárok anyagi és erkölcsi érdekei és az ország jóléte szempontjából, hanem a trónéból is, mely, ha felséged szilárd akarata e' belháború lángjait nem oltja el, mihamarább az által hasonlóképen meggyúlhat. Hol fognak e vad szenvedélyek végződni, melyeket hazánk és a szabadság ellenségei a békés nyugalomban és testvéri egyetértésben egymás mellett élő közös hazánk valamennyi néptörzsei kebelében gyalázatos eszközök által, csalás, árulás útján keltettek és ébresztettek? Minő úton és módon lehet a kegyetlenségig fölingerlett, elcsábított és félrevezetett népet, mely az alsó vidékeken féktelen őrjöngő dühbe tört ki, a törvényes csend és rendre visszaterelni? Miként lehet felséged nevének tiszta fényét ismét visszaállítani, melyet a rosszakarat saját hasznára felséged tudta nélkül kizsákmányolt? Miként lehet a királyi szónak és szent eskünek ismét hitelt szerezni, melylyel hazánk ellenségei annyira visszaéltek? Ki fog az igazságos Isten ítélőszéke előtt annyi sok ártatlan ember vére omlásáért, kik a mindent elpusztító háború áldozataivá lettek, felelős lenni?

Felség! alattvalói kötelesség, hazánk és egyházunk jóléte indítanak rá, hogy nyíltan szóljunk és szót emeljünk; és ennélfogva

keblünk azon reménységet táplálja, hogy felséged e kötelességünk érzetében tett lépésünket nemcsak kegyesen fogadja, hanem emlékeztetni fogja felségedet azon ünnepélyes esküre, a melyet felséged koronázásakor Isten színe előtt letett, hogy soha sem fogja sérteni a nemzet jogait és szabadalmait, hanem mindinkább ki fogja terjeszteni azokat és a mely esküre felséged vallásos kegyelettel annyiszor hivatkozott, a borzasztó felelősséget, melyet a véres polgári háború trónjára hárít. felséges személyétől el fogja távolítani, gonosz tanácsosok hiteszegett ármányai hálózatából ki fog bontakozni, és hazánkban, a mely eddig felséged királyi trónjának legszilárdabb támasza volt, a csendet és békét törvényes úton minél előbb visszaállítja, hogy ezen sokat szenvedett haza Isten segedelmével újra felvirágozzék és a hű nemzet örök hálája szíve jóságának örökké tartó emlékoszlopot állíthasson föl. Kik egyébbiránt maradunk stb.

Pesten, 1848. október 28-án.

A magyar r. kath. anyaszentegyház püspökei.

A képviselőház október 10.-én hozott határozatának ama rendelkezéséről, melylyel meg lett hagyva, hogy a külföldön élő, de nem politikai szolgálatban lévő magyar honosoknak „hütlenség" terhe alatt az országba visszatérni s a honvédelmi bizottmány elött jelentkezni kell, Wesselényi csak október 15.-én értesült.

Wesselényi a Ház eme határozatát, melyet Kossuth inditványozott, mi okból — nem tudom — de valószínüleg túlérzékenység okából önmagára is vonatkoztatta. E miatt szörnyen felháborodott. Első gondolata az volt, hogy azonnal útnak indul és jelentkezik a honvédelmi bizottmánynál. Később azonban némileg lecsillapodván, arra határozta el magát, hogy írni fog magának Kossuthnak. Másnap vagyis október 16.-án megírta Kossuthnak a következő levelet:

Freywaldau 1848 okt. 17.

Tisztelt Barátom! Engedj egy őszinte szót barátodnak. Sokszor volt sok és nagyon fontos dolgod, de tudom, sohasem annyi és oly fontos, mint most. Mégis kénytelen vagyok ezek közepette egy pár perczedet igénybe venni.

A honhoz képest egyén. bárki is, csak morzsa s a polgár nagy kötelessége mellett a barát iránti tekintet messze háttérbe szorúl. De az egyes polgár becsülete is a hon vagyona s mint ilyen szent; s van baráti tartozás is. melyet senkinek és sohasem szabad feledni.

Emlékezhetsz, hogy Pestrőli elmenetelem előtti estve nálad voltam s mondtam, miszerint nőmet és gyermekeimet Pestnél nyugalmasabb s barátságosabb helyre azaz Graefenbergbe fogom vinni. Mondtam akkor, még pedig ismételve mondtam, miként ha a hon szolgálata és törvényes szabadságunk ügye körül valami adja magát elő, melyben én, a vak s magammal jó tehetetlen — tehetek és használhatok valamit: írjatok nekem és én azonnal sietek vissza honomba, oda, hol azt a szükség kívánja.

Ezen ünnepélyes nyilatkozat és kérés után, nem lehetett nem csodálkoznom, hogy mielőtt folyó hó 10-én a távollévők iránti indítványodat tetted, nem írtál vagy nem írattál nekem például Stuller által bár egy szót is; vagy pedig nem tettél indítványodban a vakokat és nyomorékokat illetőleg kivételt. Ezt nem tévén, barátodat a keserű alternativába tetted, hogy sorssujtotta napjaiban vagy üldözés tárgyává váljék vagy pedig az mondassék róla, hogy őt, — ki kötelessége teljesítésére soha intést nem várt, arra kényszeríteni kellett és hogy büntetéstőli félelmében tért honába vissza.

Barátom! Félelemmel a hajdani kormány sem tudott engem semmire is bírni, a jelen vagy jövő sem birand egy lépésre is. Inkább, hogy sem a gyávaság bélyegét süttessem nevemre, kész lennék koldusbotra jutni áldott nőmmel s ártatlan gyermekeimmel együtt. Hogy engem honom s a világ előtt úgy jelentessen meg, mint vagy kötelességéről elfelejtkezett, vagy gyáva félelemből cselekvőt, azt én senkitől sem érdemlettem meg s legkevésbbé tőled, Barátom. Ezért egy honáért élt és szenvedett honfi becsülete s a barátság szent nevére kérlek, hozd helyre a sértést, melyet becsületemen, kivétel nélkül mondott ezen szavaiddal — «Nincs most annak ideje, hogy külföldön sétáljanak» — ejtettél.

És ments ki a fent mondottam keserű alternativából az által, hogy reám nézve tétessék nyilvános kivétel, mint a ki vaksága által azon keserves állapotra jutott, hogy a mozgalom s cselekvés jelen pilanatai között a megtámadott hont nem védheti és semlegesen kell maradnia, cselekvőleg nem léphet fel. Ezekhez járul az is, hogy tegnapelőtt egy oly kínos és veszélyes gyomorgörcs rohant meg s 19 óráig gyötört, melyért Priesnitz komoly kúra aláí vételt ítélte múlhatlannak s azt meg is kezdette.

Mindazáltal ismétlem ujra is, hogyha van vagy lehetne most vagy később a közjót és honunk törvényes szabadságát illetőleg reám valami szükség s én a honban elveinkhez és meggyőződéseinkhez híven maradva használhatnék; — úgy rendelkezzél velem s mihelyt az, mit fentebb kértem megtörténvén én a nélkül mehetek, hogy visszatérésemen a kényszerűség és büntetéstőli félelem színe legyen, én azonnal megyek s erőm utolsó maradványát és utolsó leheletemet is a honban szentelendem, a honnak.

Igenis, bár betegen, ha csak mozogható állapotban leszek, sietendek vissza s megteendem a legnagyobb áldozatot, mit megtehetek, t. i. vagy áldott nőm és egyedüli ápolóm nélkül megyek, vagy megengedem, hogy a hív nő és szintoly hív anyának törje meg szivét, hogy gyermekeinket idegen földön anya nélkül kellett hagyni. . . .
Barátod

Wesselényi.

Kossuth éppen a győri táborból jött vissza, mikor Wesselényi fenti levelét kapta és bár ő október 10.-i határozati javaslatának megtétele alkalmával nem a szegény vak, beteg és oly sokat szenvedett Wesselényire, hanem a külföldön, Bécsben, Párisban és Londonban dőzsölő főurakra gondolt, mégis, hogy szerencsétlen barátját megnyugtassa, nyilvános kivételt tétetett a képviselőház október 20.-i ülésében az ő személyére nézve. Erre a nyilvános kivételre nem volt tulajdonképpen szükség, mert ha az igazat meg kell vallani, Kossuth az egész dologban teljesen ártatlan volt s én, ki átkutattam a 48.-i napisajtó összes lapjait, tanusíthatom, hogy még a legtúlzóbb ujságokban sem volt csak egyetlen támadás, kifakadás avagy gyanúsítás Wesselényi ellen, azért, mert beteg és vak ember létére a viharos események elöl félrevonult családjával egyetemben. Hiszen azt is tudta mindenki, hogy természetes fiai: Versényi István és László éppen a Kossuth-huszároknál teljesítenek szolgálatot. Arra pedig józan észszel nem számíthatott senki sem, hogy a vak és beteg ember maga megyen el majd a csatatérre; más hasznát pedig ekkor nem igen lehetett venni a hazafiaknak. Lejárt már ez időben a tanácskozás ideje s mint Kossuth találóan megjegyezte, a régi Corpus Juris helyett a kifent aczélokhoz kellett nyúlni, hogy a nemzet méltó legyen dicsö multjához és biztosíthassa magának a jelent és a jövőt.

Wesselényi azonban a Felső-Magyarországon kiütött háborús viszonyok miatt 2 héten belöl sem kapván értesítést arról, hogy mi történt Pesten a Kossuthhoz intézett kérelme tárgyában, további leveleiben, melyeket október 19.-röl és október 24.-röl Kossuthhoz, a kormányzására bízott vármegye és Részek érdekében intézett, Kossuthot már nem is szólítá barátjának, hanem hidegen és ridegen tisztelt elnök úrnak czímezte, a levelek aláírásánál pedig ezt a — bár udvarias, de a közöttük fennállott

viszonyt tekintve — nagyon is rideg kifejezést használta: „illő tisztelettel maradok Önnek hív polgártársa.“

Annak bizonyságául, hogy Wesselényi — a képviselőház október 10.-i határozata daczára, melyet félreértésből magára is vonatkoztatott — a távolban és betegen is mennyire szívén hordozta hazája ügyeit, közlöm a Kazinczy Gáborhoz október 16.-áról, a Kossuth Lajoshoz október 19.-éről és október 24.-éről intézett leveleit, valamint a Reactio-ról írt és november 3.-án megjelent czikkét:

Freywaldau, Ősz (okt.) hó 16.-án 1848.

Kazinczy Gábornak áldást.

Wesselényi, s. k.

Ez órában vevém 11-iki leveledet. Sietve válaszolok, mert az itteni Magyarok sürgönyt küldnek *Kossuthhoz.* — Én most két okért nem mehetek. Egyik: mert tegnapelőtt éjjel oly borzasztó gyomorgörcsöt kaptam, mely 19 óráig kínozván, a gyomor- és bélgyuladásnak másvilágra nyíló ajtaja küszöbén álltam. Most jobban és fenn vagyok; de *Prieznitz* múlhatlannak véli, hogy komoly gyógymód alá vessem magamat, s azt már meg is kezdettem. Nem mehetésemnek másik s az említettemnél talán még eldöntőbb oka éppen azon 10-iki határozat, melyről írsz. Ha éppen indulófélben voltam volna is, ezen határozatra kéntelennek érezném magamat itt maradni. Elösmerném ugyanis visszatérésemmel, hogy kötelességemet feledve távoztam *Pestről:* mit pedig elösmerni soha nem fogok; és gyávaságot árulnék el, büntetésseli fenyegetésre menvén vissza. Jelenleg csak azon esetben fogok visszatérhetni, ha előbb reám nézve kivétel fog a visszamenésre kényszerítést illetőleg tétetni; s ki fog mondatni, hogy én mint vak s itt magamat gyógyíttatni kéntetett, nem vagyok kéntelen visszamenni. Ezt megírám *Kossuthnak.* De azt is megírám, hogy ezen esetben is úgy megyek vissza, ha ott valamit használhatok; mert arra, hogy csak a felsőházi padokat melegítsem, vagy pedig üléseken kívül a vakszerencse kaczér nevetései által megrészegült túlzókkal czivódjak, vagy közölök valakinek hasába legyek kéntelen lőnni, vagy valamelyik által a magaméba lövetni; arra nem érzem magamat hivatva.

Az én hitem az, hogy én most Pesten semmit és szintoly keveset használhatnék, mint a hogy ottlétem alatt nem használhattam. Megtettem volt pedig mindent, mit magamat reá kéntetve is tehettem arra, hogy hatást gyakoroljak, meggyőződésem szerént használjak. Tolakodásig igyekeztem a ministerekhez közeledni, s ministerelnöki

előszobában *Wesselényi töltött órákat. Zárkózott keblűek voltak s maradtak* a ministerek többnyire irántam, s mi befolyást sem gyakorolhattam. A felsőház nullificált állásában nem is igen nyitott tért a hathatásra; de annak tagjaira sem volt ismételt merényeim daczára is semmi hatásom. A követek, ti édes barátim, azon konferencziákat, melyekben sikerült volt jelen lehetnem, sőt szerepelnem is, mindjárt az első napokban megszűntettétek; s a mi konferencziákat tartottatok, azokhoz, korhoz s körülményekhez nem illő pedantsággal kizártatok mindent, ki nem követ, s úgy engem is. Arra, hogy egyiket vagy másikat közületek egy pár szó váltásra lefülelhessek, hol lesbe kellett állanom, hol hajtó-vadászatot tartanom reátok. S mégis et tu mi fili Brute, te, ki a dolgokat legjobban tudod, vagy egyike azok közül, kik hibáztatnak, hogy *Pestről* eljöttem, s ezen eljövetelnek tulajdonítod egy részben pártunk dissolutióját. Ha higgadtan fontolod meg a dolgot, bizonynyal átlátandod alaptalanságát azon vádodnak, mely megvallom, tőled jövén, nekem fájt.

Hívásodat motiveálván arra hivatkozol, mit Shackspeare Caesar nejét illetőleg mond. Azon mondás csak a Caesar roppant hiúságának bizonysága; de neje valódi becsületének alaptalan gyanú szint oly kevéssé árthatott; s ártatlansága önérzetét szint oly kevéssé zavarhatta, mint a hogy azon tisztántartott s tartandó nevemet azok előtt, kik tényekből ítélendenek, puja lelkű s eszűek rágalma nem szeplősítheti, s nem háborgatandanak oly galád koholmányok, melyekre óriási megvetéssel tekintek.

Tóth a bajba jött, s bajt csinált titoknok, *Pozsonból* visszatére azért, mert *Neudorf* és *Schlosshof* közti híd fel lévén szedve, *Gänsendorfba* gőzkocsi nem megy. Ha egy kicsint tudakozódik *Pozsonba*, bárki is megmondja neki, hogy *Stompfa, Malacka* s *Lévárt* felé könnyen és olcsón el lehet éppen a *Morva* vizéig s azon által menni, hol *Dürrenkrutnál* (Gänsendorfhoz közel) az ide jövő gőzkocsira ülhet. Most már valóban nem tudom, mit tanácsoljak neki, s mit rendeljek iránta. Hogy én megyek-é, s mikor Pestre, a fennebbiekből láthatod, minő bizonytalan, talán legjobb lesz, ha Pesten vár, míg a communicatio helyre áll; vagy míg valami jó alkalmat talál Morva felé jönni Olmützig. Ha hamar nem jöhet, teendek Vodianernél rendelést, hogy havi fizetését ottan kikapja. Kérlek, mond meg neki, miként igen hibásan tette, hogy a megyémből jött hivatalos levelet nem tette *Pozsonban* postára. Én *Pestről* s *Pozsonból* minden hivatalos s nem hivatalos levelet pontosan veszek. A kérdéses levelet tegye haladék nélkül az ide jövő postára. *Pestről* elmentemkor reád bízott kéréseimet miként igazítottad?

Pesti barátainkat, kik még ott vannak, szívesen köszöntöm. Somogyinak mond meg, hogy bár ő hibázott, nőm jelenlétében kissé

pokróczosan viselvén magát, mégis sajnálom, hogy talán igen dörgős hangon nyilatkoztam: azért ne haragudjon rám, én sem haragszom rája.

Freywaldau, 1848. okt. 19.

KOSSUTH LAJOS ELNÖKNEK.

Tisztelt elnök úr!

Hogy megyémben a Szamos mentén s leginkább azon — fájdalom — magyar helységben, melynek iskolák általi mívelésén már szüleim s magam is annyit igyekeztünk, minő vértfagylaló s undorító kegyetlenségekben nyilvánul a dühös lázadás, azt az éppen most vett idemellékeltekből átlátni méltóztatik.

Erdély a legvészesben pusztítandó tűznek gyűlőpontja jelenben. De alig van s talán nincs is hely, melyből a minden rendet felforgató, alkotmányunkat megsemmisítő s nemzetiségünk kitartását inkább előmozdító mozgalmak dúsabban fejlődnének ki s harapóznának szét, mint éppen a fenn említett Sibó helysége, mely Közép-Szolnok megyének, Doboka s Belső-Szolnok megyékkel s Kővár vidékével összerugó s határos szegletén fekszik. Ha ezen hely s annak környéke törvényes engedelmességre nem szoríttatik, még pedig rögtön s haladék nélkül, a romboló tűz annyira leend bizonynyal terjedve, hogy annak tíz annyi erő, mint most, sem fog gátat vethetni, száz és ezer ártatlanok felmészárlása múlhatlanul be lesz következendő.

Jól tudom, hogy nekem mint főispánnak e pillanatban ott lenne helyem. És bizonynyal sok más igen fontos tekintetek mellett azt is félretenném, miszerint azon felbőszült nép (ha eddig már meg nem tette) bizonynyal szétrombolandja ott mindenemet, mihelyt megtudandja a büntető igazság nevébeni közeledésemet; mindezt mondom nem tekintve sietnék oda, hogyha elegendő fegyveres erő nélkül s szerencsétlen vak és nyomorék állapotomban ott személyemben hivatalomat nem tenném ki, vagyis inkább oda nem kellene vetnem a leglealázóbb s szörnyebb bántalmaknak, melyektől, bármi kínokat foglaljanak is magokban személyemre nézve, nem irtózni elég erősnek érezném magamat, hogyha azzal ügyünknek valamit használhatnék s nem ártalmas botrányt és kárt okoznék.

Esdeklek, rendelkezzék Ön a szerint, hogy azon szerencsétlen s most már gonosz ármány által minden katonai óltalomtól megfosztott vidékbe haladék nélkül elegendő fegyveres erő küldessék. Erdélyből küldettetni bizonynyal nem fog, máshonnan kell tehát azt küldeni.

Illő tisztelettel maradok önnek hív polgártársa.*

* Másolata Wesselényi Miklós 1848.-i levélmásolati könyvében (38. füzet 817. sz. levél) a Wesselényi-család levéltárában.

WESSELÉNYINEK — KOSSUTHHOZ INTÉZETT LEVELE.

Freywaldau, 1848. okt. 24.

Tisztelt Elnök úr! Remélem, vette ön f. hó 16-án sürgöny által küldött privát s 19.-én írt hivatalos leveleimet. Ezekben a gyalázatos reactio gaz törekvései által felizgatott népnek előbb Kővárban kitört, azután megyémbe is áthatott vétkes és botrányos fellázadásáról szólván, kérem önt, a nagy vészt szülendő, de még most kevés erővel is elfojtható lázzadás elnyomására szükséges fegyveres erőnek haladék nélküli odarendelésére.

Fogja ön tudni, miszerint megyémből az ott volt igen kicsiny számú katonaságot is eltávolította az erdélyi hadi kormány s így a felbujtogatott nép martalékául van közigazgatás és rend, ugy mint a békés polgárok személye s vagyonuk oda vetve. Hogyha lehetetlen oda sorkatonaságot küldeni, melynek csak megjelenése több hatással lenne az az iránt nagy hódolattal viseltető nép közt, mint más fegyveres erőnek, véres küzdelemnek, úgy a szomszéd magyar megyékből lenne szükséges a lázongás elnyomására elégséges (500—1000 főből álló) fegyveres erőt küldeni. Igen szükséges lenne 500 vagy 600 szuronyos fegyvert a megyémbeli nemzeti őrsereg, 200-at pedig a zilahi őrsereg számára adni és sietve vasúton s előfogatokkal éjjel-nappal küldeni.

Ezen kérésemet honfi figyelembe s buzgóságába ajánlván, tisztelettel maradok önnek hív polgártársa.*

WESSELÉNYI A REACTIORÓL.**

Freywaldau, 1848. október 27.

Számtalan példák keserű tapasztalása bizonyossá teszi, hogy a nálunki reactio előtt semmi sem elég szent, mit lábbal tiporni és semmi sem elég rosz, mit elkövetni kész ne lenne szennyes és vétkes céljai elérésére. Családi viszonyok, a békés polgárok nyugalma, vagyona s fegyvertelen polgárok, öregek, nők, gyermekek élte egyaránt van általa megtámadva: hazugság, ámítás, rágalom, leggonoszabb tettekrei bujtogatás szokott eszköze. Égettet, prédáltat, gyilkoltat s minden baromi kicsapongásokat elkövettet felzaklatott, vad csordái által s mindezt a császár nevében. Hon és király, erény és vallás elleni mindezen bűneit tetézi azzal, hogy a királyt adott szava s letett hite megszegésére birja vagyis inkább kényszeríti, mert teljesen hiszem, hogy jóindulatú s ártatlan keblű királyunk kényszerítés

* Megjelent a «Történelmi Tár» 1903. évfolyamának 4. füzetében.

** Megjelent «Kossuth Hirlapjá»-ban 1848 november 3.-án.

közt él, s azokat, mik törvényeink s alkotmányunk, tehát az ő hite ellen történnek, nem jószántából s korántsem szabad akaratjából tette s teszi, hanem tétették s tétetik azokat vele.

Bár hiszem és tudom, miként alig lehet bűn és gonoszság, melyet a veszteséseit elszívelni nem tudó reactio már el ne követett vagy ne eszközölt volna : mégis gonosz és bűnös, de azonban balga eljárásának van egy neme, melyel Erdélyben s jelesen a régebben úgynevezett részekben valóban kitűnteti magát. Midőn egy párt a másikat meg akarja buktatni, midőn........ nemzet vagy ez amaz ellen küzdik, sőt midőn nyílt ellenség rohan vagy hódít is meg országot, természetes, hogy annak kormánya ellen tör, azt megbuktatja, megváltoztatja. De csak a közigazgatás formája s személyzete az, mit megszoktak támadni vagy semmisíteni is ; de korántsem magának a közigazgatásnak s arra múlhatatlanúl szükséges függésnek létezése s felsőbbség iránti engedelmesség eszméje. Ellenben a nálunki reactio nemcsak hogy tör és izgat a felség nevében, a felség által szentesített törvények s törvényes rend ellen, hanem azt tenni, mit soha is akár hódító, akár erőszakos átalakító sem teszen, t. i. nem az ilyen vagy amolyan rendszer szerinti igazgatás s nem ez vagy amaz politikai színű igazgatási organumok ellen bujtogat, hanem felizgatja a népet magának a függésnek s minden felsőbbség iránti engedelmességnek eszméje ellen. Feloldozza azon alsóbb és felsőbb hivatalnokok iránti engedelmesség alól, kiknek mind hatásuk köre, mind közigazgatási eljárásuk a régi rendszerestől jórészt csak annyiban különbözik, mennyire azt a volt parasztság kedvezőbb helyzete hozza magával. Az engedelmesség, függés eszméjét megsemmisítni, mely nélkül absolutisticus ország szintoly kevéssé állhat fenn, mint alkotmányos.

Feledi a reactio, hogy éppen mivel engedelmesség s függés nélkül kormányozni sehogy sem lehet, azért bármi színű s irányú legyen is a hatalmat kezére keríteni akaró, óvakodnia kell s ha saját maga ellen nem dolgozik, bizonynyal óvakodni is fog a tömeget engedetlenség s függetlenségre szoktatni ; mert ezt igenis könnyen megszokván, saját magának teszi a kormányzást s közigazgatást, minek az engedelmesség föltéte, lehetlenné.

Alattomos bujtogatás mindig rút, kormány részéről jöve pedig csúfos bűn, azonban — fájdalom — elég gyakori, mi habár rosz is, de czélra vezetvén megfogható, hogy t. i. kormány bujtogasson elvek, institutiok, néposztály vagy személyek ellen ; de hallatlan, hogy kormány részéről éppen a kormányzás s közigazgatás organumai ellen intéztessék bujtogatás. Nálunk pedig éppen ezen szintoly bűnös, mint botor irányt követi azon reactio, mely annyi felől s annyiként támadta meg s akarja semmivé tenni alkotmányos és

nemzeti létünket s függetlenségünket. A császár s kormány nevében izgatja a népet a megyei .... ellen s oldozza fel az azoktóli függés s azok [iránti engedelmesség alól s teszi ezt anélkül, hogy más felsőség iránti engedelmességre utasítson. Lehet-e ennél anarchiát s a legroszabb értelemben vett forradalmat előidézőbb törekvés s eljárás?

És ezen bűnös, gyalázatos s egyszersmind ostoba reactio szelleméhezi szítás vagy abbani osztozás bűnéről vádol, mint mondják, engem 15 Márczius s annak nyomán a Budapesti Divatlap.

Magyarok Istene! bocsáss meg szegényeknek, mert nem tudják, mit cselekesznek.*

Mód felett nyugtalanította Wesselényit, hogy Kossuthtól október 16.-áról hozzá intézett levelére választ nem kapott, sem értesülést más úton arról, hogy megtámadni vélt hírneve és becsületéért minő elégtételt kapott Kossuthtól és Kossuth útján a képviselőháztól. Ezért elébb régi barátja, Deák Ferenczhez, majd báró Perényi Zsigmondhoz, s Perényi útján Majláth György országbíróhoz fordult levélileg, mindenek előtt feltárván azt a rettenetes helyzetet, melybe öt a képviselőház október 10.-i határozata (mely felfogása szerint ő reá is vonatkozott) sodorta. Deáknak szóló levele így szólt:

«Freywaldau, 1848 Október 28.

Édes Ferkóm! Azért a 10-iki határozatért f. hó 17-én sürgönyt küldöttünk Kossuthhoz nyilatkozattal és Prieznitz bizonyítványával. Semmi hír, hogy vette ő ezt. A sürgöny (érts alatta express levelet) hihetően elveszett, tehát újat írtunk, ez úttal Nyárynak. Tudod, hogy én jöttem családomat biztos helyre hozni s mivel láttam, hogy én mind vakságomért jelenben ott nem használhatok. Ide érve nemsokára oly baj vett elő (gyomorgörcsök), mely a kúrát, a mivel nőmnek és leányomnak kell élniök, reám nézve is szükségessé tette.

De megyémben oly fordulatot vettek a dolgok, hogy miután mindenfelé való írással tettem, mit tehettem, de az eredményről semmit sem tudok: Pesten, vagy ha fegyveres erőt adnának, úgy megyémben is működési tért látok számomra nyílni; s ezért készen állok; ha a várt tudósítások, vagy Pestről i rendelet kívánja odamenni.»

Perényi Zsigmond bárónak, ki tudvalevőleg a főrendiház alelnöke volt, 1848 november 2.-án írt Wesselényi és pedig egy-

* Másolata Wesselényi Miklós 1848.-i levélmásolati könyvében (39. füzet, 854. sz. levél).

szerre két levelet: bizalmas természetű magánlevelet és hivatalos természetű jelentést, melyhez még más levelet is csatolt a felsőház elnöke, Majláth György országbíró számára. Mind a három levelet, miután rendkívül becses és eddigelé ismeretlen adatokat tartalmaznak, itt közlöm:

«Freywaldau, 1848 november 2.

Kedves Barátom! Nem tehetem, hogy ezen hivatalos levelemhez egy pár barátságos sort ne mellékeljek. Utolsó találkozásunkkori kedvetlenség, — reménylem szintoly kevésbbé hagyott nálad, mint nálam nyomot hátra. Én barátom elleni vádat soha is elhallgatni nem szoktam. S ha valaki ellened szólt volna, úgy mint Te szoktál ama barátaim ellen, bizonynyal megrovás nélkül nem hagyom. Honhoz hű kebledben nem szeretném, hogy csak szikrája is legyen a kedvetlenségnek az ellen, ki remél még a hon szent ügyéért, habár mint vak és béna, — nem sok sikerrel is, de veled együtt, vagy alattad küzdhetni és a ki téged annyira becsül, mint barátot.

Utóírat: Ha Majláth visszajött, kérlek, add az idezárt levelet kezébe.

Nőm téged igen szívesen köszönt.»

Báró Perényihez intézett hivatalos jellegű levele így hangzik:

«Freywaldau, november 2.

Tisztelt Alelnök úr!

Reménylem vette Ön okt. 24-én Önhöz mint a Honvédelmi Országos Bizottmány tagjához intézett hivatalos levelemet. Bár a megyémben gonosz bujtogatás következtében kiütött s mind inkább öregbedő lázadás elnyomására oly lépéseket volt volna lehető a bizottmány részéről tenni, melyek által a törvényes rend s engedelmesség már is helyre lenne állítva. Sorkatonaságtól az erdélyi hadi kormány által egészen megfosztott megyémben a nemzetőrségnek biztos része nem oly számos, hogy a Sibónál egybegyűlésre mindíg kész . . . ezerei ellen a környéknek süker bizonyosságával úgy léphessen fel, hogy nagyobb vérontás kikerülhető lehessen.

Ezt eszközölni csak úgy lehet, ha egyszerre több felől s imponáló fegyveres erő nyomul a lázadók zabolázására. Felszólítottuk a szomszéd törvényhatóságokat; ezeknek s főként a N.Bányán egybegyűlt s gyűlő fegyveres erőnek segélyétől s közremunkálásától óhajtott jó eredményt reménylünk s várunk. Kívánatos lenne, hogy a n.bányai sereghez még vagy két felszerelt ágyú küldetnék, mely előbb a megyémbeni lázadás elnyomására használtatván, azután Kolozsvárra lenne viendő. Ágyúk iránt a köznép oly félelemmel viseltetik, hogy azoknak csak megjelenése is igen üdvös hatású lenne.

Bátor vagyok Önhöz, mint a felsőház alelnökéhez következőt intézni: A felsőház okt. 16.-ki s az azt megelőzött alsóházi okt. 10.-ki határozatokért én az itt levő többi magyarokkal együtt előbb október 17-ke, azután 28-kán az Orsz. Honvédelmi Bizottmányhoz a Priesnitz bizonyítványa odacsatolása mellett nyilatkozatot küldöttünk az iránt, hogy minket nem akarat, hanem képesség hiánya tartóztat el a hon fegyveres és személyes védelmezése szent kötelességének teljesítésétől. Az alsóház ki is mondotta a minket illetőlegi kivételt október 20-ki ülésében. Azonban tegnap értesültem a Kossuth Lapjából, miszerint a felsőház határozatot hozott minden távol levő tagjának rövid idő alatti megjelenése iránt. Ámbár azt hiszem, hogy tett nyilatkozataim s okadásaim teljesen kimentenek engem kivált most, midőn ott számszaporításnál egyebet úgy sem tehetnék, mindazáltal kötelességemnek ismerem Önnek tisztelettel jelenteni, miszerint ittlétem ugyan eléggé van motiválva és elmenetelem csaknem lehetetlen, mégis egész igyekezetemet a Pestrei mehetésre fordítandom azon esetben, ha a tisztelt Felsőház nem fog kegyeskedni reám nézve a Honvédelmi Bizottmány s annak elnöke előtt felhozott okaim s testi félszegségem tekintetéből kivételt tenni és ha a tisztelt Felsőház vagy a Honvédelmi Bizottmány oly teendőt tűzne ki nekem, mire én képes lennék s a mivel szent ügyünknek cselekvőleg használhatnék.

Őszinte tisztelettel maradok Önnek hív polgártársa

Wesselényi Miklós.*

WESSELÉNYI LEVELE MAJLÁTH GYÖRGY ORSZÁGBIRÓHOZ.

Freywaldau, 1848. nov. 2.

(Hivatalos.)

Nagyméltóságú elnök úr!

Gondolván azok után, mik felől a hírlapokból értesültem, hogy Nagyméltóságod eddig Pestre szerencsésen visszaérkezett, bátor vagyok a következő tárgy iránt Nagyméltóságodhoz intézni e sorokat.

Midőn szept. végén mind Pesten, mind azon kívül a dolgok úgy állottak, hogy Pestet nőknek s gyermekeknek nyugalmat s bátor létet biztosító helynek tekinteni nem lehetett: mint férj és atya kötelességemnek ismertem családomat nyugalmas és biztos helyre vinni. E helyet választottam e végre s személyesen hoztam családomat annyival inkább ide, mivel mint vak szinte oly kevéssé nélkülözhetem nőm ápolását, mint a hogy apró gyermekeim nem nélkülözhetik az anyjokét. A Pestről eltávozást s távolmaradást igénylő ezen körülmények követelésének annyival inkább engedhettem, mivel úgy látom,

* Wesselényi levélmásolati könyveinek 39. kötetéből, a 82—84. lapokról.

hogy részint testi, részint szellemi okok nem hagynak előttem oly tért nyitva, melyen honomnak cselekvőleg működve, személyes jelenlétemmel használhassak. Ez iránt Nagyméltóságodnak s még a kiknek illőnek ítéltem, részint szóval, részint írásban nyilatkoztam, azt is kifejezvén, hogy ha netalán valami oly körülmény adná magát elő, mely számomra valamelyik pozitiv és oly működési feladatot nyujtana, melynek szüksége vagy haszna a családom iránti kötelességemmel mérlegbe téve, ezt ha csak részben is lenyomni elégséges s a részemrőli nagy áldozattal, ha bár valamennyire is egyensúlyba tehető: úgy az ez iránti tudósításra azonnal minden igyekezetem arra fordítandom, hogy mentől előbb újra Pesten megjelenhessek. Ily tudósítás azonban nem érkezett. Engem pedig 10 nappal ideérkezésem után oly megújult s öregbült testi baj vett elő, mely szükségessé tette, hogy magamat elszántsággal a Prisnitz gyógymódja alá vessem, mely reám nézve más körülménynél fogva is darab idő óta nem kis mértékben van indicalva. Természetes, hogy a dolgok ily állásában az alsóháznak okt.* 10.-dik, a felsőháznak pedig 16.-i határozatára személyesen vissza nem tértem, hanem nyilatkoztam. Az alsóház okt. 20.-iki ülésében a 10.-i határozatát illetőleg reám és a többi itt levő magyarokra nézve kivételt is tett. Nem kételkedem, hogy ezt a felsőház is elfogadta, vagy elfogadandja.

Azonban miután a felsőház okt. 25-kén újra is távollevő tagjainak megjelenésre leendő felszólítása iránt tett határozatot: szintoly illőnek, mint szükségesnek véltem Nagyméltóságod előtt a fentebbieket elmondván, s a Honvédelmi Orsz. Bizottmány s annak Elnökéhez intézett nyilatkozataimra s mellékelt Prisnitzi bizonyítványaimra hivatkozván, Nagyméltóságodnak okaim s mentségemnek — ha szükségesnek véli — a tisztelt felsőház előtti megemlítésére azon bizalmas s őszinte tisztelettel kérni, melylyel maradok Nagyméltóságodnak hív polgártársa:

Wesselényi Miklós.*

Hogy Wesselényi, mikor Pestről a gróf Lamberg meggyilkolása utáni napon, vagyis szeptember 29.-én, feleségével, két fiacskájával, hajadon lányával, Versényi Katinkával Pozsonyon és Hohenstadton át a Gräfenberg melletti Freywaldauba elvonult, távolról sem gondolt arra, hogy honába többé nem tér vissza, az már a fentiekből is kitünik. Kitünik különösen azokból a levelekből, melyeket Wesselényi távozása előtt Deáknak és Batthyánynak, távozása után pedig Kossuthnak, báró Vay

* Wesselényi levélmásolati könyveinek 39. kötetéből, a 85—88. lapokról.

Miklósnak, báró Perényi Zsigmondnak és Majláth Györgynek írt és a melyeket fentebb ismertettem.

És hogy a távolban is mennyire szívén feküdt hazájának sorsa a tehetetlen vak embernek, mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy Pestről való távozásától kezdve az év végéig, tehát három rövid hónap alatt nem kevesebb, mint 209 levelet írt részint Pestre, részint Kolozsvárra, részint Zilahra, részint Zsibóra. Minden ékesszólását, rábeszélő tehetségét, befolyását és tekintélyét felhasználta e tekintetben arra nézve, hogy az annyi felől megtámadott s annyi sebtől vérző hazájának ott, ahol tud, s úgy ahogy tud, segélyére lehessen. Zsibói uradalmának cselédségét, lovait és fegyvergyüjteményét — maga csatába nem mehetvén — önként felajánlotta a haza oltalmára. Azonfelül írt a barátainak, s felhívást intézett a székely nemzethez, hogy sietnének a megtámadott hon védelmére.

Wesselényi eme nagyszámú, eddig még teljesen ösmeretlen levelei közül itt közlök néhányat, mint olyat, melyek bizonyságot tesznek az ő hazaszeretetéről s lankadatlan munkaerejéről.

Közlöm pedig a Kazinczy Gáborhoz 1848 november 3.-áról, a Bezerédj Istvánhoz november 4.-éről, a Bálint Elek első alispánjához november 5.-éről, a báró Berzenczey Lászlóhoz november 6.-áról, a báró Kemény Ferenczhez november 7.-éről, az idősb gróf Bethlen Jánoshoz november 8.-áról, a Bálint Elek első alispánjához november 13.-áról, a báró Kemény Zsigmondhoz november 16.-áról intézett levelét, valamint a nemeslelkű székelyekhez és azok tisztelt parancsnokaihoz november 6.-áról intézett nyílt felhívását.

És hogy magában a köztudatban mennyire benne élt a hit és bizodalom Wesselényi személye iránt, mi sem mutatja fényesebben, mint hogy akkor is, mikor hazájától távol, idegenben volt, nap-nap után várták vissza. És e hiedelem oly erőssé lett, hogy Wesselényinek még olyan érdemet és olyan cselekedetet is tulajdonított, melyet soha meg nem tett, soha ki nem érdemelt, véghez nem vitt. És ez arra vonatkozik, mintha Wesselényi az 1848 deczember 6.-a és 7.-e közti éjjelen tartott titkos tanácskozáson váratlanul megjelent volna és ott Deák Ferenczczel, Kazinczy Gáborral és Bezerédj Istvánnal

együtt Kossuth Lajossal szemben állást foglalt volna a közeledés és béke érdekében az 1848 deczember 2.-án Olmützben kibocsátott ama két rendbeli császári manifesztum tárgyában, melyek egyikében V. Ferdinánd a magyar nemzet megkérdezése nélkül a magyar trónról lemondott, másikában pedig Ferencz József a tényleges uralmat a magyar nemzet beleegyezése nélkül átvette és Magyarország alkotmányát nem létezőnek tekintette. Pedig, mint később kifejteni fogom, ez a hiedelem, hogy Wesselényi ezen éjjeli titkos ülésen részt vett, tévedésen alapszik. Wesselényi Freywaldaut 1848 október 9. napjától, a mikor oda érkezett, 1850 április 9.-ig, míg utolsó útjára el nem indult, soha el nem hagyta és így Pesten az 1848 deczember 6. és 7.-e közötti éjjelen tartott tanácskozásban részt sem vehetett.

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE KAZINCZY GÁBORHOZ.

Freywaldau, 1848 november 3.

Édes Gáborom!

Nem tudom vetted-é már több ízben s utóbbi okt. 27.-én írt leveleimet. Én nem veszek Pestről senkitől egy sort is s tegnap és ma már hírlapot sem kapánk. Kínos bizonytalanságban élünk a Bécs felől szárnyaló, de még kétséget engedő gyászhírek miatt s az Erdély siralmas sorsáért. Ez utolsót illetőleg érzem vakságom szülte gyötrelmeimnek legkeserűbbikét. Ha látnék, a szegény kis Erdély megmentésére sereget gyűjtve barangoltam volna már be Magyarhont, s az összegyűjtött s fellelkesített harczosokkal egyesülnék a vitéz székelyekkel s egy jó paripa hátán súlyos kar és karddal éreztetném a reactio gaz kölykeivel, hogy a magyar-irtás pokoli művének mi érdemlett bére. Mit az egész országra nézve mint legfenyegetőbbet láttam s mondtam előre, t. i. a paraszt-lázadást, bekövetkezett Erdélyben, s nagy annak hihetősége, hogy onnan tovább is harapózand. Hányszor nem mondtam, hogy bajunk legnagyobbika s az ellenünk működő s leginkább felhasználható vész-anyag a sorkatonaságban s a népnek monarchicus s urat s birtokost gyűlölő szellemében van. Im amaz által hatnak erre s a császár nevében s érdekének ürügye alatt fejlett ki, s vannak borzasztó napirenden Erdélyben az 1846-i galicziai események. — Magyarhonban kedvező volt az ügyre nézve, hogy horvátok úgy mint ráczok raboltak, gyilkoltak. A rablók, gyilkosok ellen nem nehéz volt a népet fanatizálni. Kétségbeesés s elkeseredés varázsolta elő a népfelkelést. De ha fegye-

lem alatt tartott hadsereg jött volna, vagy jövend ellenünk, a köznépet, nem sarczolva, nem bántva, sőt annak ígéreteket téve sat. akkor nem tudom miként sikerülne fellelkesíteni azon köznépet, mely nyert szabadságát s jogait épen nem nekünk, hanem a császárnak vagy királynak tulajdonítja s attól épen nem, sőt inkább tőlünk félti, s a mely felelős ministerium, sajtószabadság s több e félével, miről tiszta fogalma sincs, semmit sem gondol. — Lelkemre mondom, nem tudom fejemből azon jósló vagy előérző gondolatot kiűzni, hogy majd lehet még ármányos proclamatiok által eszközölt s a sorkatonaság vagyis inkább tiszteik által vezetett oly irányú népfelkelés a Királyhágón innen is, milyen azon túl már — fájdalom — létezik. — Azonban a magyarok istene talán kegyes leend aggodalmamat meghiusítani s a veszély tátongó örvénye torkából kiragadni a szegény rongált nemzetet.

Épen most érkezék a posta Bécsből. Puszta híreken kívül semmit nem hozott. Pestről is nekem csak egy elmaradott közlönyt s Tóth Ferencz okt. 30-áróli levelét, de a melyben ő a saját magát illetőkön kívül egyébről egy szót sem ír. — Tóthot illetőleg én neked okt. 16-án terjedelmesen írtam. Az ő most vett levelében, úgy látszik, hogy vagy te nem vetted azon levelemet — mit több tekintetből nagyon sajnálnék — vagy vele csak futólag s részibe közölted a felőle írtakat. Reá nézve azon levélben leglényegesebb az volt, hogy miután Pozsonyból megtért, legjobbnak látom, miként várjon ő Pesten, míg az ott és itt közti közlekedés megnyílik, vagy én oda megyek. A hogy ott maradni kelletése esetére havi fizetésének ott leendő kifizetése iránt rendelést teendek.

Ennek következtében írok is ma Wodiánernek, hogy fizessen neki fizetése fejébe 50 p. f. Kérlek mondd meg neki ezt. Leveléből úgy látszik, hogy ő nem vette Pestről okt. 9-én írt s ide 14-én érkezett levelére 15-én írt válaszomat.

A napokban megyémből annyiban nyugtatóbb hírt vettem, hogy a Honvédelmi Országos Bizottmány által a kővári s azután megyémbeli lázadás elnyomására Nagy-Bányára gyűjtött fegyveres erőtől és hogy ennek a megyém és általunk felszólított több szomszéd megyék közremunkálásától sikert reménylhetni. Bár kaphatnánk oda egy pár ágyút, Károly felől küldendőt, inkább imponálni, mint működni.

Október 27-iki levelemben az iránt is írtam neked, miszerint bizton reménylem, hogy barátaim közül találkozni fog egynél több, ki mellettem fel fog azon vád ellen szólni, melylyel engem a Martius nem tudom melyik számában s annak nyomán a Budapesti Divatlap — mint hallom 15-én — megtámadni nem átallott.

Én Pesten mint az Erdélyi Országos Bizottmány tagja napi díjamat szept. 15-ikéig kivettem, de azutánra is eljövetelemig azaz szept. 29.-ig annyival inkább competál, mivel még üléseztünk. Ha a 12 napra

5 frtjával számított 60 frt ezüstöt ki lehet kapni, jó lesz Tóthnak pótlékul. Kérlek járj benne, hogy megkaphassuk számára.

Nőm s leányom Tégedet igen szívesen köszöntenek. Miklós gyakran emlegeti Kazinti bácsit, ki a szebibe atarta dudni. — Egészségünk nem igen jó. Nőmet fogfájás gyötri, én pedig a gyomorgörcs rohama damoklesi kardja alatt élek. Kérlek írj magadról, barátinkról s ügyünkről. Epedve vár tőled tudósítást barátod :

Wesselényi Miklós.*

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE BEZERÉDJ ISTVÁNHOZ.

Freywaldau, 1848. nov. 4.

Édes Komám ! Október 20-iki szíves leveledre még tartozom válaszszal, mert azt épen akkor vettem, mikor 25-én neked írt levelemet már postára tettem volt. Reménylem vetted azon levelemet s Kazinczy is megmondta, mit neked 25-iki hozzád intézett soraimban izentem. Azon leveleim óta megyémből annyiban nyugtató tudósítást vettem, hogy a lázadás a megzabolázás és büntetés haladása miatt — hihetőn — izmosodik ugyan, de újabb kitörésekben közelebbről nem lépett fel és hogy a N. Bányán öszvegyűlt és gyűlő fegyveres erővel s a szomszéd megyéknek is hozzájárultával a megyémbeli őrsereg egyszerre lépvén fel, a lázadásnak véget vetni reménylik, mi eddig hihetőn meg is történt. A Honvédelmi Bizottmányt már több ízben kértem, miszerint ha teljesen lehetetlen sorkatonaságot küldeni (mi legsikeresebb lenne), úgy a szomszéd megyékből oda rendelendő s mintegy ezer főből állani kellető segítségen kivül küldjenek Károly felé egyenesen megyémbe (az az per Tasnád Zilahra) legalább két ágyút, mi a lázadóknak teméntelen fog imponálni. A két ágyú a rendnek megyémbeni helyreállításától Kolozsvár védelmére siethetne. Kértem ezenkívül, hogy küldessék megyém számára 500, Zilah részére 200 szuronyos fegyver s bár vagy 10,000 töltés s illő mennyiség kápszli. Fegyvert úgy tudom, küldöttek is ; azért is óhajtottam volna, hogy tekintélyes erő gyűljön egybe s nyomuljon egyszerre a lázadás elnyomására, mert csak így reméltem, hogy a lehetőségig mindíg kerülendő vérontás a lázadóknaki imponálás által el fog távolíthatni. Ha a Bizottmányhoz nem érkezett még tudósítás a megyémbeli lázadás elnyomása felől, ugy kérlek járd el az eljárandókat, zaklasd és sürgesd az általam kértek leküldtét, mert mit most kevés erővel tenni lehet, az később sokkal sem lehetend.

Itt már harmadnapja, hogy sem Pestről, sem Bécsből sem tudósítások, sem ujságok nem jönnek. Kínzó bizonytalanságban élünk a gyötrelmes hírek közepette. Egyedüli vígaszunk az, hogy még két-

* Wesselényi levélmásolati könyveinek 39. kötetéből, a 88—92 lapokról.

kedhetünk. Kérlek tudd meg, vette-e Bajza október 27-iki levelemet, melyben a Kossuth Lapja számára egy czikkecskét küldöttem neki.

A Martius s Budapesti Divatlap által ellenem emelt gaz vádat még senki sem torlá meg közűletek, barátaim közűl. Ezt pedig bizton vártam s várom, mint azt 25-diki levelemben írtam is.

Arra is kérlek, hogy menj Wodiánerhez és szólj vele. Ma írok ugyanis neki az iránt, hogy mivel fiától Bécsből pénzt hozzá intézett utalványon nem kaphatok, találjon ő módot, hogy miként juttathasson 500 p. ft., mert kifogytunk minden pénzünkből.

Annak megtudására is kérlek, hogy Perényi s Majláth György vették-e az inneni nem mehetésemről írt leveleimet.

Egészségem nem igen jó; a gyomorgörcs gyakran kopogtat. A kúra használata által tartom magamtól e kínzó s veszélyes vendéget távol, nőm fogfájással bajlódik; téged köszönt s velem együtt nődet is igen szívesen köszönti. Keresztfiad frissen van. Gyakran beszélünk Bezerédj bácsiról. A szedresieket ajánljuk neked. Áldjon az ég. Barátod:

Wesselényi Miklós.*

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE BÁLINT ELEKHEZ.

Freywaldau, 1848 nov. 5.

Első Alispán Úr!

A megyébőli hivatalos tudósítást Önnek okt. 23-án s 30-án vett levelei óta ugyan nem kaptam, de Zsibóról 26-ról kelt egy levélből úgy látom, hogy eddig semmi új és feltűnő dolog ott a környékben közelebbről nem történt.

Ön 23-iki, valamint az azelőttiekben sem tévén arról említést, hogy vett-e Ön azon tájban, vagy mikor tőllem leveleket, ezennel tudósítom, miszerint én írtam Önnek okt. 3-án Pozsonyból, innen pedig 8. 10. 18. 27-én reggel és ugyanaz nap estve és nov. 1-én. A bizottmánynak írtam m. hó 16. és 22-én; Décsey Lászlónak pedig 27. és 31-én. Ezeken kívül írtam a megyébe Kiss Károlynak m. hó 19. 22. 23. 30. és 31-én és ma. Királyi biztos Vay Miklósnak is újra írván okt. 30-án, őt arra kértem, adna ő, mint kir. biztos, megyénk és főként Zsibó környéke lakósaihoz szóló kemény parancsot, melyben azok a megye tiszteineki rögtöni engedelmességre utasíttassanak; kértem kir. biztos urat arra is, eszközölne ki a kormányszéktől ugyanazokhoz intézett hasonló értelmű rendeletet és pedig kétfejü sasos pecséttel ellátottat s gubernialis pósta által s ha csak egy csapat sorkatonaságtól kísérve kiküldendő.

Igaz, hogy a főkormányszék a megyékben nem rendelkezhetik, de tüzet óltani szabad, sőt kötelesség, a szomszédban is annak éppen

* Wesselényi másolati könyveinek 39. kötetéből, a 92—95. lapokról.

nem praejudikál. Kétfejű sasos pecsét s guberniumtól jövő rendelet most igen üdvös hatású lenne.

Igen hasznos, sőt üdvösnek tartom, hogy a bizottmány írjon és küldjön valakit egyenesen a székely táborba, mely most, a mint tudom, Vásárhely körül van és Sombory Sándor ezredes és Berzenczey László kormánybiztos vezérlete alatt áll. Bizalmas és lelkes szavakkal kell a derék székelyeket megyénk s abban nemzetünk haladék nélküli oltalmára, mondhatni megmentésére felszólítani. A küldöttnek br. Vay Miklóst fel kellene keresnie s azon kívül, mire én őt megkértem, kérné őt a székely segítség mentől előbbi jövetele eszközlésére. Ha egynehány száz székely hozzánk siet s a mi nemzetőreinkkel egyesül, bizonynyal hamar helyre lesz nálunk a rend állítva. Magam írok az említett helyekre, de a mai postával már későn lévén, azt holnap teendem.*

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE BERZENCZEY LÁSZLÓHOZ.

Freywaldau, 1848 nov. 6.

Kedves öcsém uram!

Ha nem is hivatalos alakú, de hivatalos s igen fontos tartalmú ezen levelemet teljes bizalommal intézem uram-öcsémhez, kinek a magyarok istene azon felséges szerepet juttatá osztályrészébe, hogy a derék székelyeket felköltvén, azokat lelkesítendő s vezérlendő, Erdélynek s a Szilágynak s azokban magyar fajunknak megmentője lehessen.

A gaz reactio ördöge működésében annyira juttatá Erdélyt s a Szilágyságot is, hogy a székelyek nélkül ki leendene belőle a magyarság irtva s szabadsága s alkotmánya nélkül szolgaság földévé válandanak.

Az én megyémben, Közép-Szolnokban is a bujtogatások s ámítások gonosz eredményt idéztek elé. Ott — fájdalom — épen egy magyar hely, t. i. Sibó helysége vált vandál kegyetlenségeket űzött lázadásnak oly központjává, melytől szívja azon környéknek közel száz helysége lázongási táplálékát, s mely oly egyetértésbe tette magát Kővár, Belső-Szolnok, Doboka sőt Kolozsnak is, valamint a Szilágynak feles falvaival, hogy minden lárma-jeladásaira ezerenként sietnek segítségére. Ennélfogva országos érdekűvé, halaszthatatlanná vált azon mindinkább terjedő s izmosodó lázadást fészkében nyomni el. Úgy, de megyémben a nemzetőrség azon része, melyben egészen bízni lehet, nem oly számos, hogy azzal biztos sikkerel s nagy vérontás nélkül lehessen fellépni s óhajtott eredményhez jutni. Így legfőbb — mondhatnám egyedüli — biztos reményünk a vitéz székelyekbe van helyezve. Küldjön vagy vigyen kedves uram-öcsém ötszáz hű

* Wesselényi Miklós levélmásolati könyve, 39. kötet, 895. szám.

székelyt oda, s helyre lesz azon egész környékben a törvényes rend állítva s meg lesznek a Szamos mellett Sibótól fel és Sibótól le s meg az Almás és Egregy völgyén, a Meszes és Bükk alatt lakó számos magyar család és azoknak birtoka mentve.

Ezen szép feladatot s bizalmas kérést önnek buzgó hazafiúi szívére kötvén, mint rokonomhoz s barátomhoz még azon kérést is intézem, hogy Tekéhez s Lekenczéhez nem messze, Dipse mellett, épen azon Ida * szomszédságában, hol ama borzasztó embernyúzás történt fekszik Galacz nevű helységem, igen szépen rendezett gazdaságommal s juhászatommal; Galaczhoz egy nehány órányira pedig van Buza és Veresegyháza mellett Kékes, hol hasonlón sok finom juhom, derék épületeim s derék gazdaságom van.

Innen bizonyosan s azt hiszem, Galaczról is menekülni voltak kénytelenek tiszteim, s elhagyva s préda martalékául maradt mindenem. Azon vidékre kétségen kívül kelletvén az oláhság zabolázására fegyveres erőt küldeni, kérem uram-öcsémet, szíveskedjék a nevezett két helyet el nem felejteni.

Nőm Önt szívesen köszönti, én pedig kéréseimet újra is ajánlván, atyafiságos és baráti hajlammal maradok kedves uram-öcsém rokona, barátja:

Wesselényi Miklós.

WESSELÉNYI LEVELE KEMÉNY FERENCZ BÁRÓHOZ.

Freywaldau, 1848 nov. 7.

Kedves Barátom!

A veszélyek közepette tudom, minden felől panaszok és segélykérések hatnak hozzád. Én is kénytelen vagyok ily kérést intézni hozzád.

Tudod, hogy megyémben is a lázadás kiütött, s hogy annak a mirigyet mindenfelé s messze és gyorsan terjesztő főfészkévé Zsibó vált. Azon nekibőszült helység megyétől s megyei tisztektől semmi parancsot sem fogad el. Az ottani körülményeket azonban tudván, meg vagyok győződve, hogy ha a Főkormányszéktől jönne kétfejű sasos, nagy pecsétű rendelet, mely nekik a fejedelem és törvény nevében keményen parancsolná, hogy megyei tisztek iránti engedelmességre azonnal visszatérjenek; ennek oly nagy hatása lenne, hogy a rend és béke az által talán minden fegyveres erő használata s minden vérontás nélkül is helyre leendene állítva. Hogy megyém a Főkormányszék alatt nem áll, igaz; de a mostanihoz hasonló rendkívüli körülmények rendkívüli lépéseket is igényelnek s parancsolnak. Bizonynyal a Főkormányszék nem sértendi, sőt teljesítendi ezzel

* Nagy-Ida, Kolozsmegye tekei járásában.

a közös hon iránti kötelességét s a szükséges segély megyém által nem sérelemnek, hanem hálával fog fogadtatni. Kérlek, szólj ez iránt Mikóval is, kinek azért nem írok, mert nem tudom, Kolozsvárt van-é. A dolognak haladék nélkül kellenék történni s a rendeletet (melyhez Vay részéről is egy kir. biztosi rendelet lenne még csatolandó) guberniális postának kellene vinni, s jó lenne, hogy e postát habár csak egy cugg vagy félszázad sorkatonaság, mi iránt az ottani nép szintoly félelemmel mint tisztelettel van — kísérné.

Kérlek arra is, mi iránt Vayt is megkerestem, hogy rendeljetek még pedig mentől előbb a magyarok segítségére siető derék székelyek közül habár csak ötszázat is. Ennyivel képes leend a megyénkbeli nemzetőrség a lázadást elnyomni, de a nélkül a magyarság onnan s azon egész környékbőli kiirtása az, mitől igen méltán tartani lehet.

Ezen igen bizalmas kérésemet szívedre köti barátod

Wesselényi Miklós.*

WESSELÉNYI LEVELE ID. BETHLEN JÁNOS GRÓFHOZ.

Freywaldau, 1848 nov. 8.

Szeretett kedves Barátom!

Erdélynek sorsa oly gyászos, hogy ki nem magyar is, s ki nem a bérczes kis honban született, nevekedett s nem ott vannak legtöbb rokoni, s legrégibb baráti, annak is, legyen bár idegen is, ha csak ember, borzalommal kell a történtekre s aggodalommal a történendőkre gondolnia. Hát nekem, kinek oly sok jóbarát, atyafi s ösmerős éltéért s vagyonáért lehet ott s kell rettegnem, gondolhatni, hogy a bizonytalanság s szomorú hírek minő folytonosan gyötrő érzést okoznak. És ehez járó a tehetetlenségnek azon leverő érzete, hogy én, ki veszélyek pillanataiban több tekintetben hivatva s képesnek érzettem magamat használni és sokakon s sokat segíteni: most mint vak, tétlenül kell vesztegelnem.

Mult hó 28-kán írtam Neked s kértelek Béldinek szóló és soraimhoz mellékelt egy levélnek kezébe leendő juttatására. Most megint írok neki, de levelét nem zárom ide. Kérlek, kerestesd meg azt a postán s eszközöld, hogy mentől előbb kezében menjen. Azon neki szóló levélben van egy más levél Dipse helységének szóló, melyik hogy megmenjen még pedig mentől előbb, nagyon óhajtom. Kérlek azért, hogy ha biztosabb s gyorsabb módot tudsz a levélnek Dipsére juttatására mint Béldi által: úgy bontsd fel az ő levelét s vedd ki s küldd el a Dipséét. Dipse fogod tudni, hogy Galacz tőszomszédságában fekvő szász helység. Kékesről az én tisztem s cselédeim is részint elkergettettek, részint megszökött; mindenem pusztában van

* Wesselényi 39. sz. másolati könyvéből. 904. sz. levél, a 124—126. lapról.

s talán fel is prédáltatott. Galaczon nem tudom ugyan, de hihetőn ugyanaz az eset van.

Minapi levelemben írtam neked a zsibói s környékebeli szinte oly szomorú mint aggasztó állapotról s kértelek, légy munkás, hogy azok, kik valamit tehetnek, vegyék a Szilágy s Kővár vidékét szívökre s tegyenek valamit mentségére, mert a lázadásnak ottani öregbedése Dobokának s Belső-Szolnoknak közelebb fekvő részére is végpusztulást vonandana. Azóta Kolozsvárra is írtam e tárgyban újra Vaynak s Kemény Ferencznek s írtam a székely táborba, onnani segélyért esdekelvén.

Nagyon kérlek, kövess el mindent, hogy honunk azon része se hagyassék a felbőszített pórnép martalékául.

Nőm szívesen köszönt s köszönti velem együtt nődet és gyermekeidet. Kérlek írj a ti és Wesselényiék hogyléte felől. Isten védjen benneteket.*

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE BÁLINT ELEKHEZ.

Freywaldau, 1848 nov. 13.

Első Alispán Úr!

A f. hó 7-iki levelem volt a 9-ik, melyet Önnek okt. hó 3-ika óta írtam. Önnek okt. 25-iki levelének f. hó 6-án történt vétele után jött kezemhez Önnek okt. 14-iki tudósítása rekesztményeivel együtt.

Kir. biztos Mihályi urat én is felszólítottam még a mult hóban, valamint Eötvös Mihály, Teleki Sándor s Katona urakat is. A Mihályi úrhoz intézett felszólításuk másolatából értem, miszerint csak 300 nemzetőrre számítanak a lázadók ellen. Megvallom, hogy nem gondoltam, miszerint legalább három ennyire ne lehessen az Ér mellékéről s a belső fél magyar helységeiből számítani. Fegyverrel nemcsak az általam számíthatni reményelt mennyiségnek, hanem sokkal többnek kell ellátva lennie az általam szept. 28-án küldött puskákon kívül, odaszámítván a kir. biztos Décsey által nyert és levitt s Önnek 1015. számú okt. 23-iki levelében említetteket, a hon készített lándzsákat s a Pestről küldött kaszákat.

Ha azon igen szomorító tény áll, miszerint csak 300 nemzetőr van biztos és disponibilis, úgy is ehhez járulnak még a toborzott honvédek, kik a kir. biztosnak írt ugyanazon levelében 400-ra vannak téve és a zilahi nemzetőrségből legalább száz, de reménylem több. Így legalacsonyabb számítással is van 800 főből álló fegyveres erőnk. Ezzel magamra mertem volna akkor, midőn még ilyesre képes voltam, vállalni a lázadók megzabolását s a törvényes rend és csend helyreállítását. Egy pár hét előtt ez bizonynyal sokkal jóval könnyebb

* Wesselényi Miklós másolati könyveinek 39. kötetéből, a 128—130. lapról.

volt volna, mint ma s egy pár hét mulva még nehezebb lesz. A siker biztosításáért, de még inkább vérontás kíméléséért, igaz hogy czélszerű volt nagyobb s igazán imponáló erő gyűjtésében járni. Hiszem, hogy a Nagybányán s Kolozsvárt tett lépéseik s lépéseim megyénknek az annyira óhajtott s nélkülözött békét s bátorságot megadandották, vagy mielőbb megadandják.

Több levelemben írtam arról, hogy mily szükséges lenne, ha bárcsak egy félszázad lovasságot alakítanánk. Egyik levelemben megírtam azt is, hogy e végre ad usum felajánlom minden nyereg alatt e czélra használható kanczáimat s metszett lovaimat. Történt-e ezt illetőleg valami? Őrnagy Nagy Károly urat szólítom fel erre ezennel szintoly bizalommal, mint sürgetőleg.

E levelet zilahi polgármester Kiss Károly úr levelébe zárom azért, hogy az Ön netaláni távollétében a honvédelmi bizottmány rögtön olvashassa. Kir. biztos Décsey úrral is kérem e levelet közleni.*

WESSELÉNYI LEVELE KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓHOZ.

Freywaldau, 1848 nov. 16.

Édes Zsigám!

E napokban vettem Sámuel bátyádtól egy levelet, melyben újra kér, hogy vak fiát alapítványomra vegyem fel, s ezt azzal motiválja, hogy az erdélyi események következtében csaknem mindenét elvesztette s magának is futnia kelletett. Írd meg kérlek, hogy oly mértékben igaz-é ez, hogy valóban segítségre szorult s hogy helyes lesz-é fiának adni alapítványomat. Siess ez iránt nekem írni, mert addig nem fogok bátyádnak válaszolni s válaszolhatni.

Én neked egy nehányszor írtam, de sem tőled nem vevék még egy levelet is, sem a többi pesti barátim nem írának már több hetek óta. Nem tudom ezt minek tulajdonítsam, mert újságaim csak hat nap óta nem jönnek, leveleket pedig még tegnapelőtt is kaptam, de érdekteleneket.

Szeretném tudni, vetted-é okt. 25-diki azon levelemet, melyben a Márczius és Budapesti Divatlap ellenemi rágalma felől írok.

Valóban szomorú azon honnak s fiainak sorsa, melyben évek hosszú során át bizonyított tántoríthatlan hívség hon s erény iránt nem érdemel annyit, hogy a galádul megtámadott mellett legjobb barátai közül bár csak egy is felszólaljon.

Hát valjon Bajza vette-e levelemet, s az erdélyi reactioról küldött czikkemet? S ha vette: valjon miért nem jelent az meg? Tegyél ez iránt — kérlek — nála szíves köszöntésem mellett kérdést.

* Wesselényi Miklós levélmásolati könyve 39. kötet 926. szám.

Köszöntsd nevünkben Deákot, Bezerédyt, Klauzált, Dénest,* Kazinczyt, Somogyit, Vörösmartyt.

Ma beszélék doctor Selingmannal, ki Széchenyit gyógyította s gyógyítja, s ki a hasonló beteg, de már csaknem egészen meggyógyult Lubomirskihoz jött ide. Ő mondja, hogy Széchenyi bizonyosan meg fog és nemsokára gyógyulni.

Írjatok nekem vagy Pozsony, Malaczka és Dürnkrut felől, vagy ha erre nem biztos, Trencsén, Zsolna és Olmütz avagy Kassa s Krakó felől ide.

Nőm s leányom szívesen köszöntenek. Ők meglehetősen és a kis fiúk jól vannak, de én nem vagyok jól: testileg, lelkileg szenvedek.

Áldjon az ég.**

WESSELÉNYI: A MAGYAROK SEGÍTSÉGÉRE SIETŐ NEMESLELKŰ SZÉKELYEKHEZ S AZOKNAK TISZTELT PARANCSNOKAIHOZ.

Freywaldau, 1848 november 6.

Szeretett rokonim, véreim!

Midőn gonoszság s ármány által a magyar nemzetség és alkotmányos szabadság ellen felidézett veszély egész Erdélyt s a Szilágyságot már-már össze-zúzandó tornyosula fejünk felébe, ekkor állátok ti elő, hív rokonok, dicső székely nemzet, megmentendő a magyar nevet s létet a végpusztulástól s megbosszulandók az elkövetett borzasztó kegyetlenségeket.

Édes székely nemzetem egyik hű fia, nem lehetek oly szerencsés, hogy veletek együtt küzdhessek nemzetiségünk szent ügyéért s éreztethessem honunk galád ellenségeivel karom és kardom nem csekély súlyát. Vaksággal látogatott meg a sors, s gyötrő tehetetlenségben kell vesztegelnem akkor, midőn testemnek egész erejét s véremnek minden cseppjét drága honunk szolgálatára szeretném s fognám is különben a ti soraitok közt szentelni, áldozni. Így, fájdalom, csak hálámat buzgó hívségtekért, csak áldásomat az üdv-teljes vállalatra küldhetem hozzátok s csak írásban kérhetlek arra, mire különben szóval s példával buzdítanálak.

Halljátok s hallgassátok annak, kinek egész éltén át szíve oly melegen vert s tettre vagy áldozatra mindig készen volt a dicső székely nemzetért.

A Szilágyban van Közép-Szolnok megye, mint főispánnak felügyeletemre bízva. Ezen megyében is sikerült a bűnös reactionak bujtogatások s ámítások által lázadást eszközölni, sőt ott ülte s üli pokoli működésének egyik diadalát, mert magyart volt képes magyar

* Kemény Dénes.

** Wesselényi Miklós másolati könyveinek 39. kötetéből, a 200—202. lapokról.

ellen feluszítani. A magyar ajkú Zsibó helységében ütött ki a lázadás s az vált annak oly gyűlpontjává, melyből az mindenfelé terjed s már is egy nagy darab vidéken mind inkább öregbedve megfészkelte magát. Ha a lázadás gyűlpontja nem zaboláztatik meg, még pedig haladék nélkül, úgy több szomszéd törvényhatóságok egész környékében oly láng fog kiütni s elterjedni, mely az ottani számos s többnyire mívelt és lelkes magyarságot végképpen elpusztítandja.

Megyémben a nemzetőrségnek csak magyar s annak is csak kisebb részében lehet teljesen bízni, és ezen szám nem elég, a fellázadtakat fészkökben s azoknak segítségökre siető sok ezer czimboráit megzabolázni.

Tőletek várunk segélyt, mentséget. E segély nélkül oda lessz megyémben a magyarság s ezerek leendenek vagyonostól a lázadók martalékává.

Jőjjetek, siessetek! Dicsőség és örök hála vár ott reátok. Ötszáz vitéz székely elengendő segély lesz a lázadók fékezésére. Tőletek bizton várva és remélve megyém megmentését, lelkében s szívében ölel titeket, honom szabadítói,

hív rokonotok

Wesselényi Miklós.

Ugyanazon a napon, a mikor Wesselényi a nemeslelkü székelyekhez felhívást intézett, hogy sietnének a megtámadott magyarok segélyére, újabb felhívást bocsátott ki Olmützből V. Ferdinánd a magyar földmívelő népességhez. Ezt a felhívást, mely egyenesen Kossuth ellen szól és öt nyíltan pártütőnek nevezi, itt közlöm :

«Magyar koronám országainak földmívelő lakosaihoz.

Kossuth Lajos és pártütő társai vakmerő kísérletei, melyek által szerencsétlen hazátokban a hatalmat bitorolják, királytok parancsait megvetik és az országot véghetetlen szerencsétlenséggel fenyegetik, engem fegyveres erő használatára kényszerítenek.

Egyszersmind mindazonáltal nehány szavakat kívánok hozzátok intézni, kiknek elcsábítása és megcsalatása megkísértetik.

Hirdettetik nektek, hogy seregeim az ország elfoglalására, a folyó év Szent-György havában nyert engedmények visszavételére, a magyar nemzetiség elnyomására jelennek meg köztetek.

Kényszerítés és fenyegetések közt lettetek ellenállásra fölszólítva és ezen fölhívások az én nevemben hozzátok intéztetni merészeltetnek.

Megcsalattatok, ne higyjetek a csábítók szavainak!

Az úri szolgálatok és dézsma megszünése, melyet hajdani földes-

uraitoknak adandó méltányos, a közállomány közbejöttével történendő kárpótlás mellett nyertetek, teljes épségökben fennmaradandanak, kezeskedik ezért nektek a törvény rendelete, kezeskedik királyi szavam szentsége.

A rendet és békét akarom helyreállitani, mely nélkül nem élvezhetitek a nektek adott engedmények gyümölcseit, mert a nemzetőrségi szolgálat túlfeszített kötelessége, az általános fölkelés, a mindenhol mutatkozó nyugtalanság erőiteket felemészti.

Hazátoknak különböző ajkú és nemzetiségű lakosai, jogaik kiterjesztését követelték, a harcz veszélye fenyegetőleg mutatkozott, királytok mindent megkísértett a veszély elhárítására, de azok a felségsértők, kik minden módon elcsábítástokra törekszenek, minden kísérletemet meghiúsították, és végre gyáván meggyilkoltatták azon férfiút, kit a polgári háború veszélyeinek elhárítására hazátokba küldtem.

Bízzatok királytokban, ki a magyar nemzetiséget mindíg szerette és atyailag ápolta, a nélkül, hogy más nemzetiségeket elnyomott vagy megsértett volna; csatlakozzatok hadseregemhez, segítsétek azt a rend helyreállításában, a többiben maradjatok nyugodtan, tiszteljétek mindenki jogait, mindenki tulajdonát, engedelmeskedjetek a törvényes hatóságoknak és azon rendeleteknek, melyeket a haza javára kiadandok!

Ki ily értelemben cselekszik, híven teljesíti királya és hazája iránti kötelességeit; ki parancsaimnak ellenszegül, mind a kettőt elárulja és kénytelennek látandom magamat, őt a szerint büntettetni.

Adtam Olmützben, november 7-ik napján 1848.

Ferdinánd s. k.

Ugyan ki tudna szívekben olvasni és ki merné egész biztonsággal állítani, hogy ha a reactio elbizakodott emberei nem tudták volna a testileg-lelkileg gyenge és tehetetlen királyt reá bírni arra, hogy Kossuthot és társait, kik még mindig törvényes alapon állottak, közönséges pártütőknek nevezze és őket még büntetéssel is fenyegesse, vajjon daczára annak, hogy a kedélyek el voltak a végletekig keserítve és hogy a gordiusi csomó békés megoldásában már alig hitt valaki; vajjon nem vettek-e volna más fordulatot az ügyek, ha a deczember 2.-i államcsíny elmarad, vagy ha a trónról való lemondás Ferdinánd és a tényleges uralom átvétele Ferencz József részéről a nemzet megkérdezésével és beleegyezésével történik? Hiszen a 18 éves Ferencz József, ki egy évvel azelőtt részt vett István főherczeg

nádori beigtatási ünnepélyén, oly nagy népszerűségnek örvendezett akkor az egész országban, hogy kétségtelennek tartom, miszerint az esetben, ha a trónváltozáshoz a nemzet beleegyezését előzetesen kikérték volna, ehhez a nemzet minden régi sérelmét feledve, örömmel hozzájárult volna, csak hogy a szörnyű vérontással járó polgárháborút elkerülhesse.

E helyett azonban a reactio emberei jónak látták a nemzettel szóba sem állani; a beteg és tehetetlen királylyal aláiratták a lemondási okmányt, a fiatal és tapasztalatlan Ferencz Józseffel pedig kibocsáttatták az alábbi császári manifestumot, melyben Magyarországról annak megkérdezése nélkül rendelkezett az uralkodó s melyben Magyarország teljhatalmú főparancsnokává az annyira gyűlölt Windischgraetz herczeget nevezte ki.

Mi első Ferencz József, isten kedvező kegyelméből ausztriai császár, Magyar, Cseh, Dalmát, Horvát, Tót, Halics, Lodomér, Ráma, Szerb, Kun- és Bolgár-országok apostoli, úgy Lombardia, Velencze, Illiria, Jeruzsálem stb. királya; Ausztria főherczege, Toscana nagyherczege; Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán és Krajna herczege; Erdély nagyfejedelme; morvai őrgróf; Fel- és Al-Slézia, Modena, Parma, Piacenza, Guastalla, Osvieczim és Zátor, Teschen, Friaul, Raguza és Zára stb. herczege; Habsburg, Tyrol, Kyburg, Görz és Gradiska grófja; Trient és Brixen fejedelme; Fel- és Al-Luzsicza s Istria őrgrófja; Hohenembs, Feldkirch, Bregencz, Sonnenberg stb. grófja; Triest, Cattaro és a szláv őrgrófság ura stb.

Miután fenséges nagybátyánk, ő felsége I. Ferdinánd császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik királyának mai napon kelt legmagasb manifestumában kimondott indító okoknál fogva tetszett az austriai összes birodalom uralkodói székéről, következőleg a vele válhatlanul összekapcsolt Magyarország koronájáról is leköszönni, és miután a mi, a pragmatica-sanctiohoz képest szabályozott és az ország törvényeiben meghatározott örökösödés rendén uralkodásra hivatott fenséges édes atyánk, Ferencz Károly, ő császári kir. fensége, koronához jogáról egyszersmind ünnepélyesen lemondott, természetes és törvényes örökösödési jogunk erejével, egyéb birodalmaink kormánya mellett, ezennel a Magyar- és Erdélyországok feletti uralkodást is általvettük.

Most, midőn, ha szivünk vonzalmát követhetnők, első és legkedvesebb királyi tisztünknek azt tartanók, összes törekvésünket magyar népeink boldogsága és jólléte békés öregbítésére fordítani,

ezen szándokunk valósítása, mely jövendő uralkodásunk hatását jellemezze, fájdalom, a jelen pillanatban lehetetlenné vált.

Egy vétkes pártfelekezet fondorkodása, mely felséges elődünk minden atyai intéseit és komoly parancsait kigúnyolva, miután a legmegvetendőbb eszközökkel nyílt lázadást támasztott és pártütőkkel szövetkezve, hív hadseregeinket megtámadni merészlette, hazaárulói ellenszegülésében a király és haza szentesített nevével visszaélve, folyvást megmarad, azon fájdalmas meggyőződéshez vezérel bennünket, hogy Magyarország és Erdély jó érzésű lakosainak nagy többsége királya iránti öröklött hívségét és ragaszkodását nem képes tanusítani, mielőtt a pártütők zsarnoki nyomása alól a fegyver erejével ki nem szabadíttatik.

Mélyen elkeserülve a mellőzhetlen szükség ezen parancsa miatt, mely a királyi kötelességek legnehezebbikét tűzi előnkbe, nyugodt lelkiismerettel fogunk mégis annak teljesítéséhez, mert csak ezen úton mutatkozik nekünk, a legközelebbi idők sajnálatraméltó eseményei után annak reménye, hogy Magyarországnak istentől reánk bízott népei számára a béke malasztjait, minden nemzetiségek elismerését és biztosítását és azok jóllétének felvirágzását állandósíthassuk.

Ezen czélból mindenek előtt elhatározva érezzük magunkat, a felséges elődünk által november 6.-án és 7.-én kiadott határozatokat és rendeleteket egész terjedelmökben fentartani, és minden hatóságokat, azok múlhatatlan teljesítéseért a legszigorubb felelőséggel tartozóknak nyilvánítani.

Meghagyjuk ennélfogva a lázadás megzabolázására felséges elődünk által a császári királyi hadseregek főparancsnokának kinevezett és teljes hatalommal felruházott herczeg Windischgrätz tábornagyot ezen állásában, megerősítjük a neki november 6.-án kelt legmagasb manifestumban kiadott felhatalmazásokat és meghagyjuk neki ujonnan minden a közcsend és rend visszaállítására megkívántató eszközök alkalkalmazását.

Parancsoljuk Magyar- és Erdélyországban álló félrevezetett hadainknak, hogy említett tábornagyunk főparancsnokságának magukat alárendeljék és azon lobogókhoz csatlakozzanak, melyek egész a legújabb időkig mindíg a hívség, a becsület és a vitézség jelvényei valának. és a melyek mellől ők csupán hazugság és ámítás segélyével tántoríttathattak el.

Teljes bizalommal számítunk Magyarország és Erdély békeszerető lakosainak jogérzetére, öröklött hívségére, hogy önhasznukat leső vétkes pártütők csábításainak szilárdul ellenállani, hatáskörükben a mi csupán az ő javukra irányzott szándokainkat támogatni és azon általunk buzgón óhajtott pillanat bekövetkezését előmozdítani fogják,

a midőn az isten ótalma mellett meg leend nekünk engedve, a béke, az egyetértés és a bizalom szózatját hozzájuk intézhetni.

Kelt királyi fővárosunkban, Olmützben deczember 2.-án az úr 1848-ik esztendejében. Ferencz József, s. k.»

Erre az országgyülés képviselőháza a következő határozatot hozta deczember 7.-i ülésében Kossuth indítványára :

«Országgyűlési határozat. Az országba magánúton beküldözgetett nyomtatványokból tudomására jutott az országgyűlésnek, miként I-ső Ferdinand austriai császár s Magyarországnak e néven 5-dik királya, Olmützben folyó hó 2-kán, az austriai császári trónusról lemondván, Schwartzenberg austriai minister által ellenjegyzett manifestumában minden népeit az ő irántai hűség esküje alól feloldozottaknak jelentette ki. S egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy testvéröcscse Ferencz-Károly főherczeg, az austriai császári koronáról legidősebb fiának Ferencz József főhgnek javára szintugy lemondott.

Ennek következtében Ferencz József főherczeg, magát Austria császárjának és Magyarország királyának nevezve, ugyancsak deczember 2-kán, hasonlókép austriai minister Schwartzenberg ellenjegyzése mellett kelt nyilatkozatában, trónusra lépését a birodalom minden népeinek kijelentette; s azon szándokát fejezvén ki, hogy minden tartományokat és népfajokat egy nagy statustestbe akarja összeolvasztani, tudtul adja, hogy e végett mindenekelőtt az úgynevezett «lázadásnak» legyőzésére a rendeleteket már meg is tette.

Magyarország s a hozzá kapcsolt országok és részek az austriai birodalom részei valamint soha sem voltak, ugy most sem azok ; hanem független, önálló országot képeznek, mely saját alkotmánynyal bir, s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztathatik.

S ezen függetlenségnek és törvényes önállásnak épségben tartása képezi azon sarklapot, melyen az austriai háznak a pragmatica sanctioban meghatározott örökösödési rend szerint, Magyarországbani uralkodhatása alapszik.

Az austriai császári trónus iránt közbejött merőben családi intézkedések tehát Magyarország s a hozzá kapcsolt részek királyi székére ugyan a magyar országgyűlés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi hatást, semmi befolyást nem gyakorolhatnak.

Nehogy azonban most, midőn Magyarország s a hozzákapcsolt részek önállása, s független alkotmányos létele annyi oldalról fegyveres erővel hitszegőn megtámadtatik, s a nemzet, közállományi s nemzeti létének megtartása végett védelmi harczra kényszeríttetik, az országgyűlés hallgatása a rosz akarat által a nemzet jogainak

sérelmére magyaráztassék: az ország törvényesen egybegyűlt képviselői s főrendei, mint az alkotmány őrei s a legtörvényesebb constituált hatalom, kötelességöknek tartják ezen események iránt a nemzet nevében nyilatkozni.

Magyarország királyi széke a nemzet előleges megegyezése nélkül, csak az emberiség közös törvénye következtében, a koronás király halála által ürülhet meg.

A törvényes koronás király halála esetén az, kit az öröködés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire és alkotmányára megesküdni és magát szent István koronájával a nemzet által megkoronáztatni köteles, a koronázás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.

Azonban ez csak a koronás király halála esetében történhetik, s ezen egy esetet kivéve, a nemzet akarata, a képviselő országgyűlésnek előleges beleegyezése nélkül a magyar királyi szék birtoka körül semmi változás jogszerűen nem történhetik, elannyira, hogy midőn első Ferencz császár és király a mostan is élő V. Ferdinándnak megkoronáztatása iránt a nemzetet országgyűléseni egyezkedésre felszólította, 1830-ban az országgyűlés azon világos kikötéssel egyezett csak meg V. Ferdinánd megkoronázásában, hogy atyja életében a nemzet előleges beleegyezése nélkül semminemű uralkodási jogokba ne avatkozhassék.

Még inkább megkívántatik tehát az uralkodás-változáshoz a nemzet előleges megkérdezése s beleegyezése, midőn a trónus birtokában még nem volt, tehát arról nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumtiv koronaörökös és az életben levő király még netalán születhető gyermekei mellőztével az uralkodó szék egy távolabb álló családivadékra átruháztatni szándokoltatik.

Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül a fejedelem életében más senki magának királyi jogokat nem tulajdoníthat, az öröködési rendet pedig családi magánegyezkedésekkel még kevésbbé változtathatja meg;

Miután a magyar királyi szék birtokához kötött kötelességekröli lemondáshoz a nemzet előleges megegyezése múlhatlanul megkívántatik;

Miután a magyar királyság kétoldalú kötésen alapszik, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyességlevelet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megesküdött, s ezen eskü következtében sz. István koronájával megkoronáztatott;

Miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát

az uralkodás gondjaira erőtlennek érezi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni a nemzet jogaihoz tartozik;

És miután az Olmützben decz. 2-án közbejött minden családi lemondások s jogátruházások iránt a magyar nemzet előlegesen még csak meg sem is kérdeztetett:

Annálfogva az austriai császári székről önkényes lemondás az austriai birodalomba különben sem tartozó Magyarország s hozzákapcsolt részek és országok önállásán, alkotmányán és sarkalatos jogain semmit sem változtathatván: az országgyűlés, mint Magyarország s a hozzákapcsolt részek és országok törvényes organuma, ezennel kinyilatkoztatja, hogy az országgyűlés híre, tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalúlag nem rendelkezhetik.

És azért az országgyűlés, az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosan ragaszkodva, az ország s hozzákapcsolt részek minden egyházi, polgári s katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakosainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kit erre jogosítottnak a törvény, alkotmány és az országgyűlés el nem ismert, bármely hatóságát el nem ismerve, és senki ilyennek nem engedelmeskedve, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklandott bármely avatkozást jogtalan bitorlásnak tekintsék, s az ország és alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlója alatt hazánkat minden idegenszerű usurpatiotól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni és megvédelmezni hazafiui szent kötetességöknek ismerjék. Senki a honárulás törvényes büntetésének súlya alatt máskép nem cselekvendvén.

Mely határozatnak az ország minden hatóságaival s hadseregeivel közlése ezennel elrendeltetvén, ezen határozat mindenki általi megtartásának eszközlésére a honvédelmi bizottmány, mint mely az országnak jelen körülmények közötti ideiglenes kormányzatára az országgyűlés által megbízva van, ezennel határozatilag utasíttatik.»

Három nappal a magyar országgyülés ama határozatának meghozatala után, melylyel kimondotta, hogy tekintettel arra, miszerint a nemzet megkérdezése és beleegyezése nélkül sem a trónról lemondani, sem a trónt másra átruházni nem lehet, Pozsonyból 1848 deczember 10.-éről a magyar királyi feldunai hadsereg nevében a következő kiáltvány jelent meg Görgey Arthur vezérőrnagy és Csányi László kormánybiztos aláírásával ellátva:

«A magyar királyi feldunai hadsereg épen most tudta meg, hogy I. Ferdinánd császár, Magyarország e néven V. királya, az austriai trónról leköszönvén, népeit személye iránti kötelességeik alól föloldja. Azonban a király leköszönésének hírével és azzal, hogy alattvalói az iránta való hűség és kötelességek alól föl vannak oldva, egyúttal az is hírül esett, hogy még e király, valamint fiatalabb fivére Ferencz Károly főherczeg életében az utóbbinak fia, a fiatal Ferencz József főherczeg egy Olmützben deczember 2.-án Schwartzenberg osztrák minister ellenjegyzésével kibocsátott kiáltványban, trónra lépését hirdeti. De a trónróli önkéntes lemondás a magyar nemzet sarkalatos törvényein legkevesebbet sem változtat. A nemzet beleegyezése nélkül a megkoronázott király életében senki sem bitorolhat királyi jogokat, még kevésbbé változtatható meg az örökösödés magán családi egyezkedés által.

A magyar királyi méltóság kétoldalu szerződésen alapul, melynek egyik lényeges oldala abból áll, hogy csak az lehet Magyarország királya, ki az országgal a koronázási szerződést megkötötte, az ország törvényeire az esküt letette, és a ki szent István koronájával megkoronáztatott. És mivel mind e fennebb említett, családi egyezkedés útján történt lemondásoknál és jogátruházásoknál a magyar nemzet nem kérdeztetett meg, ennélfogva a feldunai hadsereg ezennel kijelenti, hogy most és soha sem ismeri el, hogy valaki az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül Magyarország királyságának birtokáról rendelkezhessen. A hadsereg kijelenti, hogy Magyarország törvényes függetlenségét és a magyar nemzet alkotmányos jogait az országgyűlés parancsaihoz és az ez által megbízott kormány rendeleteihez képest szent kötelességéhez híven meg fogja védeni és óvni. Kijelenti továbbá, hogy az országnak és az alkotmánynak fogadott hűségéhez képest senkit sem ismer feljogosítottnak, kit az ország és az alkotmány nem ismer el; hogy minden, bárki által szándékolt beavatkozást az ország ügyeibe bitorlásnak tekint, hogy az ország és az alkotmány iránti hűség zászlója alatt, az országot, az országgyűlés törvényes tekintélyét és az ez által kinevezett kormányét is, minden idegen bitorlás, minden erőszak és támadás ellen utolsó csepp vérig védelmezni szándékozik. Ez értelemben a hadsereg karját, vagyonát és vérét mint eddig, úgy jövőben is a nemzet rendelkezése alá bocsátja és a haza iránti szent kötelességeihez rendíthetlenül hű marad.

Pozsony, 1848 év deczember 10-én.

A magyar kir. feldunai hadsereg nevében:

Csányi László
kormánybiztos.

Görgey Arthur
vezérőrnagy.

A reactio tehát diadalt aratott, ha nem is Magyarországon, de Olmützben. Károly Lajos, Ferencz Károly és János főherczegnek, Windischgrätznek, Schwartzenbergnek sikerült rábírni, a gyenge és tehetetlen Ferdinándot, hogy trónjáról lemondjon s miután Ferencz Károly, kit a házi törvények szerint az uralkodás joga megilletett volna, e jogáról szintén lemondott, a 18 éves Ferencz József vállalkozott arra, hogy kettős birodalmában a rendet helyreállítsa.

A deczember 2.-án kibocsátott kettős császári manifestum első nyomtatott példányait egy elfogott osztrák tiszttől kapta kézhez Csányi László, a felsődunai hadsereg kormánybiztosa. Ő hinni sem akart azok valódiságában, de Görgey tanácsára jónak látta az elkobzott példányokat gyors futárral Pestre küldeni Kossuthnak. A futár deczember 6.-án kézbesítette a nevezetes okmányokat Kossuthnak.

Kossuth sokkal jobban ösmerte mint Csányi a reactio embereit, ő hitt a manifestumok valódiságában. Ezért még azon éjjelre a főrendiház és képviselőház jelesebb tagjait magához hívta tanácskozásra. E tanácskozásban számosan vettek részt nemcsak Kossuth hívei közül, hanem az úgynevezett béke-párt emberei közül is. A béke-párthoz tartozott ugyanis gróf Batthyány Lajos és Deák Ferenczen kívül még Klauzál Gábor, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Kemény Zsigmond, Bezerédj István, Pázmándy Dénes és Wesselényi Miklós.

Horváth Mihály, a magyar nemzet legnagyobb történetirója, a Genfben 1865-ben megjelent „Magyarország függetlenségi harczának története“ czímü munkájának II. kötetének 170. és következő lapjain következőleg írja le az éjjeli tanácskozás lefolyását:

«A tanácskozást a köztiszteletben álló világtalan *Wesselényi* Miklós kezdette meg. Beszédében a békepártnak említett elveit s nézeteit fejtegeté s azon tanácscsal végezte előadását, ne koczkáztassa a nemzet kétes kimenetű háborúban politikai életét, hanem «*meghajolva a kénytelenség hatalma előtt*» fogadja el a manifestumokat, ismerje el királyául Ferencz Józsefet, s ez által tegye meg az első lépést a még nem lehetetlen békés kiegyenlítésre.

Megható jelenet volt, így beszélni hallani e férfiút; hallani, miként ő, ki ifjúságától fogva egyike a nemzeti szabadelvű ellenzék

vezéreinek, minden fenyegetések, veszélyek, elítélések daczára oly ernyedetlenül küzdött az alkotmányos szabadság és nemzeti jogok mellett; miként ő, ki politikai elveihez, a reform, haladás és nemzeti függetlenség szent ügyéhez oly önfeláldozó elszántsággal ragaszkodott, hogy azokért személyes szabadságát sem kételkedett feláldozni, s kit meggyőződéseiben a felségsértési bűnvád és a fogság sanyarúságai sem valának megingatni képesek, ő most, bár hangjának régi rendkívüli erejével, de a vakság, erkölcsi szenvedések s imádott hazájának féltése miatt megtört lélekkel, engedékenységet, önmegadást, s a törvénytelen, de a túlsúlyú hatalom előtt a meghódolást hirdette. A rendkívüli erejű lélek, ha nem zavarodott is meg a szeretett haza veszedelmének sejdítésében, mint barátjának s politikai versenytársának, gróf Széchenyi Istvánnak nagy szelleme: de elveszté ruganyos erélyét s dacz helyett az eszélyt követve, a gyöngének fegyveréhez kívánt nyúlni.

E beszéde lefolyt politikai életével merőben ellenkező hattyúdala volt a nagy hazafinak. Kevés nappal utóbb szemeinek ápolása végett megszokott gyógyhelyére, Graefenbergbe távozván, örökre lelépett a politikai pályáról, melyen a körülmények hatalma által oly ellentétbe hozatott önmagával. Ő, ki önmagát túlélte, hazájának veszedelmét túlélni nem birván, nehány hónap mulva megszűnt élni.

Wesselényi beszéde nagy hatást gyakorlott a törvényhozó testületre. A hatást azonban, mely nem annyira indokok súlyából s erejéből, mint inkább a szónok nagy tekintélyéből származott, pár percz alatt megrontotta egy sokkal népszerűbb tekintély áradozó, helyenként lángolásával elragadó ékesszólása.

Így hangzik Horváth Mihály előadása a deczember 6.-a és 7.-e közötti éjjelen tartott titkos tanácskozás eseményeiről. És most lássuk, mit mondanak többi történetíróink e nevezetes eseményről?

I. Kerékgyártó Árpád „Magyarország emléklapjai“ czímü 1882-ben megjelent munkája 633. lapján erre vonatkozólag azt írja: „A békére törekvö báró Wesselényi Miklós hattyúdala így hangzott: A nemzet a manifestumok elfogadása által tegye meg az elsö lépést a békés kiegyenlítésre.

II. Krátki János „Kossuth Lajos élete“ czímü 1879-ben megjelent munkája III. kötetének 138. lapján a deczember 7.-én tartott nyilvános képviselöházi tárgyalásokról szólva azt írja: Az országházban a tanácskozást a világtalan Wesselényi kezdette meg, azt kívánva, hogy a nemzet a trónváltozás mel-

lett ígérkező alkalmat ragadja meg s hajoljon meg a kénytelenség hatalma előtt, fogadja el a manifestumokat és az által tegye meg az első lépést a kiegyenlítésre.

III. Szeremley Sándor „Magyarország krónikája az 1848 49.-i évi forradalom idejéről“ czímű Pesten 1867-ben megjelent munkája 306. lapján ezeket írja: E tárgyban előző nap értekezlet tartatván, *Wesselényi*, ki képviselő nem volt, fejtegeté, hogy az uj fejedelem előtt meg kell hódolni.

IV. Dr. Baróthy Lajos „A magyar nemzet története“ czímű Pesten 1896-ban megjelent munkája IV. kötetének 463. lapján a következőket írja: A trónváltozás a képviselőháznak deczember 16.-án tartott ülésében került szőnyegre (ez a „tudós“ történetíró még azt sem tudja, mikor került ez a világra szóló nagy kérdés a képviselőház elé). Wesselényi ez alkalommal ajánlotta, hogy a nemzet hajoljon meg a kényszerűség hatalma előtt, fogadja el a manifestumokat és így tegye meg az első lépést a békés kiegyenlítésre.

V. Gracza György „A magyar szabadságharcz története“ czímű Budapesten 1896-ban megjelent munkája III. kötetében pedig majdnem szószerint idézi Horváth Mihály fent ösmertetett előadását.

VI. Dr. Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár a Budapesten 1898-ban megjelent „Az 1848—49. évi szabadságharcz története“ czímű munkája 174. lapján ezeket írja: A magyar országgyülés deczember 7-ikén foglalkozott a császári okiratokkal, akkor is csupán a Csányi László főkormánybiztostól a honvédelmi bizottsághoz küldött nyomtatványok alapján. A békére hajlók nevében báró *Wesselényi* Miklós az elöleges tanácskozások alkalmával azt javasolta: kétes végü háborúban ne koczkáztassák a nemzet politikai életét, hajoljanak meg a kényszerűség előtt, fogadják el a bemutatott okiratokat, ismerjék el királyul I. Ferencz Józsefet és igyekezzenek kibékülni vele. Kossuth azonban sietett lerontani szavainak hatását.

Nekem, ki Wesselényi életét és működését zsenge gyermekkorától kezdve élete utolsó napjáig, mondhatnám, utolsó órájáig, napról napra, nyomról nyomra a legnagyobb figyelemmel kísértem s a ki dicsekedés nélkül elmondhatom, hogy az

ő életét talán jobban ösmerem, mint a magamét, feltünt, hogy Wesselényi iratai között soha semmi nyomát nem találtam annak, mintha ő a deczember 6.-án tartott titkos éjjeli vagy a deczember 7.-én tartott nyilvános ülésen részt vett volna.

De feltünt nekem az is, hogy erről a rendkívül fontos körülményről sem Deák Ferencz, sem Kossuth Lajos, sem Kazinczy Gábor, sem Bezerédj István, sem Kovács Lajos, sem Pázmándy Dénes, sem Madarász László hátrahagyott irataikban még említést sem tesznek. Már pedig ezekről kétségtelen bizonyossággal megállapítható, hogy úgy a deczember 6.-án tartott éjjeli, mint a másnap tartott nyilvános ülésen jelen voltak.

Nem kevésbé volt feltünő előttem, hogy valamennyi emlékirat írója eme nevezetes korszaknak, bár Wesselényit személyesen ösmerték, erről az ő utolsó nagy és fontos szerepléséről egyetlen szóval sem emlékeztek meg. Ott van mindjárt *Pulszky* Ferencz, báró *Jósika* Miklós, báró *Podmaniczky* Frigyes, *Vukovics* Sebö, *Klapka* György, *Jakab* Elek, *Egressy* Ákos, *Görgey* Arthur, *Mészáros* Lázár és *Gelich* Richárd: valamennyien ösmerték ama kor kiváló férfiait, részt vettek a nemzet nagy harczaiban és ime közülök mégis egyik sem tesz említést arról, hogy *Wesselényi* Freywaldauból, az ellenségtől megszállott területen át, vak és beteg ember létére titkon visszatért volna Pestre és részt vett volna a deczember 6.-án tartott éjjeli vagy a deczember 7.-én tartott nyilvános ülésen.

De ez utóbbi teljesen ki van zárva, mert Wesselényi deczember 9.-én nem Pesten, hanem Freywaldauban volt, onnét levelet irt Bezerédj Istvánnak, már pedig akkor vasút nem lévén, kocsin semmi szin alatt meg nem tehette a békeidőben is legalább 5—6 napot igénybe vevő utat. Ez a körülmény tehát megerősített engem abban a hitemben, hogy *Wesselényi sem deczember 6.-án, sem deczember 7.-én Pesten nem volt és nem is lehetett,* de ezzel a lehetőséggel és valószínüséggel nem elégedtem meg, hanem tudva azt, Ujfalvy Sándor emlékirataiból, hogy Wesselényi özvegyével annak második férje, a máiglan is elö Mocsáry Lajos volt országgyülési képviselő — 1848 őszén ösmerkedett meg Gräfenbergben; ebben a rendkivül fontos kérdésben, miután aggodalmaimat a Horváth

Mihály jól értesültsége felett kifejtettem — egyenesen Mocsáry Lajoshoz fordultam. Mocsáry Lajos a hozzám intézett levelében erre vonatkozólag szó szerint a következőket írja:

«A kérdéses ügynek constatálásához, az alibinek (t. i. Wesselényi alibijének) megállapításához sajnálatomra biztos adattal nem szolgálhatok; csak azon véleményemnek adhatok kifejezést, hogy Wesselényi nem volt jelen azon a Pesten deczember 6—7.-én tartott értekezleten. Én 1848-ban őszszel rossz lábammal és egy Badedienerrel — írja Mocsáry — hazamentem Borsodba családomat meglátogatni.

Wesselényi megbízott, hogy keressem fel Pesten nehány erdélyi ismerősét. Kiknél voltam, kiket találtam? egyedül Zeyk Károly rokonomra emlékszem. Megállapodtam Pozsonyban is, voltam a parndorfi magyar táborban, találkoztam Sréter Lajos századossal, anyám testvérével, ki akkor nem rég jött Csehországból egy század huszárral. Ez kevéssel a schwechati csata előtt történt, ugy hiszem nem menet, hanem visszajövet hazulról. A schwechati csata dátumát nem tudom. Pozsonyból rövid idő mulva visszamenvén Graefenbergbe (Freywaldauba) Wesselényit ott találtam. Az én Freywaldauba való visszamenetelem vagyis odaérkezésem idejét biztosan megállapítani nem tudom, de annyi bizonyos, hogy az én ott létem alatt Wesselényi el nem távozott.»

A schwechati ütközet, melynek dátumát Mocsáry elfeledte, 1848 október 30.-án volt. Ekkor történt ugyanis az, hogy a Bécs felszabadítása végett előnyomuló Moga altábornagy 30.000 emberrel és 36 ágyúval a Windischgraetz fővezérlete alatt álló osztrákokat megtámadta. A viadalt reggel 7 órakor Bárczay ezredes kezdte meg, a magyar jobbszárnynyal Mannswörthnél, melyet Guyon őrnagy hősiessége következtében hatalmába kerített. Görgey ezredes (előhad) ez alatt a Schwechat előtt felállított ellenséges csapatokat verte vissza, majd Schwechat megrohanására indult, mely szándékától azonban Moga útközben letiltotta, miután Langendorf felől a magyar balszárnyat (Répásy ezredes) túlnyomó ellenséges erő fenyegeté. Répásy az ellene intézett támadást visszaverte ugyan, de Jellasich bán ez alatt a magyar középet (Lázár ezredes) hátranyomta, s aztán a jobb szárnyát is megriasztotta, melynek példáját végre (d. u. 4 órakor) Görgey dandára is követte a Fischamendre vonulásban. A csata szerencsétlen kimenetelére Görgey szerint főbefolyással az volt,

hogy mind a két táborban lévő sorkatonák a hosszu béke után most állottak először tűzben és azok, a kik eddig egy urat vagyis egy királyt szolgáltak, még nem szokták meg egymást ellenségnek tekinteni. Pedig Kossuth maga is jelen volt a csatában és a harcz folyama alatt minden áron Schwechat elfoglalását sürgette. A főhiba azonban ott rejlett, hogy Moga nagyon habozó vezér volt, sohasem mert erélyesen fellépni. A schwechati csatát, melyben a halottak és sebesültek száma 240-re rugott, Moga elvesztette s vele a vezéri méltóságot is, mert Kossuth még az nap megfosztotta őt a vezérségtől és azt Görgeyre ruházta át.

A szerencsétlen kimenetelű schwechati csatáról báró Wesselényi Miklóst Ujházy László értesítette a Pozsonyból 1848 november 3.-áról keltezett, alább szó szerint közölt levelében:

Pozsony, 1848. nov. 3.

Wesselényi Miklósnak áldást és üdvöt.

Ujházy László m. k.

Meg fogsz nekem bocsátani tisztelt barátom, hogy barátságos mult október hó 26. és 28.-án hozzám intézett soraidra csak valamivel későbben válaszolhatok. De hidd el, se éjjelem, se nappalom s még annyi szabad időm sincs, miszerint saját családomnak is küldhetnék néha egy pár vígasztaló szót.

Végire jártam a dolognak, vajjon az általad és a többi Graefenbergben lévő magyarok által a honvédelmi bizottmányhoz Budapesten, Kossuth-hoz a táborba írt levelek érkeztek-e rendeltetésök helyére. Igenis érkeztek. Megnyugtathatlak az iránt, miről leginkább a Közlönynek 135-dik számából is meggyőződhetel, melyben ki van mondva, hogy az október 10-iki határozat tisztelt személyedre s egyébb ott megnevezett egyénekre nem alkalmazható.

Hogy seregeinkkel háromszor egymásután voltunk osztrák földön, kétszer összeütközés nélkül visszavonulva, harmadszor csatározva, mindezeket már tudni fogod. A csata mondhatni tisztán ágyúzási csata volt. Mieink Manswörth rohammali elfoglalásánál magokat a legelszántabban viselték s az egész csatában bizonyosan többet veszített az ellenség a mieinknél. Részünkről a sebesültek és elestek száma legfeljebb 240-re ment. Az egész visszavonulást ismét csak a rossz vezérlet okozta, mert a komáromi önkéntes huszárok, kiket csak távolabbról kellett volna használni tartalékul, az ágyuk golyói-

nak ki voltak téve. Megzavarodván, ezek futásnak indultak s ideiglenes rendetlenségbe hozták a többi seregeket is, kivált a málhás és élelmezési szekereket.

Végre megszabadultunk azon fekete-sárga fonaltól, mely a fővezértől kezdve, még több törzstiszteken átvonult. Moga fővezér a csatában lováról lebukván, lábán sérülést szenvedett. Nyugalomba lépett át s most Görgei a fővezér.

Simonich pártütő vezér, mintegy ötezer emberével Nagyszombat mellett áll még. Úgy hiszem óránként Roth vezér sorsa várakozik rá.

Bizonyítsd tisztelő üdvözletemet kedves nődnek és áldjon az ég.

Czímzés: Báró Wesselényi Miklós urnak, főispánnak, Freywaldauban.

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE KELEMEN BENJÁMINHOZ.

Freywaldau, 1848 decz. 9.

Kelemen Benjáminnak * áldást!

Mult hó 20. és 25-ikén írtam neked utoljára. Oly úton mentek a levelek, melyen remény lem vetted. Mindenesetre ismételem azt, mit azokban írtam, hogy t. i. a nekem küldendő leveleket tegyétek oly borítékba, melyre következő czím legyen írva: «A — monsieur Homulacz á Zakopaia pres Neumark arcle de Jandel Galicié.» Ezen kívül nem szükség más utasítás, minthogy Kassa felé, Késmárkra menjenek, mert a késmárki postáról fognak azok elvitetni. — Alig képzelheted az aggodalmat s gyötrelmet, mely közt itt élünk. Bizonyos utasítást a honról s barátainkról már sok hetek óta nem vevén, kínos bizonytalanságban vagyunk. Mi Erdélyről a bécsi, külföldi lapokban gyakran áll, (mert Magyar honból ide semmi ujság sem

* Nagyernyei *Kelemen* Benjámin, szegény, de művelt székely unitárius család ivadéka, született 1792 április 9.-én, meghalt 1883 junius 3.-án. 91 esztendőre terjedő munkás életének kétharmadát a Wesselényiék szolgálatában töltötte el. A nagy Wesselényivel Bölöni Farkas Sándor útján 1816-ban Maros-Vásárhelyen ösmerkedett meg. 1817-ben már Zsibón találjuk őt, a hol három nemzedéket látott maga előtt felnőni és elvonulni, 1817—1831-ig Cserey Helénát, 1831—1850-ig a nagy Wesselényit, 1850—1876-ig a nagy Wesselényi árváit és illetve azok érdekeit szolgálván a régi emberek hűségével és önfeláldozó készségével. Egyszerű ispánból a Wesselényiek jószágigazgatójává emelkedett és a mire még ennél is büszkébb volt, a nagy Wesselényi bizalmasa, barátja lett. És mindezt az öreg Kelemen igazán kiérdemelte az évtizedek becsületes munkájával és puritán gondolkodásával. Wesselényi jól tudván, hogy Kelemen hűségében és becsületességében minő nagy kincset bir, az 1848 márczius 25.-éről kelt végrendeletében elhalálozása esetére fiai egyik gyámjául rendelte ki, és Kelemen ennek a kötelességének is fényesen megfelelt, mert a mikor 1876-ban a Wesselényi fiait ősi vagyonukban békésen megosztoztatta, sokkal több vagyont adott át, mint a mennyit ő átvett.

jön) mindaz szász tollból kerül, tehát botránkozásig ellenséges szellemű, de vétkes eljárásukat szépítni akarván, sok gaztetteket elhallgatnak s úgy semmi sincs, mitől barátaink s rokonaink sorsa s vagyonukat illetőleg ne félhetnék.

Írj s írjatok mentől többet. A rosszat, nagyon rosszat is jobb tudni, mint a lehető sok rossz halmazának bizonytalansága közt gyötrődni. Pisti s Lacziról is ne felejtsd el írni. Nőm s Katinka köszöntenek téged s köszöntik velem együtt családodat. Ők s a kis fiúk jól vannak. Isten őrizzen s védjen benneteket.

Wesselényi Miklós.

WESSELÉNYI MIKLÓS LEVELE BEZERÉDJ ISTVÁNHOZ.

Freywaldau, 1848 decz. 9.

Édes Pistám!

Mult hó 20. és 25-ikén írtam neked utoljára. Oly úton mentek a levelek, melyen reménylem vetted. Mindenesetre ismétlem azt, mit azokban írtam, hogy tudniillik a nekem küldendő leveket és ujságokat tegyétek oly borítékba, melyre következő czím legyen írva: Monsieur Homulacz á Zakopaia pres Neumark arcle de Jandel Galicié.

Késmárk felé kell a leveleket és ujságokat utasítani, mert onnan fognak azok elvitetni. Alig képzelheted az aggodalmat s gyötrelmet, mely közt itt élünk. Bizonyos tudósítást a borról s — barátainkról már sok hetek óta nem vévén, kínos bizonytalanságban vagyunk.

Nagy hiba, hogy a külföldi lapokba nem küldenek a honból alapos és kimerítő tudósításokat. Ezeken kívül igen szükséges lenne a dolognak márcziustóli folytát, s mostani állását jogi s politikai szempontból hűn rajzolva adni, s adni több czikkekben s minden oldalról felvéve. Képtelen, fonák s ferde fogalmak s képzetek vannak dolgaink folytáról s állásáról minden felől elterjedve. Ez reánk nézve nemcsak gyalázó s káros, sőt végveszélyünket okozhatja, mert sorsunk utoljára is csak a népek nagy családja sympathiájának léte vagy nem lététől függ; ez pedig viszont attól, hogy a világ előtt minő színben mutatnak be.

Nőm és leányom Téged és velem együtt szeretett nődet szívesen tisztelünk. Az idezárt levelet szolgáltasd kézben. A szedresieket igen-igen ajánljuk szívességedbe.

Pesti barátainkat köszöntsd és kérd, hogy írjanak. Erre kér téged is s ezért esdekel barátod

Wesselényi.

Wesselényiről és az 1848. évi eseményekről már nagyon kevés mondani valónk van. A szerencsétlen kimenetelü schwechati ütközet, míg egyrészt elbízottá tette az osztrákokat, más-

részt erösen lehangolta a magyar tábort. Maga Kossuth is a felsödunai hadseregtöl csak november 9.-én tért vissza Pestre. Az olmützi kettös császári manifestum, a képviselöháznak s a felsödunai magyar hadseregnek arra adott válasza egyszersmindenkorra útját vágták a békés kibontakozás lehetöségének.

Wesselényi nem volt jelen a deczember 6.-a és 7.-e közötti éjjeli ülésen, nem vett részt a képviselöház deczember 7.-i határozatának meghozatalában; a történelem ítélöszéke elött nem is tartozik tehát semmi felelösséggel azokért a dolgokért, a mik akkor és ott történtek. De ha jelen lett volna is, a mint azt Horváth Mihály és utána valamennyi történetírónk állítja, a vihar és szenvedély korbácsolta események rohanó kerekét az ö hatalmas keze sem tudta volna megállítani. A végzet úgy hozta magával, hogy a nemzet szembe kerüljön saját királyával és hogy ebben a küzdelemben elöbb a király essék el, trónjáról kényszerülvén lemondani, azután pedig a nemzet bukjék el, ha nem is a nyilt csatatéren, hanem a titkos visszavonás és árulás gyászos mezején.

A deczember 10.-e utáni eseményekkel tehát csak röviden foglalkozom s megemlítem, hogy Windischgraetz Alfréd herczeg császári királyi tábornagy és minden császári és királyi hadseregek fövezére — amiként ö magát nevezé — Bécs városát a lázadóktól visszafoglalván, 1848 deczember 13.-áról és deczember 14.-éröl a schönbrunni föhadiszállásról keltezve két külön proklamácziót bocsátott ki; az elsöt Magyarország és Erdély lakosaihoz általánosságban, a másodikat Magyarország és Erdély földmüvelö népeihez különösen intézvén. Az elsö proklamáczióban arra figyelmeztette a két ország lakosait, hogy ne hagyják magukat a pártütök fenyegetéseivel elcsábíttatni. A másodikban biztosította a föld népét I. Ferencz József nevében arról, hogy a robot és dézsma megszüntetéséröl 1848 áprilisban alkotott és szentesített törvények az új uralkodó által is meg fognak tartatni. Ennek a kettös proklamácziónak az volt a czélja, hogy egyrészt megfélemlítse az ország lakosait, hogy a honvédelmi bizottmánynak az engedelmességet tagadják meg, másrészt pedig, hogy a földmüvelö népet különösen a nemzetiségi vidékeken a magyaroktól elidegenítsék és maguknak megnyerjék,

ami, fájdalom, a déli és északi megyékben s az erdélyi részeken sikerült is.

Manifestumokkal és proklamácziókkal azonban már ekkor nem lehetett az ügyeket elintézni. Kardnak, szuronynak, puskának és ágyúnak kellett közbe lépnie, hogy eldöntessék az, melyik részen van — nem a jog és igazság, — mert hiszen ez iránt kétely sem forgott fenn — hanem az erő és hatalom. Kezdetben az osztrák hadakra látszott mosolyogni a szerencse, mert deczember 16.-án Parendorf mellett Windischgraetz kénvszerítette visszavonulásra a Kmetty és Pöltenberg vezetése alatt álló magyar hadakat; deczember 17.-én pedig Simonich osztrák tábornok verte vissza győzedelmesen Nagyszombat mellett Guyon ezredes támadó hadait.

Igaz, hogy Erdélyben, amióta *Bem* tábornok a tehetetlen *Katona* Miklós helyett átvette a vezényletet, egészen megváltozott a helyzet; egyik győzelmet a másik után aratta. Így a többek között deczember 19.-én ő verte meg Kissebes és Csucsa között Vardaner tábornokot és ugyanazon nap gróf *Bethlen* Gergely, báró *Kemény* Farkas, *Czecz* János és *Kiss* Sándor Zsibónál verték meg a *Binder* és *Mikás* vezérlete alatt álló 10,000 főnyi oláh csapatokat.

Wesselényi arról, hogy deczember eleje óta mi történt Pesten, Pozsonyban, Kolozsvárott vagy Zsibón, semmit sem tudott. Felsőmagyarország egyik részét Simonich osztrák tábornok és Hurbán felkelő csapatai, másik részét Görgey Arthur és Guyon Richárd vezérlete alatt álló seregek tartották megszállva. A rendes közlekedésről vagy postai forgalomról tehát szó sem lehetett. De azért Wesselényi csak írta és küldötte tovább is leveleit. Deczember 20.-án Bezerédj Istvánnak küldött levelet. Ezt a levelét itt közlöm:

Freywaldau, 1848 decz. 20.

Édes Pistám!

E hó 11-én vettem nov. 26-án írt leveledet, az elsőt és egyedüli levelet, mely már oly sok hetek óta kezemhez jött. Rövid vala azon leveled, de mégis igen becses s vígasztaló is annyiban, hogy megnyugtatott az iránt, miszerint titeket, legalább addig személyeteket illetőleg, nagy baj nem ért és hogy nem mind igazak

azon leverő hírek, melyek ellenségeink által szétszórva terjengenek. Azon leveled vétele óta megint epedve s remegések közt várjuk a tudosításokat. Erdélyt, ottani rokonainkat, barátainkat [illetőleg], Zsibó s több jószágaim felől teljességgel semmit sem tudok. Lehet, sőt nagyon hihető, hogy mindenünket elrabolták, feldúlták s szegény hű embereimet leöldösték. Ezen kínzó bizonytalanságnál nem kevésbé gyötrő, hogy megyémről is semmit sem tudok s hogy annak mostan minden esetre szomorú s vészes állásáról még csak tanácsadásommal sem teljesíthetem az iránti kötelességemet. Az oda szóló s idezárt levelet kérlek küld el; kormány útján talán legbiztosabb lesz, mert a kormányon állóknak azt hiszem van módjuk még azon tájra rendeleteket juttatni. Kolozsvár is, a te leveled szerint, oláh-német kézre jutott s van talán most is. Nagyon aggódom ott volt rokonim, barátim sorsuk felett. Bár jó idejében Várad felé vonultak volna ki. Nagyon kérlek, írj valakinek hadseregünkhez s szerezz nekem hírt a Kolozsvárt mulatott Bethlenek, Wesselényiek, Zeykek, Kemények, Ujfalviék s Kelemenék és családjaik felől. Ugyancsak táborunknál tegyél kérlek kérdést két fiam Versényi István és Versényi László iránt, kik az Erdélyben legelőbb alakult honvéd seregnél voltak s vannak gondolom most is. Hírlapot sem vettem egy felől is.

Irj s írjatok kérlek, mert a legmegszorultabbnak adott alamizsna sem nagyobb jólét, mint a megnyugtatás vagy legalább a dolgok tudatása, kik a legkínzóbb bizonytalanságban s kétségek közt élnek.

Leveleiteket küldjétek azon az úton, melyen ezt veended, hogyha jobbat nem tudandsz.

Írtam egyik levelemben s azt ismétlem, miszerint semmi sem szükségesebb, mint német, franczia s angol lapokban jog és történeti állásunkról, a minket körülvett s ellenünk működő ármányról s kényszerültségről, melybe helyezve voltunk s vagyunk s azokról, miket nálunk azok, kik a közdolgokat vezették s vezetik, tettek és nem tettek, a külföldöt híven s igazán értesíteni. Igen szükséges lenne nemcsak hírlapokba iktatni több efféle czikket be, hanem feles apró (két-három nyomtatott ívből álló) röpiratokat bocsátani szét külföldön ügyünk érdekében; de természetesen míndegyikben híven a szoros igazság mellett maradva s keserűséget, valamint declamatiókat lehetőségig kerülve, hanem leginkább a logika súlyos fegyverét használva.

Köszöntsd kérlek nevemben Deákot, Klauzált, a Keményeket, Kazinczyt, Somogyit, Bartalt, az öreg Pázmándyt, Jósikát s Perényit.

Nőm s leányom téged s velem együtt nőd igen szívesen köszöntik s tisztelik. A szedresieket igen-igen ajánljuk nektek. Add tudtokra, hogy egészség dolgában jól vannak s hogy Gusztáv mintegy két hét óta itt van, mihelyt lehet menend hozzájok. Az egészséget illetőleg magamra nézve kivételt kell tennem, mert egy oly kelle-

metlen, mint aggasztó baj, még pedig növekedve, környez; éppen ez iránt írok dr. Garaynak is. Add kezébe e levelet, melyet neki tegnap már más úton is megküldöttem.

Élj boldogul! Barátod:

U. i. A fennemlített s megyémbeli leveleket meg nem írhatván, jövő alkalommal küldöm.*

Wesselényi eme leveléből kitünik, hogy ő az utolsó értesítést Pestről november 26.-áról keltezett levélben deczember 11.-én kapta. Annak semmi nyomát, sem a Wesselényihez, sem a Wesselényi által küldött levelekben nem találtam, hogy ő deczember 20.-án, a mikor a fenti levelet Bezerédjnek megírta, már tudomással birt volna arról, hogy mi történt Pesten a deczember 6.-i éjjeli ülésen és minő határozatokat hozott másnap a képviselőház a deczember 2.-án kibocsátott, a trónváltozást magukban foglaló császári manifestumokkal szemben. Nemcsak ezekről az országos eseményekről, de a saját otthonában történtekről sem birt bármi tudomással is. Zsibói tiszttartójának, Nagy Lázárnak november 2.-áról, 6.-áról, 9.-éről, 15.-éről és 25.-éről keltezett 5 darab levelét egyszerre, deczember 26.-án kapja kézhez. Nagy Lázárnak eme 5 rendbeli levelére ő deczember 27.-én válaszol s eme leveléből kitünik, hogy az Erdélyben és a Részekben dúló harczokról és vérengzésekről Wesselényi még mit sem tudott.

Mint sziklához lánczolt Prometheus ült Wesselényi Freywaldauban, a kétség és bizonytalanság saskeselyüje mardosta nap-nap után honáért aggódó szívét. Hetek teltek el, míg megtudta, hogy mi történt otthonában. Míg ő ekként töprengett, a magyar ügyekben új fordulat állott be.

Deczember 30.-án ugyanis Perczel Mór tábornok elég vigyázatlan volt a maga 5600 emberével 24 ágyújával a Jellasich 16 ezer emberével és 52 ágyújával szemben Moór mellett nyilt csatába bocsátkozni. A csata szerencsétlenül dőlt el a mieinkre nézve; 6 ágyút, 500 halottat vesztettek a magyarok, ezer emberök fogságba került; s a mi ennél is nagyobb baj és szerencsétlenség volt, az ország fővárosa nyitva maradt a Windischgraetz és Jellasich hadai előtt.

* Wesselényi Miklós levélmásolati könyve, 40. kötet, 973. szám.

Deczember 31.-én estve tartott Pesten ülést a parlament, mint Szilágyi Sándor írja. A főváros kedélye ingerült vala. A nép a hallott csatavesztések miatt lehangolva, sokan már hagyták el a fővárost. Mindenki remegett, mindenki hitte, hogy catastropha történend.

Ily körülmények közt ült össze a parlament, még pedig felső és alsó ház vegyesen.

Kossuth lépett föl legelőbb indítványával:

„Tisztelt ház! Használni akarom az alkalmat arra, hogy nyilvános ülésben is megmondjam, mikép én magam szólítottam fel a tanácskozmányban a házat arra, hogy az országgyűlésnek és a kormánynak ideiglenes székhelyét máshová tegye által. Én azt szükségesnek tartom a következő okoknál fogva.

Tökéletes hittel és reménnyel vagyok igazságos ügyünk győzelme iránt, hiszek Istenben és hiszek vitéz seregeink kitűrésében, bátor férfias, hű magokviseletében; azonban a csatáknak kimenetele isten kezében van, és mivel táborunk már most úgyszólván itt, csaknem a fővárosban, holnap pedig egy részben Budának környékén táborozandik, azon vélekedésben vagyok, hogy ha az országgyűlés és a kormány a maga székhelyét, mialatt a csata itt a főváros közelében vívatik, máshová át nem tenné, megtörténhetnék, hogy a csata rosz kimenetele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képviselete; pedig annak zavarba jönnie nem kell, nem szabad; hacsak az országot egy csatavesztés miatt valaki mindjárt elveszettnek és az ország igazságos védelmét nem folytatandónak nem tartja. És mivel úgy vagyok meggyőződve, hogy habár egy, két vagy tíz csatavesztés következnék is, a nemzetnek igazságos ügyéről lemondani mindaddig nem kell, valameddig annak védelmére van erő és van akarat még a nemzetben: tanácsosnak tartottam, hogy ezen eventualitasnak az ország képviselete és kormánya ne legyen kitéve, hanem baleseméný esetére is biztosítva legyen az ország védelmének fennakadás nélküli folytathatása és az ország kormányzása. Ezzel tisztelt ház! tartozunk vélekedésem szerint a hazának, mely haza, habár szivének ismeri is el és méltán a fővárost, kétségtelenül nem gondolja azt, hogy Budapestnek netalán történhető elesésével már az ország is elveszett; mert nem csak itt, más helyen is van Magyarország. 152 évig birta Budapestet a török és Magyarország mégis volt. Most is megtörténhetik, hogy ideiglenesen megszállhatja az ellenség Budapestet, szándékossan mondom, megszállhatja, mert ez a város nem ostromra való, de azért, ha a kormány együtt lesz, működhetik folytonosan s a haza nincs elveszve. Tartozunk ezzel a hadseregnek is, mert hogy itt egy történetes csatavesztésből az első perczben rögtön minő zavarok következhetnek, nem lehet előre kiszámítani; mi pedig a hadsereg iránt általában, s különösen a seregnek azon tagjai

iránt, kik vérőket Magyarország szent ügyének oltalmára szánták, tartozunk nemcsak hazánk érdekében, hanem saját becsületünk érdekében is azzal, hogy bizonytalanságnak ne tegyük ki, s hogy, ha egy csatát eltalálunk veszteni, ne legyünk kénytelenek uj kormányt alakítani, mert ezen idők nem alkalmasak arra, hogy új kormány alakításáról gondoskodjunk; van kormány s ezt olyan karban szükséges tartani, miszerint a hadseregek lássák, hogy csatavesztések következnének bár, ha már az isteni gondviselés azt mérte reánk, de azért nem adta fel az ország és a kormány a hadsereget, s akkor a hadsereg sem fogja magát feladni.

Ezen szempontból indulva terjesztettem elő ezen kívánatomat, hozzájárult tanács közben a béke megajánlásának indítványa; mire nézve kötelességemnek tartom nyilatkozni.

Kik a mult martiusi napok óta figyelmökbe méltatták és figyelmökbe akarták tartani írásaimat, beszédeimet és tetteimet, kegyesek lesznek igazolni azon szavamat is, melyet most mondok, miszerint mindíg tartottam, hogy Magyarország nem támadó harczot visel, nem akar semmit acquirálni, csak megtartani azt, a mire a király megesküdött, a mihez törvényes joga van; s miután egyebet nem, csak azt akarja, s én a szerencsétlenségek egyik legnagyobbikának tartom a háborút, csak egyet ismerek ennél nagyobbat, egy nemzetnek halálát, s egy nemzetnek gyalázatát: bizonyosan én fogok leginkább örvendeni, ha a nemzetnek igazságos és törvényes jogait, becsületét, szabadságát és azon viszonyokat tekintetbe véve, melyek köztünk s az austriai monarchia között fenforognak, a méltányos kiegyenlítést, béke utján biztosíthatjuk. Tehát nem vagyok ellene, ha az országgyűlés meg akarja kísérteni azt, valljon azon részen, mely igazságtalan háborút visel Magyarország ellen, van-e valami akarat az igazságnak fentartására. Azok után, mik az ellenség részéről történtek, s azon nyilatkozatok után, miket az austriai monarchia részéről a kremsieri országgyűlésen mondatni hallottam, megvallom, nem nagy reménynyel vagyok, hogy ezen lépésnek sikere legyen, hanem ha lesz sikere, áldani fogom az órát, midőn az országgyűlés közbenjárulása által oly békét eszközöl a nemzet, mely által megvédte szabadságát és becsületét: ha pedig sikere nem lenne e lépésnek, akkor ujabb ösztön lesz a nemzetnek, megállani az igazságos harczot az utolsó emberig.

Ha meg akarjuk kísérteni, igazságos basison kibékülni, szívesen hozzá járulok s kinyilatkoztatom, hogy azokat, kik kiküldetnek, ne tekintsük oly meghatalmazottaknak, kik az országgyűlés helybenhagyása nélkül specialis feltételeket megköthetik, mert akkor részletes utasítást kellene előre adni, az pedig az alkura nem jó eszköz. Kiket az országgyűlés meg fog bízni, kikre e szép hivatás és bizalom fog esni, el fogják találni utasításukat azon szavakban, miket elmondatni hal-

lottam, hogy t. i. köttessék béke Magyarország szabadságának, becsü letének s jóllétének megóvására.

Fel fogják találni az utasítást ezen szavakban, hazafiúi lelkületükben, és érezni fogják becsét a bizalomnak, melyet az országgyűlés reájuk ruház, mert az, hogy miképen fognak eljárni megbizatásukban, vagy békét hoz a nemzetnek, szabadságnak és törvényes állásnak alapján, vagy ha békét nem hoz, lelkesedést fog hozni, s kell miként hozzon a nemzetnek, hogy küzdjön tántoríthatlanul nemcsak kétségbe nem esve, hanem azon biztos reménynyel, mely remény végső analisisben, ha a nemzet igazságos és méltányos és a szabadsághoz méltó maradand, csak úgy csalhatná meg a nemzetet, ha isten nem volna az egekben, ki az igazságot védelmezi.»

«*Gr. Batthyány Lajos:* Tisztelt ház! Azon kérdéshez nem kívánok szólni, melyre épen most kormányelnök úr véleményét kimondotta, mert azt tartom, hogy az félig meddig eldöntöttnek tekinthető, hanem kívánok szólni a másik kérdéshez, mely azzal kapcsolatban van, hogy t. i. az országgyűléssel mi történjék? Én megvallom bővebb megfontolás után igen nagy nehézséget látok abban, hogy egyúttal az országgyűlés és a kormány innen eltávozzék, és ugyanazon időben a küldöttség is eljárjon tisztében; én azt gondolom, hogy a mostani állapot azt kívánja, miszerint a kormány oly helyzetben legyen, hogy minden akadály nélkül biztosan intézkedhessék. A kormánynak nem szabad és nem lehet az utolsó perczben innen távozni, mert annak már ott kell lenni a maga helyén, mikor majd innen hátrább vonul a sereg és egyátalában mind az, ki az ellenség által innen el fog szoríttatni; de az országgyűlésre nézve azt gondolom, hogy ily nagyszámú testületnek egy helyről a másikrai átaltelepítése ilyen háborús időkben sok bajjal jár, nehezíti magának a kormánynak lépteit is, minthogy az országgyűlés az executiv hatalmat már átruházta a honvédelmi bizottmányra, mely a bizalmat a legnagyobb mértékben birja. Eddig is megfelelt e bizalomnak s meg fog felelni, midőn törvényhozási tanácskozásnak most e perczben ideje nincs, minthogy ezen végrehajtó hatalom megmarad a bizottmánynál addig, míg azt az országgyűlés vissza nem kéri. Azt gondolom tehát, legczélszerűbb volna; az országgyűlés maradna itt addig, míg úgyszólván itt maradhatásának végpercze el nem érkezett; a kormánynak ellenben adjon parancsot, hogy rögtön távozzék Debreczenbe, és ottan biztosságban intézkedjék azokra nézve, mik a nemzet védelmére megkívántatnak. Az országgyűlésnek azután fenmarad azon tiszte, miszerint a küldöttségnek jelentését fogadja el, s bocsátkozzék érintkezésbe, bírálja meg és határozzon a teendők felett, a nem reménylett esetben pedig tőle fog függni, valljon in corpore által kívánja-e magát helyeztetni Debreczenbe, mit én az előzményeknél

fogva nem tartok gyakorlatilag szükségesnek és hasznosnak, hanem akadályos dolognak, vagy pedig magát prorogálni fogja-e addig, míg az idők olyanok lesznek, hogy hatásköre biztosítottabb leend.»

Sok pro és contra vitatásra adott e tárgy alkalmat. Bezerédj, Madarász, Hunkár stb. szóltak hozzá, mialatt azon kérdés fejlődött ki, hogy a kormány s országgyűlés együtt menjenek-e el, vagy csak az első?

Batthyány így nyilatkozott:

«Legyen szabad egynehány szót mondanom. Ha a tisztelt ház e tekintetben eltérő véleményben van, hogy talán a honvédelmi bizottmány megszűnik kifolyása lenni az országgyűlésnek, mihelyt azt a ház más helyre rendeli el: szívesen visszaveszem indítványomat. Én nem vagyok azon nézetben; mert abban meg nem egyezem, s talán a ház sem tekinti úgy a dolgot, hogy a háznak hatalmában nem volna egyes embert, vagy egy testületet kiküldeni, s így akármely testületet küld Debreczenbe vagy Pozsonyba, az azért folyvást a ház kifolyása, én tehát nem látom a kifolyásnak megszűntetését. És ne méltóztassanak valamit becsúsztatni számba, a mi tőlem nem eredett. Ha azt mondják: ez vagy az félénk ember, azzal nem törődöm; én vagyok-e félénk vagy Madarász, azt bírálják el mások. Én azért mondtam ki véleményemet, mert nem vagyok félénk; ha félénk volnék, nem mondtam volna ki; én ki fogom mondani véleményemet akkor is, ha Madarásztól kell tartani. Hogy a Hunkár által előterjesztett sanctiot ki kelljen mondani, arra, ki el nem fog menni, nem tartom helyesnek, nem tartom practicusnak. Én azt tartom, ma azért jött össze az országgyűlés, miszerint tanácskozzék a kérdés fölött, mi történjék az országgyűléssel, maradjon-e, meddig maradjon és hova menjen? nem pedig, hogy mielőtt e kérdés eldöntetett volna, már halálos ítéletet mondjunk. Ezt praeoccupatumnak tekintem, mert ha a képviselőket, kiket lelkiismeretességük és becsületérzésük nem vezérel, hogy így vagy amúgy cselekedjenek, mint rabokat Debreczenbe kell kísérni, és ott szuronyokkal körülfogni; akkor ott nem lesz országgyűlés, és ez nem nevelendi a honvédelmi bizottmánynak tekintélyét. Meg vagyok győződve, hogy ha 50 követ fog megjelenni szabad akaratánál és kötelességérzeténél fogva: több súlyt ad a nemzetnek, mintha erőszakkal többen jelennek meg. Meglehet, hogy rosszul fogom fel a dolgot, de meggyőződésemet mindíg nyíltan szoktam kimondani; kibuvó ajtót soha sem kerestem; s felhívom az országot, tud-e ilyent felmutatni? Annyit mondok, hogy ily kényszerítő mód a törvényhozáshoz nem illik.»

Végre következő határozat mondatott ki:

«A képviselőház határozatának következtében felszólíttatván a honvédelmi bizottmány, hogy hazánknak általán, de különösen hadseregünk állapotáról és működéséről jelentést tegyen;

Ennek folytán a honvédelmi bizottmány elnöke előadta, hogy az ellenségnek a fővároshozi közeledése miatt az országgyűlés tanácskozása minden pillanatban mostani helyén lehetetlenné válhatván, az országgyűlés és kormánya Debreczenbe általtétessék és minden törvényhatóságok ezentúl is az ország kormányának engedelmeskedni tartozzanak. Továbbá indítvány tétetvén, hogy a haza jelen eldöntő perczeiben a békés kiegyenlítés a nemzet becsülete, törvényes szabadsága és jólétének alapjain és biztosításával megkísértessék.» Mindezek határozattá váltak, mire Majláth György országbíró, gróf Majláth Antal, Lonovits József érsek, gróf Batthyány Lajos és Deák Ferencz megbízatván, oda utasíttatnak, hogy az ellenség fővezérétől fegyvernyugvást és a czéloztatott békekötést kieszközölni iparkodjanak; sőt a körülmények úgy hozván magokkal, magához ő cs. k. felségéhez Ferencz Józsefhez is járuljanak. Miről a törvényhozáshozi jelentésük elváratik.

Éjjel 11 órakor oszlottak széjjel a képviselők. Némelyike le sem feküdt, úgy várta meg a reggelt kétség és remény között, hogy vajjon mit hoz az új esztendő. Január elsején 15—20 fokos hidegben indult Kossuth és a képviselők nagy zöme Pestről Szolnokra és onnét száz és száz kocsin ezer viszontagság közepette Debreczenbe. Oda azonban már nem kell követnem az eseményeket.

Windischgraetznek Pestre való bevonulása s a törvényhozó testületnek Pestről való elvonulásával örökre ketté szakadt minden összeköttetés nemcsak Wesselényi és Kossuth között, hanem Wesselényi és azok között, a kik a nemzet sorsára ez időben még bármi befolyással birtak. Deák Ferencz ugyanis nem ment le a debreczeni országgyűlésre, Széchenyi István nem mehetett le, mert a döblingi tébolydában volt, báró Eötvös József még szeptember végével külföldre ment, Teleki László Párisban volt, Batthyány Lajost pedig január 8.-án Windischgraetz elfogatta és az új-épületbe (Neu-Gebäude) záratta.

Abból a Prometheusból, kit előbb a kétség és bizonytalanság saskeselyűje mardosott, — újkori Marius lett. Csakhogy Wesselényi nem az idegen Carthago romjai felett, hanem a vérbe fojtott és keresztre feszített magyar nemzet bukása felett kesergett. Megérte 1849 május 21.-ét, mikor Görgeynek győzedelmes hadai Buda várát bevették; de megérte 1849 augusztus 13.-át is, mikor Görgey hadai Világosnál a fegyvert

letették; és megérte 1849 október 6.-át, megérte az örök gyász napját, mikor a nemzet legjobb fiait, mint gaz latrokat kivégezték.

Megérte, de nem sokáig élte túl. Egészsége már akkor erősen meg volt rendülve, mikor szeptember végével Pestről Pozsonyba s onnét Freywaldauba ment családjával. A testi szenvedésekhez a lelki bánat is hozzájárult, mely honáért aggódó szívét és lelkét eltöltötte. Zsibói uradalmát előbb a lázadók pusztították és rabolták ki 1848 szeptember havában. 1849 augusztus havában *Grottenhejln* orosz altábornagy fészkelte be magát a Wesselényiek kastélyába, mert tudni kell, hogy az utolsó honvédhadosztály éppen Zsibón rakta le 1849 augusztus 24.-én *Kazinczy* Lajos* vezetése alatt a fegyvert Grottenhejln orosz altábornagy előtt. Kazinczyval együtt Wesselényi legmeghittebb emberei is, mint *Kelemen* Benjamin és *Nagy* Lázár, szintén fogságba kerültek.

Lázadó oláhok és mindent felprédáló oroszok után nagyon szomorúan nézett ki a Wesselényiek uradalma és az ősi zsibói kastély. Wesselényi mindezekről csak késön értesült, de elég korán ahoz, hogy azt is megtudja, miszerint minden vagyona elpusztult és öregsége napjaira beteg és vak ember létére a megélhetés gondjaival kell küzdenie. Bármily súlyosak is voltak a viszonyok bent a hazában minden olyan emberre nézve, a ki a magyar ügyek iránt egykor csak távolról is érdeklődött, a vak Wesselényi már 1849 végén elhatározta, hogy mihelyt körülményei megengedik, visszatér honába, bármi történjék is vele. Jó szerencse, hogy régi barátját, *Ujfalvy* Sándort nem üldözte a hatalom és így Ujfalvy, ki Zsibótól alig órányi távolságban fekvő Romladékban lakott, gyakran átjárhatott Zsibóra, megmenteni a megmenthetőt s amennyire az akkori viszonyok és körülmények engedték, rendbe szedni és tartani Wesselényi pusztulásnak indult gazdaságát.

* Kazinczy Lajos, a költő Kazinczy Ferencz nagyobbik fia, született Széphalmon, 1820-ban, meghalt, illetve agyonlövetett Aradon 1849 október 20-án. A katonai pályára korán lépett, úgy hogy már 21 éves korában a 9. számú huszárezredben hadnagyi rangot viselt. 1847-ben kilépett a hadseregből, de 1848-ban a honvédség felállításakor önálló parancsnoksággal lett megbizva. A fegyvert Zsibón tette le. A hadi törvényszék kötél általi halálra itélte, mit Haynau kegyelemből golyóra változtatott át.

Zsibón Álgya Tódor fölovászmesteren kívül más megbízható embere nem is volt Wesselényinek; a többiek vagy megszöktek, vagy fogságba hurczoltattak. Hogy milyen siralmas volt a helyzet, kitünik Wesselényinek 1849 deczember 5.-éről Álgya Tódorhoz és deczember 9.-éről Ujfalvy Sándorhoz intézett alábbi leveleiből:

Freywaldau, 1849 decz. 5.

Kedves jó Álgyám!

Értésemre eseti, hogy a mult augusztusba, midőn Zsibón azon gyászemlékű napok voltak s emberek s betegség dühöngtek, Ön az irántunki hívségnek nyilvános és szép példáit adta és hogy a ménes megmentését nem kis részben éppen ezen, sem fáradtságot, sem bajt, sőt személye veszélyeztetését sem kerülő hívségnek kelljen köszönnünk.

Én ugyan Öntől annak következésében, milyennek Önt ismertem s a mit Önről hittem, nem is vártam sem egyebet, sem kevesebbet. Ösmertem én Önnek kötelessége pontos teljesítésébeni igyekezetét. Ismertem becsületességét, hívségét s személyes bátorságát. Azonban az akkori körülmények oly kétesek s terhesek voltak, hogy bárkit is nehéz próbára tettek s olyant is, ki az említett tulajdonokból különben elég, sőt sok másoknál több mennyiséggel bir, megrendíthettek volna. Ezért, mivel már csak a kötelességnek teljes s annyival inkább buzgósággali teljesítése is, de főként hívség mai időben nagyon is ritka, fogadja édes Álgyám szíves köszönetemet s hálámnak ezenneli kifejezését. Háláérzetem oly eleven, mint bármikor lehetett volna vagy lehetne, de annak tetteli tanúsítására sohasem hittem, hogy valaha oly kevéssé lehessek képes, mint jelenben vagyok. Tartsa meg azért Ön ezen soraimat, hadd kapják azokat egykor gyermekei, bizonyságául annak, hogy atyjukra büszkébbek lehetnek, mint sokak hosszú és nagy czímű szüleikre. Míg én, nőm s gyermekeim élünk, nem szünendünk meg köszönetünket gyermekei iránti szívesség s készség által bebizonyítani. Önt pedig ezennel mind magam, mind nőm nevében biztosítom, hogy miután mostani hivatalát már nem folytathatná, (mi hogy mentől későbbre történjen, szívünkből óhajtjuk) élte fogytáig jobbra vagy rosszabbra fordulandó sorsunkhoz mért, de a lehetőségig jó nyugpénzzel látandjuk el.

Az Ég áldása s oltalma legyen Önnel, nejével s gyermekeivel. Ajánlom szorgalmába, gondjaiba mindenemet, mi keze alatt van. Adja az Ég, hogy megint valaha sajátomban s nyugalmasan lehetvén, Önnek hív és becsületes jobbját szoríthassam s élő szóval s tettel tanusíthassam, hogy Önnek legigazabb jóakarója

Wesselényi Miklós.

Freywaldau, 1849. decz. 8.

Szeretett kedves Barátom!

A mennyire örömtelen s kesertelte jelen napjaink sötét s nyomasztó borúján örömnek sugara, habár halványodva is áthathat, annyira öröm terjedt el köztünk, midőn oly hosszú távolság s bizonytalanság után egy levél érkezék tőled. Erdélyből s hazunnan novemberben múlt egy éve, hogy egészen ez év szeptemberéig N. L.-nak juliusi egy levelén kívül egyetlenegyet sem vettünk. Szeptember óta sem jött még mástól, mint most tőled, egy sor is; csupán N. L.-tól négy s K. K.-tól kettő. Ezekből barátaink s rokonaink felől tudtunk egyet s mást, de sem örvendetest, sem részletest. Többet hallottunk Bornemissza Ignácznétól, ki okt. utóján járt itt sánta kis fiát Prisnitznek mutatni. Azonban róllatok ő sem tudott semmit is. Annál örvendetesebb volt soraid vétele. Ezeknek igaz tartalma leverő gyászt lehelő, de hiszen jót sem várhattunk, sem reményelhettünk. Elég vígasztaló s vídámító nekünk az, hogy tisztelt nőddel együtt életben s tűrhető egészségben vagytok. Tudod barátom, hogy optimista nem vagyok, azonban borúra derűnek kell, ha szinte az eleinte s lehet jó sokáig gyenge is, de okvetlen jönni. Ez mindenbe természet szabálya. Hiszem s érzem, hogy az élet belbecsében s azért cursusában is csökkent nagyon s fogy felette devalvált becse, a halált inkább szabadítóul, mint rémképül jelenti meg, de halál uram csak ne kopogtasson be se nállatok, se nállunk; sőt inkább adja az ég (s én bizton reménylem, hogy ezt, még pedig nemsokára, meg is adandja) miszerint megint, ha nem jó, legalább tűrhető állapotban s egészségben lássuk megint egymást.

N. L. igen is írta, hogy ti Zsibón fogtok telelni. Nem is volt még egy levelében is semmi ezen kívül, mi nekünk örömet okozott volna. Bár valósulhatna s valósulna. Igaz, hogy Zsibó nem a régi, de azt hiszem, hogy most csendes és bátorságos hely és a mi most nem csekélység: olcsó; mondhatlanul jól esnék nekünk annak tudata, hogy ha mi nem lehetünk is ott, ti ott vagytok. Házunk s vagyonunk őrangyalainak tekintenénk.

Hogy szegény K... befogatott, írta volt N. L., de azt is, hogy megint szabadlábon van. Annál szomorúbb soraidból ennek ellenkezőjét értenünk. Azonban lehetetlennek hiszem, hogy kétségen kívüli ártatlanságát ne lássák s ki ne bocsássák. Azon hiedelemben, hogy megint szabadon van, nem rég írtam neki. Bár vehetné, ha felbontva is, levelemet s bár mehetnél te hozzá s mondhatnád forró és hív részvétünk kifejezését. Bethlen J. s a többi érdeklettekre nézve házuk eladása nagy csapás. Hogy a vén János Pesten van s beteg, hallottam, de a mint tudom, nem terhes beteg.

A marhadög terjedése is terhes látogatás boldogtalan honun-

kon. Ha a farkasokat iminnen-amonnan összegyűjtött szerekkel megmustrálhatnátok, igen jó lenne. Ha egyéb vadat is lővén, abból ha csak kevés pénz is jönne, az is jól fogna. Azt hiszem, egyéb vadakat farkasok s emberek nagyon megzavartak s apasztottak. A vadaskert létezik-e még, szót sem tudok róla. Őz s vadjai ha el- és kipusztultak, nagyon sajnálom, főként nőmért.

Én öt hét óta beteg vagyok. Többnyire feküdtem és sok fájdalmam volt. Nehány nap óta azonban jobbra fordult már, ki is járok. Nőm, ki titeket igen szívesen köszönt, meglehetősen van; valamint Katinka is, ki titeket hasonlón szívesen üdvözöl. Részemről is jelentsd nődnek barátságos s tisztelő kézcsókolásomat. Adjon az ég nektek egészséget s a mellett lelkierőt a keservek s bajok hordozására.

Irj mentől előbb! Erre kér barátod:

u. i. Károly testvérednek maradtak gyermekei?*

Az 1850. évről, melynek tavaszán, április 21.-én Wesselényi Pesten meghalt, — nem sok feljegyezni valónk van.

Lux Anna mély fájdalommal jelenti feledhetlen férje

HADADI BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS

f. é. april' 21-én esti 7 órakor, élete 55. évében, tüdőgyuladásban történt elhunytát.

Azon csapás, melly öt, s **Miklós** és **Béla** kiskoru gyermekeit, elenyészhetlen keservvel sujtá, sujtja egyszersmind a hazát, mellynek a nagy elhunyt, jó és balszerencse közt egyaránt hív mint vaskövetkezetességű fia volt. S emlékezete fölött a családi buval a nemzet' tisztelete fog virrasztani.

Az elhunyt tetemei f. h. 23-án esti 6 órakor, a feldunasori Emmerling-vendéglőből a ref. egyház sirboltjába, az elhunyt' végrendeleti parancsa szerint fény- és zajtalanul takarittatnak el.

Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

A NAGY WESSELÉNYI HALÁLÁRÓL SZÓLÓ GYÁSZJELENTÉS.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében

* Wesselényi Miklós levélmásolati könyve 43. kötet, 241. szám.

Hiszen láttuk, hogy Wesselényi az Ujfalvy Sándorhoz 1849 deczember 8.-áról intézett levelében panaszolja barátjának, hogy öt hét óta beteg, többnyire fekszik, — fájdalma sok. De bármi nehéz körülmények között volt is, bármennyire bizonytalanok és fenyegetők voltak még itthon a politikai viszonyok, Wesselényit ellenállhatatlan vágy vonzotta vissza elárvult honába.

Egyrészt a honvágy, másrészt a szükség Wesselényit arra sarkalta, hogy mielőbb hagyja el Freywaldaut s térjen vissza hazájába. Nem állítom, hogy Wesselényi Freywaldauban nyomorgott, de azt a Zilahi Kis Károlyhoz és Deák Ferenczhez küldött *német nyelvű* levelei alapján bátran merem állítani, hogy annyi pénze már nem volt, hogy titkárt tartson maga mellett, kinek a magyar leveleket tollba mondja. Katinka lánya szemgyulladásba esett és így a levelezést akarva, nem akarva feleségére volt kénytelen bízni, a ki anyanyelvére német lévén, ezen a nyelven sokkal jobban írt és beszélt, mint magyarul. Megtörtént tehát élte végén Wesselényivel, hogy legjobb barátjával, Deák Ferenczczel is német nyelven volt kénytelen levelezni.

Wesselényinek Ujfalvy Sándorhoz 1850 január 11.-éről írott és gyüjteményemben eredetiben meglevő, valamint a Deák Ferenczhez 1850 márczius 31.-éről intézett levelét itt közlöm:

Freywaldau, január 24-én 850
Febr. 8-án recepisse mellett.

Szeretett Barátom!

Tegnapelőtt vevém f. hó 10-én írt igen becses Soraidat. Igen óhajtom, hogy f. hó 16-án írt levelem szerencsésebb lett légyen, mint Neked f. hó 2-án Bécsig Bánfy Miklós által küldött soraid, mellyekről a jeleniekben említést tészesz. Hová lehetett azon leveled, nem tudom. Különben az Erdélyből s Szilágyságból Pestre vagy ide is utasítottak hiba nélkül s elég hamar szoktak jönni. Az azon levélre (ha t. i. venni fogom) teendő válaszomra a czímzést a kívánság szerint teszem, ámbár okát nem igen látom. Egyébbaránt én olly dolgokról, mikbe most hajlandók lehetnek belékötni, nem írok: eddigi leveleim tárgyai, úgy mint e jelené s az ezentúliaké is, csak magunk s barátaink családi, s házi, s értéki viszonyait érdeklők voltak s leendenek. Ha a szegény Erdély borzasztó elpusztulásáért keblemet dúló óriási keservnek egy-két szóvali érintése egy ellebbenő gyász-sóhajtásként belé csúsz is soraimba, azt csak senki sem fogja, a

szeretett honáért, rokonaiért s barátaiért gyászolónak rosz neven venni, sem annak, kihez az intézve van, hibául felróni.

Köszönetet kell mondanom az adott feleletek s felvilágosításokért; s ezt annyival inkább, mivel kétségen kívül fájdalmat okozó volt reád nézve boldogtalan rokonokat, barátokat s szerencsétlen helyeket ért bajok és csapások ujrai elé sorozása. Én azokat eddigelé inkább csak átalánosságban sejdítettem, de részletet még csak Enyedről sem tudtam semmit is.

Annyi elholt, oly sok vándor, vagy koldusbotra jutott rokon s barátérti fájdalom mellett, alig lehet valami szívemet inkább marczangoló, mind annak elgondolása, hogy minden vallás, születés s helyzetbeli nagyszámu ifjuság, nevelés és tanulás nélkül kell hogy jelenben soha vissza nem hozható s pótolhatlan napját töltse a bezárt oskolák mellett.

Homály borítja azt, mit leveledben fegyvereimnek egyenkívüli elenyészése, s vagy kettőnek idővártávali visszaszerezhetése felől írsz. Szeretném tudni, hogy e homály, melly ezen egész dolgot, mind a Zsibóról s Kiss Károlytól mind pedig a most tőlled vett tudósításokban fedi valami polgári vagy házi tekintet s viszony által parancsolt és hogy alapos, vagy alaptalan tartózkodás-é? Az is, miket különben a zsibói dolgok felől említesz, talányok reám nézve, de még inkább talány az, hogy miért írsz azokról oly homályoson. Hogy Zsibón az enyimek sem tették meg mind azt, mit tehettek volna; és hogy nem mindenekben tették azt, mit tenniök kell vala: ezt a Communicatio megnyílta óta sok körülményekből rég sejdítém. Hogy hazunan olly kevesen, olly ritkán, s olly félszegen tudosítottak s tudosítanak, kivált hogy olly dolgok felől hallgattak, s hallgatnak, mikről a legnagyobb óvatosság mellett is bátran írhattak volna, mindez nem lehetett nem gyanús. Azonban én nem csak kárhoztatni nem szoktam senkit is, sőt becsületesnek ösmert egyénben kétkedni sem, mind addig, míg valódi, s minden próbát kiálló adatok nem szólnak s nem bizonyítanak ellene. Ha történtek Zsibón hanyagság, ügyetlenség v. értetlenség avagy rémülés következtébeni zavarodásból eredő hibák (s hogy illyek történtek, abban különben sem igen, s a lefolyt vészterhes helyzetekben legkissebbnyire sem kételkedem). Nem különben ha bűnök s vétkek követtettek el, kissebb vagy nagyobb mértékben némelyek által: természetesnek találom, hogy az érdeklettek azaz kik hibáztak és vétkeztek, nem igen siettek és sietnek a dolgokat nekem felfedezni. Hogy ollyak is, kik ez vagy amaz hibának vagy véteknek nem voltak is részessei, de akár keze alatt vannak annak, akár több tekintetbeni viszony s érintkezésben állanak azzal, ki hibázott vagy vétkezett, hasonlón hallgatnak, s nem mernek vagy átalják szóllani: ezt is gyakran tapasztalt, s megfogható dolognak találom.

Azonban hogy ollyak, kik barátság által vannak hozzám csatolva, kiket amazokhoz semmi sem köt, s kik amazoktól semmit sem tarthatnak, hogy az illyenek miért nem írtak s írnak érthetőn, tisztán s körülményesen nekem: ezt szintolly kevéssé értem és vártam, mint a hogy megvagyok győződve és hiszem: miképen e mulasztást a lehetőségig helyre hozni kívánván fognak, vagyis fogtok nekem írni sokat és tisztán és haladék nélkül. Méltányolom azt, miszerint a honvonaglásai, minden ösmerősök s rokonok jajveszéklései, s a saját kár, pusztulás és rész bizonnyal teljessen igénybe vette érzelmetök, gondolataitok s időtök legkisebb részetskéit is.

Másfelől hozzámi barátságodat szintúgy fontolnom kell, mint azt, miként te bizonnyal eddig is felfogtad s ha most reá gondolsz, talán még inkább felfogod, mennyire igényli egy a honnak mindég egyenlőn hív, s egykor jól is szolgált, már vak és béna és szerencsétlen fiának sorsa, hogy most a távolba szorulva s elhagyatva lévén legalább barátai szívessége s őszintesége megmentse őt, meg szegény nejét s meg olly sokat ígérő fiait legalább attól, hogy vagyonilag a máris roppant vesztesség s elszegényültség örvényébe még méjjebben sodortatva teljesen elmerüljenek. E nézet, s e meggyőződés reményltetik velem mind azt, hogy fenn idézett levelemben tett kérésemet szintúgy fogod teljesíteni, mint azt, mellyet most intézek hozzád. Kérlek barátom, írd meg nekem őszintén s lelkiismeretesen azt, mit leveledben érthettél s értettél ezen szavak alatt: «E tárgyban (a fegyvereket illetőleg) valamint más sokakban is Zsibón az udvariak részéről sok hiba történt, mi miatt neked is sok károd történt, a mi pedig kikerülődhetett volna.» Átalában könyörgök, legyen az a hibának vagy bűnnek bárminő neme, mi Zsibón embereim által elkövettetett, s akár ki legyen is az, ki azokat elkövette: írd meg nekem egészen s tartózkodás nélkül. Lehetnek azok közt, kik hibáztak vagy vétkeztek, különben becsületes vagy derék s neked is jó embereid. «Amicus Plato, Amicus Aristoteles, sed magis adhue amica veritas» és e mellett itt — azt hiszem — bátran elmondhatni, hogy amazoknál minden esetre hozzád közelebb álló barátod az, kire nézve a teendő felfedezés olly múlhatlanul szükséges t. i. én.

Egyébb iránt talán nem szükséges ugyan, de mégis megteszem azon figyelmeztetést: hogy igen jó lesz megrostálni mind azt, mit az én dolgaimat illetőleg akár az egyik, akár a másik felé érdeklőt, bár az egyik, bár a másik párthoz tartozóktól hallottál vagy hallandasz. Minden embernek vannak ellenségei; s például Nagy Lázáréknak már régóta sok haragosuk volt: részint mivel még több évek előtt jobban megtudtak lépesedni, mint a többi, részint mivel nem mindég tudnak vagy akarnak az emberekkel eszéjjel, kímélettel vagy óvatossággal bánni. Azok közzül, kik hihetőn készek is, képesek is

a történtekről s talán még a történendekről is szóllani, bizonnyal Hadviger az, ki talán legtöbbet láthatott s vehetett észre. Azonban róla, — bár mennyire szeretem s becsülöm is őt — egyenesen ki kell mondanom, miszerint Ő egyfelől a nagyításnak s nagy szavaknak barátja, másfelől szenvedély embere. Ő még közönbös dolgokban is szeret nagyon eleven s kiáltó színekkel festeni, nagy szavakkal élni, s kicsiny dolgokból nagyot csinálni. Ő másfelől passionatus ember; és Nagy Lázárra mindég nagyon haragudott. Biederman — ha még ott van — s Anton jó részt sípjai lesznek amannak valamint Fictus s Pap Ignácz is.

Hadviger iránti ezen meggyőződésem okozza részint azt is, hogy nem szándékozom őt tavaszkor ide felutaztatni. Nincs vislának vadra jobb orra mint nekem a rágalmazási s árulkodási iránynak megszaglására, bár mennyire legyen is hívség vagy őszinteség leplébe burkolva. Hadvigert illető boszankodást, haragot vagy megvetést támaszthatnának bennem az ő teendő nyilatkozatai; mivel jó részt bizonyos vagyok benne, hogy azokon a feladási, nyagyítási s ártani szándékozó bűzt megérezném. Ezekkel azonban épen nem akarom mondani, hogy semmit se kelljen hinni és semmire se kelljen építeni, mit Hadviger mond, a vele tartók mondanak, valamint azt sem értem a mondottakon, hogy én hallani se akarnám azokat, miket Hadviger tud is bizonnyal hívség által is vezérelve mondani akar és fog. Én csak azt akarnám a mondottakkal kifejezni, hogy nagyon szükséges Hadvigert igen komolyan megkérni s figyelmeztetni arra, hogy minden elfogultságot, hirtelen és félszeg ítéletet, nem különben minden személyeskedést lelkiismeretesen mellőzvén csak a legszorosabb s részre hajlatlan igazsághoz ragaszkodva, tegye szintúgy a neked teendő felfedezéseit s nyilatkozatait, mint a netalán nekem intézendő soraiban. Ha ő nem óhajtja inkább azt, hogy ő *neked* holmit mondjon s aztán te írd meg azokat nekem, hanem ő maga akar nekem írni : úgy kérlek te küld az ő levelét a magadéba zárva nekem ide.

Ismételem s ujjítom a mostani kérésem mellett azt, mi iránt néked f. hó 16-án írtam. Wesselényi Ferencz, kihez még f. hó 4-én hasonló kérést intéztem volt, nem tudom vette e azon levelemet, kérlek járj annak végére. Mi a kis Miklósunkat hála Istennek kivéve nagyobb vagy kisebb mértékben mind betegeskedünk. E pillanatban én is, Nőm is ágyban vagyunk, Katinka pedig szemeivel bajlódik, minek következtében szegény nem írhat, nem olvashat, s kötésen kívül nem is dolgozhatik. Nőm állapotja következtében sokat betegeskedik; kedélye is nagyon komoly és levert, én 8 utolsója óta sokkal többet vagyok ágyban, mint azon kívül, és sokat szenvedek. Most megint vagy 10 nap óta erőssen gyötör a fájdalmas orbáncz,

melly a jobb lábamat a térgy körül és az alatt borította el. A víz is, s a hasonszenyv is jó gyógymód, mindkettőt használom, de az a baj, hogy ezeknek nállam nem csak a betegség ellen kell dolgozniok, hanem az azt okozó, s tápláló oly körülmények ellen, mit porocskák nem enyészthetnek, s víz nem moshat el.

Nőm s Leányom téged igen szívesen köszöntenek. Mond kérlek részekről s részemről tiszteletünket kedves Nődnek.

DEÁK FERENCZNEK.

Freywaldau, 1850 márcz. 31.

Édes Ferkóm! Beh rég nélkülözöm a veled való szólhatás s neked írás örömét. De mit nem kell most nélkülöznünk; azonban most biztos alkalom lévén e sorok küldésére, írnom kell neked. Az írás mindazáltal — kivált a magyar — most nem kis bajba kerül. Titoknokot pénztelenségem miatt nem tartok, leányom, Katinka, ki magyarul természetesen igen jól ír, szembajban szenved; s így csak a koma-asszonyod, ki ezennel téged igen-igen szívesen köszönt, írhatja magyarul e levelet. De ő most más állapotban lévén, a hosszabbacska ülés s írás terhére esik. Különben a magyar írás még most sem tartozik kijeleltebb tulajdonai közé s nem kis fáradságába kerül. Épen ezért úgy tevék, mint fiatal mágnásaink ezelőtt — midőn csak magokra voltak — gyakran tettek, mondván: mach mer uns commode und sprechen wir deutsch. Igy e levélkének német írnokom tollábóli folytatását ím nemetűl olvasandod.

Mich haben in diesen 1½ Jahren ausser den Leiden die uns alle in so grossem Maasse trafen, auch noch andere heimgesucht: Krankheiten in meiner Familie, ich selbst körperlich litt und leide ich auch viel. Seit Ende October bin ich beinahe stets krank gewesen. Ein böser Rothlauf hat mich geplagt. Die mit starken Fieber verbundenen Anfälle, erneuerten sich sehr oft und waren so schmerzhaft, dass ich selten auch nur wenig und erträglich, gut aber nie schlafen konnte. Den November hab ich im Bett zugebracht. In Dezember war ich mehr auf. Der Jänner war viel böser; und in Februar musste ich wieder — mit Ausnahme von ein Paar Tagen — immer liegen. In diesem Monat aber hatte ich — sei es zur guten Stunde gesagt — nur einen, und zwar ganz kurzen Anfall. Ich bin auf, mein Pedal ist aber in einem sehr schlechten Zustand. Auch die übrigen — vielleicht sämmtlichen — Glieder meines Körpers, halten keine, auch nur etwas strengere Kritik aus. Das Erste ist, dass ich auch auf den gegenwärtigen, wenn auch leidentlichen, doch noch immer in ein recht miserabilen Gesundheitszustand, gar nicht verlassen kann. Aus diesem Grunde fürchte ich. dass mein hiesiger Aufenthalt gegen

unseren Wunsch und Vorsatz sich verlängern möchte. Ich hätte zwar Gründe zu wünschen noch länger hier zu bleiben; denn für meine Frau wäre es ganz gut, ihre ihn 2 Monaten zu erfolgenden Niederkunft hier zu bleiben, und meine Tochter gebraucht wegen nervösen Kopf u. Augenleiden die Kur: aber die von zu Haus kommenden Nachrichten setzen es immer mehr ausser allen Zweifel, dass wenn ich nicht bald heimkehre, auch das zu Grunde gehen wird, was mir noch geblieben ist. Aus dieser Ursache hätte ich schon längst diesen Ort verlassen, an welchen mich — ausser den obererwähnten Gründen gar nichts fesselt; denn für meine eigene Person kann ich die Wasserkur nicht gebrauchen; da dieselbe in meinen gesagten Leiden jetzt nicht nützen will, und wegen einen anderen Übel für mich nicht mehr passt. Die vis attractiva und die vis repressiva, die meine Heimath jetzt vor mich hat, machte es eben so natürlich dass ich mich nicht weiter von hier entfernt habe, als es in Folge davon sehr begreiflich, dass ich ohne der angeführten gebietenden Nothwendigkeit nicht so bald unser armes Vaterland betreten möchte. Wir haben jetzt den Plan, zwischen den 10-ten und 15-ten April von hier abreisen, und zu trachten, dass wir höchstens den 14-ten May in Sibó eintreffen sollen; da nach diesen Termin das Reisen für meine Frau nicht mehr rathsam wäre. In Pressburg, wohin wir in einem halben Tag kommen, werden wir 2 Tage bleiben. Von Pesth aus muss ich meine Frau auf einige Tage nach Szedres führen. Wie schön wäre es, wenn wir uns dort oder in Pesth wieder sprechen könnten. Wer weiss, lieber Freund ob dieses später mehr geschehen kann. Meine Tage scheinen sehr gezählt zu sein; und wenn sie auch nicht wären, so ist und wird auch in der Zukunft meine Zehrpfennig sehr leicht zu zählen sein, dass ich mein armes, ausgeplündertes Sibó, wenn ich mich einmal zwischen den Trümmern meiner frühern Bequemlichkeiten — gut oder schlecht — werde eingenistet haben, nicht mehr sobald verlassen und Reisen unternehmen können. Ich werde den Tag von unserer Abreise, so auch von Pressburg schreiben und dir die Tage, die wir in Szedres zubringen werden, genau angeben. Komme — wenn nur möglich — uns noch einmal, vielleicht — wenigstens mich — zum letztenmal* zu sehen. Um dieses bittet dich dein Freund.

1850 április 9.-én három levelet írt Freywaldauból Wesselényi, zsibói tiszttartójának, Szabó Miklósnak, Deák Ferencznek Pestre és Ujfalvy Sándornak Romladékra. Szabó Miklósnak

* Végtelen meghatók e levél végső szavai. Ugy látszik, Wesselényi sejtette közeli halálát.

9.

Utolso Levet
Apr: 21ikén meg
Nyugodgy
vedô nagy a

9.

Aprill 9én 850 Frajvaldau

vettem ápr. 13án

Utolso Levele hozzám.
Apr. 21én meg halt Pesten.
Nyugodgy békébe szen„
vedő nagy Lélek!

Szeretett Barátom! Vettem Márc. 26-és 28ki leveledet,
s kivált az utóbbit igen nagy örömmel. Bár a rég nélkü-
lözött jobb hírekinek az, sok mást megelőze hírdetője lenne.

Én talán soha nem betegszem meg most
ujra, s így a közelebbi vasárnap az az folyó hó 14én le-
indulunk. Többeknek akarunk Pestre írni, mi el kés-
resre is megyünk, nem remélhetem hogy elébb érkezzünk
Kolozsvárra mint Május 5én. Kérlek írjátok meg Pestre
poste restante, hogy szállhatunk é valamelyik ház-körn-
letek, vagy hogy fogadóba menjünk és megirjátok. Lova-
kat remélem fogatok elömbe küldeni: ha nem ta-
lálnának talán soha kapunk Kolozsvárt. Kíd-
sekérrel leszünk. —

Nőm s lányom igen szívesen köszön-
tenek titeket, valamint Laci is ki nem elébb mint
a Mult hó 31én érkezett Troppauba, s most néhány
napi szabadsággal itt van. Nőd kezeit csókolom.

S maradok hív barátod

Wesselényi

A NAGY WESSELÉNYI UTOLSÓ LEVELE UJFALVY SÁNDORHOZ, 1850 ÁPRIL 9.-ÉRŐL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

küldött levélben azt írja Wesselényi, hogy Freywaldauból feleségével, Katinka lányával és két fiával 14.-én indul Pozsonyba, onnét hajón megyen Pestre, a hová 17.-én szándékozik elérni. Pesten három napot fog pihenni és lemegy Szedresre, hol 4 napot szándékozik tölteni, onnét visszatér Pestre, hol megint 3 napig pihenni fog. Pestről Szolnokra megy, Szolnokról Kolozsvárra, ahonnét minden valószínűség szerint május 5.-én fog megérkezni. Kolozsvárról egynapi pihenő után visszatér Zsibóra. Ez volt a Wesselényi úti terve, melyet ő szokott pontosságánál fogva bizonyára végrehajtott volna, ha abban az április 21.-én Pesten bekövetkezett halála meg nem gátolja.

Deák Ferenczhez és Ujfalvy Sándorhoz szóló utolsó levelét Wesselényinek itt közlöm, az előbbit a levélmásolati könyv, az utóbbit a gyüjteményemben levő eredeti után.

Freywaldau, 1850 ápr. 9.

Édes Ferkóm! E sorokat közkatonának besorolt Laczi fiam írja, ki nehány napi szabadsággal Troppau mellől, a hol fekszik, itt van. Az ő besorolásának, mindent összeszámítva, több jó oldalát nem is tudom felfedezni, mint hogy neked ezúttal megint magyarul írhatok.

A mint neked múlt hó 31-én írtam, tudatom veled leutazási tervünket, hogy ha igen szíves kérésünket teljesítheted, leendő találkozásunkat a szerint rendezhessük.*

Igen szívesen kérünk nőmmel együtt, ki téged köszönt, hogy jőjj vagy Pestre, vagy Szedresre; hadd szoríthassam megint valahára baráti jobbodat. W.

Freywaldau, 1850 april 9.

Szeretett Barátom! Vettem márcz. 26 és 28-iki leveleidet s kivált az utóbbit igen nagy örömmel. Bár a rég nélkülözött jobb híreknek az sok mást megelőző kezdete lenne.

Én talán csak nem betegszem meg most ujra s így a közelebbi vasárnap azaz folyó hó 14-én leindulunk. Tizenhetedikén akarunk Pestre érni; mivel Szedresre is megyünk, nem remélhetem, hogy előbb érhessünk Kolozsvárra, mint május 5-én. Kérlek írjátok meg Pestre poste restante, hogy szállhatunk-e valamelyikhez közületek, vagy hogy fogadóba menjünk és melyikbe. Lovakat remélem fognak elömbe küldeni: ha nem találnának, talán csak kapunk Kolozsvárt. Két szekérrel leszünk.

* Itt ugyanazon úti tervéről értesíti Deákot Wesselényi, amelyet Szabó Miklós zsibói tiszttartójával közölt.

Nőm s lányom igen szívesen köszöntenek titeket, valamint Laczi is, ki nem előbb, mint a mult hó 31-én érkezett Troppauba; s most néhány napi szabadsággal itt van. Nőd kezeit csókolom s maradok hív barátod Wesselényi.

Mint sziklához leláncczolt Prometheus, úgy töltötte sötét bánat és aggodalom közepette élete bús napjait Wesselényi Gräfenbergben. Abból a titáni harczból, melyet nemzete két nagyhatalom ellen vívott, csak néha jutott el egy-egy röpke hír hozzája, hol örömet, hol reménységet, hol aggodalmat keltve szívében, a szerint, amint a hír győzelemről vagy vereségről szólt.

Ő maga a harczok zivatarában részt nem vehetett, győzedelmes csatában el nem eshetett, de viszont a sors attól is megkímélte, hogy nemes életét a boszútól lihegő osztrák hatalom pribékjei oltsák ki, mint annyi másokét. Neki csendes, zajtalan kimúlás jutott osztályrészül. S ez a kimúlás is olyan időszakban következett be, amikor, azt lehet mondani, hogy hazája föltámadásának reménysége oly távoli lehetőség volt, melyre talán ő maga sem gondolt.

1848 szeptember 29-én hagyta el Wesselényi végleg a forrongó Pestet. 1848 október 8-án érkezett családjával Hohenstadt határszéli városkába s onnét ment aztán 1848 október 12.-én Freywaldauba. Itt élt családjával csendes visszavonultságban 1850 április 14.-éig. Ezt a helyet sem 1848 deczember havában, sem később, tehát az önvédelmi harcz egész folyamán el nem hagyta és amint Görgeynek 1904. évi október 20.-áról hozzám intézett alábbi levele igazolja, az ő tudta és híre nélkül el sem is hagyta.

«Visegrád, 1904 október 20.

Igen tisztelt Doctor Úr! Folyó évi október 12-ről hozzám intézett b. soraira csak néhány napi késedelemmel válaszolhatok, mert időközben költözködéssel voltam elfoglalva. A mi már most a dolog lényegét illeti, azt egész határozottsággal állíthatom, hogy Wesselényi sem november végén, sem deczember elején Pestről Freywaldauba az én tudtom és engedelmem nélkül nem mehetett.

Nem pedig azért, mert a szerencsétlen Schwechati ütközet utáni napon Kossuth engem Pozsonyba rendelt és Moga helyébe vezérlő tábornokká nevezett ki. Én pedig nyomban a fővezérlet átvétele után

Visegrád, 1904. October 20.

Igen tisztelt Doktor ur!

folyó évi October 12.-iről hozzám intézett b. soraira csak néhány napi késedelemmel válaszolhatok, mert időközben költözködéssel voltam elfoglalva.

A mi már most a dolog lényegét illeti, azt egész határozottsággal állíthatom hogy Wesselényi sem November végén sem December elején Pestről Freywaldauba az én tudtom és engedélyem nélkül nem mehetett.

Nem pedig azért mert a szerencsétlen schwechati ütközet utáni napon Kossuth engem Pozsonyba rendelt és Moga helyébe vezérlő tábornokká nevezett ki. Én pedig nyomban a fővezérlet átvétele után az ország éjszak nyugati részére a legszigorúbb határzárlatot rendeltem el. Wesselényi tehát csak az én

Tekintetes Dr Kardos Samu urnak

Debreczenben

GÖRGEY ARTHUR LEVELE DR. KARDOS SAMUHOZ 1904 OKTÓBER 20.-ÁRÓL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

tudtommal és engedélyemmel me=
hetett volna az általam megszállott
területen. Ilyen engedélyt pedig
nem kért és nem is kapott.

Wesselényit én személyesen nem
ismertem és arról hogy ő Pesten a
December 6.-i és 7.-i tanácskozásokban
részt vett volna tudomással nem
birok, legalább én előttem Kossuth
ilyesmiről nem beszélt.

Kiváló tisztelettel

kész szolgája
Görgei Arthur

a legszigorúbb határzárlatot rendeltem el. Wesselényi tehát csak az én tudtommal és engedélyemmel mehetett volna az általam megszállott területen. Ilyen engedélyt pedig nem kért és nem kapott.

Wesselényit én személyesen nem ösmertem és arról, hogy ő Pesten a deczember 6-iki és 7-iki tanácskozásokban részt vett volna, tudomással nem birok, legalább én előttem Kossuth ilyesmiről nem beszélt.

Kiváló tisztelettel kész szolgája:

Görgei Arthur.»*

* Görgey Arthur, a szabadságharcz máiglan is élő nagy hadvezére, született 1818 január 30.-án Szepesmegyének Toporcz községében. Apja óhajtására a katonai pályára lépett és 1837-ben már a magyar nemesi testőrségben szolgált. Onnét lépett át 1842-ben a nádor-huszárokhoz. Édes atyja halála után azonban kilépett a hadseregből és minden idejét kedvencz studiumának, a chemiának szentelte — e végből a prágai egyetemet látogatta. — A márcziusi események hírére azonban ő is visszatért hazájába és Pesten bemutatkozott báró Eötvös József kultuszminiszternek, kérvén őt, hogy nevezné ki valamely chemiai tanszékre. Az események azonban csakhamar más térre szólitották. Mikor végighangzott a kiáltás az országban, hogy veszélyben a haza, Görgey habozás nélkül felajánlotta kardját a kormánynak, mely őt a győri 5. zászlóalj parancsnokává nevezte ki századosi rangban. Győrből csakhamar Szolnokra vezényelték le mint őrnagyot — és tulajdonképen ő volt az, ki az első nemzetőri csapatot augusztus végén Szolnokon szervezte. Jellasich betörésekor a Duna mellé rendelték, mint a Csepel-sziget parancsnokát és Batthyány a rögtöni bíráskodás (statárium) jogával is felruházta őt. Ez 1848 szeptember végén történt. — Mint a Csepel-sziget parancsnoka elé vezették szeptember 29-én a két Zichy grófot — Jenőt és Pált — kiket az előőrsök — mint Jelasichcsal czimborálókat elfogtak. Görgey másnap össszehívta a rögtönítélő bíróságot és miután a hadi bíróság az egyik testvért, Zichy Jenőt a haza ellenségeivel való czimborálása által elkövetett honárulásban bűnösnek találta és halálra ítélte — ő mint a rögtön ítélő bíróság elnöke — ezt az itéletet még az nap, vagyis 1848 szeptember 30.-án a fiatal grófon végre is hajtatta — Zichyt felakasztatta — lefoglalt kincseit pedig fegyveres kiséret mellett — Pestre szállíttatta. Ezen egyetlen cselekedetével nevét nem csak híressé, de félelmessé is tette. Kossuthon kívül nincsen a magyar nemzet világra szóló önvédelmi harczának érdekesebb alakja, mint a Görgey Arthuré. Váratlanul emelkedik ki az ösmeretlenség homályából, szédületes gyorsasággal emelkedik a legmagasabb polczra; a komáromi *(1849. julius 2.)* csatában súlyosan megsebesül, de homloka vérző sebét babérral és borostyánnal övezi tisztelőinek és bámulóinak serege. Tőle és kardjától várja mindenki a szabadulást és szabadságot, — de a mikor a győztes csaták imádott vezére 1849 augusztus 13.-án Világosnál «auf Gnade und Ungnade» leteszi Rüdiger gróf orosz tábornagy előtt a fegyvert, akkor mint haragos tenger zúdul fel ellene a közvélemény és milliók ajkáról hangzik feléje a rettenetes és szörnyű vád, hogy Görgey *«áruló.»* És bár félszázadnál több múlt el azóta és bár mellette oly emberek szolaltak fel, mint Gelich Richard tábornok és a magyar írói és tudományos világ egyik büszkesége, a kis termetű, de nagy eszű *Gyulai* Pál, a gyűlölség szavát elnémítani nem lehetett és nem is lehet addig, míg Görgey él. Ezt ő maga is tudja és érzi, de azért rettenetes sorsát igazi méltósággal és nemes megadással viseli.

Görgey Arthur eme levele kétségtelenné teszi azt, hogy Wesselényi, miután Pestet 1848 szeptember 29.-én elhagyta, oda újólag visszatért volna és a dynastiával harczban álló nemzet képviseletét arra igyekezett volna rábírni, hogy a tényleges uralmat átvett Ferencz József előtt feltétlenül hódoljon meg: ilyet nem cselekedett és ha a deczember 6.-án és 7.-én tartott tanácskozásokban részt is vett volna, ilyet ő bizonynyal nem tanácsolt volna. Ő a legszigorúbb törvényességnek volt az embere. Előtte a törvény szentsége és sérthetetlensége volt a legmagasabb emberi fogalom. Ő szerinte még a törvényes király törvénytelen rendeletét sem szabad végrehajtani. Hogyan mondhatta, vagy tanácsolhatta volna ő azt, hogy a nemzet feltétlenül hódoljon meg az előtt az uralkodó előtt, aki a tényleges uralmat a fennálló törvények ellenére a nemzet tudta és megkérdezése nélkül, közönséges államcsiny útján vette birtokába.

Wesselényi közjogi kérdésekben egyike volt a legnagyobb tekintélyeknek az országban. Deák Ferenczen kívül senki nem volt oly járatos a közjogi törvényekben, mint ő. És bár véralkatánál fogva, mint agitator, inkább a Kossuth táborához tartozott, de mint jogász és politikus testestől-lelkestől Deák iskolájának volt a híve.

V. Ferdinándnak tehát a magyar koronáról való lemondását és Ferencz Józsefnek a magyar trón önkényes elfoglalását épp úgy nem tekinthette Wesselényi törvényesnek 1848-ban, mint nem tekintette azt Deák Ferencz 1861-ben. Hiszen a deczember 2.-áról keltezett lemondási okiratban az foglaltatik és pedig általánosságban, hogy V. Ferdinánd lemond az ausztriai császárságról és az ehhez tartozó országokról; de Magyarországról, mely pedig saját alkotmányánál fogva önálló ország, külön említés nem is tétetik.

Lehet, hogy Wesselényi, ha részt vett volna azokon a deczember 6.-i és 7.-i tanácskozásokon, melyeken koczkára a világuralomra törekvő Habsburg-család és az ezredév viharait átélt magyar nemzet sorsa lett feltéve, a koczka is másként fordult volna. De annyi bizonyos, Wesselényi feltétlen megadást nem ajánlott volna.

Amikor ezek a világra szóló események Olmützben meg-

történtek és amikor a nemzet törvényes képviselete azok érvényessége felett határozott, Wesselényi ott ült Freywaldauban betegen, tehetetlenül. A sors, melynek egykoron kiválasztottja volt, megfosztotta öt attól, hogy hatalmas szavával és még hatalmasabb karjával akkor szolgálja hazáját, mikor arra a hazának legnagyobb szüksége lett volna.

Az egymásra tóluló események erősebbek voltak, mint a legerősebb. Ő megérte és megértette, hogy az ő ideje lejárt. Belátta, hogy a nemzetnek, mely annyi éveken át oly híven hallgatott az ő szavára, most más vezér, más próféta kell. Nem akart kerékkötő lenni, de nem akart a bekövetkezendőkért a történelem itélőszéke előtt felelősséget viselni. Ezért félre vonult. *Használni nem tudott, ártani nem akart.*

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI NAGYSÁGA KORTÁRSAI ELŐTT.

ÍRÓK, KÖLTŐK, TUDÓSOK ÉS ÁLLAMFÉRFIAK HÓDOLATA.

Számos példát találunk a történelem lapjain arra, hogy az írót, költőt, művészt, hadvezért és államférfiút saját kora nem érti, nem becsüli, nem méltányolja és csak akkor, mikor a halál már kiragadta az élők sorából, veszi észre a tömeg a nagy űrt, melyet a nagy férfiú maga után hagyott.

Wesselényinek e tekintetben sem kora, sem kortársai ellen nem lehet panasza. Az újabb magyar történelemnek, *Kossuth* kivételével, nincs egyetlen olyan alakja sem, kit kortársai több szeretettel, nagyobb lelkesedéssel, igazabb tisztelettel vettek volna körül, mint éppen Wesselényit. Kicsiny gyermek korában szemefénye és kedvencze volt családjának, ifjú korában reménysége a kies és bérczes Erdélynek, férfi korában büszkesége egész Magyarországnak s mikor elhalt, nem csak árván maradt két gyermeke, de letiport hazájának minden hü fia igaz szívvel siratta meg.

Megsiratták, de csakhamar el is feledték.

Miért vonta be a közöny és feledés szürke pora oly gyorsan a Wesselényi ragyogó emlékét, azt bajos volna megmondani. Lehet, hogy ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy olyan időszakban halt el, amikor hangosan még csak sírni sem volt szabad, amikor a nemzeti hős elbukása a zsarnokok szeméből örömkönyüt csalt ki, a titkon kesergő honfiak szeméből pedig a fájdalom könyeit facsarta ki. Lehet azért, hogy amikor a nemzet a hosszas elnyomatás után magához tért, az újabb korszak anyagias szelleme annyira erőt vett rajta, hogy többé

lelkesülni a nagy eszmékért és azok megtestesítőiért nem tudott. Lehet azért, mert azok a magas körök és hatalmas testületek, melyeknek *Wesselényi* egykor dísze, virága és büszkesége volt, nem hallván többé félelmetes hangját, nem látván többé délczeg alakját és nem félvén többé igazságot követő és követelő egyéniségétől, átadták őt a csendes elmúlásnak és lassú feledésnek.

Hiszen hogy többet ne említsek, tíz esztendőnek kellett elmúlni *Wesselényi* halálától addig, míg a magyar tudományos akadémia, melynek pedig kezdettől fogva igazgatósági és tiszteletbeli tagja volt, 1860 október 12.-én elérkezettnek találta az időt arra, hogy Wesselényi felett gróf *Teleki* Domokossal emlékbeszédet mondasson. És 26 évnek kellett eltelni halálától addig, míg akadt valaki a szerény, de tudós *Szilágyi* Ferencz tanár személyében, ki Wesselényi életét és korát úgy nagyjából a magyar tudományos akadémia 1876 február 21.-én tartott ülésében ösmertette.

Még jó szerencse, hogy kicsiny szülő vármegyéje nem feledkezett meg legnagyobb fiáról és e kicsiny vármegye lelkes közönségének köszönhető az, hogy 33 évvel halála után, vagyis 1883 szeptember 24.-én arczképét, 52 évvel halála után pedig, 1902 szeptember 18.-án a zseniális *Fadrusz* János által készített szobrát leplezték le az ország minden részéből egybegyült nagy ünneplő közönség jelenlétében *Zilahon.*

Még az erdélyi irodalmi társaság 1902 november 9.-én tartott díszülését kell felemlítenem, melyen gróf *Kuun* Géza, dr. *Petri* Mór, dr. *Kőváry* László prózában, dr. *Versényi* György pedig versben emlékezett meg Wesselényi Miklósról, Erdély legnagyobb fiáról. Az erdélyi irodalmi társaságnak ebben az ülésében mondotta szinte panaszos hangon gróf *Kuun* Géza, hogy nagyon is ideje volna már:

«Hogy Wesselényi irodalmi hagyatékát teljes egészében közkincscsé tegyük és ez okból lángelméjének minden legkisebb megnyilatkozását, legyen az egy rövidke levél, egy röpke gondolat, egy emléklap, nagy utánjárással rejtekeikből napvilágra hozva, amíg nem késő, összegyűjtve, tegyük lehetővé azt, hogy összes irodalmi hagyatéka minél előbb közkézen forogjon a jövendő nemzedék hasznára, irodalmunk díszére. Minél inkább fogjuk ismerni Wesselényit, annál nagyobbnak fogjuk látni őt.»

Erdély legtudósabb főurának ajakáról hangzottak el e szép és igaz szavak.

Gróf *Kuun* Gézának az erdélyi irodalmi társaság említett ülésében a szónok fenkölt gondolkozására valló szép beszédének elhangzása előtt 15 esztendővel már én megkezdtem titokban és csendben a nagy Wesselényi széjjelszórtan heverő, de mesésen gazdag szellemi hagyatékának egybegyűjtését. És fáradozásomat siker koronázta, legalább annyiban, hogy az elveszettnek hitt kincsek közül sokat, nagyon sokat sikerült megmentenem. A véletlen is, meg az isteni gondviselés is mellettem volt, mert nemcsak hogy egybegyűjtöttem az ő csodás életére és működésére vonatkozó adatoknak, emlékiratoknak, leveleknek, naplóknak és beszédeknek legnagyobb részét, de abban is kedvezett a sors nekem, hogy ragyogó pályafutását igénytelen tehetségemhez képest megírhattam és szerény munkám megjelenését megérhettem.

Engem a sors sem ősi névvel, sem nagy vagyonnal, sem fényes hivatallal meg nem áldott. De megáldott olyas valamivel, mely az ősi nevet, nagy vagyont és fényes hivatalt dúsan kárpótolja. Megáldott igaz, benső és boldog családi élettel. És így lehetővé tette nekem, hogy a mindennapi kenyér megkeresése és odanyujtása után, szívem legszentebb érzelmének, lelkem leghőbb vágyának, a nagy Wesselényi dicső emlékének is áldozhassak.

Áldoztam is időt, erőt, munkát és szerény viszonyaimhoz képest egész vagyont Wesselényi életének felkutatására, ragyogó pályafutása megírására. A nagyok kegyét nem kerestem és a tömeg „feszítsd meg“ kiáltásától sem féltem soha. És ezért amit kutattam és feltaláltam, amit összegyüjtöttem és feldolgoztam, azt az egyszerű, de becsületes munkás nyugodt lelkiösmeretével és bátorságával tárom a nemzet művelt lelkü olvasói elé.

Munkámnak nincs más czélja és rendeltetése, mint *Wesselényi* megdicsöült alakját kiemelni a közöny szürkülő homályából, megtisztítani a lassú feledés porától s őt, az igazán nagyot és dicsőt, bár utólérhetetlen, de követendő példa gyanánt állítani a nemzet jövendő boldogságának letéteményese, a nemzet ifjúsága elé.

És ha e czélomat csak némileg is megközelítettem, úgy elértem a legtöbbet és legnagyobbat, amire vágyódtam, mert akkor nem fáradoztam hiába és nem végeztem haszontalan munkát.

Wesselényi igazi titánként magaslott ki kortársai közül. Az írók, költők, tudósok és államférfiak egész serege hódolt meg nagysága előtt, amit bizonyít az a sok száz levél, felirat, üdvözlet, amelyet korának kiváló férfiai intéztek hozzá tüneményes pályafutása alatt. Csak a töredékekben mutathatom be kortársai e hódolatát, de ebből is kitetszik annak bámulatos bensösége, öszintesége. Kezdem Berzsenyi Dánielen, a nagy ódaköltön és végzem Mártonfy Zsigmondon, a höslelkü honvédhadnagyon, aki 1848 julius 17.-én a csata zajában dob hátán írta meg a Wesselényinek szóló levelét.*

Kossuthhoz való viszonyát, barátságát és meghasonlását az elöbbbi fejezetben olyan részletességgel ösmertettem, hogy arról itt újólag és bármi alakban megemlékezni teljesen felesleges.

* Az ezrekre rugó levelek közül, miután munkám szűk kerete nem engedi. csupán negyvenet közlök, a következő sorrendben: 1. *Berzsenyi Dániel,* Nikla, 1814 november 23; 2. *Kazinczy Ferencz,* Széphalom, 1815 február 10; 3. *Bolyai Farkas,* Marosvásárhely, 1818 junius 10; 4. *Széchenyi István* gróf, Nagyvárad, 1821 szeptember 15; 5. *Bölöni Farkas Sándor,* Kolozsvár, 1821 deczember 5; 6. *Széchenyi István* gróf, Wagendorf, 1822 november 27; 7. *Döbrentey Gábor,* Buda, 1825 november 10; 8. *Helmeczy Mihály,* Pest, 1830; 9. *Bártfay László,* Pest, 1831 augusztus 28; 10. *Cserey Farkas,* Bécs, 1831 október 13; 11. *Kölcsey Ferencz,* Pozsony, 1833 május 12; 12. *idősb Szász Károly,* Nagyenyed, 1834 május 4; 13. *Édes Gergely,* Dereske, 1836 november 9; 14. *Batthyány Lajos* gróf, Pest, 1842 november 25; 15. *Haller Ferencz* gróf, Pozsony, 1843 augusztus 2; 16. *Perényi Zsigmond* báró, Pozsony, 1843 augusztus 16; 17. *Klauzál Gábor,* Pozsony, 1843 augusztus 26; 18. *Zeyk Dániel,* Diód. 1843 október 2; 19. *Ujfalvy Sándor,* Kolozsvár, 1844 márczius 19; 20 *idősb Bethlen Lajos,* Ketlér, 1844. julius 28; 21. *Deák Ferencz,* Kehida, 1844 november 27; 22—23. *Kemény Zsigmond* báró, Kolozsvár, 1845 január 19 és junius 28; 24. *Bajza József,* Pest, 1845 aprilis 21; 25. *Beöthy Ödön,* Ujmarja, 1845 deczember 21; 26. *Vörösmarty Mihály,* Pest, 1846 márczius 6; 27. *báró Jósika Miklós,* Pest, 1846 márczius 12; 28. *Lukács Móricz,* Pest, 1846 junius 15; 29. *gróf Teleki László,* Kolozsvár, 1846 augustus 5; 30. *gróf Széchenyi István,* Debreczen, 1846 augusztus 8; 31. *gróf Batthyány Kázmér,* Pest, 1846 szeptember 5: 32. *gróf Károlyi György,* Vöslau, 1846 szeptember 11; 33. *Csengery Antal,* 1847 február 25; 34. *Fáy András,* Pest, 1847 február 26; 35. *Ujházy László,* Budamér, május 29; 36. *Ráday Gedeon* gróf, 1847 junius 6; 37. *Bezerédj István,* Hidja, 1847 augusztus 29; 38. *gróf Teleki László,* 1848 január 20; 39. *Lemény János,* fogarasi g. kath. püspök, 1848 április 4; 40. *Mártonffy Zsigmond,* Ó-Becse, 1848 julius 17.

I.

BERZSENYI DÁNIEL.

Nikla, nov. 23.-dik 1814.*

Barátom!

Megengedted, hogy ezen szent nevezettel illesselek s nem a hívság közhangján, hanem a szívnek édes nyelvén szólítsalak. Kevély örömmel élek ezen szép szabadsággal s köszönöm a legszívesb megilletődéssel, hogy csekély érdememet ily dicsőn jutalmazni kívánod s ígérem, hogy szeretetedet a leghálásb tisztelettel viszonozni nem szűnök s szívedet, mint legbecsesb kincsemet, úgy fogom tekinteni s őrizni. Légy tehát barátom, nemes lelkű ifjú, s légy barátjok mindazoknak, kik velünk az elnyomatott emberi értelmet szabadítani s terjeszteni óhajtják; végy részt e nagy munkából, segéld építeni e szent alkotmányt ritka talentomiddal, tekinteteddel, gazdagságoddal s hidd, hogyha az egyik polustól a másikig terjedne is birodalmad, ennél lelkedhez illőbb s méltóbb tárgyat nem választhatnál magadnak.

Én a te véghetetlenül csudált s megfoghatatlan kora érettségedet, hideg okosságodnak lángérzéseddel való harmonicus párosodását festeni kívánván, a természetnek egyik legpompásabb, legfölségesebb csudájához hasonlítottalak. Tekintsd meg ezen rövid soraimat és magadat s valld meg, hogy én téged ismérlek, valld meg, hogy nem hízelkedtem, hanem *divináló* lélekkel szóltam.

Báró Wesselényi Miklós képe.

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd:
Orczáidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
— — Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm. Áldozz!

A barátságnak egyik legszebb actusa az, midőn barátunkat hibáira figyelmetessé tesszük. Mutasd meg, kérlek, e részben is, hogy barátom kívánsz lenni s ítéld meg valamint ezen kis verset, úgy minden egyéb munkáimat is, hogy minekelőtte azokat újra sajtó alá adnám, ízlésedet az enyimmel öszvevethessem s a mint lehet, hibáimat orvosolhassam. A Bonyhai Grotta hibáját így igazítsd: *Hintsenek szent árnyékot s. t.*

Minap Keszthelyen gr. *Festetits* Györgygyel véletlen öszvetalálkozván, nagy tisztelettel emlékeze rólad s igen örült, hogy téged látni szerencséje volt, csak azt sajnálta, hogy az ifjú gróf oda haza nem volt. Hozzám is minden emberséget s nagy leereszkedést mutatott, kertjének legbecsesebb oltványival megajándékozott s a Geor-

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

giconi Examenre invitált; de minthogy azt veté hozzá, hogy akkor valami jó svajczer tehenekkel fog udvarolni, nehezen vehetem magamat az elmenetelre, mert kevély nem vagyok ugyan, de minden legkissebb szemtelenségtől superstitiose irtózom; már most pedig vagy gorombának kell lennem, vagy szemtelennek. Azt is értettem, hogy az ifjú gróf a jövő tavaszszal hozzád szándékozik menni monyasokért. Mely szerencse, édes Barátom, Sibóra szándékozhatni s mehetni! s mely rabság, szándékozni s nem mehetni! De hagyján. Elég, hogy láttalak; elég, hogy reményt nyújtál arra, hogy még láthatlak. De esküszöm, nem is halok meg addig, míg ismét meg nem láthatlak, mert ha te nem jösz, én megyek.

Engedd meg nemeslelkű ifjú! hogy ezen szép remény mellett ezt a kedves levelemet bezárjam, Döbrenteit, Patakyt szívem teljességéből idvezeljem s magamnak nagy becsű hajlandóságidat továbbra is kikérvén, a szeretetnek s tiszteletnek legszívesebb érzésivel maradjak

nagyra becsülő barátod
Bersenyi Dániel.*

II.

KAZINCZY FERENCZ.

Széphalom, febr. 10 d. 1815.

Kedves barátom!

Könnyeid köztt lellek, s e miatt bátortalan közelítek hozzád. De könnyekkel jövök én is, s ez bátorrá tehet. Szoruljunk egymás

* Berzsenyi Dániel — kit Wesselényi a Pataky Mózes és Döbrentey Gábor társaságában niklai magányában — 1814 szeptember havában meglátogatott, 1780 május 6.-án született Vasmegye Hetye nevű községében. Meghalt Budán 1836 február 24.-én. Első versei, melyek tüzes hangjával és magas szárnyalásával a közfigyelmet mindjárt felkeltették, még 1797-ben jelentek meg. Korán nősült, amennyiben 20 éves korában feleségül vette Dukai Takács Juditot, ki akkor még csak 14 éves volt. Mint fiatal házas az édes anyja után reá maradt birtokára, Sömjénbe költözött és ott lakott édes atyja haláláig, vagyis 1808-ig. Ekkor ment át Niklára, idejét és erejét gazdasága és múzsája között osztván fel. Berzsenyi nem sokat írt. Neki a verselés nem mesterség, de a költészet az imádság volt. Csak ha telve volt szíve búval, bánattal és keserűséggel, vagy nagy ritkán örömmel és gyönyörűséggel, s akkor eresztette el büszke Pegazusát, de ilyenkor égig szárnyaltak lantjának felséges ódái. De azért életében nem sok elösmerés jutott osztályrészeül. Éppen Kölcsey volt az, aki nagyon kíméletlen bírálatban részesíté Berzsenyit, ami a különben is érzékeny természetű költőnek nagyon zokon esett. Wesselényi iránt mindig csodálattal és rajongó lelkesedéssel viseltetett és a sors megengedte neki érni azt, a mit Wesselényiről megírt és megjósolt, hogy ő lett a két hazának büszkesége és legünnepeltebb férfia. Korán bekövetkezett halála még ellenségeit is lesujtotta. Az emlékbeszédet felette éppen legnagyobb ellenfele, Kölcsey tartotta az akadémia 1836 szeptember 11.-én tartott közgyűlésében. Műveit Döbrentey Gábor gyűjtötte össze és adta ki 1842-ben Pesten.

mellyére, kedves barátom, s sírjunk minden magyarázat nélkül. A mi Posánk tiszteltessék meg az őtet érdeme szerént becsülő s szerető barátjainak csendes együtt sírásokban! *

A hír bennünket itt egészen levert: én elfásultam, Sophienk sírt a hír első meghallására, sírt tegnap egész nap, s ma is sírt. — Csaknem kifakad fájdalmunk a Gondviselés ellen, melly Patakit meghalatja s annyi rossz embert élet. S ez fájdalmunkat még keserűbbé teszi. De az ész elcsendesíti az indulatnak ezt az elkeseredését, s panaszunk a Gondviselés ellen könyörgéssé vál — azon könyörgéssé, hogy Carloszt éltesse, s legelső, legbelsőbb, legszorosbb barátjának veszteségét pótolja ki, a mint azt még neki is kipótolni lehet. Barátom, hagyd ingerlenem fájdalmodat az által, hogy *Pataki* eránt igazságos akarok lenni: «Olly elkészült, olly lelkes, olly hozzád hív barátot és olly jó tónút nem kapsz többé, ha értte az egész világot végig járod is!»

Döbrenteink közleni fogja veled, a mit Patakinak megtiszteltetése eránt neki írtam. De annak olvasását, kérlek, hagyd akkorára, midőn az idő enyhíteni fogja fájdalmodat.

Berzsenyinek a hírt megírtam. Emlékezz, mit íra ő nekem rólad és Posáról azon levelében, mellyel én téged megajándékoztalak, s érteni fogod, mint döbben meg ő is a hír hallására.

Én tenéked nem tudtam eddig is eléggé köszönni, hogy meglátogatni méltóztattál: de most még inkább örvendek azon szerencsémen. E nélkül fájdalmaim is kevesebbek voltak volna ugyan; de jóval csonkább az az örömem is, hogy eggy fejére, szívére, erkölcseire, s tónjára nézve minden tekintetben igen érdemes, igen becsülhető embert ismerhettem, barátommá tehettem. Örökre kedves emlékezet marad az nekem, hogy a Carlosz Posája nálam szeretve tölte három napot. — Abba hagyom, édes barátom. Semmi szó nem enyhíti fájdalmomat, s panaszom csak felszaggatná sebeidet. Élj szerencsésen! Ne engedje Isten, hogy azok, a kik — nem értem, miért és miképen — magokat a te nagylelkű Anyád jusaiba s a te neveltetésedbe avatják, a Posa halála által rést kapjanak megújítani játékaikat — Engedd tudnom mind azt, a mi téged érni fog, mind azt, a mit tenni készülsz. Tudod, hogy az engem nagyon érdekel. — Mindenek felett arra kérlek, arra kér Sophienk, hogy egészségedre, életedre legyen nagy gondod. Ifjú vagy, s lelked láng; fájdalmad olly szertelen lesz, mint veszteséged. Ne feledd, hogy barátid rettegnek

* Kazinczy, amióta őt a fiatal Wesselényi Pataky Mózes társaságában széphalmi tusculanumában meglátogatta, Wesselényit következetesen Don Carlos-nak — nevelőjét Patakyt marquis Posának hívta. Ezt az elnevezést az ifjaknak Kazinczy neje adta.

életedért, egészségedért. Az égnek minden hatalmasságai tartsanak szent oltalmokba! örök tisztelőd:

Kazinczy Ferencz mpr.

Ja mein theuerer Bruder, mein Carlos! — erlauben Sie mir in dem Augenblick des tiefsten Schmerzens, dass ich frey seyn darf, Sie so zu nennen, — ja würdigster Mann, auch ich bitte Sie darum, dass Sie sich schonen, dass Sie Ihrem wüthenden Schmerz Grenzen setzen. Ihre Freunde in Széphalom wären untröstlich, wenn Sie der Todt unsers edlen Posa niederschläge. War er denn nicht zu retten, konnten denn die Ärzte ihm mit Vesicatorien nicht helfen? O ich kann gegen Sie ungerecht seyn: — aber bey der Wunde, die dieser Tod auch uns schlug, mag mein Schmerz Entschuldigung finden! — Viel, viel Trost ist es für mich, wie für meinen Mann, dass Posa wusste, dass wir ihn herzlich lieben. Unsere Thränen mögen ihn ehren; sie sind Ausbrüche der heiligsten Anhänglichkeit. Schonen Sie sich lieber Freund unser Carlos! erhalten Sie sich ihren Freunden.

Sophie mpr.*

Mindég papolom és mindennek édes barátom, hogy festessék magokat, s az átkozott lárvás kevélység, melly szégyelli tudatni, hogy mi a magunk szemeinkben valamik vagyunk, sok emberrel papolásaimat sikeretlenné téteti. Te az én intésem nélkül is festetéd magadat, s Posát. Ha festve nem volna, mondd meg, mit adnál, ha képét meg kaphatnád? mondd meg, miért válnál meg most képétől? Örvendj a kép birtokának, és mihelytt tőle kis ideig megválhatsz, küldd által Pestre Donáthoz (de Helmeczihez intézvén); Donát meg van kérve általam, hogy mind a két képet copirozza az én ideám szerént (mint Carloszt és Posát, spanyol öltözetben) *Döbrenteihez* írt levelem eggy más ideámat is fogja közleni veled. K. F.**

III.

BOLYAI FARKAS.

Marosvásárhely, 1818 junius 10.

Méltóságos L. báró úr!

Méltóságos patronus uram!

Alázatoson instálni jövök Nagyságodhoz. Egy olyantól, kit nem tűzszárnyak visznek az égre, vakmerő nevezetnél egyéb választ nem

* Kazinczy Ferencz neje gróf Török Lajosnak Zsófia (Sophie) nevü leánya — előbbi tanítványa volt. Kazinczy tudvalevőleg belékeveredett a Martinovics-féle összeesküvésbe, 1794 deczember 14.-én elfogatott, 1795 május 16.-án fej- és jószágvesztésre ítéltetett; ez a büntetése azonban kegyelemből 20 évi börtönre lett átváltoztatva. Ebből 7 esztendőt ki is töltött. 1801 junius 28.-án kiszabadult ki és 3 évvel kiszabadulása után, vagyis 1804 november 11.-én feleségül vette Török Zsófiát.

** Megjelent: «Kazinczy Ferencz Levelezése» XII. kötetében 2856. levél.

várhatnék, ámbár én elég bátor vagyok hazámért s a vallásért el is pirulni. Ezeknek nevébe szólok. Az anya kér az ő tulajdon fiától, s a halhatatlan térdepel egy halandó előtt; az édes anya egy olyan fiától, akinek ő sokat adott, s akinek orczáiról még az ő enyésző tüze visszaég.

Régóta nem találunk semmi egyéb módot a devalvatioval elromlott kollégyomnak helyreállítására, hanem hogy valamelyikünk Angliába menjen. Ott van még tűz és pénz. Az az ügy meg van nyerve, a melyet a Pál templomába publicálnak. Így segített magán hajdan Enyed is, és ma is esztendőnként sokat kap onnét interesbe. Minthogy én nehány nyelvekben alkalmasint gyakorlott vagyok, s az anglus beszédbe is Göttingába tűrhetőleg fluens voltam, mindíg engem küldöttek volna, ha mindinkább nem gyengülnénk, mint az elszegényedett peres, a ki igaz jussát se keresheti.

Az én alázatos kérésem tehát az, (az egész, Nagyságodat alázatosan tisztelő professoratus nevébe) hogy Nagyságtok magokkal felvinni méltóztassanak. Igyekezem nem alkalmatlan, hanem segítő útitárs lenni; szolgálok is, ha kell, csak hazámnak szolgáljak. Mint egy szent vándor, tűrök; a pálya végén koszorú van. Nagyságod s elkezdheti ezzel (a melynek századokra jóltévő következése lehet) azon szép tettek sorát, melyeket a nagy hazafi örökösétől vár a haza.

Egyik azon néhány mécsek közül, melyek az Erdély halmai közt valamely szürkületes világot tartanak. olaja fogy, kialszik, ha merészebb áldozatot nem tesz valaki. Jól tudom, hogy a nép a kimenetelből mér; ugyanazon cselekedetet, ha elsül, isteníti, ha nem: lehurrogja; de annak az országnak, a melybe én beszélek Nagyságoddal, mértékébe csak az a rész nyom, melyet a kezdet ígér. Nemes czélra törekedni nemes eszközökkel a mi dolgunk, a többi nem a miénk.

Én a jövő holnapba szándékozom a fiamat Bécsbe az ingenieur-academiába felvinni. Ha elébb nem, ott is lehetne szerencsém Nagyságoddal találkozni. Instálom alázatoson mennél elébb válaszát, hogy tudjam a szerint rendezni dolgaimat. Vagyok magamat grátiájába alázatoson ajánlva, alázatos tisztelettel

m. l. báró úr
Nagyságodnak alázatos szolgája
Bolyai Farkas mp.*
M.-Vásárhely, 1818 10ª junii. matheseos et physices professor.

* Bolyai Farkas, a marosvásárhelyi kollégium tanára, korának és hazájának legnagyobb mathematicusa, született 1775 február 9.-én Bolyán, meghalt 1856 november 20.-án Marosvásárhelyt. Tanulmányait Enyeden és Kolozsvárt végezte. Tanulmányai befejezése után a *Kemény*-családhoz került nevelőnek. 1798-ban egyik kedvencz tanítványával, báró Kemény Simonnal kiment Göttingába, ahol

IV.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Nagyvárad, 1821 szeptember 15.

Wenn ich nicht überzeugt wäre, dass unser Zusammenleben und Reisen irgend in einem Sternbilde unabänderlich festgesetzt ist — so würde mich dein Brief nicht wenig betrübt haben — so aber, da ich auf das Zusammentreffen gewisser Ereignisse, auf die Harmonie der Umstände, möchte ich sagen, mit türkischer Hartnäckigkeit glaube — so möchte ich wetten, dass du jetzt schon, bei dem Empfang dieses Briefes gesund bist oder nächstens, wenn auch nicht ganz hergestellt und kurirt, dennoch transportable sein werdest.

Vor allen anderen noch Eines.

In der Natur des Menschen liegt es, dass ihm die Täuschung sowie die Wahrheit, leidenschaftlich genommen, einen gleich starken Eindruck zu machen pflegt — und dass er oft manche Andere betrügt, indessen er sich selber täuscht und in sich selber überzeugt ist — wahr gehandelt zu haben. Mit einem Worte, die Menschen kennen sich nicht — und die, die wir die Klügern nennen — vielleicht am wenigsten. Ich habe in meinen Leben nie viel combinirt und gab dem Drang meines Herzens nach — aus dem entstand Gutes und Böses — geändert habe ich mich nicht — und ich kann es nicht leugnen, dass ich mehr Herz zum Leichten als zum Beständigen habe. Dies will ich nicht bergen, und könnte es auch nicht. Du musst es wohl errathen haben, und in Dir gedacht, dass ich, leicht zu begeisternd, augenblicklich eine heftige Leidenschaft für dich bekam «weit von meinen Freunden entfernt, ennupirt, — wegen Mangel an anderen Leuten, mit denen man nicht Tieferes reden kann etc.» Und dass ich eben so volage als facile sein werde — und mich am Ende auskühlen. — Du glaubtest nie, dass ich Dich betrügen könnte, dessen bin ich überzeugt. Du mochtest aber unausgesprochen in deiner Seele gefühlt haben, dass ich mich selber getäuscht haben konnte.

Ich selbst wusste nicht, ob ein falscher oder ein rechter Appetit — (wenn dieser Vergleich nicht der eines Antropophagen wäre) mich gegen Dich hinzöge. — Ob nicht Mangel an Menschen Dich mir

különösen a mathesist és physicát tanulmányozta. Göttingából hazatérve, a marosvásárhelyiek meghívták a mathesis és physica tanszékére. Közel fél századon át működött mint tanár. Tanítványai közül a legjelesebb a saját fia, Bolyai János lett, ki tudvalevőleg a mathematica terén világhírű tekintély és felfedező volt. Wesselényivel Bolyai a Kemény-családnál ösmerkedett meg.

werther machte. Ob nicht endlich ein loderender Funke meines Hungarismus mich verführte, mein unbestelltes, oder eigentlich unbesetztes Herz an Dich zu verschenken. Ich setze gegen mich selbst Misstrauen. Du bist und bleibst aber mein Freund ebenso sehr aus Sympathie, als aus Überzeugung. En voila assez: Wenn du krank bist und bleibst, so besuche ich Dich. wenn es irgend möglich ist, noch vor meiner Abreise. Schreibe mir indessen — kannst Du nicht mit mir kommen, so erwarte ich Dich in Zinkendorf oder in Wien. Sollten wir sterben ohne den Wasserfall der Niagara gesehen zu haben?

Habe Geduld mit deinem Magen, Brust und allen Theilen, die Dir weh thun könnten. «Der Geist gewinnt immer mit dem Detriment des Fleisches.»

Meine Empfehlung an deine liebe Mutter

Széchenyi.

V.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR.

Kolozsvár, 821 deczember 5-én.*

Tisztelt kedves Barátom

Rövid. de meleg szívű leveled megint egy új bizonysága volt irántami gondoskodásodnak. S midőn ezt olvasgatám, egyszerre eszembe ötlék, hogy mely boldog leendek én valaha, ha az, a mit egykor ketten a grádicson menve felfogadánk egymásnak, ha az egykor bételik, háládatlan leszek a végzés iránt, ha még is lenne akkor jussom zúgolódni. S úgy e Kedves Barátom, hogy a mit akkor hevülésünkben mondánk egymásnak, az a hideg ész előtt sem hül el? Épen holnap szándékozom vala Szebenbe indulni instantiamat beadni, s leveled s a mlgs Cserey úré még nagyobban siettetnek engem. Igenis repülnék most mindjárt hozzátok, de mint katona fiúnak előbb jelentenem kell magamat a general commandonál, s ezt holnap indulok tenni. A másik akadályok akadálya pedig az, a melyet mlgs bátyádnak nem merék megírni egészen, hogy nálam és kezemnél majd *semmi pénz* nincsen, s azért szükségesképen haza kell mennem. Nem tudom ugyan, mely szerencsével szerezhetek otthon pénzt, hanem mégis határozásom, hogy akár mily szükséggel s nyomorúsággal is a bécsi lakást kiállom, és cursusom igyekszem hamar végezni, csak hogy ezen szemét collectioból menekedjem. A Duna elég nagy, s sok más szegény legénynek is pótolja éhségét! Én innen a guberniumról s nevezetesen a cancellarius úrtól igen

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

jó testimoniumokat kaptam, remélem tehát, hogy praxisra felvételésemben nem lesz akadály. Proponálni a general commando fog. Fekete úrnak megírom, hogy válaszomat Hofkriegsrathtól vegye magához és írja meg nekem, ne kelljen itt a general commandonál várnom, instállak, légy munkás te is benne, hogy instantiam és testimoniumaim ott megtartóztathassanak. Én az austriai ius privatumra már készülgetek, hanem az az akadályom, hogy egy praxist itt sehol sem kapok. Azért arra instálnálak, hogy Fekete úrral egyetértve ezen könyvet: *Gerichts Ordnung in und ausser Streitssachen von Füger*, méltóztassál nekem erga recompensationem a közelebbi deligeance által ide Kolozsvárra leküldeni, hogy ebből is készülhessek, míg felérek. Ebben Fekete úr bővebb inviatiot fog adhatni. Ugyan szívesen instállak ez iránt. Mindenek felett pedig arra instállak, hogy a méltóságos major Cserey úrnak, ki engemet egészen elkötelezett hozzám mutatott annyi rendbeli jóságaival, méltóztass te is tiszteletemet s örök háládatosságomat jelenteni, s kérd meg édes barátom, hogy ne szűnjön meg továbbra is ezen dolgomban engem segedelmezni. Engedj meg kedves Barátom, hogy ennyi commissioimmal terhellek, de nekem erre hozzám mutatott egyenességed s barátságod adtanak bátorságot. Kérlek tudasd velem, meddig maradsz még Bécsben? mi szándékod aztán onnan? s hogy találod magad? Én januariusra Kolozsvárt leszek, akkor kaphatnám leveled s ne is tagadd meg ezt tőlem.

Adná az ég, hogy még ott találhatnálak; én, mihelyt bár egy kevés pénzt szerezhetek, egybe sietek fel. Itt mi Kolozsvárt most is tó-víz módjára állunk, egymást rágalmazzuk, gyengeségünk anekdotáit elbeszéljük, erőlködünk, graviskodunk, feszülünk, mint hajdanában! Most oly jó theatralis társaság gyűlt egybe ide, a milyenre még nem emlékszem. Kemény Farkas beadá tegnap fiát publicatiora; a Bánffiak mindnyájan téged ölelnek. Kelemen itt járt, otthon mind jó hír, Őnagysága is jól vagyon.

Élj boldogul Kedves Barátom, s írj minél előbb.

Olel örök barátod
Farkas Sándor *
bölöni.

* Bölöni Farkas Sándor, született 1795 deczember 14.-én Bölönben, meghalt 1842 február 3-án Kolozsvártt. Farkas Sándor nagyon szegény sorsú unitárius vallású, székely családból származott. Tanulmányait Kolozsvártt az unitáriusok kollégiumában elvégezvén, 1816-ban a marosvásárhelyi királyi táblára ment juratusnak. Ott ösmerkedett meg a fiatal Wesselényivel, akivel aztán holtig való barátságot kötött. Ő volt az, ki Wesselényinek 1817-ben Kelemen Benjámint zsibói gazdaságába tiszttartónak ajánlotta. 1821-ben tanulmányai öregbítése czéljából Bécsbe ment, majd Wesselényi közbenjárása folytán az erdélyi cancellariánál hivatalt vállalt. Tudni és tanulni vágyó lelke azonban itt sem hagyta

VI.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Wagendorf, 1822 november 27.

So wie ich Dir versprochen habe, antworte ich Dir, von der Stelle, wo ich deinen Brief erhielt. Das kleine Bild Rubens und Cannonballs obschon ich dachte, dass Marschall sie mir als *reá adás* sendete — will ich Dir gerne bei nächster Gelegenheit übermachen.

Mit dem Pferdwesen gehet es weder vor, noch rückwärts. Ich lebe seit dem 15-ten hier in dieser Gegend. Hunyady, der jüngere — will mein Mente einführen. Er ist ganz Enthusiast: ich fürchte aber, dass es Strohfeuer ist, denn ich denke immer, er wird die Tochter des Fürsten Pálffy heiraten. Sobald der Kaiser zurück seyn wird, will ich meine letzte Tentative machen — an Nachdruck wird es nicht fehlen. Man wird von der Sache reden, für das stehe ich — ob dann Nein oder Ja, aus dem Munde des Autocraten klingen wird: «Am Ende ist es ja doch einerley, ob wir in unserer Agonie reiten, oder zufuss gehen.»

Wenn es irgend möglich ist, so sende ich Dir oder eigentlich den Censor von Uttica 2 Stuten. — Aber welche? Trächtige? Auf diese Entfernung? Schlechte? — Ich muss noch nachdenken. Schreibe mir hierüber. Hinzusenden, um nach dem Abfüllen zurückkommen zu lassen; kaum practicable. Wie also? Auf längere Zeit? Welche Conditionen?

Ich danke Dir, dass Du die Jugend unseres Landes vorbereitest — mich durch Abkaufen einiger meiner Pferde — so zu sagen — aus dem .... zu ziehen. Gawdy werde ich gar nicht verkaufen — oder um sehr theueres Geld.

Was den Dump Jockey anbelangt, so kann ich schwerlich dienen, da ich ihn, dem Baptist Batthyáni zugesagt. Sollte er ihn indessen nicht haben wollen, so gehört er dein.

Du verlangst auch einige meiner Wettrenn-Sattel! Zu wass kannst Du die aber brauchen! Ich will mit Vergnügen übrigens Dir einige überlassen. Die Jungen der Juno stehen zu Diensten, wenn Du mir einen Sohn oder eine Tochter des Lion senden wirst — die ich zum Ketzierer machen werde.

sokáig nyugodni. 1830-ban gróf Béldy Ferencz társaságában beutazta egész Nyugot-Európát, átment Angliába és onnét 1831-ben Észak-Amerikába. Amerikából csak 1832-ben tért vissza. Utazásában szerzett élményeit és tapasztalatait könyvében oly érdekesen írta meg, hogy az akadémia nem csak 200 darab aranynyal jutalmazta, de levelező tagjának is megválasztotta. Naplóját, kéziratait és felette becses könyvtárát az unitáriusok kolozsvári kollégiumának hagyományozta.

Den Militair-Dienst werde ich beynahe gewiss — verlassen. Einer der ersten Mischer, der mich übrigens immer sehr gut empfangen, sagte neulich von mir: «Mit dem Menschen ist nichts, er hat zu viele Ideen.» Was soll ich denn meine Zeit denn noch mehr verlieren, wenn es denn einmal abgekartet ist, dass nur ideenlose Köpfe — in diesem prosaischen Lande — ihr Fortkommen finden sollen.

Lebe wohl, mein lieber, guter Freund. Empfehle mich deiner Mutter auf das Freundschaftliche. So meinen übrigen Bakannten in Siebenbürgen. Schreibe mir, wie Du das Land gefunden.

Vorsicht! Széchenyi.

Von Vinzenz Eszterházy Dank deines Andenkens und Empfehlung!

Vergebe meiner Eile.*

* Széchenyi, kinek legnagyobb ellenfele Kossuth Lajos, inkább udvariasságból, mint elösmerésből adta meg a «legnagyobb magyar» elnevezést, kora gyermekségében a német cultura emlőin növekedett fel — és ha az igazat ki akarjuk mondani — a gyermek és ifjúkor benyomásait meglett férfi korában sem tudta, de nem is akarta levetkőzni. Hivatkozzam-e naplóira, hiszen ezeket félszázadon át következetesen *német nyelven* vezette, hivatkozzam-e leveleire, hiszen Liebenberg Jánostól, gyermekkori nevelőjétől kezdve József nádorig, a kivel csak tehette, *német nyelven* levelezett. Ezen a nyelven írt eleinte *Wesselényinek* is. Csak később, mikor a magyar tudományos akadémia megalapítására jószágainak egy évi jövedelmét felajánlotta, kezdett *Wesselényivel*, a kitől tulajdonképen magyarul tanult, magyar nyelven levelezni. És bármilyen nehezemre esik, a történeti igazság érdekében kénytelen vagyok megállapitani, hogy az akadémia megbízásából Majláth Béla által 1889, 1890 és 1891-ben közzétett 686 leve e közül Széchenyinek nem a fele, de a kétharmada német nyelven van írva, mert ő nem csak Liebenberggel, a jámbor nevelővel és József nádorral, a fenséges főherczeggel, de gróf Károlyi Györgygyel vagy bármely más telivér mágnással rendszerint német nyelven levelezett. Sőt a Deák Ferenczhez 1859 márczius 11.-éről kelt vagyis utolsó levele szintén német nyelven van megírva. Egyedül *Kossuth* Lajos volt az, kinek soha más nyelven, mint magyar nyelven, a gróf nem írt. Igaz, hogy sokat nem írt, mindössze 5 levelét ösmerem, az első 1844 november 16.-áról — az utolsót 1848 julius 22.-éről van keltezve. Az elsőben *Kossuthot* még «Tekintetes Tábla Biró Urnak» — az utolsóban Kossuthot, ki neki akkor minisztertársa volt, «Tisztelt Miniszter Urnak» szólitja. Ez utolsó levelét, mely rávall Széchenyinek Kossuthtal szemben mindenkor tanúsított hideg büszkeséggel párosult udvariasságára, itt közlöm:

«Tisztelt miniszter úr! A meglehetősen híres franczia publicista és szerző: *Dedier*, ki nékem több oldalról erősen ajánlva van, azt kéri tőlem, mutatnám őt Önnek be, ha csak néhány perczre is — mert Pesten lenni és Önt csak látni sem, neki lehetetlennek látszik lenni. Méltóztatnék nekem ehhez képest holnapra délután vagy estve, vagy holnaputánra, egy perczet kitűzni, miszerint a franczia utazót Önnek bemutatni szerencsés lehessek.

Hódoló tisztelettel
Széchenyi István.

VII.

DÖBRENTEY GÁBOR.

Budán, Novemb. 10-dikén 1825.*

Halhatatlan örömet hozott nekem lelkes leveled, kedves szeretett barátom, de nem csak nekem, mindennek, a ki tőlem környüllásosabban hallá, mint eddig szállongott a hír, fellángola nemzetiségünk gyáva elalvásán tűnődött elméje. Ily szép tűzben akartam látni nemzetemet s büszkébbnek akarom mintsem úgy elhamvadni hagyja megint, mint némelly elébbi felhevülések elporladozának. Gróf *Széchenyi* István nevére áldás, tisztelettel terjed az egész országban híre, valamint a többieké, kik példáját nemesen követték. Melly boldogság azésznek, ha gazdag is, melly szerencse a gazdagnak, ha szíve, lelke is van. Örömtől könnyező szemmel írom e rendeket, elérzékenyedve gondolok rád édes *Miklósom*, a ki e szép villámlást eszközléd.

Magam is azt mondom, hogy a mindennapi életbe beléható eszközlést kell adni az egybegyűlendő nevezetes tőkepénznek s nemcsak arra szánni, hogy néhány talán pedant tudós az által élelmet nyerjen s olly száraz speculatios munkákat írjon, mellyek, ha mívelik, tágítják is a nyelvet, de csak tudós olvasók körében tartják. Azonban politikai környülállásinkat tekintve mégis egy okos tudós középpontot kell felállítani, annak a pénznek, egy Magyar Akadémiát, melly az országnak minden nyelvű lakosaival éreztesse, hogy e hazában a magyar nyelv a legelső s közikbe a nemzeti nyelvet csinosítva lelkes ingerrel felékesítve játszodja, s mind inkább elétűnendő nagy elmék teremtései által azt a régibb és újabb mívelt nyelvek sorába vívja és így mindent összekapcsolván mindent meggyőzzön arról, hogy ez a nyelv is olly magas, bő, hajlékony, alkalmatos, mint akármellyik nemzetnek a maga dolgaira, a magáé.

Kétfelé oszlik úgymint előttem nyelvünk divatba hozatala, s elcsenevészett csoportunknak azon szebb részhez való csatolása, melly a nemzeti egészt most is képzelteti. Először szükségessé, kenyér-nyelvé tétele, másodszor a díszére, virágja kifejtésére való gond. Amaz a sok nyelvű hazát a bábelt egy bizonyos nemzetté vonja össze, együvé kényszerítvén eszessét és butáját, emez a lelkesebbeket is s a főbb rendűeket tölti el lassankint azzal a szép hiedelemmel, hogy mívelt nemzetnek tagjai s így a magok becsülésére szoktatja őket, megszünteti a külföldnek mohó majmolását, sőt azt is tiszteletünkre hajlítja.

Az elsőt nem ezen egybegyűlendő pénz intereseiből kell s illik jutalmakkal, sőt talán magyar új iskolák állításával is eszközleni, azt

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

törvénynyel szükséges rendelni, a melly mindenüvé, a hol csak eddig deák nyelvvel való élés volt, a magyart vétesse fel s mihelyt látni fogja köztünk a német, tót, rácz, hogy ezután a köztünk lévő s bennünket ölő és csúfoltató vulgaris deák helyett magyar nyelv ád csak neki kenyeret, magyarrá válik. Törvényt csak törvényt arra, hogy ha a helytartó tanácsnál még egy ideig deákul folynak is a tanácskozások, a cancelláriához attól úgy mennek is fel az oda küldendők, de a vármegyékhez, a városokhoz mindent magyarul küldjön; a kamara, ha independens az ország, magyarul vigye dolgait, a kuria és tárnok s personalis-i szék ítéleteit; a provincialis commisariatus úgy írja assignatioját, marche routejait, mint az ausztriai olasz teszi; hogy a német városokban is, mellyekben ámbár a hirdetéseknek németül kell folyni, magistratualissá senki se lehessen, hanem csak a ki nyelvünket jól tudja, hogy a nemzeti gárdisták közé magyarul nem beszéllő soha ne vétessék, hogy indigenává csak az fogadtathassék, a kit nyelvünk iránt annak tudásával is már hajlandónak látunk, hogy czéhbeli mesterember (ha el nem töröltetnek a czéhek) csak az lehessen, ha magyar földön született, a ki megtanulta nyelvünket is, s. a. t. úgy ezekre mind nem kell pénzbeli segítség s jutalom által a serkentetés. Igy míg még egyszer eltelik a 35 esztendő, az alatt százszorta jobban halad a nemzetisedés, mint 1790 ólta, a melly eltölt idő alatt nyelvünkről szólló genericus törvényczikkelyeink mellett is a tót csak tót, a német német maradt, sőt főbb házaink mind megrögzöttek a nemzet ellen való bűnben.

Akademia állítására tehát a nemzeti tőkepénzt, pedig úgy, hogy még ezen országgyűlése alatt megállítassék annak plánuma, az országgyűlésen neveztessenek ki annak tagjai s mingyárt dologhoz fogjanak Pesten, melly középpontjául szolgáljon. Ez olly rugó lesz, ha jól organisáltatik, ha eleibe közhasznú dolgozások szabattatnak, ha azon hézagok kipótlása, mellyeket még a törvény is hagyni fog, rendeltetik, olly rugó lesz, melly az egész országot electrisálja, a jobb főket útjokba igazítja s más nemzeteket is tudosít arról, hogy a nemzet nyelvében és dicsően él. Csudálnám, ha ennek ideája köztetek fel nem szakadott volna, itt ugyan többen mingyárt azt a gondolatot forgatták. Ha ezt czélozzák a nemes ajánlások s ti, a kik együtt a pénznek hováfordításáról tanácskoztok, megengeditek, vagy inkább parancsoljátok, hogy örömem, szerencsém lehessen vélekedésemet annak rendbeszedéséről közlenem, össze fogom írni, által nézvén újra Révainak s gróf Teleki Lászlónak egy Tudós Társaságról írt munkájikat s felküldöm. Csak így előre tolakodni tilt érzésem. De nem hasznos-e többekét megnézni s a mi czélarányosabbnak látszik, azt megállítani? Röviden előre mindazonáltal ezeket jegyzem fel:

1. Az Akadémia minden practicusabb tudománynak tűzhelye

legyen, de a nyelvnek filologiai részéhez többen állíttassanak, mint a többi tudomány osztályhoz és így a nyelv és tudományok akadémiája legyen. A filologiai osztály fog gondoskodni magyar, magyar-deák, magyar-német, magyar-franczia, magyar-olasz, magyar-angol grammatikákról s dictionariumokról, hogy e nyelveket a magyar egyenesen a maga nyelve és nem a német segítségével tanulhassa, az az osztály lesz gondviselő arra, hogy nyelvünkben a mostani levegőből kapott újítások, nyelvcsikarások megszűnjenek, de szabadabban fogja hagyni az írókat, mint az Academie francaise s a d'ella crusca tett, hogy a nyelv analogiája, etymologiája szerint igen is formálódhassanak, mindég a szükséges új szavak, új szóllásformák, s. a. t.

2. A Pesten leendő igazgató középpont tagjai fizetést kapjanak, de sokat ne, hogy restté ne váljanak, hanem abból remélhessék jutalmokat, ha dolgoznak és így minden árkusért, melyet az Akadémia kinyomhattathatónak ítél, menjen a nevezetesebb fizetés.

3. Az Akadémia ügyeljen arra, hogy legalább egy politikai magyar újság mindég folyamatban maradjon, esztendőnként egy historiai zsebkönyvet adjon ki, mely Almanach formában a nyelvet mindenkor a főbb házakba is viszi.

4. Gyűlései minden héten kétszer legyenek, egy vice elölülő alatt, a ki a főbb rendű nemességből való legyen, első elölülője a mágnások és főbb hivatalúak közül minden hónapban egyszer megjelenjen, a kinek elé adatik, mi történt. Minden esztendőben a kérdéses munkák jutalmait a protector úgymint a palatinus kiosztja.

5. Az Akademia maga két folyó írást ád ki, egy tudományost és egyet asszonyok számára. Minden esztendő végével számadását, kasszája állapotját nyomtatásban a fundálóknak, vármegyéknek megküldi s ha nem folytatná buzgón haszonnal dolgozásait, a fundálók, vármegyék feleletre vegyék s másként disponáljanak.

Bővebben mindazt, ha kívántatik. Engedd ide fűznöm, a mit ugyan többé eléhozni nem akartam, de leveled még egyszer próbáltatja velem. Shakespearemhez a 3000 f. v. cz. most compromissio nélkül egybe-gyűlhet. Én a 3000 f. behozó exemplárokat a fundusnak adom. Legyen sikere a tűznek, ezzel mingyárt kiadásomat olyanná kivánom tenni, hogy nyomtatási csínossága akárhova beilljék. Macbethet láttátok, miként van fordítva. Irj kérlek minél elébb.

Örök híved
Döbrentey Gábor.*

* Döbrentey Gábor született 1786 deczember 1-én Nagy-Szőllősön, meghalt 1851 márczius 28.-án. 1809-ben Kazinczy Ferencz ajánlatára a gróf Gyulai-családhoz ment nevelőnek, onnét a Bánffy-családhoz került. Pataky Mózessel, Wesselényi korán elhunyt nevelőjével megösmerkedvén, előbb azzal, majd annak

VIII.

HELMECZY MIHÁLY.

Pest, x ber fogytán 1830.

Kedves Barátom!

Végére gördült épen az országgyűlés, midőn kedves soraidat vévém barátságunk által. Gróf György* is közlé hozzá intézettidet velem. Én x ber első hetét Bécsben töltém az újság-intézet végett, örökké palástosan s udvarolgatva. Kettőnknek most egyszerre csekély reményt nyújtának a cancellaria főbbjei a privilegium megnyerhetésre, egynek igen. S épen most rendezgetem tanú s ajánlóleveleimet az esedezéshez. Egész x-berünk egyébként munka-örömben s örök ülésben telt el. x-ber 17-ke s 18-dikának mását (midőn t. i. a törvényczikkelyek közvitatás alá kerültek elegy ülésben) nem látta még a magyar föld, oly egyesség, oly nyomósság, erő, logicai rend, s mérséklet lelkesíté a rendeket. Elboríták s némaságba sülyeszték óhaik fontosságával az egész zászlósságot. Úgy, hogy minden, a mit jót, lelkest, szabadot hallhatánk egész 103 napi országgyűlésünk folytában, itt egy ragyogó pontban előtündöklött. Lánczy s ősz Carbonaro Szentkirályi egy szájjal azt vallák: hogy 8 országgyűlést éltökben s elaggtokban ehez foghatót nem látának. Mióta t. i. egy-egy követ a papok s kir. városok közzül minden kerületi küldöttséghez tagul rendeltetett (pedig elmeneteled óta végiglen mindent küldöttségek által munkáltattak előre a Rendek s így vevék kerületi tanácskozás alá) a legnagyobb egyesség lőn sajátjokká, s az elszánt férfias eltökélésű *maradjon*, lugubris hangzata hallatszott jobbadán a rendeknél a personalisnak minden buzgódó erőlködései s kérelmeire is. A magyar ezredekbeni magyar tiszt-előléptetést végre «*sine qua non*» feltételié tevék, s csak a nádor meglepő kérésére, ki 35 esztendei nádorkodása jutalmául kívánta *ut huic petito mene supersedeant* a varsói zendülést is, hol a nemzeti katonaság 35 ezre a néphez állott, vévén szempontúl, hagytak fel most sürgetésükkel. Az előleges sérelmekre jött válasz, némely veszélyt lappangtató principiumi ellen rög-

halála után a fiatal Wesselényivel kötött barátságot. Wesselényi barátsága teremtette meg Döbrentey egész jövőjét. Ugyanis Wesselényi őt ajánlotta, mint lelkes, pontos és felette megbízható embert az akadémia titoknoki állására. Az előmunkálatok készítésével már 1828-ban lett megbízva. 1830-ban rendes tag, 1831-ben már akadémiai titkár, majd a nemzeti szinház igazgatója lett. Irói tehetsége — amint ezt különben fenti levele is tanúsitja, — nem állott arányban ambitiójával. Egyik nagy érdemét kétségtelenül a Berzsenyi Dániel műveinek összegyűjtése és kiadása képezte 1842-ben. Wesselényit mindössze egy évvel élte túl; egyike volt azon keveseknek, kik Wesselényi mellett mindvégig kitartottak.

* Károlyi György gróf.

tön felírtak, a pontonkénti felterjesztést jövő országgyűlésre hagyván. A koronázási czikkelyben említett *sine assensu regnicolarum* s az ujonczokat illetőben levő *cognito necessitate* miatt két éjjel egymás után Bécsbe kelle iramni a cancellárnak, úgy, hogy ez a végső napokban cancellár s curir volt egy személyben *in eadem forma in qua ipsi hac vice congrueverunt*, a mit én legnagyobb palladiumnak tartok, harmadnapi vita után sem juthatott czikkelybe, noha dicső elszánással kívánták. Ha az előleges sérelmekre kiadott kir. választ olvasandod, meg fogsz győződni, hogy különböző stylistikája egészen másra volt első szerkezetekor intézve. Visszavétettek t. i. ezek gr. Ádámtól * s a kabineti tanácsban módosíttattak így, főkép a fődolga.

A tudós társaság ügyében az igazgató tanács csak némely nem eléggé kifejtett rendeletet világosíta fel, s legelső ülésbeli jegyzőkönyvét hagyta helyben. Kisdeded, mivel Tasner censurára készül, most már két dajka kézen serdül, az övén t. i. és valami Bertha Sándor nevű szép tulajdonú fiatal ügyvédén. Hogy nagyobb ösztönt nyújtsak nekik, meg kelle ígérnem, hogy azon pénz, mely a munka nyomtatásából fenmaradand, sajátjuk lesz. Reménylem január fogytáig az egész kéziratot látni fogod. Pozsonyban a szűk mellűsködő Dankovszky censorhoz közelítenünk sem volt tanácsos, oly szigorú velejű s keblű.

Ha itt nem boldogulhatnánk, gondoskodásod alá lesz kénytelen járulni. — Czirákyt igen nagy üldözésbe vette a fiatalság. Már két este nagy csoportozások történtek uj háza előtt, hol lakik s nagy zajjal kiabálák: Vesszen Cziráky a hazaáruló s ülő formára guggolván ülő formát rakodtak (iprikáltak) tiszteletére kapuja előtt.

Azóta csaknem minden féregnek a legnyájasabban köszönt s nem torzongó képpel mint eddig. — Én nem szeretem e szilaj rakonczátlanságokat, mert így nem is remélhetvén Pestet országgyűlési helylyé jövendőre. Gróf Károlyi György nehezen fog lemehetni a relationalis gyűlésre, mert január 20-án Bécsben István esküvése, hol vőfély, 31-én igazgatósági ülés, a szállás s egyebek elintézése, febr. 17-én ismét Bécsbe kell mennie, hová a kis király lakodalmára az ország örvendező küldöttségben gróf Széchenyivel, gróf Andrássyval tagul van rendelve. Méltóságos és nagylelkű anyádnak jelentsd ismeretlenül is kézcsókomat. Sajnálom, hogy nem lehettél tanuja s részese dicsőséggel teljes két napjainknak.

Azonban egészségedre, mely mind a két hazának közkincse, ügyelj a leglelkiösmeretesebb szorgossággal. Ölel barátod

Helmeczy**

* Teleki Ádám gróf.

** Helmeczy Mihály, családi nevén Serfőző Mihály, született Király-Helmeczen Zemplénvármegyében 1792-ben, meghalt Pesten 1852 deczember elsején. Iskoláit Sátoralja-újhelyen és Pesten végezte. 1811-ben bölcsészettudori, 1817-ben.

IX.

BÁRTFAY LÁSZLÓ.

Pest, Aug. 28. d. 1831.*

Méltóságos Báró.

Különösen tisztelt Uram!

Tegnap vevém Nagyságod kegyes írását aug. 22-ről. — Hogy a ma induló postát egészen üresen menni ne hagyjam, ide írom röviden a legszükségesebbeket, a mennyire a félórai idő engedi, mert aztán a posta, mint mondom, indul. Mindenek előtt alázatos tiszteletem mellett jelentem, hogy hála Istennek! még eddig élünk, a kik élünk. — Grófom ő nagysága jul. 4-én jött Pestre. 6-án Csákvár felé vevé utját; kevés napi ott mulatása után Fiuméba ment; onnan Triesztbe, hol gr. *Lajos*** és a grófné is valának jul. 16—17-ke óta. Aug. 2-án Ischlbe mentenek; de grófom aug. 16-án Bécsbe jött, s *Czenken* keresztül, hol gróf *Széchenyi* ő nga tartózkodik jul. közepe óta, tegnap előtt délben szerencsésen haza érkezett. Mindjárt az nap Fóthra ment ki gróf Istvánékhoz; tegnap egy pár órára bejött, akkor átal-adtam ő nagyságának a neki szóló levelet; ismét kiment, és még most is *Fóthon* van. Mit is csinálna ezen szomorú városban? Nincs itt mostan semmi olyan társaság, melyben magát helyén érezné. — Rövid időn N.-Károlyba szándékozik, hogy ott a mostani bajos környülállásokban személyes jelenlétével annyit tegyen, a mennyit tehet. *N.-Károly* városa ugyan, mint a tudósítások tartják, a nyavalyában nem szenved, hanem Szatmár vmegyében a Tisza körül mint mondják újra kiütött, s sokkal dühösebben mint elejénte. Minket, ittenieket julius 14-ike óta ugyan derekasan megkörnyezett a baj, akkor

ügyvédi oklevelet szerzett. De sem a philosophiához, sem az ügyvédséghez valami nagy kedvvel nem birt, minden hajlandósága az irodalom felé vonzotta — és bár ő maga semminemű különös írói tehetséggel megáldva nem volt — sokoldalú ösmereteivel, ügyességével és főleg alkalmazkodni tudó képességével oly sokra vitte, mint kor- és írótársai közül kevesen. Bártfay Lászlóval való ösmeretsége és barátsága révén előbb a gróf Károlyi-család, majd Széchenyi István és Teleki József gróf kegyeibe fészkelte be magát. Ezek hatalmas pártfogásának köszönhette, hogy mindjárt az academia megalakulásakor annak pénztárnokává lett kinevezve, amikor pedig Kisfaludy Károly 1830 november 21.-én bekövetkezett halála folytán a kormány által engedélyezett «Jelenkor» czimű politikai nagy lap szerkesztői állása üresedésbe jött — ezt a kimondhatatlan nagy fontossággal biró és tekintélyes fizetéssel járó állást — Bajza, Toldy és Vörösmarthyval szemben ő nyerte el. Ebben az állásában 1847-ig meg is maradt — ugy, hogy 17 évig tartó szerkesztősködésének ideje alatt tetemes vagyont is gyüjtött, sőt Törtelen, Pestmegyében, birtokot is vásárolt. Wesselényivel — kinek nagy tisztelője volt — ugyancsak Bártfayék útján ösmerkedett meg.

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

** Gróf Károlyi Lajos.

adta elő magát a legelső eset Pesten, és pedig itt szomszédomban a reform. templom mellett, s azóta napról-napra terjedett, nevekedett, ugy hogy már-már kétségbe eshetett az ember, annál inkább, mivel a nyavalyát közönségesen ragálynak (contagionak) tartották, holott most közönséges a tapasztalás, hogy járvány (epidemia). S e mellett el valánk zárva, rekesztve, cordonozva mint a foglyok; heti vásárok nem tartatván, a népség nagyobb része, mely napról-napra vásárolja eleségét, ebben nyomasztó fogyatkozást kezde érezni; a mesteremberek sok legényt, a fabrikások s mások számos munkásokat kénytelenek valának elbocsátgatni; ezek, mint mondják, többen hatszáznál, élelem nélkül bolyongtanak, ki a városból a cordon miatt nem bocsáttattak — a tanuló ifjuság nyakra-főre megexaminaltatott s midőn haza akart menni, *passust* nem kaphatott; — a hidat elzárván Budával minden közösülés megszűnt: — ezek és a napról-napra növekedő betegség, mely 5—6 óra alatt ölé rakásra az embereket, — a temetési tiszteletnek elejénte megtagadása, a mindenfelől érkező legnyugtalanítóbb hírek s a mindezekből támadott közönséges rettegés és úgy szólván minden kilátásnak elenyészése oly iszonyú állapotba hozták a várost, hogy jul. 17-kén, délig ugyan a deákság, délután pedig a többi, részint szűkölködő s munka nélkül kóborló, részint pedig az előbbeniek által szorongásba esett népség fellázadott, a hidat erőszakkal felnyitotta, a strázsákat szétverte, a theatrumból zászlókat ragadván ki, s ezerekre szaporodva majd minden utcza lámpásait összetörte, — a városházra rohanván, az ott levő drabantokat elűzte, fegyvereiket némely részben elszedte, az ablakokat mind betördelte; onnan a gr. *Cziráky* házát vette dühössége tárgyává s miket követett el itt, csak az képzelheti, a ki látta. Feldúlt még egy pár korcsmát is a neki bőszült nép, de csak olyakat, a melyek közelgetésekor bezárattak. — Onnan kimentek a lófuttató helyre, hol a contumatia intézet volt, ezt széjjel verték, rombolták, a veszteglőket felszabadították, s ezek többnyire a városba bejöttek.

Hanem oda künn a kitódult katonaság (huszár — uleman — gyalogos mintegy 5—600, két ágyúval general Wernhardt vezérlete alatt) körül vévén a dulakodókat, betolá őket az Orczy-kert felé, s akkor vagy 16-tot agyon lővén közülök, s negyvennél többet megsebesítvén, vagy 170-et elfogott. Estve felé itt az ablakom alatt jött el a triumphalis sereg.

Hanem a széna piaczon, szinte közel hozzánk, sok városi nép lévén összetódulva egyedül bámulás végett, s várván a dolog kimenetelét, a visszajövő katonaság ezekre is lőtt, pedig tisztességes urak, asszonyok, gyermekek valának együtt, sokan tulajdon házaik előtt állván csak, — s ezek közt is borzasztó halált kellett elterjeszteni. — Ez egy ocsmány, semmire kellő scena vala, mely felől nem tudja

az ember a commendans ostobaságát, fejveszettségét, vagy gonoszságát higyje-e? Szóval: julius 17-ke nem hetet, mint az újságok emlegetik, de a később meghalt sebesekkel együtt talán hetvenet is kivégzett, — mert még mai nap is szedegetik őket össze, hol a fűben, hol a kukoriczák közt csúszván és elvérezvén, meghalva. — Azontúl nagy lett a cholera halandóság, úgy hogy julius végével s aug. elején százanként is vitték ki némely napon a halottakat. Most úgy beszélik, hogy mind a betegség mind a halandóság szűnik, és pedig jóval szűnik. Adná az Isten! mert bizony már eleget lakoltunk. Tegnap délután temették el a Gellért hegyen szegény derék *Tittel Pál* astron. igazgatót is. Vannak Pesten házak, hol egészen kihaltak az emberek. — Helmeczy Miska még julius közepe előtt ment ki Törtelre, ott a cholera nem ütött be, noha köröskörül dühösködött, s némely részben még most is dühösködik. Tegnap előtt ő is bejött, s tegnap közlötte velem nagyságod levelét. Teljes igaza van Nagyságodnak, hogy a félelem s rettegés gonosz egy portéka; de, jaj, — Méltóságos Uram, — akartam én is bátran maradni, de megvallom, a közinség tudása s óráról-órára növekedése úgy alányomott engem, mint valamely óriási hatalomnak vaskarja. Hasztalan bátorítám magamat lelkemben; testem mégis ellankadott, s azóta — akarom nem akarom — oly szívdobogásokban szenvedek, hogy némelykor majd elfullaszt. Hanem az csakugyan bizonyos, hogy itt sokakat ölt meg maga a félelem, az az: cholera jelenségei szakadtak rájuk, de ezeket valóban a képzelés és félelem szülé. — Lehetetlen tovább folytatnom írásomat, pedig még iszonyú híreket kellene közlenem *Zemplén, Abauj, Sáros* és kivált *Szepes* vármegyék paraszt lázzadásairól, melyek iránt kétség sincs. *Zemplénben 47* helység támadott fel, s irtózatos dolgokat követett el a pór nép a magistratualis és földes urakon, ezek tisztjein, az orvosokon. De az odasietett katonaság már valamennyire lecsendesíté, mint írják.

Ajánlom magam Nagyságod nagyon becses és kegyes kedvezéseibe, igaz és megkülömböztetett tisztelettel maradván alázatos szolgája

Bártfay László.*

Más kézírással a hátlapon: Bártfay 831.

* Bártfay László, írói álnevén Vándorfy, született Felső-Vadászon, Abaujmegyében, 1797 május 6.-án, meghalt Pesten, 1858 május 12.-én. Tanulmányait Kassán végezte. Tanulmányai befejezése után 1817-ben Pestre jött a kir. táblához jegyzőnek. De ezen állásában nem sokáig maradt, mert 1819-ben a gróf *Károlyi* család titkára, 1823-ban pedig a gróf *Károlyi* család ügyvédje, 1830-ban pedig jurium directora lett. Wesselényivel még a pozsonyi 1825—27.-i országgyűlésen ösmerkedett meg. — Bártfay rajongott a magyar irodalom és költészetért. Kazinczytól kezdve Helmeczyig — alig van ama korszaknak egyetlen egy jelesebb

X.

CSEREY FARKAS.

Bécs, 1831 október 13.*

Kedves Öcsém!

A kegyes providentia tégedet a legtökéletesebb s legszebb értelemben *igaz magyarnak* lenni engedvén, szükségtelen az iránt, a mit elődbe terjesztek, előszókkal élni. Özvegy Kazinczy Ferenczné hozzám küldött levelében értesít, hogy fiait, Emilt és Bálintot V. Palatinus Péchy Imre és gróf Teleki József urak vették szárnyaik alá; a 3-dik fiú, Antonin hadi életbe vágyik lépni, de nincs se equipirungjára és csillagjára költsége, se semmi protectióval nem szerencséltetik. Én az ifjút jól el tudnám helyeztetni. Neked pedig van módod veled egyforma érzésű hatalmas barátoknál kieszközölni, hogy a montur-pénz, mely a gyalogságnál 30 nehány forintokra megy, equipirungja cadetnak, mely 40 fr. cm. megeshetik és hónaponként czulag p. 10 f. cm. egy lelkes, a halhatatlan *K.* érdemeit becsülő magyar úr által adattassék, azt hogy esztendő alatt tiszt legyen, kieszközölni lelkemen fekszik. Nemes és magas érzéseidre bízom e tárgyat és azokhoz intézem valóban hazafi, és a síron túl is tartó baráti kérésemet, és kérlek, szerencséltess mentül előbbi válaszoddal. Kedves néném kezeit csókolom. A mult postán nekie küldött levelemben elfelejtettem megírni: hogy felséges urunk Erdélybe egy gyalog és egy lovas linien regimentnek küldetésit rendelte, melyek nem sokára be is rukkolnak és én nagyon remélem, hogy az oláh granicsár ficsorok pipa száraikról le fogják az azokra vésett bizonyos nevet karczolni. Éljetek egészségben s boldogul. Ölellek és vagyok a legtisztább érzéssel

igazán szerető bátyád
Cserey Farkas.**

Bécs, 13-a oktob. 1831.

írója is, ki házában meg nem fordult volna és kivel irodalmi levelezést ne folytatott volna. Kisfaludy Károlylyal, Kölcsey Ferenczczel és Virágh Benedekkel, — Bajza Józseffel, Toldy Ferenczczel és Vörösmarthy Mihálylyal pedig nemcsak ösmeretségben, de benső barátságban is állott. — Bár maga keveset írt, mindössze nehány novellája és utirajza látott az Aurora 1822—1824.-i évfolyamaiban napvilágot, a m. tud. academia 1831-ben inkább mecaenasi, mint írói érdemeit jutalmazni akarván, a levelezői tagsággal tisztelte meg. — Bártfay — mint korának annyi jelese — szintén vezetett naplót. Naplójának egyik részét a m. nemzeti muzeum, másikát a gróf Károlyi-család levéltárában őrzik. Wesselényi halálos ágyánál jelen volt és Wesselényi végóráit naplójában a szemtanú hűségével és közvetlenségével örökítette meg.

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

** Nagyajtai ifjabb Cserey Farkas született Bécsben, 1773 október 28.-án, meghalt ugyanott 1842 deczember 25.-én. Wesselényi anyjának, Cserey Helénának testvéröcsese volt. Szenvedélyes botanikus volt. A kolozsvári fűvészkert megala-

Az özvegy* meghallgatta kérésemet és küldötte K.-nak ez életben legutoljára írt következő sorait:

«Ti férfiak, nem éreztek szerelmet,
Csak a leány, nem szive, kell tinektek.
S vad tűz, nem érzés, lángol kebletekben.

(Czím.) de Nieune

a Monsieur
Monsieur le Baron Nicolas
Wesselenyi de Hadad

p. Buda
Debreczen

Bréd
a' Sibo.

XI.

KÖLCSEY FERENCZ.

Pozsony, május 12. 1833.

Tiszteletre méltó barátom.

Távoztod óta elhagyatva érzem magamat; nem mintha nem volnának itt jó és tiszta lelkű emberek; de a férjfinak, kinek a szerencsétlenség jutott: költő lenni, meleg kebelre van szüksége, hol lángjai testvérlángokkal találkozzanak; s ily kebled, édes barátom, itt csak *neked* vala. Nem elég kimondani a szót: *haza:* nem elég, bizonyos érzelmet hordozni iránta: az én emberem az, kinek a *haza* örök ideálként áll lelkében. De te jól tudod, az ideálig felemelkedő lélek mily ritka! Balsorsom úgy hozá magával, hogy kevés nappal utánad *Siskovics* is haza indult, s ez egyike vala a legjobbaknak.

Más nap, elmented után országos ülésünk vala; s a rescriptumban kívánt sorozás nagy többséggel elfogadtatott. Az üzenet e

pitásában is nagy érdemei vannak. Egyike volt kora legműveltebb embereinek. Kazinczyval, Döbrenteyvel, Helmeczyvel állandó levelezést folytatott. Édes atyja kívánságára a katonai pályára lépett, de őrnagyságnál többre soha sem vitte. Mikor unokaöcsését, Wesselényi Miklóst, a királyi tábla és a hétszemélyes tábla 1839 február havában elitélte, Deák Ferenczczel egyetemben nagyon sokat fáradozott Wesselényi érdekében. Cserey Farkas nem csak nagy műveltségű és nemes érzésű, de rendkívül humánus gondolkozású férfiú is volt. Bizonyságot tett nemes érzéseiről és humánus gondolkodásáról az 1817. évi inség alkalmával. Ebben az inséges esztendőben nagy kiterjedésű krasznai birtokán nemcsak minden tizedet és robotot engedett el jobbágyainak, de még a maga pénzén vásárolt nagy mennyiségű gabonát és azt az inséges nép között kiosztotta. Ő volt az első, ki a 3 napos robotot hetenkinti 2 napra önként leszállította.

* Kazinczy özvegyéről van szó.

miatt változást kívánt, s azt megtenni kerületi ülésben kelle. Embereink törték fejeiket: miképen adjanak a dolognak oly színt, mintha nem a rescriptum, hanem a saját szabad akaratoknál fogva tették volna e lépést; s e fejtörés közt Nagy Pál azt javallá: tennők a kereskedési tárgyat harmadiknak, ne, mint a rescriptumban, negyediknek. Ellenvetés lőn, hogy a rescriptum sorozása már az országos ülésben elvégeztetett. Ez nagy viadalt okozott. Azt mondák, hogy Somsich, az elölülő, nem igazán mondá el a végzést; mert az országos ülésben csak a juridicumról folyt a szó, hogy t. i. ez legyen második; s nem pedig arról is: mi legyen hát a harmadik? Jó, hát miért mégis akkor senki sem mondott ellen? Erre az előtted ismeretes factio sokképen felelt; s Borsiczky — ki nem tudom, miként — részére vont, azt is mondá, hogy hosszú volt az ülés, kikoplaltattak bennünket, s több ilyeket. Két nap tartott a harcz, s végre az országos végzés ugyan győzött, de a párt készült első országos ülésben az alnádort megtámadni. E gyűlés tegnap történt meg; Gyertyánfi és Marczibány felállának (Borsiczky mégis megemberelte magát, s neutralitasban marada); alig kezdett az első szólani, nagy sűrűséggel ugráltunk fel. *Somsich* ügyesen viselé dolgát, s kevés szólalkozás után a pert elcsendesíté, s legalább tizenöten úgy ültünk ismét le, hogy szavunkra szükség nem lőn. A gyűlés szépen ment véghez; s üzenet és repræsentatio s a törvényczikkelyjavaslat a napibérek felől a főrendekhez küldetett.

A napi bérekről mit végezének: tudod. A törvényczikkelyt meglehetősen megtisztították a régi szakállas szerkezeti módtól, s az elég egyszerű. A felírásban azt tétették, hogy az így felküldendő törvényczikkelyeknek ne csak érdemére, de kifejezéseire is feleljenek a resolutiok, hogy a concertatio diaeta végén elmaradhasson.

Az urbariumnak csak utolsó czikkelye van már hátra. Megírom, mihelyt elvégezzük. A vallásügy a főrendeknél referálva még sincs. Nem tudom, melyik kerületben kértem a rendeket, vennék e dolgot figyelembe. A kerületi elölülők felelék, hogy a nádor a felvételt igéri, — azaz nekik igérte magányos beszédben. Tegnap, midőn a mostani üzenetet által akarók küldeni, felállottam és kértem

1. hogy a religion ily hátravetéséből eredhető sérelmet vegyék gondolóra, s eziránti aggodalmokat jelentsék ki, s addig, míg egyet a főtábla el nem végez, mást elébe ne adjanak,

2. hogy a napkönyv censorait és a napkönyvi kivonatot illető irományok egyszer már referáltassanak.

Az alnádor felelt az elsőre, hogy a nádor hazafiságában kételkedni nem lehet (Erre vivat lőn a kiáltás), másodikra, hogy ő nem rendes elölülő, s azért az említett irományok referálására a nádortól kér engedelmet. (Erre azt zúgták, nem szükség engedelmet kérni).

S így az egész indítvány *fuit vox clamantis in deserto.* Ülés után egyik azt mondá: nem kellett volna tenni az indítványt; másik: miért nem mondád, mit akarsz? mi catholicusok tettük volna, protestanstól nem jól jött; harmadik: én már állottam, s ugyanazon indítványt teendő valék, de nem pártoltalak politikából.

Mit mondasz mindezekre?

Mondhatatlan nyugtalansággal várom tudosításodat hazulról, az erdélyi dolgok miatt. Jól esik azon bizalomban élnem, hogy lelked egyenes és erős volta, s értelmed hatása hazád ifjait a mérséklet, azaz férjfiúi mérséklet útjára vezetendik. Élj szerencsésen, hass és munkálj szerencsésen, s emlékezzél rólam. Ölellek forró, szent barátsággal. Lehetetlen elhallgatnom, hogy az urbariumi VI. czikkely utolsó §-ában a parasztnak teljes testamentum tételi jus adatott, s így a földesúr ex defectu csak akkor succedalhat, ha a parasztnak sem örököse, sem testamentuma nem maradt. Kölcsey.

XII.

IDŐSB SZÁSZ KÁROLY.

N.-Enyed máj. 7. k. 1834.*

Tisztelt Barátom!

Három igen fontos tárgya van levelemnek.

1-ső az, hogy mint bizonyosan értésemre esett, Udvarhelyszéken a publica opinio erősen melletted nyilatkozék. Igen jó volna tehát, ha ott választatván magadat követnek, a székely nemzetet ez által hatásod alá vonnád, a mire igen is nagy szükségünk lesz.

2-ik az, hogy Kemény Pált Marosszéken követnek szózattöbbséggel elválasztották. A másik követségre nézve Tolnai és Gál József közt egyaránt oszlottak meg a szavak, s ők ezért újabb marchalisra halasztották a választást(!). Ez lesz 12-r, s akkorra nagy factio készül Keményt letenni s helyette is mást választani, okul adván azt, hogy a Gubernium őt közelebbről fiscalis actio alá vetette. Az ő kérésére s magamtól is nagyon lelkemből könyörgök, menj el segedelmére. Te egyedül elég leszel.

3-ik és legirtóztatóbb ez a regalisták lajstroma. Lessz-e egy becsület érzésű ember, ki elfogadja, olyak közt mint . . . .

De kétségen kívül te is másként nem gondolkodhatsz, mint ezeket elfogadni (az újonan kinevezetteket értem) nem lehet, mert nemcsak politicai, de logicai visszásság is, hogy a factisch Gubernium *törvényes* regalistákat ajálhasson, mely őtöt kölcsönbe törvényesítse, és így a helyett, minek törvény szerint kellene történni, hogy t. i. diaeta válasszon Guberniumot, itt egy törvénytelen Gubernium választ diaetát, mert a regalisták a diaeta majoritását, s tehát a diaetát

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

teszik. De a vármegyék — amennyire eddig tudom — egyező instructioi igen derék kaput nyitnak ezeknek kiküszöbölésére, mert azokban a Guberniumtól minden országgyűlési actusokhoz s jelesen választásokhoz járulás megtagadtatván, a regalisták ajánlása is nem illetheti, s ha a maga választásába (mely circa 15 személyre terjed) nem vehet részt, hogy vehetne 160 diaetai tagéba?

Törvényes útja a kormánynak a lett volna, hogy a diaetát a régi regalistákkal kiújítván, s a restauracziót megtévén, a restaurált Gubernium által recommendáltasson regalistákat. — Azonban mindezen ideákat vélekedésem szerént csak általános principiumok formájában, nem a fennforgó kérdésre alkalmaztatva, vagy épen készülve kell létrehozni, hanem a nemzeti gyűlésben kell fellállani vele.

Kemény Dénes és József idevaló követek. Én szavaid utánhangzása ereje nyomán vízaknai. Ha első napjára a marosszéki marchalisnak el nem érhetnél, menj el a másodikra is. Újra nagyon kér

tisztelő barátod
Szász s. k.*

XIII.

IDVEZLŐ VERSEK ÉDES GERGELYTŐL.

Dereske, 1836 november 9-én.**

Báró Wesselényi Miklósnak, 1833-ban megjelent «Balítéletek» czímű könyvére.

Oh igaz emberiség, diadalma világos igazság
S annak nyelve: hol is hallgattál ennyire? hogy nem
Szólaltál föl előbb, mind eddig várva, hazánk szép
Alkotmányának némely fájdalmas ügyében?

* Szemerjai id. Szász Károly született 1798 január 25.-én Vizaknán, meghalt 1853 október 25.-én Maros-Vásárhelyen. Iskoláit részben Nagy-Enyeden, részben Kolozsvártt végezte. 1815-ben a maros-vásárhelyi királyi táblához juratusnak ment és akkor ismerkedett meg bölöni Farkas Sándor útján Wesselényi Miklóssal. Szorosabb baráti viszonyba egymással azonban csak a 30-as évek elején léptek. A kolozsvári 1834—35.-i országgyűlésen ugyanis Wesselényi Udvarhelyszéket, idősb Szász Károly pedig Vízakna városát képviselte. Ők, valamint báró Kemény Dénes, Jósika Miklós és idősb gróf Bethlen János képezték fejét és gerinczét az országgyűlési ellenzéknek. Az országgyűlés befejezte után őt is, mint a közbéke háborítóját, üldözőbe vették, aminek folytán még tanári állásától is, melyet az ősi nagy-enyedi collegiumban elfoglalt, kénytelen volt ideiglenesen megválni. Az 1841 szeptember 27.-én kibocsájtott amnestia neki is visszaadta nyugalmát és tanári állását. 1848-ban ismét Kolozsvártt találjuk őt, ugyancsak mint Vizakna város követét. Az unio kimondása után báró Eötvös József mellé közoktatási államtitkárrá nevezték ki. A szabadságharcz leverése után elfogták, halálra ítélték, de a kivégzés előtti éjjelen úgy neki, mint másik 207 elítéltnek a kegyvesztett Haynau megkegyelmezett. 1851-ben visszatért hazájába, Erdélybe.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

És titeket, ti hazánk védangyali! nemzeti törvény
S nyelv! mi kötött meg előbb s némitott ennyire? hogy nem
Tettetek eddig szót az egész nemzetnek ügyében,
A mikor annyi tagok méltatlan vett sebeikben
Hasztalanúl nyögvén, óhajták a kegyes orvost?
És te magyar Themisz! oh mire, hogy holt nyelvnek örültél,
Hogyha magyar népnek kivántál lenni vezére?
S mért idegen hanggal gyötréd Árpád unokáit?
Jaj mire nem született Széchenyitek és Wesselényink
Nagy Lajosunk, vagy erős Mátyásunk jobb idejében,
A mikor a magyarok részérül teljes erőben
Szolgált, tört s rontott a fegyver győzedelemmel?
Im Széchenyi fogá föl először is azt az ügyet, mely
A haza vett sebeit kivánta fedezni föl, és már
Orvoslása helyes módját Wesselényi jelenti.
Hajh *Wesselényi!* mit is mondjak? nincs annyi tehetség
Bennem, mely érzéseimet kijelentse felőled.*
Ám én is honunk jó s szent törvényeit eddig
Sok nem egyenlő, sőt káros kifogásira nézve
Kárhoztatni merém, mint már nem időnkre valókat,
Melynek alatt egy rész a mást kedvére tiporta,
S a gyengét az erősb önkényből nyomta merészen.
Hol fene-vad módon bánván emberrel az ember
Bármi csekély okbúl, mihelyest fölforra haragja,
A gyengébbnek esett és rajta hatalmas erővel
Elkövetett mindent szabadon, valamint neki tetszett.
Még oly oktalan is, ki alig volt érdemes arra,
Hogy levegőt szívjon s a jók kenyerét egye ingyen.
S a letiportnak nem lehetett pisszeni is ekkor,
A nélkül, hogy az a dühös őt ne tiporja meg újra.
És ne gyötörje viszont a kínzó padra szegezvén.
És helye nem lehetett sehol is méltó panaszának.
E mellett, a mint az ügyek folyamatja mutatta,
Még itt sem látszott igaz emberiség jele, mert ám
Itt is azon törvény az erősbekhez hunyoritván,
Győzött a bűn, és az igazság szenvede börtönt.
Gyakran, mert könnyen szabadul a pénz, szabadon ment
A nagy vad s rekeszét törvén, sietett ragadozni,
A hamis örvendett, az igaz keseregve sohajtott,
A ravasz ember örült fölemelve, s az ártatlan sírt.
Ilyeneket látván, mit tudtam vélni, hanem hogy
Kárhoztatni merém törvényink gyáva hiányit?
Mert az erősb résznek szolgáltak azok menedékkel.
Szúnyogot elfogtak, de tevének tág kaput adtak.

* Édes Gergely, ev. református lelkész, született Madaron, Komárommegyében 1763 január 24.-én, meghalt Tisza-Tarjánban, 1847 október 20.-án. Tanulmányait a pataki és a debreczeni kollégiumban végezte. A gróf Ráday-családnál megösmerkedett Kazinczyval, kivel mindvégig levelezésben állott. 1833-ban *Dereske* választotta meg papjául, ott 1846-ig működött, amikor aztán nyugalomba vonult. Wesselényinek, mint e vers is mutatja, rajongó híve volt.

És azonok menedékeiben, mint a vadon erdők
Nagy fákkal sűrűn fedezett sziklái között jó
Barlangokra talált a farkas, medve s oroszlány
És a róka kibújt könnyű fortélylyal alóluk.
S így az erőtleneket minden jótól kirekesztvén
Itt azokat lehetett gondolni hazátalanoknak,
Vagy jövevényeknek s egyszersmind rab helotáknak.
Jóllehet ők is azon haza védelmére befolytak,
Melynek közterhét viselik megigázva keményen.
És hihető, mondám, hogy az ily törvények ugyancsak
Ránk szállottak még mind régi pogány eleinkrűl,
Kiknek fegyvereik tettek mindent szabadon s ha
Rendtartásaikat, melyekből állt körözetjek
Följegyezék is, epés vérrel jegyezzék paizsokra,
Képzeteik sem voltak az emberiség köz-ügyéről
Nem hogy még kímélleni tudták volna legyőzött
Embertársaikat, sőt rab helotáknak alázták.
Azt valván egyedül az erőből áll az igazság
Még ez az emberiség szava nem juta vad füleikbe.
«A mit akartok, hogy veletek cselekedjen az ember
Kölcsönösen s igazán azt kell cselekednetek azzal.»
Hogy *Wesselényi* te most im e rút vádat ügyekszel
Elhárítni jeles törvénytévő eleinkről,
Ez nagylelkűség és olly jó szív jele benned,
A mellyet méltó tisztelve becsülni... De mégis
Hajh mi magas hegyeket mozgatsz s mi tömérdek erőben
Álló sziklákat kívánsz kiteperni helyeikből.
S millyen erőmívet haladó nagy okokkal iparkodsz
Dönteni meg s egyenes térré lecsinálni! bizonnyal
Hinném, hogy már-már olvadnak erős okaidra.
S mint az erős tűz a vasat is lágygyá teszi s abbúl
Oly alakot kohol a bölcs kéz, millyen neki tetszik.
Vártam: azon módon hajol a szavaidra hazánk és
A tőled javasolt ábrázatot ölti magára.
S hát nincs hasznok ? hát mégis teljes erőben
Áll az előbbi hibás alak és nem változik éppen
Semmit is? — Ah meglesz lassanként meglesz az — ah mert
Várhatnók másként honunknak elaljasodását.
Bomladozását és oszlását a közerőnek.
Melly, ha utóbb halkkal részekre fog így szakadozni,
Megrendűl az egész alkotmány s végre leroskad,
Mellytől a magyarok szent Istene mentse hazánkat.
Ámde, hogy az ne legyen, van már mit tenni, ne féljünk!
Imhol az orvosi szer [hálá legyen Istenatyánknak]
Készen és bizonyos módjával előnkbe van adva!
Csak szemesen s okosan tudjunk vele bánni! — Hiszény már
Im törvénytévőinket *Wesselényi* kimenté
A vadság rút vádja alúl, mikor azt fedezé föl,
Hogy csak toldás a gonosz ott — s elejénte nem úgy volt.
És az utóbbiakon a vadság bélyege, mellyből
Megfertőztették később és helytelen okbúl,
Mellyet akár-mikor is szült a sátáni kevélység.

És ez is ám azokon történt, hogy nemzetiségünk
Szentséges kincsét — nyelvünket — már idegenhez
Pártolván — gonoszúl mellőzték s vesztibe hagyták —
A vele porba nyomott köznéppel — földes urak lőn!
Mit nekik? — ők elsők! — ők szívták a haza zsírját!
Mégis ez országunk egyetlen παλλάδιον-ját
A lealázott nép tartotta meg a maga szívén.
Ezt, *Széchenyi* nyomán, mind úgy szedi föl *Wesselényi*,
Szinte heros rendben, hogy semmi hiány ne maradjon.
Nincs oly bal- vagy előitélet, melynek ellégé
Meg ne felelne, sem olly országos seb, hogy azonnal
Orvoslása helyes módját annak ne találná.
Ő azt is mutogatja, hogy a sajtói szabadság
A könyv-vizsgálat mai terhes kárai nélkül
Megvala; nem vala hát panasz olly gondvesztegetőkre,
Kik veres ösztönnel ma keresztül szántnak azokban.
Hajh de miért s de mitől félünk itt? tiszta világtól?
Hogy netalán ocsmány bűnünk fog térni szemünkre?
Mellyet meglátván, orczánkat fogja pirítni?
És, ha talán kiderül az igazság napja fölöttünk,
Néhai tévelygésinket szégyenleni fogjuk?
Vagy remegünk csak azért, hogy még öleget nem aludtunk
S álmodtunk még több képzelt örömünkre valókat?
Vagy hogy, majd ha reánk virrad szűnvén az előbbi
Éjji setét, munkára szorít, melly lenne szokatlan
S olly teher, a mellyet, ha lehetne, lerázna nyakáról
Még az is, a kinek azt önbűne szerezte magának?
Mennyivel inkább az kikerülni, ki ment lehet attól? —
Úgy van! erős mikor azt ellenség szerzi, midőn azt
Nem szabadon s önként vállalja magára; de más az,
A mit az embernek kell önként is cselekedni.
Millyenek a közjó munkáji s akármi jeles mű,
Mellyel vagy maga, vagy mások hasznára lehetne.
És mi ez? egy oly ép embernek félni dologtól,
A kit az Isten is, a haszon is munkára parancsol,
S a mozgást szerető természet is ösztönöz arra:
Hogy nemesítse saját testét s lelkét is az által?
Hát még? azt az időt a bűnre pazarlani, mellyet
A becses emberiség munkájira kell vala szánni?
Hogy ő boldog maga is s legyen általa más is,
A kivel ő jól tesz. Mással jóltenni dicső mív
S isteni munka. De mert valamint a sárnak örülő
Sertés arra vagyon rendelve, hogy ő heverészve
Tömje hasát s hízzon, szintúgy egy ép s okos ember,
Hogy munkálkodjon; másként mondhatni, hogy annál
A gyors hangyák és munkás méhek nemesebbek.
A kinek a hasznos mív s mozgás nincs gyönyörére,
Annak az áldás és természet sem mosolyoghat,
Annak az unalmak rossz kisérőji lehetnek.
Végre mitől félünk? netalám, hogy majd, ha tud a nép
Mindent úgy, a mint a dolgok folynak előttünk,
Majd fölnyilt szemmel fent lát vele, sőt bele is szól?

Az nem baj; mert ám az igazság ellen ugyancsak
Nem szólhat semmit, mert tettel erős az igazság.
Az soha meg nem fog változni, megáll az örökké.
Hadd szóljon bátran, mikor azt óhajtja, hogy értse
S lássa mi módon áll? s hogy elösmerhesse sajátját
Ő is azon földön, a mellyet két keze mível.
És hogy előre magát ne gyötörje bizonytalanokkal,
Nem tudván, mint áll s meddig tart állapodása?
Építsen? de minek? mit tudja kezén maradand-e,
Vagy sem az ő kedves munkája? javítsa hiános
Földjeit? ámde miért? hogy utóbb is más vegye hasznát
A késznek, ki reá vár s nem munkálkodik érte?
Nincs ennél gonoszabb akadály a szorgalom ellen.
Ám napfényt óhajt minden jó s minden igazság,
S azt mennél többen tudják, annál bizonyosb s szebb.
Rejtekeket keres és búvó helyet a hihető bűn.
Ám az igazság szent és azt soha félteni nem kell.
Ollyan az, a mi csodás annak lételre hozója,
És mi csodás az volt ezelőtt, marad olyan örökké.
Bármeddig s bármily vastag gyász leple borítsa,
Elkopik a lepel, és a tiszta való marad ép s szűz.
Bármilly terhesek és sűrűk a fellegek, a szél
Szárnyai hordozván, mihelyest kirohannak azok, már
Mind eltűnnek ezek s a nap megtartja világát.
Így lesimúl a bűn pokolig s kiderül az igazság.
Már de mit is féltsünk? oda vesszen az, a mi gyanús és
Rossz, csak egyenlőt s jót állítsunk újra helyébe,
Melly az iparnak utóbb szaporítva megadja jutalmát.
A vaknak mindegy bár nappal gyújts neki lámpást,
Bár éjjel; mert a mit nyilván látsz te szemeddel,
Azt ő majd fényes délben is csak tapogatja.
A jól látóknak becses a nap tiszta világa:
Jóltevő melegét is ölég öröm érzeni vaknak.
Bárki mit ír, vagy szól, azzal mit veszt az igazság?
Semmit sem; veszt, a ki nem is juthat soha hozzá.
A ki nem ír, vagy szól igazat, megvettetik, és ha
Érdemes arra, mégis czáfoltatik, és vagy előbb vagy
Később, így vagy amúgy nyilván is meglakol érte.
Engedjük meg hát, a mint a munka javalja
S a haszon, a szólást s írást úgy kelni világra,
A mint fényt kíván az igazság és az okosság....
Mind a szólás, mind írás haszonért vagyon adva,
És együtt mind a kettőnek lelke szabadság.
Minden tudnivalónk ezek által adódik: ezektől
Fél egyedül a bűn, de barátjok az édes igazság.
Vadság volna tehát ezeket börtönre szorítni.
Így — a mit méltán óhajthatsz ezekkel egyenlő
Jussal, az emberiség közméltósága magának.
Azt ne tapodjuk meg [vad gőggel megnyomorítván]
Olly másban, ki velünk eredett azon emberi vérből,
Ezt kívánja az Isten is, ezt óhajtja hazánk is,
Ezt azt okosság is, mellyért van minden igazság.

Hadd legyen oly boldog köztünk kiki, mint lehet élvén,
Mert azon egy módon születünk s olly czélra, hogy itten
Mindenikünk igazán érezze mi jó legyen élni.
S úgy tetszik, hogy ez a rövid élet is azt javasolja,
Hogy míg itt élünk egymást szeretettel öleljük
Mint azon egy édes haza tagjai s annak örökké
Fölmaradandó közboldogságának örülvén.
Úgy vigyük a munkát, hogy haszna virítson örökké,
És hogy az egyik rész a mást ne szorítsa fölöttébb!
Hogy mikor az romoland, az egészet utánna ne vonja.
Kivánhatni tehát méltán, hogy mindazon élő
Ép s munkás ember testének tagjai, szintúgy
A hon testének minden mozgó, vagyis élő
Tagjai munkások lévén, szabadon gyakorolják
Minden míveiket s legyen így köztünk szoros egység,
Mert az erőt ettől nyeri jó s helyes állatiságunk.
Már *Wesselényi*, midőn ugyan olly ítéletek ellen
Kelt ki, minők gyakran származnak idétlen okokból,
Nemde nem ily közjó mellett kívánt-e buzogni,
Melly bátor maradást s állandóságot is ígér?
Úgy van! s tollat sem vett volna kezébe külömben.
S imhol ez ösztönözé már vén Músámat is erről
Zengeni megrozzant lantján, mert honom iránt bár
A szeretetnek hív tüze gerjedezett ezelőtt is
Szívemben, de midőn látok velem érteni mást is,
Mint *Wesselényit*, ez a szent tűz szikrája kilobban,
És most újra is im illy szókkal omol ki belőlem:
«Óh szent tűz gerjedj és égj minden honos erében,
Hogy boldog sorsán soha munkálkodni ne szűnjön.
Örvendj óh magyarom te, hogy egy *Széchenyit* ölelhetsz,
A ki neked hiteled kívánta teremteni vissza.
Örvendj még inkább *Erdély*, hogy van kebeledben
Jósika Miklósod s van nagylelkű *Wesselényid*,
A kik az illendő jót és közhasznot ügyelvén,
Jobbultát alsó s felső rendünknek ohajtják.»
Örvendhetsz kedves testvér haza most, mikor éltetsz
Ily fiakat, kiket a bölcsesség lelke vezérel,
Melly az egész nemzet boldogságára derít fényt.
Én Wesselényi felől méltán elmondhatom ezt hogy:
Hozzá nem született földünkön senki hasonló!
Ő elhárítvan az előítéletek örvét,
Fölkelt és igazán törvényink szent ügye mellett
Úgy harczolt, mint hős és tisztítván szemetétől,
Melylyel utóbbi fiak fertőztették meg, azon van,
Hogy ne gyaláztasson többé s ne is adjon ezentúl
Semmi gyanus bűnnek sem rést, sem egyéb menedéket.
Én is szívemből kívánom s várom epedve,
Hogy legyen ez mindég így, míg forog a nap az égen!
És te dicsőségnek szent Istene! légy közel és itt
A magyarok földén az igazság hőseit éltesd!
Őrizd! és őket fölemelvén rontsd meg előttök
Rosszakarójikat és a közjó tolvajit, a kik

Áldozván csak az ön gyalmoknak, nincsen igazság
Bennek, az elnyomatott nép zsirján hízni szeretnek.
Itt az igazságot koronázd víg győzedelemmel
S a haza, mint egy ép, lelkes test, éljen örökké.

XIV.

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS.

Pest, 1842 nov. 25.*

Méltóságos Báró!

A nemzeti fejlődés feltételei közt vannak hosszú és fontos érdekűek, mit nem napi szükség idéz rövid életre, miknek czélja fenkölt és nagyszerű, eredménye gazdag és bizonyos, s miket épen azért minden korszak, minden nemzedék, minden osztály részvétébe venni, pártolni s elővinni köteles.

Ezen fejlődési feltételek egyikeül vélem a hazai műipart, s az azt elővinni törekvő egyletet, melly fővárosunkban közelebb alakult. Nálunk kivált, hol a lefolyt századok olly hideg s szeretetlen szívet viseltek e drága ügy iránt, polgári munkásságunk szebb tért alig alig választhat magának, mint ezen egyiránt szép és szoros kötelesség gyakorlatában. Nem kell fejtenem, hogy az iparügy nemesb jövője szellemi érettségünk szükségéből foly, hogy annak őszinte segélye közszorgalmat s a közszorgalom nyugodt jólétet szül, nem kell fejtenem, hogy a hazai műipar tökélye önként s általánosan viendi azt véghez, mit keledező gyárvédegyleteink áldozattal s részletesen tehetnek; Méltóságod hő, és értelme s honszeretete mélyen belátja e vállalat gazdag erejét, hatását, reményeit.

És én, kit polgártársaim becses bizalma e nagy érdekű intézet elnökségével tisztelt meg, viszonyi kötelességemet hiszem betölteni, midőn keblem ösztönét követve, az ügyhöz tisztelettel kérek segédkezeket azoktól, kiket polgári s anyagi állásuk a nemes példaadásra mind felhí, mind módot nyujt.

Illy czélból van szerencsém az ide zárt aláírási ívet Méltóságodnak megküldeni, azon hazafi kérelem szerény de őszinte kíséretében, hogy a nemzeti érdekek megismert részvétinek ezen fontos ügyben is nemes jelét adni, s az aláírt ívet becses ajánlatával vagy a nélkül hozzám (Pesten Hatvani utcza gróf Cziráky ház) visszaküldeni legkegyesebben méltóztassék.

Tisztelettel maradván Méltóságodnak Pesten 25/XI.

kész köteles
Gr. Batthyány Lajos.

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

Külczím: Méltóságos Hadadi Báró Wesselényi Miklós urnak, Több Tettes Ns. Vármegyék Tábla Bírájának az m. tudós társaság igazg. sat. sat.

Gräfenbergben.

XV.

GRÓF HALLER FERENCZ.

Pozsony 1843 Augusztus 2-án.

Tisztelt kedves barátom! Egynehány napig a pozsonyi nyomasztó levegőtől szabadulni akarván, minthogy többi foglalatosságaim megengedték, az ülések szünetidejét egy kis kirándulásra használtam; ma haza térvén, örömmel bontottam fel leveledet, melyben kifejezett barátságos érzeményeidért köszönetemet ezennel kijelenteni, szíves kötelességemnek tartom.

Más részről megvallom, édes barátom! nagyon nyomasztó érzéssel láttam leveledből; engem tévedésben lévőnek tartasz, s hogy hivatalos eljárásomat rosszallod. Ha pártkedélyek mind az illyr, mind a magyar részről vesztemet óhajtják, az természetes, mert én status embere lévén, párté nem lehetek: ha állásomat, mint királyom és hazámnak hív szolgája, elárulni nem akarom. Levelemet vagy rosszúl értetted, vagy én magamat rosszúl magyaráztam ki; ha jól emlékezem, azt mondtam: tudom a mozgalmak eredetét, s csak azt sajnálom, hogy azoknak kitörésére a magyaroknak ürügyet adnak.

Ebbe a nékem kínos tárgyba hosszasan beereszkedni, sem hely, sem idő nem engedi, hanem röviden szilárd öntudattal teszem néked a vallomást: ha a hazámfiai részéről nem történtek volna a mindenhatóságomat zsibbasztó gáncsok, felelek róla: idővel a dolgokat, amennyire emberi tehetség terjed, az illedelem útjára hoztam volna, fájdalommal kell mostani állapotban tapasztalnom: hazámfiainak irántam nyilatkozott megvető bizodalmatlansága helyzetemet vesztésnek teszi ki, látom, miképen a haza boldogságához hozzájárulásba tehetetlenné vagyok téve.

A szláv mozgalmak vezérei, ezen rájok nézve örvendetes eseményt felkapják, s látván, mikép hazámfiai által lealacsonyíttatván, rájuk hatással nem lehetek, s a mozgalmaknak általuk történő rendelkezésében is engemet többé nem tartanak olyannak, kitől félni kelljen; ez így van; kínos az én állásom, és szomorú dolog, magát az embernek a felbőszült kedélyek érvénytelen áldozatává kijeleltnek látni.

De rossz katona, ki ellenség előtt veszélyes állását elhagyja, én azért most csúfosan elszaladni nem fogok; kiállom az üldözés és rágalom mérges golyóit, a melyekkel szembe nézés csakugyan keservesebb, mintha ez az ágyu elsütésével történik: életemhez, hála

Istennek, nincs okom ragaszkodni; ezt könnyen elvehetik, nem bánom; becsületemet pedig a későbbi jövendő helyreállítja; én tehát a létező tusának további folyamatját szilárd elnézéssel várom és nézem, míg a kötelesség és becsület érzése engedi a pályáról lelépésemet, a melyen a honfiak bizodalma nélkül haszonnal tovább nem maradhatok.

De nekem csak az fáj, hogy te engemet magadban elítélsz! Hát tudod-e, mit tettem vagy nem, a szláv mozgalmaknak korlátozására? Ismered ugyan a panszlavismus neszét általánosan, de ismered-e a horvát és társországok állását, mint én? vagy csak egyes pártemberek vázlatából ismered? s azoknak vagy szilárd indulatjoknak, s belátásuknak több hitelt adsz mint nekem? Vagy talán a turopolyai esemény és panasz dolgában hozol ítéletet? Uram Istenem, hová jutottunk!! Ha ennek mind a vezérre, mind helyre és időre nézve hallgatagul kijelelt cselnek eljátszását megengedem, ez annyi lett volna, mint ott minden magyar elemnek örökös eltemetése; a mellett ha még más tekinteteknél fogva is tisztemben nem állott volna, nem engedni magamat egy helytelenül koholt pártjáték farkához köttetni?

De ezt neked mind hiában mondom, mert nekem nem hiszel, belátásomban nem bízol! Olvasd meg csak a rendek naplóját a magyar nyelv tárgyában, és ha ott a legbuzgóbbak eszméinek zavarát és ellenmondásait fel nem leled, úgy többé nincs, mit szóljak. Mindezeknél hidd el, a teendőkre nézve tisztábbak az eszméim, mert nem elfogultak, s érzem öntudatomat, hogy a szláv vagy illyr mozgalmakon jobban tudtam volna segítni, mint azok, kik a hangyafészekbe belé taposnak, de többé menekedni már nem tudnak. Tiszteltem a hon nagy tehetségű fiait: gr. Dessewffy Aurélt, tégedet és tisztelem gr. Széchenyi Istvánt sat. és magamat hozzájuk nem hasonlíthatom; de azt büszkén vallhatom: hogy politikai nézeteimben talán vagy tisztábban, vagy állhatatosabban láttam, mert azokban fiatal koromtól fogva még egy talpalatnyit sem ingadoztam; ebből ugyan nem az következik, hogy nekem van igazam, ezzel csak azt akarom mondani: e részben magamat elragadtatni sohasem hagytam.

Akármi légyen e viaskodásoknak a vége: s ha érnénk is (mitől Isten őrizzen) szomorú katasztrófát, tiszta lelkiismérettel mondhatom: a magyar nemzet romlásában részt nem vettem; feleljenek arról azok, kik engem hivatásomban akadályoztattak. De megőriz minket a magyarok Istene!

Megengedj, ha terjedelmesebb lettem, mint akartam, hanem épen a barátság kötelei kényszerítettek érzéseim kiöntésére, ha félreértetném is! Örvendek a nyujtott reménynek, hogy itt láthatni foglak, ha csak tán egy hazaárulóval találkozni nem átallod. Zsibóra, jól tudod, mostanság nem ígérkezhetem, ha idővel, mint kicsapott bánt

el akarsz fogadni, akkorra ígérkezem. Adja Isten, hogy a hazai levegő egészségedre üdvösen hasson, és tartsd barátságos emlékedben barátodat

Haller Ferenczet.*

XVI.

BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND.

Posony 16/8 1843.

Kedves Barátom!

Leveled későn juta kezemhez pesteni távollétem miá. Sajnálom én is az öcsémmel történtet és helyeslem illetlen magaviselete érdemlett jutalmát és ha bátor tőled eleget kapott is, megtoldám azt oktatólag s így hasznát remény lem.

Szégyenli s fájlalja is az esetet. Mentségére annyit hoz fel, hogy mint előtte való nap csak többszörözött kopogtatására nyitá meg inasod előtte ajtaját, midőn hon nem létedet jelenté, most is azt gondolá s inasodnak óhajtá meghagyni tisztelet-tételének általadását. Ez azonban nem mentség. Fájlalja főkép azért tettét, mert ez által látja magát megfosztva szerencséjétől, mi szerént óhajtása téged színről-színre több ízben tisztelhetni, nem teljesülhete. Légyen erről ennyit elég szólani, — most kellemetesebbről. Tegnapi országülésében a magyar nyelv iránti üzenete a rendeknek kerülvén szőnyegre, ön-személyed is szőnyegre került, még pedig szózatodban előadott eszméid felolvasásával. Mennyit gondolnál t. i. e részben teendőnek Horvátországra nézve. Szőnyegre került pedig éljenezés hangok között először az oppositio, másodszor a Horvátország részéről. Nagy lévén ugyanis az ingerültség a magyarosodás terjesztése erányában a társországban, közönségesen közép engesztelő útat kívána a felső tábla követni s e czélra idéztettek szavaid elő. Nem hangzottak el tehát szavaid a pusztában, mert bátor még tegnap e feletti tanácskozások

* Hallerkői Haller Ferencz gróf született Maros-Tordamegye Szent Pál községében, meghalt Bécsben 1875 márczius 5.-én. Édes anyja Grassalkovich Mária herczegnő volt. Iskoláit Maros-Vásárhelyen és Pesten végezte be. Tanulmányai befejezése után a katonai pályára lépett. Részt vett a világhírű lipcsei csatában, sőt a csatában ki is tűntette magát személyes vitézségével. Később visszatért honába és József nádor hadsegéde lett. Magas összeköttetéseinek köszönhette, hogy 1841-ben a legkényesebb állások egyikére, a horvát báni méltóságra lett kinevezve. 1843-ban roppant feltűnést keltett ama tényével, hogy a főrendek ülésében horvát bán létére magyar nyelven szólalt fel. — Wesselényivel — kora ifjúságától kezdve — bizalmas baráti viszonyban volt. Tagadhatatlanul jó magyar érzésű, de csekély erélyességű hazafi volt. A horvát túlzókat megfékezni ő sem tudta. Wesselényi Freywaldauból hozzája 1843 junius 30.-án e tárgyban szemrehányó levelet irt; — erre a levélre válaszolt aztán fenti soraiban Haller Ferencz.

bé nem fejeztettek: nyilvánságos azonban a mérséklett pártnak nagy többsége, — s így munkálóda a távolból is hatásod közöttünk a közjóra. Bár közöttünk lehetnél; örömmel hallanád a vitatkozásokat. Sok szép ész, esmeret s jóarat mutatkozik Táblánknál. Én legalább, ki e typusát országgyűlésünknek (jelen nem lehetvén a multon) nem ösmértem, ennek csak örvendhetek. Úgy látszik nekem, közérdekké vált a közügy s ez megfogásom szerént csak jót eszközölhet, mint ellenben az előbbeni részvétlenség azt sírba döntendi. Orczy Lőrincz is közöttünk ül, s ha bár nem láthatja szónokainkat, de hallja, s ezzel vidámítja lelkét. Jer barátom közinkbe! Mulass köztünk, ha bár dolgaid hosszasan nem engedhetik is. Én minden esetre elvárlak s elkísérlek a ligetben cigáro nélkül, mind annyiszor, mennyiszer kedved tartandja, de mindíg, még pedig változhatatlanul tiszta s hű baráti érzéssel s e kedves reménynyel becses barátságodba zárva maradok

barátod
Perényi s. k.*

XVII.

KLAUZÁL GÁBOR.

Pozsony, 1843 aug. 26.**

Kedves Barátom!

A mult hó 31-én s a f. hó 12-én írt becses soraidat valódi örömmel vettem, először mert tőled vannak, kinél jobban e világon senkit sem tisztelek, másodszor azért, mert bizonyságai irántam meg nem hült soha eléggé nem becsülhető barátságodnak, úgy annak is, hogy távolbani szenvedéseid között is gondolataid s óhajtásaid fő tárgya hazánk jobb létének előmozdítása, — a fentebbieknél egyéb leveledet s jelesen azt, melyet gróf Apponyi titoknokra bíztál, nem vettem,

* Báró Perényi Zsigmond ősmagyar nemesi családból származott; egyik őse Perényi Imre 1504—1519-ig tehát 15 éven át nádori méltóságot viselt, a másik Perényi Péter a szerencsétlen mohácsi csatában is részt vett, harmadik őse, Perényi Gábor, I. Ferdinánd alatt országbírói méltóságot is viselt 1563-ban. Báró Perényi Zsigmond született Ordón Ugocsamegyében 1783-ban, meghalt illetve Haynau kötél általi halálra itélte és felakasztatta Szacsvay Imrével, a debreczeni országgyűlés egyik jegyzőjével együtt 1849 október 24.-én Pesten. Perényi a 30-as években megyei szolgálatot teljesitett, előbb Beregmegye alispánja, majd Ugocsamegye főispánja lett. 1848-ban a pesti nemzetgyűlés főrendiházának alelnökévé lett kinevezve — Ferdinánd király október 3.-i leirata után, melylyel az országgyűlést feloszlatni rendelte — tovább is helyén maradt, sőt a honvédelmi bizottmánynak egyik legtevékenyebb tagja lett. — 1849 január havában ő is lement Kossuthtal Debreczenbe, sőt a csonka parlament főrendiházának és a hétszemélyes táblának elnöke volt. Az 1849 április 14.-i függetlenségi nyilatkozatot szintén alá írta; ezért a tetteért kellett bitófán kimúlnia. Tragikus sorsát csodás nyugalommal és méltósággal viselte el.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

mit kivált ha ebben reám valamit bíztál, igen sajnálok. Válaszommal azért késtem mostanáig, mert első leveled tartalma szerint azt reménylém, hogy téged szeretett barátom oly hosszas távollét után a f. hó közepe táján ölelhetlek, de most miután ebbéli reményem hiusult s nékem holnap Szegedre kell mennem, honnan szeptember 10-én térhetek csak vissza, nem tudok innen távozni, mielőtt néked írjak.

Horvátországi viszonyaink iránti nézeteidet legnagyobb részben osztom s valamint a ... mezei panasz feljöttét én is fatalisnak tartom, úgy a horvát követeknek a deák nyelvtől tettlegesen történt eltiltását felette nagy hibának tekintem s azért ellenzettem is ezt, mennyire csak lehetett, de hasztalan, a felingerlett kedélyeket csillapítani képes nem valék. Ũgy hiszem azonban e bajon nemsokára segítve lesz, mert a magyar nyelv iránti törvényre a főrendek által javallott abbéli módosítás, mely szerint a horvátokra nézve világosan kimondatni kívánták, hogy ők köz és magán dolgaikra nézve a latin nyelv használatában meghagyassanak s egyedül annyiban köteleztessenek a magyar nyelvvel élni, a mennyiben Magyarország törvényhozásával, törvényhatóságaival s a kormánynyal érintkezésbe jönnek, úgy az is, hogy Pozsega, Szerém, Verőcze vármegyéknek s a tengermelléknek még hat évig beldolgaikra nézve a latin nyelv használata megengedtessék, tegnapelőtti kerületi ülésünkben elfogadást nyert, minek következése úgy hiszem az leend, hogy a két tábla a még fennlévő stylaris különbségekre nézve a jövő héten megegyezend s hogy a felterjesztendő törvényjavaslatra rövid idő alatt oly tartalmu választ kapunk, mely szerint annak a törvénybeli kimondása, hogy a horvát követek az országgyűlésen magyarul szóljanak, helyeseltetni fog, a Rendek azonban arra fognak vétetni, hogy az eziránti törvény alkalmazásáig a horvát követeket a gyakorlathoz képest a latin nyelvbeni szólásban ne háborgassák. Ha a mint reményeljük a k. válasznak ez leend foglalatja, úgy a mi táblánk a horvát követeket latin nyelveni felszólalásban gátló határozattól azonnal el fog állani. A nádor erősen igyekszik e kellemetlen dolog kiegyenlítésén s miben barátaihoz intézett leveleid is e részben nagy hatással voltak, a főrendi módosítás elfogadása nem volt csekély feladat, mert az utasítások többsége s ezek között megyémé is, határozottan ellene van minden kivételnek, — egyedül felkiáltás által lehetett tehát e dolgon segíteni. Zalából a f. hó 18-án a legbiztatóbb tudósításokat vettem Csányi Laczitól, Horvát Mukitól, kik fáradhatatlan buzgósággal igyekeznek a jó ügynek diadalt szerezni . . . ugyan még most is erősen agitál az adó s Deák személye ellen, a leghitelesebb tanuk 16.000 pengő forintot láttak nála mivel a nemességet vesztegeti. Mind e mellett mégis sikerült Csányinak s társainak 3000 embert az adózásra s Deák elválasztására birni s ha ezek, mint reméljük, magukat többé elcsábíttatni nem engedik,

úgy a f. hó 31-én teljesedik legforróbb óhajtásunk s megadja az Ég hazánknak Ferinket! Rháday üdvözletét izeni néked általam, ő is azért nem írt, mert téged útban gondolt. Kéret, hogy szállnál hozzá, lakása a négy vedres utczában 364-ik szám alatti Mayer-féle ház 2-ik emeletében van. Bár téged édes Miklósom visszajövetelemkor itt találhatnálak. Kimondhatatlanúl vágyok véled, habár csak nehány napig lehetni. Isten veled!

Tisztelő hű barátod
Klauzál Gábor.*

XVIII.

ZEYK DÁNIEL.

Diód, őszhó 2-án, 843.**

Kedves Barátom!

Két telet, két tavaszt töltöttem az ifjú Pesten oly reménynyel, hogy ott becses társaságodat éldelhetem; de fájdalom nem tölt bé reményünk, csak szomorító tudósítások érkeztek egészséged felől. Most, midőn égbe kiáltó méltatlanságok férfias kiállása után honodba visszatérhettél, be örömest sietnék rokon érzésű kebledet szívemhez szorítni! de több mint egy évig tartott betegségemből nem régen kezdettem javulni, nem merem ily sanyarú őszi időben csak most lábbadozó egészségemet koczkáztatni; meg kell magamtól a gyönyörök élénkebbikét: egy szívből szeretett barátnak, tisztelt hazafinak viszontlátását, ki mint szélvészektől rongált sajkán szirteket alig kikerült útas érkeze repeső szívektől bús örömmel fogadtatva, révpartra. Csak távulról dobog szívem hasonló érzéseket forrón óhajtva, hogy rongált élet-erőd visszatérvén, soká lehess munkás hazánk boldogítására, nemzetünk emelésére, embertársaid javára, egy szóval életeden át követett dicső czélod előmozdítására! Örömtől dagad keblünk hosszas álmából ébredő nemzetünk jelesb részének buzgó nagyobbra törekvése látására. Nem mutat a lefolyt idők történeteinek sora oly

* Klauzál Gábor született Pesten 1804 nov. 18-án, meghalt Szegeden 1866. augusztus 3.-án. Tanulmányai befejezte után Csongrádvármegyének szolgálatába lépett. Tagja volt, mint Csongrádvármegye követe, a pozsonyi 1832—36., 1839—40., 1843—44. és az 1847—48-i országgyűléseknek. A Deák és Wesselényi táborához, tehát a mérsékeltek táborához tartozott. Ezt az irányzatot mint a földmívelési, ipar és kereskedelmi ügyek első felelős minisztere a minisztertanácsban is igyekezett tőle telhetőleg képviselni. de a rohanó eseményeknek ő sem tudta útját állani; 1848 szeptember havában állásától megvált és gyengélkedő egészségére való hivatkozással a közügyektől teljesen visszavonult. Az 1861.-i úgynevezett próba országgyűlésen Szeged városát képviselte. Az országgyűlés szétoszlatása után visszament Szegedre — és ott élt csendes visszavonultságban 1866 augusztus 3.-án bekövetkezett haláláig.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

nagylelkűség szülte készséget maga érdeke áldozásával boldogítására hazafi társaknak, mint némely törvényhatóságok, a M. O. rendei és erdélyi országgyűlések nyilvánították; önként meg nem szokott terheket hol vállal aristocratia? hol osztozott kiváltságaiban? hol mondott le vagyona nagy részéről a köznép számára? hol adott majd mind római hitűből álló törvényhozó testület hatalmasdús papság feszített ellenszegülése daczára egyforma jogokat ezelőtt eretnekeknek gúnyolt hazafiaknak?

Ezeket látva büszkén mondhatjuk, hogy magyarok vagyunk. De keserűség tölt, midőn ily szép lelkesedésnek, magas iránynak némely törpe, rövid látású lelkek, vagy magok hasznát roszul értő önzők ármánkodása miatt oly csekély eredménynek örvendhetünk. Mi eredménye erdélyi diaetánk szép határozatainak? Fekete Mephistofelesek a főrendek tábláján a jobb rész lelkesedésire, a statusok akármely országnak dicsőségire válható határozatukra hideg többséggel felelnek s megsemmisítik a legszebb czélzatokat. Mi az oka? Sokan nem jelennek meg vétkes részvétlenség, sokan költség kímélésből s így adják a haza érdekit zsákmányul a politicai vagy vallásos vakoknak. Így van ez más mezején is a haladásnak; fösvények vagyunk a magot földbe vetni még bizonyos bőv aratás reménye alatt is. Ugyan hányan áldoztak közjó előmozdítására egész éltök alatt bár annyit, mennyire menne egy évi adójok azon irányba fizetve, milyenbe fizeti az adózó szegények közül olyan is, ki azt éhező családja szájától kénytelen elvenni! Elkeseredésemben sokszor egy II. Jósefet kívánok, de nem soká megtérek: mert a Jósefek is halandók, a megindult önkény pedig bajosan lerázható. A végin abban állapodtam, hogy jobbat remélve ne lankadjunk ugyan a törvényhozás útján is mindent elkövetni; változhatnak a kormány mellett ülő hazánkfiai (Erdélyt és Bécset értem); a mi ma nem megy, mehet ezután, de mindenekfelett mi, mint egyeseknek hatalmunkban van, azt tegyük meg a közjóért és emberiségért. Így cselekedtél egyebek közt *Sibai* jószágodban, így a *makfalvi* oskola alapításában. Így törekedtem én is értékemhez s terheimhez képest en miniature ez előtt is cselekedni; ily elv szerint indítottam meg a mult tavaszon A.Fejér közgyűlésin tett ajánlásommal és javaslatommal egy betegek háza felállítását. A gyűlésen szép lelkesedés mutatkozott, de mindamellett se ment még többre a ház ára kipótlására és a tőke gyarapítására ajánlott mennyiség 4000 rfnál c. p.; arra pedig, hogy az intézet bár kicsinyben megindulhasson, a ház árán kivül kell legalább 8000 f. c. p. Tégedet felszólítani felesleges, csak tudtodra kívántam adni ezen megkezdett jó czél állását és egyszersmind figyelmetessé teszlek, miszerint mostani számos vendégeidtől is, ha illő módját találod az öröm poharak és áldomások közt, szép segedelmet eszközölhetnél.

Azt hiszem, minden jó czél végrehajtása siető, nekem ez annál sietőbb, minthogy már 66-dik évem s egy időtől fogva gyengült egészségem int, hogy mit megkezdettem, életem alatt legalább állható lábra tegyem. Mindenki inkább ápolja édes gyermekit; és a csecsemőnek bajosabban akad gyámapja, mint a serdült ifjúnak. Most veszem észre: minő hosszú toronya-boronya levelem; természetes; így tesz szóval, ki hosszas távollét után családja körébe érkezik, vagy bizodalmas barátjával találkozik. Hát még mennyi mondani valóm volna! és fenn is tartom, mert szívem forró óhajtása, hogy szívemhez szoríttsalak. Ha élek, boldogíts barátságoddal, ha elébb üt végórám, emlékezz szeretettel hív barátodra: Zeyk Dánielre.*

(Czím.) Méltóságos B. Hadadi Wesselényi Miklós úrnak.

Kolozsvár.

Zilah felé. Sibón.

XIX.

UJFALVY SÁNDOR.

Kedves Barátom!

Kolozsvárt, 1844, márcz. 19.-én.**

Tisztelt leveledből igen, igen nagy megütődéssel olvasám szemeidnek még rosszabbá lett változását. Romlottak, magam is tapasztaltam. Hanem én rendületlenül remélem, hogy valahonnat gyógyszere találtatik. Nem ábrándozok édes Miklósom, de hogy azok a szemek, melyek alvó nemzetünk felett a hajnal világát deríték fel: melyek rajtunk tisztelőid és barátaid felett annyi jósággal, s annyi boldogító akarással tündököltek — hogy ezen becses szemek a test semmivé létele előtt megszűnjenek — ezt lehetetlen hinnem. Istenem még engedje megérnem a miért buzgón könyörögni egyik legszentebb kötelességeim közül. A kolozsvári káposztához mindent, edényt, ferslagot készen voltam. De egy elébb nem volt alkalmam kiküldeni — később hasonszenvi gyógyszer használatát értve — elmaradt. De a hogy rendelkezésedet tisztelem iránta, azonnal indítandom is.

Névnapi szép szerencséltető szavaidat lelkem mélyéből köszönöm és viszonzom, édes Miklósom! Vajha az ezután viruló tavasz egészséged felett hatással derüljön!

* Zeyk Dániel született 1777-ben. Tanulmányait Marosvásárhelyen végezte. Előbb a királyi táblánál szolgált mint ülnök, később Maros-Szék főkirály-bírája lett. Az 1837.-i nagyszebeni országgyűlésen, mint Alsó Fejér-megye követe vett részt. A Wesselényiekkel anyai ágon rokonságban állott.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

Jövő husvét után első és kedves kötelességemnek ismerendem tiszteletedre lenni, a mit eddig is készséggel tettem volna, nevezetesen szenvedéseidet értve, de nőmnek kornyadozásai gátoltak meg, de a melyek az eddigiekből ítélve a mostani nap s éjj egyenlőség után, reméllem tűrhetőbbé fordulnak.

Adja Isten, hogy egészséged felől minél előbb jó híreket hallhassak édes Miklósom.

Nőm szíves tisztelete jelentése mellett igen-igen nagyrabecsült barátságodban ajánlott. Ujfalvy Sándor.*

XX.

IDŐSB BETHLEN LAJOS.

Kerlés, 1844 julius 28.**

Kedves Öcsém, Barátom Miklós!

Meglepő vala mai napon vett leveled, és valódi megtiszteltetése hófejér lombjaimnak, terhes gondokkal küzdő fejemnek. *Meglepő*, mert azt hittem, hogy az élet viszonyai, melylyel a sors küzdeni önnödnek kiparancsolta, el is felejtették véled, *hogy még létez* Wesselényi Anna, egy ivadéka — néhai kedves, soha el nem felejthető,

* Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor született 1792-ben; meghalt 1866 julius 16.-án Kolozsvártt. Wesselényit — kinél 4 esztendővel idősebb volt, mint hűséges bolygó a maga napját, úgy kísérte végig — dicsőségben, küzdelmekben és szenvedésekben gazdag életén át. Ő volt Wesselényi minden vadász-kalandjának, szerelmi regényének bizalmasa, végrendeletének végrehajtója, árván maradt kis fiainak egyik gyámja és gondnoka, szóval élete minden öröme és bánatának leghűségesebb osztályosa. És ő volt az, ki Wesselényi gyermekkorát — ifjúkorát és benne szerelmi regényeit, valamint férfikorát és benne hőstetteit három kötetre menő emlékirataiban megírta. Csak az a kár, hogy a II. kötetet közvetlenül halála előtt megsemmisítette. A másik kettőre is úgy intézkedett végrendeletében, hogy azok halála után 25 év mulva tehetők csak nyilvánosságra. — Ujfalvy Sándor az 1847/48.-i kolozsvári országgyűlésen mint királyi hivatalos vett részt. A szabadságharcz leverése után előbb ő is bujdosni volt kénytelen, majd az idők megenyhültével visszatért dobokamegyei birtokára, Romladékra, a hol idejét vadászattal és emlékei egybegyűjtésével és megírásával tölté. Erdély valamennyi jelesebb fiával, nevezetesen Wesselényi Miklóssal, Jósika Miklóssal, Kemény Zsigmonddal, Bethlen Jánossal, Szász Károlylyal, Weér Farkassal, Teleki Lászlóval, Teleki Domokossal, Bölöni Farkas Sándorral és Kőrösi Csoma Sándorral személyes ösmeretségben, barátságban állott. Sőt ez eutóbbinak, Kőrösi Csoma Sándornak tanuló és játszótársa volt. És mint ilyen emlékirataiban nagyon sok új és érdekes adatot jegyzett fel a világhirű utazó gyermek- és ifjú koráról. A pesti 1865.-i országgyűlésre mint erdélyi regalista szintén kapott meghívást, de betegsége miatt már nem mehetett fel. 1866 julius 16.-án, tehát 74 éves korában gyógyithatlan betegsége miatt önkezével vetett véget életének. Hült tetemeit julius 18.-án kísérte ki egész Kolozsvár népe a köztemetőbe.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

nagy tiszteletű Wesselényi Miklós bátyánk — hív vére, öcscse. *Megtisztelő* — mert bizodalmat mutat édes Miklósom ahhoz, ki törvényeihez, honjához és fejedelméhez mindég hív, az ellen tenni valamit vétkesnek tartotta és tartja most is. Megtisztelő vala iratod, mert a veti bizodalmát bennem, — kit büszkén emlegetett még idegen földön is, mint szerencsét B. Lajos, hogy vére és barátja — lehet — az egyetlen egy igazi Wesselényinek. A világ tudja, mit köszönhet a hon néked, — mert dörgő szavad hatósága korlátolta a kormánynak önkéntességeit, melynek én is áldozatja voltam, — mely ténye — nem félelemből, de utálatból — csupán Cserhalomra száműzett sok időkig. Sem honi, sem házi dolgok sokáig nem érdekletlek, egyedül sziklám, fatömegeim s virágaim adtak éldeletet énemnek; — de ezen letargiából felébresztett Kedves Miklósom — oly hangász kar, — mely nemesi jogjainkat, alkotmányunkat megreszketteté, — ha fel sem dönté még, haladás vala a jel szó, de én salto martalénak vettem — és megijedve — sziklámról leszállva a nemesség jogja mellett kiállék a csata-mezőre. Mi lett eredménye gúny gúnyra halmazva, megbántás megbántásra tömve, — sőt életem is veszedelmezve, szinte-szinte áldozatja levék — az úgy nevezett haladásnak, — de kedves Miklósom büszke Wesselényi vérrel, — büszke őseimmel én reszketni nem tudtam, 62 és $^1/_2$ évek érző inaimat, forró vérrel tömt ereimet elgyengültetni nem tudták, és a Jákob lajtorjája legfelső fokára egy léptel hágni nem kívánva — rebegés nélkül, alkotmányom, nemesi és fejedelmi jogjaink védelmében megálltam Isten kegyelméből mindeddig tántoríthatlan. A vád, gúny, piszok, bántás sértései a Zejkéknek, Keményeknek, egy nehány más majomnak ha fájt is, de az törvénytelen kitörésre nem vitt soha mégis; szenvedtem, tűrtem; törvényeinket, jogjainkat védtem és védem, erő, hatalom volt markomban; de zabolázni meg is tudtam és tudom azokat máig is. Igy állok én ma is, és ha tőlem kedves Miklósom csak eztet kéred, ezer karokkal és erőteljesekkel, buzgó vérrel elveid védelmére késznek találod mindég hív véred, barátod; nem is kérsz látom egyébre, csak hogy a nemesi jognak legszentebbjét, a szabad választást kicsikartatni kezéből ne engedjem. Tehát csak nemesi jog védjére szólítasz fel, még pedig oly hangon, mely szívreható; nem piszok, nem gúny a te szavad. Szent becsület szava előttem, tudom én azt tisztelni. Felszólításod tárgya ajtóm előtt áll, százak várnak épen leveled vételekor tőlem *intést:* mi tevők legyenek. Az megörökösödött törvénytelení tisztségnek zsarnoklása képtelen, tűrhetetlen már, panaszainkat a kormány hanyagolva veszi; álmában csak azt válaszolja: eligazítjuk, azonban csak kincstárjáról álmadoz, mint egy plutzer birtől elkábult Bandel Krémer szunyókál padján és csak pislogva nézi a szegény köznép sanyargatását.

Az úgy nevezett helyhetes még is örökösült tisztségei által. — Ily keservek között kívánod kedves Miklósom, hogy válosztás ne legyen. Doboka megyében, megvallom, ha rajtam állna, nem kilenczet, de százkilenczet is küldenék fel pro confirmatione, mert lehetetlen, hogy álmában is ilyen tisztséget confirmálna a Felség. — Ki kell törni a szegénységnek, ki az elnyomott nemességnek nem a főkormány, hanem a helyhetes tisztek ellen, — mégis ne válosszanak? Évről-évre így szenved a megye, ez a tisztség látja, hogy válosztás nem lesz, *nem is lehet*; látja, hogy ha lesz is, ők újból confirmált tisztek nem lehetnek és így használják a zavart, húznak, vonnak, csalnak bízva, hogy így még vihetik büntetlen gonoszságokat. Ezért vitattam a múlt évbe is a 9 felküldését és a válosztást és változtatást; ezért írtam meg, minő óvással engedünk a kormánynak kívánatára. A nem tiszta törvénynek magyarázatja új országgyűlés rendeletéig megegyezőleg a fejedelemmel csupán a fejedelmet illeti, igaz úgye kedves Miklósom. Azért kértem a rendeket válosszunk rögtön tiszteket, küldjünk 9 helyett akár 19-et, de a felség adjon rögtön diaetát, hogy dőljen el ezen kérdés, mert így békételenség, zavar, kitörések a napirenden lesznek a honban, s mi miatt? a tisztségek miatt. Nem tudom valójában, mi károsb: zsarnokokat pártolni-é, vagy idejében a kormánynak engedni abban a reményben, hogy kezet fog a rendekkel és valahára átlátja tartozását, népeit nem csak automatoknak tartani.

Kedves Miklósom, okos, értelmes, minden jól érzetűektől tisztelt, szeretett vérem vagy, találj egy módot és sietve tudósíts, hogy lehessen válosztás nélkül menekedni, menekülni zsarnokjainktól és akkor lásd meg, mire elégséges hív véred, barátod az övéivel. Csakugyan türedelem a mi sorsunk; ne félj, édes Miklós, fájdalommal legyen írva, a bornak, pálinkának s főbb helyeken a pénznek oly hatósága van, hogy aval azt lehet kivinni itt, a mi tetszik. Nem fukarak itt a háromnak védlői, — itt a pénz sokszoros, — a 10-ekből egy 0-lával százak lehetnek; itt a nagyító üvegek brilliantirozva vannak, egy helyett százakat mutatnak, itt az az inteligentia, ki 1000 flort. tud adni, — és így ne aggódjál kedves Miklósom, hogy ha én és sok százak a Hámán bitó-fáját is kívánnók a tisztségnek, és azt *méltán*, azok mégis megmaradnak a kormány bosszújára és a mi keservünkre. Nehéz állás az önnömre, mert belsőmet ellenim nem esmérik, a helyett, hogy kezet nyujtanának, piszokkal illetnek, bizon pedig az a piszok 1000-ednek fáj és így, édes Miklós, sok dolog öszve rombúl, mi felépülhetne. — Oh be fájna, ha te is, édes Miklósom, abban a véleményben volnál, hogy ijesztés és gúny az az anyag, melyben jót lehet formálni. — Már végzem őszintén írt váloszom, — úgy pedig, mind hív véred — — — — hogy végződik szerepem, meghallod.

bizodalmad tisztelem. Isten tartsa meg benned az okos haladás lelkét üdvesen, adja, hogy sokáig légyen még erőd zabolán tartani a kitörni akaró oktalanokat. Gyenge szemed világa a testben, de lelkiszemeid annál élesebbek és azokkal nézzél szivébe hív vérednek, barátodnak, az

Kerlés 28-dik juli 1844.

öreg Bethlen Lajosnak.

XXI.

DEÁK FERENCZ.

Kehidán, 1844 november 27-én.

Kedves Miklósom!

Nem volt előttem váratlan a súlyos csapás, mely Téged, barátom s Te benned minket is oly kínosan sujtott. És mégis megdöbbenve kiejtém leveledet kezemből. Leverve a fájdalom súlyától, zúzott kebellel állottam gondolat nélkül s eszmélet nélkül egy ideig és nem valék képes felfogni a dolog valóságát, lehetőségét. Csak bátyám halála rázott meg ennyire és Kölcseynké. E két kínos veszteségen kívül soha semmi csapás ily mélyen, ily fájdalmasan nem hatott lelkemre. Nem igaz, hogy osztozunk barátink fájdalmiban. Én a Te fájdalmadat teljes mértékben érzem, mélyen és osztatlanul. Vígasztaló szót mondanék néked, barátom: mert tudom, hogy ez legszentebb baráti kötelesség volna, de keblem minden érzése fájdalom fölötted és veszteséged fölött, sőt az egyetlen vígasztalást is, mi legalább enyhíti némileg e fájdalmat keblemben, nékem is a Te leveled nyujtotta azon magasztos lelki nyugalom által, mely annak minden sorát keresztül lengi. Érzem, hogy Te a csapást nemesebb, férfiasabb türelemmel viseled, mint a minővel én leveled leverő tartalmát fogadtam, bámulom lelked nagyságát, s leborulva áldom a szeretetnek, irgalomnak Istenét, ki a sorsnak oly sok méltatlan csapásai ellen oly roppant erőt öntött kebledbe. Te szenvedő, emeltél fel példád és lelki nyugalmad által engem is, kit szenvedésed tudása sujtott le.

Levelednek vételével tüstént feltevém magamban, hogy még ezen őszön hozzád megyek, ha csak néhány napra is; rendezgetem kis gazdaságom körül dolgaimat, hogy távozhassak. Gazdagsági tisztem változott s az új tisztnek ideérkezése egy pár hétig hátráltattak szándékom teljesítésében, pedig e válaszom is csak azért késett ily sokáig, mert személyesen akarék válasz helyett nálad megjelenni, s e holnap vége felé bizonyosan indulandó valék Zsibóra, de két véletlen körülmény kötött le ismét egy időre. Egyik körülmény a védegylet. Én jobban szeretném, ha ezen nagyszerű eszmét barátink

kevesebb lármával és inkább csak nehány iparczikkekre szorítva léptették volna most életbe, mert nem zúdították volna fel oly igen egyszerre Ausztria minden érdekét ellenünk és csekély pénzerőnket is több sikerrel lehetett volna némely fontosabb czikkek gyárainak emelésére összpontosítani, s az aláíróknak is könnyebb lett volna figyelemben tartani azt, mit aláírásaikkal megígértek. De miután a dolog megindult s azt épen így és nem máskép indították meg azok, kik Pesten a haza körülményeit jobban ismerik, mint én itt a falun: most már bűnnek tartanám még a hanyagságot is ezen eszme létrehozásának eszközlésében, mert ha a dolog részvét hiánya miatt elbukik, elvesztjük a külföld véleményét, s azt fogják rólunk mondani, hogy gyáva, nyomorult szájhősök vagyunk, kik Ausztriának gyáripari túlnyomósága ellen moralis erőnkkel akartunk fellépni, s ez által a gyári iparnak a talpkövét hazánkban is letenni, és nem volt annyi moralis erőnk, hogy azt, a mihez egyéb nem kellett volna, csak erős akarat és egy ideig egy kis nélkülözés: létre hozhattuk volna. A védegyletet tehát, miután meg van már indítva, minden tehetséggel pártolni kötelességemnek hiszem. Mivel pedig e dolgot megyénkben is most akarjuk megindítani s terjeszteni, én hazulról, kivált kezdetben néhány hónapig nem távozhatok. Félek ugyan, hogy kitűrést nem ismerő nemzetünk ebben sem fog annyi buzgósággal részt venni, a mennyi szükséges volna, hogy sikert érhessünk; kivált ha a kormány, mint hírlik, némely visszatorlásokkal élend s például (mit már emlegetnek is) gyapjunak, gubacsnak, bornak kivitelére, pamutnak, gyártáshoz szükséges gépeknek, festéknek és egyéb szereknek és eszközöknek behozatalára igen súlyos vámot vet s ekképen gyáraink keletkezését nehezíti, mezei gazdaságunk felvirágzását még inkább lesujtja. De mind ezen félelmünk, a mint lehet, hogy a dolog el ne bukjék, mert a czél szent és törvényes. Az eszközökben azok, kik a dolgot kezdették és igazgatják, nem fognak túllépni azon korlátokon, miket törvény és józan ész kitűznek, az eszmének megbukása pedig erkölcsi következéseiben kimondhatatlan káros volna. A másik körülmény, mi most távozásomat lehetetlenné teszi: megyénk jelen állása. Mult évi augusztustól fogva, midőn én a követséget el nem fogadtam, megyénk több nagy befolyású emberei magokat a közügyektől visszavonták. Csányi László, Horváth János és még némelyek még csak a közgyűlésen sem jelentek meg. Én meg maradtam régi állásomban, jelen voltam a gyűléseken mindenkor, írtam azon ügyért, mit jónak tartok, minden fegyverrel, mit törvény s becsület engednek. Juniusban tisztválasztásunk volt, akkor Horváth és Csányi ki akartak békülni az ellenpárttal, de az őket megcsalta, s mivel Csányinak, Horváthnak sem pénzök, sem kedvök nem volt a tisztválasztásba az akkori körülmények között tettlegesen befolyni, s magokat ismét egészen vissza-

vonták, én pedig s több mások restauralni, korteskedni sem tudunk, sem akarunk: az ellenpárt vezette az egész tisztválasztást. Mult szeptember 26-án, midőn Forintos György kortesekkel a régi végzést az adóra nézve megbuktatta s azon gyalázatos végzést hozta, hogy Zala semmit sem fizet: mi néhányan eleget igyekeztünk régi elveink mellett, de nekünk nemcsak kortesünk nem volt, sőt még Csányi, Horváth és mások, kik már ekkor elvonták magukat a közügyektől, még meg sem jelentek, s a nyers tömeg ujra győzött ellenünk. Azonban november 4-én, midőn a közgyűlésen semmi kortes nem volt, a szeptember 26-iki végzést ismét feldöntöttük s régi jó utasításunkat ujra visszaállítottuk, sőt én kimondottam, mit az egész gyűlés helyeslett: hogy tegyen bár az ellenfél kortes-erővel bármit a haladás elvei ellen, mi azt a legközelebbi gyűlésen, melyre ők korteseket nem hoznak, meg fogjuk változtatni. Így legalább, ha ők ujra diadalmat akarnak szerezni elveiknek, vagy ujra korteseket kell behozniok, vagy minden gyűlést kortesekkel tartaniok, s ez mindég pénzbe kerül nékiek: midőn mi az ő végzéseiket, ha ők kortest be nem hoznak, ingyen és költség nélkül változtatjuk meg. Végre majd vagy elunják ők is a sok költséget vagy azon pénzen, mit ide fordítanak, legalább más megyékben nem tehetnek rosszat. Ezen terv, mit én nyilván kimondottam a gyűlésen, Forintos embereire leverőleg hatott, a haladás emberei pedig új lelkesedésre lobbantak. Horváth, Csányi és többen, kik eddig a közügyektől magokat elvonták, ismét megígérték, hogy bejárnak ezentúl a gyűlésekbe s meleg részt vesznek mindenben. Az ifjúság buzgó, s nem lehetetlen, hogy Zala ismét javulni fog — noha én azt hiszem, hogy Zalára biztosan nem számíthatunk még hosszú ideig.

De mint mondom, van remény és buzgóság. Én tehát ezért sem távozhatok most egy ideig a megyéből, nehogy hosszasabb távollétem oka vagy ürügye legyen valami szakadásnak. Tavaszra marad tehát zsibói utam, de tavaszszal csak betegség gátolhatna, semmi egyéb, mert sóvárog lelkem utánad.

Kossuth barátunkat L . . . . . .,* vagy talán azok, kiknek kezeiben L . . . . . . csak eszköz volt, rútul kijátszották. Lajos azt hitte: hogy mivel L . . . . . . k anyagi érdekei kötve vannak Kossuthnak szerkesztőségéhez, az őtet megcsalni nem fogja; nem sietett írásba foglalni, vagyis inkább aláírni a szerződést, de Lajos arra nem számolt, hogy L . . . . . . t az egész pesti világ a policzia titkos tagjának hírli, s ha ez igaz, akkor L . . . . . . k szabad akarata csak addig terjedhetett, meddig azok akarták, kik őtet alacsony szolgálatjában fizették, mert miután ő magát testestől-lelkestől eladta, ő

* Landerer, pesti könyvnyomdász.

már a magáé nem volt. De bármi legyen is a dologban, annyi bizonyos, hogy az előzmények után Lajos másképen nem cselekedhetett, mint a hogy cselekedett, s hibája csak az volt, hogy kezdetben nem birt elég óvatossággal L . . . . . . irányában. A veszteség, mit az egész közönség ez által szenvedett, kétségtelenül óriási, mert Lajos lelépte óta Journalisztikánk iszonyút hanyatlott.

A czentralizáczió, mit a Pesti Hírlap vitat, úgy hiszem, sok terméketlen theoriat foglal magában s nem volt érdemes miatta szakadást okozni a haladók közt. Egy lényeges gyakorlati oldala van, s ez az országgyűlési utasítások megszűntetése. Én ugyan kételkedném most még ezen megszűntetést elfogadni, míg tudniillik a közvélemény nálunk is a szabad sajtó által tisztább és erősebb nem lesz, hiszen ha egyszer ez megtörténik, és ha a népnek is lesz képviselete, az utasítások, mint lehetetlenek, egyébként is megszűnnek. Azonban a kérdés, mint journalisztikai vitatások s fejtegetések tárgya, szép és fontos, de ezen kívül a többi, mint a czentralizáczióról s a mellett írott czikkek magokban foglalnak, jelen körülményeink között elmaradhattak volna. Furcsa jelenet a dolognál az, hogy a Budapesti Híradó, mely mint hírlik, némely oligarchia érdekek képviselője, és a Nemzeti Ujság, mely a papoké, hevesen kelnek ki a czentralizáczió ellen s a municipalis rendszer védelmére. Úgy, mint én felfogom s óhajtom a municipalis rendszert, épen azon két pártnak, melyeket a mondott lapok képviselnek, nem igen sok érdeke lehetne a municipalis rendszer mellett kardoskodni, s én ezt a kardoskodást csak annak tulajdonítom, hogy e lapok, legalább az egyik, csak úgy védik a municipalis rendszert, ha az olyan marad, minővé az újabb időkben korteskedések által aljasodott sok megyében, mert ily állapotban azoké a túlnyomóság, kik többet vesztegethetnek, ezek pedig ők — és így ezen urak a municipalis rendszert csak lázas betegségben, vagy betegségtőli elgyengülésben szeretik. Azon czentralizáczió, melyet Dessewffy Aurél óhajtott, egészen más volt, mint minőt a Pesti Hírlap vitat. Ő a kormány hatalmát akarta központosítás által erősíteni a megyék ellenében, de a törvényhozásnak, mint a nemzet akaratja kifolyásának erősítésén nem igen igyekezett. Ő a kormánynál nemcsak a hatalmat akarta törvény által központosítani, hanem az értelmi erőt is az által, hogy minden kitűnőséget magához és maga által a kormányhoz kívánt csatolni. Az ő czentralizácziója gyakorlatibb lett volna és hatályosabb, de egyszersmind ránk nézve veszélyesebb. Sokan azt hiszik, hogy ő a kormány hatalmát azért akarta oly igen erősíteni, mert azon hatalomnak legalább egy részét ő maga óhajtotta és reménylette egykor és pedig nem sokára gyakorlani, a törvényesen konczentrált hatalmat pedig könnyebb is, kényelmesebb is gyakorlani, mint azt, mit csak fegyver hatalma terjeszt és támogat

működéseiben. De bármi volt is Aurélnak czélja magára nézve, annyi igaz: hogyha élne, most már egy számra is, intelligencziára is nagytekintetű hatályos kormánypártnak ő volna központja, sőt ő lett volna lelke és alkotója.

Mit mondasz, barátom, az ország gyűlésének végéhez? Én sok dologról, mi ott történt, és még inkább, mi meg nem történt, határozottan ítélni nem merek, mert még senkivel nem beszélhettem, ki a kárpitok mögötti dolgokról is fel tudna világosítani. Egyébként még nem volt országgyűlés, mely annyi sok szépet, jót, hasznost, sőt szükségest megindított és előkészített, — én szívemből örülök nehány igen szép törvényeknek is, miket alkottak, mert ezek következései fontosak lehetnek. Azt azonban fölötte sajnálom, hogy a fizetés megbukott, nemcsak azért sajnálom pedig ezt, hogy a sok teendő, minek ismét három évre elhaladni fölötte káros, de azért még inkább, mert a fizetni nem akaróknak ily országos győzelme után még nehezebb lesz a nemességnek átokteljes adómentességét megszűntetni; és attól is félek, hogy a pénz emberei, miután most bizonyosnak hitték, hogy némely vállalatok létre jönnek, sőt hajlandóknak is mutatkoztak azokban részt venni, most azonban minden számolás, minden remény meghiusult: jövendőben velünk semmi pénzbeli viszonyokba nem ereszkednek, s hitelünk, tekintetünk a külföld előtt még alább sülyed. De a mint mondom, a kárpitok mögötti dolgokat szeretném tudni, hogy biztosan ítélhessenek. Egy dolog én előttem mindíg furcsa volt, a magyar diaetára nézve, de különösen ezen alkalommal.

Az ország gyűlése, tudniillik, dolgozik nagy szorgalommal, némely tárgy kész egészen, némely félig, némelyeket csak gyalulni kellene még, s egyszerre, midőn a rendek legjobb munkában vannak, jön a királyi rendelet, mely a záró napot kitűzi s a rendek futva-sietve némely tárgyat letesznek, másokat elhalasztanak, és csak egy-kettőt fejeznek be tökéletesen. És ha országgyűlés után kérdezi a jó lelkű ember, hogy ez vagy amaz igen fontos, sőt szükséges törvényjavaslatból miért nem lett törvény: felelet a kérdésre az, hogy egyesség nem történhetett, mert rövid volt az idő! Az Istenért, de hát az idő miért volt rövid? felelet: mert a záró nap már ki volt tűzve, sőt egyszer meg is hosszabbítva, tovább pedig a fejedelem nem tartja az ország gyűlését. Igen, de hát miért nem tartja, midőn még néhány hónapig sok jó törvényt lehetett volna alkotni, mire most évekig kell majd várakozni? Talán ellenség ütött be a hazába? talán pestis van? talán ő felsége reá nem ér többé válaszokat adni az országgyűlés felírásaira, mert Kongresszusra megy, mely Európa sorsát elintézi? Ó nem! az mind nem történt, — hanem elunták már az országgyűlést fent is, alant is. — Ugyan az Istenért, hát a törvényhozás csak mulatságért van, mit ha eluntunk, abban hagyunk? Hát ha a polgárok

is elunnák egyszerre kötelességeiket s egy időre abban hagynák azoknak teljesítését: az adózó a fizetést, a katona a haza védelmét, a pap a predikálást, a tanító az oktatást, a bíró a bíráskodást? — ha valaki ezek közül azzal mentené elmulasztott teljesítését polgári vagy hivatalos kötelességének, hogy azt most elunta, ugyan mit mondanának reá? — Ott, hol minden évben összeül a törvényhozás, az ily halasztás nem halasztás, de nálunk!! — bizony mégis furcsa nép vagyunk mi magyarok kormányunkkal együtt.

Midőn e levelet bezárni készülök: veszem második szíves le veledet a november 11.-én írottat, mely önvétkem miatt nehány napig a postán hevert. Zalai dolgainkról, melyek eránt kérdést teszesz, válaszomat a levelem elsőbb lapjain, úgy hiszem, kielégítőknek találandod, s ámbár a mit írtam, reményem nem sok a megye biztosabb állására nézve, de a dolgok valamivel mégis jobbra fordultak. Kérded azt is: hogy ezen ármányoknak ki lehet valódi kútfeje? barátom, forrása ezer lehet, de a közhír és közvélemény kitűnőleg csak Zichy Domokost nevezi, a veszprémi püspököt, s azt mondják, ez adja legfőkép a pénzt Forintosnak és társainak, kik csak eszközök. De Zichy, úgy hiszem, nem csak maga van, társai gondolom azok, kik egyébként is elvtársai.

Fájdalmas dolog, barátom, hogy a derék Szolnok oly sok ideig játéka lehetett azon cselszövényeknek, melyekkel némely rosz akarói a két hazának szép szín alatt gátolni akarták, hogy a partium vélünk egyesüljön, s örömmel értem leveledből, hogy most már a dolgok jobban állanak.

Hogy a törvény oly hosszú ideig teljesítetlen maradott, az csak a Magyarországot is kormányzó ausztriai kormánynál volt lehetséges, úgy hiszem, erre más czivilizált nemzet nem sok példát mutathat, de talán most már ott fenn is gondolnak valamit a visszakapcsolásnak tettleges végrehajtására kiküldött, de még eddig, úgy hiszem, sokat alig működött királyi biztosság sürgetésére nézve. Örömmel és legszebb reményekkel nézek én barátom ezen részek velünk való egyesülésének elébe — de hát a lelkes, a derék Erdély, mikor fog már egyszer valahára testvérével Magyarországgal összeforrni? Hidd el, barátom, mi magyarok Erdély nélkül csak fél nemzet vagyunk. Sok szép és jó fejlődött ki már az újabb időkben nálunk is, de lelkesedésünknek, mely sok anyagi vitákban hanyatlani kezd, hű és biztos támaszra van szüksége, és ezt csak Erdély nyujthatja nekünk, a tőlünk elszakasztott, de forrón szeretett kedves testvér. Erdély volt egykor századokon keresztül leghívebb oltalmazója, sőt megmentője a magyar alkotmányos szabadságnak és Erdély adhat most is túlnyomóságot nemzetiségünknek azon veszélyes elemek ellenében, melyek kétszereresen veszélyesek az által, hogy önhazánk keblében élnek és terjednek. De egyébaránt is e két magyar hazának csatlakozni

most kellene leginkább, midőn mindenikben megindult már a józan kifejlődés, mert ha mindenik külön, mindenik a szerint fejlik, mint ön elemeinek egymás közötti harczai engedik, e két nemzet kifejlődése egymástól oly különböző alalakot veend magára, hogy akkor még majd kevesebbek lesznek az érintkezés pontjai közöttünk s az egyesülés még inkább nehezítve lesz. Meg vagyok győződve, hogyha Magyarország és Erdély egyesülve haladnak a kifejlődésnek már elkezdett ösvényein, más lesz mindenikre nézve az eredmény, mintha mindenik különválva fejlődik. Szabadelvű lesz ez a kifejlődés így is, úgy is, de egyesülve, nemzetiebb és lovagiasabb, szilárdabb és biztosabb, egy szóval jobb, nemesebb, mint különválva. Nem ismeri e két honnak érdekét, nagy fonákul fogja fel a dolog részleteit, ki minden áldozatra nem kész, hogy Erdély velünk egyesüljön.

De miért írom én neked mindezeket, ki épen azt érzed, azt hiszed e dologról, mit én érzek és hiszek. Adná Isten, hogy Erdélyben is oly sokan és buzgón óhajtanák ezen egyesülést, mint nálunk Magyarhonban.

De bezárom már levelemet. Éjfél rég elmult és én holnap, vagyis ma reggel indulok Egerszegre oly rossz utban, minőt már rég nem tudok. Isten áldjon Téged kedves Barátom! s adjon erőt tovább is keblednek; — a tavaszszal nálad leszek. Addig is Isten veled! hű barátod Deák.*

* A haza bölcse, — amint Deák Ferenczet olyan találóan nevezni szokták — 1803 október 17.-én született, tehát majdnem 7 esztendővel volt fiatalabb Wesselényinél. Deák első fellépése a pozsonyi országgyűlésen összeesett Wesselényi fénykorával. Deák ugyanis 1830 május 1.-én érkezett — mint Zalamegyének a követi állásától önként visszalépett Deák Antal utódja — a pozsonyi országgyűlésre. Wesselényi pedig — amint ezt a saját és a Kölcsey naplójából egész biztonsággal megállapítani tudjuk — már 1830 május 5-én éjjel 11—12 óra között kocsin indult Pozsonyból Kolozsvárra. Bár öt nap nem sok idő, de tökéletesen elegendő arra, hogy két olyan lélek és két olyan jellem, aminő a Deáké és Wesselényié volt, az egész életre megösmerje és megszeresse egymást. — Wesselényi a nemzet nagyjai közül először Széchenyivel, aztán Kossuthtal, legkésőbb Deákkal ösmerkedett meg. Széchenyivel a politikában, Kossuthtal nemcsak a politikában, de baráti érzelmeiben is meghasonlott az idők folyamán. Egyedül Deákkal való barátsága állotta ki minden idők és viszontagságok viharát és ostromát. — Aki a két nagy embernek egymáshoz való viszonyát alaposan ösmerni akarja, olvassa el azokat a leveleket, melyeket egymással 1834 márczius 4.-től — 1850 április 9.-ig váltottak és meg fog arról győződni, hogy a két nagy embernek egymáshoz való viszonya sem bizalom, sem szeretet, sem nagyrabecsülés dolgában soha életök legviharosabb korszakában sem változott. — Wesselényi szenvedélyes, ellenben Deák bizony kissé rest levelező volt, mégis ha végig nézzük Deák 1822—1875 összegyűjtött és dr. Váczi János által 1889-ben kiadott leveleit, azt látjuk, hogy az ott közölt 158 levél közül a legtöbb, számszerint 48 darab, Wesselényinek szól, — és ha nézzük a Wesselényi levélmásolati könyvét, úgy azt látjuk, hogy Wesselényi — nem számítva az édes anyjához és Kelemen Benjaminhoz intézett családi és gazdasági leveleket — politikai barátai közül Kossuthon kívül Deáknak írt legtöbb levelet, számszerint ötvennyolczat.

XXII.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND.

19. jan. 845 Kolosvár.

Tisztelt Barátom!

Január 9-kén költ leveledet folyó hó 14-kén vettem.

Meg vagyok győződve, hogy Erdélynek nem kell azt vitatni: helyes-e a védegylet eszméje és ildomos-e azon organisatio, melly által a védegylet életnyilatkozatait folytatandja? Nekünk Magyarországot és az ottani szabadelvű pártot illy eldöntő súlyú ügyben alig lehet polgári bűn elkövetése nélkül nem segíteni. Én tehát mihelyt az aláírási ívet megkaptam, nevemet bejegyeztem; s ezt tettem volna még akkor is, ha ezen küszöbeinkhez állított védvámokat, azokkal együtt, mellyeket idővel országunk határszéleire akarunk vonni, tévtanokból és meg nem emésztett eszmékből folyó aberratioknak tartanám: mitől azonban távol vagyok. Siettem társakat kapni; de ez már bajos feladat volt. Köreinkből az öcsém és Kornis Ferencz írt alá: a polgári osztályból és a megyeiek közül senki sem.

Pártunk jelentékenyebb egyénei gróf Mikes Jánosnál tartottak gyűlést, melyre én meghíva nem voltam. Hallom, hogy valami módosításokba és reformokba egyeztek meg, mellyeket Pestre fölterjeszteni fognak, azok életbe léptetésétől függesztvén föl a védegyletbe állásukat.

Én az úrbér és nehány korkérdéseink tárgyában sarkeszméimet egy hosszú levélbe veled közleni akartam, remélvén, hogy te is azokról elmondandod nézeteidet, s majd midőn Zsibóra kimegyek, otium közt egy röpíratkát s nehány hírlap czikkelyt készíthetnénk. Erdély semmit sem gondolkozik és semmit sem akar. Nem ártana neki kevés pézsma vagy más még erősebb szer. Ez okból kivált az úrbérben olly munkát vágytam volna az olvasók kezébe adni, melly alapos nézeteket mond el, kivihetőt kíván; de a henyéket ingerli, az önzőket sujtja.

Gyöngélkedő egészségem, számos foglalkozásom és még nagyobb csoport kedvetlenségeim, mind e mai napig akadályoztattak szándékomban.

Talán nyerek időt, jó szeszélyt vagy vasbéketűrést összeszedni gondolataimat: tartsad addig is meg becses barátságodba tisztelődet

Kemény Zsigmondot.*

* Wesselényi jegyzése a levelen: 32. j. Jan. 21. vsz. 31. Azaz 32 sz. levél, jött január 21.-én, válasz ment reá 31.-én.

XXIII.

Kolozsvárt, jan. 28-án 845.

Tisztelt barátom!

Én úgy szeretném Sibóra menni, hogy egy egész hónapot mulathassak. Okaim következők: szeretném, ha az Erdélyi Hiradóba nehány úrbéri czikket együtt adhatnánk; továbbá, akarnék üres időt magamnak regényeim számára meggazdálkodni, mi Kolozsvárt nem könnyen lehetséges; aztán én naponként mind lomhább emberré kezdek válni, s ennélfogva szükségem volna egy kevés fris időre, egy kevés élénkségre, mire alkalom Sibón bizonyára nem hiányzik; végre pedig, hogy a legönösebb okot utolyára említsem, én veled, kit annyira szeretek és nagyrabecsülök, sok, igen, sok időt akarok eltölteni, mert ki tudja: lesz é módunk még gyakran együtt találkozni, miután én, ha körülményeim engedni fogják, a jövő télre Pestre szándékszom költözni.

Igyekszem tehát dolgaimat úgy intézni, hogy február 20.-án Kolosvárról hozzád indulhassak. Márczius 20-án pedig Kovács Lajos Sibóra fog jönni, hogy vele szathmármegyei ösmerőseimnél is tehessek rövid látogatásokat.

Mi a védegylet ügyét illeti: írtam volt közelebbről, hogy Mikes Jánosnál gyűlés tartaték. Akkor a tanácskozatok eredményéről semmi hitelest nem tudván, téged is semmiről részletesen nem értesíthetélek.

A második gyűlésre én is meg valék híva.

Ekkor Zeyk Károly, mint előbbeni határozatot, nehány pontot felolvasott, mellyek szerint pártoltaték a védegylet következő lényeges módosításokkal:

1-ször. Az aláírások kötelező ereje jövő november 1-ső napján kezdődjék.

2-szor. Kolosvárt alakítassék egész Erdély országra nézt egy központi biztosság, melly a Pestivel folytonos közlekedést tartson fönn és a mellyel — s tehát nem immediate a pestivel — lépjenek érintkezésbe az erdélyhoni vidéki biztosságok.

3-szor. Ezen központi biztosság szabja mindíg ki: hogy mellyik az a honi czikkely, mellyet védni kell? És az erdélyi aláírók, csupán ezen kitűzött czikkekből tartozzanak hazait s nem külföldit vásárolni.

Én megtámadtam e határozatokat. Weer Farkas egész eréllyel, Bethlen János tél-túl pártolt.

Végre hosszas szóvirágok, üres bölcsesség és nyers őszintéskedések után kifáradtunk. Miután elestvéledett; miután még abból sem tudtunk kigázolni, hogy valóságos rebellio és a védegylet vagy csak

mozgalom?; miután egész tanári értekezéseket tartánk arról: mi a jus publicuma és mi a jus privatuma a védegyletnek? mi szabályai közül a léteges, s mi viszont ollyan, melly organicusnak nem tekintethetik? s helyes é nekünk, azon pontok iránt tenni módosításokat, mellyek a védegyletnek gépezetét tárgyazzák, s van é joga a pesti igazgató választmánynak ránk nézve ezen módosításokat elfogadni? — miután, ismétlem mind ezekért torokrekedésig szónoklánk és körömszakadásig vívtunk, nagy későre az első gyűlésnek határozatai megbukottak.

Harmadik ülésre volt tehát szükség, hogy valamiben megállapodhassunk, melly más napra lőn összehíva.

Ekkor Teleki Domokos indítványba hozta, hogy alakítsunk külön Erdélyi védegyletet. Ez megbukott. Aztán ugyanő javaslá, hogy legalább a beírási jövedelem felét, ne küldjük, mint a szabályba van, Pestre, hanem magunknál megtartván hasznos czélokra fordítsuk. Ez is kevés pártolókra talált. Utoljára is oda összpontosultak a nézetek, hogy maradjunk mindenben a pesti védegyleti terv mellett, azon kikötéssel, hogy kötelezésünk november első napján kezdődjék.

Ezen megállapodásunk már két hete történt, de ennyi idő alatt is, mennyire én tudom, senki aláírókat nem gyűjtött.

Barátom! én azt hiszem, hogy legyen bár hasznos vagy veszélyes a védegylet, nekünk magyarhontól magunkat illy életkérdésben külön szigetelni nem szabad. Én attól tartok, hogy mostani eljárásunk és buzgólkodásunk szerint, Kolosvárról soha nem fog ötven aláíró — mi egy vidéki bizottmány alakítására szükséges — kikerülni. A szabályoknak kormány általi fölkérése is kezd már visszahatást szülni.

Szavadra többet hajtanak nálunk, mint a másokéra. Jó volna, ha még egyszer intéznél hozzánk egy kérő és szidalmazó levelet.

Melynek érezze Jerico zengéseit, dörgéseit. Mert különben azon öt ember, ki nálam aláírt, honi öltözetével úgy fog kinézni társas köreinkben, mint hajdan néztek ki érdekes habitusaikban a kudarczot vallott magyarkák és lázárok.

De elég a védegyletről. Hallottad é, hogy a kormány a centralis rendszeres bizottmányok tartását nem engedi meg? Még képzelni sem tudom ezen lépés bölcsességét. — Kérlek Venedey Irlandját adandó alkalommal küld be; mert azon olvasó társaságnak, melytől elkértem volt, szüksége van reá. — Szegény Bethlen János tudva levő szerencsétlenségei miatt annyira le van verve, hogy egészsége is talán, kedve pedig végkép összeromlott. — Wesselényi Ferencz a napokban megyen ki Zsibóra; engem is az együttutazásra nógat, de foglalatosságaim három napi távozásra is aligha időt fognak engedni. Csak február 20-ára tartván azon kötelesség teljesítését, hogy

téged személyesen tisztelhesselek, addig is tartsd becses barátságodba tisztelődet, barátodat

Kemény Zsigmondot.*

XXIV.

BAJZA JÓZSEF.

Pest, 1845 ápril 21.**

Tisztelt kedves barátom! Bár oly távol vagy tőlünk, hogy ritkán veszünk felőled hírt, sokszor emlékezünk rád mind magános, mind nyilvánosabb körökben, de elhiheted, sehol több melegséggel nem, mint azon baráti kis körben, melly egykor Bártfaynál olly örömest gyűlt vala össze körülted.

A' pesti «Kör» tegnap Deák Ferencz tiszteletére adott lakomát, mellynek áldomásaiban többször hangzott neved, 's úgy hiszem a' jók, a' becsületesek senkinek nem kívántak őszintébb és tisztább szívvel áldást és ép egészséget, mint Neked, kit a' sors olly kajánul foszta meg attól.

Deák Ferencz pár napig még köztünk mulat, aztán hozzád fordul Zsibóra 's talán vele megyen Wörösmarty is. Én is óhajtanék látogatásodra menni, ha foglatosságim szabadulást engednének! Igy azonban csak jelentője lehetek azon örvendetes hírnek, hogy barátid meg fognak látogatni.

Vajha közöttünk volnál, vagy legalább közelebb hozzánk, hogy gyakrabban láthatnánk és beszélhetnénk veled az ügyekről, mellyek

* Báró Kemény Zsigmond született M.-Kapudon 1816-ban, meghalt C.-Kamaráson 1875-ben. Tanulmányait a nagy-enyedi kollégiumban végezte. Tanárai közé tartozott a nagyeszű és mélységes tudású id. Szász Károly, a kinek a szorgalmas és talentumos fiatal Kemény előbb a szeretetét, később pedig nagyrabecsülését, barátságát is kivívta. — Mint fiatal juratus végig hallgatta a kolozsvári 1834—35.-i országgyűlés tárgyalásait — és ekkor ösmerkedett meg az országgyűlési ellenzék vezérembereivel és ezek között Wesselényi Miklóssal. — Wesselényinek személyes barátja és tisztelője volt ugyan, de Kemény tulajdonképpen sohasem tartozott a Wesselényi politikai iskolájához — egész valója és gondolkodása a Széchenyi táborába terelte. Az *uniot* kivéve alig volt közérdekű kérdés, melyben a két jó barát egymással ellentétes álláspontot ne foglalt volna el. Wesselényi például a megyei rendszernek volt a híve, Kemény annak ellensége volt; Wesselényi a korteskedés és megvesztegetés ellen a választási jogosultságnak mentől szélesebb alapokra való kiterjesztését követelte, — Kemény ezzel szemben a census behozatalát javasolta; Wesselényi a nemzetiségekkel szemben következetes és erélyes politikát hangoztatott — Kemény engedékenységet és tapintatot. Más szóval a Wesselényi politikai elvei a radicalismusból indultak ki, a Keményé a conservativismusban végződtek. — Nem csoda tehát, ha Kemény a Wesselényiről bár mesteri tollal írott tanulmányában Wesselényiről mint politikusról és államférfiúról sok tekintetben kicsinylőleg és elfogultan nyilatkozott. Ő Wesselényinek ugyan barátja, de híve sohasem volt.

** Megjelent a «Történeti Lapok» 1874. évi 1. számában.

előmeneteleinket tárgyazzák 's mellyekért a' te kebled mindig olly melegen dobogott és dobog szakadatlanul. Bártfayval egypárszor terveztünk, hogy fölkerekedvén hárman-négyen, kik magunkat változatlanul barátidnak valljuk, látogatásodra menjünk: de Bártfayt is úgy tartják lebilincselve kötelességei, mint engem az irodalmi vállalatok, hogy alig mozdulhatunk Pestről. Azonban a' mi halad, el nem marad 's rajta leszek, hogy a' mit ez évben nem valósíthatok, legalább a' jövőben el ne mulaszszam.

Engem egy «Világtörténet» írása foglal el pár évre, mellyet Hartleben könyvárus felszóllítására készítek. Azt hiszem, hogy illy nemű munkával, ha sikerülend, sokat használhatni és a' honnak tisztább kedélyű embereire nem kevéssé lehet hatni. Czélom e' munka által annyi szabad nézetet és elvet elhinteni az olvasó közönségben, mennyit csak a' censura engedend. Gondolhatod, hogy az annyi nem lesz, mennyit te velem együtt óhajtanál, azonban ha csak egy tizede lesz is óhajtásainknak, meg fogja érdemleni a' fáradtságot. Az emberi mívelődés történetei; mellyeket a jeles Kolb után a' Történeti könyvtár két első kötetében taval közlöttem 's mellyért a' sötétség fiai, kivált a' catholicus papság, átkot kiállt rám, alig hinnéd, milly sok szerencsével csúszott át a' censurán 's milly sok jó politicai eszmét foglal magában. Ezért van olly jó kelete, és ezért zúdult fel a' fekete sereg.

Isten minden áldásit addja rád, édes barátom, mert méltóbbra nem adhatja e' két hazában. Tarts meg megbecsülhetlen barátságodban, és hidd el, hogy irántadi tiszteletem és szeretetem soha sem fog még csak csökkenni sem, annál kevésbé valaha elhülni.

Pesten, ápr. 21. 1845.

Tisztelő barátod
Bajza.*

* Bajza József született 1804 január 31.-én Szücsiben, Hevesmegyében, birtokos nemes családból, meghalt teljes szellemi kimerülésben (paralisisben) 1858 márczius 3.-án Pesten. A középiskolákat Gyöngyösön, a bölcsészetet Pesten, a jogot Pozsonyban végezte. Jelen volt, mint juratus, rokona, Földváry Ferencz hevesmegyei alispán és hevesmegyei követ mellett Pozsonyban az 1825/27.-i országgyűlésen. 1828-ban elnyervén az ügyvédi oklevelet, a pesti királyi táblához esküdött fel jegyzőnek. De a hivatalos pennát csakhamar az irói tollal cserélte fel. Vörösmarty ugyanis még 1828-ban átvevén a «Tudományos Gyüjtemény» folyóirat szerkesztését, egyik munkatársául Toldy Ferencz ajánlatára Bajzát kérte el és nyerte meg. Két esztendő mulva, vagyis 1830-ban «Kritikai Lapok» czim alatt ő maga inditott egy külön folyóiratot, melyet Kölcsey, Vörösmarty és Toldy közremunkálásával 1836-ig szerkesztett. 1837-ben az ujonan megnyílt pestmegyei magyar szinház (most nemzeti szinház) első igazgatója lett, mely állásában azonban csak egy évig maradt meg. 1844-ben a Történeti Könyvtárt adta ki, 1847-ben az «Ellenzéki Kör» czimü lapot szerkesztette. Toldy útján

Posonyból. Méltóságos Hadadi Báró Wesselényi Miklós Úrnak. Erdély Ország Gyűlési Nemes Udvarhely Szék érdemes Követének tisztelettel.

Kolozsvárott.*

XXV.

BEÖTHY ÖDÖN.

Kelt Ujmarján Deczember 21-én 1845.

Kedves Barátom!

A felterjesztett folyamodványunkra érkezett helytartói intézvény folytán, mely panaszaink kellő tárgyalását rendeli, f. hó 15.-re közgyűlést hirdettetek; és én aggodalommal néztem a jövőbe, elgondolván előre, hogy a hatalommal és tekintéllyel fel ruházott tisztikar, minden eszközöket meg fog kísérteni folyamodásunk alaptalanságát ki vivendő. Két nappal a gyűlés előtt megjelentem székvárosunkban és sejtelmeim csakhamar valósultak; mert a becsődített nyers tömeg számára a tanyák kiválának bérelve a megye legtávolabb vidékeiből besereglendők részére. F. hó 14-én az értelmiséggel felruházottak tanácskozmányra összejövén, melyben csakhamar két tárgyra nézve különösen megállapodtunk; jelesen: hogy az intézvény felolvastatván, utánna panaszaink, másodszor szavazat útján e kérdést, magokévá teszik-e a Megye Rendei? a felterjesztést vagy nem? eldöntetni nem engedjük. És reánk virradt a Gyűlés napja. Megjelenvén a tanácskozási teremben egy még eddig választásokon kívül soha nem látott sokaság tűnt szemeimben; de ez reám nézve kellemetlen hatást elő nem állított, mivel eképp, ha a tanácskozások rendes menetele önkéntes erőszak közben jöttével gátoltatni nem fog, a diadal részünkön lessz. A helyettes elfoglalván székét felhívta a rendek figyelmét a tanácskozás menetelének meg nem zavarására olly hozzátétellel, hogy ő mindenkit ki fog hallgatni, és a végzést a többség értelmében ki mondandja. Erre az első Alispán állván fel, mindenki azt hitte, hogy a más országszerte bé vett szokás szerint a megye állapotáról teend jelentést; ő azonban e helyett a recriminatiok terén kezdve működni, a megyének multját, jelenjét és jövőjét összeszorítva, e hartzot, mely a kedélyeket ingerültségben tartja, nemtelen szemé-

ösmerkedett meg Vörösmartyval és Vörösmarty útján Wesselényivel, kihez igaz barátság fűzte. 1848 julius 1.-től deczember 31.-ig felelős szerkesztője volt a legerősebb ellenzéki lapnak, a «Kossuth Hírlapjá»-nak. Érdemei elösmeréseül a kormány 1848-ban a Nemzeti Múzeum igazgatójává nevezte ki, mely állásától azonban a magyar ügyek bukása után megválni volt kénytelen.

* Eredetije a családi levéltárban. — A boríték hátlapján: Vettem junius 4.-én 1834.

lyeskedésnek állítván, és mind ezeknek szülő okait az 1841-iki időszakból folyónak, és így az én önkéntes és hatalom czímen épült kormányzási rendszernek tulajdonítá: szólottak utánna többen, egyik nem a dolog érdeméhez, hanem nádor ő fenségének az 50 éves hivataloskodása jutalmául fekvő jószágali megajándékozásáról, a másik e tárgyat kir. biztos által vélte el intézhetőnek; a harmadik a 39 panaszosoknak kizárását vélte szükségesnek; t. b. Hódossy Miklós, azon bizalomból folyó gyöngédséggel, melyet mint gyermekkori időbőli barátja viselteték a helyettes iránt, felkéri őt az elnöki széknek azon okból, ne hogy a sérelmek tárgyalásánál személye is kitéve legyen a nyilatkozatok útján mondandóknak — ez alkalommal leendő elhagyására, mire azonban semmi választ sem nyert; sőt eredvénytelen hangozván el; egy részünkről szólló a tárgy érdemleges bontzolásába bocsátkozván, a felterjesztett sérelmeket a megye által elfogadhatónak mondá, míg végezetre elleneink egyike az egész tárgyat egyszerű szavazat útján vélte eldönthetőnek: t. i. magáévá teszi-e az egyetem a panaszos pontokat vagy nem-e? erre a nélkül; hogy a számos már előre feljegyzett szónokok észrevételeiket nyilvánították volna; a nélkül: hogy a főispáni helyettes a kérdést felfogva végzést mondott volna, a zsebéből egy be írt czédulát ki vonván, melyre hihetőleg a szavazat szedésre kinevezendő küldöttségi tagok nevei valának feljegyezve, egy előtte lévő ívre kezdé át irogatni, de egyszerre a nélkül: hogy valaki okát gyaníthatta volna, a tanácskozási helyet az Alispánokkal egyetemben, oda hagyva eltávozott. Mi kik az ily nemű eltávozásnak gyakori tanúi valánk, azt hivők: hogy a gyűlést folytatni nem fogja el lévén azonban erősen határozva; hogy a gyűlést eredvény nélkül el oszlatni nem engedjük, a Honti példa szerint elnök választáshoz fogtunk és közakarattal a conservativ résznek egy főtényezőjét, eddigi ellenfelünk legerősebbikét Hódossy Miklóst elválasztók: ki a közkívánatnak egész készséggel engedve székét elfoglalta, de csakhamar a teremnek azon részén, hol a helyettes lakjaira eltávozni szokott, tompa moraj támadott, melyből csak e szavak voltak kivehetők «jön a helyettes»; ugyanazon csomó ily forma kijelentéssel: «van minekünk elnökünk, távozzék ön» útját állotta — el is távozott és mentében egy levelet húzott ki zsebéből, mit egy mellette álló megyei katonának e szavakkal ada át: «hogy vigye a tábornokhoz.» Későbben uj fennt megjelenvén a teremben a főjegyzőnek az ívet, melyre a szavazat szedő küldöttség vala írva, olvasás végett át nyujtá; ki ezt azon okon minthogy megállapodás nem történt, végzés nem mondatott: határozottan el nem fogadá, hanem összegyűrvén zsebébe dugta; 's miután a főispáni helyettesnek többszöri szorgalmazására felolvasni vonakodott, azt tőlle vissza vette, és uj fent oda hagya bennünköt, míg ez egy-

részről így történt, a fuladásig tele levő teremben, a nem szavazásnak helytelenségét folytonosan kiabálók a helyettest önkéntes zsarnoknak, hazugnak, hunczutnak rivalgák. Eltávozása után az általunk választott elnök helyét ismét elfoglalta, de miután értesültünk az iránt: hogy a szavazás a helyettes egyik szobájában csak ugyan áll, megállapodtunk: hogy egy küldöttség által járuljunk hozzá megkérvén őt, hogy ezen törvénytelen lépéstől álna el; és a tanácskozást vezetné vissza a törvényes vágásba; de ő erre mit sem hajtván e szavakat mondá: «által mentünk már a rubiconon». A küldöttség vissza jövén jelentésével most már kezdénk gondolkodni a törvényes kellékekről; mik a közgyűlés folytatására megkívántatnak, a jegyzői hivatal törvényes kötelessége tellyesítésére késznek nyilatkozott, szolgabírák, esküdtek, tiszti ügyészek többen ajánlkoztak, de mind e mellett is a szűnni nem akaró lárma miatt tanácskozni lehetetlen volt. Már ekkor a sor katonaság a megye előtti téren fel vala állítva. Délutáni 4 órakor a főispányi helyettes, nehány ívekkel kezében, melyeken a szavazási eredvény vala látható, megjelent, szóllani is akart, de a folytonosan nevekedő lárma miatt hallani lehetlen volt, s a gyűlést oda hagyta, 's miután az nagy sokaság a teremből egész tsendességgel távozni kezdett, a sor katonaság a Megye háza mind-két léptsőin szegzett szuronyokkal rohant a Megyeház teremébe, a nélkül azonban, hogy egyébb erőszakolást vagy sérülést okoztak volna.

Kedden — gyűlés előtt a helyettes a főjegyzőt magához parancsolván, kérdé tőle kész-e a jegyzőkönyv! mire ő a következőkben válaszolt: «nem lévén határozat, s nem lévén végzés kimondva, a jegyzőkönyv csak ezekből készülhet; de Tisza őt személye iránti tiszteletre azon barátságos indulatra, melyel mindég iránta viseltetett kérte; unszolta, sőt öszvetett kezekkel is rimánkodott, de mind hasztalan, mert a főjegyző kijelenti miszerint esküje ellen, bár mennyire is tisztelje ő Méltóságát, azt tenni nem fogja. A gyűlés megnyílván Tisza jobb oldala felől egy ismeretlen ifjú állott fel a rendek előtt a helyettes intésére, s a kezében tartott iratot olvasni kezdé, mely jegyzőkönyvnek állíttatott lenni, azonban a nevezett tiszteletbeli jegyző Középszolnoki Lázár nevű ifjú, a kitört nagy lármában csak többszöri utasítás után s félbe szagatván maga is az olvasást, sőt egyszer az irat kezéből ki is kapatván, bevégzi — a nélkül, hogy valaki egy szót is hall vala belőlle — olvasását. Melyre a főjegyző álla fel s elő sorolá miként az előtte való napi gyűlésben határozott is végzés nem lévén, jegyzőkönyvet — melynek feltevése törvényesen csak őt illetheté vala — nem készíthetett 's azon helyettesünk általi felhívását, melyet fentebb már érinték ez uttal mint történt vala előadá. Ekkor már részünkről Lukáts György, az első napi fel-

jegyeztetési rend szerint szóllásra felállva sokáig várakozott, midőn az első alispán is szóllani kívánt; s bár a helyettes elősorolá miként megyénknél divatozó szokásból az Alispánok, midőn kívánkoznak, minden feljegyeztetési rendtartás nélkül szólhatnak, de a méltányosság is megkívánja, hogy hivatali állása tekintetbe vételével kihallgattassék, szóhoz soha sem juthatott a folytonosan tartó zaj, s egy részről «Lukáts» másrészről «Papszász» nevek kiabálása miatt, s így a nélkül, hogy az Alispányi nyilatkozatot hallók vala, délután a gyűlés eredménytelen eloszlattatott.

Szerdán reggeli 6 órakor a helyettes pártja beliek a tanácstermet úgy foglalák el, hogy népük egy része a bal oldal embereit kiszoríthassa, a jobb oldaliaknak helyettes fedezetet, mint szinte a helyettesnek is kényelmes bejövetelt és fedezetet biztosítson s vezéreik a kalapjok forgatásából kivehető azon jelre, miszerint az egyének beeresztendők, vagy visszatartóztatandók lesznek a terembe való jövetelkor, folytonosan oktatták a jelen volt tömeget; azonban e terv is meghiusult, mert a baloldalról, úgymint más helyekről is apródonkint magok sem vevék észre — a nagyszámú ellenvéleményű közönség által annyira kiszoríttattak a teremből; hogy a mellék nyilt terem ajtajában a helyettes háta megett öszpontosíthaták csak erejöket. A gyűlés megnyitásával Lukács György ismét fent állott szólhatáshozi jogát gyakorlandó, midőn a helyettes már nem az első alispánra hanem kir. tanácsos Beliczay Miksára ruházva a szólhatási előjogot, kéré a Rendeket annak kihalgatására: de sokkal nagyobb lármával és zajjal követeltetik Lukács György kihalgattatása; hogy sem az említett k. tanácsos szóhoz juthatott volna. Az ekként folyt szűnni nem akaró lárma közt, melyet egyrészről a «Beliczay» másrészről a «Lukáts» név hangoztatása állított elő, a helyettes többféleképen tett, s mindég kihallgatott nyilatkozataiból, egyszer azt is hallók, hogy «a hús árr szabásról tanácskozzanak a Rendek»; remélvén miként a nyers tömeg s több szűkkeblűek vonzalmát ez anyagi érdek megpendíttése a gyűlés nem tartásából eredőleg még mindég magas áron méretni szokott hús szabályozásra átvezetvén s az általuk eszközlendő leszállattatással a tömeg kedélyére részünkről hatást gyakorolván eddigi léptei és tettei helyeselhetésére időt és tért nyerend. Azonban a nagyobb tömeg folyvást csak a «Lukáts» nevet hangoztatván, s délutánra is semmi eredményhez sem vezethetvén. Tisza a tanácskozást, a gyűlést eloszlatta. Én a két napi tanácskozásban egészségem változása miatt részt nem vettem; délután azonban többen öszve jövén nállam Bernáth József tudatá velünk, mi szerént ő a gyűlés alatt felszólíttá Pappszászt: igyekezzék Tiszát reá birni hivatala lemondására, és ő a tiszt építő szék alkalmával hivatalba jött tisztviselőket a még hátralévő törvé-

nyes idő lefolytáig háborgatni nem fogja. Ezen modorban történt nyilatkozatát Bernáthnak nem helyeslém ugyan, de hivén : hogy ez által némely közeledés eszközölhető, megnyugodtam. Esti 6 órakor nem kevés bámulatomra, betoppan szobámba Okolicsányi Károly, az érmelléki főszolgabíró, ez időszaki zavarok főnöke. Ezen megjelenés reám nézve annál meglepőbb volt, mivel az utolsó tiszt építő szék ideje óta legkisebb érintkezésbe sem valánk, — a találkozás részemről mind a mellett is; hogy személyem iránti hosszadalmas magasztalásokat bocsátott előre, meglehetős feszes volt, de erőt vévén magamon nyugottan hallgatám szavait, ily helyzetben előadá, hogy a Megye jelen állapota így nem maradhat, 's legyen bár ki is Tiszának barátja vagy ellene, ineni elmozdításán egy iránt kelletik munkálódnia felhíván egyszersmind engem, találnék módot a pártok kiegyenlítésére. Én ez alkalmat azonnal megragadám, kijelentvén; ha hogy e szándék szilárd, és ügyet, nem pedig személyt tekintünk, a közelevés meg is történhetik; még pedig ily módon, járuljon az első Alispán helyetteshez, jelentse ki: hogy miután 3 lefolyt napon azon meggyőződést kintelen volt magának szerezni, miszerint a tanácskozások ily modorban bár meddig is folyanak, eredvényre vezetni nem fognak, adja tehát az elnöklést nékie át, ki meg fogja próbálni a tanácskozást oda visszavezetni t: i: az intézvény tárgyalására, honnét az erőszakolva elvitetett. Én ugyan ezen módot teljes biztossággal mindaddig, míg az iránt elv barátimal megértekezendem, meg nem ígérhetem; de reménylem, hogy ezen az alapon a közelítés megtörténhetik. Készségem kimutatására nem késtem azonnal többeket öszvehivatni, s miután ezek megjelentével ismétlém fentebbi előadásom, ők abban megnyugvásokat ki is jelentették. De nem úgy az ellenfél képviselője, ki sem többet sem kevesebbet nem kívánt, mint az : hogy az általunk felterjesztett írásbeli sérelmeinktől áljunk el és mindazon hibákat, melyeket különösen az első alispán, de egyszersmind az egész tisztikar hivatalba lett lépések óta elkövettek, amnestiáljuk. Hogy ily módon az egyezkedés meg nem készülhetett, igen természetes, s minden tétovázás nélkül kijelentők: hogy mi törvény ellenes tetteket sem most sem jövőben elhallgatni nem fogunk, 's történjék bármi, használják ellenünkben a becsődített nyers tömeget, üttesenek bennünket agyon, eltűrjük, de elveinket feláldozni nem fogjuk. Erre Okolicsányi engem félre híván nagy sajnálkozások közt kijelentette, mennyire tart a hónapi nap gyászos következményeitől 's ezzel el válánk.

Csütörtök. És most jön egy jelenet, melyhez hasonlót a franczia forradalmi időszak óta tanácskozási termekben az évkönyvekben hasztalan keresünk. A terem szintúgy tele, mint első nap, embereink lankadást nem ismerő hévvel védvén alkotmányt és törvényességet,

Kevéssel 9 óra előtt zaj és lárma történik, 24 főből álló Mihályfalvai gyilkos csoport ólmos botokkal felfegyverkezve Megyei táblabíró Draveczki László és esküdt Sántha László kivont kardali vezérletök alatt rút isteni káromlások közt ügyvéd Janaichot vérbe borítva, s a zöld asztalra fel ugrálva, botjaikal jobbra-balra az asztal mellett ülőkhöz ütögetve s a főispáni szék felé haladva, annak háta megett helyet foglalt. Ezen jelenet reánk nézve nem eszközlötte azon hatást, melyet attól elleneink vártak, mert csügedést nem esmerő lelkesedéssel váránk be a tanácskozás megkezdését. Megjelent a főispáni helyettes a lárma zaj mint a lefolyt 3 napon is csak annyiban különbözve, hogy most már nem Beliczay, hanem Draveczky Lajos által — ki alatson tetteiről előtted is esmeretes — akár a tanácskozást Lukáts György nyilvános el mellőzésével, még pedig a fentebb említett új tárgyal: t. i. a Marha hús szabályozásával megkezdetni; ezt azonban csak gyanítánk, a mennyiben az új szereplőnek szavát hallani nem lehetvén s a főispáni szék háta megül ujaikból hol 8-at, hol 9-et, hol kevesebbet mutatván fel a nagy többség folytonosan Lukács Györgyöt hívá fel a szólásra. És most szót emelvén a főispáni helyettes nyilvánítá, miszerint Lukács György sem az általai felhívásnak nem engedve, sem a többség akaratát nem tisztelve a szólást átengedni nem akarja, ehez képest őt tekinté egyenesen a folytonos ingerültség okának, ellene a széksértési keresetet el rendeli, s a tiszti ügyvédet annak feltételére felszóllíttya. És ha bár erre a tiszti ügyvéd nyilvánítá, hogy a megye bevett szokása szerént a szóllás mindenesetre Lukács György Uron van; de főispáni helyettes ennek ellenébe Consiliárius Beliczay urat kívánja kihallgattatni, törvényeink pedig ilyes esetekben mit sem szólnak, legillendőbbnek látná, ha mind a két kérdéses Szónok elállana és egy harmadiknak adná át a szólhatást. Jól lehet ezen nyilatkozata után a tiszti ügyvéd több ízben figyelmeztetett a főispáni helyettes által, tenné fel a kereset levelet, mit ő teljesíteni folytonosan vonakodott, míg egy másik ügyvéd Hrabovszky János az Actiót vini kezdé, — az írás ideje alatt, mely nem igen rövid volt, nagy csendesség uralkodott a teremben, de midőn az a helyettesnek bemutatá, ez pedig olvasás végett az első Aljegyzőnek át veti, a lárma, taps, zaj orkánhoz hasonló robajjal emelkedett és a sokaság nem csak azért, hogy a kereset levélnek ily módoni elrendelésébe, feltételébe és felolvasásába törvényt és megyei szokást láta megsértve; hanem azért, mert a széksértési keresetét Tisza ellen határozá és rendelé el, melynek feltételéhez a tanácskozó lisztát elnök átelleni végén egy másik tiszti ügyvéd hozzá is fogott. Ezen lárma között a főispányi helyettes kalpagját kezébe vévén a teremből minden pártján lévőkkel egyetemben eltávozott. A helyettes hozzá tartozandóival a kis terem ajtaján a nagy sokaság az azzal átellenben levőn min-

den zaj minden lárma nélkül kifelé indult. Én, Toperczer, Bernáth József, László bátyám és többen a nagy tolongás kikerülése tekintetéből a zöld asztalnál meg állapodva hátra maradtunk, — egyszer 11 fegyveres hajdu szuronyokkal, csendőrlegények tsákányokkal az asztalra felugrálva, szolgabíró Drágos János és esküdt Mág Manó által szúrásra és ütésre buzdítva, a 24 ólmos botosok pedig Draveczky László és esküdt Sántha László vezérletök alatt egyenesen a bal oldal felé tartva, a czélba vett gyilkolási és verekedési szándék ezennel nyilvánossá lett. Bernáth József, ki hivatalából csak az imént lépett ki, s kit a megyei hajduk kétségén kívül igen jól ismertek, őköt a visszamenetelre fölszólíttá, s ezek azonnal meg is fordultak; de az említett két tisztviselő, mikor már szinte leszállandók valának, reájok rivalkodva, «mit imádkozol neki, b . . . . m az istenét, üsd, vágd és szurd» — erre az egyik hajdu puskája tusájával Bernáth Józsefet ügy üté melybe; hogy az asztalról ájultan rogyott a földre, én ekkor az asztal mellett azon helyen álottam, hol az első aljegyző szokott ülni, Mág esküdt az asztalon álló hajduk egyikét vállánál fogva hátulról megfogván, felém mutatott, mire 3 hajdu fegyverüköt tusájuknál fogva, fejemre emelíté, én hozzájuk fordulván: nem ismersz engem, hogy mersz ütni? — megszólítám őket; — de egyik e szóval «téged kereslek kutya» fejem felé irányozá ütését mind hárma, — ekkor látva a veszélyt, bársonynyal bevont kardomat alsó végénél fogva fejem felé tartván, a hozzám vágók kardom bodéja felső részét letörvén, markolatja legörbült, a másik két fegyver ütés helye a rézen most is nyilván látható, — én folytonosan visszavonulva a 3 gyilkos által kísértetve, s lábom alá nem nézhetve, a tört padokban és székekben, melyekkel a terem padólata terítve volt, elbuktam, a felkeléssel nem soká késedelmeztem; de ekkor már a 3 hajdu az asztalról is leugrálván, utánam nyomult, s én a folytonos védelmezések közben hátrálva ujfent elestem, azonban ekor huszár Cadett és embereink közzül egy ex katona Dózsa Demeter elé ugrottak segítségemre, az első minden fegyver nélkül reám vetette magát, a másik kardjával egy hajdu szuronyát ki vágva felkelésre időt engedtek most már nem is lévén távol, a kimeneteli ajtónál üldözőimnek hátat fordítva menekülni akartam, midőn e szavak üték meg füleimet «nesze gyűlés mit csinálok a kutya istenednek» egy roppantott tsapásra egy hajdunak puskája kettő törve szemlélhető volt kezébe röviden mérvén a nekem szánt utolsó kenetet, — ezek után elértem az első Aljegyzői szobát, hol igen sokan álván, csak az ajtó betevése által szűnt meg a folytonos üldözés. És csak ekkor hallám azon eseményeket, melyek a terem egyébb részébe történtek, Toperczer Ödönnek irtózatos megkínoztatása, fején két nagy szurony döfés, füle tövén, hátán, koponyáján borzasztó vak ütések, két keze végig verve, vérbe félholtan —

bárha a hajdut összetett kezekkel s e szavakkal kérte «az istenre kérem kendet, ne bántson, én nem bántottam kendet soha», — Ferenczi a Diák sz. t. püspök főfelügyelője, szuronyal a füle tövétől kezdve a hátulsó koponya részig felhasítva, — Beőthy László baloldala, karja, lapoczkája és könyöke fájdalmason megütve, — Szilágyi Lajos koponyája és orra, Szacsvay Imre szemealja, Lukács György feje, Hosvay Ferencz igen sok helyen megsebesítve s megkínozva, Korda Andor megverve főispán Lányi Imre fia István bal oldala és karja közt történvén a hibázott szúrás, még ütést is kapott és igen sokan megsebesítve. Commentáljuk egy kevéssé: hogy a dolog kiszámított volt viszahívom figyelmedbe Okolitsányi Károlynak elő estei hozzám intézett nyilvánítását, ki ezt Fényes Károlynak hasonló képen ismételte. A «Korona»-beli vendéglős — hol a 24 Mihályfalvi bicskások tanyáztak — az nap reggel átalmenvén Garzsi Imréhez, tudatá véle és Farkas Imrével, ki nála szálásolt: hogy ne mennének gyűlésbe; mert verekedés lesz, s ők is ki vannak jelelve, Farkas Imre el is maradt, de Garzsi megjelent. A gyűlést Okolicsányi Károly szolgabíró Sárközy Ferencz 10 órakor oda hagyván, az első, midőn már ki ért és kérdeztetett az utzán, miért megy el, azt felelé: «nem akarok részese lenni a mai eseményeknek», holott előtte való estve, midőn tőlem eltávozott 10 órakor Tiszához ment Draveczky Lajossal együtt s oda hivattatván Sántha György is, több ideig bézárkózva tanácskoztak és ennek aligha volt a most említett eseményeken kívül más tárgya. Szolgabíró Sárközy Ferencz szinte czinkos-társak, szolgabíró Thurzó Miklóst és Lukács Doctort igen kérve, «hagynák oda termet, ő maga is eltávozott, mert a szakálos embereknek igen meleg napjok lesz». — Ugyanezt tette Draveczky Sándor Lukács Györgygyel, kinek összetett kezekkel adott jelt az eltávozásra. Látszik továbbá a verekvés kezdete alkalmával valaki az ablakból a lent álló katonasághoz, mely minden nap a Megyeház előtt vont sort, patrouille után kiáltott, mire egy katonatiszt a csapatjával meg is indult; de Tisza intésére visszavonult, holott egyébkori tanácskozásunkor történt, hogy a sor katonaság azonnal elfoglalta a termeket, nehogy a Honti példa nállunk is ismételtessék. Consiliárius Beliczay és a 2-od aljegyző, veje a megyei várnagynak Jedlicska Károlynak, helyeiken minden bántalom nélkül hagyattak ülve; sőt Beliczay az asztalra térdepelve, felemelt és összetett kezekkel kérte a Toperczert öldöklő hajdukat, «hagynának fel a gyilkolásukkal». — Ha még mindez nem elég, kétségen kívülivé teszi az előre elrendezett gyilkolási szándékot az: hogy Tisza keresztül vonulván a kis termen szobáiba, igen sokak fülei hallattára e szavakat mondá: «no, most már lehet verekedni» — Sántha hozzá adván, nem kímélni, vágj, szúrj, üsd, — várnagy Jedlicska ezt is kiáltván, «mind én reám» — De még

 30*

inkább erősíti a fentebbieket és hogy többen közzülünk ki valánk péczézve azon körülmény: miszerint a tény végbe vitelére a Megye hajdui, kik benünköt személyesen ismertek — valának kiválasztva. És most már lássuk, minő ürügy az, mi alá az egész Catastrophát kívánnák ők rejteni: t. i.: Bernáth József és Gedeon Tiszára kardot rántottak, holott Tisza már a magán lakán is volt, midőn Bernáth József és Gedeon, kik mellettem állottak, az első az asztalra ugorva a hajdukat vissza utasítá, a másik eltávozván az ellenkező oldalon, már ekkor a teremből már ki is ment. Csütörtök és Pénteki napon a város ostrom állapotba láttatott helyeztetve, mert a megye teremei katonaság által volt elfoglalva az utzákon nappal és éjen át folytonosan száguldoztak a kisebb és nagyobb fegyveres csapatok, — ezt Tisza részint azért tette, mivel a sokaság közt a harangok félre veretése is meg pengettetett; de főleg azért, hogy mi öszve ne gyűlhessünk tanácskozás végett; azonban mi erre mit se hajtva összvejövén Száz Nyolczvan s egynehányan, mind Characterbéliek egy köz rendűt sem értve, nemijeink közül ide, Ő felségéhez intézett fel iratunkat alájegyzendők. — Nádor ő fensége közbenjárását szinte felhívók. És a Törvényhatóságokat is szinte értesítvén gyászos eseményeinkről.*

* Beöthy Ödön – Beöthy László Biharmegye hírneves alispánjának és Husztinger Jankának fia — született 1796 deczember 5.-én Nagyváradon. Már 16 éves korában katona lett s mint egész fiatal hadnagy részt vett a Napoleon elleni hadjáratokban s magában a lipcsei csatában is, hol magát vitézségével kitüntette. De az osztrák hadseregben még annyira sem vitte, mint Széchenyi. 1820-ban lemondott főhadnagyi rangjáról, hazajött szülővármegyéjébe s mindjárt részt vett a politikai életben, melynek központja akkor természetszerűleg a megye gyűlésterme volt. 1826-ban Biharmegye egyik táblabirájává lett. 1830-ban a szabadelvű ellenzék a pozsonyi országgyűlésre őt küldte fel egyik követeül. Ezen rövid tartamú országgyűlés befejezése után visszatért Nagyváradra, de az 1832—36.-i országgyűlésen ismét ott találjuk őt, mint Biharmegye egyik követét. Másik követtársa ezen az országgyűlésen a nagy eszéről és erélyességéről oly híressé lett Tisza Lajos volt. Beöthy és Tisza gondolkozásuk és vérmérsékletük, politikai utaik és czéljaik tekintetében úgy egyeztek egymással, mint nap az éjjellel, tűz a vízzel. Beöthy tüzes fejű, vasakaratú, lángszavú, szabadságszerető, törvénytisztelő, a nemzeti nagy ideálokért nemcsak hevülni tudó hazafi volt, ellenben Tisza Lajos hideg, kimért, számító, mindenben a felső hatalom, különösen az uralkodóház tetszését és kegyét kereső kőszív volt. Majdnem egy időben kerültek a megye élére: Tisza mint főispáni helytartó, Beöthy mint alispán. Az egyik képviselte a rendi Magyarországot s a tekintély rendszerét követő conservativ elemet; a másik, Beöthy, az új kor embere volt, telve a nyugoti államok forrongó eszméivel, melyeket a magyar földbe átültetni, azokkal elmaradott nemzetét gazdagítani és boldogítani életének főtörekvése, küzdelmének végczélja vala. 1833 január 9.-én tartá első beszédét a pozsonyi országgyűlésen, mely beszédéről az országgyűlés büszkesége, Kölcsey azt írta naplójában, hogy ez a beszéd szép és erős vala. Az úrbéri váltság és jobbágyság felszabadításának kérdésében együtt harczol az ország legjobbjaival, köztük Wesselényi Miklóssal. Az 1834 november 10.-én

XXVI.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Pest, 1846 Márczius 6-án.

Kedves Barátom! Ha meggondolom, miért válaszolok én neked mindíg oly későn, utoljára is azt találom, hogy annak a restségen kívül alig lehet egyéb oka. A restség és munkahalogatás annyira nemzetiek, hogy én becsületes magyar ember létemre e két erénytől meg nem szabadulhatok. Erénynek mondom, mert lám, ha tolvaj volnék s csupa restségből soha sem mennék lopni, nem volna-e ez erény? legalább aféle rendőrségi erény, milyen igen sok van a világon. Azonban ez most már mindegy, jobb lesz, ha munkához fogok.

Legelőször is köszönöm *kis keresztfiad** nevében a csikót; ő maga is megköszönné, de még eddig csak sírással és gőgicséléssel tudja kifejezni érzelmeit.

és deczember 30.-án e tárgyban mondott beszédei örökké emlékezetesek maradnak. Még nagyobb feltünést keltett az 1835 junius 16.-án Wesselényi Miklós személyében megsértett szólásszabadság megvédése tárgyában tartott beszéde. Mert ő volt az, a ki a szólásszabadságon ejtett nagy sérelem miatt az országgyűlésen felszólalt s beszédével meginditotta azt a nagy nemzeti küzdelmet és ellentállást, melynek vége csak akkor lett, mikor 1840 május 1.-én Ferdinánd király Wesselényinek, Kossuthnak és az elitélt ifjaknak megkegyelmezett. Wesselényihez a legszorosabb barátság fűzte Beöthy Ödönt, úgy hogy, a mikor 1848-ban a Részek visszacsatolása elrendelve lett, István nádor Szemere Bertalan előterjesztésére 1848 április 23.-i rendeletével a királyi biztosság első elnökévé Wesselényi Miklóst, másodelnökévé Beöthy Ödönt nevezte ki. A magyar ügyek gyászos kimenetele után Beöthy Ödön előbb a Dunántúlon bujdosott, de Szigeti István és Kazinczy segítségével sikerült külföldre menekülnie. Előbb Párisban, majd Londonban élt, de 1854 deczember 7.-én hirtelen elhunyt Hamburgban. Porai ott nyugosznak.

* Vörösmarty Bélának ép úgy, mint Kossuth Lajos elsőszülött fiának, Kossuth Ferencznek keresztatyja a nagy Wesselényi volt. Wesselényi mind a két kis keresztfiának 1000—1000 pengő forintot érő méncsikót ajándékozott. Mikor a kis Béla 2 esztendős lett, a csikót 1200 forintért Wesselényi eladta és árát keresztkomájának beküldötte. Az itt emlitett Vörösmarty Béla 1844 április 23.-án Pesten született. Édes atyjának 1855 november 19.-én bekövetkezett halála után az alig 11 éves fiú gondozását és nevelését Deák Ferencz vállalta magára. Az alkotmány helyreállítása után állami szolgálatba lépett, 1872-ben törvényszéki biró lett Pesten, 1876-ban táblabíróvá, 1887-ben kuriai bíróvá nevezték ki. A királyi táblák decentralizácziója alkalmával a győri királyi tábla elnöke lett. Ebből az állásából hívta meg dr. Plósz Sándor igazságügyminiszter maga mellé államtitkárul 1895-ben. Czorda Bódog halála után ő lett 1901-ben a kuria másodelnökévé kinevezve. Ebben a magas állásában, melyet mindvégig méltósággal és ritka ügyszeretettel töltött be, érte utól váratlanul, szinte orvul a halál 1904 október 9-én. Benne kihalt a legnagyobb magyar költő nemzetsége. Néhány héttel halála előtt, vagyis 1904 szeptember 6.-áról hozzám intézett levelében örömét fejezte ki a felett, hogy a nagy Wesselényiről szóló munkámat befejeztem.

Deák itt volt egy pár hétig. Egészsége és talán kedve is nem oly jó és vidám, mint lenni szokott. Aranyér bántja. Bakody hirtelen meghalván, most ő is félig-meddig az allopathiára szorult.

A mányi uradalom ismét visszaesett. A parasztok új felmérést kívánnak: de talán a mi halad, el nem marad. A dohányt köszönöm, igen jónak találom.

Miután jót, rosszat elvégeztem, most már szabad lesz a kis Miklósra térnem. Isten tartsa meg őt kedves anyjával és Veled együtt. Édes Miklósom, fiatal élete világítson át lelkeden s adjon enyhülést annyi balság után. Mindnyájan a legszívesebb részvéttel örvendünk sorsod e fordulatán.

Szegény Garay igen szigorú körülmények közt, a mellett beteges. Isten tudja, mi sorsra jut három gyermekével.

Nőm üdvözöl mindhármotokat, én az Isten minden áldását kívánom reátok.

Vörösmarty.

XXVII.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS.

Pest, 1846 márcz. 12.

Édes Druszám!

Láthatod leveleimből először, hogy azokkal egy nyugtalanságot óhajtanék kedélyemben hallgatásra birni, mely azon növekedő arányban nyom; másodszor, hogy oly levelek, minőket tőled, de másoktól is az utóbbi időkben kaptam s kapok, sőt még alkalmasint kapandok, költői ihletemet s írói tetterőmet depotencirozzák, mihez még a sok comissiók s járkálók is jönnek, melyekre, ha valakit otthon akarok találni, egyedül a *reggeli*, tehát azon órákat kell alkalmaznom, melyek egyszersmint az egyedüliek, melyekben dolgozni tudok, dolgoznom szabad szemeim s egészségem koczkáztatása nélkül.

A mennyire igaz ez és gondolom, a phisikai tempust számításba vevén, könnyen megfogható, annyira igaz az is, hogy mostani sorsomban e kétség, e halasztás a révvel szemközt s mindaz, mi kedélyemre ellenségesen hat s mindezen feddő, útba igazító levelek, nekem pénzbeli és nevezetes kárt okoznak.

Ha én csak annyira nyugodt kedélylyel birnék, mint birtam, midőn a Cseheket és az Utolsó Báthoryt írtam, ha időm nagy részét hosszú mentegetődzésekre s fájdalom kifogyhatatlanul szőnyegen lévő explicatiókra s félreértések beboronálására nem kellene használnom, akkor egy nap alatt kevés fáradtsággal 10 pengő forintot, tehát annyit, a mennyi nekem itt bőven elég, kikereshetnék s így s ezt becsületemre mondhatom neked, mindezen kedvetlenségek, mindezen hosszas kérelmek, explicatiók, sorsom legnagyobb krisisében,

elméletileg nem, de gyakorlatilag igen is — nekem sok pénzemben állnak.

Én azt, a mit itt mondok, ha oly napnál világosabb nem volna, számokkal be tudom bizonyítni. Ha engemet leveleid, a Geiza leveleire adott válaszod s e mellett a Szabolcsból, minden posta napon érkező pénz kunyorálások, folytonos feszültség és lelki nyomás alatt nem tartandának; calculusom, melyet te igen bizonytalannak neveztél, eredményben jóval felül haladandá a szokásom szerint mindíg kisebb előreszámítást. Én munkás ember vagyok, én 10 év alatt, ezer baj és küzdelem közben balsorsommal s ellenségeimmel 40 kötetet össze tudtam írni s bennem a kötelességérzet, a munka szeretete, a vágy, nyomot hagyni életem után, nemcsak az a mi régen volt, hanem buzgóbb és erőben nyert. Nincs az a sophistica, az a dialectica, az a szívetlen gyötrő szándék, mely engemet az ellenkezőről meggyőzhessen s bár soha túl nem becsültem magamat, soha szerencsétlen sorsomat s életviszonyaimat mentségül s ürügyül, hanyagságra vagy épen a mások gyötrésére nem használtam, mit és mennyit érek, igen jól tudom.

Mindezekből láthatod, hogy ha e tél meddőbb volt munkában, értem használható munkában, mert hogy nem heverek, Isten látja, úgy nem én vagyok oka s jó lélekkel elmondhatom, hogy sorsomnak csak kevés kedvezése, csak csekély s annyira motivált követéseimnek időbeni teljesítése bőven meghozandá kamatjait.

Most ily nyomott lélekkel azon kell törnöm fejemet, mikép szerezzem meg azt, mi ügyem végrehajtására oly elkerülhetlen. De kérdés, mikor Ninád beteg, vagy fájdalmaid megrohannak, volnál-e képes egy regényt írni.

— —

Most kénytelen vagyok újra leveleidre visszatérni, nehogy ujabb félreértés nekem hosszú recriminatiokat, sértő szemrehányásokat hozzon s ujabb, mindíg ujabb félreértéseket legyek kénytelen beboronálni.

Valamelyik levelemben, az ég tudja melyikben, azt írtam, hogy viszonyunk elferdített híre creditemet rontotta meg, én eziránt már neked egykor életem legkeserűbb órái egyikében nyilatkoztam s most ujra kell mondanom, hogy én itt a világért sem pénzbeli hitelemet értem, mert sem oly butának, sem oly hálátlannak nem ismersz, hogy mindazután, a mit munkás barátságod pénzbeli ügyeim tisztázására tett, azt higyjem, hogy pénzbeli creditem csonkult, sőt egyedül a Szentpáliné uzsorás adósságaiból menekedés természetesen elegendő leende arra hitelemet nevelni. De már csak az, hogy kamataim rendesen fizettetnek, első tényezője a növekedő hitelnek. Azon olyas hálátlanságot pedig, hogy mindazt *én* csak pillanatra feledni tudnám, mit te e részben tevél, fel nem teheted, de nem is szabad feltenned.

Én hitelem csonkulását csak azon értelemben értem, hogy itt és Erdélyben rólam a legtöbben azt hiszik, hogy nagyrészt kegyeidből élek. Saját embereid fülem hallattára szurduki kérelmesseimet, az öreg Henczet s másokat szurduki koldusoknak nevezték s ha láthattad volna néha e szurdukiakat, pillanatig sem kétkedendél, hogy ezek engemet veled szemközt tökéletes nullának néztek. Hogy Branyicskát, Galgót eladóvá tetted, hogy itt Pesten és Erdélyben mindenkinek mondottad, hogy engemet rengirozol, természetesen engemet tökéletesen derangirozott alakban láttatott másokkal. S ne hidd, hogy ezt csak én mondom. Most összeszővе lévén dolgaink, most egy új systema lévén jószágom kormányában, természetes, hogy ennek hirtelen változása dolgaimat rosszabbá tenné, mint valaha voltak s ismén természetes, hogy susceptilitasodat ismervén s folytonos ijesztéseidet olvasván, lehetetlen, hogy egy nyugodt pillanatom legyen. Mindíg mint sötét felhő nyom felettem azon gondolat, hátha egyenességem s azon önérzet, mely előhaladott koromban az örökös schabellizálást, az örökös felmelegítését lekötelezettségemnek, nem tudja (Isten látja lelkemet, a legnagyobb öntagadás mellett) baráthoz nem illő szűkkeblű meghunyászkodással tűrni s néha fellázadt folytonos ingerültség alatt gyötrött kedélyem, talán nem látva mért, nem tízszer leszűrt szavakra fakad, hogy akkor te őszinteségemért s ily kritikus pillanatjában sorsomnak épen ezen őszinteségemért, megbecsülendőbb bizodalmamat rossz néven veended s ily rövid idő után minden pillanatban attól kell rettegnem, hogy feltételed megváltozott s én miután reméllni kezdtem újra, bajaim anyagi örvényébe sülyedek vissza, miután már lelki bajaim hullámai fejem felett csapnak össze.

Hidd el, ha neked csak párszor egyetlenegy posta küldeményét elküldhetném, megszánnál engemet. Igaz, egyetlenegy bajom van, azaz egyetlenegy kútforrásból ered minden, a mi engemet gyötör s ha az ég irgalma e Pandora szelenczét valaha elmozdítja tőlem, azonnal, közvetlen, mintha késsel ketté vágnák, minden bajom megszűnik. Megszűnik, mert akkor szabadságomban álland csendes falusi magányba vonulni, mire annyira, de annyira vágyok s nyugodt kedélyem s életem legszebb reménye teljesülvén, kedvem, lelkem nyugalma, munkaerőm kettőzve térend vissza. S im becsületszavamat kötöm le, hogy két év elegendő leend életemnek oly jelentőséget adni mind hazámra, mind irodalmunkra, mind azokra nézve, kik szívemhez legközelebb esnek, oly jelentőséget, melyről sejtelme sincs annak, ki most elhibázott életem küzdelmei közt nem megtörve, nem, de meghajtva lát.

Más, mire vissza kell térnem. Lukács Móricz, te tudod, hogy e derék ember czikkeivel sok jót tett, hogy azon tapintat, azon

mérséklet, melyek épen e czikkek őserejéről bizonyítottak, közméltánylást nyertek! s honunk elleni sok előítéletet s ellenszenvet legyőztek vagy legalább szelídítettek. Az Allgemeine Redaktiója, maga őt felszólította, czikkjeit előző készséggel felvette s a kormány szemet húnyt, mert Lukács Móricznak világos esze mellőzni tudá azt, mi a kormányt kompromittálhatta s mit végre sem jó, sem roszszándékú kormány, míg teheti, nem tűr. Most czikkjeit visszavetik, leveleire a Redaktio nem is felel s a mióta az erdélyi részek ügyében szokott taktikájától elállt s az azon ügyben írt czikkje kijött, ereje paralizálva van, mert abban a kormány kompromittálva érezvén magát, elállta minden czikkjeinek útját. Ez az oka tehát s nem hanyagság, sem lankadás a jó ügy mellett, mi lehetetlenné teszi, hogy Lukács többé azon eredménydús pályán haladhasson, mely neki oly közbecsülést szerzett.

Az utóbbi időkben Szabolcsból újra pénz zaklatásokat vettem s ez így lesz, míg ama néptől megszabadulok végkép s ezen . . . . positióm megszűnik, mely nem enged, szentebb érdekek koczkáztatása nélkül, erélyesen dictatori szót hallatni. Én mindezt kiparírozom, de eredményben a dolog erkölcsi hatása ugyanaz, mert e levelek, mint Moloch hevernek agyamon, keblemen, lelkemen.

Geizának levele is megszomorított. A fiú leveledből úgy látom minden Isten csudáját kiolvasott, csak azt nem, a mi abban írva volt. Gúnyt, nem azon bánást, melyet egy gavallér a másiktól korkülönbség nélkül igényelhet, politikai véleménye tartóztatását, szóval annyi keserűt, hogyha lelkem nem oly nyomott lenne, nevetnem kellene ezen analitikus önkínzáson, mely igen rosszul van motiválva. Én, hogy argumentumokkal ad hominem éljek s szokásom szerint fiamat szeretettel, de okokkal, nem hatalom szavakkal győzzem meg, a fiúnak saját levelét vettem anatomiai bonczolat alá és saját leveléből oly szörnyűségeket, oly vádakat magam ellen sütöttem ki, hogy bizonyosan elrémül tőlük s megszégyenli magát. De hozzá tettem, hogy én távol valék mindezeket látni levelében s csak meg akartam mutatni ingerült scepticismus hová vezet s hogy én a la fin de fin leveléből csak azt látom, hogy neki pénz kelletvén, roszszul kalkulált farsangi költségek után. Egész baja csak az, hogy neked lehetetlen volt a semmiből pénzt teremteni. Voila tout.

De mindezen explicatiók iszonyú időmet veszik el s például csak annyi írás, a mennyit e már 11 lapra nőtt levél magában foglal, nekem akármely könyvárustól legalább 6—7 pengő forinttal honorálhatott volna.

Azután ily levelek után, ily búvárlat után saját kedvetlenségeim tengerében írj regényt, ha tudsz, tőlem a jó ég e tehetséget megtagadta. Mert a mit ily levelek után kötelességérzetből et ut nulla dies sine linea sit, a papirosra mázolok, az egy fagarast sem ér.

Mikor megyek le nem tudom, itt most azt, mit neked sejteni engedek, be kell várnom. Mi akadályozza a dolgot tudod, s így azt is utána gondolhatod, hogy én még a lotteriába is tettem, csakhogy szemben a révvel szomjan meg ne haljak.

Isten veletek. Ninádat tisztelem, a kis Druszának jobbulást kívánok.

Barátod
Jósika Miklós.*

XXVIII.

LUKÁCS MÓRICZ.

Pest, 1846 junius 15.**

Tisztelt Barátom ! Örömmel jelentem, mert úgy hiszem neked is örömödre fog szolgálni, hogy régi kedvencz eszméd valósult, a közelebb múlt vásár és lóverseny alkalmával tartott ellenzéki conferentiáknak azon eredménye lévén, hogy társaság alakúlt elveinknek a bel- és külföldi sajtó útján terjesztésére és védelmére; e czélra két nap alatt tetemes pénzösszeg, mintegy hatodfél ezer pengő forint gyűlt össze aláírás útján s ennek kezelésére s a sajtó működéseinek igazgatására bizottmány választatott, melynek tagjait az ide mellékelt aláírási íven találhatni. Kossuth is meg lőn választva, de a bizottmányi tagságot felvállalni nem akarta; én is vonakodtam az előtted

* Báró Jósika Miklós 1796 április 28.-án született, tehát éppen egy évben Wesselényivel. 1811-ben mint hadapród lépett a hadseregbe; 1818-ban mint főhadnagy ismerkedett meg Kállay Leó, szabolcsmegyei napkori földbirtokos Erzsébet nevű gyönyörűséges szép leányával. A 22 éves huszártiszt meglátta, megszerette, megkérte és elvette a szépséges hajadont. Első házasága — maga mondja a költő Emlékirataiban — út volt az ismeretlen felé. Jósika csakhamar kiábrándult, bántotta nejének, a mint ő maga állítja, szívtelensége. E miatt törésre is került közöttük a dolog: de mert Jósika katholikus volt, a válóper 10 évnél tovább húzódott. Végre is, hogy a válópernek végét szakíthassa, Wesselényi tanácsára Zsibón Nagy Lázár és Molnár András jelenlétében áttért a református vallásra, a mint ezt a zsibói ev. ref. egyház III. kötetének 15. lapján magam láttam és olvastam. Első feleségétől ekép elválván, a költői lelkületű báró Podmaniczky Juliát vette el feleségül, hazavitte a Zsibótól órányira fekvő Szurdokra és ott élte le vele a mézes hónapokat, egészen addig, míg a 48-as idők eseményei őt is a tettek mezejére szólították. Jósika ment, harczolt, szenvedett a hazáért, s mert Kossuth mellett mindvégig kitartott, Aradon halálra is volt itélve, de akkor ő már rég szerencsésen kimenekült a külföldre. Életét Drezdában 1865-ben végezte be. Csontjai ott 28 évig pihentek, míg végre 1893-ban Kolozsvárra lettek szállítva és a köztemetőben nagy pompával sirba téve. Mikor 1847-ben második nejét, a költői lelkületű báró Podmaniczky Juliát elvette, a mézes heteket Zsibón töltötte. Ekkor írta meg egyik legszebb történeti regényét: Jósika Istvánt. Wesselényinek — a mint ez leveleiből és emlékirataiból kitünik — rajongó híve volt.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

tudva levő okok miatt, de végre engedtem barátim unszolásainak, kivált azon tekintetből, minthogy a dolog jelen állásában a felelősség terhét nem egyedül kellend vinnem, hanem azt többekkel fogom megoszthatni.

A bizottmány gróf Batthyány Lajos elnöksége alatt már ülést is tartott s ebben megbízott, küldeném el neked tisztelt Barátom az ide mellékelt ívet s kérnélek meg a választmány nevében, hogy e vállalatot, melynek eszméje tulajdonképen tőled ered, bölcs tanácsoddal s tettleges hozzájárulásoddal segíteni szíveskedjél. Az aláírás előlegesen csak egy évre szól, melynek elmultával kiki, a mint az eredménynyel meg van-e elégedve vagy nincs, azt megújíthatja vagy visszaléphet. A bizottmány arra is kéret: szólítanád fel a vállalathozi járulásra és adakozásra erdélyi elvbarátidat és szomszédidat, de csak azokat, kiket úgy ismersz, mint határozott színű ellenzékieket s kiktől megtagadó választ nem várhatni; mert, habár a választmány szükségesnek látja minél nagyobb erélylyel fellépni, e tekintetben is, kivált most, midőn a kormány Bécsben Orosz igazgatása alatt hasonló czélra külön hivatalt állít, más részről nem akarná e vállalat tekintélyét és erkölcsi erejét sikertelen kéregetések által csökkenteni s ennél fogva kétes és habozó véleményű emberektől nem vár s nem is kíván segélyt.

A bizottmány első ülésének nevezetesebb határozatai a következők: Kossuth felszólíttatik, hogy az örök váltság és közteherviselés kérdéseiről röpiratokat készítsen. Szentkirályi maga ajánlkozott, hogy az ősiség eltörléséről fog írni, de ez utóbbi kérdésnek tárgyalására, minthogy annak több oldalróli fejtegetése is kívánatos, hazánk írói, ha lehet hírlapok útján is fel fognak szólíttatni. Szóba jött egy szabad füzetekben megjelenendő időszaki folyóirat kiadása is, melynek szerkesztésével, ha elfogadja, Kossuth fogna megbízatni. Hugo a Croquis ismeretes írója, német röpiratokban fogja az ellenzék elveit védni. A bizottmány által kiadandó munkák bírálat végett mindenkor két tagnak fognak általadatni s ha e kettő az elfogadás vagy elvetés iránt véleményben külömböznek, még egy harmadiknak, kinek ítélete eldöntő. Ennyit előlegesen czéljáról és irányáról ezen vállalatnak, melyet pártolásodba ajánlván, maradok tisztelő barátod

Lukács Móricz.*

Tisztelt hitvesednek kezeit csókolom.

* Lukács Móricz dúsgazdag örmény-magyar család ivadéka, született Pesten 1811 szeptember 5.-én, meghalt Budapesten 1881 október 5.-én. Tanulmányai befejezése után Pestvármegye szolgálatába lépett, ott aljegyzői hivatalt viselt. Az irodalom iránti szeretetének már kora ifjúságában szép jeleit adta, nem ugyan mint önálló író, hanem inkább mint a külföld nagy íróinak, különösen Byron lordnak hivatott fordítója. Irodalmi érdemeit úgy a tudományos akadémia, mint

XXIX.

GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

Kolozsvár, 1846 aug. 5.*

Kedves tisztelt barátom!

Mintegy négy napja lehet már, hogy Kemény Zsigó által küldött szíves becses leveledet vettem s válaszommal csak biztos alkalomra vártam, melyel levelemet Drágba s onnan Sibóra küldhessem, minthogy azonban mindekkorig hiába vártam s ma már második leveledet vettem, emlékemben tartva mit a brédi posta lassúságáról mondtál, minden késedelem lehetségének kikerülése tekintetéből, legczélszerűbbnek látom magamnak most mindjárt alkalmatosságot rendelni.

Mi a köztünk forgó tárgyat illeti, meghánytam vetettem én annak minden oldalát s habár Közép Szolnok megyébeni föllépésemnek én semmi különös fontosságot nem tulajdonítok, habár sem azt, hogy föllépésem által az ottani helyzetek változnának s a dolgok pártunkra nézve kedvezőbb fordulatot vehetnének, sem azt, hogy az összpontosulás személyemben reményelhető volna s az ellenfél ármányaitól én kevésbbé félhetnék, mint akárki más pártunkból, nem gondolhatom, nem hihetem; mégis kívánságodat csak azért, mert *te a kívánságod*, teljesíteni nekem, kinél valóbb tisztelőd, hívebb követőd s tanítványod a két magyar hazában nincsen, nagy megnyugtatásomra s örömömre szolgált volna. Én tehát minden egyéb tekinteteket föláldozva különösebben csak a teljesítés lehetsége s módja fölött gondolkoztam. Meg vagyok győződve kedves barátom, hogy ezt nekem elhiszed, elhiszed mert mondom s ismersz s tudod, hogy a kétszínűségnek még árnyéka sem fér össze jellememmel. Igy tehát nincs okom nehezteléstől félni s a fölött aggódni, hogy talán majd általad elismertetem, ha fontolgatásim eredményéül azt jelentem ki, hogy a középszolnoki követséget elvállalnom lehetetlen. Vannak személyes tekintetek, melyeket azonban ez úttal mellőzök, mert csak a közügyi tekinteteket akartam

a Kisfaludy-társaság kellőképen méltányolta, amennyiben az akadémia 1839-ben, a Kisfaludy-társaság pedig 1842-ben tagjául választotta. Wesselényivel az 1838.-i árvíz alkalmával ösmerkedett meg és — mint fenti leveléből kitetszik — Wesselényi igaz tisztelői közé tartozott. 1848-ban Klauzál Gábor kereskedelmi miniszter mellett az elnöki osztály vezetését vállalta el. A parlamentnek Pestről való menekülése után visszavonult a közügyektől. A szabadságharcz leverése után pedig ő is, mint annyi mások, a külföldre menekült. 1858-ban azonban visszatért hazájába és ettől kezdve nem ugyan a zajos politikai, de a csendes tudományos élet terén szerzett magának hervadhatatlan érdemeket. Végrendeletében pedig azzal, hogy a magyar tudományos akadémiának 20,000 forintot, a Kisfaludy-társaságnak pedig 10,000 forintot hagyományozott, örök emléket állított önmagának.

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

fontolóra venni. Ismered pártunk helyzetét Magyarországban, hogy te még inkább aggódsz fölötte, még kritikusabbnak látod, mint enmagam. Itt is hasonló helyzetben van pártunk, egy különbséggel mégis, azzal, hogy ott közös erőfeszítéssel még lehetséges politikai életet, alkotmányos valóságot kivívni, itt — nincs kétség — lehetetlen! Magyarország ipar s védegyleti mozgalmait ismered, jobban mint én, sokkal jobban! bár Pesttől távol élsz. Tudomásod van azon társulatokról, melyek ott megalakúltak, részint közgazdászati, részint politikai téren működendők s melyeknek több vagy kevesebb sikerreli működése a pártra s nemcsak, de az egész honra nézve élet-halál kérdés.

Helyzetem Magyarhonban nem fényes, csak olyan szerény, milyent tehetségeim engednek, de hisz kiki csak köréhez, tehetségeihez képest működhetik, de köréhez, s tehetségeihez képest azonban tartózzék is mindenki működni a közjóra. Engem kötelességeim most oda hívnak vissza. Augusztus 20-án védegyleti gyűlés leend Pesten. Nekem, mint védegyleti alelnöknek még nehány nappal előbb kellend Pesten lennem; egyszersmind értekezések s tanácskozmányok is fognak ez alkalommal tartatni politikai tárgyak fölött, mert számos ellenzéki tagok jelenendnek meg, mint tudod, az augusztusi vásárra. Mond magad absentálhatom-e magamat? S azután is helyes volna-e Pestről, — hol, habár csekély erővel is, de oly ügy mellett küzdök (mint közlegény), melynek *legalább lehető* jövendője van, — elköltöznöm? mert ugyan miként hívjam különben az egész évrei távozást? Ott lemondanom mindenről? mert hisz oly tisztet, melynek nem lehet megfelelni, oly kötelességeket, melyeket nem teljesíthetni, senki magára nem vállalhat, legalább helyesen nem. S mindezt a végett, hogy itt oly táborban küzdjek, melynek a legdicsőbb erőfeszítés mellett sem lehet győzelemre, sikerre reménye? Hidd el pedig kedves barátom, hogy úgy áll a dolog reám nézve, mint mondám, a kettőt nem egyesíthetem, nekem választanom kell Pest vagy Kolozsvár közt, így talán magad is helyeslended, hogy Pestet választom. Ugy-e helyesled? Közép Szolnokban Wesselényi Farkasnak kell föllépni, neki nincs, nem lehet fontos oka a követség el nem vállalására. Ő egyesíteni fogja az embereket s pártokat. A főispán is nehezebben fog ellene kikelni, mint kikelne ellenem. Egyébiránt a mennyiben lehetséges e levelem tartalmát ne közöld senkivel is. Ha középszolnoki barátim közül valamelyik követségemet szóba hozná, annak szíves megemlékezéseérti köszönetem s hálám kijelentése mellett csak annyit mondj kérlek, hogy dolgaim s körülményeim a középszolnokbani föllépést s a követség elvállalását lehetlenné teszik. Nem szeretném, ha fölhozott okaim sokakkal közöltetnének, még pedig azért, mert ritka ember ítélhet elfogulatlanul Erdélyről s így könnyen féreértethetném.

Bocsánatot kedves barátom, hogy most nem látogathatlak meg, de kényteleníttettem még néhány napig itt mulatni s azután Várad felé a legegyenesebb úton kell Magyarországba sietnem. Egyébaránt igen bizton reménylem, hogy még ez év vége előtt meglátogatlak. Nődnek tiszteletemet s kézcsókolásomat! Nem neheztelsz reám ugy-e s hiszed, hogy kívánságod teljesítésétől csak a lehetlenség tartózhat el, semmi egyéb nem? Kiss Károlyt (ha most Sibón találna lenni) s többi barátimat s elvrokonimat köszöntöm.

Isten veled! Hű barátod s tisztelőd: Teleki Laczi.

Kolozsvárt augusztus 5.-én.

Bocsánatot, hogy ily zavartan írtam, de sietve kelle írnom!

XXX.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Debreczen, 1846 augusztus 8.

Különösen tisztelt régi Barátom!

Mikor Pestről elindultam, erősen feltevém magamban: e tájt el nem hagyni a nélkül, hogy Téged, kedves Barátom, Sibón fel ne keresselek. Fájdalom, nem tehetem, — mert annyira sürget a felette kedvező idő, s oly szerencsésen folytak itteni tanácskozásink, hogy egy pillanatot sem merek veszteni, miszerint a Tiszának, ugyszólván, egész hosszában hova — hamarább ásó és kapa mozgásba ne tétessék. Ma estére nem marad egyéb tenni valónk hátra, mint a Jegyzőkönyv helyesbítése. Holnap Patakra megyünk, onnan fel és alá a munkálatokat mozgásba teendők.

Igen nagyon bánom, hogy nem mehetek Hozzád s higyjed el, ha csak egy kissé túlnyomóbb volna hajlamom, mint kötelességérzetem, még ma indulnék Sibó felé.

Eddigi tiszai működésink jól folytak. Tiszai utunk a gőzösön megismerteté velünk, hogy a Tiszában oly csatornával birunk, melyet, úgy mint eddig, elhanyagolni több mint bűn, t. i. butaság volna. — Tiszai gőzhajózásra aláírás nyittatott. — Már közel 100,000 pengő van feljegyezve. — Ez ugyan csak csekély factor az egészre, de mégis többet fog hatni, mint az ember első pillanatkor gondolná.

Feleségem, gyermekeim Pesten, és igen jól vannak. Festetich Karolina mostoha leányom — kis fiút szült, de 8 nap múlva elveszté.

Igen szeretnék legalább sokat írhatni Néked kedvesem, de egy látogatás a másik után etc. etc. Végeznem kell. Áldjon meg az Egek ura! Ha sokban el is ágoztunk, — jót, alkotmányost és magyart óhajtottunk mindíg. Ez oly kapocs, mely barátságunkat mindíg épségben fogja tartani.

Élj boldogúl. Széchenyi István.

XXXI

GRÓF KÁROLYI GYÖRGY.

Vöslau, 1846 szept. 11.*

Kedves Barátom!

Sietek aug. 15-ről szólló soraidra felelni, melyeket csak ma vettem kezeimhez. Reménylem válaszom hamarabb érkezend meg Zsibóra. Magam is a szathmári kinevezést nagy ballépésnek tartom és úgy látszik, hogy a kormány szinte fél népszerűbb kinevezésektől és minthogy engem több részekről magas állású urak által felszólítottak és csak azok felszólítására nyilatkoztam késznek a szathmári főispánság elfogadására; reám nézve annyival inkább meglepő lehetett így bolonddá tartatni. De ám legyen, én bizon mitsem bánom. Ha attól tartottak, hogy kormányom alatt az annyira conservativ megye liberalisabb szelleművé változhatna, azt bízvást mondhatom, hogy evvel az Augeas istálóval bizony nem kormányoztam volna: ha pedig büntetni akartak azért, hogy én fizetésöket, melyet majdnem alattomosan sótiszt által minden hivatalos tudosítás nélkül rám akartak tolni, el nem fogadtam, azt is bízvást mondhatom, szégyenemre éppen nem válik. És így ezt félretévén egészen, a megye jelen állapota olyan, hogy ítéletem szerint azon rögtön segíteni igen bajos lenne. Mert a conservativ párt Szathmárba igen erős és ha Lajos Bátyám, mint hihető, hozzá csatlakozik, még oly erőt nyer, hogy azt legyőzni, sok ezerek áldozatja által lehetne csak képes az ellenfél. Már pedig az ellenzék Ujfalusi megszakadása által számban is gyengült, de pénzbeli állapotban éppen gyengén áll, mert ha Darvait, Ocsvárit és talán Domahidi Menyhértet kivesszük a többiekből, bizony nem igen telik és nekem kellene 10—12 ezer pengővel ad minimum előállani, testvér testvér ellen zászlót kitűzni és akkor is kétes lenne, ha 5000 voksot (mert annyi kell Szathmárba a többségre) tudnék előállítani. Mert a mit nékem szathmári opositio főnökei annyiszor mondtak, hogy én csak nyilatkozzak, a többi az ő dolgok, nékem egy krajczáromba sem kerüljön, azt magok sem hiszik, mert lelkesedésből, szép szavakból, pénz nélkül még sohasem alakult párt. Én még igyekezni fogok Bátyámat persvadeálni, de teljesen kétlem, hogy reá bírhassam, hogy részt ne vegyen, annyival inkább, hogy a Vay, Gabányi combinatio Majláth cancell. Vécseynek és Uraynak is igen kedvökre s itt a cancelláriánál ez által már Szathmármegyét a kormány részére már biztosítva látják, mit sem gondolván a botrányos administratióval, mert csak majoritasra à tout prix törekednek és már magam is kezdem hinni, hogy jövő ország-

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

gyűlésre többségök lesz; mert egy ilyen nemzetbe, a hol 10 hónap előtt az uj rendszer elleni repraesentatióba majoritas volt a megyékben, most Aponyi gratulatoria felírásban ismét majoritás van, kérlek mit és mennyit lehet bízni, ezek pedig factumok, melyek esztendő alatt szemünk előtt történtek.

Mindezek után feltett szándékom szathmári restauratióban részt nem venni, mert én is a Tiszánál működvén hideglelést kaptam és alig gyógyultam fel úgy, hogy még most igen bágyadtan érzem magam és őszkor recidivát nem szeretnék a láp partjain kapni; más részről pedig azon scandalumot, hogy testvér testvér ellen zászlót kitűzzön, semmi áron nem tenném és így nem marad egyéb hátra, mint magam visszavonni és ha ezen tettem által némelyek reményei talán hiusulvák, nevem tisztasága és jó hírem csorbát nem fog szenvedni, mert én igéreteket nem tettem és így szavamat beváltani senki előtt nem vagyok kényszerítve. Hogy a megye állása nyomorúlt lesz, azt bizony senki előtt nem titkolom, sőt hogy maga a conservativ párt fogja Szerdahelyit lealacsonyítani és kormányát lehetetlenné tenni, azt is akárkinek nyíltan megmondom, de arra csak az a steryotip válasz, hogy a conservativ párt Szathmárban erős, hatalmas és azt a kormány és emberei által feltartani szükséges. Hát tartsátok fel és majd meglátjátok, mit fogtok vele nyerni.

Ezen nyár rám nézve igen kedvetlen volt, örökké hol Tisza szabályozásban, hol a megyémbe járni-kelni voltam kénytelen, úgy hogy családomat egész nyáron csak egy pár nap óta láthatom. Feleségem egész nyarat itt töltötte maga és Gábor fiam egészsége helyreállítására és fájdalom kevés sikerrel, mert a rémítő főfájásai, melyekkel egész télen küzdött, csak keveset javúltak és Gábor fiunk még mindíg gyengén van. Itt azt mondják, hogy az erdélyi diaetát rövid idő alatt prorogálni fogják. Igy hát persze a hivatalok betöltésén és talán ujonczok állításán kívül semmi resultátuma nem lesz.

A ménem neve Bay Momus, hág 15 és # tartásbér folyó áron.

Nőm sok szépet és barátságost üzen. Én pedig feleséged szíves emlékébe, néked pedig régi, hű barátságodba magamat ajánlom.

Károlyi György.*

* Gróf *Károlyi* György — az ősnemes *Kaplyon* nemzetség egyenes leszármazója — született Bécsben 1802 márczius 28.-án, meghalt 1877 november 8.-án. Fiatal éveiben ő is, miként *Széchenyi* és *Wesselényi*, nagyobb körutat tett Nyugat-Európa műveltebb államaiban. A külföldről haza térve, részt vett a nemzeti közélet ujjáébresztésében — nem annyira szóval vagy tollal, mint inkább jelentős alapítványaival. Igy például az akadémiára, Széchenyi példáján felbuzdulva, jószágai félévi tiszta jövedelmét, vagyis 40,000 frtot adományozott. Az 1838.-i pesti árvíz alkalmával pedig palotájában — a hová Wesselényi a romok alól általa kimentetteket tömegesen szállította — több száz menekültet élelemmel és

XXXII.

GRÓF BATTHYÁNY KÁZMÉR.

Pest, 1846 szept. 5-én.

A bécsi udvari kamarának azon hivatalosan is közlött intézkedése, hogy Budapesten számosb dohány raktárakat nyit, úgy szinte a már teljes hitelességre emelkedett hír, hogy Országunk több pontján, jelesül pedig Temesvárott nagyszerű szivargyárt szándékozik felállítani: valamint minden magyar hazafiban fejledező dohányiparunkra nézve a legnagyobb aggodalmat költé fel, úgy utolsó védegyleti közgyűlésünket osztályaink útján közzétett hatályos intézkedésekre birta. Szeptember 5-én tartott választmányi ülésünkben pedig azon megállapodást szülte, hogy a közelgő novemberi vásárra ide Pestre mindazokat, kiket a kormánynak ezen intézkedése magányos érdekeikben is érint — a dohánytermesztőket s szivargyárnokokat — egész bizodalommal megjelenni kérjük a végett, hogy itt igazgató választmányunkkal egyetemben a dohányiparra tornyosuló veszély felől komolyan értekezhessünk, egyszersmind pedig meghatározhassuk azon eszközöket, melyek a törvényes mezőn a vész elhárítására nézve leghelyesebbnek mutatkoznak;

Miután tehát a dohányipar ezen fontos kérdésében egyéni viszonyainál fogva is érdekelve van, hazafi buzgósága s a közügybeni meleg részvéte pedig nyilvánosan ösmeretes, egész bizalommal kérjük. méltóztassék becses megjelenésével az Ipar s Védegylet szállásán — Hatvani- s Újvilág utcza szöglet Ilkey-ház — folyó évi November 8-ik napján délutáni 4½ órakor bennünket megszerencséltetni. s hatályos részvételével ahoz járulni, hogy eme hazafi irányu tanácskozmányunkban ügyünknek kívánt eredménye lehessen.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel vagyunk az igazgató Választmány 1846 Szeptember 5-én tartott üléséből. alázatos szolgái:

Batthyáni Kázmér Elnök,*
Gorove István
orsz. védegyleti igazgató.

ruházattal látott el. 1839-ben Csongrádvármegye főispáni helytartójává, 1842-ben Békésvármegye főispánjává nevezték ki. 1846-ban ő volt kiszemelve Szatmármegye főispánjának, de a reactionarius kormány még őt is túl liberalisnak tartván, mellőzte, — mely mellőztetése neki sok keserűséget okozott. De mikor aztán 1848-ban a reactio vereséget szenvedett, István nádor csakugyan őt nevezte ki Szatmármegye főispánjává. A szabadságharcz leveretése után őt is elfogták csurgói birtokán és hogy a sógora, Batthyány Lajos sorsát elkerülhette, csak nagybefolyású rokonságának köszönhette, mely a dúsgazdag főúrnak életét több 100 ezer forintra menő hadisarczon Haynautól megvásárolta.

* Gróf Batthyány Kázmér — Lajos testvéröcscse — született Pozsonyban 1807 junius 4.-én, meghalt Párisban 1854 november 4.-én. Tiszta német szellemű

XXXIII.

CSENGERY ANTAL.

Pest 1847 február 25.*

Méltóságos Báró Úr!

Méltóságodnak a mult hó 1-éről kelt nagybecsű levelét a küldött czikkekkel együtt vettem. Miután a mult év végén a censura útján legfelsőbb helyről, mint tudtunkra adatott, eltiltaték minden az erdélyi országgyűlésre csak *vonatkozó* czikkek közlésétől is, azoknak közrebocsátása csak azután engedtetvén meg, ha már valamely erdélyi lapban megjelentek. Méltóságod czikkeinek kiadhatása iránt sem volt reményem. Mindazáltal a tilalom daczára is átküldtem vizsgálat végett a czikkeket. Hasztalan, a censor olvasatlanul küldte vissza. Így jártam a censurae collegiummal is. Mindnyáján az említettem legfelsőbb rendeletre hivakoztak, mely mint tudjuk a két ország cancelláriáinak barátságos megegyezéséből származott. S a mi boszantóan nevetséges, midőn mi az erdélyi hírlapokban megjelent értekezések közölhetésére vagyunk utasítva, gróf Teleki Domokos leveléből tudom, hogy az erdélyi lapoknak meg el van az országgyűlésre vonatkozó tárgyakról írni. Lehet-e botrányosabb visszaélés azon jogtalan hatalommal, mely a sajtót elnyomva tartja? Engedtetik e téren bár igen szűk korlátok közt mozognunk, csak éppen akkor akadályoztatunk, midőn működésünkre a legnagyobb szüksége volna nemzetünknek. Valóban itt az idő, hogy a nemzet nagyobb részvéttel szólaljon fel a sajtó ügyében. Mi írók itt a középponton megkezdtük az izgatást s a jövő országgyűlés elé petitioval járulunk e nagy nemzeti ügyben. Midőn az ausztriai írók is lépéseket tőnek e részben nekünk nem szabad elmaradnunk. Az ausztriai írónak, ha tehetség van benne, nyitva áll a nagy Németország; nekünk itt kell élnünk-halnunk. Méltóságod czikkei most gróf Teleky László kezeinél vannak, ezért nem küldhetem itt vissza. Én hiszem, hogy valamint rám nézve sok tekintetben felvilágosító s igen érdekes volt e czikkek átolvasása; hasonló hatással van az másokra is. Minélfogva, ha azon czikkek a nagy közönség elé nem juthattak, az is nyereségnek tekinthető,

nevelésben részesült, épen úgy, mint bátyja, de az idők szelleme erősebb volt a házi nevelésnél. 30 éves korában kezdett magyarul tanulni; de az 1839—40.-i országgyűlésen már ott találjuk őt mint a legerősebb nemzeti érzésű főurak egyikét, sőt 1840 április hó 22.-én Teleki Lászlóval egyetemben ő is felszólal a főrendek tábláján a Wesselényi személyében megsértett szólásszabadság tárgyában. 1844 október havában Kossuth, Deák, Wesselényi és Teleki Lászlóval szövetkezve megteremtette a honi ipar-védegyletet, melynek ő az első elnöke. 1849-ben Kossuth elébb Szeged és vidéke királyi biztosává, majd külügyminiszterré nevezte ki.

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

ha nehányan nyerünk itt belőlök az erdélyi ügyek körül ránk magyarokra nézve oly szükséges felvilágosítást. Mihelyt azonban Telekytől visszakapom, azonnal lesz szerencsém visszaküldeni.

A Pesti Hírlap úgy hiszem azóta már rendesen jár.

Az ellenzék mártiusi összejövetelére Méltóságodat is várjuk.

Egyébiránt magamat továbbra is tapasztalt jó indulatiba ajánlva, s mint szerkesztő a pályán, mely rám nézve annyira súlyos, nagyrabecsült tanácsát minden alkalommal kikérve, valódi hazafiúi tisztelettel maradok
Pesten, febr. 25-kén 1847.

Méltóságodnak
alázatos szolgája
Csengery Antal s. k. a
P. Hírlap szerkesztője.*

Czím: hiányzik.

XXXIV.

FÁY ANDRÁS.

Pest, 1847 febr. 26.

Igen Tisztelt Barátom!

A hazai első takarékpénztár, felfogva és méltányolva helyzetének, fekvés, közlekedés és kereskedelem tekinteteinél fogva középpontiságát a hazában, s ezen okból több oldalról felszólíttatva, a honnak oly férfiai által, kik a jövendőt megérteni képesek, legközelebb mult januári Közgyűlésében, egy kölcsönösségre alapítandó *Élet- vagy Korbiztosító intézetnek* Pesten leendő felállítását határozta el. Ily intézetnek kiszámíthatatlan üdveik általánosan elismertetvék immár egész Európában s nem is hiányzanak előttünk jeles minták,

* Csengery Antal született 1822 junius 2.-án Nagyváradon, meghalt 1880 julius 13.-án Pesten. Tanulmányait részben szülővárosában, részben a debreczeni híres kollégiumban végezte. Tanulmányai befejezése után Biharmegye szolgálatába lépett éppen az időszakban, a mikor Biharmegyének első alispánja, a vaskezű, mély tudású, széles látkörű, puritán jellemű Beöthy Ödön volt. A hírneves és hatalmas alispán a fiatal Csengeryt csakhamar megkedvelte és a pozsonyi 1843—44.-i országgyűlésre gróf Zichy Ferencz főispán mellé mint megyei írnokot felküldötte. Itt ösmerkedett meg aztán a fiatal Csengery Magyarország későbbi nagyjaival, u. m. báró Eötvös Józseffel, Szemere Bertalannal, Szalay Lászlóval, báró Kemény Zsigmonddal és Wesselényi Miklóssal. Az országgyűlés berekesztése után történt, hogy Kossuth kénytelen volt az általa alapitott Pesti Hírlap szerkesztésétől megválni és ekkor, vagyis 1844 julius elsején ő vette át a Pesti Hírlap szerkesztését, melyet 1848 végéig hűséggel s odaadással szerkesztett. 1848-ban Szemere Bertalan a saját miniszteriumába osztálytanácsossá nevezte ki, és mint ilyent a képviselőház alapszabályainak kidolgozásával bízta meg. A szabadságharcz leveretése után ő volt az első, ki az irodalom sánczai közé vonult és onnét igyekezett ébren tartani a közszellemet. 1851-ben ugyanis báró Kemény Zsigmonddal szövetkezve, kiadta a «Magyar szónokok és statusférfiak» czímű folyóiratát és ebben leközölte a nevezetesebb államférfiak, közöttük a két Wesselényi Miklós élet- és jellemrajzát is, melyet Kemény Zsigmond írt meg.

miket sok részben utánzásra használhatunk. Azonban a külföldi mintáknak, különösen pedig halálozási tábláknak hazánkrai alkalmazása, mi fő dolog és szemügy ily nemű intézetek felállításánál, saját adatgyűjtéseink és teendőink sorába tartozik, s mellőzhetlen kötelességünk, ha biztos sikerrel és állandósággal kívánunk munkálkodni. E részben mi magyarok nem vagyunk oly szerencsések, mint Franczia és Svédhon, s újabb időben Ruszia, mely országok alkalmas politicai népösszeírásokkal birnak, s ennél fogva kénytelenek vagyunk halálozási némi adatok gyűjtése végett egyedül egyházi könyvek jegyzésére és lelkesebb egyházi személyeink nemes buzgalmaira támaszkodni. E czélból orvosi geographia kívánataihoz képest a honnak külömböző vidékeiben felszólítottuk a közjóért buzgóbb egyházi férfiakat, sikert remélve buzgóságaiktól. Miután azonban *Zsibón* és *Zilahon* áldozatkész urakat nincs szerencsém személyesen ismerni, tégedet *mint minden közjóért lángoló emberbarátot* s hazafit, vagyunk bátor teljes bizodalommal felszólítani az iránt, hogy becses közbenjárásod által a helybeli lelkész uraknál számunkra az ide mellékelt kérdések nyomán adatokat gyűjteni s azokat nekünk megküldeni kegyeskedjél. Bizakodva azon ügynek szentségében, melyben felszólításunkat tesszük s melynek egyedül emberiség és hazafiság, nem pedig nyereség-vágy a rugója (mely utóbbinak a kölcsönös biztosító intézeteknél alig is lehet helye), nem kétkedünk, hogy ebbeli fáradalmadat tőlünk megtagadni nem fogod. Ezen teljes bizodalomból bátorkodom neked ide mellékelni azon kérdéseket, mikre gyűjtendő adatokért esedezünk:

1. Mi a lelkek száma a városban vagy helységben, egyházi schematismus vagy popularis conscriptio nyomain, minden vallású lakosokat egybevéve?

2. 1837-ik évtől kezdve 1846-ik évig bezárva, és így 10 évet véve fel, mennyi gyermek született évenként?

3. Mennyi ember halt el a 10 év alatt évenként, de életkor számra feljegyezve? nevezetesen: *a)* mennyi gyermek halt el három éves koráig? *b)* mennyi 10 éves koráig? *c)* mennyi 10 évtől 20 éves koráig? *d)* mennyi ifjú 20-tól 30-ig? *e)* mennyi férfiú 30-tól 40-ig? *f)* mennyi 40-től 50-ig? *g)* mennyi 50-től 60 év korig?

4. Hány ember él a helységben jelenleg, ki 60 éven felül van? És van-e példa 95 éven felüli életkorra?

5. Mi betegségben halnak el legtöbben?

6. Jár-e a vidékben egyszer-másszor valami ragály, vagy uralkodó járvány, nyavalya?

7. Mi élet-nemet követnek leginkább a lakosok?

Átlátjuk mi azt: miként a 3-ik és 4-ik kérdésre felelni körülményeinkben nem kis feladat, mit teljes bizonyossággal megoldani csaknem lehetetlen; azonban nekünk a minél nagyobb hihetőség is

kedves adat leend. Úgy hiszszük, hogy különösebben az utóbbi, u. m. 1844, 1845, 1846-iki éveket, egy kis tudakozódás után alkalmasint kiegészíthetni. És szabadna-e feltennünk, hogy akadjon lelkész, ki e kis fáradalmat tehernek tekintené? Ha több vallásfelekezetek adatait megkapni nem lehetne, szívesen veszszük magának a legnépesebb felekezetnek adatait is.

Ha szíves kérelmünk nálad részvétre talál, miben kételkedni sem akarunk, bátor vagyok, mint intézeti segéd-igazgató azon esedezni előtted, hogy felelő nagybecsű válaszodat, ha lehet e folyó év Sz. György napjáig, ha nem lehet. később hozzám Pestre (Kalap-utcza 207. szám) biztos alkalommal s csak ennek hiányában postán beküldeni kegyeskedjél. Ki is becses barátságodba ajánlott szíves tisztelettel maradtam tisztelő barátod

Pesten, február 26-án 1847 Fáy András.*

(Hátlapján) *Mintalevél.* Az életbiztosító intézet ügyében.

XXXV.

UJHÁZY LÁSZLÓ.

Budamér, 1847 május 29.**

Wesselényi Miklósnak áldást és üdvöt.

Ujházy László m. k.

Örvend lelkem, hogy kedves családod egy ép fiúval megszaporodott s édes hazánk, mint erősen reménlleni lehet, egy derék s hű kis polgárt nyert. Áldja honunk istene e kis keresztfiamat, szerezzen sok örömet drága szülőinek és keresztapáját, ha öreg napjaiban megérdemlendi, szeresse valaha s törhessék kimúltunk után fiaink együtt,

* Fáji Fáy András született Kohányon Zemplénmegyében 1786 május 30.-án, meghalt Pesten 1864 julius 26.-án. Édes anyja Szemere Krisztina volt. Ettől örökölte a szépirodalom iránti előszeretetet és az irói tehetséget. Iskoláit részint Patakon, részint Pozsonyban végezte. Unokabátyja, Szemere Pál révén még 1804-ben Kazinczyval és Kazinczy utján 1806-ban az öreg Wesselényivel megösmerkedvén, a Wesselényieknek mindvégig nagy tisztelőjök és igaz hívök maradt. Közpályáját ő is, mint az akkori idők legtöbb és legjelesebb fia, a hazának, a megyei szolgálatban és pedig Pestvármegye szolgálatában kezdette. És a mikor Pestvármegye 1825-ben az országgyűlési követeknek adandó utasitást tárgyalta, a fiatal Fáy oly javaslatot dolgozott ki, mely egész sorozatát foglalta magában a megvalósitásra vonatkozó reformeszméknek. Széchenyi István Fáyban a kiváló munkaerőt csakhamar felismervén, őt majd minden nagyobb reformtervébe beavatta. Az 1840-ben megalakult, ma oly nagy virágzásnak örvendő pesti hazai első takarékpénztárnak eszméjét és alapját ő vetette meg az 1839 márczius 19.-én tett javaslatával. 1847-ben pedig a takarékpénztárt életbiztositási osztálylyal tervezte kibővíteni; erre nézve az előmunkálatokat, mint azt a Wesselényi Miklóshoz irott fenti levele tanusítja, meg is tette, de annak megvalósítása az 1848—49.-i események miatt aztán egyelőre elmaradt.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

valamint atyáik érzelemben egyesülének, kiki közülök a sors által kimérendő körben a független tántoríthatlan polgárok pályáját, — ez hő kívánatom.

Bár lerándulhatnék most is hozzátok az általad tudatandó időre kedves tisztemet teljesítendő és édes barátságodat élvezendő, de két gyermekeim betegen fekszenek az itt uralkodó járvány, ideges természetű lázban s az aggodó anyát nem hagyhatom magába. Pestre is fogok-e lemehetni ily körülmények közt, nem tudom.

Kosaimért — legjobbnak tartom — egy kis két lovas szekeret fogok küldeni közel napokban, mert két darabot hajtani bajos messze földre s többeket hogy vehessek nincs kilátásom, szegény itt most a világ s tartózkodik minden vételtől. Kérlek légy szíves kosaimat gyapjuba hagyatni, hogy ide érkezvén gyapjokat az elrendelendő hágatás miatt bizton és tökéletesen megbírálhassam. — E szekeren egyszersmind borodat is le fogom küldeni, így bizonyosan nem történik hiba benne. A kosok árát, ha megengeded, ismét Wodianernek fogom küldeni Pestre junius végivel, mert e tolvajságok s rablások idejében még emberemet megfoszthatnák tőle. Akkor jó alkalmam leend az ígért két rendbeli iratokat is neked megküldhetni.

Elfelejtém minap említeni, hogy öcsém csakugyan megérkeze nejével, derék kis asszonykával, s ez jól találja itt köztünk magát.

Családom összes s ösmeretlen tagjai is, kik közül Farkas fiam most Szemere Bertalan alispánnal van, tisztelve üdvözölnek s én áldást· hívok föl reátok.*

* Ujházy László született 1795-ben Sárosmegye Budamér nevű községében, meghalt 1870 márczius 7.-én Észak-Amerika Texas nevű államában Sírmezőnek nevezett saját telepén. Iskoláit részint Eperjesen, részint Patakon, részint Debreczenben végezte. Tanulmányai befejezése után szülővármegyéje szolgálatába lépett; s a mikor a kormány Wesselényit és az országgyűlési ifjakat perbe fogta, Sárosvármegye közgyűlésén erős szavakkal kelt ki a kormány törvénytelen eljárása ellen. E miatt a kormány vele is épp úgy bánt el, mint Kéri Balog Jánossal és gróf Ráday Gedeonnal, t. i. hűtlenségi perbe fogta őt magát is. Azonban az 1840 május 1.-én kihirdetett királyi leirat az ő perének is véget vetett. Wesselényivel még Pozsonyban ösmerkedett meg, a vele kötött barátságot mindvégig hűséggel ápolta; Wesselényi mindkét fiának egyik keresztatyja volt, sőt a nagyobbik fiúnak 1845 deczember 28.-án tartott keresztelőjén személyesen jelent meg Zsibón. Az 1848. évi törvények szentesitése után Szemere Bertalan előterjesztésére Wesselényivel egy időben neveztetett ki Sárosmegye főispánjává. 1848 szeptember havában szabad csapatokat toborzott az északi megyékben. 1849 elején részt vett Görgeyvel a felsőmagyarországi téli hadjáratban. Később Klapka György tábornok mellé a komáromi vár és felső magyar hadsereg kormánybiztosává lett kinevezve. Nagy érdeme van az 1849 augusztus 3.-i komáromi győzelmes kirohanásban. Egyike volt azoknak, a kik a komáromi vár feladását 1849 október 2.-án aláírták. Neki szabad menlevele lévén, elhagyta honát, Észak-Amerikába ment, a hol egész magyar telepet alapitott Texasban.

XXXVI.

RÁDAY GEDEON

Junius 6-án 847.*

Kedves Édes Miklósom!

Nem hiszem, hogy legyen valaki rajtad s ismert nődön kívül, ki családi örömedben nagyobb részt venne, őszintébben örvendene azon, hogy már két fiú gyermekben biztosíttatik maradékod, kiktől mind a két hon joggal várhat sokat. Én csak két napja hogy megérkeztem egy kis utamból s azért nem felelhettem tüstént becses leveledre. Szeretném tudni a kis fiú nevét, — adjon az ég általa nektek annyi örömöt, mint a mennyit én kívánok, — úgy tudom, hogy ő is honunk büszkesége leend.

Vodjánernek óhajtásod szerint fizettem, — de többszöri kérdéseimre is azt válaszolván, hogy neki részemre visszaadandó semmi kötelezvényeket nem küldöttél meg, s abba bíztomba, hogy kötelezvényimből tartozásomat megtudom, e tárgybani jegyzékeimet, melyek szerencsétlenségem óta Péczelen vagynak, hol 6 év óta nem voltam, ki nem kerestettem, addig is, míg Vodjánernek azokat leküldenéd, 1600-ezerhatszáz pgforint. lefizettem oly kijelentéssel, hogy a többit, ha ugyan több lenne, kötelezvényim előmutatásakor tüstént lefogom fizetni, a kamatokat is ide értve. — Remélem, Édes Miklósom, hogy ezért, ha netalán hibáztam volna, megbocsájtasz, annyival is inkább, ha hogy megtudod, miszerint gyapjúmat, csakhogy teljesíthessem követelésed, valóban elvesztegettem.

Szeretnék innen újságot írni, de fájdalom jót nemigen tudok. Hinni kezdjük már, hogy a jövő országgyűlésen a statusoknál is minoritásban maradunk. A diaeta, félek, szomorúan fog hatni hazánk állapotjára. Bár a partiumok küldenének követeket, az még valamit segíthetne.

Áldjon az ég Édes Miklósom, tudósíts tartozásom mennyiségéről s én azonnal eleget fogok tenni. Erdélyt mikor látom, nem tudom, pedig ott sok dolgom lenne, — de leginkább Zsibóra vágynám. Élj boldogúl tisztelt nőddel, kedves gyermekeiddel s szeresd úgy, mint tisztel

hű barátod
Ráday Gedeon.**

* Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

** Gróf Ráday Gedeon született Pesten 1806 junius 23.-án, meghalt ugyanott 1873 julius 12.-én, tanulmányai elvégezte után 1825-ben részt vett a pozsonyi országgyűlésen távol levő atyja képviseletében. 1829-ben nősült meg, Teleki Borbálát vevén nőül. A harminczas évek elején mint pestmegyei birtokos részt vett a nagy vármegye minden nevezetesebb közgyűlésein és hatalmas szónoki erejé-

XXXVII.

BEZERÉDJ ISTVÁN.

Hidja, aug. 29. 1847.

Kedves Miklósom!

Sopronbúl, és hová onnan mentem, Pestrűl haza jövén, nem halasztom levelemet, azzal kezdvén, hogy Luxék egészségesek, dolgaik jól folynak és inkább-inkább terjesztésre hívnák fel őtet. Fő segédmód, sőt kellék volna erre, hogy ő itteni takácslegényeket és mestereket is foglalna bé üzletébe, bérre, vagy általános munkára teendhető alkú szerént; azután, hogy katona fia, kiben igen bízni látszik, minél előbb haza jöhetne. Ha te, édes Miklósom, akár az egyik, akár a másik tárgyra nézve némileg előmozdíthatod a dolgot, nemcsak a család jólétére, hanem azt hiszem, a magyar industria tekintetében is hasznos dolgot teendesz.

Mi már közdolgainkat illeti, Pesten, részént a vásár később este, részént a sokfelé lévő megyei gyűlések miatt egy kissé gyérebb volt összejövetelünk. Deák ismét hiányzott: ő néhány nappal előbb ment haza Pozsonybúl, hol végezte utazását. Jobban van, mint többen, kik véle valának, mondák; azonban egészlen nem szabadúlt bajátúl, és e miatt kétségesnek mondja maga, s kétségesnek tartják amazok, fog-e mehetni országgyűlésre? Nem írt nékem; talán te vettél levelet tőle. Hacsak megyei dolgaink az instructiokra nézve engedik, october elején meg akarom látogatni őtet. Klauzál sem volt jelen, Pulszky sem; Pozsonybúl még legtöbben valának. Tárgyainkra nézve tudod, miként elkobozták a juniusi nyilatkozatunk nyomtatványit; üldözőbe vették és ijesztgetés alá a nyomókat s. a. t. Az ekkép megakadályozott közléseket pótlólag ama nyilatkozat lőn felolvasva, s a most jelenlévők által is tetszéssel fogadva, s általánosan helybenhagyva, nem találtatván az azóta történtek után sem hozzáadni, sem elvenni való. A választmány egyébiránt bizodalommal szó-

vel, bátor fellépésével csakhamar a vezéremberek közé küzdötte fel magát. És a mikor bekövetkezett a Wesselényi, Kossuth és az országgyűlési ifjak üldözése, ő a kormány törvénytelenségei ellen kíméletlen szavakkal kelt ki Pestmegye közgyűlésében. A kormány, mely ekkor a bajok orvoslása helyett az elrettentési politikát követte, gróf Rádayt is hűtlenségi perbe fogatta, mire Pestvármegye azzal felelt, hogy Ráday grófot az 1839—40. évi országgyűlésre Szentkirályi Móricz mellé egyik követéül választotta meg. Ámde a nádor, hivatkozással arra, hogy Ráday hűtlenségi perbe van fogva, őt az országgyűlésen való megjelenéstől eltiltotta. Erre viszont az országgyűlési rendek kijelentették, hogy addig a királyi propositiok tárgyalásába nem fognak, míg Rádayt a kormány követül nem ösmeri el. Végre úgy lett a kérdés megoldva, hogy Ráday ugyan lemondott követi állásáról, de viszont a király 1840 április 29.-i leiratával valamennyi politikai elítéltnek és perbe fogottnak megkegyelmezett.

líttatott fel, hogy minél erélyesebben a programm foglalatjának valósításán, életbeléptetésén iparkodjék. Helyesnek, és a mint természetes, úgy gyümölcsözőnek tartom azon végzést, hogy az ország gyűlésének helye lesz az ellenzék igazgató választmányának is székhelye, az elnök oda fogja összehívni a tagokat, és legkisebb összejövetelünk is ott lészen az ország gyűlésének kezdetén, a midőn a k. propositiók már kiadva lesznek. Egyébiránt nem hagytuk tekintet nélkül a választmány működésére kívántató költséget és ámbár külső akadályok miatt leginkább (p. o. az elfogadott és nyomtatásra adott könyvekbűl még egy sem jelenhetett meg) valami tárgyas eredmény nem igen van, mégis ismételtük első aláírásainkat jó kedvvel, a jelenvoltak, és jó reménységgel, hogy nem maradnak el a jelen nem voltak sem gyűlésünkről, mely az ellenzéki kör localejában, mint tulajdon házunkban tartatott. Azt említem még, mi nekem fontosnak látszott, hogy szóba jövén az előbbi programm recapitulatiója folytán az örökváltság, az mondatott egy részrűl, hogy azt a jobbágy birtoka egy részének a földesúrnak átadásával 's meg kellene engedni, hogy történjék; más részrűl azonban, és pedig a mint látszott, a többségnek helyeslése mellett, ezen földátengedési mód határozottan és feltétlenül roszaltatott, mi ugyanis mind a jobbágyságra, mind a földesúrra nézve in ppio* káros, kivitelben pedig számtalan visszaélésekre, s a jobbágyságnak károsítására, rövidségére vezető mód fogna lenni. Az örökös tartományokbúl sem ember, sem hír nem jöve. A védegyleti közgyűlésünk elég számos és élénk volt; Batthyány Kázmér elnöki beszéde érdekes, serkentő, tanúságos is. A választmány által a Magyarország és az örökös tartományok közti vámadóra nézve készített terve el lőn fogadva, s kérelemképen az országgyűlésre adatni határoztatott. Eredményesnek tartom szintén azon végzést, mi szerint a védegylet kormányzó választmányának székhelye szintén az ország gyűlésének helyén leend és ott fogja gyülekezeteit tartani. Azt mondom még, kedves Miklósom, a pesti gyűlésünkről, hogy jó, egymáshoz símuló hangulat mutatkozott. Nyilatkoztatta többek közt a gyűlés, hogy a mint károsnak tartaná, ha liberalis mágnás oly megyében, melynek nélküle is részünkre volna országgyűlési voksa, követséget vállalna, úgy azon mágnás tagjaitúl, kiknek követségre fellépése által biztosíttatik csak részünkre a megye voksa, ha áldozatképen is, megvárja, hogy fel fognak lépni. És így, édes Miklósom, bármi ügygyelbajjal, sikerült mégis, hogy az oppositio mint összeszerkeződött testület fellépett, organisálta magát taliter qualiter, működött is, habár nem is talán várakozás szerént, elveire, teendőire nézve közösen nyilatkozott és a mi fő, nem veszett össze, nem bomlott szét, sőt kétsé-

* Régies rövidités.

gen kívűl sokkal inkább egyesülten áll külső- és belsőképen, mint fellépésünk előtt állott; ez bevégzett tény az országgyűlést előzött epochára nézve, s bátorít a jövőre.

Elmondom, ha majd egykor isten jóvoltábúl összejövünk, miképen fogamzott és jött létre ezen állapot. Interessálni fog, ha még ide írom, hogy Kossuthot Szentkirályival követnek fogják választani. Voltam Sopronban is a természetvizsgálók gyűlésén, mely minden desiderandumai mellett mégis jótékony állapot.

Szíves részvétedhez képest tudosítlak még, hogy öcsém lába, hála isten, egészen jól forrott össze és semmi baj nem fenyegeti azzal. Most a badeni fürdőben van, mire nézve mentségére szolgál, hogy $2^1/_2$ óra alatt ment oda vasúton Sopronbúl, holott gyenge lábával magyar fürdőbe messzire mennie nehéz lett volna. Isten hozzád édes, kedves Miklósom! Fogadd legszívesebb ölelésemet és hozz jó emlékezetbe igen tisztelt komámasszonynál. Két sógornőm is véled együtt igen szívesen tisztel. Csókold és áldd meg helyettem is kis keresztfiamat öcscsével együtt és örvendeztessél meg nemsokára egy jó kis levélkével. Szeressed pedig, mint téged szeret

barátodat

Bezerédj Istvánt mpr.*

XXXVIII.

GRÓF TELEKI LÁSZLÓ.

Pozsony, 1848. január 20.

Kedves tisztelt barátom!

Bocsánatot, hogy válaszommal mostanig késtem. Azok, kikre a *partium* visszakapcsoltatása ügyének előmozdítását bíztátok, engem még Pesten találtak; Ok szívesek voltak e tárgy iránti véleményeiket velem közölni s akkor mindjárt Teleki Domokossal és Kovács Lajos-

* Bezerédj István, kit az országgyűlési ifjúság ideális emberszeretete és becsülése miatt «örök igazság» névvel tisztelt meg, egy esztendőben született Wesselényivel. Ugyancsak Wesselényivel egy időben, 1830-ban kezdte meg politikai szereplését a pozsonyi országgyűlésen, szülő vármegyéjét, Tolnamegyét képviselvén. Az 1832—36., 1839—40., 1843—44., 1847—48.-i pozsonyi, az 1848.-i pesti országgyűléseknek, valamint 1849-ben a csonka parlamentnek Debreczenben tagja volt. 1843-ban hazánk sok annyi más jeleseivel: Deák Ferenczczel, Szalay Lászlóval, Szemere Bertalannal és Pulszky Ferenczczel együtt részt vett a büntető törvénykönyvek és büntető perrendtartásról szóló javaslatok elkészítésében; a halálbüntetés ellen, az esküdtszéki intézmény mellett szavazott. S a mikor ezen az országgyűlésen a közteherviselés kérdése megbukott: hazament, önmagát megadóztatta és jobbágyait felszabadította. Birtokain kisdedóvót emelt s népét a selyemtenyésztésre oktatta. E két utóbbival Wesselényit is megelőzte. Rövid jellemrajza Csengery Antal: «Magyar szónokok és statusférfiak» czímű munkájában jelent meg Pesten, 1851-ben.

sal együtt, ki a partiumbeli küldötteket hozzám kísérte, egy kis előleges tanácskozmányt tartottunk, melynek azonban semmi eredménye nem lehete, mivel véleményeink egymástól igen eltérők voltak. Kovács Lajos és a küldöttek legczélszerűbbnek látták, ha a kormány törvényjavaslatai az országgyűlés által elfogadtatnának, mert csak ezáltal vélték a kormányt egészen szögletbe szoríthatni. Mi, Teleki Domokos és én, sokkal helyesebbnek látók, ha az 1836. 21-ik törvényczikkhez ragaszkodva s annak a kormány által elválalt teljesítését sürgetve, az országgyűlés az újabbi törvényjavaslatok tárgyalását akkorra halasztaná, mikor a valóságos replicatio már végbe ment. Véleményeink motiválásától megkíméllek tégedet, a dolgon úgy is már túl vagyunk s tudom, hogy indokainkról kellőleg értesítve vagy. Mindjárt akkor írtam volna neked kedves barátom, ha egészen tisztában lettem volna e dolog iránt magammal; de egyrészt s pedig főként az, hogy te, ki véleményének az enyimet mindíg alá szoktam rendelni, kinek nézetei — s pedig igen fájna nekem, ha azt, mit most mondandok, hízelgésnek vennéd — kinek nézetei, mondom, reám oly ellenállhatlan hatással vannak, hogy midőn azok az enyimektől különböznek, akaratlanúl is azon hitet táplálom keblemben, hogy neked van igazad, nem nekem, — inkább látszottál az ő véleményük felé hajolni, mint a miénk felé; más részt az, hogy arról értesíttettem, miszerint a partiumbeli szabadelvűek többnyire mind czélszerűbbnek látják a törvényjavaslatok elfogadását, mintsem elvettetését, — engem véleményem iránti bizalmatlansággal töltött el, úgy hogy végre nem is tudtam már mi véleményen legyek s e tekintetbeni elhatározásomat későbbre halasztám: akkorra t. i. midőn majd az országgyűlés más jelentékenyebb tagjai véleményét e tárgy iránt megtudandom. Itt hamar eldőlt a dolog s minden vélemények Kossuth javaslatába összpontosultak. Ő még soha ily istenin nem szóllott, mint ez ügyben, pedig hány ügyben szóllott már ő istenin! Nyilatkozatát meglehetős terjedelmesen már a Budapesti Híradóban is olvashatni. Décsey Lacziék birják azt s bizonyosan már közölték veled s tudom azt is, hogy ez ügy folyamáról ők téged ittlétük alatt pontosan és körülményesen tudosítottak; ezért reménylem eddigi mulasztásomat megbocsátandod!

Itt ez utolsó napokban sokféle s részint igen kellemetlen dolgokkal valék elfoglalva, melyek közül egy legalább tíz évet rabolt el életemből. Még most sem tudok magamhoz jönni. A Vay Dániel esetét értem, ki Waldstein János által azért, mert reá az *illoyalis* szót alkalmazta, párbajra hivatván ki, az elől gyalázatosan megszökött. Közelről érdekelte ezen dolog az egész ellenzéket, melyhez tartozott s legkülönösebben Wenkheim Bélát s engemet, kiket ő secundansokul választott volt. A dolgot nem lehetett megelőzni, mert

hisz nekünk ily gyávaságról fogalmunk sem lehete, azt előre nem gyaníthatánk s csak akkor tudtuk meg, mily emberrel van dolgunk, midőn egy órával a találkozás ideje előtt nekünk hírül adá, hogy nem verekszik s Waldsteintól engedelmet kér s elutazik. Levelet írtunk neki, melyben tüsténi megjelenést parancsoltunk, de elbújt, a levél bontatlanúl került hozzánk s ő még az nap reggel elutazott; senki sem látta többé! Ugy-e borzasztó esemény? Miután megtörtént, azon többé segíteni nem lehet. — Kitöröltük őt az ellenzék soraiból, mert nevét sem szenvedhetjük meg többé köztünk.

Hidd el még most sem tudok magamhoz jönni, de azon napon, midőn ez történt, közel voltam az őrüléshez.

Kossuth elutazott néhány hétre, mert szegénynek családját csapás érte, sógora, Meszlényi Rudolf rögtön meghalálozott s dolgait igen nagy rendetlenségben hagyta. Meszlényi halála mindnyájunkra nézve nagy veszteség. Őt Fejérvármegyében senki ki nem pótolandja most. Ilyen az ember! Egy kis hülés s inláz s vége!

Isten veled kedves barátom. Nődet alázatosan tisztelem. Bocsánatot kérek mind tőlle, mind tőlled, hogy szavamat nem tarthatám s nem látogathattalak meg: betegségem elég mentség, ugy-e elég mentség? Ez évben talán-talán lehetséges lesz. Isten veled! Remény-lem gyermekeid jó egészségben vannak, beh szeretnék már keresztfiammal megismerkedni! Isten veled; az enyémnél jobb egészséget kívánok mindnyájatoknak! Ne feledd el nődnek kézcsókolásomat jelenteni!

Hív barátod

Teleki László.*

XXXIX.
LEMÉNY JÁNOS, FOGARASI PÜSPÖK.**

Méltóságos Báró Úr!

Nagyságodnak Karika nevű birtokát mind kormányom alatti Egyház-megyét megkívántató tulajdonokkal biró lelkészszel elláthatni azon lelkészi állomás üreségbe jövetele olta tartozó kötelességem szerént gondos voltam, hanem hivatalom bár mily szigorúsága a szenvedőknek lehető megvígasztaltatását is igényelvén, vártam az időtől, hogy a lelkészkedésre elkészült, de még nem alkalmazott nevendékeim közül valamelyik az ottani két özvegy s azért szerencsétlen lelkésznők egyikének hajadon leányát nejéül venni határozván el magát, fogja tőllem kérni az azon lelkészi állomásrai alkalmaztatást, hogy így a szegény özvegyeken, és árváikon is segítve legyen, de mind eddig ezen jó szándékom meghiúsítva maradván; már a hívek lelki szükségeinek hivatali rendelkezésemet közelebbről

* Eredetije a báró Wesselényi-család levéltárában, az Erdélyi Országos Muzeum levéltárában.

** Eredetije a Wesselényi-család levéltárában.

igényelte tekéntetéből, és Nagyságod megtalálása következtébe nem fogok késni azon állomást annak javadalmaihoz mért kiképzettségű lelkészszel bétöltetni.

Másik része Nagyságod mult hó 26-ról kelt, és általam folyó hó 2-kán tisztelt levelének a bizodalom hangja, melyel Ngdtól megtiszteltetni szerencsémnek tartom, — és hasonló bizodalommal sietek nyilatkozni Nagyságodnak, miszerént főgondoskodásom lévén mindenkor a haza szent ügye, a jelennek eseménydús, s néhol magasztos, de, minthogy a jövendőt kibontakozásaiba a titok leple fedi el szemeink elől, reánk nézve eddig kétes és azért aggasztó körülményei között magam is a rendfenntartás, függés és béketűréstől hiszek várhatni malasztokat, s ennélfogva a népnek csendben megtartása eránt körlevelek által megtettem papjaimhoz a szükséges utasítást, s reméllem is, hogy e nép, mely a neki sokszor tett ígéretek által talált reményébe mindanyiszor megcsalatkozott, most is, csak idegen ármány ne zavarja mellékes érdekek kivívására békeszerető jellemét, békén várandja el az illetőknek az idő szellemébeni jövendő jobb sorsa feletti határozását, — melyre nézve midőn Nagyságod hatalmas szózata harsogott legelső e hazában; — Nagyságod közremunkálása — megvagyok győződve — legnyomatékosabb, s következésképpen a hazának, a jelennek igényei értelmébe üdvhozó leend. Mire midőn állandó egészséget és erőt kívánok, úri kedvezéseibe ajánlott, nagy tisztelettel maradok

Nagyságodnak alázatos szolgája

Balázsfalván, April 4-én, 1848. Lemény János m. p. fogarasi püspök.*

Külczím:

Hadadi Méltóságos Báró Wesselényi Miklós Úr Eő Nagyságának egész tisztelettel Pest vagy Pozsonyba.

* Lemény János fogarasi görög katholikus püspök (ebből az egyházmegyéből alakították később a balázsfalvi görög katholikus érsekséget) született Kolozsvár mellett, édes atyja birtokán, 1780 április 23-án, meghalt Bécsben 1861 márczius 29-én. Iskoláit Nagyváradon végezte és itt szívta is magába a magyarok iránti rokonszenvét. 44 éves korában kanonok, 52 éves korában pedig megyés püspök lett. 1848-ban egyike volt azon keveseknek, kik a román nép és a magyar nemzet közötti ellentétek békés kiegyenlítésén igaz szívből fáradozott. Az 1848 május 15-iki balázsfalvi román népgyűlésnek egyik elnöke volt, de a túlzókat megfékezni már nem birta. Jelen volt Kolozsvártt az országgyűlésen, mikor Erdélynek Magyarországgal való egyesülése határozatba ment, sőt az unio tárgyában és érdekében ő maga is felszólalt. A szabadságharcz leveretése után, mint kegyvesztett Bécsbe a ferenczrendiek klastromába internáltatott, a hol csendes visszavonultságban töltötte el hátra levő napjait. Wesselényivel még a harminczas évek elején ösmerkedett meg, és a mint fenti leveléből kitetszik, oláh püspök létére a legmagyarabb magyar politikus és hazafiúnak igazi tisztelője volt.

XL.

MÁRTONFFY ZSIGMOND.

Ó-Becse, 1848 julius 17.

Ó-Becsei előőrségi táborból juli 17.
848, dél előtti 9 órakor.

Tisztelt Báró Úr!

Mindennapi tapasztalati adatok oly biztos iránytűt adának elömbe, melynél fogva új helyzetemben magam tájékozni képes vagyok. Azért, míg elvérzett bajtársaim után én is át nem költözendem, — bár egy közelebbi katonai parancs korlátozza a katonának az ilyszerű tudósításokat, — mint Nagyságod körében élt honpolgár meg nem szűnendek dolgaink állásáról a hon atyáit annyival inkább tudósítani, mivel honunk jövendője mind rémítőbb alakban tűnik fel előttem.

Elhigyje Báró Úr: pessimista nem vagyok; és a mit írok, oly önzés nélkül írom, mikép meg vagyok győződve, hogy hűbb őszinteséggel írott tudósítások táborunkból nem kelnek.

Kossuth minister úrhoz írott egy levelem mását ide rekesztem; azért nem küldém a Báró úrnak, mivel nem tudám, ha Pesten van-é még.

Ma regvel a római sánczokból kirontott ellenség földvári táborunkat meglepvén, meg és visszaverte. Sok huszár, ló esett el. Némelyek szerint álgyúinkat is elvették, de ez nem bizonyos. Annyi áll hogy védő helyzetéből kimozdíttatott és már több sebesek hozattak ide Becsére, a központi kórházba.

Miután az ellenség árulóink által mozgalmunkról rögtön értesíttetik, mi pedig az övéről csak saját tapasztalásból tudunk annyit, hogy naponta szaporodik s miután fájdalom, — de ki kell jelentenem — az eddig csak rabló csoportnak nevezett ellenség sergeinket erélyben fölülmúlja: képzelhető, mikép sz.-tamási megrohanásunk hiusulta s földvári táborunk visszaveretése — nagyon is természetes.

Továbbá hogy sor-ezredeinkben egészen bízni nem lehet, már kétséget épen nem szenved. Honvéd sergünk pedig inkább fog mindent tenni, mint nevének megfelelni. Puszta lelkesedés egy elszánt vad csoport irányában sikert még sohasem biztosított: összetartás és hadi-tan elvei szerint mozgatott anyagi erő bír döntő súlylyal.

Nálunk ez nincs! A sz.-tamási álgyúk elébe állított honvéd III. zászló alj csak a roham előtti éjszakán kapott fegyvert, s nemcsak hogy sohasem lőtt, hanem fegyvert sem fogott kezében és a fegyver átvétele után hat óra mulva tűzbe ment.

Valódi álgy-golyó táplálékául dobatott oda, míg a sor-ezredbeliek kukoriczaföldön eldugattak.

Az én századom például szinte sohasem lőtt még.

Vezéreink vagy nem születtek villongás időbeni vezérkedésre vagy megvásárlott emberek. Tapintatlanság egyfelől, idő s erőveli pazarlás másfelől mind az, mi eljárásokat bélyegzi.

«Nehéz álgyúk, általános népfelkelés (Landsturm) katonáink hazahozatala»: az a mi még megmenthet: egyéb semmi!!! Tegyen Nagyságod, mit tehet ez ügyért, mely melletti küzdelme utaira eddig is babért hinte.

Mi meghalunk tán ma, tán e perczben; de ha önök mindenáron nem segítnek, elhal utánnunk lassanként a hon s a nemzet is. Lehet ugyan, mint ön egykor mondá: mind a kettő: nagy és boldog, de szabad és magyar sohasem. E sorokat szabad ég alatt fektanyámon — dob fenekén írtam.

Mártonffy Zsigmond, hadnagy.

Ez a negyven levél, melyet fentebb közöltem, kivétel nélkül egy-egy babérlevél, melyet Wesselényi fenséges homlokára kor- és küzdőtársai legkitűnőbbjei koszorúba fűztek. De nemcsak e levelekből sugárzik vissza az ő lelkének nemessége és jellemének törhetetlensége, de megtaláljuk azt ama kor valamennyi írójának és politikusainak emlékirataiban is. Wesselényiről épp oly rajongó lelkesedéssel ír az aulikus érzelmű Szögyény-Marich László országbíró, mint a republikánus gondolkozású Madarász József. *

* Nemes kisfaludi *Madarász* József született Nemeskisfaludon Somogyvármegyében 1814 augusztus 27.-én ősrégi magyar nemesi családból. Egyik őse, Madarász Márton, a XVII. század végén sokat szerepelt, másik rokona, Madarász András, a magyar gyáripar fejlesztése körül szerzett nevezetesebb érdemeket. Testvérbátyja, az Amerikában máiglan is élő 93 éves Madarász László, 1848-ban a honvédelmi bizottmánynak volt egyik tagja, 1849-ben Kossuth legbizalmasabb embere, úgyszólván rendőrminisztere volt Kossuthnak és a Habsburg-Lotharingeni ház detronizálására vonatkozó inditványt ő tette meg 1849 április 14.-én Debreczenben. Madarász József korán lépett a politikai pályára. Már a pozsonyi 1832—36.-i országgyűlésen mint absentium ablegatust, vagyis a távollevők követét találjuk. Részt vett az országgyűlési ifjak mozgalmaiban, sőt e miatt őt is üldözőbe vették. Az 1848 julius 2.-ára hirdetett első nemzetgyűlésen mint a sárkeresztúri kerület képviselője jelent meg. A szabadságharcz leveretése után 12 évi, vasban eltöltendő várfogságra ítélték, melyből 7 esztendőt Olmütz várában el is töltött. 1856-ban kegyelmet kapott. 1861-ben a sárkeresztúri kerület újra megválasztotta képviselőjévé és azóta szakadatlanul egyhangú választással ez a kerület küldi őt a Házba, melynek ő egyik legpontosabb és legszorgalmasabb tagja ma is. Emlékiratait 1883-ban adta ki.

A nagy idők eme utolsó tanújával, a 91 éves Madarász Józseffel, néhány hónappal művem megjelenése előtt magam is beszéltem Wesselényiről. A korban agg, de lélekben ifjú Madarász József felemlítette előttem, hogy az ő első nyilvános szereplése összeesik Wesselényi Miklósnak egy dicső tettével, azzal a tettével, illetve beszédével, melyet 1831 julius 7.-én Wesselényi Miklós a halálra szorongatott lengyel nemzet érdekében Pestvármegye közgyűlésében tartott s melyen mint fiatal jurátus Madarász is jelen volt. A 91 éves aggastyán szemei most is tüzben égtek és szépen csengő hangja remegett a meghatottságtól, mikor a régmúlt idők e nagy fiáról előttem megemlékezett.

„Nekem eszményképem volt báró Wesselényi Miklós fiatal koromban és ez eszményképet máiglan is szívemben hordozom.“

Wesselényi hazafiúi erényeit legszebben *Szeged* városa méltatta. Szeged város népe ugyanis 1848 április 4.-én Deák Ferenczczel és Klauzál Gáborral együtt a város díszpolgárává választotta meg és erről Wesselényit, ki akkor már Pozsonyban volt, a következő átirattal értesítette:

Wesselényinek: Szeged Város Közönsége.

Tisztelt hazafi!

Már midőn a sors kérlelhetetlen keze lezárá szemeid fényét, halmozva állanak érdemeid a közös anyaföld iránt. De Te testi világodtul megfosztva bár, meg nem szűnél világot hinteni hazánknak kevés idő előtt még anyira borult egére.

Most szebb kor aranyszaka derült reánk is.

Te nem láthatád a szabadságot nyert hon ujjáéledt térein eláradó áldást. De hallod az általános lelkesedést hallod a nemzet dörgő örömzaját.

Mi az összes népnek e szerény körben lakó tagjai, egyszerű de őszinte szavakkal nyilatkoztatjuk, hogy a haza vezéreinek egyikét tiszteljük benned, áldva, dicsőítve magasztos honszerelmedet, mely a tökélyhez vezető utat megtöré e nemzet számára.

Járj ezentúl is előttünk e pályán, s légy meggyőződve, hogy kebleinkben soha sem szűnik meg irántad ama ragaszkodás és tisztelet, mikre a haza iránti nagy érdemeid oly kitűnőleg nagy mértékben köteleznek.

Isten veled, s a magyar nép áldása!

Költ Szegeden, az 1848. ápril 4.-i népgyűlésből.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

WESSELÉNYI VÉGRENDELKEZÉSE, BETEGSÉGE ÉS HALÁLA.

WESSELÉNYI EMLÉKEZETE ÉS JELLEMZÉSE.

Az élet legnagyobb és leghatalmasabb próbaköve a halál. A dicsöségben és sikerekben leggazdagabb életnek is lehet néhány oly végső gyászos órája, mely a különben hosszú éveken át ragyogó élet minden fényét és dicsőségét örökre elhomályosítja. És viszont lehet és van olyan eset, midőn egész élet sivár küzdelmeire a dicsőség és halhatatlanság koronáját az utolsó órák eseményei alkotják.

Ám vesse össze bárki azokat a leveleket, melyeket az aradi vértanúk közül *Damjanich*, *Pöltenberg* és *Leiningen* életök utolsó éjszakáján hitveseikhez búcsúszózat gyanánt intéztek, azzal a levéllel, melyet a magyar jakobinusok feje, *Martinovits* Ignácz 1795 május 7.-én vagyis 13 nappal kivégeztetése elött *Pichelstein* Zsigmond főtörvényszéki ülnökhöz intézett és látni fogja, hogy mennyire remegett a különben oly vakmerö Martinovits a reá várakozó haláltól — és mily méltósággal viselték gyászos sorsukat az aradi vértanúk.

Az utolsó intézkedések és utolsó perczek minden ember életében nagyon fontosak és érdekesek, innét magyarázható meg az az óriási érdeklődés, melyet a nyers tömeg még az úgynevezett közönséges bünös végső perczei iránt is tanusítani szokott. Csak természetes tehát, hogy mentöl nagyobb és igazabb az egyén, kit a kérlelhetetlen halál az élök sorából elszólítani akar, annál érdekesebbek az ő végsö intézkedései, annál jellegzetesebbek az ő utolsó szavai.

Mikor Kossuth Lajos 1849-ben a vesztett temesvári csata után átadta a polgári és katonai hatalmat Görgeynek, ő maga

pedig néhány ezer, csatát és hazát vesztett, szerencsétlen honfitársaival együtt török földre menekült, alig pihente ki a menekülés izgalmait és fáradalmait, nyomban elkészítette a török birodalom egyik városában, Viddinben, 1849 október 8.-án végrendeletét, vagy amint ő akkor nevezte, gróf Guyon Richárd tábornoknak szóló *„Megbízó levelét.“*

Ebben a megbízó levelében írja Kossuth, hogy kétszeres bánattal nehezedik szenvedő lelkére a gondolat, hogy hűn és forrón szeretett, kedves neje összeroskadhat a tömérdek fájdalmak alatt és szegény gyermekei a páratlan anyának gondjaitól is megfosztva, egészen árván maradhatnak. Azért tehát azon szerencsétlen esetre, ha szegény gyermekei egészen árván maradnának, mind a három édes gyermeke, vagyis két fia, *Ferencz* és *Lajos,* valamint *Vilma* nevü leánya gyámjává és gondviselőjévé gróf *Guyon* Richárd tábornokot kéri fel, illetve nevezi ki.

Wesselényi, ki Zsibót 1848 márczius utolsó napjaiban hagyta el végkép, egy héttel elutazása előtt készítette el végrendeletét. Ezt a végrendeletet, mely a nagy ember utolsó intézkedéseit foglalja magában és mely hü tükre az ő nagy lelkének, itt közlöm:

Másolat.

Vég rendeleti potlék.

1838-ban költ 's mind saját nevem 's pecsétemmel, mind öcséim ifj. B. Wesselényi Ferencz és ifj. Wesselényi Farkas helybenhagyó 's megerősítő aláírásaikkal ellátott végrendeletemet illetőleg, miután házi 's családi körülményeimben nagy változás történt, szükségessé váltak a' következő intézkedések:

Az Ég nekem szerető 's szeretett nőt, 's két kedves fiú magzatokat adván, ezek most természetes és törvényes örökösseim. Annak okáért, ha az Ég buzgó fohászomat meghalgatván, ezeket élteti; említett Végrendeletem erejét vesztendi, 's teljesen megszűnend. De nőmet, valamint gyermekeimet is ezennel kötelezem ara, hogy természetes kedves gyermekeimnek, ú: m: Wersényi Rósa Reinagel Ríchardnő 's Wersényi Kata leányimnak, Wersényi István és Wersényi László fiaimnak mind a' négynek külön külön 10,000 = tíz ezer pengő forintot tartozzék vagy tartozzanak ezüst pénzben — három darab ezüst huszast egy pforintba számítva — halálom után négy év alatt kifizetni, addig azon öszvegnek törvényes 6 száztoli kamatját fizetvén. Azonban az Ég végzéseit sűrű fátyol lepi 's az Isten — ki

nekem törvényes nőt, 's fi magzatokat adott — el is veheti azokat 's ő szt Felsége halálom után is, mielőtt fiaim törvényes vagy teljes korukat elérnék — magához szóllíthatja őket, szint úgy, mint szeretett jó annyokat. Ezen külömböző esetekre — melyeket a' Mindenható eltávolítson! — teszem ezennel rendeletemet.

1. Ha hogy szenvedésdús életemre még azon szörnyű vesztés és fájdalom is lenne mérve, miként vagy szeretett nőmet, vagy kedves gyermekeimet, avagy mindegyiket elveszítsem, ezen gyászos esetek utobikában t. i. ha nőm 's kedves fiaim még életemben elhalnának: a' fen említett végrendelet teljes erejében lépend. Ugyan az történik 's történjen azon szomoru esetben is, ha mind nőm, mind fiaim halálom után ugyan, de mielőtt most élő Miklós és Béla fiaim vagy más netalán születendő törvényes fi vagy leány magzatim törvényes vagy teljes korukat elérnék, vagy ha azt betöltenék is, de törvényes magzat 's végrendelet nélkül halnának el.

2. Ha ellenben kedves feleségem Lux Anna tul élné tőllem született, vagy talán még születendő gyermekeit: ugy ő lészen és légyen teljes és általános örökösöm oly móddal, hogy halálom után minden fekvő és felkelhető javaimat birja és használja élete fogytáig. Tartozik azonba jószágimat csonkítatlan 's legalább a' mostanihoz hasonló jó karban és épen annyi vagy legalább ugyan annyit érő felkelhetőket, a' mennyi most van — hátra hagyni, hogy akkor a' már többször említett eredetileg 1838-ban költ végrendeletem teljes erejibe lépvén, az ebben határozottak teljesítethessenek is.

3. Ezen 2. pont alatti 's kedves nőm javárai rendeletem, valamint az, mi alább *gyermekim gyámságára nézve hasonlóan kedves nőmet illetőleg mondatik, csak addigra szóll, míg nevemet viselendi, 's csak úgy,* ha általa viselendő nevemnek becsületére leend; — mi hogy mindíg lesz is, rendíthetlenül hiszem; — és a' minek megítélése az alábi 4-ik pontban nevezett barátimnak leend erkölcsi s baráti szoross kötelességök.

4. Kedves kis Miklós és Béla fiaimnak; vagy ha még több törvényes gyermekeim is születnének, azoknak is halálom után, valamint természetes, ugy ezennel általam kinevezett gyámnője töbször szeretve említett nőm Lux Anna lészen. Gyermekinek nevelését azon erkölcsi 's szabadelmüleg hazafiúi nézetek 's elvek szerént intézze, melyeket ő szintúgy mint az egész hon, enyimeknek ismer. Ezen nevelésben, valamint a Joszágok igazgatásában 's vagyon kezelésében mindent egygyetértőleg tegyen azon szeretett 's tisztelt barátimmal, kik szíveskedtek Miklós és Béla fiaim kereszt apaságát felválalni 's ezeknek fogadja 's kövesse mindenekben tanáttsát — mit tévén; bizonyos, hogy gyermekim czélszerű nevelést kapandnak, 's a' jószágok és vagyon jól fognak igazgattatni 's kezeltetni.

5. Ennek következtében őket nevezem gyermekeim gyámnokaivá, oly moddal, hogy kedves nőmet 's gyermekimet illető minden tárgyakban jótanátsaikkal segíttsék. Hogy egyébaránt gyermekimet miként 's mi czélra neveljék. arol szükségtelen szólanom, — ez iránti nézeteink s elveink teljesen egyenlők lévén. Ha pedig szegény gyermekim jóannyokat is elvesztenék, valamint a 3-ik pontban érdeklett két esetben is gyermekim nevelésének 's azokra maradandó jószágok 's vagyon igazgatásának 's kezelésének egész terhe 's azok körüli egész hatási kör teljesen a' nevezett tisztelt barátimat illeti.

6. Ugyanezen szeretett 's tisztelt barátimra ruházom azon szép feladatot is, miszerint áldott jó nőmnek, — ki angyali jósággal ápolt, 's derítette napjaimat — gyámolai segédjei 's oltalmazói legyenek.

7. Erőssen hiszem ugyan, hogy vérem gyermekimben el nem fajuland, 's jó Annyokat nem csak míg ápolása 's gyámnői hatalma alatt lesznek, hanem azon túl is tisztelendik, mindazáltal szeretett nőm aránti hálám parancsolja azt rendelnem, miszerént gyermekim törvényes sőt teljes koruk elérése után is, minden felkelhetőimnek, 's mind annak mi szabad rendelkezésem alá tartozó, a' nevemet annak becsületére válva viselendő szeretett nőm maradjon egész haláláig birtokában a' nélkül azonban, hogy azokat elidegeníthetné, vagy azokról halála utánra a gyermekim kárára rendelkezhetnék, — mit ugyis tudom, hogy semmi esetre sem tenne.

Adja az Ég, hogy érted jó nőm 's értetek is fiacskáim, az élet különben rám nézve nagyon nyomasztó terhit nehány évig hordozhassam. Midőn pedig örök éjjemet a' túlvilág fénye derítendi, 's én többé közöttetek nem leszek, jó Ninám élj hozzám méltó gyermekeidért. Ti is, fiaim, legyetek honotok rendíthetlen, hív és munkás fiai. Ha és míg ez lesztek, követend áldásom; mi midőn erkölcs 's hazafiság útjáról lelépnétek, égető átokká válnék. Ti pedig, hű barátim, vegyétek a' reátok ruházott terhet mint határtalan bizalmam jelit. 's mint oljat, meljnek hordozásával lovagi 's honfiúi kötelességet fogtok teljesítni. Költ Sibon, Martius 25-én 1848.

(P. H.) Wesselényi Miklós.

Hogy a' fennebbi Végrendelet az azt aláírt Báró Wesselényi Miklós ur tulajdon akaratja 's minden pontjaiban ép 's józan elméből folyó elhatározásából tétetett légyen fel, arról igaz hitünk szerént tanuságot teszünk Sibón, Martius 25-én 1848-ik Évben.*

Kelemen Bénjamin és Nagy Lázár.
(P. H.) (P. H.)

mind ketten Tks Ns Közép Szolnok Vmegye táblabírái.

* Wesselényi, tudomásom szerint, három ízben végrendelkezett. És pedig első izben 1836 április havában a Wurmbrandt Ferenczczel vívott párbaja előtt; másod ízben 1838 márczius havában, vagyis közvetlenül a pesti árvíz-vesze-

1850 április 14.-én indult *Wesselényi* családjával együtt kocsin Freywaldauból Pozsonyba, ahová április 16.-án este érkezett; a Zöldfa szállodában meghált és csak másnap a reggeli hajóval folytatta útját Pestre. Bár komor, szeles idő volt, Wesselényi az idő nagy részét a hajó fedélzetén töltötte. Pestre érve, a régi Emmerling-féle, most István nádor szállodába szállott és pedig az I. emelet 22. számu lakosztályba. Már megérkeztekor rosszul érezte magát, lázról és nyilalásról panaszkodott és mert állapota éjjel még roszabodott, felesége *Garay* nevü orvosért küldött, aki nyomban felösmerte a bajt, hogy Wesselényi tüdőgyulladásba esett.

Maga Wesselényi is mintegy ösztönszerűleg érezte, hogy napjai, söt órái is megszámlálvák. Régi házigazdájáért, *Bártfay* Lászlóért, a gróf Károlyi-család jószágigazgatójáért küldött, ki

delem elmúlása után. Harmad ízben és utoljára 1848 márczius 25.-én. Az első végrendeletet Pesten, a másodikat Erdőszádán, a harmadik végrendeletet Zsibón készítette. Az első és második végrendeletben, mivel akkor neki sem törvényes gyermekei, sem hitvese nem volt, vagyonának legnagyobb részét unokatestvéreire, báró Wesselényi Ferenczre és báró Wesselényi Farkasra hagyta. Törvénytelen gyermekeiről azonban már 1838.-ki végrendeletében is fényesen gondoskodott. És Wesselényi, ki úgy tartotta, hogy a szerelem se nem bűn, se nem szégyen, és ha bizonyos körülmények között még az volna is, a bűnös szerelem átka a gyermekeket ártatlanul sujtja, ezen a szerencsétlen társadalmi ítéleten legalább akként és az által akart segíteni, hogy törvénytelen, vagyis a hogy ő nevezi őket: természetes gyermekeinek nevet adott, neveltetésökről gondoskodott és halála esetére mindegyik számára tekintélyes vagyont 10—10,000 forintot hagyományozott. Másként bánt tehát el Wesselényi természetes gyermekeivel, mint Rousseau Jakab, a világhírű franczia bölcselő a Levasseur Teréztől származó öt gyermekével, akiket a nagy bölcselkedő és emberbarát nyomban születésük után a nyilvános lelenczházba adott be és kikkel soha életében többé nem törődött. — E helyen nem hagyhatom említés nélkül azt a hamis végrendeletet sem, melylyel 13 évvel a nagy Wesselényi halála után Balla Gergely nevű, álnéven balsághi Wesselényi László kalandor, a Wesselényi-család ellen, a debreczeni kerületi tábla előtt fellépett, azt vitatván, hogy ő a nagy Wesselényinek külön végrendelettel elösmert természetes gyermeke. Ez a külön végrendelet, vagyis «Testamentalis Contractus», a mint azt az ál-Wesselényi nevezte, állítólag 1828 február 26.-án kelt Kolozsvártt s tanúként Bodt Péter nevű reformatus prédikátor és gróf Kendeffy Ádám vannak aláírva. Csakhogy, a mint ezt a nagyváradi királyi törvényszék előtt 1872, 1873 és 1874-ben lefolytatott országos érdeklődést keltett bűnper iratai tanusítják, Wesselényi a «Testamentalis Contractus» keltezésének napján nem Kolozsvártt, hanem Karczagon volt, onnét írt levelet aznap édes anyjának. Az az ítélet tehát, melylyel a magyar királyi kuria 1875-ben Balla Gergelyt tíz évi súlyos börtönre ítélte, lehetett talán szigorú, de minden esetre igazságos és törvényes volt.

csakhamar megjelent betegágyánál. Garay orvos Bártfayval közölte a baj komolyságát, de még ekkor nem adta fel a javulás reménységét.

Amint Bártfay megérkezett, Wesselényi szobájából feleségét, Katinka leányát, idösb gróf Bethlen Jánosnét és báró Bruckenthalnét kiküldötte a szomszédos szobába. Alig maradt egyedül a két barát, Wesselényi kihúzta hálószekrénye felső fiókját s onnét két pecsétes okiratot vett ki.

„Itt van kedves barátom“ szólott Bártfayhoz „az 1838 junius 20.-án Erdő-Szádán készített alapvégrendeletem és az 1848 márczius 25.-én Zsibón készült pótvégrendeletem. Olvasd át azokat figyelemmel és mondd meg, érvényesek-e azok s nem kell-e rajtok valamiféle változást tenni? De hangosan olvassad, hogy én pontonként megfigyelhessem és észrevételeimet megtehessem.“

Bártfay az ablakhoz ment és úgy tőn, amint Wesselényi kívánta, felolvasta a végrendeletet. Mikor az alapvégrendelet ama pontjához ért, melyben Wesselényi összes leveleit és iratait egykori védője és barátja *Kölcsey* Ferencz számára hagyományozta, búsan felsóhajtott mondván:

„Szegény Kölcsey, ő már nem veheti át irataimat. Neked hagyom azokat Laczi, ha ugyan a legértékesebbeket Zsibón gonosz kezek el nem pusztították, fel nem égették.“ (Wesselényi nem tudta, hogy hüséges főlovászmestere, Álgya Tódor a gyásznapok alatt a családi levéltár kincseit elrejtette és így azokat a nemzet számára megmentette.)

Bártfay magához vette Wesselényi kettős végrendeletét s azok tartalmát közölte Wesselényinek akkor Pesten időző barátai közül *Zeyk* Károlylyal, *Weér* Farkassal, gróf *Teleki* Domokossal és idősb gróf *Bethlen* Jánossal. Fel is merült az a kérdés, vajjon Wesselényi pótvégrendelete, melyet 1848 márczius 25.-én Zsibón készített, bir-e érvénynyel, miután azt csak két tanú elöttemezte. Másnap vagyis 20.-án délelőtt ezt a körülményt Bártfay Wesselényi előtt meg is említette, mire Wesselényi azt felelte, hogy az erdélyi törvények szerint a végrendelkezéshez nem kell öt tanú, elég kettö is, ez tehát ne képezzen aggodalmat.

Wesselényi állapota ekkor már annyira rosszra fordult, hogy csak nehezen és hörögve tudott beszélni; családja közel volt a kétségbeeséshez, neki kellett őket vígasztalni. Barátai előtt is rendkívül erősnek mutatta magát; intézkedett a legkisebb dolgok felől is. Jajszó és panasz nélkül tűrte nagy testi kínjait. Megemlékezett nagy nevü atyjáról, áldott emlékü anyjáról, gyermek- és ifjúkora hüséges kísérőjéről és nevelőjéről, Pataky Mózesről. Meghagyta, hogy temetése fény és pompa nélkül történjék, s felkérte barátait, hogy amint a körülmények engedik, holttestét vigyék le Zsibóra, temessék a családi sírboltba Pataky mellé, édes atyja és anyja koporsója közé.

Április 21.-én délután 6 órakor beállott az agonia s nehány perczczel 7 óra előtt megszünt örökre dobogni az a nemes szív, mely mindig csak a hazáért, a haza nagyságáért, annak boldogságáért vert és vérezett.

Wesselényi halálának híre gyorsan terjedt el az ország fővárosában, a legfényesebb palotától a legszegényebb munkáslakig bánatot és részvétet keltvén fel maga után mindenütt. Temetése roppant nagy közönség jelenlétében történt április 24.-én délután. A gyászünnepélyen *Török* Pál pesti ev. ref. lelkész tartotta az emlékbeszédet a nagy halott fölött.

„Jól jártál, hogy elmentél közülünk, — mondá többek között halotti szónoklatában, — hogy meg nem érted az időt, amit Sámson, ki világtalanul volt kénytelen őrölni a filiszteusok malmában.“

Mindössze két lap emlékezett meg a két ország egykori büszkeségéről, a nagy Wesselényi haláláról. Az egyik a „Pesti Napló“ volt, a másik a „Kolozsvári Lap“, mely szószerint átvette a „Pesti Napló“ tudósítását, amely április 24.-én megjelent számában az alábbi hírt közölte.

«Temérdek nép kísérte sírjához Wesselényit. Oly megható volt ez egyszerű, csendes temetkezés az alkony szürkületében. Semmi zaj, semmi czifra pompa . . . egy fekete bársonynyal bevont koporsó, ráírva: *Báró Wesselényi Miklós élt 54 évet* . . . erényei hangosabbak a zene harsogásánál, világosabbak a lobogó fáklya fényénél.»

Hát bizony ez szomorú temetés lehetett. A köny ugyan ott ült a szemekben, a gyász a szívekben, a keserüség a honfi

keblekben. De kitörni szabadon még a sóhajnak, még a fájdalomnak sem volt szabad. A nemzet fölé még mindíg villám és vészterhes sötét ég borult; fiainak legjobbjai, kiket a hóhér keze megkímélt, vagy Olmütz és Spielberg váraiban szenvedtek börtönt és megalázást, vagy három világrészben szétszórtan ették a hontalanság keserü kenyerét.

Hiszen azon a napon, amelyen Wesselényit temették, jelent meg a hivatalos lapban az aradi vérbíráknak és a pesti hadi törvényszéknek kettős itélete. Egy kiszakított lapot képeznek eme itéletek ama korszak gyászos történetéből és megérthetővé teszik, miért volt oly csendes és zajtalan a Wesselényi temetése.

Ez okból itt közlöm a két haditörvényszéki itéletet:

I. 1. Gr. Lasberg Károly, 2. Herkalovits András kapitányok; 3. Dallos Elek, 4. Tóth Antal hadnagyok; 5. Klementisz György főhadnagy; 6. Feldhofer Ferencz, 7; Bohrmann Károly, 8. Stankó Samu hadnagyok; 9. Keresztes Ferencz főhadnagy; 10, Weingartner József, magyarosítva Szöllősy, kapitány; 11. Bauer Lajos főhadnagy; 12. Nachtigall Ferencz hadnagy; 13. Rainer Alajos kapitány; 14. Székelyi Elek, főhadnagy; a folyó évi február 27.-én fölöttük tartott haditörvényszéken, az elől nevezett 11 vádlott, fölségsértés bűnténye miatt a cs. k. hadseregben viselt tiszti rangjuk elvesztése, összes és bárhol létező vagyonuknak a forradalom-fokozta károk megtérítésérei elkoboztatására; s az elől nevezett 4 vádlott *lőpor és golyó általi halálra.* Klementisz, Feldhofer és Bohrmann tizenöt, Stanko tizenkét, Keresztes, Weingartner s Bauer tíz évi, továbbá Nachtigall, Rainer és Székely, a fegyveres lázadásbani részvét bűnténye miatt, a cs. k. hadseregben viselt tiszti rangjuk elvesztése mellett, az előnevezett öt, a két utóbbi pedig három évi várfogságra ítéltetett.

B. Haynau t. sz. n. s hadseregparancsnok úr ő excja ezen ítéletet törvény útján megerősíté, *kegyelem útján pedig a halálos büntetést minden erre elítéltekre nézve tizenöt évi várfogságra vason szelídíté;* a fogsági büntetésre elítéltekre nézve a haditörvényszéki ítéletet megerősíté; az utól nevezett három vádlott kivételével. kiknek ő excja a kimért várfogságot kegyelem útján elengedni méltóztatott. Miután ezen ítélet mai napon közzé tétetett s végrehajtása elrendeltetett. Arad, mart. 14.-én 1850.

II. Venturini Lajos, a Zanini cs. kir. gy. ezr. alszázados; Bratich János, bizonyos foglalkozás nélkül; Govrik Adeodat, kath. pap és szent andrási volt káplán; Fördős István, nős földbirtokos, haditör-

vényszékileg fölségsértés bűnébeni részvéttel jogosan vádoltatván, a haditörvényszék 5.-ik czikkelye szerint vagyonuknak a forradalom által okozott károk megtérítésrei elkobzása mellett Venturini a cs. hadseregben viselt tiszti rangját is elvesztvén, *kötél általi halálra ítéltettek.*

T. sz. n. b. Haynau ő excja ezen ítéleteket törvény útján börtönbüntetésre változtatá, és pedig Venturinit illetőleg 20 évi várfogságra vasban, Bratichot 16 évi sánczmunkára nehéz vasban, Govrikot 16 évi várfogságra vasban, Fördőst 8 évi várfogságra vas nélkül szelídíté; közzé tétel után végrehajtás elrendeltetett. Pest, ápril. 3. 1850.*

Kilencz teljes hónapig pihentek az elhunyt Wesselényi tetemei a pesti Calvin-téri ev. ref. templom sírboltjában. Kilencz hónapi pihenés után és barátainak, különösen *Deák* Ferencznek, *Kazinczy* Gábornak, báró *Kemény* Zsigmondnak, gróf *Teleki* Domokosnak, idősb gróf *Bethlen* Jánosnak utánjárása folytán 1851 január havában sikerült kieszközölni az engedélyt, hogy Wesselényi tetemei a családi sírboltba szállíttassanak. A koporsót Pestről Szolnokig vasúton, Szolnokról Kisújszállás, Karczag, Kaba, Léta, Margita, Somlyón át Zsibóra szállították, a hová január 29.-én érkezett meg a gyászkísérettel együtt. Január 31.-én volt aztán a tulajdonképpeni ünnepélyes gyászpompa és temetés. Erre a temetésre a Wesselényi-család rokonain kívül megjelent nemcsak szülő vármegyéjének, hanem a szomszéd vármegyéknek is minden számot tevő tagja. Különösen Kolozsvárról jöttek számosan. Az emlékbeszédet, mely nyolczadrét pergamen papírra van leírva, Nagy Péter kolozsvári lelkész, a későbbi erdélyi református püspök tartotta.

Nagy Péter emlékbeszédét, mely a közönséges halotti beszédektől úgy tárgyánál, mint gondolatmeneténél fogva erősen különbözik, s mely sok tekintetben Wesselényinek igaz képét és jellemét tükrözteti vissza, a gyűjteményemben levő eredeti fogalmazvány után szó szerint közlöm:**

* Kolozsvári Lap. 1850. 49. sz. április 23.

** Nagy Péter beszéde nem közönséges halotti búcsúztató vagy könyörgés, hanem eszmékben és gondolatokban gazdag megemlékezés Wesselényi szenvedéseiről és érdemeiről. Ezért tartottam szükségesnek azt egész terjedelmében közölni.

Hosszas távollét után — imé — megérkezett a gazda; elfogadására összesereglett a háznép: itt vannak a rokonok, barátok és..... szemökben könny remeg.

Rég nem látott kedvesét ugyan ki is fogadhatná száraz szemekkel, kivált midőn az elválás és viszontlátás között a sors viharának súlya haladott rajtunk keresztül!? Hisz ilyenkor minden rég nem látott ismerősünk a mult sírjából felkölt egy-egy szellem. Azon kort, azon állapotokat juttatja eszünkbe, melyek köztt tőle búcsút vevénk, az első forró idvezlet után bizalmas szobánkba vezetjük, hogy halljuk tőle, hogy elmondjuk néki, mit szenvede és mit szenvedénk, hogy panaszinkat kölcsönösen kicserélve, könnyüljön a túlontúl terhelt kebel. És a kebel könnyűlését, rendszerint, könnyűkben tanálja.

De nem azért ül most könnyű az elfogadók szemében.

Midőn a hamuba dőlt ház helyén legelőször gyűl össze a család, mindenki szorongva tekint körül: nem hibázik-é senki közülök? S ha a vesztés csak a vagyont érte; ha a véletlenül kitört lángok elől mindegyik szerencsésen megszabadult: a pusztulás helyén örvendve ölelkeznek össze a menekültek. Mert hosszú évek fáradtságos keresménye lett semmivé bár; de a kezek közül, melyek munkájának eredményét sujtá az enyészet, egy sem hiányzik, és megfeszített erő, kétszeres szorgalom még mindent kipótolhat; a füstölgő romok helyén az előbbinél szebb, szilárdabb épület emelkedhetik. Az ember sokat meggyőz, az istenség pedig gyakran éppen a pusztulás hamvaiba hinti magvait a szebb felvirulásnak.

Azonban mily egészen más, ha hasztalan keresik valamelyiket, ha csak összezúzott lélektelen tetemeit tanálják a romok alatt. Hátha még a szerencsétlen áldozat az, ki nékik legbecsesebb, legdrágább vala, kinek helye kipótolhatlan!... Ha ez éppen a szerető anya, vagy az apa, a mindnyájukat kormányzó családfő tanált lenni? Ki tudná megmérni ekkor a bánatnak nagyságát? könnyűik árját feltartóztatni ugyan ki tudná?!

És éppen ezért ül mostan könnyű az elfogadók szemében.

Mert megérkezett hosszas távollét után a gazda; elfogadására összesereglett a háznép; itt vannak a rokonok, barátok; de a megjött kezét barátságos idvezletre senkinek sem nyújtja, ajkai némák, ő maga érzéketlen, hideg, csak pillanatra tért be ősi lakába, számára állandó szállás a sírboltban van készítve, hová nyugodni hozták haza a rég kihült tetemeket, a szeretett édes anya hamvai mellé. És kit eképp kell elfogadnunk, az nemcsak övéinek, nemcsak egy szűk körnek, hanem egész nemzetünknek kipótolhatlan, elfeledhetlen; mert ez a már csak néhai hadadi báró *Wesselényi Miklós.* Miután azt, kit e koporsó zár, megnevezém, többet szólanom sem kéne. Mert bátran kérdhetem «van-é, ki e nevet nem ismerné?» E nevet, mely már

az apáról annyi fénnyel szállott a fiúra: e nevet, mely nemzetünk előhaladási minden mozgalmiban, az irodalom, mint a közügy a gazdászat, mint a közoktatás mezején, mindenütt az elsőbbek közti álla! «Van-é, ki e nevet nem ismeri?» A kik pedig őt ismerték, azok érzik azt, mit szó ki nem fejezhet, a vesztés nagyságát

De nemcsak rokoni, baráti, kik őt ismerték és szerették, hanem még két ártatlan kisded is áll e gyász koporsó mellett, kiktől a végzet korábban elragadá az édes atyát, mintsem szellemét felfogni képesek lettek volna: kiknek pedig az elhúnyt atyától, a haza nagy fiától, nemcsak nevet, hanem erényeket és lelkületet is kellene örökölni: kiknek nyomdokaiba kellene lépniök a feledhetlen nagyapának és apának: a két Wesselényi Miklósnak!

Ezekért és önmagukért is, mielőtt maradványait örökre elzárná szemünk elől a sírbolt, állapodjunk meg koporsója felett a nagy férfiúnak s pályája végéről vessünk lefolyt életére egy futó tekintetet. Hisz az édes anya szent ereklyeként hordja kebelén hajfürtjét még szólani sem tudott kisdedének is, kinek pedig arasznyi éltéből csak a gyermeki arcz, a rajta ellebbent néhány mosoly, csupán az édes anya által érthető néhány hang vagy mozdulat, s tán a végső harcz keserves küzdelmei minden emlékek: hát mi e koporsótól, melyben honunknak egy rendkívüli férfia hamvad, esemény és tettdús élete után minden emlék nélkül válnánk-é meg; midőn a nagy férfiaknak már csak puszta arczképe ihlettel, lelkedéssel képes eltölteni a fogékony kebleket? Nem, ne bocsássuk sírjába hazánknak e nagy fiát, a nélkül, hogy fel ne elevenítsük lelkünkben emlékét tetteinek, hogy ha érczszobor nem jelölendi is nyughelyét, mindnyájunk keblében legyen élő emléke Wesselényi Miklósnak.

Mélyen érzem, k. a. sz. h. gy.* miképp merész s kényes e vállalat s terhesebb, mintsem méltólag megtudnék felelni neki; tudom én azt, hogy a Wesselényi Miklós neve historiai név: s mint minden férfiairól majd egykoron róla is részrehajlás és tartózkodás, de egyszersmind félelem és gyűlölség nélkül mondandja ki higgadt ítéletét ama hatalmas bíró, mely még itt e földön törvényszéke elé állít népeket, nemzeteket és uralkodókat. Ezt azonban meghallani csak azon nemzedék fogja, mely már, mint néző tekintend vissza azon drámára, melyben halottunknak is nevezetes szerep jutott vala. Mi hasztalan próbálunk kortársaink irányában teljesleg részrehajlatlanok lenni, soha sem tudunk, mert ha szintén ellene vagy mellette tettlegesen nem küzdöttünk is, belsőnkben valamelyik párthoz szegődtünk, s róluk tett ítéleteinkben tudtunk és akaratunk ellenére nem csekély részt veszen a pártszellem. Éppen azért, ha minden törekvésem

* E rövidités értelme: Kedves atyámfiai, szomorú, halotti gyülekezet!

daczára e szenvedélyek valamelyikétől ment nem lenne emlékbeszédem, megbocsássatok, s a szónok gyarlóságát feledtesse a tárgy méltósága.

Szintoly régi, mint sok oldalról megvitatott állítás az, hogy az arcz a lélek tüköre; vagyis az ember külsőjéből biztosan következtethetni belsőjére, s főleg arczvonásaiból kiolvashatni jellemének főbb vonásait. Ha ez állításnak igazsága a huzamos és sokoldalú vitatkozások daczára mind e mái napig sem napfénytiszta, annak oka véleményem szerint csak az, hogy mi igen jártasok és igen járatlanok vagyunk egyszersmind. Azaz hogy igen jártasok a tettetés, igen járatlanok az emberismeret nagy mesterségében. De vannak esetek, midőn a lélek oly félreismerhetlen tisztán fejezi ki magát az arczon, hogy vonásait egy egész hosszú élet — a tettetés és színlelés e nagy iskolája — el nem ferdítheti; hanem megmaradnak a magok eredeti tisztaságokban. Vannak arczok, melyekből mint a nyitott könyv tiszta betűiből olvasni tud a legegyűgyűbb is; vannak arczok, melyeken nem futhat át a szem, hanem az első tekintetre megragadnak, figyelmesebb vizsgálatok után pedig — tulajdonosának hírét sem hallottuk bár — vonzalmat vagy irtózást, megvetést vagy mély tiszteletet költenek lelkünkben az ismeretlen iránt.

És ez arczok közül való volt a Wesselényi Miklósé!

Képét raizoljam-é előtökbe? Festő nem vagyok. De nincs is szükség rá; mert míg bánatos szemünk ama gyászkoporsóba tapad, lelkünk előtt áll a benn nyugvó, nem mint utóbbi éveiben, midőn a kortól rongált világtalan csak tiszteletre méltó romja vala egykori magának, hanem a milyen volt ő élte delén; ereje, egéssége, munkássága tetőpontján, nagyszerű pályája közepin. És nem csak a mi lelkünk előtt, — kik itt vagyunk megadni végtiszteletét ama porhajléknak, mely míg a lélek laká, élő temploma vala a honszeretetnek — lelke előtt áll ő sokaknak. Ismeretes volt e hazában az eredeti; másolatját pedig megtanálhatjátok lakában majd minden magyarnak, ki nemzete derekabbjaira büszke lenni s a jeles férfiak néma képében is tud élvezetet tanálni. Állítsatok már e kép eleibe olyat, ki — ha lehet — még hírét sem hallotta Wesselényi Miklósnak, bár érczhangját nem is fogja fülibe dörögni képzelni, kétségkívül így fog szólani: «ez az erőnek, a szellemi és testi erőnek legtisztább kifejezése.»

És valójában Wesselényi Miklós jellemének első és főbb vonása a lélekerő, mely nála az akarat szilárdságában nyilvánult.

Azt mondják: sokat tehet az ember, ha akar, és pedig őszintén erősen akar. E mondás igazságát legközelebbről e koporsó keblezettjének életéből is megtanulhatjuk. Hisz ez tevé őt nagygyá, nemzetének feledhetlenné. Kitűnt ez már korán a gyermekben, midőn

semmi fáradságtól, munkától vissza nem rettenve, a legnagyobb szorgalommal és vas kitűréssel tudott az egyszer maga elé tűzött czélra törni. Igy lett az, hogy gyakran igen rövid időköz alatt tetemes és meglepő vala a növendék haladása. Így történt a többek közt, hogy ki reggel kitűnő rút író vala, már ugyanazon nap östéjén díszes és ildomos vonásokkal tudá lejegyezni gondolatait. Ez magában tán említést sem érdemlő csekélységnek látszik előttetek: de lássátok, azon gyermek, ki képes vala egész naphosszat asztala felett görnyedve lankadni nem tudó figyelemmel és szorgalommal megszakadás nélkül utánozni néhány vonást, s míg meg nem tanulá, meg sem szűnni, mert feltette volt magában megtanulni, az lehet-e képes későbbre napjainak kényelmét, éjjeinek nyugalmát a legnagyobb készséggel feláldozni tudni magasabb és nagyobb czélok kiviteléért.

És e szilárd akaratra, mind az ifjúnak, mind a férfinak vajmi nagy szüksége vala!

Nékünk, különböző eszmék által annyira felizgatott jelenkorunkban, midőn a köz iránti érdek még a szalmás kunyhókban is föléledett: midőn az ekeszarván is figyelemmel kísérik a világi eseményeket: — mondom — nekünk alig lehet fogalmunk azon részvétlenségről, mely honunkban a közügyek irányában átalános vala azon időtájt, midőn a csak évei számára fiatal, de testben és lélekben kifejlett férfi Wesselényi Miklós a világba ki és pályájára fellépett.

A történetírók azt mondják: minden nemzet éltében fordulnak elő időszakok, midőn az élet jelenségei, mint alvó egyénben, csak az élet fentartására közvetlenül szükséges tüneményekre szorítkoznak. Valjon, a hosszas háború alatt az alkotványos élettőli elszokás, vagy éppen a hosszas és véres háború után a valahára megnyert béke malasztjainak igen mohó élvezete, avvagy tán más nemű altató szerek okozák e köz szendergést, vitatni nem czélom, mivel megfejteni úgy sem tudnám. Elég az hozzá, aludt a nemzet és pedig mély álomban. Kiknek joguk igen kötelességük lett volna béfolyni honunk közügyeinek igazgatására, kiknek a folytonos kardcsörgés között a béke előnyeitől annyira elmaradt nemzetünk előhaladásán össze vetett vállakkal kellett volna munkálniok: az előkelő és vagyonosabb osztály nagyobb része ez oly szép, mint terhes hivatást felfogni nem tudá, kötelességeit nem ismeré. Azt látták, érezték, hogy sokban hátra áll még édes nemzetünk, hogy a finnyás külföld nem minden igaz ok nélkül hánnya szemünkre műveletlenségünket: de könnyebbnek tarták kiválni csak önmaguk, mint emelni magokkal együtt az egészet. Szemök volt szegezve a külföldre: azonban mint az együgyű falusi gyerek a városi csinos uracsnak nem míveltségit, ismeteteit, hanem czifra köntösét: ők is nézték, bámulták és utánozták a külföldnek nem lényeges haladásait, hanem üres divatját. s

dicsőségüket abban helyezék, ha az elegans piperőczben, a világhírü hős bajnokok ivadékira, a magyarra senki sem ismert. Nem is álmodák, hogy a föld iránt, melyet véröken vásárlának meg számukra őseik, most miután hüvelyében rozsdásodhata kardjuk, lehetne még más kötelességük, mint jövedelmeit zsebre rakni vagy szeszélyeik kielégítésére szétszórni, és nyelvét a nemzetnek, melyre büszkék valának az ősapák, beszélni a műveltebb körökben szégyennek tarták, némelyik pedig éppen nem is tudá.

Ekkor lépett fel Wesselényi Miklós, és az ifjú, kinek gyermekéveiben a honszerelem szent tűzét Hellasz és Róma hőseinek példája táplálta és gerjesztette; és az ifjú, ki már mint kilencz éves gyermek attyának kezén megjelenve a tanácsteremben, már ekkor megható szavával buzdítá nemzetét fegyvert ragadni a haza és király szent ügyéért, ez ifjú — mondom — széttekintett s a kényelem és puhultság ölében szendergők fülébe dörgé «ébredjetek!» Oh sokszor kelle ezt néki ismételni, hogy szava pusztában kiáltó szó ne legyen; az ázsiai indolentia, az elpuhultság, az előítéletek, a megszokotthozi vak ragaszkodás, mind mind felköltek ellene. A gúny sem hiányzott, mely azonban csak hátban merte felé szórni nyilait s így csaknem kezet fogott a minden nagy ember nyomában sompolyogni szokott írígységgel és rágalommal. De Wesselényi Miklós ernyedetlen vala munkásságában, mert megtörhetlen szilárd akaratában .... és Erdély ébredni kezdett.

Ő mindenütt ott volt; majd minden közgyűlés terme rezgett ércz szavától; a haza majd mindenik része hallá a Wesselényi szavát és áradozó ékes szóllásában elragadtatva hallá a haza forró szerelminek ihletett ömledezéseit.

Mert Wesselényi Miklós jellemének második fővonása az áldozatra kész honszeretet vala. Erős akaratának és ernyedetlen munkásságának ez adta meg azon nemes irányt, mely őt e kis haza történet könyvében nagy férfiaink sorába följegyzé.

Egy férfi jelent meg ez időtájt a szomszéd testvér hazából meglátni e hegyek közé zárt völgysorokat; melyekről azonkívül, hogy folyói és kincsei belőlük mind kifolynak, egyebet még a testvérország is alig tudott; egy férfi, ki szerette és nagygyá óhajtotta tenni hazáját, mint Wesselényi Miklós, de a ki most bár nem koporsóba zárva, mint a mi halottunk, honára nézt mégis halott: élő halott! Oh tán a végremehetlen isteni gondviselés jóságát kell imádnunk a mind kettőt értt csapásokban, melyekkel éppen keserűbb szenvedéseket kerülhetett ki velök!

Rokonság és a rokonosak között vonzalom létezik még a lelketlen természetben is; csoda-é hát, ha a közös czélra törő két nagy lélek között, mindjártt az első ismerettség megszövé a barátságos

viszonyt. E szoros egyesség gyengült ugyan későbbre, midőn a két férfi két különböző elvhez ragaszkodva különböző útra is tért. Az egyik ugyanis azt hivé: gazdaggá kell előbb tenni a nemzetet. azután lesz szabad és nagy; másiknak pedig az vala meggyőződése. miként nagygyá. hatalmassá s következőleg gazdaggá is csak egy szabad nemzet lehet. Az idők olyanok voltak, melyekről mondja Jézus: «lésznek egy házban öten, kik viszszátvonnak, három kettő ellen és kettő három ellen. Meghasonlik az atya a fiú ellen és a fiú az atya ellen; az anya az ő leánya ellen és a leány az ő anya ellen: a napa az ő menye ellen és a meny az ő napa ellen.» De bár az elvek feletti különbség a vér és természet köteleit is megszaggatá. a pártszellem nem volt elég erős e két férfi kebléből a huzamosabb ismeretségen épült kölcsönös tiszteletet és barátságos érzelmet kiirtani.

Melyiknek volt igaza? E kérdés nagyon is természetesen ötlik fel most. midőn pályájáról, fájdalom, már mindkettő lelépett. Jelenünk azonban korántsem olyan, hogy ily nagy kérdésekre elhatározottan lehessen felelni. Megfejti e kérdést majd a jövendő. Ezt pedig most tán még sűrűbb homály borítja. mint valaha, térjünk hát vissza a multba.

Együtt utazott el a haza e két nagy reménye, honában szemlélni ama nagy nemzetet, mely zöldelő szigetén szabadság. közjólét és míveltség alapjain építé fel hatalmának Colossusát. Elmentek ők, de szívébe zárva vitte mindenik képét, osztatlan szerelme tárgyának: — a hazának. És éppen ezért elmentek ők. mint méh. mely kasából messzi elrepül, hogy visszatérhessen gazdagon megrakodva. És ebben különböztek utasaink hozzájok hasonló sok másoktól, kik honukon kívül vadásznak örömöt. kéjt. éldelletet, vesztegetnek érte pénzt, időt, életerőt és hoznak haza adósságot, betegséget, mindenek felett pedig idegenséget a hazai és a haza iránt. Szóval míg mások idegen földön hazájuk iránt lélekben testben elidegenedtek. utasinkat éppen a külföld képezé hasznos honfiakká. Mert Wesselényi és Széchenyi néztek, láttak, tapasztaltak, ismereteik körét szélesbítteték, hogy tudjanak használni a hazának.

Itt tanulta meg azt Wesselényi Miklós, hogy számára a gondviselés oly helyet mutatott ki, melyről nemcsak a közügyekre béfolyva. hanem a vagyonosság és művelődés előmozdítása által is tetemesen használhat nemzetének. A hol pedig a haza javát előmozdíthatni hitte, ott Wesselényi soha sem habozott, hátra nem maradott. És e pályának is megvalának a maga tövisei.

Ha mi csak az utánunk következendő nemzedék korában élnénk, tán meg sem tudnók érteni, mikép lehetett oly időszak, melyben nem egyes emberek — mert a különczök soha ki nem vesznek a földről — hanem egy egész és pedig a többi felett míveltebb osztály magát

bészennyezve képzelje oly foglalkozás által, mely közvetlenül saját, közvetőleg pedig egész hazája anyagi jólétét emeli és pedig oly úton, melyért legérzékenyebb, de a józan becsületérzésnek legkisebb oka sincs pirulni: jelen korunkban azonban és éppen nekünk minden bővebb magyarázat felesleges; hisz még mindnyájan elevenen emlékezhetünk azon időkre, midőn a magyar nemes azt hivé, hogy a kereskedelem, kézmű, sőt még gazdászat is, mint nemtelen üzérkedések letörülhetetlen szennyfoltot hagynának ragyogó ősi czímerén. Ma már nem így van, az igaz; a szükség, vagy még inkább szeretem hinni, a józan felvilágosodás fényében elhalványult a középkor előítéleteinek e sötét árnyéka. És hogy veszélyes és káros előítéleteink száma evvel is kevesedett, azt a többek közt köszönhetjük Wesselényi Miklósnak. O is az úttörők közül való volt; igen egy azok közül, kikre néztek sokan, de a kiknek segítettek kevesen, de dolgoztak ellenök többen. Ő azonban semmire sem nézett, a mi munka, gát, akadály, sőt áldozat vala: hanem nézte a czélt, melyet magának kitűzött és törekvett felé, vas akarata korbácsolván a belé adott töméntelen erőket. Éppen ezért haladott is, és a mint haladott, növekedett száma követőinek. Sok arczról eltűnt az egyelőre rajtok lebegő kétes mosoly, elfoglalván helyét a bámulás.

Utjából visszatérve, szerzett ismeretei alkalmazásához kezdett; s mivel meggyőződött volt a felől, hogy az európai államok mozaikjában honunknak termelő szerep jutott; mivel látta, hogy éppen az, mi által honunk e rendeltetését betölthetné: Az okszerű gazdászat részint ismeretlen, részint pedig megvetés tárgya: legelőbb is ennek fogott. Hisz ő jól tudta, hogy az ember a tanácsot meghallgatja, a példát pedig követi.

A gondviselés módot és alkalmat nyujtott volt néki: E módot és alkalmat ő buzgón felhasználta. Földmívelés, állatnemesítés és tenyésztés foglalák el nehány esztendeit. Hogy mennyi sikerrel, nekem azt nincs miért elősorolnom: hisz azt senki sem tagadja, hogy Erdély mezőgazdászatának új irányt a Wesselényi Miklós példája adott! És mégis felhívnálak benneteket, tekintsetek szét itt, hol munkásságának kézzel fogható, maradandó nyomait felmutathatni. Ah de mint a gazda itt benn, halottaiban fekszik hegy, völgy, rét, mező oda künn; s ha bár félretolhatnám is róluk szemfedelét a télnek, csak más gyásznak nyomaiban ütköznének meg szemeink; ezeket pedig kicsoda vágynék látni közülünk! Hisz maig sincsenek béhányva a sánczok, melyeket egy százada magyar vér mosott. A régi seb béhegedt volt már, újabbak szaggaták fel, melyek most is keserven sajognak; ne bolygassuk, oh ne bolygassuk hát!

Wesselényi Miklós gazda vala, nem csupa anyagi érdekből; hanem gazda leve Wesselényi, mert hazafi vala. Éppen ezért magány

vagyona rendezése közt nem feledé el a közvagyont, a köz jót: a hazát. Ennek képe lengette őt körül foglalkozásai között, ennek képe nem távozott tőle üres óráiban, hisz övé volt szívének minden érzése, övé lelkének minden gondolatja, s a mit keblében és fejében hordott, a volt ajkain is barátaival társalkodtában. És barátja volt néki minden, ki honát szerette igazán, rang és születés különbség nélkül. Egyesítni szerette volna e hazának minden korú, rangú és ajkú szülöttét egyetlen nagy eszmében, a honszeretetben; mint kezetfogni, egyesülni kellene minden embernek, nemzet, vallás és felekezet különbség nélkül az isten- és emberszeretet fölséges eszméjében Wesselényi Miklós nem azt nézte, nevét micsoda betűn kezdi vagy végzi valaki; hanem nézte azt, miként tett és miként érzett. Sok gúny nyila érte őt ezért, nagyon természetesen, csak hátban; midőn többek agyába semmiképp bé nem férhete: egy főrangú patricius karöltve miképp indulhasson egy plebejussal. És a rágalom rögtön készen állott különbféle magyarázataival: dicsvágy, bámultatásvágy, népszerűségvadászat, s több eféléket suttogott utána. Nem csoda! azon időben még ritka tudta megérteni, hogy minden ember — ember.

«A ki kezét az ekeszarvára veti és azokra tekint, melyek megette vannak, — azt mondja Jézus — az semmiképen nem méltó az Isten országára.» Tudta ezt Wesselényi Miklós, és mivel vetette vala kezét az eke szarvára, melynek felkelle vala törnie a balítéletek vad gyepét, hogy belőle a nemes mag kikelhessen; nem nézett azokra, melyek vele szembeszálni nem merészelve, csak háta megett fondorkodtak. Hisz jelszava is ez vala: «Soh'se hátra!»

És haladott is előre: buzgón megragadva és lelkiismeretesen felhasználva minden alkalmat, mely által hazája jólétét legkisebbé is előmozdíthatni hivé. Ezen időszakban bár merre tekintének, lehetetlen vala Wesselényi Miklóssal nem tanálkozni; ernyedetlen munkássága által úgy szólva többszörözé önmagát. Ő gazda, politicus, író, iskola alapító és rendező vala egyszersmind. S midőn elgondoljuk, hogy ez egymástól annyira eltérő szakok mindegyikében ő nálunk egy volt az elsők közül: lehetetlen elfelednünk azt is, hogy ennyi különbféle ismeret megszerzésére csak is annyi talentum; ennyi tevékenység kifejtésére csak is annyi lélekerő; ily sokra elérkezhetni csak is ama vas szorgalom és ily temérdek munka elhordozására csak is ama herkulesi testalkat lehete képes, minő volt a Wesselényi Miklósé. Igy munkált ő lelki és testi erejét megfeszítve egész tűzzel, lélekkel! És csodálkozhatunk-é rajta, ha a különben is heves véralkatú férfiút vagy egyszer a határon túl is ragadta az indulat; hisz a kifeszített vitorláival maga teljes erejével haladó gályát ritka kormányos tudja egyszerre feltartóztatni. E megfeledkezésért azonban

Wesselényi bűnhődött is. Több éven át hontalanul kelle bolygania távol az annyira kedvelt ősi lakhelytől. Végre börtön leve az ítélet. De a felség kegyelme, mint áldott napsugár, béhatott a börtön éjjelébe s rövid fogság után visszaadá őt az általa annyira imádott szabadságnak.

És megjött a kiszabadult rab, mint szárnyára bocsátott madár siet fészkéhez. Ah hogy minden huzamosabb távollét után oly gyászos változásokkal kelle megtérnie az ősi lakba! . . . Ő megjött, de többé nem volt a régi. A megfeszített huzamos munkásság, a bujdoklás viszontagságai, a kiállott lelki gyötrelmek, megviselték a feldúlhatlannak látszó testi erőt. Kornyatag, erőtlen, roskatag vala az egykori Herkules; s mi több, megjött látni még egyszer testi szemeivel a gyermekkor édes emlékei szentesítette helyet — látta ő ezt mindvégig; elevenen állt lelkének szemei előtt ennek minden zuga . . . de a test lámpája, a szemvilág örökre kialudt.

A test ereje azonban megtörhetett, mert a test csak por; de a portest rablánczaiba zárt lélek, még e börtönében is tanusíthatja mennyei származását, és Wesselényiben ezt meg sem is hazudtolta. Az életharczban aggastyánná vált világtalan osztatlan figyelemmel és részvéttel kísérte a nemzet haladási lépteit, munkálni meg nem szűnt s ki ép korában hivatalt soha sem viselt, midőn ez által használhatni hitte, vállait készörömest nyujtá a reá esendő teher alá.

Azonban eljöttek az Úrnak látogatásának napjai, midőn némi ellentállhatlan láz fogta el a hazát s mint örvény sodort magával mindenkit. De Wesselényi nem feledkezett meg a királyi kegyelemről, s mihelyt az országgyűlést a törvényes térről lelépettnek hitte, félrevonult s családja körében, csendes magányban, de azért még sem nyugalomban, hanem veszélyben forgó honáért folytonos szorongás között, tölté napjait.

Ah hogy e napok, e lelki kínteljes hosszú napok levének rendelve élte alkonyául. Ah hogy néki meg kelle érni összeomlását a Nagy Munkának, melynek egy egész életen át hív, lélekismeretes és buzgó munkása volt! Ah hogy elkelle hunynia, mielőtt még csak egyetlen remény sugár világította volna a nemzetére borult setét éjszakát! Az embernek egyetlen eszmében, egyetlen eszméért élni, ezért futni, fáradni, aggódni, és mégis a tudattal szálni sírja mélyére, hogy minden fáradalma, elhullott vérverítéke, minden áldozata, szóval minden munkássága hasztalan volt — bizony, — bizony mégis csak keserves !

E gondolat keseríté a Wesselényi Miklós végperczeit; mert az utolsó kínok, a halálos küzködések között a fő gondolat, mely lelkét foglalkoztatá, hazája sorsa volt. Az ő érzéseit fejezik ki a költő szavai :

«Tiéd vagyok, hazám; tiéd
E sziv, e lelek;
Kit szeretnék, ha tégedet
Nem szeretnélek?
Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed,
Te állj, s ha kell, a templomot
Eldöntöm érted;
S az összeroskadó kebel
Végső imája:
Áldás a honra, istenem,
Áldás reája.»

De azon szívből, mely Wesselényi Miklósban a hon szeretettel ily hőn dobogott, nem vala kizárva az ember szeretet szelíd érzelme, nem a kegyelet, nem a gyöngédség. Hogy is lehetett volna ezek nélkül az ő szeretete a haza iránt tiszta és szent? Hisz a szeretet egy osztatlan és örökkévaló. És azon érzetnek, mely áldoztat velünk vagyont, életnyugalmat, sőt magát életet is ezernyi ezer emberek összes jólétiért, csak egy szűkebb ága az, mely részvétet költ keblünkben egyes felebarátink iránt, ennek pedig még egy kisebb erecskéje amaz, mely vonzalommal, ragaszkodással és mély tisztelettel tölt azok irányában, kikhez a természet, vér és hála kötelékei csatolnak. Ugyan ezért tán visszásnak látszik előttetek, hogy ama ragyogóbb erények után e csendesebb, zajtalanabb természetűeket avagy csak megis említem; annyival inkább, mivel ezek alapjai amazoknak; amazokra ezekről kell felemelkednünk. Oh igen, így kellene; de nem mindíg van így. Egy ház építését nem szokták tetejével kezdeni meg, de erényeik temploma felrakása körül az emberek már koránt sem ily rendszeresek; sőt a legtöbb esetben a kötelességekben, erényekben nagyon is hajlandók válogatni; a ragyogóbbakat, kiáltóbbakat, a zajtalanoknál kevésbé kitetszőknél sokkal felyebb becsülik. Átalában, hol sok a néző, ott martyr dolgában sem fogsz megszorulni; még kisebb áldozatokra is ritkán számíthatsz, ha titokban kell maradniok. Oh sokszor pompáskodik az önzés a szeretet egyenruhájában s csak ha a csillogó külsőt félre tolva bellebb tekintünk, veszszük észre csalódásunkat.

És e szempontból vessünk már még egy futó tekintetet Wesselényi Miklós életére.

Midőn az itt nyugvó legelőbb a nagy világba kilépett, sokat szenvedett hazánk éppen egyikét üríté a számára kimért keserű poharaknak. Ez évek száma 1816 és 17. — És az élet- és élvezetvágy teljes ifjú feledni tuda minden örömöt, minden gyönyört és idejét, tehetségét legnagyobb készséggel szentelé a nyomor enyhítésére.

Vagy azt mondjátok tán: azon kebel, melyet már kora ifjúságában sem indíthat meg a szenvedő jajja, legalább is Nero vagy Domitián szívét zárja magában.

Ugy van — de az ifjú kebelnek éppen ezen fogékonysága, gyöngédsége az, mi az életharczban, a világgali érintkezésben, fájdalom, oly könnyen elfásul. Azonban tekintsetek csak vissza Wesselényi Miklósra, és lehetlen tagadnotok, mikép,a számtalan csalódás sem volt képes szívét az emberszeretet iránt bézárni. Hol adni, segítni kellett, ő ott soha háttérbe nem vonult. S nem csak maga megtette, mi tőle kitelhetett, hanem egész befolyását fel használta másokkal is megtétetni a felebaráti kötelesség parancsait. Láthattátok őt, nem egyszer, fáradtságot, időt nem kímélve, kéregetni, mások, szenvedők számára. Nemcsak vagyonnal áldozni, életét is kész volt ő koczkáztatni, hol életet menthetett.

Nem halljátok-é, képzetetökben az egymáshoz csapódó jégtorlaszok csattanását; közbe dörög az ágyú, mely most nem hoz, hanem hirdeti a vészt, óh hirdetik még a rémes sikoltások is ama vízmezőn, melyből szigetkint áll még ki egyes ház a csak imént virágzó városrészből. Nézzétek, mint mindenütt, sok itt is a néző: hisz a borzasztó drámák nagyon is divatosak jelenkorunkban ..... de segítni ..... oh segítni is óhajtana sok, azonban csak ritka merészel, mert a kísérlet veszélyes s könnyen megeshetik, hogy életet kell adni életért. Ki az? ki mind evvel nem gondolva, életét mintegy megvetve küzd az elemekkel? ki az, kinek köszöni férj nejét, anya gyermekét? Oh istenem, hisz az Wesselényi, a bujdokló Wesselényi! Igen Wesselényi — de csak ... volt ... Oh fájdalom, hogy már csak volt. Azonban meg csak azért említém mindezeket, mert a ki tette .... az már csak volt. A vastag érczkoporsó alatt ő nem pirúl, míg én tetteit sorolom; nekünk pedig képével együtt megújul példájának emléke lelkünkben, ki oly hőn szereté embertársait és szereté az övéit.

Csaknem utoljára hagyám e vonást az ő életéből, s ezzel magam is az ő példáját követém, ki a magány érdeket mindíg utánna tevé a közérdeknek. Azonban e vonást el még sem hagyhattam; mert ez kiegészítője a képnek, midőn a közélet emberét szemünk elébe terjeszti az övéi körében. Nem csak ezzel tartoztam is; hisz a haza nagy férfiának koporsójára azoknak hullnak könnyei, kik osztozva bár a közvesztésben, Wesselényi Miklósban mindenek felett legtöbbet vesztettek, és a kiknek e gyász koporsó felett egyedüli vígasztalásuk, egyedüli büszkeségük azon tudat, hogy őket az elhunyt kiválólag szerette. Különben is, midőn azt mondom, hogy Wesselényi Miklós szerető fiú, gyöngéd férj, jó apa, hű barát és rokon vala, csak az igazságnak szorosan tartozott adóját fizetem le e gyász koporsó felett.

Apját korábban elvesztette, mintsem ismerni tanulhatta volna, s gyermekéveinek emlékei, mintegy föld feletti lényt tűntették elébe az elhunytat; környezve fényes nimbussal, mely eltölt egy nemével a tiszteletnek; de a szívet üresen hagyja. Tovább élt az anya és az, kinek szelleme fejlődését köszönheté: a növelő. S ha nem tudnók is az érzelmeket, melyekkel ezek irányában viseltetett az elhunyt, csupán a mély kegyelet, melylyel mindkettő emlékeit őrzé, megtaníthatna, mennyire drágák és szerettek valának ezek ő nékie. Mert a ki tudja tisztelni emlékeit elszakasztott övéinek, az tudta szeretni az elhunytakat igazán, míg pályájuk az övével érintkezett. Hisz, kiket kevésbé szerettünk, azokat könnyen feledjük, és megfordítva: kiket könnyen feledtünk, azokat soha sem szerettük. Az élet minden más viszonyaiban pedig szeretet csak azon szívben fejlődhetik ki, melyben már az előtt meg volt. Más szóval: jó rokon, hű barát, gyöngéd férj és apa csak a jó gyermekből válhat. Ugyan miképp tudhatna bárminémű érzelmeket, áldozatokat méltányolni azon szív, melyben a tisztelet és hála ismeretlen mennyiségek?! A valódi szeretet templomának alapja a tisztelet, falazata a hála — s ha e két érzelem szívünkben azok irányában sem tudott fölkelni, kiknek testi és szellemi létünket köszönhetjük: Ugyan lehetne-é mennyen és földön oly teremtmény, melynek ez sikerüljön?!

Wesselényi Miklós jó fiú volt és hogy a jó fiúból idővel jó barát és jó rokon vált, azt nekem nincs miért mondanom, hisz azt ti tudjátok nem csak, hanem e koporsó felett mélyen, keservesen érzitek. Rövid volt s mivel boldog, még annál rövidebb, pályájának azon része, melyben mint férj és apa áll előttünk. De tán a jóságos istenség, ki senkit ereje felett nem terhel, a családi boldogság néhány sugárával akará deríteni a már éltében rá borult setét éjt.

És ez éjnek napja te valál bánatos özvegy, Lux Anna, kit Isten ada mellé segítő társul. Elbúcsúztassam-é tőled a téged oly forrón gyöngéden szerető férjet? Nem, nékem nem szándokom a búcsúztatás! Hisz testikép elszakadhatunk bár kedvesinktől, ha őket igazán szerettük, lélekben vélök vagyunk. És hogy lélekben velök lehetünk, bánatos szívünknek ez egyedüli vígasztalása, a jövő viszontlátásnak ez édes előérzete. Néked büszkének kell lenni véle, hogy Wesselényi Miklósné valál; a nagy férfira nézt az Istenségnek azon választotta, kinek kebelén tanálta fel azt, mit nemes törekvéseiért áldozataiért e föld neki meg nem adhata: pillanatnyi boldogságot.

És ti, kiket ő nem láthata, kikben neve és vajha szelleme is fenmaradand, a vak apának szemfényei, ártatlan kedves gyermekek: korábban elkelle szakadnatok, mintsem vesztéstök tömérdekségét avagy csak sejteni tudnátok. Az apa neve és vonásai megifjodva maradtak meg bennetek; oh maradjon meg emléke is lelketekben

irántatoki végetlen szeretetének, ez emlék tüzeljen bennetek, majd méltókká lenni az elhunytnak nevére és szeretetére, hogy a haza, mely gyászol most koporsója felett elhunyt Nagy fiának, örvendve tapasztalja egykoron, hogy a Wesselényi Miklósok, mint a hajdankor Phoenixe, mindíg szebb ifjúságban kelnek ki hamvaikból.

Imé k. a. sz. h. gy. képét ígértem felmutatni az elhunytnak és főbb vonásait elötökbe is rajzolám, bárha reszkető kezekkel. Mondhatná valaki, ez mind csak fénylő oldala a képnek; de meg van homályos fele is. Igaz, nem tagadom. Wesselényi Miklós nagy ember volt, azonban minden nagysága mellett is csak ember; nem ment gyarlóságoktól, erőtlenségektől. A nagy hegynek, mint a köz példa beszéd mondja, árnyéka is nagy. De vannak körülmények, melyeket ha a por csakugyan akar a por felett itélni, elfelednünk, tekintetbe nem vennünk égre kiáltó igaztalanság nélkül, nem lehet, nem szabad. Igen vannak körülmények, melyeket nem magunk szerzünk vagy választunk magunknak; hanem beléjök születünk. És pedig lássátok, éppen ezek azok, melyeknek hatását, bár folytonosan küzdjünk is ellenök, teljesleg megsemmisíteni képtelenek vagyunk.

Ily körülmény volt Wesselényi Miklósra nézt már maga a születés, mely őt azon ház tagjává tevé, a melyből előtte tizenkét gyermeke koporsóját kísérte ki az élte alkonyához közelgető s indulatos természete egész rohamával maradék után esengő apa. Ő a tizenharmadik * magzat, a végső remény sugár, csoda-é ha kedves és féltett volt mindenek felett? És az irányában oly határtalan szülői szeretet, csoda-é ha gyakran illő határain túl hatolt? Midőn későbbre az egyetlen fiú fejlődése oly szép reményekre jogosíta, csoda-é ha első bámulói lőnek magok a szülők, kivált apa kora elhunyta után az édes anya, ki mindíg inkább a szív szavára szeret hallgatni? Ily körülmények között, csoda-é, ha tán kelletinél érzékenyebb leve a hízelgés, magasztalás és bámultatás tömjéne iránt? ha szintén koránt sem oly mértékben, mint írígyei utánna kiáltani szerették? Oh hisz pólakötőjének legalább egy darabka rongyát mindenki sírjába viszi magával.

Az annyira féltett, mint szeretett magzatot szemök elől egy pillanatra sem akarák elveszteni szülői; Ő hát magány növelést kapott. Vannak elvíhatlan előnyei a magány növelésnek a köznövelés felett; de ezen előnyök mind együtt véve sem pótolhatják ki tán azon véle együtt járó hiányt, mely már csak egy közsorsú emberben is tetemesen érezhető: azon férfiban pedig, ki egy egész nemzet előhaladási mozgalmainak élére van hívatva, gyakran keservesen káros eredményű; értem az emberismeret hiányát.

* Tévedett a lelkész, mert Wesselényi a tizedik szülötte volt Cserey Helénának.

Felhozták ellene indulatosságát, fel még sok mást; hisz, aki csak egy fővel emelkedik is a mindennapiság felibe, azon már sok szem akad meg; a kire pedig sokan néznek, abban rendszerint sok hibát tanálnak, mert sokat keresnek. De minek soroljam ezeket elő? Czáfolgatni vagy mentegetni minek próbáljam? Wesselényi Miklósnak mint erényei magasztalásra, úgy gyengéi sem szorultak mentegetésre. A maga helyén tanálom e koporsó felett idvezítőnknek e szavait: «mondom nektek, hogy az ő bűnei megbocsáttattak neki, mert igen szeretett».

Igen, ő szerette az övéit, szerette az embereket és szerette mindenek felett hazáját, ennek szentelte a természettől nem szűkmarkúlag osztott talentomait, ennek javára, előhaladására munkált rendíthetlen erős akaratának hatalmával 54 évre terjedett éltén át.

Nem érte örömét munkájának, sőt elkelle hunynia éppen azon időszakban, midőn némelyek még munkássága irányának üdvös voltát is kérdésbe tevék. Mi azonban, ha Wesselényi Miklós emléke iránt igazságosak akarunk lenni, pályáját és működését a következésből meg nem ítélhetjük. Azt mondják, az igaz, az akaratot csak Isten látja, az ember pedig csak eredményből ítélhet. De ugyan kinek jutna eszébe az építő mestert kárhoztatni azon földrengésért, mely a díszesen emelkedő falakat romba dönté? Azonban okunk sincs arra, hogy törekvéseit, mint füstbementeket elsirassuk. Hányszor esik meg, hogy az aratót megelőzi a jégzápor s az arany kalásszal ékes mező néhány percz alatt puszta tarlóvá válik; de az összepocsékolt kalász magvait a termékeny föld fogja fel s adja vissza százszorosan a következő esztendőben.

Mi e gyász koporsó felett, megindult kebellel, legfölebb idvezítőnk e szavait ismételhetjük: «más a magvető, más az arató».

«Eljön az idő, — úgymond az írás — midőn, mind a magvető, mind az arató együtt fognak örülni.» De az ekevastól felszaggatott földbe hintett magvaknak a kikelés és megérés között ki kell állani egy zordon telet, viharos tavaszt, és hő nyarat rekkenő napjaival és czikázó menyköveivel. — «Aratás lesz, ámbár az aratás napja bizonytalan.» És addig béketűrésünk, kitartásunk, ernyedetlen munkásságunk; igen, akaratunk ereje, szivünknek honunk iránti szeretete sokszor és sokképpen megkísértetnek és igénybe vétetnek. Az ember pedig magára hagyatva, gyarló és erőtlen, egy magasabb, fensőbb hatalomnak kell magát megdicsőítni az ő erőtlenségében. Erőnk, erényünk két főbb gyámola: a hit és a példa. Azért hát könnyező szemeinket e gyász koporsóról emeljük az égre, hisz ott van Istenünk és ott van már az is, kinek romlandó maradványait ez óra végképp elzárja szemünk elől. És hogy őt, kit szerettünk, tiszteltünk, végképp el ne veszítsük, jelleme fényvonásaival írjuk be képét szívünkbe s

erényeit követve mutassuk meg, hogy Wesselényi Miklósnak csak földi részei hunytak el, de szelleme élni, munkálni meg nem szűnt. Ugy légyen.»

Zsibón, január 31-én 1851, d. u. $2^3/_4$ órakor.*

WESSELÉNYI EMLÉKEZETE ÉS JELLEMZÉSE.

Tíz hosszú esztendeig pihent már Wesselényi az ősi családi sírboltban, amikor a magyar tudományos akadémia is elérkezettnek látta az időt, hogy a nemzet egyik leghübb fiáról és az akadémiának egyik igazgatósági tagjáról megemlékezzen. 1860 október 13.-án rendezett az akadémia a tragikus véget ért Széchenyi István emlékezetére gyász-ünnepélyt. Széchenyi és Wesselényi élete és müködése, ifjúkori barátsága és későbbi meghasonlása oly erős kapcsolatba hozta a közelmult e két nagy emberét, hogy az akadémia nem mellőzhette már ekkor azt, hogy Wesselényi emlékének és érdemeinek is ne adózzék. Így történt, hogy az akadémia fent említett dísz-ülésében *Széchenyi* felett báró *Eötvös* József, *Wesselényi* felett gróf *Teleki* Domokos tartotta az emlékbeszédet.

1884-ben Széchenyi naplóit, 1887-ben Széchenyi beszédeit, 1889, 1890 és 1891-ben Széchenyi leveleit; 1890-ben Széchenyi utazásait kiadta a magyar tudományos akadémia; 1896-ben pedig megiratta *Zichy* Antallal Széchenyi életét és most 1904-ben új kiadást rendezett Széchenyi összes müveiből. Ezen felül 4000 korona pályadíjat tüzött ki Széchenyi életének és korszakos müködésének megírására. És palotájában külön Széchenyi-múzeumot rendezett be, melyben kiváló gon-

* A beszéd egész terjedelmében a *Nagy* Péter kezeírása. Nagy Péter, az erdélyi ev. ref. egyház nagynevű püspöke, született Kolozsvártt 1819 április 22.-én, meghalt ugyanott 1884 szeptember 16.-án. Tanulmányait szülővárosában végezte, hol már 1840-ben helyettes, 1841-ben pedig rendes lelkész lett. Már mint ilyen ment 1842-ben külföldre és egy évet a göttingai egyetemen töltött. Hazatérte után lelkészi hivatala mellett 1846-tól a ref. kollégium természettani tanszékén rövid ideig segédtanári, 1850—1858-ig pedig rendes tanári állásban működött. 1864-ben az erdélyi ev. ref. egyház generalis notariussá választotta és mint ilyen foglalta el aztán elődje elhalálozása után 1866-ban minden választás nélkül a püspöki állást, melyet igaz méltósággal töltött be és melynek legnagyobb vívmányát éppen az képezi, hogy az erdélyi ev. ref. egyháznak a magyarországi egyházakkal való unioját ő létesítette.

dossággal és nagy áldozatkészséggel gyűjti egybe a Széchenyire vonatkozó emlékeket és ereklyéket.

Jól és nemesen cselekszik az akadémia, mikor a nemzet egyik legnagyobb fiának, az akadémia első alapító tagjának emlékét ily tiszteletben tartja, kultuszának fentartásáért oly sok munkát és oly nagy összegeket áldoz. De éppen azért megfoghatatlan, érthetetlen előttem és bizonyára mások előtt is, miért bánik el oly mostohán másik nagy fiával, Wesselényivel? Wesselényi naplói, melyeket 1822 elejétől 1843 közepéig vezetett s melyek elsőrangú, feltétlenül megbízható forrást képeznek nagy idők embereire és viszonyaira, kiadatlanul hevernek. Szintúgy ösmeretlenek Wesselényi beszédei; hiszen *Toldy* István az 1866-ban kiadott „Magyar politikai szónoklat kézikönyve“ címü gyűjteményében mindössze 4 Wesselényi-beszédről emlékezik meg, holott Wesselényi 25 éves nyilvános szereplése alatt legalább 200 nagyobbszabású beszédet tartott.

Munkám bevezető részében közzétettem anyaggyűjteményemnek azon részét, mely Wesselényi levelezésére vonatkozik. Ezzel a közérdeklődést akartam felkelteni Wesselényi szellemi hagyatékának szétszórtan heverő kincseire. Az én gyűjteményem, bármily gazdag legyen is az, csak töredékét képezi azoknak a leveleknek, melyeket Wesselényi kora ifjúságától, vagyis 1810-től 1850-ben bekövetkezett haláláig, tehát 40 esztendőn át írt, illetve ama korszak nevezetes emberei hozzája intéztek.

Wesselényi szellemi kincsei tehát jó részben még mindig szétszórtan hevernek. Várják a gondos kezet, mely azokat egybegyűjtse és ha egybegyűjtve lesznek, várják az áldozatkész tudományos vagy irodalmi társulatot, mely azokat szakszerüleg rendezve sajtó útján közzétegye.

Wesselényinek oly sokkal tartozik nemzete, hogy lehetetlen feltételeznem azt, hogy tartozását mielőbb leróni ne akarná. Mentől tovább késik a nemzet a tartozás lerovásával, annál nehezebbé fog válni annak lerovása. Wesselényi valamennyi kortársának élete és munkássága már föl van tárva, hiszen a Deák, Kossuth és Széchenyire vonatkozó irodalom külön kis könyvtárt teszen ki. És mind a három nagy férfiú személyére vonatkozó ereklyéknek külön kis múzeuma van. Egyedül Wesse-

lényi az, kiről úgy a magyar tudományos akadémia, mint a többi tudományos társulatok megfeledkeztek. Pedig annak a nagy korszaknak, melyben a mostani Magyarország politikai és társadalmi fejlődésének alapjait lerakták, Wesselényi nemcsak egyik kezdeményezője, de mindaddig, míg a sors vaksággal meg nem bénította és a forradalom szertelenségei kezéből a fegyvert ki nem csavarták, egyik vezető és vezérlő alakja is volt. És hogy az volt, bizonyítják azok az írók és államférfiak, a kiknek a Wesselényi életére és működésére vonatkozó jellemzését az alábbi sorrendben közölni fogom: Deák Ferencz, báró Kemény Zsigmond, báró Jósika Miklós, Pulszky Ferencz, báró Podmaniczky Frigyes, Kovács Lajos, Zichy Antal, Toldy István, Ujfalvy Sándor, Beöthy Ákos, gróf Kuun Géza, dr. Petri Mór, dr. Jókai Mór, dr. Beöthy Zsolt és Zempléni Árpád.

I.

DEÁK FERENCZ — BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS ÖZVEGYÉHEZ.

Kehidán, május 4.-én 1850.

Kedves Komámasszony!

A sok súlyos csapás után, a sok lelki szenvedés között, miket a sors ezen egy pár év alatt reánk mért, alig érhetett engem is valami fájdalmasabban, mint szegény Miklós barátom halála. Szerettem őt a barátságnak, a testvéri szeretetnek legforróbb érzelmével. Szegény szenvedő, kit életének utolsó éveiben annyi testi, annyi lelki kín nyomott le, végre öszveroskadott szenvedéseinek súlya alatt.

Utolsó levele, melyet ápril 9.-én Freywaldauból írt, ápril 23.-án jött kezemhez; ama másikat pedig, melyet ápril 9.-i levelében említ, csak tegnap adták kezemhez. Ki hozta, nem tudom, visszatérve nehány napi távollét után házamhoz, e levelet itt találtam.

Sokszor írt Miklós nékem súlyos betegeskedések után, de sejtelmei soha nem valának oly igen komolyak, mint épen e levelében. Sokat és ismételve hozza fel, hogy ha most nem találkozhatunk Pesten vagy Szedresen, talán soha nem látandjuk egymást; és ezen sejtelem fájdalmasan valósult. Szegény testvérem halálán kívül oly megrázólag, oly kínosan nem hatott reám soha semmi, személyemet érdeklő, mint váratlan halálának szomorú híre.

Végrendeletének felbontására, mint írja kedves komámasszony, nem múlhatlanul szükséges lemennem. Igaz, hogy a Pestre utazást a mostani kínos, fájdalmas körülmények között örömest mellőzöm és ha ezt komámasszonynak s a szegény árváknak érdeke nem teszi

Kehidán Sept. 6án 1852.
Sept: 13án

Kedves barátom!

Boldogult Miklós barátom árváinak ügye iránt többekkel értekeztem, meg vagyok győződve, hogy a' végrendelet értelmében lehet és kell teljesitenünk, mit ha tökéletlenek lennének is, minket nem nyomna szent kötelességünk elmulasztásának sulya.

Véleményem szerint mindenek előtt a' formákat kell megtartanunk, mert midőn a' dolog lényegét meg nem támadhatnák is, a' formákban gáncsoskodnának. Miklós barátunk azon hibát követte el, hogy olly sok egyénre bízta gyermekeinek gyámságát, kik a' legkedvezőbb körülmények közt is az országban szét szórva, ezen sok gondot igénylő kötelességet együtt értve nem teljesithetnék, 's vég-

DEÁK FERENCZ LEVELE UJFALVY SÁNDORHOZ,
1852 SZEPT. 6.-ÁRÓL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

is még rendeletében nem emelt
ki senkit, a' kire ezen kötelesség leg közelebb
ki tellyesitésére birta volna. –
A' mit ő el mulasztott, nékünk
kell a' lehetőségig pótolni. – Első
lépésnek tehát azt tanácslanám,
Hirjától Ts Ráczman öcsére és
gyámok közül azokat, kik még
ez országban vannak, egy bizo
nyos napra, például Octo
ber utoljára, vagy November
elejére Pestre, hogy ott az együtt
lévő gyámok értekezve a' szen
dők felett határozzanak. Való
színű, sőt majdnem bizonyos,
hogy köz akarattal a' gyámok
Tejed Kelemen, és Vesselényi
Farkas, mivel ők ott a' kö
zelben laknak, fognak meg
bizni a' gyámság vitelével.
'S ezt a' hatóság is meg fog
ja erősiteni; és akkor Ts a'
többinek nevében is birosan
fel léphetnek. – Mivel pedig
könnyen meg lehet, hogy né
hányan a' gyámok közül
más dolgaik által el foglal
va meg nem jelenhetnének,
ezekre nézve elég lesz, ha
véleményé

véleményünket irásban küldék
meg. Akiért Te aggódnál, kiket
személyesen nem is formálhat-
tok, küldjétek meg a' végrende-
let hivatalait, s ajánljuk meg
az özvegy férjhez menését, s hogy
jelenleg Te viselitek gondjait
az árváknak: s szállitsátok
fel ugyanők mindegyikét hogy ezt ki kitüzött hon
napra Pesten jelenjen meg,
vagy ha meg nem jelenhetne,
írásban nyilatkozzék fáradó-
ha is szóval. - Így talán
meg kerülhetjük a' kezdő-
lést. - Nékem csak a' kővári
napok adjátok tudtomra
az Erdélyben levő ügyünk
hol fogják végezni.
Klauzál, Bezerédy, Ráday
Kemény Zsigmond, Kubinyi,
Vörösmarty, Csapodi Bajza
Pesten, vagy Pest közelében
laktán, bizonyosan meg
fognak jelenni.

Isten veled kedves
barátom. Nődnek legszive-
sebb tiszteletemet. - Kis barna
i udvarlásom. - Ölellek, s va-
gyok hü barátod Deák

mellőzhetetlenné, ezen utazásnak elhalasztása sok lelki keserűségtől ment meg engem. De ha vagy most, vagy bármikor a körülmények jelenlétemet komámasszonynak és kedves gyermekeinek érdekében megkívánják, tudósítson kedves komámasszony, és teszek mindent, a mi nem lehetetlen; mert barátomnak emléke, özvegyének s gyermekeinek sorsa szívemhez sokkal közelébb állanak, mintsem hogy annak bármi más tekintetet fel ne áldoznék. Ha múlhatatlanul szükséges leendek, írjon kedves komámasszony, de ha most még ez eset nem fordul elő, akkor arra kérem, legyen szíves nékem a kihirdetés után Miklós barátom végrendeletét megküldeni s engem azokról, miket határozni fognak, értesíteni. Nem kétlem, leend irántam annyi bizalommal ezentúl is, hogy nehezebb dolgaiban tanácsomat, s midőn lehet, segélyemet szívesen veendi.

Isten áldja kedves komámasszonyt, vígasztalja s erősítse fájdalminak elviselésében. Isten áldja! csókolja meg helyettem a kis árvákat és legyen szíves, bizalmas indulattal igaz barátjához

Deákhoz.

DEÁK FERENCZ — UJFALVY SÁNDORHOZ.

Kehidán, szeptember 6.-án 1852.

Kedves barátom!

Boldogult Miklós barátom árvájinak ügye eránt többekkel értekeztem. Meg vagyok győződve, hogy a végrendelet értelmében lehet és kell lépéseket tennünk, mik ha sükeretlenek lennének is, minket nem nyomna szent kötelességünk mulasztásának súlya.

Véleményem szerint mindenek előtt a formákat kell megterveznünk, mert midőn a dolog lényegét meg nem támadhatnák is, a formákban gáncsoskodnának.

Miklós barátunk azon hibát követte el, hogy oly sok egyénre bízta gyermekeinek gyámságát, kik a legkedvezőbb körülmények között is az országban szét szórva, ezen sok gondot igénlő kötelességet egyet értve nem teljesíthetnék, s végrendeletében nem emelt ki senkit, a kire ezen kötelesség legközelebbi teljesítését bízta volna. Amit ő elmulasztott, nekünk kell a lehetőségig pótolni. Első lépésnek tehát azt tanácslanám: Hívjátok Ti hárman öszve a gyámok közül azokat, kik még az országban vannak, egy bizonyos határnapra, például oktober utoljára, vagy november elejére Pestre, hogy ott az együtt levő gyámok értekezve a teendők felett határozzanak. Valószínű, sőt majdnem bizonyos, hogy közakarattal a gyámok Téged, Kelement és Wesselényi Ferenczet, mint kik ott a közelben laknak, fognak megbízni a gyámság vitelével s azt a hatóság is meg fogja erősíteni, és akkor Ti a többinek nevében is biztosan fel léphettek. Mivel pedig könnyen meglehet: hogy nehányan a gyámok közül más

dolgaik által elfoglalva, meg nem jelenhetnek, ezekre nézve elég lesz, ha véleményüket írásban küldik meg. Azért Ti azoknak, kiket személyesen nem informálhattok, küldjétek meg a végrendelet kivonatát, írjátok meg: az özvegy férjhez ment, s hogy jelenleg Ti viselitek gondját az értéknek, s szólítsátok fel a gyámok mindegyikét, hogy a kitűzött határnapra Pesten jelenjen meg, vagy ha meg nem jelenhetne, írásban nyilatkozzék szándéka iránt. Így talán megkezdhetjük a teendőket.

Nékem csak a határnapot adjátok tudtomra, az Erdélyben levő gyámokkal szóval végezhettek. Klauzál, Bezerédj, Ráday, Kemény Zsigmond, Kubinyi, Vörösmarty, Csapody, Bajza Pesten, vagy Pest közelében laknak, bizonyosan meg fognak jelenni.

Isten veled, kedves barátom. Nődnek legszívesebb tiszteletemet. Kelement is üdvözlöm. Ölellek s vagyok hű barátod

Deák.

II.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND WESSELÉNYIRŐL.

A gréfenbergi száműzött, mint magát nevezni szerette, a «polgári halott», ki «lelki s testi csapások által hatásköréből kivetve, a cselekvéstől elzárva, nincs többé mint élő tag, nemzete családjába, és csak képe létezik már honfiai közt» aggódni kezd Nyugat-Europa jövendőjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzete szerint előbb-utóbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindíg sötétebb sejtelmekkel ostromolják, leveretve van annak kínteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhárítására mit sem tehet, s hogy ő már csak egy emlék, egy kép a multból. De regék beszélik, miszerint ősképek is megszóllamlottak, midőn balsors fenyegette szeretett családukat; bár az illy képnek nem lehet megszólamlása olly gyors, szava olly erős, mint az élőké: mert az életnélküliség elleni kínos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti.»

Wesselényi a brandenburgi fejér nőről szárnyaló népmondákból vett szép hasonlatosság után sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse: «mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajoson kikerülhető.»

Ekkor részletesen előadja a forradalmi szláv propoganda terveit és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, mellyekben a petersburgi cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török biroda-

lomban lakó greco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és cseh panszlavisticus törekvések is.

Kitűnteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az orosz hatalommali összeütközés kikerülhetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a kebelében lakó népiségek összetartására, mint a mily erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán túl fekvő testvériekkeli egyesülésre, vagy az orosz hatalommali rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkön, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, melynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon statusoknak megragadni, mellyeket az orosz túlnövő felsőség, vagy a forradalmi szláv propaganda veszélye fenyeget.

Ausztria, így szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint olyan lehet magyar király. Ezen korlátoltsága és a többi országokbani korlátlan hatalma egymás ellen gúny s kölcsönös szálka egymás szemében. Egy helyt követnie kell olly elveket, mellyeket másutt tagad és kerül. Illy kettős szerepben sokáig többé nem díszeleghet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint ilyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezére s képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az absolutismus zászlóját tűzte ki, okvetetlenül annak vezérsége s felsősége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgája s utóbb zsákmánya a petersburgi autocratiának. Ellenben *ha alkotmányosságot tűz ki jelszóul, olly elsőségre kap*, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszersmind keleten a civilisationak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, *nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére: mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát* okvetlenül kezébe fogja ragadni,* s illy természet elleni viszony Ausztriát vagy arra kényszerítené, hogy ellenségének, az orosznak vesse magát karjai közzé; vagy pedig ha másodrendű, *sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem oláh, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sínlődő létét.*

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi constatirozni.

A kérdés már csak az: hogy minő alkotmányosságot óhajtott Ausztriában?

* Valóságos látnoki ihlettel jósolta meg Wesselényi, hogy miért veszitette el Ausztria a német hegemoniát.

A foederatiót.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok:

1. Német birtokok, t. i. Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetileg elszakított, de nagyobbára german nyelvű Slésia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak oly feltétel mellett, hogy a bennök létező és nem szét szórva lakó szláv nemzetiségek külön autonomiával birjanak; mint Erdélyben a szászok.

2. Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3. Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4. A lombárd-velenczei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5. A magyar korona birtokai. Azonban olly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesítetvén s ha a népiségek érdekéből szükséges, Istriának szlávvidéki Dalmatiával összecsatoltatván, ezen tartományok a magyar korona alatt ugyan, de egészen különvált és szláv ajkú beligazgatással legyenek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el a statusadósságok és határoztassanak meg azon kapcsok, mellyek az egész monarchiát mint egy nagy szövetségű államot, összetartják.

«Ha — így szól Wesselényi — Ausztria ezen saját nemzetiségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne: azon keblébeni sok idegen elem, melly most egymással s vele ellenségesen áll szemben, s melly közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frigyesévé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népiségekre megszűnnék; mert attól nem volna többé mit remélniök, s alkotmányos állásukban oly előnyt birnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert birnák a nemzetek azt, s birnák békés úton és jó fejedelmök nevét áldnák érte, miért forradalmi vészteljes merényre lettek volna képesek vetemedni: t. i. a nemzetiségökön alapult alkotmányos létet.»

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felől.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, míg a birodalmi kormány absolutisticus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar organumok által, saját szelleme szerint befoly; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a historiai közjogot és nem dobni el azon institutiokat, mellyek ámbár a haladásnak nem czélszerű eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és visszapattantó természetöknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek: ez volt Wesselényi politicai doctrinájának első része.

Teljes erővel oda munkálni, hogy az egész monarchia alkot-

mányos formákat öltsön föl, de nem egy általános, nem a historiai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árán, hanem a foederalismus olly kellékei szerint, mellyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetetlenné: továbbá, ezen magas czélért nem lenni fukarnak sem a vagyoni, sem a történészeti jogok körüli eszélyes áldozatokban; ebből állott Wesselényi potiticai doctrinájának második része.

A jövendő ítélni fog, hogy ollykori gascognadai, apró hiúságai, gőgje, nagy szavai és makacssága mellett is: valódi status férfiu volt-e ő? vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek félreismerője? Opinionum commenta delet dies, justitiae argumenta confirmat: e remény szokott vígasztalása lenni azoknak, kik félreértetnek vagy meggyőződéseik teljes erejével sem eszközölhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot olly eszmék részére, mellyeket szívök és eszök minden kincseivel, — mint nevök örököseit és fönntartóit — kívántak volna gazdagítani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midőn Reviczky, Pálfy és Majláth ellen menydörgött; de részvétre alig méltatta, midőn a tagadás teréről az alkotásira tért át. Pedig nálánál aligha volt az ellenzéknek következetesebb férfia.

Szózatából nyolczszáz példány sem költ el.

A «polgári halottal», kinek mint bevallá, nem lehet «megszóllalása olly gyors, szava olly erős, mint az élőnek» keveset gondoltak azok, kik éltek és erős tüdővel birtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartaték.

Custine munkája kellemes olvasmány lévén, mindent meggyőzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, melly agyag lábon nyugszik, s annálfogva olly könnyen feldönthető, olly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasirozottak, kik mesterkélt emotiokat szeretik, és a tudatlanok, kik külszín által akarják magokat elvakíttatni, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá váljának-e vagy ne? ez nem tekintettett azon kérdések közzé igtathatónak, mellyet a magyar, kinek országa «regnum unum et indepedens» világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kívűl más szempontból foglalkozzék. Különben is annyi a teendő, hogy két kézzel kell saját ügyeink elintézéséhez fogni s még sem győzzük a napirendre tűzötteket lejáratni. Kossuth maga oly sok életkérdéseket, mellyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is nyakunkra venni. Illy nézetek — bár nem ezen szavakkal — valának uralkodók. És kétségtelen, miként Széchenyi sokat írt «az Ausztriávali vegyes házasságról», melynek tekintetbe vételével kell a magyar viszonyokat a napi teendők sorozatára és

modorára nézve fölfogni; de azonkívül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal felötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közől senki se találkozék, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszőtte volna, ama fontos kérdést: vajjon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerűleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus útjára teríttetnek? s vajjon nem lehet-e illy fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy ezen kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlított, mint az orosz hatalom Custine ama colossusához, mely agyaglábon áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt külön vált tőle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkívüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő «a gréfenbergi száműzött» hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék vele öszhangzik és vele compact.

A hit első fele olly csalódás volt, mint második.

A halandók sorsa: élünk, hogy elfelejtsünk és feledtessünk.

A becsszomjas sorsa még ezen kívül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiú törekvés!

III.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS — WESSELÉNYIRŐL.*

És most engedjék meg önök, hogy felüdítsem emlékezetemben amaz éveket, melyekről felebb szóltam.

Emlékezetből teszem, s miként már nem egyszer mondtam, nem mint történész, azért a modor is sajátságos leend s mivel saját emlékiratomon dolgozom, nem fogok azon kívül eső dolgoknak nagy helyet adhatni.

Wesselényi Miklós ez időben mint fiatal ember s a legkitűnőbb az egész hazában — jó barátjával gr. Széchenyi Istvánnal egy utat tett — a többi közt Angolhonban.

E két férfiú keblében fogamzott azon nemes elhatározás, hogy kerüljön bármibe, Magyarországot ki kell emelni a feledség mámorából, s nagygyá, dicsővé, gazdaggá tenni.

* Lásd báró Jósika 1865-ben megjelent Emlékiratai III. kötetét.

Íme a gondolat, mely Széchenyit és Wesselényit halhatlanná teszi. Íme a nagyság, mely egykor kivívja Wesselényi Miklósnak a szobrot. Igaz, miként később látni fogjuk, hogy a föld, hová a hazának e két szántója s vetője már-már elkezdte a magvat hinteni, csudásan és végzetszerűen elő volt készítve. És épen ez időben főtt és forrt a szívek mély aknáiban valami körülíratlan törekedés, mely aztán rétegezni kezdette magát, salakját kezdte elvetni s öntudatlanul, de egyszersmind ellenállhatatlanul — vezette előtérbe — a küzdelmek dicső, de eredményeiben meddő napjait.

Várjuk be! vagy inkább kísérjük szemmel e vegytani alakulásokat bonyodalmaikban s kifejlődéseikben; de elébb térjünk vissza fiatal utasainkhoz.

* * *

Angliában — a két ifjú nagyon megtetszett, mikor Wesselényinek hatalmas ökleit meglátták az angolok, respectusok volt iránta; de mikor tapasztalták, hogy a két magyar szemét semmi sem kerüli ki, hogy őket minden érdekli, hogy Angliát megértették, én magam hallottam egy igen okos angol úrtól Pesten, hogy értelmesebb két utazó nem járt az öreg Albionban, mint e két magyar úr.

Széchenyinek munkái tanuskodnak arról, minő gazdag aratással jött haza, s a kik ez időben Széchenyi munkásságát szemmel kísérték, egy szép és vígasztaló szemle fejlett le előttök; az t. i., hogy Széchenyi mindent, a mit látott, hallott, tanult, a haza oltárára tette le.

Soha ember hazánkban — senkit sem kivéve, — nem tett annyit mint e fiatal huszárkapitány, ki még akkor magyarul sem tudott jól, de megtanult ám! és igen gyorsan.

Emlékezem, hogy azon időben, mikor első munkái megjelentek, Csengerben valék, s ott egy folytonosan pörlekedő táblabíróval találkoztam, Mándy Péterrel, s ez valódi furiában volt Széchenyi ellen, állítván, hogy meg nem foghatja, miként mer Széchenyi így beszélni nemzetével.

Mert bíz ő! — de nem a hazával, hanem azokkal, kiket igen jellemzőleg sohamozdi-aknak nevezett — s ennek elláthatlan eredménye volt: a nemzet haraggal bár, de felriadt álmából, új ismeretlen életre ébredett, s aztán szépen kibékült a hatalmas mesterrel, s könyveit mindenki olvasta.

Hogy a posteritas — miként Cserey Mihály uram mondja, — lássa, mit birtunk, s mit vesztettünk Széchenyiben, mielőtt tovább mennék, elmondom röviden, nem is kell erre nagy commentár, mit tett Széchenyi.

Ő volt az első, ki hazánkban az egyesülétek nagy eszméjét foganatosította. Minden honi egyesületünknek — kivétel nélkül még

azok is, melyekbe be nem folyt, vagy melyek később keletkeztek — közvetve — gr. Széchenyi István volt teremtője.

Így lettek a casinók, olvasó-egyletek, különböző körök. Így született a takarékpénztár (Fáy András kezdeményezése után, de a Széchenyi-féle egyletek eszméjén) s a biztosító egyletek. Így szövetkeztek a kereskedők, így gyűltek számtalan esetekben a kis erők össze s lettek hatalmasokká, váltak százakból milliókká. És mindezt — egyetlen ember lángesze — kezdeményezésének köszönhetjük. Neki köszönhetjük — vaspályáinkat, a gőzhajózást, — a pompás lánczhidat, Európa csudái egyikét.

S kérdem én, nincs-e valami magasztos azon gondolatban, hogy mindezt — és a nemzet erkölcsi ébredését — egy embernek köszönhetjük — s hol? melyik haza tud egy második Széchenyit felmutatni·

És mégis volt idő, mikor e nagy ember a törpék népszerűségét elvesztette!

Én egyike valék azoknak, kik Széchenyi politikájával sokban nem tudtam kiegyezni, de e politikai véleménybeli különbség soha egy pillanatra sem feledtette velem e férfiúnak hervadatlan érdemeit. Széchenyi jellem volt!

Wesselényi Miklós — maga is egyike a kezdeményezőknek — Erdélyt jó angol fajta lovakkal ajándékozta meg, híres gazda volt, a közügyekben tevékeny a csudásig s ezen egyben még Széchenyi István előtt is említendő.

Megyegyűlésekbe, restauratiokba Wesselényi Miklós öntött lelket s kevés ember csinált annyi proselitát, mint ő. 1834-ben ő vezette az ellenzéket, s volt annak leghatalmasabb szónoka. Ez pedig akkor sokat jelentett ám! mikor Szász Károly, b. Kemény Dienes, s egész sereg ügyes szónok képezte az ellenzéket oly férfiak ellen, mint Jósika Sámuel, a legjobb szónokok egyike, s kiknek merev jelleme magát soha sem czáfolta meg; mert a kormánynak e még igen fiatal úrnál Erdélyben sem hívebb, sem értelmesebb embere nem volt.

De a diadal mindíg a Wesselényié maradt, habár ez időben már kezdték a tervet forralni megbuktatására.

Mivel itt Jósika Sámuel említve volt, emlékezem, hogy egy fiatal mágnás — a XVIII—XIX-ik században lett mágnások egyike, nagy ellensége a szép, különösen a magas férfiaknak — Jósika Sámuelről lévén egykor szó — őt új embernek nevezte — igaz, hogy igen szép és deli férfiú volt, de családjára régibb ama kis úrnál.

Széchenyiről itt közvetve elmondom, hogy közte és Wesselényi közt később a 40-es években a politikai egyöntetűség megszűnt, de nem a barátság. Egyszer a Duna szélén sétálgattak együtt. Itt elválunk, szólt Széchenyi Wesselényihez nevetve: én itt szépen az utczá-

kon haladok, te pedig barátom átugrod a Dunát. s a házak fedelein sétálgatsz — látod, hogy együtt nem mehetünk.

* * *

Kolozsvártt az 1834-iki országgyűlés alkalmával. Wesselényi Miklós és én, ugyanazon egy házban, gr. Kendeffy Ádámnénak középutczai szép és kényelmes házában valánk szállva.

A grófnő oly szíves volt. Wesselényi Miklósnak majd az egész tágas, földszinti szállást átengedte, nekem pedig egy kedves, minden conforttal ellátott kis osztályt, mely a nagy teremből, mint szalonból, egy hálószobából, s egy inas-szobából állott.

Egyedül valék Kolozsvártt, mint többnyire már mindíg, miután házamnál boszúságnál, s ízetlenségeknél egyebet nem találtam. Mindössze egy inasom volt, ebből állt a suite.

Hetek óta éjjelenkint valami szokatlan gördülést hallottam, mintha valami nehéz golyót hengergetnének a szobán keresztül.

Valjon mi lehet ez? gondoltam. A dörömbölés alulról jött. tehát hihetetlen, hogy Wesselényi — kinek meglehetős suiteje volt. — észre ne vette volna a dolgot.

Csak nem vernek pénzt! gondoltam magamban nevetve; de épen mivel hittem, hogy b. Wesselényi a dolgot tudja, talán épen az ő titka az: óvakodtam minden kérdéstől s a dolog annyiban maradott.

Ez időben — a kis Horváth Lázár — a «Honderű» későbbi szerkesztője, egyébiránt rokonom. Kolozsvártt volt szülői házánál, s engemet gyakran meglátogatott

Meg nem foghattam, mi kifogása lehetett Wesselényinek e látogatások ellen, és mégis volt, s engemet komolyan felkért, hogy a kis Lázit, miként magát kifejezte, szoktassam le a nyakamról.

Érdemetlen gyanúba jött, hogy Spitzl, azaz: a titkos rendőrségnél van alkalmazva, mint agent provocateur, s különösen Wesselényi és én vagyunk reá bízva. Én azt hiszem, hogy az egészből egy szó sem igaz: no de sokan hitték, s Wesselényinek épen e napokban nagy érdekében állt a kimélytelen szemeket eltávolítani a háztól. Megfejtése ennek az, hogy az országgyűlési napló lenyomatása be lőn tiltva, s Wesselényi valahonnan egy könyvnyomdát szerezvén, most otthon nyomatta azt le. Ez gördült úgy éjjelenkint. — Egy napon aztán Wesselényi egész csomó ily nyomtatványnyal lépett a terembe. Ez volt aztán az Erdélyben működő szabadsajtó.

IV.

PULSZKY FERENCZ — WESSELÉNYIRŐL.

Kováts Bencze már régebben ígérte meg, hogy Wesselényihez elvezet, de ez beteg volt, csak ma mentünk hozzá 10 órakor. Kül-

seje első pillanatra nem felelt meg várakozásomnak, vastagsága árt termetének, merész arczának a közönséges aristocraticus áll, de beszélgetés közt feltűnik szépsége; gyönyörü homloka fekete haja alatt, s lángoló két szeme az oroszlánra emlékeztetnek, csinos szája Széchenyi gúnymosolyára, de álla csakugyan hasonlít Caracalla híres mellszobrához. Szava mély és hangos, fogai nem szépek, keze nagy, de arisztocraticus fehérségű és aristocraticus körmű. A szatmári gyűlésről szólt leginkább s peréről, szerencsétlenségnek tartja, ha az csakugyan folyamatba jön, mert akkor meg van állapítva, hogy véleményért, s vélemény kinyilatkoztatásáért megindítják a notapert; ez megöli szólásszabadságunkat, a damoclesi kard mindenki fejét fenyegeti, mert ki szóljon nyíltan, ha a királyi tábla a beszéd censorává válik, s a közgyűlésben a vörös hóhér áll pallosával hátunk mögött.

«Hogy e csapást hazánk alkotmányáról elhárítsam,» így szólt, «kész voltam a legnagyobb áldozatra; ez hozzám illő, mert nagy. Tettem lépéseket, hazám első tisztviselőjénél, a nádornál, hogy a per sistáltassék, s folyamodtam a királyhoz. Hogy a szólásszabadság szeplőtlenségét megtartsam, tiszta nevemet föl kell áldoznom, mert azt fogják mondani oly emberek is, kiknek véleményét tisztelem, — a sokaságét nem vetem meg, de nem veszem föl — hogy Wesselényi megijedt; hogy ő, ki eddig oly mereven állott, most csúszik; hogy ő nyakát járom alá hajtja, csakhogy fejét megmenthesse. De még többet áldozok fel, mint nevem tisztaságát, feláldozom függetlenségemet, ha az actiot megszüntetik, munkásságom izmos fájának gyökerei el vannak metszve, gyümölcsei letiporva. Mindezt könnyű annak eltűrni, ki biztos, hogy czélját eléri, könnyű Curtiusnak a mélybe rohanni, mert tudja, hogy ez által megszünteti a pestist, előre iszsza teljes pohárból a haza háláját, de bizonytalanért feláldozni mindent, ez sok, s mivel sok, hozzám illő. Nem szólok arról, menynyibe került az, hogy önérzetemet, büszkeségemet legyőzzem. — Addig, míg a per nincs folyamatba téve, nem szeretném, ha vármegyék, vagy bárki lármát ütne; ha megkezdődne a per, — a mit kívánok, mert akkor nem hajlok meg senki előtt, — akkor lesz ideje felszólalni azon elv ellen, hogy országgyűlési beszédekért máshol is lehessen számot kérni. Nincs kilátás, hogy a királyi tábla incompetensnek nyilatkozzék oly beszédek bírálására, melyek gyűlésben mondatnak; nem is fog fölmenteni, mert ez a kormányt compromittálná, el fog tehát ítélni, én a büntetést eltűröm, de a terrorismus akkor megkezdődött, a keserűség növekszik, pályám meg van akasztva; a szólásszabadságnak pedig vége van, mihelyt a per azon stadiumát éri, hogy arról legyen kérdés, melyik kifejezés vétkes, melyik nem. És tudják-e, hogy két bőrt akarnak húzni egy rókáról? Erdélyben is megcitáltak.

A királyi fiscus vonakodott ugyan engemet vádolni, Ferdinand főherczeg erre kitette hivatalából, s azt másra bízta, ki ellenem csakugyan inquirált, s ki is sütött két nagy titkot, hogy t. i. lithographiámat köz nemzeti ülésben az országgyűlésnek ajánlottam fel, mit a királyi tábla rögtön meg is köszönt és hogy több természetes gyermekem van. E két pontra alapította actióját, melyben személyes megjelenésemet követeli «ad subeundam poenam corporalem» s mivel Magyarországban beteg voltam, el is marasztaltak márczius 18-án «in contumatiam» és minőket koholtak még ellenem! — Hogy franczia pénzt kaptam, emissariusokat fogadtam, a külfölddel levelezek, összeesküvést készítek s. t. b. A bécsi népet felzúdítják ellenem, hogy én vagyok az erdélyi bajok oka, melyek Ferencz császár halálát okozták.

Ügyem egyébbiránt nem kedvetlenít el, sőt érzem, hogy az ember erője nyugodtabb zivataros időkben; érzem, hogy vidámabb vagyok, habár gyöngélkedem, s habár folyamodnom is kell, midőn ártatlannak érzem magamat.» Így szólott a sokat szenvedett patriota, és mink mélyen meghatva hagytuk el Wesselényit.*

V.

BÁRÓ PODMANICZKY FRIGYES — WESSELÉNYIRŐL.

Alig pihentem ki átázott voltomnak vizenyős kínszenvedéseit, s azonnal felkérém Jósika Miklóst, vinne át Zsibóra, a «kapcsolt

* Cselfalui és lubóczi Pulszky Ferencz — Pulszky Károlynak Fehérváry Appolóniával kötött házásságából származó fia — született Eperjesen 1814 szeptember 17.-én; meghalt Budapesten 1897 szeptember 9. napján. 13 éves korában ismerkedett meg báró Eötvös Józseffel, Magyarország későbbi nagy nevű írójával és államfértiával. Ez ösmeretség egész életére nézve elhatározó befolyású volt. Kora ifjuságában ő is, mint az akkori kiváló családok sarjai, nagyobb utazásokat tett Európa nyugati államaiban nagybátyja Fehérváry Károly és egy előkelő eperjesi zsidó, Holländer Leó társaságában. Külföldi utazásaiból hazatérve, mint a távollevők egyik követe, gróf Haller Ferencz megbizottja, ő is megjelent a pozsonyi 1832—36.-i országgyűlésen. — Itt ismerkedett meg a haza jeleseivel; felsőbükki Nagy Pállal, Borsiczky Tamással, Kéry Balogh Jánossal, Kölcsey Ferenczczel, Deák Ferenczczel és báró Wesselényi Miklóssal. Az országgyűlés befejezte után pedig Budapestre jött lakni, a hol csakhamar barátságot kötött Bajza Józseffel, Czuczor Gergelylyel, Garay Jánossal, Toldy Ferenczczel és Vörösmarty Mihálylyal. Az 1839—40.-i országgyűlésen mint szülővármegyéje egyik követe jelent meg Pozsonyban. Az 1848. évi márcziusi napok világra szóló eseményei Bécsben találták őt, mint fiatal házast. De a nagy események hírére Pulszky lesietett Pestre és Kossuth, ki Pulszky bámulatos munkaképességét és sokoldalúságát jól ismerte, maga mellé vette a pénzügyminiszteriumba államtitkárnak, később pedig hasonló minőségben Bécsbe neveztette ki Eszterházy Pál herczeg mellé. Pulszky Bécsben derekasan megállta a helyét s mindvégig, még Eszterházy lemondása után is híven kitartott a magyar ügyek mellett. Ő volt az, ki báró Eötvös Józsefnek 1848 október elején útlevelet szerzett a külföldre.

részek» és az 1838-i pesti árvíz hősénél, báró Wesselényi Miklósnál teendők meg tiszteletünket.

A 19-ik század olgarchikus ellenzékének eme typusa, mint valamely ős levente alakja élt képzeletemben, — mert eddigelé sokat hallottam s olvastam Wesselényi Miklósról, de soha alkalmam nem nyílt őt láthatni is.

Erdély legnevezetesebb két férfia, az egyik a hazai politika, a másik a nemzeti szépirodalom terén úttörő s kiváló egyéniség, itt egymás közelében élt, a mely körülmény mindenesetre Szilágy és Szolnok megye ez elvonult völgyének bizonyos nevezetességet kölcsönzött.

Sokkal fiatalabb valék a szatmári pontok nevezetes kérdésének felmerülésekor, semhogy Wesselényi Miklós e kérdésben tanusított országszerte híres szerepléséről világos fogalommal s közelebbi ismeretekkel birtam volna. De azon mythosszerű regekör, mely az árvíz alatt tanusított áldozatkészsége, óriási testereje, feltűnő külalakja s rettenthetetlen bátorságánál fogva személyiségéhez fűződött, anynyival inkább vésődött emlékembe s költé fel kíváncsiságomat, — mert báró Podmaniczky Andor, gróf Ráday Gedeon és báró Prónay Albert (Pestvármegye főispáni helytartója) társaságában gyakrabban megfordulván, sokat hallottam beszélni s regélni báró Wesselényi Miklósról, a kivel az itt említettek meghitt baráti, de egyszersmind folytoni üzleti összeköttetésben állottak.

Üzleti összeköttetésben és az oligarchikus ellenzék vezére, — mint tud megférni egymás mellett e két annyira eltérő fogalom?

Válaszom erre az: a divat csábjai s az anyagi haladás szülte előnyök nem ismernek sem sorompót, sem előítéletet, sem kisszerű idegenkedést, — mikor valamely nyereséges üzlet megkötéséről s a szép jövővel kecsegtető összeköttetés fentartásáról van szó.

S ez szerintem helyesen is van így, — mert a kutyabőrből mai napság már megélni nem lehet.

Széchenyi István gróf kezdeményezése nyomán a negyvenes években a nemesebb lovak tenyésztése már szép virágzásnak indult volt; s nagy uraink épen nem restellették gyapjújok mellett nemesvérű lovaik érdekében is ápolni egynémely üzleti összeköttetést.

Báró Wesselényi Miklós az itt felemlített mozgalomnak engedvén, Zsibón nagymérvű félvér angol, részint a régi erdélyi és spanyol, részint székely fajú kanczákkal keresztezett ménest alapított. Az ily nagymérvű befektetés csak úgy fizethette ki magát, ha egyszersmind gondoskodás történik arról, hogy az évenkint bekötésre kerülő csikóállományt el lehessen illendő áron adni. Ez üzleti részt Wesselényi Miklós épen olyan ügyesen kezelte, mint magát a nemesített lótenyésztést, — mert lovait, ha még annyi lett volna is, ügyesen el tudta

adni, — bankóban soha, de mindig aranyakban kötvén ki s vevén fel azok árát. Egy-egy Wesselényi méneséből kikerült hátas lónak ára 100—180 arany, egy ménes csikó ára (melyek neveléséhez az erdélyiek különösen jól értenek) 300 és 400 arany között váltakozott; minden bizonynyal elfogadható ár oly időben, mikor egy négy éves csikónak felnevelése 120—150 forintnál többe nem került.

A zsibói ménesre vonatkozó közelebbi körülményeket s adatokat jól ismervén, — házi gazdánk nagy bámulatára a Regulus, Brutus, Duncan, Norma, Katinka fajok több ivadékára reá ismertem, s el tudtam mondani azt is, mi áron lett eladva ezen ivadék atyja, anyja, nénje vagy fivére.

Wesselényi egész lénye és magaviselete komolyságot és öntudatosságot árult el. Mikor ez óriási test megindult s kastélyának termein végig mene, mikor mély bassus hangja megszólalt, az «ősi fészek» falai szinte rezegni kezdének, — úgy érzem, — annyira hatott reám megjelenésének kiváló ciclops erejére emlékeztető jellege. Barátságosan fogadott s örömmel vezetett végig mindenekelőtt az akkor dívó szokás szerint — istállóin s mutogatta meg utóbb kocsin, a határban elszórtan, de feltűnően szépen elhelyezett ménesaklait, kivált miután lovaira vonatkozó egynémely észrevételeim s megjegyzéseim nyomán, egy a lónevelés kezdetlegesebb titkaiba beavatott hyppologust vélt bennem felismerhetni. Nem is mulasztám el behízelegni magam nála, elmondván neki, miszerint otthon két három éves Regulus-csikóm van, «Csárdás» és «Norma», melyekhez mint zsibói ivadékokhoz, — nagy reményeket kötök. Ezen akkoron csak amúgy könyv nélkül elmondott «phrasis» szóról-szóra beteljesedett, a mennyiben ama felebb említett csikók legkitűnőbb vadászlovaim között is tudtak magoknak érdemes helyet kivívni és biztosítani.

Felette czingár, sovány ifjú ember valék akkoron, hisz 84 font (42 kiló) súllyal lovagoltam közönséges vadászöltönyben; de mikor Wesselényi mellett haladtam végig Zsibó magas, templomszerű boltíves istállóin, oly megsemmisülő vékonynak tüntem fel magamnak, mint egy irón.

A zsibói kastély egy 18-ik századbeli franczia czopf stylű tágas nagy építmény, az akkori ízlés minden előnyeivel, de egyszersmind hátrányaival is bőven ellátva.

A várlak maga kissé elhanyagolt állapotot mutatott, a mennyiben a tatarozás hiányai sok helyen szembe szökőleg sértették a tekintetben szerfelett elkényeztetett a rend s csinról való fogalmaimat.

A zsibói istállókban nagyszámú cselédség vala a lovak idomításával, szelídítésével s gondozásával elfoglalva; e lovászgyerkőczök legnagyobb része czigányokból állott; e jelenség reám nézve meg-

döbbentőleg hatott, mert soha eddigelé czigányt mással mint zenéléssel vagy vályogvetéssel elfoglalva nem láttam.

A későbbi években gyakran s hosszasabban mulatván Erdélyben s beavattatván az egyes családok rég lefolyt történelmébe, alkalmam nyílt meggyőződhetni arról, hogy e czigánygyerkőczök között hajdanában legalább nem ritkán akadt egy Ruy Blas is.

Báró Wesselényi Miklós Zsibón való mulatásomkor alig egy évesnél valamivel több fiatal házas volt, legidősebb, helyesebben mondva egyetlen fiacskája 6 hetes lévén. Neje egy Gräfenbergből való polgári származású nő volt, a kit Wesselényi ott töltött gyógyidénye alkalmából különösen azért kedvelt s utóbb szeretett meg, mert a fiatal nő a beteg ápolása közben rendkívüli odaadásnak s figyelemnek adta jeleit.

Wesselényinek neje iránt nyilvánuló kimért, feszes, minden kedélyességet kizáró magaviselete reám nem hatott kellemesen, mert én legalább sokkal kedélyesebbnek képzeltem az olyan házas felek közötti viszonyt, a kiket nem érdek, nem is parancsszó, hanem egyedül vonzódás s önzetlen szerelem hozott egybe.

A politikai napi kérdések megbeszélése alkalmával Wesselényi gyakran oly eszméknek adott kifejezést, a melyek bizonyos aristocraticus és oligarchicus zamattal birtak. Erre én szerfelett meghökkentem, mert e nézetek mélyen sértették ellenzéki tiszta vérű kedélyemet, a mely épen akkor tájt élte szabadelvűségének mézes heteit.

E beszélgetések közben Wesselényi és Jósika is mindig az akkor szokásos pártárnyalatok szerinti elnevezéseket használták, s majd «aulicus», majd ismét «Pechovich» és «Kubinszky» elnevezésekkel illették azokat, akikről épen szó volt.

VI.

KOVÁCS LAJOS SZÉCHENYIRŐL ÉS WESSELÉNYIRŐL.

A sorsnak különös ironiája volt, hogy két az alapfelfogásban oly ellenkező polust, minő Széchenyi és Wesselényi volt, vezetett össze és saját hazájuk regeneratiojának megindítására egyesített.

Egymást lelkesítve, együtt szánták el magokat a tettre, együtt indultak, de a mint a gyakorlat terére léptek, azonnal elváltak az élet utain, hogy életpályájuk végén a kétségbeesés érzelmei közt találkozzanak ismét.

Mindkettő neve nagy és ünnepelt lett a hazában kortársaik előtt. De míg Széchenyi évek után saját megfutott pályájának nagy sikereire mutathatott és az országban elterjedt kaszinókra, a lóversenyre, a hajókkal ellepett Dunára, a lánczhíd nagyszerű oszlopainak emelkedésére és sok minden tényekre hivatkozhatott — Wesselényi

egészségében megtörve, szemeinek kialvó világánál egyszerű martyrkoszorút vethetett a mérlegbe, mint egy megtévesztett élet szomorú vívmányát.

A ki a grófot szíve mély megindulásában beszélni hallotta barátja fátumáról és keserű panaszra fakadni a felett, hogy ennyi elszántság, ennyi akaraterő így pazaroltatik positiv siker nélkül, az megértette őt és ha ekkor keserűsége, hogy soha tanácsaira hallgatni nem akart, sarcasmusokban tört ki, csodálhatjuk-e? Ilyesekért lázadtak fel azután a kesergő kedélyek ellene és szívtelennek nevezték, pedig tudnunk kellene, hogy épen szívünk mély fájdalma tesz néha kegyetlenekké azok iránt, kikért épen szívünk kínosan vérzik.

Ehhez járul még, hogy a gróf a politikában a hazafi fájdalom áradozásait, mely panaszszal és keserűséggel tölti el a kedélyeket, nagy akadálynak tartotta közmívelődési és politikai fejlődésünkben, ezt fajunk káros hajlamai közzé sorozta, s hol csak lehetett, komolyan megrótta, sarcasmusaival ostorozta. Igy lett belőle a lelkesedés ostorozója és a szenvedések gúnyolója.

Úgy volt ő a hazafi fájdalom ömlengéseivel a politikában, mint van ma a jobb ízlés a beteges világfájdalom áradozásaival a költészetben. Hol ezek divatoznak, ott a szellemi fejlődés még gyermekkorát éli.

Hol hiányokról és mulasztásokról volt szó, a gróf mindíg azon kérdést intézte magához: mit tettünk mi? megkísérlettük-e, a menynyiben hatalmukban állt, segíteni a bajon?

Hazánk szomorú állapotaira Széchenyi a nemzeti mulasztások bűnös tudatával, amazok a német és a kormány elnyomási szándékának keserűségével tekintettek.

E felfogások folyományai kézzel foghatók. A gróf lázas tevékenységre s az adott viszonyok közti ernyedetlen munkára lett hangolva. Amazok lelkök keserűségében kikeltek a kormány ellen, azt mindenben gáncsolták, magok és a kormány közt a legelkeseredettebb viszonyt hozták létre: nem tettek, de nem is tehettek semmit.

Hiában rimánkodott a gróf Wesselényinek, ne segítse elő Reviczky magyar érzésű főcancellár megbuktatását. Nem használt semmit, s kaptuk a politikai üldöztetéseket és Pálfy Fidel főcancellárságát, ki magyarul sem tudott.

«Minél roszabb az állapot, annál jobb nekünk» lett a politikai jelszó, és ez ismétli magát s uralma alá veti a nemzetet, 48 után is a Bach-rendszer alakulásánál s megteszi végzetes hatását ekkor is. Összeomlik minden rosz szükségkép, de ki számítja fel az áldozatok nagyságát? Széchenyi politikájának sarkelve volt: megalkudni a körülményekkel s azokat, mennyire lehet, minden viszonyok közt utilisálni a nemzet számára. Ő nem ismert időt és viszonyokat, melyek

közt a hazafi munkásságnak szünetelni szabad. Ő ezen elvet annyival több önbizalommal hirdethette és követhette, mert daczára az 1836-ki országgyűlés után igen megnehezült viszonyoknak, daczára a reactio fényes diadalának és a föllépett üldözési rendszernek, az ő vívmányai érintetlen fennálltak és folyvást gyarapodtak.

Néhány év előtt — a 70-es évek közepén — egyik barátommal hosszan elbeszélgetve hazánk épen nem vígasztaló körülményeiről, látta, miként a deákpárti alkotások semmikép nem birnak meggyökerezni és a hanyatlás közügyeink folyamatában el nem vitatható, végül azt mondá nekem barátom: meglátod, hogy nem megyünk semmire és csak szenvedni fogunk, ha nem birjuk feltámasztani a nemzetben Széchenyi cultusát.

E nézetnek — mélyen meg vagyok győződve — nagy jelentőségű értelme van, minek kifejtését alább lesz alkalmam megkísérteni. Hazánkban a közélet terén még mindig nagy — aránytalanul nagy — túlsúlyban van azon politikai rendszer, mely ellen a gróf oly elszántsággal vívott, s nagy kisebbségben az ő követői.

Innen közéletünk folyamatában ma is és mindenkor az elkeseredett harcz, s hol politikai elvek nem választanak el többé egymástól, hol az alakításokban legfölebb jóakaratú tévesztésekről lehet köztünk szó, mégis személyes viszonyaiban a küzdő pártok elmérgesedettebbek, mint valaha, a sajtó hangja izgultabb, mint bármikor, a kedélyek nem kevésbbé háborgók, mint az elnyomás nehéz napjaiban. És ha ma a nagy halott sírjából felkelne s kérdenők, ki oka mindezeknek?

Ma is azt mondaná, mint 50 év előtt, minmagunk!

Az az a correctivumot önmagunkban keressük. Ezt mondja el mindenki személyenkint önmagának, nyúljon komoly elhatározással lelkébe és bajainkon segítve lesz.

Nem tudom, sikerült-e nekem Széchenyi politikai felfogásának sarkelvét elég világosan feltüntetni? Ha igen, akkor fogjuk megérteni az ő állását kortársaival szemben.

Az ő legőszintébb rokonszenvét a magyar ellenzéki értelmiség birta, ezekben hitte és látta a hazára a regenerationalis erőt.

De látta világosan a tévutat is, melyre ezen erő jutott s látta azon felbecsülhetlen erőpazarlást, melyet e tévesztés a hazának hoz.

Előtte állt fiatal ábrándjainak osztályosa, szövetségese, kit ő hazafi pártjának élére szánt, a — szerinte — javíthatlan Wesselényi.

Wesselényiben a politikai élet küzdelmei a hazafi elkeseredést folyton fokozták, a harczvágyat emelték, míg maga az üldözés tárgya lett.

Már akkor tájban Pesten a belátó politikusok e két hazafi szerepének hasonlatot keresve a világtörténelemben, miután esztei Fer-

dinánd főherczeg erdélyi küldetésében az Alba herczeg nevét szerezte meg, Széchenyit oraniai Vilmosnak, Wesselényit Egmont grófnak jellemezték. Az egyiket mindenben siker, a másikat vértanuság várta.

Oly lelki tehetség és egyenlően lángoló hazaszeretet mellett, minővel mindkettő birt, világnézetök, életbölcseségök, érzelmeik különböző forrásából más eredmények alig állhattak elő, mint minőket a következés mutatott. Széchenyi százrétű tevékenységében számtalan tényezők támogatására szorult. Ő tehát a befolyások szövevényeit gondosan tanulmányozta s ha az egy komorna alakjában merült is fel előtte, nem hanyagolta el, s mennyiben tőle telt, felhasználta.

Ez volt ő nála az utilisatio rendszere.

Ő a hatalomhoz, bárminő alakban találta, közeledett, avval viszonyt szőtt, az érintkezést cultiválta és alkalmilag fel is használta.

Csak így lehetett élénk gőzhajózást teremteni, lánczhidat építeni, hajógyárt és hengermalmot telepítni, Pestet fővárossá alakítani, később Tiszát rendezni stb.

Gondjainak egyik főtárgya a főváros volt. Megismerkedett a főváros minden tényező emberével, belépett a városi polgárok sorába, mindenki ismeretségét cultiválta, felkereste befolyásos polgártársait házaikban, családi körükben, mindenkit ébresztett, buzdított, mindenütt hatott s ha szüksége volt, mint volt is elégszer, mindíg kész támogatásra talált.

A gróf az embereket olyaknak tartotta, mint minő valóságban — gyarló lényeknek. Wesselényi hazafitársait merő angyaloknak, a hatalom embereit merő ördögöknek hitte, kikhez közeledni is — bűn.

Egykor, midőn már a gróf pályájának délpontján állott, a Dunaparton sétált Wesselényivel, gyönyörködve nézték a lánczhíd emelkedő oszlopait és a vígan lejtő hajókat. Szokásuk szerint beszélgetésük tárgya a haza ügyeire fordult.

Épen egy esetlen kormányrendelet, mely Bécsből küldetett, került szóba, mi Wesselényi epéjét felkavarta és a felháborodása keserű kiömlésekben nyert szabad folyást.

És kijutott a folyton hazánk előmenete ellen titkos ármányait szövő bécsi camarillának, melynek főoszlopait megnevezte s végül a grófhoz fordult, mondva:

— Csodálom, hogy te, ki oly gyakran forogsz köztük Bécsben, nem látod rajtok a kecskelábakat és mefisztószarvakat.

— A mi a lábakat illeti, — felelé a gróf — azok mint láttam, épen nem kecskelábak, némelyeknél nagyon is emberiesen talpasak. De a mi a mefisztószarvakat illeti, miután annyiszor figyelmeztettél, csakugyan gyanakodni kezdtem, közelről szemügyre vettem s jól megnézve, tudod-e mit találtam?

— Mit? — kérdé Wesselényi.

— Szamárfüleket, — felelé a gróf.

Ez ártatlan beszélgetésben találjuk — képletben kifejezve — két nagy politikai sarkelv végkülönbségét is, mely a magyar nemzeti fejlődés történetében e század alatt közéletünk felett uralgott. Egyik felfogás legfölebb szánalmat gerjeszt s segítségre buzdít, másik gyűlölésre visz és harczra keltet.

A gróf, ki fiatal éveit Bécsben töltötte és töltötte Bécsnek legfelsőbb köreiben, ismerte színről-színre a mefisztószarvakkal képzelt camarilla tagjait és nemcsak ismerte, de sokkal közülök folyvást érintkezett is.

Ma már naplójának Zichy Antal által közzétett töredékei kezünkbe adják bécsi tág összeköttetéseinek egyes szálait is. Onnan látjuk, hogy érintkezései épen a hatalom befolyásosabb elemeivel — a magasrangú hölgyekkel — igen élénkek voltak s ez megnyitott neki minden ajtót.

Képzelhetjük, hogy oly ember, ki a befolyásokat gondosan tanulmányozza, annak nemcsak a mi történik, de azt is tudnia kell, ki által s minő indokokból történt valami. Innen volt, hogy a gróf igen jól tudta, mily kevéssé ismerik Bécsben a magyar viszonyokat és mi kevéssé tájékozottak hazai állapotaink felől még saját ott lakó főuraink is. De azt is tudta, hogy e tájékozatlanság, mely forrása annyi fonák és esetlen rendelkezéseknek, nekünk gyakran hasznunkra van. Érintkezve hg. Metternichhel s a többiekkel, kik ügyeinkre befolyással vannak, tudta, hogy visszás rendszabályaik épen nem is lehetnek valami eszes ármánynak, hanem egyedül tájékozatlanságnak következményei, ezért az eredmény is többnyire — felsülés.

A mit a gróf tehát a mefisztószarvakról mondott, az jobbadán a tényekre nézve valóság is volt, mit ő alkalmilag, ha már lehetett, meg is mondott.

Metternich herczeg egyik estélyén ez különösen kézre fogta a grófot és véleményét akarta hallani Kossuthról, ki épen akkor a herczegnél járt Bécsben egy új hírlap kiadhatását szorgalmazva.

A herczeg bizalmas beszédben őszinte véleményt kívánt a gróftól, s elmondá neki azon gyanúját, mikép úgy látja, hogy a kormány Kossuth irányában nem találta el a helyes utat, miként ily emberrel bánni kellett volna és épen mást ért el, mint a mit czélzott.

— Ha már meg kell mondani az igazat — felelé a gróf — a kormány Kossuth irányában négy megbocsáthatlanul nagy, bocsánat a szóért, de máskép nem nevezhetem, mint bécsiesen, ostobaságot követett el.

Az első és fő: hogy Kossuthot befogatta.

A másik: hogy ha már befogatta — ismét kibocsátotta.

A harmadik: hogy Kossuthnak kezébe hírlapot engedett adni.

A negyedik: hogy ha már hírlapja volt, azt tőle elvonta, elvonta pedig akkor, mikor már tovább alig győzte volna «szuszszal» fokozott étvágyát kielégíteni és a józanabb elemek már kiábrándulni kezdtek.

— Dies ist mir ganz einleuchtend — felelé a herczeg. Úgy látom én is, hogy ez okos szó, no de már most adjon még hozzá okos tanácsot is, mit kell a kormánynak tennie, hogy e hinárból kijusson?

— A történetek után — válaszolá a gróf — sajnálatos, de csak egy alternativát hagyott fenn magának a kormánynak.

— És ez alternativa? — kérdé a herczeg.

— Utilisiren oder aufhängen! — felelé a gróf.

A ki a két beszélgető magánjellemét ismerte, nem fog e szók értelmében megtévedni, még ha komolyan venné is.

A herczegről még legnagyobb ellensége sem állította soha, hogy jogtalanul gyilkoltatni tudna. A gróf pedig épen azt vitatta mindig, hogy fajunk számban oly kétségbeejtőleg kevés, hogy nekünk az apagyilkost sem szabad megöletni s az élet kímélésének nálunk nincs határa.

Ezen beszélgetést hg. Metternichhel én a gróftól magától részletes előadásban hallottam. Ki őt ismerte, felismeri már modorában a hűséget. Ezt ő Pestre jőve, elbeszélé híven magának Kossuthnak is.

Igen sajnálom, hogy ezen beszélgetést Kemény Zsigmond előadásában épen Kossuth levelének nyomán vád gyanánt találom, egészen más színben előadva mint az valósággal történt.*

VII.

ZICHY ANTAL — WESSELÉNYIRŐL.**

De a mi Széchenyinek arra, hogy életének határozott irányt adjon, legdöntőbb befolyást gyakorolt, az a kisebb hazában, Erdély-

* Kovács Lajos, író és politikus, született 1812 február 25.-én Homokon, Szatmármegyében, meghalt 1890 deczember 19.-én Szatmártt. Mint 18 éves ifjú ismerkedett meg Pozsonyban Széchenyivel, ki az ügyes és szellemes fiatal embert megkedvelte s a mikor tanulmányait befejezte, maga mellé titkárul vette. Széchenyi körében ösmerkedett meg Wesselényivel és a mikor Wesselényi Pozsonyból Erdélybe ment a kolozsvári országgyűlésre, ő is lement Kolozsvárra, az erdélyi viszonyok tanulmányozására. A kies Erdély annyira megnyerte tetszését, hogy Kemény Zsigmonddal szövetkezve átvette az Erdélyi Híradó szerkesztését s ott maradt három teljes esztendeig. 1837-ben szolgabíró lett Szatmárban; 1839-ben pedig szülővármegyéjét képviselte az országgyűlésen. Mikor 1848-ban Széchenyi a közlekedésügyi tárczát elvállalta, Kovács Lajost maga mellé vette a miniszteriumba.

** Zichy Antal, író és politikus, született Somogymegye Zala nevű községében 1823-ban. Iskoláit a pesti egyetemen végezte be. Tanulmányai befejezése után mint juratus vett részt Somsich Pál oldalán a pozsonyi 1843—44. évi országgyűlésen. Az 1848.-i pesti nemzetgyűlésen mint Mosonvármegye képviselőjét

ben tett körutja és a lángkeblű br. Wesselényivel ez alkalommal kötött szorosabb barátsága volt. (Jul. 13. aug. 4. 1821.)

Szabadságot erre az útra azon ürügy alatt kért és kapott, hogy lovakat néz és vásárol a tisztikar számára. Ily járatban egyszer már kész volt Arábiába is utazni. «Hazája s a birodalom neki köszönhesse, hogy egykor jó lovai lesznek!» Érdekes úti jegyzeteiből lássunk nehány részletet.

A híres vendégszeretetet szívesen ugyan, de tekintettel az idő rövidségére, óvatosan is élvezte. Első gondolatja, de melylyel felhagyott, az volt, hogy mindjárt Zsibóra menjen Wesselényihez, kivel egyszer már Debreczenben találkozott, s hogy őt kérje fel vezetőjéül, mi kétségkívül nagy előnyére leendett. De tudhatta, hogy ugyis mindenütt tárt karokkal fogadják, váltig marasztalják, s ha már nem lehet, magok kísérik el s legjobb fogataikon szállítják egyik udvarháztól a másikig. Mindez némi ujdonság ingerével birt a külföldön akkor még jártasabb, bár itthon sem idegen ifju mágnás előtt. Benyomásai, egyenként bármily kedvezők, egészben mégis a magyar faj életképességére s főleg az «atyai» kormány ez irányban jó szándékaira nézve, inkább leverők, semmint buzdítók valának.

Ily sokféle benyomásoktól eltelve jut végre utoljára Széchenyi Zsibóra Wesselényihez (aug. 1.) Hogy a két hazafi, az ifju Magyarország s az ifjú Erdély képviselői mit beszéltek egymással, arról keveset találunk Széchenyi naplóiban feljegyezve. Két láng egymás közelében összelobban. Egyenlő busongás, csüggedés a haza sülyedése felett, egyenlő sovárgás, reménykedés jobb állapotok után, készség élet és vagyon feláldozására; föltételek és tervek az elvesztett szabadság visszaszerzésére, de egyúttal az ősi alkotmánynak a kor szellemében leendő átalakítására; megvilágítása egyes részleteknek is, elkezdve a lótenyésztésnél, mindkettejök e közös szenvedélyénél, ama fontos teendőkig, melyek az egyszer ismét megnyitandó országgyűlésekre várnak; oszlatása a szükkeblűség, az előítéletek oly sűrű fellegeinek; előkészítése egy szebb jövőnek úgy a magán, mint a közélet terén, stb. stb.

találjuk. Windisch-Graetznek Pestre történt bevonulása után ő is követte az országgyűlést Debreczenbe. Ott azonban Kovács Lajos, Kazinczy Gábor és Bezerédj Istvánnal a békepárthoz szegődött. A szabadságharcz leveretése után őt is haditörvényszék elé állították, de mint volt békepártit felmentették. Az elnyomatás egész ideje alatt visszavonultan élt somogyi birtokán, de az alkotmányos élet hajnalhasadása után ismét kilépett a küzdtérre és egyikévé lett az új parlamenti élet legmunkásabb embereinek. Nevelése és gondolkozása a konzervativekhez csatolta. Széchenyinek nemcsak odaadó híve, de a Széchenyi-kultusznak lelkes terjesztője volt. Utazásait, naplóit és beszédeit ő adta ki az akadémia megbízásából és ő írta meg két kötetben 1897-ben Széchenyi életrajzát is.

«Wesselényi közelebbi ismerettségével — írja Széchenyi — vajmi sokat nyertem: érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni.» Anyjához, Cserey Ilonához írt levelében is így nyilatkozik: «Nem is képzelheti Ön, mily nagy nyereség nekem az ő ismeretsége, s mily új becse lett életemnek a szerencsés lelet által (durch diesen Fund) mert valóban kevés embert ismerek, a kinek oly tiszta elvei és érzelmei volnának. A mi barátságunk állandó fog maradni, mert alapját azon óhajtásunk képezi, hogy egymást kölcsönösen tökéletesbítsük.» (Szept. 30. 1821.) Eszményi barátság volt ez, méltó párja annak az eszményi szerelemnek, melyre majdnem egy időben a ma dicső asszony iránt gerjedett, kiről azt hitte, hogy soha sem lehet az övé. Megfogadták egymásnak, hogy köztük semmi titok nem lesz, s hogy semmi elnézéssel nem lesznek egymás hibái vagy gyengeségei iránt, hanem kíméletlenül s őszintén figyelmeztetik azokra egymást. Huszonkét év mulva, mikor Kossuth miatt meghidegült a nagy barátság, fájdalmas merengéssel írta Széchenyi e szép visszapillantó sorokat a Jelenkorba: «Lángoló hazaszeretete (Wesselényinek) magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet anynyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. Ó! mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkínosabb epedéssel fel-feltünék néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a civilisatio számüzöttjei. Czélunk nemes és hozzánk illő volt.» Politikában egyik a meggondolás és mérséklet, másik a szenvedély és izgatás embere levén, természetes, hogy utaik nemsokára elváltak. Pályájok végén, nagy csalódások után, a haza közös veszélye ismét összehozta őket.

A két jó barát összebeszélt egy nagyobb, együtt teendő külföldi útra, mely, mint látni fogjuk, részint fontos anyagi érdekeknek, részint ifjúi ábrándozásoknak volt szentelve. Széchenyi ez alkalommal valamelyes lovakat is vásárolt tőle, noha később kisült, hogy még a lótenyésztés terén is elágaztak nézeteik. Hazautaztában még Drágon Wesselényi Istvánt, Hadadon Wesselényi Farkast látogatta meg. Tasnád, Nagy-Károly, Mező-Petri felé augusztus 4.-én Debreczenbe érkezik.

VIII.

TOLDY ISTVÁN — WESSELÉNYI MIKLÓSRÓL.*

Wesselényi a politikai térre 1818-ban lépett, midőn Erdélyben gyűlésről gyűlésre utazva izgatott az akkor törvénytelenül kiadott

* Toldy István, drámaíró s publicista, Toldy Ferencznek, a magyar irodalomtörténetírás alapítójának és mesterének fia, született Pesten 1844 junius 4.-én, meghalt ugyanott 1879 deczember 8.-án. Tanulmányai befejezése után előbb a belügyi, később a pénzügyi miniszteriumban szolgált. Majd 1870-től 75-ig a

úrbéri rendeletek ellen. A törvényhozás termei azonban be lévén zárva, az ifjú lánglelke anyagi élvekben szerzett és talált foglalkozást mindaddig, míg Debreczenben Széchenyivel megismerkedett. E frigy volt magva a felsőházi ellenzéknek. Uj barátjával beutazta a külföldet s mindketten reformeszmékkel gazdagodva tértek vissza hazájukba. Később a két ember elvált egymástól; Széchenyi erélyes, higgadt politikája nem egyezhetett meg a faltörő, s mindíg az ár ellen úszó Wesselényiével. «Wesselényi az 1830.-i országgyűlési vitatkozások alatt, mond báró Kemény Zsigmond jeles jellemrajzában, kevesektől megközelítve, senkitől utól nem érve, a parlamentáris ékesszólás és népszerűség oly magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki sem. Mint szónok rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések daczára is fenn tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az eszmék szabatossága, az előadási modor eleganicziája körül semmi új hódításokat nem tett.» Tekintélye rögtön meg volt állapítva.

Ekkori beszédei ragyogóbbak, a későbbiekben több a politikai érettség. Az 1834-iki erdélyi országgyűlés után Wesselényi ellen két rendbeli közkereset indíttatott, az egyik a nyilvánosság, a másik a szólásszabadság körül állítólag a szathmári megyegyűlésen mondott beszédében elkövetett visszaélésért. A pesti 1838-iki árvízben csodákat mívelvén, az említett perek folytán a budai várba záratott, honnan betegsége miatt megengedtetett Graefenbergbe mennie. 1848 márcz. 15 után Pestre sietett, — de itt látnia kellett, hogy már leélte magát. A sérelmi politika hajdani istenített nagymestere 1848-ban gúny tárgyává lett. A hazát nem lehetett többé a Corpus jurissal megmenteni. A forradalom után, Graefenbergben megnősülve, 1850-ben, vakon tért vissza ismét, de a gőzhajón kapott tüdőgyulladásban néhány nap mulva meghalt. «Wesselényi, mond Kemény Zsigmond, elsőrangú tekintélyeink közt fénylik. Országgyűlési beszédei hírét Magyarország

miniszterelnökség kebelében felállított sajtóügyi osztályban dolgozott. Az államszolgálatot 1875-ben egészségi okokból elhagyta s minden erejét egyedül az irodalomnak szentelte. Első munkáját, mely görög fordítás, 1860-ban adta ki az «Élet képe» czím alatt. 1866-ban két kötetben «A magyar politikai szónoklat kézikönyvé»-t adta ki a legrégibb kortól napjainkig. A bevezetést a munkájához édes atyja, Toldy Ferencz írta. Toldy e gyűjteményes munkájában a magyar politikai szónoklat mestereit Werbőczy Istvántól kezdve Wesselényi Miklósig rövid életrajz és gondosan megválogatott szemelvények kiséretében bemutatja. Wesselényinek is 4 beszédét ismerteti: egyet, melyet a magyar nyelv ügyében 1833 február 20.-án Pozsonyban; másikat, melyet Gyulafehérváron Wlassits királyi biztos törvénytelen kiküldetése tárgyában tartott; a harmadik, melyet 1834 junius 19.-én Kolozsvártt az erdélyi országgyűlés elnökének választása tárgyában, s végre azt, melyet a földhöz kötött jobbágyság felszabadítása érdekében Nagykárolyban 1834 deczember 9.-én tartott. Toldy megjegyzi, hogy egyetlen esetben sem járt a beszédek megszerzése annyi nehézséggel, mint ebben az esetben, mert Wesselényi beszédei csak kéziratban és magános feleknél voltak feltalálhatók.

határain túl terjesztették, de még Kossuthnál is kevésbbé volt alkalmas rövid, szabatos, comprimált és művészileg egyszerű eszmék által hatni.

Wesselényi sohasem szállhatott le, még a nők boudoirjaikban sem, a valóságos conversátióig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, leppedő orgánja, s azon szokása, melynél fogva egyes szavakra különös hangsúlyt vetett, lehetetlenné tették. Szónoklatában a méltóság, a nehézkesség s az üres pipere voltak vegyítve. Sokszor ugyanazon beszédének egy része gránit-darab, melyet a titánok hajigálhatnának egymásra, míg a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesítéséből és fejtegetésekből, melyek csekély érdekkel birnak, nagy orientális szódagályból és melegség nélküli pathoszból áll. Vannak ragyogó kivételek, melyek az észrevételt megczáfolják, de Wesselényi soha oly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közül legalább a nehézkesség ki ne kacsintson, mint viszont, nem szállott soha annyira alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetetlenné a kecses és elevenebb formák használatát.»

IX.

UJFALVY SÁNDOR — WESSELÉNYI MIKLÓSRÓL.*

Wesselényi 1848 derekán a pesti országgyűlésre ment családjával együtt. Itt vaksága daczára is igyekezett a közdolgokba befolyhatni. De a Lamberg borzasztó eseténél meggyőződvén, hogy a forradalom a törvényes folyamat háttérbe szorította azt, minek ő mindég hű hirdetője és hirdető apostola volt, — rögtön lelépett küzdteréről s vérző szívvel távozott Graefenbergbe.

1849 utolján levélben felszólított, hogyha még életben vagyok, írjak valamit Zsibóról, mert mintha mind kihaltak volna, esztendeje már, hogy nem tud onnan semmit. Minthogy pedig ekkor politikai üldözés következésiben gazdatisztjei nagyrészt bé valának börtönözve, kiszálltam Zsibóra széttekinteni. Innen értesítém a lefolyt változatosságokról és okozott károkról. De mivel sokja volt, a sokból maradt elég, főleg a gazdaság fő ékessége a szép ménes igen csekély kivétellel épen maradt.

* Wesselényinek sok jelesebb barátja volt Ujfalvynál, de olyan, ki Wesselényi gyermek- és ifjúkorát, családi és magánéletét jobban ösmerte volna, mint ő, egy sem volt. És mert Ujfalvyt Wesselényi iránti rajongó szeretete sem vakká, sem elfogulttá nem tette, én e derék, egyeneslelkű barátjának bírálására súlyt fektetek, éppen ezért minden megjegyzés nélkül közlöm a kéziratban levő emlékiratai II. kötete 82—96. lapjain foglalt jellemzését Wesselényiről.

Később tudósíta, hogy jövő tavaszra készül haza telepedni. Mire nem késtem hazánk s nemzetünk borzasztó állásáról, a dühös üldöztetésökről értesíteni. Főleg katonai főparancsnok Urbánnak különböző helyeken szintén az ő személye ellen nyilvánított fenyegetődzései felől. És komolyan figyelmeztetém, hogy ha hazajövetelét mostanról halassza el. De röviden tudatá válaszában: hogy ő nem az az ember, a kit fenyegetődzes s ijjesztés feltett szándékától elüthetne; ő ártatlansága érzetében, istene előtt is mindíg felemelt fővel állott: ember előtt soha meg nem hajolt: a szemtelen Urbán előtt legkevésbé. És ő jőni fog, s megmutatja, hogy az Urbán bolond erőszakoskodása az ő becsületes tiszta jellemén hajótörést fog szenvedni.

Nyilvános veszedelme szemem előtt álla. S minthogy makacsságát, s hajthatatlanságát ismertem, más eszközökhöz folyamodám. Az ő személyire nagyon befolyásos gr. Teleki József, Bethlen János, Kemény Ferencz és Mikó Imrét kértem fel, a kik melegen oszták nézetemet, külön-külön írtak neki, s nem győzték eléggé inteni, valamint szándokáról, hogy most haza jőjjön, leverni. A jó szándokú tanácsok nem csillapíták, sőt felingerlék türelmetlen kedélyét, és zsimbes hangon tudatá vélem: «hogy ok nélkül uszítom fejére a félvilágot. Hát csak így ismerem őt, s csak ennyire becsülöm szilárd akaratát. Ha egy kis ráijjesztés mindnyájunkra asszonyos rebegést kergetett bé, ő nem osztja, ő férfiasan veszi. És jönni fog.»

Április derekán útra is kelt, Pozsonyon innen a gőzösön meghűlt, és Pestre betegen érkezett, mások segédcségével alig tudott az István herczeg szállodába felvánszorogni. Azonnal Balogh Pál hason szenves orvost hívatá, ezt nem találván, Garay orvos jelent meg, aki mindenek felett rögtöni ér vágást javasla. De a beteg indulatosan lobbantá szemére a fiatal orvosnak, hogy a hason szenv fő elve ellenére, hogy mondhat illy kárhozatos szót? Garay igyekszett kimutatni: hogy a tüdő már annyira megtámadtatott, hogy a csekély mennyiségű hason szenv elegendő hatást többé nem gyakorolhat. Azért nem győzé eléggé sürgetni az ér megnyitást, különben semmiről sem áll jót. De a beteg nyakason vissza utasítá. Wesselényi jellemei közt előtérben állt a nyakasság; a mely rendesen állhatatosságot s férfias kitűrést feltételez. Legalább ő úgy értelmezte. A makacsság az emberiség boldogítására csalhatatlanúl nagy hatással bir. Midőn azt, ki e jellemet kifejti, legtöbbnyire érzékenyen sujtja. Wesselényi nagy nevét makacssága szerzé meg. De egyszersmind minden politikai üldöztetés szülte szenvedéseit is. Mostani makacsságáért pedig ép életével lakolt. Balogh Pál később merőben osztá a Garay nézetét: szokásos nyers modorán kimondván, hogy nagy hiba volt az érvágást megakadályozni. Azóta a baj elévült s aligha már most sikerrel alkalmazhatni.

«Tegyetek, mit akartok! monda a beteg, már nagyon gyenge hangon. Szegjétek meg rajtam a hasonszenv legszentebb elvét.»

Az ér megnyittatik, de vér helyett geny folyt ki. A tüdő lobb sebesen nyargalva haladt elé. A beteg párja nélküli dörgő vastag hangja annyira meggyengült, hogy a legfinomabb női gyermek hangnál vékonyabb lett. Az időnként megrohanó éles fájdalmakat nagy béke tűréssel szenvedte. Harmadnapra vonaglani kezdett, mit észrevevén dadogó hangon fohászkodott fel.

«Atyám erős lelke! adj most nekem elegendő erőt ez utolsó küzdelmem férfias kiszenvedésire, hogy hozzád méltó bátorsággal végezhessem tövises pályámat.»....

Nem sokára kiadá az erős test a még erősebb lelket. A Pestiek nem annyira a boldogult hazafiúi érzelmeitől áthatva, mint a nagy árvízkor tanúsított anyagi szolgálataiért nagy részvéttel siettek temetésére. Nagyobb nép tömeg, mint az elhunyt Nádorén. Teste ideiglenesen a reformált szent egyházba tétetett le. Deczember havában Zsibóra szállíttatott, és meghagyása szerént ősei sírboltjába szülői és nevelője lábaihoz helyeztetett.

A halotti szertartások után szorult kebellel távoztam Zsibóról: hol a két Wesselényiben az apában és fiúban annyi magasztos hazafiúi érzeteket láttam fellobogni: mint másutt sehol. A miért Zsibó szent marad előttem örökre. És mindíg áhítattal nézek rá, mint a hívő Muzlem Mekka felé.

Végrendeletileg a két fiú 28 számból álló kereszt atyjai hagyattak gyámnokokul, a kiknek nagy része most száműzve idegen földön elszórva, mások be börtönözve, néhánya elhalálozva, az itthon maradottak leveretve s elcsüggedve legtöbbnyire feledék gyámnokoskodni. Ilyetén állásban elfutám eszemben, hogyha a német gyáva hivatalnokok megtudják a gyámnokok neveit; mennyire felbőszülnek s azokat félre lökve, hevenyében egy német erőszakos ezredest Zsibóra beültetnek telyhatalmú gyámnokul, mint a hogy bántak a magyar tudós akadémiával és a gazdasági egylettel. Azért sietve kérést adaték bé az özvegygyel a bolond Urbán főparancsnokhoz, melyben a férje által kinevezett gyámnokokat gondosan mellőzve, az özvegy Wesselényi Ferenczet, néhai férje legközelebbi rokonát és barátját kéré maga mellé gyámnoknak kineveztetni, a kinek már igéretét bírja, hogy a gyámságot minden díj nélkül és jó szívvel elválalja.

Előre látásomat kívánt siker koronázá. Melynek megmérhetetlenek a hasznai. Melynek öntudata halálomig boldogítand.

Később az özvegygyel is kiegyeztünk, hogy kikészítésére 1200 frt. továbbá 16000 frtot, az ezüst, a fehérneműek és ágyneműek egy harmadát; a házi bútorok és képek közül a historiai nevezetességeken kívül, szabad választása szerint, a lovak közül négy kanczát

és egy mént nyerne. Voltakép, férje végrendelete szerint mi sem illette volna, de a jövendő hasznáért megszegtük kötelességünket. Mit a következés meg is igazolt, mert az özvegy Zsibóról eltávozván, a háztartás megszűntetett, minél fogva évenként jelentékeny jövedelem mennyiség kímélteték meg. És ha a fiúk teljes korúságot érnek, Erdély legtehetősebbjei leendnek.

S most midőn bevégeztem e néhány vonást hazánk e nagy fia életéből — mintegy kép árnyékolásául — hogy hívebben álljon azon fény és sötétség, nehány rövid megjegyzésre veszek itt magamnak tért.

Nem igénylek Wesselényiről véleményemnek csalhatatlanságot, de azon körülménynél fogva, hogy jó sorsom életem kiváló nagy részét Wesselényi körében engedé töltenem, felhíva érzem magamat minél részletesebben kifejezni a magasztalást és hátrányt, mit emléke iránt hordozok.

Legfőbb pont Wesselényi jelleme körül a népkegyvadászat.

Nincs fogalom, mi körül oly bizonytalanok, sőt eltérők lennének az eszmék, mint a népkegyvadászat fogalma körül. Nem kis eltéréssel, de egészen szembe állanak itt az eszmék.

A quietismus emberei, kik előtt semmi nem oly becses, mint önön drága nyugalmuk, fenhangon kiáltják: imé az ember, a népkegyvadász, feszítsétek meg őt! — Gyűlölt előttük e név, s képesek volnának átkot mondani önön gyermekökre azon gondolatra, hogy az is népkegy vadász.

S ha bár elfogult is ezen gyűlölet, de nincs minden alap nélkül, mert forgatva a történelem lapjait, borzasztó jellemekre akadunk, kiknek rút tettek kivitelére a népgyilkolás és országrablás rémítő fegyvereit a népkegyvadászat adta: és ujra másoknál, kiknél a népkegyvadászat csak eszköz volt, hogy jogtalanul bitorlott nagyságra küzdhessék föl magokat.

Mások ismét, kik okkal, ok nélkül érzik magokban a népfölség büszkeségét, csak annak osztják kegyök jeleit, kik önfenségöknek meghozzák az igényelt tisztelet bókjait.

Éljent kiált ez, és vesszent a másik a népkegyvadász fejére.

Ezen egészen szembe álló véleményeknek nem lehet helyességök, már csak azért is, mivel absolut jó és rossz nem létezhetik, s a népkegyvadásznak lehetnek erényei és bűnei egyaránt s a kérdés előttem itt az: erény vagy bűn volt-e e kétes pályáján Wesselényi vezére?

S én bátran erősítem, hogy Wesselényi e nehéz szerepet dicsően játszá el.

Nem volt ő nagyravágyó forradalmár, ki fellázítani készül egy népet s majd cserbe hagyja azt, biztosítva önmagát s veszélybe döntve feleit. Ő magát dobá oda a veszélynek azon szerény dicső-

ségért, hogy népe ügyében bátran mondhassa ki az igaz szót. Nem volt ő önző néptribun, ki másokat zajgásra ösztönöz, szállott ő maga bátran és értelemmel, s nem kívánt népétől sem jutalmat, sem elismerést; elég volt neki a büszke öntudat, hogy van még lélek Árpád nemzetében s van még férfi, ki élte nyugalmát, szabadságát, vagyonát semmire becsüli, midőn a meggyőződés szentsége forog fenn.

Közteren 1819-től 34-ig mint főigazgató s e pályán legszebb érdemének nézem, hogy csak önmagát s nem hazáját igyekezett compromittálni. Nem ingerlé ő az éretlen népet éretlen tettekre, csak példáját akarta adni a hősies bátorságnak, utánzására csak a hozzá hasonló kiváló egyéniségeket ösztönözvén. 1834-en innen a szigorú kényszerűség elzárván őt a köztereni működéstől, hazájában úgy, mint külföldön, nem szűnt meg magány szűk körében rendületlen hazafi jelleme kifejtésével környezetét nemes példája utánzására buzdítani. A forradalom bekövetkeztével új éraja veszi kezdetét Wesselényi dicsőségének. A végzés megfosztá őt szemei fényétől, nem láthatá ő nemzete színeit egy szebb — jövő reménye fényében tündökölni, elhagyott teste nem adott többé ingert a tettre, de lelke nem lankadott s nem hagyá őt nyugodni, főispánságot vállalt s szóval s tettel igyekezett segítni a hazán.

Ellenei közül sokan hibául rótták fel neki ezt, mondván: «imé Wesselényi a népkegyvadász egyszersmind hivatalvadász; tudva képtelenségét, ily kétes időkben a tett mezejére tolja magát s miért? a rideg rangért!!! . . .»

Én benne nem a tehetetlen főispánt láttam, hanem a kiérdemlett hazafit; kit hazája csak hálája nyilvánításául emelt azon polczra, mit ő hálából fogadott el s azon meggyőződésből, hogy hazájának jó hasznot tehet vele.

Később a válság borzalmas napjai, midőn az alkotmányjáért felkelt nemzet kénytetve lőn egyszersmind magát forradalminak is nyilvánítani. És itt Wesselényi bébizonyítá, hogy pályája kezdetén meggyőződésből volt népkegyvadász, mert később inkább veszélyezé a nép kegyét, hogysem megtagadná meggyőződését.

A törvényesség korlátain túl semmi áron se akart ő lelépni. És akkora volt a nymbus, melyben Wesselényinek kivívott érdeme a hazafiak előtt tündöklött, hogy a nép, az elfogult — a forradalmi nép a recriminatio legkisebb hangja nélkül engedé most nagy fiát az események mezejéről elvonulni.

Amennyi szeretettel, gyöngédséggel, hüséggel és odaadással viselkedett Ujfalvy egész életén át Wesselényi iránt, épp oly hidegséggel, ellenszenvvel, mondhatnám gyűlölséggel volt eltelve hitvese, Lux Anna iránt. Wesselényi gyermek- és ifjú-

korát senki jobban nem ösmerte, mint ö. Vadászkalandjaiban hüséges kísérője, szerelmi föllángolásaiban bizalmának letéteményese volt.

Ismerte Wesselényinek a korán elhunyt *Bánffy* Pepi és a tragikus véget ért *Teleki* Blanka iránti szerelmét, — és mivel barátja a nagy nemzetségnek utolsó sarja volt, mindig azon működött, hogy Wesselényi kellő időben és magához illő családból válaszszon magának élettársat. Sohasem tudott megnyugodni abba, hogy a gräfenbergi takács egyszerű gyermeke legyen a nagy Wesselényi hitvese.

Mikor barátja 1850 április 21.-én Pesten elhunyt, még nagyobb elfogultsággal volt eltelve az özvegy iránt. De eme elfogultságában volt valami tisztelni való. Wesselényi árvaságra jutott gyermekeit, a gyermekek gondozását, ápolását, neveltetését, szóval egész jövőjét féltette az idegen származású fiatal és tapasztalatlan özvegytől. És hogy ebbeli félelme nem volt egészen alap nélküli, mutatják a későbbi események. Mert hiszen tudvalevőleg Wesselényiné épp oly korán letette az özvegyi fátyolt, mint Petőfi Sándor felesége, Szendrey Julia.

Szendrey Julia a Petőfi nevét felcserélte *Horváth* Árpád nevével; Lux Anna felcserélte a Wesselényi nevét a *Mocsáry* Lajos nevével. Pedig mikor Wesselényi meghalt, a fiatalon maradt özvegy igazán siratta urát és bizonynyal gyászolta is szívében a nagy férfiút. Ez tünik ki legalább azokból a levelekből, melyeket férje halála után az elhunyt jó barátaihoz, közöttük Ujfalvy Sándorhoz írt. De hát régi törvény, hogy az ifjúság hamar feled, hamar vígasztalódik. És ezen törvény alól sem Petőfi, sem Wesselényi özvegye kivételt nem képezett.

Pedig Lux Anna igaz szívvel viseltetett nagynevü férje iránt és hogy váratlan elhunytát szívből siratta meg, arra vonatkozólag számos bizonyíték van kezeim között. Ott van mindjárt az özvegynek 1850 április 26.-áról, tehát öt nappal a férje halála után éppen Ujfalvy Sándorhoz intézett, íráshibákban bővelkedő, de igaz fájdalomról tanúságot tevő alábbi levele:

«Pest, ápril 26. 1850.

Édes jó Ujfalvy! Mi mélj fájdalommal én most ezeket a sorokat írom képzelhetje. Nem találok szót melyik kifejezné az én érze-

Pest den 28ten Juny 1850.

An Herrn Samuel v. Wodianer et Söhne in Pest.

Vor einigen Tagen bekam ich beiliegenden Brief von meinem Güterdirektor, in welchem er mir auf diesen Brief antwortet, wo ich ihm geschrieben hatte über die Wollpreise. Und weil mir – aufrichtig gestanden – die Sache für jetzt noch neu ist, und ich noch nicht in Alles eingeweiht bin, so bin ich so frei diesen Brief zur gütigen Ansicht zu schicken, und dann gefälligst die Anordnungen zu treffen, die die Sache erheischen.

Ferner bitte ich Sie mir zu verzeihen, daß ich abermals gezwungen bin Ihnen lästig zu werden, jedoch ich habe mich in den mehreren Berechnungen über meine hiesigen Ausgaben geirrt, und habe noch 200 f nöthig; deshalb ersuche ich Sie mir noch gefälligst 20 f 200. sage zwei hundert, auszahlen zu lassen, und meine Rechnung damit belasten.

Erlauben Sie mir gefälligst die Frage. Haben die Herren Csapody Pál und Graf Zichy László vor nicht langer Zeit [illegible] Interessen gezahlt oder nicht? Meines Wissens sind sie schon zwei Jahre rückständig.

Ich habe die Ehre mit Hochachtung zu verbleiben

Ihre

ergebene

Nina Wesselényi

Hiemit bestätige den weiteren Vorschuß auf der Stelle f 200. empfangen zu haben. d. i. Zweihundert Gulden Conv. Münze

Pest 29. Juny 1850.

Nina Wesselényi

A NAGY WESSELÉNYI ÖZVEGYÉNEK A WODIANER SÁMUEL ÉS FIAI CZÉGHEZ INTÉZETT LEVELE 1850 JUNIUS 28.-ÁRÓL.

Eredetije: Dr. Kardos Samu ereklye-gyűjteményében.

temet. Kimondhatatlan nehéz a szegény keblem. Nekem mindég ugy tetszik mind ha lehetetlen volna még többet élni, hanem ha megint látom a két szegény árvát még jobban fáj a szivem. Tudom hogy ön is megijethetet, mikor azt a borzasztó szomorú hírt legelőbb hallotta, hogy nincs többé a nagy magos lélek a Miklósunk. — Óh drága jó férgy, hogy nem borulhatok többé nyakod körül. Jobb ember még nem volt e világba és nem is lesz, csak a ki ötett ismerte mondhatja, hogy egy tiszta caractert ismert. hol sehol se volt hiba». stb.

Hát bizony, mi tagadás, ez gyarló és nem Wesselényi hitveséhez méltó fogalmazás. De hát legyünk igazságosak a fiatal özvegygyel szemben. Wesselényi őt mint szegénysorsú gräfenbergi takács leányát ösmerte és kedvelte meg. Lux Anna, a mikor Gräfenbergben atyjának a takácsmesterségben segédkezett, sohasem álmodta, hogy a nagy Wesselényi hitvese és e történelmi nemzetség fentartója leszen. Különben csak a magyar nyelvben volt oly gyarló. Németül, az anyanyelvén, a mint ezt Wodiáner Sámuel és fiai czéghez 1850 junius 28.-ról írt és itt fényképmásolatban közölt, de gyüjteményemben eredetben meglevő sajátkezüleg írt levele bizonyítja, sokkal jobban tudott, söt fogalmazása bizonyos magasabb értelmiséget árul el.

Pest den 28.-ten Juny 1850.

An Herrn Samuel v. Wodianer et Sohn in Pest.

Vor einigen Tagen bekam ich beiliegenden Brief von meinem Güterdirektor, in welchem er mir auf diesen Brief antwortet, wo ich ihm geschrieben hatte über die Wollsäcke. Und weil mir — aufrichtig gestanden — die Sache für jetzt noch neu ist, und ich noch nicht in Alles eingeweiht bin, so bin ich so frei diesen Brief zur gütigen Übersicht zu schicken, und dann gefälligst die Anordnungen zu treffen, die die Sache angehen.

Ferner bitte ich Sie mir zu verzeihen, dass ich nochmals gezwungen bin Ihnen lästig zu werden, jedoch ich habe mich in den neulichen Berechnungen über meine zumachenden Ausgaben geirrt, und habe noch 200 f. nöthig; desshalb ersuche ich Sie mir noch gefälligst 20 f. 200, sage zwei hundert, auszahlen zu lassen, und meine Rechnung damit belasten.

Erlauben Sie mir gütigst die Frage. Haben die Herren Csapody Pál und Graf Zichy László vor nicht langer Zeit wol Interessen

gezahlt oder nicht? Meines wissens sind sie schon zwei Jahre rückständig.

Ich habe die Ehre mit Hochachtung zu verbleiben

Ihre

ergebene

Nina Wesselényi.

Hiemit bestätige als weiteren Vorschuss auf die Wolle f. 200 empfangen zu haben. d. i. Zwei hundert Gulden CMünze.

Pest 29. Juny 1850.

Nina Wesselényi.

X.

BEÖTHY ÁKOS — WESSELÉNYI MIKLÓSRÓL.*

Titáni egyéniség volt ő testileg s lelkileg, az a kategoria, a melyet az újabbkori német irodalom az Übermensch fogalma és jelzőjével fejez ki. Elméjének comprehensiv természete képes volt a legnehezebb problémák megfejtésére, egyaránt birta a toll és szó hatalmát. Kossuth szerint beszédei mázsás szentencziákkal voltak telítve. Hallgatóit magával tudta ragadni, míg két munkája tanusítja, miszerint ha rendesen ráadja magát a politikai jellegű irodalmi tevékenységre, a legelsők közé tartozandott volna. Annak, a mit sportnak nevezünk, minden ágát a legnagyobb sikerrel művelte. Jól mondja magáról, hogy földi félelmet nem ösmer. Mert valójában, úgy mint édes apja, ő is oroszlán-szívvel birt, eltelve viaskodási kedvvel, mely kereste az alkalmat, hogy ellenfeleivel birokra menjen. Párbajainak száma legio volt. Ezek között legnevezetesebb egy gróf Wurmbrandt,

* Beöthy Ákos, Beöthy Ödönnek és Csanády Lujzának egyetlen fia, született Kismarján, Biharmegyében 1833-ban, meghalt Budapesten 1904 deczember 9.-én. Középiskolai tanulmányait Nagyváradon végezte, azok elvégzése után hosszabb külföldi tanulmányútra indult. A külföldről hazatérve, az éledező alkotmányos élet rövid ideig tartó hajnalán, vagyis 1861-ben Biharmegye aljegyzője lett. 1872-ben Deák-párti programmal a kismartoni kerület képviselőjévé választotta meg. A fuzió után, vagyis 1875-ben báró Sennyei Pálhoz csatlakozott, de a mérsékelt ellenzék megalakulásával 1878-ban Apponyi híve lett és maradt 1896-ig. Ekkor azonban a választáson megbukott. Bármily zokon esett Beöthynek e bukás, most, hogy küzdelmekben és csalódásokban gazdag életét befejezte, bátran elmondhatjuk, hogy váratlan bukása igazi áldás és szerencse volt rája és nemzetére nézve. Mert azon öt év alatt, míg a parlamenti küzdelmektől távol állott, irta meg «A magyar államiság fejlődése és küzdelmei» czímű örökbecsű kétkötetes munkáját. 1901-ben Kassa városa tisztelte meg őt és önmagát ujra mandátumával. Egyike volt ő a mostani parlament legérdekesebb és legértékesebb férfiainak. Halála igazán nagy veszteséget képezett.

a hadsereg legjobb vívójának tekintetett, ki Wesselényit ellenzéki nézetei miatt gyűlölte és meg akarta leczkéztetni.

A párbaj, a melynél Wesselényi segéde Dessewffy Aurél volt, karddal víatott Mező-Telegden, Biharmegyében, még pedig a szabadban, úgy hogy a jelenetnek néző közönsége is volt. Wesselényi mellén kapott sebet, erre egy irtóztató csapással majdnem ketté vágta ellenfelének karját, úgy hogy az egész életére béna maradt.

Mint 17 éves ifjoncz,* a szathmári felkelő seregben kapitányságot viselt. Csapatjának élén való megjelenése oly délczeg, oly festői volt és hozzá oly kitűnően vezényelte századát, miszerint Kazinczy egész lelkesedéssel énekelte meg. Épen úgy, mint a hogy már feltűnt előtte kora érettsége, tanulási szomja és buzgalma által.

Wesselényi pályájának kezdetén egyike a legérdekesebb és fontosabb mozzanatoknak, megösmerkedése és barátsága Széchenyivel.

Ezen ösmerkedésnek hiteles leírását magától Széchenyitől birjuk. Mikor már utaik elváltak és Széchenyinek a nemzeti sovinizmust kárhoztató 1842.-i akadémiai beszéde miatt Wesselényi őt megtámadta, Széchenyi egy hosszú czikksorozatban válaszolt, a mely egy akkori hírlap, a «Jelenkor» hasábjain jelent meg. Ezen czikkben elmondja Széchenyi, hogy 1820-ban Debreczenben ösmerkedett meg vele. «Hazájuk szomorú sorsa volt beszélgetésük legfőbb tárgya.» Pirultak annak elhagyott állapotán, elhatározták, rajta együtt működve, vállvetve segíteni. Útnak indultak a külföldre, hogy ösmereteik körét tágítva, annál sikeresebben működhessenek. Wesselényi maga bevallotta, hogy sokat köszönhetett Széchenyinek. Ő tanította például angolul, valamint külföldi összeköttetései nagy hasznára váltak. Viszont azonban ezekkel szemben igényelte magának, *hogy a honszeretet lángját ő oltotta bele, valamint kétségen kívül túlhaladta őt politikai érzék, képesség és mindazon ösmeretekben, melyek a politikai pályára és vezérkedésre szükségesek.*

*Az tény és Széchenyi maga sem csinált titkot belőle, hogy Wesselényi nálánál mind fizikai, mind szellemi tulajdonainál fogva alkalmasabb ember, hogy, mint magát kifejezte, «a kolomppal elöljárjon.»*** Úgy képzelte kettőjök között a viszonyt, hogy ő sugalmazza Wesselényit, ez pedig vezeti majdan a közvéleményt az ő nézeteinek szellemében. Csalódás lett a vége mindkettő számára. Széchenyi szerint Wesselényi hiúsága után indult, a tapsoktól megittasult és szerelmes lett a faltörő politikába. Konstatálni kell, hogy a mit faltörésnek nevezett, *azon jogosult törekvés volt, hogy a nemzet fogházának falait*

* Ez csak tévedés, vagy egyszerűen sajtóhiba lehet Beöthy Ákos részéről, mert 1809-ben, a mikor ez történt, Wesselényi csak 13 éves volt.

** Kemény Zsigmond tanulmányai, I. kötet, 57. lap.

áttörje és élvezze azon szabadságot, mely minden emberi lényt méltán megillet.

Wesselényi felfogásának alapossága, komolysága és jogosultsága egész pályája által igazoltatik. És hogy a vezető szerepre nem vállalkozott megfelelő előkészület nélkül, annak a «Szózat» czímű, meg a «Balítéletekről» írt könyve kiáltó bizonyítékát szolgáltatják.

Nem vagyok azon helyzetben, hogy nézeteit még csak kivonatosan is ösmertessem. Jó lélekkel mondhatom, hogy nem volt a magyar közéletnek oly problémája, melyet fel ne ölelt volna és melyre vonatkozólag nemcsak államférfiúi felfogást, de előrelátást ne tanusított volna.

A megyerendszer fontossága, a parlamentáris rendszer alapelve, különböztetés a fejedelem és tanácsosai között, az ellenzék feladata és hivatása, mind a legkorrektebb módon vannak tárgyalva. A dákoromán propaganda veszélyei, a keleti kérdés felvetése és az abból származó bonyodalmak, Ausztriában az alkotmány szüksége föderális alapon, Poroszországnak elkerülhetlen hegemoniája mind oly modorban tárgyaltatott, mely prófétai szellemről tanuskodik. *Örök dicsőségére szolgál, hogy azon idők egyik legnehezebb kérdését, a jobbágyság felszabadítását, a legnagyobb alapossággal fejtegette.* Neki lehetett leginkább köszönni, hogy a kérdés az 1832-iki országgyűlés napirendjére került.

Mikor a kérdés a főrendek tábláján megakadt, akkor Wesselényi ilyképpen hallatta félelmes szózatát: «Ti harczra szálltok a karok és rendek ellen, oda dobjátok nekik a keztyűt; jól van, én felveszem. De, dölyfös oligarkhák, gondoljatok ez órára és emlékezzetek reám, ha lelketlen és önző eljárástok által kényszerítve, a nemesség egyesül az adózó néppel, hogy roppant jószágaitokon megosztozzék.»

A magyar országgyűlésen különben nem soká maradt, miután Erdélyben is megnyílt az országgyűlés és oda kellett mennie az ellenzék vezérletét átvenni.

Általában erdélyi tevékenysége az, mely ellenzéki működésére az igazi jelleget rásüti. Itt vívta legelkeseredettebb harczait, az országos közvélemény ezért ajándékozta meg a halhatatlanság koszorújával, a hatalom pedig itt kovácsolta számára a büntetés rabláneczait. Egészen tisztában volt a politikai küzdelmek természetével, úgy általánosságban, mint a magyar ellenzékével az ő különleges vonatkozásában. Tudta azt nagyon jól, hogy a politikai harcz nem gyermekjáték, nem sport, nem is szinpadi sikerekre való vadászat, de komoly, esetleg élet-halálharcz, mely a hatalomért, nagy elvekért, életbe vágó érdekekért folyik, mely gyakran végzetesebb következményekkel jár, mint a legvéresebb ütközet.

A mivel pedig mindenek felett tisztában volt, az a pártközi helyzetnek sui generis alakulata, ama viszony folytán, melyet Széchenyi találó hasonlattal Ausztriával való vegyes házasságnak nevezett. Ennek következtében az udvari párt és az ellenzék közt a loyalis harcz első követelménye, az egyenlő fegyverrel való mérkőzés teljesen hiányzott. Mert akkoron az udvar emberét jutalom és kitüntetés, az ellenzéki férfiút mellőzés, ha nem üldözés várta osztályrész gyanánt. Tudta azt, hogy ily viszonyok között csakis győzelem vagy megsemmisülés volt az alternativa, mely előtte állott. Így azután az ellenzéki akcziót nem keztyűs kézzel, de vasmarokkal intézte, nem kért és nem adott pardont. Természetes, hogy nem olyan félhivatalos ellenzék volt az övé, melyet a kormány jóviseletéért megdícsér, hanem olyan, melyért ellene minden engedett és meg nem engedett eszközt felhasználtak: *a spadassin fegyverétől egész a börtönig, ha kell, a vérpadig.*

Az a stratégia, melyet ily viszonyok nyomása alatt kezdeményezett és melyet később Kossuth a legnagyobb virtuozitással kezelt, úgy viszonylott a régi lassú ellenzéki ellenálláshoz, mint a Napoleon-féle stratégia a XVIII. század nehézkes és mesterkélt harczmodorához. A kíméletlen, soha sem lankadó offenziva: ez volt Wesselényi politikai eljárásának a regulája.*

Nyugalmat nem ösmert, felkereste az ellenséget a politikai sakktábla egész területén, annak minden koczkáján, vagyis pontján. A síkságon, mint a hegyek ormain, vízen úgy, mint szárazon, éjjel és nappal. Vészes fergetegként rohant reá annak megrémült soraira, mint a hogy a szélvész teszi a polyvával, szétszórva azt.

Mikor nem volt együtt az országgyűlés, barátjaival, kiket vándor pátriótáknak neveztek, egyik megyegyűlésről a másikra utazik, ostorozva a kényuralmat. Ha a gyűléstermet bezárják, a népet viszi magával a református templomba s ott menydörög a jogtiprás felett. Az országgyűlési naplót betiltják, ő könyvnyomdát vesz és eszközli a kiadást. Az ellenzéki szellem oly erős, hogy a törvényhozást széjjelkergetik, kihirdetik az ostromállapotot, őt magát főbenjáró kereset alá fogják.

Még sem fognak ki rajta. Erdély, igaz, el van előtte zárva, de Magyarország még szabad, ott lehet még küzdeni, oda siet tehát. Az első stáczió Szathmármegye, hol az ő különlegessége, az úrbéri kérdés van napirenden. Ennek érdekében tart egy beszédet, melyből lázítási czélzatot sütnek ki. Ezért is perbe fogják, el is marasztalják, három évi börtönre ítélik.

* Lásd a két stratégia közötti különbséget Delbrück: Das Leben des Feldmarschalls von Gneisenau, I. kötet, 54. lap.

A Damokles kardja, mely ily módon feje felett lebeg, nem akadályozza meg abban, hogy 1838-ban a pesti árvízveszély alkalmából ne álljon oda a mentők közé, számtalan életet ragadva ki a halál torkából. Vörösmarty «Árvízi hajósá»-ban őt énekelte meg. Ama szép sorok:

«Őt minden elhagyá,
Az ember, a világ,
Csaknem maga maradt,
Mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai,
Kietlen álmait
Gyógyszer nem űzi el,
Nem orvosolja hit.»

híven rajzolják le lelkének szomorú állapotát.

Különben ő maga egy franczia úrhölgynek emlékkönyvébe a következő sorokat írta: «*Szép hazádba térsz te vissza, és téged otthon enyhely fogad, én pedig hazámban, melyet oltalmaztam, úgy élek mint egy üldözött vad. Midőn az erdők tollas lakója bizton rakhatja fészkét annak sudar fáira, én az én fészkemből ki vagyok zavarva és hontalanná lett a honnak fia.*»*

Ez azonban még mind csak tűrhető lett volna, de a mi helyzetét igazán siralmassá tette, az veszedelmes szembaja volt, mely a leggondosabb ápolás daczára mindinkább súlyosbodott. Wesselényi elvesztette szeme világát, letűnt a cselekvő élet színpadáról, befejezte dicsőséges pályáját.

Ő maga legalább így tekintette a dolgot, polgári halottnak nevezvén magát. Ezen irtóztató csapás erejének teljében és virágában megfosztotta nemzetét attól, hogy elveinek diadalra jutásában és megvédésében hatalmas egyéniségének egész súlyát dobja bele az események mérlegébe. Ösmeretes, hogy azon iránynak, a melyet képviselt, kétségtelenül egy nálánál jelentékenyebb egyéniség állott élére, az általa is bálványozott Kossuth Lajos, ki miatt barátsága Széchenyivel is megszakadt. Igaz, hogy később, mint az ösmeretes is, midőn a katasztrófa a reakczió támadása folytán bekövetkezett, Wesselényi utai eltértek a Kossuthétól, de ez, úgy vélem, nem ez utóbbinak számlájára írandó, hanem Wesselényi betegségének volt folyománya, mely őt tetterejében teljesen megbénította.

Kemény Zsigmond, ama tévelygése következtében, mely oda vitte, hogy minden bajt a Kossuth nyakába akart varrni, igen hatásos módon írja le azon valójában drámai jelenetet, mely 1848 augusztus havában a világtalan Wesselényi és Kossuth közt lejátszódott.

* Ballagi: Millenáris történet, VIII. kötet, 266. lap. Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei, II. kötet.

Az elébbi minden áron vissza akarta tartani Kossuthot a soi-disant forradalmi lépésektől, melyek akkoron a jogosult önvédelem minimumát képviselték. Töprengéseire, aggályaira, melyeket természetesen honszerelme suggalt, Kossuth azt felelte, hogy a «Corpus Juris»-szal a hazát többé meg nem mentjük, a régi jó világnak vége, más emberek és eszmékre van szükség. A mit Wesselényi a legnagyobb felindulással a haza romlásának és maga iránti fekete hálátlanságnak tekintett.

XI.

GRÓF KUUN GÉZA — WESSELÉNYIRŐL.*

Hiában marasztotta volna Kheiron Achilleust továbbra, ápoló karjai közül kibontakozott a hős, amint elhivatásának öntudatára jutott s megindult a dicsőség sziklás ösvényén. Történelmi elhivatása a cselekedet terére ragadta tenni nagy dolgokat s vitte előre kitűzött czéljai felé. A köznapi embert sodorja az idők árja s néha kénytelen kedvetlen érzéssel keblében, a balgatag kicsinyli a veszélyt s azt hiszi, hogy ellenszegülhet a hullámoknak, a nagyok az áramlatnak lehetőleg irányt szabnak idejében még, czélokat tűznek ki, mintegy szövetkeznek vele czéltudatos munkájok eszközlésére. Ha hajójukat a vizek árjába eresztik, az nem inog ide-oda a hullámok játékaként, hanem erős kéz által kormányoztatik; azonban a jó szerencse senkinek sem állandó kísérője s a végzet lesujthatja a hőst is dicső küzdelem után. Wesselényi a megyegyűlések küzdhomlokán vetett először szemet a kardra s azt nagy hamar hatalmas kezével megragadta s forgatta nagy bátran az ősi alkotmány védelmére, s kivívására a polgári jogoknak. Atyja kardját pillantotta meg a fiú, mint egykoron Theseus, szintén Kheiron nevendéke, kit anyja egy sziklához vezetett Troezén s Athéne közt s felemeltette vele a sziklát, a

* Osdolai gróf Kuun Géza, régi székely főnemesi család sarja, született 1837 deczember 18.-án Nagyszebenben. Tanulmányait részint Budapesten, részint a göttingai egyetemen végezte. Tanulmányai befejezése után bejárta Németországot, Svájczot, Francziaországot, Angliát, Olaszországot és Dániát, később a Balkán-félsziget államait járta sorba. Mindenütt a történelmi régiségeket kutatván és tanulmányozván. Pulszky Ferencz és Brassay Sámuelen kívül alig volt oly sokoldalú tudósunk, mint gróf Kuun Géza. A legnagyobb könnyedséggel ír és beszél a magyaron kívül latin, görög, zsidó és arab nyelven, azonkívül német, olasz, franczia és angol nyelven. A magyar tudományos akademiának 1857-től kezdve tagja, legutóbb alelnöke is volt. Egész kis könyvtárra rug felolvasásainak és értekezéseinek, kisebb és nagyobb műveinek száma. Közhivatalt soha nem vállalt, de érdemeit az egész ország jól ösmeri és méltányolja. Az Emkének egyik alelnöke, az Erdélyi Irodalmi Társaságnak pedig elnöke. Ezen beszédét is az erdélyi irodalmi társaságnak a nagy Wesselényi emlékére rendezett díszülésében mondotta el Kolozsvárott, 1902 november 9.-én.

mely alatt atyja Oligeus athénei király kardja rejlett. Jó kard az, melyet az atya fia számára tartogat s rejt el a szikla alá, még jobb az, melyet fia előtt villogtat, előle el nem rejt, különösen ha olyan atyáé volt, mint a Wesselényi Miklós hasonnevű atyja, kinek hamvaihoz méltán írhatta Berzsenyi:

A' Jók csudáltak, mint az Egész javát
Titkon segitő mennyei tüneményt,
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Wesselényi Miklós jeles nevelője Pataki Mózes 1814-ben hunyt el Kolozsvárt, kevéssel Velenczéből való hazaérkezése után, hova nevendékét s barátját kísérte, aki ekkor épen tizennyolczadik esztendejében járt s atyját öt év előtt veszítette el. Örvendve jegyzi meg Kazinczy a még akkor ifjú Wesselényiről, hogy ő szeretve tisztelt nevelője testét Kolozsvárról Zsibóra küldé ki, «s megnyerte nagylelkű anyjától, hogy nevelő barátja atyja mellé temettessék.» Ugyan ezen V.-ik erdélyi levelében kevéssel feljebb írja: «Wesselényi Velenczéből jövén 1814-ben, felém kerüle az ő Patakijával, kit ekkor láttam legelőbb, s feleségem elnézvén a két nem tanítót s tanítványt, hanem egymásra oly igen méltó barátot, őket Carlosnak s Posának nevezte el s a kettő elhülve s örömmel elhülve fogatta el az igen szerencsés elnevezést.» Wesselényi az ismeretek szerzésében fáradhatlan volt, testi erejét s szellemi tehetségeit egyformán mívelte s ő, aki minden testgyakorlatokban első volt, a tudományokban is széles látkörre tett szert. Kazinczy Erdély első fiának tartotta s mondotta Wesselényit s méltán nagynevű atyját látta benne ujjászületni erényeiben, lelkületében, barátja hű szeretetében s már 1810-ben e gondolatának ad kifejezést, Wesselényi Miklós atyjához írt e négysoros versében :

Kétled-e, hogy lelkünk él, vándorol? Ott fenn Cato
S lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szűnd keseredni fiad, nem holt az el; él még,
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.»

Hogy mily nagy gondot fordított Wesselényi atyja a fia nevelésére s hogy Pataki ebben mily hű szövetségese volt, meglátjuk a többi közt Kazinczy egyik erdélyi leveléből, a melyben írja: «A hét esztendős gyermek atyjától veve leczkéket a lovaglásban. Elhordá ezt a gyűlésekre s ezeknek egyikén, minekelőtte a főispán még bejött, a gyermeknek egy beszédet kelle tartani a rendekhez.

Oh az én barátom nemcsak ezt tevé! Képzeld, 14 esztendős korában egy maga által készített prédikácziót elmondta a zsibói templomban. Anyja jelen volt s úgy sírt: de az öreg pap (is) sírt megszűnés nélkül; emberei pedig a templom előtt össze meg össze csó-

kolták ő nagyságát, a méltóságos tisztelendő urfit. Serdülvén, 1809 márcz. 23-án atya és fiú, az mint megyéje felköltjeinek vezére, a tizenháromesztendős gyermek (született 1786 deczember utolsóján) mint atyjának segédje s a seregnek kapitánya Károlyba menének s a gyermek tiszt ott a nádor királyfi s a szatmári rendek előtt gyakoroltatá atyjának seregét. A nádor s minden jelen voltak álmélkodának a gyermek-férfiú stb.» E történet Kazinczyban felébreszté a régóta szunnyadó költői szikrát s egy epistola megírására ragadta, a melynek kezdő sorait ide írom:

Még a praetexta repdes válladon,
Ambróziát lehell szép üstököd,
S gyengéd orczádon s e kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Ámorén —
Legszebb, legbájosb Ámor önmagad:
S im a gynaceum csendes rejtekéből
Kiszökve, már a vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt lephess fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.»

Kazinczy ezt az epistolát még 1809-dik évben írta.

A szerető atya s gondos nevelő elhunyta után az ifjú Wesselényire édes anyja intő kérő szava állandóan nagy hatással volt. Ez a tiszteletre méltó asszony ép úgy vala védangyala és tanácsadója nagynevű férjének, mint későbbi éveiben egyetlen fiának is az volt, s Kazinczynak az atyára vonatkozó szavait a fiura vonatkoztatva mondhatjuk: «Hová fogták volna őtet ragadozni megszelídíthetlen indulatai, ha ez a nagy asszony nem birt volna elég lélekkel elcsendesíteni oroszláni tüzét.» Dicső atyja példája s oktatása a fiunak legfőbb nyereménye maradt, s nevelőjének tanítása mélyen bevésődött emlékezetébe.

Gróf Széchenyi Istvánhoz követői közül első, ki hozzá szorosabban csatlakozott, Wesselényi Miklós volt. Szerencsés nap volt reájuk nézve az 1820-ik év második felének az a napja, melyen Debreczenben egymást először látták, mondhatnók egymásra találtak, mint a kik keresték egymást. Szép és jelentős napok voltak azok, melyeket Széchenyi a következő év julius 31-ikétől augusztus 3. — vagy 4-ikig Zsibón töltött Wesselényinél s mikor közelebbről ismerkedtek meg s barátkoztak össze. Nem áll ugyan az, hogy W.-t Széchenyi hódította volna meg a közéletnek, de bizonyos, hogy nagy és üdvös befolyással volt reá. A mi Wesselényit hosszú időn át Széchenyitől leginkább elválasztotta, az, mint Toldy Ferencz helyesen jegyzi meg, a megyei hatalom erősítése s a vis inertiae elméleteiben rejlik.

Csak nemrég leplezték le Wesselényi Miklós szobrát Zilahon, az ottani ünnep országos ünnep volt, mint a hogy a nagy alkalom-

hoz illett is. Bizonyára a késő jövendő is Wesselényiben nemzeti nagyságunk egyik legfényesebb alakját fogja szemlélni csodálattal s a kegyelet s hála érzéseivel szívében. Itt nem Wesselényi életét szándékozzuk megírni, még vázolni sem, sokoldalú munkakörére sem fogunk kiterjeszkedni, kiváló tehetségeit nem elemezzük, fejlődő nagyságát s a nagyságnak azon vonását, mely testi szemének vakulásával benne mind élesebben látó politikust tűntet elő, nem fogjuk részletezve kiemelni, sem ékesszólásának szíveket s elméket megnyerő s megostromló erejét nem fogjuk az elért hatásokban kitűntetni, csak egyre kívánunk emlékeztetni Wesselényiben, a nemzeti érzésre, mely egész lényét át- és áthatotta s ezen érzés kettős megnyilatkozására: egyfelől a nemzeti nyelv iránt való hű buzgalmában, másfelől a két magyar haza egyesülésére irányuló olthatatlan s mind magasabban lángoló vágyódásában. Ezen érzésnek számtalan bizonyítékai közt mint különösen megkapókat Wesselényi két kiadatlan beszédét és egy kiadatlan levelét kívánom* ezennel közzé tenni, mely beszédeknek csak, egyikét mondta el, a másikat valamely okból el nem mondhatta. Nagyon is idején van, hogy Wesselényi irodalmi hagyatékát teljes egészében közkincscsé tegyük s ez okból lángelméjének minden legkisebb megnyilatkozását, legyen az egy rövidke levél, egy röpke gondolat, egy emléklap, nagy utánjárással rejtekeikből napvilágra hozva, a míg nem késő, összegyűjtve tegyük lehetővé azt, hogy összes irodalmi hagyatéka minél előbb közkézen forogjon a jövendő nemzedékek hasznára, irodalmunk díszére. Minél inkább fogjuk ismerni Wesselényit, annál nagyobbnak fogjuk látni. Szónoklatai megkapók, megrázók, elragadók. A tüzet, a mely benne él s belőle kitör, közli s érezteti hallgatóival, ellenségei az égéssebet érzik, barátai a tűz melegét.

XII.

DR. PETRI MÓR WESSELÉNYIRŐL.**

A Réz, Meszes és Bükk koszorújában, a Hámozó-Ér öntözte vidéken szobrot állítottunk a nagy Wesselényi Miklósnak.

Kigyúlt fáklyája az árvízi hajósnak. Látjuk újra a hegyek ormai felett felragyogó fényét, melyet egyszer már elvesztettünk vala szemeink elől — sorsunk ütköző, hánykodó hullámain.

Ott áll a Nagy a zilahi Kossuth-téren, fényben visszatérve, diadallal, a nemzet koszorúival elhalmozva.

* Megjelentek az «Erdélyi Múzeum» 1902. évi deczember 15.-i füzetében.

** Dr. Petri Mór, Szilágymegye tanfelügyelője és a Wesselényi-egylet elnöke eme szép beszédét az Erdélyi Irodalmi Társaság 1902 november 9.-én a Wesselényi emlékére tartott díszülésén mondotta el.

Szívünk megkönnyebbült, mikor lehullott a lepel. Mikor tanúságot tettünk, hogy a szabad eszmék rettenthetetlen úttörőjét, Széchenyi korszakos küzdelmeinek első hősét még sem feledtük el, emlékének kegyelettel áldozván, emlékéből lelkesítő új erőt merítvén, gyújtván «régi fénynél új szövétneket.»

Széchenyi ízzó korából az ébredésnek mozgalmas, a nemzet létérdekeit vitató, szabadságunk, alkotmányunk, magyar egységünk mellett harczba induló időszakából, az úttörő gigászok és martirok közül, két férfiú válik ki, a kik magasra tartják az emberszeretet és hazafiság lobogóját. Az egyik egy magános, merengő, elmélkedő, vágyódó, forró és küzdő lélek, a ki szent fájdalommal és megrendítő kétségbeeséssel zengi fenségesen szárnyaló himnuszait, ódáit, borongó elégiáit, majd pedig eladdig nem ismert művésziességet önt szónoklataiba; a másiknak jelleme általában az «erőfeszítés»; tüzes, barna, jelentékeny szemei a tigris szemek erejével mélyedtek a tárgyakra, melyeket gyűlölt, keresett, vagy megtalált», a ki menydörgésszerű szavával «inkább sivár és velőkig ható erős, mint kellemes volt.» A szabad eszmék e dicső úttörői: Kölcsey és Wesselényi, amaz áldásért esengő imájával, emez hatalmas jeligéjével: a «nunquam retro»-val állt a nemzet előtt, a legnagyobb megpróbáltatások közt, a legvégzetesebb pillanatokban.

Wesselényi, a «legmagyarabb magyar»: Széchenyire, a legnagyobb magyarra, Kölcsey, a művésziességgel tündöklő szónok pedig többek közt Kossuthra, Deákra volt hatással. Kossuth azt írja Kölcseyről 1834-ben, hogy «halk szózata szent kegyelet ihletéseként rezgett végig hallgatóin. Egy erős lélek törékeny test lánczai közt», egyetlen szemében minden, mult és jövő bánata tükrözött vissza.» Úgy állott mindannyiok előtt, mint egy túlvilági lény; néma csendben, áhítattal hallgatták őt, a mikor az örökváltsági törvényjavaslat mellett beszélt. Wesselényi beszédei pedig — Kossuth szerint — mázsás szentencziákkal voltak telítve.

A történelem feljegyezte Wesselényinek Széchenyivel való barátságát, a melyről írja Széchenyi Wesselényinek 1821 szeptember 16.-án, hogy az iránta való indulata «nem csalódás, hanem való és maradandó», vagy, mint 1843-ban írja Széchenyi az első találkozásról: Wesselényi «lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorolt, majd elbájolá lelkemet.» Mindketten pirultak Széchenyi kifejezésével élve «hazánk hátramaradt, olyannyira, elaljasodott léte felett» s mind a ketten kimondhatatlan vágyat éreztek magukban «habár egy mákszemnyire is javíthatni honunk, véreink ápolásához.» «Erősödött napról-napra valóban sem kisded hiúságtól, sem önző hajlamtól el nem rútított» szövetségök.

Ismerjük szent szövetségöket s fájdalmas meghasonlásukat.

A kortársak, mint Kossuth mondá, Széchenyit az anyag emberének tartották. «Széchenyi a vagyonosság útján akart vezetni közszabadságra, Wesselényi pedig a közszabadság útján vagyonosságra. Amaz ezt tartja: «legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik.» Emez viszont: «csak szabadok legyünk, a gazdagság maga önként eljő.»

Így vélekedének a kortársak, a mit Kemény Zsigmond arra vezet vissza, hogy a kortársak «inkább szerették az antithesiseket, mint az igazságot,» mert a ki Wesselényi s Széchenyi közt az úttörő különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki — hogy Wesselényi a régi alkotmány-védelmi positiót kívánta híven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mindaddig, míg Ausztria abszolutisztikus irányában marad s míg az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek. Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, hogy az Ausztriával való vegyes házasság alatt is folytonosan és azon eszközök által, melyek lehetségessé teszik, gyűjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat oly téren, hol legtöbb eredménynyel lehet, neveljük értelmi súlyunkat, egyesítsük a néposztályok érdekeit s úgy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállítási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy forduló pontnál s akár az abszolutizmus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátságaiból a legtöbb kamatot legyünk alkalmasok hazánk számára kivonni. Így jellemzi a két férfiút Kemény.

Annak a párhuzamnak felületes voltára, mely szerint Széchenyi a gazdagság útján akart jutni a szabadsághoz, Wesselényi pedig a szabadság útján a gazdagsághoz, Zsilinszky Mihály is rámutat. «Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés» czímű munkájában Wesselényinek «Balítéletek» czímű munkájából vett idézetekkel támogatja, hogy «Wesselényi a magyar nemzet jövőjének zálogát az anyagi jólétben és lelki műveltségben keresé.»

A legteljesebb s egyszersmind legtömörebb képét politikai irányuk különbözőségeinek a Wesselényi naplója mutatja.

Míg Széchenyi a nemzetben magában kereste bajainak okát s fokozatosabb, de biztosabb orvosláshoz kívánt nyúlni, addig Wesselényi a nemzeti elnyomatásra vezetett vissza minden bajt s az első szükséges dolognak az alkotmány s ezzel szabadságunk biztosítását tartotta.

«Hogy a nemzeti erőt s érzést kell nálunk kifejteni, s hogy ez az egyedüli út, mód, hogy a magyar valaha szabad legyen, ebben egyezünk mind a ketten — úgymond Wesselényi — ő erre kaszinók, verseny, lánczhíd, dunai gőzhajózás, stb. nagyon is homeopatice diulált szereit akarja használni, én is hiszem, hogy ezen parányi ada-

gok sem lesznek hatásnélküliek, későre, nagyon későre fognak munkálkodni, de rögtön használni nem. Hazánk tarka teste a mostani hideg és fullasztó ködös időben kemény és hirtelen ható szereket kíván. De Széchenyi azt nem akarja átlátni, hogy míg a század mulva sikerülendő orvoslás módjával akarja hazánkat éltetni, s még csak azon kis cseppeket s porocskákat akarja adogatni, minden más orvosi szertől eltiltva, addig más betegség ragadta meg a testet s más halálos nyavalya kapta körmei közé s ha ez ellen nem gyógyíttatik — meghal, mielőtt azon szerek chronicus bajaiból kiorvosolhatnák.

Széchenyi a bennünk fejlődő s örökségül ránk maradt betegségekből akarja, hogy magunkat gyógyítsuk s erre a választott szerek jók lehetnek s valóban czélirányosak is; de tagjainkat zúzzák, marczangolják, rajtunk tág sebeket ejtenek, melyeken vérünk foly, ki kell magunkat az erőszak körmei közül fejteni, az éles fegyver csapásait fel kell fogni vagy elkerülni, a kapott sebeket vagy eltört tagokat bekötni és helyre egyengetni, mert orvosi szerek csak betegséget gyógyítanak, de külerőszakot el nem távoztatnak és azt kell meggátolni, hogy a test ne desorganisálódjék, mert desorganisált testet semmi orvosi ápolás nem állít helyre. Nemzetnek pedig teste, mely jussaitól magát megfosztani engedi, desorganisálva van. Én a Széchenyi gyógyítás módjával kezet fogtam mindíg, s abban nem is kis részt vettem, de midőn országgyűléseken, vármegyékben törvényeinket, jussainkat, nemzetiségünket megtámadva s vad csapatok alatt vérezni láttam, lehetett-e akkor némán hallgatnom vagy magam visszavonásával másoknak s a legjobbaknak is a megfutamodásra jelt adnom?» stb.

Érzik e sorokból, hogy magasrendű czéljaikban mennyire egyek ők. Ragyognak a nemzetet irányító közös igéik egymáshoz fűződve, ellenségeskedéseiket betakarva.

Azok a magasabb vezérlő csillagok, melyekre szemeiket a Debreczenben 1820-ban történt első találkozásuk alkalmával szegezték, azok vezették őket akkor is, a mikor külön utakon jártak. Azok az utak összefolytak, mint a hogy pályájuk végén összefolytak az egymás keblére boruló két barátnak égő könyei.

Ismétlem, a történelemben ép annyira elválaszthatatlanok, mint szíveinkben.

De a nemzeti újjászületés és a Wesselényi történetében soha sem lehet megfeledkeznünk a magyar parlamenti szónoklat újjáteremtőjéről, a Himnus halhatatlan költőjéről.

Oh, a Kölcsey és Wesselényi neve ép oly meghatóan összeér a tragikus helyeken! A két férfiút — hogy Wesselényi mondásával szóljak — szent barátság fűzte össze.

Wesselényi éppen azon a vármegyei gyűlésen mondott szavaiért

vonta fejére a hűtlenségi vádat, amely vármegyei gyűlésen leköszönt Kölcsey, visszaadván a követi megbízatását, mert ez a vármegye amaz ismeretes pótló utasítást kívánta rákötni, hogy a reformok ellen foglaljon állást. És Kölcseyt utolsó leheletéig a Wesselényi pöre mellett találjuk; a halál ütötte ki kezéből hőslelkű barátjának védelmére fogott tollát. A főnemességből származott Wesselényi ezzel búcsúzott a középnemes fiától: «valamennyiünknél többet ért, igazában nem is volt közibünk való.»

Elveik, eszményeik ugyanazok, politikai hitvallásuk egy.

Kölcsey is a vallásszabadság, a lengyelek, a magyar nyelv, a részek, az úrbér ügyében, a jobbágyság érdekében izgat. Csakhogy míg Kölcsey nem annyira államférfiú, mint inkább — halk hangja mellett is — szónok, addig Wesselényi nagyobb politikus s a nemzet a kétségek, tépelődések válságos pillanatában az ő rendületlen hitében, rettenthetetlen bátorságában, sámsoni erejében ünnepelte vezérét

Milyen igazán mondja Beöthy Ákos, hogy a mégis inkább annyagi irányzat mellett, melyet társadalmi és közgazdasági hátterével Széchenyi képviselt, Kölcsey és Wesselényi voltak az eszményi irányzat úttörői, «mely letört minden egyéni és hatalmi önzést, a közérdeket tette úrrá minden felekezeti és osztályérdek felett.»

Hogy mi most a jelen viszonyok közt békében élünk s közremunkálhatunk nemzeti eszményeink szolgálatára, azt valóban jórészben hazánk e két nagy fiának: Kölcseynek és Wesselényinek köszönhetjük. Az eszményi irányzat megteremtője Kölcsey, a politikai vezérei: előbb Wesselényi, majd Deák és Kossuth.

XIII.

JÓKAI MÓR SZÉCHENYIRŐL ÉS WESSELÉNYIRŐL.*

A régi homályos múlt ködéből kitűnik még két félig elmosódott alak, kikre néha visszaemlékezünk.

Az egyik ott ül a dunai lánczhíd oszlopán, nagy szellemének ez örök emlékén. Lábai előtt terül két zajos város, lábai alatt folyik égszínt játszó folyam.

És ő oly szomorún, oly mélán néz alá, mintha látná mindazt, a mit más nem láthat és semmit abból, a mit mások látnak.

Oh e sasszemekre nézve nincs többé világa a napnak, a sarkaiból kiforgatott lélek visszásan vet minden sugárt a szív sötétjébe, egy összedúlt világ van ott belől, a mit a teremtés keze kétségbeestében összerontott.

* Lásd Jókai Mór «Kárpáty Zoltán» czímű regényének az utolsó, «Látnok és Világtalan» czímű fejezetét.

Mennyi sötétség ül e sűrű fekete szemöldök alatt! elég volna napfogyatkozásnak. Milyen halaványság e dúlt arczulaton! Elég volna halálnak.

Olyan búsan, olyan merően mit tudhat nézni semmi tárgyat nem ismerő szemeivel? Ha kérdenék, mit mondana? Ha mondana, ki értené? Ki értené, s ki tudná elviselni lelkén? — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Messze, távol Graefenberg hűs hegyei között roskatag ősz férfi támaszkodik a levágott fenyőtörzsre, erőtvesztett vonásain a kelő nap fénye ragyog, sugárait nem látja ő, csak melegét érzi annak.

Miért néz mégis áhítattal kelet felé? Tán kedvesebb is van rá nézve ott a kelő napnál?

Oh mint fájhat nem láthatni azt, a miről örökké gondolkozik! Köröskörül az egész világ be van zárva előtte. Szemeinek nincs világa többé.

Egy élő halott, a ki hallja, mint szegezik le koporsóját és a mit kiáltott, a mit jelentett, az csak képzelet volt, nem látta, nem hallotta senki. Megtapostàk a földet fölötte; azt mondták, hogy meg van halva és senki sem kérdezte többé: vajjon talán ez a szegény halott ott a sír fenekén nem érez-e? és nem fáj-e neki valami?

. . . . Ez volt a vége hazánk két legnagyobb fiának: Széchenyi István és Wesselényi Miklósnak, kiknek még csak a nagy szellemek szokott díját sem adta meg a nagy világ: «a dicsőítést a nem lét után.»

Legyenek e szerény sorok azon emlékkő morzsái, melyet számukra elfeledtek emelni.

A nagy szellem nem azért nagy, hogy jutalmat várjon, vagy az életben, vagy a halálban, vagy a túlvilágon, hanem azért nagy, mert nem tud kicsiny lenni.

WESSELÉNYI MIKLÓS SZOBRA ZILAHON.

A művész, ki a szépnek hatalmával szolgálja a magasabb emberi igazságot, nemes hivatásának csak akkor és úgy felelhet meg, ha a kort, melynek emberét ecsetjével vagy vésőjével megörökíteni akarja, teljesen ösmeri. Fadrusz János, ki Wesselényi zilahi szobrát készítette, ösmerte a 30-as és 40-es éveknek nemcsak történetét, hanem a szellemét is. Némelyek bizonyos lekicsinylő kifejezéssel ezt a dicső korszakot a túlhajtott liberalismus korszakának nevezik. Bármiként is nevezzék azonban ezt a kort, annyi bizonyos, hogy annyi igazi nagyságot úgy az irodalom, mint a politika terén egyetlen korszak sem tud felmutatni, mint éppen a doctrinairek e lekicsinyelt korszaka.

A „mának“ nem az a büne csupán, hogy csak a „mával“ törődik, hanem az főként, hogy minden boldogulást csak az anyagiaktól vár. Az eszmék — melyekért egy-két nemzedékkel ezelőtt még vért és életet áldozott a nemzet — nem hevítik többé a tömeget. Nem azt nézik, ki mit hirdet, hanem ki mit igér vagy ad.

És ha így van? Ugyan miért van így? A felelet elszomorító, de, fájdalom, igaz. Azért van így, mert a vezérek feledik, hogy a *példa* a legnagyobb és legigazibb tanitó-mester. A tömeg ösztönei, sejtelmei, érzelmei, szenvedélyei ma is ugyanazok, mik egy-két nemzedékkel előbb voltak. De a tömeg nem hiszen többé a vezéreknek, mert mást hirdetnek és mást cselekszenek, mint amit hirdetnek. Wesselényi korában azt, amit hirdettek, igaz szívből hirdették. Saját életök nem czáfolta meg saját tetteiket. *A hatás titka a vezérek jellemében volt.*

Fadrusz ugyan sohasem olvasta Wesselényinek 1847 április 17.-éről Bártfay Lászlóhoz intézett azt a levelét, melyben Wesselényi régi kedvencz eszméjéről, a parasztságnak felszabadításáról szólva — azt írja barátjának:

„. . . . Jónak látnám, hogy a tudós társaság (értsd alatta a magyar tudományos akadémiát) dolgoztatna egy munkát,

WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ SZOBRA ZILAHON.
LELEPLEZTETETT 1902 SZEPT. 18.-ÁN ZILAHON.

**

melynek tárgya lenne egyrészről honunk parasztságának rövid története; másfelől az örökváltságnak mindazon módjai, melyek Európa különféle tartományaiban a földesúr és jobbágy közti viszonyok végelintézkedésére s illetőleg megszüntetésére használtattak.“

De bizonynyal ösmerte a magyar paraszt iránti rajongó szeretetét, olvasta Wesselényinek a „Balitéletekről“ 1833-ban Bukarestben megjelent nagy művét — és abból megtudta, átérezte, hogy a haza és emberszeretet — nemesebben szívben nem egyesülhet, amint az a Wesselényi szívében elválhatatlanul egybeforrott.

Ezért nem mintázta Wesselényit lóháton, díszmagyarban, kócsagtollas kalpaggal a fején, kurucz fringiával az oldalán, hanem oda állította a bástya fokára hajadon fővel, kinyújtott karral, melyet védőleg és oltalmazólag tart a feléje szeretettel és bizalommal közelgő magyar jobbágy felé.

1902 szeptember 18.-án leplezték le országos ünnepségek közepette Wesselényi szobrát Zilahon a kormány, a törvényhozás, a törvényhatóságok, az irodalmi és tudományos társaságok nagyszámú küldötteinek jelenlétében. Szebb, magasztosabb ünnepélyt soha életemben nem láttam. Egy pillanatra úgy tünt fel előttem, mintha ez az oly sokfelé szétszakadt szerencsétlen nemzet talán egyik legnagyobb fiának szellemétől áthatottan egybeforrt volna, mintha feledte volna úgy az idegen, mint honfikéztől ütött sebeket, feledte volna a tegnap keserűségeit, a holnap gondjait és egész lelkét nagy és nemes szívű fia emlékének szentelte volna.

Az ünnepély leírásával olvasóimat nem untatom, de a magyar stylus nagy mesterének, dr. *Beöthy* Zsoltnak ünnepi beszédét, *Zempléni* Árpád pályanyertes ódáját és a „nagy Wesselényi“ *elsőszülött fiának* országos feltünést keltett felköszöntőjét a lakomán, valamint a szobor keletkezésének történetét a „*Szilágy*“ czímű hetilap 1902. évi szeptember 22.-én megjelent száma nyomán itt közlöm.

Az eszme, hogy a nemzet egyik legnagyobbjának, báró Wesselényi Miklósnak, a legigazabb magyarnak, Zilahon emlékszobor állíttassék: *Pungur* Gyulát, a zilahi polgári fiúiskola

egykori tanárát illeti meg. A szilágyvármegyei tanítótestületnek Zilahon 1891 október 2-án tartott közgyűléséhez adta be mély hazafias érzésről tanúskodó indítványát, melyet a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel emelt határozattá, kimondván egyúttal, hogy Szilágy vármegye közönségét nyomban értesíti, hogy a szobor felállítása iránt azonnal intézkedjék. A vármegye közönsége ugyancsak e hó 19.-én tartott őszi rendes közgyűlésében 537 kgy. sz. a. Szikszay Lajos alispán elnöklésével tárgyalta a tanító-testület előterjesztését, amelyet a törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvében következőkép örökített meg:

„Olvastatott a „Szilágyvármegyei tanítótestület“ által a néhai báró Wesselényi Miklós emlékszobrának felállítása s e czélból a további szükséges intézkedések megindítása tárgyában az állandó választmány véleményének kapcsolatban ide benyujtott kérelem, illetve előterjesztés.

Törvényhatósági bizottságunk azon meggyőződésben, hogy a hazafiúi erények egyik legszebb gyöngye: fenntartani és ápolni a nemzet azon nagyjainak emlékét, kik a nemzeti erők egyesítésének és tevékenységének útját azon válságos időkben egyengették, midőn a haza önállása s az alkotmányos szabadságért való küzdelemben felülről az önkény kíméletet nem ismerő sujtó fegyverével, alulról a jobb jövő iránti közönynyel kellett szembeszállani, kik magvetői voltak azon eszméknek, melyek az 1848. évnek világra szóló eseményeiben jutottak diadalra, ezek között vármegyénk nagy fia, a néhai báró Wesselényi Miklósnak, az úttörők ezen egyik kimagasló alakjának emlékét a késő utódok előtt érczbe öntött szobor által fenntartani a legszebb és a legnemesebb hazafiúi kötelesség — egyhangúlag és általános lelkesedéssel elhatározza:

1. hogy a néhai báró Wesselényi Miklós érczbe öntött emlékszobrát Szilágyvármegye székhelyén, Zilah r. t. városban nemzeti közadakozásból fölállítja, ennek végrehajtása czéljából *Szikszay* Lajos királyi tanácsos, alispán elnöklete alatt *Sántha* Dezső, *Gencsy* Sándor, Szilágy-Somlyó város polgármestere, *Péchy* Mihály, báró *Kemény* Árpád, báró *Podmaniczky* Gyula, *Simay* Miklós, *Nagy* Domokos, báró *Győrffy* Pál, *Kovácsy* Miklós, *Szongott* Jakab, *Nagy* László, *Horváth* Bertalan,

Lázár Ferencz, báró *Blassberg* Lajos, báró *Bánffy* Dezső, *Bydeskuthy* György, *Benkő* Gyula, *Berényi* János, idősb *Dull* László, *Pap* György, *Domby* Károly, *Kiss* Lajos, *Lőrinczy* György, *Török* István, *Bölönyi* Sándor, *Barhalovics* Aliny, *Faragó* Sándor, *Kerekes* József, *Katz* Jakab, *Kandel* Ferencz, *Friedman* Samu, *Czell* Lőrincz, *Bölöni* József, ifjú *Bölöni* Sándor, *Hiry* Ferencz, *Dénes* Lajos, *Bocz* Miklós, *Bíró* Ferencz, *Magyarossy* István, báró *Bornemisza* Elemér, idősb *Nagy* Sándor, *Molnár* Lajos, dr. *Berger* János, *Fodor* Elek, *Móni* Gyula, *Kiss* Emil, ifjú *Kulin* Imre, *Balogh* József, *Péntek* Farkas, Zilah város polgármestere, *Álgya* Miklós, *Dobay* Antal és *Somogyi* Kálmán vármegyei lakosok és bizottsági tagokból álló szoborbizottságot alakít. Miután pedig a nagy Wesselényi Miklós bárónak politikai tevékenysége és történelmi fontosságú működése nemcsak ezen vármegye, hanem az egész ország területére kiterjedt és annak áldásait a magyar haza minden fia egyaránt érezte; felhatalmazza s megbízza törvényhatósági közgyűlésünk ezen szoborbizottságot, hogy magát az ország tekintélyes és érdemes vezérférfiai, birtokosai, tudósai, írói és művészei köréből választandó tagokkal kiegészítse;

2. hogy a létesítendő emlékszobor költségeihez — méltóan vármegyénk nagy szülöttjének emlékéhez és méltóan önmagához, anyagilag hozzájárul s a hozzájárulás mérvének, valamint módozatainak megállapítása tekintetéből a szoborbizottságot javaslattétellel ezennel megbízza.

Továbbá elhatározza törvényhatóságunk, hogy körlevél útján megkeresi az ország összes törvényhatóságait, miszerint vármegyénket ezen nagy és minden igaz hazafinak valódi örömét képező feladata teljesítésében szellemi és anyagi pártfogásban részesíteni szíveskedjenek.

Végül felkéri a szoborbizottságot, hogy a szobor létesítése céljából működését hova előbb megkezdeni és a szükséges intézkedéseket akkép szíveskedjék megtenni, hogy az emlékszobor 1895. évben, a magyar honfoglalás ezredéves ünnepén leleplezhető legyen."

Első ülését a szoborbizottság 1891 november 9.-én tartotta. Ez ülésből küldötte szét az első gyüjtőíveket is, amiket

deczember 13.-i kelettel körlevél követett az összes törvényhatóságokhoz. A gyűjtőívek Szikszay Lajos alispán, bizottsági elnök, Móni Gyula tiszti főügyész bizottsági jegyző, gróf Bethlen András földmívelésügyi miniszter, Péchy Tamás képviselőházi elnök, Gyulai Pál tud. akadémiai tag és Gerlóczy Károly budapesti alpolgármester, mint szoborbizottsági tagok aláírásával bocsáttattak ki. A szoborleleplezést a hat aláíró közül csak kettő érhette meg, négyen akkorra örök pihenőre tértek. A bizottság későbben báró Diószeghy Zsigmondot, Zilah város polgármesterét. Kincs Gyulát, a zilahi ev. ref. kollégium igazgatóját, Munczhárt József királyi főmérnököt, a zilahi államépítészeti hivatal főnökét, dr. Both István főgimnáziumi tanárt, dr. Veress Sándor zilahi főszolgabírót, ifjú Orbán Károly építőmestert és dr. Felekán Oktáv vármegyei aljegyzőt a bizottság jegyzőjét is tagjai közé választotta.

Az első adomány, 10 frt Versecz városától érkezett 1891 deczember 7.-én, amit gyorsan követtek a többi nagyobb adományok. 1891-ben ugyancsak 133 frt gyűlt össze, de 1892-ben már 4078 frt 42 kr., 1893-ban 673 frt 94 kr., 1894-ben, a mikor a hazai pénzintézeteket külön is megkereste a szoborbizottság — 1283 frt 43 kr., 1895-ben 647 frt 79 kr., 1896-ban 332 frt 90 kr.; 1897-ben 722 frt 5 kr. ; 1898-ban 1227 frt 98 kr. folyt be kegyes adományokként.

Legjelentékenyebb ezek között Budapest székesfőváros 1000 frtja, amit határtalan lelkesedéssel szavazott meg a közgyűlés az árvízi hajós emlékszobrára.

1891 deczember 14.-én tartott ülésében kimondta a szoborbizottság, hogy a befolyó adományok s illetve a szoboralap kezelésével — méltányos tiszteletdíj mellett — a vármegyei pénztári tisztséget bízza meg.

Ama mulatságok sorozatát, amelyeket a szoboralap javára rendeztek, a zilahi dalkör nyitotta meg 1892 február 24.-én s a jövedelem felerésze czímén 48 forint 88 kr. szerepelt. Nyomban utána a márczius 15.-i vigalom 58 frt 76 krral, az április 20.-án tartott hangverseny 171 frt 91 krral szaporította a szoboralapot. A tanító-képezde ifjúsága (ez az intézet sem érte meg a leleplezést) 1893 február 7.-én rendezett mulatsá-

gából 20 frt, a zilahi dalkör (1893 márczius 15) 13 frt 87 krt.; az 1894.-i bazár 1254 frt 37 krt., az 1894.-i 403 frt 55 krt.; a tasnád-szántói ifjúság (1895 február 16) 10 frtot, az 1895.-i bazár 609 frt 61 krt.; a millenniumi bazár 430 frt 6 krt, az ugyanazon évi diákbál 25 frtot, az 1901.-i nőegyleti bazár 304 korona 20 fillért, az 1902.-i nőegyleti bazár 180 koronát hozott.

Szilágyvármegye a szobor költségeihez 17,648 korona 96 fillérrel járult 229—894 kgy. sz. határozata alapján, mely szerint: „miután már 1891. évi 537 kgy. sz. határozatában kimondotta, hogy az emlékszobor költségeihez, méltóan a Nagy Wesselényi Miklós emlékéhez és méltóan önmagához, anyagilag is hozzájárul, elhatározta, hogy a 3% (culturalis) pótadóból a fennálló óvadék és nyári menedékházak segélyezésére föl nem használt fentmaradó összeget a Wesselényi-szoboralap gyarapítására rendeli és pedig ugy az 1894, mint az 1895. években".

1894 szeptember 2.-án tartott ülésében állapította meg a szoborbizottság a szobormű elkészítésére nézve egybeállított pályázati feltételeket. Ezek szerint a szoborműnek 1896 május elsejére teljesen készen, helyén kell állania: összes költségei 40.000 koronánál többre nem rughatnak. Pályázatra Széchy Antal, Szenyi Károly, Bezerédy Gyula és Holló Barnabás fővárosi művészek kérettek fel.

Erre a pályázatra két munka érkezett, Holló Barnabás és Bezerédy Gyula művei. A bizottság azonban Zala György és Strobl Alajos véleményének meghallgatása után — minthogy egyik minta sem mutatta báró Wesselényi Miklósban azt a megtestesülést, melyet nemzetünk ébredése korának ezen hatalmas alakjáról megörökíteni kíván — a pályamunkákat kivitel alapjául nem fogadta el. A két pályázót műbecscsel biró pályamunkáikért 400—400 koronával jutalmazták meg.

Ezen sikerre nem vezetett pályázat után lépett érintkezésbe a bizottság az 1904 deczember 17.-én néhai dr. Neményi Ambrus országgyülési képviselő utján *Fadrusz* Jánossal, az ujabbkori magyar művésznemzedék e hatalmas tehetségü tagjával.

1896 augusztus 1.-én mutatta be a művész a szobor kis mintáját, a mit a bizottság csaknem kimondhatatlan örömmel

fogadott. Mindenkit ellenállhatatlanul ragadott meg a conceptio eredetisége, a tárgy geniális fölfogása. A hírlapok hosszú czikkekben méltatták a mestert, kinek lelkét ilyen őserejü tehetséggel áldotta meg az alkotó. A bizottság a szerződést Fadrusz Jánossal pár nap alatt megkötötte. A szerződés értelmében Fadrusznak 1897 julius elsejére kellett a szobrot leleplezésre elkészíteni, amely munkáért, beleértve a szobor megmintázását, gipszbe öntését, érczbe öntését, a szobor ideszállítását, felállítását, 40,000 koronát kap.

Akkor a Wesselényi-szobor helyéül a Kossuth-térnek a téren átvonuló állami közút, a vármegyei székház és a Teleki-teret, meg a Bikfalvy-féle házak vonala által határolt háromszögű részletét jelölték ki. Ez a terv azonban 1899 julius 25.-én változást szenvedett, amennyiben Fadrusz mester a szobor végleges helyéül a Kossuth-téri ártézi kút medenczéjének a helyét ajánlotta (ugyanakkor azt is kimondották, hogy a millenniumi emléket a Polgári téren, a néhai Szikszay Lajos szobrát a vármegyei székház dísztermében helyezik el). A szoborbizottság 1900 április 29.-én döntött e tárgyban s ugyanakkor átírt Zilah városhoz a kút medenczéjének áthelyezése végett.

1901 január 30.-án érkezett meg Beschorner budapesti öntödéjéből a szobor két alakja, amit a vármegyei székháznál helyeztek el. A leleplezés idejéül ugyanaz év május vagy június hónapját emlegették. Ezt a terminust azonban a február 27.-i szoborbizottsági ülés, a küszöbön levő képviselőválasztásokra tekintettel, valamelyik őszi hónapra tolta ki, ünnepi szónoknak pedig *Szilágyi* Dezső volt igazságügyi minisztert kérte föl, aki erre vállalkozott is. A végzet azonban e szép tervet is megváltoztatta, mert Szilágyi Dezsőt a kérlelhetetlen halál kiszólította az élők sorából.

Az 1902. év január 5.-én tartott szoborbizottsági ülés határozatából kérték föl Thaly Kálmánt az ünnepi beszéd elmondására, ki azonban betegségére hivatkozva e megtisztelő megbízást el nem fogadta. Márczius 22.-én aztán végleg megállapodtak az ünnepi szónok személyében, amikor is *Beöthy* Zsolt egyetemi tanár, a magyar széppróza egyik első rangú

művelője, tudományos életünk büszkesége vállalta magára e szép, de nehéz feladat elvégzését. Ugyanebben az ülésben nyitották meg a pályázatot az ünnepi óda megírására is. 1902 május 16.-án a szobor készen állott és a vármegye április 30.-i közgyűlése a leleplezési ünnepélyt 1902 szeptember 18.-ára kitűzte.

XIV.

DR. BEÖTHY ZSOLT ÜNNEPI BESZÉDE.

Tisztelt hallgatóim!

A fajszeretetnek és emberi jogérzetnek, a szabadságszeretetnek és törvénytiszteletnek, egy szóval a magyar ideálnak új oltára az. mely egybegyűjtött bennünket, hogy e vidék hegyeinek, történeti emlékeinek, szent hagyományainak edző levegőjében szemünket, szívünket, akaratunkat erősítsük. A férfiú, kinek emléke előtt állunk. nagy történeti szerepét jóskönyvében, a *Szózat*-ban, egy sötét gondolattal fejezte be, a legsötétebbek egyikével, mely az eget ostromló reményeknek, a lehetetlent vívó hitnek amaz esztendeiből, lelkesítő zajából minden emberi nagyság intő mementójaként kong felénk. «Halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk s felejtessünk.» E bús ige Kemény Zsigmond remek jellemrajzából terjedt el; de Wesselényi ajakáról fakadt, épen az övéről, ki soha egy jó szót, egy baráti kézfogást, egy igaz kötelességet el nem feledett s magát egyszerre vakon, mankóra szorulva, megtörten a feledés szigetén találta. A szenvedések, de különösen a csalódások keserve könnyen általánosít. Annak a léleknek éjszakája, mely valaha önfényéből ragyogott, hevített, vezetett, útat mutatott: ép oly kevéssé örök, mint a napé. Midőn Wesselényinek annyi eszméjét igazolta, annyi jósszavát beváltotta az idő; midőn ma éppen törekvéseinek diadalaként áldozhatunk emlékének: ím ideseregletett nemzete tesz tanúságot róla, hogy sötét tétele csalódás volt. Wesselényi Miklós nem azért élt, hogy elfeledtessék; született, hogy élete munkájával, meghalt, hogy emlékével szolgálja nemzetét. Ez a nemzet az ő emlékét lelkesítő erőnek, eszméit vezető fáklyáknak, pályáját szent örökségének érzi.

Ki felejtené el, hogy abban a korban, mely a nemzeti szellem magára eszmélésének hevére és biztos erejére, létfeladatainak tiszta felismerésére, megvalósításuknak lázas és szívós munkájára s ideális fölemelkedésre nézve páratlanul áll egész ezeréves történetünkben — ki felejtené el, hogy Széchenyi kora, a magyar reformkor igazi munkája kezdetén, 1830-ban az egész országgyűlési, felső- és alsóházi ellenzéknek, melynek lelkében a jövő Magyarország diadalmas eszméi értek, Wesselényi Miklós volt az első vezére. Első szavával «a

kor lelkére» hivatkozott s a magyar nyelv jogára, mint «az ébredő magyar közvéleménynek első szülöttére» mutatott.

Kétségbeejtőbb, vígasztalanabb helyzetben, sorscsapásoknak borzalmasabb súlya alatt talán volt már nemzetünk; de bizonyára sohasem állott még, s más nemzet is aligha, az egyszerre és föltétlenül megoldandó feladatoknak súlyosabb és végzetesebb tömege előtt. Ennek az egész kornak hasonlíthatatlan nagyszerűsége és tragikuma éppen abban áll, hogy egyszerre kellett szembe néznünk a feladatok egész sorával, küzdeni érettök, megoldani őket, melyeknek mindegyike külön-külön is a nemzeti bölcseség és erő próbaköve lett volna. Csak a három legfontosabbat említem. Az egyik nemzeti szabadságunknak, önállásunknak, alkotmányunknak megvédelmezése és biztosítása volt a birodalmi és kényuralmi eszmével s a kormányok központosító törekvéseivel és erőszakoskodásaival szemben. A másik, halaszthatatlannak látszó feladat: közéletünk nemzetiesítése, a magyar nyelvnek jogaiba igtatása országos életünk egész körében: az igazi nemzeti állam új megalapítása és kiépítése. A harmadik: arisztokratikus jogrendünknek, rendi alkotmányunknak demokratikus átalakítása, melyet nemcsak a kor szelleme követelt, hanem a nemzeti erő gyarapításának és egységesítésének érdeke is múlhatatlanná tett. A törvénykezési, gazdasági, művelődési élet körében teendők hosszú soráról nem is szólva, az említettem három óriási feladat megoldásának politikai szüksége, mondhatnám politikai kényszere egyszerre szakadt reánk. Bár nagy érdekeink kiküzdésének sorrendjére, a küzdelem módjára s fegyvereire nézve vezető államférfiaink felfogása eltért is egymástól: arra nézve, hogy kivívásuk és biztosításuk nemzetünk életkérdése, hogy mindegyikök irányában ébrednünk, dolgoznunk és küzdenünk kell: nem volt közöttük véleménykülönbség. Más, szerencsésebb körülmények közt fejlett és élő nemzetekre nézve e feladatok egyike és másika rég nem is létezett, megoldották a természet és történet elemi erői; a mit politikai bölcseséggel és erővel kellett megvalósítaniok: a megoldás szüksége és munkája különböző időkre oszlott fel. Minket egyszerre vetett eléjök végzetünk, egyszerre hármas küzdelembe, három hatalmas ellen elé: a bécsi kormány, a magyar ósdiság és nemzetiségek ellenállása elé. A kinek csak némi jártassága van is a politikai történetben; a ki csak annyira-mennyire is ismeri Magyarországot, politikai, gazdasági, míveltségi, erkölcsi állapotát a szent szövetség idejében, a reformkor hajnalhasadása előtt: annak nem kell magyaráznom e küzdelem legyőzhetetlennek látszó nehézségeit, erőforrásai megnyilatkozásának csodaszerűségét, egész lefolyásának páratlan fenségét. Valóban, ez a nagy nemzedék a mesék királyfiára emlékeztet, kitől ellenséges sorsa, boldogulásának föltételeül, három csoda végrehajtását követelte; a

királyfi észszel és erővel megoldotta a csoda-feladatokat s királylyá lett országában.

A nagy munkát elvégeztük a magunk erejével; de kétség kívül a Gondviselés támogatásával. E támogatás alatt nemcsak a külső, európai, politikai életnek azokat a fejleményeit és mozzanatait értem, melyek, a juliusi forradalomtól kezdve, ösztönözve és kedvezően folytak be nemzeti haladásunkra, hanem értem különösen azt a bőkezűséget, mely a kiváló szellemeknek példátlanul gazdag sorával ajándékozott meg minden téren, a hol csak lelkök gyujtó hevére és világító fényére szükség volt. Mit tettünk volna, rengeteg feladatainkkal szemben, kiváló államférfiak nélkül, országunknak szirtek és örvények között hánykódó hajójával; mit kiváló szónokok nélkül, mikor az új eszmék egész seregével kellett áthatni milliók lelkét; mit nagy költők nélkül, kiknek lángelméje az uralkodás belső jogát is kivívta nyelvünknek; mit kiváló hadvezérek nélkül, mikor a jognak negyedszázados szellemi harcza után az ultima ratiora kényszeríttettünk?! A kire csak szüksége volt, a kor lelke megszülte és megihlette. Nincs nemzeti életünknek korszaka, melyben annyi név s oly méltán kérne helyet történetünkben, mint a mult század nagy, nemzeti fejlődésének évtizedei. Valóságos csillaghullás volt az félszázadig, az idők szüksége s a fejlődés természete szerint, az államférfi Széchenyitől kezdve a művész Munkácsyig.

Az elsők között, a legelsőnek, Széchenyinek oldalán tűnik föl Wesselényi. A világlátott, a harczmezőn és a szalonokban egyaránt ünnepelt, de bensejében már elégületlenül vívódó, nagyobb életczélokat kereső fiatal huszárkapitány 1820-ban ismerkedik meg Debreczenben Wesselényivel s a következő esztendőben Zsibón barátságot köt vele. «Érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni», írja naplójában. Sem természetük, sem műveltségük, sem felfogásuk nem volt egyező; de egy közös eszmében találkozniok kellett, vonzaniok kellett egymást s a találkozás döntő fontosságúvá lett nemcsak egyéni valójokra és pályájokra, hanem Magyarország jövőjére is. Széchenyi lelkében keserű kétely, czélja felől még tájékozatlan tettvágy és szinte fantasztikus rajongás küzködnek, de konvulzióit egy zsarnoki akarat zára tartja rejtve a világ előtt; Wesselényi csupa hit, csupa föltétlen meggyőződés, kétsége ép oly kevés, mint titka, minden érzése és gondolata szinte elemi erővel tör ki ajakán. Keble csordultig tele hazafias szenvedélylyel, míg Széchenyiben jövő nagy hivatásának még csak sejtelme ébredez. A huszonnégy éves Wesselényiben már kész a *legmagyarabb magyar*, a huszonkilencz esztendős Széchenyiben még csak dereng a *legnagyobb*. Amaz testi-lelki valójában, élete módjában, felfogásában, kedvteléseiben a hagyományos magyar élet alkotása; emennek beszédén, modorán, művelt-

ségén félreismerhetlen a Mária Terézia és József korszakának emléke: az idegen környezet, melyben gyermek- és ifjúkorát töltötte. Széchenyi akkor még bizonyára nem értette, mint később, atyját, ki «mint magyar remény nélkül szállott sírjába»; Wesselényi még nem volt tíz éves, mikor édesatyjának és a Zsibón időző Kazinczy Ferencznek a haza sorsán kesergő beszélgetését kipirult arczczal és lángoló szemekkel hallgatta alkonyattól hajnalig, s az idősebb Wesselényit, kit «József császár börtöne szenvedni megtanított, de félni nem»: bizonyára senki sem értette meg oly korán és oly igazán, mint a fia. A *Balítéletek*-ben, már a harminczas évek elején hírhedt elfogatásáról szólván, írja a következő sorokat: «Földi félelmet én nem ismerek; a mim nékem van féltendőm, az előtt bármi hatalomnak is elporlik ereje; lelkem függetlenségét lánczai nem békózhatják s öntudásom nyugalmát ágyúi nem zavarhatják; — más lánczok engem e világhoz nem csatolnak, csak hazám boldogsága s az emberiség szent ügye.»

A két barát, együtt indulván egy nagy, nyugat-európai útra, örök szövetséget köt, mely mind mélyebb és ideálisabb tartalmat nyer. Hatásuk egymásra sokkal természetesebb, sőt szükségszerűbb, hogysem följegyzések nélkül is tisztán és biztosan magunk elé ne állíthatnók. Széchenyi európai műveltségben, világtapasztalásban, irodalmi ismeretekben messze meghaladta barátját, míg ez nemzeti érzésének erejével s a hazai élet és politika ismeretével járt előtte. Kiegészítették és áthatották egymást egy nagy, közös czélnak egyre hevítőbb uralma alatt, melynek képe egyikök lelkében tisztult, a másikéba immár kitéphetetlenül begyökerezett. Wesselényinek látóköre tágult, míg Széchenyi nemzeti géniuszának kétségkívül ő lett leghatalmasabb ébresztőjévé. Ifjúkori szövetségöknek már későbbi romjain írja Széchenyi a *Jelenkorba* e szép sorokat: «Lángoló hazaszeretete, magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. Ó mily gyönyörű pillanatokat töltének egymással, mikor tele a legkínosb epedéssel, fel-feltünék néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a czivilizáczió számüzöttjei. Czélunk nemes és hozzánk illő volt.» A kornak, melynek küszöbén a két barát, fiatal szivök hajlamából s egy nagy nemzeti czél érdekében kezet fogva, jelenik meg, két szálból fonódó vezéreszméje: legyünk európaiabbak és legyünk magyarabbak. Egymást kiegészítő két léleknek egymásra hatása által tűnik föl bennök ez a gondolat abban az összefonódásában, benső egységében, a mint azután az ő példájokból és szavaikból a nemzet lelke magába fogadja.

Azonban bármilyen mély és nagy következésű befolyással voltak is egymás fejlődésére, természet szerint egyikök sem alakíthatta át a másikat teljesen a maga képére. «Hogy a nemzeti erőt s érzést

kell nálunk kifejteni s hogy ez az egyedüli út, mód, hogy a magyar valaha szabad legyen»: ebben egyeztek: de már a kétségbeejtő helyzet okaira s az orvoslás eszközeire nézve felfogásuk eltért egymástól. Ezt a különbözést a legvilágosabban fejti ki maga Wesselényi naplójának egy helyén, melyet Szikszay Lajos közöl érdemes dolgozatában. Rövid foglalata, hogy Széchenyi inkább a nemzetben magában kereste elmaradásának, sülyedésének, egész balsorsának okát s önérzetének, társadalmi, mívelődési és gazdasági tevékenységének fölelevenítése és nemzetiesítése révén fokozatosabb és biztosabb úton törekedett a czél felé; míg Wesselényi a százados nemzeti elnyomatásban a szenvedett törvénytelenségek végetlen sorozatában érezvén bajaink forrását, alkotmányunknak s ezzel szabad mozgásunknak biztosítását tartotta nemzeti fejlődésünk föltétlenül szükséges alapjának. Széchenyi ujjat húzni, szakítani a kormánynyal nem akart, mert a felidézendő közjogi bonyodalmaktól féltette a nemzeti munka elérhető eredményeit; Wesselényi kurucz szenvedélylyel ostromolta a kormányt, rendületlenül hitt az írott jog erejében és győzelmében s mindenek előtt szabad teret akart biztosítani a nemzeti munkának. Az a soha nem ingadozó, minden üldözés és börtön tűzpróbáját is kiállott hódolat, melylyel a király személyére tekint, csak kiegészíti magyarságának tipikus képét. 1831-ben már arról értesül, hogy a kormány titkon elfogatását és megsemmisítését tervezi; Wesselényi a rendekhez intézett s a *Balitéletek*-ben kinyomatott tiltakozását jellemzően így végzi: «Éljen törvényes fejedelmem oly sokáig s a végre, hogy hazám minden sebeit megorvosolhassa; éljen a nemzet s legyen mindíg méltó, hogy szabad legyen!» A felfogásnak abban a különbségében, mely benne Széchenyivel szemközt mutatkozik, benne rejlik, a rohamosan fejlő viszonyoktól innen és túl felkorbácsolt szenvedélyek zivatarában, Széchenyi belső és Wesselényi külső szenvedéseinek forrása is.

De az ifjú athléta még közpályájának csak kezdetén áll. Nincs drágább kincsünk a törvénynél, nincs előbbvaló kötelességünk védelménél, — ezt hirdeti és példázza, mikor még Széchenyivel való ismeretsége előtt, az úrbér rendeleti, törvénytelen szabályozása ellen föllép, noha nem volt szív, mely az ember-jogokért s a méltatlanul elnyomottakért hevesebben és melegebben vert volna, mint az övé. Külföldi útjáról visszatérve, a magyar közélet levegőjében közelgő viharok szelét érzi. Kiadatnak a katonaállításra és adóemelésre vonatkozó törvénytelen rendeletek s a már halottnak nézett nemzet ébredezni kezd erre a halálos csapásra. A megyék egy része ellenáll, s ebben a föltámadásban nem kis része van az ifjú Wesselényi dörgő, lelkesítő, izgató szavának, melylyel lelket verni igyekszik az aléltakba és bátortalanokba. Megyéről megyére jár. első képviselőjéül a reformkor egy érdekes tipusának, a *kóborgó patriótáknak*. kik gyűlésről gyű-

lésre, megyéről megyére járnak a nemzeti ügy érdekében szólni, tenni, áldozni, koczkáztatni, a hol szükség van rá. A közforrongás eléri czélját, az 1825-iki országgyűlés összehívatik, Széchenyi a köztérre lép s a magyar reform-kor kezdetét veszi. Wesselényi még nem tagja ennek az országgyűlésnek, de neve már terjed az ajkakon, izzó lelkének sugarai érik a szíveket s 1830-ban már mindkét ház ellenzékének élén találjuk. Már maga egyéniségének hatalmas benyomása is az akkori viszonyok között történeti fontosságú. A nemzet előtt álló feladatoknak szinte megbirhatatlan súlyával s az ellenséges erőknek megfélemlítő nagyságával szemben mindenki érzi a magunk erejének csekélységét, fejletlenségét, ziláltságát s a föllelkesülés pillanatait a kétség hosszú órái váltogatják, mikor az élet-halál harangja már munkára és harczra szólít. A nemzet szemét ebben a végzetes órában vonta magára Wesselényi. Ime, előtte vezére: az erőnek, a rendületlenségnek, a hitnek képviselője, külső képében és lelkében, hangjában és szavaiban, viseletében és eszméiben egyaránt. A népléleknek abban az állapotában bizonyára mélyebben hatott a példa, mint a magyarázat: Wesselényi példa volt. Talán erősebb, mint a milyen bölcs, talán szenvedélyesebb, mint megfontolt; de éppen ezekkel a tulajdonaival képe és forrása az önbizalomnak. Nemzete a maga szellemét látta benne a maga czéljaira törni; benne sejtette meg a maga erejét is, általa erősödött hite ebben a nemzeti erőben s bátorodott és izmosodott elhatározása érvényesítésére. Ez Wesselényi egyéniségének nagy politikai, sőt történeti jelentősége a reform-kor küszöbén.

A történelem följegyezte izgatásainak és szónoklatainak döntő erejét az országgyűlésen a magyar nyelv ügyében folytatott tárgyalásokra. A főrendek makacsságát izenetök magyar megszerkesztésében az ő dörgő szava törte meg s a magyar nyelv közérvényéről való tanácskozás folyamán beszédének egy mondata szálló igévé lett: «Régen magyarabb volt a magyar, hogysem a magyar nyelvről törvényeket kelljen hoznia; utóbb nem volt eléggé magyar, hogy ilyeket megalkothasson.» A nemzet szégyene, keserve, megtérése viharzott szavaiban; a magyar nyelv már politikai diadalának útjára jutott. De Wesselényi harmincz éves közpályájának kiválóbb mozzanatait sem engedi elősorolnom a keret, melyben mozognom kell. A küzdelem, mint fentebb érintettem, bár rugója egyetlen törekvés volt, sok ponton, sok irányban folyt s Wesselényit, mint nemes bajtársa, gróf Teleki Domokos, egy hozzá intézett dicsőítő költeményében írja: «a szent harcz élén kűl soha senki se látta.» Részletekre, pályája egyes mozzanatainak ismertetésére nem terjeszkedhetem. Kénytelen vagyok csupán azoknak a főeszméknek megjelölésére szorítkozni, melyek pályáján, tettein, szónoki és irodalmi művein uralkodnak, melyek az ő nagy szívének lángoló haza- és emberszeretetéből fakad-

tak, a nemzeti mult keserű emlékein s a jelen kiábrándító tanulságain értek s a jövőbe is bevilágítanak. Ez eszmék egy részét az ő hatalmas egyéniségének és tragikus sorsának emlékétől megszentelt örökségeül érezzük ma is mindannyian.

Kebelét nem csak a nemzeti érzés, hanem egyenesen a nemzeti jogérzet ereje feszítette leghevesebben és legkitartóbban. Az alkotmány sértetlensége, tisztelete fent és alant: ez a legfőbb, elengedhetetlen biztosítéka minden törekvésünk sikerének; e nélkül a homokba építünk; békóba vert kezekkel nem dolgozhatunk. Ebben nem engedett, ebből nem alkudott, sérelmeinek megakadályozását vagy megtorlását mindennél előbbvalónak s minden eszközzel helyesnek tartotta.

Mint a hagyományos sérelmi politikának legutolsó, legelszántabb s talán legnagyobb képviselője akarja átvezetni nemzetét az alkotások terére. Az utolsó magyar politikus, kivel szemben mindenki érezte, hogy oldalán a kard nemcsak hagyományos dísz, hanem lelke egy vonásának kifejezője. A harminczas évek elején a törvénytelen katonafogdosás ellen intéz heves ostromot, megtörhetetlen ellenállást. Mily jellemzők keserű szavai ebben az ügyben! A kérlelhetetlen és nyers erőszaknak, melylyel a kormánynyal és embereivel szembeszáll, visszája a legmelegebb és leggyöngédebb emberszeretet, melylyel törvénytelenül zaklatott boldogtalan jobbágyait védelmezi. Majd a közel negyedszázadon át országgyűlés nélkül úrkodó s jogtalanul összealkotott gubernium ellen, a hatalmaskodó királyi biztosság ellen, az 1834-ben végre összehívott országgyűlésen az elnöki szék szabálytalan betöltése ellen s a tárgyalások folyamának közzététele, a teljes nyilvánosság érdekében tesz, izgat, szónokol s megakadályozván a királyi előterjesztések tárgyalását, folytatja az obstrukczió régi magyar divatát. E szenvedélyes s csak negativ eredményű küzdelme talán kétes értékű volt, mint Kemény oly rendkívüli éleslátással fejtegeti; de ne feledjük el, hogy akkoriban a közszellem biztatására, táplálására, hevítésére legalább annyi szükség volt, mint politikai bölcseségre. Wesselényi ennek a feladatnak betöltésére hivatott; «a nemzeti érzés és szabad szellem» fejlesztésének akart első sorban munkása lenni.

Meg az elnyomott nép ügyének szószólója. A jobbágyság nehéz sorsa, terheinek könnyítése, igájától való megszabadítása senkinek a szívén nem feküdt jobban, mint neki. Valóban a magyar parasztnak első érczalakja, mely ezen a szabad földön művészi kéz alkotásában megjelenik, meghatott tekintetével a nép méltó háláját örökíti meg iránta. Magánkörökben és a közpályán, a megyék és az ország gyűlésein, szónoklatokkal és tettekkel, a nemeslelkű áldozat példáival küzd emberjogai kivívásáért. Az 1832-diki országgyűlésen, melynek ellen-

zéke még Wesselényi vezetése alatt szervezkedik s a mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megindítja, az ő befolyása vitte ki az úrbéri munkálatok tárgyalása elsőségét s ezzel, Kemény megjegyzése szerint, «a nép és arisztokráczia közötti bizalmatlanság lerontását». A mit a maga jobbágyaiért, lelki és testi gondozásukra tett, áldozott: annak fölemelő emlékét bizonyára nemcsak Szilágymegye levéltára, hanem népének élő hálája is őrzi. Jellemző, hogy míg e kor vezéremberei, Széchenyi és Kossuth is, a kérdést kiválóan politikai oldaláról tekintik s újra meg újra a nemzeti erő gyarapításának és egyesítésének szükségével indokolják: Wesselényi szellemében emberiségi mozzanatai sokkal inkább előtérben látszanak. Nem mintha az ő nemzeti és ellenzéki politikájába és taktikájába nem illeszkedett volna be szervesen ez az agitácziója is: de minden nyilatkozásába az emberi igazságérzetnek fölvert, hatalmas hullámai is beleharsognak.

Éppen a jobbágyság, az örökváltság ügyében mondotta 1835 deczember 9.-én Szatmármegye gyűlésén azt a beszédét, melyhez közvetlenül kapcsolódik megrontásának tragikuma. A kétszínűséget, hamis játékot veti ez ügyben is kemény szavakkal a kormány szemére. Ez megragadja a rég várt alkalmat, hogy akkoriban legfélelmesebb ellenségét megsemmisítse s megtörésével a nemzetet megfélemlítse. A mult évi erdélyi országgyűlésen való magatartása miatt ott már közrendzavarásért pör folyt ellene: most hűtlenség miatt fogják vád alá. Ennek a pörnek részletei és lefolyása ismertebbek, hogysem egyes mozzanataival foglalkoznom kellene. Soha sem jutott addig oly világos és hangos kifejezésre az a közérzés, hogy az egész nemzet egy nagy fiának üldözését a maga üldözésének érzi. Mindvégig leghívebb barátjának, Deák Ferencznek fényes közjogi fejtegetései, Kölcsey védelmének művészi ereje, a rendek nyilatkozatainak zúgó áradata az országgyűlésen és a megyéken, az egész közvélemény felháborodása, de maga az igazság és okosság sem segíthetett rajta. Legkevésbbé a népszerűségnek az a vakító ragyogása, mely az üldözött, bujdosó oroszlánt környezte, midőn a pesti nagy árvíz napjaiban erős karjaival és halálmegvetésével ezereknek és ezereknek megmentőjévé lett. Wesselényinek már volt egy éneke: Bajza *Sóhajtás*-át, a honfi szívnek a kétségbeesés örvényéből kitörő fohászát, hazaszerte *Wesselényi dalá*-nak hítták; most Vörösmarty nyújtotta *Az árvízi hajós*-nak a költészet hervadatlan koszorúját. A költő lelkének jós erejével szól ez a versszak:

Őt minden elhagyá,
Az ember, a világ;
Csaknem maga maradt,
Mint téli fán az ág.

Ő még mentő sajkáján áll, ezer és ezer, hálában dobogó szívtől véve körül. Ott áll valóban nagyságának tetőpontján, az emberi erőnek, külsőnek és belsőnek, legösszhangosabb és legmegragadóbb képe gyanánt. Megvívta szellemi harczát a világ egyik legnagyobb hatalmasságával s a nemzetnek feltámadt, érvényesülő erejében, minden fenyegető balsors ellenére is, érezheti a magáénak győzelmét: most íme a természet ádáz elemei ellen száll harczba és győz. A fenség nagy énekesében méltó költőjét találta meg. Azonban a mint Vörösmarty szemei előtt megnyílt a jövendő: végzetének teljesedésbe kellett mennie. A királyi és hétszemélyes tábla három évi börtönre ítélte s rövid bebörtönözés után kegyelemből engedtetett meg neki, hogy fogsága idejét Gräfenbergben töltheti. Midőn hosszú évek mulva Zsibóra visszatért, megtörten, bénán, félig megvakúlva «polgári halottnak» érezte és tekintette magát.

Mielőtt azonban pályájának végéről emlékezném, vissza kell térnem röviden annak legnagyobb jelentőségű politikai motivumára és legfényesebb eredményére. A magyar birodalomnak, mely századok óta kettészakadt, a két testvérhazának egyesítése s ebben az egész magyarság teljes erejének kifejtése és érvényesítése: ez az, a mire évtizedeken át törekszik s a miben szíve szerinti diadalt is ér. Erdélyi politikája, elejétől végig, az összes magyarság politikája. Erdély a három nemzetnek és négy felekezetnek, e «hét halálos bűnnek» megoszlottságában, sem a szabadság, sem a magyarság jogait és érdekeit megvédelmezni nem képes. Még a leopoldi hitlevélnek is csak egy pontja marad sértetlen: hogy katonasága idegen vezérlet alatt álljon. Az alkotmányosság biztosítékai évtizedről-évtizedre, országgyűlésről-országgyűlésre fogynak, szűkebb körre szorulnak. Közjoga így «produktiv erő híján lévén», önállása is, a nagy nemzeti fejlődés föltételeinek szempontjából, veszedelmesnek látszott. Csak az anyaországgal való egyesülés biztosíthatja szabadságát is, magyarságát is. A tizenhetedik század nagy küzdelmeire gondolva érzi, hogy közös nemzeti és szabadság-érdekeink sikeres védelme s fejlődésünk biztosítása is csupán a teljes magyarság egyesült erejétől remélhető. Ennek a czélnak, a testvér-országok egyesítése czéljának tart vas következetességgel, ezt hirdeti mindenfelé és mindíg a mély meggyőződés lobogó hevével: ennek a nagy nemzeti törekvésnek, melynek eszméje már édesatyját hevítette, mindvégig ő marad az élén. Fejteget, magyaráz, midőn a Részek visszacsatolásának a magyar törvénykönyvbe igtatásával megindul az egyesülés folyamata, tovább, az unióra előkészítvén, eszméjének meghódítván különösen az erdélyi közvéleményt. A megtört Wesselényi világtalan világának utolsó fénysugara, midőn a magyar törvénynyel egyezően az 1848 májusi kolozsvári országgyűlésen megteheti az indítványt az unióra, mely «egyes akarattal»

elfogadtatik. A teljes nemzeti egység közjogi fogalommá lesz, Wesselényi hatalmas karjának utolsó erőfeszítésével taszítja félre mintegy a végzet öklét, mely századok óta elválasztva tartotta a magyart a magyartól.

Ebben az egyesülésben látta ő a védekezésnek egyetlen módját egy olyan új veszedelem ellen, mely előtte kikerülhetetlennek látszott. A nemzetiségi mozgalmakat, forrásukat, tényezőiket és irányukat, a külföldön és a hazában, ő tette politikusaink között először beható tanulmány tárgyává. Mi vezette erre a kérdésre? Államférfiúi éleslátása-e vagy Gräfenbergben szláv politikusokkal való találkozásának esetlege? Talán még közelebb hozza őt szívünkhöz az a hit, hogy a legerősebb fajszeretetnek, a természetes elemi ragaszkodásnak ösztönszerű sejtelme. Magányában folyt tanulmányainak és érő gondolatainak eredménye egy könyv lett: a *Hitel* nyomába induló s eszmekörében mozgó *Balítéletek*-nek tíz évvel ifjabb testvére, az 1843-ban megjelent *Szózat*. Ama másik Szózatnak gyászképe tűnik föl előtte: a nemzeti sír; ennek fenyegető árnyékát akarja idején tova űzni erélylyel, bölcseséggel. A szlavizmusban az egész nyugoti kulturára, de különösen Ausztriára és Magyarországra, lappangó, innen-onnan végzetessé válandó veszedelemre, s ennek árnyékában a dákóromanizmus terjedésére mutat. A monarchiának, melynek érdekeit összhangban látja a czivilizált Európáéval, mentő szerül az alkotmányos szövetség szervezetét javasolja. Horvátországra nézve fő vonalaiban az autonomiának mostani közjogi viszonyát ajánlja. Magyarországnak nemcsak állami egységét, de nemzeti jellemét is meg kell védelmeznünk. Meg kell és meg is lehet a nemzetiségeknek a közszabadságban való igazságos részesítése s nyelvöknek és sajátságaiknak méltányos kímélete által. E politika nem lehet bomlasztóvá, ha az államélet minden vonatkozásában ragaszkodunk nemzeti jelleméhez. Hogy ez a gondolat, a magyar nemzeti állam gondolata, mégis uralkodó eszméje volt Wesselényi nemzetiségi politikájának, idézem a tőle tervezett törvényjavaslatnak utolsó pontját: «A magyar nyelv levén törvényhozásnak, közigazgatásnak s törvénynek eredeti nyelve, s ezekbeni központosulás s egység a közboldogság feltétele: azért a magyar nyelv törvényrendelete használata s terjedése ellen bárminő igenleges vagy nemleges merény, valamint az, és az azt beszélők elleni gúny s ingerlés tiltatik.» Nemcsak alakilag legszebb munkája Wesselényinek a Szózat, melyben a rhetorikai divat szokásos díszeit, szólamait, keresett kerekségét át-áttöri, és le-lerázza a gondolatok világosságának és eredetiségének, az érzések igaz mélységének s a föl-föllobbanó képzeletnek természetes egyszerű ereje; de szellemének legfenső és legélőbb megnyilatkozása. Egyike a magyar Sibylla-könyveknek. A vak Wesselényi,

kire már hiába sütött az Isten napja, szellemének és szívének lángjánál belátott a jövendő homályába.

A könyv hatás nélkül maradt, ő egyedül. Szenvedései, világtalansága elzárták a világtól s a világ eltávolodott tőle. Barátja és mestere Széchenyi, kinek naplójában Crescence neve mellett Wesselényié fordul elő leggyakrabban, szenvedélyének kiapadhatatlan és fékezhetetlen hőforrásától féltvén közéletünk légkörét, elszakadt tőle s ha a személyes jó viszony tekinteteire ügyelt is, a politikában majdnem szembeállt vele. Már 1835-ben úgy ír felőle naplójában, mint később Kossuthról, ugyanazok a gondolatok, majdnem ugyanazokkal a szavakkal: «Mindent elront s összegázol, a mit oly régóta s annyi fáradsággal vetettem, munkáltam!» A szakítás Wesselényire annál keservesebb, mert legelső izgalmai éppen imádott anyjának: Cserey Helénának halála idejére esnek. Wesselényi egész lelkével Kossuthhoz csatlakozott, de a viszonyok forradalmi fejlődése megdöbbentette. Magyar lelkének hűsége került felszínre a királyhoz és törvényhez: a szántóvető aggodalma, midőn a már-már betakarítandó termést sötét felhők fenyegetik. Az ifjúság elfordult egykori bálványától, a «szabadság mártirjától», mikor a Múzeum lépcsőjén mérsékletre és törvénytiszteletre intette. A Corpus Juris-szal argumentáló vak patriótát Kossuth sem értette többé. Kora lezárult s utolsó pihenőjét újra Széchenyi keblén találja, ki nemrég oly megkapó melancholiával írta neki: «Te megroncsolt testeddel, és én nem kevésbbé megromolt kedélyemmel és elkopott erőmmel, mi ketten már most csak két felet képezünk. Egyesülve egy volnánk!»

Most, a történelem távlatában, a mi szemeinkben és szíveinkben egyek ismét. Nagy nemzeti céljokban, lelköknek legmélyebb tartalma szerint, mely földi vándorútjokon összehozta őket, emlékezésünkben újra találkoznak és együtt maradnak. Életök tragikuma feloldva halhatatlanságukban. Az igazán nagyot csak kora használhatja és hagyhatja el, csak az ő nemzedéke, sohasem a nemzete; ez újra meg újra szükségét érzi, visszatér hozzá s pályájának emlékét élő és éltető erejének érzi. A tűznyelvek a megtagadottnak és megfeszítettnek lelkéből valók. Wesselényi Miklós írta utolsó intelmeiben, melyek annyi tanulságot foglalnak magukban jelenünknek és jövőnknek, a felejthetetlen szép sorokat az ősképekről, melyek a regék szerint megszólalnak, mikor balsors és veszély fenyegeti szeretett családjokat. Bizonyára szólalni fog im ez az ő képe is itt, a nemzeti kegyelet emelte képe, hozzánk és fiainkhoz és unokáinkhoz. Nem halljuk és nem értjük-e, íme ezeren és ezeren, a kik köréje gyülekeztünk, nem halljuk és nem értjük-e már ma, a mit mond? Önbizalmat, rendületlenséget, hazaszeretetet, királyhűséget, törvénytiszteletet és emberszeretetet hirdet életének vezéreszméjében: legyen és maradjon egy és magyar a magyar. *Nunquam retro!*

Lelkes éljenzés és taps jutalmazta a tudós szónokot, aki után *Zempléni* Árpád lépett az emelvényre és szavalta el pályanyertes ódáját:

XV.

WESSELÉNYI EMLÉKEZETE.

Az óriás magyar föltámadott!
Ragyogva, ím a sírból is kiszáll.
Nem törheté meg a vak bajnokot
Se földi börtönőr, se a halál.
Az egykor benne forrott őserő
Művész kezekbe gyújta ihletet:
Lángja kohó lett, zúgva perzselő
S megolvasztá a fagyos érczeket.

Csodálatos lény, Vulkán gyermeke,
Rajongva nézünk korszakod felé!
Mint újra éledt ódon hitrege,
Úgy állasz vala nemzeted elé.
Jós-szellem hírlé elközelgtedet;
Babér árnyazza gyermek-arczodat;
«Két hon reménye» ifjú sas, neved;
Csodálat és dal és gyanú fogad.

Forrongó hősvér, kínzó nagyravágy
Feszíti kebled, vérmes óriás;
Szép vagy, erős vagy, érczes, durva, lágy,
Daczos, kevély vagy, ifjú Méssiás.
Ki bir veled? ha szenvedély ragad!
Tornán, vitán ki bir veled?
Rajtad ki győzhet?! Egy csak. Te magad.
S te zsarnok is vagy — önmagad felett.

Versenyre vágyol versenytárstalan;
Tanulni vágyol, de nincs mestered;
Buzdító útra kelsz, — hatástalan;
Alkotni vágyol, ámde nincs tered.
Elmédnek érzed vulkán-erejét,
Karodnak érzed titán-izmait:
De nincs erő, a melylyel összemérd
És czélt se látsz, a melyért harczba vidd.

A nagyság kínos árvasága ez.
Csak majmolód a sok üres barát.
Ki lelked méltó társasága lesz,
Így zajg az is még és épp így vár te rád.
A míg te őt és téged fel nem lel ő,
Nem is lesz addig soha senkitek;
Mestere lész, mestered lészen ő
S a kettős egy hazát megmentitek.

Széchenyi az! Nagy lelke nem sivár,
«Hordván közöny havát és gúny jegét»;
De attól tart, fölkeltenie kár
Félig már holtan alvó nemzetét.
Erős, nagy népek élnek nyugaton,
Tétlen fajunkat úgyis elnyelik,
Jobb: veszszünk öntudatlan, parlagon,
Ha úgyse birnánk élni reggelig.

Lángszív eredj! és gyújtsd föl lángeszét,
Mit alkotásra hívna annyi tér!
S míg jártok a világban szerteszét,
Magaddal győzd meg, a magyar mit ér?
Biztasd, kövesd! Együtt versengve el
A «tanulásnak vándor éveit»:
Légy első műremek, mit ő emel
És általad gyúljon szívébe hit!

Hol kelet napja nyugovóra száll,
Az Oczeán zúg, eszmék árja forr:
Ifjú nagy lelketek buzdulva jár,
Munkára serken s átforr mint a bor.
Zarándok-út ez a jövő felé,
Új ösvény, melyre ketten léptetek,
S melyen, ha majd megérté, ösmeré,
Szeretve, áldva kísér népetek...

Munkára gyorsan! tettre, szóra fel!
Példátokon, igéitek nyomán
Alkotni-vágyás forró szomja kel
S országgá ébred a két tartomány
S mikép ti ketten, két hon bajnoka,
Úgy egyesül majd székely és magyar;
Kiáll minden vészt Jánus-homloka:
Mihelyt, mikép ti, egyet úgy akar.

— Szabadság és ipar! — kiáltja ő,
S Tiszán, Dunán átal süvölt a szó,
A te szavad, mint orkán zúg elő
S a bérczek visszazengik: Unió!
Úgy jössz, mint a tisztító förgeteg,
Villám tüzében, vész felhői közt;
A kiváltságok várát döngeted
S csodálva félnek, mint az üstököst.

Mint óriási kinzó sérelem
Seb, mit gonosz kéz folyton nyitva tart,
Úgy állt előtted a szörnyű jelen,
Mely ölte Erdélyt, sújtá a magyart.
Koldús a nép, az úr elmaradott,
Hitlen a kormány, kétszínű a pap:
Oh, hogyne zúgna orkán-haragod?
Csoda-é, hogyha villámod lecsap?

Iszony látnod: az úri rend mögött
Miként rabol garázda hatalom!
Törvényt, alkotmányt félre mint lökött!
Jelszava dölyf: jogom, mert akarom!
Miként fogdos kötéllel katonát!
Mint fosztogat a jobbágy-telkeken!
A gyáva nemes tűr, se hall, se lát.
Szólni te mersz csak: Ezt nem engedem!

Rongy kiváltságát félti a nemes.
Czimeres, czifra koldus-levelét.
Ezért ugyan tűrnie érdemes,
Hogy nyúzzák népét, lopják kenyerét.
Hah! átkozott, ki elnyomást teremt
S kiváltságon vesz hozzá elnyomót!
Oh, ártatlan nép! balga úri rend!
Hah! dőre nemzet! hitvány vérszopók!

Szenved a nép: vállaljunk terheket!
Szenved a két hon: védjük ős-jogát!
Nem kiváltság a hazaszeretet,
A jog se légyen kiváltság tehát.
Miként az Isten, legyen egy a jog!
Miként az ég egy: légyen egy a hon!
S nem lesznek hódítók, se tolvajok,
Kik győzhessenek az egy magyaron!!...

A nép s a hon, szabadság és jövő
Ekép zendíti szóra ajkadat;
Neved megváltó s összeesküvő,
Dal és dicsőség és gyanú fogad.
Te rázod új életre ezt a hont,
Mely lángra, tettre gyúlad széltiben;
S nem úgy beszélsz, hogy egykor visszavond;
Szenvedni megtanulhatsz, félni nem!

Nem kérdezed minő sors átka vár?
Minő ármányt koholnak ellened?
Mint a fényhordó mennyei sugár,
Oly egyenes, oly tiszta jellemed.
Hol gyenge küzd, a hol segélni kell,
A hívó szóra tett a válaszod;
— A nagyság és az irgalom iker —
Egész erőddel síkra szállasz ott.

Midőn a várost, országunk szivét
Elnyelni költ a megvadult folyam;
A paloták közt harsogott a jég
S árvíz üvöltött végig szilajon;
S mögöttük elmerült vagy romba hullt
Hajlék, vagyon s minden, mit népe birt,
S hol a vad ár juhádzva meglapult,
Ott már a puszták birodalma nyílt;

Midőn egy-egy halomnak szigetén
Kétségbeestek ezre jajgatott;
Kincsén a gazdag, rongyán a szegény.
Mit omló hajlokában otthagyott,
Gyermek szülőjét, szülő gyermekét
Siratva a halál torkában ült;
S kalóznép járt közöttük szerteszét
S kifosztá azt is, a ki menekült;

Midőn vala itélet és halál,
Haragnap, milyenről nem szóla jós:
Az első mentő ott is te valál,
Erczkarú bajnok, «árvízi hajós»!
Bárkás Noé zajló hab torlatán,
Nagyobb annál, mert mentél ezreket!
Míg él magyar s egy kő lesz Pest-Budán,
Nagy sziv, ezért mindig megemleget...

S míg két hon ujjongott, ezért feléd,
S tiéd volt minden szív és hódolat,
Elérted dicsőség láng delét:
Az ármány is elvégzé sorsodat.
Nagyságod bánta? vagy a tüntetés?
Vagy minden érdem újabb alkalom
A melyre készen áll a büntetés?!...
Börtönbe vitt a hóhér hatalom.

Világosság? szabadság köll neked?
Börtönbe véled! Sötétség reád!
Az majd lehűti forró lelkedet
S kioltja sas-szemed lángsugarát.
Ha majd a rablánez tűrni megtanit,
S nem marad benned láz, tán elme sem;
Ha majd a börtön éje megvakit:
Majd számkivetnek nagy kegyelmesen.

Oh! türelemnek óriása te!
Hogy ezt a sorsot is elviselé l!
Oh! nemzetednek méltó mása te!
Öngyőző Sámson! áldás zeng feléd!
Ki megbocsátni és feledni tudsz
S tovább alkotni a kereszt alatt
És üldözőid mentésére futsz:
Van-é számodra elég hódolat?!

Ki nem láttál már földet és eget,
Beláttál a jövő rejtelmibe.
Láttad a vészt, mely mindent fenyeget:
Császárt, királyt egyszerre nyelni be!
Le a gyanúkkal! mért e sok viszály?
A vak lát és az ép szem álmodik?!
Nem az ellenzék és nem a király,
Az ellenség egy zsarnok — harmadik!

Szlávok bálványa, észak zsarnoka,
Kietlen nagyságában ottan áll.
Vadság szivén, kezében kancsuka:
Ő lesz a végzet! ő lesz a halál!
Csak összetartás védhet ellene!
S csak, szabadság az, ami összetart!
Megvéd a szent szabadság istene
Császárt, királyt, németet és magyart!...

Oh, mért nem hallgaták meg «Szózat»-od',
Kétségb'esett hűséged jós-szavát!?
Oh, mennyi tiszta vér kiontatott!
Oh, mennyi késő bú kelt, mennyi vád!
Oh, mennyi tévedés, oh mennyi könny,
Oh. mennyi átok, vétek elmarad:
Ha jobb szándék él akkor odafönn
És több belátás munkál itt alant!...

Talán, talán megjő az az idő,
Midőn igazság lészen igazad!
S tanácsaidból formál a jövő
Védelmeül magának várakat.
Talán beteljesül religiód,
Melynek vezére s vértanúja lől.
Látunk szövetkezést és úniót
S ez únióban a magyart — elől!...

Oh, nézz le ránk ma, fényben visszatért!
Oh, szállj le hozzánk és maradj velünk.
Munkálj ez immár munkás nemzetért,
Légy biztatónk, atyánk és mesterünk!
Csodák történtek már azóta itt:
Egy lőn az ország, polgár lőn a rab;
E korszak, mely csodákkal gazdagít,
Legyen még egy csodával gazdagabb.

Jőjj és vezess! A szív, az ész, a kar
Munkáljon össze, követvén igéd!
Míg öröklétet nem nyer a magyar
S egy új nagy népet az emberiség.
Ki vértanú vagy, szent vagy, glóriás,
Ébrejd közénk! elhagyván mennyedet;
Világtalan jós, küzdő óriás:
Nevelj minékünk új Széchenyiket!

Ezután a szoborbizottság elnöke, dr. Kaizler György alispán átadta a Wesselényi-emléket rövid beszéd kíséretében Zilah város hatóságának, melynek nevében a szobrot báró Diószeghy Zsigmond polgármester szintén beszéd kíséretében vette át

és ünnepélyes ígéretet tőn a város közönsége nevében, hogy az emléket kegyelettel őrizni, ápolni és gondozni fogják.

Az ünnepélyt a zilahi dalárda rekesztette be a „Hymnus" eléneklésével. A szobor látására valóságos népvándorlás indult meg a közeli és távolabbi községekből a leleplezés utáni hetekben.

Az ünnepélyt magyar szokás szerint díszlakoma követte, amelyen az első felköszöntőt báró *Wesselényi* Miklós, Szilágyvármegye akkori főispánja, a nagy Wesselényi elsőszülött fia mondotta. Az akkor nagy feltűnést keltett beszéd a következőkép hangzott:

«Tisztelt Uraim! Nemzeti hagyománya a magyarnak a királyhűség; tiszteli ősi alkotmányát és szereti koronás királyát, akinek hűségesebb és megbízhatóbb támasza nincsen is egész birodalmában a magyar nemzetnél! És pedig annál erősebb támasza lehetne, mentől inkább kiépíthetnők a mi szabad és egységes magyar nemzeti államiságunkat és mentől inkább megvalósíthatnók nemzeti ideáljainkat!

«Hoch Hohenzollern!» — ez a fölkiáltás hangzott volt el nemrégiben az osztrák parlamentben. Hát meglehet, hogy ez a fölkiáltás csak gúny akart lenni, de annyi bizonyos, hogy jellemzően komoly intelem volt, olyan komoly, hogy jó lesz abból mindenkinek levonnia a consequentiákat. Hiszen számtalan jelekből látni való, hogy az osztrák császárság fennállása csak ideig-óráig tarthat, mert annak széjjelhúzó elemei *előbb vagy utóbb bele fognak olvadni akarni a szomszédos nagy birodalmakba és mint vizet a szivacs, úgy fogják majd Ausztriát magukba felszívni Német- és Oroszország.*

Gondoskodnunk kell tehát jó előre a mi magyar királyunk trónjáról, amelyet hazafiság, királyhűség és alkotmányosság vesz körül. Ám a magyar nemzetnek hazafiassága gondoskodnék is erről, ő rajta eddig sem múlt s mostan sem múlik, hogy Szent István birodalma nem lett államilag és közgazdaságilag tizszer olyan erőssé, mint a milyen mostan és hogy következésképen nem lehet dynastiánknak tízszer olyan erős támasza, mint a milyen mostan.

Hanem hát, a mi nem volt eddig, az, ha a magyarok Istene is úgy akarja, meg lesz majd jövőre és a magyar nemzetnek alkotmányosan dynasticus érzelmei előbb-utóbb kellő méltánylásra s bizalomra fognak majd találhatni.

Mert mi hódolatteljes bizalommal bízva-bízunk jobb jövőnkben s megnyugvással látjuk sorsunkat letéve Európa legalkotmá-

nyosabb fejedelme, a mi jóságos királyunknak kezébe és éppen azért alattvalói hódolatteljes tisztelettel köszöntöm fel ezt a poharat ő császári és apostoli királyi felségnek. I. Ferencz Józsefnek, Magyarország alkotmányos és koronás királyának hódolatára és tiszteletére. Éljen a magyar király!»

BEFEJEZÉS.

Az emberi gyarlóságoktól *Wesselényi* sem volt ment. Nem különösen azoktól a gyarlóságoktól, melyek tüzes, forró véralkatának természetes folyományai valának. Édes atyját korán, alig 13 éves korában veszítette el s így az apai szigor hiánya s az anyai gyöngédség túltengése meglátszottak modorán, gondolkodásán, fellépésén és cselekvésén.

Parancsoló természet volt, de önmagának is tudott parancsolni. Leveleiből, beszédeiből a komoly és kemény határozatú férfiú szól, de a durva vagy sértő hangot mindenkor gondosan kerülte. A legnagyobb fájdalmakat panasz nélkül türte. Elérzékenyülés ritkán vett rajta erőt, de azért minden szerencsétlen, vagy szenvedő embertársa iránt igaz részvétet érezett.

Szenvedélyes vadász és lókedvelő, páratlan kardvívó, bámulatos lövő és oly kitartó úszó, hogy a Balatont nyári éjszakán minden kíséret nélkül kétszer úszta keresztül Füred alatt.

Szeret jól és sokat enni, de tud koplalni napokig. Inni ritkán iszik, de azért birja az italt és soha le nem részegszik. A kártyát s egyáltalán szerencsejátékot útálja, megveti. Az ifjúságot is folyton óvja, tiltja ez idő- és nagyon is erkölcs-pusztító szenvedélytől.

A nőkben a nőiességet tiszteli, kedveli. Jó késön, mondhatni élete alkonyán köt házasságot, de neje iránt, bár alacsony sorsból emeli magához, határtalan gyöngédséggel és tisztelettel viseltetik. Apósa és annak többi gyermekeiről fényesen gondoskodik. Barátja *Bezerédj* István útján Tolnamegye, Szedres községében 20,000 frtért (a mi akkor nagy pénz volt) birtokot vásárol számukra, letelepíti őket Magyarországba. Fiatal sógornöjét, *Lux* Rózát kiházasítja, férjhez adja főerdőmesteréhez, *Hadwigerhez.*

És amikor az ég gyermekekkel áldja meg, örömtől repeső

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS — KOLOZSVÁR SZ. KIR. VÁROS II. KERÜLETÉNEK ORSZ. KÉPVISELŐJE. SZÜLETETT ZSIBÓN 1845 DECZ. 13.-ÁN.

**

szívvel tudatja nagy boldogságát barátaival. *Miklós* és *Béla* fiainak keresztelését országos ünneppé avatja; a keresztapaságra Erdély és Magyarország legjelesebb fiait kéri fel. És amikor közeledni érzi végóráját, a gyámság és gondnokság nehéz tisztét eme keresztapákra bízza.

Amit ifjú koromban elhatároztam, ahoz egész életemen át hü maradtam. Wesselényi volt ifjúkorom ábrándképe s ö maradt férfikoromban is eszményképem. Benne találtam fel leghívebben s legtökéletesebben a magyar faj erényeit, de gyöngeségeit is. Elökelö származása, nemes irányú neveltetése, gondolkodásának magasztossága, cselekedeteinek következetessége mind olyan tulajdonságok, melyek lelkemnek imponálnak. Ehez járul még óriási munkaereje, mélységes emberszeretete, a törvények és törvényes király iránti feltétlen tisztelete, hona és nemzete iránti végtelen és minden áldozatra kész szerelme.

Az élet nehéz óráiban fenségesen nyugodt, a lelki és testi bajokat panasz nélkül eltürö, a dicsöség és népszerüség verőfényes napjai pedig nem veszik el szeme világát, nem részegítik meg lelkét. Igaznak és igazságosnak marad mindenkor és mindenkivel szemben.

A könyek, miket mint gyermek atyja koporsójára hullat, épp oly igazak és öszinték, mint az a feljajdulás, mely önkéntelenül tör ki ajakán, amikor barátjának és védőjének, a galamblelkületü Kölcsey Ferencznek halálát hírül hozzák. Pataky Mózest, a szegény, de nemeslelkü fiatal theologust nem hiúságból és nem kérkedésből, de igazi szeretetből, hálás ragaszkodásból temetteti el őseinek családi sírboltjába.

Széchenyit, vidám ifjúságának elsö barátját, testvérként szereti. S amikor Széchenyi, Frankhonban való utazásuk alatt, a hosszú böjtölésben s fáradságos gyaloglásban kifáradva alélltan összeroskad, Wesselényi herkulesi vállára emeli elalélt barátját és úgy viszi négy teljes órán át a legközelebbi klastromba.

Barátaihoz hü és odaadó, ellenségeivel szemben nagylelkü és megbocsátó. Az országnak elismert elsö lövője, a feldobott 12 tojásból nyeregből 12-őt talál el golyós puskával, de amikor meghallja, hogy az öt becsmérelö Wurmbrandt nem tud bánni a lőfegyverrel, önként lemond a pisztoly-párbajról

és karddal verekszik meg ellenfelével, pedig jobb keze éppen akkor béna volt.

A veszedelem legkínosabb perczeiben ő hideg, nyugodt és majdnem jupiteri fenséggel uralkodik embertársai felett. Az 1838. évi pesti árvíz alkalmával majdnem hetvenkét órát tölt étlen-szomjan. Csonttá fagy a jeges hullámok között a ruha rajta, de meleg szíve és aczél karja nem lankad. Százakra megy azok száma, kiket a romok közül megmentett s nem kevesebb, mint 16 rablót fogott el és szállított be megkötözve a városháza udvarába.

Gyermekeit végrendeletében szomorú tapasztalatai daczára nem tiltá el a nyilvános szerepléstől, de megparancsolá nekik, ha atyjok nevére méltókká akarnak lenni, — ennek a szegény hazának, ennek a letiprott nemzetnek mindig hűséges fiai legyenek.

Az írót műveiből, a költőt dalaiból, a szónokot beszédeiből, az államférfiút cselekedeteiből lehet megösmerni s megítélni. Wesselényi író, szónok és államférfiú volt egy személyben. Írói termékenységéről tanúságot teszen a „Balitéletek“ és „Szózat“ czímű korszakos munkája. Szónoki babérok pedig két országban két évtizeden át díszítették fenséges homlokát. Mint államférfiú közvetlen sikereket nem érhetett el, mert a közhatalom élén ő maga sohasem állott, de a sajtószabadság megteremtése, a jobbágyság eltörlése, Erdélynek Magyarországgal való egyesítése olyan eredmények, melyek Wesselényi nélkül csak később s több áldozattal létesültek volna.

Politikai belátását és fajszeretetét azonban mi sem tanúsítja fényesebben, mint az idegen nemzetiségekkel szemben elfoglalt álláspontja. Ő a magyart szerette legjobban, de nem gyűlölte az idegent. Vastag nyakú kálvinista volt, de türelmes és emberszerető minden más felekezettel szemben, még a zsidókkal szemben is. Az érdemet tisztelte, a bűnt utálta mindenkiben. Nem félte a hatalmast s nem nyomta el a gyengét. Büszke volt történelmi nevezetességű őseire, de azért melléjök temetteté el korán elhunyt nevelőjét.

Félelmet nem ösmert, veszedelmet nem került, kegyelmet

nem kért sohasem. És ha egyszer barátságával valakit megajándékozott, hü maradt ahhoz szívében és lelkében haláláig. Nem ö hagyta el Széchenyit és nem ö bántotta meg Kossuthot, ö mind a kettőt szerette és becsülte, de mind a kettönél jobban szerette és többre becsülte hazáját és nemzetét. A magyar faj és magyar nemzet iránti szerelme volt a tenger, melybe még a leghatalmasabb folyam, a barátság is beleömlött.

Ezen a tengeren járt ö derüs napokon és viharos éjszakákon s az éj legsötétebb óráiban se esett soha kétségbe, nem tévesztette el soha az utat, mert a honszerelem csillaga mindig megjelölte neki az útat, az irányt, melyen haladnia kell s melyen „nunquam retro" jelszavához híven mindig haladott.

Magyarországnak voltak és lehetnek nagyobb és kiváltságosabb fiai, mint Wesselényi volt. Hiszen alig van még nemzet a világon, mely annyi hössel és vértanúval dicsekedhetnék, mint a magyar, de igazabb, hüségesebb, önzetlenebb fia, mint Wesselényi, nem volt, aligha is lesz.

Az ö életét megösmerni, az ö áldásos müködését feltárni, nagy nevének és még nagyobb érdemeinek szerény oszlopot emelni, ez volt munkám feladata.

Mikor öt, a törvénytisztelöt, honáért minden áldozatra kész, királya iránt igaz hüséggel viselkedö férfiút a felsöség parancsára bírái elítélik, súlyos börtönre vetik, nincs zúgolódó szava, sem a sors, sem bírái ellen. Viseli némán a rabságot és panasz nélkül türi el a legnagyobb csapást, mi embert érhet: a vakságot. De kegyelmet nem kér, ártatlanságának tudatában sem.

Szereti Széchenyit, csodálja Kossuthot, tiszteli Deákot s bár a két elsö az ö vállain emelkedett, irántok soha irígységet nem érez. Söt a mikor Széchenyi megörül, Wesselényi az, ki a mindent megmarni kész, fékezhetetlen demagogiával szembe száll s még elleneit is lefegyverzö nyilatkozatban megvédelmezi beteg barátját.

És a mikor érzi, hogy Kossuthnak ö nem barátja s nem tanácsadója többé, de kerékkötöje, mikor látja, hogy a viharkorbácsolta tenger áramlataként a felzúduló közvélemény többé nem kíváncsi az ö szavára, lemond a Cassandra szerepéröl, félre áll az útból, visszavonul családjával önkéntes számüzetésének elsö helyére, Gräfenbergbe.

De a mikor nemzete ügyének elbukása és a legjobbak gyalázatos kivégzése után az osztrák hóhérok még mindig honfivérre szomjúhoznak, mikor barátja, Ujfalvy Sándor azt írja neki, hogy Erdély hadi kormányzója, Urbán generális azzal fenyegetődzik, *hogy ha Wesselényit kézre keríti, az első fára felkötteti, akkor a beteg és vak oroszlán odahagyja biztos menhelyét és visszatér hazájába. Kész a vértanú-halálra is.* Útközben azonban meghül, tüdőgyuladásba esik s Pestre 1850 április 17.-én már mint halálos beteg érkezik. Betegsége kínos, de ő a fájdalmakat panasz és zúgolódás nélkül türi. Megérzi a vég közeledtét, de a haláltól nem fél. Hozzátartozóival és látogatóival barátságosan beszél, végső intézkedéseit maga teszi meg, fiatal hitvesének lelkére köti gyermekeit s barátainak hitvesét. A bölcs nyugalmával mérlegeli élete folyását s úgy találja, hogy mint ember, mint keresztény, mint hazafi egyaránt eleget tett mindenkor kötelességeinek.

Nem titkolja gyengéit, nem takargatja hibáit, törvénytelen gyermekeiről, számszerint tizenháromról végrendeletében gondoskodik; nem rabja az előítéleteknek, nem szolgája mások hívságos véleményének, mindent a maga esze és szíve szerint itél és mérlegel. Szerinte a szerelem sokkal nagyobb és hatalmasabb érzelem, mint azt emberi intézményekkel békóba lehetne verni és ezért ő azoknak a gyermekeknek, kik az életet neki köszönhették, vagyont és nevet is adott.

Egyszerü, minden pompa nélküli temetést akart, egyedüli kívánsága az volt, hogy ha az idők fagyos lehelete felenged, hült tetemei szállíttassanak Zsibóra, helyeztessenek a családi sírboltba imádott szülei és forrón szeretett nevelője, Pataky Mózes mellé.

Mennyiben értem el vagy közelítettem meg e nagy és nehéz feladatot, nem keresem és nem kutatom. Úttalan utakon jártam, de valahányszor legyőzhetetlen akadályokra találtam, tüzoszlopként világított előttem Wesselényi honszerelemtől égő lelke. Ez volt oka annak, hogy gyönge ifjúkorom első ideáljához férfikorom delén is törhetetlenül ragaszkodtam. És miként a Mekkába zarándokló igaz hívőnek lelkét egyetlen vágyódás járja át, akként az én lelkemet is csak az a szent vágyódás

uralta: Wesselényi hősi alakja, nemes jelleme és csodás tettei iránt az érdeklődést felkelteni, az idők folyamán elhalványult emlékét a feledés szürke porától megtisztítani, őt és nagy nevét a nemzeti hála és kegyelet számára örökre biztosítani, benne és cselekedeteiben a nemzet ifjúságának utólérhetetlen magasságban álló példaképet nyújtani.

Én megkezdettem a munkát. Ám fejezzék be azok, kiket a gondviselés több erővel és tehetséggel áldott meg. Én szívesen félre állok. Nem kívánok magamnak semmiféle érdemet. Nekem elég a tudat, hogy csak jót s nemeset akartam. Ha nem sikerült, bizonynyal nem akaratomon, hanem a feladat nehézségein múlt. De azért én nyugodtan várom be minden igaz ember ítéletét mert mint a régi latin közmondás mondja:

„In magnis et voluisse — sat est!“

A WESSELÉNYI-EMLÉKTÁBLA BUDAPESTEN.

Mintázta Holló Barnabás.

Munkámra előfizettek:

A.

Arad sz. kir. város tanácsa.
Állami kir. főgimnasium igazgatósága, Nagy-Szeben.
Állami polgári és felső kereskedelmi iskola, Késmárk.
Állami főreáliskola igazgatósága, Debreczen.
Állami kir. főgimnasium, Nagy-Szeben (ifjúsági könyvtár részére).
Állami polgári iskola, Huszt.
Állami polgári iskola tanítótestületi könyvtár, Torda.
Állami főgimnasium igazgatósága, Szentes.
Állami gimnasium igazgatósága, Nagy-Kálló.
Állami felsőbb leányiskola, Trencsén.
Dr. Árvay Béla ügyvéd, Debreczen.
Aufricht testvérek gőzmalomtulajdonosok, Debreczen.
Adler Simon nagykereskedő, Debreczen.
Aigner Adolf banktisztviselő, Érsekujvár.
Aszódy Mór nagykereskedő, Debreczen.
Austerlitz Ármin hivatalnok, Debreczen.
Aczél Géza városi főmérnök, Debreczen.
Abelesz Zsigmond földbirtokos, Arad.
Ádám Albert főjegyző, Székelyudvarhely.
Adler Samu bankigazgató, Hajdúszoboszló.
Dr. Ardó Alfréd ügyvéd, Budapest.
Dr. Adorján Emil ügyvéd, Nagyvárad.
Dr. Ábrahám Dezső ügyvéd, Debreczen.
Állami felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára, Szeged.
Állami felső kereskedelmi iskola ifjúsági könyvtára, Szeged.
Állami főgimnasium tanári könyvtára, Szeged.
Állami főgimnasium ifjúsági könyvtára, Szeged.
Állami felsőbb leányiskola tanári könyvtára, Szeged.
Állami főreáliskola tanári könyvtára, Szeged.
Állami polgári iskola tanári könytára, Szeged, III. kerület.
Adorján Sándor lapszerkesztő, Budapest. T. p.
Ábrányi Emil író, Budapest. T. p.
Dr. Adler Adolf ügyvéd és lapszerkesztő, Nagykároly.

B.

Boross Annuska felső leányiskolai növendék, Debreczen.
Bleier József gazdálkodó, Nádudvar.

Dr. Balkányi Miklós ügyvéd, Debreczen.
Budapesti ügyvédi kamara.
Dr. Baross János országgyűlési képviselő, Budapest.
Barta Ödön országgyűlési képviselő, Budapest.
Bikfalvy Ernő vaskereskedő, Zilah.
Dr. Bóth István lapszerkesztő, Zilah. T. p.
Brankovics György szerb patriárka, Karlócza.
Beksics Gusztáv a „Budapesti Közlöny“ főszerkesztője, Budapest.
Dr. Barabás Béla országgyűlési képviselő, Arad.
Dr. Bihari Mór ügyvéd, Budapest.
Bilkey Dezső háztulajdonos, Debreczen.
Dr. Balázs Bertalan ügyvéd, Debreczen.
Bárány Mór gőzmalomtulajdonos, Debreczen.
Boross Mihály szállodatulajdonos, Debreczen.
Berencsy János ügyvéd, Hajdúnánás.
Dr. Barna Fülöp ügyvéd, Huszt.
Boda József községi főjegyző, Kaba.
Bleier Mór földbirtokos, Téglás.
Békési Albert, a „Phönix“ vezérügynöke, Debreczen.
Budaházy Zoltán törvényszéki bíró, Debreczen.
Dr. Borsovay Jenő ügyvéd, Debreczen.
Balogh Jakab máv. mérnök, Debreczen.
Dr. Burger Péter orvos, Debreczen.
Bészler Károly városi tanácsnok, Debreczen.
Dr. Berger Andor ügyvéd, Debreczen.
Ifjú Balogh Zsigmond V. gimnasiumi tanuló, Debreczen.
Baumann Babetta magánzónő, Forró-Encs.
Bodnár Géza takarékpénztári főkönyvelő, Debreczen.
Id. Borsos Sámuel földbirtokos, Tisza-Füred.
Dr. Benedikt Márkné ügyvéd neje, Budapest.
Dr. Baracs Marczell ügyvéd, Budapest.
Báró Bánffy Dezső v. b. t. t., országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Biharmegyei Nemzeti Casino, Nagyvárad.
Dr. Balthazár Dezső ev. ref. esperes, Hajdúböszörmény.
Dr. Beöke Gyula egyetemi tanár, Budapest.
Bleyer Sándor jószágigazgató, Nagyhát.
Berger Mór földbirtokos, Debreczen.
Dr. Balkányi Emil kerületi orvos, Debreczen.
Berger Jenő építészmérnök, Debreczen.
Dr. Balkányi Ede orvos, Debreczen.
Dr. Bihari Mór ügyvéd, Budapest.
Dr. Bakonyi Samu országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Benedek János országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Balassa Ármin ügyvéd, Szeged.
Dr. Bleier Izsó ügyvéd, Temesvár.
Dr. Benedikt Vilmos törzsorvos, Temesvár.
Barabás Sándor árvaszéki elnök, Székelyudvarhely.

Dr. Bleyer Samu ügyvéd, Budapest.
Burger Illés birtokos, Margitta.
Biczó Gyula építész, Debreczen.
Dr. Buza Barna országgyűlési képviselő, Sátoraljaújhely. T. p.
Dr. Burián Béla, Budapest, Ferencziek-Bazára.
Budapesti ügyvédi kör.
Dr. Beöthy Zsolt, egyetemi tanár, Budapest. T. p.
Benedikt Sándor könyvelő, Nyiregyháza.

C.

Csokonai irodalmi kör, Debreczen.
Dr. Csohány András ügyvéd, Hajdunánás.
Csorvássy István földbirtokos, Nagyszalonta.
Csóka Sámuel városi tanácsnok, Debreczen.
Casino, Debreczen.
Casino könyvtára, Huszt.
Csanak József nagykereskedő, Debreczen.
Cseh Béla utóda, Hajdúböszörmény.
Dr. Czigler Ármin ügyvéd, Budapest.
Csanak János földbirtokos, Debreczen.
Dr. Czukor Ferencz ügyvéd, Szolnok.
K. Csóré Sándor, ev. ref. egyházgondnok Derecske.
Dr. Cseke Miklós árvaszéki ülnök, Debreczen.

D.

Domahidy Elemér főispán, Debreczen.
Gróf Dégenfeld Sándor földbirtokos, Erdőszáda.
Debreczeni felső kereskedelmi iskola tanári könyvtára.
Debreczeni első takarékpénztár.
Dankó Mihály temetkezési intézet-tulajdonos, Debreczen.
Darvas Béla földbirtokos, Debreczen.
Deutsch Ignácz, a Neumann M. bécsi czég üzletvezetője, Debreczen.
Dózsa Miksa máv. mérnök, Kolozsvár.
Dr. Dóczy Emil ügyvéd, Debreczen.
Debreczeni felső kereskedelmi iskola ifjúsági könyvtára.
Debreczeni Jenő gázgyárigazgató, Debreczen.
Darvas Izidor, a „Gresham“ képviselője, Debreczen.
Domán Sándor paplangyáros, Arad.
Dicsőffy József ev. ref. lelkész, Debreczen.
Dr. Domokos Andor alispán, Székelyudvarhely.
Dr. Des Combes Henrik ügyvéd, Debreczen.
Darvas Imre igazgató, Bihar-Dobrest.
Dr. Dési Géza országgyűlési képviselő, Nagyvárad.
Dobrowszky Ágost könyvkereskedő, Budapest.

Darvas Ede kereskedő, Debreczen.
Debreczeni 2. honvédhuszárezred tisztikara.
Debreczeni ev. ref. főiskola anyakönyvtára.
Debreczeni ev. ref. főiskola ifjúsági könyvtára.

E.

Eger város tanácsa.
Dr. Erőss Samu ügyvéd, Budapest.
Erdélyi Adolf vállalkozó, Budapest.
Ehrenreich Jakab földbirtokos, Tiszalök.
Dr. Englender Sándor orvos, Kaba.
Erber Ernő nagykereskedő Debreczen.
Ernst Vilmos földbirtokos, Köröstarján.
Emerich Arnold vállalkozó, Debreczen.
Dr. Englender Emil ügyvéd, Eperjes.
Dr. Edelstein Aladár ügyvéd, Nyiregyháza.
Egyetemi könyvtár, Budapest.
Erdélyi múzeum-egylet könyvtára, Kolozsvár. T. p.
Endrődy Sándor, a „Kurucz dalok“ szerzője, Budapest. T. p.

F.

Dr. Friedmann Bernát ügyvéd, Budapest.
Dr. Fejes István ügyvéd, Szatmár.
Felső kereskedelmi iskola önképző köre, Késmárk.
Falk Lajos gyáros, Debreczen.
Fisch Lajos bankigazgató, Debreczen.
Félegyházy János kereskedő, Debreczen.
Fekete Jakab kereskedő, Debreczen.
Fisch Lajos kereskedő. Debreczen.
Fényes György birtokos, Debreczen.
Fleischmann Mór kereskedő, Debreczen.
Fenyő Sándor kereskedő, Debreczen.
Fodor Lajos terménykereskedő, Balmazujváros.
Fogthűy János földbirtokos, Hajdúszoboszló.
Fried Leó földbirtokos, Debreczen.
Fried Ernő földbirtokos, Debreczen.
Fürst Ödön nagykereskedő, Debreczen.
Dr. Ferlicska Kálmán ügyvéd, Nyiregyháza.
Özv. Ferge Istvánné magánzó, Debreczen.
Függetlenségi kör, Debreczen.
Friedmann Benő magánzó, Nagyvárad.
Fisch Jakab földbirtokos, Püspökladány.
Frater József hivatalnok, Debreczen.
Dr. Frieder Zsigmond járásorvos, Királyhelmecz.
Dr. Fejér Ferencz ügyvéd, Debreczen.
Fisch Ernő magánzó, Debreczen.

Fischbein Ignácz földbirtokos, Debreczen.
Fábry Gyula földbirtokos, Eperjes.
Dr. Fekete Vilmos orvos, Szolnok.
Falk Ármin kefegyáros, Debreczen.
Forrai Ernő nagybirtokos, Nádudvar.
Dr. Freund Jenő ügyvéd, Debreczen.
Faludi Ottó terménykereskedő, Debreczen.
Dr. Fáy Ignácz ügyvéd, Temesvár.
Fehér Dezső lapszerkesztő, Nagyvárad. T. p.
Dr. Fried Vilmos ügyvéd, Budapest.
Fuchs Gyula gazdálkodó, Tolcsva.
Özv. Friedmann Samuné, Zilah.
Dr. Fried Lajos ügyvéd, Sátoraljaújhely.
Dr. Fényes Samu ügyvéd, Kassa.
Dr. Feldmann Gyula ügyvéd, Zsibó,
Dr. Farkas Ignácz ügyvéd, Debreczen.
Frank Zoltán lapszerkesztő, Miskolcz. T. p.

G.

Görgey Arthur nyugalmazott tábornok, Visegrád.
Dr. Galánffy János kir. ügyész, Debreczen.
Geiger Simon kereskedő, Debreczen.
Dr. Grosz Adolf ügyvéd, Hajdúszoboszló.
Gara Lajos nagybérlő, Debreczen.
Dr. Geiger Ignácz ügyvéd, Kassa.
Grosz (Nagy) Ferencz gyógyszerész, Debreczen.
Goldstein Albert tisztviselő, Debreczen.
Gebauer Károly temetkezési intézet-tulajdonos, Debreczen.
Győrffy Aladár vaskereskedő, Debreczen.
Dr. Guttmann Jakab ügyvéd, Máramarossziget.
Dr. Geiger Miklós ügyvéd, Debreczen.
Dr. Guttfreund Sámuel ügyvéd, Debreczen.
Geiger Vilmos nagybérlő, Téglás,
Glück Frigyes szállodatulajdonos, Budapest.
Geiger (Hegedűs) Emil fakereskedő, Debreczen.
Dr. Goldstein Jenő ügyvédjelölt, Nyíregyháza.
Grosz Ferencz földbirtokos, Gattaja.
Gyuk Ferencz táblai tanácsjegyző, Debreczen.
Gyémánt Samu földbirtokos, Debreczen.
Gyarmathy István sertéskereskedő, Debreczen.
Dr. Győrffy Gyula ügyvéd, Budapest.
Báró Guttmann Aladár földbirtokos, Nagykanizsa.
Dr. Graner Ernő ügyvéd, Budapest.
Dr. Grünwald Zsigmond ügyvéd, Máramarossziget.
Gajári Odön lapszerkesztő, Budapest. T. p.
Goldberger Adolf fakereskedő, Debreczen.
Grünbaum Jakab gazdálkodó, Ujfehértó.

H.

Hódmezővásárhely város tanácsa.
Dr. Hámory László földbirtokos, Arad.
Horváth János építész, Debreczen.
Dr. Heteés Antal ügyvéd, Budapest.
Hevesi Gyula gépraktáros, Debreczen.
Halasi János ügyvéd, Nyíregyháza.
Dr. Hamvai Lajos ügyvéd, Huszt.
Hauer Bertalan szállodatulajdonos, Debreczen.
Halmágyi József kereskedelmi ügynök, Debreczen.
Hartstein Nándor földbirtokos, Debreczen.
Hartstein Sámuel földbirtokos, Debreczen.
Hirschfeld Ármin bőrkereskedő, Debreczen.
Dr. Hollós Dávid ügyvéd, Szolnok.
Horváth István építész, Debreczen.
Dr. Halász Márton ügyvéd, Püspökladány.
Hoffmann József törvényszéki vizsgálóbíró, Debreczen.
Hegedűs Dániel hivatalnok, Budapest.
Hajdu Imre gazdálkodó, Balkány.
Holländer József terménykereskedő, Debreczen.
Dr. Hegedűs József ügyvédjelölt, Debreczen.
Dr. Hegedűs Jenő ügyvéd, Debreczen.
Dr. Hertzka Tivadar lapszerkesztő, Budapest. T. p.
Dr. Holló Lajos országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Hajdu Gyula bankigazgató, Balkány.
Hentaller Lajos országgyűlési képviselő, Budapest.
Hartstein Kálmán földbirtokos, Debreczen.
Hajnal Samu gazdálkodó, Debreczen.
Haasz Adolf fakereskedő, Komárom.
Dr. Hajdu Frigyes ügyvéd, Temesvár.
Hlatky Endre országgyűlési képviselő, Nagyvárad.
Dr. Huszár Kálmán, Budapest.
Dr. Huszár Elemér r. k. lelkész, Buda vízivárosi plébánia.
Dr. Horváth Károly kórházi főorvos, Debreczen. T. p.
Hoffmann Sándor nyomdatulajdonos, Debreczen.

I.

Igyártó Sándor királyi főügyész, Debreczen.
Illyés Albert földbirtokos, Mezőméhes.
Ipar és kereskedelmi bank, Debreczen.
Ivánka Pál főszolgabíró, Vácz.

J.

Jámbor János földbirtokos, Debreczen.
Jónás Mór vezérigazgató, Debreczen.

Jenei Szabó Miklós rendőrkapitány, Debreczen.
Jakabfi Izsák szeszgyáros, Zilah.
Jakabfi Rezső kereskedő, Budapest.
Juhász Ignácz ügyvéd, Debreczen.

K.

Kossuth Ferencz országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Dr. gróf Kuun Géza, az Irodalmi Társulat elnöke, Maros-Németi.
Kazinczy Gábor táblabíró, Debreczen.
Komáromi Casino könyvtára.
Kondor Zsigmond itélőtáblai tanácsjegyző, Debreczen.
Király József nagybérlő, Debreczen.
Dr. Kenyeres Elek orvos, Debreczen.
Klein Miksa nagykereskedő, Gyöngyös.
Kaszanyitzky Endre üveg- és porczellán-nagykereskedő, Debreczen.
Dr. Kripka Henrik ügyvéd, Berettyóújfalu.
Dr. Kőrösy Kálmán ügyvéd, Debreczen.
Klein Miksa borkereskedő, Debreczen.
Klein Ignácz földbirtokos, Nábrád.
Kálmán Lajos ügyvéd, Hajduböszörmény.
Katz Lajos borkereskedő, Debreczen.
Kontsek Géza kereskedő, Debreczen.
Kenyeres Károly földbirtokos, Debreczen.
Kállay Gusztáv földbirtokos, Kálló-Semjén.
Koch Arthur ruhanagykereskedő, Debreczen.
Dr. Kunc Adolf prépost, Csorna.
Kohn Dávid kereskedő, Kaba.
Dr. Kemény Viktor ügyvéd, Debreczen.
Káhán Cheim Sámuel üveggyáros, Máramarossziget.
Körner Béla fürdőtulajdonos, Hajduszoboszló.
Kertész Miklós bankhivatalnok, Debreczen.
Karap Ferencz főrendiházi tag, Budapest.
Báró Kemény Kálmán, Maros-Vécs.
Kovács József polgármester, Debreczen. T. p.
Király Gyula tanácsnok, Debreczen.
Körner Adolf tanácsnok, Debreczen.
Kölcsey Sándor táblabíró, Debreczen.
Kecskeméti Casino-egyesület.
Dr. Kiss György ügyvéd, Debreczen.
Komáromi Szent-Benedek-rendi gimnasium tanári könyvtára.
Komlóssy Arthur ügyvéd, Debreczen.
Dr. Kola János ügyvéd, királyi tanácsos, Debreczen.
Kepes Miklós törvényszéki biró, Nagyvárad. T. p.
Kerekes Géza ügyvéd, Szolnok.
Dr. Kreutzer Mihály ügyvéd, Szolnok.
Komjáthy János színigazgató, Kassa.

Kereskedelmi és iparkamara, Debreczen.
Dr. Kelemen Samu országgyűlési képviselő, Szatmár.
Klobusiczky Andor honvédhuszár főhadnagy, Debreczen.
Kiss Arnold háztulajdonos, Szeged.
Ifjú Klein Mór könyvkereskedő, Arad.
Kandel Ferencz földbirtokos, Debreczen.
Kereskedelmi Csarnok, Debreczen.
Kernhoffer József, az osztrák-magyar-bank debreczeni fiókjának főnöke.
Dr. Kunos Ignácz, a Keleti Akadémia igazgatója, Budapest.
Dr. Kiss Adolf ügyvéd, Budapest.
Dr. Kurländer Ede ügyvéd, Nagyvárad.
Korondi Sándor kereskedő, Debreczen.
Bilkei Kövesdy Imre földbirtokos, Debreczen.
Dr. Kenéz Béla ministeri titkár, Budapest.
Dr. Kanitz Izidor orvos, Szolnok.
Dr. Kemény Miklós ügyvéd, Budapest.
Kun Dániel (Kun S. czég főnöke), Budapest.
Kereskedelmi Akadémia, Budapest.
Kovács Ákos nagybirtokos, Budapest.
Gróf Károlyi István, Nagykároly.
Kolozsvár sz. kir. város tanácsa.
Kardos Dezső kereskedő, Kecskemét.
Klein Hermann bőrkereskedő, Debreczen.
Kálossy József országgyűlési képviselő, Budapest.
Kulinyi Zsigmond lapszerkesztő, Szeged. T. p.
Dr. Klein Arthur ügyvéd, Máramarossziget.
Dr. Kardos Samuné-Englender Malvina. T. p.
Gróf Kreith Béla, Budapest. T. p.

L.

Lengyel Imre táblabíró, Hajdúszoboszló.
Lichtblau Albert önkéntes-tanfolyam-igazgató, Debreczen.
Landauer Ignácz és fia nagykereskedő czég, Budapest.
Liedermann Henrik terménykereskedő, Debreczen.
Dr. Lukács Emil ügyvéd, Debreczen.
Lestyán Adorján királyi közjegyző, Debreczen.
Lusztig Mór borkereskedő, Debreczen.
Lusztig Károly nagykereskedő, Debreczen.
Dr. Löfkovits Márton bankigazgató, Debreczen.
Lovassy Ferencz nagybirtokos, Fekete-Bátor.
Lindenfeld Jenő nagykereskedő, Debreczen.
Löfkovits Arthur ékszernagykereskedő, Debreczen.
Lichtschein Mózes gazdálkodó, Debreczen.
Dr. Löwinger Ármin ügyvéd, Hajdúböszörmény.
Letzter József fényképész, Debreczen.
Ligeti Ödön mérnök, Debreczen.

László Adolf könyvkereskedő, Miskolcz.
Lengyel Lőrincz butorgyáros, Arad.
Lánczy Adolf kereskedelmi akadémiai tanár, Szeged. T. p.
Lichtschein Dezső földbirtokos, Budapest.
Ifjú Lichtschein Sámuel földbirtokos, Budapest.
Dr. Lukács József ügyvédjelölt, Debreczen.
Dr. Lánczy József ügyvéd, Nagyvárad.
Lipótvárosi egyesült polgári kör Budapest.
Lázár Gyula állami népiskolai igazgató, Nádudvar.
Dr. Lengyel Zoltán országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Dr. Lengyel Miklós gimnasiumi tanár. Deés. T. p.
Dr. Légrády Imre a Pesti Hirlap szerkesztője, Budapest. T. p.
László Albert, a „Korvin“ igazgatója, Kolozsvár. T. p.

M.

Gróf Mailáth György erdélyi püspök, Gyulafehérvár.
Mocsáry Lajos földbirtokos, Andornak.
Mezőturi ev. ref. főgimnasium könyvtára.
Dr. Müller Bertalan ügyvéd, Eperjes.
Márkus Sándor gazdálkodó, Szovát.
Dr. Mihályi Flórent ügyvéd, Máramarossziget.
Mandel Lipót kereskedő, Debreczen.
Molnár József máv. szállító, Debreczen.
Markovics Károly hivatalnok, Debreczen.
Mandel Zsigmond jelzálog-intézet-tulajdonos, Debreczen.
Mihály Sámuel papírkereskedő, Debreczen.
Dr. Mayer Ödön ügyvéd, Gyulafehérvár.
Morvay Géza járásbíró, Hajdúböszörmény.
Major Gyula ügyvéd, Hajdúböszörmény.
Dr. Magi Kálmán városi főjegyző, Hajdúböszörmény.
Magyarossy Ferencz kir. dohányfelügyelő, Debreczen.
Dr. Mihálka György ügyvéd, Máramarossziget.
Mandel Samu földbirtokos, Kaba.
Mezőturi ev. ref. főgimnasium.
Müller Sándor szállító, Debreczen.
Dr. Magoss György tiszti főügyész, Debreczen.
Mandel Jenő kereskedő, Debreczen.
Mandel Béni birtokos, Margitta.
Dr. Moskovics Jenő ügyvéd, Debreczen.
Márkus Vincze gazdálkodó, Hajdúszovát.
Dr. Mandel Sándor ügyvéd, Szolnok.
Dr. Mandel Ignácz ügyvéd, Szolnok.
Dr. Moskovics Miksa orvos, Debreczen.
Márkus Miksa kereskedő, Debreczen.
Mayer Jenő kereskedő, Debreczen.
Mendel Jakab földbirtokos, Balázsfalva.

Dr. Mikler Izidor ügyvéd, Arad.
Meisels Vilmos földbirtokos, Debreczen.
Dr. Mihelfy Lajos ügyvéd, Nagyvárad.
Dr. Mandel Pál ügyvéd, Budapest.
Magyar Tudományos Akadémia, a Széchenyi-Múzeum számára.
Mezei Béla szinigazgató, Győr.
Miklóssy Gyula földbirtokos, Debreczen.
Dr. Messinger Simon ügyvéd, Budapest.
Dr. Molnár Ákos országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Miklós Gyula ügyvéd, Budapest.
Ifjú Móricz Pál lapszerkesztő, Debreczen. T. p.
Dr. Mandel Gyula ügyvédjelölt, Gálszécs.
Móricz Ferencz birtokos és sertésnagykereskedő, Debreczen.

N.

Dr. Neményi Ambrus országgyűlési képviselő, Budapest.
Nagy Béla keztyűgyáros, Debreczen.
Dr. Nagy Elek gimnasiumi igazgató, Hajdúnánás.
Dr. Nagy Gábor ügyvéd, Hajdúnánás.
Nasch József nagykereskedő, Debreczen.
Dr. Nyíri Ernő ügyvéd, Debreczen.
Nagy Jakab sertéskereskedő, Debreczen.
Neumann József terménykereskedő, Hajdúszoboszló.
Nadányi Jenő földbirtokos, Nagyvárad.
Nyíregyházi iparos ifjúsági egylet.
Dr. Nagy Lajos ügyvéd, Debreczen.
Nyitrai törvényszék elnöksége.
Dr. Nemes Zsigmond országgyűlési képviselő, Arad.
Dr. Nagy Sándor országgyűlési képviselő, Arad.
Nyíregyházi Casino könyvtára.
Dr. Nagy Emil országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Nagy Sándor ügyvéd, Debreczen.
Nagy Miklós lapszerkesztő, Budapest. T. p.

O.

Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtára, Budapest.
Oláh Károly tanácsnok, Debreczen.
Dr. Oláh Miklós törvényszéki elnök-helyettes, Debreczen.
Dr. Örvös Lajos ügyvéd, Tiszalök.
Oláh Géza bírósági végrehajtó, Debreczen.
Ormódi Lajos vezértitkár, Debreczen.
Országos rabbiképző intézet, Budapest.

P.

Báró Podmaniczky Gézáné, Kiskartal.
Özv. Pákey Miklósné magánzónő, Debreczen.

Puskás Károly dohánygyári igazgató, Debreczen.
Polgári Bálint háztulajdonos, Debreczen.
Dr. Propper József ügyvéd, Eperjes.
Dr. Pápay Kálmán orvos, Hajdúböszörmény.
Dr. Polgár Sándor ügyvéd, Gyöngyös.
Pásztor Gyula vaskereskedő, Debreczen.
Dr. Popper Mór ügyvéd, Debreczen.
Polgár Géza gőzfűrésztulajdonos, Szolnok.
Dr. Pető Ignácz ügyvéd, Billéd.
Póka Gyula, az István-gőzmalom igazgatója, Debreczen.
Pongrácz Gyula a Hazai biztosító társaság főtitkára, Budapest.
Pollák Vilmos kereskedő, Arad.
Dr. Papp József lapszerkesztő, Kolozsvár.
Dr. Pálffy Jenő szolgabíró, Székelyudvarhely.
Podholszky Béla máv. műhelyfőnök, Debreczen.
Padrah Sándor királyi közjegyző, Hajdúszoboszló.
Pogány Ármin máv. tisztviselő, Debreczen.
Puskás Sándor máv. mérnök, Debreczen.
Piaristák főgimnáziumi könyvtára, Szeged.
Polgári leányiskola könyvtára, Szeged.
Dr. Petri Mór tanfelügyelő, Zilah.
Präger Samu kereskedő, Budapest.

R.

Rákosi Jenő főrendiházi tag, Budapest. T. p.
Rákosi Viktor országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Révai Mór országgyűlési képviselő, Budapest.
Rózsa Lajos kereskedő, Debreczen.
Dr. Reichard Manó ügyvéd, Debreczen.
Rosenfeld Sámuel főügynök, Debreczen.
Rosenberg Sándor szállodatulajdonos, Debreczen.
Rosenfeld Salamon földbirtokos, Debreczen.
Rose Dezső ékszerész, Debreczen.
Dr. Radó Ignácz ügyvéd, Nagyvárad.
Riesz Lipót czukrász, Debreczen.
Rosenfeld Jenő nagybérlő, Püspökladány.
Dr. Rothschnek Jenő gyógyszerész, Debreczen.
Rásó Sándor aljárásbíró, Debreczen.
Roncsik Lajos városi főszámvevő, Debreczen.
Rosenfeld Mór terménykereskedő, Debreczen.
Reich Viktor terménykereskedő, Debreczen.
Rosinger József földbirtokos, Ohat-Kocs.
Rosenfeld Emil bőrgyáros, Gyöngyös.
Rosinger Lajos háztulajdonos, Debreczen.
Reichmann Ármin izraelita hitközségi elnök, Debreczen.
Rickl Antal földbirtokos, Debreczen.

Dr. Radó Károly ügyvéd, Arad.
Özv. Róth Lipótné magánzó, Arad.
Reiniger Jakab ügyvéd, Szeged.
Dr. Révi Nándor ügyvéd, Debreczen.
Dr. Rosenberg Mór ügyvéd, Eperjes.
Dr. Rosenthal Mór ügyvéd, Nagyvárad.
Dr. Révész Vilmos orvos, Nagyvárad.
Dr. Rádl Ödön ügyvéd, Nagyvárad.
Dr. Rothschild Jakab ügyvéd, Nagykanizsa.
Rásó János megyei tisztviselő, Nyíregyháza.
Ranunkel Ede posztónagykereskedő, Debreczen.
Reszler Adolf kereskedő, Zilah.
Dr. Rajk Aladár országgyűlési képviselő, Baja.
Rudnyánszky Gyula lapszerkesztő, Debreczen. T. p.
Rothauser Miksa hirlapíró, Budapest. T. p.
Rozsnyai Károly antiquarius, Budapest.
Rostkowicz Arthur hirlapiró, Debreczen. T. p.

S.

Bessenyei Széll Farkas táblai tanácselnök, Debreczen.
Szmrecsányi Pál nagyváradi római kath. püspök.
Szeőke István királyi főügyész-helyettes, Debreczen.
Dr. Székely Farkas táblai tanácsjegyző, Debreczen.
Szentkirályi Tivadar nagytőzsdetulajdonos, Debreczen.
Szilágyi Bálint háztulajdonos, Debreczen.
Szabó Mihály hentes, Debreczen.
Szöllősy Ferencz birtokos, Debreczen.
Szemere Miklós cs. és kir. kamarás, Budapest.
Szabó Miklós kereskedő, Debreczen.
Szabó Sándor kereskedő, Debreczen.
Dr. Szűcs Miklós törvényszéki elnök, Debreczen.
Szikes Endre ügyvéd, Hajdúböszörmény.
Szolnoki Gerzson ev. ref. lelkész, Hajdúböszörmény.
Szabó Gyula földbirtokos, Ottomány.
Dr. Szántó Sámuel tanár, Debreczen.
Szabó Albert porczellán- és üvegkereskedő, Arad.
Szávay Gyula ipar- és kereskedelmi kamarai titkár, Debreczen.
Szabó Lajos ev. ref. lelkész, Hajdúhadház.
Szabó Kálmán tanácsnok, Debreczen.
Szentesi János gazdálkodó, Debreczen.
Dr. Szabó József ügyvéd, Miskolcz.
Szilágyi Imre ügyvéd, Debreczen.
Szilcz Ferencz gyógyszerész, Debreczen,
Szőke Sándor gazdálkodó, Puszta-Kovácsi.
Szöllőssi Samu szeszgyáros, Székelyudvarhely.
Dr. Szöllős Dezső ügyvéd, Debreczen.

Dr. Szabó Béla ügyvéd, Szolnok.
Szöllősy Rezső földbirtokos, Debreczen.
Szombathelyi József földbirtokos, Debreczen.
Dr. Szivessy László ügyvéd, Szeged.
Szobotka Vilmos földbirtokos, Szeged.
Székely Dénes birtokos, Székelyudvarhely.
Szabó Gábor vármegyei aljegyző, Székelyudvarhely.
Dr. Székely Albert ügyvéd, Sátoraljaújhely.
Szabó Kálmán országgyűlési képviselő, Debreczen.
Szerdahelyi Sándor lapszerkesztő, Budapest. T. p.
Dr. Sebess Dénes ügyvéd, Marosvásárhely.
Sesztina Jenő vaskereskedő, Debreczen.
Sárváry Lőrincz nyugalmazott járásbíró, Debreczen.
Somogyi-könyvtár, Szeged.
Dr. Sebők Ferencz ügyvéd, Szikszó.
Sebők Béla könyvnyomdatulajdonos, Czegléd.
Sándor József aljárásbíró, Hajdúnánás.
Dr. Sárváry Gyula tiszti főorvos, Debreczen.
Spitzer Mór kereskedelmi ügynök, Debreczen.
Sugár Aranka szinésznő, Debreczen.
Szőke Károly birtokos, Derecske.
Szegedi tisztviselők otthona, Szeged.
Székely Imre lapszerkesztő, Debreczen. T. p.
Szabolcska Mihály költő és ev. ref. lelkész. Temesvár. T. p.
Stauber József lapszerkesztő, Arad. T. p.
Dr. Stössel Szilárd ügyvéd, Abaujszántó.
Stark Ignácz fakereskedő, Nyíregyháza.
Stein János m. kir. egyetemi könyvárus, Kolozsvár.
Stark Éliás fakereskedő, Nyíregyháza.
Steiner Sándor háztulajdonos, Debreczen.
Dr. Stark Sámuel ügyvédjelölt, Debreczen.
Stern Ignácz gazdálkodó, Debreczen.
Stark Izidor gazdálkodó, Balmazújváros.
Stegmüller Arpád építészmérnök, Debreczen.
Stern Herman kávéháztulajdonos, Nagyvárad.
Schwartz Vilmosné butorgyáros, Debreczen.
Ifjú Schwartz Vilmos bankigazgató, Debreczen.
Schönfeld Gábor bérlő, Kaba.
Schlachta János kereskedő, Hajdúnánás.
Szilágyi Károly ügyvéd, Debreczen.

T.

Dr. Tüdős János ügyvéd, Debreczen.
Dr. Tóby Elek árvaszéki jegyző, Debreczen.
Dr. Tóth Emil árvaszéki jegyző, Debreczen.
Dr. Tárczy Pál ügyvéd, Királyhelmecz.

Tafler Ignácz terménykereskedő, Debreczen.
Dr. Tihanyi József fogorvos, Debreczen.
Török Gábor főerdőmester, Debreczen.
Tóth Aurél törvényszéki bíró, Debreczen.
Tallér Istvánné magánzónő, Zsibó.
Tóth István építészmérnök, Debreczen.
Thiessen Arthur festő, Debreczen.
Dr. Tóth János országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Tabakovics György ügyvéd, Arad.
Temesvári ügyvédi kamara.
Tóth Béla gyógyszerész, Debreczen.
Than Gyula lapszerkesztő, Debreczen. T. p.
Dr. Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.

U.

Ujfalvy Károly takarékpénztári igazgató, Nagyilonda. T. p.
Dr. Ujlaki Hugó ügyvéd, Debreczen.
Ungár Jenő kereskedő, Debreczen.
Ujlaki Béla, a Remington igazgatója, Budapest.
Dr. Ujlaki Géza ügyvéd, Budapest.

V.

Dr. Vészi József országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Vagner József pápai praelatus kanonok, Nyitra.
Dr. Vértessy Gyula tanfelügyelő, Nagyszeben.
Verseczi állami főreáliskola tanári könyvtára.
F. Varga Lajos ev. ref. lelkész, Nagyrábé.
Varga József butorgyáros, Debreczen.
Vecsey Imre városi főjegyző, Debreczen.
Végh Gyula rendőrfőkapitány, Debreczen.
Dr. Varga Elemér polgármesteri titkár, Debreczen.
Dr. Vásárhelyi Zoltán ügyvéd, Debreczen.
Vadon Sándor ügyvéd, Debreczen.
Váradi Ignácz biztosítási vezérügynök, Debreczen.
Veszprémy Zoltán vármegyei főjegyző.
Veréb István lakatos, Debreczen.
Vámos Ferencz takarékpénztári könyvelő, Hajdú-Szoboszló.
Vízvári Ignácz kereskedő, Debreczen.
Dr. Visontai Soma országgyűlési képviselő, Budapest.
Dr. Várnay Ferencz ügyvéd, Nagyvárad.
Vecsey Zoltán földbirtokos, Debreczen.
Dr. Vázsonyi Vilmos országgyűlési képviselő, Budapest. T. p.
Vikár Béla, az országgyűlési gyorsíró iroda főnöke. Budapest. T. p.

W.

Báró Wesselényi Miklós országgyűlési képviselő, Kolozsvár. T. p.
Ev. ref. Wesselényi-kollegium, Zilah.
Báró Wodiáner Albert, Budapest.
Wesselényi vívó-club, Budapest.
Dr. Weinberger Sándor ügyvéd, Debreczen.
Wiener Adolf zsáküzlettulajdonos, Debreczen.
Dr. Weisz Bernát ügyvéd, Debreczen.
Dr. Winter Adolf ügyvéd, Arad.
Dr. Weisz József ügyvéd, Debreczen.
Dr. Waisz Sándor ügyvéd, Budapest.
Dr. Weiszberger Miklós, ügyvéd, Budapest.
Weisz Albert földbirtokos, Furta.
Wallerstein Aladár kereskedő, Debreczen.
Dr. Wohl Samu ügyvéd, Abauj-Szepsi.
Özvegy báró Wesselényi Béláné, Zsibó. T. p.

Z.

Zilahi Gyula színigazgató, Debreczen.
Zichermann Jakab földbirtokos, Hajdúsámson.
Zimmermann Jenő szőlőnagybirtokos, Abaujszántó.
Zoltán Hermann vállalkozó, Debreczen.
Zempléni Árpád költő, Budapest. T. p.
Zabolai Székely Dénes, Székelyudvarhely.
Zimmermann Zsigmond bornagykereskedő, Tolcsva.

A MÁSODIK KÖTET KÉPEINEK ÉS MELLÉKLETEINEK JEGYZÉKE.

A MÁSODIK KÖTET TARTALOMJEGYZÉKE.

HIBAIGAZÍTÁS.

AZ ELSŐ KÖTETBEN:

Az Előszó IX. lapján a 9. sorban «Virágdalok» helyett olvasd: «Kuruczdalok».
A szöveg 8. lapján a 12. sorban «Index» helyett: «Judex».
A 356. lapon közölt vers utolsó szakának kezdetén «Holt» helyett «Hol».
A 362. lapon a 16. sorban «kora legbőkezűbb» helyett: «kora egyik legbőkezűbb».
A tartalomjegyzék 2-ik tételében «XI—LIV.» helyett: «XI—LXIV.»

A MÁSODIK KÖTETBEN:

2.	oldalon	a 10.	sorban	«meglehetős» helyett: «meglehetősen».
4.	„	a 11.	„	«merre» helyett: «melyre».
15.	„	a 3.	„	«pruenmatica» helyett: «pneumatica».
19.	„	a 2.	„	«személyes» helyett: «személyünk».
61.	„	a 17.	„	«feltéte» helyett: «feltétele».
102.	„	a 6.	„	«felett» helyett: «felette».
184.	„	a 7.	„	«ellen» helyett: «ellene».
197.	„	a 12.	„	«hallgatás» helyett: «hallgatást».
400.	„	a 20.	„	«1848 november» helyett: «1848 szeptember».
551.	„	a 22.	„	«1830» helyett: «1850».